KRANJSKI ZBORNIK

1990

V Kranju 1990

Izdala Skupščina občine Kranj

Kranjski zbornik 1990

KRANJSKI ZBORNIK

1990

V Kranju 1990

Izdala Skupščina občine Kranj

908 (497.12 Kranj) (058)
G 911
OSREDNJA KNJIŽNICA Š OBČINE KRANJ
Li 1755/1990

Uvodna beseda

Podoba slehernega mesta in občine je mozaik sestavljen iz velikih in majhnih dogajanj, iz načrtov in snovanj ter iz življenja in dela ljudi, ki so tako ali drugače prispevali k razvoju mesta. Pred nami je sedmi Zbornik Kranja, kot eden izmed tistih poskusov sestavljanja mozaika Kranja v obliki zapisov, ki naj bi zanamcem ohranili in prikazali del te podobe. Ta sedmi Zbornik posega v razvoj in dogajanja zadnjih petih let ter v čas, o katerem zapisi v prejšnjih zbornikih še niso bili objavljeni. Oboje je nujno za pravilno ocenjevanje in razumevanje dogajanj v Kranju.

Sedmi Kranjski zbornik izdajamo v času velikih gospodarskih in družbenih sprememb v naši družbi, kar ta zbornik še ne zajema. Gospodarska gibanja, začetá v prejšnjem srednjeročnem planskem obdobju, so se v letih 1986—1990 nadaljevala in se najbolj zaostrila proti koncu tega obdobja. Še ne dolgo tega so gospodarsko dobro stoječi sistemi zašli v hudo krizo. Stanje so razmere v Jugoslaviji in konkurenca na svetovnem trgu še zaostrili. Odvečna delovna sila, konstantna nelikvidnost, zastarela proizvodnja, problemi prodaje, investicijska nesposobnost in še marsikaj drugega, so pojavi, ki jih v Kranju nismo bili navajeni. Veliko hitreje so se novim razmeram prilagodile manjše kot velike delovne organizacije. Ob siceršnjih dobrih izvoznih rezultatih, kjer je pokrivanje konvertibilnega izvoza preko 100 %, je v občini že tretje leto prisotno padanje rasti industrijske proizvodnje ob skoraj nespremenjeni strukturi.

Pravo revolucijo so na gospodarskem in političnem področju povzročili v letu 1989 Zakon o podjetjih in sprejeti ustavni amandmaji. SIS in TOZD niso bile več organizacijske oblike za uspešno pot iz krize. Kakšen bo končni učinek sedanjih predpisov, ki opuščajo dogovorno ekonomijo in prekomerno administriranje je težko reči, storiti pa moramo vse, da bo Kranj spet dobil tako ali boljše mesto, kot ga je imel v gospodarstvu Slovenije in Jugoslavije.

Kljub težkim pogojem je bilo v Kranju veliko novih pridobitev v krajevnih skupnostih, delovnih organizacijah, starem mestnem jedru itd. Prepričan sem, da se bližamo boljšim časom, ki bodo razvoj Kranja in cele občine pospešili.

Ta številka Kranjskega zbornika vsebuje zapis dogodkov v sedanji občini Kranj v bližinji preteklosti, obenem pa vsebuje dopolnitev zapisov o dogajanjih v starejšem obdobju, saj posega v čas NOB, obdobje med obema svetovnima vojnama, vsebuje pa tudi zapise o zelo starem obdobju zgodovine tega kraja. Zato je ta številka Zbornika, tako kot vse druge, dragoceno gradivo za poznavanje in pravilno razumevanje dogajanj v času, ki ga opisuje.

Predsednik
Skupščine občine Kranj
IVAN TORKAR

Značilnosti gospodarskih gibanj v občini Kranj v letih 1985—1989

Princič Gorjanc Vida

Poglabljajoča se gospodarska in družbena kriza ima odločilen vpliv na gospodarstvo in razvojne možnosti občine Kranj od leta 1980 dalje. V začetku kriznega obdobja smo izhode iz neugodnih razmer iskali predvsem v omejevanju oziroma zmanjševanju zadolženosti v tujini, usklajevanju vseh oblik porabe z omejenimi dohodkovnimi možnostmi ter postopnem uveljavljanju ekonomskih zakonitosti. Vedno bolj pa je prevladovalo spoznanje, da nadaljnjega razvoja družbe ne bo mogoče zagotoviti brez korenitejših sprememb v družbenoekonomskem in družbenopolitičnem sistemu.

Na osnovi spoznanja, da omejene materialne možnosti ne bodo omogočale hitre preobrazbe gospodarstva, je bilo s srednjeročnim planom občine za obdobje 1986—1990 načrtovano, da bo mogoče hitrejšo in kvalitetnejšo gospodarsko rast dosegati s postopnim prestrukturiranjem proizvodnih programov v okviru obstoječih gospodarskih panog v občini, z učinkovitejšim izkoriščanjem obstoječih zmogljivosti, večjo kakovostjo proizvodov, povečevanjem izvoza in s produktivnim zaposlovanjem.

Pogoji za uveljavljanje kvalitetnejšega in učinkovitejšega gospodarjenja so bili v teh letih neugodni. Država je z raznimi programi in nenehnim administrativnim poseganjem v družbenoekonomski sistem skušala vplivati na doseganje ugodnejših gospodarskih rezultatov. Ukrepi ekonomske politike pa niso bili dovolj naravnani k spodbujanju dobrih gospodarjev in odpravljanju osnovnih žarišč vse bolj naraščajoče inflacije. To je gospodarstvu, ki je bilo tudi samo obremenjeno z večinoma že zastarelo tehnologijo, vse slabšo produktivnostjo, vse večjo zadolženostjo in drugim, še zaviralo pot v hitrejšo preobrazbo.

V občini Kranj se je v začetku 80. let končalo obdobje hitre gospodarske rasti in razvoja. Naslednji podatki pa kažejo, da v razmerah splošne družbene krize tudi v občini v letih 1985—1988 ni bilo potrebnih možnosti in spodbud niti za ohranjanje že doseženih rezultatov gospodarjenja, razen na področju zunanjetrgovinske menjave:

Preglednica 1: KRANJSKO GOSPODARSTVO V LETIH 1985—1989 — NAJPOMEMBNEJŠI PODATKI

	Letna stopnja rasti (v %, realne vrednosti)					
	1985	1986	1987	1988	popr. 85—88	I—IX 89
1. Dohodek (doseženi)	16	15	−17	−17	−2,1	*
2. Fizični obseg ind. proizvodnje	2,8	7,8	−9,2	−7,6	−1,7	−4,5
3. Izvoz						
— skupaj	24,1	12,5	−23,7	−21,6	6,7	12,4
— konvertibilni	17,0	−0,2	−2,0	16,5	7,5	12,8
4. Uvoz						
— skupaj	7,9	−10,8	−17,7	14,3	−2,5	37,2
— konvertibilni	9,2	−6,3	−20,7	19,9	−0,5	41,2
5. Pokritje uvoza z izvozom (v %)						
— skupaj	125,0	158,0	129,9	134,4		110,8
— konvertibila	94,2	100,4	118,4	112,9		93,8
6. Zaposleni v gospodarstvu	0,9	1,5	0,7	−2,0	−0,3	−1,7
7. Osebni dohodki na zaposlenega	11,3	10,5	−4,5	−12,8	−0,6	*

Na slabe gospodarske rezultate v obravnavanem obdobju je vplivalo izrazito poslabšanje teh rezultatov v letih 1987 in 1988. V obeh letih se je namreč močno znižala industrijska proizvodnja, zmanjšal se je doseženi dohodek in čisti osebni dohodek na delavca, izgube pa so se precej povečale. Za leto 1987 sta značilna tudi zmanjšanje obsega zunanjetrgovinske menjave (izvoza in uvoza) in neugodna delitev dohodka; na teh dveh področjih so bili v letu 1988 zopet doseženi ugodnejši rezultati. Kot posebnost v letu 1988 pa ugotavljamo znižanje števila zaposlenih v gospodarstvu za 2 %.

V posameznih letih so bila gospodarska gibanja v občini naslednja:

Na gospodarjenje v občini so imeli odločujoč vpliv izrazito neugodni pogoji gospodarjenja, ki so bili preneseni v leto 1985 iz preteklega leta. Kljub temu so bili doseženi dokaj spodbudni rezultati na področju rasti industrijske proizvodnje, menjave s tujino in dohodka. Bistveno manj ugodna pa so bila delitvena razmerja v dohodku, kjer dogovorjeno zaostajanje rasti sred-

** Zaradi neprimerljivosti obračunskih postavk v tabeli ni podatka o rasti doseženega dohodka v obdobju I.—IX. 1989. Uraden podatek o realnem povečanju OD na zaposlenega v obdobju I.—IX. 1989 glede na enako obdobje lani znaša 27,5 %; vendar ocenjujemo, da je zaradi pomanjkljivosti statističnih metod v razmerah hiperinflacije nerealen; ocenjujemo, da znaša to povečanje 7,2 %.*

stev za osebno, skupno in splošno porabo ni bilo doseženo. Dohodek gospodarstva so dodatno obremenjevala še plačila za obresti, ki so bila v primerjavi z oblikovanimi sredstvi za akumulacijo skoraj enkrat višja.

Tekoče izgube gospodarstva občine so se glede na predhodno leto občutno znižale. Skupni znesek izgub v doseženem dohodku je predstavljal le 0,4 odstotka, izkazale pa so jo 3 OZD: Creina — TOZD Proizvodnja kmetijske mehanizacije, KOGP — TOZD Opekarna in Obrtno podjetje Cerklje.

V letu 1986 so se pogoji gospodarjenja nadalje zaostrovali. Inflacija je za skoraj polovico presegala načrtovane okvire. Sprejeti ukrepi ekonomske politike niso prinesli želenih rezultatov. Osnovna značilnost leta je bila strukturna neusklajenost med ponudbo in povpraševanjem, saj so nestimulativne obrestne mere povzročale, da je prebivalstvo pretežni del ustvarjenih denarnih sredstev usmerilo v tekočo porabo.

Še vedno ugodni rezultati so bili doseženi le na področju rasti industrijske proizvodnje in dohodka, zunanjetrgovinska menjava pa je bila skromnejša od pričakovane.

Delitvena razmerja v dohodku so se še nadalje slabšala. Kljub usmeritvam, ki so narekovale povečanje sredstev za skupno in splošno porabo največ do rasti dohodka, je bila njena rast bistveno višja od dohodka. Za rastjo dohodka je zaostajala le osebna poraba, sredstva akumulacije pa so ohranila delež v dohodku iz preteklega leta.

V doseženem dohodku je delež izgub ponovno narasel, in sicer na 1,3 odstotka. Poslovno leto so z izgubo zaključili v DO Elektro Gorenjska, TOZD Elektro Sava Kranj in TOZD Elektro Kranj, ter v DO Kibernetika, TOZD Števci.

Tudi v letu 1987 so bili pogoji gospodarjenja spremenljivi in nespodbudni za doseganje ugodnejših rezultatov. Ukrepi tekoče gospodarske politike so administrativno posegali na vsa področja gospodarjenja, vendar pa niso vodili k oživitvi gospodarstva. Visoke rasti inflacije ni zajezila niti zamrznitev cen v drugi polovici leta.

Najbolj očitno se je upadanje gospodarske aktivnosti kazalo v obsegu industrijske proizvodnje, ki se je po več letih rasti, tokrat bistveno znižal, za četrtino manjša pa je bila tudi menjava s tujino.

Vse to se je odrazilo v realnem znižanju celotnega prihodka in dohodka. Kljub zakasnelim omejitvam sta skupna in osebna poraba še nadalje naraščali, za rastjo dohodka je zaostajala le splošna poraba. Obremenjenost gospodarstva s plačili za obresti se je zopet povečala, že tako skromen delež akumulacije pa je bil v tem letu prepolovljen.

V gospodarstvu občine so se ponovno izrazito povečale izgube, ki so bile v doseženem dohodku udeležene s 6,5 odstotki. Izgubo je izkazalo 12 OZD, 82 odstotkov celotne izgube pa je predstavljala izguba v Iskri Telematiki.

Poglabljanje družbene in gospodarske krize je v letu 1988 narekovalo sprejem novih intervencijskih zakonov, ki naj bi vodili k zniževanju inflacije in stabilizaciji gospodarstva. Tako je bilo uvedeno linearno omejevanje osebne, skupne in splošne porabe, na drugi strani pa so bili začeti postopki liberalizacije cen, uvoza in deviznega trga.

V takih razmerah je industrijska proizvodnja že drugič zapored nazadovala, izboljšala pa se je menjava s tujino.

Ob nadaljnjem realnem znižanju celotnega prihodka in dohodka sta se zmanjšala tudi deleža osebne in skupne porabe, medtem ko je splošna poraba ohranila delež iz preteklega leta. Gospodarstvo občine je bilo močno obremenjeno z obrestmi. Akumulacija se je sicer nekoliko povečala, vendar pa je izkazana izguba presegla sredstva akumulacije. Delež izgube v doseženem dohodku je bil 16,6-odstoten, izkazalo pa jo je 6 OZD. 58 odstotkov vseh izgub gospodarstva občine je ponovno predstavljala izguba v DO Iskri Telematiki.

Preglednica 2: DELITEV DOHODKA GOSPODARSTVA OBČINE V LETIH 1985—1988

	Strukturni deleži			
	1985	1986	1987	1988
1. Sredstva za skupno porabo	19,6	23,3	25,9	23,8
— za republiške SIS	10,6	13,0	15,3	14,2
— za občinske SIS	9,0	10,3	10,6	9,6
2. Splošna poraba	1,7	2,3	2,0	2,0
3. Osebna poraba	41,0	39,9	40,5	38,8
— čisti osebni dohodki	33,0	33,1	36,2	34,9
— skupna poraba v TOZD	8,0	6,8	4,2	3,9
4. Del dohodka za druge namene	21,1	18,4	24,2	25,1
— del doh. za obresti	2,7	2,0	6,1	10,0
— del doh. za del. skupnost	8,9	8,4	9,4	6,2
— za SIS mat. proiz. in ostalo	9,5	8,0	8,7	8,9
5. Akumulacija	16,5	16,1	7,4	10,3
Razporejeni dohodek	100	100	100	100
Izgube v doseženem dohodku	0,4	1,3	6,5	16,6

Tudi v letu 1989 kranjsko gospodarstvo ne kaže znakov oživitve. Značilnost tega leta je visoka inflacija, ki je v drugi polovici leta dobila dimenzije hiperinflacije. Ekonomska politika pa je bila usmerjena predvsem v vzpostavljanje družbenoekonomskega sistema, ki naj bi omogočil prehod v tržno gospodarjenje. Edino področje, kjer so trendi ugodni, je zunanjetrgovinska menjava. Industrijska proizvodnja je zaradi poslovnih težav v nekaterih podjetjih še vedno v upadanju, padec pa bo do konca leta nižji kot v preteklem letu. Podatke na področju poslovnega uspeha in razporejanja dohodka in dobička je zaradi uveljavitve nove zakonodaje (zakon o podjetjih, zakon o računo-

vodstvu, zakon o finančnem poslovanju itd.) nemogoče primerjati s podatki na področju razporejanja dohodka iz prejšnjih let. Iz podatkov za 1. polletje 1989 ter obdobje jaunar—september 1989 pa je razbrati, da se poslovni izidi v občini tudi v letu 1989 slabšajo. Zmanjšuje se učinkovitost poslovanja, povečuje se izguba, katere največji delež odpade na Tekstilindus, kranjsko gospodarstvo pa je komaj še neto akumulativno, saj akumulacija le še za 7,9 % presega znesek izgub.

Struktura razporeditve dohodka v gospodarstvu občine Kranj je v letu 1989 razvidna iz preglednice 3.

Preglednica 3:

	Struktura v %	
	I.—VI. 1989	I.—IX. 1989
1. Obveznosti za potrebe družbene skupnosti (davki in prispevki)	40,2	42,2
2. Druge obveznosti	—	0,2
3. Čisti osebni dohodki in skupna poraba		
— čisti osebni dohodki	40,7	43,7
— skupna poraba iz OD in investicijska poraba	35,4	39,9
	5,3	3,8
4. Akumulacija	19,1	13,9

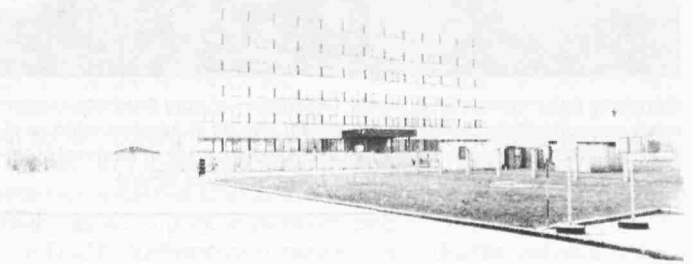

Sava Kranj — z izgradnjo novih prostorov poslovno-razvojnega centra so bili izboljšani delovni pogoji in zagotovljena boljša povezava pri opravljanju poslovnih in razvojno-tehničnih funkcij podjetja.

Negativni trendi v gospodarstvu občine v zadnjih letih, ki so v dokajšni meri tudi posledica neuspešne ekonomske politike, so silili gospodarstvo, da je v nestabilnih razmerah več časa posvečalo vsakdanji problematiki likvidnosti, zagotavljanja surovin in reprodukcijskega materiala, prodaji svojih proizvodov na tržišču in podobnemu, precej manj pa vsem vidikom prestrukturiranja proizvodnje. Kljub temu je v gospodarstvu opaziti določene premike v smeri kvalitetnejšega gospodarjenja, ki se zaenkrat kažejo na področju zaposlovanja, drugačnega organiziranja gospodarskih subjektov ter priprav oz. izvajanju investicijskih projektov, s katerimi naj bi si zagotovili sodobnejšo tehnologijo, kvalitetnejše proizvode in pot do tujih tržišč. Zato kaže dogajanja na teh področjih nekoliko podrobneje prikazati.

Hiter gospodarski razvoj občine v povojnih letih je bil odvisen tudi od pritoka potrebne delovne sile; do leta 1965 so novi delavci prihajali v občino iz drugih slovenskih pokrajin, po tem letu pa se je začel pritok delavcev iz drugih republik in avtonomnih pokrajin.

Pri načrtovanju tega razvoja, ki se je po vojni kazal v izrednem razmahu industrije in vzporedno tudi drugih, zlasti negospodarskih dejavnosti, so bili, kot se kaže danes, premalo upoštevani demografski, ekološki, prostorski in podobni vidiki oz. omejitve. Zaposlitev je bila neke vrste merilo in faktor razvoja gospodarstva ter rasti družbenega proizvoda. Izpolnjen kriterij polne zaposlenosti je ob pomanjkanju drugih globjih objektivnih kriterijev gospodarske uspešnosti dajal vtis blagostanja oz. prepričanja, da smo na pravi poti.

Z zavestjo, da je potrebno stabilizirati gospodarstvo, je v začetku 80. let prevladalo tudi spoznanje, da je potrebno pri politiki zaposlovanja upoštevati le kadrovski potencial v okviru občine. Dejansko je tedaj prišlo do precej nižje poprečne letne rasti zaposlovanja od tiste v 70. letih (v letih 1975—1980 je zaposlenost v občini rasla po poprečni letni stopnji 2,6 %, v letih 1980—1988 pa po poprečni letni stopnji 0,9 %). Kljub temu pa je bil pritok delovne sile od drugod še vedno precejšen. Iskanje rezerv in možnosti znotraj ustaljenega načina gospodarjenja je namreč večini gospodarskih subjektov v občini tedaj še omogočalo doseganje zadovoljivih gospodarskih rezultatov, zato so bili še vedno potrebni dodatni delavci, večinoma z nizko oz. brez strokovne izobrazbe.

Vse slabši gospodarski rezultati v občini sredi 80. let so bili vzrok za to, da smo tudi na delavca začeli gledati kot na strošek. Z nižjo rastjo oz. zniževanjem doseženega dohodka v občini so se začeli pojavljati problemi pri zagotavljanju sredstev za gradnjo stanovanj, komunalnih in drugih infrastrukturnih objektov, za družbene dejavnosti in razreševanje druge problematike, ki se pojavlja z dokaj hitrim naraščanjem prebivalstva v občini. Zato je razumljivo, da se je zavest o nujnosti prenehanja ekstenzivnega zaposlovanja najprej pojavila v okviru institucij, ki se v občini ukvarjajo z zagotavljanjem skupnih in splošnih potreb občanov.

Do popolnega preobrata v politiki zaposlovanja v gospodarstvu je prišlo v letu 1988, ko se je zaposlenost znižala za 2 %. Vzroke za takšen preobrat je težko ocenjevati, vsekakor pa so k temu veliko prispevali padec industrijske proizvodnje in bistveno povečanje izgub v letih 1987 in 1988, znižanje realnih osebnih dohodkov in zmanjšano povpraševanje po potrošnih dobrinah. Zaradi nekaterih ukrepov ekonomske politike v letu

1987 (zaostrene možnosti uvoza, administrativno urejanje cen itd.) se je namreč predelovalna industrija, ki v Kranju prevladuje, naenkrat znašla v težkem položaju. To pa je bil seveda samo povod za to, da so se s še večjo intenzivnostjo pokazali tudi vsi drugi razvojni problemi kranjske industrije (predvsem zastarela tehnologija, prikrita brezposelnost, premajhna učinkovitost).

Organizacije združenega dela so v letu 1988 v svojih načrtih zaposlovanja prvič napovedale precejšnje število presežkov delavcev. Število teh presežkov so zmanjševale predvsem tako, da niso nadomeščale delavcev, ki so se upokojili oziroma odhajali v druge zaposlitve, z novimi delavci. V nekaterih organizacijah združenega dela pa so že poskrbeli za ustrezno prekvalificiranje presežkov delavcev. Med napovedanimi presežki je namreč skoraj polovica nepriučenih in priučenih delavcev, torej delavcev, ki so bili še pred nekaj leti zaradi pomanjkanja vlaganj v novo tehnologijo potrebni vsaj za ohranjanje doseženih gospodarskih rezultatov v občini. V prihodnje bo zato nujno hkrati s prestrukturiranjem gospodarstva in uvajanjem novih tehnologij zagotavljati tudi pogoje in sredstva za prekvalificiranje večine teh delavcev.

Z zmanjšanjem delovnih mest in pomanjkanjem novih se v občini odpira nov problem — vse večja brezposelnost. V letu 1988 je stopnja brezposelnosti znašala 1,81 %, kar je enako kot na Gorenjskem in manj kot v SR Sloveniji (2,48 %), v letu 1989 pa se ta stopnja še povečuje (septembra 1989 je znašala 2,43 %). Bolj kot samo število brezposelnih je zaskrbljujoče dejstvo, da obstajajo številne omejitve za pospešeno odpiranje novih, produktivnejših delovnih mest v občini (sredstva za investicije, prostorske omejitve, problemi pri gradnji potrebnih infrastrukturnih objektov in podobno).

S sprejetjem zakona o združenem delu so bili v naši družbi podani temelji za razvoj družbenoekonomskih odnosov, ki naj bi temeljili na samoupravljanju in dogovorni ekonomiji. Model organiziranosti gospodarskih in drugih družbenih subjektov, ki ga je narekoval zakon, je izhajal iz vizije, da je treba odločanje o ustvarjanju in razporejanju dohodka približati delavcem, torej upravljanje prenesti v roke vseh zaposlenih. Na osnovi omenjenega zakona so v drugi polovici 70. let potekale številne strukturne in organizacijske spremembe v delovnih organizacijah, ki pa žal niso temeljile na principu učinkovitosti in spoznanjih organizacijske znanosti, temveč predvsem na ideologiji.

Spoznanje o nujnosti usmeritve k bolj tržno naravnani ekonomiji, ki ruši številne tabuje iz preteklih let, je vplivalo na to, da so delovne organizacije tudi svojo organiziranost začele postavljati bolj na temelje učinkovitosti.

V občini Kranj je v letih 1985—1989 prišlo do številnih sprememb v organiziranosti organizacij združenega dela — ukinjanja posameznih temeljnih organizacij združenega dela, preoblikovanja delovnih organizacij v enovite delovne organizacije, ukinjanja delovnih organizacij ter ustanavljanja novih delovnih organizacij.

Gorenjski tisk — izvajanje projekta Tiskarna — izvozni program z uvajanjem najsodobnejše opreme v proizvodni proces in specializacijo za visokokvalitetni barvni tisk propagandnih tiskovin, knjig in kartonske embalaže omogoča podjetju prodor na najzahtevnejša tržišča.

Povodi za reorganiziranje so bili različni. Najpogostejši vzrok za iskanje novih organizacijskih rešitev so bili slabi poslovni rezultati oz. izgube, ki so silile delovne organizacije, da tudi v ustreznejši organiziranosti iščejo pogoje za učinkovitejše poslovanje. Tako je bilo kot samostojna delovna organizacija ukinjeno Obrtno podjetje Cerklje, njegova dejavnost je bila prenešena v okvir Komunalnega, obrtnega in gradbenega podjetja. Znotraj tega podjetja je bila zaradi nerentabilnosti proizvodnje ukinjena TOZD Opekarna. Zaradi poslabšanja poslovnih rezultatov in nujnosti krepitve vloge delovne organizacije so bile v enovite delovne organizacije reorganizirane Iskra Telematika, Tekstilindus in DO Creina.

V Gorenjskem tisku pa je do ukinjanja TOZD in oblikovanja enovite delovne organizacije prišlo ob dokončanju investicije v izvozni program, saj je uvajanje nove tehnologije zahtevalo prilagodljivejšo obliko organiziranosti.

Nekatere organizacije združenega dela so tudi ob zadovljivih poslovnih uspehih iskale učinkovitejše oblike organiziranosti z namenom racionalnejšega poslovanja, združevanja z organizacijami združenega dela, ki opravljajo enake oziroma sorodne dejavnosti in podobno. Iz takšnih razlogov je prišlo do ukinitve DO Sava Commerce, Petrol — TOZD Trgovina Kranj, Vodovod, v Savi TOZD Lovski material in embalaža, do iskanja novih rešitev pri organiziranju hotelov v okviru Alpetoura, združevanja TOZD v trgovskih organizacijah združenega dela itd.

Pri omenjenih organizacijskih spremembah so se iskale rešitve znotraj normativnih okvirov in obstoječe strukturiranosti gospodarstva.

Novi zakon o podjetjih odpira povsem nove možnosti za organizacijsko in lastninsko preoblikovanje sedanjih organizacij združenega dela kot tudi za ustanavljanje novih. Proces prilagajanja organizacijskim oblikam, ki jih določa zakon, v občini poteka precej intenzivno. Zaenkrat pa gre predvsem za formalno prilagajanje, torej večinoma za ukinjanje TOZD znotraj delovnih organizacij ter organiziranje le-teh kot družbenih podjetij. V Iskri Telematiki in Iskri Kibernetiki pa so se odločili za organiziranje večjega števila samostojnih podjetij. V občini je bilo v letu 1989 ustanovljenih že prek 40 novih podjetij. Kljub temu da ta podjetja ne zaposlujejo veliko delavcev, je podjetniška aktivnost v občini izjemno pomembna, saj kaže na razmah podjetniške miselnosti, samoiniciativnosti in ob ustreznih pogojih možnosti za produktivno zaposlovanje strokovno usposobljenega kadra.

Značilnost razvitih gospodarstev je veliko število majhnih in srednjih podjetij ter odmiranje slabih in hkrati nastajanje novih podjetij. Ker v občini Kranj bistveno odstopamo od želenega stanja glede velikostne strukture podjetij, se od pomladi 1989 v občini izvaja projekt OPTIMA. Osnovni cilj tega projekta je izdelati program prestrukturiranja gospodarstva s pomočjo ustanavljanja majhnih in srednjih podjetij oziroma znotraj obstoječe gospodarske strukture in vzporedno z njo poiskati možnosti in zagotoviti pogoje za razvoj podjetništva.

Družbenoekonomski razvoj vsake družbe zahteva stalna investicijska vlaganja v objekte in naprave. Še posebno sedaj, ko so nujne spremembe obstoječe gospodarske strukture, so investicije osnova, brez katere ni zagotovljene gospodarske ne družbene prihodnosti. Od načina in obsega investiranja v določenem obdobju so odvisne možnosti uresničevanja zastavljenih ciljev na mnogih drugih področjih, tako v zaposlovanju, proizvodnji, menjavi s tujino, pridobivanju dohodka in drugem.

Kljub težnjam po čim hitrejših strukturnih spremembah, pa se več let trajajoče obdobje slabšanja gospodarskih razmer odraža tudi v razpoložljivih sredstvih za investiranje v občini. Zato je bilo gospodarstvo prisiljeno preiti v fazno izvajanje posameznih projektov ter na ta način zagotoviti kolikor toliko učinkovito zasledovanje srednjeročnih usmeritev, ki so v občini prednostno opredeljevale vlaganja predvsem v izvozno donosne programe v proizvodnji električnih strojev in aparatov, telekomunikacijskih naprav, merilni, regulacijski in stikalni opremi, strojni in kemični industriji, grafični dejavnosti, proizvodnji kavčuka, prehrambeni ter čevljarski in tekstilni industriji.

Prednostne usmeritve so se odrazile tudi v strukturi porabljenih investicijskih sredstev v obravnavanih letih, saj jih je bilo kar tri četrtine vloženih v izvozno usmerjene investicije, večji del preostalih sredstev pa je bil namenjen za energetiko in proizvodnjo hrane. V tehnični strukturi investicij v izgradnji so prevladovala vlaganja v gradbena dela — polovica predračunske vrednosti vseh projektov, 40 odstotkov sredstev pa je bilo vloženih v nakupe investicijske opreme domačih in tujih proizvajalcev.

Zmanjšana akumulativna sposobnost gospodarstva odločujoče vpliva na probleme zagotavljanja tako lastnih kot tudi tujih finančnih sredstev. Kljub temu da skupno število investicijskih objektov v gradnji in število novozačetih objektov v občini v posameznih letih narašča, se njihova realna vrednost zmanjšuje. Vzroke za nižje realne vrednosti izvajanih investicij lahko pripišemo tudi dejstvu, da se zaradi pomanjkanja sredstev posamezni investicijski projekti izvajajo po fazah, kar pomeni, da tako ni razvidna vrednost celotne investicije, ampak samo vrednost opravljenih del v posamezni fazi izvedbe investicijskega projekta.

V obravnavanem obdobju je kranjsko gospodarstvo pridobilo v uporabo naslednje pomembne objekte oziroma opremo:

— povečano in posodobljeno proizvodnjo električnih števcev v DO Iskri Kibernetiki,

— prestrukturirano proizvodnjo plaščev za osebna vozila Best in za tovorna vozila — Optima I, cisternsko skladišče topil in razvojno-raziskovalni center v DO Savi,

— obnovljene prostore servisa osebnih vozil in mehanizacije v Alpetour DO Creina,

— razširjeno in modernizirano proizvodnjo čevljarskih strojev in orodij v Ikosu,

— povečano proizvodnjo zasebnih telefonskih central v DO Iskri Telematiki,

— nov poštni center,

— delno posodobljen proizvodni proces v tkalnici IBI,

— modernizirano tiskarno v Gorenjskem tisku,

— novo pekarno v Naklem,

— skladiščno-poslovni center DO Kokre na Primskovem,

— urejene skladiščne prostore Merkurja v Naklem,

— nov informativno-prodajni center Tekstilindusa,

— prodajne objekte v DO Živila — samopostrežne trgovine Kokrica, Naklo, Besnica, Golnik, Planina III,

— bencinski servis v Voklem,

— turistične apartmaje na Kriški planini in obnovljen hotel ter dvojno dvosedežnico Njivice v okviru RTC Krvavec.

Kokra — z novimi skladiščnimi prostori na Primskovem bodo zagotovljeni boljši pogoji za delo in razvoj.

Kranjsko gospodarstvo je torej usmerjalo svojo akumulacijo predvsem v modernizacijo obstoječih proizvodnih programov, da bi znižali stroške na enoto proizvoda oziroma zagotovili njihovo višjo kvaliteto. Manj pa je bilo pridobljeno novih proizvodnih programov, ki bi se širili zunaj okvirov obstoječih in s katerim bi pridobili tudi nova delovna mesta ter s tem med drugim povečali tudi vse bolj zapirajoče se možnosti zaposlovanja v občini.

Da bi uvedli zahtevnejše tehnologije in s tem zagotovili višjo mednarodno priznano kvaliteto proizvodnje, izvajajo v nekaterih OZD investicijske projekte, ki bodo omogočali nadaljnjo uveljavitev njihovih proizvodov na zahtevnih tujih tržiščih. Tako v DO Iskri Telematiki uvajajo nov digitalni javni telefonski sistem EWSD, v DO Iskri Kibernetiki pripravljajo investicijski projekt elektronskih števcev in spominskih enot, v DO Savi pa izvajajo investicijski projekt Optima II. Tudi Gorenjski tisk predvideva nadaljevanje investicije Tiskarna — izvozni program.

Splošna gospodarska situacija kranjskemu gospodarstvu tudi v prihodnjih letih ne obeta bistveno več sredstev za investicijsko porabo. V iskanju dopolnilnih virov financiranja svojega razvoja bi morale OZD v čim večji meri izrabiti možnosti, ki jih odpira nov zakon o tujih vlaganjih.

Na osnovi združenih sredstev gospodarstva in drugih virov sredstev je bil dosežen napredek na področju gospodarske infrastrukture in družbenih dejavnosti.

Na področju gospodarske infrastrukture so poleg izgradnje obnavljanja in rekonstrukcij cestnega, vodovodnega, telefonskega in električnega omrežja gradili še naslednje pomembnejše objekte: hidroelektrarno Mavčiče, avtocesto Ljubljana—Naklo, magistralno in primarno plinovodno omrežje, stanovanjsko naselje Drulovka in vzporedno infrastrukturne objekte ter centralno čistilno napravo in glavne zbiralnike. Investicije na tem področju pomembno vplivajo na oskrbljenost prebivalstva in gospodarstva ter ekološko stanje v občini.

Posledice administrativnega poseganja na področje investicij v negospodarstvu, tendenc k razbremenjevanju gospodarstva ter splošne družbene krize v zadnjih letih se kažejo predvsem v podaljševanju časa gradnje (gradnja v več fazah) dogovorjenih družbenih objektov. V tem obdobju so bili končani naslednji objketi: srednja šola elektrotehnične in kovinsko predelovalne usmeritve na Zlatem polju, vrtec in jasli na Golniku, osnovna šola Planina II. V gradnji pa sta nova postaja Uprave za notranje zadeve Kranj in olimpijski bazen v športnem parku Stanko Mlakar.

V občini poteka proces revitalizacije starega mestnega jedra, da bi ohranili stavbni fond in kulturno dediščino ter izboljšali videz mesta. V tem okviru se prenavljajo stanovanjski (Tavčarjeva ul., Tomšičeva ul., Savska cesta), gospodarski (trgovine, pošta) in družbeni objekti (Gimnazija, Vila Mara, grad Kieselstein).

Podjetje za PTT promet Kranj — z adaptacijo »stare pekarne« je Kranj dobil nov, sodoben poštni center in poštno enoto.

V naši družbi nastajajo zametki novega ali bolje drugačnega. Tudi v občini je opaziti težnje k spremembam v načinu gospodarjenja. Kaj bodo prinesla prihodnja leta, bo največ odvisno od dogajanj v širši družbeni skupnosti, v kateri živimo, v enaki meri pa tudi od naše sposobnosti in pripravljenosti, prilagoditi se zahtevam novega. Treba bo znati izrabiti obstoječe kadrovske, proizvodne, naravne in druge zmogljivosti in danosti ter morebitno pripravljenost tujcev za vlaganja pri nas. Poleg tega pa bo pomembno, da bomo znali v svoj prid uporabiti izkušnje in spoznanja razvitejših od nas. Nekaj za nas aktualnih izkušenj in spoznanj lahko strnemo v naslednjih načelih:

— Svet ne govori več o prestrukturiranju, temveč o strukturnem prilagajanju; ne govori o prioritetnih panogah ali prioritetnih prijektih, ampak o znanju, varčevanju z energijo, avtomatizaciji, robotizaciji in podobnem.

— Osnovni moto proizvodnje je iz manj narediti več in ne iz več narediti več, kar je značilnost ekstenzivnega gospodarjenja.

— Organiziranost gospodarskih subjektov v razvitem svetu je vse bolj fleksibilna; prednost in pomen vidi v posamezniku, njegovi avtonomiji, intelektualnih potencialih in njegovi motiviranosti, kar so pogoji za njegovo inovativnost.

VIRI IN LITERATURA

— *Ekonomski inštitut pravne fakultete, Gospodarska gibanja, razni članki.*

— *Gospodarski vestnik, razni članki,*

— *Gradiva SDK, Komiteja za planiranje, gospodarstvo in družbene dejavnosti občine Kranj, Strokovne službe občinskih skupnosti za zaposlovanje Gorenjske, Kranj.*

— *Herm Tone, Investicijska graditev, Časopisni zavod Uradni list SRS, 1977.*

— *Jerovšek Janez, Organizacijska struktura naše delovne organizacije ni v skladu s spremembami organizacijske strukture podjetja v razvitem svetu in s potrebami fleksibilnega reagiranja na tehnološke in gospodarske spremembe doma in v svetu, IB — revija za planiranje, številka 10—11/198.*

— *Puhar Franc, Gospodarski vzpon Kranja odvisen od neomejenega priseljevanja delavcev (obdobje 1918—1986), Kranj 1987.*

— *Soklič Anuška, Gospodarstvo občine Kranj v letih 1979—1984, Kranjski zbornik 1985.*

Razvoj kmetijstva v občini Kranj med leti 1953 in 1990

Janez Tavčar

Kmetijstvo v SFRJ je bilo kot gospodarska dejavnost v povojnih letih v podrejeni vlogi. Staro agrarno Jugoslavijo smo bili trdno odločeni spremeniti v industrijsko razvito novo Jugoslavijo, v kateri bi imelo kmetijstvo predvsem preskrbno vlogo. V prvih letih po vojni so se poskusi in ukrepi, kako kmeta odvrniti od tradicionalne navezanosti na zemljo in lastništva do zemlje, vrstili v hitrem zaporedju. Kolektivizacija je potekala po sovjetskem modelu, ustanavljali smo kmetijske obdelovalne zadruge, predpisali obvezen odkup pridelkov, skratka, proces deogrrarizacije je potekal s pomočjo številnih, za kmetijstvo in tudi celotno družbo nekoristnih posegov. Po nekaj letih neuspešnih poskusov »prisilne« socializacije kmeta in vasi smo tudi v novi Jugoslaviji spoznali, da se dovolj hrane ne da pridelati s političnimi ukrepi in prisilo. Sčasoma se je socializacija vasi oziroma kmetijstva pričela izvajati bolj sistematično in strokovno, čeprav je delo in razvoj zasebnega kmetijstva bilo povezano s številnimi omejitvami. Desethektarski zemljiški maksimum, prepoved nakupa kmetijskih traktorjev in strojev individualnim kmetom, neizenačenost pravic kmeta in delavca v industriji so bili zelo pomembni in žal ne edini zaviralni momenti za hitrejši razvoj kmetijstva tudi v naši občini. V letu 1953 so za kmetijstvo nastopili boljši časi. Prva pozitivna sprememba je bila uvedba davka po katastrskem dohodku. To obdavčevanje je kmeta spodbujalo k višji proizvodnji, slab gospodar pa je moral zaslužek večinoma iskati zunaj kmetije.

V Okrajni zadružni zvezi (leta 1953 je nasledila prejšnjo Kmetijsko poslovno zvezo) so se oblikovala strokovna jedra, ki so jih sestavljali agronomi in veterinarji. Pet agronomov je pričelo s pionirskim strokovnim delom skoraj po vsej Gorenjski. Na začetku je za strokovno delo v kmetijstvu bilo potrebno zanesenjaštvo. Agronomi so bili na začetku strokovni nadzorniki v proizvodnji krompirja, sadjarstva, žitaric in živinoreji.

V občini Kranj in tudi drugod na Gorenjskem je bila prednostna panoga živinoreja). Rejski cilj je bila tedaj še čista pincgavska pasma z naravnim pripustom živali.

V veterinarskih okoliših je bilo v letu 1954 naslednje število živali[1]:

Okoliš	Konji	Govedo	Prašiči
Cerklje	904	3781	2458
Kranj z okolico	582	2130	1388
Žabnica	914	4142	395
	2400	10053	4241

Intenzivnost izrabe kmetijske obdelovalne zemlje je znašala nekaj več kot eno govedo na ha.

Za spodbudo živinorejcem so bili pogosto organizirani sejmi plemenske živine v Kranju, posebno pa še vsakoletni sejmi plemenskih bikov v Naklem. Na licenciranje bikov v letu 1953 so npr. prignali 235 bikov, od katerih so jih potrdili 126 v prvo vrsto. Odbirali so tudi plemenske merjasce in ovne.

Rejski cilj molznic je bil tedaj 2000 litrov mleka letno ter teža 450 kg v ravnini in 350 kg v hribih.

Tehnologija prehrane živali je bila še zelo enostavna. 60 % obroka za govedo sta sestavljali slama in repa. Umetna gnojila so zelo malo uporabljali, zato so pridelki travinja bili zelo pičli in nekvalitetni. Regres pri ceni umetnih gnojil je znašal 33 %. Okrajni ljudski odbor je prispeval dodatno še 50 %, če je kmet porabil več kot 100 kg umetnega gnojila na ha. Zanimanja kljub temu ni bilo.

V letu 1952 so strokovnjaki na območju vsake kmetijske zadruge vzeli pet vzorcev zemlje. To je bila osnova za nasvete, kako gnojiti, kaj sejati in kako oskrbovati poljščine. Prvič se je tudi začela akcija strokovnjakov za zgodnejšo košnjo, za kvalitetnejši pridelek in večkratno košnjo.

1952 so se v Kranju organizirano lotili umetnega osemenjevanja živine. To je bil zelo pomemben strokovni ukrep, ki je pomenil ogromen korak v nadaljnjem razvoju govedoreje v Kranju in na Gorenjskem.

Kmetijska zadruga Kranj je najprej uredila »štant« za osemenjevanje krav v sušilnici v Kokrškem logu, odprt je bil vsak dan od 8. do 10. in od 15. do 17. ure. Druga postaja za osemenjevanje je bila v Podbrezjah pri Drinovcu, tretja v Virmašah itd. Osemenjevanju so se upirali dobri govedorejci, in sicer predvsem tisti, ki so imeli bike plemenjake, ker so izgubljali zaslužek.

Leta 1954 je bilo v Kranju osemenjeno že 800 plemenic ali 70 %. Led je bil prebit in uspehi so se že začeli kazati. Predvsem so izginjale spolne kužne bolezni, naraščala pa je reprodukcijska sposobnost telic in krav. 17. 9. 1958 je bil ustanovljen

Živinorejski servis pri Okrajni zadružni zvezi Kranj, ki je organizirano spremljal naraščajoče potrebe živinorejcev glede reprodukcije in zdravstvenega varstva živine.

Promet z živino in tudi s poljščinami so po letu 1950 kmetijske zadruge slabo obvladale. Na pobudo Okrajne zadružne zveze je bilo 1952 v Naklem ustanovljeno Mesarsko podjetje — za potrebe zadružnih organizacij. Skupaj s Klavnico Kranj je postopoma umirilo stihijo na nakupnem in prodajnem trgu živine v občini.

V letih 1952—1953 so veterinarji napravili veliko zdravstveno preventivno akcijo v občini. Tuberkulinizirali so 13624 govedi v 3182 hlevih. Pozitivno je reagiralo 3,3 % živali, zato so jih izločili za zakol.

V 1954 je stekla akcija za urejanje in gradnjo gnojišč in gnojiščnih jam. Osnova akcije je bila kvaliteta priprave gnoja za gnojenje, pomemben pa je bil že vidik čistega okolja. Gradnjo gnojišč so tudi subvencionirali s 1000 din/m³. Pogoj je bil, da ima kmet najmanj šest glav velike živine in eno glavo velike živine na ha obdelovalne zemlje.

V letu 1955 je v revitalizacijo planinskih pašnikov vloženo din:

Planina	Člani zadruge	Kmetijski sklad	Skupaj
Mala Polana	150000	88861	238461
Javornik — Velika Polana	560000	770462	1330462
Dolga njiva	175000	240000	415828
Kriška planina — Krvavec	109500	526464	635964

Planinska paša je bila velika dodatna možnost za živinorejo nekaterih krajev v občini. V letu 1955 so imele nekatere vasi naslednji odstotek živine na planinski paši:

Goriče	8,60 %
Preddvor	8,05 %
Kokra	25,62 %
Jezersko	15,88 %

Število živali na planinah 1953. LETA:

Planina	ha	Govedi	Ovce
Grintovec	117	—	224
Dolga njiva	251	30	60
Kočna	130	—	70
Štularjeva	32	15	—
Komatevra	33	20	20
Mlinarjeva	29	15	—
Matekovca	20	15	156
Krvavec	100	135	—
Na Jezercah	75	35	—
	787	265	530

Vzporedno z oživljanjem, tehnološko rastjo in povečanjem kmetijske proizvodnje se je razvijala tudi trgovina za potrebe kmetijstva in tudi za izvoz.

Trgovsko podjetje pri Okrajni zadružni zvezi v Kranju je začelo poslovati maja 1952. Kmetijskim zadrugam in kmetom je odkupovalo krompir, prodajalo pa cement, umetna gnojila, močna krmila, razne kmetijske stroje za konjsko vleko in dvorišično mehanizacijo, celo prve tri traktorje Ferguson F 35. Uvoženih strojev je bilo v vrednosti 7.513.806 din; zadruge so jih plačale s svojimi devizami. Devize so zadruge pridobile s prodajo gozdnih sadežev, lesa, polžev in živine, medtem ko so izvoznim podjetjem, ki so delala samo za maržo, kupnino v devizah v celoti odstopili zadrugam. Devize so zadruge vnovčile za 100 % dražje pri nakupu mehanizacije.[2)]

Traktorji in priključki so bili v teh letih predvsem namenjeni za zadružno uporabo. To so potem opravljale storitve svojim članom, za 30 % dražje pa tudi nečlanom zadruge, če so prišli na vrsto.

Kmetje so se traktorskim storitvam na njivah navajali počasi. Menili so, da se zemlja preveč tlači in uničuje. Potrebno je bilo celo desetletje, da je nezaupanje do traktorja izginilo, kar je pripisati strokovni neosveščenosti kmeta. S traktorji in prikolicami so spočetka prevažali predvsem les, ker so se takrat vse zadruge še ukvarjale z odkupom in prodajo lesa. Traktorjev in druge kmetijske mehanizacije je bilo vedno več, zato so nastale težave glede vzdrževanja.

Okrajna zadružna zveza je zato avgusta 1954 leta ustanovila Agroservis na Laborah, in sicer za vzdrževanje in popravila vseh strojev za kmetijstvo in gozdarstvo. Tehnično znanje takratnih traktoristov je bilo zelo skromno. Stroji so bili slabo oskrbovani, kar je pogosto povzročalo nepotrebne okvare in prekomerno obrabo vozil in strojev.

Leta 1955 je bilo v Naklem veliko zadružno praznovanje »Kmetijski teden«. Na tem slavju so prikazali dosežke kmetijstva in zadružništva vse Gorenjske. Razstavljenih je bilo 480 vzorcev raznih kmetijskih pridelkov. Sadjarji so razstavili 326 vzorcev od 59 sort sadja. Uspešni so bili sadjarji iz Cerkelj, Brnikov, Velesovega in Zaloga, ki so razstavili 95 vzorcev. Podeljeno je bilo 120 diplom in za 120.000 din nagrad.

Na razstavi so se kmetje in obiskovalci, ki jih je bilo 65000, prepričali, kaj se da doseči z uporabo umetnih gnojil, zaščitnih sredstev, kvalitetnih semen, s pravočasno obdelavo in sodelovanjem strokovnjakov.

Novembra 1955 je Občinski ljudski odbor Kranj imenoval stalno komisijo za kmetijstvo, ki je imela 7 članov. Predsednik komisije je bil napreden kmet — Drinovec Janez iz Podbrezij, tajnik pa dipl. inž. Janez Eržen. Osnovna naloga komisije je bila poživiti kmetijsko proizvodnjo v občini ter pospešiti tehnološki in strokovni razvoj.[3)]

Razvoj kmetijstva v okviru zadružne organiziranosti

V času razcveta kmetijskega zadružništva smo imeli v kranjski občini 21 kmetijskih zadrug in 15 kmetijskih delovnih zadrug, skoraj vsaka vas je imela kmetijsko zadrugo. Najprej so v letu 1952 prenehale z delom vse kmetijske delovne zadruge. Zaradi gospodarskih razlogov so se tudi nekatere manjše kmetijske zadruge priključile večjim zadrugam, ki so kadrovsko in poslovno imele večjo perspektivo.

Večina imenovanih večjih kmetijskih zadrug je poslovala dokaj uspešno. Vse so v svoji dejavnosti imele tudi les, ki je bil dohodkovno najbolj zanimiv. To je razvidno iz podatkov leta 1955, koliko dobička so dosegale posamezne kmetijske zadruge:[4]

KZ	Dobiček	KZ	Dobiček
Besnica	3.571.897 din	Predoslje	279.866 din
Goriče	417.967 din	Šenčur	2.659.806 din
Kokra	1.438.777 din	Trboje	279.806 din
Kranj	786.788 din	Trstenik	211.857 din
Mavčiče	207.293 din	Visoko	275.447 din
Naklo	1.023.350 din	Žabnica	1.518.439 din
Podbrezje	418.323 din	Jezersko	12.050.517 din
Preddvor	1.724.418 din	Voklo	394.556 din

V teh letih so imele kmetijske zadruge v okviru pogojev za pristop vpisnino, delež in jamstvo na delež. Leta 1954 je glavni delež znašal 816 din, družinski pa 72 din. Deleži in jamstva zadružnikov so bili do leta 1963. Tega leta je bila po zvezni Ustavi ukinjena zadružna lastnina. V zadrugah je nato postalo premoženje družbeno, pogoji gospodarjenja in odgovornosti pa enaki kot v vseh delovnih organizacijah.

Kmetijske zadruge se po konceptu dela niso bistveno razlikovale, razen po proizvodnem potencialu članov in panožni naravnanosti. Kot model poslovanja analizirajmo Kmetijsko zadrugo Preddvor v letu 1958.

Odkupila in prodajala je:

les	1982 m^3
govedo	360 glav ali 97685 kg žive teže
mleko	177760 l
krompir	322851 kg
jabolka	67995 kg

148 zadružnikov je imelo kolektivno zavarovano živino. K zavarovalni premiji je zadruga prispevala 40 % ali 214.065 din.

Med člani zadruge je bilo 16 čebelarjev, ki so imeli 234 čebeljih družin. V kooperaciji, na osnovi dohodkovnih odnosov (delitev izgube ali dobička) so imeli 4,2 ha krompirja pri 14 članih. Kmetje (člani) so v to proizvodnjo vložili 72 % vrednosti, zadruga pa 28 %. Dobiček je na koncu znašal 134.104 din, katerega sta si razdelila po vloženih %. Podobno kooperacijsko pogodbo so še imeli za 9 ha krompirja z 18 % udeležbo in 9 ha travnikov z 21 % udeležbo. Zadruga je imela svojo klavnico in 4 prodajalne za meso. Zaposlenih je bilo 6 ljudi.

Zaklali so naslednje število živali:

govedo	255	116.620 kg
teleta	598	38.817 kg
prašiči	135	17.011 kg
ovce	155	7.774 kg
koze	9	346 kg
divjačina	17	245 kg

KZ Preddvor je bila tudi prva zadruga v občini, ki je imela 3-tonski tovorni avto TAM in osebni avto »Zastava 1100«.

V strokovnem organizacijskem konceptu so imele kmetijske zadruge pospeševalne odseke, ti so bili: strojni, poljedelski, živinorejski, sadjarski, gozdni, trgovski, odkupni in hranilniški.

V letu 1958 so nekatere zadruge oddale nekaj živine in prašičev v izvoz:[5]

KZ	Govedo	Prašiči
Kranj	31	33
Velesovo	8	13
Zalog	6	28
Naklo	9	16
Podbrezje	2	25
Žabnica	4	16
Voklo	1	—
Cerklje	8	31
Trboje	—	18
	69	180

Zanimiv je podatek, da je bil kupec mesnatih prašičev »Sljeme«, mesna industrija Zagreb, klavnice na območju občine pa so kupovale in klale le debele prašiče za domačo prodajo.

V okviru kmetijskih zadrug so potekale številne strokovne, samoupravne in družbene aktivnosti. Do leta 1956 so bile izredno aktivne kmečke žene in kmečka mladina. Aktivnosti so bile naslednje:

— sodelovanje na raznih razstavah in sejmih,
— udeležba na 40 predavanjih o higieni in zdravstvu,
— 10 predavanjih o vrtnarstvu in perutnini,
— 12 tečajev o konzerviranju sadja in zelenjava in mesa,
— živilski in gospodinjski tečaji,
— zimsko krmljenje prašičev itd.

Odbori kmečke mladine so imeli:
— več dvomesečnih tečajev v Kmetijski šoli Poljče
— stalne aktivnosti na razstavah in sejmih,
— večje število kuharskih tečajev in tečajev za vlaganje sadja,
— zimsko kmetijsko šolo v Cerkljah in Dupljah,
— tečaje za molzače in pastirje za planinsko pašo.

Razgibanost samoupravljanja v kmetijskih zadrugah je bila precejšnja. V 16 kmetijskih zadrugah je bilo v zadružnih svetih 552 članov. Od tega jih je bilo:

481 ali 87,13 % kmetov
71 ali 12,87 % delavcev
53 ali 9,6 % žena
499 ali 90,4 % moških

V letu 1959 so bile v občini še naslednje kmetijske zadruge:

1. Besnica
2. Brniki
3. Cerklje
4. Gorice
5. Jezersko
6. Kranj
7. Mavčiče
8. Naklo
9. Predoslje
10. Preddvor
11. Šenčur
12. Velesovo
13. Visoko
14. Zalog
15. Voklo
16. Žabnica

Za uspešno vodenje zadrug so do tega leta napravili vsi upravniki zadružne tečaje. Zadruge pa so imele že 2 agronoma, 4 kmetijske ter enega gozdarskega tehnika.

V istem letu so se v Sloveniji pričele priprave z geslom »1000 ljudi v srednjo kmetijsko šolo — 1000 kmetijskih tehnikov v kmetijstvo«.

V srednje kmetijske šole so se lahko prijavili zaposleni in kmečki fantje. Zaposlenim je med šolanjem tekla delovna doba; prejemali so osebni dohodek v organizaciji, ki so jih štipendirale. Kmetijske organizacije v občini so poslale v šolo naslednje število kandidatov:

KZ Preddvor	2	KZ Šenčur	4
KZ Visoko	1	KZ Podbrezje	2
KZ Besnica	2	KZ Mavčiče	1
KZ Žabnica	2	KZ Naklo	1
OZZ Kranj	1	KZ Goriče	1
KZ Kranj	1	KZ Predoslje	1
KZ Cerklje	4	KZ Zalog	1
KZ Voklo	1	kmetijska posestva	1

Skupno jih je odšlo v srednje kmetijske šole 27. Šola je trajala 2 leti, diplomanti so nastopili delo leta 1961.

Za večji interes v kmetijstvu in propagiranju kmetijstva med mladimi so bile ustanovljene šolske kmetijske zadruge. Tako so bile 1960. leta ustanovljene zadruge pri osnovnih šolah:

1. Olševek
2. Besnica
3. Cerklje
4. Goriče
5. Šenturška gora
6. Trboje
7. Podbrezje
8. France Prešeren Kranj
9. Lucijan Seljak Kranj
10. Stane Žagar Kranj
11. Mavčiče
12. Trstenik
13. Voklo
14. Naklo
15. Preddvor
16. Primskovo
17. Šenčur
18. Zalog
19. Žabnica

Vse šolske zadruge so imele vrtove, nekatere tudi manjše sadovnjake in čebelnjake. Za boljše poznavanje s kmetijsko tehniko in kmetijskim delom so učenci občasno obiskovali kmetijska posestva in kmetijske zadruge. Tako so pridobili osnovne strokovne pojme o kmetijstvu in spoznali enakovrednost kmetijskega poklica.

Razne razstave, poskusi, tečaji, predavanja in druge oblike prosvetljevanja kmečkega prebivalstva je pripomoglo, da so kmetje pričeli uporabljati več umetnih gnojil in drugih agrotehničnih ukrepov. Po sicer nepopolnih podatkih posameznih zadrug so porabili umetna gnojila v tonah:

1953	1954	1955	1956	1957
1844	2133	2827	1389	2330

V letu 1956 zasledimo 49 % zmanjšanje porabe umetnih gnojil, izključno zaradi skokovitega porasta cen. Poraba gnojil je tudi neposredno vplivala na zmanjševanje pridelkov v proizvodnji.

Vrsta gnojila	Cena din/kg 1955	1956	% povečanja
	6,2	14,5	234
superfosfat	4,5	11,5	255
anoinjersolfat	8	21	262
apneni dušik	5	14	280
čilski soliter	8	18	225
kalkomonsalpeter	7,5	17	225
thomasova žlindra	5,2	12,75	243
kalijeva sol	4	12	300

Družbene težnje so bile v teh letih naravnane na čim večji red v proizvodnji in prodaji kmetijskih pridelkov. Že leta 1953 je bilo določeno, da kmetijske pridelke odkupuje izključno kmetijska zadruga na svojem območju. Januarja 1959 je bilo določeno, da tudi živino odkupujejo samo na dogonskih mestih. Kmetijske zadruge so zato na vseh območjih zgradile nakladalne rampe in postavile tehtnice, da so živino ob prevzemu stehtali. Nakup po hlevih je bil prepovedan. Promet z živino je glede na strogo odkupno kontrolo naglo narastel. Že v istem letu je bilo odkupljeno 2600 govedi, 4200 telet in 2000 prašičev.

K takšnemu povečanju v živinoreji oziroma odkupu živine so pripomogli številni sejmi in umetno osemenjevanje. Omeniti je treba plemenske sejme bikov v Naklem, ki so bili redno od leta 1947. Leta 1960 je bil ta sejem že dvanajstič.

Tudi kokošjereja se je pod okriljem Okrajne zadružne zveze dobro razvijala. V Kmetijski zadrugi Naklo je bila zgrajena valilnica z zmogljivostjo do 300 000 piščancev letno. Zadruga je v kooperaciji z rejci organizirala rejo valilnih jajc, piščance pa je prodajala na širšem slovenskem trgu.

Številne pospeševalne akcije in napori zadrug in strokovnjakov niso imeli v povečanju kmetijske proizvodnje zadovoljivega uspeha. Poglavitni vzroki za slabše rezultate od pričakovanih so bili v prenizkih investicijskih vlaganjih ter v cenovnem zaostajanju kmetijskih pridelkov.

Tako je od skupnih investicij v občini bilo vloženo v kmetijstvo:

1957	1958	1959
1,7 %	2,6 %	4 %

Zaradi prenizkih cen kmetijskih pridelkov so bile tudi investicije manjše, kot bi bile potrebne. Kmetijske organizacije niso imele dobička oziroma svojih sredstev, da bi investirale. V naslednji preglednici cen kmetijskih pridelkov v dinarjih lahko ugotovimo, da so te prepočasi naraščale:

Vrsta pridelka	Enota mere	1953	1954	1955	1956	1957	1958
krompir	kg	12	7.5	10	12	14	9.5
fižol	kg	66	62	60	55	—	51
kislo zelje	kg	25	36	40	30	41	43
zelje — glave	kg	11	17	31	19	17	18
solata	kg	24	40	38	42	46	45
jajca	kom	11	12	12	13	14	14
mleko	l	18	18	19	22	23	24
jabolka	kg	26	37	33	31	25	28
sladkor (v trg.)	kg	145	145	145	145	145	145
olje (v trg.)	l	218	230	287	340	333	341
svinsko meso	kg	235	248	289	300	280	290
govedo ž. teža	kg	100	115	116	118	100	135
teleta ž. teža	kg	119	126	130	138	128	136
prašiči ž. teža	kg	170	171	173	179	171	175

Neprivlačne cene kmetijskih proizvodov v povojnem obdobju so ovirale razvoj kmetijstva. Zato nam kmetijstvo v naši občini ne daje tistega, kar bi lahko. Zanimivo je, da je bila vrednost mleka že v teh letih podcenjena. Tako je npr. Svet za gospodarstvo pri občinskem Ljudskem odboru Kranj 11. novembra 1955 na izredni seji naložil Mlekarni, da poveča odkupno ceno mleka za 3 din po litru. V prodaji se cena mleka ne sme povečati, razliko pa bo poravnala občina iz proračuna.

Tržne količine mleka, ki jih je Mlekarna v letu 1958 odkupila v občini, so znašale 4.563.342 l, to je bilo približno 100.000 l manj kot leto prej.

Krompir, jedilni in semenski, je bil ves čas vodilna kultura, vedno dohodkovno zanimiv, kljub tržnim in pridelovalnim nihanjem. Že leta 1957 je Zadružna zveza Slovenije sprožila akcijo za organizirano in kvalitetno pridobivanje semenskega krompirja. Spodbujali so jo tako, da so pridelovalci dobili za

— 9 din cenejši semenski krompir, če se vključi v pridelovanje vsa vas,

— 7 din cenejši semenski krompir, če je dotedanjih pet pridelovalcev v vasi pridobilo še pet pridelovalcev,

— 5 din cenejši semenski krompir, če je kmet ali več pridelovalcev oddalo najmanj 1 vagon semenskega krompirja jeseni.

Ti regresi so bili veliki, še upoštevamo, da je bila cena semenskega krompirja v tem času 14 din.

Kljub različnim stimulacijam se pridelovanje krompirja ni dvignilo na ustrezno raven. Pridelki so bili v okviru 9 do 14 t/ha, stanje pa se ni izboljševalo. Zato je Občinski ljudski odbor Kranj 23. marca 1961 sprejel Odlok o obveznih minimalnih agrotehničnih ukrepih za pridelovanje krompirja. Odlok je zajel katasterske občine Hrastje, Luže, Šenčur, Trboje in Voglje. V odloku je bilo določeno, da morajo pridelovalci krompirja najmanj vsako tretje leto menjati seme. Za saditev so bile določene naslednje sorte krompirja: bintje, cvetnik, seskia in vse na novo rajonizirane sorte kot npr. 1/38, 72/12. Odlok je vsebinsko določal, da morajo pridelovalci potrositi na ha najmanj: 250 kg kalijeve soli, 300 kg superfosfata in 150 kg dušičnih gnojil. Obvezno je bilo škropljenje proti koloradskemu hrošču in proti krompirjevi plesni.

Odlok je Kmetijske zadruge zavezoval, da morajo preskrbeti reprodukcijski material in strokovno pomagati kmetom pri pridelovanju krompirja.

Žal določil odloka pridelovalci niso nikoli v celoti uresničevali.

Kmetijske zadruge so v letih po 1957 pri kmetih kooperantih pridelovale tudi semensko žito. Predvsem je bilo to seme pšenice, ječmena in ovsa. Leta 1960 je semenarjenje potekalo na približno 150 hektarjih površin v kmetijskih zadrugah in kmetijskih posestvih.

Opremljanje kmetij s kmetijskimi stroji je v teh letih potekalo zelo zadržano. Tedanje družbene razmere niso bile naklo-

njene opremljanju zasebnega kmetijstva s traktorji in stroji. Izražena je bila bojazen, da kmetijski stroji nasprotujejo uvajanju socialističnih odnosov na vasi.

Leta 1961 je kljub vsemu Zbornica za Kmetijstvo LRS predlagala nakup in uporabo motornih kosilnic. Najprej za hribovska območja pod naslednjimi pogoji:

— KZ kupi kosilnico na račun članov skupine (kmetov),
— v skupini naj bodo najmanj trije člani s skupno najmanj 20 ha košnje,
— člani skupine morajo biti člani zadruge,
— kmetje v skupini morajo potresti najmanj 300 do 500 kg gnojil,
— skupina lahko dela le svojim članom,
— skupina ne sme prodati kosilnice brez soglasja zadruge,
— KZ mora organizirati tečaj dela s kosilnicami.

Leta 1959 je bil v zasebni lasti tudi že traktor LINDER 15 KS s priključki plug, brana, kosilnica, imel pa ga je Janko Strupi, Rupa 5.

Kmetje člani in nečlani zadrug v hribovitem svetu niso imeli nobenih denarnih stimulacij za proizvodnjo in prodajo pridelkov. Pogoji gospodarjenja pa so prav gotovo v hribovitih predelih za 20 do 30 % dražji kot v ravnini. Zato je v hribih nastopila kriza v obdelovanju zemlje. Zemlja se je počasi pričela zaraščati z grmovjem in gozdom. Kmečko prebivalstvo v hribovskih in višinskih predelih pa je pričelo hitreje zapuščati kmetije in vas ob istočasnem zaposlovanju v industriji.

Skupna proizvodnja kmetijskih pridelkov pa kljub izboljšanim pridelovalnim ukrepom ni naraščala. Ugotovitev je veljala za vso Jugoslavijo, ne samo za Kranj. Ugotovitvam po povečani potrebi hrane skladno s procesom deagrarizacije so kmalu sledili ustrezni družbeni ukrepi. V letih 1961—1963 so predvideli hitro povečanje zemlje, ki bi jo obdelovale Kmetijske zadruge in Kmetijska posestva.

Dosedanji obseg lastnih obdelovalnih zemljišč pri kmetijskih zadrugah je bil naslednji:[6]

KZ Cerklje	30 ha
KZ Kočna Preddvor	36 ha
KZ »Sloga« Kranj	31 ha
KZ Naklo	50 ha
KZ Šenčur	13 ha
Vsa kmetijska posestva pa	1038 ha.

Po republiških navodilih je občina z visokimi davki poskušala usmeriti zemljo v družbeno last. Kdor davkov ni zmogel, je moral zemljo prodati. Kmetijstvo se ni izplačalo, saj bi tako manjši kmetje delali samo za davke. Zato so se nekateri zaposlili v industriji, ki je potrebovala veliko delavcev. Nekateri manjši kmetje so dali svojo zemljo za poravnavo davkov. Prišlo je do fonda družbenih zemljišč, ki pa je bil sestavljen iz manjših parcel, raztresenih po vsej občini. Običajno so bila ta tudi slabša — zanemarjena obdelovalna zemljišča.

Postopno se je izoblikovala potreba po zaokroženih kompleksih družbenih zemljišč, in sicer zaradi bolj gospodarne obdelave in večje tržnosti kmetijstva. V letu 1962 je občina sprejela načrt pridobiti in zaokrožiti 3200 ha zemlje za družbeni sektor. Načrt je bil nelogično visoko postavljen, zato tudi ni bil nikoli uresničen. Predvideno je bilo, da že takoj prvo leto (1962) povečajo posamezne organizacije zemljiške površine za:

Kmetijsko posestvo Sorško polje	44 ha
Kmetijsko posestvo Šenčur	260 ha
KZ Naklo	50 ha
KZ Sloga Kranj	9 ha
KZ Kočna Preddvor	14 ha
KZ Šenčur	37 ha

Omenjene organizacije naj bi zemljo pridobile z nakupom ali 10-letnim zakupom. Kmetijskim organizacijam so takratni predpisi dovoljevali združevanje, zakup in odkup zemlje v okviru arondacijskih postopkov.

Občinski ljudski odbor Kranj je v začetku 1963. leta imenoval štiri komisije, ki so s pomočjo delavcev pravno in upravno premoženjske službe občine izvajale arondacije kmetijskih zemljišč na območju občine. Arondacije in oblikovanje zaokroženih zemljiških kompleksov so potekale na Sorškem polju, Hrastju, Šenčurju, Cerkljah, Pšenični polici, Zlatem polju, Velesovem, Prebačevem, Voklem, Naklem in Strahinju.

Komplekse zemljišč so oblikovali ob kompleksih iz agrarne reforme 1945 ali v bližini gospodarskih objektov kmetijskih zadrug. Kmetje so za izgubljeno zemljo dobili nadomestilo, zemljišče na drugem mestu, običajno bolj oddaljeno od domačije. Nekateri so dobili celo boljšo zemljo ali celo na takšnem območju, da so jo kasneje prodali za gradbene parcele.

Lastniki zemlje, nekmetje, znotraj arondacijskega območja, zemlje navadno niso dobili v nadomestilo, ampak so jim jo plačali. Cena zemlje je bila nizka, tako da večina s kupnino ni bila zadovoljna.

Na arondiranih zemljiščih se je pričelo z organizirano proizvodnjo. Tako je KZ Naklo zgradila leta 1964 v Strahinju hlev za 90 živali. KZ Sloga je v istem letu poskusila z gradnjo hleva na Suhi pri Predosljah, toda ni dobila ustreznega lokacijskega in gradbenega dovoljenja. KZ je nekaj let obdelovala zemljo v lastni organizaciji, nakar jo je oddala v zakup zadružnikom. KZ Sloga je svoja zemljišča na Suhi, približno 30 ha, v letih 1977—1980 dokončno oddala za potrebe protokolarnega objekta na Brdu.

Razvoj kmetijstva na družbenih posestvih v občini

Jedro in zametki družbenega sektorja kmetijstva je bila nacionalizirana ali zaplenjena zemlja takoj po vojni. To zemljo so manjši del razdelili agrarnim interesentom, druga pa je ostala v družbeni lasti. Zemljo so izgubili naslednji lastniki, pridobile pa so jo organizacije:[7]

Prejšnji lastnik	Površina ha	Prevzemnik
1. Dolenc Pavel, Bitnje	8,5716	»Inteks«
2. Draksler Franc, Praše	8,7976	Predilnica Tržič
3. Draksler Anton, Mavčiče	8,2067	»IBI
4. Draksler Jože, Praše	15,4980	Bombažna predilnica Tržič
5. Slemc Franc, Zg. Brnik	5,1810	Hotel »Evropa«
6. Triler Franc, Drulovka	9,6235	Tiskanina
7. Brodar Janez, Hrastje	25,1192	Vojno trgovsko podjetje
8. Pavlin Franc, Podbrezje	11,3160	Ministrstvo za notranje zadeve
9. Šorn Janez, Prebačevo	6,4039	Projekt
10. Žibert Ignac, Suha	6,0006	KZ Predoslje
11. Hoja Ivan, Zg. Jezersko	2,8181	KLO Jezersko
12. Babič Franc, Šenčur	13,9000	»ISKRA«
13. Perne Alojz, Povlje	8,4901	Triglav Tržič
14. Novak Lovro, Pivka	15,4800	Triglav Tržič
15. Kepic Matija, Cerklje	16,5000	Standard
16. Ofnar Franc, Zg. Jezersko	37,5903	Dom oddiha Jezersko
17. Palm Karel, Preddvor	13,3300	Dom onemoglih Preddvor
18. Zabret Jože, Britof	4,1600	Tovarna olj in firneža Britof
19. Ovčjak Janez, Jama	7,3600	Tovarna kos Tržič
20. Marinšek Ivan, Strahinj	10,6200	Tovarna usnja Tržič
21. Hribar, Strmol	7,6200	Predsedstvo vlade Slovenije
22. Brdo pri Kranju	28,0901	Predsedstvo vlade Slovenije

Vsi upravljalci so pridelke iz svojih posestev porabili za svoje delavske menze. Npr. Predilnica Tržič, ki je imela v upravljanju dve posestvi v Prašah, je imela 1. septembra 1948. leta: 9 krav, 4 konje, 3 telice, 2 bikca in 110 prašičev. Druga tovarniška posestva so bila še manjša, zato ni čudno, da so kmalu ugotovili, da takšno gospodarjenje nima perspektive in so pričeli posestva združevati.

Tako je nastalo v letu 1954 kmetijsko posestvo Mavčiče iz bivše ekonomije in treh posestev.

Največje posestvo Šenčur je že leta 1954 imelo: 133,5 ha njiv, 14,0 ha travnikov in 30,4 ha gozda.

Kmetijsko posestvo Šenčur je bilo ustanovljeno aprila 1954. Nastalo je po združitvi posestev Šenčur, Hrastje in Prebačevo. V letu 1955 se je priključilo še Kmetijsko posestvo Visoko, ki ga je imela Kmetijska zadruga Visoko.

Na združenem posestvu so redili: 83 govedi (od tega 62 krav), 30 prašičev (8 plemenskih svinj) in 9 konjev.

Kmetijsko posestvo Preddvor je leta 1953 imelo: 15,6 ha travnikov, 5,8 ha njiv, 7,9 ha pašnikov in 5,5 ha sadovnjakov.

Že naslednjo leto so povečali njive na 40,2 ha. V tem letu so oddali 24,160 l mleka, 1.040 kg telet in 2886 jajc itd.

Na tem posestvu so to leto pričeli silirati koruzo v 4 manjše koritaste silose.

Kmetijsko posestvo Jezersko je imelo v oktobru 1953 leta 53 ha travnikov in pašnikov ter 13 ha njiv. Stalež živine je bil: 15 krav, 9 telic, 8 telet, 16 prašičev in 17 ovac. Oddali so 17800 l mleka ter 15,9 kg volne.

Vrtnarija — ekonomija Kranj, Vrtnarija Stražišče in Ekonomija na Pivki, ki je bila prej v upravljanju KZ Naklo. Na področju Zlatega polja in Pivke je leta 1956 potekala arondacija, da so se združila razdrobljena zemljišča. V tem času so na vrtnariji imeli 36,2 ha zemlje. Redili so 25 krav, 6 prašičev in 5 konjev.

Ekonomija Bitnje je imela februarja 1954 leta 95,5 ha zemlje. S sklepom Ljudskega odbora Kranj sta se združili leta 1960 Posestvo Mavčiče in Posestvo Bitnje v skupno Kmetijsko posestvo »Sorško polje«.

Kmetijsko posestvo Cerklje se je oblikovalo leta 1953. Razpolagalo je s 149 ha obdelovalnih zemljišč, od tega 121 ha njih, 24 ha travnikov in 4 ha pašnikov. Posestvo je imelo svoja obrata v Cerkljah in Lahovčah. Redili so 27 krav, 13 telic, 9 prašičev in 6 konj.

Intenzivnost proizvodnje na Kmetijskih posestvnih je bila dokaj nizka. Po pregledu in evidenci pridelkov za posamezne poljščine so ti znašali na ha v mtc:

krušna žita	11,80
krmska žita	12,40
krompir	153
fižol	10
ajda	1
strniščna silažna krma	150
travinje	26
pesa	250

Vsa kmetijska posestva so poleg konj že od leta 1951 delno uporabljala za obdelavo zemlje in prevoz traktorje. Kmetijska posestva so imela leta 1957 naslednja obdelovalna zemljišča:

1. Hrastje	89,73 ha	8. Šenčur	218,57 ha
2. Mavčiče	96,91 ha	9. Kranj	24,21 ha
3. Žabnica	111,83 ha	10. Inštitut TBC	18,00 ha
4. Preddvor	47,02 ha	11. Dom slepih Okroglo	7,00 ha
5. Jezersko	105,10 ha		
6. Vrtnarija	45,91 ha	12. IS Strmol	7,49 ha
7. Cerklje	46,53 ha	13. IS Brdo	29,90 ha
		14. Podbrezje	51,18 ha

Povprečna mlečnost krav na teh posestvih je znašala 2022 l mleka letno na kravo.

Na 1 ha so imeli povprečno 0,82 velikih živali, različno po posestvih, od 0,42—1,19. En delavec je obdeloval 3,8 ha kmetijskega zemljišča, odvisno od intenzivnosti proizvodnje in tedanje strojne opremljenosti kmetijskih posestev. Že v tej začetni fazi razvoja družbenih kmetijskih posestev je bil stalen problem investiranja v objekte in opremo. Tudi sam postopek investiranja je bil silno zapleten, ker je bilo veliko posojilodajalcev, npr.:

zvezni investicijski sklad	7,3 %
republiški investicijski sklad	3,1 %
okrajni investicijski sklad	38,3 %
občinski investicijski sklad	11,7 %
dotacija	27,4 %
lastna sredstva	12,2 %

Težko je bilo zagotavljati dovolj lastnih sredstev. Cene kmetijskih proizvodov niso pokrile stroškov proizvodnje, ker so bile prenizke, proizvodnja pa je bila tudi še na nizkem tehnološkem nivoju. Potrebe po investicijah so bile velike. Neurejena obdelovalna zemljišča, neustrezne in premajhne hlevske kapacitete, pomanjkanje strojev in opreme je vplivalo na smotrnejšo organizacijo kmetijskih posestev. Manjša posestva so se združila v večja kmetijska posestva, ki so še danes jedro družbene kmetijske proizvodnje v občini. To so posestva Cerklje, Šenčur, Hrastje in Sorško polje. Takrat so poleg bila še kmetijska posestva na Jezerskem, v Kranju (Vrtnarija), Preddvoru in Prašah. V letu 1958 se je pričelo z gradnjo večjih družbenih farm krav molznic. Najprej v Hrastju za 200 krav molznic, leto kasneje v Šenčurju za 100 krav, tekle so pa priprave za gradnjo dveh večjih družbenih farm, kapacitete po 400 krav, in sicer na Sorškem polju in Pšenični polici. Potrebe po večji organizirani in tržni proizvodnji mleka so bile aktualne povsod v Sloveniji in tudi v Kranju. Zaradi nestimulativnih odkupnih cen je proizvodnja mleka v zadrugah stagnirala, potrebe po mleku v urbanih središčih pa so naraščale. V letih 1962—1964 so bile v občini druge in največje arondacije, ko so združili in oblikovali zemljiške komplekse 830 ha razkosanih zemljišč. Dokončno oblikovanje kompleksov pri posestvih Šenčur—Hrastje, Cerklje—Lahovče, Sorško polje in Vrtnarija Zlato polje je bilo izvedeno z zadnjo arondacijo leta 1965.

Leta 1964 sta bili zgrajeni farmi krav molznic v Cerkljah in na Sorškem polju s kapaciteto po 400 krav in mlade živine.

Istega leta je bila tudi zgrajena farma prašičev v Hrastju — kapacitete 10000 bekonov letno. Ta farma ni nikoli obratovala s polno zmogljivostjo. Od vsega začetka jo je spremljala izguba vse do leta 1974, ko je prenehala obratovati. V zvezi z farmo bekonov tudi ni bilo rešeno vprašanje varovanja okolja, kar bi še bolj podražilo proizvodnjo. Problema okolja pa ne bi nikoli popolnoma rešili ob taki koncentraciji prašičev. Investicija je

Farma bekonov v Hrastju (1967) kapacitete 10000 kom. letno

bila zgrešena, objekte so kasneje uspešno sanirali za bolj rentabilno dejavnost v okviru KŽK Gorenjske.

Družbeni sektor kmetijstva v občini se je v celoti, razen manjšega posestva pri TGO GKZ Naklo, organiziral v okviru KŽK Kranj. V letih od 1965 naprej je prav na obratih KŽK TOZD Kmetijstvo tehnološki napredek kmetijske proizvodnje v občini bil najhitrejši.

Leta 1963 je prišlo do sedanje zaokroženosti kmetijskih posestev v organizacijski sestav Kmetijsko živilskega kombinata Gorenjske, TOZD Kmetijstvo. TOZD Kmetijstvo ima v upravljanju na območju občine 1350 ha obdelovalnih zemljišč. Poleg teh zemljišč obdeluje še 169 ha v letu 1982 agromeliorirani zemljišč v 30-letnem zakupu od Letališča Ljubljana—Brnik.

KŽK Kranj je po letu 1963 specializiral kmetijsko proizvodnjo v dveh smereh, in to v proizvodnjo mleka na družbenih farmah ter pridelovanje semenskega krompirja. V povezavi s Semenarskim kombinatom Ljubljana je KŽK Kranj že desetletje največji pridelovalec semenskega krompirja v Jugoslaviji. Tudi kvalitetno je semenski krompir iz Kranja v SFRJ zelo priznan. V tehnologiji in organizaciji pridelovanja poljščin so na družbenem sektorju v zadnjih desetletjih dosegli naslednje pridelke na ha v mtc.:[8)]

Kultura	1965	1970	1975	1980	1985	1988
pšenica	20,9	24,0	22,9	41,6	41,2	41,5
rž	15,9	19,4	—	40,0	55,1	39,8
ječmen	21,6	14,5	20,6	33,8	40,8	44,5
oves	18,9	27,5	17,6	—	—	41,4
koruza za zrnje	—	—	62,5	—	60,4	61,9
oljna repica	12,2	—	—	—	23,31	25,0
semenski krompir	140,2	165,8	176,0	193,6	192,7	200,7

V govedoreji je bil obseg proizvodnje ter intenzivnost naslednja:

	1965	1970	1975	1980	1985	1988
število krav	826	768	569	540	575	569
povprečna molznost na kravo letno	2730	3862	4617	5616	5924	6710
število mlade plem. živine	280	287	412	431	458	564
živina v pitanju (glav)	80	85	110	165	340	663

Tehnološki dosežki, intenzivnost proizvodnje in tudi količinski obseg proizvodnje na družbenih kmetijskih obratih je bil kažipot, kaj lahko s strokovnostjo tudi v gorenjskih razmerah dosežemo.

Obdobje pospešenega razvoja kmetijstva v občini 1963—1982

V tem obdobju kmetijstva namenoma ne bomo delili na zasebni in družbeni sektor, ker sta oba sektorja sledila istim ciljem. Cilji so bili v osvajanju novih tehnologij v rastlinski ter živinorejski proizvodnji in stalnem povečevanju proizvodnje.

Leta 1964 so bile izvedene zadnje arondacije kmetijskih zemljišč. Davčni pritisk je nekoliko popustil. Kmetje so začutili, da jih družba počasi priznava kot pomemben člen v gospodarski reprodukciji.

Kmalu so se začela povečevati vlaganja v kmetijstvo. Kmetje so se pričeli opremljati s stroji ter adaptirati in graditi hleve.

V Kmetijske zadruge je prišlo več kmetijskih strokovnjakov, ki so lahko svetovali vsakemu kmetovalcu, če je želel. Kmetje so pričeli bolj segati po umetnih gnojilih, kemičnih sredstvih za zaščito rastlin, kakovostnem semenu itd. Povečan obseg govedoreje je povzročil strukturne spremembe pri setvi nekaterih kultur. V poljedelskem kolobarju se je povečal delež krmskih rastlin, zmanjšal pa delež žitaric in delno tudi krompirja.

Uvedli so novo poljščino — silažno koruzo tudi v zasebni sektor. Na družbenih posestvih so jo sicer že sejali desetletje, kmetje so pa bili še nezaupljivi do nje. Nekateri so trdili, da na družbenih posestvih sejejo silažno koruzo zato, ker imajo preveč zemlje in ker se jim ne ljubi delati.

Skratka, na račun dela na posestvih je bila cela vrsta kritičnih pripomb, čeprav nekatere sploh niso bile osnovane.

Upravniki kmetijskih zadrug in agronomi so ves čas kmetom na predavanjih in z izračuni prikazovali veliko prednost silažne koruze pred drugo krmo. Nekateri naprednejši kmetje so jo pričeli sejati leta 1965. Nato jo je bilo posejano vsako leto več. Na začetku je bil problem spravilo silaže. To je bilo težko fizično delo. Vse so opravljali ročno: žetev, nalaganje na vozove in nato rezanje s slamoreznico. Vso koruzno maso je bilo treba preložiti dvakrat.

V letih 1965—1970 so se površine pod koruzo povečale le za 302 %. Ta usmeritev je omogočila večji stalež v govedoreji. Najprej je ta premik vplival na povečanje hlevskih kapacitet, ker so bile obstoječe premajhne in zastarele. Z izboljšano agrotehniko so se povečali tudi pridelki na travniških površinah za 10 %. To sicer ni bilo veliko, toda zneslo je 1994 ton sena, količina, ki je omogočila povečanje staleža živine za 345 odraslih govedi.

Po letu 1970 se je večina večjih kmetov usmerila v sodobno krmljenje živali in siliranje koruze. Da bi se izognili težkemu fizičnemu delu, so pričeli kupovati silažne kombajne in graditi silose. Spočetka je siliranje potekalo v improviziranih silosih, gradili pa so že prve koritaste in stolpne silose.

V prehrani goveda je z uvedbo silaže napravljen velik kakovosten premik. V krmskem obroku so opustili slamo in repo. Kondicija in boljše zdravstveno stanje živine sta kmalu vplivali na večjo proizvodnjo. Druga pomembna akcija strokovnih služb v kmetijskih zadrugah je bila zamenjava starih sort krompirja, predvsem merkurja, ki ga je tržišče zavračalo. Področje Istre in Dalmacije je zahtevalo rdeč krompir, slovensko tržišče pa bele sorte krompirja.

Kmetje so tako morali leta 1964 dokončno opustiti sajenje merkurja po 22 letih. Merkur je sicer dajal lepe pridelke in je bil nezahteven glede zaščite proti krompirjevi plesni.

Krompir sorte merkur so zamenjale sorte: cvetnik, igor, bintje, desire in urgenta ter zgodnji sortni saskia in sirtema. V manjših količinah so sadili še več drugih sort krompirja.

Pomemben pospeševalec proizvodnje krompirja v občini in tudi širše je Kmetijsko-živilski kombinat Gorenjske, TOZD Kmetijstvo. V njegovem okviru je več kot 50 % vse slovenske proizvodnje semenskega krompirja. Kmetje se na vzorno obdelanih krompirjevih njivah zgledujejo po novih sortah, zaščitnih akcijah, odbiranju in prebiranju krompirja.

Za pridelovanje semenskega krompirja v večjem obsegu je bil storjen velik razvojni korak z gradnjo skladiščenega kompleksa, kapacitete 4500 t, za semenski krompir KŽK Gorenjske v Šenčurju. V okviru istega kompleksa je Gorenjska kmetijska zadruga leta 1980 zgradila skladišče za jedilni krompir kapacitete 3000 ton. Tako imata Kmetijsko-živilski kombinat Gorenj-

ske in Gorenjska kmetijska zadruga Kranj zgrajeno solidno infrastrukturo skladiščenja in dodelave krompirja. Verjetno je to tudi eden od razlogov, da gorenjski oziroma kranjski krompir, semenski in merkantilni uživa velik tržni sloves v SFRJ.

Naslednji veliki strokovni in tehnološki premiki so se pričeli v letih 1967—1970 na osnovi znanega reka: »Najcenejši stroj je kravji gobec.« Šlo je za uvajanje pašno-košnega sistema na pregonskih pašnikih. Najprej so pašno-košni sistem uvedli na družbenih farmah v Hrastju, Šenčurju, na Pšenični polici in Sorškem polju. Leta 1970 in kasneje so tehnologijo paše za krave molznice osvojili tudi naprednejši kmetje. Tako je npr. Štefan Basaj in Suhi pričel s pašo na 10,5 ha zemlje in ima 14 čednik. Na čredinkah je uredil tudi namakalni sistem za povečanje pridelka trave v sušnih obdobjih.

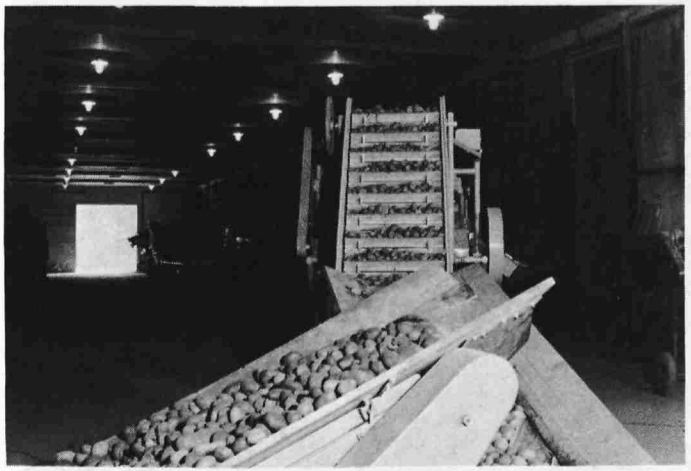

Notranjost sodobnega skladišča za semenski krompir (kapacitete 4500 ton), (l. 1975)

Na ha pregonskega pašnika porabi več kot 1000 kg umetnih gnojil in veliko gnojevke.

Izredno dobre rezultate ima pri čredinski paši Franc Roblek, Bašelj 20. Urejenih ima 17 čredink na 8,5 ha. Za gnojenje porabi 14000 kg umetnih gnojil letno in gnojevko. Na omenjenih pregonskih pašnikih se živina običajno pase ves dan in vso noč. V hlev prihaja samo za čas molže in krmljenja močnih krmil. Napajanje je urejeno na pašnikih.

Vsi, ki imajo urejene in redno oskrbovane pašnike, dosegajo več kot 6000 škrobnih enot na ha, kar je 100 % več kot na običajnem travniku. Tudi proizvodnja cena mleka je predvsem v času paše (najmanj 6 mesecev) gospodarsko uspešna, čeprav je odkupna cena mleka v celotnem povojnem obdobju najmanj 100 % prenizka v primerjavi s stroški in tudi v primerjavi z razvitimi državami zahoda.

Uvajanje kmetijske tehnike v kmetijstvu

V obdobju po letu 1964 so s postopnim uvajanjem kmetijske mehanizacije nastale velike spremembe pri delu in odnosu do kmetijskega dela. Stroji so povečevali storilnost, fizično naporno delo se je zmanjševalo, kmetijski poklic je za mlade postal vabljiv.

Čeprav spočetka zasebni kmet v Sloveniji še ni smel kupiti traktorja, so jih kmetje nekaj kupili v Zagrebu. To so bili novi traktorji Ferguson 35. Prvi traktorji so se pojavili v okolici Žabnice. KZ Sloga je v letu 1965 podelila za nakup traktorjev tudi kredite, čeprav jih ne bi smela. V nadaljnjih letih je bilo traktorjev in traktorskih priključkov pri kmetih vedno več. Ideološki pomisleki, da mehaniziran kmet lahko škoduje socializmu, so izginili. Zadruge so pričele propagirati in tudi organizirati prodajo strojev za kmeta.

V letu 1967 je KZ Sloga pričela prodajati kmetijske stroje in traktorje, nekaj let pozneje pa ša KŽK Kranj. Zaradi organizirane ponudbe in prodaje kmetijske mehanizacije v občini je »traktorizacija« stekla pospešeno. Spočetka, in žal so te posledice vidne še danes, je velika aktivnost tujih firm povzročila veliko zmedo v tipizaciji kmetijskih strojev na Gorenjskem. Tako so kmetje nakupili veliko različnih strojev raznih tipov, in sicer:

35 pri traktorjih in frezah,
8 pri samonakladalnih prikolicah,
7 pri trosilcih hlevskega gnoja,
6 pri trosilcih umetnega gnoja,
8 pri traktorskih škropilnicah,

Strojni izkop semenskega krompirja na njivah KŽK Kranj (leta 1982)

Sajenje semenskega krompirja z avtomatskim sadilcem na njivah KŽK Kranj (l. 1982)

30 pri motornih kosilnicah,
7 pri sadilcih krompirja,
6 pri žitnih kombajnih,
9 pri molznih strojih,
6 pri krompirjevih kombajnih in
5 pri kombajnih za silažno koruzo.

Če upoštevamo, da so kmetje v občini leta 1963 imeli le 5 traktorjev in nekaj priključkov, kmetijske zadruge 23 traktorjev in KŽK Kranj 35 traktorjev, je stanje 11 let pozneje bistveno drugačno.

Ko je bil leta 1974 izdelan v SRS evidenčni popis opremljenosti kmetij s kmetijskimi stroji, je bilo stanje naslednje:[9)]

Vrsta stroja	Število v SRS	Št. v občini Kranj	% za občino Kranj
traktorji	25177	1107	5,6
molzni stroji	2845	430	15,11
pobiralne prikolice	5179	520	10,00
trosilci hlevskega gnoja	1015	237	23,30
trosilci umetnega gnoja	1400	341	24,36
sodi za gnojevko	1251	142	11,35
žitni kombajni	339	9	2,66
krompirjevi kombajni	55	40	72,73
traktorske škropilnice	1637	303	18,51

Uspeh uspešnega opremljanja s kmetijsko mehanizacijo v zasebnem sektorju ni bil povezan z dohodkom od kmetijstva, ampak v veliki meri z zaslužki zunaj kmetijstva. Med te zaslužke štejejo prihranki zaposlenih v industriji in tudi od prodaje zemljišč za pozidavo. Treba pa je poudariti, da prodaja zemljišč za gradnjo ni bila v interesu večine kmetov. Bila pa je nujna ob hitri industrializaciji, stanovanjski gradnji in gradnji drugih objektov in komunikacij.

Hitrejšemu širjenju kmetijske mehanizacije v občini je mnogo prispevala Gorenjska kmetijska zadruga temelnja zadružna organizacija Sloga Kranj, ki je prodajala in občasno demonstrirala uporabo vseh vrst strojev. Različne demonstracije je TZO Sloga organizirala ves čas v obdobju po letu 1968. Pomembno vlogo pri ponudbi in izbiri pravih kmetijskih strojev za določene potrebe je imel vsakoletni Spomladanski kmetijski gorenjski sejem.

Vsakoletna traktorjska tekmovanja za Gorenjsko, ki že potekajo od leta 1960, so bila dobra orientacija za kmete in tudi za kmetijske strokovnjake.

Kmetje so se pri nakupu večjih strojev, kot so npr. kombajni, trosilci, škropilnice itd., povezovali in skupaj kupovali kmetijske stroje. V letu 1980 je bilo v občini 85 strojnih skupnosti. Te skupnosti se kljub priporočilom niso razvijale. Kranjski kmet se najraje ravna po pregovoru, da v španoviji še pes crkne. V strojnih skupnostih so se organizirali samo zaradi kreditnih pogojev ali večje denarne stiske. Iz popisa prebivalstva **leta 1981** je po opremljenosti kmetij in kmetijskih družbenih obratov s stroji mogoče za občino Kranj ugotoviti naslednje stanje:

število dvoosnih traktorjev	1983 kom
število enoosnih traktorjev	242 km
število KW iz traktorjev	56869 KW
število kombajnov za žito	45 kom
število ha obdel. zemlje na 1 traktor	6,05
število KW/ha obdel. zemlje	4,22

Iz popisa ter izračuna opremljenosti s kmetijsko mehanizacijo so zajeti samo vlečni delovni stroji, kar lahko pomeni orientacijski kazalec tehnične opremljenosti. Po oceni kmetijskih pospeševalcev in tehnologov pride na en traktor še šest do sedem traktorskih priključkov. V primerjavi s podatki za Kranj in podatki z državami z razvitim kmetijstvom ugotavljamo že zadostno opremljenost z vlečnimi stroji, če na ha kmetijskega zemljišča odpade 1—2 KW traktorske moči. Iz naših podatkov pa vidimo, da pride kar 4,22 KW/ha kmetijskega zemljišča. Tukaj vidimo že precej rezerve, ker je mogoče z obstoječo tehniko še bistveno povečati intenzivnost proizvodnje.[10)]

Pospešena investicijska vlaganja v gospodarske objekte in tehnologijo

Sodobni agrotehnični ukrepi so povečevali kmetijsko pridelavo iz leta v leto. Več pridelane krme je vplivalo na povečanje staleža živine, ta pa na povečanje hlevskih in skladiščnih kapacitet.

Prvi sodobni hlev z rešetkami za izplakovanje gnoja je bil zgrajen leta 1965 na Klancu pri Francu Grašiču, sledil mu je Franc Krč, Jezerska c. 91 a, ki je bil še sodobnejši, in sicer na principu proste reje.

V istem obodbju so se pričele množične gradnje, kar lahko ugotovimo iz evidence kmetijskih zadrug v letu 1980:

novih hlevov	261
popravljenih hlevov	735
novih silosov	2
ograj za pregonske pašnike	15
agregat za namakanje	1
izmolzišča	5

V letu 1980 je siliralo 816 kmetij, to je 35,8 % vseh kmetij, ki jih je zajel popis. Zajete so bile kmetije, ki so imele 1 ha zemlje in več kot eno glavo velike živine.

V občini so tedaj kmetje redili 15.167 glav velike živine (GVŽ), v novo zgrajenih in adaptiranih hlevih pa je bilo prostora za 20.726 živali. Kmetje so pričeli tudi s siliranjem trave, kar so povzeli od kmetijskih posestev, kjer so travo silirali že desetletje. Po letu 1982 so kmetje na pobudo kmetijskih strokovnjakov v Gorenjski kmetijski zadrugi in Živinorejsko-veterinarskem zavodu Gorenjske pričeli pri sušenju sena z ventilarotji uporabljati sončno energijo s pomočjo kolektorjev. Že v letu 1985 je 15 kmetov za sušenje sena uporabljalo sončno energijo. Tehnologija je gospodarna, saj se porabi 30 % manj električne energije, kvaliteta krme pa je ob upoštevanju vseh navodil boljša kar za približno 35 %.

Pri pripravi investicij za objekte in stroje je ves čas sodelovala strokovna pospeševalna služba. Za vsako investicijo je izdelala kratek investicijski načrt, ki je bil kot podlaga za odobritev kredita pri banki. V okviru investicij so kmetje nabavljali tudi plemensko živino. Predvsem je šlo za nabavo plemenske živine simentalske in frizijske pasme.

Za nakup plemenske živine so bili vedno ugodni krediti za pet let. Gorenjska kmetijska zadruga je pri nakupih plemenskih telic in krav dajala še 20 % regresa od nabavne cene. 1. januarja leta 1976 so se združile KZ Sloga, KZ Naklo, KZ Tržič in KZ

Cerklje v Gorenjsko kmetijsko zadrugo. Temeljna zadružna organizacija Sloga in Temeljna zadružna organizacija Cerklje sta kasneje pristopili k izgradnji skladišča za jedilni krompir v Šenčurju.

V letu 1969 je bil pri občini Kranj ustanovljen sklad za pospeševanje zasebne kmetijske proizvodnje. Denarja je bilo v skladu malo, ker je dotekal le kot dotacija iz občinskega proračuna. Sklad je zaživel šele maja 1982, ko se je 95 % delavcev v Kranju odločilo, da bodo prispevali 0,30 % od bruto osebnega dohodka za proizvodnjo in porabo hrane v tekočem srednjeročnem obdobju.

Krave črno-bele pasme na čredinski paši ob farmi KŽK Hrastje (l. 1984)

Umetno osemenjevanje, stalna selekcija goveda, stalno izboljševanje prehrane in strokovno svetovanje rejcem je omogočilo stalno povečanje količin mleka. Čeprav je bila cena mleka vedno nižja od stroškov zanj, je mleko kmetu pomenilo *mesečni priliv denarja kot nekakšen mesečni osebni dohodek.* Na družbenih farmah krav molznic se je neugodno cenovno razmerje mleka kazalo z zmanjševanjem krav in z naraščajočo molznostjo po kravi. Tržne količine odkupljenega mleka od zasebnega sektorja v občini z letno rastjo v %:[11]

Leto	V 000 l	%	Leto	V 000 l	%
1964			1977	12806	114
1965	3349	109	1978	13325	104
1966	4275	128	1979	13448	101
1967	4662	109	1980	14839	110
1968	5311	114	1981	14918	101
1969	6326	119	1982	15019	101
1970	6715	106	1983	15461	103
1971	7461	111	1984	15412	99
1972	8320	112	1985	15523	101
1973	8646	100	1986	17078	110
1974	9202	106	1987	17453	102
1975	9810	107	1988	17760	102
1976	11265	115			

Družbeni sektor je v skupni tržni količini zmanjševal proizvodnjo mleka od deleža 1964 36,7 % do leta 1984, ko je količinski delež znašal 22,3 %. Tak delež družbene proizvodnje v skupni količini odkupljenega mleka je tudi v letu 1988. Stalež krav na štirih družbenih farmah decembra 1988 znaša 569, skupna proizvodnja je 3817419 litrov, mlečnost po kravi 6710 litrov letno.

V občini je 224 zasebnih proizvajalcev mleka, ki oddajo od 20.000 do 187.000 litrov mleka letno. Leta 1983 je bil slovenski rekorder v tržni proizvodnji mleka Janez Zabret, Bobovek 4, ki je oddal 174.200 litrov mleka. Na kravo ga je oddal 6870 litrov letno. Za dosežke v proizvodnji je prejel zvezno priznanje od Zadružne zveze Jugoslavije.

Povezanost strokovne pospeševalne aktivnosti z uspehi v proizvodnji

Doseženi uspehi v govedoreji in sploh v kmetijski proizvodnji v zadnjih desetih letih so podoba strokovno-pospeševalnega dela v Gorenjski kmetijski zadrugi, Živinorejsko-veterinarskem zavodu Gorenjske in težnja Kmetijsko-živilskega kombinata Gorenjske za vrhunsko tehnologijo v govedorejski in rastlinski proizvodnji.

Za občino Kranj se je dokončno oblikovala usmeritev kmetijstva *na govedorejo, jedilni in semenski krompir, zelenjavo,* prašičjerejo v zasebnem sektorju, vse druge kmetijske dejavnosti pa so podrejene osnovnim usmeritvam. Osnova za solidne proizvodne rezultate je v naslednjem:

— da je sedaj v občini 845 usmerjenih kmetij, od tega ima 15 kmetij pašnokošni sistem,

— samo mlečno proizvodnjo in plemensko živino ima 28 kmetij,

— samo s pitanjem živine se ukvarja 5 kmetij,

— samo s prašičerejo ena kmetija,

— ostale kmetije imajo mešano živinorejsko proizvodnjo in krompir.

Pomembne aktivnosti na pospeševalnem področju so še bile:

— organizirana sta bila dva vzrejna centra za teleta, v katera zadruga usmerja odvečna teleta za pitanje do teže 220 kg, nato pa jih v nadaljnje pitanje prevzamejo kmetje.

Zadnjih 7 let je organizirana posebna skrb 70 kmetijam, ki so med največjimi proizvajalci mleka in mesa. Tu poteka repro-

dukcija pod stalnim nadzorom oz. mentorstvom agronoma in veterinarja.

V občini je od 1972 leta organizirana preventivna služba proti obolenju vimena — mastitis.

Izpeljano je bilo kolektivno zavarovanje živine in posevkov v občini.

Od leta 1978 so organizirani redni pregledi in servisiranje molznih strojev. V letu 1986 je v KŽK Gorenjske Kranj osvojena tehnologija hitrega razmnoževanja osnovnega semena krompirja (laboratorijska metoda) ter zgrajen center za hitro razmnoževanje osnovnega semena krompirja v Šenčurju.

Poraba umetnih gnojil na ha obdelovalnih zemljišč se je povečala od leta 1964, ko je znašala 208 kg in leta 1988 850 kg v zasebnem sektorju in 1180 kg v družbenem sektorju kmetijstva.

Pretapljanje pasemske sestave goveda je uspešno potekalo v korist simentalske pasme, tako da je ob popisu 1981 bilo že 61 % govedi simentalske pasme. Podobno razmerje je tudi danes.

Številčno stanje živali v občini:[12]

Vrsta živali	1955	1961	1971	1981
konji	2625	2379	1274	331
govedo	12680	13114	14632	18062
prašiči	7958	10078	4625	2479
ovce	1742	828	450	510

Številčno stanje živali se po letu 1982 ni bistveno spremenilo, razen pri prašičih, kjer stanje postopno narašča (tudi kot posledica pospeševalnih ukrepov SIS za intervencijo v proizvodnji in porabi hrane v občini).

Kot primer napredka in izkoristka proizvodnih možnosti na nekaterih uspešnih kmetijah v tridesetletnem obdobju navajamo naslednjo primerjavo:

Kmet	Stanje govedi	
	1952	1982
Andrej Tičar, Praše	9	30
Franc Rozman, Podreča	14	26
Ciril Vehovec, Rupa	12	30
Janez Zabret, Bobovk	8	48
Franc Krč, Gorenje	9	54

Pri teh podatkih je treba dodati, da je tudi povprečna teža živali porastla za 180 kg in da je osnovna krma za prehrano živali pridelana na isti površini, seveda ob večji intenzivnosti obdelave in pridelave.

Naloge samoupravnega sklada za izvajanje intervencij v kmetijstvu in porabi hrane

Po letu 1980 so se pričeli kazati prvi resni znaki gospodarske krize v Jugoslaviji. Zelo hitro se je kriza pokazala v zaostajanju cen kmetijskih proizvodov, kar je neposredno vplivalo na razvojno stagnacijo kmetijstva tudi v občini Kranj.

Sklad je v občini zaživel v letu 1982, ko je 95 % delavcev v Kranju pristopilo k samoupravnemu sporazumu proizvodnje hrane v občini in s prispevkom 0,30 % od bruto osebnega dohodka (BOD) do leta 1983. Občinska skupščina je 23. 3. 1983 sprejela odlok, da delavci za zagotavljanje intervencij v proizvodnjo in porabo hrane prispevajo od BOD 0,5 % do leta 1985, ko se je prispevna stopnja povečala na 0,8 % od BOD. V letu 1987 smo na podlagi zakona spremenili sistem financiranja SIS za pospeševanje proizvodnje hrane in zagotavljanje osnovne preskrbe. Prispevna stopnja je v letu 1988 temeljila na dohodku OZD in je znašala 0,5 %. Program pospeševalnih aktivnosti v SIS je dopolnjen sistem pospeševalnih ukrepov »sklada« iz let 1981 in 1983. Finančna sredstva so skladno z letnimi programi usmerjena za naslednje namene:

1. Za rastlinsko proizvodnjo — predvsem za pospeševanje tržne proizvodnje pšenice in uporabo kvalitetnega semena pšenice, koruze in krompirja.
2. Za govedorejo — za privez telet za pitanje, za kvalitetno mleko in A kontrole in kvalitetno mleko po posebnem pravilniku.
3. Za prašičerejo — za nakup plemenskih svinj, merjascev, za rejo bekonov ter za nove gradnje in adaptacije svinjakov.
4. Za konjerejo — za nakup živali in zdravstvene preglede.
5. Za ovčerejo — za nakup plemenskih živali in regresiranje umetnih gnojil.
6. Za zavarovanje živine in posevkov — prispevek k zavarovalni premiji (40 %).
7. Za sofinanciranje strokovne — pospeševalne službe v občini in regiji — skladno z realiziranimi cilji v proizvodnji.
8. Za pospeševanje hribovskega kmetijstva — za dodaten prispevek k pospeševalni službi, osemenjevanje krav, za proizvodnjo mesa in mleka, za plemensko živino in planinsko pašo.
9. Drugi pospeševalni ukrepi kot npr.: kmetijsko šolstvo, regresiranje obresti, strokovno literaturo, predavanja itd.

V letu 1988 je bilo za pospeševanje proizvodnje hrane, za intervencije v preskrbi in za občinske blagovne rezerve zbranih

in porabljenih 2.188.138.000 din sredstev. Glede na cenovna neskladja v govedoreji in proizvodnji pšenice so ta sredstva predstavljala samo petino potrebnih sredstev za poravnavo stroškov pri proizvodnji in predelavi mleka in proizvodnji pšenice. Kljub temu ocenjujemo, da so sredstva v okviru SIS nujna in so ogromno prispevala k tekočemu razvoju kmetijstva v občini.

Izvajanje kmetijsko-zemljiških operacij v občini

Z ustanovitvijo Kmetijsko-zemljiške skupnosti aprila 1974 *leta se je v občini pričelo pospešeno in bolj organizirano delo* pri izboljševanju obdelovalnih zemljišč. Poleg številnih nalog Kmetijske zadruge Slovenije so bile najkoristnejše predvsem naloge v povezavi z agro- in hidromelioracijami, komasacijami in drugimi izboljšavami kmetijskih zemljišč.

Organizacija in sofinanciranje raznih zemljiških operacij po letu 1972 je bila uresničena v naslednjem:[13)]

— agromelioracije so bile izvedene na približno 600 ha, predvsem hribovskih območij,

— 15 ha agromelioracija na poseku za daljnovod na Okroglem,

— 169 ha agromelioracija skupaj s KŽK Kranj ob letališču Ljubljana—Brnik,

— načrti in izvedba hidromelioracije Letence, Tenetiše, Goriče na površini 660 h,

— prva faza hidromelioracije Cerklje—Zalog na 75 ha,

— 15 ha agromelioracij na območju Jezerskega,

— izvedba komasacije v Predosljah na Suhi na površini 313 ha,

— izvedba komasacije v vaseh Milje, Visoko, Luže, Hotemaže in Tupalče na površini 352 ha,

— komasacija v Žejah na 42 ha,

— komasacija Primskovo—Britof na 291 ha zemljišč,

— izdelava ureditvenih načrtov za 386 ha planin, in to: Zagradišče, Rekeževo, Zavrata, Robci, Jezerca, Kriška, Mala in Velika polana ter Javornik.

Z naštetimi zemljiškimi operacijami v zadnjih 16 letih se je površinsko nadomestila izguba zaradi pozidanih oziroma za nekmetijstvo porabljenih zemljišč v zadnjih 30 letih. Novo pridobljena zemljišča z melioracijami še desetletja ne bodo dosegla rodovitnosti pozidanih zemljišč, nerešeno pa je tudi vprašanje porabljenih družbenih sredstev za usposabljanje nadomestnih zemljišč.

V kranjski občini je za kmetijstvo večno vprašanje pozidave najboljših obdelovalnih zemljišč v Naklem, Zlatem Polju, Planini, Primskovem, Laborah itd.

Pregled zemljiške strukture po vrstah in kategorijah v občini Kranj

Kultura	ha zasebni	ha družbeni	Skupaj ha
njive in vrtovi	5.594	1.293	6.887
sadovnjaki	1.090	55	1.145
travniki	4.157	848	5.005
pašniki	1.022	1.584	2.606
trstičje	5	5	10
gozd	16.727	8.617	25.344
nerodovitno	517	3.774	4.291
Skupaj	29.112	16.176	45.288

Izobraževanje in kadri v kmetijstvu

Ko obravnavamo razvoj kmetijstva, običajno navajamo kvantitativne podatke o zemlji, živini, pridelkih, strojni opremi, tehnologiji itd. Izpuščamo pa najvažnejši člen v kmetijski proizvodnji, to je delavca, kmeta, strokovnjake, skratka človeka, ki obvladuje in usmerja proizvodni proces.

V povojnem razvoju kmetijstva smo v naši družbi in tudi v naši občini posvetili kadrovskemu vprašanju malo pozornosti. Zadovoljiv je kadrovski sestav v družbenem sektorju kmetijstva, saj ima 75 % delavcev potrebno formalno strokovno izobrazbo. Neustrezna pa je formalna in tudi dejanska strokovna izobrazba kmetov. V občini je 3723 kmečkih gospodarstev in samo 32 % jih sodeluje s kmetijsko zadrugo. Ustrezno kmetijsko izobrazbo ima samo 6 % sedanjih in bodočih kmečkih gospodarjev. Veliko potrebnih znanj za delo na kmetijah so si posamezniki pridobili s samoizobraževanjem in na raznih tečajih, celovito kmetijsko izobrazbo pa lahko nudi samo ustrezna izobraževalna ustanova. Z uvedbo usmerjenega izobraževanja v letu 1981 smo tudi v Kranju prišli do svoje kmetijske šole, ki je v dosedanjem obdobju imela naslednje smeri vpisa: kmetijec (IV), kmetijski tehnik (V), kmetovalec — gospodinja (II) in kmetovalec — program za odrasle (II).

Srednja mlekarska in kmetijska šola Kranj izobražuje za kmetijstvo na Gorenjskem in ljubljanski regiji. Od leta 1981—1988 se je v kmetijsko usmeritev vpisalo 376 učencev. Od tega števila iz občine Kranj 163 ali 43 %. To govori v prid kmetijskemu izobraževanju v Kranju, zato pričakujemo od izboljšane izobrazbene sestave od kmetijstva še več. Januarja 1989 je Srednja mlekarska in kmetijska šola Kranj pridobila za

potrebe praktičnega pouka od Gorenjske kmetijske zadruge Kranj, Temeljna zadružna organizacija Naklo, posestvo Strahinj, kar bo še okrepilo in izboljšalo vsebino izobraževanja za kmetijski poklic.

Sklep

Razvoj kmetijstva merimo po doseženih proizvodnih in gospodarskih učinkih. Kmetijstvo ima poleg tega v vsaki družbenopolitični skupnosti še dodaten pomen glede na izrabo naravnih danosti, poselitveni vidik v prostoru ter odgovornost za oskrbo z najvažnejšimi prehrambenimi artikli glede na objektivne možnosti.

S prikazom kmetijstva v občini v zadnjih nekaj manj kot 40 letih je razviden velik napredek v družbenoekonomskem, tehničnem, tehnološkem in kadrovskem pogledu. Gospodarnost kmetijske proizvodnje ni v teh letih nikoli bila na zavidljivi višini niti v zasebnem niti v družbenem sektorju. Predvsem razvoj zasebnega kmetijstva je v veliki meri temeljil na dohodku iz nekmetijskih virov, kot so zaslužki v industriji, prodaji lesa, prodaja zemljišč za pozidavo ipd. Družbeni sektor pa je razvoj osnoval pretežno na kreditih. Zato so razmere za sedanjo stopnjo organiziranosti kmetijstva, ko temelji na blagovni produkciji in je v kriznih družbenih razmerah, dokaj kritične in s slabo razvojno perspektivo.

Če primerno organiziranost in raven blagovne kmetijske proizvodnje v občini v zadnjih 30 letih iz podatkov za nekatere tipične proizvode, lahko povzamemo razvojne dosežke:[14]

Proizvod	Leto 1957	Leto 1988	Indeks
mleko l	4.757.700	21.577.419	453
govedo ž. t. kg	935.600	2.109.000	225
prašiči ž. t. kg	352.456	220.000	62
krušna žita kg	282.400	1.490.000	527
krompir kg	6.350.000	15.799.000	248
semenski krompir kg	260.300	2.975.660	1143

Iz primerjalnih podatkov ugotavljamo povečan delež blagovne in tudi skupne proizvodnje. Predvsem je izrazit napredek v proizvodnji mleka, kar je istočasno tudi osnovna usmeritev kmetijstva v občini. Prav proizvodnja mleka in mleko je gospodarsko že desetletja podcenjen proizvod. Ves čas je pod administrativnim cenovnim nadzorom v SFRJ, kar ima močan zaviralni razvojni pomen v zadnjem desetletju na celotno kmetijstvo v občini. Tehnična in tudi organizacijska struktura kmetijstva v občini je danes sposobna proizvesti še najmanj 40—50 % več, če bi bili osnovni gospodarski pogoji v prireji živine, mleka, pšenice, zelenjave itd. Že pri sedanji proizvodnji v občini nastopajo tržni viški mleka, krompirja in govejega mesa. S povečano intenzivnostjo v živinoreji, poljedelstvu, vrtnarstvu, čebelarstvu in sadjarstvu in višjo stopnjo predelave v okviru živilske industrije v Kranju ter na Gorenjskem lahko postane agroživilstvo v občini veliko pomembnejša gospodarska, tudi izvozno usmerjena dejavnost. Da bo pa ta cilj uresničen v SFRJ in SRS, moramo bistveno spremeniti agrarno politiko in tudi kmetijsko zakonodajo. Tekoči ukrepi ekonomske politike v letih 1988 in 1989 sicer zmanjšujejo administrativno poseganje v cenovno politiko za kmetijske proizvode, še vse premalo pa je pozitivnih sprememb na področju kreditno-monetarne politike, pri zemljiški zakonodaji, varstvu kmetijskih zemljišč, izenačevanju pravic delavcev in kmetov itd.

LEGENDA KRATIC:

GKZ — Gorenjska kmetijska zadruga
KŽKG — Kmetijsko živilski kombinat Gorenjske
TZO — Temeljna zadružna organizacija
ŽVZG — Živinorejsko-veterinarski zavod Gorenjske
KZS — Kmetijsko-zemljiška skupnost
GVŽ — glav velike živine

OPOMBE IN VIRI

1. Zgodovinski arhiv Ljubljana, enota za Gorenjsko Kranj — fascikel 72.

2. Zgodovinski arhiv Ljubljana, enota za Gorenjsko Kranj — fascikel 82.

3. Zgodovinski arhiv Ljubljana, enota za Gorenjsko Kranj — fascikel 260 B.

4. Zgodovinski arhiv Ljubljana, enota za Gorenjsko Kranj — fascikel 232.

5. Zgodovinski arhiv Ljubljana, enota za Gorenjsko Kranj — fascikel 260 B.

6. Zgodovinski arhiv Ljubljana, enota za Gorenjsko Kranj — fascikel 49.

7. Zgodovinski arhiv Ljubljana, enota za Gorenjsko Kranj — fascikel 10.

8. Kmetijsko živilski kombinat Gorenjske — poslovna poročila za leto: 1965, 1970, 1980, 1988.

9. Kmetijski inštitut Slovenije: Opremljenost kmetij s stroji (brošura), letnik: 1975, 1976.

10. Janez Tavčar: Razvojne možnosti kmetijske proizvodnje na Gorenjskem, Magistrska naloga VŠOD Kranj, Univerza Maribor 1983.

11. Kmetijsko živilski kombinat Kranj, TOZD Mlekarna — letna poslovna poročila.

12. Statistični popis kmetijstva po občinah SRS 1981.

13. Kmetijska zemljiška skupnost Kranj — letna poslovna poročila od 1972—1988.

14. Poslovna poročila Kmetijsko živilskega kombinata Gorenjske in Gorenjske kmetijske zadruge za leto 1980.

Kmečke obveznosti na območju Mestnega ljudskega odbora Kranj (1945—1952)

Kop. *Janez Kopač:*

Mestni odbor Osvobodilne fronte (MOOF) ali kot se je imenoval po volitvah 15. avgusta 1945 Mestni narodnoosvobodilni odbor (MNOO) oziroma od februarja 1946 dalje Mestni ljudski odbor Kranj (MLO Kranj), je bil po končani drugi svetovni vojni najnižja upravna enota, skupaj s tedanjimi krajevnimi ljudskimi odbori. Ob osvoboditvi je v okvir MOOF Kranj spadalo območje mestnega središča in naselja Čirče, Planina, Huje, Klanec, Primskovo, Gorenje, Rupa, Zlato polje, Struževo, Gorenja Sava, Gaštej, Stražišče in Šmartno. Do komasacije okraja Kranj, ki jo je v začetku aprila 1946 uzakonil zakon o upravni razdelitvi Ljudske republike Slovenije oziroma 10. septembra 1946 zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o upravni razdelitvi Ljudske republike Slovenije, se je območje MOOF oziroma kasnejšega MNOO in MLO Kranj nekajkrat spremenilo. Šele omenjeni zakon je upravno teritorialno območje MLO Kranj uredil za več let. Odslej so kraj Kranj tvorila naselja Kranj, Čirče, Huje, Klanec, Gorenje, Primskovo, Rupa, Šmarjetna gora, Struževo in del Stražišča (drugi del Stražišča je spadal v Krajevni ljudski odbor Orehek). Po osnutku »nove upravne razdelitve okraja Kranj«, ki jo je Okrajni narodnoosvobodilni odbor Kranj 10. decembra 1945 poslal vsem krajevnim narodnoosvobodilnim odborom, je na območju MNOO Kranj živelo okrog 11.000 do 12.000 prebivalcev.[1] Zlasti neposredna okolica mestnih četrti je bila še pretežno kmečka. Kmetje pa so bili tudi lastniki gozdov, ki so pretežno ležali zunaj območja MLO Kranj, kar je povzročalo tudi zmedo pri določanju kmečkih obveznosti zaradi gozdov.

Kaže, da kranjska uprava prve mesece po vojni kmetijstvu ni posvečala večje pozornosti, saj so odsek za kmetijstvo ustanovili šele konec septembra leta 1945.

Glede na to, da je bilo državnoupravno poslovanje strogo centralizirano, so zakonski predpisi, ki jih je že pred osvoboditvijo Slovenije sprejela vlada Demokratične federativne Jugoslavije (DFJ), po končani vojni pa za gospodarstvo, še zlasti pa za kmetijstvo in gozdarstvo pristojna zvezna ministrstva, smiselno veljali tudi za Slovenijo. To dokazuje tudi dejstvo, da je Uradni list Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta in Narodne vlade Slovenije (Ur. l. SNOS in NVS) začel ponatiskovati zvezni uradni list.[2]

Zaradi vojnega razdejanja in izredno slabega gospodarskega stanja je primanjkovalo tudi kmetijskih prehrambenih pridelkov in živinske krme, katere velik porabnik je bilo sprva vojaštvo zaradi velikega števila vojaških konj. Zlasti pa se je povečalo število mestnega prebivalstva. Tudi v Kranj so se vračali borci, izseljenci in interniranci, zaradi vojašnice so prihajali številni oficirji, industrializacija mesta je pritegnila številne delavce tudi iz drugih slovenskih krajev.[3]

Prehrano prebivalstva je oblast reševala z racionirano preskrbo, živila pa si je zagotavljala s prizadevanji na kmetijskem področju in z uvedbo obvezne oddaje oziroma obvezne prodaje in kontrahaže kmetijskih pridelkov ter živinorejskih proizvodov.[4] Zakonska določila, ki so že zelo zgodaj zagotavljala tako pridobivanje prehrambenih izdelkov pa tudi lesa, zlasti drv, za preskrbo prebivalstva, so bila sprejeta za vso državo že v začetku leta 1945. Konec januarja je izšel odlok, ki sta ga podpisala predsednik Gospodarskega sveta pri Nacionalnem komiteju osvoboditve Jugoslavije in zvezni poverjenik za gozdarstvo, ki je določal, da morajo lastniki, zakupniki in posestniki gozdov do konca marca tega leta do nakladalnih postaj pripeljati ». . . ves les, ki leži obdelan v gozdovih in s katerim razpolagajo na katerem koli temelju . . .«. Kdor svojih obveznosti ne bi izpolnil, mu je grozilo, da ». . . se obdelan les zapleni v korist države . . .«. To odredbo je dobesedno povzelo slovensko ministrstvo za gozdarstvo 18. junija 1945, le da je rok za izvedbo odredbe postavilo na konec avgusta istega leta.[5]

V Mestnem odboru OF so se prvič o oddaji kmetijskih pridelkov pogovarjali na seji 17. maja 1945. V zapisnik tega sestanka so zapisali: ». . . Posamezni vaški odbori OF . . . naj bi po možnosti zbirali zelenjavo ter jo oddajali vsak ponedeljek v mestu . . .«. Na seji 28. junija so poročali, da je bilo dosedanje delo komisije za odkup žit uspešno, le ». . . kmetje v Voklem so skrajno zakrknjeni in niso oddali niti kg žita . . .«. (Vas Voklo sicer ni spadala v okvir MOOF Kranj.)[6]

V splošnem pa na sejah kranjskega mestnega upravnega organa vse leto 1945 niso razpravljali o obveznih oddajah oziroma obveznih odkupih, kljub temu da je bilo mesto Kranj kot industrijsko središče glede prehrambene oskrbe prebivalstva v težkem položaju. Prehrambene potrebe prebivalcev mesta so močno presegale kmetijske zmogljivosti tedanjega kranjskega upravnega območja.[7]

V poletnih mesecih leta 1945 je bila velika potreba po senu in slami za vojsko. To je urejala odredba ministrstva za trgovino in preskrbo pri Narodni vladi Slovenije s sredine septembra. Ustanovili so komisije, ki so ugotavljale zaloge sena in slame pri kmečkih posestnikih. Za domače potrebe je odredba priznavala 12 kg sena in 7 kg slame za odrasla goveda in konje, za nedorasla goveda in konje 8 kg sena in 5 kg slame, za koze in ovce pa 4 kg sena in 2 kg slame dnevno. Posestniki, pri katerih so ugotovili presežek sena in slame, so morali ». . . ta presežek dati vojaškim organom v nakup . . .«, ki so ga morali ». . . takoj vpričo prodajalca . . . stehtati in plačati . . .«.[8] Pri plačevanju so pogosto nastajale težave. Že dva meseca pred republiško odredbo je poslal Okrajni odbor OF Kranj (OO OF Kranj) vsem krajevnim odborom OF okrožnico, po kateri naj krajevni odborniki pri kmetih zberejo potrdila o oddanem senu za vojaške potrebe. Na tej osnovi ». . . bo namreč okrajni odbor izposloval, da bodo kmetje dobili oddano seno (slamo) plačano . . .«. Okrožnice s podobno vsebino so pošiljali tudi še v kasnejših mesecih. Po odgovoru MO OF Kranj na to okrožnico bi bilo mogoče sklepati, da njegovo območje ni bilo obremenjeno s to dajatvijo, vendar je v odgovoru omenjen samo tretji mestni kvart, ki je bil del mestnega središča. Ne vemo pa, kako so bili s to dajatvijo obremenjeni okoliški vaški kvarti.[9]

Za kmetijske proizvode, ki so prišli pod režim obvezne oddaje oziroma obveznega odkupa, so bile predpisane odkupne cene, ki so bile nižje od tistih v prosti prodaji. Bili pa so v neposredni povezavi s pridelki, ki so po zakonu spadali v okvir racioniranega razdeljevanja živil in drugega blaga.

V prvih dnevih po osvoboditvi je bilo najhujše pomanjkanje mleka. Ministrstvo za trgovino in preskrbo NVS je 1. julija 1945 izdalo uredbo o preskrbi prebivalstva z mlekom. Določala je količine mleka, ki so ga ». . . rejci krav dolžni v teku vsakega mlekarskega leta (t. j. od 1. marca do 1. marca) oddati . . .«. Predpisana oddaja mleka za prvo gospodarsko leto po osvoboditvi je bila 250 litrov od ene krave, 800 litrov od dveh krav in 1.400 litrov od treh krav. Od vsake naslednje krave pa še 800 litrov mleka na leto. Družine, ki so redile le po eno ali dve kravi in so štele več kot štiri družinske člane, so za vsakega nadaljnjega člana družine oddajale po 50 litrov mleka letno manj, kot je bilo predpisano. Obvezno oddano mleko, kakor tudi vse druge obvezno oddane kmetijske proizvode je zbiral Nabavljalni zavod Slovenije (NAVOD). Predpis je stimuliral večje oddaje mleka, kakor so bile določene. Ti posestniki so dobili prednostne nakaznice za nakup racioniranega blaga, poljedelskega orodja in gradbenega materiala. Kršilcem te uredbe in tistim, ki so mleko prodajali po višjih cenah, kot so bile predpisane, so grozile visoke denarne kazni, zaplembe premoženja, zapor, prisilno delo, pristojna sodišča pa so smela ». . . izreči tudi kazen izgube državljanskih pravic za dobo največ dveh let . . .«. Sodišča so smela kršilce kaznovati tudi po zakonu o pobijanju nedopustne špekulacije in gospodarske sabotaže, ki je grozil celo s smrtno kaznijo.[10]

V začetku avgusta 1945 ni bilo poleg odredbe, ki je urejala obvezno oddajo mleka, še drugih določil take vrste. 1. avgusta je Okrajni odbor OF Kranj poslal vsem svojim krajevnim in mestnim odborom OF okrožnico za prijavo »odvišnega pridelka«, ki jo je MOOF Kranj poslal naslednji dan tudi svojim kvartnim odborom. Okrajni kmetijski referent je v okrožnici zapisal, da ». . . sedaj, ko smo si priborili osvoboditev in ni več okupatorja, upamo, da se ne bo treba posluževati predpisovanja prisilne oddaje kmetijskih pridelkov in zato naročamo vsem kmetovalcem, da takoj po svoji uvidevnosti ugotovijo, koliko pridelkov bodo rabili za prehrano lastne družine in za seme in koliko jim bo ostalo za oddajo . . .«. Razpoložljive pridelke naj kmetijska gospodarstva prijavijo Gorenjski kmetijski zadrugi, ki jih bo tudi prevzemala. Okrožnica se končuje s pozivom: »Poljedelci! Poslujte s to zadrugo vsi, tudi če do sedaj še niste bili njeni člani in ne podpirajte več brezvestnih špekulantov!«

Pomembno področje obvezne oddaje oz. prodaje je predstavljalo žito. Konec avgusta 1945 je Okrajni narodnoosvobodilni odbor Kranj mestnim in krajevnim odborom sporočil, da bodo zaradi pomanjkanja 5. septembra opravili odkup žita, namenjenega za seme ». . . in to na prostovoljni podlagi . . .« Okrožnica je pozivala kmete, naj oddajo čimvečje količine, saj ». . . bodo morali pozneje po uredbi o odkupu žita itak oddati predpisano količino . . .«. Prostovoljno oddano kvalitetno semensko žito pa bo za 10 do 30 % bolje plačano od žita, ki ga bodo zbirali z obvezno oddajo.

Obvezno oddajo krušnega žita za gospodarsko leto 1945/46 je 21. septembra 1945 na podlagi zveznega predpisa iz začetka avgusta predpisalo ministrstvo za trgovino in preskrbo pri NVS z uredbo o popisu, odkupu in odkupnih cenah krušnega žita (pšenica, rž, ječmen, oves, koruza in vse njihove mešanice). Pri določanju količine krušnih žit za obvezno oddajo je bilo potrebno upoštevati, da sme posestnik za vsakega družinskega člana in delavca na kmetiji zadržati 250 kg žita, od tega je smelo biti največ polovica pšenice, drugo polovico pa so tvorili koruza, ječmen, rž, ajda in proso. Predpisana je bila tudi količina, ki je bila namenjena za živinsko krmo, in sicer različno za prašiče, ki jih bo kmetija oddala Nabavljalnemu zavodu Slovenije in za prašiče, ki so bili namenjeni za domači zakol. Tretji element, ki ga je bilo potrebno upoštevati pri odmeri obvezne oddaje, pa je bila za seme potrebna količina posameznih vrst žita. Uredba je do nadaljnjega prepovedala prosto prodajo krušnih žit in mlevskih izdelkov. Predpis je zagotavljal, da ima vsak, ». . . ki odda vsaj polovico žita, določenega za odkup . . . pravico prejeti nakaznico za racionirano

blago, razen živil, v višini 15 % prodajne vrednosti žita . . .«. Po dokončni oddaji je bil zavezanec upravičen še do dodatnih nakaznic za racionirano blago v višini do 25 % prodajne vrednosti oddanega žita. Uredba je predpisala obvezne cene za posamezne vrste žita. Tudi za zbiranje teh obveznosti je bil pristojen izključno Nabavljalni zavod Slovenije s pomočjo pooblaščenih organizacij, običajno so to bile zadruge. ». . . Kjer bi se pojavil sum, da je bilo žito nepravilno prijavljeno ali da ni bila pravilno ocenjena možnost oddaje . . . se prikrito žito zapleni, storilca pa kaznuje . . .« po strogih predpisih zakona o pobijanju nedopustne špekulacije in gospodarske sabotaže.[11]

Podobno je bil septembra 1945 urejen tudi obvezen odkup krompirja in fižola za prvo gospodarsko leto po osvoboditvi. Za razliko od žita so kmetje smeli krompir po državno določenih cenah in na nakaznice v svojih okrajih tudi prodajati. Ta pravica je veljala le do konca oktobra istega leta. Nova uredba o oddaji presežkov in o cenah krompirja konec oktobra 1945 je izključno pravico za prodajo krompirja dodelila Nabavljalnemu zavodu Slovenije.[12]

Problematična je bila preskrba z mesom. Ministrstvo za trgovino in preskrbo pri NVS je 2. avgusta 1945 določilo pravila za promet s klavno živino. Po teh določilih so morala pristojna federalna ministrstva predpisati obvezno oddajo klavne živine. Tudi pri nakupu klavne živine je pravico odkupa imel samo Nabavljalni zavod Slovenije. Za oddajo oziroma prodajo klavne živine so organizirali krajevne živinske sejme, kjer so posebne komisije živino ocenjevale, jo stehtale, ». . . NAVOD pa jo plača na kraju samem po uradno določenih cenah . . .«. Prodajalec živine je ob prodaji dobil nakaznice za nakup racioniranega blaga za gospodinjstvo in gospodarstvo do 30 % izkupička za prodano živino. Tudi prodaja tega blaga, razen za živila, obleko in obutev, je morala biti organizirana na sejmu. Vse osebe, ki niso bile od Nabavljalnega zavoda Slovenije pooblaščene za kupovanje klavne živine, so preganjali uradni organi, zlasti narodna milica. V Kranju so živinski sejem organizirali že avgusta 1945, na njem pa je kupovalo tudi ». . . ministrstvo za kmetijstvo federalne vlade Hrvaške . . .«[13]

Prva leta po vojni je bilo izredno pomanjkanje maščob, zato sta tudi to področje urejali zvezna in republiška zakonodaja. Na pomanjkanje maščob so že pred sprejetjem zakonskih predpisov opozarjale nekatere okrajne okrožnice. 24. oktobra 1945 je to področje obvezne oddaje določila uredba o odkupu in cenah oljnega semena, po kateri so morali pridelovalci vse pridelano oljno seme oddati. Pravico za odkupovanje sončničnega, bučnega, repičnega in makovega semena pa so imele le oljarne, ki jih je 26. novembra 1945 določilo ministrstvo za industrijo in rudarstvo Narodne vlade Slovenije. Med temi je bila tudi oljarna Zabret & Comp. Britof pri Kranju.[14]

Tudi reja in klanje prašičev ter oddaja svinjskih maščob je bila zelo podrobno urejena. Zvezno ministrstvo za trgovino in preskrbo in ministrstvo za kmetijstvo sta 24. julija 1945 izdala uredbo o pitanju, prometu in cenah prašičev na državnem in zasebnem sektorju. Slovenska uredba pa je 22. oktobra 1945 prepovedala klanje prašičev in dovoljevala le zakol v sili, pa še to le z uradnim dovoljenjem državnega veterinarja oziroma v izjemnih primerih tudi z naknadnim potrdilom pristojnega veterinarja. Tako zaklanega prašiča je moral posestnik izročiti najbližji podružnici Nabavljalnega zavoda Slovenije po uradno določenih cenah. S tem v zvezi je med kmetovalci prihajalo do precejšnjih nejasnosti. Dopis, ki je brez datuma in uradnega pošiljatelja, je pa med gradivom o kmetijstvu pri MLO Kranj za leto 1945, opozarja kmete pred prekupčevalci in nespametnim ravnanjem, zlasti z mladimi prašiči. Dopis ugotavlja, da se v zvezi z omenjeno uredbo ». . . slišijo glasovi, da bodo rejcem prašičev odvzeli vse prašiče, vrnili pa samo . . . kolikor vsakemu pripada na nakaznice . . .«. Vendar pa prepoved klanja, kakor ugotavlja dopis, rejcem prašičev le koristi, kajti ». . . dogaja se vedno bolj pogosto, da so rejci prodajali nedopitane prašiče ponudnikom za višje cene, kakor so predvidene. S tem je nastala nevarnost, da se prašiči, preden so dopitani, pokoljejo in bomo zašli v stisko za maščobo . . . S prišepetovalci pa naj rejci opravijo na kratko tako, da jim pokažejo vrata. To so tisti, ki izpodkopujejo temelje . . . gospodarstva . . . Na rejcu je, da ne podleže sladkim vabam nezavednih in malovrednih špekulantov in preplačevalcev . . .«.

Podrobneje je klanje prašičev in oddajo maščob urejal slovenski predpis z dne 3. novembra 1945, ki je tudi odpravil odredbo o prepovedi klanja prašičev. Po tem predpisu so prašiče smeli klati kmečki rejci in mali rejci prašičev in še nekateri zavodi in ustanove. Kmečki rejci prašičev so bili vsi posestniki, ki so imeli vsaj pol hektara obdelovalne zemlje, mali rejci pa so bili tisti, ki so imeli manj kot pol hektara obdelovalne površine ali pa zemlje sploh niso imeli in so redili enega ali več prašičev. Kmečki in mali rejci so smeli zaklati vse prašiče, ki so jih zredili. Glede na število družinskih članov, kamor so šteli tudi člane skupnega gospodinjstva ter hlapce in dekle, pa so morali Nabavljalnemu zavodu Slovenije oddati predpisano količino sveže slanine. Za vsak zakol so morali rejci dobiti dovoljenje pristojnega okrajnega narodnoosvobodilnega odbora. Uredba določa tudi cene za oddano slanino. Vse odrte kože zaklanih prašičev so morali oddati zbiralnicam za kože. Eno od določil uredbe tudi pravi, da tisti, ki zakolje prašiča, eno leto za svojo družino ne bo dobil nakaznic za maščobo in meso. ». . . Ob večjih praznikih pa vendar dobe isto količino govejega mesa, kot jo dobe drugi potrošniki v njihovem kraju . . .«.[15]

Te in še nekatere druge odredbe, ki so urejale obvezno oddajo oziroma prodajo kmetijskih proizvodov za prvo leto po osvoboditvi, so veljale tudi za kmetijska gospodarstva na območju MLO Kranj, čeprav razen fragmentarnih podatkov za to leto gradivo o kmetijstvu na območju MLO Kranj ni ohranjeno in obvezne oddaje ne moremo podrobneje slediti.

Da so se pri preskrbi Kranjčanov s prehrambenimi proizvodi pojavljale tudi nezakonitosti, dokazuje naloga, ki jo je na seji MNOO Kranj 16. oktobra 1945 dobil referent za javni red in

mir. Moral je ». . . zaslišati vsakega, ki bi prodajal živila po hišah. Kdor bi imel s seboj več kot 5 kg živil, od tega več kot 2 kg maščobe, se mu presežek lahko odvzame in plača po dnevni ceni . . .«. Podobno so preganjali tudi hišne prodajalce žganja, ki so ga prodajali po nedovoljenih višjih cenah, namesto da bi sadje namenili za ljudsko prehrano. Tudi to trgovanje je preganjala krajevna policija.[16]

V začetku leta 1946 so v Sloveniji ustanovili komisije za obvezni odkup kmetijskih proizvodov. Njihova naloga je bila skrb za ». . . uspešno izvajanje predpisov o obvezni prodaji presežkov krušnih žit, krompirja, fižola, oljnega semena, živine, prašičev oz. slanine, mleka ter drugih proizvodov poljedeljstva in živinoreje, ki je ali bo zanje obvezna prodaja . . .«. Komisije so nastale na ravni republike in okrajev. Zadnje so morale ugotavljati kmetijske presežke na svojih območjih in med kraje in njihove kmetovalce razdeliti plane obvezne oddaje, ki jih je sprejela osrednja odkupna komisija. Ena od nalog teh komisij je bila, ». . . da preizkuša resničnost prijav kmetovalcev . . . predvsem v tistih krajih, ki ne pokažejo zadosti volje pri zbiranju in oddaji presežkov . . .«. Krajevni in mestni odbori so morali v celoti in takoj izpolniti vse odredbe okrajnih odkupnih komisij, za kar so bili predsedniki najnižjih upravnih organov osebno odgovorni. Uredba je bila zelo stroga, saj je smela okrajna odkupna komisija predlagati, da se posameznim kmetom ali kar vsemu kraju odvzamejo živilske nakaznice, če ne bi izpolnjevali predpisov o obvezni oddaji kmetijskih pridelkov in živinorejskih proizvodov. Vse odkrite pridelke ali živino, ki jih kmetje niso prijavili oziroma so jih skrili, so zaplenili. Sredi maja 1946 so te komisije ukinili.[17]

Predpisi, ki so urejali obvezno oddajo kmetijsko-živinorejskih pridelkov, so se pogosto spreminjali. Sredi januarja 1946 je nova uredba za rejce prašičev ugodno spremenila količino slanine, ki so jo morali oddajati ob zakolu prašiča. Rejci so smeli meso celo prodajati, kupovati pa ga je smel le NAVOD, pa tudi cene so bile predpisane. Rejci so morali prijaviti prašiče, ki so jih redili, pa tudi te, ki so jih zaklali od začetka oktobra 1945 dalje. Odkrite neprijavljene prašiče so zaplenili, ». . . če pa so bili že zaklani . . . komisija zapleni ustrezno količino mesa in slanine . . .«. Tudi nakupovanje mladih prašičev za rejo je bilo predpisano tako glede cene kakor tudi, da sta morala tako prodajalec kakor kupec vsak v svojem krajevnem ali mestnem ljudskem odboru prodajo in nakup prijaviti.

Kože zaklanih prašičev so morali kmetje oddajati podjetju za zbiranje kož. Glede na količino zbranih kož je ministrstvo za industrijo in rudarstvo LR Slovenije okrožnim ljudskim odborom nakazala usnje, ki so ga morali poslati tovarnam čevljev ali čevljarskim delavnicam svojega območja, kjer so izdelovali obutev za kmečko prebivalstvo s svojega območja. Pravico do nakaznic so imeli predvsem kmetje, ki so kože oddali.

Sredi leta 1946 je izšel nov predpis o pitanju in oddaji prašičev za gospodarsko leto 1946/47. Kmetovalce so razdelili po velikosti njiv na šest skupin, za vsako skupino pa je bilo določeno, koliko prašičev mora kmet spitati in oddati, in sicer: najmanj enega prašiča, če površina njiv znaša 4 do 6 ha, najmanj dva, če površina njiv znaša 6 do 9 ha, najmanj tri, če površina njiv znaša 9 do 12 ha, najmanj štiri, če površina njiv znaša 12 do 15 ha, najmanj pet, če površina njiv znaša 15 do 18 ha in najmanj šest prašičev, če površina njiv znaša 18 do 23 ha. Za vsakih nadaljnjih 5 ha njiv je moral kmet oddati še po enega dodatnega prašiča. Uredba je določala, da morajo oddani prašiči tehtati vsaj 120 kg žive teže z vsaj 25 % maščob. Določena je bila tudi odkupna cena. Razporeditev posestev po velikosti njiv je bila naložena krajevnim oziroma mestnim ljudskim odborom. Rejcem prašičev je uredba zmanjšala obvezno oddajo koruze ali ječmena, imeli so prednost pri nabavljanju živinske soli in otrobov za krmo. Z vsemi ostalimi prašiči so smeli kmetje svobodno razpolagati in jih tudi prodajati po prostih cenah. Odredba, ki je izšla v pozni jeseni 1947, ni več predpisovala dovoljenja za zakol, proste presežke mesa pa so smele nakupovati mesne predelovalne tovarne, »ustanove za skupno prehrano«, to je bolnišnice, dečji domovi in menze ter potrošniki, ki sami niso gojili prašičev, potrebovali pa so jih za svoja gospodinjstva. Presežkov mesa pa niso smele kupovati gostilne. Še vedno je bilo potrebno prodajo in nabavo prijaviti pristojnemu upravnemu organu, saj so prodajalcu in nakupovalcu za leto dni odvzeli živilske nakaznice za meso in maščobo.[18]

Nekaj sprememb je v začetku leta 1946 bilo tudi pri obvezni oddaji mleka, v glavnem v tistem delu, kjer so bile predpisane kazni. Poleg določil zakona o zatiranju nedopustne špekulacije in gospodarske sabotaže je odslej veljalo, da morajo živinorejci, ki v mlekarskem letu niso oddali predpisane količine mleka, za vsak liter, ki so ga oddali premalo, plačati še trikratno razliko med določeno odkupno ceno mleka in ceno v prosti prodaji.[19]

O rezultatih obvezne oddaje so govorili tudi na zboru volilcev za kranjske mestne četrti 13. februarja 1946. Kranjski kmetje določb o obveznih oddajah niso vedno spoštovali. Poročevalec notranjega odseka pri MLO Kranj je povedal, da so ugotovili kar 19 primerov nedopustnega (črnega) klanja prašičev. Delegat okrajne skupščine pa je poročal, da so ugotovili, ». . . da je prebivalstvo oddalo mnogo manj kot pod okupacijo . . .«. Sklep okrajnega ljudskega odbora je bil ». . . kontroliranje oddaje viškov žita, moke in živine . . .«.

Sredi leta 1946 sta ministrstvo za trgovino in preskrbo ter ministrstvo za kmetijstvo in gozdarstvo vlade LR Slovenije izdala pravilnik o obvezni oddaji belega žita, to je pšenice, ječmena, rži, soržice in pire v gospodarskem letu 1946/47. Določal je količine žita, ki so jih kmetje smeli obračunavati za prehrano svojih družin, za krmo in seme. Predpisani so bili odstotki presežkov belih žit, ki so jih morali kmetovalci oddati glede na velikost svojih posestev. Kmete so razdelili na pet velikostnih skupin, in sicer: skupina do 5 ha skupne površine je morala obvezno oddati 60 % presežka, nad 5 do 8 ha 70 %, nad 8 do 10 ha

75 %, nad 10 do 15 ha 85 % in skupina z več kot 15 ha skupne površine 90 % presežkov. Z ostalimi presežki so lastniki prosto razpolagali. Nekateri manjši posestniki iz prve skupine so bili oproščeni obvezne oddaje, če npr. presežek ni znašal več kot 200 kg.[20]

Leta 1946 so bila sprejeta še določila, ki so urejala obvezno oddajo sena in slame za vojaške potrebe, ter predpisi o trgovanju z jajci. Po zadnjem predpisu, ki pa so ga zelo kmalu ukinili, so smele po določenih cenah jajca nakupovati le pooblaščene organizacije. Vsi drugi potrošniki pa so smeli ». . . nakupovati, prenašati oz. prevažati za lastne potrebe največ 20 jajc . . .«. Po ukinitvi te uredbe je bila trgovina z jajci za določen čas prosta.

V jeseni 1946 so sprejeli pravilnik o obvezni oddaji koruze *za gospodarsko leto 1946/47. Ta je določal, da morajo posestniki*, ki imajo posestva, veliko do 5 ha, oddati 50 % presežka, nad 5 do 10 ha 70 %, posestva z več kot 10 ha pa so morala obvezno oddati 80 % presežkov koruze.

Konec novembra 1946 je *začela veljati* uredba o obvezni prijavi krompirja in oddaji presežkov za krompirjevo letino 1946. Krajevni in mestni ljudski odbori so morali do sredine decembra zbrati prijave o zalogah krompirja pri pridelovalcih. Kmet je smel za vsakega člana svojega gospodarstva zadržati 150 kg, za seme 2.000 kg krompirja na ha ter za krmo 200 kg slabšega krompirja. Vse ostale količine krompirja so se smatrale kot višek, ki ga je po določenih cenah smelo odkupovati le za to *pooblaščeno podjetje*.[21]

Na območju Kranja se je s kmetijstvom in obvezno oddajo oziroma prodajo kmetijskih presežkov ukvarjal poročevalec za kmetijstvo pri Izvršnem odboru MLO Kranj (v nadaljevanju IO MLO), *ki so ga izvolili sredi leta 1946*.[22]

Veliko več kot na sejah kranjskega upravnega organa so o kmečkih obveznostih razpravljali na jesenskih zborih volilcev. V Stražišču je govornik v zaključnih besedah ugotovil, da odkup presežkov žita, sena in krompirja daje slabe rezultate. Menil je, da je opaziti, ». . . da skušajo nekateri kmetje, posebno oni, ki se ne strinjajo z našo oblastjo, cel razvoj našega gospodarstva zavlačevati . . .«. Po njegovem so uspeli na območju LR Slovenije z obvezno oddajo zbrati le toliko žita, da je ». . . za dobrega pol meseca za prebivalstvo za preskrbo z moko . . .«. Dosti bolje tudi ni bilo z oddajo sena in mleka, ki so ga nekateri kmetje ». . . raje pitali za prašiče, kakor bi ga pa oddajali . . .«. Pozival je k večji disciplini pri oddaji krompirja, ki naj ga kmetje ne skrivajo, ampak naj ga oddajo, kajti ». . . zavedati se moramo, da mi iz drugih krajev uvažamo prehrano, ta zbrani krompir pa moramo poslati v spodnje kraje, ki ga nujno potrebujejo za prehrano . . .«. Na zboru volilcev v Struževem so se kmetje razburjali zaradi nejasnosti glede klanja prašičev, ker so se širile govorice, da ne bodo smeli več klati svojih prašičev. Govorili so tudi o oddaji drugih pridelkov. Okrajni predstavnik na zboru volilcev pa je zlasti poudarjal pomen oddaje krompirja. Za 100 kg oddanega krompirja naj bi po njegovem zagotovilu kmet dobil pol kg sladkorja in 2 kg soli, kasneje pa še 10 kg otrobov. Poudaril je pomen sodelovanja s skupnostjo in opozoril na družbeno škodo, ki so jo povzročili kmetje, ki niso hoteli oddajati in so k nedisciplini nagovarjali še druge. Po mnenju tajnika Okrajnega ljudskega odbora Kranj pa je bil na področju obvezne oddaje presežkov premalo delaven tudi IO MLO Kranj. Kaže pa, da so se do konca novembra 1946 razmere le nekoliko uredile. Poročevalec za kmetijstvo pri IO MLO Kranj je na seji 26. novembra poročal, da je popis žita in krompirja že napravljen in da le še čakajo, kdaj in kam je potrebno predpisane količine dostaviti.

O nezadovoljstvu ljudi zaradi obvezne oddaje so razpravljali tudi na mestnem zboru volilcev konec decembra 1946, kjer so opozorili na nekatere nepravilnosti, ki jih je pri obvezni *oddaji zakrivil kranjski upravni organ. Predstavniki oblasti so* menili, da se predpisi o obvezni oddaji slabo in počasi izvajajo, čeprav so med najmilejšimi v Jugoslaviji.[23]

V začetku leta 1947 nekateri posestniki še niso zadostili *odredbam o obvezni oddaji sena za leto 1946. Celotni zaostanek* kmetov z območja MLO Kranj je znašal kar dobrih 13.000 kg. Okrajni ljudski odbor Kranj je naročal mestnemu upravnemu organu, da morajo nujno dobiti seno pri zaostankarjih, sicer jim je grozila kazen po zakonu o zatiranju nedopustne špekulacije in gospodarske sabotaže.

Leta 1947 zasledimo v Kranju tudi obvezno oddajo lesa. Oblast se je trudila, da bi preprečila prehudo izkoriščanje lesa in je januarja 1947 z odlokom prepovedala sečnjo brez dovoljenja Okrajnega ljudskega odbora Kranj. Posekati je bilo dovoljeno le 25 m³ lesa za domače potrebe.

Sredi marca 1947 je Okrajni ljudski odbor Kranj vsem kra*jevnim in mestnim ljudskim odborom na svojem teritoriju poslal* razdelilnik za obvezno sečnjo in oddajo lesa. Hkrati so spodbujali tudi k čimvečji prostovoljni prijavi in oddaji lesa. Po tem načrtu so kmetje s kranjskega območja morali na svojih posestvih posekati 150 m³ mehkega lesa (hlodov), 50 m³ jamskega lesa, 50 m³ lesa za celulozo, 50 m³ tesarskega lesa in pridobiti še 5 ton lubja. Plan obvezne sečnje lesa so krajevni in mestni ljudski odbori razdelili med posestnike gozdov na svojih območjih. MLO Kranj je seznam že 8. maja poslal svetom državljanov, ki so bili organizirani po območjih ali terenih. Na seznamu je zapisano, naj posestniki, ki so obvezni oddati les in se ne strinjajo z odmerjeno količino, te probleme rešijo na masovnih sestankih. Vendar pa so smeli breme obvezne sečnje in oddaje lesa na novo razporediti le znotraj svojega terena, nikakor pa količine niso smeli zmanjšati. V Stražišču je moralo 23 posestnikov skupaj posekati in oddati 75 m³ hlodovine, 26 m³ celuloznega lesa in 24 m³ jamskega lesa. Za območja Primskovo, Gorenje, Klanec, Planina in Čirče so predpisali posek in oddajo 36 posetnikom gozdov, in sicer 48 m³ hlodovine, 33 m³ jamskega lesa, 27 m³ lesa za celulozo in 26 m³ tesarskega lesa. Za območje Kranja, Rupe in Struževega pa so sečnjo in oddajo predpisali 14 posetnikom, ki so morali pose-

kati in oddati 26 m³ hlodovine, 65 m³ jamskega lesa, 2 m³ celuloznega lesa in 25 m³ tesarskega lesa. Od predpisane količine lubja so morali v Stražišču zbrati 2,5 tone, na Primskovem in Planini po eno tono, na Rupi in v Struževem pa skupaj pol tone. Če posamezniki niso mogli oddati predpisane vrste lesa, so ga lahko nadomestili z drugo vrsto, zlasti z jamskim lesom.

Tudi v letu 1947 je bila najbolj široko zastavljena obvezna oddaja živine, žita in krompirja, pa tudi mleka.

Zaradi pomanjkanja mesa in maščob je bila zelo pomembna obvezna oddaja prašičev. Kmetje so jo na različne načine skušali zmanjšati. Okrajni ljudski odbor Kranj je konec marca opozarjal, da je vse več obveznikov, ki so morali oddati prašiče, poskušalo oddati lažje od 120 kg žive teže, kot jo je določal predpis. To pa je bilo mogoče le izjemoma, ko je pristojni upravni organ napisal potrdilo, da zavezanec ni imel težjega prašiča niti za lastni zakol niti ga ni že prosto prodal in da nima zadosti krme, da bi prašiča spital do predpisane teže.

Problemi z odkupi prašičev so bili zelo veliki. Gospodarski odsek OLO Kranj je v začetku aprila naslovil vsem nižjim upravnim organom okrožnico, v kateri je ugotavljal, da »... odkup prašičev poteka skrajno nezadovoljivo ...«, med drugim tudi zaradi malomarnosti teh organov in njihovih komisij za odkup prašičev, saj nekateri rejci niso bili niti obveščeni, da morajo prašiče oddati že do 20. marca. Da bi preprečili še nadaljnji nered na tem področju, so poslej kmetje vse prošnje za oprostitev oddaje prašičev morali pošiljati republiškemu ministrstvu za trgovino in preskrbo. Če zavezanec ni uspel spitati prašiča do določenih 120 kg ali vsaj 108 kg (predpis je dopuščal 10 % odmik od določene teže), so morali po odredbi ministrstva za trgovino in preskrbo manjkajočo težo oddati v obliki masti ali zaseke. V zares izjemnih primerih je bila najmanjša še sprejemljiva živa teža prašiča za oddajo 80 kg.

Odredba o pitanju in oddaji prašičev za leto 1946/47 je dopuščala tudi prosto prodajo. Okrajni dopis s tem v zvezi ugotavlja, da se je to leto pojavila »... na prostem trgu večja količina masti, slanine in svinjskega mesa. Te svobodne presežke si lahko nabavijo po visokih cenah predvsem oni, ki imajo čas. Delovno ljustvo, ki nima časa iskati pri kmetovalcih teh svobodnih presežkov, si pa more nabaviti te presežke le v manjših merah ...«. Zato je OLO Kranj priporočal, naj krajevni in mestni ljudski odbori skupaj z masovnimi organizacijami organizirajo prostovoljen odkup vseh prostih presežkov. Kmetom je bilo to treba pojasniti tako, »... da tu ne gre za obvezno oddajo, ... da gre le za organizirano zbiranje, da se na ta način izboljša prehrana delavcu, poveča njegova storilnost in na ta način prispeva k čimhitrejši gospodarski obnovi, predvsem k uspešni in čimboljši izvedbi našega petletnega načrta ...«.

Zaradi nerednega obveznega oddajanja je okrajno tajništvo 6. septembra intervinilo pri MLO Kranj. Vsi kmetje, ki niso redno izpolnjevali svojih zadolžitev pri obvezni oddaji prašičev in zamudniki iz leta 1946, so svoje dolžnosti morali opraviti do konca leta 1947.

Občutno je bilo tudi pomanjkanje govejega mesa. V začetku julija 1947 je OLO Kranj izdal odločbo »... zaradi zagotovitve redne preskrbe z mesom JA in prebivalstva ...«, po kateri je moral Mestni ljudski odbor Kranj na svojem območju z obvezno oddajo v obdobju od 1. avgusta do 31. decembra tega leta zbrati 31.610 kg žive teže klavne živine. Za ta odkup je bilo izključno pristojno Okrajno podjetje za mleko in meso. Pri odmeri za posamezne kmete je moral mestni ljudski odbor upoštevati stanje posameznih gospodarstev in paziti, da se s preveliko odmero ne bi načel osnovni živinski fond. Kmetje, ki so redili le eno ali dve glavi goveje živine, so bili oproščeni obvezne oddaje. Za vsako obvezno oddano govedo so kmetje dobili nakaznico za 6 kg mesa, za vsako oddano tele pa za 3 kg mesa. Na podlagi omenjene okrožnice je MLO Kranj sporočil 12. avgusta 1947 odseku za gospodarstvo pri Okrajnem ljudskem odboru Kranj, da so sprejeli razdelilnik za posamezna območja, in sicer za Stražišče 9.000 kg žive teže, za Rupo 4.800 kg, za Primskovo 7.000 kg, za Čirče 4.000 kg, za Struževo 2.000 kg, za Center 1.200 kg in za Klanec-Huje 4.000 kg žive teže klavne živine. Mestni upravni organ je sporočal, da so na terenih v nedeljo 10. avgusta o razdelilniku razpravljali in da so do 12. avgusta na območju MLO Kranj obvezno oddali že 2.500 kg žive teže klavne živine.

Ohranjen je zapisnik sestanka 29 posestnikov s člani sveta državljanov na Primskovem, ki je bil 10. avgusta 1947. Kmetje so ugovarjali »... previsoko odmerjeni teži, kar bo verjetno težko izvedljivo, razen če bi oddajali poleg tudi plemensko živino ...«. Pritoževali so se, da odmera ni pravična, saj so npr. Predosljam, ki so po obsegu večje kot Primskovo, za obvezno oddajo določili samo 3.000 kg žive teže klavne živine. Želeli so, da se v obvezno oddajo za to leto vštejejo v juliju oddane količine klavne živine, ko so oddali 1.180 kg žive teže in 125 kg mesa. Zadovoljni tudi niso bili z določeno ceno za obvezen odkup, ker je bila plemenska živina zelo draga. Na sestanku se je po daljši razpravi »... prijavilo za obvezno oddajo ...« 17 kmetov. Vsakemu so določili težo in vrsto živali ter mesec, v katerem bo moral žival oddati. Najmanjša obvezna oddaja je znašala 350 kg, največja pa 700 kg žive teže. Če sklepamo po podatkih, ki jih vsebuje dopis terena Planina na MLO Kranj, so tedanji kmetje na območju kranjskega ljudskega odbora redili od 1 do 5 glav goveje živine.

Kljub zatrjevanju Mestnega ljudskega odbora Kranj, da obvezna oddaja klavne živine dobro poteka, se je pri izvedbi predpisa zatikalo, po mnenju OLO Kranj tudi zaradi malomarnosti mestnih oblasti. OLO Kranj je namreč dobival s terena obvestila, da konec avgusta še ni bilo vsem živinorejcem s področja Mestnega ljudskega odbora Kranj znano, koliko klavne živine so dolžni oddati do konca leta 1947. Na nekaterih območjih še niso naredili razdelilnikov obveznosti med posameznimi kmeti, ker so menili, da je mestni plan, ki je bil narejen na osnovi okrajnega, prevelik. Pomagala niso niti navodila, ki jih je s tem v zvezi poslal konec julija Mestni ljudski odbor Kranj

svetom državljanov. Ta so priporočala, da je potrebno kmetom čimvečkrat ustno razložiti, zakaj je obvezen odkup potreben. Še vedno se je dogajalo, da so kmetje klali živino več kot bi smeli in meso prodajali ». . . celo s posredovanjem mesarjev . . .«. Dovoljeno pa je bilo klanje živine za potrebe lastnega gospodarstva.

Tudi izkušnje pri obveznem odkupovanju žitaric niso bile dobre. Okrožnica OLO Kranj iz začetka marca 1947 o ponovnem preverjanju in prijavljanju njivskih površin zasejanih z žitaricami nalaga krajevnim in mestnim ljudskim odborom in njihovim odkupnim komisijam, da ugotovijo vse utaje površin, posejanih z žitaricami. Kjer so komisije ugotovile, da je kmet namerno prijavil manjše površine, posejane z žitom kot so bile v resnici, tam so morali pregledati celotne kmetove zaloge žita. Vse ugotovljene presežke so nato v obliki obveznega odvzema odkupili. Odkup žitaric je OLO Kranj poskušal pospešiti tudi z razpisom tekmovanja, ki je potekalo med 5. in 20. marcem med krajevnimi in mestnimi ljudskimi odbori. Za nagrado je najboljšemu okrožnica obljubljala, da ». . . bo nagrajen z javnim časopisnim priznanjem in pismeno pohvalo . . .«.

Precej novosti pri odkupu prostih presežkov žita je prinesla zvezna uredba 11. marca 1947. To zakonsko določilo je ustanovilo državni žitni sklad, ki se je napajal predvsem z obveznimi odkupi, pa tudi z odkupi prostih presežkov žita, kar je veljalo tudi za druge kmetijske proizvode. Odkup prostih presežkov so poskušali doseči z v naprej sklenjenimi pogodbami o prodaji prostih presežkov med kmeti in zadrugami oziroma trgovskimi organizacijami, in sicer pod pogoji, ki so bili za kmete ugodni. Po pogodbi oddani oziroma predani prosti presežki so dosegli višjo ceno, kot je bila predpisana za obvezne odkupe. Cena se je višala glede na količino po pogodbi prodanih pridelkov, te pa so primerjali s količino pridelkov, ki jih je kmet moral obvezno oddati. Razliko med ceno pri obvezni oddaji in višjo ceno po pogodbenem odkupu so takrat imenovali premija. Kmetje, ki so sklenili take pogodbe, so ob podpisu pogodbe dobili do 40 % predujma od vrednosti v pogodbi navedenega prostega presežka. Prav tako so ti kmetje pridobili še dodatne nakaznice za nakup racioniranih industrijskih proizvodov tudi v vrednosti 40 % v pogodbi navedenih prostih presežkov. Te nakaznice niso bile prenosljive.[24] V Kranju so blago na te nakaznice prodajali v poslovalnici Nabavno-prodajne zadruge (Naproza) Kranj.

V Kranju, kjer so kmečka posestva npr. na območju Huj in Klanca, imela od 0,15 pa do 10 ha orne zemlje, so pogodbe o prodaji prostih presežkov začeli sklepati sredi leta 1947. MLO Kranj je v dopisu svetom državljanov na Rupi in v Stražišču priporočal, da pooblaščencem Naproze, ki bodo na terenu s kmeti sklepali pogodbe, pomagajo. MLO Kranj se je zavzemal, da bi bil odkup prostih presežkov na njegovem območju čimvečji, kajti ». . . zavedati se moramo . . .tega, da je v največji meri preskrba delavcev v tovarnah z večjim in boljšim obrokom kruha odvisna ravno od odkupa prostih presežkov . . .«. Terenski sveti državljanov naj bi za pogodbene odkupe prostih presežkov navduševali tudi kmete, ki niso imeli obveznih oddaj posameznih pridelkov.

Letina oziminega žita leta 1947 je bila zelo slaba. Komisija, ki je na območju Huj in Klanca maja in junija pregledovala ozimine posevke, ki jih je poškodovala pozeba, je v povprečju ugotovila, da so uničeni 50 %. Pri nekaterih kmetih je bilo uničeno le 15 %, pri nekaterih pa celo 90 % posevkov. Podobno je bilo tudi na območju Planine in Čirč. Za druga območja Mestnega ljudskega odbora Kranj niso ohranjeni zapisniki o škodi zaradi pozebe.

Slaba letina je zelo oteževala obvezno oddajo žitaric. Z območja Planine so na MLO Kranj sporočili, da so kmetje, zlasti še na Hujah ». . . pridelali tako malo žita, da bo komaj za seme . . .«. Nekatere posestnike je pozeba tako prizadela, da svojim odmeram za obvezno oddajo ne bi mogli zadostiti, tudi če bi oddali vse, kar so pridelali. Za nekatere so celo domnevali, da bodo to leto morali dobiti karte za moko za svoje družine. Kmetje so prosili za ponovne preglede pridelka in za zmanjšanje ali odpis obvezne oddaje žita za to leto.

Tudi predpisane oddaje koruze niso uspeli vsi kmetje opraviti, ker jo še za lastne potrebe niso imeli dovolj. Komisija Mestnega ljudskega odbora Kranj, ki je proučevala vzroke za neizpolnitev obvezne oddaje koruze, je menila, da bi bilo treba tem posestnikom črtati obvezno oddajo tega pridelka za leto 1947.

Precejšnja kmečka obremenitev je bila obvezna oddaja krompirja. Tudi na tem področju je zgodaj spomladi OLO Kranj krivil za slabe rezultate pri obvezni oddaji krompirjeve letine 1946 nedelavnost krajevnih in mestnih ljudskih odborov na območju okraja. Razen v Trbojah in v Cerkljah (ki nista spadala v okvir MLO Kranj) v okraju pri krompirjevi obvezni oddaji ni bilo posebnega uspeha. Okrajni ljudski odbor je od vseh podrejenih ljudskih odborov zahteval, naj si prizadevajo za čimvečjo oddajo prostih presežkov krompirja. Za zgled so jim spet postavili Trboje in Cerklje. V Trbojah so kljub večkratnim obveznim odkupom začeli s prostovoljnim odkupom presežkov in tako zbrali precejšnje količine krompirja. V Cerkljah pa so kmetje prostovoljno oddali več kot 9.000 kg krompirja. Kljub tem opozorilom na območju MLO Kranj še do aprila 1947 niso oddali vseh odmerjenih količin obvezne oddaje krompirja letine 1946.

Za leto 1947 je bila osnova za odmero obvezne oddaje krompirja površina, ki jo je posestnik zasejal s krompirjem in povprečni pridelek krompirja na hektar. Pod določila obvezne oddaje krompirja so prišli vsi kmetovalci, ki so imeli vsaj 10 arov s krompirjem posejanih kmetijskih površin. Najnižja oddaja je znašala 45 %, najvišja pa 80 % ugotovljenih presežkov. Po prvotnem planu obvezne oddaje za letino 1947 je MLO Kranj moral obvezno oddati 106.888 kg krompirja. Ker pa je bila letina dobra, so jeseni povišali obveznosti za okoli 10.000 kg in je znašala 116.505 kg.

Precej kmečkega negodovanja je bilo zaradi obvezne oddaje sena, jajc in volne. Podatki za obremenitev vseh kmetov v MLO Kranj niso znani, poznamo pa jih za Čirče, kjer so morali oddati 2.600 kg sena, ter Klanec in Huje, kjer so morali kmetje za oddajo priskrbeti 2.360 kg sena. V pritožbi so se spraševali, če ni pomota, ker morajo to leto oddati več sena kot prejšnje. To leto so morali na glavo živine oddati 25 kg, prejšnje pa le 16 kg sena. S količino sena, odmerjeno za obvezno oddajo, se niso strinjali tudi v Stražišču, kjer pa je MLO Kranj vztrajal na odmerjeni količini in hkrati grozil s sankcijami. Na sestanku kmetov na Primskovem 10. avgusta 1947 so se pritoževali, da morajo tamkajšnji kmetje na glavo živine oddati 14 kg sena, medtem ko v Voklem, kjer je odkos sena večji, pa le 8 kg sena. Izrazili so tudi negodovanje zaradi škode, ki so jo na travnikih povzročali vojaki med vojaškimi vajami. Veliko je bilo primerov, ko posestniki sena niso mogli oddati. Nekateri ga niso imeli niti za krmo lastne živine, ker je suša močno prizadela odkos sena. ». . . Večina od prizadetih še sami kupujejo seno, nekateri pa so bili primorani prodati eno od goved . . .«. Komisija mestnega upravnega organa, ki je proučevala vzroke za zaostanke pri oddaji sena, je menila, da bi bilo potrebno te kmete oprostiti oddaje sena za leto 1947.

Kmetje v Čirčah so morali obvezno oddati tudi 1.012 jajc, na Hujah in Klancu pa 1.100 jajc. Kmetje pa to leto niso uspeli 100 % izpolniti te obveznosti, kar so opravičevali s krajo jac in kokoši ter kokošjo boleznijo. Največ zmede pri trgovanju z jajci so povzročali nakupovalci, ki so kmetom jajca plačevali po višjih in nedopustnih cenah. OLO Kranj je zahteval, da se tako ravnanje preneha, kmete pa je treba prepričati, da vse proste viške prostovoljno oddajo.

Obvezen odkup oziroma oddajo volne je sredi leta 1947 uredilo republiško določilo.[25] Tudi ta odkup ni potekal brez zapletov. Dopis OLO Kranj, poslan Mestnemu ljudskemu odboru Kranj, je ugotavljal, da so rezultati obvezne oddaje spomladanskega striženja ovac slabi.

Nered na področju obveznega odkupa so jeseni 1947 poskušali odpraviti z ustanovitvijo Uprave za odkup pri ministrstvu za trgovino in preskrbo s sedežem v Ljubljani. Ena osnovnih nalog uprave je bila, da na temelju republiškega odkupnega plana kmetijskih proizvodov pripravlja operativne odkupne plane za posamezne proizvode in okraje in da nadzoruje izvajanje predpisov, ki so urejali to področje.[26]

V začetku leta 1948 je OLO Kranj Mestnemu ljudskemu odboru Kranj spet poslal plan sečnje in oddaje lesa in drv za leto 1948. Od januarja do aprila so morali lastniki gozdov na območju mestnega ljudskega odbora posekati in oddati 500 m³ hlodov iglavcev, 150 m³ jamskega lesa, 50 m³ drogov, 50 m³ lesenih pilotov, 50 m³ tesanega lesa, 200 m³ mehkega celuloznega lesa, 150 m³ mehkih drv, 50 m³ trdih drv, 500 hmeljevk ter še 5 ton lubja. V okrožnici, ki jo je OLO Kranj 15. januarja poslal Mestnemu ljudskemu odboru Kranj, je posebaj poudarjeno, da sta plan sečnje in oddaje lesa istovetna in sestavni del prvega petletnega plana okraja in s tem tudi mestnega ljudskega odbora. ». . . Plan je zakon, ki se mu je dolžan vsakdo pokoravati in je tudi častna dolžnost vsakogar, da k izpolnitvi istega po svojih močeh prispeva. . .«. MLO Kranj je moral pri razdeljevanju posekov med kmete svojega območja paziti, da so z obveznostjo obremenili zlasti dobro situirane posameznike, če sami niso prostovoljno prijavili sečnje in oddaje. S pridobivanjem jamskega in celuloznega lesa pa naj bi zlasti opravili čiščenje, redčenje in s tem vzgojo gozdov, saj se je po gozdovih nevarno širil lubadar. Po seznamu za teren Rupa je moralo 12 posestnikov s tega območja oddati skupaj 30 m³ hlodovine (najmanjša oddaja je znašala 2, največja pa kar 10 m³ na gospodarstvo) in 7 m³ jamskega lesa. Kar 26 pa je na istem seznamu posestnikov z območja mestnih četrti Kranja, ki so imeli svoje gozdove na območju Rupe. Ti so morali skupno oddati 23 m³ hlodovine (posamezniki od 1 do 3 m³) in 18 m³ jamskega lesa. Glede na to, da je precej posestnikov z območja MLO Kranj imelo svoje gozdove tudi na območjih drugih upravnih enot v okolici Kranja, je često prihajalo do dvojnega odmerjanja sečnje in oddaje lesa. MLO Kranj je zato prosil Okrajni ljudski odbor Kranj, da to dejstvo upošteva. Šele ko so posestniki predpisom o obvezni oddaji lesa in drv zadostili, so smeli drva tudi prosto ponuditi drugim, toda le ». . . potom pristojnega nakupovalca. . .«. V Kranju je to bilo mestno podjetje Kurivo. To določilo je, kot kaže veljalo le do maja. Konec maja je MLO Kranj sporočil svetu državljanov Rupa, da kmetje svobodno razpolagajo s presežki, potem ko so oddali predpisane količine lesa.

Po letnem poročilu kmetijskega odseka pri MLO Kranj[27] je ». . . skupni plan raznih vrst lesa znašal 1.300 m³ . . .«

Ta plan so izpolnili 94 %, saj so posekali in oddali skupaj 1.225 m³ lesa. V celoti pa so izpolnili planske obveznosti pri hmeljevkah in lubju.

Obvezen odkup žita za leto 1948 je urejala odredba o obveznem odkupu belih žit in navodilo za izvajanje zvezne uredbe o odkupu žit v gospodarskem letu 1948/1949. Krajevni oziroma mestni ljudski odbori oziroma njihove odkupne komisije so morale na osnovi ocene pridelka z obveznimi odkupi obremeniti posamezna gospodarstva s svojega območja. Navodilo je priporočalo, da je potrebno bolj obremeniti večje kmete, ki imajo ». . . povsod najboljšo zemljo, najboljše orodje, največ živine, najbolj pognojeno zemljo in zato je tudi količina njihovega pridelka največja . . .« Obvezne oddaje so bili oproščeni kmetje z manj kot 2 ha obdelovalne zemlje. Vse druge posestnike je navodilo razdelilo na pet skupin, in sicer: prva kategorija od 2 do 3 ha obdelovalne zemlje je morala obvezno oddati od 10 do 20 % presežkov, druga kategorija od 3 do 5 ha od 15 do 25 %, tretja kategorija od 5 do 8 ha od 25 do 40 %, četrta kategorija od 8 do 10 ha od 40 do 55 % in peta kategorija z več kot 10 ha obdelovalne zemlje je morala obvezno oddati od 68 do 85 % presežkov žita. Po poročilu kranjskega kmetijskega odseka iz začetka septembra 1948 je bilo na območju MLO Kranj 9 malih posestev do 2 ha obdelovalne zemlje, 14

posestev od 2 do 3 ha, 46 posestev od 3 do 5 ha, 60 posestev od 5 do 8 ha, 25 posestev od 8 do 10 ha, 7 posestev od 10 do 15 ha in 3 posestva z več kot 15 ha obdelovalne zemlje.

Navodilo je vsebovalo tudi metodologijo za izračunavanje presežkov žita. Določalo je, koliko se obračunava za prehrano posameznih članov gospodarstva, za krmo živine in za seme.

Zakonodajalec je želel, da bi bilo vse manj obvezne oddaje oziroma odkupa, zato je to navodilo predvidevalo tudi pogodbeni odkup žita, kar so imenovali kontrahaža, ki je potekala pod ugodnejšimi kupnimi pogoji kakor obvezna oddaja.[28]

Podrobneje je na osnovi zvezne uredbe kontrahirano obliko oddaje pojasnevalo navodilo, ki ga je MLO Kranj prejel sredi junija 1948. Po tem navodilu ». . . kmetje . . . oz. lastniki žita lahko v naprej sklenejo z državo kupoprodajno pogodbo za žito. Vse na podlagi pogodbe stvarno oddane količine žita se jim štejejo na račun obvezne oddaje . . .«. Kot kupci so lahko nastopale zadruge in vsa od ministrstva za trgovini in preskrbo za to nalogo pooblaščena podjetja, ki so pogodbe podpisovala v imenu države. Kmetje, ki so tako državi prodali svoje presežke, so dosegli za 25 % višje cene kot pri obvezni oddaji. Za celotno vrednost kontrahiranih pridelkov so kmetom pripadali boni oziroma nakaznice za nakup industrijskega blaga po vezanih (od države določenih) cenah. Ob sklenitvi pogodb so bili kontrahanti upravičeni do 40 % predujma od vrednosti pridelkov, ki so jih prodali državi na ta način. V navodilu je zapisano: ». . . Ugodnosti, ki jih nudi uredba prodajalcu na podlagi kontrahiranja so tako velike in otipljive, da ni človeka, razen kateri ni odkrit nasprotnik ljudske oblasti, ki ne bi bil dojemljiv zanje . . .«. Pri vseh ljudskih odborih so morali ustanoviti komisije za propagando kontrahiranih oblik prodaje kmetijskih pridelkov.[29] Kmalu se je ta oblika odkupa, ki je leta 1947 veljala le za proste presežke, razširila na vse kmetijske pridelke.

Za posestnike, ki niso pristopili k pogodbeni obliki oddaje, je še naprej veljala obvezna oddaja kmetijskih pridelkov. Kakšne so bile kmetove obremenitve z obvezno oddajo žita leta 1948, nam nakazuje dopis MLO Kranj svetu državljanov Rupa. V njem je navedeno 7 posestnikov, ki so morali skupno oddati skoraj 1.000 kg žita. Najmanjša obremenitev je bila 50, največja pa 300 kg. Isti posetniki so morali oddati še skoraj 1.300 kg rži. Najmanjša obremenitev je bila 20 kg, največja pa 600 kg rži. Od začetka maja do konca septembra 1948 so kmetje, ki so bili člani Kmetijske zadruge Kranj, obvezno oddali 590 kg pšenice, v obliki kontrahaže pa skoraj 6.000 kg pšenice in 6.350 kg rži. V letu 1948 so kmetje z območja celotnega MLO Kranj v obliki obvezne oddaje in kontrahaže oddali 22.513 kg belih žit, s čimer so letni plan oddaje dosegli 100,5 %.

Plan obveznega odkupa krompirja skupaj s kontrahažo je na območju MLO Kranj leta 1948 znašal 225.000 kg potem so ga zmanjšali za 4.000 kg. Nazadnje pa so z obvezno oddajo in kontrahažo oddali kar 334.000 kg krompirja, kar je bilo kar 150 % nad planiranim.

Pri oddaji sena so bili kranjski kmetje obremenjeni z 8.400 kg, oddali pa so ga kar dobrih 10.000 kg. Prosili pa so, naj se v prihodnje količina za oddajo sena določi na podlagi odkosa in ne po številu glav živine, ki so jih kmetje redili.

Po planu oddaje so kranjski kmetje morali zbrati dobrih 11.000 kg fižola, 4.000 kg prosa in prav toliko ajde. Do srede januarja 1949 teh pridelkov še niso uspeli zbrati v celoti.

Obvezna oddaja bučnega semena na kranjskem območju je znašala 3.300 kg, vendar pa tega odkupa ni bilo mogoče uresničiti, ker so pristojni upravni organi Mestnega ljudskega odbora Kranj prepozno poslali naloge za odkup tega pridelka in so kmetje že vse buče porabili za krmljenje živine, preden so prejeli pozive.

Glede na to, da so nekateri kmetje oddali prašiče že spomladi, so morali oddati tudi preostalo krmo, namenjeno prašičem (koruzo in ječmen). Skupna oddana količina obeh vrst žit je leta 1948 znašala 5.500 kg.

Do srede leta 1948 so člani Kmetijske zadruge Kranj skupaj oddali 82 % za odkup planiranega mleka, to je 157.328 litrov. Povprečna dnevna oddaja mleka na eno kravo je znašala 2 litra, čeprav bi po mnenju pristojnih služb v zadrugi v poletnih mesecih lahko oddali precej več mleka. V zbiralnice pa ni vedno prihajalo čisto mleko, saj ». . . se je ugotovilo že več dvomljivih slučajnosti . . .«.

Plan obvezne oddaje klavne (v glavnem goveje) živine je za leto 1948 znašal 51.000 kg, do konca leta pa so oddali nekoliko več kot 49.000 kg klavne živine. Mogoča je bila zamenjava, in sicer 1 kg svinske masti ali slanine za 8 kg žive teže goveda.

Plan oddaje prašičev je znašal 100 prašičev. Med letom so zahtevek povečali na 120 prašičev, oddali pa so jih 140 v skupni teži 11.535 kg. Kmetje so lahko namesto prašiča oddali svinjsko mast ali slanino. Za 2,5 kg žive teže prašiča je bilo treba dati 1 kg masti ali slanine. Prašiče je moralo oddati 93 kmetov z območja MLO Kranj, ki so ta čas redili 395 prašičev.

Nezadovoljstvo kmetov je podžigalo tudi dejstvo, da oblast še do spomladi leta 1948 ni plačala živine, ki so jim jo odvzeli takoj po končani vojni. Po podatkih OLO Kranj, na območju Mestnega ljudskega odbora Kranj ta čas še ni bilo plačanih dobrih 9.000 kg žive teže živine. Seznam odvzete neplačane živine je bil napravljen na podlagi zapisnikov o odvzemu. Na območju celotnega okraja Kranj pa ni bilo plačanih več kot 89.000 kg živine.

Leta 1948 je potekala tudi obsežnejša akcija za obvezno pridelovanje semen, za kar so morali kmetovalci nameniti poljske površine.

Kmetijski odsek pri MLO Kranj je v svojem poročilu za leto 1948 ugotovil, da so bile pri odkupih kar precejšnje težave. Plani obvezne oddaje in kontrahaže, ki so jih prejemali od OLO Kranj, so se pogosto spreminjali, v glavnem vedno le povečevali, kar je med kmeti ». . . kvarilo ugled tukajšnjega odseka . . .«

V prvem letu delovanja je kmetijski odsek dobil pregled nad kranjskim kmetijstvom. Na tej osnovi so ugotovili kar nekaj nepravilnosti, zlasti pri prijavi polj, posejanih z žitom in posajenih s krompirjem. Nekaj kmetov so zaradi tega prijavili pristojnim organom. Kmet, ki je utajil 10 arov krompirjevih površin, je bil kaznovan tako, da so mu odvzeli »... 1.200 kg krompirja brezplačno za kazen ...«.[30]

Leta 1948 so spone obvezne oddaje počasi začele popuščati. Ob kontrahaži se je začela uveljavljati še vezana trgovina ali trgovina po nižjih državno določenih cenah. To obliko trgovanja, ki je bila namenjena preskrbi kmetov z industrijskimi proizvodi, sta določala dva predpisa, ki ju je februarja tega leta sprejel zvezni minister za trgovini in preskrbo. Kmetje pridelovalci, ki so prodajali državi »... svoje pridelke po določenih državnih cenah (vezanih cenah)...«, so imeli pravico kupiti nekatere industrijske izdelke po nižjih enotnih cenah. Kmetijski pridelki in industrijski izdelki, ki so jih prodajali in kupovali po teh določilih, so bili določeni z zveznimi predpisi. Kmetje so take industrijske proizvode na podlagi nakazil oziroma bonov lahko kupovali le v nabavno-prodajnih zadrugah (naproza). V nežitorodnih krajih so kmetje po tem sistemu smeli nakupovati tudi živila.[31]

Spomladi leta 1949 so pri MLO Kranj ustanovili samostojen odsek za odkupe, ki je deloval dotlej v okviru odseka za kmetijstvo, ustanovljenim pred letom dni.

Zakonska določila, ki so to leto urejala obvezno oddajo kmetijskih pridelkov in živinorejskih proizvodov, so kot osnovo za določanje višine obvezne oddaje in kontrahaže vzela velikost obdelovalnih površin kmetijskih gospodarstev. Kmetije so razvrstili v več skupin. V skupini do 2 ha obdelovalne površine so bili maloposestniki. Sledile so skupine od 2—3 ha, od 3—5 ha, od 5—8 ha, od 8—10 ha, od 10—15 ha in skupina nad 15 ha obdelovalne zemlje. Razen skupine malih posestnikov, ki je bila oproščena obveznih dajatev, so vse druge skupine obremenili z odstotkom presežkov, ki so jih morali letno obvezno oddati ali kontrahirati. Skoraj vse to leto izdane tovrstne odredbe so nespoštovanje določil sankcionirale s 50.000 din kazni ali tremi meseci poboljševalnega dela.

Po podatkih kmetijskega odseka je bilo v začetku leta 1949 na območju MLO Kranj 808 ha orne zemlje. 520 ha je bilo v zasebni lasti prebivalcev z območja MLO Kranj, 114 ha orne zemlje je bilo državna in zadružna last, 174 ha pa je bilo v lasti posestnikov, ki so prebivali na območjih okoliških krajevnih ljudskih odborov. Kranjski kmetovalci so januarja 1949 redili 934 glav goveje živine, 835 prašičev, 112 ovac, 142 koz, 4.370 kokoši in drugih vrst perutnine ter 323 čebeljih panjev. Na območju MLO Kranj je raslo tudi 24.400 sadnih dreves, od katerih pa je zaradi številnih sadnih škodljivcev rodila le slaba polovica.

V zvezi s prvim petletnim planom je bila zelo pomembna sečnja in kontrahaža lesa. Če kontrahaža ni uspela, so jo nadomestili z obveznim odkupom oziroma obvezno oddajo. Republiški predpis, ki je v Sloveniji urejal to vrsto kmečkih obveznosti, je kmetije z manj kot 5 ha skupne površine oprostil te dajatve. Druga kmetijska posestva pa so bila glede na velikost obremenjena takole: skupina od 5—10 ha z 2—5 ha gozdnih površin je morala oddati 2 do 4 % zaloge lesa, skupina z več kot 10 ha skupne površine in več kot 5 ha gozdov pa je morala posekati in oddati 3 do 8 % lesne zaloge. Les so morali oddati ali kontrahirati tudi posestniki gozdov, ki niso bili kmetje. Pri njih so upoštevali le velikost gozdnih površin.[32]

Po razdelilniku lesa za leto 1949, ki ga je pripravil kmetijski odsek, so na območju MLO Kranj za obvezno sečnjo in oddajo lesa določili 114 posestnikov. Skupno so morali nasekati in oddati 720 m^3 lesa in 1.200 kg lubja. Konec aprila so plan sečnje in oddaje lesa še povečali na skupno 906 m^3 V prvih štirih mesecih leta so posekali že skoraj 800 m^3.

Tudi leta 1949 so bile precejšnje obremenitve kmetov pri obvezni oddaji živinorejskih proizvodov in kmetijskih pridelkov. Za približno sorazmerno obremenitev z obvezno oddajo žive teže govedi, prašičev in drobnice so območje LR Slovenije sredi januarja razdelili na prašičerejske rajone, ki so jih sredi februarja nadomestili z razdelitvijo na šest živinorejskih rajonov. Območje okraja Kranj je spadalo v drugi rajon. Hkrati so določili še norme oziroma količine izračunanih presežkov žive teže, katerih del so kmetje posameznih rajonov glede na velikost posestev morali obvezno oddati. Za drugi rajon je veljalo, da morajo posestniki, ki so bili lastniki 2—3 ha kmetijskih površin (njive, vrtovi, sadovnjaki, travniki in pašniki), obvezno oddati od 20 do 27 kg žive teže, skupina lastnikov od 3—5 ha od 27 do 38 kg, skupina od 5—8 ha od 38 do 55 kg, skupina od 8—10 ha od 55 do 65 kg, skupina od 10—15 ha od 65 do 80 kg in skupina lastnikov nad 15 ha kmetijske površine od 80 do 100 kg žive teže. Normative so sredi leta spremenili še tako, da so pristojni lokalni upravni organi posestnikom v drugem rajonu, ki so bili lastniki več kot 8 ha kmetijskih površin, odmerjeno količino obvezne oddaje lahko zmanjšali ali povečali, in sicer ne glede na določene normative, toda v skladu z gospodarsko zmogljivostjo posestva.

Že v začetku januarja 1949 je OLO Kranj določil, da morajo na območju Mestnega ljudskega odbora Kranj v prvih dveh mesecih leta v obliki obveznega odkupa zbrati 12.000 kg žive teže živine. Hkrati pa so morali zbrati še 2.159 kg zaostankov obvezne oddaje iz preteklega leta. Priporočili so, naj predpisano plansko oddajo razporedijo med kmete, ki so po normah za obvezno oddajo živine spadali v skupine z več kot 5 ha kmetijskih površin. Že čez nekaj dni je občinski upravni organ zatrjeval, da so Kranjčani obveznosti za leto 1948 pravočasno poravnali, le »... da so se dokumenti o oddaji izgubili ...«.

Februarja je bila že določena celotna obremenitev obvezne oddaje živine za območje MLO Kranj. Kmetje s kranjskega območja so morali to leto oddati 132.690 kg žive teže govedi in prašičev, od tega kar 121.840 kg v obliki obveznega odkupa in

10.850 kg v obliki proste oddaje (107.630 kg žive teže govedi in 24.000 kg žive teže prašičev). Poleg tega pa so morali oddati še 81 pujskov. Čez mesec dni so obvezno oddajo goveje živine povečali na 124.00 kg.

Člani Kmetijske zadruge Kranj se niso strinjali z višino predpisane oddaje živine. V pritožbi, ki so jo napisali konec februarja, so zapisali, da ». . . odkup v taki meri presega zmogljivosti našega kmeta ter vodi naše gospodarstvo v pogubo . . . Nerentabilnosti pa sledi propast . . .«.

Kakšne so bile obremenitve kmetov ilustrira podatek, da je 17 kmetov v dveh mesecih moralo odati 5.270 kg žive teže govedi. Največja obremenitev je bila 635 kg, najmanjša pa 173 kg.

K disciplini pri obvezni oddaji živine je opozarjalo tudi okrajno navodilo, ki je zahtevalo, da se preprečijo zakoli živine na črno. Glede na to, ker v LR Sloveniji ». . . odkup žita ne predstavlja pomembnejših količin, je odkup živine najvažnejši . . .«.

Ker skupina posestnikov, ki so imeli manj kot 2 ha kmetijskih površin, ni bila obremenjena z obvezno oddajo živine, na Okrajnem ljudskem odboru Kranj pa so menili, da razpolagajo z določenimi presežki, je navodilo predlagalo, naj bi jih država zajela v obliki proste oddaje. To pa je bilo mogoče doseči v glavnem le s propagando, ki so jo morale izpeljati krajevne množične organizacije.

Aprila je OLO Kranj območje Mestnega ljudskega odbora Kranj še dodatno obremenilo z obvezno oddajo 25 mršavih prašičev, katerih živa teža se je gibala med 50 in 70 kg. S to obveznostjo je bilo potrebno ». . . v prvi vrsti obremeniti tiste kmetovalce, ki so naši politični nasprotniki, špekulanti in podobno . . .«. Gospodarstva, ki so imela predpisano majhno količino obvezne oddaje živine, so lahko skupaj oddala predpisano težo in tako izkoristila kolektivno oddajo. Nekaj tednov je tudi veljalo, da so kmetje razliko do 10 kg obvezne oddaje klavne živine nadomestili z oddajo perutnine.

Leta 1949 so na območju MLO Kranj skoraj v celoti izpolnili plan obvezne oddaje goveje klavne živine, vendar večkrat tudi na škodo mlečne proizvodnje, kar se je negativno pokazalo pri obvezni oddaji mleka. Tudi pri oddaji prašičev in odojkov je bil plan obvezne oddaje skoraj v celoti izpolnjen.[33]

Zaradi pomanjkanja vprežnih konj, zlasti za gozdarska dela, so oktobra sprejeli republiško uredbo o odkupu konj. Odkupovali so jih pri posestnikih, ki so imeli po več konj in jih niso potrebovali pri svojem poklicu in nujnih domačih opravilih, ter pri kmetijskih gospodarstvih, ». . . ki so nabavila konje v špekulantske svrhe . . .«. Na območju MLO Kranj so kmetje morali oddati 12 vprežnih konj s kompletno opremo in še 6 vozov. To obveznost sta imela dva kmeta s Primskovega, dva iz Gorenje Save, dva iz Rupe, dva s Klanca, trije iz Čirč in eden iz Stražišča.[34]

V drugi polovici decembra 1949 pa je OLO Kranj obremenil kmete z območja Mestnega ljudskega odbora Kranj še z obvezno oddajo 110 kokoši, v glavnem zaradi prehrane v bolnišnicah. Opozorili so, da je treba s to obveznostjo obremeniti zlasti večje kmete, še posebno tiste, ki niso izpolnili svojih obveznosti pri obvezni oddaji jajc.

Obvezno oddajo mleka za leto 1949 so uredili tako, da so območje LR Slovenije razdelili na tri mlekarske okoliše. Določili so jih glede na število živine in perspektivo razvoja živinoreje ter potreb mest in industrijskih središč z mlekom. Za vsak okoliš so nato po velikosti obdelovalne zemlje predpisali količino mleka, ki so ga kmetje morali oddati. Kranjsko območje je spadalo v prvi okoliš, posamezna posestva pa so bila obremenjena takole: od 2—3 ha obdelovalne zemlje 300 do 600 litrov, od 3—5 ha 450 do 850 litrov, od 5—8 ha 600 do 1.100 litrov, od 8—10 ha 750 do 1.400 litrov, od 10—15 ha od 900 do 1.700 litrov in posestva z nad 15 ha obdelovalne zemlje od 1.050 do 2.000 litrov mleka na leto. Načelno so bili obvezne oddaje mleka oproščeni kmetje z manj kot 2 ha obdelovalne površine, razen če niso imeli ». . . močno krmilno bazo v pašnikih . . .«.

Aprila 1949 je MLO Kranj dobil obvestilo, da morajo na svojem območju to leto z obveznim odkupom zbrati 246.000 litrov svežega mleka. Skupina kmetov z 2—3 ha obdelovalne zemlje je morala zbrati 15.200 litrov, skupina 3—5 ha 89.050 litrov, od 5—8 ha 120.000 litrov, od 8—10 ha 111.600 litrov, skupina z obdelovalno površino od 10 do 15 ha pa 36.800 litrov svežega mleka. Letno poročilo o obveznem odkupu mleka za leto 1949 ugotavlja, da je akcija prinesla slabe rezultate. Dosegli so le slabih 70 % s planom predvidenih količin mleka. Po mnenju sestavljalcev poročila je to predvsem negativen odraz zavesti in čuta posestnikov do skupnosti in špekulantsko nastrojenih kmetov. Vzroke za slab obvezen odkup mleka so iskali tudi v dejstvu, da so posestniki za svoje obveznosti v mleku izvedeli šele maja, velika bremena obvezne oddaje goveje živine pa so precej zmanjšale tudi število krav mlekaric.[35]

Podrobnejši plan odkupa žita za leto 1949 ni ohranjen. Po delno ohranjenih podatkih za posamezne skupine kmetov, v katere so bili razporejeni po površini obdelovalne zemlje, je npr. posamezno gospodarstvo, razporejeno v skupino od 3—5 ha, to leto moralo obvezno oddati 78 kg pšenice, 15 kg rži in soržice, plan kontrahaže pa je znašal 350 kg pšenice, 90 kg ovsa 90 kg ječmena.[36]

Po poročilu za tretje trimesečje leta 1949 je znašal plan obvezne oddaje pšenice za kmete z območja MLO Kranj 40.622 kg, v tričetrtletju pa so ga realizirali že 96 %. Plan obvezne oddaje rži je predvideval 14.572 kg, dosegli pa so ga že 99 %, plan oddaje ječmena, ki so ga prav tako realizirali že 99 % pa je znašal 8.162 kg. Nekoliko nižja je bila realizacija obvezne oddaje ovsa. V splošnem pri obveznem odkupovanju žit ni bilo večjih težav, ». . . v kolikor teh ni povzročilo nekaj špekulantsko nastrojenih kmetov, kateri se v manjši ali večji, toda vedno srdi-

Gradnja ZD na Primskovem, 1948

tejši obliki odpora zoperstavljajo gospodarskim nalogam in ukrepom ljudske oblasti . . .«. Poročilo o poteku obvezne oddaje za leto 1949 navaja, da so posestnike, ki iz neupravičenih razlogov še niso zadostili svojih obveznosti, prijavili javnemu tožilstvu.

Obvezno oddajo krompirja v gospodarskem letu 1949/50 je urejala aprilska republiška uredba o odkupu krompirja. Ozemlje LR Slovenije so razdelili na tri agrarne rajone, in sicer glede na donosnost površin, zasajenih s krompirjem. Ozemlje Kranja je bilo razvrščeno v drugi rajon. Zanj je bilo določeno, da je treba pri obračunavanju tržnega presežka upoštevati letno 130 do 180 kg krompirja za prehrano na družinskega člana, za živinsko krmo 200 do 250 kg na glavo in za seme 2.000 kg krompirja na hektar. Pridelovalce krompirja so z ozirom na obdelovalno površino razdelili na pet skupin, in sicer: kmetje do 2 ha obdelovalne površine so morali oddati do 50 % presežkov, z obdelovalno površino od 2—3 ha od 40 do 60 %, skupina od 3—5 ha od 50 do 70 % in skupina z več kot 5 ha obdelovalne površine od 60 do 90 % presežkov krompirja. Seštevek obremenitev z obvezno oddajo po posameznih velikostnih skupinah pokaže, da je bilo območje MLO Kranj leta 1949 obremenjeno z 220.000 kg obvezne oddaje krompirja.[37]

Pod režim obvezne oddaje so leta 1949 spadale še ajda, proso in fižol. Po orientacijskem planu obdkupa so na območju MLO Kranj to gospodarsko leto morali z obvezno oddajo zbrati 5.000 kg ajde, 9.000 kg prosa in 8.000 kg fižola, kar so ob koncu leta izpolnili 80 %.[38]

Precejšnja je bila obremenitev kmetov tudi z obvezno oddajo jajc. Kmetje z območja MLO Kranj so morali od marca do decembra 1949 oddati 35.000 jajc, v vsem letu pa kar 41.500 jajc. Uradniki Okrajnega ljudskega odbora Kranj so marca 1949 ugotavljali, da tovrstni odkup ne poteka dobro ». . . kljub temu, da se je produkcija jajc znatno povečala . . .«. Tričetrtletno poročilo o oddaji pa ponovno ugotavlja, da se tudi pri obveznem odkupu jajc ». . . vidi tendenca špekulacij, sabotiranja itd . . .«.

Poleg omenjenih odkupov so bili kranjski kmetje leta 1949 obremenjeni še z obvezno oddajo 9.200 kg oljaric, kar so novembra znižali na 7.700 kg, 62 kg volne (moralo jo je zbrati 30 kmetov z območja Huje, Klanec, Rupa, Primskovo in Stražišče), 28.700 kg jabolk, 5.780 kg hrušk, 610 kg orehov, kar pa to leto zaradi slabe letine ni bilo moč uresničiti, s 40.000 kg zelja, 2.500 kg čebule, 800 kg česna, 45.000 kg slame in 100 litri žganja ter s 45.000 kg korenja, 45.000 kg pese in 25.000 kg repe. Zadnje je bilo zlasti pomembno za krmo prašičev na »posestvih socialističnega sektorja«. Korenja repe in pese zaradi slabega pridelka kmetje niso mogli oddati. Potrebno je bilo zbrati še 38.000 kg sena, ki pa so ga ta čas že smeli prosto prodajati. Med dokumenti o kmetijstvu pri MLO Kranj za leto 1949 je kar precej takih, v katerih so se kmetje pritoževali nad prevelikimi obveznostmi in hkrati prosili, da se jim obvezna oddaja zmanjša. V dopisu MLO Kranj Okrajnemu ljudskemu odboru Kranj je navedenih kar 107 posestnikov, ki so prosili za zmanjšanje obvezne oddaje krompirja. ». . . Prošnje oziroma pritožbe

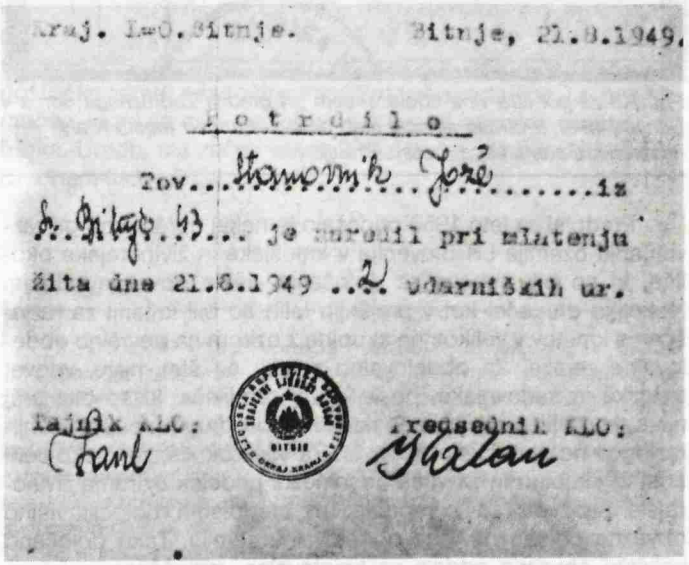

Kraj. LO. Bitnje. Bitnje, 21.8.1949.

P o t r d i l o

Tov. Stanonik Jože iz

Št. Vid 43 je mrolil pri mletenju

žita dne 21.8.1949 2 udarniških ur.

Tajnik KLO: Predsednik KLO:

Potrdilo o opravljenem udarniškem delu pri mletju žita, 21. 8. 1949 (Potrdilo je izdal Krajevni ljudski odbor Bitnje) (fototeka Gorenjskega muzeja Kranj)

prizadeti predvsem utemeljujejo z manj posejanimi površinami, kot jim je bilo postavljeno po planu . . .«, kar pa po mnenju MLO ni bil opravičljiv razlog. Pogost ugovor je bil tudi, da je bil planski pridelek krompirja previsoko ocenjen.

Precejšnje napake so napravili tudi lokalni upravni organi, saj se je dogajalo, da je bila udeležba na sestankih, na katerih so razpravljali o obvezni oddaji slaba, med drugim tudi zato, ». . . ker se je kmete n. pr. obveščalo tudi pol ure pred sestankom, ko so bili na polju . . .«

Kmete, ki so pogosto z nejevoljo prenašali številna bremena obvezne in proste oddaje ter kontrahažo, so včasih prijavili javnemu tožilcu, tudi zato, ker ». . . je omenjeni psoval in obrekoval organe, ki so odkupovali pšenico, ravno tako žalil tudi ljudsko oblast . . .«.[39]

Obvezna oddaja oziroma odkupi državno ugotovljenih presežkov kmetijskih pridelkov in živinorejskih proizvodov kot eden od revolucionarnih ukrepov ljudske oblasti je bila v veljavi še do srede leta 1952. V splošnem se predpisi za obvezno oddajo za zadnji dve leti in pol niso bistveno razlikovali od prejšnjih. Vsi so obvezno oddajo vezali na sistem državno določenih ali vezanih cen. Tudi s prostimi presežki so smeli kmetje načelno svobodno razpolagati.

Potrdilo za pol litra vina udeležencem pri gradnji Zadružnega doma v Bitnjah, 1949; (Potrdilo je izdal štab delovnih brigad mesta Kranj) (filmoteka Gorenjskega muzeja Kranj)

Predpisi za leto 1950 prinašajo le nekaj sprememb pri razvrščanju ozemlja LR Slovenije v kmetijske in živinorejske okoliše, ki so bili osnova za določanje višine obvezne oddaje. Nekoliko drugačni kot v prejšnjih letih so bili kriteriji za razvrščanje kmetov v velikostne skupine z ozirom na površino obdelovalne zemlje. Za obdelovalno zemljo so šteli njive, vrtove, travnike in sadovnjake, pa ». . . tudi zemljišča, ki so bila prej njive, ki pa jih lastniki iz špekulativnih in drugih neupravičenih razlogov ne obdelujejo več . . .«. Za vsak okoliš, za vsako velikostno skupino in za vsak posamezni pridelek oziroma živinorejski proizvod so z republiškim predpisom določili višino obvezne oddaje na 1 ha obdelovalne zemlje. Tako določeno količino obvezne oddaje za kmetovalce, razvrščene v velikostne skupine, so imenovali norma oddaje presežkov. Krajevni oziroma mestni ljudski odbori so nato v okviru določenih hektarskih norm, glede na pogoje za obdelavanje zemlje, z odločbami določili posameznim kmetijskim gospodarstvom letne višine obveznih oddaj. Pri tem so morali upoštevati gospodarsko moč in strukturo posameznih kmetij, število družinskih članov v skupnem gospodinjstvu in količino pridelkov, ki je bila predpisana za prehrano družinskih članov in za krmo živine ter seme.

Januarja 1950 so podaljšali republiški predpis o obvezni oddaji mleka in mlečnih izdelkov iz leta 1949.[40]

Predpis o odkupu krompirja v gospodarskem letu 1950/51 iz aprila 1950 je nižinsko območje kranjskega okraja razvrstil v prvi rajon. Posamezne velikostne skupine tega rajona pa so bile obremenjene z naslednjimi normami obvezne oddaje na 1 ha: skupina od 1—2 ha je imela normo do 300 kg obvezne oddaje, skupina od 2—3 ha od 100 do 600 kg, skupina od 3—5 ha od 190 do 900 kg, skupina od 5—8 ha od 270 do 1.300 kg, skupina od 8—10 ha od 370 do 1.800 ha, skupina od 10—15 ha od 480 do 2.400 kg in velikostna skupna nad 15 ha obdelovalne površine od 560 do 3.000 kg obvezne oddaje presežkov krompirja.[41]

Tudi obvezen odkup fižola je urejala aprilska uredba. Za določitev oddaje tega pridelka so območje LR Slovenije glede na rodnost zemlje razdelili na tri okoliše. Okraj Kranj je spadal v drugi okoliš. Hektarske norme za obvezno oddajo za kmetijska gospodarstva v tem okolišu pa so bile naslednje: skupina od 1—3 ha obdelovalne zemlje do 7 kg, skupina od 3—5 ha od 2 do 12 kg, skupina od 5—8 ha od 5 do 18 kg, skupina od 8—10 ha od 8 do 23 kg, skupina od 10 do 15 ha od 11—26 kg in velikostna skupina nad 15 ha obdelovalne površine od 14 do 36 kg obvezne prodaje presežka fižola. Gospodarstva z manj kot 1 ha obdelovalne površine so bila oproščena obveznega odkupa fižola.[42]

Podobno je bila v gospodarskem letu 1950/51 določena tudi obvezna oddaja za ajdo in proso, le da so bile norme odkupa za posamezne velikostne skupine določene z odstotki od ugotovljenega presežka.[43]

Območje LR Slovenije so rajonizirali tudi za obvezno oddajo volne. Območje okraja Kranj je bilo razvrščeno v prvi rajon, za katerega je za vsakega rejca ovac veljala obvezna oddaja od 600 do 1.100 gramov volne na leto.[44]

Tudi odločba o obveznem odkupu mesa, prašičev in masti za leto 1950 je območje LR Slovenije glede na stopnjo razvitosti živinoreje in prašičjereje razdelila na tri okoliše. Za vse tri oddaje je bilo območje MLO Kranj razporejeno v prvi, najbolj obremenjeni okoliš. Po velikostnih skupinah po površini obdelovalne zemlje so posameznim kmečkim gospodarstvom določili naslednje norme obvezne oddaje mesa (z mesom je zakonodajalec verjetno mislil na goveje meso, kar pa iz predpisa ni jasno razvidno), prašičev in masti: velikostna skupina do 3 ha obdelovalne zemlje od 20 do 100 kg mesa, od 40 do 200 kg žive teže prašičev, in 5 do 15 kg masti, skupina od 3—5 ha od 45 do 200 kg mesa, od 90 do 400 kg žive teže prašičev in od 10

do 45 kg masti, skupina od 5—8 ha od 80 do 300 kg mesa, od 160 do 600 kg žive teže prašičev in od 20 do 80 kg masti, skupina od 8—10 ha od 200 do 475 kg masti, od 400 do 950 kg žive teže prašičev in od 45 do 145 kg masti, velikostna skupina nad 15 ha obdelovalne zemlje pa je imela hektarsko normo oddaje od 275 do 700 kg mesa, od 500 do 1.400 kg žive teže prašičev ter od 60 do 165 kg masti.[45]

Septembra 1950 se je prvič zgodilo, da je obvezno oddajo vseh pridelkov in živinorejskih proizvodov urejal en sam predpis. To je bila uredba o odkupu kmetijskih pridelkov v gospodarskem letu 1951/52. Določeno je bilo, da bodo to gospodarsko leto obvezno odkupovali meso, mršave prašiče, mast, maslo, mleko, mlečne izdelke, volno, žita (pšenica, rž, ječmen, oves in koruza), krompir in seno. Praviloma so obvezno oddajo predpisali vsakemu kmetijskemu gospodarstvu, ki je imelo tržne presežke, in sicer ne glede na velikost posestva. V predpisu so obdržali velikostne skupine, ki so jih oblikovali že sredi leta 1950 za oddajo mesa, prašičev in masti. Na novo pa so razvrstili posamezne okraje v tri okoliše, na katere so za vsako vrsto obvezne oddaje ponovno razdelili območje LR Slovenije. Pri tej uredbi so mesto Kranj smatrali kot samostojen okraj Kranj-mesto.[46] Za odkup mesa je okraj Kranj-mesto spadal v tretji, za oddajo masti v drugi, za oddajo mleka in mlečnih izdelkov v prvi, za obvezen odkup žit v tretji, za obvezno oddajo krompirja v prvi, za odkup fižola v drugi in za obvezno oddajo volne v prvi okoliš. Norme obvezne oddaje na 1 ha obdelovalne zemlje so bile za posamezne pridelke in živinorejske proizvode (za naštete okoliše in za posamezne velikostne skupine) naslednje: velikostna skupina do 3 ha obdelovalne zemlje do 50 kg mesa, do 10 kg masti, do 300 litrov mleka, do 100 kg žita, do 600 kg krompirja in do 10 kg fižola, velikostna skupina od 3—5 ha do 55 kg mesa, do 14 kg masti, od 100 do 300 litrov mleka, do 120 kg žita in od 200 do 800 kg fižola, velikostna skupina od 5—8 ha do 59 kg mesa, od 5 do 20 kg masti, od 105 do 308 litrov mleka, od 140 kg žita, od 400 do 1.100 kg krompirja in od 3 do 17 kg fižola, velikostna skupina od 8—10 ha od 14 do 63 kg mesa, od 7 do 23 kg masti, 110 do 312 litrov mleka, od 20 do 160 kg žita, 700 do 1.400 kg krompirja in od 5 do 22 kg fižola, velikostna skupina od 10—15 ha 17 do 67 kg mesa, od 9 do 26 kg masti, od 115 do 316 litrov mleka, od 30 do 180 kg žita, od 1.000 do 1.800 kg krompirja in 8 do 28 kg fižola, velikostna skupina nad 15 ha od 20 do 70 kg mesa, od 11 do 30 kg masti od 120 do 320 litrov mleka od 40 do 200 kg žita, od 1.200 do 2.100 kg krompirja in od 12 do 35 kg fižola. Za oddajo volne pa je za vse velikostne skupine veljalo od 600 do 1.100 gramov volne od vsake ovce. Z obvezno oddajo sena to leto okraj Kranj-mesto ni bil obremenjen.[47]

Leta 1951 je izšel predpis, ki je delno ukinil obvezno oddajo kmetijskih pridelkov in živinorejskih proizvodov. Na podlagi zveznih predpisov sta minister-predsednik Sveta vlade za blagovni promet in predsednik vlade LRS 19. maja 1951 izdala republiški predpis o odpravi obvezne oddaje mesa, mršavih prašičev, mleka, krompirja, fižola in sena. Kmetje, katerim so na osnovi odredbe iz leta 1951 predpisali obvezno oddajo mesa in mršavih prašičev, so morali do 1. julija 1951 oddati 40 % predpisanih količin, za vse druge pridelke pa so obveznosti prenehale takoj. Še naprej pa je veljala obvezna prodaja žita, masti in volne. Delna ukinitev obvezne oddaje je začela veljati 22. maja, ko je bila uredba objavljena v Uradnem listu LR Slovenije.[48]

Zadnji predpis, ki je urejal obvezno oddajo kmetijskih pridelkov in živinorejskih proizvodov je izšel v začetku septembra 1951. Nanašal se je na obvezno oddajo žita, svinjske masti in volne v gospodarskem letu 1952/53. Ozemlje LR Slovenije so ponovno razdelili na tri okoliše. Za oddajo žit je okraj Kranjmesto spadal v drugi, za oddajo svinjske masti pa v prvi okoliš. Ponovno so po velikosti obdelovalne zemlje kmetijska gospodarstva razdelili na velikostne skupine. Namesto dosedanjih šest so oblikovali le tri in za vsako določili norme letne oddaje na hektar. Kranjskim kmetom, razporejenim v skupino do 3 ha obdelovalne površine, je norma določala do 250 kg žita in do 14 kg masti, skupina od 3—8 kg je morala za obvezno oddajo zbrati do 370 kg žita in od 7 do 20 kg masti, velikostni skupini z več kot 8 ha obdelovalne površine pa je bila predpisana norma od 110 do 500 kg žita in od 10 do 25 kg masti obvezne oddaje. Za oddajo volne je veljalo, da je treba za vsako ovco oddati od 400 do 900 gramov volne.[49]

7. julija 1952 sta bili sprejeti dve uredbi, ki sta dokončno odpravili vse oblike obvezne oddaje kmetijskih proizvodov in živinorejskih pridelkov, razen obvezne oddaje volne. Prva je uredba o odpravi odkupa žita, drugi predpis pa je odpravil obvezno sečnjo in oddajo lesa. Vse dosedanje odločbe za te obremenitve so razveljavili, ustavili so tudi vse kazenske postopke zaradi nespoštovanja tovrstnih predpisov. Le pravnomočne kazni je bilo potrebno poravnati oziroma prestati do izteka. Uredbi sta začeli veljati 22. julija, ko sta bili objavljeni v Uradnem listu LR Slovenije.[50]

OPOMBE

1. Osnutek »nove upravne razdelitve okraja Kranj« z dne 10. decembra 1945 navaja, da je na t.i. krajevnem področju Kranja živelo okoli 9.800 prebivalcev, v krajevnem področju Stražišče z naselji Stražišče, Pševo, Sv. Jošt, Javornik in Čepule, katerega del je septembra 1946 prišel v območje MLO Kranj, pa okoli 3.500 prebivalcev. Janez Kopač: Upravni in teritorialni razvoj Kranja od 9. maja 1945 do sredine leta 1950 in prizadevanja za izpolnitev prvega petletnega plana, Kranj v svobodi in obnovi, str.: 23—59, Kranj 1986.

2. Ponatise zakonskih določil, objavljenih v Uradnem listu Demokratične federativne Jugoslavije, so objavljali od 2. junija pa do 1. oktobra 1945. Pomembna zakonska določila so sporočali republiški in okrajni upravni organi najnižjim upravnim organom s številnimi okrožnicami, ki so jih običajno še dopolnili s krajevnimi značilnostmi.

3. Janez Kopač: Kranj prve mesece po osvoboditvi, Kranjski zbornik 1985, str. 207—218, str. 212.

4. Uredba o načrtnem razdeljevanju in potrošnji blaga, Ur. l. DFJ št. 32—281/45; Odločba, s katero se določajo predmeti, ki spadajo pod načrtno razdeljevanje in potrošnjo, Ur. l. DFJ št. 32—282/45, ponatis obeh predpisov v Ur. l. SNOS in NVS št. 12/45; kontrahaža-sklepanje pogodbe n. pr. o državnem odkupu kmetijskih pridelkov, Franc Verbinc: Slovar tujk, str. 374, Ljubljana 1971; kontrahirati — Zlasti prva leta po 1945 sklepati pogodbo glede (obvezne) oddaje, odkupa določene količine (poljskih) pridelkov, živine. Slovar slovenskega knjižnega jezika II. J-Na, str.: 417, Ljubljana 1985.

5. Odlok o izvozu obdelanega lesa iz gozdov, Ur. l. DFJ št. 4—63/45, ponatis v Ur. l. SNOS in NVS št. 6/45; Razglas Narodne vlade Slovenije, Ur. l. SNOS in NVS, št. 11/45 — objave.

6. Vsi zapisniki mestnega upravnega organa so v fondu MLO Kranj, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Gorenjsko Kranj, št. fonda KRA-13, f. 260, v nadaljevanju KRA-, f.-

7. Ivo Šefic: Preskrba prebivalstva v prvih povojnih letih, Kranjski zbornik 1985, str. 219—233.

8. Odredba ministrstva za trgovino in preskrbo Narodne vlade Slovenije o ureditvi nakupa sena in slame za vojaške potrebe Ur. l. SNOS in NVS št. 37—273/45.

9. Za razdelitev MOOF Kranj na kvarte glej Janez Kopač: Upravni in teritorialni razvoj Kranja od 9. maja 1945 do sredine leta 1950 in prizadevanja za izpolnitev prvega petletnega plana, Kranj v svobodi in obnovi, str. 40—45, Kranj 1986.

10. Uredba ministrstva za trgovino in preskrbo prebivalstev z mlekom z dne 1. julija 1945, Ur. l. SNOS in NVS št. 15—134/45; Zakon o pobijanju nedopustne špekulacije in gospodarske sabotaže, Ur. l. DFJ št. 26—241/45, ponatis v Ur. l. SNOS in NVS št. 29/45; Ivo Šefic: Preskrba prebivalstva v prvih povojnih letih, Kranjski zbornik 1985 str. 228—231.

11. Uredba o popisu, odkupu in odkupnih cenah krušnega žita za gospodarsko leto 1945/46, Ur. l. SNOS in NVS št. 38—276/45.

12. Uredba o prometu s krompirjem in fižolom v gospodarskem letu 1945/46, Ur. l. SNOS in NVS št. 38—277/45; Uredba o oddaji presežkov in o cenah krompirja v gospodarskem letu 1945/46, Ur. l. SNOS in NVS št. 48—344/45.

13. Uredba ministrstva za trgovino in preskrbo o prometu s klavno živino, Ur. l. SNOS in NVS št. 25—189/45; Odločba o ureditvi živinskih trgov in obvezni prodaji klavne živine, Ur. l. DFJ št. 73—688/45, ponatis v Ur. l. SNOS in NVS št. 43/45.

14. Uredba o oddaji in cenah oljnega semena, Ur. l. SNOS in NVS št. 54—374/45; Odredba, s katero se določajo oljarne, ki so upravičene izdelovati jedilno olje, Ur. l. SNOS in NVS št. 57/45.

15. Uredba o prepovedi klanja prašičev in zakolu v sili goveje živine in prašičev, Ur. l. SNOS in NVS št. 48—343/45; Uredba o pitanju, prometu in cenah prašičev, Ur. l. DFJ št. 53—486/45, ponatis v Ur. l. SNOS in NVS št. 28/45; Uredba o klanju prašičev in oddaji maščob, Ur. l. SNOS in NVS št. 49—357/45.

16. Vsi uporabljeni podatki o obvezni oddaji kmetijskih pridelkov in živinorejskih proizvodov z območja MLO Kranj za leto 1945, ki niso izrecno navedeni, so v fondu KRA-13, f. 344.

17. Uredba ministrstva za trgovino in preskrbo NVS o sestavi in poslovanju komisij za odkup kmetijskih proizvodov, Ur. l. SNOS in NVS št. 8—42/46; Uredba ministrstva za trgovino in preskrbo LRS o ukinitvi uredbe o sestavi in poslovanju komisij za odkup kmetijskih proizvodov, Ur. l. LRS št. 40—155/46.

18. Uredba o spremembah in dopolnitvah uredbe o klanju prašičev in oddaji maščob z dne 3. novembra 1945, Ur. l. SNOS in NVS št. 5—19/46; Odločba, ki določa cene prašičev za rejo, Ur. l. LRS št. 17—78/46; Odločba o dodeljevanju usnja za izdelavo obutve za kmečko prebivalstvo, Ur. l. LRS št. 38—149/46; Odredba o izvajanju uredbe o pitanju in oddajanju prašičev v gospodarskem letu 1947/48, Ur. l. LRS št. 55—192/46; Odredba o izvajanju uredbe o pitanju in oddajanju prašičev v gospodarskem letu 1947/48, Ur. l. LRS št. 70—264/46; Februarja 1945 se je Uradni list SNOS in NVS preimenoval v Uradni list LR Slovenije.

19. Uredba ministrstva za trgovino in preskrbo NVS o obvezni oddaji in zbiranju mleka, Ur. l. SNOS in NVS št. 8—31/46.

20. Pravilnik o obvezni oddaji belega žita pšenice, rži, ječmena, soržice in pire v gospodarskem letu 1946/47, Ur. l. LRS št. 49—178/46.

21. Uredba ministrstva za trgovino in preskrbo o obvezni prodaji sena in slame za potrebe vojske, Ur. l. SNOS in NVS št. 13—54/46; Uredba vlade LRS o trgovanju z jajci, Ur. l. LRS št. 19—85/46; Uredba vlade LRS o . . . ukinitvi uredbe o trgovini z jajci z dne 1. marca 1946, Ur. l. LRS št. 33—133/46; Uredba o obvezni prijavi krompirja letine 1946 in oddaji presežkov, Ur. l. LRS št. 75—276/46; Pravilnik o obvezni oddaji koruze v gospodarskem letu 1946/47, Ur. l. LRS št. 68—261/46.

22. IO MLO Kranj so izvolili na plenumu MLO 11. junija 1946; Zapisniki sej IO MLO Kranj, KRA-13 f. 260 Janez Kopač: Upravni in teritorialni razvoj Kranja od 9. maja 1945 do sredine leta 1950 in prizadevanja za izpolnitev prvega petletnega plana, Kranj v svobodi in obnovi, str. 31—35, Kranj 1986.

23. Zapisniki zborov volilcev 6. oktobra v Stražišču, 27. oktobra v Struževem in mestnih četrti Kranja 30. decembra 1946, KRA-13, f. 260.

24. Uredba o odkupu žita Ur. l. FLRJ, št. 22—155/47.

25. Uredba o obveznemi oddaji krompirja letine 1947, Ur. l. LRS št. 24—144/47; Uredba o obveznem odkupu volne v LRS v gospodarskem letu 1947/1948, Ur. l. LRS št. 24—143/47.

26. Uredba o ustanovitvi uprave za odkup pri ministrstvu za trgovino in preskrbo, Ur. l. LRS št. 43—257/47. Vsi uporabljeni podatki o obvezni oddaji kmetijskih pridelkov in živinorejskih proizvodov z območja MLO Kranj za leto 1947, ki niso izrecno navedeni so v fondu KRA-13, f. 346.

27. Maja 1948 so pri MLO Kranj ustanovili odsek za kmetijstvo, katerega najvažnejša naloga je bila napraviti pregled nad kmetijskimi obdelovalnimi površinami na območju MLO Kranj in skrb za pravilno obremenitev kmetov z obveznimi in drugimi dajatvami. — Poročilo kmetijskega odseka za leto 1948, 12. januarja 1949, KRA-13 f. 348.

28. Odredba o obveznem odkupu belih žit, Ur. l. LRS št. 31—173/48; Navodilo za izvajanje uredbe o odkupu žita v gospodarskem letu 1948/1949, Ur. l. LRS št. 31—174/48.

29. Navodilo za izvedbo kontrahiranega odkupa žitaric v letu 1948, ki ga je MLO Kranj prejel 15. junija 1948, KRA-13 f. 348.

30. Okrajni ljudski odbor Kranj, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Gorenjsko Kranj, št. fonda KRA-12, tehnična enota 358, v nadaljevanju KRA 12, t. e.-. Vsi podatki o obvezni oddaji kmetijskih pridelkov in živinorejskih proizvodov z območja MLO Kranj za leto 1948, ki niso izrecno navedeni so v fondu KRA-13, f. 348.

31. Uredba o preskrbi prebivalstva, Ur. l. FLRJ št. 12—62/48; Uredba o prodaji kmetijskih pridelkov, vezani s pravico do nakupa določenih industrijskih izdelkov po nižjih enotnih cenah, Ur. l. FLRJ št.: 12—64/48.

32. Uredba o obvezni sečnji in oddaji lesa ter postranskih gozdnih proizvodov iz nedržavnih gozdov, Ur. l. LRS št. 12—67/49.

33. Odločba o ustanovitvi prašičjerejskih rajonov, Ur. l. LRS št. 3—13/49; Odločba o določitvi živinorejskih rajonov in o normah, po katerih se bo določala obvezna oddaja posameznih rajonov, Ur. l. LRS št. 6—26/49; KRA-12, t. e. 354.

34. Uredba o odkupu vprežnih konj, Ur. l. LRS št. 31—192/49.

35. Uredba o odkupu mleka in mlečnih izdelkov v letu 1949, Ur. l. LRS št. 14—76/49; Odločba o določitvi mlekarskih okolišev, Ur. l. LRS št. 23—147/49.

36. KRA-12, t. e. 358.

37. Uredba o odkupu krompirja v gospodarskem letu 1949/50, Ur. l. LRS št. 25—157/49; KRA-12, t. e. 358.

38. Uredba o odkupu ajde in prosa v gospodarskem letu 1949, Ur. l. LRS št. 31—194/49; Uredba o odkupu fižola v gospodarskem letu 1949/50, Ur. l. št. 30—193/49.

39. Vsi uporabljeni podatki o obvezni oddaji kmetijskih pridelkov in živinorejskih proizvodov z območja MLO Kranj za leto 1949, ki niso izrecno navedeni, so v KRA-13, f. 349 in 350.

40. Uredba o podaljšanju veljavnosti odkupa mleka in mlečnih izdelkov v letu 1949 za leto 1950, Ur. l. LRS št. 5—23/50.

41. Uredba o odkupu krompirja v gospodarskem letu 1950/51, Ur. l. LRS št. 14—61/50.

42. Uredba o odkupu fižola v gospodarskem letu 1950/51, Ur. l. LRS št. 14—60/50; Odločba o določitvi okolišev in normah za odkup fižola, Ur. l. LRS št. 17—85/50.

43. Uredba o odkupu ajde in prosa v gospodarskem letu 1950/51, Ur. l. LRS št. 32—186/50.

44. Odločba za določitev odkupnih rajonov za odkup volne, Ur. l. LRS št. 14—65/50.

45. Odločba o okoliših in normah za določitev obvezne prodaje mesa, mršavih prašičev in masti v letu 1950, Ur. l. LRS št. 18—89/50.

46. 20. junija 1950 je Prezidij ljudske skupščine LR Slovenije sprejel zakon, s katerim je mesto Kranj postalo samostojen okraj, ki se je imenoval okraj Kranj-mesto in je teritorialno obsegal območje dotedanjega MLO Kranj. Ostalo območje dotedanjega okraja Kranj so preimenovali v okraj Kranj-okolica. Tako upravno stanje je veljalo le do 18. aprila 1952, ki so ukinili okraj Kranj-mesto in ga s statusom mestne občine vključili v okraj Kranj. Okraj Kranj-okolica pa so ponovno preimenovali v okraj Kranj. Ozemlje mestne občine Kranj, ki se je imenovala tudi Ljudski odbor mestne občine (LOMO) Kranj se je s to reformo ozemeljsko nekoliko povečalo. Priključili so celotno območje Stražišča in naselji Orehek in Drulovka. Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o upravni razdelitvi Ljudske republike Slovenije, Ur. l. LRS št. 20—107/50; Zakon o razdelitvi Ljudske republike Slovenije na mesta, okraje in občine, Ur. l. LRS št. 11—39/52.

47. Uredba o odkupu kmetijskih pridelkov, Ur. l. LRS št. 29—168/50.

48. Uredba o odpravi obveznega odkupa mesa, mršavih prašičev, mleka, krompirja, fižola in sena, Ur. l. LRS št. 18—92/51.

49. Uredba o odkupu kmetijskih pridelkov, Ur. l. LRS št. 30—148/51.

50. Uredba o odpravi obveznega odkupa žit, Ur. l. LRS št. 20—102/52; Uredba o odpravi uredbe o obvezni sečnji in oddaji lesa ter postranskih gozdnih proizvodov iz nedržavnih gozdov, Ur. l. LRS št. 20—101/52.

VIRI

— Mestni ljudski odbor Kranj (MLO Kranj) — kmetijstvo, zapisniki upravnih organov in zborov volilcev, št. fonda KRA-13, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Gorenjsko Kranj

— Okrajni ljudski odbor Kranj (OLO Kranj), gospodarstvo (kmetijstvo) št. fonda KRA-12, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Gorenjsko Kranj.

— Uradni list Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta in Narodne vlade Slovenije (SNOS in NVS) in Uradni list Ljudske republike Sovenije (LRS), (1945—1952).

— Uradni list Demokratične federativne Jugoslavije (DFJ) in Federativne ljudske republike Jugoslavije (FLRJ), (1945—1952).

LITERATURA

— Jerca Vodušek-Starič: Začetki samoupravljanja v Sloveniji, Maribor 1983.

— Nada Holynski: Kmetijstvo na območju Šenčurja in sosednjih vasi v letih 1945—1980, Kronika časopis za slovensko krajevno zgodovino, št. 1—2/, Ljubljana 1987

— Pavle Šubic: Razvoj kmetijstva v občini Kranj (1900—1953), Kranjski zbornik 1985,

— Ivan Šefic: Preskrba prebivalstva v prvih povojnih letih, Kranjski zbornik 1985,

— Janez Kopač: Kranj prve mesece po osvoboditvi, Kranjski zbornik 1985,

— Janez Kopač: Upravni in teritorialni razvoj Kranja od 9. maja 1945 do srede leta 1950 in prizadevanja za izpolnitev prvega petletnega plana, Kranj v svobodi in obnovi, Kranj 1986

KRATICE

MOOF: Mestni odbor osvobodilne fronte
MNOO: Mestni narodnoosvobodilni odbor
MLO: Mestni ljudski odbor
IO MLO: Izvršni odbor Mestnega ljudskega odbora
LOMO: Ljudski odbor mestne občine
OOOF: Okrajni odbor osvobodilne fronte
ONOO: Okrajni narodnoosvobodilni odbor
DFJ: Demokratična federativna Jugoslavija
SNOS: Slovenski narodnoosvobodilni svet
NVS: Narodna vlada Slovenije
LRS: Ljudska republika Slovenija
JA: Jugoslovanska armada
Ur. l.: Uradni list
NAVOD: Nabavljalni zavod
NAPROZA: Nabavno-prodajna zadruga

Samoprispevki in njihov prispevek k razvoju kranjske občine

Janez Gradišar

Program razvoja občine Kranj je v šestdesetih letih obsegal številne zahtevne naloge, ki jih kljub skrbni organizaciji dela in gospodarni porabi sredstev ni bilo mogoče uresničiti samo z družbenimi sredstvi.

Hiter razvoj industrije je vplival na porast prebivalstva. Zlasti se je povečalo število prebivalcev v mestu. Zaposlenost žensk je bila že 50 %, kar je daleč nad povprečjem v Sloveniji in Jugoslaviji. Brezposelnosti skoraj ni bilo.

Zaradi velikih možnosti zaposlovanja so v občino prihajale nove, predvsem mlade družine s predšolskimi in šoloobveznimi otroki. Reforma v vzgoji in izobraževanju je terjala več šolskega prostora za večje število oddelkov rednega pouka, za interesne dejavnosti učencev in za razvoj oddelkov podaljšanega bivanja.

Utrip življenja in dela v občini je narekoval dinamiko stalnih vlaganj v razvoj gospodarstva, družbenih dejavnosti in komunalne opreme. Za razvoj gospodarstva so zagotovile sredstva delovne organizacije in zrasle so tovarne na Laborah. Uvaja se nova tehnologija, povečuje se fizični obseg proizvodnje in raste dohodek na zaposlenega občana. V takšnih razmerah so zorele ideje in načrti tudi za gradnjo novih šol in vrtcev. Ker so bila za ta namen sredstva omejena, so občani 1964. leta podprli odločitev občinske skupščine, da se v občini Kranj razpiše referendum za krajevni samoprispevek, in sicer za sofinanciranje gradnje novih šolskih poslopij.

Ker je bila občina Kranj prva v Sloveniji in Jugoslaviji, ki se je odločila zbirati sredstva krajevnega samoprispevka za zadovoljevanje skupnih potreb občanov, je bilo zaradi nasprotovanj, strahu in dvomov posameznikov v občini in republiki treba veliko volje, skrbnih priprav in vestnega dela, da je referendum uspel in da so rezultati dela potrdili pravilnost odločitve. Pri oranju te ledine je stal za plugom Martin KOŠIR, tedanji predsednik občinske skupščine, ki je uspešno opravil pionirsko delo od idejne zasnove do izpeljave referenduma ter gradnje objektov.

Prvi referendum za krajevni samoprispevek v občini je bil za sofinanciranje gradnje novih šolskih poslopij osnovne šole Cerklje, osnovne šole Preddvor, osnovne šole na Zlatem polju, za dograditev poslopja nove osnovne šole v Šenčurju in telovadnice osnovne šole Lucijan Seljak v Stražišču. Začel se je med 22. februarjem in 1. marcem 1964, ko so tekle živahne razprave na zborih volilcev; občani so zahtevali šole in vrtce ter ponujali pomoč v lesu in prostovoljnem delu. V razpravo so se vključevale tudi osnovne šole in vrtci. 9. marca 1964 je bil sprejet program gradenj. Glasovanje o krajevnem samoprispevku je bilo 20. marca na glasovalnih mestih v delovnih organizacijah ter 21. in 22. marca na voliščih v krajevnih skupnostih za občane, ki niso bili v delovnem razmerju. Po podatkih občinske volilne komisije so se na referendumu odločili takole:

Od 81,5 % udeleženih volilnih opravičencev se je za samoprispevek izreklo 77,6 % glasujočih ali 61,8 % vseh, ki so imeli pravico glasovati. Z referendumom sprejeti samoprispevek se uvaja za obdobje treh let, in sicer od 1. januarja 1964 do 1. aprila 1967 in ga plačujejo občani občine Kranj od osebnega dohodka iz delovnega razmerja v višini 0,5 %, zavezanci dohodonine od kmetijstva 2 % od katastrskega dohdoka, drugi zavezanci dohodnine od samostojnih poklicev in ostalega premoženja po 1 % in zavezanci dohodka od prometa v višini 2 % od osnove. Denar je bil zagotovljen še iz proračuna občine Kranj, prispevka gospodarskih organizacij, vrnjene obvezne rezerve, investicijskega kredita in drugih prihodkov. Vsega se je zbralo 35.251.020,75 din.

Iz tega denarja so bili zgrajeni naslednji objekti: osnovne šole Šenčur, Cerklje, Preddvor in France Prešeren Kranj, telovadnici pri osnovni šoli Lucijan Seljak in France Prešeren ter obnova osnovne šole Žabnica. Šole v Šenčurju, Cerkljah in v Žabnici so dobile tudi prostore za predšolsko vzgojo. Izgradili so tudi športna igrišča pri osnovnih šolah Lucijan Seljak, Preddvoru in v Cerkljah.

Rezultati prvega referenduma so opogumili tudi krajevne skupnosti Duplje in Naklo, da so julija 1966 pričele s pripravami za razpis referenduma za krajevni samoprispevek za gradnjo vodovoda Duplje—Strahinj—Naklo—Polica za naselja Cegelnica, Naklo, Malo Naklo, Pivka, Polica in Strahinj (za hišne številke 1—11, 83—85, 87, 89, 91, 94 in 95).

Referendum je bil 1. in 2. oktobra 1966 in je obvezoval občane, da vsako gospodinjstvo izkoplje 30 dolžinskih metrov jarka za cevovod in ga tudi zasuje. Dolžinski meter je bil vreden 2.000 din. Obveza je veljala za leti 1966 in 1967.

Istočasno so v krajevni skupnosti Naklo tekle priprave za razpis referenduma za uvedbo krajevnega samoprispevka za

asfaltiranje ceste Naklo—Strahinj za del naselja Strahinj za hišne številke 12—82, 86, 88, 90, 92 in 93). Referendum je bil 1. in 2. oktobra v Strahinju v hišni št. 18 in je za leto 1966 in 1967 zavezoval gospodinjstva za plačilo vsoto 60.000 din. Če zavezanec ne izpolni svoje obveznosti v denarju, jo je dolžan poravnati z izkopom jarka za vodovod v ustrezni dolžini in ga tudi zasuti. Dolžinski meter izkopa je bil vreden 20 din. Delo je bilo opravljeno s sredstvi krajevnega samoprispevka, delom družbenih sredstev in delom občanov.

V krajevni skupnosti Kokrica so po dveh letih priprav in dogovarjanja 12. januarja 1967 sprejeli sklep o uvedbi krajevnega samoprispevka za razširitev pokopališča na Kokrici in dograditev mrtvašnice.

Samoprispevek so uvedli za leto 1967 in je zavezoval gospodinjstva v naseljih Kokrica, Mlaka in Bobovek za hišne številke 4, 7, 12, 21, 18 in 20. Zavezanci prispevka so bili dolžni plačati 300 din na gospodinjstvo in opraviti 75 ur prostovoljnega dela. Vrednost delavne ure so ocenili na 2.00 din. Opravili so vsa načrtovana dela.

Po odločitvi na referendumu, ki je bil 22. septembra 1968, je Skupščina občine Kranj na seji občinskega zbora in zbora delovnih skupnosti sprejela 24. oktobra 1968 odlok o uvedbi krajevnega samoprispevka za sofinanciranje gradnje novega pokopališča Stražišče v k. o. Bitnje za celotno krajevno skupnost Orehek-Drulovka in Stražišče ter za dele krajevnih skupnosti Besnica za naselji Javornik in Pševo; Bitnje za naselje Srednje in Zgornje Bitnje in Mavčiče za naselje Breg. Samoprispevek je bil uveden 1969. leta.

Zavezanci plačila so bili polnoletni občani navedenih krajevnih skupnosti. Višina samoprispevka na občana je znašala 120 din. Tako so zbrali polovico potrebnega denarja (285.000 din), drugo polovico je zagotovila občina. Če bi zbrali več denarja, bi ga po opravljenih delih vrnili krajevnim skupnostim v sorazmerju z vplačanim samoprispevkom. Krajevne skupnosti teh sredstev niso smele uporabljati za potrebe komunalne dejavnosti na območju, kjer je bil samoprispevek vplačan.

Po uspešnem zaključku prvega občinskega referenduma za krajevni samoprispevek je bilo že očitno, da zaradi velikega števila porasta prebivalstva ne bo mogoče zadovoljiti potreb po novih šolah in vrtcih brez lastne udeležbe sredstev občanov. V obsežnih in skrbnih pripravah vsebine programa so strokovno analizirali vse potrebe, preden je 44-članski odbor pripravil program gradnje objektov s sredstvi drugega občinskega referenduma. Sledile so javne obravnave v delovnih kolektivih in krajevnih skupnostih. Po dopolnitvi programa del sta 8. maja 1970 oba zbora skupščine občine Kranj sprejela odločitev o razpisu referenduma za uvedbo krajevnega samoprispevka za gradnjo šol in vzgojno-varstvenih objektov. Na referendumu 30. in 31. maja 1970 je od 38.157 vpisanih volilcev sodelovalo 28.650 ali 75 % in se za program odločilo 20.875 ali 54,7 % volilcev.

Z odlokom o uvedbi krajevnega samoprispevka za sofinanciranje izgradnje šolskih in vzgojno-varstvenih objektov v občini Kranj so zgradili osnovne šole v Besnici, Kokrici, Naklem, Orehku, Predosljah, Trbojah, pri vodovodnem stolpu v Kranju in Posebne osnovne šole v Kranju, dogradili šolska poslopja na Planini, v Stražišču in Šenčurju, adaptirali šolska poslopja v Goričah, na Jezerskem in na Primskovem ter zgradili, dogradili ali adaptirali poslopja in prostore za vzgojno-varstvene ustanove v Bitnju, Cerkljah, Dupljah, Mavčičah, Planini, Preddvoru, Stražišču in Voklem. Samoprispevek je bil uveden za celotno območje občine za obdobje petih let, in sicer od 1. julija 1970 do 30. junija 1975. Vrednost zgrajenih objektov je ocenjena na 45.594.000 din. Krajevni samoprispevek plačujejo občani, ki imajo osebni dohodek ali pokojnino, v višini 1 % od neto prijemkov, zavezanci prispevka od kmetijstva 3 % od katastrskega dohodka, zavezanci prispevka od obrti in intelektualnih dejavnosti po stopnji 1,5 % od letne osnove in zavezanci prispevka po odbitku od osnove prometnega davka plačajo po stopnji 1, 5 %.

Zaradi težav pri pridobivanju zemljišč in povečanih stroškov gradnje je bilo za izvedbo vsega programa potrebno zbrati 110.516.002,83 din. S krajevnim samoprispevkom so delovni ljudje in občani zbrali 83.265.787,07 din, razliko do poravnave vseh stroškov pa delovne organizacije, skupnost otroškega varstva, prenos ostanka sredstev prejšnjega samoprispevka, proračun občine, sredstva rezervnega sklada občine in ostali prihodki.

V krajevni skupnosti Besnica so se občani dogovorili, da se na referendumu za uvedbo krajevnega samoprispevka 27. junija 1971 odločijo o zbiranju sredstev za asfaltiranje ceste na pokopališče, za ureditev krajevnih makadamskih cest, gradnjo avtobusnih čakalnic v Sp. Besnici, v Zg. Besnici in na Njivici ter za nabavo mrliškega vozička. Na referendumu so se občani s 53,6 % obvezali, da bodo krajevni samoprispevek plačevali eno leto v višini 300 din od dohodkov iz delovnega razmerja in pokojnine, od dohodkov iz kmetijske dejavnosti in dohodkov od obrti in intelektualnih dejavnosti. Še isto leto so krajani pričeli z načrtovanimi deli.

Tudi v krajevni skupnosti Visoko so se dogovorili za uvedbo krajevnega samoprispevka, s katerim bi asfaltirali: cesto od Visokega proti Šenčurju v dolžini 2000 m, cesto od Srednje vasi do Luž v dolžini 700 m, cesto od Luž proti Olševku v dolžini 500 m, cesto skozi naselje Olševek v dolžini 1600 m, cestna odseka v naselju Hotemaže v dolžini 700 m, in sicer od Jurčka do Novaka in od Jurčka do Narobeta, in cesto od Milj proti Šenčurju v dolžini 500 m.

Na referendumu 11. junija 1972 so se za uvedbo krajevnega samoprispevka za izvedbo del po navedenem programu v obdobju treh in pol let odločili v naselju Luže s 57 % in naselju Olševek z 68 %, medtem ko so se v naseljih Visoko s 34 %, Hotemaže z 31 % in Milje s 15 % izrekli proti uvedbi krajevnega samoprispevka.

S sklepom o uvedbi krajevnega samoprispevka v naseljih Luže in Olševek so se zbirala sredstva od 1. julija 1972 do 31. decembra 1975 za asfaltiranje ceste od Luž do Srednje vasi, od Luž proti Olševku v dolžini 500 m skozi naselje Olševek. Višina prispevka je bila od 380 do 500 din na leto glede na povprečni neto osebni dohodek v letu, od pokojnin pa 200 din na leto, po 6 % od osnove katastrskega dohodka kmetov in od 300 do 660 din naprej letno od dohodkov iz obrti in intelektualnih storitev. Ceste, za katere se je pobiral krajevni samoprispevek so bile asfaltirane do 10. oktobra 1976. leta. Dela so bila opravljena v vrednosti 542.500 din.

V letu 1973 so se na referendumih za uvedbo krajevnega samoprispevka za asfaltiranje krajevnih cest odločili v krajevnih skupnostih Žabnica, Podbrezje in Trboje.

V krajevni skupnosti Žabnica so se na referendumu 22. aprila 1973 z 82,08 % odločili za uvedbo krajevnega samoprispevka za asfaltiranje cest v naseljih Žabnica v dolžini 1600 m in Šutna v dolžini 1250 m. Vrednost načrtovanih del je bila ocenjena na 520.000 din. S krajevnim samoprispevkom, ki je bil uveden za čas od 1. junija 1973 do 31. decembra 1974, so občani Žabnice in Šutne zbrali din 376.950.00 din, tako da so plačali po 400 din od vsakega avtomobila, 1.500 din od vsake hiše v Žabnici in Šutni, razen za hiše, ki so bile različno daleč od novoasfaltirane ceste in so glede na večjo oddaljenost imele različno zmanjšane obveznosti, največ do 350 din. Zavezanci prispevka od kmetijstva so plačali še 25 % od katastrskega dohodka. Preostala sredstva, do ocenjene vrednosti načrtovanih del, je zagotovila krajevna skupnost Žabnica, ki je bila še posebej ponosna na tako visok odstotek volilcev, ki so se odločili za krajevni samoprispevek za hitrejši razvoj vasi.

V krajevni skupnosti Podbrezje so se v zaselkih Podtabor, Britof, Srednja vas in Gobovci dogovorili za uvedbo krajevnega samoprispevka za asfaltiranje krajevnih cest v naselju Podtabor, Britof in Dolenja vas v skupni dolžini 2100 m. Na referendumu, ki je bil 3. junija 1973, se je 67,77 % vseh vpisanih volilcev odločilo za uvedbo krajevnega samoprispevka za čas od 1. junija 1973 do 31. oktobra 1973, ko so zbrali 180.000 din. Ker je bila vrednost načrtovanih del 370.000 din, je razliko za celotno poravnavo stroškov zagotovila krajevna skupnost Podbrezje. Na referendumu so se občani obvezali plačevati krajevni samoprispevek od hiše po 500 din, od osebnega dohodka v delovnem razmerju, od dohodka v kmetijstvu, od obrti in od pokojnin v Podbrezjah po 200 din, v Bistrici po 80 din in v Gobovcih po 50 din in vsi lastniki avtomobilov po 400 din in lastniki traktorjev po 80 din.

Zaradi velike potrebe po asfaltiranju krajevnih cest v Trbojah in Žerjavki so se v krajevni skupnosti Trboje dogovorili, da se na referendumu 23. decembra 1973 odločijo o uvedbi krajevnega samoprispevka. Referendum je uspel. Za uvedbo krajevnega samoprispevka je glasovalo 71,25 % vpisanih volilcev. S tem so se odločili, da bodo v treh enakih obrokih v času od 1. januarja do 31. decembra 1974 zbrali 258.000 din. Ker je bila vrednost načrtovanih del ocenjena na 378.000 din, je razliko 120.000 din zagotovila krajevna skupnost Trboje. Samoprispevek so občani plačevali po naslednjih osnovah: od dohodka iz delovnega razmerja po 500 din, od pokojnine po 300 din, od vsakega avtomobila od vsakega traktorja in od vsake stanovanjske hiše v zasebni lasti po 400 din ter od davka od kmetijstva za leto 1973 po stopnji 50 %. Z zbranimi sredstvi so asfaltirali: občinsko cesto od hiše Franceta Šterna do Franca Šturma, krajevno cesto od križišča mimo Janeza Žuna do skednja Marije Rekar, krajevno cesto od Daniele Žumer do konca novega naselja mimo hiš Franca Pirca, Milana Novaka, Rozmanovih in Viktorja Jenkoleta pa do zadnje hiše, od križišča sredi vasi pa do Franca Bohinca mimo hiše Ivane Jenko, od ceste III. reda mimo hiš Staneta Jenka, Staneta Vehovca, Ivana Kepica, Franca Knifica pa do konca krajevne ceste, krajevno cesto od križišča pri pokopališču mimo hiš Staneta Čebaška, Antona Lavriča, Anice Lumpert, Ivana Zupana do stičišča z občinsko cesto IV. reda, krajevno cesto, ki vodi mimo hiše Marijane Jenko, Milana Arharja, Frančiške Žitko pa do hiše Ivana Zupana in v Žerjavki krajevno cesto od odcepa s ceste III. reda mimo skednja Jožice Jerman do hiše Antonije Zavrl.

Na zboru občanov krajevne skupnosti Bitnje 22. in 23. januarja 1974 so se dogovorili, da razpišejo referendum za uvedbo krajevnega samoprispevka za asfaltiranje krajevnih cest v naseljih Zg. Bitnje, Sr. Bitnje in Sp. Bitnje v skupni dolžini 3920 m in vrednost načrtovanih del so ocenili z 1.658.822,91 din. Z referendumom bi zbrali 1.241.200,00 din, razliko bi zagotovila krajevna skupnost Bitnje.

Referendum je bil 30. junija 1974. Občani se niso odločili za uvedbo krajevnega samoprispevka in ceste so še naprej ostale v makadamski izvedbi.

V krajevni skupnosti Duplje je bil 8. decembra 1974. leta referendum za krajevni samoprispevek za že asfaltirane krajevne ceste in za gradnjo kanalizacije oziroma odpravo hudourniških voda. Ocenjena vrednost vseh del je bila 1.600.000 din. Za asfaltiranje krajevnih cest v Sp. Dupljah, Zg. Dupljah in Zadragi so bili določeni naslednji odseki: Bajželj—Boštar, Bajželj—Ukanc, Okoren—Tominc, Luči—Marčun, pot na pokopališče s parkirnim prostorom. Luči—Blejčevo znamenje, Otoničar—Klemenček, Arna—Fende, vrh Rigla Škerjanc, vrh Rigla—Trnovc, Janhar—Nacek—glavna cesta in korito—Krivc. Za kanalizacijo oziroma odpravo hudourniških voda so bile predvidene naslednje relacije: Janež—France—Marčun, Petek—France, Klemenček—trgovina, hudournik—Draga in Boltar—Purč. Referendum je uspel. Večina volilcev se je odločila za uvedbo krajevnega samoprispevka za čas petih let, in sicer od 1. januarja 1975 do 31. decembra 1979. Višina prispevka je bila 1 % od vseh izplačanih neto osebnih dohodkov in pokojnin, 3,5 % od katastrskega dohodka zavezanci od kmetijstva in 2,5 % od davčne osnove osebnega dohodka od obrti in druge dejavnosti.

Ker nekateri občani niso poravnali dogovorjenih obveznosti za asfaltiranje krajevnih cest, so jih ostali občani z uvedbo

krajevnega samoprispevka zavezali k plačilu. Z izgradnjo kanalizacije za odpravo hudourniških voda so na tem območju rešili probleme poplav po vsakem večjem deževju.

S sredstvi krajevnega samoprispevka so v vseh krajevnih skupnostih skrbno gospodarili in načrtovana dela tudi opravili. Tako so krajevne skupnosti zboljšale skupni standard komunalne opremljenosti, kar je bila spodbuda drugim za nove in nove razprave o bolj ali manj potrebnih programih, katere naj bi uresničili s krajevnim samoprispevkom.

V letu 1975 so razpisali referendum za uvedbo krajevnega samoprispevka v krajevnih skupnostih Cerklje, Podbrezje, Orehek-Drulovka, Kokrica in Stražišče.

Za asfaltiranje krajevnih cest v naselju Cerklje in Vasca so v krajevni skupnosti Cerklje razpisali 2. marca 1975 referendum za uvedbo krajevnega samoprispevka za čas 10 mesecev z obveznostjo plačila na stanovanjsko hišo v višini 1.846 din in od dohodka iz delovnega razmerja, obdelovalec zemlje in obrti po 1.064 din. Višina obveznosti plačila je bila zmanjšana za tiste občane, ki so za asfaltiranje cest že v letu 1973 prispevali svoj delež. Tako bi s samoprispevkom zbrali 600.000 din za asfaltiranje in pripravo cestišča na odsekih: Cerklje—Vasca v dolžini 690 m, Rus—bloki—Brankovič v dolžini 343 m, Žagar—Jere v dolžini 510 m, Bernard—Lubej—Grošelj v dolžini 294 m, Zupan—Jagodic v dolžini 205 m, Ropret—Erjavšek v dolžini 240 m, Erjavšek—Bendova v dolžini 110 m, Petrič—Sajovic v dolžini 130 m, Zadružni dom—pokopališče v dolžini 133 m in Prestor—Pirc v dolžini 182 m. Skupna dolžina navedenih odsekov cest meri 2437 m. Vrednost del je bila ocenjena na 738.000 din. Razliko do pokritja vseh stroškov naj bi zagotovila krajevna skupnost Cerklje iz lastnih prihrankov. Referendum ni uspel in ceste so še naprej ostale v makadamski izvedbi.

23. marca 1975 so v krajevni skupnosti Podbrezje imeli referendum za uvedbo krajevnega samoprispevka za asfaltiranje cest in ureditev avtobusnih postaj v naseljih Podbrezje in Bistrica. Vrednost načrtovanih del pri asfaltiranju posameznih odsekov krajevnih cest v skupni dolžini 2100 m in štiri avtobusne postaje od tega dve v Podbrezjah in dve na Bistrici znaša 760.000 din. S krajevnim samoprispevkom bi zagotovili 629.970 din. Preostala sredstva bi zagotovila krajevna skupnost Podbrezje.

Pri uvedbi krajevnega samoprispevka so načrtovali naslednje prispevke občanov, ki stalno živijo v krajevni skupnosti, in sicer: lastniki stanovanjskih hiš po 900 din, od osebnega dohodka v delovnem razmerju in od obrti po 1.200 din, od pokojnin po 600 din, lastniki zemljišč od hektarja zemlje po 210 din in od vsakega avtomobila po 900 din v šestih obrokih v času od 1. maja 1975 do 30. aprila 1978. leta. Referendum ni uspel.

Analize neuspelih referendumov za krajevni samoprispevek so opozorile na drobne pomanjkljivosti v pripravah na njihovo izvedbo. Zaradi površne organizacije priprav, slabe informiranosti občanov, deljenih interesov, nasprotovanja vplivnih posameznikov in premalo utemeljene potrebe po asfaltiranju posameznih odsekov cest se občani niso odločali za uvedbo krajevnega samoprispevka.

Sklep o uvedbi krajevnega samoprispevka za obnovo Pokopališke ceste na Kokrici je bil sprejet po uspešnem referendumu 20. aprila 1975, ko se je za uvedbo krajevnega samoprispevka odločilo 55,39 % volilnih upravičencev. S tem so se odločili zbrati 695.000 din za pripravo cestišča, asfaltiranje, kanalizacijo in razsvetljavo Pokopališke ceste. Krajevni samoprispevek so plačevali občani Kokrice, Ilovke, Mlake, Bobovka, Srakovelj in Tatinca od 1. junija 1975 do 1. junija 1976 v dvanajstih obrokih, in sicer: od neto osebnega dohodka in od pokojnin po 1,5 %, obrtniki ter od gospodarskih in intelektualnih storitev po 1 %, kmetje od katastrskega dohodka po 3,5 % in od vsake stanovanjske hiše po 3.000 din. To je veljalo tudi za tiste, ki so že imeli gradbena dovoljenja ali so jih dobili v tem času.

V krajevni skupnosti Orehek-Drulovka so 6. aprila 1975 razpisali referendum za uvedbo krajevnega samoprispevka za asfaltiranje ulic in cest v naseljih Orehek in Drulovka. Na referendumu se je 71,70 % volilnih upravičencev izreklo za uvedbo krajevnega samoprispevka za čas od 1. maja do 30. septembra 1975, ko so zbrali 474.000 din. Razliko (do 900.000 din, kolikor je znašala vrednost vseh asfalterskih del) je zagotovila krajevna skupnost Orehek-Drulovka iz svojih sredstev. Samoprispevek so morali poravnati vsi zaposleni občani v krajevni skupnosti v višini 700 din in lastniki stanovanjskih hiš po 300 din oz. po 500 din, če je bilo na asfaltiranem odcepu ceste manjše število hiš. Zavezanci plačila prispevka od stanovanjske hiše so bili samo tisti lastniki, katerih hiše so ob safaltirani cesti ali se nanjo navezujejo. Na Orehku so asfaltirali naslednje ceste in ulice: Pot za krajem z odcepom na Zasavsko cesto pri hiši št. 19, Dolenčevo ulico, Cirilovo ulico z odcepom k hiši št. 3 in št. 4, Zevnikovo ulico v obeh krakih s priključkom na Zasavsko cesto, Kutinovo ulico z odcepom do hiše št. 20, odcep med Kutinovo ulico in Zasavsko cesto, odcep na Zasavski cesti od priključka k šoli do hišne št. 53 in odcep na Zasavski cesti do hišne št. 65. V naselju Drulovka so asfaltirali odcep od ceste Kranj—Mavčiče pri hiši št. 4 do hišne št. 20 s krakom do hišne št. 16b in priključkom na cesto Kranj—Mavčiče pri hišni št. 9, prvi levi odcep od ceste Kranj—Mavčiče do hišne št. 39, drugi levi odcep do hišne št. 43b, tretji levi odcep do hišne št. 45/g in četrti levi odcep do hišne št. 48/a. To je prva mestna krajevna skupnost, ki je s krajevnim samoprispevkom pospešeno asfaltirala posamezne ulice in cestne odcepe.

Stražišče je druga mestna krajevna skupnost, kjer so se odločili razpisati referendum za krajevni samoprispevek za asfaltiranje cest, ulic, poti in priključkov. Na referendumu 14. decembra 1975 se je 70,17 % vpisanih volilcev odločilo, da v treh letih, in sicer od 1. januarja 1976 do 31. decembra 1978 zberejo 3.580.000 din prispevkov za asfaltiranje skupaj 9.560 m

Otvoritev asfaltiranih krajevnih cest v KS Stražišče

cest in ulic. To so bile: Ješetova ulica s šestimi odcepi in odcepom proti Pševem, Pot na Jošta (Delavska cesta, odcep Podovš in odcep Bevk proti Grozetiču do prečne ceste), Kocjanova ulica z odcepom na Delavsko cesto in Bičkovo ulico, Bičkova ulica z odcepom na Trojarjevo ulico, Trojarjeva z odcepi proti Stražiški ulici, Pot na Jošta in slepa ulica nasproti blokov, Šempetrska ulica z odcepom proti blokom in Stražiški cesti, Stražiška cesta z odcepi na Pot na Jošta, Šempetrska cesta, bloki, Tekstilindus, Benedikova ulica, odcep Habjan—slepa ulica, Sitarska pot (od Gasilske ulice do Benedikove ulice, od Benedikove ulice do gostilne »Benedik« proti Matevžu), Zlatarjeva ulica, Pševska ulica z odcepi proti Ješetovi ulici, proti Babniku, proti Škofjeloški cesti, »Iskra« naselju in slepa ulica. Gasilska ulica z odcepom na Delavsko cesto, Skokova ulica, Šolska ulica z odcepom na Seljakovo in Delavsko cesto in do vhoda v staro šolo. Križnarjeva pot z odcepom Hafnarjeva pot—Petrovc, Hafnarjeva pot z odcepom do Škofjeloške ceste, odcep Pot v Bitnje, Nartnikova ulica, Žeškova ulica, Ljubljanska cesta odcep Bašar, Škofjeloška cesta (odcepa Pot v Bitnje). Za financiranje tako obsežnega programa so se odločili prispevati redno zaposleni od neto osebnega dohodka in upokojenci od pokojnin po 1,5 %, kmetje od katastrskega dohodka po 8 % in obrtniki in občani, ki z lastnimi sredstvi opravljajo gospodarske ali negospodarske ali intelektualne storitve po 1,5 %. Pri izvedbi načrtovanih del so se pokazali resni problemi pri pridobivanju soglasij od nekaterih lastnikov zemljišč. Zato ni bilo mogoče opraviti vseh načrtovanih del.

Že v letu 1976 so se odločili razpisati referendum za krajevni samoprispevek v krajevnih skupnostih Goriče, Zalog, Bela in Mavčiče.

V krajevni skupnosti Goriče so se občani na referendumu odločili o uvedbi krajevnega samoprispevka dne 28. marca 1976, da se za celotno območje krajevne skupnosti uvede krajevni samoprispevek za asfaltiranje 4000 m krajevnih cest. Za uvedbo referenduma je glasovalo 55,61 % vseh glasovalnih upravičencev. Samoprispevek je bil uveden od 1. junija 1976 do 31. maja 1981. leta, torej za pet let, in so ga plačevali zavezanci po naslednjih osnovah: občani od neto osebnih dohodkov in od pokojnin, če so te večje od 1.700.00 din in bivajo ob cestah, po 1,5 %, vsi ostali pa po 1 % od mesečnih prejemkov. Tudi

kmetje so razdeljni med tiste, ki bivajo ob cestah in plačujejo v višini 30 % od letne odmere osnove, in drugi, ki plačajo 20 % od letne odmerne osnove. Vsi kmetje plačajo še po 5,00 din od kub. m letnega etata posekanega lesa. Enako so bili razdeljeni obrtniki in tisti, ki opravljajo druge gospodarske in intelektualne storitve na občane, ki bivajo ob cestah in plačajo 1,5 % od ugotovljenega letnega dohodka, in druge, ki plačajo 1 % od letnega dohodka. Sem se uvrščajo tudi obveznosti plačila na hišo 100 din na leto in 400,00 din od vsakega avtomobila in traktorja na leto. Tako so zbrali 1.000.000 din. Razliko do 1.590.000 din, kolikor je bila vrednost načrtovanih del, je zagotovila krajevna skupnost Goriče. Z zbranimi sredstvi so asfaltirali ceste od avtobusne postaje Letence do Vehovca, odcep do pokopališča v Goričah, odcep do zadružnega doma in prostor pred domom, peš pot od zadružnega doma do ceste proti Srednji vasi, odcep od Valterja v Goričah do Gušča v Srednji vasi, cesto od Gorič skozi Srednjo vas do Zaloga, do Mežnarja, odcep od mežnarja v Zalogu do vikend naselja v Svarjah (samo, če so prispevali svoj delež tudi vikendaši) in odcep osnovna šola Goriče do Janeza Topariša. Pri izvedbi del je prišlo tudi do zapletov, predvsem pri pridobivanju soglasij lastnikov zemljišč ob navedenih cestah.

Sklep o uvedbi krajevnega samoprispevka za asfaltiranje medkrajevnih cest Zalog—Cerkljanska Dobrava in Zalog—Glinje je bil sprejet po uspešno izvedenem referendumu v krajevni skupnosti Zalog, kjer se je za krajevni samoprispevek odločilo 60,98 % vseh glasovalnih upravičencev. Samoprispevek je bil uveden za čas od 1. junija 1976 do 31. decembra 1977 in je zavezoval k plačilu občane s stalnimi prebivališči v Zalogu, Cerkljanski Dobravi in Glinjah z izjemo, da v Zalogu plačajo prispevek samo tisti občani, ki bivajo ob cesti, medtem ko so morali občani s Cerkljanske Dobrave in Glinj plačati 40 % višji prispevek, kot je naveden v osnovah. Obveznost plačila je bila naslednja: od osebnega dohodka zaposlenega 600 din, od hiše 1.500 din od ha obdelovalne zemlje 400 din, od ha gozda 100 din, od osebnega avtomobila 1.000 din, od tovornjaka 10.000 din, od traktorja 500 din. Pri tem je veljala obveznost plačila samo za eno vozilo, čeprav je bilo pri hiši več traktorjev ali osebnih vozil. Prispevek so plačali tudi obrtniki v višini 600 din. Vsa plačila so morali plačati v štirih obrokih do 30. 11. 1977. Posamezni zavezanec je moral opraviti še 30 ur prostovoljnega dela. Tega so bile oproščene samo matere z majhnimi otroki, moški stari nad 60 let in ženske stare nad 55 let ter otroci. Tako so zbrali v denarju in delu 1.100.000 din. Preostala sredstva v višini din 1.400.000 je moral zagotoviti svet krajevne skupnosti Zalog.

V krajevni skupnosti Bela se je 9. maja 1976 na referendumu o uvedbi krajevnega samoprispevka za gradnjo družbenega centra Bela in komunalnih objektov v posameznih naseljih krajevne skupnosti Bela odločilo 65,0 % vseh glasovalnih upravičencev za uvedbo krajevnega samoprispevka za dobo pet let, in sicer od 1. julija 1976 do 30. junija 1981. Vrednost družbenega centra je bila ocenjena na 1.300.000 din in vrednost komunalnih del na 645.000 din. S krajevnim samoprispevkom v višini 1,5 % od osebnega dohodka, od pokojnine, od katastrskega dohodka kmetov in od dohodka obrtnikov ter občanov, ki opravljajo gospodarske in intelektualne storitve, so zbrali 1.050.000 din. Vsa zbrana sredstva so razdelili na 66,6 % za gradnjo družbenega centra, kar znese 700.000 din in 33,4 % oz. 350.000 din za komunalne objekte v Bašlju, Hrašah, Spodnji, Srednji in Zgornji Beli, in sicer odvisno od prispevkov občanov, prebivajočih v posameznih naseljih. Razliko (do ocenjene vrednosti vseh del zajetih v krajevni samoprispevek) je zagotovila krajevna skupnost Bela in občani s prostovoljnim delom.

9. 5. 1976 so se krajani odločili na referendumu za samoprispevek za gradnjo doma družbenih organizacij in ureditev komunalnih naprav. Lani na občinski praznik so vzidali temeljni kamen za nov dom.
(Dom družbenih organizacij — Bela)

Za uvedbo krajevnega samoprispevka za gradnjo družbenih prostorov so 19. decembra 1976 razpisali referendum v krajevni skupnosti Mavčiče. Na referendumu se je 52,2 % vseh glasovalnih upravičencev odločilo za uvedbo krajevnega samoprispevka, katerega so plačevali vsi občani krajevne skupnosti Mavčiče, razen občani naselja Breg ob Savi.

Samoprispevek so uvedli za dobo dveh let, in sicer od 1. januarja 1977 do 31. decembra 1978 in so ga zavezanci plačevali v višini 2 % od osebnega dohodka in pokojnine ter dohodka obrtnikov in od opravljanja gospodarskih in negospodarskih storitev. Kmetje so plačali 10 % od letnega katastrskega dohodka in 10 % od dohodka posekanega lesa. Tako so zbrali 1.000.000 din. Razliko do din 1.500.000 (kolikor je bila ocenjena vrednost gradnje družbenih prostorov) je zagotovil

svet krajevne skupnosti Mavčiče in občani s prostovoljnim delom.

9. marca 1977 je svet krajevne skupnosti Bitnje po uspešno izvedenem referendumu sprejel sklep o uvedbi krajevnega samoprispevka za asfaltiranje krajevnih cest, in sicer:

1. Cesto od Jaka mimo Žepka na bivšo loško pot ter skozi urbanizirani del Zgornjega Bitnja do mostu pri Puškarni s priključki do Zgaga, Bajta, Jožeta Trdina, Venceljna Arharja, Štefana Kastelica in Toneta Hafnerja ter od Milana Čemažarja do Albina Šilarja (povezava Križnar—Šušteršič).

2. Cesto od križišča pri samopostrežni trgovini mimo Križnarja do Plavčaka in skozi naselje na Križnarjevem na cesto Kranj—Škofja Loka pri Gožu z odcepom od Plavčaka do povezave z rekonstruirano cesto Pot v Bitnje in od Križnarja prek potoka Žabnica do Šušteršiča, kjer se priključi na cesto pod točko 1.

3. Cesto od Žepka mimo Kebra za novim naseljem po novi trasi prek zamočvirjenega zemljišča za Čmakom prek potoka Žabnica do Petra Vilfana skozi naselje Sr. Bitnje in Sp. Bitnje s priključkom na cesto Kranj—Škofja Loka pred Bolčem. Na to cesto so priključene naslednje povezave in odcepi: od Slavka Šilarja do ceste Kranj—Škofja Loka pred Mamovcem z odcepom od Rota do Slanovca (do ceste pod točko 1.);

od Venceljna Hafnerja do ceste Kranj—Škofja Loka pred Bambičem;

od Boža Nadižarja mimo Ankersta do transformatorja (povezava Vencelj—Bambič);

od Bevca do Mlakarja, odcep od Čmaka proti Zidančarju, odcep od Hruškovca proti Martinu, odcep od Petra Vilfana proti Bendetu, odcep od Fleka proti Kovaču in krajšni odcepi do Franca Hafnerja, Tineta Hafnerja in Vinka Strgarja ter Sp. Bitnju, od Bošnjakoviča mimo Mežnarja, Ržanca do Rota v Žabnici. Pot »po vasi« od Goloba v Sr. Bitnju do priključka na cesto navedeno pod točko 3. pri Balču v Sp. Bitnju.

Vrednost navedenih del je bila ocenjena 3.400.000 din. S samoprispevkom so v petih letih, in sicer od 1. maja 1977 do 30. aprila 1982 zbrali 3.300.000 din. Preostala sredstva je zagotovila krajevna skupnost Bitnje. Zavezanci plačila samoprispevka so bili vsi občani krajevne skupnosti Bitnje, ki so plačevali po 2 % od neto osebnega dohodka in 1 % od pokojnin ter kmetje 8 % od katastrskega dohodka in od posekanega lesa. Občani, ki so opravljali gospodarske ali negospodarske ali intelektualne storitve, so tudi plačali po 2 % od ugotovljenega dohodka.

Krajevna skupnost Struževo je 13. marca 1977 izvedla referendum za uvedbo krajevnega samoprispevka za dokončno ureditev cestnega omrežja in izgradnjo objektov družbenega standarda v Struževem. Referendum je uspel. Zanj je glasovalo 76,9 % vseh glasovalnih upravičencev. Samoprispevek so uvedli za dobo dveh let, za čas od 1. maja 1977 do 30. aprila 1979. Zavezanci so plačevali 1,5 % od neto osebnega dohodka in od pokojnine. Kmetje so plačevali 15 % letnega katastrskega dohodka in občani, ki so z osebnim delom z lastnimi sredstvi opravljali gospodarske ali negospodarske dejavnosti ter intelektualne storitve, so plačevali po 2,5 % od ugotovljenega dohodka. Tako so zbrali 430.000 din za dokončno ureditev, asfaltiranje z 2,5 do 3 cm debelo plastjo finega asfalta vse ceste, ki spadajo v krajevno skupnost Struževo v skupni površini 6,600 m² in zgradili so tudi večnamensko asfaltirano igrišče.

V krajevni skupnosti Naklo so 4. junija 1978 razpisali referendum za uvedbo krajevnega samoprispevka za izgradnjo telovadnice in mrliških vežic v Naklem in za asfaltiranje cest v Strahinju. Referendum je uspel. Zanj je glasovalo 71,1 % glasovalnih upravičencev, ki so se odločili, da bodo v času treh let od 1. januarja 1979 do 31. decembra 1981 plačevali vsi stalno živeči na območju krajevne skupnosti Naklo po 1 % od neto osebnega dohodka in od pokojnine, ki je višja od pokojnine z varstvenim dodatkom 1,2 % od katastrskega dohodka in od vrednosti posekanega lesa ter 1 % od ugotovljenega dohodka za gospodarsko in negospodarsko dejavnost in intelektualnih storitev občanov. Prebivalci v hišah št. 15, od 17 do 82, 93, 94, 95, 98, 101, 102, 103, 105, 108, 110, 111, 112, 113, 116 in 119, so plačevali samoprispevek za asfaltiranje cest dve leti, in sicer od 1. julija 1978 do 30. junija 1980, po naslednjih osnovah in v višini 500 din letno od neto osebnega dohodka in od pokojnine 750 din letno od stanovanjske hiše, 500 din letno od osebnega avtomobila in 750 din letno od traktorja. Od vsakega naslednjega traktorja po 500 din letno. Vrednost vseh planiranih del je bila ocenjena na 7.830.000 din. Od tega so s samoprispevkom zbrali 2.890.000 din. Ostala sredstva so zagotovile delovne organizacije z območja krajevne skupnosti Naklo in samoupravne interesne skupnosti občine Kranj. Vsa načrtovana dela so bila opravljena z manjšo zakasnitvijo.

Za sofinanciranje asfaltiranja krajevnih cest in drugih površin komunalnega značaja na Golniku so 16. septembra 1978 v krajevni skupnosti Golnik razpisali referendum za uvedbo krajevnega samoprispevka. Na referendumu se je 72,5 % glasovalnih upravičencev odločilo za uvedbo krajevnega samoprispevka, s katerim so asfaltirali 569 m ceste do Ribnikarja, 430 m ceste proti Matičku, 87 m ceste do Šinkovca (odcep proti infekciji), 25 m ceste med trgovino in Zagorjanom, 1200 m² ceste od trgovine do ginekološkega oddelka in dvorišča, 1050 m ceste od Šinkovca čez Malijevo Brdo, 100 m² ceste do pralnice, pot okoli toplarne in dvorišče, 1215 m cest na »Malem Triglavu«, 520 m obnovitev ceste do blokov, 162 m² ploščadi za pranje avtomobilov, 130 m peš poti (brezov drevored), ceste in dvorišča pri samskem domu, vrtcu in stanovanjskih blokih št.47 in 55, prostor pred garažami pri stanovanjskem bloku št. 55 in 165 m ceste do Rožmana. Vrednost planiranih del je znašala 4.642.680 din. Od tega so zbrali krajani s samoprispevkom 2.980.000 din, ostali del so prispevale delovne organizacije. Samoprispevek v gotovini so plačevali občani s stalnim prebivališčem na Golniku po 1,5 % od neto osebnega dohodka, 1 %

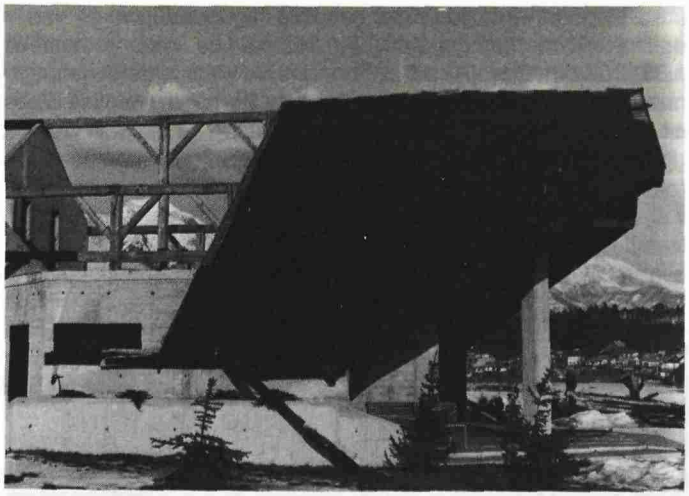

Mrliške vežice v gradnji v Naklem

od pokojnin, 1,5 % od katastrskega dohodka in 100 din od ha gozda, od stanovanjske hiše 1500 din, enako so prispevali od osebnih avtomobilov in traktorjev po 1500 din. Vse je bilo plačljivo v treh obrokih.

V krajevni skupnosti Stražišče so se 17. decembra 1978 na referendumu odločili za uvedbo krajevnega samoprispevka za izgradnjo doma krajevne skupnosti. Za uvedbo krajevnega samoprispevka je glasovalo 53,00 % glasovalnih upravičencev, ki so določili da bodo v treh letih, od 1. januarja 1979 do 31. decembra 1981, zbrali 7.000.000 din. Razliko do 17.800.000 din (kolikor so ocenjena planirana dela) so prispevale družbe-

6. marec 1977, stara golniška cesta pred adaptacijo

nopolitične skupnosti, delovne organizacije in občani s prostovoljnim delom. Samoprispevek so plačevali po naslednjih stopnjah. Vsi zaposleni prispevajo po 1,5 % od neto osebnega dohodka, enako 1,5 % prispevajo tudi upokojenci, katerih pokojnina znaša več kot 2.500 din, kmetje prispevajo po 8 % od katastrskega dohodka in posekanega lesa. Obrtniki in občani, ki opravljajo gospodarske ali negospodarske dejavnosti ter intelektualne storitve prispevajo po 1,5 % od ugotovljenega dohodka oziroma od osnove, od katere se jim določi pavšalni znesek davka.

V Krajevni skupnosti Struževo so se na referendumu 25. marca 1979 odločili za podaljšanje zbiranja krajevnega samoprispevka za zgraditev športnega igrišča in financiranje dokumentacije za adaptacijo obstoječega doma SZDL v Struževu. Za podaljšanje zbiranja samoprispevka je glasovalo 78,59 % glasovalnih upravičencev, ki so odločili, da bodo krajevni samoprispevek zbirali še 20 mesecev, do 31. decembra 1980. Pri tem bo prispevna stopnja za vse zaposlene in upokojence brez varstvenega dodatka po 1,5 %, za kmete po 5 % od katasterskega dohodka in 2,5 % od ugotovljenega dohodka za obrtnike in občane, ki opravljajo gospodarsko ali negospodarsko dejavnost in od intelektualnih storitev. Tako so zbrali 460.000 din. Za ocenjena dela v višini 1.000.000 din so namenili tudi 260.000 din ostanka sredstev iz prvega samoprispevka. Ker v krajevni skupnosti niso našli primerne lokacije, so z gradnjo športnega igrišča pričeli šele 1984. leta. Hitra rast cen je povzročila, da je za končno pokritje stroškov izgradnje športnega igrišča krajevna skupnost morala zagotoviti še 1.450.000 din združenih sredstev.

Referendum za uvedbo krajevnega samoprispevka za sofinanciranje asfaltiranja cest in dograditev kanalizacije oziroma odpravo hudourniških voda je bil v krajevni skupnosti Duplje 22. aprila 1979. Na njem se je 64,24 % volilnih upravičencev odločilo za uvedbo krajevnega samoprispevka za čas štirih let, in to od 1. jan. 1980 do 31. decembra 1983. V tem času so zbrali 3.100.000 din in opravili dela v vrednosti 5.800.000 din. Razliko do poravnave je zagotovila krajevna skupnost z natečajem za združena sredstva in občani s prostovoljnim delom. Sredstva krajevnega samoprispevka so prispevali vsi zaposleni po 1,5 % od neto osebnega dohodka, enako so upokojenci prispevali po 1,5 % od pokojnine in občani, ki so z osebnim delom z lastnimi sredstvi opravljali gospodarske ali negospodarske dejavnosti ter intelektualne storitve, so prispevali tudi po 1,5 % od doseženega dohodka; so kmetje prispevali po 7 % od katastrskega dohodka. Z zbranimi sredstvi so zgradili kanalizacijo: kanal A od gasilskega doma do Klemenčka v dolžini 250 m in kanal B od par. št. 513/2 do par. št. 479/2 k. o. Duplje v dolžini 480 m; nabavljene so bile cevi za stranske kanalizacijske vode za odvajanje meteornih voda. Iz programa asfaltiranja krajevnih cest so bila opravljena naslednja dela na cesti oziroma cestnih odcepih Janihar—Kuhar, požarni rezervoar—vzh. klanca, Pot v Zg. Dupljah za koritom, Arha—Kravan, Požrv—

Orešnik, Otoničar—Klemenček, vrh Rigla—Umnik, Vrh Rigla—cesta na Podbrezje, okolica spomenika NOV pri osnovni šoli, Bajželj—Boštar, Bajželj—Ukanc, Vrtač—Jakobč, delno Boltar—Grabnar, Leben—trafo postaja, Hišar—Zupan, Snedic—Marčun—cesta proti Strahinju. Ker je zmanjkalo denarja in niso bili urejeni lastninski odnosi in pridobljena vsa soglasja, niso bili asfaltirani naslednji odcepi krajevnih cest: glavna cesta—Brenka, cesta za Kovačem, cesta za Strakarjem, Janihar—do konca KS Duplje, Kuzmič—Jelenc, glavna cesta—Gradišar Janko, glavna cesta—pokopališče in Klemenc—Brejc.

V krajevni skupnosti Žabnica so se 15. aprila 1979 na referendumu odločali o uvedbi krajevnega samoprispevka za asfaltiranje krajevnih cest in cestnih odcepov v naseljih Žabnica in Šutna. Občani se niso odločili, da bi v petih letih, od 1. maja 1979 do 30. aprila 1984, s samoprispevkom zbrali 2.409.528 din v denarju in 1.324.080 din s prostovoljnim delom in opravili za 4.992.437 din ocenjena asfalterska dela. Asfaltiranje cest so odložili na kasnejši čas.

V krajevni skupnosti Primskovo so 29. junija 1979 izvedli referendum za del krajevne skupnosti, Kalinškovo ulico, za uvedbo krajevnega samoprispevka za asfaltiranje te ulice. Na referendumu se je 59,00 % glasovalnih upravičencev odločilo za uvedbo krajevnega samoprispevka. V petih letih, od 1. septembra 1979 do 1. septembra 1984, so zbrali 1.070.000 din občani v 60 obrokih po 646,65 din do 15. v mesecu za pretekli mesec. Vrednost opravljenih del, priprava cestišča, asfaltiranje in cestna kanalizacija je znašala 1.670.000 din. Razliko (do poravnave celotnih stroškov) je prispevala krajevna skupnost iz združenih sredstev za krajevne skupnosti v občini.

Z uvedbo krajevnega samoprispevka za izgradnjo večnamenskega družbenega doma v Čirčah so v krajevni skupnosti 18. novembra 1979 organizirali referendum, na katerem se je 64,28 % glasovalnih upravičencev odločilo za uvedbo krajevnega samoprispevka za čas štirih let, od 1. januarja 1980 do 31. decembra 1984. Predračunska vrednost načrtovanih del je znašala 13.500.000 din. S samoprispevkom po 2 % od neto mesečnih osebnih dohodkov, 1,5 % od pokojnine, 8 % od katastrskega dohodka kmetov in 2,5 % od bruto priznanega osebnega dohodka občanov, ki z osebnim delom in lastnimi sredstvi opravljajo gospodarske ali negospodarske dejavnosti ter intelektualne storitve, so zbrali 5.000.000 din. Preostali del sredstev so pridobivali iz natečaja združenih sredstev na občini, samoupravnih interesnih skupnostih, združenega dela in s prostovoljnim delom občanov. Zaradi visoke stopnje inflacije so v krajevni skupnosti že kmalu pričeli razmišljati o podaljšanju krajevnega samoprispevka, da bodo opravili vsa planirana dela.

V delu krajevne skupnosti Vodovodni stolp, zahodni del Bertoncljeve ulice, je bil 26. aprila 1980 referendum za uvedbo krajevnega samoprispevka za dograditev ceste v zahodnem delu Betoncljeve ulice. Občani so se odločili za uvedbo krajevnega samoprispevka. Z zbranim denarjem in kreditom Ljubljanske banke — Temeljne banke Gorenjske, enota v Kranju, so uredili spodnji in zgorni del cestišča in odvodnjavanje vse v dolžini 360 m in širini 4 m. Stroški za vsa dela so znašali 1.831.103 din. Posojilo s 6 % obrestmi so vračale delovne organizacije, pri katerih so zaposleni občani Bertoncljeve ulice. Zadnji obrok so vrnili 31. 6. 1985.

Dom je dograjen. Prostovoljno delo pri urejanju zunanje okolice večnamenskega doma v KS Čirče

Referendum za uvedbo krajevnega samoprispevka za adaptacijo Doma kulture, za razširitev pokopališča, usposobitev objekta za otroško varstvo, za gradnjo kanalizacije, asfaltiranje cest v naseljih Podbrezje, Bistrica in Gobovci v skupni dolžini 3500 m in izgradnjo večnamenskega športnega igrišča v krajevni skupnosti Podbrezje je bil 29. junija 1980. Referendum je uspel. Za uvedbo samoprispevka je glasovalo 66,04 % glasovalnih upravičencev. Vrednost planiranih del je bila ocenjena na 11.100.000 din. Večino potrebnih sredstev so zbrali občani v petih letih, od 1. septembra 1980 do 31. avgusta 1985, s samoprispevkom in prostovoljnim delom ter sredstvi združenega dela, združenih sredstev občine in sredstev samoupravnih interesnih skupnosti. Samoprispevek so plačevali po 2 % od neto osebnega dohodka zaposleni in upokojenci od pokojnin brez varstvenega dodatka, kmetje so plačevali po 10 % od katasterskega dohodka in vrednosti posekane lesne mase, po 2 % od ugotovljenega dohodka so plačevali tudi občani, ki z osebnim delom in lastnimi sredstvi opravljajo gospodarsko ali negospodarsko dejavnost ter intelektualne storitve. Plačevanja samoprispevka od 1. septembra 1980 do 31. oktobra 1985 pa so oproščeni občani iz zaselkov Bistrica, Britof in Dolenja vas, ki so za asfaltiranje cest prispevali že v letu 1976 in 1977. Od navedenega programa del niso uredili objekt za otroško varstvo, ker je med tem zaradi porasta cen preveč upadel interes za organizirano otroško varstvo v krajevni skupnosti.

V krajevni skupnosti Besnica so 26. oktobra 1980 organizirali referendum za uvedbo krajevnega samoprispevka za izgradnjo komunalnih objektov v Besnici. Na referendumu se je 68,95 % vseh glasovalnih upravičencev odločilo, da s krajevnim samoprispevkom v času petih let od 1. januarja 1981 do 31. decembra 1985 zberejo 3.000.000 din za gradnjo mrliških vežic, opornega zidu, asfaltiranje parkirnega prostora pri pokopališču, gradnje garaže za gasilski avto, za ureditev ogrevanja v Domu družbenih organizacij in za razširitev javne razsvetljave. Manjkajoči del sredstev do vrednosti vseh del (5.000.000 din) je zbrala krajevna skupnost v natečaju za združena sredstva. Sredstva samoprispevka so zbirali po 1 % od neto osebnih dohodkov zaposlenih in od pokojnin upokojencev brez varstvenega dodatka, kmetje so prispevali po 6 % od katasterskega dohodka in 1,5 % od ugotovljenega dohodka so prispevali občani, ki so z osebnim delom in lastnimi sredstvi opravljali gospodarsko ali negospodarsko dejavnost ter intelektualne storitve.

Na referendumu 11. januarja 1981 so se občani krajevne skupnosti Zalog odločili za uvedbo krajevnega samoprispevka za asfaltiranje ceste Zalog—Lahovče in obnovo gasilsko—prosvetnega doma v Lahovčah za potrebe trgovine, zbiralnico mleka in družbeno političnih organizacij v skupni vrednosti 13.460.000 din. Krajevni samoprispevek so uvedli za dobo pet let, in sicer od 1. marca 1981 do 28. februarja 1986 in s prispevno stopnjo 2 % od neto osebnega dohodka na zaposlenega in 2 % od pokojnine upokojencev, ki ne prejemajo varstvenega dodatka. Kmetje so prispevali po 2 % od katastrskega dohodka in od vrednosti posekanega lesa. Občani, ki so z osebnim delom in lastnimi sredstvi opravljali gospodarsko ali negospodarsko dejavnost in intelektualne storitve so tudi prispevali po 2 % od ugotovljenega dohodka. Tako so zbrali 4.561.500 din. Razliko (do poravnave celotne vrednosti opravljenih del) je zagotovila krajevna skupnost z natečajem za združena sredstva in s prostovoljnim delom občanov. Ker je trgovsko podjetje »Kočna« Kamnik odstopilo od izgradnje trgovine v tem objektu, so preuredili prostore za kulturno dejavnost in potrebe gasilskega doma.

V krajevni skupnosti Bela se je na referendumu 12. aprila 1981. leta z 79,6 % glasovalnih upravičencev odločilo za uvedbo krajevnega samoprispevka za razširitev pokopališča v Preddvoru. Krajevni samoprispevek so uvedli za dobo enega leta in sicer od 1. julija 1981 do 30. junija 1982 s prispevno stopnjo 1,5 % od neto osebnega dohodka, od pokojnin in invalidnin, od katastrskega dohodka kmetov in od ugotovljenega dohodka občanov, ki so z osebnim delom, in lastnimi sredstvi opravljali gospodarsko ali negospodarsko dejavnost in intelektualne storitve. Tako so zbrali. Vrednost planiranih del za razširitev pokopališča v Preddvoru je znašala 1.400.000 din. Od tega je bil delež v krajevni skupnosti Bela 466.700 din. S krajevnim samoprispevkom so zbrali 350.000 din. Manjkajoča sredstva je zagotovila krajevna skupnost iz svojih prihrankov.

Za razširitev pokopališča je razpisala referendum za uvedbo krajevnega samoprispevka tudi krajevna skupnost Preddvor. Referendum je bil 17. maja 1981. Občani so se s 75,05 % odločili za uvedbo krajevnega samoprispevka za dobo enega leta, in sicer od 1. julija 1981 do 30. junija 1982 s prispevno stopnjo 1,5 % od neto osebnega dohodka, od pokojnin in invalidnin ter od ugotovljenega dohodka občanov, ki z osebnim delom in lastnimi sredstvi opravljajo gospodarsko ali negospodarsko dejavnost ali intelektualno storitev, in kmetje 5 % od katastrskega dohodka in dohodka gozdov. Krajevna skupnost je celotno vrednost 933.300 zagotovila iz sredstev krajevnega samoprispevka.

Za gradnjo večnamenskega objekta v krajevni skupnosti Tenetiše so 14. marca 1982 razpisali referendum za izvedbo krajevnega samoprispevka. Referendum je uspel. Za uvedbo krajevnega samoprispevka se je odločilo 85,12 % volilnih upravičencev. Samoprispevek po prispevni stopnji 2 % od neto osebnega dohodka zaposlenih in 2 % od pokojnin brez varstvenega dodatka in kmetje po 9 % od katastrskega dohodka ter 2 % od ugotovljenega dohodka občanov, ki so z osebnim delom in lastnimi sredstvi opravljali gospodarsko ali negospodarsko dejavnost ter intelektualne storitve, so plačevali pet let, in sicer od 1. maja 1982 do 30. aprila 1987. Tako so občani zbrali 2.600.000 din s samoprispevkom, za vrednost 950.000 din so opravili prostovoljnega dela in za vrednost 1.500.000 so prispevali gradbenega materiala. V natečaju za združena sredstva so pridobili 4.000.000 din in tako za vrednost 9.050.000 din zgradili večnamenski objekt.

V krajevni skupnosti Predoslje so se 20. aprila 1982 na referendumu odločili za uvedbo krajevnega samoprispevka za gradnjo potrošniškega centra, v katerem bodo prostori veletrgovine Živila in GKZ, TZE Sloga Kranj in krajevne skupnosti Predoslje. Samoprispevek je bil uveden za dobo petih let, to je od 1. julija 1982 do 30. julija 1987, po stopnji 1,5 % od neto osebnega dohodka redno zaposlenih in od pokojnin ter od dohodka občanov, ki z osebnim delom in lastnimi sredstvi opravljajo gospodarsko ali negospodarsko dejavnost ter intelektualne storitve in 9 % od katastrskega dohodka kmetov.

70 % zbranih sredstev se nameni za gradnjo poslovnega centra ostalih 30 % pa za prenovo gasilskih domov v Predosljah in na Suhi. Ker je v letu 1984 veletrgovina ŽIVILA Kranj odstopila od gradnje, so nastale resne težave.

Ker podobnih izkušenj še ni bilo, so se v krajevni skupnosti Predoslje po skrbnem in vsestranskem posvetovanju 19. 6. 1985 odločili na zboru krajanov, da s 1. julijem 1985 ukinjajo zbiranje sredstev krajevnega samoprispevka za gradnjo trgovine v Predosljah.

V krajevni skupnosti Čirče so se na referendumu 11. decembra 1983 odločili za podaljšanje krajevnega samoprispevka za dograditev družbenega doma. Za podaljšanje samoprispevka za dobo dveh let, in sicer od 1. januarja 1984 do 31. decembra 1985 je glasovalo 51,33 % glasovalnih upravičencev.

Samoprispevek so zbirali po stopnji 2 % od neto osebnih dohodkov, 1,5 % od pokojnin brez varstvenega dodatka, 8 % od katastrskega dohodka kmetov in 2,5 % od ugotovljenega dohodka občanov, ki z osebnim delom in lastnimi sredstvi opravljajo gospodarsko in negospodarsko dejavnost in intelektualne storitve. Tako so zbrali več kot 6.000.000 din. Razliko sredstev do pokritja vseh stroškov so dobili od združenega dela in v natečaju za združena sredstva.

Referendum za uvedbo krajevnega samoprispevka v krajevni skupnosti Tenetiše je bil 22. marca 1987. Na njem se je 75,6 % glasovalnih upravičencev odločilo, da se uvede krajevni samoprispevek za dograditev doma, za asfaltiranje krajevnih cest, za razširitev pokopališča in za ureditev dostopa do pokopališča ter ureditev parkirišča. Samoprispevek bodo pobirali štiri leta, in to od 1. maja 1987 do 30. aprila 1991 po naslednjih osnovah: vsi zaposleni prispevajo 1 % od neto mesečnih osebnih dohodkov, tudi upokojenci prispevajo 1 % od pokojnine, če je večja kot pokojnina z varstvenim dodatkom. Kmetje prispevajo po 4 % od letnega katastrskega dohodka in občani, ki z osebnim delom in lastnimi sredstvi opravljajo gospodarsko ali negospodarsko dejavnost ali intelektualne storitve po 1 % od ugotovljenega dohodka. Tako bodo zbrali 16.000.000 din in od tega porabili za dograditev doma 6.000.000 din, za asfaltiranje krajevnih cest 4.000.000 din, za razširitev pokopališča 2.000.000 din, za ureditev dostopa na pokopališče in ureditev parkirišča 4.000.000 din. Za sofinanciranje posameznih programov z lastnim deležem sodelujejo v natečaju za združena sredstva pri cestnokomunalni skupnosti občine Kranj in tako zagotovijo materialno osnovo za opravljanje posameznih del.

V krajevni skupnosti Podbrezje so na zboru krajanov 21. maja 1987 sprejeli sklep o razpisu referenduma za uvedbo krajevnega samoprispevka za popravilo kulturnega doma, za ureditev novega dela pokopališča in nabavo kontejnerja za pokopališče, za popravilo poškodovanega asfalta in poti krajevne ksupnosti ter pomoč pri ureditvi kanalizacije v Podtaboru. Referendum je bil 28. junija 1987. Za uvedbo krajevnega samoprispevka, ki naj bi trajal štiri leta, in sicer od 1. septembra 1987 do 31. avgusta 1991, se občani niso odločili. Samo 46,2 % volilnih upravičencev je glasovalo, »za«. Ker ni zagotovljene materialne osnove, bo na izvedbo del treba počakati.

Edini referendum za uvedbo krajevnega samoprispevka v krajevnih skupnostih občine Kranj v letu 1988 je bil razpisan 19. junija 1988 v krajevni skupnosti Stražišče, da s samoprispevkom zgradijo krajevno primarno telefonsko in televizijsko kabelsko omrežje. Referendum ni uspel. Za uvedbo krajevnega samoprispevka, ki naj bi trajal dve leti, se je odločilo samo 46,13 % volilnih upravičencev. V krajevni skupnosti so skrčili program del samo na izgradnjo krajevne telefonske mreže in nadaljevali s pripravami. Za financiranje del so sklenili pogodbe z občani in delovna akcija se nadaljuje.

Gospodarski vzpon Kranja 1918—1986

Franc Puhar

1. Prve tovarne in začetek priseljevanja delavcev v Kranj v letih 1918—1941

Visoko razviti kapitalizem in z njim prva večja industrija je Kranj zajela razmeroma pozno, šele po 1. svetovni vojni. Pred tem je v Kranju obratovalo le nekaj manjših podjetij. Med te so takrat spadala: barvarna, kocarija, usnjarna, pivovarna in večji mlin. Dosti bolj je bila razvita obrt, zlasti čevljarska, in znano sitarstvo. V vseh teh majhnih podjetjih, obratih in delavnicah je bilo zaposlenih okrog 600 delavcev, pa še ti ne stalno.[1]

Od leta 1920 dalje pa so v Kranju pričele obratovati prve večje tovarne, pretežno tekstilne. Zaživeli sta tudi čevljarska industrija in gumarstvo.

S kapitalom so se v Kranj preselili tudi številni strokovnjaki, ravnatelji, delničarji in družabniki. Največ teh vodilnih organizatorjev v novih tovarnah je prišlo s Češke, Poljske in iz Avstrije.

Nova industrija je že na začetku potrebovala na stotine novih delavcev. V mestu jih ni bilo; takih, ki bi šli delat za statve pa sploh ne. Pritisnili so ljudje iz okoliških vasi, iz podeželja. Število teh »kolesarjev« je vsako leto naraščalo. Kmečki fantje, kajžarska dekleta, številni hlapci in dekle so našli v novih tovarnah svojo prvo zaposlitev.

Tako je kranjska industrija že v letu 1930 zaposlila 2738 delavcev, leta 1937 pa kar 4196. Po panogah je bila ta zaposlitev naslednja:[2]

— tekstilna industrija	3658
— gumarska proizvodnja	389
— usnjarstvo in čevljarstvo	149

Sorazmerno s številom zaposlenih pa ni naraščalo število prebivalstva v mestu, še manj na podeželju. Dohodek delavcev ni bil tolikšen, da bi si delavci gradili hiše, tovarne pa so poskrbele le za svoje, predvsem tuje, češke mojstre. Mesto je imelo leta 1921 le 4422 prebivalcev, leta 1931 pa 6952. Gradnja večjega števila skromnih hišic je nekoliko oživela nekaj let pred 2. svetovno vojno v obmestnih vaseh, zlasti v Stražišču, na Kalvariji, pod Šmarjeto na Gorenji Savi ter na Klancu in Hujah.

Takoj po končani 1. svetovni vojni, razpadu Avstro-Ogrske in nastanku nove Kraljevine SHS so na Gorenjsko, zlasti pa v Kranj, začeli prihajati begunci iz Slovenskega primorja, od Nabrežine do Kobarida. Z razvojem industrije v Kranju se je priliv še povečal. Ta emigracija se je še povečala z nastopom fašistične diktature v Italiji, predvsem pa ob začetku vojne v Abesiniji, ko je Italija mobilizirala vojne obveznike. Med vsemi begunci pa je prevladovala narodna zavest in zaupanje v razmere v novi Jugoslaviji. Sicer pa je bila to trpka doba množičnega izseljevanja Primorcev, zlasti v Južno Ameriko, Avstralijo in dežele Levanta.

Pristojne oblasti v začetku niti niso imele natančne evidence o prilivu primorskih Slovencev. Popise so delali le občasno. Tako je Kraljevska banska uprava Dravske banovine s posebno okrožnico leta 1935 zahtevala od Sreskega načelstva v Kranju, da popiše vse priseljence v državo. Rekli so jim »narodni begunci«. Popis je zajel 178 oseb, od teh 47 takih, ki še niso imele jugoslovanskega državljanstva. Popis ni zajemal družinskih članov in navedbe krajev, od koder so begunci prišli. Vsi so bili iz Julijske krajine ali pa Julijske Benečije[3]. Podatki tega popisa so nepopolni. Resnično je v Kranju delalo po letu 1935 okrog 300 delavcev, ki so pribežali s Primorske v Jugoslavijo. Zaposlitev so najprej dobili v gradbeništvu, šele potem je mnogim uspelo priti do stalnega dela v tovarnah. Večina je delala v tekstilnih tovarnah, zlasti v Jugočeški in Jugobruni, večje število pa tudi v takratni tovarni Semperit.

Ta priliv delavcev s Primorske je bil za takratne razmere velik in je že v začetku gospodarske krize razburil kranjske politike in gospodarstvenike. Takratni strankarski časopis »Gorenjec« je 4. maja 1935 priobčil članek z naslovom »Položaj kranjskega delavstva«. V tem članku opozarja pisec na krizo v tekstilni industriji. Dalje ugotavlja, da ne glede na to prihaja v Kranj vedno več Primorcev. V nadaljevanju piše takole: »Primorski Slovenci — emigranti, ki so vredni vsega usmiljenja, odžirajo zaslužek, ki ga še za domače ni dosti, zbijajo zaslužke in množijo kranjski proletariat«. Poleg te licemerske ugotovitve pisec tega članka apelira na Banovinsko upravo, da bi morala primorske emigrante usmeriti v notranjost države in jim v Bosni in Srbiji »odkazati« nekaj zemlje, kjer bi si ustvarili lastno eksistenco.

Taka je bila takrat politika kranjskih, predvsem katoliških mogočnežev. Pri tem je treba dodati, da tudi odnos nekaterih

domačih delavcev do Primorcev velikokrat ni bil najbolj spoštljv.

Čas pa je pokazal svoje. Primorci so si z delom ustvarili v Kranju svoj ugled. Bili so prvi v nastajajočih organizacijah KPS, celo prvi sekretarji takratnega mestnega komiteja KPS v Kranju. In prav Primorci so bili leta 1941 najbolj aktivni organizatorji, celo vodilni nosilci vstaje in oboroženega boja v Kranju in na Gorenjskem. V Kranj torej niso prinesli le delovnih rok, temveč v srcih plemenito, osvežujočo narodno zavest in proletarsko miselnost. Taki so bili prvi migranti v Kranju.

Nenaden vzpon industrije je v Kranj pritegnil tudi druge priseljence, največ z Dolenjske in Štajerske. V industrijskem razvoju Kranja so videli možnosti zaslužka, celo bogatenja. Večina premožnih in uglednih kranjskih družin se v novi Jugoslaviji ni znašla. Novi družbeni in gospodarski tokovi so v marsičem spremenili utrip življenja malega mesta. In prav nekateri priseljenci so v nekaj letih prevzeli v Kranju večino trgovine na drobno, vso trgovino na debelo ter ustanavljali manjša podjetja. Tako so se v gospodarstvu in tudi v javnem življenju Kranja pojavili novi, pretežno zelo podjetni ljudje.

2. Rast industrije in pomanjkanje delovne sile po osvoboditvi v letih 1945—1965

Po osvoboditvi in z nacionalizacijo leta 1946 je nastopil čas hitre obnove in socialistične organiziranosti proizvodnih podjetij. Nekatere tovarne so enostavno nadaljevale z že utečeno proizvodnjo v novih pogojih družbene lastnine proizvajalnih sredstev. Druge pa je bilo treba šele ustanoviti, jih organizirati in določiti vsaj začetno, izhodiščno proizvodno usmeritev. Med taka so sodile Planika, Iskra, IBI, gradbeno podjetje, gozdarstvo in celotno področje trgovine. Vsa industrijska podjetja so vedela, kaj morajo delati. Proizvodni programi so bili hitro jasni. Odprt pa je bil program novo ustanovljene Iskre — EM Kranj (elektromehanika). Ob ustanovitvi je bil utrjen naslednji proizvodni program: števci, vrtalna orodja, kinoprojektorji, merilni instrumenti in ure. Proizvodnja je takoj stekla. Dne 25. aprila 1946 je bila v Iskri izdelana prva stenska ura v Jugoslaviji![4]

Obnova v Jugoslaviji in velike potrebe prebivalstva po štiriletni vojni so terjali od že obstoječe industrije velike napore. To je bil čas vsakodnevne bitke za vsak meter blaga, za vsak par čevljev in za vsak kubik lesa. Ta zagon so pospešile še naloge prve petletke in izvoz za vsako ceno.

Takih obveznosti kranjska industrija ni mogla uresničiti brez novih delavcev.

Pridobitev novih delavcev je v začetku slonelo le na dveh virih, in sicer:

1. na zaposlitvi vseh delavcev, ki so že pred vojno ali med vojno delali v tovarnah, in

2. na pospešenem premikanju prostih, za delo sposobnih ljudi s podeželja, iz kmetijstva v industrijo.

Taki ukrepi pa so bili le začasni, ker pritok delavcev iz teh virov ni bil zadosten. Obveznosti podjetij so bile vsako leto večje. Vsak letni načrt je prinesel nove naloge. Zato se je kranjsko gospodarstvo moralo odločiti za priliv delavcev iz drugih, takrat še zelo nerazvitih področij Slovenije. V občini Kranj je bil leta 1953 delež kmetijskega prebivalstva še vedno 23,5 %, a se je do leta 1968 znižal na 9,1 %.[5] Kmetijska proizvodnja je bila že ogrožena; delovne sile, ki je odšla v industrijo, pa stroji še niso zamenjali, saj je bil traktor za kmeta še nedosegljiv. Do leta 1954 je bilo na vasi še dosti delovnih moči. Iz okolice Predvora so še vedno kosili vse senožeti v Zaplati, zlagali stoge in seno v zimskih mesecih s sanmi vlačili v dolino. To je bil konec zadnje romantike.

Nove delavce so z drugih področij Slovenije najprej pripeljali gozdarji in gradbena podjetja. Prvi s primorskih hribovitih vasi, drugih iz Prekmurja, z Dolenjske, s Štajerske in drugih socialističnih republik in avtonomnih pokrajin. Gradbeno podjetje Projekt (sedaj Gradbinec) je že v letu 1961 zaposlovalo kar 178 delavcev s Hrvatske, iz BiH in Srbije. Vseh zaposlenih je bilo takrat 582. Torej je bila odvisnost od pritoka delavcev iz drugih SR in AP že takrat velika.

Ta pritok delavcev z drugih področij Slovenije v kranjske tovarne pa se je po letu 1962 začel ustavljati. Pričelo se je izseljevanje naših delavcev na sezonsko in začasno delo v tujino.

Samo iz Prekmurja je v letih 1965—1975 odšlo v tujino 36.585 delavcev, iz Slovenije pa 81.488. Temu valu so se pridružili tudi nekateri delavci z Gorenjske. V teh 10 letih je odšlo 3.494 delavcev, večinoma kvalificiranih, celo z visoko izobrazbo. Motiv odhoda v tujino ni bil v nezaposlenosti, temveč v iskanju boljše zaposlitve. Seveda pa je bil to čas izredne konjukture na trgu delovne sile v zahodni Evropi. Zahodnoevropske države so iskale v tem času 2.700.000 delavcev, samo Zvezna republika Nemčija jih je potrebovala 1.500.000.[6]

Ne glede na take razmere in očitno pomanjkanje delovne sile so gospodarske organizacije v Kranju še naprej vztrajale na obsegu proizvodnje iz planskih let. Začela se je doba premikov med podjetji, iz panoge v panogo. Boljši osebni dohodki in lažje ter lepše delo brez nočnih izmen je bilo odločujoče pri tej lokalni migraciji. V Kranju je bil najbolj občuten premik iz tekstilne v elektroindustrijo. Še tiste OZD, ki so pred leti že selile dele proizvodnje v druge kraje zunaj Kranja, so to opustile.

Prevladala je ideja, da je treba vse zadržati v Kranju. Iskra je svoječasno ustanovila vrsto novih podjetij, na primer v Otočah, Lipnici, v Novi Gorici, Novem mestu, Trbovljah in Ljubljani.

Tako pot je nadaljevala tudi Planika na Gorenjskem, Štajerskem ter celo v Bosni in Hercegovini.

Nihče pa seveda ni poskušal nadaljevati z ukinjanjem nekaterih proizvodnih obratov in tovarn v korist boljših, perspektivno atraktivnejših panog. V letih 1958—1965 je bila v korist razvoja Save ukinjena tekstilna tovarna na Gašteju, nekaj let kasneje pa še usnjarna Standard. V korist Iskre je bila ukinjena tovarna pletenin Špik. Tak selektiven program je ublažil pomanjkanje delovne sile le za krajši čas.

Seveda so bili taki pristopi organizacijsko zahtevni, kar zadeva prekvalifikacijo delavcev, pa celo boleči. Število zaposlenih je ne glede na tako radikalno selekcijo med panogami naraščalo hitreje od predvidevanj. V letu 1960 je bilo zaposlenih v vseh sektorjih (gospodarstvo in negospodarstvo) že 19.689 delavcev.[7]

Splošno pa je tudi znano, da je bilo v tem času v SR Sloveniji še nič koliko zelo nerazvitih področij od Bele krajine, severne Primorske, Prekmurja, dela Dolenjske do Kozjanskega. Z razumnim načrtovanjem v Sloveniji bi kranjska industrija lahko veliko prispevala k razvoju nerazvitih področij. S tem pa bi reševala tudi svoj problem kroničnega pomanjkanja delovne sile. Žal takih usmeritev in načrtovanja ni bilo. Vsaka OZD se je razvijala po svoji presoji.

Gospodarstveniki so po letu 1965 začeli iskati nove rešitve. Ker ni bilo mogoče dobiti delavcev v Sloveniji, so se napotili v druge republike in pokrajine. Začela se je doba novačenja in migracije prek republiške meje. Pri tem pa OZD niso bile izbirčne, saj se nihče ni oziral na šolsko izobrazbo, strokovno kvalifikacijo in druge kvalitete novih delavcev. Važno je bilo število novih delovnih moči. Novačenje je postalo samodejno, ustvarili so se tihi kanali med rojaki, znanci in sorodniki. Informativna služba je delovala dobro. Taka migracija je tekla divje, brez sodelovanja pristojnih služb v občini, brez usklajevanja in brez misli na posledice, ki so se pozneje pojavile pred družbenopolitično skupnostjo — pred občino.

3. Pregled zaposlenosti in migracije delavcev iz drugih republik in pokrajin

Izredno hiter razvoj industrije in vzporedno tudi drugih, zlasti negospodarskih dejavnosti je povzročilo zaskrbljujoče neskladje med številom prostih delovnih mest in razpoložljivo delovno silo.

RAST ZAPOSLENIH V DRUŽBENEM SEKTORJU

Leto	Vseh zaposlenih	Od tega v industriji
1950	6.802	3.866
1960	19.689	11.602
1970	24.348	13.696
1976	30.041	16.806
1980	33.137	16.348
1986	36.214	17.920

Tako se je v obdobju 1985—1986 število zaposlenih v kranjski občini povečalo:

v vseh dejavnostih	29.412
samo v industriji	14.052
v ostalo gospodarstvu in negospodarstvu	15.360

Tako naraščanje števila zaposlenih je treba deliti v dvoje različnih obdobij, in sicer:

— Od konca vojne do leta 1965, ko je zaposlenost skokovito naraščala in s tem tudi pritok prebivalstva v Kranj kot posledica visokih obvez planskega obdobja.

— Po letu 1965, zlasti pa po letu 1970, je bil obseg rasti zaposlenosti v rokah OZD in občine. Občinski in podjetniški letni ali večletni načrti so plod lastnih odločitev, želja in odgovornosti. Doba ekstenzivnega razvoja industrije je bila sicer v Jugoslaviji še vedno veljavna, za kranjsko gospodarstvo pa ne več.

Razen prva tri leta, je za celotno povojno obdobje značilno, da je Kranj dobival delovno silo zunaj občine. Do leta 1965 so se potrebe po novih delavcih pokrivale s pritokom iz drugih slovenskih pokrajin. Leta 1965 so začeli prihajati delavci že z drugih področij Jugoslavije. To je bilo najbolj opazno v gradbeništvu in komunalnih dejavnostih. Po letu 1970 pa se je migracija iz drugih SR in AP skokovito povečala, postala je edini vir nove delovne sile za Kranj.

Postplansko obdobje je sprostilo pobude in načrte posameznih OZD. Ker ni bilo več načrtnega usklajevanja, so se začeli preseljevati delavci med panogami. To gibanje je potegnilo tudi mladino v določene smeri prve zaposlitve. Podatki o tem so znani. Na primer Iskra, ki je leta 1986 imela že 10.328 zaposlenih, pričela leta 1946 z 852 delavci. Torej 9.476 novih delavcev brez občutnega pritoka iz drugih SR in AP v Jugoslaviji.[8]

Priliv delavcev v Kranj ni majhen, saj danes v Kranju skoraj ni OZD, ki bi svoja neskladja reševala brez njih. Neskladja pa so že taka, da nekatere OZD brez »uvoza« delovne sile sploh ne morejo več delati.

Po sedanji evidenci je bilo število delavcev iz drugih SR in AP v letu 1986 v Kranju naslednje:

— stalno prijavljenih	7.412
— začasno prijavljenih	3.700
— neprijavljenih (ocena)	1.500
vseh	12.612

Ocena, da je neprijavljenih 1.500 migrantov iz drugih SR in AP, je verjetno nizka. Tako trdijo poznavalci. Znane so špekulacije, ko imajo nekateri občasno po 10 do 15 takih »podnajemnikov« in si ustvarjajo izreden dohodek. Tako je dovolj natančna ocena, da živi in dela v občini Kranj danes 13.000 oseb iz drugih SR in AP. Do leta 1985 je bil letni pritok nad 700 delavcev, leta 1977 kar 751, a šele leta 1985 je opazen padec: 472 priseljenih delavcev.

Po podatkih občinskih služb in nekaterih OZD je za stalno prijavljene mogoče ugotoviti, od kod prihajajo v Kranj:

Bosna in Hercegovina	2.554
Hrvatska	1.975
Srbija	1.879
Črna gora	540
Makedonija	464
vseh	7.412

Po podatkih OZD, ki so v tej študiji obravnavane, je iz kategorije začasno prijavljenih največ delavcev iz BiH. Navodila o evidenci migrantov ne obstoje in tako ni mogoče ugotoviti, iz katere SR ali AP delavci prihajajo. Tako je povsod v evidencah opisana nacionalna pripadnost namesto matična občina. Med temi vpisi pa so tudi taki: neopredeljen, musliman, Albanec. Vendar to potrjuje ugotovitev, da je med migranti največ Bosancev. Med neprijavljenimi pa je največ delavcev iz AP Kosovo.

Ob večletni hudi krizi in iskanju novih delavcev od vsepovsod je zanimiv tudi podatek o brezposelnosti. Od številnih oblik nezaposlenosti je pomembna tako imenovana »odkrita nezaposlenost« — to je tista, ko se iskalec zaposlitve prijavi na pristojnem uradu, v tem primeru na Skupnosti za zaposlovanje v Kranju. V letu 1986 je bilo prijavljenih 318 občanov. Tako je stopnja odkrite nezaposlenosti v Kranju le 0,8, medtem ko je bila še v letu 1983 v SRS 1,9, v drugih SR in AP v Jugoslaviji pa dosti večja. Stopnja nezaposlenosti je bila v AP Kosovo kar 30,4, v SR Makedoniji pa 17. Istočasno pa je prav tam, kjer je visoka stopnja nezaposlenosti, izreden naravni prirastek. V letu 1983 je bila stopnja naravnega prirastka (na 1000 oseb) v Makedoniji 12,9, a na Kosovu kar 25,2.[9]

Kranjsko gospodarstvo je bilo torej primorano iskati nove delavce tudi zunaj Slovenije. Vsaka OZD je želela uresničiti svoje proizvodne programe, čeprav pri načrtovanju razvoja niso upoštevali demografskega faktorja. Človek ni bil pomemben, odločujoča je bila misel: »Stroji se morajo vrteti.« Kakšne posledice prinaša taka migracija, pa nihče ni pomislil. Trenutne koristi nekaterih OZD (ali izhod iz zagate) so prevladale. Torej nihče ni mogel niti resno misliti na dolgoročne posledice, ki jih taka kadrovska politika prinaša.

Nekatere posledice so take, ki se kažejo takoj, dosti pa je takih, ki se bodo jasneje izražale čez leta, celo desetletja in več. Javno obravnavanje tega ekonomsko in politično občutljivega vprašanja je bilo »tabu«.

Razvoj nerazvitih področij v SFRJ ni potekal tako, kot smo pričakovali, saj stopnja nezaposlenosti celo narašča (primer AP Kosovo). Tako je prišlo do selitve tisočev iz vasi in polkmečkih krajev v Slovenijo. Tako nastaja nov, številen klasični proletariat, ki si v Kranju išče le zaposlitev in zaslužek.

Začasno prijavljeni živijo tukaj na robu družbe in vseh dogajanj lokalne skupnosti, kjer so nastanjeni. Le delna izjema so tisti, ki so v Kranju že stalno prijavljeni in tukaj živijo z družinami, otroci iz teh družin pa hodijo v naše osnovne šole. Med temi je gotovo dosti takih, ki se ne nameravajo več vrniti v svoj rodni kraj.

Potrebe po delovni sili pa so v nekaterih OZD oziroma dejavnostih take, da se priseljevanje iz drugih SR in AP niti ne more ustaviti, celo poveča se lahko. Da bi to selitev delovne sile ustavili ali vsaj občutno zmanjšali, je treba v Kranju radikalno spremeniti razvojno politiko gospodarstva. Odločiti se je treba za tehnološko moderne rešitve, ne pa več računati na priseljevanje delavcev.

Reševanje proizvodnje z obstoječo tehnologijo in z migracijo nekvalificiranih delavcev je kratkotrajna rešitev, celo potuha, ki odlaga pristop v sodobno modernizacijo proizvodnje.

4. Ogrožena proizvodnja in storitve brez stalnega pritoka delavcev z drugih področij Jugoslavije

Delovnih organizacij, ki ne zaposlujejo nekaj delavcev iz drugih SR in AP, skoraj ni več. Nekaj OZD pa je takih, ki so od stalne migracije povsem odvisne. Nekatere pa tudi z najsodobnejšo tehnologijo nimajo izhoda.

Pregled stanja v nekaterih OZD kaže tele razmere:

a) GG Kranj — Z gozdovi gospodari na območju občin Kranj, Škofja Loka in Tržič. Skupno zaposluje 510 delavcev. V kranjski občini je TOZD Preddvor. Leta 1986 je imel zaposlenih 109 delavcev, od teh 49 priseljencev iz BiH. Vsi delavci iz BiH so zaposleni kot sekači, nekaj od njih dela pri spravilu lesa na žičnicah. Domačini z Jezerskega, Kokre in podgorskih vasi se tega dela ne lotijo več.

Že celo desetletje je tako, da brez Bosancev ne bi padla niti ena smreka. Žage bi se ustavile in z njimi lesnopredelovalna industrija. Večina teh delavcev pride iz gorskih vasi. Največ jih nima dokončane niti osemletke. GG jih na hitro priuči delati z motorno žago. Po predpisih, veljavnih za SR Slovenijo mora imeti sekač 2-letno gozdarsko šolo, ki je v Postojni. Tega nihče več ne upošteva, vsaj pri migrantih ne.

Nastanjeni so v samskem domu na Fužinah v Kokri v bivši Dolenčevi graščini. TOZD Preddvor jim nudi ugodnosti: stanovanje, izdatno in poceni prehrano (stroške kuharice, snažilke in vse druge materialne stroške bremeni režijo). Poleg tega jim TOZD 8-krat letno poravna avtobusno pot do domače vasi v BiH. Dajejo jim celo dolgoročne stanovanjske kredite, da v BiH gradijo hiše.

Življenje teh delavcev je povsem izolirano. Tudi sami ne iščejo stikov v Kokri in na Jezerskem. Prosti čas je vezan le na samski dom v gradu. Imajo pa donosen stik s kmeti, lastniki gozdov v dolini Kokre. V prostih sobotah in nedeljah jim sekajo drevje. Ta zaslužek ni majhen v primerjavi z dohodkom iz rednega dela. Njihova razlaga je zelo enostavna in razumljiva: prišli smo v Slovenijo zato, da čim več zaslužimo.

Gozdarji bodo delavce iz BiH priseljevali tudi v bodoče. Že to leto nekaj. Odgovor je zelo jasen: industrija lahko seli svojo proizvodnjo v nerazvita področja Jugoslavije, gozdov pa ne moremo preseliti. Letni etat se mora posekati, ker bi sicer ogrozili lesno industrijo.

Kaj pa domači delavci? Če bi vse materialne ugodnosti, katere dajejo delavcem iz BiH, preračunali v OD, bi morda z malo dodatka postal poklic sekača v gozdovih zopet zanimiv za domačine.

Zanimiv pa je podatek, da se dnevno vozi več kot 150 Jezerjanov na delo v Kranj.

b) KOGP Kranj — V letu 1986 je imel zaposlenih 465 delavcev, od teh 175 iz drugih SR in AP. Pregled po SR in AP je takle:

BiH	136
Hrvatska	16
Srbija	8
Kosovo	12
Makedonija	2
Črna gora	1

Zaposleni so (razen uprave in strokovnih služb) razdeljeni na TOZD, in sicer: Opekarna Stražišče, Vodovod-kanalizacija Kranj, Obrt Primskovo, Komunala Kranj in Čistilna naprava Zarica. Večina delavcev iz drugih SR in AP dela v TOZD Komunala kot smetarji. Za to delo domačinov ni več že celo desetletje, če ne celo več. Delo je umazano, naporno, izpostavljeno mrazu, dežju, prepihu in podobnim nevšečnostim. Tudi plačano je slabše kot v industriji. Domačim delavcem pa bi bilo tudi »pod čast«, da bi bili mestni smetarji, pa če bi bil OD še tako visok.

Ker v KOGP vedo, da domačinov ne bodo dobili, so primorani nuditi tem delavcem vsaj minimalno ugodje. Večina stanuje v samskih domovih na Primskovem in v Stražišču, nekateri pa že v lastnih stanovanjih. Ureditev stanovanjskih zahtev je prvi pogoj stalnosti in navezanosti na to delo. Tudi v bodoče bo OZD iskala delavce predvsem v Bosni in na Kosovu, delno na Hrvatskem.

Kot pri gozdarjih je tudi njihova dejavnost specifična. Delati se mora v Kranju, sicer bodo Kranjčani obtičali v smeteh. Lepo ali grdo, tako je.

c) Gradbinec Kranj — V podjetju je bilo v letu 1986 zaposlenih 1.813 delavcev. OZD je razdeljena na več TOZD zunaj občine Kranj, zato je zanimiv pregled, koliko je delavcev iz drugih SR in AP po TOZD.

SR in AP	Kranj	Jesenice	Tržič	Kamnik	Ljubljana
BiH	336	418	77	34	86
Hrvatska	13	20	5	4	2
Makedonija	2	11	—	—	—
Črna gora	2	2	2	—	—
Srbija	34	16	4	9	2
Kosovo	6	36	3	2	3
Vojvodina	—	1	—	—	—
	396	504	91	49	93

Priseljeni delavci so zaposleni predvsem na delovnih mestih kot zidarji, železokrivci, pomožni gradbeni delavci, tesarji in podobno. V primerjavi s 1813 zaposlenimi v OZD je bilo delavcev iz drugih SR in AP v letu 1986 kar 1.130 — največ v Kranju in na Jesenicah.

Domačini zidarskih del ne prevzemajo več; da bi pa kdo nosil »malto« pa bi bila že žalitev. Slovenci so zaposleni predvsem na vodstvenih, projektantskih, nadzornih in administrativnih mestih. Zidajo pa priseljenci, predvsem Bosanci.

Nastanjeni so pretežno v samskih domovih v krajih, kjer je sedež TOZD.

Če bo OZD delovala tudi v prihodnje v sedanjem obsegu, bo odvisna od delavcev iz drugih SR in AP, predvsem iz BiH. Tega se v Gradbincu zavedajo in so zato edina OZD v Kranju, ki je za migrante organizirala načrtne oblike izobraževanja. V Srednji gradbeni šoli v Kranju imajo v letu 1986 kar 97 mladih

štipendistov iz BiH (zidarska in tesarska smer). Ta vzgoja je zelo dolgoročna in koristna naložba gradbincev.

d) SAVA Kranj — Spada med tiste OZD v Kranju, ki v priseljevanju delavcev iz drugih SR in AP prednjači, vsaj po številu. Leta 1986 je imela zaposlenih 4.042 delavcev, od tega 1.307 migrantov iz drugih SR in AP. Pregled je naslednji:

Hrvatska	218
Srbija	565
Makedonija	118
Črna gora	126
ostali	280

Pod »ostali« so v OZD vpisovali delavce po lastnih izjavah, in sicer Albanci 43, Muslimani 162, Jugoslovani 22 ter »ostali«, med katerimi je nekaj Čehov, Madžarov in celo Bolgar. V primeru Save je opaziti, da niso tako močno zastopani Bosanci (med muslimani). Sicer pa je število zaposlenih migrantov iz drugih SR in AP visoko z ozirom na zahtevnost stroke in izobrazbene strukture zaposlenih. Priseljevanje še vedno traja. V zadnjih letih od 1980 do 1986 je nastopilo delo le 58 Slovencev in kar 232 migrantov zunaj SRS. To dokazuje, da za domačine delo v Savi ni več zanimivo. Zaradi upokojitve in menjave zaposlitve je že sedaj OZD primorana, da praznino zapolnjuje s priseljevanjem iz drugih SR in AP. Tako se bo ta proces priseljevanja v Kranj nadaljeval.

V večini TOZD je zaposlenih vedno več delavcev migrantov. V TAP — Tovarna avtopnevmatike je od skupnega števila 1.272 delavcev že 50 % migrantov. V konfekciji pa že 74 %. Po obratih je ta delež priseljencev različen, vendar v stalnem porastu. Čez nekaj let domačih delavcev v neposredni proizvodnji ne bo več ali pa zelo malo. Razvoj Save je torej povsem odvisen od migracije delavcev, čez leta že za redno starostno dopolnjevanje. To pa se nikoli ne konča.

Nujen je razvoj v še modernejši tehnologiji in upadanju števila delavcev. V primerjavi z drugimi panogami v Kranju pa ima prav Sava možnost za selitev nekaterih delov proizvodnje v druge delovne organizacije v okviru SOZD Sava Kranj zunaj Slovenije, kot so Ruma, Vulkan Niš, Djakovica na Kosovu in v SR Sloveniji na Ptuj. Take odločitve niso lahke, bodo pa nujne. Odločitve, kje naj bo proizvodnja radialne potniške pnevmatike, pa diagonalne, srednje in visoko tlačnih cevi, prešanih izdelkov, zračnic za kolesa, lepil itd., morajo biti zelo dolgoročne. Odločitev, kaj naj ostane v Kranju, mora bazirati na predpostavki: zadrži se tisto proizvodnjo, ki zahteva manj delovne sile in več znanja z najmodernejšo tehnologijo.

Priseljevati stotine delavcev, jih namestiti v samske domove v Stražišču in na Hujah in graditi nova in draga stanovanja prav gotovo ni rešitev, ki bi jo lahko podpirala širša družbena skupnost, pa tudi OZD ne več.

e) Tekstilindus — Skupno je bilo v OZD leta 1986 zaposlenih 2.327 delavcev. Od tega jih večina, kar 1.786 dela v neposredni proizvodnji: v predilnici, tkalnici in plemenitilnici. Po narodnosti je v teh TOZD razmerje naslednje:

Narodnost	Predilnica	Tkalnica	Plemenitilnica	Skupaj
Slovenci	179	313	301	793
druge SR in AP	320	502	181	1003

Iz pregleda je razvidno, da je domačih delavk manj kot priseljenih iz drugih SR in AP. Zlasti je to opazno v tkalnici in predilnici.

Posamezne SR in AP so po številu delavk zastopane takole:

Hrvatska	106
Makedonija	59
Srbija	664
Muslimanke	76
Neopredeljene	46
Črna gora	52

Podatki dokazujejo, da je v tekstilni proizvodnji iz leta v leto manj domačink. In prav tkalke in predice so bile več kot 60 let steber tekstilne industrije v Kranju. Vzroki, da mladina povsem odklanja to zaposlitev, so že dolgo znani; ti so: nočno delo, prah in hrup (brez tega tudi najnovejši stroji niso) ter nizki OD. Poleg tega pa je v splošni krizi za delovno silo v Kranju povpraševanje po delavkah v drugih, lažjih poklicih vedno večje.

Samo v času od 1. januarja do 30. oktobra 1986 je Tekstilindus zapustilo 178 delavcev, v tem kar 65 zaradi upokojitve. Pri sedanji proizvodnji mora OZD letno dobiti vsaj 200 novih delavcev, da nadomesti izpad (upokojitve, odpovedi itd.). Ker domačih ni, bodo priseljevali delavke iz drugih SR in AP. Vsak priliv delavk pa zahteva dodatno izobraževanje in privajanje na delo. Povečuje nove stanovanjske zahteve, ko še stare niso rešene.

V Srednji tekstilni šoli v Kranju je vedno manj učencev. V šolskem letu 1986/87 so v 4. letniku v tkalskem oddelku 4 in predilskem 4 učenci iz Slovenije. V OZD se poslužujejo klavzule »na delu priznane zmožnosti«, katero se da pridobiti v nekaj tednih. Tak je celo nek družbeni dogovor.

f) IBI — To je primer delovne organizacije, ki je načrtno ter razumno povečevala proizvodnjo, kvaliteto in učinkovitost. Rast števila zaposlenih pa je bila zelo umirjena. Ne glede na višje OD od drugih tekstilnih tovarn pa je tudi v IBI nastopil čas, ko domačih delavk ni možno več dobiti. Leta 1986 je bilo v OZD zaposlenih 518 delavcev, od tega že 55 tkalk, ki so prišle iz drugih republik in pokrajin. Večina je iz Srbije in Hrvatske. Torej, nobena tekstilna OZD se ne more izogniti pomanjkanju domačih delavk.

g) KŽK — Tudi kmetijci se niso izognili pomanjkanju domače delovne sile. V letu 1986 je bilo v OZD zaposlenih 1303 delavcev, od tega 250 iz drugih SR in AP. Tako je v TOZD kme-

tijstvo že 26 % delavcev migrantov, v mlekarni 25 %, celo v Oljarici Britof 22,4 %. Vsi delajo na nezahtevnih, nekvalificiranih delih. Vendar kaže, da se bo odstotek priseljenih delavcev še povečeval.

h) Bolnica Golnik — Ne glede na izjemno lokacijo in zaledje delovne sile, ki je bistveno boljše, kot pa ga ima Klinični center v Ljubljani, že vrsto let zapolnjujejo nekatera delovna mesta z migracijo iz drugih SR in AP. Tako je bilo leta 1986 v bolnici zaposlenih delavk iz:

Hrvatske	58
Srbije	37
Črne gore	4
BiH	31
Makedonije	3
Vojvodine	5
Kosova	3

Vseh 131 delavk je brez kvalifikacije z dopolnjeno osemletko ali pa celo ne. Zaposlene so kot strežnice, čistilke, na delih v pralnici in pomožnih delih v kuhinji. Torej na delih, ki jih domača dekleta ne opravljajo več. Izjema so priseljenke iz Hrvatske, saj je med njimi kar 24 srednjih medicinskih sester.

I) Planika — Ne spada med tiste OZD, ki so povsem odvisne od priseljevanja delavcev iz drugih SR in AP. Planika je v teh primerjavah zenimiva zato, ker je probleme nastopajoče krize z delovno silo reševala pravočasno in drugače kot drugi. Planika skrbi za priseljene delavce s priučevanjem in hitrim reševanjem stanovanjskih zahtev. To pa so pogoji za hitro zraščanje delavca s proizvodnim procesom in s tem tudi s kolektivom.

Bolj zanimivo pa je to, da ima Planika v Sloveniji vrsto proizvodnih obratov, ki so prerasli v manjše tovarne, kot so na Jesenicah, v Tolminu, Majšperku, Lukovici in Turnišču. Že v letu 1966 so pričeli z ustanavljanjem TOZD zunaj Slovenije: v Karlovcu, Čakovcu, Koprivnici, Derventi in v Kotorvaroši v BiH. Prav zaradi take razvojne politike se je Planika izognila popolni odvisnosti od priseljevanja delavcev v Kranj. Poleg navedenih TOZD v Sloveniji in zunaj nje ima Planika še 32 trdnih, na sebe navezanih kooperantov, ki dodatno dopolnjujejo in bogatijo proizvodni program in končno ponudbo na trgu.

V letu 1986 je bilo v Planiki v Kranju zaposlenih 1917 delavcev, od tega le 259 delavcev iz drugih SR in AP. Po nacionalnosti so zastopani takole:

Srbija	103
Hrvatska	67
Makedonija	18
Črna gora	14
Neopredeljeni	51
Albanci	6

Zaposleni so na različnih delovnih mestih, največ pa v gumarni. Po dosedanjih ocenah z ozirom na prostorsko razširjenost proizvodnje tudi v prihodnje ni računati, da bi Planika priseljevanje delavcev iz drugih SR in AP povečevala.

EXOTERM — Že zaradi specifičnih pogojev v proizvodnji spada med OZD, ki so povsem odvisne od stalnega pritoka delavcev iz drugih SR in AP v Jugoslaviji. Skupno je v podjetju zaposlenih 164 delavcev, vendar v neposredni (čisti) proizvodnji dela le 76 oseb. Od teh je kar 50 delavcev, ki so se priselili v Slovenijo, in sicer: iz Srbije 22, Črne gore 13, Hrvaške 10, iz BiH 2 ter iz Kosova 2. Le eden je v evidenci kot Jugoslovan. Ker delavcev v proizvodnji tudi s priseljevanjem ni zadosti, si OZD pomaga tako, da na delo dovaža kaznjence iz zaporov v Radovljici.

Sicer uspešno podjetje tako rešuje svoj problem delovne sile. Za industrijsko »razviti« Kranj ne najbolj primerno.

Občina Kranj v priseljevanju, pretežno povsem nekvalificiranih delavcev iz drugih SR in AP Jugoslavije, vsekakor prednjači. Razmere na Gorenjskem so podobne, čeprav ne tako izrazite. Značilnost je skupna, ta obseg priseljevanja povsod oblikujejo OZD same brez usklajevanja v občini ali regiji. Samo za primerjavo so zanimivi podatki za nekaj večjih OZD po občinah:

OZD — občina	Vseh zaposlenih	Iz drugih SR in AP
GG Bled — Radovljica	449	106
Gor. predilnica — Šk. Loka	884	181
BPT — Tržič	1.090	473
Železarna — Jesenice	6.238	2.042

Tako kot GG Kranj tudi GG Bled zaposluje večinoma delavce iz BiH. Tudi pri drugih OZD, ki so navedene, prevladujejo migranti iz BiH in Hrvatske.

Iz navedenih podatkov (ki niso popolni, ker zato pristojne službe v občini nimajo take evidence) je lahko zelo natančno oceniti, kolikšen bo priliv delavcev iz drugih predelov Jugoslavije v Kranj v prihodnje.

5. Demografski skok presegel vsa pričakovanja in terja umiritev

Število prebivalcev v Kranju in v okoliških vaseh je pričelo naraščati šele po 1. svetovni vojni. Nove tovarne so odprle vrata priseljevanju v mesto od vsepovsod, zlasti iz nerazvitih predelov Slovenije, še posebej s Primorske. Po 2. svetovni vojni je zopet rastoča industrija privabila v Kranj tisoče novih delavcev. Za to obdobje je značilna priselitev delavcev iz Prekmurja, v zadnjih 15 letih pa predvsem iz jugovzhodnih predelov Jugoslavije.

PREGLED DEMOGRAFSKE RASTI 1900—1985

Naselje in občina	Število prebivalcev po letih				
	1900	1948	1961	1971	1985
Občina	24.575	39.575	47.770	56.329	68.987
Kranj — mesto	5.200	15.982	21.477	27.214	34.914
Britof	273	527	687	976	1.527
Kokrica	288	621	992	1.534	2.039
Naklo	293	510	704	928	1.372
Šenčur	745	1.184	1.430	1.775	2.206
Zg. Bitnje	375	379	774	968	1.069

V tem pregledu so zajete le tiste vasi, ki že kažejo svojevrstno predmetno podobo, ki je očitna v večji navezanosti na mesto. Prav zaradi tega je število prebivalcev v teh vaseh skokovito porastlo šele po letu 1970. Demografska rast mesta pa je neprekinjena že od leta 1920 oz. od komasacije občin leta 1935. Največji prirast pa je očiten po osvoboditvi kot naravna posledica burnega razvoja industrije po letu 1945 ter koncentracije proizvodnje in storitev v Kranju.

To pomeni, da se bodo okoliške vasi (vsaj nekatere od navedenih v tabeli) celo spojile z mestom. Za Kokrico bi bila to le dokončanje komasacije občin iz leta 1935. Tudi odpora verjetno ne bi bilo, ker so se znane pregrade med mestom in vasjo po osvoboditvi skoraj izgubile.

Bolj nujno je poiskati pravi odgovor na vprašanje: »Ali je taka rast industrije in s tem števila prebivalstva, kot je bila v preteklih 40 letih, sploh še razumna?«

Upoštevajoč stopnjo domačega naravnega prirastka in priseljevanja delavcev (s tem pa tudi družin), predvsem iz drugih področij Jugoslavije, postavlja v ospredje že znano vprašanje, ali je to sploh pravilna smer razvoja Kranja. Če bo šlo tako naprej kot v zadnjih 20 let, potem lahko predvidevamo, kolikšen bo Kranj leta 2000, pa tudi kakšen bo: verjetno razvlečeno, neprijetno stanovanjsko naselje, na zunaj industrijskega videza, brez kulturnega utripa in domače privlačnosti. Po številu prebivalstva pa bo velik, a nacionalno skrajno raznolik. Delavci sedmih narodnosti iščejo sožitje že sedaj, pa ga ne najdejo, niti med seboj ne.

6. Stanovanjska gradnja od 1946 do danes in zaskrbljujoča bitka za prostor rastočega mesta

Hitro razvijajoča se industrija in druge panoge gospodarstva so povečale število zaposlenih. Porasla je kupna moč, zlasti pa kreditna sposobnost pretežnega dela občanov. Pritisk na stanovanjsko gradnjo je bil iz leta v leto večji. S tem pa tudi pritisk na gradnjo vsega, kar v nove, velike stanovanjske soseske spada, od šol, vrtcev, igrišč, trgovin in celotne komunalne ureditve.

Kmalu po vojni je bila sprejeta odločitev, da se kranjska industrija ne sme širiti zunaj mestnega območja. Pritisk takratnih občin je bil sicer velik. Po priključitvi podeželskih občin Kranju (komasacije občin 1955, Cerklje 1959) je ta pritisk hitro popustil. Disperzija industrije zaradi bližine mesta (15 km oddaljenosti, razen Jezerskega) ni bila potrebna.

Tako pot razvoja sta morda morali ubrati — občini Škofja Loka (Žiri, Železniki) in občina Radovljica (Bohinj, Podnart, Kropa, Begunje), kjer so nastala prava industrijska naselja oziroma nekakšna polmesta kot nekdanji trgi. V občini Kranj se je s tem ohranilo čisto okolje. Vasi brez tovarniških dimnikov, industrijskih odplak in drugih povzročiteljev onesnaževanja okolja so ostale čiste. Zunaj mesta so ostali le proizvodni obrati, ki so delali že pred vojno, kot sta lesnoindustrijski obrat v Preddvoru in žagarski obrat v Gradu pri Cerkljah.

Taka odločitev občine je bila že takrat zelo razsodna, čeprav industrija ni bila vedno najbolj navdušena za koncentracijo v Kranju.

Ta odločitev pa je nujno terjala tudi v stanovanjski gradnji podobno prostorsko rešitev. Zato se je stanovanjska gradnja strnila v mestu in okoliških vaseh. Blokovska gradnja na podeželju sploh ni bila dovoljena, razen v nujnih primerih. V mestu pa so zrasla nekatera velika, povsem nova naselja, kot so Zlato polje, Vodovodni stolp, Stražišče in kasneje Planina. Zunaj mesta pa so se širila nova naselja z zasebnimi hišami. Skoraj ni vasi, da se ji ne bi prilepilo novo naselje, ponekod celo več. Stare gručaste vasi so izgubile svojo lepo podobo.

Vendar je bila že od vsega začetka živa misel, da se bo priseljevanje v Kranj umirilo, po letu 1970 pa skoraj ustavilo.

Na podlagi zakona o nacionalizaciji iz leta 1958 je morala občina za mesto določiti ožji gradbeni okoliš kot zunanjo mejo zazidave. To mejo je občina Kranj določila leta 1959. Po tej odločitvi bi se morala v zahodni smeri vsaka gradnja ustaviti pri »Kroni« na Zlatem polju. Od Krone je meja potekala proti stadionu, od tu čez Kokro in zajela južni del Primskovega. Z izgradnjo mostu čez Kokro pa je bil zajet tudi kompleks vasi Klanec in Huje ter določena meja novega naselja Planina.

Sicer pa so na Planini pričeli graditi stanovanja že Nemci med okupacijo 1941—1942. Naselje »Novi dom« so zgradili, čeprav je Planino povezoval z mestom le lesen most. Šele novi most je dal realno možnost, da se stanovanjska gradnja prenese na Planino. Po prvem projektu naj bi ta nova soseska imela največ do 12.000 prebivalcev. Tudi lokacija nove tržnice je bila povezana z gradnjo novega naselja na Planini. Most naj bi povezoval novo naselje s starim delom mesta. Brez žive povezave s trgovinami, gostinskimi obrati, uradi, kulturnimi ustanovami itd. bi mesto postalo mrtvo.

Prvi urbanistični načrt, ki ga je občina sprejela leta 1968, je še vedno upošteval v letu 1959 začrtano mejo ožjega gradbe-

nega okoliša. Kasnejše urbanistične zasnove pa spričo pritiska na stanovanjsko gradnjo niso upoštevale že sprejete načrte.

Izredno možnost širitve mesta je zapravila občina Kranj že leta 1934. Takrat je na zahtevo Dravske divizije mestni občinski odbor sprejel sklep, da vojski ponudi Prevolo. Čeprav bi za potrebe vojske lahko našli tudi drugo lokacijo, so odkupili dvorec Prevolo in 64 ha zemljišč (največ gozdov in travnikov). Tako je vojska postala po posebni pogodbi z občino lastnica. In od takrat je ostala v Prevali vojašnica. S širitvijo in gradnjami po vojni se je pretrgala prostorska povezava in s tem tudi širitev mesta v smeri Kokrice.[10]

Industrijski razvoj v Kranju je pospešil vse druge dejavnosti. Zaradi tega se je tudi širilo mesto. Pred zadnjo vojno se je strnjeno mesto končalo na vrhu Jelenovega klanca, takoj po vojni pa tam, kjer je danes Kino Center. Tam, kjer je danes sedež občine, je bila še leta 1956 obsežna Lapova vrtnarija. In do kod bo segla strnjena mestna pozidava leta 2000, je že lahko predvidevati. Pri tem pa je treba upoštevati, da je v okolici mesta veliko majhnih vasi preraslo v velika naselja s 1000, celo 2000 prebivalci. Ta naselja so povsem povezana, so tipična obcestna naselja, ki jih ločujejo le še napisi na »tablah«, ki stoje ob cesti.

Stanovanjska gradnja je dosegla nesluten obseg. Rešitev stanovanjskega vprašanja je bila skrb vsake delovne organizacije in občine. Stanovanjski skladi in dolgoročni krediti so sprožili množično gibanje in s tem silovit pritisk na pridobivanje lokacij, tako za družbeno, še posebej pa za zasebno gradnjo. Podatki to tudi potrjujejo. V času od leta 1946 do 1986 je bilo na področju občine Kranj zgrajenih naslednje število stanovanj:

v blokovski gradnji	7.260 stanovanj
v zasebni gradnji	9.422 stanovanj
vseh	16.682 stanovanj

Blokovska gradnja stanovanj se je pričela takoj po vojni, obsežnejši razmah pa je dobila v letu 1959. Individualna gradnja pa v prvih povojnih letih ni bila pomembna. Z ustanovitvijo stanovanjskih skladov leta 1955 pa je zaživela tudi individualna gradnja.[11]

Razmerje med naraščanjem števila prebivalcev v občini in številom novozgrajenih stanovanj je naslednje:

porast števila prebivalcev	29.412
novozgrajenih stanovanj	16.682

Po povprečnih normativih bi lahko v vsakem stanovanju prebivala 3-članska družina. Torej je bilo v občini zgrajeno stanovanjskega prostora za 66.728 prebivalcev ali kar za 20.000 stanovalcev več, kot je prirastek.

7. Sedanje gospodarske koristi in kasnejše družbene posledice nekontrolirane imigracije

Po drugi svetovni vojni so se v Evropi odprli novi, po številu največji tokovi preseljevanja delovne sile. Smer teh tokov je bil jug—sever. Temu toku delavcev iz Turčije, Grčije, Španije, delno Italije se je pridružilo tudi veliko delavcev iz Jugoslavije. Sprejemale so jih vse zahodnoevropske države od Švice do Švedske, prednjačila pa je Zvezna republika Nemčija.

To veliko preseljevanje se je pred leti začelo umirjati ali celo ustavljati. Tudi te razvite države so zašle v stagnacijo silovitega povojnega vzpona ter se pričele soočati z lastno nezaposlenostjo.

Podoben premik delovne sile kot v Evropi se je pričel tudi znotraj Jugoslavije. Notranja migracija je Jugoslavijo razdelila na migracijsko in imigracijsko področje, na severozahod in jugovzhod. Seveda ima ta delitev vzroke med stopnjo razvitosti in nerazvitosti posameznih pokrajin v SFRJ.

Tako je Slovenija postala edinstven imigracijski prostor v Jugoslaviji. V odnosu na število prebivalstva že prednjači v evropskih tokovih delovne sile. Stopnja nezaposlenosti je bila v Sloveniji le 1,9 v letu 1986. Spričo številne migracije je to le strukturna nezaposlenost oz. je sploh ni.

V Kranju je ta stopnja še manjša ali je le statistična. Torej je Kranj dosegel stopnjo t. i. »polne zaposlenosti«. To je ideal z vrsto slabih, zelo negativnih učinkov, ki se v Kranju že kažejo.

Sicer pa polna zaposlenost nujno poraja podzaposlenost, ki je lahko hujša od nezaposlenosti. Hujša zato, ker je neznana, ne ve se za njen obseg in ceno. Nezaposleni se prijavijo na pristojnih uradih, podzaposleni pa so skriti v vsaki OZD. Koliko je v Kranju podzaposlenih, nihče ne ve, le ocenjuje se, da zaposleni marsikje delajo premalo, da njihove sposobnosti in znanje niso izkoriščene. Kako je to v drugih krajih SFRJ, lahko le slutimo.

Migracija je v zadnjih 10 letih postala za kranjske razmere že množična. In tako se porajajo neke vrste napetosti med družbo, ki jih sprejema, in med priseljenci, med obstoječim sistemom in prakso ter med osebo ali skupino, ki se priseli. Vzroki za take napetosti so zelo različni. Časovno se stopnjujejo, ene celo izravnavajo, druge preraščajo v konflikte, ki niso prijetni za določeno okolje. Začetek napetosti je ekonomske in socialne narave, temu slede kulturne, nato nacionalne. Velika nacionalna raznolikost teh delavcev pa istočasno preprečuje tudi njihovo enotnost, sožitje in skupen nastop.

Omenjene napetosti se ne pojavljajo na delovnem mestu, v tovarni. Do izraza pridejo šele zunaj delovnega mesta v pro-

stem času. Ker pa se migranti iz drugih SR in AP takim napetostim zavestno izmikajo, se zapirajo v svoje odmerjeno okolje. To pa je samski blok ali stanovanje. Torej so na robu družbe in dogajanj v novem okolju, pa naj bo to naselje, vas ali krajevna skupnost.

Med temi delavci je razširjena zelo jasna in preprosta ocena: v Kranju nas sprejemajo, ker prevzemamo najtežje in najbolj umazano delo. Mi delamo tisto, kar domačini nočejo več. Tako je tudi razpoloženje do domačinov, do družbe. Vse to ni najbolj prijetno za imigrantsko mesto. Ta, zaenkrat prikrita napetost se stopnjuje. Negodovanje domačinov prerašča v zaskrbljenost, lahko pa preraste v obup in iz prikrite napetosti v odkrit konflikt.

Če upoštevamo ugotovitev, da v Kranju z naravnim prirastkom delovno sposobnih prebivalcev do leta 2000 pridobimo letno le okrog 4.000 novih delavcev, moramo še upoštevati, kolikšen bo odliv delavcev iz proizvodnega procesa zaradi upokojitev. Tako bo kar 80—90 % novih, delovno sposobnih občanov šlo v zamenjavo generacij. V teh predvidevanjih pa ni zajet odliv delavcev zaradi boljše zaposlitve ali ugodnejših pogojev dela zunaj občine. Treba je upoštevati, da bo vsa Gorenjska iskala nove delovne moči.[12]

Iz tega lahko sklepamo takole: kranjsko gospodarstvo bo tudi v obdobju do leta 2000 moralo iskati rešitev v stalnem pritoku delovne sile iz drugih SR in AP v Jugoslaviji. Pred desetletjem začeti proces migracije se bo nadaljeval in nima svojega konca, sicer se bo sedanji ciklus proizvodnje zmanjšal, ponekod celo ustavil.

8. Z moderno tehnologijo v novo stoletje je edina pot za kranjsko industrijo

V letih 1920—1930 je Kranj, sicer z veliko zamudo, še ujel ritem industrijske družbe. Danes je še čas, da ujame ritem poindustrijske dobe. To pa zahteva smelost, ustvarjalnost in znanje. Znana slovenska pridnost bo še vedno dobrodošla, ne bo pa odločujoča.

Dilema, ki jo je treba razrešiti, je samo ena: ali še nadaljevati s priseljevanjem delovne sile in vztrajati za ceno nizkih OD na stari tehnologiji ali pa poiskati rešitev v novih, modernejših tehnologijah, ki zaposlujejo manj delovne sile, zlasti nekvalificirane.

Torej je kranjsko gospodarstvo na potezi, ko mora prelomiti z dosedanjo prakso. Če bo prava in smela, bodo nujno tudi boleče za marsikatero OZD in za določene kategorije delavcev, ki sedaj delajo v nekaterih panogah. V to je Kranj primoran zaradi premikov v razvitem svetu ter zaradi lastnega položaja, v katerem se je znašel.

Študija je posvečena priseljevanju delovne sile v Kranj med leti 1918—1987. Vsi podatki dokazujejo, da so danes kritična številna delovna mesta, ker jih domačini odklanjajo, in sicer:

— gradbeništvo: zidar, tesar, železokrivec in vsa pomožna nekvalificirana dela,

komunala: smetarji in vsa nekvalificirana komunalna dela, potrebna za čistost mesta,

tekstil: predvsem tkalke, predilke,

gozdarstvo — sekači in druga nekvalificirana dela v gozdarstvu,

gumarstvo: avtopnevmatika in ostala proizvodnja,

zdravstvo: strežnice, čistilke, delavke v pralnicah in pomožna dela v kuhinjah.

Nekatere OZD so že povsem odvisne od neprekinjenega pritoka delavcev iz drugih SR in AP. Torej se bo priseljevanje do leta 2000 le še povečevalo.

9. Kljub naraščajoči nezaposlenosti v nekaterih strokah nimajo domačih delavcev — priseljevanje se ne zaustavi

Po podatkih Skupnosti za zaposlovanje v Kranju se je pritok delavcev iz drugih SR in AP nekoliko zaustavil, zlasti v Kranju. Vendar so OZD v letu 1987 zaposlile še vedno 803 nove delavce s področij zunaj Slovenije. Po občinah je imigracija naslednja: Jesenice 253, Kranj 206, Radovljica 157, Škofja Loka 112 in Tržič 75. V priseljevanju z juga prednjačijo gradbena podjetja, ki so leta 1987 zaposlila 220 delavcev. Med gradbinci prednjači SGP Gradbinec, ki je zaposlil 120 novih delavcev iz drugih SR in AP. Ta zaposlitev se nanaša na njihove TOZD na Jesenicah, v Kranju in Tržiču.

Kot je v tej študiji že omenjeno, se primanjkljaj delavcev ne kaže le v gozdarstvu, gradbeništvu, komunali in nekaterih industrijah, temveč tudi v gostinstvu. Tako so gostinske organizacije (hoteli na Bledu in v Kranjski gori) v letu 1987 sprejele 129 delavcev iz drugih SR in AP.

V občini Kranj je v letu 1987 opaziti zmanjševanje priseljevanja. Po posameznih OZD pa je bil pritok delavcev takle: Sava — 41, Planika — 10, KOGP — 10, Tekstilindus — 12, Cestno podjetje — 15 in Gradbinec — 52.

Prvič se na listi priseljevanja delavcev pojavlja ISKRA. Telematika in Kibernetika sta leta 1987 sprejeli 15 delavcev iz drugih SR in AP. Kot v preteklih letih, je tudi v letu 1987 prišlo največ delavcev iz BiH, nad 80 %.

Poleg OZD iz gospodarstva se priseljeni delavci pojavljajo v zdravstvu, domovih za upokojence in celo v nekaterih šolah.

Torej je nepremišljen gospodarski vzpon presegel vse demografske možnosti. Posledice pa se kažejo že zunaj industrije. Ta kriza bo v kratkem poleg gostinstva zajela tudi trgovino.

Po podatkih Skupnosti za zaposlovanje pa se ob neustavljivem priseljevanju delavcev iz drugih področij Jugoslavije že pojavlja nov, nasproten fenomen, to je naraščajoča brezposelnost domačega prebivalstva, predvsem mladine.

Junija 1988 je bilo v občini Kranj redno zaposlenih 34.820 delavcev (gospodarstvo in negospodarstvo) in nezaposlenih 592 oseb. Decembra 1987 je bilo v občini nezaposlenih 491 oseb. Torej se je število nezaposlenih povečalo v nekaj mesecih za 101 osebo. To se pojavlja povsod na Gorenjskem. V vseh občinah na Gorenjskem je bilo v tem času 1398 nezaposlenih.

Podatki zajemajo tako imenovano »odkrito« nezaposlenost. To je evidenca oseb, ki so se v iskanju zaposlitve prijavile na Skupnosti za zaposlovanje v Kranju. Vedeti pa je treba, da ni malo tistih, ki se niso prijavili, zlasti, če nimajo pogojev za pridobitev podpore. Tako je lahko oceniti, da je v občini Kranj več kot 1000 delavcev brez redne zaposlitve. To pa ni malo, čeprav je stopnja brezposelnosti v bogatih evropskih državah običajno višja kot v Kranju. Vendar to ni dobra primerjava, kvečjemu za statistiko.

Znana je odkrita nezaposlenost, ni pa znana »podzaposlenost«. Koliko delavcev je v posamezni OZD odveč, tega nihče ne ve. Gospodarske organizacije (pa tudi negospodarske z družbeno nadstavbo vred) teh podatkov nimajo ali pa jih skrivajo. Ob gospodarskih zaostritvah v SFRJ pa se bodo tudi taki podatki pokazali v najbolj grobih oblikah. Zablodo preteklih 20 let bo težko popraviti in stanje na »trgu« delovne sile normalizirati.

Tehnološki viški delavcev pa lahko celo presežejo podzaposlenost.

VIRI IN LITERATURA

1. Josip Žontar: Zgodovina mesta Kranja. Izdala Skupščina občine Kranj 1982 (ponatis iz l. 1939), str. 369—731.

2. France Kresal: Tekstilna industrija v Sloveniji. Založba Borec Ljubljana 1976, str. 113.

3. Okrožnica Dravske banovine — IV-N-20607/5 z dne 11/10-1935.

4. Kranjski zbornik 1975. Izdala Skupščina občine Kranj 1975, str. 46—52.

5. Kranjski zbornik 1975, str. 46—52.

6. Makroprojekcija dolgoročnega razvoja kadrov v SRS do leta 2000 (iz leta 1977), str. 82, 83.

7. 900 let Kranja, Spominski zbornik. Izdal Občinski ljudski odbor Kranj, 1960, str. 452.

8. Kranjski zbornik 1970. Izdala Skupščina občine Kranj 1970, str. 48.

9. Ivan Svetlik: Zaposlenost in zaposlovanje. Delavska enotnost Ljubljana 1985, str. 213.

10. Zapisnik občinske seje 3/12-1934. Zgodovinski arhiv Kranj.

11. Kranjski zbornik 1970, str. 94, in Kranjski zbornik 1975, str. 62—69.

12. Franc Belčič: Demografska in kadrovska projekcija občine Kranj do leta 2000. Občinska raziskovalna skupnost Kranj, 1984, 2. del, str. 4.

Vsi podatki o zaposlitvah, prebivalstvu in migraciji iz drugih SR in AP so iz virov OZD, ki so obravnavane, pristojnih služb občine Kranj in Skupnosti za zaposlovanje v Kranju.

Povojna literarna podoba Kranja*

Stanko Šimenc

Uvod

Pot, po kateri je hodila slovenska književnost v letih po drugi svetovni vojni, še ni docela pojasnjena; to kažejo poskusi literarnozgodovinskih in celo filozofskih periodizacijskih opredelitev, ki opozarjajo na prelomnice, stile, smeri (prim. različno usmerjene literarne zgodovinarje in filozofe, kot so dr. A. Ocvirk, dr. B. Paternu, dr. F. Zadravec, dr. J. Kos, dr. J. Pogačnik, dr. T. Hribar itn.). Še manj pa moremo že zdaj ugotoviti, koliko tega bomo spravili v t. i. slovensko literarno zakladnico in kulturo. Po večkratnem kritičnem vejanju bo ostalo seveda bore malo zrnja v elitni skupini, čeprav ne smemo drugih kar vnaprej odpisati kot pokvarljivo blago, saj so vsi v svojem času prispevali po svojih močeh k podobi slovenske kulture. Zato ni namen pričujočega zapisa dokončno postaviti literaturo na mesto, ki ji gre, čeprav se ne odreka selekcijskim hotenjem, prizadeva pa si v slogu literarnozgodovinske kronike pokazati na ljudi in dela, ki povojno literarno pot gorenjske metropole vsaj oznamujejo, če že ne osvetljujejo. Seveda tudi ne moremo literarne podobe Kranja ločevati od splošnoslovenske, ker bi ji s tem lahko nekritično pripisali lažno veličino; lahko pa v njeni podobi, in sicer v najizrazitejših avtorjih, razpoznamo poteze, ki sooblikujejo slovensko literarno pot.

Tudi v Kranju opazimo na tej poti dvoje skrajnosti: tradicionalno večerniško literaturo, predvsem pripovedniško, ki ima precej bralcev, in avantgardna gibanja, na katera se občinstvo skoraj ne odziva, imajo pa velik odmev v javnih občilih. Najbrž pa se večina ljudi, tj. tistih, ki jih štejemo med bralce, giblje nekje v sredini: živi bolj ob tradicionalnih delih — le-ta ne terjajo od bralca toliko znanja o literaturi in učinkujejo povečini z močjo znanega oziroma pričakovanega — občasno pa z zanimanjem spremlja novosti in kulturne pretrese ali vsaj vznemirjenje, ki ga ponavadi povzročajo avantgardisti.

*) *V Kranjskem zborniku 1975 je izšel zapis Kranj in slovenska beseda s podnaslovom Literarnozgodovinska kronika skozi stoletja. V njem je opisano literarno snovanje petih stoletij na območju Kranja, od prve polovice 15. stoletja do izida zbornika 1975. Uredniški odbor zbornika je predlagal avtorju, da temeljiteje obdela povojno literarno podobo Kranja. V tem sestavku so popisani avtorji, ki so rojeni v občini Kranj, se preselili v občino ali nekaj časa živeli v njej. Literatura in viri niso posebej navedeni, ker gre za poljudnoznanstven zapis.*

Vezi s predvojno tradicijo

Povojnega obdobja ne izpolnjujejo le tisti, ki so začeli pisati po letu 1945; za zgodnja povojna leta so značilni pisatelji, ki so dozoreli že med vojnama, nekateri tudi prej, in jim je ta čas pomenil le nadaljevanje začrtane poti ali ustvarjalni zaton. Enemu od njih, Tonetu Šifrerju, pa je vojna nasilno pretrgala življenje.

Med najbolj nenavadnimi in najbrž najmanj po meščanski meri starega Kranja je bil **Ivan Rozman** (1873 Kranj — 1960 Ljubljana, pokopan v Kranju), pisatelj in publicist, uradnik v pravnih službah in kvestor ljubljanske univerze. Pisal je literarnokritične, politične, gospodarske in satirične članke. Gojil je tudi leposlovje in esejistiko, največ v reviji Ljubljanski zvon med vojnama, kot samouk se je dokopal do obsežnega, a nesistematičnega znanja v zgodovini, filozofiji in sociologiji, in to odseva v vsem njegovem pisanju.

V svojem ustvarjalnem zatonu je prišel v Kranj **Ivo Šorli** (1877 Podmelec na Tolminskem — 1958 Ljubljana/Bolkalce, pokopan v Kranju), pravnik, pripovednik, dramatik, kritik in prevajalec, po času in naravi sopotnik moderne. Prozo je začel pisati 1901 in sodeloval skoraj pri vseh literarnih revijah in časopisih. Šorli je izrazit meščanski pripovednik, uveljavil pa se je tudi s kmečko tematiko in pisal celo tradicionalno večerniško povest. Najpogosteje je opisoval izobražence kmečkega rodu (učitelje, duhovnike, uradnike). Poslednje leposlovno delo Večne vezi (1938) je napisal že kot šestdesetletnik. Svojo zelo plodovito in obsežno pisateljsko pot je končal z avtobiografijo Moj roman (1940).

Med leti 1904 in 1908 je bil profesor (slovenskega in nemškega jezika) na gimnaziji v Kranju **dr. Ivan Grafenauer** (1880 Velika vas v Ziljski dolini — 1964 Ljubljana), Slovstveni zgodovinar klasične slavistične koncepcije, strokovnjak širokih razgledov, avtor obširnega opusa, ki obsega nekaj tisoč strani publicističnih zapisov, traktatov, ocen, jezikoslovnih razprav, literarnih študij, literarnozgodovinskih razprav, monografij in prigodnih zapisov. V »kranjskem obdobju« je preučeval koroška narečja (Podjuna, Rož, Ziljska dolina), kot profesor pa se je posvetil slovstveni zgodovini, ki jo je bilo treba šele postaviti na moderno znanstveno podlago in prirediti šolski obravnavi. Ko

je natisnil prvi del zgodovine v gimnazijskih izvestjih (Jahresbericht des Staatsgymnasiums in Krainburg 1908, str. 3—51), se je takoj pojavil založnik za vso prvo knjigo; izšla je z naslovom Zgodovina novejšega slovenskega slovstva, 1. del: Od Pohlina do Prešerna (Katoliška bukvarna, Ljubljana 1909); drugi del je izšel 1911 pri isti založbi: Doba narodnega prebujenja, 1848—1868). Kasneje, ko je bil že v Ljubljani, je napisal nadaljevanje. Prenovljeni literarnozgodovinski šolski priročnik, ki še vedno kaže avtorjevo filološko šolo (povečini navaja življenjepise in bibliografske podatke), je v celoti izšel leta 1919 z novim naslovom Kratka zgodovina slovenskega slovstva (Jugoslovanska knjigarna v Ljubljani).

Pod vplivom moderne je pisal **Gustav Strniša** (1887 Kranj—1970 Ljubljana), mladinski pesnik in pisatelj, oče pesnika in dramatika Gregorja Strniše. Pisal je tudi podlistke (Jutro, Domovina, Domoljub) in povesti za odrasle, vendar je dosegel osebnostno značilno noto zlasti v pesmih in prozi za mladino. V knjižni izdaji so izhajala njegova številna dela od leta 1916.

Za krajši čas se je kot goriški begunec povezal s Kranjem tudi **dr. Jože Lovrenčič** (1890 Kred pri Kobaridu — 1952 Ljubljana), profesor slovenščine in latinščine, ko je leta 1916 živel v Kranju in poučeval na gimnaziji. Nekaj njegovih del je povezano s Kranjem in Gorenjsko: Oče naš (1915), daljši spev z begunjskimi motivi, Pereči ogenj, »povest izpod Jamnika« (1928), napisana v slogu nekdanjega vaškega žanrskega realizma, Tiho življenje (1931, risbe Božidar Jakac), knjiga legend, in Legenda o Mariji Pomagaj (1943, risbe Bara Remec), pesnitev o nastanku znane slike v božjepotni cerkvi na Brezjah, ki jo je iz zaobljube naslikal kranjski podobar Leopold Layer (1814).

Med zanimive, toda pri nas manj znane literarne osebnosti spada **Janko N. Rogelj** (1895 Kranj/Primskovo — 1974, prav tam), javni delavec, publicist, pesnik in pisatelj. Leta 1913 se je po 4. gimnazijskem razredu in opravljenem šoferskem tečaju na Češkem odpravil s stricem v ZDA. Sodeloval je v številnih izseljenskih listih in postal prvi urednik (1918) dnevnika Enakopravnost (Cleveland). Leta 1972 se je za stalno vrnil v domovino, žal, tik pred smrtjo. Rogelj je bil zaupni prijatelj pisatelja Louisa Adamiča, in po Adamičevi smrti (1951) tajnik Spominske ustanove Louisa Adamiča. V Rogljevi poeziji izstopa socialna nota, prozni sestavki pa razodevajo izreden smisel za humor. Pri nas so izšle tri njegove leposlovne knjige: zbirka črtic Kruh in srce (1962), zbirka Srkivnostni klic (1967), v kateri je 25 pesmi, mladinska proza in črtice, in Svoji k svojim (1973), črtice, ki jih je avtor prinesel ob vrnitvi s seboj v domovino. Vsa Rogljeva dela so opazno avtobiografska, v njih pa je tudi obilo grenkobe, in to je spričo izumiranja slovenskega življa v Ameriki tudi razumljivo.

V Kranju je rojen tudi **Fran Roš** (1898 Kranj—1976 Celje), učitelj, Maistrov in koroški borec, pesnik, pisatelj in dramatik. Med drugo svetovno vojno je bil izgnan v Srbijo; svoja tedanja doživetja je izpovedal v zbirki Pesmi iz ječe in pregnanstva (1947), njegovi Slovenski izgnanci v Srbiji 1941—1945 (1967) pa so dokumentarne narave. Roš je sodeloval v številnih revijah že od leta 1914, najuspešnejši pa je bil v delih za mladino (npr. Medved Rjavček, Juretovo popotovanje in še kaj, Medvedek Dija, Letalec Nejček, Vid Nikdarsit, Tinca brez mezinca).

Nekaj let po upokojitvi (preselil se je iz bližnje Radovljice, kjer je bil ravnatelj nižje gimnazije) je preživel v Kranju tudi **Tone Gaspari** (1893 Selščck pri Cerknici — 1985 Ljubljana), predmetni učitelj in pisatelj, brat Maksima Gasparija, znanega slikarja iz skupine Vesnanov. Gaspari je gojil realistično prozo s socialno motiviko (povesti Splavarji, Invalid Klemen, Druga mati, Cesta), njegovo poglavitno delo pa je posvečeno otroški in mladinski književnosti. Občuten delež ima Koroška (ob plebiscitu je tam deloval kot propagandist), in sicer v knjigah Sijaj, sijaj sončece, Gor žez izaro in Povest o gornjem možu. Osem let (1932—1940) je urejal Razore, revijo za odraslo mladino. Kot avtor slovstvenih beril je uvajal odlomke iz del tedanjih najmlajših pisateljev. Jesen svojega življenja je preživel v Ljubljani, kamor se je leta 1973 preselil iz Kranja.

Kranjčan po rodu je tudi **dr. Karel Dobida** (1896 Kranj—1964 Gradec/Graz, pokopan v Ljubljani), po študiju pravnik, težišče njegovega zanimanja pa so bili umetnost — umetnostna kritika (z Josipom Vidmarjem in Stanetom Kosovelom ustanovil revijo Kritika), publicistika (likovna umetnost, spomeniško varstvo, urbanizem) in prevajalstvo. Bil je v raznih upravnih službah, od leta 1950 pa do smrti ravnatelj Narodne galerije v Ljubljani. Prevajal je predvsem iz francoščine, in sicer pisatelje, kot so Anatol France (Spomini in zgodbe, Zločin Silvestra Bonnarda, Tais), Romain Rolland (Miklavž Bregnon), Gustave Flaubert (Vzgoja srca, Zgodba mladega moža), Alphonse Daudet (Tartarin iz Tarascona, Zastavonoša in druge zgodbe), Honore de Balzac (Šagrinova koža) in Prosper Mérimée (Carmen).

Širšemu občinstvu je danes manj znan dramatik **Jože Vombergar** (1902 Pšenična polica pri Cerkljah — 1981 Buenos Aires), pravnik v upravni službi; 1945 emigriral v Argentino, tam se je preživljal kot delavec in uradnik na železnici. Napisal je nekaj ljudskih iger po Finžarjevem in Golarjevem zgledu: dramo Vrnitev (1932), komedijo Voda (1932, predelava 1942), veliko so jo igrali na amaterskih odrih in med izseljenci, ter satirično veseloigro Zlato tele (1935). Po vojni je napisal še več ljudskih iger, npr. Tabor brezpravnih, Napad in Martin Krpan (po Levstiku). Vombergar je prvi slovenski pisec radijskih iger. Nekatere temeljijo na ljudskih motivih (Sveti trije kralji, 1935, Zakleta Veronika, 1935). Najpomembnejši je njegov cikel Vesele in žalostne iz življenja Jake Smodlake in njegovih (izvedene 1935—1941, 16 veseloiger).

Tragično usodo je doživel profesor slovenščine **Tone Šifrer** (1911 Žabnica — 1942 Mauthausen), pesnik, pisatelj in kritik, za katerim je izginila sleherna sled v nacističnem taborišču smrti. Pod psevdonimom Jern Ledina se je prvič oglasil v Ljubljanskem zvonu 1937 in ostal zvest sodelavec te revije do

konca njenega izhajanja (1941). Sprva je pisal prozo, vendar je njegova lirika močnejša; njen vodilni motiv je, da je čas vse vrednote ubil, samo človeka ni mogel. Vso njegovo strast sta pritegnili sodobnost in zemlja — to je bil svet Šifrerjevega estetskega in življenjskega zanimanja. Umrl je mlad, ko se še ni utegnil lotiti večjih načrtov. Izbor iz njegovega dela (pesmi, proza ter esej Čop in Prešernov Krst pri Savici) je izšel leta 1947 z naslovom Kmet in stvari, njegovo zbrano delo z naslovom Mladost na vasi pa leta 1971.

Zelo bogato je bilo kulturno in umetniško delovanje **Jože Vovka** (1911 Češnjica pri Podnartu — 1957 Zgornje Jezersko), duhovnika, pesnika in pisatelja. Med 1937 in 1941 je bil kaplan v Kranju, v letih 1941—1945 izgnan v Srbijo, 1945—1951 ponovno v Kranju, nato župnik na Jezerskem. V njegovi poeziji prevladujejo intimna razmišljanja v duhu poekspresionistične katoliške lirike, pa socialni, domoljubni in narodnoosvobodilni motivi. V zbirki Izgnanci (Beograd 1945) je zbral medvojne pesmi, polne domotožja, bolečine, upanja in uporništva. To liriko je skoraj v celoti ponatisnil v novi zbirki Pesmi (1956), ki prinaša celotni izbor iz njegovega pesništva. Kot pripovednik se je predstavil leta 1941 z zbirko humoresk Zaplankarji (ilustriral Hinko Smrekar), njegovo najuspešnejše prozno delo pa je zbirka avtobiografskih črtic za mladino Naš Buček (1943, ilustriral Janez Trpin), napisanih v duhu Finžgarja in mohorjanske večerniške literature. Vovk je pomemben tudi kot prevajalec. Pred vojno je prevajal za gledališče Katoliškega prosvetnega doma, po vojni pa za Prešernovo gledališče (npr. Lope de Vega: Prebrisana norica, 1948, in Ljubavni vozel, 1954) in SNG Dramo v Ljubljani (Celderonova komedija Dama škrat, 1949). Številne so tudi njegove objave v časopisnem in revialnem tisku. Vovk je bil realistična narava, zato je njegova beseda nazorna; pisal je preprosto, včasih tudi preveč poučno.

Povojni kulturni in književni razvoj

Na zunaj se kaže dejavnost kranjskih literatov v sodelovanju pri vseh slovenskih revijah za književnost in kulturo, v zbornikih in samostojnih publikacijah. Ves čas po vojni pa so si tudi zelo prizadevali, da bi dobili svojo revijo.

Prva lastovka je bil zbornik kranjske gimnazijske mladine (šolsko leto 1945/46) **V nove zarje**, posvečen »dijakom kranjske gimnazije, ki jim je ugasnilo življenje v boju za svobodo in pravico ponižanih in teptanih«. Izšel je oktobra (ali v začetku novembra) 1945. Poleg spominskih in dokumentarnih sestavkov zasledimo v tej po obsegu skromni publikaciji (24 str.) pesmi in prozo kasnejšega literarnega zgodovinarja Borisa Paternuja, tedaj maturanta kranjske gimnazije in sourednika zbornika. Paternu je tedaj objavil tudi svoj prvi literarnozgodovinski zapis: s pesmijo Izgnanci je predstavil umetnika partizana Mirana Jarca.

Prvi pomembnejši skupni literarni nastop zasledimo leta 1953, ko je gimnazijski literarni krožek pod vodstvom profesorja Andreja Kocijana izdal zbornik **Plamenica**. Avtorji prispevkov so se kasneje na najrazličnejše načine uveljavili v kulturni javnosti; pesmi sta objavila Bojan Pisk in Valentin Pivk, prozo Alenka Bole in Andrej Triler, poezijo, prozo in dramatiko France Vurnik, edini literarnozgodovinski prispevek pa je napisal Jože Pogačnik (Prežihov Voranc — dramatik).

Več upanja za kontinuiteto izhajanja je zbudila »revija za kulturo« **Gorenjska** (1957); ki si je prizadevala pridobiti splošnoslovenski pomen, saj so se v njej često pojavljala tudi imena od drugod, kot so npr. Miško Kranjec, Jože Snoj, Matjaž Kmecl, Ada Škerl in Veno Taufer. Med kranjskimi oziroma gorenjskimi avtorji najdemo imena, ki so povezana z literaturo ter drugimi kulturnimi in znanstvenimi dejavnostmi: Cene Avguštin, Gregor Kocijan, Miha Klinar, Bojan Pisk, Meta Čampa, Nace Šumi, Štefan Eržen, Eva Rudolf, Stanko Bunc, France Pibernik idr. Revija, ki jo je izdajal Klub likovnih delavcev Gorenjske, urejal pa slikar Milan Batista, je izšla samo trikrat: št. 1—2, 3, 4—6 (skupaj 240 strani). Zadnjo številko je pospremilo obvestilo: »Ker revija ni našla zadostne podpore in razumevanja za svoje nadaljnje izhajanje, obveščamo bralce, da je pričujoča številka zadnja.«

Potem je sledil desetletni revialni presledek, dokler niso leta 1967 začela izhajati **Snovanja**, in sicer šestkrat na leto kot priloga pokrajinskega gorenjskega lista Glas v Kranju, urejal jo je Klub kulturnih delavcev. Vsaka številka je obsegala osem do dvanajst strani Glasovega formata, prvi urednik pa je bil Bojan Pisk. Snovanja so imela namen zbirati gorenjske kulturne delavce, pa tudi vse druge, ki morejo kakorkoli prispevati h kulturnemu razvoju Gorenjske. Prinašala so gradivo z vseh kulturnih področij, od splošnih in aktualnih vprašanj pa do umetniških in kulturnoznanstvenih prizadevanj posameznikov, inštitucij ter organizacij na Gorenjskem. Leta 1968 so Snovanja posvetila celotno 3. številko koroškim avtorjem. V njej so sodelovali pesniki Valentin Polanšek, Niko Darle (Pravo ime Erik Prunč), Miško Maček (pravo ime Karel Smolle) in prozaist Boro Kostanek (pravo ime Florjan Lipuš). Tudi likovno gradivo so za to številko prispevali koroški slikarji: Valentin Oman, Hubert Greiner, Zorka Weiss in Gustav Januš. Omenjeni pesniki in pisatelji, pionirji novega literarnega gibanja med Slovenci na Koroškem, najprej zbrani okrog revije Mladje (ust. 1960), so skušali že na začetku svoje poti (v nasprotju s tradicionalnim bolj ali manj poučno-vzgojnim domačijskim slovstvom na Koroškem) ujeti korak s sodobnimi literarnimi tokovi in si utreti pot do zahtevnejše književnosti. Snovanja so predstavila številne pesnike, pisatelje, dramatike, prevajalce, kulturne in literarne zgodovinarje, ki so delovali na Gorenjskem ali bili tam rojeni,

kot so npr. R. Šeligo, M. Štancar, I. G. Plamen, S. Škufca, T. Gaspari, J. Šifrer, J. Juvan, F. Križnar, S. Bunc, B. Pisk, F. Pibernik, V. Jesenik, A. Bole, V. Cundrič, F. Zagoričnik, V. Hafner, Š. Remic, M. Kne, M. Kadivec, T. Fajfar, P. Lužan itn. Pod različnimi uredništvi so Snovanja izhajala trinajst let, do leta 1979, ko so urednikom in sodelavcem pošle moči, predvsem pa volja za skupne nastope. Po svoji pisanosti in bogastvu so danes Snovanja nepogrešljiv vir za kulturno podobo Gorenjske. Nova revija za literaturo in kulturo **Avtor** (1. številka je izšla 1988), ki skuša nadaljevati tradicijo, pa nikakor ne more zaživeti.

Klub kulturnih delavcev pa se je poskusil tudi z založništvom, ki je bilo sicer bolj kratke sape, vendar je imelo velik odmev. Leta 1969 je začel izdajati zbirko **Mapa** s podnaslovom Poezija-grafika. Po obliki je bila to nova edicija pri nas, predvsem pa svobodnejša od tradicionalne pesniške zbirke. Rodila se je iz zamisli pesnika Franceta Pibernika in iz delovnih možnosti kluba, ki je zbiral povečini likovne in besedne ustvarjalce. Mapa obsega po šest samostojnih nevezanih listov (34 × 15 cm) v ovitku, tako da jih lahko uporabimo tudi kot eksponate. Vedno naj bi enakopravno sodelovala pesnik in likovnik. Žal sta izšli le dve mapi, št. 1 in 2. V Mapi št. 1 sta sodelovala pesnik France Pibernik in slikar Henrik Marchel, v Mapi št. 2 pa pesnik Franci Zagoričnik in likovnik Štefan Simonič. O vseh avtorjih so na zavihih ovitkov obeh Map zapisani življenjepisni in bibliografski podatki in podatki o razstavah.

Samostojno, brez katerekoli organizacijske in družbene gmotne podpore je začela delovati skupina **OHO**, usmerjena v literaturo, poezijo, likovnost in celo film. V njej so bili močni zastopniki ali celo vodilni Kranjčani M. Pogačnik, F. Zagoričnik in I. G. Plamen. Gibanje, ki ga je Taras Kermauner najprej razlagal kot **reizem**, v kasnejših fazah njegovega razvoja pa kot **ludizem, lingvizem** (verbalizem), **karnizem** in **misticizem**, se je začelo leta 1964 kot ustvarjalen odgovor na zatrto gibanje skupine okrog Perspektiv. V študijskem letu 1966/67 je skupina celo zavzela položaje v uredniškem odboru študentskega lista Tribuna. V javnem nastopanju so imeli akterji tega gibanja vrsto težav (ukinjanje razstav, nemožnosti za objavo), in sicer zaradi svoje alternativnosti (eksperiment zunaj uradnih ustanov, kontrakultura) in ker niso priznavali nobenega »karizmatičnega historičnega subjekta«. Zato so bili prisiljeni izdajati svoja dela v samozaložbi, v t. i. edicijah OHO, kot so npr. Zvočna knjiga, Embrionalna knjiga (I. G. Plamen), Opus nič (F. Zagoričnik), zbornik Eva itn. Najmočnejša osebnost med ohojevci je bil Marko Pogačnik (roj. 1944), tedaj študent Akademije za likovno umetnost v Ljubljani, danes pa akademski kipar, ki se je leta 1971 z drugimi sodelavci iz skupine nastanil v Šempasu v Vipavski dolini; tam živi še danes in raziskuje urbane in naravne prostore s pomočjo tehnik radiestezije (»intuitivni urbanizem«) ter oblikuje prostore s pomočjo kiparskih in arhitektonskih posegov (»horizontalna plastika«). Vrsta avtorjev iz skupine OHO je kasneje prenehala ustvarjati; eni so umrli, drugi prešli v drugačne kontekste, le Pogačnik ohranja bistvo gibanja vse do danes. Slovenska literarna avantgarda pa je po ohojevcih dobila še več pisanih cvetov.

K zgodovinski podobi Kranja so mnogo prispevali zborniki, ki jih izdaja občinska skupščina ob občinskem prazniku 1. avgusta. V sedanji obliki in vsakih pet let izhajajo od leta 1970 (Kranjski zbornik 1970, 1975, 1980, 1985, 1990), njihov zametek pa najdemo še v dveh podobnih publikacijah, to sta Kranj v boju in svobodi (izdal Mestni odbor SZDL 1954) in 900 let Kranja (Spominski zbornik, izdal Občinski ljudski odbor 1960). Ti zborniki niso le lokalne narave, pomembni so za slovensko krajevno zgodovino. V njih so zajeta vsa obdobja Kranja in občine od antike do današnjih dni in obdelane najrazličenjša področja človeškega delovanja: politika, razvoj poselitev in prebivalstva, gospodarstvo in kultura, denarni zavodi, trgovina, pota in promet, elektrifikacija, kmetijstvo, delavstvo, uprava in sodna razdelitev, šolstvo, zdravstvo, arhitektura in likovna umetnost, gradovi in meščanske hiše, urbanistični razvoj, literarna zgodovina, etnologija, planinstvo, lovstvo, gasilstvo, šport, društva, ustanove in še marsikaj.

Od leta 1971 dalje prireja Prešernovo gledališče v Kranju vsako leto **teden slovenske drame**, s katerim spodbuja nastanek in uprizoritev slovenskih novitet. Od leta 1979 spremljajo to prireditev še vsakoletne **nagrade Slavka Gruma** (za uprizorjena, natisnjena ali komisiji predložena nova dramska dela) in **Grün-Filipičevo priznanje** za dramaturgijo v naših gledališčih (vsaka tri leta). Doslej so bile nagrajene tele izvirne drame: 1979 Voranc Daneta Zajca, 1980 Karamazovi Dušana Jovanovića, 1981 Svatba Rudija Šeliga, 1982 Disident Arnož Draga Jančarja, 1983 Zlati čeveljčki Dominika Smoleta, 1984 Moj ata socialistični kulak Toneta Partljiča in Ana Rudija Šeliga, 1985 Veliki briljantni valček Draga Jančarja, 1986 Kalevala Daneta Zajca, 1987 Gabrijel in Mihael Jožeta Snoja ter Biljard na Capriju Iva Svetine, 1988 Evangelij po Judi Sergerja Verča, 1989 Zalezovanje Godota Draga Jančarja in 1990 Zid, jezero Dušana Jovanovića. V organizaciji Osrednje knjižnice v Kranju, kasneje pa Prešernovega gledališča potekajo od leta 1981 **Srečanja slovenskih pesnikov.** Njihovi referati in pogovori o aktualnih vprašanjih sodobne slovenske poezije (kasneje so objavljeni v posebnih publikacijah, nekateri pa tudi v revialnem tisku) so bili doslej ubrani na teme Poezija, pesniki in zgodovina (1981), Odgovornost poezije? (1982), Sedanji trenutek slovenske poezije (1984), Slovenski pesnik in evropska kultura (1985), Čemu pesniki v ubožnem času (1986), Odisejstvo in poezija (1987), Odčarani svet in poezija soemdesetih let (1988) ter Poezija in mit (1989). Na prireditvi podeljujejo v zadnjih letih tudi **Jenkovo nagrado** za najboljšo pesniško zbirko v preteklem letu. Leta 1986 jo je prejel Niko Grafenauer za zbirko Palimpsest, leta 1987 Veno Taufer za zbirko Vodenjaki, 1988 Tomaž Šalamun za zbirko Mera časa in 1989 Aleš Debeljak za zbirko Slovar tišine.

Poezija

Pesništvo kranjskih avtorjev kaže zrcalno podobo slovenskega: ima najbolj sklenjen razvoj in največ uspehov. Ohranilo je torej tisto središčno vlogo pa tudi pisanost »med tradicionalnim občutkom in eksperimentalnim zagonom« (Jože Pogačnik), ki jo ima v svojem razvoju že od Prešerna.

Izmed povojnih pesnikov, ki pišejo v Kranju, se je najprej uveljavil **France Pibernik** (1928 Suhadole pri Komedni), slavist, od 1959 profesor na kranjski gimnaziji, raziskovalec sodobne slovenske književnosti ter prevajalec iz nemščine (npr. B. Brecht, Paul Celan) in angleščine (npr. T. S. Eliot). Objavlja od leta 1950. Doslej so mu izšle tele pesniške zbirke: **Bregovi ulice** (1960), **Ravnina** (1968), **Poezija-grafika** (1969), **Razlage** (1973), **September** (1974) in **Odzvok** (1979). Za vstop v Piberníkovo poezijo je treba poznati vsaj dva njegova življenjepisna podatka: prvič, da spada pesnik v rod, ki je dočakal drugo svetovno vojno sredi otroštva in mu je vojna vihra, potem ko mu je nasilno pretrgala deška leta, vtisnila poteze odraslosti; in drugič, da je to človek, ki je zrasel iz zemlje in ga je življenje zaprlo med »ozke bregove ulic«. Pesnikova misel se giblje na relaciji preteklost — sedanjost in hoče biti — vsaj v najvišjih dosežkih — diagnoza našega časa. Le-ta raste iz sveta majhnih, za oko nepomembnih stvari, vendar izbranih tako, da skoznje prepoznavamo koordinate, ki določujejo naš čas. Pibernikova zgodnja lirika je osebnoizpovedna. Kasneje pesnik radikalizira problem človekovega bivanja in ob drobnih oblikah življenja išče njegov smisel; zavest majhnosti na večni poti življenja pa določa pesnikov odnos do tistega sveta, ki mu pripisuje pomembnost in ga razgrinja pred nami. Osebno prizadet vztrajno išče resnico o človeku in času. Od začetnih mračnih tonov se pesniška beseda prevesi v zgoščene podobe pogosto satirične misli, vendar je v njem preveč bolečine o zapuščeni zemlji, ki ga nenehno privablja; vrača se in odhaja, a slovesa ne zmore. Iz teh doživetij je porojena Pibernikova poezija. Pesnikova ljubezen je posvečena vsemu, kar je po njegovem pragibalo življenja, ob tem pa skuša kaj reči o večni uganki življenja in smrti. S prehodom iz osebne tematike v radikalizirano problematiko človekovega življenja in položaja v svetu se Piberniku tudi stopnjuje izdelanost in izrazitost pesniškega izraza. Njegova pesniška ustvarjalnost pa dobi nove poteze, ko se s protitezami opredeljuje do nekaterih znanih dogodkov in pojavov iz slovenske zgodovine. Sem spadajo vse »prepesnitve« rokopisnih spomenikov, slovenskih ljudskih pesmi in pesniška aktualizacija zgodovinskih tem 15. in 16. stoletja. Jedro avtorjevega pesniškega zanimanja pa ostaja usoda sveta, človeka in civilizacije.

Za javnost najbolj kontroverzen pesnik v Kranju in v Sloveniji, neločljivo povezan z obdobjem slovenske pesniške avantgarde, ki se je začela z dejavnostjo skupine OHO (1965) in končala kontinuiteto z dvojno številko revije Problemi 1975 (št. 1—2), je **Franci Zagoričnik** (1933 Duga Resa, živi v Kranju/Kokrica), najprej delavec v Tekstilindusu v Kranju (1948—1965) in od 1965 svobodni književnik. Poleg poezije, ki zavzema največji del njegovega ustvarjanja, piše prozo, polemike, članke o literaturi, prevaja iz srbohrvaščine in v srbohrvaščino, občasno ureja revije ter literarne izbore in antologije, sodeluje v hrvaških, srbskih, madžarskih in italijanskih modernističnih publikacijah. Samostojno so doslej izšla tale njegova dela, od katerih je največ pesniških: **Agamemnon** (1965), **V risu** (1967), **Obsedno stanje** (1969), **Poezija-grafika** (1969), **Fondi Oryja Pala** (1970), **Leto in dan** (1972), **Navodilo za uporabo** (1972), **To je stvar, ki se imenuje pesem** (1972), **Fusnota** (1973, kratka proza), **Naime namreč nämlich** (1978, antologijski pregled konkretne in vizualne poezije), **Bistveni udarec mojstra An'ana** (1978, roman), **Sveder** (1983, izbral, uredil in spremno besedo napisal Niko Grafenauer), **Nihilizem je humanizem** (1986, esejistična razmišljanja), **A na nas?** (1987) in **Obsedno stanje** (1989, izbral in uredil Tone Perčič). Kljub temu da je Zagoričnikovo delo zelo raznoliko, je predvsem pesnik, ker je njegovo izpovedovanje mišljenja predvsem pesniško. Je zelo eruptiven: piše hitro in veliko. Tako je tudi prodrl v literaturo: v nekaj letih se je pojavil v skoraj vseh slovenskih periodičnih publikacijah (najprej v Perspektivah 1960/61), kasneje v jugoslovanskih in tujih revijah. Pozornost zbuja med kritiki in teoretiki, o njem so pisali zelo veliko in tudi polemično, tako da njegova literarna podoba še zmeraj ni posebno jasna. Zagoričnikova poezija je dosledno in sistematično posvečena raziskovanju in razgrajevanju jezika; tako se želi dokopati do tistih elementarnih sestavin pesniške govorice, ki ostajajo na dnu vsakega poetičnega »pomenjanja«. Njegove eksperimentalne operacije odkrivajo veliko vztrajnost in temeljitost in se v večini besedil izmikajo razberljivemu pomenu; pesnikova fantazija je brez meja in brez predsodkov. Zagoričnik je najdoslednejši, najradikalnejši in tudi najvztrajnejši mejni rob slovenskega pesniškega modernizma in avantgardizma.

Nekoliko odmaknjen od osrednjega toka slovenske poezije piše **Bojan Pisk** (1933 Ljubljana, ves čas živi v Kranju). Nekaj časa je študiral slavistiko, potem pa se zaposlil v Ljudski knjižnici v Kranju; vodi jo že več let. Objavljati je začel zelo zgodaj (1950) in se občasno pojavlja v revialnem tisku. Doslej so izšle tele njegove zbirke: **Upadla gladina** (1964), **Polnoletje odpovedi** (1979), **Predrti klic** (1983) in knjiga za otroke **Ko se smejem, vse razgrejem** (1983). Piskove pesmi so nekakšen lirični dnevnik hotenj in sanj notranje razburkane mladosti. Pričajo o intenzivnem doživljanju ljubezni in slovesa, nekatere pa so nekoliko manj intenzivna pesniška upodobitev, ki ima predvsem v zgodnjih delih senzualni podton. Sčasoma preidejo v drobne, izpiljene lirične zapise, in razodevajo pesnikovo življenjsko povezanost s stisko sodobnega sveta. Zanimajo ga vprašanja svobode, pričakovanj, poraza, vesti, odpovedi in zgubljenosti. Ta poezija je polna mračnih tonov, redki svetli pa

podčrtujejo pesnikovo vztrajanje v danem življenju, hkrati pa tudi njegovo prepričanje, da se mora človek sam, v samoti izkopati iz svojih stisk. Piskove pesmi so v sozvočju s sodobno slovensko liriko in hkrati njen odtenek.

Dokaj samonikla pesniška osebnost je **Janez Juvan** (1936 Breg ob Savi/Kranj), absolvent slavistike. Po odsluženi vojaščini živi v Ljubljani kot korektor v ČGP Delo. V revialnem tisku se je pojavil leta 1959 (Mlada pota) in odtlej objavljal še v študentski Tribuni, Problemih, Naši sodobnosti in Perspektivah; nekaj pesmi so mu prevedli v srbohrvaščino, makedonščino in bolgarščino. Leta 1971 je v reviji Otrok in družina objavil deset proznih avtobiografskih utrinkov pod skupnim naslovom Očetov dnevnik. Leta 1965 je izdal pesniško zbirko **Potopljeni mesec** »z dokaj strogim občutkom za dozorelost besedil«. »V njej objavljene pesmi izpovedujejo nekoliko trpko življenjsko razpoloženje. V pesnikov duhovni svet se zadira ostrina vsakdanje neprizanesljivosti, ki mu ob mladeniškem vstopu v življenje podira pravljično svetlobo otroštva. Vendar ga nova spoznanja notranje ne potarejo, z njimi se spoprijema, s trezno mislijo in z zvestobo trdnosti prvinskemu svetu, naravi.« (France Pibernik) »Področje, kjer najde in utrdi svojo najbolj osebno noto, je področje intimne povezanosti z naravo ter njenimi včasih še kmečko svežimi prvinami. Seveda je ta povezanost daleč od kakršnegakoli domačijstva. Juvanova pot do zemlje in narave sploh ni umik ali celo beg pred stisko. Preproste prvine so predvsem prevodnik njegovih duševnih stanj, metaforično gibljiv in ekspresivno docela svoboden prostor sporočanja.« (Boris Paternu) Po mnenju Franceta Pibernika je pridobila Juvanova poezija z naslonitvijo na pokrajino in njeno predmetnost mnogo svežih izrazov in podob, v katerih je mogoče iskati temeljne značilnosti pesnikovega sloga. Juvan se z literaturo ne ukvarja več. Ustvarjalne moči je preusmeril v fotografijo; samostojno je doslej razstavljal že petnajstkrat, na skupinskih razstavah pa več kot tristokrat.

Še vedno brez pesniške zbirke, čeprav že dolgo med plodovitimi ustvarjalci je **Martin Kadivec** (1936 Ljubljana, vendar vseskozi živi v vaseh okrog Kranja, zdaj v Britofu), profesor slovenskega jezika, zaposlen od začetka v osnovni šoli Janka in Stanka Mlakarja v Šenčurju, v zadnjih letih predvsem kot šolski knjižničar. Piše lirsko poezijo, pogosto aforistično zasnovano in jo objavlja od leta 1961 (Mlada pota, Mentor, Samorastniška beseda, Snovanja, Sodobnost idr.), ocenjuje pa tudi književna dela za otroke in mladino. Kadivčeva lirika je refleksivna. Pesniška podoba je često vzeta iz narave, pokrajine, lahko je samo delček tvarnega sveta.

Sam ter s pomočjo literarnih skupin in literarnih srečanj utira pesniško pot **Marijan Štancar** (1941 Jezersko), kovinostrugar in kontrolor v kranjski Iskri, od 1986 v invalidskem pokoju. Doslej je objavljal v različnih publikacijah, kot so npr. Perspektive, Primorski dnevnik, Tribuna, Mladina (priloga Mlada pota), Snovanja, Slovenski vestnik, Književne novine itn. Štancar je pesniški iskalec. Niha med aktualistično poezijo (napisal je npr. pesnitve Martin Luther-King, Che, Feniks krvave žare — labodji spev, poema o Janu Palachu, ki se je leta 1969 iz protesta javno zažgal v Pragi, ko so vanjo vdrle sile Varšavskega pakta) in filozofskim razglabljanjem o človekovi usodi. Njegov izraz je blizu ekspresionizmu, poln preobloženih metafor in pogosto patetičen. Izdal je dve pesniški zbirki: **Glej človek?** (1963) in **Pesmi** (1982); prvi je napisal spremno besedo dramatik Ivan Mrak (psevdonim Ivan Nabi), Štancarjev prijatelj in literarni vzornik.

Izzivalen, celo šokanten literat med Kranjčani je **I. G. Plamen** (pravo njegovo ime je Iztok Geister (1945 Laško, živi v Naklem/Kranj), pravnik, dalj časa zaposlen na Fakulteti za organizaciske vede v Kranju, od leta 1987 samostojni kulturni delavec. Kot eden od glavnih akterjev skupine OHO in navdušen sodelavec vseh publikacij, ki so odprla vrata avantgardi (Problemi-Katalog, Študentovska Tribuna, beograjska revija Rok), je Plamen objavljal svoje pesmi v različnih tiskih, npr. v **Pegamu in Lambergarju** (1968, edicija OHO), v zbornikih avantgarde **Eva** (1966, edicija OHO), **Pericarežaracirep** (1969). Izdal je več samostojnih zbirk: **Žalostna majna** (1969), **Ikebana** (1969, skupaj z M. Pogačnikom), antologijski izbor **Pesmi** (1972) in **Parjenje čevljev** (1977). Prevedel je tudi antologijo japonske lirike z naslovom **Haiku** (1979). Geistrovi pesniški izdelki so ena od skrajnih možnosti poezije. »Vse tisto, kar povezuje različne poezije med sabo in kar omogoča, da poezija je poezija, kar je torej vezano na pojme, kot so ideali, želja in vera v uresničenje teh idealov, plemenita čustva, lepa oblika, iluzije, humanizem, poslanstvo pesmi na svetu, bistvo smisel — vse to je iz teh pesmi izrinjeno. Gredo — tako rekoč — mimo tega. Nad vsakdanji ‚nesrečni' svet ne postavlja nobenega ideala in ne kaže nobene najmanjše volje, da bi ga . . . Pesmi samo popisujejo, ali natančneje rečeno: samo naštevajo stvari našega sveta in njihova ‚čudna', z zdravo pametjo nedojemljiva razmerja. Pri tem pa naravnost ni povedan noben čustven odnos do njih, nobene sodbe ni, ki bi jih vrednotila in ocenjevala. Skladno s to avtorjevo vzdržnostjo vrednotenja in ‚poplavo' predmetov v pesmih je tudi mesto človeka v njih. To mesto pa je takšno, da je treba reči, da se pomika zmeraj bolj k robu, ali drugače: človek iz njih izginja. Pred nami se razgrinja težki svet stvari in reči, ki preplavljajo človeka množične družbe. Odpadli so humanizem, ideja in končni smisel oziroma napor po razkritju smisla bivanja. ‚Pesnik' se je suho zrinil med to, kar je, med liste, prometne znake, reklamne napise, vetrobranska stekla, strehe, torbice, čevlje, veverice, kamne, jih motri, nam jih našteva in včasih pove, kakšna razmerja so med njimi. Ta razmerja pa so seveda ‚nenavadna' . . . Samo po sebi vse to ni zelo novo v poeziji. Novo pri tem je to, da teh pesmi ne zanima smisel in bistvo teh reči in zato jim tudi ne dajejo nobenega posebnega pomena; samo pripovedujejo, da te reči so. To pa pomeni v prvi vrsti, da bralec za besedami in verzi ne sme iskati nekega skritega pomena, ki naj bi ga avtor skril za besede, ampak jih mora jemati samo dobesedno in hkrati sam razmisliti, kako je

mogoče, da se razgrinja pred njim takšen masivni svet in kje stoji sam.« (Rudi Šeligo). Po ohojevskem obdobju se je Geister začel intenzivno ukvarjati z ornitologijo in izdal troje knjig: **Ptice na gnezdu**, priročnik za fotografiranje (1976), **Ptice okoli našega doma** (avikulturni priročnik, 1977) in **Slovenske ptice**, priročnik za opazovanje in preučevanje ptic (1980). Leta 1989 je objavil še knjigi **Nenavadni izleti** in **Zgodbe iz grmovja** (ekološka problematika). Poezije ne objavlja več.

Vsestranski ustvarjalec je **Pavel Lužan** (1946 Stražišče/Kranj), po študiju dramaturgije na Akademiji za gledališče, radio, film in televizijo v Ljubljani od leta 1978 dramaturg v Uredništvu igranega programa Radia Ljubljana. Piše poezijo, prozo in dramatiko od leta 1965 (Mlada pota, Problemi, Sodobnost, Tribuna, Snovanja, Dialogi, Most/Trst, Obrazi/Celje, Mlad borec/Skopje, Mladost/Beograd, Pitanja in Oko/Zagreb, La Battana/Rijeka, Scena/Novi Sad, literarne oddaje Radia Ljubljana). Lužan se je najprej predstavil kot pesnik slovenske avantgarde z vsemi značilnostmi odpora do literarne tradicije. Situacije, ki jih odkrivamo v njegovi poeziji, so predvsem eksistenčne, to pa pomeni, da ne zadevajo samo njega kot posameznika, ampak vse nas. Po letu 1973, ko mu je izšla pesniška zbirka **Potovanje**, se intenzivno ukvarja z dramatiko, vendar občasno še zmeraj objavlja poezijo v revialnem tisku.

Izključno s pisanjem za otroke se ukvarja **Katjuša Virnik** (1946 Lože pri Vipavi, živi v Kranju), socialna delavka, ki že dobro desetletje objavlja v reviji Ciciban pesmice (npr. Smeharija, Čudne hlače, Prometna, Naša želva, Pesmica o življenju) in redkeje prozne sestavke (npr. Lizika grizika, Škrlatinca). Njeno literarno delo označuje prisrčnost, s katero prodira v otroški svet, skoraj vsa dela pa so vzgojno obarvana.

Med pesnike z zelo kultiviranim izrazom spada **Mojca Seliškar** (1947 Ljubljana, do 1970 živela v Kranju, odtlej v Ljubljani), profesorica slovenskega in francoskega jezika, ki se v literarni javnosti oglaša bolj poredko (Mlada pota, Problemi, Radio Ljubljana). Leta 1982 je izdala pesniško zbirko **Kitara v žepih**. To so pesniški utrinki, ki s svojo metaforiko in občutenostjo za na videz vsakodnevne doživljaje dosegajo raven čiste lirike. Z izjemno zgoščenostjo, z zamolki in rahločutnostjo učinkuje ta poezija zelo komunikativno. S to značilnostjo je tudi opazna v domala nepregledni množici sodobnih pesnikov.

Kot avantgardistka je začela svoje literarno popotovanje **Ifigenija Zagoričnik** (1953 Ljubljana, do konca študija živela v Kranju), ki je diplomirala iz primerjalne književnosti in slavistike v Ljubljani (1978) ter na Višji šoli za umetno oblikovanje v Londonu (1985). Živi v Londonu in se preživlja z lončarstvom, piše literaturo in jo objavlja v slovenščini in angleščini. Pesmi objavlja od 1967, v zadnjih letih pa je začela pisati tudi prozo in pravljice za otroke in prevajati iz angleščine. Je tudi soavtorica antologije konkretne poezije **Westeast** (1978, ur. F. Zagoričnik). Doslej je objavila tele pesniške zbirke: **Postopna razbremenitev** (1972), **Te pesmi** (1976), **Drevesa so se takrat premikala in sem pomešala njihova imena** (1977), **Krogi in vprašanja** (1981), **Kaj je kdo rekel in česa kdo ni** (1984, pesmi za otroke) in **Kaj je v kamnu** (1986). Najprej je Zagoričnikova šla po poti slovenske avantgarde in si prizadevala, da bi bile njene pesmi le zapisi doživljanja predmetnosti, brez kakršnihkoli refleksij ali čustvenosti (nizanje besednih zvez, kjer besede izgubljajo svoje pomene). Nato začnejo prevladovati poetična aforistična besedila, v katerih doseže jezikovni artizem. Izpovedno težišče se premakne v eksistencialno problematiko in na obzorju se kaže upanje v bolj disciplinirano pesnjenje. Prevladujoča pesniška tema postane eros; njen zapis se kaže kot neposredna pesniška izpoved, ponekod pa jo spremljajo feministični toni ali filozofske refleksije; pogosto najdemo aforistično podobo ali znan ljudski napev. Zagoričnikova je že dosegla identiteto svojega pesniškega sveta, v katerem se iskrijo nemirne besede, ki še obetajo.

Že deset let po svoji prvi objavi (Snovanja 1972) se je uveljavil pesnik **Štefan Remic** (1953 Šenčur pri Kranju, kjer vseskozi živi), varnostni inženir, ki objavlja poezijo, manj prozo, v vseh osrednjih slovenskih in tudi nekaterih jugoslovanskih revijah, zastopan pa je tudi že v nekaterih antoloških izdajah slovenskih in jugoslovanskih avtorjev poezije. Doslej so mu izšle tele zbirke: v okviru **Pesniškega almanaha mladih** (1982, v njem so izšli obsežni izbori enajstih pesnikov, ki dotlej še niso izdali pesniške zbirke) zbirka **Izprožena roka podobarja, Nate pade patina** (1985) in **Opazovalnica** (1988). Remic spada v rod, ki je prelomil z avantgardo, vendar je ohranil bogastvo njenih pesniških postopkov. Zaradi sinteze ljudskega izročila in modernega pesniškega jezika ga kritika prišteva med postmoderniste. Remic je že s svojim prvim vidnim nastopom izpričal pesniško zrelost in izrazno moč, v drugi in tretji zbirki pa se je dokončno potrdil kot samosvoja in izvirna pesniška osebnost. Od drugih pesnikov se loči po tem, da dojema svet slikarsko; to videnje prinaša v njegovo pesem barvo in prostor drugačne izkušnje. Gre torej za literarno izpeljavo slikarske teme. »Nemara bi lahko takole rekli: pesem je slepa in slika je nema; pesem ukrade sliki oči in ji podari glas«. (Boris A. Novak.) Najboljše Remičeve pesmi imajo močan čustveni naboj in težo zrele človeške izkušnje, zato se bodo zagotovo ohranile.

Med modernistične pesnice spada tudi **Majda Kne** (1954 Ljubljana, otroštvo preživela v Zgornjem Brniku, zato se ima za Brničanko), ki je nekaj časa študirala slavistiko, primerjalno književnost in knjižničarstvo, potem pa se zaposlila kot knjigarka v Ljubljani. Od leta 1970 objavlja v večini slovenskih revij in tudi v drugih jugoslovanskih, njene pesmi pa so uvrščene v nekaj slovenskih in jugoslovanskih antologij. Doslej sta ji izšli dve pesniški zvirki: **Popisovanje in rondo** (1978) in **Ko bo s čudovito gladkim gibom ukazala finale** (1980). Poezija Knetove je razbila preglednost notranjega sveta, zato je sprejem njenih pesmi otežen. Svet ni oblikovan v metafore, vase zaprte vizije pa bralcu dopuščajo malo možnosti za vstop v pesničin svet. Njena poezija se sčasoma spremeni v »semantično analizo lastnega pesnjenja: kako in zakaj sestavljati besedne nize,

jih razvrščati, se v njih utapljati, jih urejati in se jim prepuščati«. (Denis Poniž). V obeh pesniških zbirkah Knetova sporoča, da je vse manj možnosti za poetične vizije o svetu, čeprav je moč jezika ostala nespremenjena ali se je celo povečala. »Lirika Majde Kne gradi na nekaterih spoznanjih ludizma, vendar ga v temeljni pomenski strukturi presega: ludizem se je, slej ko prej, ukvarjal le sam s seboj, z lastno pomensko strukturo, izrekal se je skozi jezik, ki je bil izumljen prav za ta posebni iz-rek. Knetova pa v svojih dveh zbirkah, v poslednji še celo radikalno, govori skozi jezik, ki je več kot samo način in več kot samo program, je posnetek sveta, posnetek odra, je igra in scenarija hkrati, trpnost in aktivnost.« (Denis Poniž)

Za zdaj le v prijateljskem krogu je znan kot pesnik **Brane Smole** (1955 Selca nad Škofjo Loko — 1982 Kranj), ki je po neuspelih poskusih šolanja v srednji šoli komponiral, pisal besedila za ansamble in igral kitaro, dokler se ni po svoji volji poslovil od življenja. Najdalj je sodeloval s škofjeloško skupino Naša stvar in zanjo napisal precej skladb, ki so jih posneli tudi za radio. Nazadnje je igral v skupini Gestalt. Po smrti so mu prijatelji izdali **pesniško zbirko** (brez naslova, letnice in oznake kraja, na ovitku je fotografija, njegovo ime in priimek, na koncu zbirke zapis In memoriam s podpisom Niko, 20 listov, fotokopirano), ki najprej priča o veliki drugačnosti tega fanta z več obrazi za javnost, potem pa o kritičnosti, tudi o porogu potrošniški družbi. Njegove pesmi so tu in tam nedodelane, blizu je ljudski pesmi in Jenku, pa spet takšne, kot da sta zbirko napisala dva avtorja. Po svoje je ta zbirka, opremljena s subtilnimi krokiji neznanega avtorja, ena sama uganka, zapletena, kot je bilo tudi avtorjevo življenje.

Posebnost v slovenski pesniški tradiciji po vojni so **zborniki delovnih organizacij**, ki omogočajo delavcem najrazličnejših izobrazbenih in strokovnih profilov objavljanje literarnih del. Pišejo tehniki, inženirji, ekonomisti, kontrolorji, skladiščniki itn., ki jih združuje navdušenje za nekaj, kar ni neposredno povezano niti z njihovim delom niti z zaslužkom. Ta njihova dejavnost pravzaprav dokazuje, da duhovna stran človekovega obstojanja živi v ljudeh, in sicer ne glede na to, kar počnejo v življenju, ravno tako pa živi tudi težnja po oblikovanju in izpovedovanju, skratka po ustvarjanju. Ljubiteljska literarna dejavnost je najmočnejša v tovarni Iskra, opazna je tudi v tovarni Sava. Komisija za kulturo sindikalne konference Elektromehanike Iskra je leta 1978 izdala zbornik **Globoko v nas . . .**, ki sicer ne prikazuje le literarne dejavnosti, ampak delo v petih sekcijah (literarni, recitacijski, pevski, folklorni in likovni), vendar pa so prispevki literatov (mentor Taras Kermauner) najbolj opazni (Dušan Furlan, Franc Rado Pavčič, Dušanka Škerk, Jože Puklavec Pril, Ado Ažman, Marijan Štancar, Staša Krpan, Stane Nič, Marjan Koželj, Marija Jesenovič in Miha Štefe). Poezija v tem zborniku je zelo različna po kakovosti in jezikovni kulturi. Leta 1979 pa je isti založnik izdal pesniški zbornik **Naša izpoved** (mentor France Pibernik), ki je izšel v 5000 izvodih, to je za publikacijo te vrste v slovenščini zavidljiva naklada. Sodelovali so Franc Rado Pavčič, Jože Puklavec Pril, Alojz Jelovčan, Adolf Ažman, Marjan Koželj, Dušanka Škerk (proza in pesmi), Miha Štefe, Stane Nič in Staša Vuković-Krpan. Tudi za dela v tem zborniku je značilen velik razpon v kakovosti prispevkov posameznih avtorjev. To živahno dejavnost nadaljuje tudi zbornik **Odmevi tišine**, ki ga je izdala literarna skupina Iskra Kranj konec leta 1989. Tovarna Sava je leta 1987 izdala pesniški zbornik **Na savskem bregu** (Zbirka savskih literatov, KUD Sava Kranj, mentor Franci Zagoričnik) v 1000 izvodih ter v zelo okusni opremi in tehnični ureditvi. Avtorjev je osem: Marija Ilenič, Zvonka Rupnik, Dragica Šeško-Dani, Jelena Kojić (v srh.), Zaim Đelilović (v shr., eno pesem prev. v slov. A. Bole-Vrabec), Jože Valenčič, Miha Petek in Silvo Mravlje. »Pristopi do pesniškega gradiva in rešitve se med seboj močno razlikujejo. Odvisno od tega, koliko je pesnjenje za enega mojstrsko početje in za drugega samo duhovna telovadba. In prav tako odvisno od tega, koliko se je kdo spustil do svojega notranjega bogastva in kdo je ostal zadovoljen že kar na svoji duhovni plitvini.« (Franci Zagoričnik) Seveda so takšna kolektivna nastopanja navadno mogoča tudi zato, ker med sodelavci (še) ni ostro profiliranih umetniških osebnosti, zato ni nič nenavadnega, če se hočejo nekateri izločiti in nastopiti sami, ko začutijo, da zmorejo več od povprečja. Tako je v zadnjem desetletju izšlo nekaj pesniških zbirk v samozaložbi in s pomočjo delovnih organizacij, v katerih so avtorji zaposleni.

Že kot dodobra oblikovan ustvarjalec se je predstavil **Franc Pavčič Rado** (1923 Sladojenci—1986 Tržič), diplomirani inženir elektrotehnike, od leta 1964 učitelj elektrotehniških predmetov na Srednji šoli elektrotehniške in kovinsko-predelovalne usmeritve Kranj (nekdanji Šolski center Iskra). Leta 1981 je izdal s pomočjo Elektromehanike Iskra Kranj pesniško zbirko **Iskre** (v 4000 izvodih). Njegove pesmi so različne narave. Pesnik premišlja o usodi sveta, pesmi so včasih ironične, tudi udarne. Skupna jim je zavest, da poezija ne more odpraviti disharmonije v svetu, lahko jo opazuje in s posebno, ozaveščeno obliko opozarja nanjo. V zaznavah so njegove pesmi impresionistične, ima svoje motive in svoj slog. Človekovo razpoloženje večkrat ponazarja s pristnimi prispodobami iz narave.

Med najbolj dejavnimi v literarni skupini Iskra (od 1978) je bil **Jože Puklavec-Pril** (1927 Kog blizu Ormoža — 1986 Ljubljana, pesniško ime Pril je sestavljeno iz začetnic poslovenjenega latinskega izreka — **P**esem **r**azumeti **I**n **l**jubiti), od 1954 v Kranju, elektromehanik v Iskri. Izdal je dve pesniški zbirki. V prvi, **Čriček** (izšla s pomočjo Elektromehanike Iskra Kranj 1980), je zbral dvajset let pesniškega truda. Prevladuje prleška motivika, ki jo je posvetil rojstnemu kraju, goricam, čričkom v nočni tišini vinogradov in domotožju. Najobsežnejša je njegova ljubezenska pesem, ki je močno osebnoizpovedna in se skuša napajati v motivih prave ljudske pesmi. Pesniška oblika je izrazito ljudska (rimana štirivrstičnica), v iskrenih izpovedih pa opazno prevladuje razmišljujoč ton. Druga njegova pesniška zbirka **Kres Priekijo** (1981), pri kateri so mu pomagali dr. Bratko Kreft,

dr. Franc Zadravec in Kulturna skupnost občine Ormož, natisnjena pa je v Tiskarni inštituta Golnik. Celotna zbirka je napisana v prleškem narečju (»knižica prleških popefk«), v katerem se Puklavec razživi. Posrečijo se mu številne duhovite pesmi posmehljive ali razglabljajoče, vendar v bistvu vesele narave — in po svoje obujajo tradicijo ljudskega narečnega pesništva.

V širši javnosti je manj znana, ker je preskromna, pretiha in preveč skrita vase, **Francka Tronkar** (1930 Besnica pri Kranju), do upokojitve (1984) vseskozi zaposlena v Iskri, zadnjih 19 let kot tajnica samoupravnih organov DO Iskra Kibernetika. Pisati je začela pozno; njeno prvo pesem »1. december 1981« (o letalski nesreči na Korziki) je objavila Iskra Elektromehanika v svojem internem listu Informacije (8. 12. 1981), kasneje je objavljala v tovarniških glasilih, poleg tega pa še v Obzorniku (tudi prozo), v jeseniškem Železarju in v Kmečkem glasu, v Radiu Ljubljana pa je imela že več literarnih nokturnov. Ob pomoči Iskre Kranj je v samozaložbi izdala tri pesniške zbirke: **Pesmi** (1983), **Vzemi in verjemi** (1985) in **Košček zelenega** (1987). Tronkarjeva nas od čisto osebnih doživetij vodi v vsečloveški svet hrepenenja, izpolnitve in minevanja. »Pesmi ji narekuje življenje: tisto zunanje, prepolno službenih in domačih opravil, presejano s prijaznenjem zrelih let — ali ono, skrito globoko v človeku.« (Neža Maurer) Leta 1989 ji je založba Partizanska knjiga izdala pesniško zbirko za otroke **Nežka vabi**.

Jože Volarič (1932 Banova Jaruga), strojni inženir in profesor industrijske pedagogike, pomočnik ravnatelja v Srednji šoli elektrotehniške in kovinsko predelovalne usmeritve Kranj, je sicer bolj znan kot avtor številnih skulptur iz železa, jekla, žice in pločevine, obdelanih v varilni tehniki in likovni naivni smeri. Volarič je izdal dve pesniški zbirki (obakrat s pomočjo Iskre Kranj in z ilustracijami Zlate Volarič), in sicer leta 1982 knjižico z naslovom **Aforizmi**, za katero je značilno zgledovanje po ljudskih rekih in pregovorih ter odmik v grotesknost ali dobrodušen humor, leta 1985 pa zbirko pesmi **Paberki mojih misli**. »Pesmi označuje ekspresionistična poetika. Njihova zavezanost velja individualnemu in družbenemu, v posameznostih pa spominja na angažirano poezijo. Zavzetost in aforistična domišljenost jim širita miselni razpon, izbor besed in besednih zvez preveša težišče metaforike v abstraktonost. To jezikovno tkivo je tiste vrste varilna tehnika Volaričeve poezije, ki se ob drugačnem gradivu, toda podobnem umetniškem učinku pokaže v nekaterih njegovih skulpturah.« (Berta Golob)

Zelo nenavadna je pesniško-prozna zbirka z naslovom **Od prebujanja . . . do prebujenja** (brez oznake avtorja, kraja izida (Kranj), letnice izida (1987?), nepaginirana), katere avtor se med besedilom večkrat pojavlja s pvsevdonimom **Raddcharta**, tj. nekakšne prerok, ki naj bi na Zemlji razodel Resnico. Za knjigo so značilni pesniški utrinki in nekakšna (filozofska) razmišljanja o bistvu življenja, oprta na biblijsko izražanje. Avtor pravi na začetku knjižice, da je njegovo razmišljanje glas srca, ki posluša tudi to, kar mu odgovori pamet — in še: »V sebi sem združil modrost vzhoda s pametjo zahoda na neuvrščenih tleh.« V sklepni besedi pa avtor sporoči bralcu med drugim, da je poglavitni cilj njegovega pisanja v tem, da pokaže, »kako je samo pot srca edino pravilna pot«. Seveda pa bralec mimo bistrih misli naleti tudi na tako zavozlan jezik, ki ne obeta izhoda iz avtorjevega miselnega labirinta.

Med najmlajšimi pesniki v Kranju imata že svoji zbirki **Rafael Zorman-Raf** iz Preddvora (1966 Kranj) — **Valovanje** (1988, samozaložba) in **Janja Benedik** (1970 Kranj) — **Hero in Leander sta čakala na pommes frites** (1989, izdal literarni krožek na kranjski gimnaziji).

Proza

Povojna pripovedna proza je veliko bolj povezana z izročilom kot poezija, čeprav v posameznih primerih ne moremo zanikati vztrajnih iskanj in tudi dosežkov. Tudi prozaisti se niso mogli izogniti obravnavi nasprotja med duševno zrelim posameznikom in družbo in njenimi izmaličenji — v ospredje so opazno prodrla nasprotja človekove osebne eksistence. Seveda pa so ti in še drugi problemi sodobne družbe upodobljeni slogovno zelo pisano, predvsem pa z različno umetniško močjo.

Tradicijo ljudske pripovedi, kakršno sta pri nas utrdila Finžgar in Jalen, nadaljuje **Joži Munih-Petrič** (1906 Bohinjska Bistrica), ki se je po šolanju za trgovski poklic in pozneje za medicinsko sestro naselila 1942 v Kranju; tam je do upokojitve (1956) najdalj delala kot pisarniška uslužbenka v veletrgovini Živila. Objavljati je začela leta 1938 v reviji Ženski svet. Po vojni je izšlo osem njenih povesti pri Mohorjevi družbi in Kmečkem glasu: **Ljudje iz Stržišča** (1961), **Sadovi zla** (1963), **Ana** (1970), **Ptice pojo nad Olševkom** (1975), **Večni krog** (1977), **Bremena in radosti časov** (1979), **Za kos kruha** (1980) in **Sovraštvo ni večno** (1983). Opisuje Predvsem usode kmetov in delavcev, ki si prizadevajo doseči človeka vredno življenje. Trdo življenje preskuša njihov pogum in njihovo notranjo moč, pa najsi bo to v daljni preteklosti, med drugo svetovno vojno ali po njej. Za pisateljico je pomembno, koliko je življenje še mogoče izpolniti z delom in s človeškim razumevanjem. Prepričana je, da preživi le ljubezen, vse drugo zatone v pozabo, tudi najhujše sovraštvo se razprši pred močjo novega življenja. Zaradi svoje usmerjenosti v populizem, ki so mu tuje literarne novosti, se književni kritiki ukvarjajo z njenimi deli bolj mimogrede, svoje zadoščenje pa dobiva pisateljica v zavesti, da si njena dela utirajo pot v širok krog bralcev.

Med pisatelje se je uvrstil tudi igralec, režiser, dramatizator in publicist **Vladislav Cegnar** (1920 Kranj), diplomant AGRFT in absolvent umetnostne zgodovine, ki je dalj časa deloval v Okrajnem gledališču (kasneje poklicnem) na Ptuju, in tam je med leti 1953 in 1958 urejeval tudi gledališki list. Po odhodu iz

gledališča je več kot deset let delal pri Pavlihi, zdaj pa se ukvarja s slikarstvom. Pod psevdonimom Slavko Desetak je začel objavljati 1945 (Invalidski vestnik, Tovariš, Ljudska pravica, Slovenski poročevalec) članke in podlistke s partizansko tematiko. Leta 1974 je izdal (tudi pod psevdonimom) leposlovno delo **Vas v hribih**, pripoved o Kopačevi domačiji in njenih prebivalcih med okupacijo. Zgodba (dogaja se v škofjeloškem hribovju in Dolomitih) je opisna, črno-bela, brez poglabljanj, kot jih zaznamo v Grabeljškovem romanu Med strahom in dolžnostjo (1967), ki se tudi dogaja v tem okolju. Delo je stran od sodobnih literarnih gibanj. Njegov nastanek so najbrž pobudila vojna, avtorjeva doživetja in sočasni literarni zgledi partizanske spominske književnosti.

Mimo literarnih revij si utira svojo pisateljsko pot **Zlata Volarič** (1930 Maribor), predmetna učiteljica slovenščine, srbohrvaščine in ruščine, ki je prišla v Kranj leta 1965 po nekajletnem učiteljevanju v Prekmurju. Volaričeva je najbolj znana kot naivna slikarka; svoja dela je razstavljala samostojno in skupinsko po vsej Jugoslaviji. S pisanjem se je začela ukvarjati že v učiteljišču, objavlja pa šele od leta 1980. Piše črtice, humoreske, podlistke in povesti. Doslej je izdala tri knjige in jih tudi sama ilustrirala: povest **Koraki** (1981), zbirko črtic **Sreča? Da, ali pa tudi ne** (1985) in zgodbe za otroke **Peti korak** (1988). Njena preprosta pripoved, razgibana z dialogi, ne brez sledi humorja in tudi ne brez naukov, je speta iz obrobnih dogodkov, v katere usmeri ostrejšo luč, da bi postali opazni in razberljivi. Pripoveduje, da se človek oblikuje, potrjuje v delu in povezanosti z zemljo, da je njegov napredek le v sožitju z drugimi. Vse pripovedi so usmerjene v neki boljši svet. Volaričeva izrisuje v pripovedi, ki je največkrat avtobiografska, preprosti svet naive, upodobljen in znan že z njenih slik, tako da dobiva njeno likovno doživetje še literarno podobo.

Opazen delež v slovenski kulturni javnosti ima **Marijan Krišelj** (1931 Visoko pri Kranju, 1963—1981 v Ljubljani, odtlej živi na Srednji Beli pri Kranju), absolvent slavistike, dolgoletni radijski delavec (član radijske igralske skupine, lektor, novinar, urednik 2. programa, prvi urednik Vala 202), zdaj vodja Centra za interno izobraževanje RTV Ljubljana in predavatelj na Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo (predmet: sredstva obveščanja — radio). Najobsežnejši del Krišljeve radijske dejavnosti so reportaže; med leti 1969 in 1981 je bil eden glavnih piscev te zahtevne novinarske zvrsti. Širšemu občinstvu pa je najbolj znan po ciklusih oddaj Naši kraji in ljudje, Spoznavajmo svet in domovino in Odmevi z gora (ur. 1966—1981), po eksperimentalnih radijskih prenosih (npr. s Stola, Triglava, Storžiča, Mount Everesta itn.) in po javnih predavanjih, ki jih je bilo med leti 1963 in 1970 več kot 200. Krišelj je napisal tudi veliko člankov, esejev in razprav, v katerih se zavzema za vse oblike odnosov človeka do narave. Pomembno je še njegovo uredniško delo (knjige, zborniki, strokovni časopisi, bil je tudi glavni in odgovorni urednik revije Planinski vestnik). Krišelj je izdal dve knjigi: **YU3DRL-9N1YU/Mount Everest — Sagarmatha** (1979) in **Zlata naveza** (1985). Prva knjiga je dokumentarni zapis o jugoslovanskem vzponu na najvišjo goro sveta, izšla pa je tik pred vrnitvijo naše odprave v domovino. V radijski hiši v Ljubljani so namreč spremljali celotni potek vzpona po radioamaterskih zvezah, Krišelj pa je na temelju teh zvez napisal knjigo, ki daje posebno podobo dokumentarnosti, saj je napisana iz zornega kota človeka, ki je odpravo spremljal doma. Tudi druga knjiga Zlata naveza je nastala nenavadno. Na 2. programu ljubljanskega radia je bila pred leti na sporedu oddaja Odmevi z gora in v njenem okviru je imel Krišelj vrsto pogovorov z nekdanjim predsednikom Planinske zveze Slovenije dr. Miho Potočnikom, enem naših najbolj znanih gornikov. Na tej podlagi je Krišelj pripravil knjigo s podnaslovom Zapisovani pogovori z dr. Miho Potočnikom. Naslov knjige — **Zlata naveza** — pa je simbolično ime za navezo Jože Čop-Miha Potočnik-Stanko Tominšek, ki velja za poseben pojem v zgodovini našega alpinizma.

Od leta 1960 se oglaša v revialnem tisku, zlasti pedagoškem, otroškem in mladinskem, **Berta Golob** (1932 Ljubljana, ves čas živi v Kranju/Struževo), profesorica slovenščine, ki je najprej poučevala v osnovni šoli Preddvor (1957—1971), nato je vodila Pionirsko knjižnico v Kranju (1971—1975), bila lektorica v dnevnoinformativnem programu ljubljanske televizije (1975—1983), nazadnje pa do upokojitve (1989) pedagoška svetovalka za razredni pouk na Zavodu SRS za šolstvo, organizacijska enota Kranj. Vmes je bila zunanja sodelavka Pedagoške akademije v Ljubljani (1971—1977) za predmet kultura ustnega in pisnega izražanja. Njeno delo obsega več sto bibliografskih enot publicistične (aktualnosti, bralna kultura), strokovne (metodika, jezik, literarna zgodovina) in leposlovne narave (kratka proza). Golobova je pisala tudi za radijsko šolo, scenarije za otroške TV oddaje, spremne besede k mladinskim knjigam, urejevala šolska glasila, bila sourednica revije Jezik in slovstvo (1973—1978) ter mentorica literarnih krožkov in skupin. Izdala je precej leposlovnih, poljudno jezikoslovnih in poljudno literarnozgodovinskih del: **Sovražim vas** (1976), **Drobne zgodbe** (1980), **Znani obrazi** (1980), **Žive besede** (1982), **Srce ustvarja, roka piše** (1983), **Skrinja iz babičine bale** (1983), **Sporočanje v ptičjem logu ob povedih, tiskarskem škratu in slogu** (1984), **Igrarije — besedne čarovnije** (1988), **Jezikovni vozli** (1988) in **Šolske razglednice** (1990). Njena dela imajo odmev zlasti med učenci in učitelji, ker zna iz hudo resnobnih razprav napraviti igrivo prikupna besedila, nič strašljiva za šolarje, skratka, zna zgraditi trden most od znanosti do šolskih sklopi. Prav tako uspešna je tudi v leposlovnih delih za otroke in o otrocih, ki so stkana iz drobnih, preprostih, človeško toplih besed.

Eden glavnih ustvarjalcev slovenske moderne književnosti je prozni in dramski pisatelj mag. **Rudi Šeligo** (1935 Sušak), diplomirani filozof in psiholog, višji predavatelj na Fakulteti za organizacijske vede v Kranju za predmet statistika. Kot prozaist je nastopil leta 1957 v Naših razgledih, nato so sledile objave v

Reviji 57, Tribuni, Perspektivah, Problemih, Sodobnosti, Dialogih in Novi reviji. Leta 1989 je prejel za svoja dramska in prozna dela Prešernovo nagrado. Od leta 1987 je predsednik Društva slovenskih pisateljev. Doslej je Šeligo izdal tale prozna dela: roman **Stolp** (1966), zbirko novel **Kamen** (1968), kratki roman **Triptih Agate Schwarzkobler** (1968), novelo **Ali naj te z listjem posujem** (1971), zbirko novel **Poganstvo** (1973), roman **Rahel stik** (1975) ter zbirko črtic in legend **Molčanja** (1986). Šeligo je oblikovalec življenja, ki se zdi naključno, pusto, drobno in neurejeno. Njegova besedila so zanimiva predvsem zaradi miselnih vrtanj, s katerimi oživlja tok zavesti posameznikov. Naša revialna kritika je že ugotovila, da je Šeligovo pisanje samosvoj pojav pri nas, in tudi, da je avtor prešel več razvojnih faz. Temeljni način Šeligove pripovedi, ki ga moramo zasledovati že od začetka njegovega pisanja, je zanimanje za nadrobnosti zunanjega sveta. Na svoji razvojni poti je »opustil razglabljanja o človeških notranjih, psiholoških in filozofskih problemih. Človeka je začel prikazovati v njegovi goli eksistenci, pa se je zato omejeval zgolj na predstavitev te eksistence. Ob tem je Šeligo opravil še značilen izbor snovi, človeka. Ker ga je pritegoval konkretni svet, je iskal take pojave, ki so že sami po sebi definirani. Izbral je svet preprostega delavca, čigar fizični del življenja je v ospredju in ga govorica spremlja kot neposredna vzporednica. Šeligo se skuša identificirati s poprej izbranim svetom ter ga predstaviti v čistih oblikah in pojavih, ki so poslej kvalitetno absolutno enakovredni. Zato z enako natančnostjo popisuje zavezovanje čevljev kot delavčevo pot v kadrovski oddelek, zakaj tudi zavezovanje čevljev določa njegovo bivanje. Izjemna doslednost pri predstavljanju detajlov določene celote je postalo glavna Šeligova pisateljska metoda« (France Pibernik). Sčasoma je Šeligovo pisanje postalo lapidarno, zbito in težko, hkrati pa s svojim smislom nedoločno, izmuzljivo in dvoumno. V Šeligovih zrelih delih gre za temeljne človeške situacije, da bi iz njih le spregovorila resnica kot nekaj nedvoumnega, nepreklicnega in zavezujočega. »Da bi kot resnica postala jasen in čist soj svetlobe, usmerjene v temno brez-dno in prazno ne-bo človeškega sveta« (Andrej Inkret). V središču njegovega zanimanja je vedno človek, ki je v sporu z veljavnimi normami običajnega sveta, kakor tudi kazni, ki ga zmerom doleti zaradi njegove drugačnosti. Ekstenzivne epske zgodbe pri Šeligu ni. Temeljni model je situacija, v kateri se človekov prostor in čas usodno zgostita. Vsa besedila so »zasnovana kot uprizoritve bistvenih, paradigmatičnih vidikov človeškega sveta, in sicer tako, da se ti vidiki razkrivajo vedno v posebni alegorični stilizaciji in simbolični koncentraciji« (Andrej Inkret).

Samorastniško in mimo dogajanj v sodobni književnosti vztrajno ubira literarno pot **Angelca Pogelšek** (1942 Šmarje pri Jelšah, od 1963 živi v Kranju), višja medicinska sestra v Zdravstvenem domu Kranj, ki je ob delu končala še študij slovenskega jezika in psihologije. Piše veliko, povečini prozo. Z objavljanjem pa ima težave — to kažeta njeni knjižici, ki sta izšli v samozaložbi: **Pesmi mojega življenja** (1973) in **Naročje sanj**, črtice in novele (1988). Pesmi so opazno prigodniške, proza pa se razvlečeno plete ob melanholičnih in patetičnih zgodbah, vpetih v ljubezenski trikotnik.

Med zanimive pripovednike spada tudi **Janez Zupan** (1944 Golnik), samorastniški pisatelj, ki je otroštvo preživel v vasici Kupljenik nad Bledom, se kasneje preselil na Bohinjsko Belo, zaposlen pa je kot avtomehanik pri Alpetouru na Bledu. Objavljati je začel leta 1975 v Anteni (zgodbice, »ki jih piše življenje«), prva njegova knjiga **Plitve korenine** pa je izšla leta 1978 pri Mladinski knjigi v zbirki Pota mladih. Potem je napisal še šest knjig, ki so vse izšle pri založbi Kmečki glas: **Sence preteklosti** (1978), **Ljubezen po kranjsko** (1979), **Teden dni vrnitve** (1982), **Bržinci** (1985), **Vedanec** (1986) in **Zadnji kmečki punt** (1987). V vseh knjigah se ukvarja s kmetištvom oziroma »le z ostanki nečesa, kar naj bi bilo kmetištvo«, torej z razslojevanjem kmečkega stanu in nastajanjem novih življenjskih vzorcev. Središče njegove pripovedi je gorenjska vas, njena preteklost in sodobnost, prepletena z usodami vaščanov. Piše v tradiciji dobre večerniške literature: po snovi, preprosti zgodbi in realističnem slogu slovenske povesti. Osrednja vrednosta mu je zemlja, ki je po pisateljevem prepričanju edina odrešujoča za slovenski narod.

Pavel Lužan (1946) se je doslej zapisal med besedne ustvarjalce predvsem kot pesnik in dramatik, s knjigo **Molk ni zlato** (1987) pa se je predstavil še kot pripovednik. V zbirki je dvanajst humoresk in satir, v katerih se z zadržanim smehom loteva brez prizanašanja vsakdanjih neumnosti in napak. Zgodbe so žive, pisane s čutom za opazovanje in slikanje drobnih stvari, stisk in vzgibov v človeku. Motiviko črpa iz političnih, gospodarskih, kulturnih in drugih plasti naše vsakdanjosti ter iz človeških značajev. Lužanova prozna zbirka je nekakšno vračanje v pripoved, ki je svojčas v slovenski književnosti že cvetela — k humoreski.

Literatura, pod katero se podpisuje **Matija Logar** (1949 Ljubljana, od 1953 živi v Kranju), diplomirani gledališko-radijski režiser (AGRFT), umetniški vodja Prešernovega gledališča v Kranju, ni obsežna, je pa silno raznolika: publicistična, gledališka, radijska in filmska, v leposlovje pa spadajo njegove humoreske in aforizmi, tudi pesmi, ki jih objavlja od leta 1968 (Mladina, Pavliha, Nedeljski dnevnik, Komunist, Sodobnost, Dialogi). Literarni in drugi javnosti je Logar najbolj znan in cenjen po aktualnih družbenopolitičnih aforizmih, ki pogosto iz humornosti prehajajo v satiro in sarkazem, npr. seriji aforizmov **Za pet let pogojno** in **Prostovoljni prispevki za 133. člen.**

Dokaj obsežno slovensko književnost o domačih in tujih gorah je obogatil **Nejc Zaplotnik** (1952 Kranj — 1983 Nepal), študent Fakultete za telesno kulturo, eden najboljših alpinistov vseh časov in prvi Slovenec, ki je stal na treh osemtisočakih (Makaluju, Gašebrumu 1 in Everestu); njegovo alpinistično pot je končal ledeni plaz z Manasluja. Med leti 1972 in 1983 je napisal trinajst člankov v Planinskem vestniku in Alpinističnih razgledih. To niso kaka suhoparna poročila o plezalnih vzponih,

saj za avtorja plezanje ni bilo le šport, ampak življenje. Resnično življenje pa je bilo zanj le na robu med življenjem in smrtjo. Še bolj je svojo življenjsko filozofijo razgrnil v avtobiografski prozi **Pot** (1981), ki je postala na mah popularna, saj jo preberemo na dušek. To niso dokumentarni opisi gora, to je izpoved duševno bogatega, a nemirnega človeka, zaljubljenega v gore in življenje. Njegova umovanja so odkritosrčna, neposredna, v njih slutimo ustvarjalno moč, ki ji ni bilo dano, da bi se razmahnila v vsem bogastvu. Utegnil je še zapisati svoj življenjski credo: »Kdor išče cilj, bo ostal prazen, ko ga bo dosegel, kdor pa najde pot, bo cilj vedno nosil v sebi.« Pravzaprav bi Nejca Zaplotnika morali uvrstiti med pesnike.

Že dobro desetletje se oglaša v literarni javnosti **Tone Perčič** (1954 Ljubljana), profesor francoščine in italijanščine, več let lektor slovenskega jezika na tujih univerzah, zdaj vodja knjižnice na Fakulteti za organizacijske vede v Kranju. Objavlja (prozo, manj poezijo in strokovne članke) od leta 1978, največ v reviji Dialogi, precejšen kos njegovega javnega delovanja pa je posvečen prevajanju. Leta 1981 je izdal zbirko kratke proze **Pot v nestalnost**. Sestavlja jo 23 besedil brez zgodbe, ki se močno ločijo po zgradbi in slogu. V pisanosti pripovednega izrazja se prepletajo realnost, sanje in fantastika. Zameglene in nepovezane misli zbujajo nekakšen strah pred preganjalci, ki pa so nerazpoznavni, saj se avtorjeva pripoved giblje v (domala) nerazumljivih sferah.

Že nekaj let se pojavlja v Sodobnosti s proznimi odlomki **Lilijana Šaver-Resnik** (1958 Kranj), diplomantka Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo, zaposlena pri časniku Delo v Ljubljani, kjer dela kot časnikarka v kulturni rubriki. Publicistično deluje predvsem na področju filma, literarno pa jo zanima zgolj ena oblika pisanja — roman. Doslej je objavila zbirko novel **Lov na metulje** (1984). V izmikajočem in neoprijemljivem prostoru išče »sebe«, in sicer tako, da lovi »trenutke«, ki so zanjo avtentičnost življenja. Lov na trenutke je kakor lov na metulje, pisane, frfotajoče, ki se nenehno izmikajo. Pravzaprav so njene besede hrepenenje po trenutku, ki ga ujame v ljubezni, ko se otrese razočaranj in patetike.

Dramatika

V vsej naši književni preteklosti je bilo dramatikov najmanj. Okoliščine za njihovo delo so bile kaj malo spodbudne. Po vojni so se pisateljem odrskih dram pridružili še tisti, ki pišejo scenarije za radio, televizijo in film, vendar kljub novim možnostim za uprizoritev dramskih besedil, uspehi niso veliki, razen nekaterih izjem. Dramatika, ki nastaja v Kranju, se je utirila v splošnoslovenski literarni razvoj pozno po vojni, šele v sedemdesetih letih z Lužanovimi in Šeligovimi deli.

Dramatiki je posvetil precejšen del svojega humorističnega in satiričnega pisanja **Albert Paplер** (1914 Kranj, živi v Ljubljani), ki je diplomiral na Filozofski fakulteti (slavistika) in na Akademiji za glasbo, bil do 1969 profesor, nato pa do 1985 časnikar. Objavljati je začel leta 1931 v reviji Sokolič, po vojni pa v številnih časopisih in revijah, kot so Pavliha, Nedeljski dnevnik, Tovariš, ITD, 7 dni, Prosvetni delavec in Antena. Skupaj z Žarkom Petanom in s Slavkom Preglom je izdal zbirko humoresk z naslovom **PPP** (1977). Dramska dela pa so naslednja: lutkovni igri **Hudobni graščak** (upr. 1956) in **Radirka na morju** (upr. 1958), satirična radijska igra **Alarm v Beljaku** (izv. 1969), radijska igra za otroke **Jadransko morje** (izv. 1977), televizijski igri **Jaga baba** (upr. 1964) in **Sultan** (upr. 1965), humoristična TV nadaljevanka v petih delih **Večerna šola** (okt. 1965—apr. 1966) in TV drama **Dobrotnica** (upr. 1981). Paplerjev humor se napaja iz njegovega poklicnega dela v šoli, kaže na izmaličenja in neumnosti v povojnem razvoju, predvsem spodrsljaje slepo zagledanih aktivistov. Papler se spretno sprehaja iz humorja v satiro in nazaj ter osvetljuje sicer največkrat hudo resne dogodke naših dni s švejkovsko navihanostjo.

Med redkimi avtorji, katerih dela so v celoti povezana s Kranjem, je dramatik **Saša Škufca** (1922 Drenov grič pri Vrhniki — 1964 Kranj), od leta 1946 do svoje zgodnje smrti časnikar pri Gorenjskem glasu v Kranju. Iz gradiva, ki ga je zbral in obdelal France Pibernik (Snovanja 1968, št. 2), razberemo, da je napisal tale dramska besedila: dramatizaciji Grimmovih pravljic **Trnuljčica** (1953) ter **Janko in Metka** (1955), kratko igro s pripovedovalcem **Natašina velika skrivnost** in prigodni prizorček **Mojca išče dedka Mraza** (1956) ter izvirno igro **Punčka sanja** (1962). Obe odrski priredbi Grimmov sta primera klasične dramatizacije. Prvotni osnovi je dodal Škufca vrsto novih figur in socialni poudarek. Najpomembnejše Škufčevo dramsko delo je igra Punčka sanja (s podnaslovom Sanje za velike in male otroke), ker gre za zanimiv poskus ustvariti moderno slovensko pravljično igro. V njej so se skladno povezale mitologija, sodobna tehnika (elektronski možgani, televizija) in ročne lutke. Škufčev poskus je bil pogumen, a otežen s kopico ovir, ki so nastajale ob stiku tako raznorodnih prvin. Škufčevo prizadevanje za otroško igro je najmočnejša poteza v njegovem literarnem delu.

S svojim dramskim prvencem **Heroica** (1961), za katerega se je pozneje izkazalo, da je bil enkraten poskus, je veliko obetal **Vinko Strgar** (1934 Bohinjska Bistrica), najprej finostrugar, nato inženir strojništva, ki od 1949 živi v Kranju (zdaj v vasi Srednje Bitnje) in je ves čas zaposlen v Iskri. Drama Heroica, ki nosi podnaslov Odrska žalnica v treh dejanjih, je doživela zaporedoma dvoje uprizoritev (v Mestnem gledališču ljubljanskem 1961/62 in Slovenskem ljudskem gledališču v Celju 1962/63), nato še v novogoriškem gledališču in v KUD Tomaž Godec v Bohinjski Bistrici. Delo prikazuje, kako so v nekem mestu ustrelili vojaka okupacijske vojske. Poveljujoči častnik zahteva talce. Vojaku je bilo 17 let, zato morajo biti vsi talci mladoletniki. Zdravnik iz hiše, pred katero je padel vojak, mora med sostano-

valci izbrati žrtve. Da rešijo druge, gredo v prostovoljno smrt vsi trije njegovi otroci. Kritika je delo sprejela s pridržki. Očitala mu je sentimentalnost in da se avtor »obrača na čustva, ki kličejo solze v oči, manj pa h globokemu, pretehtanemu osveščanju človeka«. Delo je prepričljivo predvsem za tiste, ki so vojno doživeli. Drama ni bila natisnjena, obstaja le delovna gledališka partitura, avtor pa je prenehal slovstveno in ljubiteljsko gledališko delovati.

Kot v prozi velja tudi v dramatiki **Rudi Šeligo** (1935) za tistega, ki je bistveno posodobil slovensko dramatiko. Še bolj kot v prozi je tu opazno, kako se dogajanje zmeraj močno dotika stvari in problemov posameznika v sodobnem socialnem, moralnem in kulturnem ozračju. Šeligove drame so ne le odrsko žive in učinkovite, ampak so tudi bralne, zato ni čudno, da so vse izšle v knjižni izdaji: **Kdor skak, tisti hlap** (1973), **Lepa Vida, Čarovnica iz Zgornje Davče** (1978), **Svatba** (1981), **Ana, Svetloba in seme** (1984), **Slovenska savna** (1987) in **Volčji čas ljubezni** (1988). Vse drame so dramaturško zgrajene iz bolj ali manj posamičnih prizorov, ločenih z ostrimi rezi. Kot v proznih delih smo tudi tu priče usodni konfrontaciji med posameznikom in družbenimi inštitucijami, ki so samovoljne, nepredvidljive in nasilne. Iz tega položaja ni rešilnega izhoda, ker človek ne more uresničiti svojega hotenja. Iz poteka dramskega dogajanja sicer zvemo, kako človek ne bi smel ravnati, da ne bi prihajal v navzkrižje s svetom, hkrati pa tudi, da ni mogoče in se tudi ne sme drugače ravnati, če naj bo človek usklajen s svojim bistvom. Človek svojega subjektivističnega bistva ne more odpraviti, saj ga le-ta temeljno opredeljuje. Nazadnje ostane zmeraj tragični premaganec, ki večno hrepeni po nedosegljivem in nemogočem. Hrepenenje je brez konca in cilja. V vztrajnosti in zvestobi hrepenenju pa je najbolj avtentična človeška realnost. Svojo dramsko poetiko je predstavil Šeligo v razpravi **Identifikacija in katarza** (1989).

Svojo literarno dejavnost je **Pavel Lužan** (1946) najbolj razvil kot dramatik. Dramska dela piše in objavlja od 1967, uprizarjajo in predvajo pa jih od leta 1973. Lužan piše odrske drame, lutkovne igre, največ pa radijske igre (nekatere od njih so poleg ljubljanskega radia predvajale tudi druge jugoslovanske radijske postaje in v tujini). Doslej je izšlo troje knjig Lužanove dramatike: **Srebrne nitke** (1975), **Sreča neposrednih proizvajalcev** (1977) in **Igre iz naših dni** (1978, pet radijskih iger — Dan tovariša Iksa, Taka je ta zgodba, Tercet, Trkanje na steno, Tenka, bela stena). Več dram ali odlomkov je objavil v revijah: Mlada pota, Problemi, Pitanja (Zagreb), La Battana (Rijeka), Scena (Novi Sad), Sodobnost in Dialogi. Za Lužana je značilno, da obvlada dva različna medija: gledališkega in radijskega. Življenje vidi predvsem kot niz in preplet enako ponavljajočih se podob tipičnih in tipiziranih življenjskih okoliščin. Lužanova dramatika prikazuje tisto, kar je pri »vseh« ljudeh in v »vseh« življenjskih okoliščinah enako. V njej ni posebnih, individualiziranih ljudi in situacij, vse je splošno; zato dramske osebe nimajo lastnih imen, poimenovane so kot Gospod, Gospa, Tip 1, 2 in 3, kot Moški, Ženska, Dekle, Fant, Snažilka, Hišnik, Grobar, Bolničarka, Šef itn. Lužanove drame govorijo o izgubi individualnosti. Ta posplošeni človek je v bistvu dober, stehnizirani svet pa je slab in kvari tudi človeka.

Na gledališki sceni, ki si prizadeva izpovedovati sodobno življenje, je že nekaj let opazen **Iztok Alidič** (1950 Ljubljana, ves čas živi v Kranju, zaposlen v LB-Gorenjski banki d.d. Kranj), dramski avtor, režiser, ustanovitelj (1982) in vodja kranjskega alternativnega Gledališča čez cesto, ki ga kritika šteje v vrh slovenskih nepoklicnih gledališč. Zanj je napisal več dramatizacij in izvirnih dramskih del: **Švigulin ali zgodba o neprijetnem obisku** (1984), **Peter Momljač** (1985), **Tanki so na meji** (1985), **Bratec** (1986) in izvirna dela **Semenska gasa 27** (1986), **Jama** (1986), **Gomba** (1986), **Strupeno poslanstvo Zage P.** (1987) in **Mars** (1988). Edino objavljeno besedilo je Semenska gasa 27 (Dialogi 1987). V izvirnih delih gre za groteskne, absurdne burke o »zahojenih« in »zafrustriranih« ljudeh, začaranih v »krog erotike, seksa, ironije, satirično humornega parafraziranja na račun nekaterih zgodovinskih pojavov pa tudi tistih iz sedanjosti« (France Vurnik). Največji odmev pri kritiki je imela Semenska gasa 27.

Partizanska in taboriščna spominsko-dokumentarna proza

Ta proza se je razvila v povojnih letih, po preživetju vojne in njenih strahot, ki so jih pisci želeli ohraniti kot spomine, literarna pričevanja, kot splet spominov in dokumentarnih virov — in zelo redko v zgodovinskih razpravah. Temeljna strukturna značilnost tega pisanja se največkrat kaže v mešanici različnih prvin — dokumentarnih, publicističnih, spominskih ali literarnih, od katerih ponavadi prevladuje ena izmed njih.

Zanimiva politična in kulturna osebnost je **Tone Fajfar** (1913 Spodnji Brnik — 1981 Ljubljana), tipograf, časnikar, publicist in urednik (Delavska pravica), pred vojno krščanski socialist, potem soustanovitelj OF, slovenski delegat na drugem zasedanju AVNOJ, po vojni pa minister v slovenski vladi, član sveta federacije; bil je med pobudniki in ustanovitelji Prešernove družbe leta 1953 in vse do smrti član njenega glavnega odbora. Leta 1966 mu je izšla knjiga **Odločitev** (predelana izdaja 1981), to je spominski dnevnik o NOB, kakor ga je sam videl in doživljal. Delo, ki ga je začel pisati leta 1943, ima dokumentarno vrednost, njegova pričevanja pa veliko težo, ker od

blizu in zelo človeško spremlja težavno pot vsakega posameznika kakor tudi vsega naroda v boju za osvoboditev.

Med pisatelje, ki se močno opirajo na spominsko gradivo, spada **Vinko Hafner** (1920 Kranj/Stražišče), pred vojno zaposlen v tekstilni tovarni Jugobruna v Kranju (danes Tekstilindus), udeleženec NOB od leta 1941, po vojni ves čas družbenopolitični delavec: do 1961 v Kranju (sekretar Okrajnega komiteja KPS, predsednik Občinskega in nato Okrajnega ljudskega odbora in ljudski poslanec v zvezni skupščini), potem pa republiški funkcionar (podsekretar za industrijo in rudarstvo, podpredsednik Izvršnega sveta SRS, predsednik Republiškega sveta ZSS, predsednik Skupščine SRS). Mimo spisov, ki spadajo v politično publicistiko, je napisal spominsko pripoved **Srečno pot, fanta** (1962). To je pravzaprav opis partizanske poti »izpod Blegoša v Selško dolino do Kočne v Kamniških planinah in nazaj«, ki jo je opravil avtor s sotovarišem poleti 1943. Hafnerjeva pripoved je napisana s pisateljskimi hotenji. Upira se suhoparnemu poročanju, zgodba je zaokrožena, tu pa tam napeta in poživljena s humornimi in osebnoizpovednimi sestavinami. Hafnerjeva spominska pripoved je drugačna od večine literature te vrste po tem, ker se izogiba heroični patetiki; ta značilnost ji daje pečat dokajšnje prepričljivosti.

Najplodovitejši pisatelj, ki piše o NOB na Gorenjskem, je **Ivan Jan** (1921 Rečica/Bled). Najprej se je izučil kovaške obrti in se 1939 zaposlil v jeseniški železarni. V NOB je sodeloval od leta 1941, po osvoboditvi pa je bil do 1955 v JLA in tam končal politične in vojaške šole. Od 1956 do 1974 je urejal v Radiu Ljubljana oddajo Še pomnite, tovariši. Objavlja od 1952 v Ljudski pravici, Slovenskem poročevalcu, Gorenjskem glasu, Večeru, Naših razgledih, TV-15, 7 D, Delu, Ljubljanskem dnevniku, Naši obrambi, Borcu, Pionirskem listu, Železarju itn.; od 1974 pa se ukvarja izključno s pisanjem in ima veliko del pripravljenih za tisk, med drugim obsežno kroniko Gorenjskega odreda. Od leta 1974 živi v Kranju. Za njegovo pisanje je značilno nihanje med leposlovjem in (povečini) vojnozgodovinsko prozo. Leposlovna dela so: zbirki novel **Izpolnjena beseda** (1961) in **Skozi zasede** (1963), povest **Mrtvi ne lažejo** (1969, popr. ponatis 1984) in mladinska povest **Strdenovi** (1990); spominska in dokumentarno-zgodovinska pa: **Med gorenjskim partizani** (1956), **Dražgoše** (1961), **Dražgoška bitka** (1971), **Cankarjev bataljon in dražgoška bitka** (1975) in **Kokrški odred** (1980 — 3 knjige, najobsežnejša monografija o slovenski partizanski enoti). Za zbirko Spomeniki delavskega revolucionarnega gibanja NOB na Slovenskem je napisal brošure: **Dražgoška bitka** (1979, 1982), **Okrogelska jama** (1982), **Udinboršt** (1982) in **Junaki v obroču** (1982). Uredil je tudi zbornik Boj pod Triglavom (1966). Kot leposlovec piše Jan realistično zasnovano prozo s sestavinami reportaže in z občutkom za dramatično pripoved, kot kronist in amaterski zgodovinar pa utemeljuje svoja dognanja s številnimi podatki, pričami in dokumenti.

Med redke zapisovalce taboriščnih spominov spada tudi **Stojan Trošt** (1921 Podstenje pri Ilirski Bistrici), profesor geografije, ki je 1967 prišel v Kranj; od 1967 do 1974 bil ravnatelj gimnazije, od 1974 pa do upokojitve svetovalec za družbene dejavnosti v Skupščini občine Kranj. Najpomembnejše njegovo delo so številna gesla tolminske občine za Krajevni leksikon SRS, 1. del. Za zbornik o nacističnem koncentracijskem taborišču Dora — KL Mittelbau (v Harzu) je napisal obsežno pričevanje z naslovom **Spomini na Doro** (1989).

Svojevrsten pisatelj je **France Križnar** (1923 Okroglo pri Kranju), ki je po vojni končal ekonomsko srednjo šolo in bil do upokojitve zaposlen v kranjski Iskri. Njegovo edino delo, kronika o preživetih strahotah v nemškem koncentracijskem taborišču **Ne vdaj se, fant** (1968) je enkratno pisateljsko dejanje. Spada med redke slovenske publikacije s taboriščno tematiko, saj je znano, da je bila literatura o taboriščih pri nas vseskozi zapostavljena, kakor tudi ni imelo visoke cene trpljenje v taboriščih. Križnarjeva kronika je nastala, kot pravi avtor v uvodu, leta 1946 in da je taboriščno življenje opisano tako, »kakor sem ga gledal takrat, ne pa tako, kot bi ga morda ocenjeval in opisoval danes«. Spomini tedaj triindvajsetletnega fanta prvotno tudi niso bili namenjeni širši javnosti, temveč za hišno kroniko, namenjeno potomcem, »ki naj bi se iz našega trpljenja učili ljubiti svobodo, svojo čast in domovino ter sovražiti izdajstvo in hinavščino«. Napisani so bili takoj po prihodu domov, v radostnem občutju osebnega preroda: »V meni so bili tedaj veliki ideali svobode, vse drugo je bilo nepomembno. Tudi zadnji kos kruha ali obleke sem bil pripravljen deliti s komerkoli.« Temeljna vrednota te knjige je njena dokumentarnost. To pravzaprav ni kronika, kajti avtor si sploh ne prizadeva, da bi izčrpno navajal dejstva; skozi svoja doživetja, vendar s težnjo po objektivnosti, skuša prikazati taboriščni stroj in svet ljudi, ki se v tem nedoumljivem mehanizmu kaže v vsej strahoti in veličini hkrati. V knjigi pa so tudi strani, ki so oblikovane z ustvarjalnim zagonom. Te podobe tu in tam, vsaj v obrisih že kažejo epsko moč, kakršna je značilna za dobre pripovednike. Delo je nastalo mimo vseh tokov povojne književnosti; zaradi avtorjevega poštenega umovanja o življenju, ki ga je popisal, pa je tudi dragocen dokument o medvojnem času.

Med najtehtnejše avtorje besedil s taboriščno tematiko v Sloveniji spada **Stane Šinkovec** (1923 Kranj), dipl. inž. tekstilne tehnologije v pokoju, ki je leta 1941 začel kot skojevec delati v OF in bil tri leta, od srede 1942 do osvoboditve, jetnik v koncentracijskem taborišču Dachau, nekaj časa tudi v oddelku, v katerem so na zapornikih opravljali medicinske poskuse. Šinkovec se ukvarja z zbiranjem in preučevanjem dokumentov, ki obravnavajo sistem in delovanje koncentracijskih taborišč in zaporov, od leta 1961 pa je tudi član Mednarodnega komiteja nekdanjih internirancev v Dachauu, ki ima svoj sedež v Bruslju. Leta 1979 je objavil (v TV-15) prevod knjižice Karla Beimlerja Im Mörder Lager Dachau, v kateri je opisano mučenje in pobeg avtorja iz KL Dachaua, za prevod obsežne knjige (več kot 300 str.) Medizin ohne Menschlichkeit, napisane na podlagi dokumentov nürnberškega procesa o zdravnikih, ki so v KL opra-

vljali poskuse na živih ljudeh, ne more dobiti založnika. Najpomembnejše je njegovo delo za zbornik **Dachau** (1981), ki ima tri dele: dokumentarni, spominski (33 pričevanj nekdanjih dachauskih jetnikov) in priloge z dokumenti, fotografijami in risbami. Šinkovec je napisal najtehtnejši del zbornika z naslovom **Monografija o koncentracijskem taborišču Dachau** (str. 7—225, zbornik obsega 534 str.), poleg tega še članek **Jugoslovani v taborišču** (str. 229—252). Svojo raziskavo je podprl s številnimi viri in literaturo ter z dokumenti o evropskih taboriščih, ki so zbrani v Arolsnu v ZR Nemčiji. Delo ima posebno vrednost tudi zaradi tega, ker je bil Šinkovec priča taboriščnih strahot, a mu je kljub temu uspelo prikazati z nepatetično besedo uničevalni taboriščni sistem. Zbornik je izšel šele po vztrajnem prizadevanju nekdanjih internirancev, saj razmere po slovenskih dachauskih procesih niso bile naklonjene takšnemu pisanju pri nas. Zbornik Dachau je eno najbolj pretresljivih dokumentarno-spominskih del, napisanih v slovenskem jeziku.

Prevodna književnost

Prevajanje v najpreprostejši obliki je samo znanje jezikov, v najvišjih oblikah pa je umetnost. Dober prevajalec mora temeljito obvladati jezik, poznati kulturo in navade naroda, ki mu izvirnik pripada, ravno tako pa je od prevajalčeve tenkočutnosti odvisno, ali bo v drugem jeziku našel ustrezno nadomestilo, saj mora, ko prevaja, literarno delo poustvariti in na novo zgraditi.

Pomembno mesto v naši prevodni književnosti si je že zdavnaj pridobil **Viktor Jesenik** (1921 Št. Pavel pri Preboldu), ki je od 1924 do 1947 živel in študiral v Franciji (univerza v Poitiersu), od 1950 do 1958 profesor francoščine in angleščine na gimnaziji v Kranju, od tedaj v svobodnem poklicu. Leta 1976 se je preselil v Podbrezje pri Kranju. Jesenik prevaja od leta 1950, in sicer razna prozna besedila, največ pa našo poezijo v francoščino. Stalno tudi prevaja za revije (Le livre slovène, Rodna gruda), za umetnostne galerije, scenarije za Viba film, radijske igre itn. Od proznih del, ki jih je prevedel v slovenščino, velja omeniti dvoje — Emile Zola: **Napad na mlin** (1950) in Zaharia Stancu: **Bosonogo ljudstvo** (1960). Najpomembnejši prevodi slovenske poezije v francoščino (izšli so pri pariški založbi P. Seghers) so tile: Polde Oblak: **La symphonie lyrique**, (1956, **Anthologie de la poésie slovène** (od Prešerna do Koviča), 1962, **Srečko Kosovel** (skupaj z M. Alynom), 1965, Matej Bor: **La trace de nos ombres** (1966), **La poésie slovène coutemporaine**, anthologie (od Kosovela do Šalamuna), 1971; s pesnikom M. Alynom je prevedel še pesmi Mateja Bora in Ceneta Vipotnika (1975), Otona Župančiča in Alojza Gradnika (1978), Franceta Prešerna (1982), Edvarda Kocbeka (1985), Marka Kravosa (1986) in Aleksija Pregarca (1987).

Tudi **Alenka Bole-Vrabec** (1937 Kranj, živi v Radovljici) ima za sabo lepo prevajalsko pot. Študirala je primerjalno književnost, diplomirala pa je na AGRFT (Akademija za gledališče, radio, film in televizijo); deluje kot režiserka in strokovna sodelavka za gledališko dejavnost. Boletova prevaja iz nemščine, angleščine, španščine in srbohrvaščine v slovenščino ter iz slovenščine v nemščino. Posebno se zavzema za prevajanje hispano-ameriške književnosti, ki je zelo bogata, pri nas pa manj znana. Njeni knjižni prevodi: Karl Bruckner, **Sadako hoče živeti** (1963, 1979); Juan Goytisolo; **Praznovanje drugih** (1964); José Maria Eca de Queirós; **Bratranec Bazilij** (1966); Alcides Arguedas, **Bronasta rasa** (1966); Yun'ichirô Tanizaki, **Sestre Maniokove** (1967); Juan Rulfo, **Pedro Páramo** (1970); Gabriel Garcia Márquez, **Sto let samote** (1971, 1978); Constantino Valero, **Papirnata deteljica** (1971); Irmgard Laarmann, **Halo, stanujemo v živalskem vrtu** (1974); G. R. Pauquet, **Niko z mnogimi imeni** (1974); Miguel Angel Asturias, **Koruzarji** (1975); Carlos Fuentes, **Smrt Artemia Cruza** (1977); Juan Carlos Onetti, **Ladjedelnica** (1978); Augusto Roa Bastos, **Sin človekov** (1978); Vincente Blasco Ibáñes, **Mrtvi ukazujejo** (1979); Miguel Angel Asturias, **Gvatemalske legende** (1980); Gabriel Garcia Márquez, **Patriarhova jesen** (1980). Boletova prevaja tudi za časopisje, njeni prevodi so bili večkrat prebrani v ljubljanskem radiu in predvajani na televiziji.

Zanimiv prevajalec je **Dušan Ogrizek** (1940 Kranj, od 1968 živi v Škofji Loki), diplomirani pravnik, vsa leta sodnik, od 1984 na Vrhovnem sodišču SRS v Ljubljani. Sprva se je ukvarjal s filmsko publicistiko, od leta 1968 pa s prevajanjem leposlovja, povečini proze, iz angleščine, in sicer v Mladini, Tovarišu in Delu. Posebno rad se loteva bajeslovja in drugega ljudskega izročila Severne in Srednje Amerike, Avstralije in Oceanije, leposlovja za mladino in avstralske književnosti. Po letu 1978 je v oddajah Radia Ljubljana predstavil vrsto avstralskih prozaistov (to so npr. Peter Carey, Miles Franklin, Xavier Herbert, Henry Lawson, Thomas Keneally) in pesnikov (npr. David Campbell in Judith Wright). V knjižni izdaji pa so izšli tile Ogrizkovi prevodi: **Govoreči kamen**, iz ljudskega izročila severnoameriških Indijancev (1976); **V sanjskem času**, bajanja in verovanja avstralskih rjavih ljudstev (1978); Patricia Wrightson, **Simon in kamniti tujec** (1979); Doris Lessing, **Generalka za pekel** (1980); Norman Hunter, **Zakleti čajniki in druge prečudne zgodbe** (izbor iz petih avtorjevih zbirk), 1984; Thomas Kenneally, **Balada o črnem Jimmieju** (1984); J. R. R. Tolkien, **Hobit, ali tja in spet nazaj** (1986); Doris Lessing, **Trava poje** (1987); Patricia Wrightson, **Strahec** (1989).

Kot književni in znanstveno-tehnični prevajalec (samostojni kulturni delavec) deluje **Henrik Ciglič** (1947 Vipava, v Kranju od leta 1958), ki je po gimnaziji osem let preživel v Londonu (1967—1975) kot prevajalec. Doslej je prevedel 13 romanov in več radijskih iger v slovenščino, v angleščino pa dve knjigi, nekaj radijskih iger, vrsto publikacij in več pesmi Svetlane Makarovič. Je urednik zbirke Naj (Dokumentarna) in zunanji

sodelavec Moderne galerije v Ljubljani in tovarne Sava v Kranju.

Izjemno širok prevajalski razpon obvladuje **Tone Perčič** (1954), saj prevaja (prozo, poezijo in razprave) v francoščino, italijanščino in angleščino ter iz italijanščine, angleščine, nemščine, španščine, portugalščine in srbohrvaščine. Največ je prevajal poezijo, in sicer v francoščino za revijo Livre slovène, npr. Remica, Mozetiča, Ihana, Tauferja, Strnišo itn., največ pa (s sodelovanjem D. Clementa) Tomaža Šalamuna — več kot 2000 verzov. V angleščino je prevajal (v sodelovanju z Bridget Peet) Daneta Zajca in Francija Zagoričnika, iz angleščine pa poezijo Ezra Pounda. Iz drugih jezikov je prevajal tudi razprave o vizualni in sonorni poeziji, o mail-artu, korespondenčni umetnosti itn., skratka, o modernističnih gibanjih v sodobni literaturi.

Kulturni kronisti, literarni in jezikoslovni publicisti, kritiki in zgodovinarji

Avtorje, omenjene v tem poglavju, druži pravzaprav le metoda njihovega dela: preučujejo, raziskujejo, vrednotijo, urejajo, poročajo, gojijo kritiko ali didaktično oblikujejo dognanja znanstvenih panog. Za širšo javnost je njihovo delovanje opaznejše tedaj, kadar se odzivajo na aktualna vprašanja v znanosti in kulturi, kadar ta vprašanja načenjajo ali rešujejo.

H kulturnemu utripu Kranja je veliko pripomogel **Stanko Bunc** (1907 v Spodnjem Kobdilju blizu Štanjela na Krasu — 1969 Begunje, pokopan v Kranju), profesor, slovničar in leksikograf, ki je po diplomi na Češkem in Poljskem in raznih zaposlitvah kot profesor in urednik Uradnega lista SFRJ v Beogradu prišel leta 1948 v Kranj; tu je bil najprej profesor, nato pa od 1953 vodja Študijske knjižnice. Od leta 1925 je napisal več kot 300 člankov, največ o jezikoslovju, literarni zgodovini, literarni kritiki in knjižničarstvu. Napisal je deset jezikoslovnih knjig, med njimi več jezikovnih vadnic in več skript za šolsko rabo. Od jezikovnih priročnikov sta zelo popularna **Slovar tujk** (1963) in **Mali slovenski pravopis** (1966).

Močno sled v kulturnem življenju Kranja je zapustil **Črtomir Zorec** (1907 Stična), sin pisatelja Ivana Zorca, znanega po štirih knjigah o cistercijanskem samostanu v Stični — Beli menihi; dolga leta strokovni učitelj na kranjski tekstilni šoli, strokovni pisatelj tekstilne stroke in kulturni kronist. Z učiteljem Dušanom Bavdkom sta bila po vojni prva urednika Gorenjskega glasa; v tem časopisu je kasneje tudi največ objavljal. Širšemu občinstvu je Zorec najbolj znan po zapisih **Po Prešernovih stopinjah** (del tega gradiva je izdal pod istim naslovom v založništvu Gorenjskega glasa 1987). Med bralci so bili priljubljeni tudi njegovi domoznanski spisi o Tržaškem, Goriški, Beneški Sloveniji in Koroški, ki so napisani zelo poljudno, v nekoliko arhaičnem jeziku in v kramljajočem slogu, značilnem za tega avtorja. Zorec je napisal tudi besedilo za zbornik Pomniki narodnoosvobodilnega boja v občini Kranj (izdal občinski odbor Zveze združenj borcev NOV v Kranju 1975), pomemben za krajevno zgodovinopisje.

Zelo obsežno in bogato literarno dejavnost ima za sabo **Jože Šifrer** (1922 Žabnica pri Kranju), mlajši brat pisatelja in slavista Toneta Šifrerja (1911—1942), profesor slovenščine v Ljubljani, na Jesenicah (tudi ravnatelj gimnazije 1958—1970) in v Šentvidu, ravnatelj Osrednje knjižnice v Kranju (1973—1976), vodja rokopisnega oddelka v NUK (1976—1982); zdaj živi kot upokojenec v Radovljici. Po svojem literarnem delu je Šifrer gledališki, predvsem pa književni kritik in urednik literarnih del. Od leta 1953 objavlja v dnevnem in revialnem tisku, največ v Naših razgledih, Jeziku in slovstvu, Naši sodobnosti (pozneje Sodobnosti) in Književnih listih dnevnika Delo. Od 1978 ureja Zbrana dela F. S. Finžgarja (vseh knjig bo 15) v zbirki Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev, uredil je Zbrano delo svojega brata Toneta Mladost na vasi (1971), izbor del Karla Grabeljška Velika vera (1974) itn.; 1979—1985 je bil glavni in odgovorni urednik revije Knjižnica (glasilo Zveze bibliotekarskih društev Slovenije). Ko je deloval v bibliotekarski stroki, je pripravil kataloga rokopisov Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani (1980; 1. knjiga Inventarizirano gradivo, 2. knjiga Ms 1000—Ms 1170). Izbor Šifrerjevih knjižnih ocen je izšel v knjigi **Literarna mnenja** (1968), v zbirki Znameniti Slovenci pa monografija **Fran S. Finžgar** (1983). Kot književni kritik si je prizadeval biti čimbolj stvaren in razumljiv tudi tistim bralcem, ki niso preveč literarno »razvajeni«. Pri ocenjevanju je bil zmeraj pozoren, koliko se v književnem delu zrcalijo avtorjeva osebnost, njegovi dvomi in upi, trpljenje, veselje itn., koliko pa je nastalo pod vplivom dnevnih resnic.

Sodobno slovensko književnost je svojevrstno osvetlil **France Pibernik** (1928) s svojimi štirimi knjigami: **Med tradicijo in modernizmom** (1978), **Med modernizmom in avantgardo** (1981), **Čas romana** (1983) in **Temni zaliv Franceta Balantiča** (1989). V prvih dveh knjigah razčlenjuje z metodo dopisovanja dela živečih slovenskih pesnikov »vseh rodov in usmeritev«. Pibernik ima vlogo izzivalca, spodbujevalca, sobesedniki pa glede na njihovo pripravljenost in sposobnost interpretirajo svoja dela in poglede na umetnost. Tudi v Času romana se Pibernik loteva z metodo pogovora številnih vprašanj, povezanih z literarnim ustvarjanjem, najbolj pa ga priteguje odnos realnega sveta in fantazije v romanu. V zadnji knjigi, Temni zaliv Franceta Balantiča, je Pibernik namenil vso svojo pozornost pesniku izredne ustvarjalne in oblikovne moči. Balantičeva pesniška in človeška podoba še zmeraj ni povsem jasna, tudi zaradi tega, ker je vse do leta 1984, torej do izida njegove pes-

niške zbirke Muževna steblika, veljal pri nas zanj politični embargo.

V srednji rod literarnih zgodovinarjev spada **dr. Gregor Kocijan** (1933 Ljubljana, do 1963 živel v Kranju, 1941—1945 izseljen v Srbiji, zdaj živi v Ljubljani), izredni profesor za starejšo, novejšo in sodobno slovensko književnost na Pedagoški akademiji v Ljubljani in Pedagoški fakulteti v Mariboru. Objavlja od leta 1954, povečini literarno kritiko, poljudnoznanstvene članke, literarnozgodovinske raziskave in bibliografije. Njegove pomembnejše razprave so: Slovensko leposlovje na srbohrvaškem jezikovnem področju 1945—1970 (JiS 1972/73), Ivan Cankar na srbohrvaškem jezikovnem območju (Knjiga 1976), Nekatere pripovedne prvine v zgodnjih Jurčičevih delih (JiS 1976/77), Značilnosti Jurčičeve kratke pripovedne proze (JiS 1977/78), Zgodovinska snov v pripovedni prozi med Vrazom in Jurčičem (JiS 1978/79), Levstikov literarni program in mladi Jurčič (JiS 1979/80), Jurčičevo delo in literarnokritični odmevi (JiS 1980/81), Pripovedne značilnosti Jurčičevih »značajevk« (JiS 1981/82), Tavčarjeva kratka pripoved 1871—1880 (JiS 1982/83), Pripovednik Janez Mencinger (JiS 1984/85), Romantika in realizem v slovenski književnosti (21. seminar SJLK 1985), Cankarjeva in Matoševa kratka pripovedna proza na prehodu iz 19. v 20. stoletje (JiS 1985/86), Stritarjevi literarnokritični pogledi v praksi (JiS 1986/87). Samostojna dela pa so naslednja: **Delavci in kultura** (1970), **Knjiga in bralci** (1974), **France Prešeren v sliki in besedi** (1977), **Knjiga in bralci II** (1980, soavtor M. Žnideršič), **Josip Jurčič v besedi in sliki** (1981), **Kratka pripovedna proza od Trdine do Kersnika** (1983), **Knjiga in bralci III** (1985, soavtorji D. Podmenik, D. Rupel, M. Žnideršič), **Slovenska kratka pripovedna proza 1892—1918.** Bibliografija (1988). Kocijan je uredil tele knjige: Jurčičeva kratka pripovedna proza (1978); Josip Jurčič, Izbrana mladinska beseda I-II (1980); Vezi med ljudmi (slovensko berilo za 7. razred osnovne šole), 1987; V nove zarje (slovensko berilo za 8. razred osnovne šole), 1989 in O domovina, ti si kakor zdravje (slovensko berilo za 6. razred osnovne šole), 1990. V letih 1966 in 1967 je urejeval revijo Knjižna polica, med leti 1979 in 1981 je bil sourednik revije Jezik in slovstvo, od leta 1982 do 1988 pa njen glavni in odgovorni urednik. Od 1961 do 1963 je bil tudi glavni in odgovorni urednik časnika Glas v Kranju. Svoje temeljno znanstveno zanimanje namenja kratki prozni pripovedi (novela, povest, zgodba, slika itn.). Po njegovih ugotovitvah se je slovenska pripovedna proza v 2. polovici 19. stoletja precej oblikovala s kratko pripovedjo, ki je ohranila ustvarjalno moč in živo berljivost do današnjih dni. Kratka proza je torej temeljna konstituanta prozne literature na Slovenskem.

Zelo bogato kulturno delo je opravil tudi **Franc Drolc** (1939 Motnik), profesor, lektor slovenskega jezika na univerzah v Krakovu, Zagrebu in Trstu, od leta 1970 vodja študijskega oddelka Osrednje knjižnice občine Kranj in hkrati honorarni lektor za slovenski jezik na celovški univerzi. Njegova področja strokovnega delovanja so zelo raznolika; segajo v didaktično literaturo (Slovenski jezik, udžbenik za škole s hrvatskosrpskim jezikom, Školska knjiga, Zagreb 1970), literarno kritiko in zgodovino (knjige Povojna slovenska drama, 1968; Savremena slovenačka drama, izbor in študija, Matica Srpska, Novi Sad 1975) ter na področje jezikovnih prirejanj (za zbirko Naša beseda, MK, je izbral in jezikovno priredil besedila za troje knjig: Reformacijsko slovstvo, 1971, Valvasor in sodobniki, 1971, in Srednjeveško slovstvo, 1972, za zbirko Kondor (MK) pa Srečo v nesreči Janeza Ciglerja (1974) in Trubarjevo Slovensko cerkovno ordnungo (1975). Drolc je doslej prevedel tudi troje knjig: iz srbohrvaščine Željka Gruma Ivan Meštrović (1970) in Juraja Martinovića Poezije Dragotina Ketteja (1976), iz poljskega jezika pa spomine iz Auschwitza z naslovom Anus mundi, ki jih je napisal Wiesław Kielar (1982).

Od leta 1978 se ukvarja s publicistiko, vezano na jezikovno vzgojo, **Vika Slabe** (1941 Križe pri Tržiču, v Kranju 1969—1984, od tedaj na Cegelnici pri Naklem), profesorica slovenščine in ruščine, zaposlena na Osnovni šoli Simon Jenko v Kranju. Že kot študentka ljubljanske slavistike je kazala posebno nagnjenje do preučevanja jezikovnih problemov; to svojo strokovno usmerjenost je kasneje poglabljala ob rednem pedagoškem delu kot sodelavka pri raziskavah Pedagoškega inštituta v Ljubljani. Slabetova preučuje neskladje med teorijo jezika in metodiko ter šolsko prakso — in ob tem, kako premagati zadrege jezikovne vzgoje ob intenzivnem razvoju jezikoslovja, išče preproste in učinkovite učne korake, raziskuje sistematičnost in notranjo urejenost jezikovnega pouka ter intenzivnost pouka materinščine v najnižjih razredih z jezikovno-usposabljalnimi/jezikovno-vzgojnimi smotri. Svoja dognanja je Slabetova povečini objavljala v reviji Vzgoja in izobraževanje in v publikacijah Pedagoškega inštituta. Njeno najpomembnejše delo so delovni zvezki za učence 4. in 5. razreda (po metodični zasnovi dr. Olge Kunst Gnamuš). Pomembno delo je opravila pri prenovi in vpeljevanju učnega načrta za slovenski jezik v osnovni šoli, o novostih jezikovne teorije in metodike pa predava na seminarjih za učitelje in pedagoške svetovalce.

Kot literarni mentor in pisec poljudnih člankov o književnosti se je uveljavil **Miha Mohor** (1945 Kranj), slavist, ki objavlja od leta 1970, največ v Mentorju in Pionirju, manjši del njegovega delovanja pa obsegajo prevodi iz sodobne angleške književnosti. Največ člankov je napisal o mentorstvu v osnovnošolskih literarnih in novinarskih krožkih, ocenjeval je šolska glasila in gibanje za bralno značko (je tudi vodja republiškega odbora za bralno značko). Kot dolgoletnega učitelja in literarnega mentorja v šoli ga posebno zanima problem, kako naj bo pedagog sprejemljiv za ustvarjalne impulze otrok, kako naj učitelj čimbolj nevsiljivo spodbuja učence, z njimi raziskuje literarne pojave in ureja šolska glasila, ne da bi kakorkoli vsiljeval svoje zamisli. V poljudnih člankih o književnosti uveljavlja nekonvencionalne didaktične postopke.

Kot oster publicist se od konca šestdesetih let pojavlja **Zoran Božič** (1951 Ljubljana, v Kranju živel 1952—1979), profe-

sor slovenščine in primerjalne književnosti v Novi Gorici. Objavlja predvsem v revialnem tisku (Mladina, Jezik in slovstvo, Slavistična revija, Naši razgledi, Dialogi, Sodobnost, Primorska srečanja, Mentor, Obrazi itn.), oglaša pa se tudi v Delu, Komunistu in Prosvetnem delavcu. Kot literarni kritik uporablja analizno-sintezno metodo z jasnimi opredelitvami. V publicistiki sta njegovi poglavitni temi slovenstvo in šolstvo. Zagreto se zavzema za boljšo šolo in da bi družba bolj cenila znanje, posebno kritično pa razpravlja o nakopičenih problemih sodobne slovenske družbe.

Med najmlajše in obetavne literarne zgodovinarje spada **dr. Miran Hladnik** (1954 Jesenice, ves čas živi v Stražišču/Kranj), docent za novejšo slovensko književnost na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Njegova prva objava sega v leto 1972, strokovno pa je začel pisati leta 1977, sprva literarne kritike, potem večinoma literarnozgodovinske razprave in članke. Največ objavlja v Književnih listih Dela, Jeziku in slovstvu, Slavistični reviji, v zbornikih Seminarja slovenskega jezika, literature in kulture ter v debatnem listu Slava. Najpomembnejše Hladnikove objave v periodiki so: Slovenski ženski roman v 19. stoletju (SR 1981), Komunistični manifest in slovenska predvojna neumetniška verzifikacija (JiS 1981/82), Mohorjanska pripovedna proza (SR 1982), Pregljeva mohorjanska literatura (Pregljev zbornik 1984), Pot slovenske zgodovinske pripovedne proze v 20. stoletje (Zbornik predavanj 19. SSJLK 1983), Planinska povest (Zbornik predavanj 23. SSJLK 1987). Knjižne objave so naslednje: **Trivialna literatura** (Literarni leksikon 21), 1983, **Slovene for Travelers/Slovenščina za popotnike** (soavtor Toussaint Hočevar), 1988, **Slovenska kmečka povest** (1989). Hladnik je uredil tudi Josipa Vandota Izbrano mladinsko besedo 1, 2 (1981), Alojza Gradnika Zbrano delo 1, 2 (1984, 1986, skupaj s T. Pretnarjem) in antologijo slovenske pornografske poezije Fuk je Kranjcem v kratek čas (1990, skupaj z M. Dolganom). Med njegovimi deli je treba posebej opozoriti na študijo o trivialni literaturi, ki jo slovenska literarna veda še zmeraj strogo ločuje od »visoke« literature, Hladniku pa se zdi smiselna hkratna obravnava obeh tipov v literarni zgodovini; to pa seveda še ne pomeni, da je treba zabrisati sleherno razliko in docela zavreči vidik vrednostnega razločevanja.

* * *

S povojnim Kranjem so povezana še nekatera vidna imena slovenske književnosti, literarne znanosti in kulture.

Na tukajšnji gimnaziji so po vojni maturirali literarni zgodovinarji **dr. Boris Peternu** (roj. 1926), **dr. Jože Pogačnik** (roj. 1933) in **dr. Tone Pretnar** (roj. 1940), ravno tako tudi pesnik, gledališki kritik in publicist **France Vurnik** (roj. 1933), na Srednji ekonomski šoli v Kranju pisatelj in kipar **Tone Svetina** (roj. 1925), na Tehniški tekstilni šoli v Kranju pa pisateljica **Breda Smolnikar** (roj. 1941), sicer inženirka tekstilne tehnologije.

Pesnik **Polde Oblak** (roj. 1924) je bil med leti 1950 in 1951 profesor zemljepisa na kranjski gimnaziji. Pisatelj, prevajalec in publicist **Herbert Grün** (1925—1961) je bil dve leti (1951—1953) dramaturg in umetniški vodja Prešernovega gledališča v Kranju. V istem gledališču so delovali še pripovednik in dramatik **Andrej Hieng** (roj. 1925) kot režiser (1951—1953), dramatik **Janez Žmavc** (roj. 1924) kot dramaturg (1953—1955), pisatelj **Miloš Mikeln** (roj. 1930) kot režiser (1955—1956) ter režiser, dramatik, dramatizator in publicist **Janez Povše** (roj. 1941) kot umetniški vodja in dramaturg (1971—1974).

Svojevrstno je povezana s Kranjem, in sicer s predvojnim, tudi pisateljica **Mimi Malenšek Konič** (roj. 1919 v Dobrli vasi na Koroškem). Otroštvo in zgodnjo mladost je preživela v Dolenji vasi pri Podbrezjah in v letih 1930 do 1934 obiskovala nižjo gimnazijo v Kranju. Njena zgodnja (mohorjanska) povest **Pesem polja** (1937), v kateri prepleta zgodbo o ljubezni in krivolovu, se dogaja v finžgarjevsko-jalnovski gorenjski vasici. Tudi njena druga, a popolnoma drugačna pripoved — proletarska povest **Sinovi predmestja** (1938), napisana po zgledu tedanje socialne literature — je povezana s pisateljičino zgodnjo mladostjo, saj pripoveduje o brezupnem življenju v delavskem naselju, o katerem sta ji doma pripovedovala oče in stari stric, ki sta delala v jeseniški železarni. Kasneje, v povojnih letih, se je Malenškova razvila v plodovito pisateljico, posebno znano po življenjepisnih romanih.

Med leti 1955 in 1960 je zaradi osebnih razlogov in umetnostnonazorskih sporov živel v vasi Javornik nad Kranjem pisatelj **Miško Kranjec** (1908 Velika Polana — 1983 Golnik), čigar pripovedna proza je večinoma pripeta na panonsko ravnico in njeno psihosocialno tipiko. Njegov gorenjski ciklus pripovedne proze obsega povest (roman) **Macesni nad dolino** (1957), knjigo «pravljic« **Mesec je doma na Bladovici** (1958), novele **Ukradena ljubezen** (1965), novelo **Kmečko romanje** v knjigi **Anketni listi malega človeka** (1974) in morda še kaj. V teh delih je prikazal hribovce, kmete in delavce, ki so bili podobno razpeti med dom in mesto, zemljo in tovarno v dolini, kot so bili njegovi sezonski delavci med Prekmurje in »svet«, le da so se javorniški vsak dan vračali na domove. V tem pomikanju ljudi s hribov, iz vasi v mesto, kot realist prizna odmike od zemlje, vraščanje v industrijsko civilizacijo, a se mu kot človek upira; ve sicer, da resničnosti ni mogoče ubežati, a kljub temu verjame v utopijo, saj se po njegovem brez nje ne da živeti. Dogajalni prostor pa ostaja stvaren: kot tipično drevo ga označuje macesen, podobno kot topol označuje Kranjčev panonski prostor. Kranjčev pisateljski svet pa seveda subjektivizira lirični naboj, tako značilen za slovensko pripovedništvo.

* * *

Naša literarna podoba Kranja še ni povsem izostrena, zagotovo pa ni enotna, ker takšna tudi biti ne more. Vsak literarni ustvarjalec je osebnost zase, samosvoj svet, in redko deluje v ustvarjalni skupini ali pa je v njej le začasno, ko nastopijo posebne kulturnopolitične razmere in možnosti za objavljanje. Tudi zbiranje okrog periodičnih publikacij ne dopušča

sklepa o enako mislečih sodelavcih. Seveda pa so le dobre delovne razmere premalo. Če avtorja ne ženejo k pisanju globlji vzgibi, oplemeniteni z življenjsko zrelostjo, demokratično usmerjenostjo in umetniško nadarjenostjo, potem ostaja nekje na obrobju, v nepregledni množici povprečja. Le enkratna umetniška osebnost ustvari enkratno delo in le vrhunsko umetniško delo ima toliko ustvarjalne moči, da zmore preživeti čas svojega rojstva. Takšnih del pa je malo. Večina jih ostaja v svojem času in prostoru, v mejah zgodovinskega dogajanja in takrat veljavnega estetskega okusa. To pa je poskus odgovora na vprašanje, ki neprenehoma spremlja sleherne literarne preglede, kaj v umetnosti je regionalno in kaj univerzalno. Kdor skuša rešiti to uganko, se podaja v neznano, kdor pa jo razvozla, se mu odpre pot brez konca z vsemi razočaranji in radostmi.

Prešernovo gledališče po letu 1945

Matija Logar

Temelje gledališkemu dogajanju Kranja je omogočila leta 1863 ustanovitev Narodne čitalnice, ki je imela svoje prostore najprej na Stari pošti. Še v letu ustanovitve se je Narodna čitalnica preselila v Mayrjevo hišo poleg cerkve, kjer je ostala vse do leta 1925, ko je dobila prostore v novem Narodnem domu. Narodnobuditeljsko zavest je Narodna čitalnica želela vzpostavljati tudi z gledališkimi uprizoritvami. Dramatičnega društva v mestu sicer niso ustanovili, pač pa je imela čitalnica že od leta 1907 svoj »dramatičen odsek«.[1] Razburljivo politično dogajanje slovenskega naroda se je posledično izkazovalo tudi s kulturno-umetniškim delom; tako je bilo leta 1902 ob Narodni čitalnici ustanovljeno Katoliško izobraževalno društvo, ki je s svojim gledališkim delovanjem bogatilo gledališko življenje mesta.

Delo obeh dramskih družin se je posebno po letu 1918 izjemno razmahnilo (»gledališči« sta postavili na oder letno od 7 do 9 premier).

Z industrijskim razvojem Kranja se je spremenila socialna struktura prebivalstva. V sklopu delavskih organizacij je pred drugo vojno začela s svojim gledališkim delom še igralska družina, zbrana v okviru Cankarjevega odra.[2]

Obdobje med vojnama je za gledališko življenje Kranja bogato. Različnost dramskih družin je rodilo ploden tekmovalni duh, ki je omogočal kvalitetno rast gledaliških predstav.

Amatersko gledališče (1945—49)

Želja, da bi se tri različne dramske družine združile, je bila živa že med vojnama. Nove družbene razmere so v letu 1945 omogočile vsem »različnim« gledališčnikom nastop v mestnem gledališču, ki je dobilo ime Prešernovo gledališče.

V prvi povojni gledališki sezoni so v Prešernovem gledališču uprizorili kar dvanajst del. Podobno je bilo tudi v naslednji sezoni. Vse do ustanovitve poklicnega gledališča v Kranju so uprizorili amaterji v Prešernovem gledališču 31 premier z 274 ponovitvami, ki si jih je ogledalo več kot 90000 ljudi. Glede na kvaliteto se je kranjsko gledališče v teh letih uvrščalo med najboljše slovenske amaterske gledališke odre.

Umetniško podobo gledališča je načrtoval režiserski sosvet pod vodstvom poklicnega režiserja Petra Malca. V izboru repertoarja so prevladovala slovenska (14) in jugoslovanska dela (4), preostali del repertoarja pa je seznanjal občinstvo s tujimi deli, v prvi vrsti s svetovno klasiko. Med slovenskimi deli je v repertoarju tega prvega povojnega obdobja najčešče uprizarjan Ivan Cankar, med jugoslovanskimi avtorji pa tudi na slovenskih odrih vedno popularen Branislav Nušić. Nedvomno sta bila oba avtorja tudi ideološko zanimiva in zaželena. Sicer pa so bila dela večinoma znana iz predvojnega repertoarja naših poklicnih gledališč.

Začetni ustvarjalni zagon je že po dveh letih usahnil. V sezoni 1948/49 je gledališče premierno uprizorilo le štiri nove drame. Koliko je bila za ta hiter upad kriva utrujenost amaterskih gledališčnikov, lahko le domnevamo, gotovo pa so na delo kranjskega gledališča nespodbudno vplivale vse tiste pripombe, ki so gledališče smiselno vrednotile predvsem v političnovzgojni vlogi. Tako naj bi bilo za repertoarni izbor najpomembnejše ideološko sporočilo; umetniška vrednost literarnega dela in njegove uprizoritve se je torej vse bolj merila z idejno (ne)primernostjo. Že takoj v prvih letih se je gledališče znašlo pred t. i. delavskim razredom, ki naj bi »zahteval« sebi primeren repertoar. Da je bil ta očitek ponavljan tudi v naslednjih obdobjih, ni potrebno posebej poudarjati.

V tem prvem obdobju so ob Petru Malcu najčešče sodelovali kot amaterski režiserji še France Bratkovič, Beno Dežman in Dore Kern. Odločilni režiserski delež ima nedvomno Peter Malec. Za njegove režije (predvsem John Knittel: Via Mala, Bratko Kreft: Celjanski grofje, Lope de Vega: Prebrisana norica) je značilna skrbna dramaturška razčlemba besedila, logična mizanscenska postavitev ter v igralski interpretaciji rahlo privzdignjen odrski govor. Med uprizoritvami je izstopala še farsa Ivana Cankarja Pohujšanje v dolini šentflorjanski v režiji Franceta Bratkoviča.

Vse finančne zadrege tega časa so uprizoritelji reševali bolj ali manj posrečeno, to pa seveda pomeni, da so uprizoritvene želje po zahtevnejšem dekorju ostajale praktično neuresničljive. Nepremostljive zadrege je po svoje reševal naključno ohranjen dekor iz predvojnih časov.

Igralski amaterski ansambel je bil številčno velik (več kot 70 članov igralske družine). Svojo neizkušenost in pomanjkljivo gledališko znanje so igralci nadomeščali z veliko vnemo in predanostjo gledališču.

Kranjsko gledališče se je v prvih štirih letih med občinstvom tako uveljavilo, da sama ljubiteljska vnema ni več zmogla zadovoljiti vseh tistih pričakovanj, ki bi jih moglo realizirati samo polnokrvno poklicno gledališče.[3]

Poklicno gledališče (1950—57)

Šestčlanski direktorij (imenoval ga je Mestni ljudski odbor) pod vodstvom Dušana Bavdka je sredi leta 1949 na pobudo Mestnega ljudskega odbora začel pripravljati prehod od amaterskega k poklicnemu Prešernovemu gledališču.

Spoznanje, da je potrebno profesionalizirati nekatera močna amaterska gledališča, ni bilo živo samo v Kranju. Istočasno so ustanovili poklicna gledališča v Kopru, Celju in Ptuju. Ljubljanska visoka igralska šola še ni mogla izšolati gledaliških kadrov, zato je bila decembra 1949 razpisana avdicija za bodoče poklicne igralce. Posebna komisija je kranjskemu gledališču priporočila 11 kandidatov, ki so uspešno opravili avdicijo in februarja 1950 je Okrajni ljudski odbor že izdal odločbo o ustanovitvi poklicnega gledališča v Kranju.

8. februarja 1950 je bila ob otvoritvi poklicnega gledališča slavnostna premiera dela Ilke Vašte Visoka pesem. Uprizoritev so pripravili še amaterski igralci pod režijskim vodstvom Srečka Tiča.

V spomladanskih mesecih je bil za vse igralce z avdicije pripravljen poseben tečaj, da bi njihov talent v najkrajšem možnem času umetniško čim bolj oblikovali; tako bi gledališče lahko z novo sezono začelo delati vsaj v približno znosnih razmerah, značilnih za poklicna gledališča.

Svojo prvo poklicno sezono je začelo gledališče 18. novembra 1950 z uprizoritvijo komedije Williama Shakespeara Kar hočete pod režijsko in v marsičem še pedagoško taktirko igralke Mihaele Šaričeve. Hotenje, da se igralčevo znanje z novimi uprizoritvami čim bolj dopolnjuje, se vidi tudi v izboru del drugega dela te sezone. Po znamenitem elizabetincu se je igralska poklicna družina spopadala z Molièrovima enodejankama Izsiljena ženitev in Ljubezen — zdravnik, obe v režiji Balbine Baranovič, ki je prevzela upravno in umetniško vodstvo gledališča.

Novo poklicno gledališče je tako že v prvih predstavah opozorilo na razliko med prejšnjim in »novim« gledališčem. Kljub temu da gledališče ansambelsko še ni bilo popolno, je v igralskih kreacijah že lahko v marsičem dopolnjevalo zahteve režiserjev predstav, ki so bile v dekorativnem pogledu bistveno drugačne od amaterskih. Kolektiv Prešernovega gledališča se ni okrepil le z igralci, v gledališču je bilo nastavljeno tudi tehnično osebje.

Balbina Baranovič je v sezoni 1950/51 sama režirala kar štiri predstave. Posebej je potrebno opozoriti na prvo slovensko uprizoritev (praizvedbo) dela Prežihovega Voranca Pernjakovi, ki jih je za oder dokončno oblikoval Herbert Grün.[4]

Z vstopom Herberta Grüna v kranjsko gledališče se začenja kratko, a izjemno plodno in v vseh pogledih uspešno gledališko življenje mesta.

Kranjsko gledališče kljub dobri pripravi za prestop gledališča iz amaterskega v poklicno v prvih uprizoritvah še ni zmoglo povsem preseči tistih prvin, ki so značilne za dobre amaterske gledališke ustvarjalce. Maloštevilni ansambel se je moral dopolnjevati z nepoklicnimi igralci . . .

Herbert Grün je prišel v kranjsko gledališče z jasnim *ustvarjalnim konceptom, v katerem je sicer sprejemal razmere*, toda istočasno je z največjo močjo dregnil v smer pravega ustvarjalnega in izvirnega gledališkega razmišljanja, želenega eksperimenta in prihajajoče avantgarde ob spoštovanju tradicije *svetovnega gledališča in najboljšega, kar je ustvarilo* domače gledališče.

Zapis svojega programa končuje:

»Ne vprašujte me posebej po ideologiji. Svetovni nazor ni nekaj, kar živi samo zase, temveč se razodeva na svoj način v vsaki izmed imenovanih teženj, zlasti pa kot rezultanta vseh stremljenj. Katekizemsko formulirati in imenovati ga ne znam. Iz vsega naštetega je menda jasno, da želim v PG najti sintezo dveh protislovnih gledaliških tipov: »komornega« ali »avantgardističnega« ali »eksperimentalnega« in »nacionalnega« ali »reprezentančnega«. To tudi ustreza geografskemu položaju v sicer samostojnem centru, ki je vendarle blizu metropole. In vse to, kar sem povedal, bo mogoče v celoti uresničiti šele takrat, kadar se bo izboljšal naš materialni položaj: s predpotopno tehnično bazo, s trikrat premajhnim osebjem (umetniškim in tehničnim) in s tako minimalnimi finančnimi sredstvi je PG žal le obsojeno na polovičarstvo in vsi programi ostajajo iluzorni. Zato smo do danes realizirali šele eno točko: pridobili smo si delavsko občinstvo, kar pričajo statistike in izjave neštetih gledalcev. Samo dve številki: povprečni mesečni obisk v pretekli sezoni je znašal 2359, v sedanji sezoni pa kakih 4250. Novo pridobljeni obiskovalci so skoraj brez izjeme delavci kranjskih tovarn.«[5]

S svojim filozofskim in gledališkim razmišljanjem kljub politični otoplitvi Herbert Grün ni bil videti v očeh tedanje lokalne (in verjetno tudi širše) oblasti tisti »dejavnik«, ki bi brezprizivno služil tistemu delu našega prebivalstva, ki se ga je mimo njegove volje prijel vzdevek »delavski razred«. Nekaj let kasneje, oditi je moral sredi leta 1953, piše svojim kranjskim kolegom:

»Gre za to, da ne verjamem v umetnost brez prepričanja. Ni res, kar radi pridigujemo puritanci in esteti, da v gledališču, igralci in ostali gledališki ljudje nimajo občinstvu nič dopovedovati, temveč da kvečjemu v skupnem iskanju lepote šele skupaj doživljajo nova spoznanja. Ne. Gledališče, kakor sleherna umetnost, vselej nekako dopoveduje in prepričuje. Gledališče je tribunal idej . . .«[6]

Jasnost Grünovega gledališkega cilja ne pozabi na gledalca: »Z vsemi sredstvi — administrativnimi, agitacijskimi, prosvetno-propagandnimi in umetniško-vzgojnimi — je treba čedalje bolj širiti krog občinstva in doseči, da bo PG res ljudsko gledališče, zlasti gledališče kranjskih delavcev, in to ne

zavoljo modnega oportuizma, marveč po razumnem spoznanju sociološke nujnosti dobe in kraja.«[7]

Število premier se je z nastopom poklicnih gledališčnikov bistveno dvignilo (od 7 do 10 premier v sezoni). Po odhodu Balbine Baranovič je prevzel večino režij Dino Radojević kot prvi soustvarjalec Herberta Grüna. Kot gosta pa v času Grünovega umetniškega vodstva režirata tudi Balbina Baranovič in Andrej Hieng.

Leta 1951 je bilo v gledališču zaposlenih 13 igralcev (8 moških, 5 žensk, od tega je bilo 5 absolventov Akademije za igralsko umetnost). Ob redno nastavljenih pa je občasno sodelovalo še 12 honorarnih amaterskih igralcev. Izhajajoč iz tega stanja je Grün predvsem ob pomoči režiserja Radojevića znal z delom vzpostavljati tudi tiste pedagoške principe, ki v ustvarjalnem aktu ne smejo biti tuji niti poklicnim igralcem.

Rezultati te pedagoške naravnanosti so se pokazali v kratkem času. Visoko zastavljeni cilji Grünovega programa, v očeh marsikoga dvomljivi in neuresničljivi, so postali v dveh sezonah že nepogrešljivi element sodobnega slovenskega gledališča, ki vzpostavlja pojem »evropeizacije« našega gledališča.

V prvih dveh letih poklicnega gledališča se je iz repertoarnega izbora jasno izrisal tipajoč in neopazen prehod od ljudskega h komornemu gledališču. V tem obdobju je viden že del Grünovih dramaturških razmišljanj in Radojevićevih režijskih koncepcij (Aleksandre Dumas: Dama s kamelijami, John Boynton Pristley: Od raja pa do danes, Herbert Grün: Turandot (po Carlo Gozziju in Friedrichu Schillerju), Eugene Gladston O'Neill: Ana Christie, Hery Val Gielgud: Proč od veselja). Prehod od enega repertoarja k drugemu ni bil nujen samo zaradi publike, ki še ni bila vajena vseh novih gledaliških prijemov, ampak tudi zaradi neizkušenega ansambla.

Tandem Grün-Radojević je torej že v prvem letu opozoril, da misli z realizacijo zapisanega programa nadvse resno. Obljuba, da bo kranjsko gledališče prispevalo svoj delež k slovenski gledališki omiki, se je uresničevala. Prek uprizarjanja del Gielguda in Prestleya je kranjsko gledališče začelo s slovenskimi praizvedbami tujih del. Smelost umetniškega iskateljstva brez neizkušene zagnanosti je polagoma, toda nezadržno začela alarmirati oblast.

Ne samo programska zasnova, tudi novi scenski in režijski prijemi so vzpostavljali svojstven rokopis tedanjega Prešernovega gledališča. Dino Radojević je s svojimi postavitvami težil od odrskega naturalizma k novodobnemu romantizmu, prepojenemu s psihologijo. V svojih osnovnih zahtevah se je z igralskimi kreacijami odpovedal patosu in uveljavljeni konvenciji. Tako je prišla do pomembnejšega poudarka scena (tesno sodelovanje s scenografom Sveto Jovanovićem), do izraza so prišle izkušnje, ki so se naslanjale na tehnologijo filmske pripovedi.[8]

Med vsemi predstavami obdobja tandema Grün-Radojević je najvišje v iskanju novega prodrla uprizoritev drame Maksima Gorkega Na dnu. »O slogovnem oprijemu in o ideološki interpretaciji Gorkijeve drame bi mogel še danes na dolgo in široko pripovedovati, saj je nedvomno še danes ena kardinalnih točk najine notranje (duhovne, osebno razvojene) kariere. Toda zdaj in tu nima smisla, da bi pisaril o sicer antinaturalističnem celotnem konceptu, a sestavljenem iz posameznih naturalističnih detajlov (v scenografiji kakor v igralstvu kakor v mizansceni), da bi govoril o iskanju svetovnonazorskega trikotnika Satin-Luka-Bubnov (nihilizem, iluzionizem, prakticizem) in o vseh problemih, ki so bili s tem v zvezi. Kar me v spominu navdaja s posebno toplim občutkom, kadar pomislim na tista dva meseca, ko smo pripravljali Na dnu, niso načelne, programatske zadeve, temveč spoznanja dnevne gledališke prakse. Ni naključje, da smo ravno v tedanji peti številki gledališkega lista začeli — v nadaljevanjih — objavljati prevod Etike Stanislavskega.«[9]

In prav s to predstavo se je Grün v Kranju pokopal. Brezprizivno kritiko je izrekel Boris Ziherl, ki je kasneje tudi sicer dodobra pripomogel k razpadu nekaterih pokrajinskih gledališč: »Dostikrat imamo opravka z umetniškimi vodji, ki pojmujejo ustanove kot svoje eksperimentatorske postaje, v katerih eksperimentirajo z vsemi mogočimi gledališkimi komadi. Čim bolj je mračen, zapleten komad, tem rajši ga postavljajo na oder . . . V Kranju so na primer uprizorili Gorkega dramo Na dnu. Gorki ima mnogo dram in katero koli bi vzeli, bi bila boljša kot ta, ki je popolnoma odmaknjena od naše današnje stvarnosti. Če je stvar taka pri naprednem piscu, je stvar seveda še hujša pri tistih, pri katerih je politična stran problematična . . .«[10]

To Ziherlovo razmišljanje je natisnila Ljudska pravica.

Leta 1948 je isti časopis zapisal: »Kljub številnim predstavam pa Prešernovo gledališče ni izpolnjevalo svojih ljudsko prosvetnih nalog. Na sporedu so imeli razne komedije in drame, s katerimi našemu delovnemu človeku niso mnogo ustregli. Tudi vodstvo gledališča še do danes ni na jasnem, kakšen je cilj in smoter ljudskih gledališč . . .

Dovolj dobrih dram in iger ima naša ter ostala slovanska literatura, zlasti sovjetska. Prešernovo gledališče pa še do danes ni igralo nobenega dela Gorkega . . .«[11]

Ne oziraje se ne kulturnopolitični veter, ki ni bil nikoli kaj prida naklonjen kranjskemu gledališču, pa je Filip Kalan Kumbatović zapisal: »Nasploh se da reči, da dokazuje Prešernovo gledališče repertoarno in uprizoritveno izvirnost, da se skuša, kakor Mestno gledališče v Ljubljani, uveljaviti predvsem s sodobnim repertoarjem in da se dokaj naglo profesionalizira, čeprav v igralskem pogledu še preboleva svoje amatersko poreklo.«[12]

Herbert Grün in Dino Radojević sta predobro čutila, da se lokalna oblast bolj nagiba k Ziherlu kot h Kumbatoviću. Ob koncu sezone 1952/53 sta odšla na povabilo dr. Gavelle v novo ustanovljeno Zagrebško dramsko gledališče.

V svojih prvih poklicnih letih je kranjsko gledališče sicer dobivalo veliko večja finančna sredstva v primerjavi z leti po vojni, toda kljub neprestanim prošnjam gledališkega kolektiva

se finančno vprašanje ni zadovoljivo rešilo. Že pred odhodom Grüna in Radojevića so družbenopolitične organizacije mesta prek direktorja gledališča Lojzeta Gostiše začele svoje reševanje na ideološkem polju: namesto, da bi zagotovili denar, so imenovali člane umetniškega sveta. Z dodatnim vključevanjem amaterjev v umetniški svet, ki naj bi z (ne)znanjem odločal o repertoarju, je bila v bistvu izrečena Grünovemu programu nezaupnica. Gledališče doživi torej idejno reorganizacijo pod pritiskom očitkov o pretežkem programu. Ti očitki so se potem nenehno ponavljali. V zavidljivo delovno in ustvarjalno vzdušje je s povsem jasnimi nameni vstopila dnevna politika.

Poklicni gledališki zanesenjaki so sicer tudi v naslednjih sezonah želeli slediti odmevu Grünove gledališke misli . . .

S sezono 1953/54 je prevzel umetniško vodstvo dramaturg Janez Žmavc, kot stalna režiserka je bila nastavljena Djurdja Flere, leta 1954 pa Igor Pretnar.

Janez Žmavc je z režiserji smiselno sledil dobro postavljenim izhodiščem v preteklih dveh sezonah. Gledališče je uprizarjalo slovensko in svetovno klasiko, ob tem pa se soočalo tudi s slovensko (Jože Javoršek: Odločitev, Igor Torkar: Pisana žoga) in svetovno sodobno in iskateljsko dramatiko (Jean Paul Sartre: Obzirna vlačuga). V želji po odmevnosti pri gledalcih so se oblikovalci repertoarja odločali tudi za bulvarne komedije. Gledano v celoti je koncept gledališča še vedno ostajal drzen, toda za ustvarjalce je kranjska atmosfera očitno postajala vse bolj moteča.

Že po dveh letih sta Pretnar in Žmavc odšla, dramaturške posle je prevzel Rado Jan, mesto režiserja Miloš Mikeln in za njim Mirko Mahnič. Gledališče je očitno iz leta v leto reševalo problematiko svojih vodstvenih umetniških kadrov.

Počasi, toda zanesljivo je zorela ideja o nepotrebnosti poklicnega gledališča v Kranju.

Ob že omenjenih uprizoritvah iz zlatega obdobja kranjskega gledališča so najizraziteje izstopale predstave: Tenesse Williams Tramvaj poželenje v režiji Andreja Hienga, Ivan Cankar Hlapci v režiji Slavka Jana, Hans Tiemeyer Mladost pred sodiščem v režiji Mirča Kraglja, Anderson Maxel Zašlo je sonce v režiji Igorja Pretnarja. Mirko Mahnič je ob koncu poklicnega gledališča uprizoril Sofoklejevo tragedijo Kralj Edip in Aristofanovo komedijo Lizistrata, ob začetku sezone 1957/58 pa je uprizoril še Shakespearovo tragedijo Romeo in Julija. To je bila zadnja premiera poklicnega obdobja Prešernovega gledališča.

Vzpon in padec kranjskega gledališča je bil tako končan. V vseh sedmih sezonah je gledališče uprizorilo 64 dramskih del z 866 ponovitvami. S prevodi Grüna, Fleretove in Žmavca je slovensko praizvedbo doživelo 15 del tuje dramske literature. Repertoar ni bil le informativen, v marsičem je bil inovativen in seveda provokativen.[13] Ob obletnici ustanovitve je takratnemu kolektivu Prešernovega gledališča Herbert Grün pisal« . . .

Če sem kdaj komu res od srca čestital, čestitam zdaj Vam. Da bi krmarili svojo barko mimo vseh čeri nerazumevanja in pomanjkanja, skozi vse neprijazne vetrove krivih prerokovanj, da bi zraes ubrali pravo smer in se je vedno držali, pa naj Vas tudi premetava sem in tja celo nazaj — Vi plovite naprej. Nezmotljivo ozvezdje zanesljivih stalnic Vam nakazuje plovbo: resnica slovenske umetnosti, lepota polnokrvne glumaške igrivosti, ustvarjalna moč graditeljstva jugoslovanske domovine.«[14]

Vzpodbudne besede niso mogle preprečiti najhujšega.

Ob ukinitvi je bilo na mnogo mestih slišati očitek gledališču, da ni skrbelo za svojo publiko, posebej še za delavsko. Statistika spodbija to trditev. Resno delo je po upadu gledalcev v začetku petdesetih let ponovno privabilo stare in nove gledalce. V sezoni 1952/53 se je obisk ustalil pri 3500 gledalcih na posamezno uprizoritev. Med gledalci je bilo veliko delavcev, odpirali so se delavski abonmaji, svoj abonma je imela tudi vajeniška mladina kranjskih poklicnih šol. Z gostovanji pa je gledališče širilo krog občinstva tudi na podeželju. V desetletju po osvoboditvi gledališču ni uspelo tehnično izboljšati odra in preurediti dvorane. Neometana stavba je dobila fasado po načrtu arhitekta Jožeta Plečnika, nefunkcionalen oder je moral počakati . . .

V poletju 1957 sta se sešla občinski odbor SZDL in občinski sindikalni svet ter ugotovila, da »Kranj z ukinitvijo poklicnega gledališča ne bo ničesar izgubil, ampak le pridobil«. S tem mnenjem je soglašal tudi Občinski ljudski odbor in 1. 10. 1957 izdal odločbo o ukinitvi Prešernovega gledališča. Premičnine in nepremičnine je prevzel občinski svet Svobod in kulturnih društev. Igralski ansambel je po tej odločitvi moral zapustiti Kranj, druge člane kolektiva pa so v glavnem zaposlili z raznimi opravili za ponovni razcvet amaterizma.[15]

Reakcije na ukinitev so bile v celotni slovenski javnosti ostre: »Prešernovo gledališče je ukinjeno z motivacijo, da je zaviralo in motilo razvoj amaterskim gledališkim skupinam, da je odvračalo delavca od njegovega pravega kulturnega torišča — dela v Svobodah — in da je s svojim repertoarjem ustvarilo kulturno atmosfero, ki da je našemu delavnemu človeku tuja. Skratka — Prešernovo gledališče v Kranju ni bilo gledališče za ljudstvo . . . Važno je, da v tej motivaciji razločimo pojmovanje, ki bi moralo biti socialistični družbi tuje: pojmovanje, da so kulturne stvaritve dvojne narave in se dele na kulturo za ljudstvo in kulturo za intelektualno publiko . . . Z ukinitvijo Prešernovega gledališča je ustvarjen nevaren precedens, ki lahko v znamenju »kulture za ljudstvo« vodi do težjih posegov v naš duhovni razvoj.«[16]

Seveda pa so se pojavila tudi odobravanja. Boris Ziherl: »Ne gre za ukinitev, kakor nam hoče dopovedati ves ta »hrušč in trušč« v kozarcu vode, marveč za smotrno preosnovo, ki bo za vzgled drugim . . . Konkretno je treba preosnovo Prešernovega gledališča izvesti tako, da bodo njeni plodovi potrdili pravilnost našega ukrepa. Sem za to, da sprejmemo odlok o preosnovi Prešernovega gledališča iz poklicnega v polpoklicno, ne pa odlok o njegovi ukinitvi.«[17]

Tudi Roman Albreht je podčrtal smiselnost ukinitve: »Delavci se morajo zanimati tudi za probleme kulturnih, vzgoj-

nih in ostalih ustanov, ker te ustanove vendar oblikujejo podobo našega človeka. Za te ustanove pa se bodo zanimali le tedaj, če bodo imeli možnost v njih neposredno delovati in če bodo te ustanove neposredno upravljali . . .«[18]

Usoda kranjskega gledališča je doletela še gledališči v Kopru in Ptuju.

V času poklicnega gledališča so se uveljavili nekateri igralci iz prvega povojnega amaterskega obdobja ter igralci, ki so že imeli možnost študirati na ljubljanski gledališki akademiji. Med številnimi so izraziteje oblikovali poklicno obdobje Jože Kovačič, Janez Eržen, Jože Pristov, Anka Cigoj, Ivan Grašič, Angela Hlebce, Nada Bavdaž, Franc Trefalt, Metod Mayr, Marjan Cigoj . . .

Prešernovo gledališče ponovno amatersko (1958—70)

Ukinjevalci gledališča so se v nekaj mesecih znašli pred nepričakovanimi težavami. V svoji navezanosti na gledališče se publika takoj odzove na vsako spremembo. Tokrat se publika seveda ni vedla v skladu s predvidevanji in obisk je bil katastrofalno slab. Na hitro so organi ponovno reorganizirali gledališče. Ustanovljen je bil zavod Prešernovo gledališče, njegove osnovne naloge pa naj bi bile v pomoči amaterizmu ter v organizaciji gostovanj poklicnih in amaterskih gledališč. Lastno ustvarjalnost je gledališče nekako izključilo iz vsebine svojega dela. Gledališče kot nekakšen servis amaterjem je bilo nesmiselno in zato je kmalu oživel Oder mladih pri Prešernovem gledališču pod vodstvom Draga Fišerja in kasneje Lacija Cigoja. Gledališko mrtvilo se je navidezno sicer umaknilo, toda neprestano iskanje nove podobe gledališča ni bilo posebej učinkovito. Tradicija kvalitetnih predstav poklicnega gledališča je pač vseskozi silila v primerjavo.

Ideja po oživitvi poklicnega gledališča se je ponovno prebujala. Tako je dozorel predlog, da se Prešernovo gledališče združi z Mestnim gledališčem ljubljanskim. Ta združitev naj bi postopno pripeljala do poklicnega gledališča. Kranjski Svet za prosveto in kulturo se s predlogom ni strinjal, ker naj bi lastna gledališka ustvarjalnost tako popolnoma usahnila. To nenavadno razmišljanje se je potem osredotočilo na sklep, da je potrebno amatersko delo nadaljevati in ga dvigniti. To hotenje se je kazalo v ponovni formalni zahtevi po lastni gledališki dejavnosti.[19]

Gledališče je počasi dobilo vzdevek »polpoklicno«. Igralsko delo so namenjali amaterjem, režijsko delo in delo drugih ustvarjalcev pa so počasi prevzemali gostujoči poklicni gledališčniki. Iz amaterjev različnih gledaliških skupin se je v šestdesetih letih osnovala Dramska družina pri Prešernovem gledališču.

Iz prvega polpoklicnega obdobja se med značilnejše predstave uvrčšajo: Otto Fischer Prosti dan v režiji Borisa Valenčiča, John Steinbeck Ljudje brez zemlje v režiji Ane Grgurevič Lombarjeve in John Priestley Inšpektor na obisku v režiji Jožeta Kovačiča. Med predstavami s poklicnimi režiserji pa moramo omeniti Drugo veliko besedo v priredbi in režiji Mirka Mahniča, Ivana Cankarja Kralj na Betajnovi v režiji Franceta Jamnika, Otona Župančiča Veronika Deseniška v režiji Petra Malca, Marina Držića Dundo Maroje v režiji Marjana Beline, Frana Saleškega Finžgarja Razvalina življenja v režiji Jožeta Voznyja. Med predstavami poklicnih režiserjev je najimenitneje izzvenela uprizoritev Hlapcev Ivana Cankarja v režiji Mileta Koruna in Staša Potočnika.[20]

V šestdesetih letih je Prešernovo gledališče polagoma ponovno pridobivalo na pomembnosti. Poklicno obdobje je v spominu bledelo, kompleks »poklicnega« se je umaknil novi amaterski zagnanosti. Z nekaterimi uprizoritvami je gledališče ustvarjalno dokazalo, da je bilo v samem jugoslovanskem vrhu amaterskih gledaliških prizadevanj. Normalizacija stanja, seveda še vedno neprimerljiva s poklicnim obdobjem, je legalizirala ponovno nastanvitev strokovnjaka v funkciji umetniškega vodje. Delovna atmosfera je bila pripravljena za prihod Janeza Povšeta. Ob lastnem delu pa je gledališče v tem času gostilo tudi poklicne gledališke hiše, kar je vse pripomoglo k povečanemu obisku. Konec šestdesetih let je gledališče končno prenovilo dvorano in prostore, namenjene javnosti. Gledališki oder pa še vedno čaka. V tem obdobju repertoar ni sporen, toda še vedno je bolj ali manj naključen. Za estetsko vzgojo in tudi razvedrilo otrok je gledališče vse od leta 1958 uprizarjalo »Uro pravljic« kot raznoroden gledališki dogodek, ki so ga pripravljali Beno Dežman, Tone Hotko in Jože Kovačič.[21]

Dolge priprave na ponovno profesionalizacijo Prešernovega gledališča (1971—1989)

Umetniški vodja Janez Povše je nadaljeval s tisto uspešno gledališko politiko, ki je kranjsko gledališče ponovno prebudila. Na repertoarju so se pojavila uprizoritveno in igralsko zah-

tevna besedila, celo krstne uprizoritve slovenskih tekstov. Uspešne Ure pravljic so se umaknile posebnim predstavam za otroke.

V prvi polovici sedemdesetih let so izstopale predstave: Slawomir Mrožek Policija v režiji Boža Šprajca, Anton Leskovec Dva bregova v režiji Marjana Beline, Tone Partljič Tolmun in kamen (krstna uprizoritev) v režiji Staša Potočnika, Ivan Cankar Za narodov blagor v režiji Janeza Povšeta.

Izjemno pozornost in številne ponovitve je imela »Ukana« Toneta Svetine in Janeza Povšeta.

Igralska družina, ki je delovala pod okriljem Prešernovega gledališča, v resnici je pa predstavljala njegov integralni nepoklicni ansambel, se je pod Povšetovim vodstvom oblikovala v sposobno in v nekaterih posameznikih tudi zavidljivo »obrtno« spretno ekipo, ki si je z uprizoritvami poklicnih režiserjev in drugih sodelavcev pridobila najnujnejše gledališko znanje.

Osnovne gledališke ambicije so se začele tiho deliti: na eni strani želja po čim boljši perfekciji gledališkega dejanja in na drugi vedno živa amaterska načelnost. V ospredje je začela vstopati zavest, da amaterski gledališki kader, kljub najboljši volji, pač ne zmore vsega.

Predvsem na iniciativo Saša Kumpa je začelo gledališče s plodnim obdobjem svoje lutkovne dejavnosti.

Pod okrilje gledališča je »zašla« skupina kranjskih študentov ljubljanske Akademije za gledališče in samo za en projekt neformalno osnovala gledališče »TR«, ki je s prodornim uspehom krstno uprizorilo dramolet Pavla Lužana Salto mortale. Premiera je bila v Novi Gorici na festivalu Malih in eksperimentalnih gledališč, za kranjsko premiero pa se je režiser predstave Matija Logar dogovoril v baru hotela Creina. S predstavo so gostovali v Beogradu na festivalu Brams. Beograjsko gostovanje in dobljeni nagradi na festivalu so omogočili ekipi, da se je udeležila svetovnega festivala mladine v Berlinu. Na poti v Berlin se je izgubil ves dekor, tako da predstave na festivalu ni bilo. Mladi gledališčniki niso dobili stalnega ustvarjalnega prostora v gledališču.

Sredi sezone 1974/75 je gledališče zapustil Janez Povše, pred njim pa se je upokojil direktor gledališča Marjan Lombar, ki je bil na tem vodstvenem mestu od leta 1958. Gledališko delo z mladimi je prevzel režiser Albert Kos. V začetku leta 1975 je bil za direktorja imenovan Jakob Kurat, nekaj mesecev za njim pa je postal režiser Matija Logar umetniški vodja.

Nova vodstvena ekipa je prevzela dobro dediščino polpoklicnega gledališča. Umetniški vodja ni skrival svojih ambicij v delu gledališča: postopen in jasen prehod k poklicnemu statusu, v repertoarnem pogledu usmeritev h krstnim uprizoritvam in poudarek na sprotni odzivnosti gledališča. Amaterska zasnova gledaliških predstav se je še bolj kot v preteklosti umikala profesionalnemu delu, spoznanje, da samo z lastnimi ustvarjalnimi močmi ni mogoče uprizarjati odmevnih predstav, je bilo očitno. V to smer so bili naravnani poizkusi skupnih projektov s slovenskimi gledališči (Pekarna Ljubljana, Drama SNG Ljubljana).

V sedemdesetih letih je postalo Prešernovo gledališče polnopravni član Skupnosti slovenskih poklicnih gledališč. TV Ljubljana je posnela za svoj program celotno Potrčevo trilogijo o Kreflih, ki jih je za kranjsko gledališče režijsko pripravil Janez Drozg. Ambicije gledališča so se posrečeno vnesle tudi v delo z mladimi. Režiser Albert Kos je pripravil zahtevno uprizoritev po delu Ivana Cankarja Hiša Marije pomočnice.

Prvo predstavo s poklicnimi igralci so uprizorili v Prešernovem gledališču v začetku sezone 1976/77. Krst je doživel Lužanov dramolet Triangel. Do leta 1988, ko je Prešernovo gledališče povsem »prekinilo« z uprizoritvami, ki so jih igralsko pripravljali amaterji, je bilo še nekaj predstav s profesionalnimi zasedbami, z nastavitvijo igralca Dareta Ulage pa so bile mnoge zasedbe »mešane«.

V letih 1975—89 je kranjsko gledališče krstno uprizorilo 22 slovenskih dramskih tekstov, slovenske praizvedbe pa je imelo 7 jugoslovanskih in 6 tujih besedil. Ob tem pa so rasla uprizoritvena hotenja, ki so vodila k poklicnemu gledališču. Nemalo iztočnic za novo programsko usmeritev so skozi specifiko drugačnih pogojev »prepisali« iz programa Herberta Grüna.

Svojo podobo si gledališče torej išče med uprizarjanjem slovenskih novitet, krstno pa uprizori tudi nekatere starejše pozabljene tekste. Večino krstnih uprizoritev režira Matija Logar (Vitomil Zupan: Stvar Jurija Trajbasa, Bojan Štih: Spomenik, Josip Vošnjak: Doktor Dragan, Jože Snoj: Gabrijel in Mihael). Pomemben delež prispevajo tudi režiserji: Dušan Jovanovič (Rudi Šeligo: Svatba), Janez Drozg (Rihard Svoboda: Grča), Iztok Tory (Vitomil Zupan: Bele rakete letijo nad Amsterdam), Matjaž Zupančič (Dominik Smole: Antigona), August Strindberg: Gospodična Julija), France Jamnik (Vaclav Havel: Avdienca — Vernissage), Barbara Hieng (Ema Kurent: Pravljica o Vesni) in Vito Taufer (Emil Filipčič: Božanska tragedija).

V obdobju ponovnega prebujanja kranjskega gledališča in preobrazbe v poklicno gledališko ustanovo so v igralskih kreacijah ob številnih gostih ustvarjalno izstopali igralci Dare Ulaga, Miran Kenda, Bernarda Oman, Judita Zidar, Tine Oman, Pavel Rakovec, Matjaž Višnar in Ivan Godnič.

Sočasno z uprizoritvenimi napori pa so potekali dolgotrajni razgovori za adaptacijo odra. Ob otvoritvi Tedna slovenske drame februarja 1985 je bil »popravljeni« oder nared. Desetletje pred adaptacijo odra pa je gledališka stavba dobila prizidek za delavniške, garderobne in upravne prostore.

Gledališče je dosegalo svojo izvirno podobo znotraj slovenskih gledališč, to pa je pomenilo tudi stalno tematsko provokacijo, saj je politični prostor osemdesetih let napovedoval pluralizem. Odmevnost gledališča se izkazuje tudi s povabili na festivale, tako da tudi osrednji gledališki festival Slovenije (Borštnikovo srečanje) začenja priznavati skozi selekcijo poklicnih predstav nov status kranjskega gledališča. Število gosto-

vanj kranjskega gledališča narašča, prebijajo se republiške in celo državne meje.

Iskanje izvirnosti repertoarja je prisotno tudi pri uprizoritvah za najmlajše občinstvo. Po odhodu Alberta Kosa je njegovo delo prevzel Lojze Domajnko. Njegova animacija mladih za marsikoga pomeni dobro pripravo za študij igre na ljubljanski AGRFT.

Gledališče se je tako s svojim delom samo vzpostavilo kot poklicno, na žalost pa administracija in finance niso sočasno in predvsem spodbudno utemeljevale novo vsebino Prešernovega gledališča.

Gledališče je res v zadnjih letih redno zaposlilo šest poklicnih igralcev (2 ženski, 4 moške), kar seveda kljub pomoči gostujočih igralcev zadostuje le za zasedbeno majhne predstave.

Cilj gledališča v naslednjem desetletju je kadrovsko nedvoumen: komorni ansambel z 12 igralci in s številčno močnejšo tehnično ekipo. To je minimum, ki lahko omogoči, da kranjsko gledališče že doseženo obdrži.[22]

S prehodom v poklicno gledališče je moral odpasti amaterski igralski kader. Logika profesionalnega dela se pač ne ujema z logiko amaterja. Iz programa gledališča so se umaknile tudi lutkovne uprizoritve. Kljub vsem težavam v osemdesetih letih pa gledališče s svojim delom prebije tisto magično mejo »ideološke« spornosti, ki je krojila gledališko usodo v letu 1957.

Teden slovenske drame

Ob lastnih predstavah (povprečno 25 ponovitev posamezne premiere) je gledališče pestrilo svoj program tudi prek gostovanj drugih gledaliških ansamblov v Kranju.

Za bogato gledališko informacijo pomeni vsakoletni Teden slovenske drame vrh gledališkega Kranja. Leta 1971 je Prešernovo gledališče prvič organiziralo pregled uprizorjene slovenske dramatike. Kmalu so k sodelovanju na festivalu povabljene tudi predstave iz jugoslovanskega prostora, sočasno ob vsakodnevnih festivalskih predstavah pa so organizirane okrogle mize in priložnostne razstave.

Vedno številnejše uprizoritve slovenskih dramskih tekstov zahtevajo po prvih ponovitvah Tedna jasen izbor predstav, ki je sprva prepuščen sodelujočim gledališčem.

Leta 1978 se na Tednu ustanovi vsakoletna Nagrada Slavka Gruma za najboljše slovensko dramsko besedilo in Grün-Filipičevo priznanje za dosežke v slovenski dramaturgiji, ki se podeljuje vsake tri leta. Prek selekcije, nagrade in priznanja festival delovno opozarja na kvaliteto. Prodor slovenske dramatike v jugoslovanska gledališča narekuje vsebino prihodnjih festivalov. Vsebinsko odmeven premik bi vsekakor pomenila taka festivalska zasnova, ki bi skozi dosedanje izkušnje oblikovala festival v Teden slovenske drame jugoslovanskih in kasneje tudi tujih gledališč.

Prešernovo gledališče je v zadnjih letih pod svojo organizacijsko okrilje sprejelo vsakoletno Srečanje slovenskih pesnikov.[23]

Mestu Kranju je torej tudi skozi celotno delo Prešernovega gledališča omogočena tista odmevnost v prostor našega življenja, ki ga poznamo pod pojmom policentristično zasnovane slovenske kulture.

OPOMBE

1. Repertoar slovenskih gledališč, Slovenski gledališki muzej v Ljubljani, 1967.
2. France Bratkovič, Prešernovo gledališče v Kranju, Živo gledališče II, Knjižnica Mestnega gledališča Ljubljanskega, 1975.
3. Prav tam.
4. Prav tam.
5. Herbert Grün, Moj program, Gledališki list PG, sezona 1952/53, št. 10.
6. Herbert Grün, Namesto memorov, Gledališki list PG, sezona 1954/55, št. 10.
7. Glej opombo 5.
8. Glej opombo 2.
9. Glej opombo 6.
10. Ljudska pravica, 1. 5. 1953.
11. Ljudska pravica, 5. 5. 1948.
12. Filip Kalan, Organizacijska problematika slovenskih gledališč (Odlomki iz študija), Gledališki list PG, sezona 1952/53, št. 3.
13. Glej opombo 2.
14. Glej opombo 2.
15. Glej opombo 2.
16. Revija 57, 1957, št. 3—4.
17. Glas Gorenjske, 4. 10. 1957.
18. Glas Gorenjske, 11. 10. 1957.
19. 25-letnica Prešernovega gledališča Kranj, jubilejni gledališki list PG, 1970.
20. Glej opombo 2.
21. Glej opombo 2.
22. Arhivsko gradivo Prešernovega gledališča.
23. Prav tam.

Kranj v Pregljevem pripovedništvu

Marjan Dolgan

Ko je pisatelj Ivan Pregelj (1883—1960) snoval okrog leta 1930 zgodovinski roman o slovanskih blagovestnikih Cirilu in Metodu z naslovom **Levovi iz Soluna**, je omagal pod bremenom ambicioznega načrta, s katerim je hotel upodobiti vzhodno krščanstvo. Eden izmed vzrokov za neuresničitev velikopoteznega literarnega besedila naj bi bilo tudi dejstvo, da ni nikoli videl Carigrada. Sicer si je poskušal pomagati s študijem zgodovinskih virov o izjemnem mestu, vendar to ni zadostovalo. Napisal je le fragment Lebupha (Dom in svet 1930, str. 264—267; ponatis v Izbranih delih VII, Celje 1970, str. 128—133). Epizoda je značilna, ker priča, da je bilo za Pregljevo ustvarjalnost bistveno avtobiografsko doživetje geografskega prostora, kajti šele potem je lahko nastalo njegovo notranje videnje prostora, ki ga je potem projiciral v svoja literarna besedila.

Zato je razumljivo, da je pisatelj posvetil v svojem opusu največ pozornosti tistemu prostoru, ki ga je najbolje poznal — to pa je bila njegova rodna Tolminska z Gorico kot upravnim središčem. Vendar bi bilo enostransko trditi, da je ostal v vsej svoji ustvarjalnosti priklenjen samo na ta prostor. Ko prebiramo njegova literarna besedila, opazimo, da so v njih pustili večje ali manjše sledove tako rekoč vsi kraji, v katerih je pisatelj živel. Nedvomno pa velja, da si je za Tolminsko pridobila drugi največji delež prav Gorenjska s Kranjem kot svojim središčem; tretji pa je pripadel slovenski metropoli — Ljubljani. Na »vzpon« Gorenjske je odločilno vplivala pisateljeva naselitev v Kranju, kamor je prišel iz Idrije v začetku septembra leta 1912 kot srednješolski profesor s svojo družino. Stanoval je v tako imenovani škofiji v mestnem središču, v hiši, ki jo je zgradil za svoj pokoj škof Jernej Widmer (1802—1883). Po mnenju pisateljeve hčerke Bazilije (ustno 24. VI. 1989) je stavba takrat veljala za prebivališče revnejšega izobraženstva; danes je to Tavčarjeva ulica št. 41 z osrednjo občinsko knjižnico. V Kranju je ostal do leta 1925, ko se je z družino odselil v Ljubljano. Ko je naslednje leto napisal dramski prizor o Prešernovem pogrebu z naslovom **V Emavs** (Dom in svet 1925, str. 258—263; ponatis v Izbranih delih V, Celje 1966, str. 296—305) mu je najprej dodal motto, ki izrecno razkriva pisateljev odnos do mesta, iz katerega se je odselil: »Zato, ker sem od svojega tridesetega leta do dvainštiridesetega v Njegovem (= Prešernovem, op. M. D.) Kranju bil. Dvanajst let — prav toliko, kolikor je on trpel. Zato ne bom pozabil. Ne bom klel in ne bom nazaj hrepenel. A še mimo spanja bom sanjo imel, da mi bo, kakor ni bilo, in vendar ne bo, kakor da ni bilo zares.« (Izbrana dela V, Celje 1966, str. 333) Pregljev prijatelj, najboljši poznavalec njegovega življenja in dela, literarni zgodovinar ter urednik njegovih Izbranih del I—VII (Celje 1962—1970) dr. France Koblar (1889—1975) omenja, da je pisatelj občutil takratno kranjsko mestno življenje kot ostro nasprotje idrijskemu (Pregelj, Izbrana dela VII, Celje 1970, str. 417—418). Odbijal naj bi ga trgovski sloj, še bolj usodna pa naj bi postala politična nasprotja med katoliško in liberalno stranjo, v katera se je zapletel tudi priseljenec z ne preveč srečno roko. Hkrati je postal sotrudnik lista Gorenjec, ki je bil glasilo katoliške ljudske stranke. Pisatelj ni mogel iz svoje kože, zato je tudi v Kranju čutil potrebo, da se je poleg svojih šolskih obveznosti posebno rad udejstvoval še kulturno-politično. Toda ta dejavnost mu je prinašala veliko grenkobe. Njegov namen je bil pravzaprav razsvetljevati ljudstvo, vendar je pri tem pogosto trmasto vztrajal pri nekaterih svojih ozkih nazorih, kar je včasih odbijalo celo njegove najbližje, idejno sorodne prijatelje. Na srečo je bil Pregelj protislovna osebnost, zato ni vztrajal pri nenehnem ozaveščanju ljudi. V sebi je namreč nosil tudi nasprotno, asocialno nagnjenje. To mu je najbrž celo življenje pomagalo, da je našel potrebno ravnovesje, ko se je znašel v idejno in socialno neprijetnih zadregah. In teh ni manjkalo. Nagnjenje se je razodevalo v njegovem popotništvu, ki mu je prinašalo veliko uteho. Ko je prebival v Kranju, se je krepčal s pohajanjem po bližnji in daljnji mestni okolici, ki je bila takrat patriarhalno kmečka. Nasprotje z vzvišenim mestecem na pomolu med Kokro in Savo je bilo popolno. Tako je Pregelj prehodil celotno Sorško polje med Svetim Joštom, Škofjo Loko, Soro, Smlednikom; nič manj privlačen ni bil zanj svet, ki se je razprostiral do Storžiča, Karavank in božjepotnih Brezij. Na teh bolj ali manj samotnih poteh in v stikih s preprostim kmetstvom se je izognil filistrskemu malomeščanstvu, ki ga ni nikoli in nikjer posebno cenil; dal je duška svoji nemirni, potepuški naravi in koval načrte za svoja prihodnja literarna dela. Spotoma se mu je pripetilo marsikaj zabavnega, pa tudi resnega, še posebno, ko je zašel in ga ni bilo pravočasno domov, kar se menda ni dogajalo redko. Polagoma se je navezoval na novo pokrajino, ali kot ugotavlja Koblar: »Gorenjska pokrajina, kamor ga je postavilo življenje, se mu je sicer kazala kot nov dom, vendar ta dom ni bil njegov, le počasi ga je spoznaval in razumeval: Organ njegovega dojemanja v tej novi domačiji je bilo oko in uho, ne srce. To novo domačijstvo prihaja iz razuma in znanja, ne iz prvotne ljubezni« (Pregelj, Izbrana dela VII, Celje 1970, str. 481), kajti ta je vedno veljala njegovi Tolminski. Koblar tudi posebej poudarja, da so bila za Preglja kranjska leta sicer grenka, vendar pomenijo vrh njegove

ustvarjalnosti (Pregelj, Izbrana dela VII, str. 420). V Kranju je nastala večina njegovih najboljših literarnih besedil: roman **Tlačani**, s poznejšim naslovom **Tolminci** (Dom in svet 1915/16), roman **Plebanus Joannes** (DS 1920), novela **Matkova Tina** (Mladika 1921), roman **Bogovec Jernej** (DS 1923) in roman **Simon iz Praš** (DS 1924). In prav v zadnjih dveh literarnih besedilih je dobil Kranj pomemben pripovedni pomen.

— — —

Roman **Bogovec Jernej** velja poleg romana **Plebanus Joannes** za najbolj »pregljevskega«, kar pomeni, da so pisateljeve jezikovne in stilne umetelnosti dosegle v njem vrhunec. Zato je razumljivo, da se slovensko občinstvo, ki so ga enostransko obsedeni literarni pastirji vzgajali v duhu realističnega leposlovja (a ga nismo kljub temu skoraj nikoli dosegli), ni moglo povsem ogreti zanj. Redki literarni sladokusci pa ga cenijo. Glavna oseba je protestantski pridigar Jernej Knafelj, ki je po zgodovinskih virih deloval v Kranju in njegovi okolici. Upodobil ga je že pisatelj Anton Koder (1851—1918) v trivialni, romantični povesti **Luteranci** (Kres 1882), ta pa naj bi spodbudila Preglja, da ga je ob upoštevanju različnega dokumentarnega gradiva povzdignil v svojem »luteranskem« romanu v razklano figuro, ki jo vztrajno meljejo zunanje in notranje sile v prelomnem zgodovinskem obdobju. Pregljev Jernej je bil v romanopisni predzgodbi pridigar v Kranju. To je pomenilo velik ugled, sorazmerno blagostanje (imel je svojo hišo) in seveda oblast nad verniki. Ker pa se ni mesto nikoli povsem poluteranilo, je našla katoliška protireformacija v njem hitro plodna tla. Jerneju ne preostane drugega, kot da zbeži v bližnji grad Brdo, kjer je prebival graščak, ki mu je bil naklonjen. Ko pa tudi ta prestopi k »papežnikom«, je Jernejev zlom še bližji. Pospešujeta ga bolečina ob izgubi družine (žene, otrok) in brezperspektivna ljubezen do gostiteljeve soproge, ki ji postaja vedno bolj zapit luteranec odveč.

V sami zgodbi, ki se začenja leta 1600 in konča februarja naslednjega, ni Kranj poglavitni dogajalni prstor, vendar je kljub temu izredno pomenotvoren. Z gradom Brdo sestavlja asimetrično opozicijo, katere elementa sugerirata dve časovni obdobji v življenju glavne osebe: Kranj je mesto preteklosti, zasebne in predvsem socialne moči nad podrejenimi verniki; Brdo pa je žalostno pribežališče ideološko nesprejemljivega posameznika, ki mu vedno bolj grozi nasprotnikova represija. O tem priča že prvo poglavje romana, kjer se Jernej napoti v Kranj in spotoma najde napisni kamen iz svoje hiše — njen razkroj se je že začel. Tega potrjuje tudi Jernejev izgon iz cerkve, ki so jo prevzeli katoliki. Pred tem se mu uspe pretihotapiti v zvonik. Svoje nekdanje mesto doživi takole:

»Predikantu je omahnil pogled nad mesto, ki se je viličilo v tri ulice od špitalskih vrat do stolpa nad Dolom, ki je vsako leto bruhal črne jate vran na mestno obzidje in na stolpe mestnih cerkva svetega Kocijana, svetega« Boštjana, roženvenške Matere in špitalske kapele. Predikat je poznal to mesto. Stisnjeno v ozidje na živi skali je živelo ob polju in pristavah iz petaka, ki ga je plačeval tovornik v Lahe, ob cehih, ki so imeli svojo topo vsakdanjost iz dedov v dede, z vinom, ki ga je bilo v mestu več kot vode, ob besniških drvah, z ribami v Kokri in Savi, iz sejmov svetega Marka in tržnih četrtkov, ki so poznali tržiško usnje korduvan, šenčurske odeje, nakelske volnene jopice, loško platno, jeseniško železo, lonce iz Kovorja, krzno in kožo od Kokre, smolo in gobo iz lesov na Jelovici, poljanske konjarje, ajdo in med v satovju, lan in sir in vitre, kostanj in jazbečje salo, terijak in mitridat, album nigrum za zaprte dojence, oglejski žafran, avgsburški parhent, muransko steklo, adiantum za mlade norske ljudi, pilule »sine quibus esse nolo« za stare device, nože, orožje, bičevnike in še nemški letak o davno pozabljenih turških vpadih, ki niso bili nič manj grozni mimo novih in zadnjih.

Predikant je premotril strehe pod seboj kakor so se vezale v treh pramenih iz severa na jug. Mrmral je zdaj z ljubeznijo zdaj s srdom, kakor že je bila hiša ali evangeljska ali pa dom papežnikov:

»Vzdajem vam dober večer, vi moji verni orožniki. Vam pa vzdajem hudiča, ogenj in lajno, ki ne rodite za besedo čiste resnice.« »(Pregelj, Izbrana dela III, Celje 1964, str. 221—222)

Jernejev odnos do Kranja niha med ljubeznijo in sovraštvom, torej je ambivalenten. Ker pa je takšen tudi njegov odnos do večine oseb, s katerimi ima stike, se ne more več odločiti za korenita dejanja. Ostaja ujet v prostor in med osebe, ki jih ljubi in sovraži hkrati. Nasprotnikov obroč okoli njega pa se hitro oži. Med redkimi privrženci, ki mu še ostanejo zvesti, je tudi kranjski učitelj Dachs. Ta hitro opazi odpadništvo kranjskih meščanov; vzroke zanj ne vidi toliko v protireformacijski represiji, temveč v njihovih nraveh:

»(. . .) Le poznati jih je treba, mestjane iz Kranja. Lakomija pa oholost od Dola do špitalskih vrat. Trgovec, ki za blagom grebe, nima duha. Kako bo zvest? A moder je in pretkan, vetrenjak, plašč po sapi obrača.« »(Pregelj, Izbrana dela III, Celje 1964, str. 248)

Skratka, kranjski meščani so ujetniki pragmatizma in materializma, zato ne bodo nikoli doumeli novih idej, kaj šele da bi jim ostali zvesti. Toda nasilje nove ideologije je tolikšno, da bi vsakdo, kdor bi se upiral, tvegal svoje življenje. Februarja leta 1601 vkoraka v Kranj ljubljanski škof Tomaž Hren z vojaki. Meščani ga sprejmejo z vsemi častmi. Luteranstva je bilo konec. Jernej medtem izdihne v smrdljivi koči prešuštnice blizu gradu Brdo in s smrtjo ubeži nasilnim vojakom, ki vdrejo k njegovemu ležišču.

V romanu **Bogovec Jernej** je Kranj mesto, ki si ga glavna oseba želi spet pridobiti, vendar so nasprotniki močnejši, zato ga za večno izgubi. Ker prihaja nasilje nadenj prav iz tega mesta, se njegova ljubezen meša s sovraštvom do meščanov, kajti njihova značajska pokončnost in zvestoba nekdanjim idejam bi lahko olajšala položaj glavni osebi. To pa se ni zgodilo zaradi oportunizma nekdanjih privržencev.

Drugo Pregljevo daljše pripovedno besedilo, v katerem je Kranj več kot nevtralno prizorišče, je biografski roman o Jenku z naslovom **Simon iz Praš**. Pisatelj ni hotel napisati tradicionalnega, romantičnega romana o znamenitem pesniku, temveč je — kot pri prejšnjem zgodovinskem romanu o realno izpričanem predikantu — spet napisal ob upoštevanju dokumentarnega gradiva ambiciozno pripoved. Njena kompozicija temelji na šestkratnem paralelizmu pesnikove biografije, toda ta ni v nobenem od šestih poglavij pripovedovana v celoti, ampak samo v fragmentih, ki zajemajo v vsakem poglavju druge dogodke. Tudi potem, ko bralec prebere vseh šest poglavij romana, še vedno ni dovolj spoznal pesnika. Prav ta odprtost in skrivnostnost glavne osebe je bil Pregljev pripovedni namen. Priznati je treba, da je v tem zelo sodoben. Seveda je zapletena kompozicija precej zmanjšala preglednost dogajanja, zato ni postal njegov roman nikoli tako bran in priljubljen, kot so nekateri drugi slovenski biografski romani, katerih pripovedni prijemi so neprimerno manj zahtevni.

Ker je bil Kranj pomemben že v življenju Simona Jenka, se mu roman o njem skoraj ni mogel izogniti. Še več! Posvečeno mu je kar celo peto poglavje; naslovljeno je **V njegovem Kranju** in zajema dogodke iz let 1864 in 1865, ko je izdal svojo pesniško zbirko. Poglavje uvaja obsežen motto, v katerem pripovedovalec zelo vzvišeno karakterizira mesto, njegovo lego, gospodarske in kulturne značilnosti, pri čemer je zelo kritičen (Pregelj, Izbrana dela V, Celje 1966, str. 72). Ravno nasprotno kot do drugega prostorskega elementa v romanu — Sorškega polja, ki je deležno zaradi svoje skrivnostnosti občudovanja in ljubezni, saj pesnika navdihuje. Mesto pa deluje nanj zaviralno, moreče in izničujoče. Vendar je tudi tokrat opazen ambivalenten odnos. Ko mati pripelje malega Simona prvič v kranjsko šolo, doživi ta prvič mesto, ki bo pozneje postalo zanj usodno:

»Ali tam?« je iskal otrok začudeno, komaj slišno. Pa se mu je zgodilo nenadoma kakor v razodetju. Slepilo se je razlilo po megli, nenadoma je zaščemelo v oči, ki so pogledale v jasnine. Iz sivin je segel temen skalnat kljun. Megla je sopla podenj. Na skali pa je raslo v soncu in jasnini mesto v jedrnem obrisu treh stopnjema rastočih cerkvenih stolpov, utrjenega Pungrta, sivega obzidja in mestnih streh. Zlata jabolka vrh cerkvenih stolpov so gorela v soncu, vrh jabolk križ, Marija v zvezdah in sonce. Zapadna stran zidovja je tonila v mrki senci in megli, od vzhoda pa je lizala vanjo luč čez strehe. (. . .)

Otrok pa je gledal, se čudil, bal in hrepenel. (. . .)

Iz te prve ljubezni je imel Simon mesto na skali, kadar je hodil daleč. Iz domotožja dijaških let je pisal v svoj novomeški dnevnik:

(. . .) Celo lepši in dražji mir je gorenjski Kranj. Kaj malo veselih spominov me veže nanj, pa vendar ljubim (. . .) Verjeti moram v neko skrito in zagonetno silo, ki veže duše in zemljo. Zato ne vemo, ali ljubimo ali se bojimo. V preteklosti Kranj nima zame imena, ali ga ima v bodočnosti? Ali se bojim ali ljubim? Kaj mi je namenjeno? Ali bo moj Sion ali moja Golgota? Sion ali Golgota, Sion . . . Golgota . . .« (N. d., str. 74—75)

V tem doživetju Kranja, ki je še polno otroške in mladostne naivnosti, prevladuje optimistično pričakovanje, da ga bo domače mesto slavilo zaradi njegovega pesniškega dela. Slutnja mu vsiljuje tudi misel, da mesto ne bo zmagoslavni Sion, temveč Golgota — prizorišče klavrne smrti. Mladost se seveda nagiba k prvi možnosti in zavrača drugo. Toda ko se po neuspešnem študiju vrne z Dunaja domov, si mora zagotoviti eksistenco, zato je prisiljen moledovati za slabo plačano službo. Ko ga opozorijo, da »s pikrostjo v Kranju ne pojde«, ker »vračamo milo za drago« (n. d., str. 77), se zave, da je od Siona neskončno oddaljen. Mladostne iluzije o mestu se razpršijo; vedno bolj grenko si ponavlja ugotovitev, da je samo ubožen »romar«. Kot zadnje bilke se oprijema iluzije o poeziji, ki naj bi mu odprla vrata med mestne izbrance. Pripovedovalec pa vsevedno svari pred mestom v obliki vodilnega motiva, ki se prepleta skozi pripoved:

»Gnezdo brez duše, nepesemsko vsevdilj! »Žitni kup« poznaš in »ceno prašičev« vsak ponedeljek, le gomil (= grobov svojih pesnikov, op. M. D.) in njihove tajne kar nič. Ne prve iz leta devetinštiridesetega (= Prešernove, op. M. D.) ne druge čez dvajset let (= Jenkove, op. M. D.). Sejmišče krčmarjev, potov in potovk! In le svoj blodni in glupi prezir ima včeraj in danes vsevdilj: »Romar!« »(N. d., str. 78)

Sredi narodnostnega gibanja, ki prevzame tudi gorenjsko prestolnico, se Jenko sreča z zalo Marijo Mandelc, sestro svojega nekdanjega sošolca. Med njima vzbrsti ljubezen, ki je obema v uteho. Ko v njeni družbi posluša na rodoljubni slovesnosti, kako igrajo njegovo pesem Naprej, reče: »Takole grem v svoj Sion!« (N. d., str. 84) Preden pa resnično pride tja, ga pokosi prezgodnja smrt. Pripovedovalec spet sklene roman z vodilnim motivom, ki je samo ena izmed oblik paraleliziranja pripovedi:

»Dve gomili v naši zemlji pod našim nebom: Francetova, Simonova. V slovenskem Weimarju, v mestu na skali s kipečimi obrisi cerkvenih stolpov. V soncu se svetijo jabolka vrhov, na jabolkih križ, Marija v zvezdah in sonce . . .

Dve gomili pod našim nebom. Od tu do tam naš svet, neskončna dalja. Samo bolest je brezbrežju vredno merilo. In ni je nad našo bolest, naši bolesti ime pa je — P e s e m . Danes in včeraj vsevdilj . . .« (N. d., str. 99)

Na koncu romana se pripovedovalčeva ambivalenca, ki je bila očitna že v romanu **Bogovec Jernej**, najbolj razkrije. Kranj je tokrat najprej deležen celo laskavega priznanja, češ da je zaradi Prešernovega in Jenkovega delovanja »slovenski Weimar«. Temu pa sledi hitra streznitev in preobrat. Bivanja obeh pomembnih slovenskih pesnikov v Kranju namreč ni mogoče primerjati z Geothejevim položajem na weimarskem dvoru. Kranj ni bil dvorno mesto, je le sejemsko, in kot takšno je nagnjeno k neposredni koristi, ne pa k duhovnim vrednotam, iz

katerih raste poezija. Zato se ni mogoče čuditi, da je slovenska nenehno prežeta z elegičnostjo.

Iz obeh romanov je tudi razvidno, da se Pregljevo doživljanje Kranja ni bistveno spreminjalo. Ostalo je protislovno kot marsikaj v njegovem pripovedništvu. Vendar ne smemo niti za trenutek pozabiti, da ima kot človek in pisatelj pravico do svojega videnja sveta. Če bomo ravnali drugače, bomo podobni kramarjem, ob katere se je Pregelj v svojem pripovedništvu upravičeno spotaknil.

Ljubo Ravnikar Življenje in delo

Barbara Boltar

Ljubo Ravnikar (1905—1973) je v slovenski kulturni javnosti deloval dobrih štirideset let na različnih področjih likovnega ustvarjanja. Najpomembnejši je njegov prispevek k slovenskemu akvarelnemu in krajinskemu slikarstvu. Kot odličnega slikarja akvarelov in krajine ga predstavljata tudi zagrebška Enciklopedija likovne umetnosti in Fran Šijanec v svoji knjigi Sodobna slovenska likovna umetnost.

V gledališki umetnosti je pomembno njegovo scenografsko delo v Delakovem Delavskem gledališču. Ravnikarjevo ime je bilo prvič omenjeno (1932) prav v člankih, ki so pisali o predstavah tega gledališča.

Ljubo Ravnikar je leta 1945 prišel v Kranj in tam preživel zelo uspešno obdobje svojega življenja.

Leta 1954 je razstavil svoje akvarele v Prešernovi hiši in tako postal pobudnik razstavne dejavnosti v kranjskih galerijah. Kranjčanom se je predstavil skoraj vsako leta na samostojnih, skupinskih in društvenih razstavah.

Njegovo umetnost so spremljali in spodbujali številni ljubitelji realističnega slikarstva, predvsem pa umetnostna kritika Andrej Pavlovec in Cene Avguštin.

O priljubljenosti Ravnikarjevega slikarstva pričajo številni akvareli, ki danes krasijo stene mnogih kranjskih podjetij, ustanov, galerij in stanovanj.

Ravnikarjevo življenje in delo lahko razdelimo v tri obdobja: v predvojno, v obdobje internacije in v povojno obdobje. Prvo je povezano z Ljubljano, drugo s kraji srednje in južne Italije in zadnje s Kranjem. V vsakem od teh obdobij so nastala značilna dela in ciklusi, ki Ravnikarja kažejo kot mladega slikarja s prirojenim darom za umetnost, kot zavzetega iskalca lastnega slikarskega izraza in kot formirano in spoštovano slikarsko osebnost.

Desetletje pred drugo svetovno vojno pomeni za Ravnikarja obdobje iskanj, ko se pri svojem ustvarjanju zgleduje po različnih umetnostnih smereh. V tem času je bil predvsem družbeno kritično in politično angažiran umetnik. V njegovi umetnosti so takrat odmevali ekspresionizem, nova stvarnost, predvsem pa simbolizem belgijskega slikarja in grafika Fransa Masereela. Njegov vpliv čutimo v inscenacijskem prispevku k predstavam Delavskega gledališča, v Ravnikarjevem ilustrativnem delu v naprednih revijah, časopisih in publikacijah, deloma tudi v otroških ilustracijah, še posebej pa v grafični zbirki grotesk z naslovom Ogledalo. Risbe, grafike in akvareli s socialnokritično vsebino so bili v času nastanka formalno že zastareli, vendar pa zaradi svoje vsebine aktualni in zanimivi.

Razstava pri Obersnelu leta 1940 pa je predstavila tudi intimnejši pol Ravnikarjevega ustvarjanja, to je oljno in akvarelno slikarstvo. Razstava je pokazala Ravnikarjevo desetletno delo in njegovo razvojno pot od postimpresionizma prek ekspresionizma in simbolizma do realizma. Tej sorodna je tudi pot iskanja ustrezne tehnike. Slika olja, postane grafik, dokler ne spozna, da mu je najbližja tehnika akvarela. Prav akvarele s krajinskimi motivi so kritiki sprejeli najlepše. Predvsem pod vplivom Mikuževih kritičnih pripomb se je Ravnikar odločil, da bo največ svojih prizadevanj posvetil prav krajini in akvarelu.[1]

Ravnikarjeva mladost in njegovo šolanje sta povezana z Ljubljano in Dunajem. Rojen je bil 19. septembra 1905 v Ljubljani kot najmlajši od devetih otrok. Otroštvo je preživel v Ljubljani, po prvi svetovni vojni pa so se Ravnikarjevi preselili na slovensko Koroško, vendar so se po plebiscitu morali vrniti.

V Ljubljani je Ravnikar obiskoval realko, na katero so vezani njegovi slikarski začetki: »Prvi poskusi mojega slikarskega dela spadajo v leta pubertetnega vrenja, v prve razrede ljubljanske realke. Spominjam se, da so bile vse moje šolske knjige, čitanke, botanika, matematika pa vsi zvezki ilustrirani na vseh koncih in krajih. Vse to je vrelo iz mene na slepo, brez prave zavesti in kakšnega poslanstva in smotra. V četrti sem dobil za profesorja risanja akademskega slikarja Gojmira Antona Kosa, ki mi je dal prvo spodbudo in mi odprl prve poglede v skrivnost modernega slikarstva, posebej še akvarela. Naslednje leto sem dobil profesorja Žmitka, ki se je prvi človeško pozanimal zame in mi odprl oči. V ta čas spadajo moji prvi samostojni slikarski poskusi, moji prvi akvareli, ki sem jih delal zunaj v naravi, v okolici Grosuplja in Žužemberka. Ko sem jih prinašal v šolo, mi je bil profesor Žmitek prvi kritik in mentor.«[2]

Ravnikar se je priključil tudi šolskemu literarnemu krožku Ivan Cankar, ki je izdajal glasilo Novi kres s pisano, nekoliko romantično obarvano vsebino. V njem je leta 1924 objavil nekaj literarnih prispevkov, naslednje leto pa je postal odgovoren za likovno opremo lista.

Ravnikarjeva prizadevanja so bila v gimnazijskih letih živahna in plodna, seveda pa v tako zgodnji razvojni dobi stilno še niso bila določena. Morda sta nanj še najbolj vplivala profesorja risanja, realista, od katerih je dobival pomoč in navodila za svoje delo.

Po končani realki in odsluženi vojaščini je leta 1928 Ravnikar odšel skupaj s sestro, nadarjeno violinistko, na Dunaj, kjer sta oba živela od skromne odškodnine, ki jo je družina dobila za hišo na Koroškem.

Vpisal se je na umetnostno akademijo, vendar s študijem ni bil zadovoljen. Na akademiji je vladal konzervativni duh, Rav-

nikarju, ki je pričakoval več življenja in poleta, se je zdela mrtva in »preveč šablonska«.[3]

Šolanje je nadaljeval v ateljeju dunajskega portretista profesorja Schachingerja, katerega je označil kot »sijajnega učitelja«.[4] Šola mu je dala predvsem tehnično znanje. Za njegov stilni razvoj pa je bila pomembnejša umetnost, ki jo je spoznal v dunajskih galerijah in umetnostnih revijah. Seznanil se je z nemškim ekspresionizmom, v novi realizem usmerjenimi deli predstavnikov nove stvarnosti, predvsem pa ga je navdušilo delo Fransa Masereela. Te umetnostne smeri so uveljavile motiviko z izrazito protivojnimi in socialnimi tendencami.

Družbenokritična motivika postane pri Ravnikarju izrazita po vrnitvi v Ljubljano. Povezana je z njegovim sodelovanjem z Delavskim gledališčem, Cankarjevo družbo, Novimi obzorji in drugimi knjižnimi založbami, ter s članstvom v likovni skupini Gruda.

Na Dunaju je Ljubo Ravnikar naslikal nekaj akvarelov, ilustracij pesmi modernih nemških in hrvaških pesnikov. Ohranila se je ilustracija pesmi Mrtva ljubezen Gustava Krkleca, ki z dolgimi razpotegnjenimi figurami, nejasnim zabrisanim ozadjem in temnimi barvami dokazuje, da je bil Ravnikar tudi občutljiv ekspresionistični lirik.

Po vrnitvi z Dunaja se je Ravnikar poskušal preživljati s slikarstvom; ker mu ni moglo zagotoviti kruha, se je zaposlil v Zadružni banki socialista Antona Kristana. Delo v banki pa je bilo zanj veliko breme in ga je močno oviralo pri njegovih ustvarjalnih načrtih. Po dveh letih uradniškega dela si je našel ustreznejšo službo v reklamnem podjetju Aloma Company in ostal tu vse do leta 1941. Podjetje je skrbelo za različne grafične storitve in reklame. Tu so nastajali plakati, letaki, oglasi, diapozitivi, prospekti, embalaža ipd. Ljubo Ravnikar je kot uporabni grafik opravljal delo, ki ni bilo preveč odmaknjeno od njegovih slikarskih interesov, predvsem pa je bil v družbi ljudi, ki so mu bili po nazorih in poklicu blizu. V istem podjetju sta delala Ivan Miklavec in Maksim Sedej, tu so se shajali Blaž Arnič, Jože Šeligo, Ivan Brnčič, Ferdo Delak in drugi.

Režiser Ferdo Delak mu je leta 1932 ponudil delo scenografa pri ljubljanskem Delavskem odru.

Ferdo Delak je želel v Ljubljani ustvariti avantgardno gledališče, ki naj bi temeljilo na izkušnjah evropskih revolucionarnih in eksperimentalnih gledališč. Prevzele so ga predvsem ideje berlinskega gledališkega inovatorja Ervina Piscatorja, ki je ustanovil in vodil tako imenovano politično gledališče, katerega program je bil socialni prevrat. Piscator je takemu programu prilagodil besedilo in scenografijo. Dramska besedila je po svojem načelu o popolnoma svobodnem ravnanju z avtorjevim tekstom predelal tako, da so prišle do veljave predvsem njihove socialne, ekonomske in politične tendence. Sceno oziroma prizorišče je spremenil tako, da ga je razširil na celo dvorano in s tem odstranil mejo med igralci in gledalci. Uporabil je radio oziroma glasbo, film, diapozitive, viseče ravnine, premakljive kulise, lutke v človeški velikosti ipd. Vse te novosti sta Delak in Ravnikar prilagodila ljubljanskemu ansamblu in jih uveljavila v Cankarjevem Hlapcu Jerneju, Haškovemu Dobremu vojaku Švejku, Schönherrjevi Otroški tragediji, Remčevi Magdi, Župančičevem Cicibanu in Cankarjevih Hlapcih.[5]

O Ravnikarjevih scenah vemo le malo. Dokumentacija Delavskega gledališča in Delakova zapuščina sta izgubljeni ali nedostopni, zato se pri rekonstrukciji lahko opiramo le na članke v tedanjih časopisih, predvsem v Slovenskem narodu, Jutru in Delavski politiki. Reklamne notice v teh časopisih so napovedovale prave spektakle. Tako so na primer pri Švejku obljubljale sodelovanja pihalne godbe in celega polka vojakov, ki naj bi v dvorano prijahali na konjih.[6] Kritiki so o predstavah pisali pohvalno, navdušeni pa so bili tudi gledalci. Predstave z razgibanimi scenami in besedili, ki so pozivala k revoluciji, so imele na publiko velik učinek, in to vse do tedaj, dokler ni Delavski oder zaradi političnih pritiskov, policijskega nadzorstva, aretacij in cenzure prešel od množičnih revolucionarnih dram k običajnemu gledališkemu repertoarju.

Cenzura je zelo pogosto posegala v dramska besedila, zato je bilo potrebno besede nadomestiti s slikami. To pa je bilo delo scenografa.

Pri razgibani komediji s protivojno vsebino Dobri vojak Švejk poseže v drugo svetovno vojno si je Ravnikar zamislil sceno s slikovitimi praškimi prizorišči in jo dopolnil z zgovornimi scenskimi ilustracijami. O Ravnikarjevem prispevku k uspehu te predstave je Ludvik Mrzel napisal: ». . . njegovi diapozitivi so zmeraj duhovito, jedko zamišljeni in zmerom povedo več, kakor bi povedale cele knjige besed. Njemu gre prav težek delež zahvale za veliki uspeh, ki ga je Švejk s to novo uprizoritvijo doživel.«[7]

Prva in hkrati najuspešnejša predstava Delavskega gledališča je bila Delakova dramatizacija Cankarjevega dela Hlapec Jernej in njegova pravica. S to predstavo je Ljubo Ravnikar uresničil del svojih mladostnih načrtov in želja. Ravnikar je Cankarja občudoval že v študijskih letih na Dunaju, kjer je njegova dela ne samo ilustriral, ampak jih je celo prevajal v nemščino. V pismu prijatelju je napisal: »Cankar je v mojem spoznanju postal višji in bližji kot le kdaj« in »Cankarja prevesti v jezik barve je moj star program, ki ga bom tudi izvršil . . . to delo pomeni ilustrirati Cankarja v širšem smislu.«[8]

Ravnikar se je pri izdelavi scene in scenskih ilustracij oprl na Delakovo precej samosvojo predelavo Cankarjeve črtice. Delak je zgodbo razdelil na osem slik in določil le štiri nosilce besedila: Jerneja, Gostačevega, gosposko in zbor. Na eno stran je postavil hlapca Jerneja in zbor, kajti Jernejeva pravica je pravica množice, na drugo stran pa enega samega protiigralca, ki predstavlja Jerneju nenaklonjen svet. Zbor je bil kot predstavnik ljudstva v nenehnem gibanju, nosilec nasprotne ideje pa je stal mirno na povišanem mestu. Sceno so razgibali odri v različnih nivojih, svetlobni efekti, večbarvni zastori in projekcije z diapozitivi. Diapozitivi z napisi in ilustracijami so vezali in dopolnjevali posamezne slike.

Gledalce je uvedel v predstavo diapozitiv z napisom, ki je bil okrašen s srpom in odprto dlanjo, nato pa je sledila ilustracija z naslovom Srečanje z gospodarjem.

Drugo sliko dopolnjuje napis: »Trpi krivico Jernej in je ne imenuj« in risba, ki prikazuje Jerneja, kako kleči pod ogromno skalo, simbolom krivic, in se ne more rešiti njene teže.

Tretja slika se je začela z napisom »Gospodar je gospodar in hlapec je hlapec«. Pravico lahko kroji in uveljavlja le gospodar in njegova veličina se dviguje proti nebu, za njegovim hrbtom pa hlapci zaman zahtevajo pravico.

Peto sliko je spremljala ilustracija, zaradi katere je kritik v Slovencu Ravnikarju očital bogokletstvo in umazano norčevanje iz krščanskega sveta. Napisal je: »Tam najdete bogokletno sliko, kako govornik dokazuje množici, da so ljudje ustvarili pravico, dali ji silo in oblast, za njegovim hrbtom pa visi križani Bog, zapreden v paragraf. Povedati hoče s tem, da je krščanstvo isto kot vlastodržci in kapital!«[9]

Napisi in risbe so se vrstili do zadnje, osme slike, ki jo je spremljal napis »Jernejeva pravica«, risba pa je prikazovala človeka, ki se z vsemi močmi oklepa drevesa kot simbola pravice.

Zaradi Ravnikarjevih vsebinsko jedrnatih diapozitivov, ki so se vrstili kakor »premišljeni udarci«, kot je zapisal kritik, je bila predstava kratka in zgoščena in je učinkovito predstavila vse postaje Jernejevega križevega pota.[10] Slovenski narod je tudi zapisal, da bo moral vsak objektivni zgodovinar, ki bo kdaj pisal zgodovino slovenskega teatra, datum 23. maj 1932 označiti kot enega najvažnejših dnevov slovenske teatrske umetnosti.[11]

Delavski oder je z velikim uspehom uprizoril tudi Župančičevega Cicibana. Igrali so otroci, za katere je Ravnikar zasnoval žive in pisane kostume ter enostavno in učinkovito prizorišče. Na oder je postavil veliko knjigo Cicibana z ilustracijami Nikolaja Pirnata, okrog te pa je potekala predstava ob glasbi, plesu in deklamacijah.

V zadnji predstavi Delavskega odra, v Delakovi priredbi Cankarjevih Hlapcev, je Ravnikar zopet izdelal sceno z odri v več nivojih, prizorišče je razširil v prostor za orkester, nepogrešljivi pa so bili tudi svetlobni efekti in projekcije z diapozitivi.

Ravnikar je bil z Delavskim odrom povezan le eno sezono, vendar ne dvomimo, da so predstave tega gledališča imele vpliv tudi na njegovo nadaljnje delo.

Cankarjevi deli Hlapci ter Hlapec Jernej in njegova pravica, ki sta s svojo simbolično obsodbo takratne državne, cerkvene in sodne oblasti pozivali k revoluciji, in Remčeva drama Magda, ki v ekspresionističnem slogu prikazuje usodo mladega dekleta, so vplivale na Ravnikarjeva socialnokritična dela. Župančičev Ciciban ga je spodbudil, da je začel slikati in celo pisati za otroke. Švejk pa je morda pomenil za slikarja stik s komedijo, oziroma satiro, ki ga leta 1937 privede do groteskнega razkrinkavanja človekovih napak, zablod in strasti v grafični zbirki Ogledalo.

Največji vpliv na nastanek Ravnikarjevega socialnokritičnega opusa pa so imele takratne družbene in politične razmere. Desetletje pred drugo svetovno vojno je bilo obdobje velike gospodarske krize, množične brezposelnosti, katastrofalnih razmer v kmetijstvu, kraljeve diktature, pojav fašizma pa je napovedoval novo uničevalno vojno. Zaradi takih razmer je bil v središču umetniškega zanimanja človek in vprašanje njegovega preživetja. Ravnikar je na to temo ustvaril več risb, grafik in akvarelov. Ni se oprijel najbolj sodobnih gibanj v umetnosti, ampak je ustvarjal v stilu ekspresionizma, simbolizma in realizma.

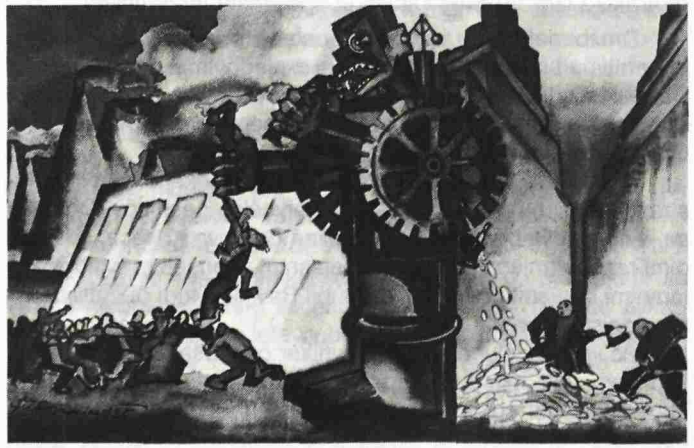

Stroj žre ljudi, akvarel, 1935

V prvi polovici tridesetih let sta v Ravnikarjevem slikarstvu prevladovali simbolika in ekspresija. Simbolično zasnovani so bili že osnutki za diapozitive k predstavam Delavskega gledališča. Simbolično vsebino pa imajo tudi nekateri Ravnikarjevi akvareli. Akvarel z naslovom Stroj žre ljudi prikazuje ogromen stroj antropomorfnih oblik z glavo bajeslovne pošasti, z velikima zobatima kolesoma namesto ramen, ki z rokami robota grabi in trga preplašene množice delavcev pred seboj in jih požira, nato pa predelane v industrijske izdelke izvrže. Za strojem se širi gozd dimnikov, ki bruhajo ogenj in osvetljujejo mračno nebo. Leta 1936 naslikani osnutek za prvomajski plakat, prav tako v akvarelni tehniki, pa kaže monumentalno postavo moža z dvignjenimi rokami, ki poziva delavce k uporu.

Velik del akvarelov, ki jih je Ravnikar naslikal v letih 1935 in 1936, se tematsko navezuje na gospodarsko krizo kmečkega prebivalstva. Zaradi padanja cen agrarnih pridelkov se je namreč večala njihova zadolženost, posledica tega pa je bila čedalje hujša revščina, ki je povzročala družinske tragedije in beg z zemlje. Akvareli s tako vsebino so naslovljeni: Od doma, Brezup, Mati z otrokom, Sprevod, Žalost, Jok, Kam? V teh akvarelih je poudarek na vsebini, ne pa na kompoziciji, tehniki ali barvi. Figure in predmeti so ujeti v črno konturo, barve pa so izrazito ekspresionistične in goste. Ravnikar torej pri akvarelih s

figuralno kompozicijo ne uporablja svoje značilne tehnike prosojnih in prelivajočih se barvnih tonov.

Prizore iz mestnega življenja in rudarskih naselij je upodobil v risbah: Gladovna stavka rudarjev (1934), Brez dela (1934), Lakota (1934), Otroški blagoslov (1935), Veliki petek (1934) in Pesem pred zaprtimi vrati (1936). Uporabil je motive, ki poudarjajo brezupen položaj nezaposlenih delavcev in mladih intelektualcev, odtujenost mestnega človeka, lakoto, obup in smrt. Risbe so različne. Veliki petek je bolj skromna risba s sklenjeno linijo, ki je nastala pod vplivom trenutnega vtisa, Gladovna stavka rudarjev pa ima premišljeno kompozicijo in natančno izdelano risbo.

Večina del z družbenokritično vsebino je nastala po naročilu knjižnih založb: Cankarjeve, Ekonomske enote, Mladinske matice, Nove knjige in drugih. Zanje je Ravnikar risal naslovnice za koledarje, opremljal knjige, slikal propagandne razglednice, risal ilustracije, karikature ipd. Mnogo teh risb, akvarelov in grafik je že takoj uničila cenzura, nekaj jih je izginilo v nemirnih predvojnih letih ali pa so se izgubile med vojno.

Ravnikarjev socialnokritični opus je bil delno predstavljen šele leta 1969 na razstavi likovne skupine Gruda. Ravnikar se je Grudi pridružil spomladi leta 1938. To je bila likovna skupina levo usmerjenih slovenskih študentov zagrebške akademije. Med njimi so bili Stane Kumar, Vladimir Lamut, Lojze Šušmelj in Mirko Lebez, ki so se v Zagrebu spoznali z idejami prepovedane Hegedušićeve Zemlje. Po njenem zgledu so sprejeli svoj program, po katerem naj bi z jasno in razumljivo likovno govorico posredovali ljudem umetnost s socialno in politično tendenco. Pripadnost Grudi je Ravnikarja vse bolj oddaljevala od simbolizma in ekspresionizma in ga usmerjala v realizem.

Ravnikar je svojo kritiko družbenih razmer stopnjeval vse do groteskne oblike. Leta 1937 je v samozaložbi, in to kot bibliofilsko posebnost, izdal album linorezov z naslovom Ogledalo.[12] V predgovoru k zbirki razmišlja dramatik in esejist Ivo Brnčič o pomenu take umetnosti in ugotavlja, da umetnost ni več le služabnica in pokorno orodje avtoritativnih ustanov, ki so stoletja določale resnice in vrednote, ampak postaja oziroma je tudi sama življenjska avtoriteta, sooblikovalka novih življenjskih oblik, pojmov in vrednot. Likovna umetnost noče zaukazano in ustaljeno pojmovanje sveta le vdano prevajati v likovno govorico, ampak hoče ta pojmovanja in vrednote tudi odobravati ali odklanjati ter prispevati svoj delež k uničevanju jalovih in k utrjevanju novih, živih vrednot. Taka umetnost ni samo prikazovanje lepote, temveč je tudi boj in kritika. Taka umetnost je boj s tisto življenjsko resničnostjo, v kateri doživlja človeštvo vse svoje gorje, vso svojo nespamet in sramoto. V takšni službi življenjske resničnosti je knjiga linorezov Ogledalo bojevito in izrazito idejno zasnovano delo. Gradivo te zbirke je naša slovenska problematika. V grafičnih listih se kakor v upognjenem ogledalu zrcalijo tiste posebnosti naše malomestne sredine, ki se sicer pojavijo v vseh dobah in v vseh družbah tega sveta, a so dobila v naši zatohli majhnosti še prav posebno izviren slovenski poudarek. Vse značilne slovenske lastnosti so po svoji obliki in vsebini take, da je groteskna spaka, kot jo kaže Ogledalo, njihova prava in pravična podoba.[13]

Ravnikar si je Ogledalo zamislil kot zbirko štiriintridesetih linorezov, vsebinsko razdeljenih na tri poglavja: In vino, Lede in labodi ter Ecce homo.

Prvi ciklus osmih linorezov z naslovom In vino kaže človeka v položajih, ki so povezani z alkoholom. Izbiro motiva lahko razberemo iz Ravnikarjevega komentarja, ki pravi: »Razen alkohola in vode je v vinu včasih tudi nekaj resnice, ki razgalja najbolj skrito misel in kretnje človeka.«[14]

Drugih šestnajst linorezov, ki nosijo naslov Lede in labodi, je posvečenih ljubezni, njenim užitkom in zablodam. Sam pravi, da prikazujejo »pot vzdihov, priseg, zvezd in luninih sonat, pot iz zelenja v zorenje, ki ni nikomur prihranjena«.[15]

Zadnjih deset linorezov s skupno oznako Ecce homo prikazuje človeka v njegovi bedi in veličini; linorezi, »odkrivajo človeka, včasih tako majhnega, da bi ga skril v dlani, včasih tako velikega, da bi piroval in se napajal iz strešnih žlebov nebotičnikov«.[16]

Ravnikar z Ogledalom ni dosegel pravega uspeha; sam pravi, da zato, ker publika ni bila vajena take umetnosti in jo tudi ni znala prav vrednotiti.[17] Pri zasnovi Ogledala se je očitno zgledoval po Masereelovih lesorezih, zbranih v tako imenovanih romanih v slikah. Tudi Ravnikar je uporabil enostavno, vendar učinkovito tehniko linoreza. Kontrastno, sicer črno-belo tehniko je omilil tako, da je podlago ostrim in ekspresivnim linijam obarval z bledo vijoličasto, rumeno ali zeleno, torej z barvami, ki ustrezajo tudi vsebini. Dogodke iz življenja tedanjega srednjega in malega človeka pa tudi intelektualca je Ravnikar posplošil. V nekaterih linorezih pa še danes prepoznamo akterje takratnih škandalov. Na enem izmed grafičnih listov je upodobil sebe pri delu. Vidimo, da je linoreze, ki zahtevajo mnogo potrpežljivega dela, ustvarjal hitro, da bi dogodke vrezal še sveže. Morda je to tudi vzrok, da zbirka Ogledalo velja za idejno dobro zasnovano in za likovno manj dognano delo.

Ljubo Ravnikar je bil v tridesetih letih znan tudi kot mladinski ilustrator. Sodeloval je pri opremljanju oziroma ilustriranju mladinskih knjig in revij Zvonček in Našega rodu. Za Naš rod, ki je imel vodilno vlogo v mladinski ilustraciji med vojnama, je ilustriral zgodbo o psički Kaštanki Antona Čehova, Guru Gimpel in njegovi učenci Davorina Ravljena in Pesterno Franceta Bevka.[18] To so bile manjše risbe s tušem, jasne, pregledne in razporejene med besedilo. Puškinova pesem Hrast zelen raste ob obali pa je opremljen z akvarelom, ki Ravnikarja predstavi že kot mladinskega slikarja. Sam pravi: »Poleg krajinskih akvarelov sem največ svoje vneme posvetil problemu mladinske slike. Ne gre mi za mladinsko ilustracijo, temveč za mladinsko slikarstvo kot polnovredni slikarski element.«[19] Ravnikar je želel uveljaviti tako mladinsko ilustracijo, ki ne bi bila samo pojasnilo ali dopolnilo besedilu, ampak bi pomenila vzporedno oziroma samostojno ustvarjanje.

Na razstavi pri Obersnelu je Ljubo Ravnikar predstavil tudi dvanajst mladinskih slik. Zanje so značilne živahne barve, poudarjena ljubkost figur in precej zapleten alegoričen način razlaganja narave, letnih časov in mesecev. Narava in predmeti so počlovečeni in karikirani. Kasneje je teh dvanajst akvarelov dopolnil oziroma jih vsebinsko povezal s svojim besedilom in nastala je slikanica Letni časi.

Poleg akvarelov s pravljičnimi motivi je Ravnikar na svoji prvi samostojni razstavi v Obersnelovi galeriji v Ljubljani septembra 1940 predstavil tudi olja in akvarele s krajinsko motiviko, tihožitja in portrete.

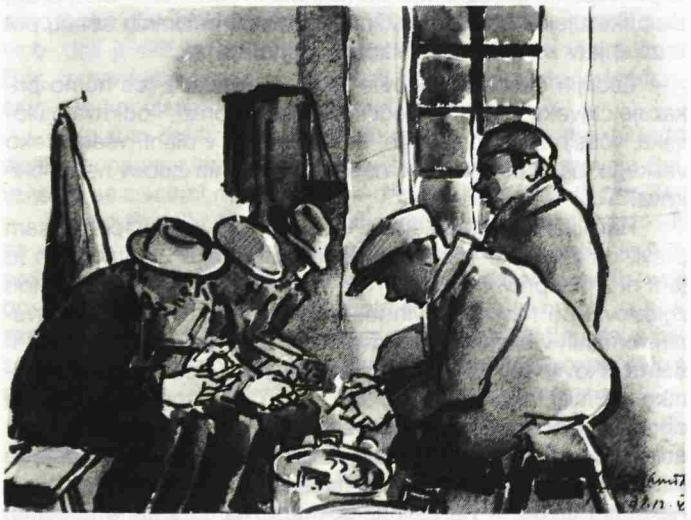

Lupljenje krompirja, akvarel, 1941

Ravnikar se je sicer oljnega slikarstva učil v zasebni šoli Mateja Sternena, vendar se v razstavljenih oljih, ki pa so nastala proti koncu tridesetih let, že kaže slikarjeva nova usmeritev v realizem.

Najbolj opazen in kvaliteten del razstave pa so predstavljali akvareli, predvsem s krajinsko motiviko.

Prvi ciklus Ravnikarjevih krajinskih akvarelov je vzporedno z njegovimi družbenokritičnimi akvareli nastajal pod vplivom evropskega ekspresionističnega slikarstva. Njegov vpliv se omejuje na slikarjevo izbiro barv, ne pa na njegovo videnje krajine. Ravnikarja še ne zanimajo detajli oziroma podrobnosti, vendar pa s širokimi potezami čopiča in z večjimi barvnimi ploskvami nazorno prikaže izbrani krajinski motiv. Akvareli Sv. Ambrož v Slovenskih goricah, Cerkev na griču, Kozolec, Smreke, Drevesa (1935) so naslikani z barvami ekspresionistične barvne palete. To pa je kmalu zamenjal z bolj realistično, barvitejšo in svetlejšo. Ob koncu tridesetih let se Ravnikar v motivih iz ljubljanske okolice in Gorenjske izraža samo še v realizmu, ki ga sam imenuje poetični realizem.[20]

Doba okupacije je prinesla v Ravnikarjevo življenje tragične spremembe. Ravnikar je bil kot znan levičar kmalu po okupaciji aretiran, obsojen in interniran v Italijo (Coropoli v Abruzzih in Casoli v Apeninih). Tu je preživel štiri leta in ustvaril obsežen opus risb, akvarelov in gvašev. Celoten opus ima veliko dokumentarno vrednost, portreti, krajinski akvareli in gvaši pa so tudi v likovnem pogledu zelo kvalitetni. Nekatere upodobitve tamkajšnje pokrajine ali portreti taboriščnikov in domačinov spadajo v sam vrh Ravnikarjevega krajinskega oziroma figurativnega slikarstva.

Po padcu Mussolinijeve vlade so bila taborišča razpuščena, interniranci pa so se začeli vračati domov. Na tej poti je januarja in februarja 1944 nastal ciklus risb s tušem in akvareliranih risb z naslovom Begunci. V začetku julija 1944 je Ravnikar prebežal fronto in se znašel v ameriškem taborišču Anversa pri Neaplju. Prek angleškega taborišča v Grumi pri Bariju se je Ravnikar sredi marca 1945 s prekomorsko brigado vrnil v domovino. To dolgo potovanje je slikar prav tako bogato ilustriral.

Nekaj časa se je zadrževal v Splitu, kjer je bila junija velika slikarska razstava, na kateri so sodelovali predvsem hrvaški umetniki, od Slovencev pa Ivan Čargo in Ljubo Ravnikar. Ravnikar je razstavil okrog dvajset del, nekaj jih je bilo s prizori iz italijanske internacije, večina pa je prikazovala motive iz Splita, predvsem obnavljanje in graditev v vojni porušenega in poškodovanega mesta.

Na vojna leta spominja tudi zbirka del z naslovom Po poteh IV. in V. ofenzive. Ravnikar se je namreč poleti 1946 skupaj s približno petdesetimi umetniki iz vse države udeležil delovne ekskurzije po Bosni in Hercegovini ter Črni gori. V risbah in akvarelih je dokumentiral kraje, povezane s hudimi partizanskimi boji za rešitev ranjencev, hkrati pa tudi ljudi in dogodke, ki jih je na tej poti srečal in opazil.

Ravnikarjev opus iz obdobja 1941 do 1945 se je ohranil le po srečnem naključju in skupaj s ciklusom, ki nosi naslov Po poteh IV. in V. ofenzive šteje več kot štiristo del. Danes jih hrani Muzej ljudske revolucije v Ljubljani.

Motive iz pokrajin srednje in južne Italije je Ravnikar leta 1956 dopolnil z motivi iz Rima. V dvainšestdesetih akvarelih je upodobil zapuščeno in razpadajočo dediščino rimskih cesarjev. Rimski ciklus tematsko in likovno spominja na klasični angleški akvarel. Kaže pa tudi Ravnikarjevo lastnost, ki je opazna v večini njegovih povojnih del. To je občutek za kulturno, arhitekturno in zgodovinsko dediščino in želja, da bi to ohranil vsaj v svojih akvarelih.

Motivi iz tujih pokrajin so ga zamikali še dvakrat. Prvič leta 1957 na poti po Grčiji in drugič leta 1965 na potovanju po Sredozemlju v Egipt.

Sicer pa je Ravnikarjevo povojno življenje in delo tesno povezano z Gorenjsko oziroma s Kranjem. Tu je po osvoboditvi

Neretva pozimi, gvaš, 1942

sprejel službo profesorja likovnega pouka in umetnostne zgodovine na gimnaziji ter si ustvaril dom in družino.

Takoj po prihodu je začel ustvarjati ciklus akvarelov z motivi iz tega mesta in ga nenehno dopolnjeval vse do svoje smrti.

Tematsko najbolj enoten je ciklus z motivi iz starega Kranja. Ravnikar je v teh akvarelih z občutkom za propadajočo dediščino in z veliko natančnostjo dokumentiral staro mestno arhitekturo, ki izginja in jo kmalu ne bo več.

Poleg vedut Kranja je Ravnikar slikal zlasti krajino. Očitna je njegova navezanost na Gorenjsko, ki jo je upodobil v številnih akvarelih. Slikal je neokrnjeno naravo s polji, travniki, gozdovi, jezeri, rekami, zasneženimi gorami in skalnimi stenami. Ravnikar je bil z naravo tesno povezan, to dokazuje tudi njegov način dela. Slikal je v naravi, doma pa je akvarele le dokončal.

V središču Ravnikarjeve umetnosti je torej narava, v katero pa je vključil tudi slikovite vasi, stara kmečka dvorišča, kozolce, kašče, mline, fužine, žage, torej tisto kmečko arhitekturo, ki je v času modernizacije obsojena na propad. Vsi ti motivi so nekoliko romantični, to daje njegovemu realističnemu izrazu romantično lirične poteze. Kritik Andrej Pavlovec je Ravnikarjevo slikarstvo označil za neoromantično z vsemi zunanjimi realističnimi atributi.[21]

Ravnikar je delal v klasični akvarelni tehniki, za katero je značilno prosojno nanašanje prelivajočih se barvnih tonov. Njegovo mojstrstvo se kaže predvsem v sproščenem dojemanju

Iz starega Kranja, akvarel, 1960

upodobljenega predmeta. Slikal je namreč tako, da je motiv na papir le rahlo skiciral, nato pa z barvami, s katerimi je ustvarjal svetlobne in senčne efekte, gradil kompozicijo. Njegov barvni realizem je temeljil na svetlih, včasih celo nežnih barvnih tonih. Prevladovali pa so zeleni, rjavi in sivi toni. Ravnikarjeva barvna paleta se je bistveno spremenila le enkrat. To se je zgodilo leta 1967 s ciklusom akvarelov z železarskih Jesenic, ki ne kažejo več lepe, romantično obarvane gorenjske krajine, temveč grobo in brezupno sivo železarsko arhitekturo. Jeseniškim akvarelom so podobni le nekateri akvareli z motivi ravenske železarne, ki so nastali v letih 1970 in 1971 v slikarski koloniji v Ravnah na Koroškem.

Ravnikar je v umetniških kolonijah, ki se jih je pogosto udeleževal, sodeloval kot slikar krajinar in kot likovni pedagog. Mentorsko delo pa je ob svoji profesorski službi opravljal tudi na Jesenicah, kjer je vodil slikarski amaterski krožek Dolik, in v Kranju, kjer je s svojim pedagoškim delom spodbujal slikarje amaterje.

V Ravnikarjevem povojnem opusu najdemo poleg neštetih krajin in akvarelov tudi druge motive in drugačne tehnike. V primerjavi z akvarelnimi je Ljubo Ravnikar ustvaril le malo oljnih slik. Zdi se, da so tudi tiste iz petdesetih in šestdesetih let nastajale še vedno pod vtisom izkušenj, pridobljenih v slikarski šoli Mateja Sternena. Impresionistično delujejo predvsem samotne in zasnežene zimske krajine (na primer Bohinj pozimi, olje, 1950).

Z olji pa je Ravnikar prinesel v svoj slikarski svet nov motiv. To je cvetlično tihožitje. V ateljeju je postavljal ob sveže cvetje različne okrasne predmete in knjige. Rože je slikal realistično z močnimi in čistimi barvami. Cvetje na tihožitjih pa ni le barvit okras, ampak ima včasih tudi simbolni pomen kot npr. krizanteme, ki so cvetje smrti in ki jih je Ravnikar slikal najpogosteje.

Bolj kot cvetje je v Ravnikarjevem slikarstvu opazen podoben motiv drevesa ali skupine dreves, ki imajo poleg svoje zanimive oblike rasti pogosto tudi simbolni pomen. Drevesa z razgibanimi vejami so prispodoba človeka, ki v svojem brezupnem položaju steguje roke proti nebu, posekana ali podrta drevesa pa simbolizirajo človekov zlom (Oljka, akvarel, avgust 1941; Posekan hrast, akvarel, 19. november 1941).

Ravnikarjeva povezanost z naravo je opazna tudi v njegovih ilustracijah. Sodeloval je z naravoslovcem Antonom Polencem in z natančnimi in nazornimi ilustracijami opremljal njegove knjige, ki govorijo o življenju pajkov, metuljev, žuželk in drugih živali.[22] Vendar se te ilustracije ne razlikujejo od predvojnih, ker Ravnikar v tej smeri pač ni iskal novih izraznih poti.

V slogu predvojnih pravljičnih slik pa je ustvaril nekaj akvarelov s satirično vsebino. Nočni Kranj iz leta 1955 prikazuje v nezdravem rumeno zelenem luninem siju glavni kranjski trg, ki je napolnjen s pijanci, mesečniki in zapoznelimi vasovalci. Figure in prizori so karikirani.

Nešteti motivi in tehnike kažejo na zaokroženost Ravnikarjevega dela. Pojavijo se v njegovem predvojnem obdobju in se ponavljajo v povojnem. Kljub različnim motivom in tehnikam pa Ravnikar ostaja krajinar in akvarelist. Pomen ustvarjenih del je v njihovi likovni moči in v dokumentarni vrednosti. Ravnikarja bi lahko imenovali tudi dokumentarista izginjajoče lepote. Vse življenje je hodil po Gorenjski in z veliko delovne energije slikal še zadnje ostanke nekdanjih lepot. Z dokumentarno natančnimi akvareli je tudi nekako dopolnil delo češkega slikarja Ladislava Benescha, ki je konec prejšnjega stoletja slikal gorenjsko krajino in njeno arhitekturo s podobno zavzetostjo.

Z izredno tehnično popolnostjo podani motivi pa govore tudi o virtuoznem obvladovanju tehnike akvarela, do kakršnega so se povzpeli le redki slovenski slikarji. Med njimi so Ravnikarjevi sodobniki Bruno Vavpotič, Janez Mežan in Ante Trstenjak,

Motiv iz Dola, akvarel, 1963

s katerimi ga družijo tudi podoben motivni svet in realistični izraz, razpet med neprizadetim verizmom in romantično navdahnjenim lirizmom.

Dela Ljuba Ravnikarja bi lahko ovrednotili tudi kot dognan zapis in pomemben vir za prikaz določene dobe in kulture. Cenjena in občudovana pa so tudi zato, ker so sad poštenega čustvovanja, velike notranje discipliniranosti in neutrudnega delovnega zanosa.

OPOMBE

1. Stane Mikuž, Umetnostna razstava Ljuba Ravnikarja, Slovenec, 1. okt. 1940.

2. Pomenek z Lj. Ravnikarjem, Jutro, 30. sept. 1940.

3. Pomenek z Lj. Ravnikarjem, Jutro, 30. sept. 1940.

4. Pomenek z Lj. Ravnikarjem, Jutro, 30. sept. 1940.

5. Dušan Moravec, Iskanje in delo Ferda Delaka, Ljubljana 1971. Slovenski gledališki leksikon III, Ljubljana 1972.

6. Slovenski narod, 5. okt. 1931 (reklamna beležka).

7. Ludvik Mrzel, Švejk na Delavskem odru, Jutro, 11. okt. 1932.

8. Pismo Jakobu Šeguli, 5. nov. 1928.

9. Slovenec, dec. 1932.

10. Nikolaj Pirnat, Hlapec Jernej in njegova pravica, Jutro, 25. maja 1932.

11. Ludvik Mrzel, Hlapec Jernej in njegova pravica, Slovenski narod, 24. maja 1932.

12. Ogledalo, album linorezov Ljuba Ravnikarja, predgovor Iva Brnčića, založba Ogledalo 1937.
13. Ivo Brnčić, predgovor k zbirki Ogledalo.
14. Reklamni prospekt založbe Ogledalo.
15. Reklamni prospekt založbe Ogledalo.
16. Reklamni prospekt založbe Ogledalo.
17. Pomenek z Lj. Ravnikarjem, Jutro, 30. sept. 1940.
18. Anton Čehov, Kaštanka, Naš rod, 1934/35, št. 6. Davorin Ravljen, Guru Gimpel in njegovi učenci, Naš rod, 1936/37, št. 7. France Bevk, Pestrna, Naš rod, 1937/38, št. 9.
19. Pomenek z Lj. Ravnikarjem, Jutro, 30. sept. 1940.
20. I. Guzelj, Slikar Ljubo Ravnikar, Glas, 22. marca 1969.
21. Andrej Pavlovec, Novo poglavje v slikarstvu mojstra akvarela Ljuba Ravnikarja, Glas, 2. okt. 1967.
22. Anton Polenc, Iz življenja žuželk, Mladinska knjiga 1950. Iz življenja pajkov, Mladinska knjiga 1952. Izprehodi v naravo, Mladinska knjiga 1952.

LITERATURA

Umetnikovo ime in njegovo delo je bilo v tisku prvič omenjeno leta 1932 v člankih o predstavah Delavskega gledališča.

Daljši in bolj strokovni zapisi o Ravnikarjevih umetniških prizadevanjih pa so bili objavljeni ob izidu grafične zbirke Ogledalo leta 1937 in ob njegovi retrospektivni razstavi leta 1940.

Po vojni so plodno Ravnikarjevo ustvarjanje in njegove pogoste razstave spremljali številni članki, zapisi in študije likovnih kritikov, zlasti dr. Ceneta Avguština in Andreja Pavlovca.

Frigid (Ludvik Mrzel), Hlapec Jernej v opernem gledališču, Slovenski narod, 24. maja 1932.

N. P. (Nikolaj Pirnat), Hlapec Jernej in njegova pravica, Jutro, 25. maja 1932.

Hlapec Jernej na Delavskem odru ljubljanske Svobode, Delavska politika, 28. maja 1932.

Fri. (Ludvik Mrzel), Švejk na Delavskem odru, Jutro, 11. okt. 1932.

Ciciban na odru, Jutro, 8. febr. 1933.

Ljubo Ravnikar, Ogledalo, album linorezov, predgovor Ivo Brnčić, založba Ogledalo, tisk Delniške tiskarne, Ljubljana 1937.

Ogledalo Ljuba Ravnikarja (Im.), Jutro 1937, št. 258.

Ljubo Ravnikar, Ogledalo, Slovenski narod, 14. maja 1938.

Album z režečo se nam sodobnostjo, Slovenski narod, 5. junija 1938.

Ljubo Ravnikar razstavlja prvič, Slovenski narod, 21. sept. 1940.

Razstava Ljuba Ravnikarja v Galeriji Obersnel, Slovenec, 21. sept. 1940.

Slikar Ljubo Ravnikar razstavlja, Slovenski dom, 23. sept. 1940.

Ljubo Ravnikar, Delavska politika, 26. sept. 1940.

Z razstave slikarja Ljuba Ravnikarja v Galeriji Obersnel, Slovenec, 26. sept. 1940.

Razstava Ljuba Ravnikarja, Slovenski narod, 26. sept. 1940.

Ljubo Ravnikar o svojem delu (mlk), Slovenski narod, 28. sept. 1940.

Ljubo Ravnikar razstavlja, Jutro, 30. sept. 1940.

Pomenek z Lj. Ravnikarjem, Jutro, 30. sept. 1940.

dr. S. Mikuž, Umetnostna razstava Ljuba Ravnikarja, Slovenec, 1. okt. 1940.

Srednji vrh — kmečka domačija, akvarel, 1968

el (Saša Šantel), Umetnost Ljuba Ravnikarja, Jutro, 3. okt. 1940.

Na razstavi Ljuba Ravnikarja, Jutro, 5. okt. 1940.

R. S., O likovni umetnosti v Kranju, Glas, 8. febr. 1951.

Los, Ravnikarjeva slikarska razstava v Kranju, Delo, 6. dec. 1955.

B. F., Rimske impresije, Glas, 7. sept. 1956.

Razstava akvarelov akademskega slikarja Ljuba Ravnikarja, Tovariš, 31. dec. 1959.

Revija gorenjskih likovnikov (-n), Glas, 13. avg. 1960.

S. Š., 21 akvarelov Ljuba Ravnikarja, Glas, 4. dec. 1961.

Fran Šijanec: Sodobna slovenska likovna umetnost, Maribor 1961.

A. Pavlovec, Akvareli Ljuba Ravnikarja v Mestni galeriji, Glas, 2. marca 1963.

Fran Petre, Proletarski odri v Ljubljani in okolici med obema vojnama, Delavski oder na Slovenskem, Knjižnica Mestnega gledališča, Ljubljana 1964.

Znanje in spomin, TV 15, 19. januarja 1965.

Ljubo Ravnikar razstavlja na Jesenicah, Glas, 27. marca 1965.

K (ing. Karba), Akademski slikar Ljubo Ravnikar Razstavlja, Železar, Jesenice, 27. marca 1965.

Dr. Nace Šumi, Uvod v katalog ob Ravnikarjevi razstavi v Kranju (Mestna hiša), 31. dec. 1965.

A. Triler, Ljubo Ravnikar razstavlja v Kranju: od impresionizma do realizma, Glas, 15. januarja 1966.

A. Pavlovec, Retrospektivna razstava del Ljuba Ravnikarja, Glas, 22. januarja 1966.

Prešernovi nagrajenci za leto 1965: Bunc, Ravnikar, Zorec (at), Glas, 5. febr. 1966.

Enciklopedija likovne umetnosti, 4. zv., Zagreb 1966.

A. Pavlovec, Novo poglavje v slikarstvu mojstra akvarela Ljuba Ravnikarja, Glas, 2. okt. 1967.

A. Pavlovec, Uvod v katalog k razstavi Ljuba Ravnikarja na Jesenicah, 28. okt. 1967.

Andrej Pavlovec, Ljubo Ravnikar, Glas (Snovanja), 7. okt. 1967.

Železarna in okolica na slikah Ljuba Ravnikarja, Železar, 27. okt. 1967.

Razstavlja Ljubo Ravnikar (Kočevje), fg, Dolenjski list, 22. februarja 1968.

Stane Kumar, Andrej Ujčič, Uvod v katalog ob razstavi Grude v Umetnostni galeriji Maribor, Maribor 1968.

Andrej Pavlovec, Uvod v katalog k Ravnikarjevi razstavi v Kranju 1968.

Andrej Pavlovec, Uvod v katalog k Ravnikarjevi razstavi v Šoštanju, 7. februarja 1969.

I. Guzelj, Slikar Ljubo Ravnikar, Glas, 22. marca 1969.

J. Kori, Razstava risb in akvarelov Ljuba Ravnikarja, TV 15, 15. aprila 1970.

Jože Kori, Razstava gvašev in akvarelov iz konfinacije, Uvod v katalog k Ravnikarjevi razstavi v Tržiču, 24. apr. 1970.

Andrej Pavlovec, Akvareli Ljuba Ravnikarja, Glas, 6. maja 1970.

Albina Podbevšek, Zaljubljen v tihotno krajino, Delo, 13. nov. 1970.

Dušan Moravec, Iskanje in delo Ferda Delaka, Knjižnica Mestnega gledališča, Ljubljana 1971.

Andrej Pavlovec, Uvod v katalog k razstavi Ljuba Ravnikarja v Kranju, 24. apr. 1972.

Andrej Pavlovec, Ljubo Ravnikar v Galeriji Mestne hiše, Glas, 6. maja 1972.

Slovenski gledališki leksikon I., II, Knjižnica Mestnega gledališča, Ljubljana 1972.

Stane Kumar, Ljubo Ravnikar, Delo, 2. avg. 1973.

Č. Z. (Črtomir Zorec), Slikar Ljubo Ravnikar, Glas, 4. avg. 1973.

Stane Kumar, Umrl je Ljubo Ravnikar, TV 15, 9. avg. 1973.

Stane Kumar, Slikar Ljubo Ravnikar, Koroški fužinar, št. 4, 25. nov. 1973.

Stane Kumar, Ljubo Ravnikar, grafik in slikar, Borec 1973, št. 5.

Fortunat Mikulič, Internatitis, Gorica 1974.

Dr. Ivan Sedej, Ljubo Ravnikar, Ogledalo, zbirka Ogledalo, Ljubljana 1937, ocena, rokopis, 26. okt. 1974.

Dr. Ivan Sedej, Ljubo Ravnikar, Letni časi, ocena, rokopis, 26. oktobra 1974.

Dr. Cene Avguštin, Uvod v katalog k Ravnikarjevi razstavi v Kranju 1975, Ljubo Ravnikar 1905 do 1973 (spominska razstava, 29. nov. 1975).

Dr. Cene Avguštin, Predvojno obdobje v slikarstvu Ljuba Ravnikarja, Glas, nov. 1975.

Dr. Cene Avguštin, Uvod v katalog k Ravnikarjevi razstavi v Murski Soboti, Ljubo Ravnikar 1905 do 1973, 7. febr. 1976.

Dr. Cene Avguštin, Uvod v katalog k Ravnikarjevi razstavi v Kranju, S poti po Italiji, 20. julija 1978.

Dr. Cene Avguštin, Uvod v katalog k razstavi Ljuba Ravnikarja v Kranju, Zgodnje krajine, 29. julija 1983.

Leopold Layer

Beba Jenčič

Sredi 17. stoletja se je v krstnih knjigah v Kranju prvič pojavilo ime Layer. Zakonski par Gregor in Regina Layer sta se v Kranj priselila verjetno s Tirolske. Njun vnuk Marko (1727—1808) je tu sredi 18. stoletja odprl svojo podobarsko in slikarsko delavnico, opravljal pa je tudi pozlatarska dela. Marku Layerju in Ani Mariji, roj. Wohlgemut, se je 20. novembra 1752 rodil sin Leopold, s katerim je Layerjeva delavnica s svojimi deli zaslovela ne le na področju Gorenjske, pač pa najdemo dela tudi na Štajerskem, Dolenjskem in Koroškem. V delavnici sta ob Leopoldu delala tudi oba njegova brata — Valentin in Anton. Prvotni Layerjev dom je bil na Pungartu 6, kaseneje pa so se preselili v Mesto št. 52 oziroma 84, kjer si je Marko s sinovi ure-

Layerjeva hiša

Poklon treh kraljev, o. pl., Trboje

dil delavnico. Leopold se je poročil s Korošico Marijo Egartner, posinovil njenega nečaka Jožefa Egartnerja, ki je po njegovi smrti nadaljeval s tradicijo slikarske in podobarske delavnice.

Delavnica Marka Layerja je izdelovala ne le slikarska, pač pa tudi pozlatarska dela in osnutke za oltarje. Od Markovih slikarskih del omenjamo npr. sliko sv. Janeza Krstnika v glavnem oltarju cerkve v Spodnji Besnici in sliki župnišča in farovške pristave.

Vsi trije Markovi sinovi so se pridružili očetovi delavnici, kjer so dobili prvi pouk in tudi usmeritev v nadaljevanje očetove slikarske tvornosti, ki je bila naslonjena na domačo slikarsko tradicijo prejšnjega obdobja. Zaradi pomanjkanja denarja so

Leopold Layer

jim za študij služili bakrorezi slikarjev Filipa Andreja Liliana iz Augsburga, Jungwirta iz Münchna, kjer so bile slike Piazzette, Grassa, Tiepola, Amigonija in Rizzija. Med Leopoldovo zapuščino je za njegovo delo pomembna knjiga bakrorezov »Raccolta di cento dodici stampe di pittura della storia sacra incise in Venezia da Pietro Monaco 1763«, ki je precej vplivala na nadaljnje njegovo umetniško ustvarjanje. Med leti 1778 in 1790 je slikal v Velesovem, Gornjem gradu in ljubljanski Gruberjevi palači avstrijski poznobaročni slikar Johann Martin Kremser-Schmidt (1718—1801). Prav njegovo slikarstvo je usodno vplivalo na mladega Layerja. Po njem prevzema in po svoje prikroji kompozicijo, posamezne skupine ali figure, kosmičasti način slikanja in včasih nemirno razstrgano risbo.

Po smrti očeta Marka je leta 1808 Leopold prevzel njegovo delavnico, brat Valentin pa mu je pomagal, vendar o njegovih samostojnih delih ne vemo. Pač pa sta oba brata omenjena med francosko okupacijo. Zaradi prihoda Francozov so najbrž upadla naročila in gmotni položaj družine se je poslabšal. To je bil verjetno glavni vzrok, da sta se lotila ponarejanja avstrijskih bankovcev po 10 in 50 goldinarjev v tehniki perorisbe. Dr. Melita Pivec-Stele je objavila poročilo, ki ga je našla v korespondenci grofa Farguesa z dne 28. junija 1810: »Čast mi je sporočiti, da se je našla izdelovalnica ponarejenih bankovcev, ki so v deželi v prometu. Po danih poveljih je policija nepričakovano obiskala hišo slikarja Leopolda Layerja v Kranju in našla na neki mizi dva bankovca po 50 gld. še neizgotovljena in tri bankovce po 10 gld. popolnoma izgotovljene. V miznici iste mize so bili trije pečati in drugo orodje, ki se ga je posluževal. Layerja ni bilo doma; vršijo se vsa potrebna poizvedovanja, da ga dobijo v pest. Njegov brat, njegova žena in njegova služkinja so bili aretirani.«[1] Že dva dni kasneje, 30. junija, pa obstaja dopis v grofovi korespondenci: »Čast imam sporočiti vam, da je bil omenjeni Leopold Layer aretiran 28. junija zvečer; odpeljali so ga v ječo njegovega bivališča Kranj.«[2] Obsojen je bil na pet let hišnega zapora po francoskih zakonih. Viktor Steska navaja izjavo slikarja Matije Bradaška, da je obiskal družino Hayne, ko je bil Layer še v preiskavi. O tem dogodku piše: »Leopold Layer je bil tedaj že v preiskavi in ni smel iz hiše. Radi bi ga pa vendar dobili v svojo družbo. Kako bi mogli to doseči? Prebrisana glava si ve pomagati. Urno pripravijo nekoliko kmetiške obleke in jo pošljejo v Layerjevo hišo. Kmalu stopita kmet in kmetica iz Layerjeve hiše in kreneta v družbo Haynetovih, ki se niso mogli dovolj nasmejati Leopoldu in njegovi ženi, ko sta prišla mednje v taki opravi.«[3]

Svoboden je bil šele po odhodu Francozov leta 1813, brat Valentin pa je v ječi umrl 5. julija 1810. Kot zaobljubo v stiski ob tej aferi je Leopold Layer naslikal znano sliko Marija Pomagaj in poslikal kapelico na Brezjah, kjer se je tudi podpisal Leopoldus Layer pinxit anno 1814 ex voto.

Požar, ki je 18. maja 1811 zajel Kranj, je uničil tudi Layerjevo hišo in delavnico, ostala je le ena stena. Slikar je pozidal novo hišo, to je hiša v današnji Tomšičevi ulici 32. V njej je slikar tudi umrl 12. aprila 1828.

Layerjeva dela kažejo sprva še naslon na očetovo slikarsko delo. Nadaljeval je cerkveno podobarstvo, vendar po zgledu italijanskega slikarstva in slovenskega baročnega izročila. Najbolj se kaže vpliv slikarja Valentina Metzingerja, vendar pa je kljub temu Leopold ohranil svoj lastni izraz. Kasneje je v njegovem delu prevladala svetlobna problematika in kosmičasta tehnika nanosa barve, ki jo je spoznaval v delu Martina Johanna Kremser-Schmidta. Prav tako je v njegovih delih poudarjena eklektična poanta in vizionarnost, značilna za slikarstvo poznega baroka. Leopold Layer se je poleg cerkvenega slikarstva ukvarjal še s slikanjem portretov, panjskih končnic, s slikami na steklo, poslikavo skrinj in stanovanjske opreme, risal načrte za podobice in ne nazadnje tudi s freskami (npr. župna cerkev Marijinega oznanjenja v Tržiču, kapelica Marijinega kro-

Marijino vnebovzetje, o. p., Cerklje

nanja v Preddvoru ali kmečke freske v Ljubnem), kjer pa se je občutno naslonil na delo slikarja Franca Jelovška.

Layer in njegova delavnica sta bili na prehodu iz 18. v 19. stoletje najbolj dejavna in tudi najbolj znana na Kranjskem. Nadaljevala se je baročna slikarska tradicija, najbolj Metzingerjev vpliv in vpliv italijanske dediščine. Posredoval je med tako imenovano meščansko umetnostjo in ljudsko umetnostjo, katero je obogatil in oplajal. Vendar pa je ta pretok idej potekal le tedaj, če jih je lahko ljudska umetnost sprejemala in vključevala v svet svojih predstav in predvsem potreb svojega življenja.

Za Leopolda Layerja je bilo znano, da je izjemno hitro in zato veliko risal in slikal. Opus njegovih del je izredno velik, zato najbrž v celoti ne bo nikoli znan. Že pri sedanjem ugotavljanju in dokumentiranju njegovih del smo spoznali, da je nekaj del odšlo v tujino, nekaj porazgubilo, nekaj pa je bilo tudi uničenih. Prav tako je zanj značilno, da je le redkokatera dela signiral. Poleg običajnega podpisa je za precej del značilen drugačen podpis: oblikovanje obuvala — v zanj značilni risbi in odtenku modre barve narejenih trakovih sandal na nogah svetnikov.

Layerjeva risarska zapuščina je dokaj bogata in je shranjena v Narodnem muzeju v Ljubljani, Zavodu SRS za varstvo naravne in kulturne dediščine ter privatno. Vendar pa za nas to gradivo ni bilo predmet obravnave, saj ni ohranjeno na območju občine Kranj, vsekakor pa bo potrebno pri predstavitvi Layerjevega dela na razstavi.

Slikarski opus Leopolda Layerja je v svoji poglobljeni razpravi razdelila dr. Anica Cevc na štiri obdobja.

Prvo obdobje je obdobje Metzingerjevega vpliva in traja nekako do leta 1783, poleg tega pa je Leopold še pod močnim očetovim vplivom. Risba ima prednost pred koloritom, ki je še precej temen.

Med prve znane slike spadata sliki za stranska oltarja v cerkvi sv. Martina za Šmartin pri Kranju iz leta 1772. Prikazujeta sv. Janeza Nepomuka (desni) in Marijo zaščitnico s plaščem (levi). Dr. Cevčeva je zapisala: »Sveti Janez Nepomuk je upodobljen v ječi. Vkljenjen v verige kleči svetnik ob kamniti mizi ter sklepa roki v molitvi. Pred njim dviga angel velik križ, na oblaku pa se mu prikazuje Marija ter kaže z desnico na križ. Putta ob Mariji prinašata Janezu venec in palmo mučeništva. Pred svetnikom sedita na tleh še dva putta, prvi z odprto knjigo z napisom »Sigillum confessionis«, drugi pa si pritiska prst na usta in ima v desnici ključe. Layerjeva signatura in letnica sta na kamnu pod knjigo. Barvno je slika temna: svetnikova obleka je umazano zelenkasto rjava, Marija je odeta v rdečo suknjo in moder plašč, ozadje pa je nevtralno rjavkasto. Tu je slikar še ves v objemu baročne tradicije in Metzingerja, saj dobesedno posnema Metzingerjevo sliko iste vsebine pri sv. Petru v Ljubljani. Mladi Layer, vezan le na očetov pouk v domači delavnici, je v potezah okoren, delavniško natančen v podrobnostih (čipke), opažamo pa že poteze, ki so značilne tudi za Leopoldova dela iz kasnejših let.«[4] Podobne značilnosti kot opisana slika imata tudi sliki za stranske oltarje v podružni cerkvi sv. Simona in Juda na Spodnjem Brniku. Upodobljena sta sv. Urban (desno) in sv. Jedrt (levo). Posebno pri upodobitvi sv. Jedrt prevladujejo temni toni, dokaj stoična drža, le spodaj desno delno razgibana putta. Pri sv. Urbanu pa najbolj zapažamo Layerjev smisel za risanje podrobnosti (npr. čipka na kozetlju in krona). Isto je veljalo za sliko sv. Egidija oziroma sv. Tilna z glavnega oltarja župne cerkve v Zgornji Besnici, ki je nastala 1782, vendar je bila ob požaru avgusta 1955 uničena. Ohranjen je le manjši del, ki prikazuje glavici puttov. Modelacija

je zelo mehka, prevladuje svetlo rjava barva in že nakazuje slikarjevo spoznavanje svetlobe in napoved toplejšega kolorita.

Druga faza Layerjevega slikarskega dela zajema čas med 1783 in 1795. Za Layerjev slikarski opus, ki je nastajal v tem času, je značilno novo zanimanje slikarja za chiaroscuro; spoznava se z novim načinom slikanja, ki ga v tem času pri nas uveljavlja J. M. Kremser-Schmidt. Prav njegov način osvetlitve upodobljenega dogodka, ki prihaja nekje iz sredine ali ozadja, samo upodobitev poudari in se lušči iz teme v kosmih. In prav to je na Layerja najbolj vplivalo. Sicer še vedno opažamo v slikah vpliv Metzingerjeve kompozicije, pa tudi naslon na italijanske bakrorezne predloge, ki jih je spoznal v delu Pietra Monaca. Z deli Kremser-Schmidta se je Layer spoznal v Kranju, kjer je njegova slika Priprošnjikov zoper kugo v cerkvi na Pun-

Sv. Florjan, o. pl., Kranj

gartu, v Velesovem, kjer je Kremser-Schmidt napravil leta 1771 kar sedem oltarnih slik ter šest slik za cerkev v Gornjem gradu. Pri Layerjevem slikarstvu se občuti tudi stilna navezanost na prostor, ki mu pripada, in tako da poudarek alpskemu naglasu občutja in razpoloženja.

Iz tega časa so ohranjene slike v župni cerkvi Marije v nebo vzete v Cerkljah. V glavnem oltarju je slika Marijinega vnebovzetja, ki je nastala v 80. letih. Na sredini slike sedi na oblakih Marija, oblečena v rdečo obleko in z modrim plaščem, na levi in desni ob njej angela ter levo v sredini angel, ki steguje k njej roke. Spodaj je prazen grob v obliki odprte skrinje, okrog pa so razporejeni apostoli. Barvno prevladuje značilno rdeča in modra ter zelena in rumeno rjava barva, ki je značilen vpliv Metzingerja (posebno rdeča); to so lokalne barve, za katere je imel Layer poseben posluh. Kompozicija slike je dvodelna: zgoraj Marija, spodaj apostoli. Pri niansiranju in drobljenju barve pa se že pozna vpliv Kremser-Schmidta.

Za župno cerkev sv. Petra v Naklem je leta 1793/94 Layer naslikal za glavni oltar sliko, ko Jezus izroča Petru ključe. Po kompozicijski strani kaže slika naslon na delo italijanskega slikarja Bernarda Strozzija. Poudarjena sta Jezus in Peter kot osrednja protagonista; apostoli so le neme priče, zato slika učinkuje nekoliko strogo in nerazgibano.

Tretja faza Layerjevega slikarstva zajema čas med 1795 in 1810 in popoln vpliv Kremser-Schmidtovega dela. Od svojega vzornika prevzame Layer poteze čopiča, kompozicije celotne slike ali samo posamezne figure; svetlobne rešitve so sprva diagonalne, nato je koncentrična razpršitev. Barvno prevladujejo rdeči, modri, zeleni in rjavo rumeni toni, modelacija obrazov je mehkejša, posebno na manjših formatih slik se vse več pojavljajo naturalistični motivi. V to obdobje spadajo slike, ki so nastale za župno cerkev Marijinega vnebovzetja v Trbojah. Žal slike Križevega pota manjkajo, pač pa sta ohranjeni sliki stranskih oltarjev: sv. Nikolaj (levo) in Poklon treh kraljev (desno). Za obe sliki je značilna mehka modelacija, prizor je postavljen v sredino slike, pri Poklonu treh kraljev je svetloba osredotočena na dete in se od tam širi na ostale figure. Marija je značilen Layerjev lepotni ženski tip, nadrobnosti pa so izrisane v prefinjeni konturi. Sv. Nikolaj kleči na oblaku, spodaj desno putt z odprto knjigo, na kateri so tri jabolka, levo pa drži putt škofovsko palico. Nad svetnikom, še baročno zamaknjenim v nebo, pa je slikar upodobil na vsaki strani glavici dveh puttov, kar je Layerjeva značilnost. Barve so mehke, tople, svetle, izrisane nadrobnosti pa kažejo slikarjev odnos do risbe. Iz tega časa je tudi antependij, ki je razdeljen na tri dele: Brezmadežno spočetje, Oznanjenje in Vnebovzetje. Okrog teh ovalnih prizorov pa je značilna cvetlična dekoracija, ki jo Layer in njegova delavnica uporablja pri krasitvi skrinj in pohištva.

Zadnje obdobje njegovega slikarstva spada v čas od 1810 do smrti 1828. leta. To je tudi obdobje, ko se uveljavlja kot freskant. Njegove slike postajajo vse bolj njegove, popušča vpliv tako Metzingerja kot Kremser-Schmidta. Vedno bolj ga pritegu-

Sv. Urban, o. pl., 1779, Sp. Brnik

jejo naturalistični prizori, ki jih običajno naslika na spodnji rob (npr. cerkev v Kokri, kranjski požar, cerkev z okolico v Podbrezjah, mater z otrokoma, pastir in pastirica, klečeči pastir z ovco . . .). Kompozicija ni več izključno dvodelna, barva pa postane vidno glavno izpovedno sredstvo. Lep primer tega časa je slika sv. Florjana. Svetnikova upodobitev prevladuje na sliki; upodobljen je kot človek, ki pomaga ljudem v stiski, brez baročnega svetniškega patosa. Spodaj je upodobljeno mesto ob požaru leta 1811 in prikazuje del mestnega trga v vsej njegovi dokumentarnosti. Tu pride do izraza Layerjev odnos do barve in pripovednosti.

V tem obdobju nastajajo številni portreti in njegovi avtoportreti. Prav tu se ponovno pokaže Layerjev odnos do okolice, saj so upodobljenci zvečine njegovi someščani in prijatelji (npr. družina dr. Hayneja, Florian, Klančnik, Škarja . . .). Vse portretirance je naslikal v tedanji meščanski noši in nakazuje razvoj v smer romantičnega realizma. Prav portret Ane Florian nam kaže značilno meščansko nošo. Upodobljena je en face, na glavi ima v zlati barvi pokrivalo — kot avba, zadaj pentlja, oblečene v bluzo s stoječim ovratnikom in ogrnjena s čipkasto ruto.

Za Layerjev slikarski opus v zgodnjem obdobju je značilna povezava in nadaljevanje tradicije slovenskega baročnega slikarstva; Layer je izšel in nadaljeval družinsko tradicijo podobarstva in jo presegel. V nadaljnjem njegovem delu je poudarek na barvi, svobodnejši kompoziciji, kosmičasti obdelavi in ponekod pretrgani risbi. Že kmalu izoblikuje svoj obrazni lepotni tip, npr. v podobi Marije. K temu priključi tudi posamezne moške figure, ki imajo naturalistične elemente preprostega človeka. Svoj umetniški opus predstav pa kasneje razširi s postavitvijo figur v pokrajino, ki ji doda žanrske prizore in ponekod geografsko prepoznavno lokacijo.

Ta članek je začetna faza poglobljenega pregleda o delu kranjskega slikarja Leopolda Layerja. Zbrali smo njegove slike, ki so danes na območju občine Kranj. Njegov prispevek v narodovo kulturno zakladnico je precejšen, a tudi njegov vpliv na kasnejše kranjske slikarje in podobarje 19. stoletja (npr. Egartner, Götzli, Bizjak, Goričnik, Bradaška). Večina njegovih slik je bila narejena za cerkve. V delih izraža poljudno občuteno pripovednost, žanr, včasih idealiziran, iz vsega pa veje smisel za prikaz dogodka, ki ga približa človeku in njegovemu dojemanju in čustvovanju. Vse to postavlja slikarja Leopolda Layerja in njegovo delo v kulturnozgodovinski prostor ne le Kranja, pač pa mnogo širše.

Seznam dokumentiranih del v občini Kranj

1. Mojzes in Aron, o. pl., 50 × 79 cm, inv. št. UZ 2426
   Gorenjski muzej Kranj
2. Kristus pri Lazarju, o. pl., 50 × 79 cm, inv. št. UZ 2427
   Gorenjski muzej Kranj
3. Veronikin prt, o. pl., 48 × 65 cm, inv. št. UZ 2428
   Gorenjski muzej Kranj
4. Bičanje, o. pl., 51 × 71 cm, inv. št. UZ 2429
   Gorenjski muzej Kranj
5. Sv. Ignacij Loyolski s kostanjeviškim samostanom, o. pl., 61 × 87 cm, inv. št. UZ 2425
   Gorenjski muzej Kranj
6. Angela (detajl z oltarne slike sv. Tilna iz Zgornje Besnice, o. pl., 1782, 66 × 71 cm, inv. št. UZ 352
   Gorenjski muzej Kranj
7. Sv. Nikolaj (skica za oltarno sliko), o. pl., 28 × 42 cm, inv. št. UZ 380
   Gorenjski muzej Kranj
8. Križanje, o. pl., 106,5 × 142 cm, inv. št. UZ 2558
   Gorenjski muzej Kranj
9. Zadnja večerja, o. pl., 72,5 × 93 cm, inv. št. UZ 564
   Gorenjski muzej Kranj

10. Vnebohod, o. pl., 49,5 x 68 cm, inv. št. UZ 2569
Gorenjski muzej Kranj
11. Kristus, o. pl., 58,5 x 80,5 cm, inv. št. UZ 395
Gorenjski muzej Kranj
12. Marija, o. pl., 30,5 x 42 cm, napis: Sancta Maria Mater Dei, inv. št. UZ 3180
Gorenjski muzej Kranj
13. Kristus, o. pl., 30,5 x 42 cm, napis: IHS XPS SALVA TOR MUNDI, inv. št. UZ 3179
Gorenjski muzej Kranj
14. Banderna slika: Mučeništvo sv. Jerneja ter Marija z detetom in angeli, o. pl., 73 x 92 cm, inv. št. UZ 353
Gorenjski muzej Kranj
15. Banderna slika: Sv. Marjeta ter sv. Uršula in sv. Izidor, o. pl., 87 x 108 cm, inv. št. UZ 2463
Gorenjski muzej Kranj
16. Banderna slika: Sv. Peter in sv. Pavel ter sv. Kozma in sv. Damijan, o. pl., 87 x 121 cm, inv. št. UZ 404
Gorenjski muzej Kranj
17. Banderna slika: Sv. Rok in sv. Boštjan ter sv. Urh in sv. Marija Magdalena, o. pl., 84 x 103 cm, inv. št. UZ 400
Gorenjski muzej Kranj
18. Vstajenje, o. pl., 52 x 64 cm
Lea Savnik, Kranj
19. Glava svetnika, o. les, 11 x 13,5 cm
Lea Savnik, Kranj
20. Oznanjenje, o. pl., 21 x 36 cm
Lea Savnik, Kranj
21. Sv. Jožef z detetom, o. pl., 27 x 38 cm
Lea Savnik, Kranj
22. Ana Florian, o. pl., 23 x 30 cm
Boris Pavšlar, Kranj
23. Blaž Terpinc, o. pl., 28,5 x 35 cm
Boris Pavšlar, Kranj
24. Blaž Terpinc, o. les, 26 x 31 cm
Boris Pavšlar, Kranj
25. Sv. Hieronim, o. pl., 54 x 72 cm
Boris Pavšlar, Kranj
26. Angel varuh, o. pl., 27 x 38,5 cm
Boris Pavšlar, Kranj
27. Immaculata, o. pl., 110 x 160 cm
Boris Pavšlar, Kranj
28. Zadnja večerja, o. pl., 56 x 92 cm
Boris Pavšlar, Kranj
29. Sv. Florjan, o. pl., 62,5 x 89 cm
Boris Pavšlar, Kranj
30. Smrt sv. Jožefa, o. pl., 67,3 x 91 cm
Boris Pavšlar, Kranj
31. Sv. Ana, o. pl., 27 x 38,5 cm
Boris Pavšlar, Kranj
32. Sv. Jožef, o. pl., 27 x 38,5 cm
Boris Pavšlar, Kranj
33. Zadnja večerja, o. pl., sign. d. sp. C: L: Layer pinx. anno 1799
ž. c. sv. Kancijana in tovarišev Kranj
34. Marijino oznanenje, o. pl.,
ž. c. sv. Kancijana in tovarišev Kranj
35. Marijino kronanje, o. pl., 100 x 74 cm
podr. c. sv. Boštjana, Fabjana in Roka na Pungertu
36. Križev pot, o. pl., 66,5 x 85 cm
podr. c. rožnovenske Matere božje Kranj
37. Križanje, pobakrena pločevina, 120 x 192 cm
podr. c. rožnovenske Matere božje Kranj
38. Davčni novčič, o. pl., 147,5 x 194 cm
Župnijski urad Kranj
39. Rojstvo, o. pl., 94 x 141 cm
Župnijski urad Kranj
40. Usmiljeni Samaritan, o. pl., 94 x 116 cm
Župnijski urad Kranj
41. Sv. Blaž, o. pl., 53,5 x 66 cm
Župnijski urad Kranj
42. Smrt sv. Jožefa, o. pl., 63 x 89 cm
Župnijski urad Kranj
43. Marijina zaroka, o. pl., 95 x 157 cm
podr. c. sv. Jožefa na Hujah
44. Sv. Marija Magdalena, o. pl., 88 x 158 cm
podr. c. sv. Marije Magdalene Rupa
45. Marija z Jezusom, o. pl., v atiki
podr. c. sv. Marije Magdalene Rupa
46. Marija zaščitnica s plaščem, o. pl., 1772, 142 x 260 cm
ž. c. sv. Martina Kranj — Šmartin
47. Sv. Janez Nepomuk, o. pl., 1772, 142 x 260 cm
ž. c. sv. Martina Kranj — Šmartin
48. Sv. Peter, o. pl., 67,5 x 127 cm
Gorenjski muzej Kranj — je iz Šempetrske kapele
49. Križanje, o. pl., 101 x 190 cm
Župnijski urad Besnica
50. Sv. Ana, o. pl., 46,5 x 38 cm
Župnijski urad Besnica
51. Jezus sreča svojo mater — 4. postaja Križevega pota, o. pl., 46,5 x 38 cm
Župnijski urad Besnica
52. Ecce homo, o. pl., 96 x 162 cm
ž. c. sv. Tilna Zgornja Besnica
53. Mater Dolorosa, o. pl., 96 x 162 cm
ž. c. sv. Tilna Zgornja Besnica
54. Sv. Janez Krstnik z Elizabeto in Zaharijom, o. pl., 47 x 38 cm
podr. c. sv. Janeza Krstnika Spodnja Besnica
55. Jezus izroča sv. Petru ključe, o. pl., 160 x 315 cm, 1793/94
ž. c. sv. Petra Naklo
56. Oznanenje, o. pl., v atiki
ž. c. sv. Vida Duplje
57. Sv. Jakob, o. pl., 137 x 250 cm
ž. c. sv. Jakoba st. Podbrezje

58. Sv. Andrej, o. pl., 102 x 155 cm
ž. c. sv. Jakoba st. Podbrezje
59. Sv. Florjan, o. pl., 102 x 158 cm
Župnijski urad Podbrezje
60. Kristus in Marija Magdalena, o. karton, 32 x 40 cm
Župnijski urad Kranj
61. Sv. Frančišek Ksaverij, o. pl., 130 x 250 cm
podr. c. Žalostne Matere božje Tabor
62. Zadnja večerja, tabernakeljska slika, o. pl., 19,5 x 36 cm
podr. c. sv. Urha Hotemaže
63. Marijino kronanje, freska, 159 x 240 cm
Kapelica v Preddvoru
64. Sv. Urban, o. pl., 86 x 170 cm
podr. c. Device Marije brezmadežne Kokra
65. Sv. Elizabeta, o. pl., v atiki ca. 40 x 50 cm
podr. c. Device Marije brezmadežne Kokra
66. Sv. Hieronim, o. pl., a atiki, ca. 40 x 50 cm
podr. c. Device Marije brezmadežne Kokra
67. Višarska Mati Božja, o. pl., 71,5 x 130 cm
podr. c. Device Marije brezmadežne Kokra
68. Sv. Valentin, o. pl., 82 x 127 cm
podr. c. sv. Lamberta Zalog
69. Sv. Nikolaj, o. pl., 93 x 163 cm
ž. c. Marijinega vnebovzetja Trboje
70. Poklon treh kraljev, o. pl., 93 x 163 cm
ž. c. Marijinega vnebovzetja Trboje
71. Antependij, o. pl., 65 x 206 cm
ž. c. Marijinega vnebovzetja Trboje
72. Sv. Jedrt, o. pl., 1779, 104 x 183 cm
podr. c. sv. Simona in Juda Spodnji Brnik
73. Sv. Urban, o. pl., 1779, 104 x 183 cm
podr. c. sv. Simona in Juda Spodnji Brnik
74. Marijino vnebovzetje, o. pl.,
ž. c. Marije v nebo vzete Cerklje
75. Sv. Matej, sv. Luka, Jezus izroča Petru ključ, sv. Marko in sv. Janez — upodobitve na prižnici, o. pl., 26 x 51 cm
76. Sv. Notburga, o. pl., v atiki
ž. c. Marije v nebo vzete Cerklje
77. Sv. Uršula, o. pl., v atiki
ž. c. Marije v nebo vzete Cerklje
78. Snemanje s križa, o. pl., 133 x 236 cm
Župnijski urad Cerklje
79. Skica za oltarno sliko — sv. Martin, o. pl., 31 x 53 cm
Grad Strmol
80. Skica za oltarno sliko — Marija z sv. Mohorjem in sv. Fortunatom, o. pl., 20,5 x 37,5 cm
Grad Strmol
81. Skica za oltarno sliko — Marija z Jezusom, o. pl., 20,5 x 37,5 cm
Grad Strmol
82. Skica za oltarno sliko — Sv. Mohor in sv. Fortunat, o. pl., 31 x 53 cm
Grad Strmol
83. Sv. Ana, o. pl., 90 x 190 cm
podr. c. sv. Marjete Trata pri Velesovem
84. Sv. Uršula, o. pl., v atiki ca. 50 x 80 cm
podr. c. sv. Marjete Trata pri Velesovem
85. Sv. Anton Padovanski, o. pl., 90 x 190 cm
podr. c. sv. Marjete Trata pri Velesovem
86. Sv. Nikolaj, o. pl., v atiki ca. 50 x 80 cm
podr. c. sv. Marjete Trata pri Velesovem

OPOMBE

1. Dr. M. Pivec: Doneski k Layerjevi biografiji, ZUZ III, 1923, št. 3—4, str. 124—128.

2. Isto.

3. Viktor Steska: Slikar Leopold Layer in njegova šola, Carniola V., 1914, str. 1—35.

4. Anica Cevc: Slikar Leopold Layer, ZUZ NV II., 1952, str. 165—208.

LITERATURA

V. Steska: Slovenska umetnost I., Prevalje 1927.

F. Stele: Oris zgodovine umetnosti pri Slovencih, Ljubljana 1924.

J. Žontar-F. Stele: Zgodovina mesta Kranja, Ljubljana 1939, str. 265—274.

Dr. Stane Vurnik: K razvoju in stilu Metzingerjeve umetnosti, ZUZ IX., 1929, št. 3—4, str. 65—109.

Jožef Lavtižar: Zgodovina župnij v dekaniji Kranj, Ljubljana 1898.

Dr. F. Vidic: Ponarejevalska afera Leopolda Layerja, ZUZ XI., 1931, str. 30—44.

Barok na Slovenskem, katalog razstave, Narodna galerija, Ljubljana 1961.

Janez Puhar (1814—1864) Novi prispevki k njegovi biografiji

Mirko Kambič

Fotografija se je pojavila kot izum posebnega pomena, ki ga je Francija odkupila, slovesno razglasila in velikodušno podarila vsemu svetu. To je bilo dejanje daljnovidnega mecena. Vse od svojega uradnega začetka 19. avgusta 1839 je postala fotografija s svojim razvojem vedno močnejša oblikovalka novega pogleda na svet, novih znanstveno dokumentarnih in likovnih razsežnosti, nove mentalitete in sveže perspektive za informativno zbliževanje ljudi ne glede na narodnost, raso in kontinent. Fotografiranje postala svojevrstna, pomembna oblika novega svetovnega jezika. Gre za fotografsko varianto Združenih narodov.

Krepko zasidrana v sodobnem svetu, z utemeljeno optimističnim pogledom v prihodnje tisočletje, je svetovna fotografija proslavila leta 1989 jubilej stopetdesetletnice svojega rojstva in svojih dosedanjih uspehov. Žarometi so bili usmerjeni predvsem na pionirsko obdobje, na izumitelje, kot so bili J. Nicéphore Niépce (1765—1833), L. J. Mandé Daguerre (1787—1851) in W. H. Fox Talbot (1800—1877).[1]

Ob svetovnem jubileju fotografije Slovenci nismo ostali ravnodušni. Vključili smo se v proslave, v domače in tuje, ne le kot zasvojenci fotografskega medija, temveč tudi kot ponosni sonarodnjaki enega od pomembnih pionirjev, izumitelja fotografije na steklo, Janeza Puharja (1814—1864).

Puhar ni stopil na prvo zmagovalno stopnico, bil je pa v naslednjem, najožjem krogu izumiteljev in znanstvenikov, ki so sledili prvim postopkom in ustvarili nove metode slikanja ali novatorske izboljšave. Puharju pripada čast, da je že leta 1843 objavil poročilo o lastni zamisli fotografije na stekleno ploščo, z lastnim kemičnim postopkom.[2]

Ob tem zgodovinsko dokazljivem dejstvu je ostal Puharjev izum vendarle problematičen, ker se je Puhar obrnil na Cesarsko akademijo znanosti na Dunaju šele leta 1850, ko so se, po

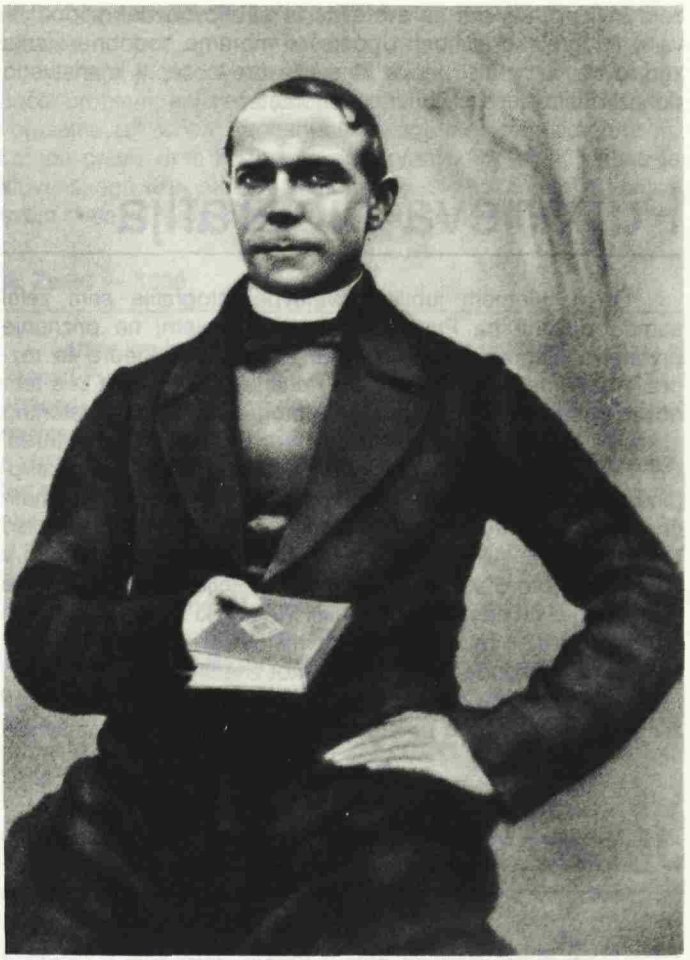

Janez Puhar, Avtoportret na steklu (original izgubljen, retuširana slika je bila objavljena v katalogu mednarodne fotografske razstave v Ljubljani leta 1952).

letu 1847, pojavili že drugi izumitelji novih metod slikanja na stekleno ploščo.[3]

Tu je še danes jedro problema. Ta Puharjev problem nosi vse od leta 1849, ko se je Puhar obrnil na ljubljanske znanstvenike pod vodstvom Ferdinanda Schmidta (1791—1878), isto oznako: prioriteta. Kmetijske in rokodelske novice so takrat zapisale med drugim:« da se našemu rojaku prvenstvo te znajdbe ohrani in da ne bodo naši naslednjiki to znajdbo . . . kot tujo občudovali, ampak da bodo vedeli, da je svetlopise na steklene plošče naš rojak gospod Puhar znašel in da se tako čast iznajditelja ohrani.«[4]

Problem širše analize in prezentacije Puharjeve prioritete ostane torej še vedno hvaležno odprt. Nekaj novih dejstev in dognanj je že zbranih, le za objavo jih je treba pripraviti, seveda

zelo kritično, saj gre za svetovno in strokovno dobro podkovano fotografsko javnost. Upoštevati moramo sodobno stanje zgodovine fotografije in na to sveže drevo cepiti znanstveno dokazljive izsledke o Puharjevi prioriteti.

Puharjeva biografija

Ob 150-letnem jubileju svetovne fotografije sem želel samo opozoriti na Puharjev osnovni problem, na priznanje prvenstva njegove iznajdbe slikanja na steklo. Jedro te razprave pa je namenjeno raziskavi Puharjevega življenja in s tem novim prispevkom, ki pomenijo, v fotografskem jeziku, latentno sliko. Ta doslej skrita podoba je vredna raziskovalnega truda.

Predstavili se nam bodo Puharjevi biografi s svojimi skopimi podatki o Puharjevem rodu. Nato se bomo spustili v matične knjige, da ugotovimo Puharjev rodovnik. Radovedno se bomo vprašali: Al' prav se piše *Puhar ali Pucher*? In s tem v zvezi, kaj vemo o slovenski zavesti izumitelja Puharja. Tako se nam bodo čisto na novo predstavili Puharji, ki so prispevali svoj obrtniški delež k zgodovini Kranja, njihov slavni potomec Janez pa k svetovni zgodovini fotografije kot znanstvenik in izumitelj. *Priporočljivo je, da si vsaj v skici predočimo potek njegovega* življenja, ker se bomo potem omejili le na nekatere postavke.[5]

Janez Puhar

— rojen v Kranju 26. avgusta 1814

— obiskuje osnovno šolo v Kranju, gimnazijo v Ljubljani

— konča študij teologije, *postane župnijski pomočnik* (kooperator) s prvim službenim mestom v Leskovcu (1838), nato v Metliki

— vsaj že l. 1840 začne z dagerotipijo (fotografija na posrebreni plošči), nato z lastnimi poskusi slikanja na steklo

— prvo poročilo o lastnih dosežkih iz Metlike l. 1841

— po selitvi v Ljubno na Gorenjskem doseže 19. aprila 1842 s svojim kemičnim postopkom fotografiranja na steklo viden uspeh, kar objavi v tisku leta 1843 v Carniolii, sledi ponatis članka v Gradcu (1843)

— v letih 1846—1853 biva Puhar na Bledu in doseže mednarodno odmevnost: Dunaj (1851), London (1851), Pariz (1852)

— Puhar nadaljuje z raznimi eksperimenti vse do 1859, ko objavi Jurij Jarc njegovo kratko biografijo.

— po selitvah v Smlednik, Kamnik in Dovje bolezen na pljučih Puharja izčrpa, umre v Kranju 7. avgusta 1864

— v ognju spomina se Puharjev genij obnavlja kot ptič Feniks, za kar skrbijo Puharjevi biografi.

I. Puharjevi biografi

Jurij Jarc — 1859

Prvi Puharjev življenjepisec je bil profesor Jurij Jarc, ki je sestavil krajši zapis na podlagi osebne pripovedi Janeza Puharja. Jarc je obiskal izumitelja v Cerkljah na Gorenjskem, kjer je bil za kaplana med leti 1853 in 1861. Obiskal ga je »pretekle velikonočne praznike«, žal, letnice Jarc ni navedel. Kratka biografija je izšla pod naslovom Janez Puhar leta 1859.[6]

Jarčeva biografija ima optimističen ton. »Z veseljem naznanim, kar od njega vem.« Tako imamo v neposredni pripovedi iz Puharjevih ust jamstvo za natančnost podatkov. Jarca je zajel ponos ob mednarodnih uspehih kranjskega rojaka. Osredotočil se je na Puharjevo delo. Vse rojstne podatke pa je, žal, stisnil v en sam kratek stavek: »Bil je Janez Puhar rojen 1814 v Kranju (Krainburg) od mestnih ne zelo premožnih staršev«. Vsa zgodnja mladost v enem stavku!

Alfons Müllner — 1893

Kustos Deželnega muzeja v Ljubljani A. Müllner je bil prvi, ki je trideset let po Puharjevi smrti zopet obudil spomin na izumitelja in njegovo fotografsko zapuščino. Kratko, stvarno biografijo je objavil v Argu pod naslovom »Johann Augustin Pucher«, in sicer v nemščini.[7] Na voljo je imel nekaj več podatkov o *Puharjevih starših. Dobil jih je od še živeče Puharjeve sestre* Terezije, poročene Polec, ki je izročila muzeju izvirne Puharjeve fotografije. Kaj zvemo pri Müllnerju o Puharjevem rodu?

Müllner navaja, da se je rodil Janez Puhar v Kranju, v hiši št. 82, dne 26. 8. 1814. Oče Jožef je bil ugleden meščan, *posestnik in kamnoseški mojster za mlinske kamne*. Rodil se je 16. marca 1776 in se kot vdovec poročil z Marijo, rojeno Vevar iz Struževega (pri Kranju). Prvi otrok iz tega drugega zakona je bil Janez. Med francosko okupacijo je imel oče odgovorno funkcijo kot namestnik župana in zgodilo se je, da je prišel v nevaren spor s francosko oblastjo. Oče je umrl, v starosti 76 let, dne 26. 2. 1852. S tem zapisom je posvetil Müllner očetu precej pozornosti, mamo je le omenil in se pri tem zmotil v dekliškem imenu. Njeno dekliško ime ni bilo Vevar, temveč Lebar. Družinsko ime je pisal Müllner v obliki Pucher, ne Puhar kot mnogo prej Jarc.

Frančišek Lampe — 1893

Tretji Puharjev biograf je bil dr. Frančišek Lampe, urednik Dom in sveta, navdušen fotograf-amater in radoveden za vse, kar je bilo povezano s fotografijo in s slovensko kulturo. Povod

Janez Puhar, portret očeta, sestre Francke in Terezije. Kolorirana risba, 9× 7 cm, okvir 19,5× 17 cm. Zasebna last.

mu je dala Müllnerjeva objava, vendar je Lempe ubral lastno pot. Podatke je zbiral pri svojih znancih, pisal je stvarno in kritično. Življenjepis je objavil v treh nadaljevanjih v Dom in svetu 1893 pod naslovom »Ivan Pucher, svetlopisec«.[8] Ohranil je obliko »Pucher«, dodal je slovenski izraz za fotograf: svetlopisec, in sicer po Puharjevem izvirnem poimenovanju slik na steklo-svetlopis.

Lampe je navedel nekaj novih dejstev o Puharjevem rodu. Vendar je izrecno zapisal: »Ker se zanimamo bolj za Pucherjeve znanstvene zasluge, kakor za njegovo življenje . . .« K že znanim podatkom o rojstvu je Lampe dodal, da je oče Jožef Puhar kupil v Kranju hišo, v kateri se je rodil ljubljanski škof dr. Jernej Vidmar. Naj dopolnim Lampetov podatek z zanimivim dejstvom, da je škof Vidmar izdal l. 1862 dekret, s katerim je bil Janez Puhar prestavljen iz Smlednika v Kamnik in da se je prav ta škof zavzel za Puharja, ko ga je kamniški dekan J. Fink grajal. Lampe nam mimogrede še pove, da je imel Puhar brata duhovnika, ki je umrl v Naklem in da so bile pri hiši tri sestre, od katerih je bila Francka Puhar odlična pevka, imenovana »kranjski slavček«.

Lampe je dodal zelo zanimiv stavek, s katerim je bežno načel problem, katerega tudi Lampe ni želel reševati. Šlo je za vprašanje, ali so bili Pucherji nemškega ali slovenskega rodu. Lampe pravi: »Ime Pucher je po Gorenjskem znano, lahko je slovenskega vira; pa tudi Nemci so Pucherji.« S tem je Lampe svojo misel in svoje podatke o Puharjevem rodu zaključil.

A. Zankl — 1900

Lampetov in Müllnerjev življenjepis je z večino podatkov o Janezu Puharju prevzel neki A. Zankl in leta 1900 objavil v reviji »Wiener freie Photographen Zeitung« Puharjevo biografijo pod naslovom »Prispevek k zgodovini fotografije«.[9] Ta članek je našel dober odmev v nemško govorečih deželah tistega časa, kar ni bilo brez pomena za Puharjevo ime in njegove fotografske zasluge.

Zapisal sem »neki A. Zankl«, kajti ostal nam je uganka, čeprav je Planinski vestnik že leta 1898 objavil zanimiv članek A. Zankla o planinski fotografiji. Sklepam, da je šlo za dobro povezavo med Ljubljano in Dunajem. In kaj je povedal Zankl o Puharjevem rodu? Razen kratkih, že omenjenih podatkov Müllnerja in Lampeta je Zankl zapisal, da je bil Janez Puhar »zelo talentiran gimnazijski študent, ki je razen svojega slovenskega materinega jezika in klasičnih jezikov obvladal tudi nemški, francoski, angleški in italijanski jezik«.

Ne presojam, ali ni Zankl v svoji vnemi nekoliko pretiraval o Puharjevem obvladanju vseh teh jezikov. Zelo zanimivo pa je, da je razglasil za Puharjev materni jezik slovenščino in da je nemščino dodal k drugim, tujim jezikom. V tem je bil celo bolj dosleden kot ljubljanski kustos Müllner. Razen tega Zankl ni pisal po letu 1918, temveč leta 1900, v času polne moči stare Avstrije. Zankl nam je torej naredil narodnostno uslugo, čeprav se tudi on ni spuščal v podrobnosti Puharjevega rodu.

Josip Mal — 1914 in Vladimir Pfeifer — 1934

Slovenski pisci so po letu 1900 Puharja večkrat omenjali priložnostno, ob obletnicah, bolj ali manj obširno. Njegovo ime so pisali kot Puhar in kot Pucher, vendar je prevladala pisava v obliki »Puhar«. Zgodovinar Mal je objavil svoj članek v Slovencu, Pfeifer pa dvajset let pozneje v reviji Fotoamater.[10] O Puharjevem rodu nista napisala kaj več kot že Lampe in Müllner.

Janko Branc — 1935, 1952

Posebno pozornost raziskovalnega značaja je posvetil Puharju prof. Janko Branc, sam zelo vnet fotoamater, član zna-

Janez Puhar, Portret sestre Johane. Kolorirana risba, 8,2× 7 cm, okvir 17,5× 16 cm. Zasebna last.

nega Fotokluba Ljubljana, ki so ga ustanovili leta 1931. Dinamični klub, ki se je spustil v mednarodno tekmovalno areno in priredil v Ljubljani leta 1934 prvo našo mednarodno razstavo fotografije, je naslednje leto izdal razkošen zbornik z naslovom »Slovenska fotografija«. Kot uvodnik je bila objavljena Brančeva študija o Janezu Puharju, izumitelju fotografije na steklo. Besedilo je izšlo tudi v nemškem, angleškem in francoskem prevodu.[11] Branc se je postavil na nekdanje Lampetovo stališče, da je pomembno Puharjevo delo, ne pa toliko biografski podatki, razen osnovnih. Branca je zanimal Puharjev postopek, zlasti s kemične strani. V Puharjev rod se ni spuščal, pisal je dosledno Janez Puhar in tudi v nemškem prevodu besedila je ostala slovenska oblika: Puhar. S tem se je stara oblika Pucher izgubila.

Janko Branc se je pojavil s Puharjem ponovno leta 1952 v Almanahu mednarodne fotografije, ki je izšel ob 4. mednarodni razstavi v Ljubljani.[12] Članek o Puharju je bil preveden v angleščino in francoščino, zato je našel mednarodno odmevnost, zlasti v Zgodovini fotografije znanega strokovnjaka Helmuta Gernsheima.[13]

Razumljivo, da se je Branc tudi v tem besedilu dotaknil Puharjeve mladosti le z enim samim stavkom.

Janko Branc ima še eno zaslugo. Za geslo Puhar Janez je napisal v Slovenskem biografskem leksikonu jedrnat povzetek vseh osnovnih podatkov o Puharjevi življenjski poti, predvsem pa o njegovem delu na področju fotografije, z navedbo virov in literature.[14]

Mirko Kambič — 1973, 1978, 1984

Janez Puhar je postal problem za znanstveno raziskovalno delo tudi meni, ki pišem te vrstice. Govorim v prvi osebi, ker sta tako naredila tudi Jurij Jarc in Frančišek Lampe, ki sta pisala o *Puharju iz osebne vneme in sta s prvo osebo »sem ga obiskal«* in »sem doslej posnel« dala pečat pristnosti svojim podatkom.

Leta 1973 sem objavil v Sintezi primerjalno študijo o dveh izumiteljih, Janezu Puharju in Williamu Talbotu, pod geslom: ideja in prioriteta.[15] Razumljivo, da se v tem okviru nisem spustil v Puharjevo mladost in njegov rod. Objavil pa sem izvirno Puharjevo fotografijo na steklu s portretom Andreja Vavkna in slikarja Ivana Franketa, ki sem jo po srečnem naključju in prijateljskem nasvetu odkril pri Vavknovih potomcih.

Nato je leta 1978 izšla v mesečniku Življenje in tehnika moja druga poljudnoznanstvena razprava, v kateri sem postavil čisto novo, dobro utemeljeno tezo, da je Puharjev postopek fotografiranja na stekleno ploščo anticipacija poznejšega slikanja na steklo z drugimi postopki, ki je dobila naziv ambrotipija *ali tudi amfitipija. S tem sem tudi rešil problem, ali je bila* Puharjeva slika na steklu negativ ali pozitiv: bila je oboje hkrati, odvisno od vpadne svetlobe in temnega ozadja. Orisal sem tudi Puharjev duševni profil, toda v njegov rodovnik se takrat še nisem spuščal.[16]

Končno sem leta 1984 orisal Puharjevo fotografsko delo med njegovim bivanjem na Bledu. Izrekel sem misel o postavitvi spominskega obeležja Puharju na Bledu, kar bi bil nazoren spomin na njegovo mednarodno delovanje sredi 19. stoletja. Ta zapis je bil objavljen v časopisu za slovensko krajevno zgodovino — Kronika.[17]

In tako je nastal dokaz več, da so se vsi Puharjevi biografi osredotočili na njegovo delo in da so hote ali nehote pustili sekundarne podatke ob strani.

Wilhelm Mutschlechner — 1983

Tujih piscev 20. stoletja tu ne kaže naštevati, saj se nobeden od njih ni spustil v podrobnosti Puharjeve življenjske poti. To velja tako za že omenjenega H. Gernsheima kot za Wolfganga Baierja, pisca obširne knjige o virih za fotografsko zgo-

dovino, ki navaja tudi Puharjev prispevek k fotografiji na steklo.[18]

Najnovejša pomembna objava o Janezu Puharju je besedilo v razkošnem katalogu »Zgodovina fotografije v Avstriji«, ki je spremljal bogato razstavo avstrijske fotografije od začetkov do današnjih dni. Razstava je obiskala vsa večja avstrijska mesta, začenši z Dunajem leta 1983.

Eden od piscev besedil je Wilhelm Mutschlechner s študijo o avstrijskem prispevku v razvoju fotografske kemije.[19] Tu je zelo spoštljivo in stvarno navaden Puharjev znanstveni delež. Citiram del besedila: »Na tem mestu naj omenim duhovnika Johana Avgusta Pucherja (sl. Janez Puhar, 1814—1864), ki ga moramo šteti za samostojnega izumitelja fotografije na steklo. Rojen v Krainburgu, današnjem Kranju, je bil staroavstrijsko-slovenske narodnosti . . .«. W. Mutschlechner, sodobni pisec in strokovnjak za fotografsko kemijo, je torej nepristransko pojasnil, zakaj uvrščа Puharja v pregled avstrijskih uspehov in pri tem objektivno upošteval naša stališča, tudi z navedbo Puharjeve slovenske narodnosti in z omembo obeh pisav: Pucher in Puhar.

Puharjevi biografi-zaključna misel

V transparentni, prosojni luči, ob asociaciji na Puharjeve prosojne slike na steklu ali svetlopise smo bežno pregledali življenjepise in podobne zapise o izumiteljski poti Janeza Puharja. Tisti začetni del poti, ki bi ga označili z geslom »Puharjevi predniki in mesto Kranj«, je ostal še vedno belina, praznina, velik vprašaj.

Po toliko letih, ko je Puharjevo delo priznano doma in po svetu, morda celo bolj, kot se tega zavedamo, pa si vendar zaželimo svežega vetra, novih, čeprav po pomenu sekundarnih podatkov in pojasnil. Radovednost nas kar sili, da se ponovno vprašamo: »Kdo so bili Puharjevi predniki? Kako so se vključili v življenje mesta Kranj? Kako so pisali družinsko ime: Puhar ali Pucher? In kaj bi rekli danes o Puharjevi narodni pripadnosti?«

Za Puharjevo rodno mesto Kranj bi bil to delček krajevne zgodovine s prijetnim okusom.

II. Rodovnik Janeza Puharja

Pobuda — Štefan Pucher

Povod in spodbudo hkrati za Puharjev rodovnik sem dobil leta 1984 na Dunaju. Pri pregledu arhivskega gradiva o Janezu Puharju v Avstrijski akademiji znanosti sem našel pod oznako

Atelje Zalar & Knesevič, Ana Polec, 1870. (Ana Polec, rojena Podrekar je bila snaha Terezije Puhar, žena njenega sina Julija). Zasebna last.

18/1851 dopis profesorja Štefana Pucherja z dne 1. januarja 1934, s katerim je prosil akademijo, naj mu odstopi izvirna pisma in izvirno poročilo J. Puharja iz leta 1850. Potezo je utemeljil s tem, da je bil Janez Puhar njegov stari stric in da gre torej za družinski spomin. Razen tega je zapisal, da potrebuje ta pisma v dokaz, da se piše pravilno Pucher in ne Puhar kot zatrjuje slovenski tisk v Ljubljani in da so Pucherji Nemci, ki izvirajo iz okolice Salzburga.

Akademija je profesorju Pucherju ustregla in mu izročila izvirnike z obvezo, da bo vrnil prepise.[20] K tej potezi se bomo

vrnili pozneje, ko bomo govorili o Puharjevi povezavi z akademijo na Dunaju v letih 1850/51.

Navedbe prof. Pucherja iz leta 1934 pa nas kar vabijo, da sežemo v rodovnik Puharjevih prednikov v Kranju. Ta rodovnik nam ni položen na mizo. Z večjim ali manjšim znanjem, s potrpežljivim trudom si ga moramo sami sestaviti po arhivskih virih. To delo je lahko suhoparno, zato si ga moramo ob vsej znanstveni logiki in resnosti pripraviti v bolj sončni in poljudno užitni obliki.

Profesorju Štefanu Pucherju, leta 1934 je bival v Ločah ob Baškem jezeru na Koroškem, nisem nikoli zameril, da se je potegnil za svoje nemško poreklo in da je zagovarjal pisanje priimka Pucher ter nasprotoval naši pisavi: Puhar. Rad bi ga celo povabil na prijateljski pogovor, če bi bil še živ. Januarja 1989 sem se peljal z vlakom v Beljak in z pozornostjo sem gledal zamrznjeno Baško jezero ali kot se sedaj imenuje: Faakersee. Kraj Loče je postal Latschach ober d. Faakersee. Malo nagajivo sem si mislil: »Če so oni tako mirno spremenili imena slovenskih krajev, zakaj ne bi storili tudi mi kaj podobnega z imenom Pucher?« V Beljaku sem želel najti stik s prof. Pucherjem ali z njegovimi potomci, in sicer zaradi tistih izvirnikov iz leta 1934 v arhivu dunajske akademije. Toda v telefonskem imeniku za kraj Loče nisem našel imena Pucher. Zato pa je bilo v imeniku za Beljak kar dvanajst naročnikov z imenom Pucher. Teh nisem klical in problem sem odložil za drugo priliko.

Istočasno živi v Kranju lepo število Puharjev, ne Pucherjev. V telefonskem imeniku sem jih naštel devet.[21] Tudi teh nisem klical, morda pa bi kazalo katerega od teh obiskati.

Matične knjige v Nadškofijskem arhivu v Ljubljani

Za rodovnike je Nadškofijski arhiv v Ljubljani zlata jama. Med skrbno urejenimi matičnimi knjigami po župnijah ljubljanske škofije so tudi rojstne in poročne knjige, skupaj s knjigami umrlih župnije Kranj. Častljivo stare knjižice in knjige raznih formatov so pisane v latinščini in nemščini, v latinici in v gotici, zdaj zapisano kaligrafično, zdaj v naglici nakracano.

Na Puharje naletimo sprva tu in tam, potem se število veča in končno smo kar zmedeni od tolikerih Puharjev. Kje se držimo prave niti rodovnika, da nas ne spelje druga zelo podobna nit v napačno smer? Imena gredo v preteklost. Ali bo treba nazaj vse do Adama? Zapisal sem čisto pravilno. Seveda ne gre za svetopisemskega Adama, temveč za Adama Puharja, ki ga najdemo v knjigi rojstev župnije Kranj v letu 1640, med leti 1644 in 1676 pa še večkrat.[22]

Zakaj sežemo takoj na začetku v tista oddaljena leta? Preprosto zato, da ugotovimo, ali so bili Puharji že takrat v Kranju. Vidimo, da so bili in sedaj nas čaka raziskovalna pot od rojstva Janeza Puharja leta 1814 pa vse nazaj do leta 1640, če bomo našli pravo rodovno smer.

Adam Puhar in njegovi

Pozabimo trenutno na Janeza Puharja in se posvetimo kranjskim Puharjem iz srede 17. stoletja. Zanimivi so zaradi imena Puhar. Besedila v rojstni knjigi so latinska. Kako so pisali takrat družinsko ime Puhar?

Zanimivo, da prevladuje končnica — ar, torej Puhar. Marca 1640 se je rodil Adamu »Puchar« in soprogi Marini sin Frančišek.

Štiri leta pozneje, 1644, sta dobila ista starša sina in mu dala po očetu ime Adam. Družinsko ime je zapisano v obliki »Puechar«.

Dve leti nato, 1846, se je pridružil sin Ludvik, družinsko ime je zapisano rahlo spremenjeno: »Puecher«.

Oba zakonca sta si bila zvesta in leta 1650 sta dobila sina Janeza Jožefa. Družinsko ime je zapisano jasno: »Puchar«. Čas hitro beži. Prišlo je leto 1676 in Puharjem v Kranju se je rodil sin Martin. Oče je bil to pot Adam »Puchar«, verjetno tisti, ki se je rodil leta 1644.

Družina s toliko sinovi je gotovo pomnožila rodovnike v Kranju pod imenom Puhar. In končnica imena na — ar nam zveni zelo domače. Kaj neki bi rekel k temu prej omenjeni profesor Pucher? Gotovo bi soglašal, da je doživljalo isto družinsko ime določene menjave, bolj jezikovno kot narodnostno obarvane. To so zanimive metamorfoze: zdaj Puchar, nato Puechar, zopet Puecher in ponovno Puchar.

Josip Žontar navaja v Zgodovini Kranja ime nekega plemenitega Puharja, ki je bival v Freisingu, kjer je bil stolni dekan. Kot spreten diplomat je sklenil z mestnim svetom v Kranju neko kompromisno potezo. Ta škofijski dekan se je imenoval Ivan Jurij Puecher pl. Walkersalch und Thann. Bilo je leta 1625.[23]

Ta primer navajam kot ilustracijo, da so pisali nekoč priimek Puhar kot Puecher in da je po izvoru verjetno nemško. Istočasno imamo v 17. stoletju, pri isti družini v Kranju kar tri inačice, med katerimi prevladuje oblika »Puchar«. Ob zgodbi o zgodnjih Puharjih v Kranju, ki smo jih srečali le mimogrede v matičnih knjigah, smo si odprli široko perspektivo za iskanje Puharjevih prednikov. Seveda se moramo vrniti na start, v leto 1814, ko se je rodil naš bodoči izumitelj Janez Puhar.

Rojstvo Janeza Puharja

V rojstni knjigi župnije Kranj za leta 1812 do 1814 najdemo podatek, zapisan v nemščini, kot je bilo tedaj običajno:

14. avgusta 1814, ob 7. uri zvečer, rojen v mestu št. 82 August Johann, kat., moški, zakonski. Starši: Jožef Pucher, kamnosek, Marija Lebar.[24]

Družinsko ime je zapisano tu v obliki Pucher, ne Puhar. Izumitelj se je pozneje podpisoval skladno s krstno knjigo: Pucher. Ob dveh imenih je postalo karakteristično drugo. Auguštin

Spominska plošča v sedanji Regінčevi ulici v Kranju.

Janez Puhar je bil predvsem Janez Puhar.[25] O družinskem imenu Pucher-Puhar bomo spregovorili ponovno nekoliko pozneje.

Starši Janeza Puharja

Podatke o očetu Jožefu, ki jih je posredoval v svoji biografiji že Müllner, bomo preverili in dopolnili po matičnih knjigah.

Jožef Puhar se je rodil 16. marca 1776 v Kranju. Po poklicu je bil sprva vrvarski, nato kamnoseški mojster. Prvič se je poročil leta 1807 z Rozalijo, nato kot vdovec z Marijo, rojeno Lebar, staro 28 let. V zapisih najdemo, da se je rodila v Kranju 29. julija 1783 *očetu Štefanu Lebarju in materi Elizabeti, r. Bizjak. Lebarji* so bivali na št. 97.

Poroka Jožefa Puharja z Marijo Lebarjevo je bila 13. maja 1812. Za poročni priči sta bila Franc in Valentin Puhar, oba kamnoseka.[26] Zbrali smo nekaj več podatkov o Mariji Lebarjevi, o kateri smo zvedeli pri Müllnerju kaj malo.

Njeno dekliško ime je bilo Lebar, ne Vevar ali Weber. Ob rojstvu otrok pa je bilo pozneje zapisano Leber. V krstni knjigi je ob rojstvu Marijinega brata Jakoba zapisano lepo čitljivo: »Stephanus Lebar et Elisabetha Bisiakouka«.[27] Družinski imeni Lebar in Bizjak sta v Kranju še dandanes pogostni.

Zdaj vemo za ime in rod Janeza Puharja tudi po materini liniji: Lebarji in Bizjaki iz Kranja.

Oče Jožef Puhar je umrl zaradi srčne napake 26. 2. 1852 v starosti 76 let. Kaj pa Janezova mati Marija? Dočakala je lepo starost 82 let in odšla v večnost 30. maja 1866.[28] Sina je preživela za dve leti.

Stari starši Janeza Puharja

Pomaknemo se za koleno nazaj, k starim staršem Janeza Puharja. Ni jih težko najti, saj imamo ob rojstvu Jožefa Puharja leta 1776 lepo napisano ime staršev: Jakob Puhar in njegova žena Ana, rojena Revc. Bivala sta v Kranju na št. 76. Matičar je zapisal priimek v obliki »Puchar«, torej s končnico na — ar.

Kdaj sta bila rojena Janezova stara starša, Jakob in Ana?

Janez Puhar, Ženski portret (portret matere?). Fotografija na steklu (močno okvarjena), 11,5× 9,2 cm. Narodni muzej, Ljubljana.

Jakob se je rodil v Kranju 28. marca 1739. Ko je odrastel, si je odbral za nevesto Ano, rojeno Revc. Na svet je prišla v Kranju 25. julija 1738 kot hčerka ostrogarskega mojstra Tomaža Revca in njegove žene Marije. Poroka je bila 3. okt. 1764.[29] Jakob in Ana sta dobila leta 1766 hčerko Marijo, deset let pozneje pa Jožefa, očeta našega izumitelja Janeza Puharja.

Ta rodovniška linija drži stoodstotno, čeprav se nam je pridružil med iskanjem po matičnih knjigah rodovniški škrat, ki nas je skušal zmešati s čudnim problemom. V tistem času, po letu 1770, naletimo v Kranju nepričakovano na dva Jakoba Puharja in na dva sinova z imenom Jožef Puhar. Kako je to mogoče in katera linija drži v pravo smer, prvi ali drugi Jožef, prvi ali drugi Jakob Puhar? Prvi Jakob biva na št. 61, drugi na št. 76. Prvi Jožef je rojen 1774, drugi leta 1776. Eden od Jakobov je poročen z Elizabeto, drugi z Ano. Leta 1771 dobi Jakob hčerko, januarja naslednje leto se rodi drugemu Jakobu sinček. Rešitev problema je zanimiva. Gre za očeta in sina, za Jakoba starejšega in Jakoba mlajšega. Mlajši, poročen z Ano Revc je ded izumitelja Janeza, starejši je Janezov praded.

Še za en rod nazaj

Rodovniški škrat nas je prisilil k skrbnemu preverjanju podatkov o dveh Jakobih. Zato smo jima dali oznako starejši in mlajši.

Jakob starejši se je rodil 25. julija 1713, po koledarju na dan sv. Jakoba in verjetno odtod njegovo ime. Priimek je zapisan v obliki »Puechar«. Jakob je odrastel in se 8. avgusta 1736 poročil s svojo izvoljenko, devico Gertrudo, ki se je rodila 4. marca 1715, dve leti mlajša od bodočega ženina. Njen oče je bil Jakob Killer. Žontar ga omenja v razpredelnici o dohodkih bogatejših Kranjčanov v letu 1698.[30]

Ljubezen med Jakobom in Gertrudo, po naše Jerico, je bila zelo rodovitna. Otroci so se kar vrstili. Za nas je najpomembnejši njun sin Filip Jakob, ki se je rodil 29. marca 1739 in se poročil z Ano Revc, kot smo že omenili.

Drugi otroci Jakoba in Getrude so bili: sin Luka (rojen 1745), sin Valentin (r. 1748), hči Marija (r. 1750), sin Urban (r. 1752, ki je dvanajstleten umrl), hči Gertruda (r. 1756). Verjetno vseh nisem naštel.[31]

Jakob starejši se je po smrti Gertrude poročil 21. januarja 1767 z Elizabeto Prekouko, kot je zapisano. Lahko, da gre za priimek Prek ali morda za »Rekouko« ali »Rekarko«. Bival je na št. 61, dobil sina Jožefa (r. 1774) in po svoji smrti še hčerko Marijo (r. 1776).[32]

Ta rodovitni Jakob Puhar, po poklicu kamnosek, praded Janeza Puharja, je umrl dne 26. novembra 1775, star 62 let.[33] Tega Janezovega pradeda ne moremo zamenjati z drugim Jakobom. V rojstni knjigi najdemo med 1710 in 1720 z rojstnim letom 1713 samo našega Jakoba.

S pradedom Jakobom nazaj v 17. stoletje

Ob rojstvu našega Jakoba Puharja l. 1713 imamo zopet običajni podatek o starših novorojenca. Puharjev oče je bil Martin Puecher, njegova mati Helena; žal, dekliški priimek ni naveden.[34] Datum njune poroke ostane skrivnost, kajti poročne knjige župnije Kranj se začnejo šele z letom 1715. In vendar nas vodi ime Martin varno nazaj v 17. stoletje. V rojstni knjigi najdemo enega samega Martina Puharja in ta se je rodil 9. novembra 1676.[35] Ni dvoma, da gre za istega Martina, ki se je pozneje poročil s Heleno in dobil l. 1713 sina Jakoba. Glede na starost očeta ob rojstvu sina se vse lepo ujema.

In sedaj — naše presenečenje! Z Martinom smo prispeli ne le v 17. stoletje, temveč direktno k Adamu Puharju, ki smo ga že omenili kot hipotezo, kot možno korenino kranjskih Puharjev.

Dva rodova Adamov Puharjev

Martin Puhar, rojen leta 1676, je bil sin Adama in njegove žene Barbare.

In ta Adam Puhar, rojen maja 1644, je bil sin očeta Adama in matere Marine.[36] Tema dvema ne moremo več slediti v preteklost, ker sega rojstna knjiga župnije Kranj le do leta 1739.

Rodovnik izumitelja Janeza Puharja, ki se je rodil 26. avgusta 1814, nam je s tem odkrit in dokumentiran vse do leta 1640, ko se Adam Puhar in njegova žena Marina omenjata prvič, ob rojstvu sina Frančiška, nato drugič 1644 ob rojstvu sina Adama.

Skica za rodovnik Janeza Puharja

ADAM PUHAR in MARINA (omenjena 1640)
— sin Adam, rojen 1644
ADAM ml. in BARBARA
— sin Martin, rojen 1676
MARTIN in HELENA
— sin Jakob, rojen 1713
JAKOB in GERTUDA, r. Killer poročena 1736
— sin Jakob, rojen 1739
JAKOB in ANA r. Revc, poročena 1764
— sin Jožef, rojen 1776
JOŽEF in MARIJA, r. Lebar, poročena 1812
— sin Janez Puhar, rojen 26. 8. 1814
umrl 7. 8. 1864

»Ne hčere, ne sina — po meni ne bo . . .«

Izumitelj Janez Puhar je ostal kot duhovnik samski. Z Valentinom Vodnikom bi lahko zapel, nekoliko spremenjeno:

Josip Armič, Ana Polec s sinovoma Julijem (r. 1880) in Jankom (r. 1883). Julij je bil leta 1944 ustreljen kot talec v Šentvidu nad Ljubljano. Zasebna last.

»Ne hčere ne sina — po meni ne bo, — dovolj je spomina — me SLIKE pojo.«

Puharjev rod je obnovila Janezova sestra Terezija, rojena leta 1816, poročena Polec. Ta rod se je nadaljeval v Kamniku in v Ljubljani. Eden od vnukov Terezije, r. Puhar, je bil zdravnik dr. Julij Polec, ki so ga Nemci ustrelili kot talca v Šentvidu leta 1944. Ta je bil menda po obrazu zelo podoben Janezu Puharju. Družina Polec je bila zvest varuh izumiteljeve sicer skromne zapuščine.[37]

Skoraj sem prepričan, da so vsi Puharji v Kranju potomci tistega Adama Puharja iz leta 1640, ki je bil poročen z Marino. To drži, dokler se ne dokaže, da je bilo drugače.

III. Puharji in mesto Kranj

Hišne številke

Puharjev rod se je v 17. in 18. stoletju v Kranju kar lepo množil. V desetletju okr. 1770 do 1780 je bilo v mestu vsaj šest družin z imenom Puhar. V tem času se je rodilo najmanj enajst novih Puharjev, pet deklic in šest fantkov.

Puharji so bivali, po navedbi v rojstni knjigi, na hišnih številkah 25, 61, 64, 76, 109 in 111, malo pozneje tudi na 75. Žontar navaja v poglavju »Meščanske hiše« mnogo Puharjev.[38] Osredotočeni so bili na območju nekdanje Puharjeve, sedaj Regin-čeve ulice. Domnevam, da sta tudi Žontarja spravila v zadrego tista dva Jakoba in dva Jožefa Puharja iz matičnih knjig, ki sta bivala na št. 61 in 76, kajti Žontar povezuje z Jakobom Puharjem le hišo št. 76.

Podatek o Puharjevi rojstni hiši št. 82, ki jo je kupil Jožef Puhar od Petra Vidmarja, očeta škofa Jerneja Vidmarja, navaja tudi Žontar, podobno kot je to omenil Lampe.

Rod kamnosekov

Med kranjskimi Puharji se omenja v matičnih knjigah kot najpogostnejši poklic kamnoseštvo. Puharjev stari oče Jakob je bil sicer vrvarski mojster, toda praded in oče Jožef sta bila kamnoseka.

V latinskih matičnih zapisih najdemo besede: lapicida, lapidarius, v nemščini pa Steinmetz, Steinhauer. Za Jožefa Puharja je navedel Müllner kot poklic »Mühlsteinmeister«, torej mojster za mlinske kamne.

Danes nam zveni takšen poklic kot nekaj tujega, komaj razumljivega. Nekoč, niti ne tako daleč nazaj, so bile naše reke in potoki polni mlinov, tudi Sava s pritoki v okolici Kranja. Bistveni pogoj za mletje so bili mlinski kamni, ki so zahtevali naravni kamen posebne vrste, za kar je odlično služil savski konglomerat. Razumljivo je, da se je zaradi številnih mlinov razvila tudi posebna kamnoseška obrt. Spominjam se, da sem še okrog leta 1960 naletel južno od Kranja na strmem konglomeratnem bregu Save, v soteski Zarice pri vasi Jama, na kamnoseka pri čudnem delu: iz kamnitih tal je klesal nekakšno veliko kolo. Pojasnil mi je, da gre za mlinski kamen v začetni obliki in da ga bo dokončal za nek mlin na Hrvaškem. Trdo kamnose-

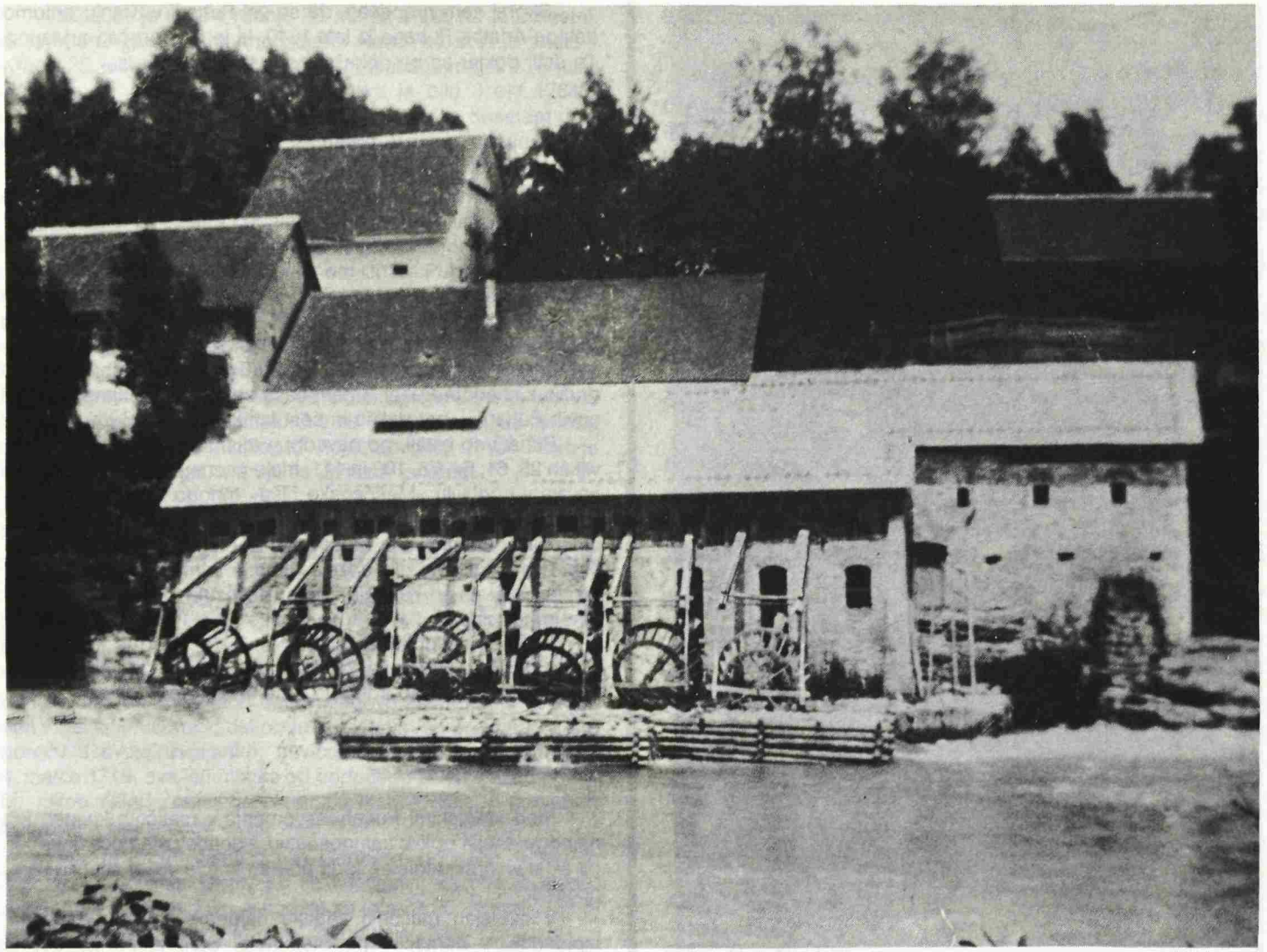

Neznan fotoamater, Mlin na Savi v Prebačevem pri Kranju. Zasebna last.

ško delo je ohranjalo Puharjem stik z realnim svetom, ob vsej bistrini duha pa tudi smisel za stvarno in praktično stran izdelka. Te lastnosti je pokazal naš Janez Puhar na drugi, višji ravni s svojim smislom za fiziko in kemijo in s tem za izumiteljsko praktičnost na področju fotografije.

Puharji so si gradili osnovo za svoj obstoj s trdim delom. Bili so ugledni meščani, vendar ne posebno premožni, čeprav so si znali oskrbeti lastne hiše. Ko si je kaplan Janez Puhar zaželel ob svojih poskusih dober fotografski aparat, tega sam ni zmogel. Še leta 1850 je slikal z ročno narejeno camero obscuro (aparatom) s preprosto lečo iz navadnega stekla. Sorodniki iz Kranja mu gotovo niso mogli pomagati, saj se je za finančno pomoč 300 goldinarjev obrnil na dunajsko akademijo znanosti. Leta 1840 je bil Puharjev celoletni dohodek določen na 200 goldinarjev.[39]

Al'prav se piše Puhar ali Pucher?

Vrnimo se ponovno k pisanju priimka Puhar. Nemško govorečemu svetu ni potrebno dokazovati, da je slovenska oblika »Puhar« utemeljena. To dejstvo so sprejeli in brez ugo-

vora pišejo ob Johann Pucher tudi Janez Puhar. Nas zanima ta primer bolj iz radovednosti, da si ustvarimo jasno sliko o dvojnosti, pa naj izvira iz jezikovnih ali iz narodnostnih utemeljitev.

V matičnih knjigah 17. stoletja smo videli za isto družino Puharjevih iz Kranja tele oblike: Puchar, Puechar, Puecher in zopet Puchar.

Leta 1766 (6. aprila) najdemo ob rojstvu Katarine Helene zapis: »filia leg. Jacobi Puhar«, natančno tako, kot pišemo danes: navadni h in končnica — ar.

Toda v krstni knjigi je za Janeza Puharja zapisan očetov priimek v obliki Pucher. Te oblike se je Janez držal tudi pozneje v svojih podpisih, npr. na poročilu dunajski akademiji z dne 2. nov. 1850 (»Joh. Pucher«), medtem ko se je v francosko sestavljenem pismu g. Aymaru Bressionu 1852 podpisal »Jean Pucher«. Malo pred svojo smrtjo, 25. junija 1864, se je podpisal na vlogo, namenjeno škofijskemu ordinariatu v Ljubljani, na običajni način: »Joh. Pucher«.[40]

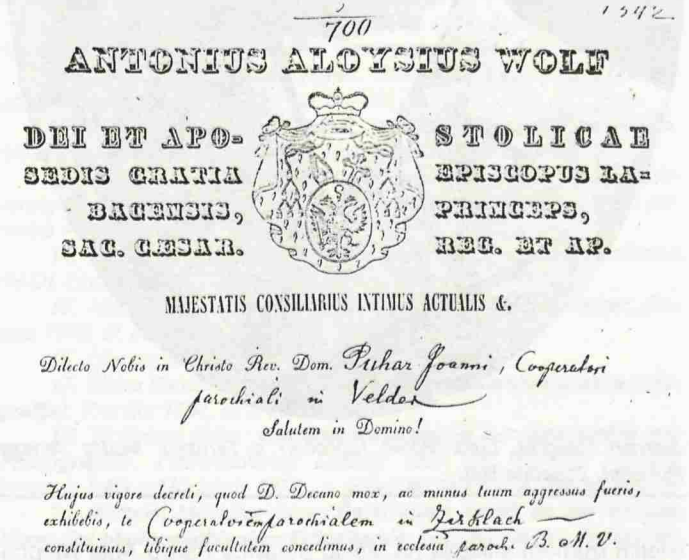

700 1842.

ANTONIUS ALOYSIUS WOLF

DEI ET APO- STOLICAE
SEDIS GRATIA EPISCOPUS LA-
BACENSIS, PRINCEPS,
SAC. CAESAR. REG. ET AP.

MAJESTATIS CONSILIARIUS INTIMUS ACTUALIS &.

Dilecto Nobis in Christo Rev. Dom. Puhar Joanni, Cooperatori parochiali in Veldes Salutem in Domino!

Hujus vigore decreti, quod D. Decano mox, ac munus tuum aggressus fueris, exhibebis, te Cooperatorem parochialem in Birklach constituimus, tibique facultatem concedimus, in ecclesia paroch. B. M. V.

Glava škofijskega dekreta, s katerim je bil Puhar prestavljen z Bleda v Cerklje na Gorenjskem (1853). Na vseh dekretih je zapisano dosledno: Puhar.

In tu naletimo na neko zanimivost. Ravno škofijski dekreti, pisani v latinščini, s katerimi je bil Puhar, podobno kot drugi duhovniki, prestavljen na novo službeno mesto, vsebujejo dosledno, v kaligrafični, jasno čitljivi obliki Puharjevo ime v slovenski varianti. Naslovno besedilo teh likovno imenitnih dekretov se glasi: »Joanni PUHAR . . . salutem in Domino!« Takšen je dekret škofa Antona Alojzija Wolfa Puharju z dne 4. okt. 1839 za službo v Metliki, nato z dne 4. febr. 1842 za Ljubno na Gorenjskem. Škof dr. Jernej Vidmar, po rodu iz Kranja, je izdal dekret za Puharjevo službo v Kamniku z dne 4. sept. 1862. Vsi našteti in drugi dekreti nosijo v glavi napis: »Joanni Puhar . . .«, nikjer ne najdemo imena v obliki Pucher.[41]

Sicer pa so doživela podobno metamorfozo in dvojno, trojno obliko tudi čisto slovenska imena, npr. Ločniker-Ločnikar-Ločniškar, ime iz doline Ločnice pri Medvodah.

Naj zaključim ta pregled z letom 1849, ko se je Janez Puhar obrnil na ljubljanske znanstvenike z željo, da si zagotovi prioriteto svojega izuma fotografije na steklo. Časopisno poročilo o tem dogodku je izšlo v nemščini, v Illyrisches Blatt v Ljubljani. Kako je bil tu zapisan priimek? V istem, kratkem članku najdemo: dvakrat Puchar, trikrat Puhar. V vseh teh primerih, ne glede na črko h, gre za končnico -ar.[42]

Pisava družinskega imena Puhar ne predstavlja, po vsem povedanem, nobenega resnega problema. Rešil ga je čas, v menjavi zapisov od 1640 do danes, s končno ustaljeno obliko Puhar.

»Srčno pa ljubim kranjsko srce«

To je verz iz Prešernovega napisa Ferdinandu Schmidtu, ki je vodil ljubljanske prijatelje znanosti in ki je odprl Janezu Puharju pot do Cesarske akademije znanosti na Dunaju. Prešernov verz lahko naslovimo tudi na Puharja, kajti imel je zavedno kranjsko srce. Oba, Prešeren in Puhar, sta zaključila svojo življenjsko pot v Kranju. Ob Prešernovi smrti je bil Puhar za kaplana na Bledu, tik pred svojimi nastopi v evropski javnosti. Ni nam znano, če sta se Prešeren in Puhar kdaj srečala. V Kranju bi bilo to med leti 1846 in 1849 mogoče. V tem času bi se dal Prešeren lahko portretirati v obliki dagerotipije. Puharjev postopek na steklo je bil tedaj za portret še kompliciran.

Puharjeva narodna pripadnost ni problem, saj je Zankl prisodil v svojem nemško pisanem članku že l. 1900 Puharju slovenski materni jezik, kar so pozneje povzeli tako W. Baier kot W. Mutschlechner.

Puharjevo lastno narodno zavest lahko skiciramo v okviru zgodovinskega okolja, v katerem je živel in oblikoval svojo pripadnost domačemu ljudstvu.

Dejstvo je, da je bila Puharjeva mama Marija, r. Lebar, slovenskega rodu, prav tako obe stari mami, po očetu in po materi: Ana, r. Revc, in Elizabeta, r. Bizjak. To dokazuje rodovnik.

Puhar je bil v lepem odnosu s svojim profesorjem fizike in kemije Janezom Kersnikom, očetom slovenskega pisatelja Janka Kersnika. Duhovniški poklic je vodil Puharja med slovensko podeželsko ljudstvo, kjer je bila slovenščina osnovni pogoj za uspešno delo. Kako naj bi sicer zapisal njegov biograf Jarc: »Tedaj ga imajo povsod radi . . . je tako domač, ustrežljiv, dobrovoljen.«

Izjemen dokaz njegovega slovenskega srca je poimenovanje izuma, ki mu je posvetil toliko znanja in truda: svetlopis. Kot

že omenjeno, je Puhar zapisal to slovensko ime za svoj izum slikanja na steklo tudi v naslovu poročila, ki ga je poslal na Dunaj leta 1850. Beseda »svetlopis« je potem v tiskanem poročilu akademije izginila, ker je bila uredniku nerazumljiva.

Puhar je našel prijateljski stik s skladateljem Andrejem Vavknom v Cerkljah, ki je komponiral svoje melodije po nekaterih Puharjevih slovenskih pesmih.[43] Te in druge Puharjeve pesmi dokazujejo, da je obvladal slovenščino celo v vezani besedi. Vendar mu tudi vezana beseda v nemščini ni delala težav.

V »Glasih gorenjskih« je objavil A. Vavken svojo uglasbitev pesmi Poziv Gorencam, ki ima že krepko in bojevito vsebino: »Zatorej, gorenska ti skalnata stran, Ti zemlja slovenska stoj tujcu v zabran . . . Gorje mu kdor tlači slovenski naš svet.«[44]

Puhar verjetno sam ni bil tako bojevit, živel pa je v okolju, ki je bilo po letu 1848 že močno narodnostno razgibano. Sklepam, da je bil Puhar bolj kot s vprašanjem svoje narodnosti zavzet s svojim izumiteljskim delom. Njegov biograf Jarc je namreč jasno zapisal:« Zdaj je častiti gospod v Cerkljah in vedno še eksperimentira, veliko ima spet novega.«

S Puharjevim biografom Jarcem smo začeli to razpravo in z njim jo tudi končajmo.

Povezano klasje

Z običajno besedo bi rekli temu zaključek ali povzetek. Puharjeve biografije, ki so se zvrstile od leta 1859 do danes, govorijo o njegovem rodu zelo skopo, skorajda nič. Tu smo dodali svoj delež s prvo predstavitvijo rodovnika, ki sega od izumiteljevega rojstva 1814. leta nazaj v sredo 17. stoletja. Našli smo imena Puharjevih pradedov in prababic. Ustavili smo se pri kranjskih Puharjih, ki so bili delavni obrtniki, predvsem kamnoseki. Zadovoljivo smo ilustrirali pisavo družinskega imena Puhar vse od srede 17. stoletja do današnjih dni v matičnih in škofijskih arhivskih zapisih kot v tiskanih, domačih in tujih objavah. Ob obliki Pucher se je kot nekaj normalnega pojavljala inačica Puhar in končno obveljala, tako da navaja tuja literatura istočasno oba priimka: Pucher in Puhar.

Dotaknili smo se, v zgodovinsko časovnem okviru, tudi Puharjeve narodne pripadnosti, ki ni problematična, temveč zanimiva glede na materni jezik in na žensko linijo rodovnika Puharjevih prednikov. Puharjeva narodnost je bila slovenska, materni jezik slovenski, kar je že dolgo tega sprejela kot dejstvo tudi tuja zgodovina fotografije.

Naša bodoča primarna naloga, povezana z izumiteljem Janezom Puharjem, pa ostaja znanstveno precizna utemeljitev Puharjeve prioritete fotografije na steklo, s prepričljivo prezentacijo Puharjeve objave iz leta 1843 in šele sekundarno s poudarjanjem njegovega uspešnega stika s Cesarsko Akademijo znanosti na Dunaju leta 1850—1851. Blišč akademije je dal Puharju ugled znanstvenika in javno odmevnost. Prioriteto mu daje zgodovinski dokument: objava leta 1843, štiri leta prej, kot se je s

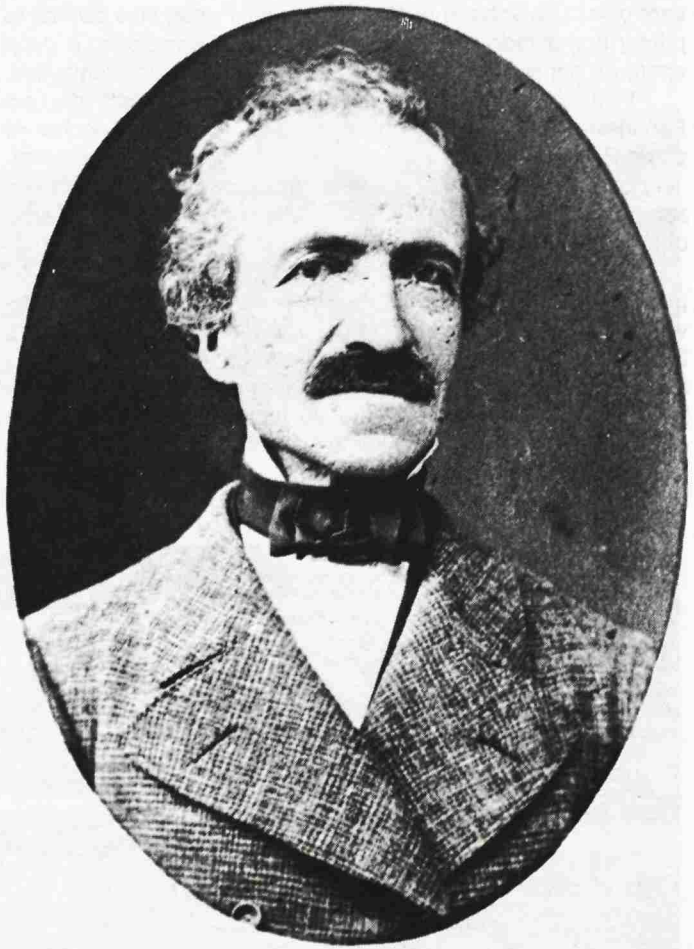

Neznan fotograf, Luka Polec (poročen s Terezijo, sestro Janeza Puharja). Zasebna last.

svojim izumom slikanja na steklo pojavil v Parizu Abel Niepce de Saint-Victor.[45]

Mesto Kranj je seveda še vedno najbolj upravičeno, da prispeva delež v čast svojemu sinu, izumitelju Janezu Puharju, ki je povezal ime skromnega Kranja z imeni slovečih prestolnic Dunaja, Pariza in Londona. Puharjeva spominska soba v Kranju, spomenik v parku na Bledu, spominska plošča v Metliki in na Ljubnem, končno monografija Janez Puhar — vse to je za mesto Kranj častna naloga.

OPOMBE

1. Kratek, ilustriran pregled o pionirjih fotografije najdemo v prvi, obširen v drugi, tu navedeni knjigi:

Aaron Scharf: **Pioneers of Photography**. H. Abrams New York 1976. Helmut Gernsheim: **Geschichte der Photographie**. Propyläen Kunstgeschichte, Sonderband IV, Frankfurt, Berlin Wien 1983.

2. J. P.: **Neu erfundenes Verfahren, transparente Heliotypen auf Glasplatten darzustellen**. Carniolia 1843 (28. 4.), Nr. 104, p. 416.

3. Podrobnosti o razvoju fotografije na steklo najdemo v knjigi H. Gernsheima, gl. op. l.

4. **Čast, komur gre čast**. Kmetijske in rokodelske novice 1849 (28. listopada), str. 209.

5. Mirko Kambič: **Izumitelj fotografiranja na steklo z lastnim postopkom. Janez Puhar (1814—1864)** — Življenje in tehnika 1978, št. 4, str. 248—257.

6. Jurij Jarc: **Janez Puhar**. Kukuljević, Arkiv za povjestnicu jugoslavensku, V. knjiga, 2. del. Zagreb 1859, str. 136—138.

7. A. Müllner: **Johann Augustin Pucher**. Argo 1893, Nr. 1, str. 1/2—5/6 in 65/66.

8. Frančišek Lampe: **Ivan Pucher, svetlopisec**. Dom in svet 1893, str. 144, 240, 382—383.

9. A. Zankl: **Ein Beitrag zur Geschichte der Photographie**. Wiener freie Photographen Zeitung 1900, Heft 2, S. 18—21, Heft 3, S. 40—43.

10. Josip Mal: **Janez Puhar**. Slovenec 1914, št. 30, str. 1—2 Vladimir Pfeifer: **Puhar in sodobniki**. Fotoamater 1934, št. 2, str. 29—33.

11. Janko Branc; **Janez Puhar**. Slovenska fotografija (zbornik), izdal Fotoklub Ljubljana 1935, str. IX—XII.

12. Janko Branc: **Janez Puhar, izumitelj fotografije na steklo**. Almanah mednarodne fotografije, Ljubljana 1952 (ni paginirano).

13. Helmut Gernsheim, **The History of Photography**, Oxford University Press London 1955, str. 150—151. Nova izdaja je izšla 1968, priredba v nemščini 1983: gl. op. 1.

14. Branc: **Puhar Janez Avguštin**. Slovenski biografski leksikon II (M-Q), Ljubljana 1933—1952, str. 595—597.

15. Mirko Kambič: **Izumitelja Janez Puhar in William Talbot**. Sinteza 1973, št. 28-29, str. 27-30.

16. glej op. 5.

17. Mirko Kambič: **Bled na starih slikah (slikarstvo-grafika-fotografija)**. Kronika 1984, št. 2-3, str. 154-171.

18. Wolfgang Baier: **Quellendarstellungen zur Geschichte der Photographie**. Fotokinoverlag Leipzig 1965, str. 152-153. Novejša izdaja je izšla v Münchnu 1977. — Baier se sklicuje A. Zankla (op. 9).

19. Wilhelm Mutschlechner: **Österreichs Anteil an der Entwicklung der photographischen Fotochemie**. Geschichte der Photographie in Österreich, Band 2, Bad Ischl 1983, str. 36.

20. Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien. Arhivski dokumenti pod št. 18/1851, z dodatno oznako 330/1934 (St. Pucher).

21. Telefonski imenik SR Slovenije 1989/90, uradna izdaja po stanju 15. 8. 1988.

22. Nadškofijski arhiv v Ljubljani, župnijski arhivi, župnija mesto Kranj, matične knjige: rojstva (R), poroke (P), umrli (M). — V nadaljnjem citirano: NŠAL, ž. Kranj, R (ali P, M) in leto.

23. Josip Žontar: **Zgodovina mesta Kranja**. Skupščina občine Kranj 1982 (ponatis), str. 209. V nadaljnjem: Žontar.

24. NŠAL, ž. Kranj, R 1814. — Zapisa sta dva: v knjigi 1805—1814 in v dodatni knjigi za 1812—1814.

25. Pri izbiri imen so odločala imena bližnjih sorodnikov ali koledar z imeni svetnikov. Janez je bil rojen 26. avgusta zvečer. Sledil je 27. avg. (sv. Avguštin) in 28. avg. (sv. Janez Krstnik).

26. Za obe rojstvi: NŠAL, ž. Kranj, R 1776 in R 1783. Za obe poroki: NŠAL, ž. Kranj, P. 1807 in P 1812.

27. NŠAL, ž. Kranj, R 1781.

28. NŠAL, ž. Kranj, M 1852 in M 1866.

29. Za obe rojstvi: NŠAL, ž. Kranj, R 1738 in R 1739. Za poroko: NŠAL, ž. Kranj, P 1764. — Iz spoštovanja in radovednosti citirajmo zapis o poroki dobesedno v latinščini: »Anno 1764 Octobri 3 hujus iunctus est Jacobus Puchar cum virgine sponsa Maria Anna D. Thomae Reuz testibus D. Andreo Kumer, D. Josepho Layer per me Ant. Jenko coop.« Vsa imena zvenijo zelo domače.

30. Za obe rojstvi: NŠAL, ž. Kranj, R 1713 in 1715. — Za poroko NŠAL, ž. Kranj, P 1736. — Žontar, cit. delo, str. 204.

31. Vse navedene podatke je mogoče preveriti v NŠAL, ž. Kranj, rojstna knjiga, po cit. letnicah.

32. NŠAL, ž. Kranj, P 1767 in R 1774 in 1776.

33. NŠAL, ž. Kranj, M 1775.

34. NŠAL, ž. Kranj, R 1713.

35. NŠAL, ž. Kranj, R 1676.

36. NŠAL, ž. Kranj, R 1644.

37. Podatki iz pogovora z dr. Anko Fajfar, r. Polec, dne 9. junija 1984.

38. Žontar, cit. delo, str. 384 sl. in str. 500 (seznam osebnih imen) pod Puhar.

39. NŠAL, ž. Metlika, fasc. 201.

40. NŠAL, ž. Dovje, fasc. 66

41. NAŠAL, ž. Metlika, fasc. 201 in ž. Bled, ž. Kamnik (v ustreznih fasciklih za navedena leta).

42. **Illyrisches Blatt**, 1849, Nr. 79, str. 315-316.

43. Andrej Vavken: **Glasi gorenski**, 1. zv., kamnotis Egerjev v Ljubljani 1861. — Tu je tudi besedilo Puharjeve pesmi Mlin, kjer se v živahnih verzih dvakrat omenjajo mlinski kamni. Ali ni to spomin na očetov poklic — mojster za mlinske kamne?

44. Gl. op. 43. — Izrecno je navedeno, da je pesem Poziv Gorencam Puharjeva (»Besede J. Puharjeve«).

45. Mirko Kambič: **Janez Puhar, izumitelj fotografije na steklo (1814—1864).** 150 let fotografije na Slovenskem (r. katalog), Mestna galerija, Ljubljana 1989, str. 15—17.

Ljudska arhitektura v okolici Kranja

Cene Avguštin

Značaj, preobrazbe in spomeniška problematika

Komaj kdaj je bila naša kulturna in naravna dediščina izpostavljena tolikim pretresom in spremembam kot v naši dobi. Številni posegi v naravo vseh vrst so porušili tudi najbolj prizanesljive predstave o kulturni krajini. Še huje kot naravni ambient je prizadeta naselbinska in arhitekturna dediščina. Medtem ko spomeniške ustanove kolikor toliko uspešno varujejo stara mestna jedra z revitalizacijskimi posegi, smo izgubili večino nekdanjih predmestij, prič našega urbanističnega razvoja v 19. stoletju. Propadel je tudi velik del naše grajske spomeniške posesti, ki pa je postala vsaj predmet načrtne strokovne obdelave.

Mnogo slabše so razmere na vasi. Družbene spremembe in živa gradbena dejavnost v povojni dobi so še posebej močno vplivale na podobo našega podeželja. Gorenjska vas, kakršno poznamo iz časa pred vojno, z njenimi etnološkimi in sociološkimi značilnostmi, je postala bolj ali manj preteklost. Sodobno življenje je s svojimi tehničnimi in drugimi novostmi seglo iz mest v najbolj oddaljeno vas in vplivalo tudi na njeno urbanistično in gradbeno podobo.

Miselnost, da je vse staro odvečno in neprimerno, da zahtev, ki jih prinaša novi čas, ni mogoče reševati v starih bivalnih pogojih, je večkrat prevzela celo tiste, ki so cenili staro kulturno zapuščino in bili nekdaj pripravljeni, da jo ohranijo. Sla po novem je segla do zadnje lesene kajže na vasi, morda tja še prej, saj je novi čas večkrat najbolj vidno spremenil prav nekdanje posestno najšibkejše vaško obrobje. Nekdanji kmečki proletariat je po vojni, ko si je našel zaposlitev v različnih delovnih skupnostih, socialno zaživel in si ustvaril možnosti tudi za spremembo dotedanjih skromnih stanovanjskih razmer.

Nepremišljene posege v gradbeno strukturo vasi so pogosto napravili neosveščeni vaški prebivalci, ki se niso zavedali kulturnih vrednot. Pogrešali smo starega Karlovška ali Siča, ki sta pred vojno, čeprav romantično, budila smisel za lepoto stare arhitekture na vasi. Spomeniškovarstveni zavodi in muzeji so se zaradi pomanjkanja kadra in sredstev omejevali na reševanje najbolj značilnih in kvalitetnih spomenikov te vrste. Kljub nekaterim poskusom arhitektom vsaj na Gorenjskem ni uspelo vnesti v gradbeno življenje vasi takih predlogov za prenovo starejših arhitektur, ki bi jih ljudje sprejeli in se po njih tudi ravnali. Pri vsej zavzetosti mnogih gradbenih in spomeniškovarstvenih organov so se neprimerne adaptacije in rušenja kmečkih hiš »na črno« razbohotila kot še nikoli. Tudi natančno določene predpise, ki so jih vsebovala gradbena dovoljenja, ljudje pogosto niso upoštevali. Namesto urejene stavbe je kaj pogosto nastalo skrpucalo. Za denarne kazni, predpisane za prekrške te vrste, se mnogi graditelji niso menili, saj so se jim zdele v primerjavi s koristmi, ki so jih pričakovali od samovoljnih posegov, komaj omembe vredne.

Poleg gradbene se je spreminjala tudi urbanistična podoba vasi. Nove hiše so rasle po vrtovih, njivah in travnikih, povsod tam, kjer so bila na voljo ustrezna, pogosto darovana zemljišča ali kjer je že prej stala taka ali drugačna zgradba s povsem drugačno funkcijo. Ko so kasneje poostrili izdajanje lokacijskih dovoljenj, se je število samovoljnih gradenj zmanjšalo, še vedno pa so nekateri gradili nove objekte pod spretno ohranjevanim ostrešjem stare hiše ali gospodarskega poslopja, ki so ga odstranili šele potem, ko belina nove stavbe ni več prenesla ostankov stare. Posamezniki so se kaj radi izognili tudi določbam, ki jih je vseboval potrjen gradbeni načrt. Tako so mnogi graditelji samovoljno spreminjali npr. naklon in višino strehe, lego balkonov, oken in vhodov ali celotno razporeditev prostorov.

Nekdanja urejenost vaških ambientov je začela upadati že takrat, ko so nehala veljati stara nenapisana pravila o gradnji in razporeditvi hiš, o njihovih dimenzijah in razmerjih, višinski liniji, uporabi gradiv, o kritini streh, barvanju pročelij itd. V nekdaj enovito podobo vasi so se začeli vraščati povsem tuji gradbeni in urbanistični elementi, ki so spremenili prvotno tipsko zasnovo naselja. Le malokdaj je urbanistu uspelo napraviti red in ločiti naselje prišlekov z drugačnim življenjem od starega, z avtohtonim kmečkim prebivalstvom.

Danes gradimo hiše po enotnih shemah, ki veljajo za mestno oz. predmestno in kmečko prebivalstvo. Zato razlike med mestom in vasjo hitro izginjajo. Le malo ustvarjalcev imamo, ki bi se bili pripravljeni vživeti v značilnosti podeželskega življenja in kmetu zgraditi zares ustrezen dom. Tip kmečkega doma, o katerem smo nekaj let po vojni govorili in ki bi ustrezal sodobnim zahtevam življenja in dela v različnih predelih Slovenije, ni bil nikoli uresničen.

Za starejše oblikovanje kmečkih hiš v osrednjem in alpskem predelu Slovenije sta značilna lesena gradnja in preprost talni načrt. Tako kot meščanska s svojim pritličnim delom se je tudi kmečka hiša iz enoceličnega organizma le počasi razvila v bolj zapleten tlorisni in prostorski sestav. Med obema vrstama stanovanjskih zgradb pa je vendar bila pomembna razlika: meščanska hiša se je zaradi narave gospodarjenja (trgovina, obrt) in življenja v mestu (omejenost mestnega zemljišča) že od vsega začetka razvijala tudi v vertikalni smeri, medtem ko je kmečka hiša dolgo časa ohranjevala pritličnost in prostorsko enovitost. Stanovanjski prostor, ki ga v meščanski hiši najdemo skupaj z ognjiščem v nadstropju, je v kmečki hiši v pritličju. Med prostorskimi členi prvotno enotno zasnovanega prostorskega sestava kmečke hiše se najprej osamosvoji zidano ognjišče z vežo. Ognjiščni prostor, kasneje imenovan črna kuhinja, ki zavzema zadnji del veže, je od nje ločen s preklado ali lokom (šipovnikom). Dim uhaja skozi odprtino v stropu oz. oboku na podstrešje, kasneje skozi dimnik ali odprtino v steni. Kuhajo na kamniti polici ali v ustju peči, tako da obenem ali vsaj pozimi ogrevajo tudi peč v sosednem prostoru, v »hiši«. Že ime »hiša« kaže, da je ta prostor nekdaj združeval številne funkcije kmečkega doma: bivalne, ognjiščne, hrambene, družabne, deloma tudi gospodarske. Kasnejša prostorska rast kmečkega doma je hiši dodelila le bivalne in družabne naloge. Klet, prvotno vkopana v vežna tla, je gotovo zelo stara spremljevalka kmečke hiše. Poklopna vrata so bila izravnana s površino vežnih tal.

Portal je lesen, pri zidanih vežah pogosto tudi kamnit, vrata so zbita iz vertikalno, kasneje tudi diagonalno položenih desk. Okna so majhna, kvadratne oblike in poševno vrezana v brunasto ostenje »hiše«. Nekdaj so jih zapirali z lesenimi deskami (»okna na smuk«). Kasneje je les nadomestilo steklo, v premožnejših hišah okrogla stekelca, vložena v svinčene okvire (npr. Blagnetova hiša v Šenčurju), kasneje na križ predeljeno in zastekleno okence s kovano mrežo. Streha hiše je dvokapna in krita s slamo. Čeli sta zaprti z deskami, kasneje se v trikotnem čelu pojavi lesen hodnik. Stanovanjskemu delu stavbe je nemalokrat v isti črti priključeno gospodarsko poslopje, ki je enako kot ostala hiša zgrajeno iz brun.

Tip hiše, kot smo ga opisali zgoraj, vendar brez gospodarskega dela, se nam je do nedavnega ohranil npr. v Voklem, le da je prvotno slamnato streho kasneje nadomestila cementna opeka, zaradi česar so morali okrepiti strešno konstrukcijo. S številnimi podobnimi oblikami hiš, kritih s slamo, smo se v letih po vojni srečevali tudi na desnem bregu Save, posebej v Zg. Bitnjah in Stražišču.

Že pred več kot desetimi leti smo izgubili eno najzanimivejših hiš na Gorenjskem, leseno kmečko hišo v Vogljah. Za razliko od hiše v Voklem je bila še krita s slamo, imela pa je že lesen hodnik v trikotnem čelu, ki je bilo obrnjeno proti cesti. Po lokaciji sodeč je bila hiša, vključena v sklenjen sestav ostale vaške naselbine, starejša od tiste v Voklem, ki stoji na samem,

Lesena kmečka kajža iz 1. polovice 19. stoletja v Voklem z vsemi značilnostmi stare vaške arhitekture. Prvotno slamnato streho so med obema vojnama prekrili s cementno opeko.

na robu vasi, kar je značilno za največkrat mlajša bajtarska naselja. Upamo si trditi, da je hiša v Vogljah po svoji legi, gradivu, tlorisni in prostorski zasnovi prava podoba kmečke hiše, kakršna se je v kasnem srednjem veku razvila iz preprostejšega enoceličnega v večcelični stavbni organizem.

Hiša št. 33 v Voklem ima leseno »hišo« z majhnimi okni in dušnikom v steni iz brun, zidano vežo in shrambo. Gotsko oblikovani kamniti okni v veži in shrambi kažeta, da so se zidani deli hiš začeli pojavljati vsaj na Gorenjskem že v poznogotski dobi, najkasneje pa v 17. stoletju. V tej zanimivi vokelski hiši opažamo tudi prve začetke razvoja kmečke hiše v višino. Nizek prostor v nadstropju nad zidano shrambo je bil bržkone prvotno lesen, kasneje pa je dobil zidano dopolnilo in je prejkone služil za kaščo. Oblika kamnitega profiliranega okna v steni dokazuje, da se je to zgodilo v baročni dobi, ko je nastal tudi glavni hišni portal.

Baročna doba je s svojimi razsvetljenskimi idejami in gospodarskimi ukrepi v marsičem spremenila arhitekturno podobo naše vasi. Pojavijo se prve večje zidane nadstropne hiše, spočetka v nadstropju kombinirane z lesenimi deli. Primer take stavbe je Blagnetova hiša v Šenčurju. Stavba spada med najpomembnejše spomenike ljudske arhitekture pri nas. Je odlično ohranjena, čeprav so bili nekateri deli v novejši dobi spremenjeni, tako predvsem okna v pritličju, ki so jih razširili in opremili z žaluzijami, in strešna kritina, pri kateri so slamo zamenjali cementni strešniki. Hiša je v pritličju v celoti zidana. Poleg »hiše« je kamra, nov prostorski element, ki je kmalu postal nepogrešljiv dodatni bivalni prostor domala sleherne stanovanjske stavbe na kmetih. Spočetka so kamro (znan je primer iz Bohinja) kot poseben prizidek primaknili k obstoječi

Zidana nadstropna kmečka dvorca iz 19. stoletja v Vogljah. V ospredju danes zasuta vaška mlaka.

hiši, jo prekrili s pultno streho in jo šele kasneje organsko vključili v tlorisni in prostorski sestav kmečkega doma. Na osrednjo vežo se v Blagnetovi hiši na severozahodni strani naslanja shramba, na katero meji klet. Tloris se v lesenem nadstropnem delu ponovi, le da zgornja veža služi zdaj za shranjevanje sena, prostor nad shrambo oziroma kletjo pa se kot nekdaj uporablja za shranjevanje žita (kašča). Nadstropni del hiše razen kašče obroblja lesen hodnik s predrto ornamentiko na ograji, ki jo opirajo rezljani leseni stebri. V trikotno čelo hiše je vkomponiran mali hodnik, podoben tistemu v stari hiši v Vogljah, le da je bolj skrbno in dekorativno oblikovan. Od prvotnih arhitekturnih členov, izdelanih v kamnu, se nam je ohranil le polkrožno zaključen portal s temenskim kamnom v obliki volute in z baročno oblikovanim dekorativnim poljem na obeh kapitelih podstavka, ki nosita ločni del vhoda. Vrata so okrašena z deščicami, te pa oblikujejo motiv dveh koncentričnih kvadratov, ki se prepletata med seboj. Vrata in portal sta po svojih oblikah značilna za 18. stoletje. Okna so bila v pritličju kasneje obnovljena, prvotna so bržkone imela kamnite profilirane okvire in baročne kovane mreže. Okna v lesenem delu prvega nadstropja so prvotna in mnogo manjša. V kašči so opremljena z mrežami iz vitega železa, oblikovanega na križ s krogom v sredi. Kašča je bržkone občasno služila tudi za bivanje, zato so bila v okenskih odprtinah nameščena okrogla stekelca v svinčenih okvirih.

18. stoletje je tudi čas nastajanja zidanih kmečkih dvorcev. Gospodarska krepitev kmeta v tem času in v naslednjem 19. stoletju se kaže tudi na zunaj. Nekatere mogočne gruntarske hiše iz te dobe so se ohranile do danes. Pogosto so s širšo stranjo obrnjene proti cesti, da bolj očitno kažejo bogato pročelje s kamnoseško obdelanim portalom v sredi, z lesenimi vrati, ki jih krasijo v različne vzorce razporejene deske, in kamnitimi okni z dekorativno oblikovanimi kovanimi mrežami. Tlorisne in

Blagnetova hiša v Šenčurju z arhitekturnimi elementi iz 18. in 19. stoletja.

prostorske mere hiše so v primerjavi z nekdanjimi skoraj podvojene. Skozi široko obokano vežo stopimo v »hišo«, prekrito s tradicionalnim lesenim rezljanim stropom. Središčni tram in stropne deske imajo po gotski tradiciji prirezane robove. Ob steni, ki meji na črno kuhinjo, stoji lončena peč s pečnicami, okrašenimi z baročnimi ornamentalnimi vzorci, pogosto tudi na oglu s figuralnim dekorjem, ki so ga izdelovali komendski in ljubenski lončarji. Okna v »hiši« in drugih prostorih so občutno večja od okenskih odprtin v starih lesenih hišah. Na koncu veže je črna kuhinja, ločena od ostalega prostora s polkrožnim lokom — šipovnikom. Če je hiša s širšo stranjo obrnjena proti cesti, se pride skozi vežo tudi na dvorišče, kjer so gospodarska poslopja in sanitarije.

Najkasneje v 18. stoletju se kot sestavni del kmečke hiše pojavi »kamra«, prislonjena na »hišo«. Kamra je pri manjših pritličnih hišah ozek, v primerjavi s »hišo« malo ugleden prostor, ki običajno služi za spanje. Nemalokrat kamra tudi manjka ali kot kasnejši prizidek izstopa iz ostalega hišnega tlorisa. Pri večjih hišah je kamra nepogrešljiv del hišnega organizma. Uporabljajo jo kot spalni prostor, včasih tudi za druge namene, še posebej, če je z vrati povezana tudi s kuhinjo. Iz veže vodijo vrata v čumnato ali shrambo. Pri večjih hišah je ta del pritličja navadno predeljen, tisti, ki je obrnjen na dvoriščno stran, služi običajno za klet. Po stopnicah pridemo v prvo nadstropje, kjer se tloris pritličja ponovi. Zgornja »hiša« in kamra se uporabljata za spalni prostor, prostori nad čumnato oz. nad kletjo pa nemalokrat za kaščo. Izraba nadstropnih prostorov za bivanje je vplivala tudi na izoblikovanje ognjiščnega prostora v pritličju. Dim

ne uhaja na prosto skozi ostrešje, temveč je speljan skozi dimnik, kar močno vpliva tudi na varnost pred požarom.

Prav strah pred ognjem in uredbe, ki so jih predpisovali požarni redi, so v mnogočem vplivale na izoblikovanje kmečke hiše v 19. stoletju, ki v glavnem ohranja tlorisne značilnosti, podedovane iz prejšnjega stoletja.

V ravninskih vaseh razširjeno slamnato kritino začneta zamenjavati škrilj in opeka. Teža teh materialov vpliva na spremembo in okrepitev ostrešja. Tla na podstrešju začno ponekod prekrivati s tlakovcem, da preprečijo ognju pot v spodnje hišne prostore. Vhod na podstrešje nemalokrat zavarujejo podobno kot v mestih z železnimi kovanimi vrati. Celo lesene polknice na oknih nemalokrat nadomestijo z železnimi in jih okrasijo s kovanimi rozetami. Varstvu pred ognjem služijo tudi zidani oboki, ki razen v »hiši« v vedno večjem številu zamenjujejo nekdanje lesene rezljane strope; le-te v naši kmečki arhitekturi poznamo že od 16. stoletja dalje. Poleg starejšega križnatega svoda z bolj ali manj odebeljenimi robovi sosvodnic se v 19. stoletju vedno bolj uveljavlja banjast svod, v katerega se pri dnu zajedajo pravokotno prirezane sosvodnice. Trikotna strešna čela, ki so bila še v baročni dobi povečini opažena z deskami, pogosto zamenjajo v 19. stoletju zidana. Okenske odprtine so v tem času po baročnem vzoru opremljene s kamnitimi okviri, največkrat iz zelenega kamna in okrašena s kovanimi mrežami. Okenska polica in vrhnja preklada sta profilirani. Profil je bogatejši kot v baročni dobi.

Tudi portal se bogati. Baročni tip hišnega vhoda, ki je bil navadno izklesan iz zelenega kamna in je delo Kocjančičeve kamnoseške delavnice, je v glavnem skromen. Polkrožni lok s temenskim kamnom v obliki trapeza ali volute nosita slopa s kapiteloma, v katera so vrezani baročno oblikovani okrasni okviri. V 1. polovici 19. stoletja je Kocjančičeva kamnoseška delavnica na Črnivcu doživela po razcvetu v 17. stoletju svoj drugi vrh. Portali iz zelenega kamna bogatijo pročelja mnogih kmečkih hiš. Kamnit hišni vhod še vedno ohranja svojo polkrožno obliko, čeprav nekoliko sploščeno (npr. Pušavčeva hiša v Šenčurju). Spremeni se tudi razmerje med širino in višino portala, enkrat na škodo širini (hiša št. 34 v Pipanovi ulici v Šenčurju), drugič višini (npr. portal hiše št. 40 v isti ulici v Šenčurju iz leta 1825). Poleg polkrožnega se uveljavi tudi pravokoten okvir portala. Tudi kamnoseška dekoracija portala se počasi spreminja in bogati. Na temenskem kamnu se pojavi rozeta ali kakšen drug okrasni element (grozd, levja glava itd.) Kapitel dobi bogatejši profil (npr. Ponavškova hiša v Šenčurju). Stilizirane rozete včasih prekrijejo ločni in vertikalni del portala. Pri bogatejših portalih se nad ločnim delom pojavi arhitrav, polje med lokom in arhitravom pa zapolni stiliziran cvet, letnica nastanka vhoda itd. (hiša št. 40 v Pipanovi ulici v Šenčurju). Lesena hišna vrata prekrivajo preprosti klasicistični ornamentalni vzorci in okovje.

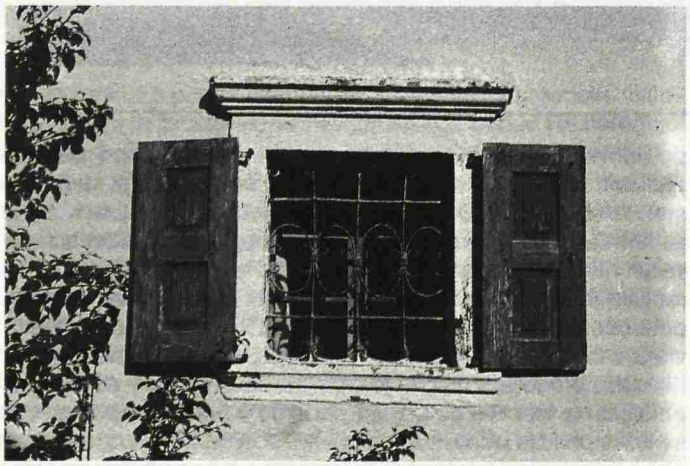

Značilno okno iz srede 19. stoletja z lesenima polknicama in s kovano mrežo v kamnitem okviru iz zelenega peračiškega tufa.

Portal iz zelenega kamna z letnico 1842 v Vogljah. Izdelek Kocijančičeve kamnoseške delavnice na Črnivcu pri Brezjah.

Pomemben poseg v tlorisni sestav kmečke hiše v 1. polovici 19. stoletja pomeni nastanek zidanih dvoriščnih arkad, ki se po zgledu mest uveljavijo tudi v vaškem ambientu in nadomestijo nekdanje lesene hodnike. Med najlepše primere arkadnih

hodnikov s slopi spada Križnarjeva domačija v Zg. Bitnjah pri Kranju.

Druga polovica 19. stoletja v mnogočem še vedno ohranja stare tlorisne in prostorske značilnosti stanovanjskih stavb. Spremembe doživljajo predvsem dekorativni arhitekturni členi kmečke hiše. Portal iz zelenega kamna se počasi umika izdelkom kranjskih kamnosekov (Puharjeva delavnica itd.), ki uporabljajo pri delu drugačne vrste kamenin, kot smo jih bili vajeni doslej (marmor, konglomerat itd.). Ločni del portala se vedno bolj plošči in ga počasi zamenja ravna preklada. Temenski kamen se pogosto spremeni v ploščo z letnico nastanka in inicialkami hišnega gospodarja. Preprostost kamnitega dela portala bogatijo rezljana vrata, ki so delo rezbarskih oz. mizarskih delavnic na podeželju in v mestu (npr. portal Višnarjeve hiše v Šenčurju iz l. 1863).

Kovane mreže v oknih bolj in bolj zamenjujejo mreže različnih oblik iz valjanega železa. Lažja izvedba mrež se bolje prilagaja zidanim okenskim okvirom, ki začno nadomeščati kamnite.

Porast prebivalstva in skrb za udobnejše bivanje sta v drugi polovici 19. stoletja tudi pri manjših pritličnih kmečkih domovih povzročila nekatere spremembe v organizaciji prostorov. Tako se že sredi 19. stoletja pojavi nad glavnim vhodom dvignjeno nadstrešje s svetlobno odprtino, tako imenovana »frčada«, neke vrste mansarda, s katero so stanovalci pridobili nove bivalne prostore tudi na podstrešju. Raznolikost oblikovnih rešitev pri tej vrsti gradnje je tolikšna, da bi zaslužila posebno obdelavo (primer hiše št. 13 v Srednji vasi).

Z oblikovanjem t. i. frčad je dolgoletni prostorski in plastični razvoj kmečke hiše zaključen. Manjše spremembe se poslej omejujejo npr. na ognjiščni prostor, ki se kot kuhinja razvije v samostojno prostorsko telo, s steno in vrati ločen od veže.

Namesto nekdanjih lesenih oz. železnih polknic se v premožnejših hišah že na pragu našega stoletja po meščanskem zgledu začno v oknih pojavljati žaluzije. Odslej so med arhitekturnimi členi najbolj izpostavljena spremembam prav okna. Že v 19. stoletju uveljavljeno dvokrilno okno s šestimi polji dobi kmalu po 1. svetovni vojni v vsakem krilu enotno zasteklitev. Kuhinjska okna dobijo zaradi lažjega zračenja še eno, pravokotno na spodnji okvir oprto krilo, dokler ga ne zamenja oblikovno enako zgrešeno tridelno okno. Tridelna okna, ki se s svojimi velikimi površinami nikakor ne ujemajo z obstoječo členitvijo in velikostjo fasadnih sten, še dolga leta po drugi svetovni vojni obvladujejo kmečko podeželje. V novejšem času jih v vedno večji meri nadomeščajo sicer nekoliko manjša, vendar skoraj redno s plastičnimi roletami opremljena enokrilna in enotno zasteklena okna, ki prinašajo v vaško okolje povsem novo, tuje, za obrobje mest značilno vzdušje. Isto velja za hišne vhode. Ti niso več arhitekturni poudarki hišnih pročelij, temveč le še zidane odprtine z zasteklenimi, pogosto kičasto oblikovanimi vrati.

Med prebivalci vasi kmet in njegova gospodarska dejavnost že zdavnaj nista več oblikovalca vaške stanovanjske kulture. Nov sloj prebivalcev, polkmetje in delavci, mnogi med njimi nekdanji kmečki sinovi in hčere prinašajo iz mesta, kjer so zaposleni, novo miselnost, nove poglede na življenje, nove bivalne navade. Vas kot bolj ali manj enovita poljedelska skupnost umira ali se vsaj bistveno spreminja in z njo vse, kar je bilo nekdaj tako tesno povezano z njenim življenjskim ritmom. Nastaja nekaj novega, še neopredeljivega, neka vedno bolj individualizirana, nehomogena skupnost, vplivana po eni strani od ostankov stare kmečke miselnosti, na drugi strani od novosti, ki se iz industrializiranih mest prelivajo na podeželje.

Novi čas ni vplival le na spremembo miselnosti prebivalcev vasi, temveč je spreminjal tudi mentaliteto stanovalcev starih mestnih jeder. Meščani kot predstavniki stare obrtne in trgovske tradicije, ki je oblikovala naša mesta, njihovo življenje in arhitekturo, izginjajo. Njihova mesta zasedajo novi priseljenci, ki jih ne povezuje več sorodna dejavnost in iz nje izvirajoča sorodna miselnost, temveč le skupno stanovanjsko okolje. Nekdanja strogo opredeljena funkcija meščanske hiše in posameznih mestnih ambientov se izgublja, izginja, zato se ne smemo čuditi, da postaja boj za ohranitev starih spomeniških vrednot tudi v mestih vedno ostrejši.

In kaj storiti na vasi? Predvsem bi morali spoznati, da so stari kmečki domovi s svojimi tlorisnimi, prostorskimi in plastičnimi vrednotami, s svojimi arhitekturnimi členi, poslikanimi fasadami, rezljanimi stropi, lončenimi pečmi in posameznimi gospodarskimi poslopji, vrednote, ki jih je, četudi ob upoštevanju novih sodobnih potreb stanovalcev, vredno varovati, tako kot danes že znamo vrednotiti in varovati npr. poslikano skrinjo ali kakšen drug kos starega pohištva ali opreme, ki smo ga še pred nedavnim nemalokrat brez pomisleka zavrgli. Prenovo mest bi morala spremljati tudi prenova naše vasi, njene arhitekture in urbanistične podobe.

Rimska grobnica v Šenčurju pri Kranju

Andrej Valič

V zgodovinskih virih omenjajo in tudi arheološko je dokazano, da so rimski trgovci in vojščaki prihajali in pronicali z rimsko kulturo v naše kraje, v takratni vzhodnoalpski del Norikuma, že v 1. stol. našega štetja. Iz rimskega obdobja so se nam ohranili na različnih mestih v zemlji številni njihovi raznovrstni ročno izdelani in delno ohranjeni izdelki, orodje in gradnje. Tako se izvirno označuje rimska kulturna zapuščina ter njihove gmotne in duhovne dobrine. Ostanki, ki jih odkrivajo bolj naključno ob različnih priložnostih, so bili v dnevni rabi in pripadajo naselbinskemu ali grobiščnemu kompleksu. V rimskem času in v stoletjih se je življenje z običaji vred in predmetno kulturo spreminjalo in menjavalo. Po izdelavi in obliki se odkrito arheološko kulturno materialno gradivo razlikuje časovno. Na podlagi odkritij rimskih ostankov sklepamo o začetku naselitve kraja in njegovem kultiviranju, o gostoti naseljenosti pokrajine, o vzrokih zapustitve najdbe, o vplivu in odnosu rimske kulture in uprave na preostale staroselce v neposredni okolici ter navsezadnje o socialnem ter gospodarskem sestavu in življenju rimske družbe na naših tleh. Zrcali pa se tudi odnos mesta do podeželja. V prvih dveh stoletjih našega štetja zaznavamo, da so na področju Gorenjske že bivali v manjših zaselkih ali podeželskih kmečkih dvorcih, kot je primer ville rustice v Rodinah ali v Žabnici na Sorškem polju, koloni, prežeti z rimskodobno predmetno kulturo in značilnimi antičnimi duhovnimi pogrebnimi običaji in navadami. V zavetnih krajih gora pa je še vedno živelo preostalo ilirsko-keltsko staroselsko prebivalstvo. Približno sliko tedanjega življenja v našem okolju izrisujejo rimske najdbe iz naključno odkritih manjših grobišč, nekropol z žganimi grobovi: na Lužah[1], v Lahovčah, v Bobovku, na Pivki pri Naklem, v Tupaličah, na gradišču nad Malijem pri Golniku in celo na Ambrožu pod Krvavcem. V prvih treh stoletjih rimske dobe in vladanja je bil pri Rimljanih v navadi sežig pokojnega na grmadi, na obrednih mestih-ustrinah. Simbolično so zbrali oglje v žari in skupaj s priljubljenimi vsakodnevnimi predmeti za onostranstvo (večno lučko-glineno oljenko, glinenimi pivskimi vrčki in lončki, steklenimi posodami in dišavnimi stekleničkami-balzamariji), položili v izkopano okroglo ali kvadratno jamo

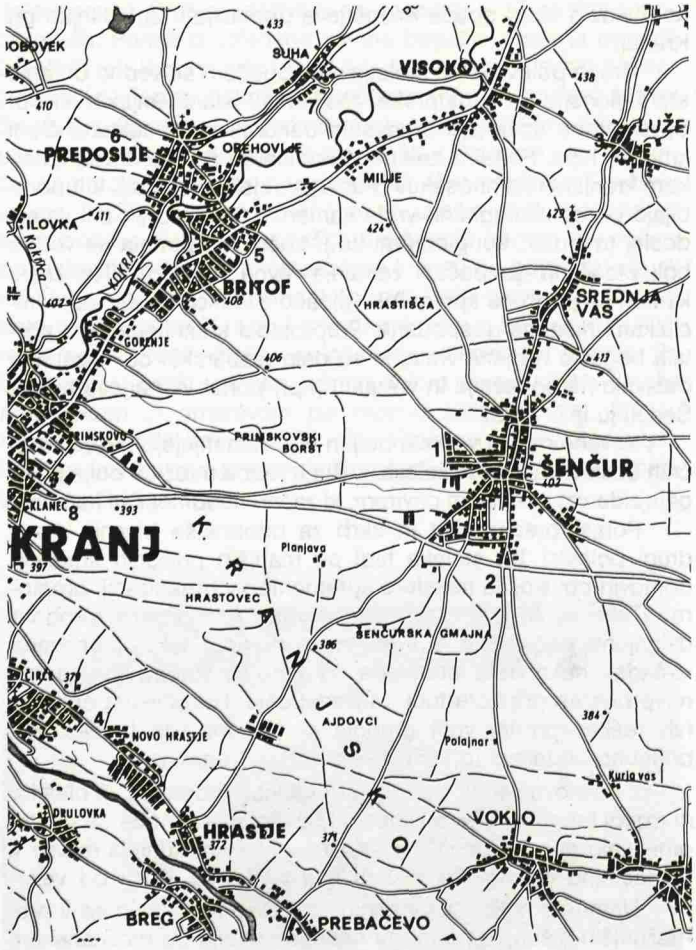

Zemljevid arheoloških najdb v Šenčurju in okolici. (Mer. 1.:25000). Avtor Andrej Valič.

1. *Šenčur, Partizanska pot, rimski pokop (sarkofag).*
2. *Šenčur, ob krajevni cesti v Voklo, naključne najdbe rimskih novcev.*
3. *Luže, rimski žgani pokopi.*
4. *Novo Hrastje, rimskodobno gradišče.*
5. *Britof, zgodnje in poznorimske nagrobne najdbe in staroslovansko skeletno grobišče.*
6. *Predoslje, naključne najdbe rimskih novcev.*
7. *Suha, staroslovanski skeletni pokopi.*
8. *Kranj, Klanec, poznorimski skeletni pokop.*

manjših mer. Nekateri grobovi so bili v kamnitih pepelnicah ali pa glinenih amforah, pa tudi v leseni skrinji. Pokopi so ostali in bili brez vidnih zunajih oznak in spomenikov.

Mesta grobišč ali nekropol so bila običajno ob izhodu poti iz vaškega zaselka, pa tudi na višji zemeljski vzpetini. V tretjem

in četrtem stoletju našega štetja žgan način pokopa opuščajo. V času rimskega cesarja Konstantina Velikega, ki je vladal od 306. do 337. leta našega štetja, se postopoma spremeni, uveljavlja in pričenja pod vplivom krščanstva skeletni pokop. V ta čas spada osamljena najdba rimske grobnice v Šenčurju pri Kranju. Leta 1964 je bila kot posebnost naključno odkrita in izkopana kamnita rakev ali sarkofag[2]. Pokop pokojnih v kamniti skrinji je v tem času običajen in uveljavljen v antičnih mestih. Takšen način pokopa je številčnejši in najbližji v takratnem pokrajinsko-upravnem središču Emoni (Ljubljani). Uporabljal ga je bogatejši, premožnejši in socialno veljavnejši rimski družbeni sloj. Mesto zakopa grobnice v tem kraju predstavlja le izjemnejši in edinstven primer, ki vzbuja določeno posebnost v podeželskem okolju. Namreč, odkrite niso naselbinske prvine. Grobnico so odkrili pri odstranjevanju zemlje ornice za gradnjo hiše v ledini »Na Kamnc«. Zakrita je bila z okoli 30 cm debelo zemeljsko plastjo. Pred izkopom iz zemlje je bila usmerjena proti vzhodu. Zakopana je bila na ravnici, na zahodni strani vasi in severno od medkrajevne ceste Šenčur—Kranj[3] (glej mesto najdbe na zemljevidu 1). Kamnita gmota je bila izsklesana iz mehkejšega kamna-peščenca. Grobnica je sestavljena iz skrinje in pokrova. Izdelana je v obliki dvokapne strehe z akroteriji.

Šenčur pri Kranju, Položaj in globina sarkofaga z obrnjenim pokrovom v gradbeni jami.

Šenčur pri Kranju, Zanimanje vaščanov ob izkopu naključne najdbe-sarkofaga.

Spodnji del grobnice je izsklesan enovito v obliki rakve in ima na prednji, krajši stranici okno s pokrovčkom. Pri izkopu je bil odmaknjen v notranjost. Oba dela sta izsklesana s koničastim dletom v navpični rimski klesarski tehniki. Notranja stran pokrova je še obdelana v banjast svod, ki ga uokvirja zapiralni rob. Klesarji-kamnoseki so tedaj pogosto uporabljali za izde-

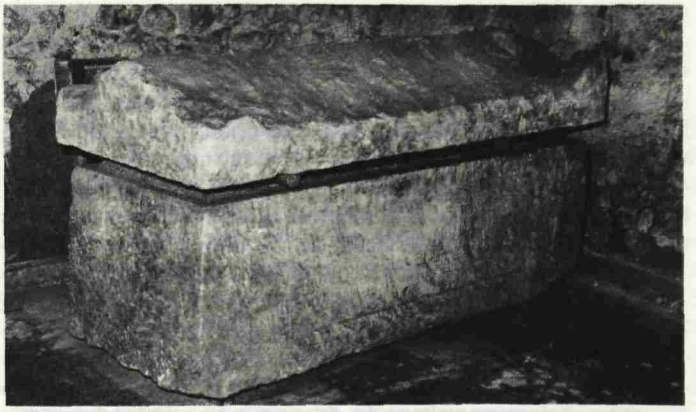

Šenčur pri Kranju, Rimskodobna kamnita grobnica-sarkofag je shranjena v Gorenjskem muzeju v Kranju.

lavo kamnoseških izdelkov sivo rjav peščenec, ki ga pri nas zasledimo v Moravški dolini. Kamnita grobnica ima tele mere. Zunanja velikost skrinje: dolžina 1.90 m, širina 0.73 m, višina 0.62 m. Notranje mere: dolžina 1.75 m, širina 0.52 m, višina 0.48 m. Mere pokrova: dolžina 2.06 m, širina 0.84 m, vrh slemena 0.31 m. Teža sarkofaga znaša 3 t.

Na daljši, zunanji stranici skrinje je preprosto vklesan uokvirjen okrajšan latinski napis. Sestavljen je iz štirih vrstic in močno izlizan, predvsem zaradi daljšega delovanja atmosferilij na mehko kamnito gradivo. Prvi dve vrstici od zgoraj navzdol sta popolnoma izbrisani. Napis je sestavljen iz kurzivnih črk, ki so neenakomerne velikosti (višina 4.5—7.5 cm) in zelo obrušene. Je težko čitljiv in se glasi:

[. . . . .]imus
[.]o[. . . .]vit(a) dum vixxit
euandus marcellianum
vixxit annos lxv.

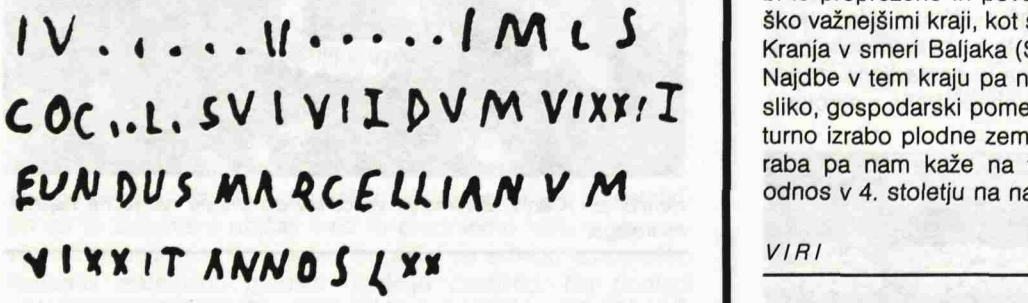

Tehnika pisave, besedilo in sporočilo so uporabljali v 4. stoletju našega štetja in epigrafik dr. Jaroslav Šašel je ugotovil, da je bil morda krščanski pokop. V rakvi sta vznak ležala dva pokojnika, verjetno pokopana drug za drugim. Ob boku, pod desno dlanjo iztegnjene roke boljše ohranjenega moškega skeleta, verjetno starosti pod 40 leti in telesne višine 1.70 m, je bil rimski bronast novec, ki je bil v obtoku v času rimskega cesarja Konstantina Velikega v prvi polovici 4. stol. in verjetno kovan v Akvileji (Ogleju) v letu 334 ali 335 našega štetja. Drugi skelet je bil komaj zaznaven. Ohranil se nam je le delček lobanje. Z antropološkimi analizami je bilo ugotovoljeno (dr. Anton Pogačnik), da sta bila pokojnika v sorodstvenem razmerju.

Na več mestih ob krajevni poti iz Šenčurja v Voklo[4] (glej približno mesto najdb na zemljevidu 2) so naključno našli več rimskih bronastih novcev. Krožili so v 3. in 4. stoletju in nam ilustrativno kažejo smeri potov in gibanja rimskodobnega človeka.

Kraj leži v ravnini in na križpotju in je bil v bližnji preteklosti primeren in izrazito poljedelski, obdan z gozdovi. Domnevno in verjetno je bilo tako tudi v rimski dobi. Bolj zgodnje arheološko rimskodobno arheološko gradivo sicer dokazuje tod antično življenje, vendar osamljena in dosedaj edina tovrstna najdba nam zaenkrat še vzbuja številna vprašanja in pomisleke, ki jih bosta rešila čas in naključje. V katerem kamnolomu je bila grobnica izsklesana? Odkod in kako so jo pripeljali? Kdo je bil pokopan in kje je živel ter kaj je počel? Kakšen je vzrok zakopa? Kakšen je bil njegov socialni in družbeni položaj in njegov gospodarski pomen. Okoliščine zakopa grobnice in gladko izlizane ploskve na vrhnji strani strehastega pokrova in izlizanost prvih dveh vrstic dokazujejo, da je bil prvotno spomenik-grobnica vidno postavljen in se je najbrž zaradi svoje teže počasi pogrezal. Verjetnejša pa je domneva, da je bil porabljen za pokopavanje in shranjevanje pokojnih dvakrat ali trikrat zapored. Nejasno pa je tudi, zakaj in kdaj so oskrunili trupla in izropali notranjost skrinje skozi okno. Skozi to odprtino so lahko odnesli grobne priloge, ki so jih pridali pokojnim ob pokopu. Mogoče pa je, da jih sploh ni bilo. To dejanje kaže na dovolj okrutne tedanje rimske čase in socialne razmere. Naključna najdba v Šenčurju je tudi pomembna za širše območje. Prevladovalo je mnenje, da je bilo sedanje gorenjsko pokrajinsko območje gospodarsko nepomembno za Rimljane. Bilo naj bi le prepreženo in povezano s prehodnimi potmi med strateško važnejšimi kraji, kot so Emona v smeri Celja in Emona prek Kranja v smeri Baljaka (Santicum) in Virunum(a) na Koroškem. Najdbe v tem kraju pa nam dopolnjujejo in kažejo poselitveno sliko, gospodarski pomen ravninskega kraja in rimsko agrokulturno izrabo plodne zemlje. Ohranjenost najdb in njihova uporaba pa nam kaže na težavne življenjske razmere in rimski odnos v 4. stoletju na naših tleh.

VIRI

A. Valič, Rimskodobna najdba v Šenčurju pri Kranju, Arheološki vestnik, Ljubljana 1967, str. 195; Kranjski zbornik, Arheološke najdbe v Kranju in okolici, Kranj 1970, str. 186; Arheološki spomeniki Gorenjske, Ljubljana 1977, str. 18.

J. Šašel, K poselitveni zgodovini in urbanizaciji Slovenije v antiki, Arheološka najdišča Slovenije, Ljubljana 1976, str. 63.

B. Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda 1, Ljubljana 1954, str. 70.

OPOMBE

1. Ob gradnji novega gospodarskega poslopja je J. Osterman iz Luž št. 2, na zahodni strani vasi, ob cesti Visoko—Cerklje, naključno odkopal rimska grobova z žganino. Ohranil se je le značilen spodnji del zgodnjerimske keramične amfore. Lit. A. Valič, 900 let Kranja, Kranj 1960. str. 36.

2. Arheološke grobne najdbe hrani Gorenjski muzej v Kranju.

3. Pri zemeljskem izkopu za gradnjo nove hiše ga je odkril Peter Rebernik, Šenčur, Partizanska 25. Glej zemljevid z oznako 1.

4. Ob priložnostnih poljskih delih so bili posamično in naključno v večjem časovnem razmiku najdeni bronasti novci rimskih cesarjev: Maxim(a) Tračan(a) vladal je od 235. do 238. leta po našem štetju. Nadalje je bil odkrit follis Licinius(a), ki je vladal od 308. do 324. leta po n. š. Constans(a) II od 337. do 350. leta po n. š. in še AE centenionalis Constantius(a), ki je cesaril od 337.do 361. leta po n. š. Približno mesto najdb je označeno na zemljevidu 2.

Šenčur in okoliški kraji v srednjem veku

Božo Otorepec

Področje vzhodne Gorenjske med Savo na jugu in Kokro na zahodu je staro naselitveno ozemlje. To dokazujeta še predslovenski imeni za Savo in Kokro, pa tudi bližnje Lahovče so imenovane po starih predslovenskih prebivalcih Romanih ali Vlahih oziroma Lahih.[1] Na te kažejo tudi najdeni arheološki ostanki iz rimskih časov v Šenčurju in ob poti med Šenčurjem in Vogljami.[2]

Po prihodu v te kraje v VI. in VII. stoletju so se Slovenci naselili predvsem tja, kjer so že prejšnji prebivalci izkrčili iz gozdov polja in pridobili plodno zemljo. Po mnenju našega znanega zgodovinarja kolonizacije, pokojnega akademika Milka Kosa, je šteti zlasti selišča pod planinami od Kamnika pa vse do Jesenic med najstarejše slovenske naselbine na Gorenjskem.[3] Precej neposeljene pa so ostale obsežne gozdne površine na ravnini med Kokro in Smledniškim hribom.[4]

Slovenske pokrajine so v srednjem veku bile pod oblastjo nemških vladarjev in ti so podeljevali velike komplekse naše zemlje bodisi raznim škofijam (Salzburg, Freising, Brixen), bodisi velikim plemiškim rodbinam iz Nemčije, da bi to ozemlje kolonizirali in tako izvlekli iz njega čim večje dohodke. V naše kraje so zato pripeljali tudi svoje ljudi, največ jih je bilo z Bavarske. Grofje, imenovani po gradu Andechsu na južnem Bavarskem, so imeli v XII. in v prvi polovici XIII. stoletja največ posesti na ozemlju med Kranjem in Kamnikom, kjer je bilo tudi središče te njihove posesti, tako da so se včasih imenovali tudi »grofje Kamniški«. Ti grofje Andeški so imeli pod seboj mnogo nižjih plemičev, tudi vitezov imenovanih, ki so za opravljanje vojaške službe dobili posest skoro v vseh vaseh med Kranjem in Kamnikom, tako predvsem v Šenčurju, Olševku in Vogljah ter se po teh vaseh tudi imenovali. Najbolj znani so bili vitezi, imenovani včasih po Velesovem, kjer so imeli obširno posest, v glavnem pa po Kamniku, kjer so kot gradiščani upravljali tamkajšnji andeški grad. V grbu so imeli orla z razpetimi perutmi po grbu svojih andeških gospodov. Leta 1238 so ustanovili samostan dominikank pri svoji stari cerkvi sv. Marjete v Velesovem in mu podarili veliko svoje dedne posesti tudi v Šenčurju in okoliških krajih.[5]

Posest grofov Andeških je prišla v teh krajih kasneje delno na koroške Ortenburžane, delno pa na Žovneške (od 1341 grofe Celjske), po njihovem tragičnem koncu leta 1456 pa na Habsburžane kot deželne kneze Kranjske.[6] Vendar so, na primer, vse vasi tja do Kokre na zahodu in Save na jugu še v XVI. stoletju spadale pod kamniško deželsko (krvavo) sodišče, izvzet je bil le velesovski samostan.[7]

Z nemško nadoblastjo nad Slovenci je bila izvedena tudi dokončna pokristjanitev. Glavni temelji cerkvene uprave so bile tako imenovane prafare, cerkve-matice z zelo obširnimi ozemlji. Tudi šenčursko faro moremo šteti med take prafare, saj je obsegala nekoč vse ozemlje od Olševka pa do Save.[8] Leta 1238 je med šenčursko in cerkljansko faro nastala župnija novega velesovskega samostana, oglejski patriarh pa je za vzdrževanje dominikank tedaj združil šenčursko faro, leta 1353 pa tudi cerkljansko s samostanom, ki je od tedaj prejemal farne dohodke, moral pa je skrbeti za vikarja.[9]

Glavni zemljiški posestnik v srednjem veku v Šenčurju in okoliških krajih je bil torej velesovski samostan. Njegova posest je obsegala po približnih ocenah skoro vso vas Velesovo, Češnjevek, obe Polici, Vašco, Voglje in Voklo, dalje skoraj dve tretjini Olševka, polovico Brnikov, Cerkelj, Šenčurja, Visokega, Hotemaž in Luž, tretjino Tupalič in Srednje vasi pri Šenčurju, manjše drobce pa je imel samostan tudi drugod, tako npr. vinograde na Dolenjskem.[10]

Ohranjen je urbar samostana iz leta 1458, ki podrobno našteva samostanske podložnike po vaseh in njihove letne dajatve.[11] Zanimivo je, da so v urbarju naštete samo cele kmetije in da še ni videti drobitve na polovične in četrtinske kmetije. Večkrat pa se omenjajo puste, t. j. neobdelane kmetije, katerih posamezne dele je samostan dajal drugim kmetom v obdelavo, seveda za primerne dajatve. Kmetje so morali samostanu odrajtovati dajatve in služnosti, delno v denarju, delno v naturalijah. V denarju so plačevali redni zemljiški davek, katerega višina je bila odvisna od velikosti kmetije, poleg tega še desetino. Od dajatev v naturalijah je bilo na prvem mestu žito, predvsem oves, ki je bil takrat najbolj razširjen na tem področju, predvsem zaradi hladnega vlažnega podnebja in tal. Manj je bilo pšenice; v glavnem so jo oddajale večje kmetije v Cerkljah, Šenčurju, Voklem, Vogljah, Lužah in Visokem. Kot zanimivost tega urbarja iz 1458 velja, da so rž (v drugih urbarjih navedena običajno kot nemški »rogen«, tu navedena kot slovenska »resch«) oddajali običajno skupaj s pšenico. Ječmen, proso in ajda so se takrat gojili veliko manj, samo nekaj podložnikov je oddajalo tudi eno od teh žitnih vrst. Pač pa so veliko več pridelovali lan, potreben za domača oblačila kmečkih prebivalcev. Skoro vsak podložnik je moral oddajati po deset šopov lanu ali pa denar za to vrednost. Razen teh so bile seveda še dajatve v živini oziroma v izdelkih. Vendar je zanimivo, da se v tem velesovskem urbarju sir sploh ne omenja, v zvezi s kozjerejo je nekajkrat omenjena dajatev nekaj skled skute. Veliko bolj je bila razvita ovčjereja, o čemer pričajo mnoge dajatve v ovcah in

jagnjedih ob sv. Jurju, zlasti v Voklem, Vogljah, Šenčurju, Lužah in drugod. Mnogo so redili perutnino — skoro vsak podložnik je letno oddal po šest kokoši ter po 20 do 25 jajc. Kljub vsem tem dajatvam pa je bila velesovskim podložnikom prihranjena velika nadloga, saj se opravljanje tlake za samostanske potrebe v urbarju skoro nikjer ne omenja. Samo en podložnik na Štefanji gori je bil obvezan na štiri dni tlake cerkljanskemu župniku. Samostan torej očitno ni imel večjega lastnega gospodarstva, ki bi ga obdeloval z obvezno tlako podložnih kmetov, ampak je skoro vse potrebno dobival od njih v obliki dajatev. *Za obdelovanje samostanskega vrta so očitno zadostovali štirje* vrtnarji, ki jih omenjajo v urbarju. Od služnosti, podobne tlaki, omenjajo le vožnje po vino, običajno enkrat letno, najverjetneje v samostanske vinograde na Dolenjskem.[12]

Karta »Zemljiška gospostva v 11. in 12. stoletju« iz knjige J. Žontar, Zgodovina mesta Kranja, str. 16

Kmetje na tem področju so bili podložni tudi drugim zemljiškim gospodom, toda v veliko manjšem številu kot velesovskemu samostanu. V ortenburški zemljiški urad na Primskovem je spadalo 11 podložnikov na Prebačevem in eden v Voklem, pod smledniško gospostvo Žovneških-Celjskih pa so bili podložni štirje kmetje v Šenčurju, eden v Lužah in vsa vas Hrastje.[13] Ostanek kmetov je bil last raznih manjših zemljiških gosposk pa tudi nekaterih bogatejših meščanov Kranja, Škofje Loke, Kamnika in Ljubljane.

Veliki turški napadi, ropanja in odpeljevanja v sužnost kmečkih podložnikov v XV. stoletju niso prizanesla tudi Šenčurju in okoliškim krajem, čeprav so ležali stran od velikih vpadnih poti. Prvič so Turki pridrli tod mimo v začetku junija 1471, ko je en del turške vojske krenil od Ljubljane proti Kranju ter spotoma opustošil Škofjo Loko in baje porušil tudi samostan v Velesovem.[14] Koroški kronist Jakob Unrest pa nam poroča, da so dve leti kasneje — 24. septembra 1473 — Turki spet vdrli z Dolenjske mimo Ljubljane proti Šenčurju, od tod pa krenili nato ob Kokri preko Jezerskega na Koroško.[15] Težavne čase so Šenčurjani *in sosednje vasi takrat posredno čutili s stalnim rastom* davkov in dajatev. Tako so bile leta 1526 za plačevanje protiturške deželne obrambe pobrane cerkvene dragocenosti in porabljene za kovanje potrebnega denarja. Posebne deželnoknežje komisije so hodile od fare do fare in od cerkve do cerkve ter popisovale in pobrale monštrance, kelihe, križe in drugo iz dragocenejših kovin. *To se je zgodilo v farni cerkvi* v Šenčurju pa tudi v njenih podružnicah sv. Jerneja v Voklem, sv. Simona v Vogljah, sv. Vida na Visokem, sv. Urha v Hotemažah, sv. Radegunde v Srednji vasi, sv. Mihaela v Olševku, sv. Mateja v Hrastju in sv. Križa na Prebačevem.[16]

O takratnih težkih časih priča tudi slovenski vzklik »Wog owari napasti« zapisan leta 1544 na platnice prej omenjenega velesovskega urbarja iz leta 1458.[17]

V srednjem veku ni ohranjenih poročil o udeležbi kmečkih podložnikov iz Šenčurja in okolice v kmečkih uporih, tudi ne v slovenskem kmečkem puntu leta 1515, verjetno zaradi sorazmerno ugodnejšega položaja kmetov pod velesovskim samostanom, ko še vedno ni bilo večje tlake. V XVI. stoletju pa se začne tudi tu položaj slabšati zaradi večanja dajatev in močnega dviga rednih in zlasti izrednih davkov, s tem pa rasti uporniško razpoloženje kmetov. Tako je znano, da so ob velikem slovensko-hrvatskem kmečkem uporu leta 1573 kmetje med 1. in 6. februarjem pri Velesovem napadli nekega fevdalca in ga ubili.[18] Ob slovenskem kmečkem puntu leta 1635 imamo poročilo, da so se takrat vzdignili tudi kmetje pri Velesovem.[19]

Šenčur

Vas Šenčur je primer naselja, ki je dobilo ime po farnem patronu sv. Juriju (Šent+Jurij) in njemu posvečeni cerkvi, zgrajeni verjetno že v XII. stoletju ali prej. Glede na zemljiško razdelitev uvršča dr. S. Ilešič vas Šenčur med tista zanimiva naselja, kjer ima značaj tako imenovane farne vasi, to je naselja, kjer so hiše razvrščene v gruči okrog osrednjega prostora ob cerkvi, samo del vasi pri cerkvi, drugi, severni del vasi pa je razvrščen v strogem vrstnem redu (kar kaže na kasnejšo preureditev naselja) na obeh straneh nekdanjega Šenčurskega potoka, ki *je pritekal od severa, medtem ko so ob poteh, ki vodijo iz far-*

nega dela vasi, bili nekoč naseljeni kajžarji. Kot kaže ime Šenčur pa tudi omenjena zemljiška razdelitev, je torej starejši oni del vasi okrog farne cerkve.[20] Farni patrocinij sv. Jurja spada namreč na Slovenskem nedvomno med najstarejše. Običajno je nedaleč tudi cerkev sv. Marjete, kateri je bilo posvečenih mnogo cerkva, zlasti na močvirnem ozemlju, kjer so se našim prednikom radi prikazovali zmaji, katere je potem premagal vitez sv. Jurij.[21] Tak primer imamo s sv. Jurjem v Nevljah in sv. Marjeto na kamniškem Malem gradu. V našem primeru gre seveda za staro cerkev sv. Marjete v Velesovem.

O zelo stari poselitvi tega kraja priča tudi najdba rimskega groba v sarkofagu in napis na njem v vasi in najdba rimskega bronastega novca iz let 235—238 ob rimski poti Šenčur—Voglje.[22]

V ohranjenih in danes znanih zgodovinskih pisanih virih pa se kraj prvič omenja šele leta 1221, ko se med pričami poravnave med vetrinjskim samostanom na Koroškem in vitezom Valterjem iz Gorič navaja tudi Friderik iz Šenčurja (»Fridericus de Sancto Georio«),[23] eden od tistih po večjih vaseh imenovani vitez, ki je imel svoj sedež, običajno imenovan dvor, v tej vasi.[24] Pri teh dvorih gre le za malo večja posestva, običajno v obsegu 2 do 4 kmetij in malo večjim stanovanjskim poslopjem.

Morda je med take manjše viteze šteti tudi tistega Petra iz Šenčurja, ki ga omenjajo kot pričo v listinah iz let 1300 in 1302.[25]

Malo več zvemo o vasi iz ustanovitvene listine samostana v Velesovem iz leta 1238. Cerkev sv. Marjete v Velesovem, ki so jo vitezi Kamniški podarili svoji novi ustanovi, je imela takrat že 28 kmetij, med njimi so bile štiri tudi v Šenčurju (»ad sanctum Georium«), ki jih je bil podaril mengeški župnik Veriand Kamniški.[26] Verjetno je tudi tistih pet kmetij »in Carniola aput Sanctum Georium« (na Kranjskem pri Sv. Jurju), ki jih je Henrik Svibenjski leta 1264 podaril samostanu dominikank v Studenicah pri Poljčanah ob vstopu hčerke Neže v ta samostan,[27] bilo v našem Šenčurju, saj se posest Svibenjsko-Planinskih v Smledniku in okolici omenja tudi še v XIV. stoletju.[28]

Omenili smo že, da je šenčursko faro šteti med prafare, ki je obsegala skoro vse kraje, o katerih bo govor v tem sestavku.[29] V pisanih virih je omenjena prvič leta 1238, ko je bila ob ustanovitvi Velesova združena s samostanom.[30] Kasneje se omenja tudi v najstarejšem desetinskem seznamu iz leta 1296.[31] Prvi po imenu znani župnik je Ulrik, ki je leta 1297 podaril po svoji smrti velesovskemu samostanu, zato da bi bil tam pokopan in da bi zanj obhajali maše-obletnice, svojo kmetijo v Šenčurju, ki jo je takrat obdeloval kmet Marhne in ki jo je bil prej kupil od samostana.[32] Škoda je, da je danes izgubljen njegov pečat, obešen na to listino; po analogiji smemo sklepati, da je na njem bila podoba farnega patrona sv. Jurija.[33] Ta župnik Ulrik se omenja kot priča tudi v več listinah iz let 1298 in 1299.[34] Leta 1304 je kupil kmetijo v Šenčurju, na kateri je bil kmet Jurij, za vzdrževanje večne luči v farni cerkvi.[35] Dve leti kasneje je bil šenčurski župnik oziroma vikar neki Tomaž, ki se omenja kot priča ob prodaji dveh kmetov-kosezov v Olševku,[36] leta 1321 pa Jakob.[37] Leta 1359 je oglejski patriarh Ludvik potrdil za šenčurskega župnika oz. večnega vikarja Majnharda, sina pokojnega viteza Friderika s Strmola, ki ga je bil prezentiral velesovski samostan kot lastnik fare.[38]Že dve leti kasneje pa je postal župnik njegov sorodnik Viljem s Strmola,[39] ki je bil tu še leta 1364, ko je bil Majnhard že župnik v Cerkljah.[40] Pred 1377 je bil šenčurski župnik Ulrik Dienger iz Zapric pri Kamniku, to leto pa je po njegovi smrti faro dobil domačin Nikolaj iz Velesovega.[41] Leta 1399 je faro vodil Jakob Peutel,[42] za njim pa je 1.1400 postal župnik duhovnik Lovrenc iz Otoč, vendar pa je iz ohranjenih virov videti, da se je za faro potegoval tudi Marin iz Kranja.[43] Leta 1400 je papež potrdil inkorporacijo šenčurske fare samostanu v Velesovu po nekdanjem patriarhu Bertoldu leta 1238.[44] Za Marina iz Kranju se je pozneje izkazalo, da je ponaredil neko listino v škodo velesovskega samostana.[45] — V farni cerkvi je bil leta 1426 oltar sv. Jakoba, kateremu je kranjski meščan Herman Zalokar zapustil njivo med Kranjem in Rupo, da bi se na njem opravljale maše. Ob tej pobožni ustanovi so bili navzoči poleg župnika Petra tudi šenčurski cerkveni ključarji župan Jurij, Mikše Petronel in čevljar Gregor.[46] Za leto 1451 je zabeleženo, da je vitez Erazem s Kamna prodal šenčurski soseski za farno cerkev velik travnik, imenovan Na selih.[47]

Prva srednjeveška listina, za katero je izrecno navedeno, da je bila napisana in izdana v Šenčurju, je ona iz leta 1300, ko je vitez Vulfing iz Podkrnosa na Koroškem podelil loškemu meščanu Bertoldu, imenovanem Srebrna vreča, kmetijo v Šenčurju, ki jo je takrat obdeloval neki Oton in ki jo je prej imel od Vulfinga v fevdu Rutlib iz Sostrega.[48] Tudi listina o prodaji štirih kmetov na Visokem leta 1302 je bila izdana v Šenčurju.[49]

Velesovski samostan je svojo posest v Šenčurju počasi večal z darovi in nakupi. Vsak plemič, ki je poslal svojo hčer v ta samostan, ji je za preživljanje podaril tudi kako kmetijo, ki je po njeni smrti seveda ostala samostanu.[50] Samostanska posest pa je rasla tudi z nakupi. Leta 1321 so nune kupile od viteza Rapota Šravasa še eno kmetijo v Šenčurju s kmetom Konradom Janoherjem; Šravas je imel kmetijo v fevdu od Svibenjsko — Planinskih.[51] Zanimivo je, da se dva Janoherja leta 1458 omenjata v velesovskem urbarju kot podložnika v Srednji vasi.[52] Leta 1329 so dominikanke kupile od koroških Gradnikov kar pet kmetij, od katerih je bila ena s kmetom Andrejem tudi v Šenčurju.[53] Nadaljno kmetijo v vasi je samostan pridobil leta 1353, ko je na njej živela in delala vdova Nedelka z otroki.[54] Na drugi strani pa se je samostan l. 1359 odpovedal kmetiji, na kateri je bil kmet Lovro, ker se je ugotovilo, da je bil pravi lastnik Martin iz Kranja, ki je kmetijo kupil od vdove nekega kranjskega meščana.[55] Z zamenjavo so nune prišle 1366 do nadaljne kmetije v Šenčurju, na kateri so bili kmet Mihael in njegovi otroci.[56]

Že omenjeni vitezi Grádniki s Koroškega — enako kot oni iz Podkrnosa — so imeli precej kmetij na tem področju. Leta 1368 so prodali kartuzijanskemu samostanu v Bistri pri Vrhniki

poleg dveh kmetij v Cerkljah in Srednji vasi kar pet kmetij v Šenčurju. Na teh so takrat »sedeli«, kot se je reklo, kmetje Jakob, Pavel, Vidan, čevljar Jurček in njegov brat Jakob.[57]

Martin, sin Gorjupa, je kmetoval na posestvu v Šenčurju, ki ga je l. 1375 vitez Pencel Šempeterčan prodal dvema nunama v Velesovo, po njuni smrti je kmetija pripadla samostanu.[58] Drugi dve nuni sta 1383 kupili od tržiškega župnika Hansa Blagoviškega in njegove sestre dve kmetiji v Šenčurju, ki sta ju bila podedovala po materi. Na kmetijah sta bila takrat Mihael in Peter.[59] Kasneje je denar za kmetiji prispevala še tretja nuna Doroteja Galensteinska, tako da je kmet Peter postal do njene smrti njen podložnik.[60]

Šenčur in okoliške vasi so od XII. stoletja dalje mejili na zahodu na veliko zemljiško posest samostana v Vetrinju na Koroškem, katere upravno središče je bil Preddvor.[61] Leta 1402 je prišlo do prve razsodbe v sporu med skupnostjo v Šenčurju in vetrinjskimi podložniki zaradi paše, gmajne, gozdov in meja, zlasti pri Povljah; vetrinjski opat je trdil in z listino grofice Hedvike Bogenske tudi dokazal, da je vas Povlje že od leta 1156 vetrinjska in da so šle meje njegove posesti od potoka Kamnjeka pri Preddvoru do hriba sv. Lovrenca in s tem zmagal v tej pravdi.[62] Toda 35 let kasneje je prišlo do ponovnih sporov med Vetrinjem in šenčursko skupnostjo zaradi gmajne, gozdov in meja pri Povljah. Šenčurske zahteve so bile sicer odbite, pač pa so smeli še naprej voziti čez most v Predosljah v svoje gozdove pri Čadovljah ter v gmajne proti potoku Milka, Studenčah, Gradišču, Volčjem potoku, Bobovku pa vse tja do Bele.[63] Še leta 1454 ta spor ni bil končan in poravnan.[64]

Po že omenjenem velikem velesovskem urbarju iz leta 1458 je imel samostan tedaj v Šenčurju 21 podložnikov, ki so predstavljali skoro pol vasi. Bili so to: 1. Marin Bidun, 2. Martin Gulic, 3. Jurij Martinic, 4. Matija Muhič, 5. Matevž Šalovič, 6. Simon Piher, 7. Jurij Pajer, 8. Lenart Pajer, 9. Peter Pajer, 10. Mikše Birkot, 11. Jernej, 12. Jurše Stirog, 13. Jakob Kerhel, 14. Mihael Šuster, 15. Gregor Sirovič, 16. Matija Banko, 17. župan Koderman, 18. Pokaj, 19. Kristan, 20. Gregor in 21. vdova Katra. Kaplaniji Rešnjega telesa v Šenčurju pa je še posebej pripadalo pet podložnikov: 1. Križe Snedel, 2. neobdelana kmetija (kasneje Jakob Flišer), 3. Jurše Stirog, 4. Janez in 5. Peter Recel.[65]

Poleg Velesovega so imeli svoje podložnike v Šenčurju tudi druge zemljiške gosposke in posamezniki. Omenili smo že pet kmetij kartuzijanskega samostana v Bistri.[66] Gospodje Žovneški, od 1341 grofje Celjski, so leta 1337 kupili od nekdanjega kranjskega deželnega vicedoma Gralanta šest in pol kmetij, od katerih so bile tri v Šenčurju, ena v Srednji vasi, dve v Olševku in polovica v Predosljah.[67]

Nikolaj Smrekar, ki je sredi XIV. stoletja bil lastnik številnih kmetij in gradov na Kranjskem, je leta 1358 kupil tudi kmetijo v Šenčurju s kmetom Gregorjem, ki jo je pa že leta 1360 zamenjal, obenem s kmetijo v Lahovčah, za dve drugi njemu bližji kmetiji v Preski pri Medvodah.[68]

Mesto Kranj je kupilo leta 1364 kmetijo v Šenčurju, na kateri je nekoč »sedel« lomilec kamnov Urban. Letni dohodki od te kmetije so šli za vzdrževanje mostu čez Savo pri mestu.[69]

Leta 1444 je imela vas Šenčur najmanj 28 kmetij, vsaj toliko jih je moralo plačevati destino deželnemu knezu, to je Habsburžanom, oziroma zakupnikom te desetine.[70] Tretjino desetine od 25 kmetij v vasi je na primer leta 1475 imel v zakupu vitez Andrej Ižanski.[71]

Srednja vas

Srednja vas ima tako ime zaradi svojega položaja med vasema Šenčur in Luže, ki sta obe glede na ime zato starejšega nastanka. Temu v prid bi govorila tudi zemljiška razdelitev na grudaste delce.[72]

Zato ni čudno, da se Srednja vas omenja v ohranjenih zgodovinskih virih prvič že leta 1260, ko je kartuzija v Bistri dobila iz zapuščine nekdanjega kranjskega vicedoma, mengeškega župnika Verianda Kamniškega poleg drugih posestev tudi šest kmetij v Srednji vasi.[73] Leta 1298 je njegov nečak Nikolaj Kamniški podelil v fevd loškemu meščanu Petru, imenovanem Srebrna vreča, kar petnajst kmetij v Srednji vasi, ki jih je prej imel neki Topelstayn, a jih je vrnil. Te kmetije je kasneje moral dobiti na nek način velesovski samostan, kajti gornja listina je danes med listinami tega samostana.[74] Naslednje leto 1299 je vitez Konrad Gall prodal Henriku Poljanu iz Kranja dve kmetiji v Srednji vasi, na katerih sta bila takrat kmeta Alhne in Jakob, ki ju je kasneje Henrik podaril velesovskemu samostanu.[75]

Leta 1330 je Elizabeta Mekinjska, iz rodu Gamberških, podarila hčerki Neži, nuni v Mekinjah, doživljenjsko svojo kmetijo v Srednji vasi s kmetom Janezom, ki pa je po Nežini smrti pripadla zopet Viljemu Gamberškemu.[76]

Friderik Žovneški je leta 1337 kot kranjski deželni glavar kupil poleg kmetij v Šenčurju, Olševku in Predosljah tudi eno v Srednji vasi.[77] Kartuzijanci v Bistri so leta 1368 dokupili še eno kmetijo s kmetom Erkom,[78] tako da jim je v srednjem veku pripadalo skoro dve tretjini Srednje vasi.[79]

Viljem Lamberški je zamenjal 1393 velesovski nuni Elizabeti iz Loža kmetijo v Srednji vasi, naslednje leto pa ji je prodal še drugo, na kateri je bil kmet Janez, ki je po Elizabetini smrti pripadel velesovskemu konventu.[80] Štiri leta kasneje se je ta kmet Janez odkupil in osvobodil od dotedanje osebne fevdalne podložnosti bratom Naimhoferjem iz Kranja in se podvrgel velesovskemu samostanu,[81] tako da sta odtlej kmetija in kmet pripadala istemu zemljiškemu gospodu, t.j. Velesovu. Kmet Janez je bil morda z ene od tistih Naimhoferjevih kmetij v Srednji vasi, ki jih je kranjski mestni sodnik Friderik Naimhofer takrat enkrat podaril kaplaniji sv. Lenarta v Kranju.[82] Isti je leta 1402 prodal še eno svojo kmetijo v Srednji vasi, na kateri je bil Tomaž Kotnik,

velesovskemu samostanu za vzdrževanje pokopališke kapele sv. Štefana.[83]

Pod celjske grofe in njihov grad Turn pri Novem gradu v Kokri je 1436 in 1464 spadal del odvetščine v Lužah in Srednji vasi.[84]

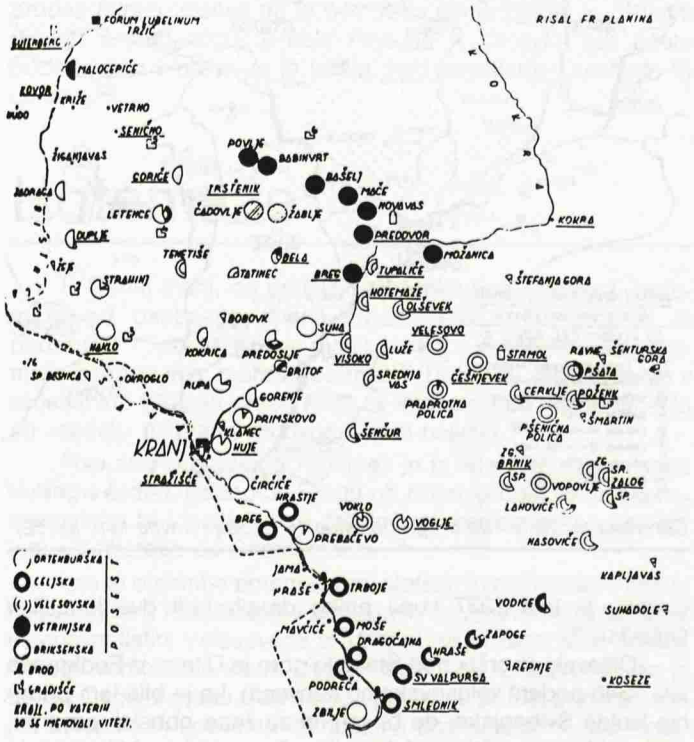

Karta »Zemljiška gospostva v 14. in 15. stoletju« (ravno tam, str. 21)

Gamberški so imeli 1436 in 1469 v fevdu od Celjanov oziroma po 1456 od Habsburžanov tudi desetine v »Srednji vasi pred gozdom«,[85] kar priča, da je vas takrat bila še precej obdana od gozdov. O precejšnji razpotegnjenosti Srednje vasi že v srednjem veku priča listina iz leta 1452, ko je kranjski špitalski kaplan oddal v najem gostilničarju Hermanu kmetijo, na kateri je kmetoval sam Herman in ki je bila v »Srednji vasi na spodnjem delu te vasi«,[86] t.j. verjetno bolj v smeri proti Šenčurju.

Velesovske nune so imele po njihovem urbarju iz leta 1458 v tej vasi le še dva podložnika, in sicer Jurija in Janeza Janoherja,[87] od katerih je bila Janezova kmetija tista, ki je bila leta 1402 kupljena za vzdrževanje kapele sv. Štefana v Velesovem.

Cerkev sv. Radegunde, podružnica šenčurske farne cerkve, se prvič omenja šele leta 1494, ko je bil na njena vrata nabit ukaz o načinu maševanja in pobiranja darov tujih duhovnikov v tej fari. Vendar pa so freske v tej cerkvi nastale že okoli 1440.[88]

Luže

Vas Luže se po mnenju strokovnjakov imenuje tako po vodnih lužah, ki so morale biti nekoč tod tako značilne, da je kraj dobil po njih ime, prebivalce pa so nazivali Lužane.[89]

Kraj je bil naseljen že v rimski dobi, saj nam o tem pričata najdbi dveh rimskih žarnih grobov z ostanki amfore in kelihaste posode.[90]

Luže se v srednjem veku prvič omenjajo relativno že zgodaj. Med leti 1154 in 1156 je namreč grofica Hedvika Bogenska z listino izdano in napisano v Lužah (»aput Lusse«) podarila vetrinjskemu samostanu pet kmetij pri Vipavi.[91]

Ob ustanovitvi samostana v Velesovem leta 1238 je Henrik, imenovan Črni, iz Velesovega poklonil novemu samostanu dominikank poleg dveh kmetij v Olševku tudi eno v Lužah (»Lausach«).[92]

Vetrinjski samostan je 1270 oziroma 1273 zamenjal s kranjskima plemičema svojih deset kmetij na Kranjskem — od tega štiri v Voklem, dve na Visokem, eno v Lužah ter po eno v Tupaličah, Dupljah in Pristavi pri Tržiču — za dvanajst bližjih na Koroškem.[93]

V Lužah je imel svoj sedež oziroma dvor manjši vitez, ki se je zato imenoval »Lužan« oziroma »Lužanski« nemško »Lausacher«. Z listino, izdano v Kranju leta 1315, je prodal Konrad Lužanski svojo kmetijo v vasi Konradu Šilherju.[94] Ta kmetija je prišla 1359 z zamenjavo na grofa Friderika Celjskega.[95]

Velesovska posest v Lužah se je povečala leta 1369, ko je Ludvik Ižanski prodal svojo pusto, neobdelano kmetijo v Lužah, ki jo je nekoč imel Herman, podložnik samostana v Bistri, Katarini Kamniški priorinji v Velesovem in konventu tamkajšnjega samostana.[96]

Del celjske odvetščine nad kmetijami v Lužah je 1436 dobil v fevd, obenem z deleži na Turnu pod Novim gradom v Kokri, Friderik Schrot, leta 1464 pa njegov sin Jurij.[97] Del desetine v vasi je 1444 dobil Jurij Kamniški, leta 1453 pa Jakob Kamniški, po njegovi smrti pa okoli leta 1465 zadnji tega rodu Gašpar Kamniški.[98] Pol desetine od 12 kmetij v Lužah je 1444 dobil tudi kamniški meščan Ahac Pečaher.[99] Urbar s popisom kmečkih podložnikov in njihovih dajatev ter služnosti, ki so jih le-ti bili dolžni letno odrajtovati velesovskemu samostanu, sestavljen leta 1458, našteva v Lužah osem samostanskih podložnikov, ki so predstavljali skoraj polovico vasi. Bili so to: 1. Anže Knafel (kasneje Matevž Šuštar), 2. Jurij Stirog, 3. Križe Rozman, 4. Martin, 5. Kotnik (kasneje Mihael Kotnik), 6. Jane Pajer, 7. Tomaž in 8. Martinic (kasneje Miklav Pajer).[100]

Od drugih fevdalnih lastnikov kmetij v vasi naj omenimo še kranjsko bratovščino Rešnjega telesa, ki je 1475 kupila od Jurija Krainburgerja, meščana Judenburga, eno kmetijo v vasi, katere dohodki so služili za vzdrževanje bratovščine.[101]

Olševek

Znani jezikoslovec Luka Pintar je ime kraja razlagal od olša oziroma jelša, odtod Olševek, v nemški obliki tudi kot Olscheuk. Grajal je takratni poskus kraj imenovati Višavek od viš, višava.[102] Istega mnenja o imenu kraja sta bila tudi Fran Ramovš[103] in France Bezlaj.[104] Tudi v Olševku je najti v XII. in XIII. stoletju rod ministerialov in vitezov, ki so imeli tu svoj sedež in dvor in se imenovali po tem kraju.[105]

Že ob prvi in doslej najstarejši znani omembi kraja iz okoli leta 1154 se v dveh vetrinjskih listinah omenjata kot priči Veriant in Erhenbert iz Olševka (»de Olswich«) kot ministeriala in viteza grofov Andeških.[106]

V vetrinjskih listinah iz let 1207 in 1217 se omenjata kot andeška ministeriala Wernher in Reimbert iz Olševka (»de Holswich«).[107]

Kraj sam je omenjen leta 1228, ko je gornjegrajski samostan kupil poleg 12 bivših andeških kmetij na Štefanji gori in dveh v Ihanu tudi še dve kmetiji v Olševku.[108]

Ob ustanovitvi samostana dominikank v Velesovem leta 1238 je mengeški župnik Veriand Kamniški podaril tej novi ustanovi svoje rodbine poleg drugih še pet kmetij v Olševku, njegov brat Valter eno ter Henrik, imenovan Črni, iz Velesova dve kmetiji, tako da je samostan imel že ob ustanovitvi v tem kraju osem kmetij.[109]

Zanimivo je, da se v Olševku v XIII. stoletju omenjajo tudi kosezi, pripadniki staroslovenskega privilegiranega stanu. Po mnenju Milka Kosa je med take koseze šteti svobodnjaka Martina iz Olševka, ki se omenja leta 1248, ko je Henrik Svibenjski podaril Velesovu podedovano odvetništvo nad kmetijo tega svobodnjaka.[110] Nedvomno pa sta bila koseza — »edlinge ze Olswich« — Primož in Dimš, ki sta ju brata Ditmar in Ulrik iz Greifenfelsa na Koroškem prodala Henriku iz Podkrnosa tudi na Koroškem in Eberhartu iz Olševka, ki je očitno imel svoj sedež v tej vasi. Oba koseza sta pozneje prišla pod velesovski samostan, ker je gornja listina danes ohranjena med listinami tega samostana.[111] Eberhart iz Olševka se sicer prvič omenja že leta 1299 kot priča v listini o nakupu dveh kmetov v Srednji vasi.[112] Henrik iz Podkrnosa je svojega kmeta Jurija iz Olševka že leta 1301 prodal velesovskim nunam.[113]

Vitez Eberhart iz Olševka se omenja še večkrat, predvsem kot priča v raznih listinah o prodajah in daritvah kmetij Velesovu med leti 1308 in 1324.[114]

Cerkev sv. Mihaela v Olševku se v doslej znanih srednjeveških virih prvič omenja v listini iz leta 1333. Tedaj je že večkrat omenjeni Ditmar s koroškega Greifenfelsa podaril »dobremu sv. Mihaelu v Olševku« za večno luč kmetijo v Olševku, na kateri je takrat »sedel« kmet Nikolaj. Dohodke od te kmetije je velesovska priorinja morala letno dajati za nakup olja in drugo vzdrževanje te večne luči.[115] Friderik Žovneški, od 1341 grof

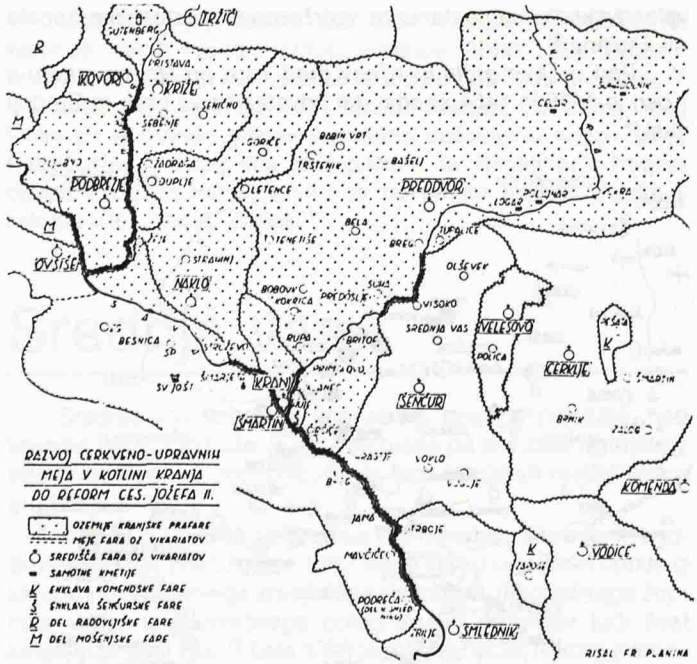

Cerkvena razdelitev do druge polovice 18. stoletja (ravno tam, str. 52)

Celjski, je leta 1337 kupil poleg drugih tudi dve kmetiji v Olševku.[116]

Olševski »boršt« pod Štefanjo goro je Ditmar iz Podkrnosa leta 1346 podaril velesovskemu konventu, ko je bila tam priorinja Izolda Svibenjska, da bi zanj in za ženo obhajali po smrti mašo-obletnico s štirimi duhovniki v času med sv. Mihaelom in sv. Martinom.[117] Drugi Podkrnoški je 1376 zastavil Nikolaju iz Olševka vrt v Olševku, ki ga je takrat obdeloval neki Mihael.[118]

Spor zaradi dveh kmetov v Olševku (»za Vlzeweg«!), po imenu Marin in Vido, med ključarji kranjske farne cerkve in velesovskim samostanom leta 1414 je bil po dokazu, da pripadata kmeta že več kot sto let samostanu, rešen v korist velesovskega samostana.[119]

Po urbarju Velesovega iz leta 1458 je samostanu takrat pripadalo skoraj dve tretjini podložnikov v Olševku. Bilo jih je kar 25, in to: 1. Peter Šleht, 2. Vrban Senča, 3. Pavel, 4. Lukan, 5. Jakše Gercer, 6. Miha Zagožen, 7. Matevž Župan, 8. Jakob Zadnikar, 9. Martin Reja, 10. Jurij Zadnikar, 11. Martin Pikalnik, 12. Jakob Risar, 13. Matevž Dolin, 14. Simon, 15. Matevž Bidič, 16. Jakše Dulaher, 17. Jurij Sajovic, 18. Janez Kusič, 19. Jurij Adelman (morda kosez-edlinger?), 20. Anže Pestun, 21. Janko Šnajder, 22. župan, 23. Jernej Pestun, 24. Jurij Mofia in 25. Deržan.[120]

Leta 1459 je Friderik Schrot z Novega gradu v Kokri z listino izpričal, da so kmeta Jakšeta Dulaherja, sina Jurija Dulaherja iz Olševka, njegovi predniki Schroti poklonili velesov-

skemu samostanu, o čemer pa samostan doslej ni imel listinskega dokazila. V spomin na to darilo mu je moral samostan odslej letno dajati mernik ovsa in eno kokoš.[121]

Dve leti kasneje je velesovska priorinja podelila v kupno pravo (kmet je mogel tako kmetijo s privolenjem samostana prodati naprej, plačati pa je bilo treba takrat deseti in dvajseti pfenig) Anžetu, sinu Jerneja Pestuna iz Olševka, po očetu podedovano kmetijo, ki je ležala med kmetijama Dulaherja in Lukana.[122]

Hotemaže

F. Bezlaj meni, da prihajajo zloženke tipa Hotemež, Hotemaže od osebnega imena Chot6, enako kot Hotimir in podobno.[123] Tudi M. Kos je menil, da tiči v imenu naselja Hotemaže osebno ime, morda Hotemež[124] Tudi v tej vasi najdemo v začetku XIII. stoletja viteze, ki so se imenovali po tem kraju in ki so »sedeli« na manjšem dvoru v tem naselju.[125]

Prva znana omemba Hotemaž je iz leta 1207, ko je vitez Vulfing z listino, izdano na Bregu ob Kokri, prodal vetrinjskemu samostanu tri kmetije, med pričami te prodaje pa se omenja tudi »Wolhardus de Chotmosach«.[126]

Izza te omembe potem skoraj stoletje in pol nimamo nobenega zapisa o Hotemažah v ohranjenih srednjeveških listinah. V ustanovni listini Velesovega iz 1238 ni nikjer omenjena posest novega samostana v tem kraju.[127] Šele leta 1342 zvemo, da je Lenart Cepel z gradu Gutenberga pri Tržiču prodal priorinji Marjeti Mirenski in konventu samostana eno kmetijo v vasi Hotemaže (» dacz Chotmosach in dem dorff«), na kateri je bil kmet Janec.[128] Za desetino v »Hotemažah pri Kokri« zvemo, da je leta 1387 pripadala Novemu gradu v Kokri.[129]

Cerkev sv. Ulrika v Hotemažah se prvič omenja leta 1403, ko je kranjski mestni sodnik in meščan Friderik Naimhofer prodal svojo kmetijo na Visokem tej cerkvi in njenim cerkvenim ključarjem.[130] Leta 1430 je bivši loški gradiščan Hans Peysser iz Št. Petra prodal isti cerkvi in takratnima ključarjema Juriju in Pavlu svojo kmetijo v Srednji vasi.[131] Leta 1494 je ta cerkev sv. Ulrika »in Cotthemess« prejela ob posvetitvi kora posebno listino o odpustkih.[132]

Poleg desetine je gosposka Novi grad v Kokri imela 1436 eno kmetijo v »Chathemesach«, enako potem 1455, 1464 ter še leta 1495.[133]

Pa tudi drugi so imeli desetine in posamezne kmetije v vasi. Tako je 1444 Jakob pl. Ernau dobil od kralja Friderika IV. v fevd poleg štirih kmetij v Kokri tudi tri desetine, med njimi eno v »Kathemas«, Andrej Hohenwarter s Kolovca pa tudi eno v »Cotemesach«.[134]

Po velesovskem samostanskem urbarju iz leta 1458 je imelo Velesovo takrat v vasi sedem podložnikov, kar je bila menda skoraj polovica vasi. Bili so to: 1. Kristan Kisling, 2. Urban, 3. Pavel Vprek (kasneje Kurnek), 4. Tomaž Mavrer (kasneje Valand), 5. Matevž Linica, 6. Simon Šmid in 7. Jurij Nučič.[135]

Tudi kranjski meščanski špital, ubožnica in hiralnica za ostarele nepreskrbljene meščane, je imel v Hotemažah dve kmetiji, eno od 1474.[136]

Visoko

Jezikoslovci in zgodovinarji se strinjajo z domnevo, da je vs Visoko dobila svoje ime zaradi visokega položaja oziroma lege nad obrežjem Kokre.[137]

Že ob prvi omembi kraja leta 1239, ko je v listini, izdani v Kamniku, oglejski patriarh Bertold iz rodu Andeških inkorporiral kapelo sv. Tomaža farni cerkvi v Cerkljah za kostniško kapelo s tem, da se oltar sv. Tomaža prenese v velesovski samostan in vzdržuje od dotedanje posesti dveh kmetij v Cerkljah, tedaj imenovanih še Trnovlje, in treh »na Visokem nad bregom reke imenovane Kokra« je torej označena lega kraja in razumljivo njegovo ime.[138]

Tudi na Visokem je imel svoj sedež rod manjših vitezov, ki so se zato imenovali po njem. Mnoge srednjeveške listine jih omenjajo.[139]

Leta 1270 sta vetrinjski opat in samostan zamenjala z vitezom Engelbertom iz Zaloga pri Novem mestu in še enim vitezom dvanajst kmetij na Koroškem, ki so bile bliže samostanu za deset kmetij na Kranjskem, od tega štiri v Voklem, dve tu na Visokem ter po eno v Lužah, Tupaličah, Dupljah in Pristavi pri Tržiču.[140]

Po imenu omenjajo prve štiri kmete na Visokem prvič leta 1302, ko sta brata Ditmar in Ulrik iz Greifenfelsa z listino, izdano v Šenčurju, prodala vitezu Ulriku iz Poženka in bratu Henriku Poljanu štiri svoje kmetije na Visokem. Na eni kmetiji je bil Martin Flek, na drugi Herman Kurto, na tretji Jančič (»Janzes«), na četrti pa je bil pokojni Matej.[141] Isti Ditmar je s sinom dve leti kasneje prodal šenčurskemu župniku kmetijo v Šenčurju s kmetom Jurijem; med pričami te prodaje pa se prvič omenja visoški vitez »Heidenreich von Weizoch«. Isti vitez se omenja kot priča tudi v drugi listini, izdani mesec dni kasneje. Bil je ponovno priča v listini, izdani zopet mesec dni kasneje na Visokem, ko sta brata iz Greifenfelsa prodala Ulriku iz Poženka ter še dvema eno in pol kmetije na Visokem. Na celi kmetiji je »sedel« kmet Kure, na polovični pa Jelen (»Gelen«).[142] Bil je priča tudi 1306 ob prodaji dveh kosezov v Olševku. Zadnjič se omenja kot priča v listini iz 1327, obenem s sinom Nikolajem, tudi imenovanem po Visokem (»von Weysok«).[143]

Marijina kapela kostnice v Kranju je leta 1312 dobila od Henrika iz koroškega Podkrnosa v dar kmeta Klemena, sina

Kuretove sestre z Visokega, ki je moral zato od tedaj dajati letno po tri pfenige za vzdrževanje omenjene kapele.[144]

Kranjski meščan in mestni sodnik Friderik Naimhofer je 1403 prodal cerkvi sv. Ulrika v Hotemažah svojo kmetijo na Visokem; na tej je takrat kmetoval Matija »Vinkustnik«.[145]

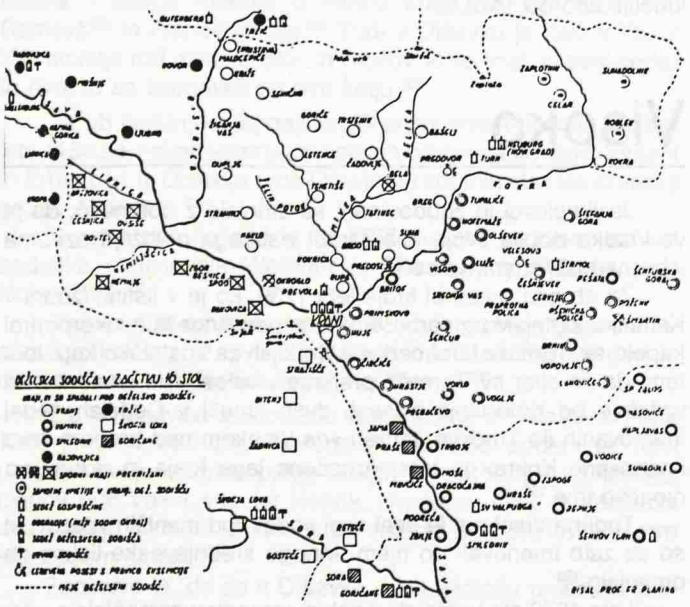

Meje deželskih sodišč v začetku 16. stoletja ravno tam str. 75

Celo oddaljeni štajerski fevdalec Jakob Stubenberški, takratni deželni glavar na Kranjskem, je dobil leta 1407 v fevd dve kmetiji in mlin na Visokem pri Kranju.[146]

Tudi med celjskimi podložniki, ki so spadali pod grad Turn pod Novim gradom v Kokri, je bil leta 1436 en kmet na Visokem (»am Wysegk«).[147]

Največ kmetov na Visokem pa je bilo podložnih velesovskemu samostanu. Leta 1458 jih je po urbarju bilo kar devet, menda skoraj polovica vasi. Po imenu so bili to: 1. župan Andrej, 2. Jurij Pevec, 3. Bido, 4. Jurij (kasneje Peter Kotnik), 5. Jakob (kasneje Tyliko), 6. Lukan, 7. Jurij Vprek, 8. Janez Pravdič (kasneje Jurij Rehpergar) in 9. Anže Vprek (kasneje Andrej Pitije).[148]

Desetina na Visokem je spadala v ortenburški zemljiški urad v Naklem. Za leto 1498 je v urbarju tega urada rečeno, da se ta desetina običajno daje v zakup za letnih 14 zlatnikov, kmetje pa morajo oddajati še druge desetinske dajatve kot kozličke, jagnjad in čebelne panje ter vsak po eno kokoš in deset šopov lanu, vas Visoko pa je morala za uporabo paše pri Suhi letno dajati 20 mernikov ovsa kranjske mere in 20 kokoši.[149]

Petnajsto stoletje je pomenilo s turškimi vpadi in roparskimi pohodi hudo in krvavo breme za naše prednike. Sporočeno je na primer, da je leta 1483 postalo na Visokem nekaj kmetij pustih, to je neobdelanih, ker so Turki odpeljali kmete z družinami vred v sužnost.[150]

Milje

Vas Milje, v polpretekli dobi imenovana tudi Mile, je sorazmerno novejšega nastanka, saj se v danes znanih zgodovinskih virih ta kraj prvič omenja šele leta 1498. Takrat je v urbarialnem popisu vasi in kmetov, ki so spadali v nekdanji ortenburški zemljiški urad Naklo, naveden tudi kmet Peter »Nycomernedey«, ki je takrat kmetoval »Na Milech« in ki je od svoje kmetije plačeval 128 šilingov davka ter še 12 šil. za hleve, dalje dve kokoši in 10 jajc letno, od mlina na Kokri pa je še posebej dajal letno po 100 šilingov.[151] Njegov zanimivi priimek, ki se včasih navaja tudi kot nemški »Niemandgeber«, se je kasneje skrčil v danes bolj znani priimek Kumerdej in je bil v 16. stoletju znan po vsej Gorenjski. Znani slovničar Blaž Kumerdej je bil na primer iz vasi Zagorica pri Bledu.[152] Ta priimek je še danes razširjen.[153]

Ko so se leta 1582 uprli podložniki zemljiških uradov Primskovo in Naklo proti tedanjemu zakupniku Adamu pl. Egkh zu Hungerspach zaradi prekomerne tlake, je bil med štirimi vodji upora (»raedelsfuerer«) tudi Matevž Nikhomernedei, kasneje obsojen na tlako pri gradnji gradu v Karlovcu v Vojni krajini.[154]

Voglje

Staro naseljenost tega kraja izpričuje najdba rimskega bronastega novca iz prve polovice III. stoletja na rimski poti med Šenčurjem in Vogljami.[155]

Toponomastik Luka Pintar je tolmačil ime kraja od Voglje — Vogljani, to je tisti, ki bivajo v vogalu, Milko Kos pa je te Vogljane tolmačil kot prebivalce, ki so se naselili v voglu, v kotu med tamkajšnjimi gozdovi.[156]

Vas ima tudi zanimivo zemljiško razdelitev, kjer so parcele delno ob hišah, delno pa na izkrčenem svetu.[157]

V fevdalni dobi je bil tudi v Vogljah sedež manjšega plemiča, ki se je zato po kraju imenoval Vogljan, nemško Winchler. Leta 1327 je bil to Henrik Vogljan.[158]

Najstarejša znana omemba kraja je iz leta 1247. Takrat je andeški ministerial, vitez Gerloh iz Kamnika, predal velesovskemu samostanu za plačilo nekega dolga šestnajst in pol

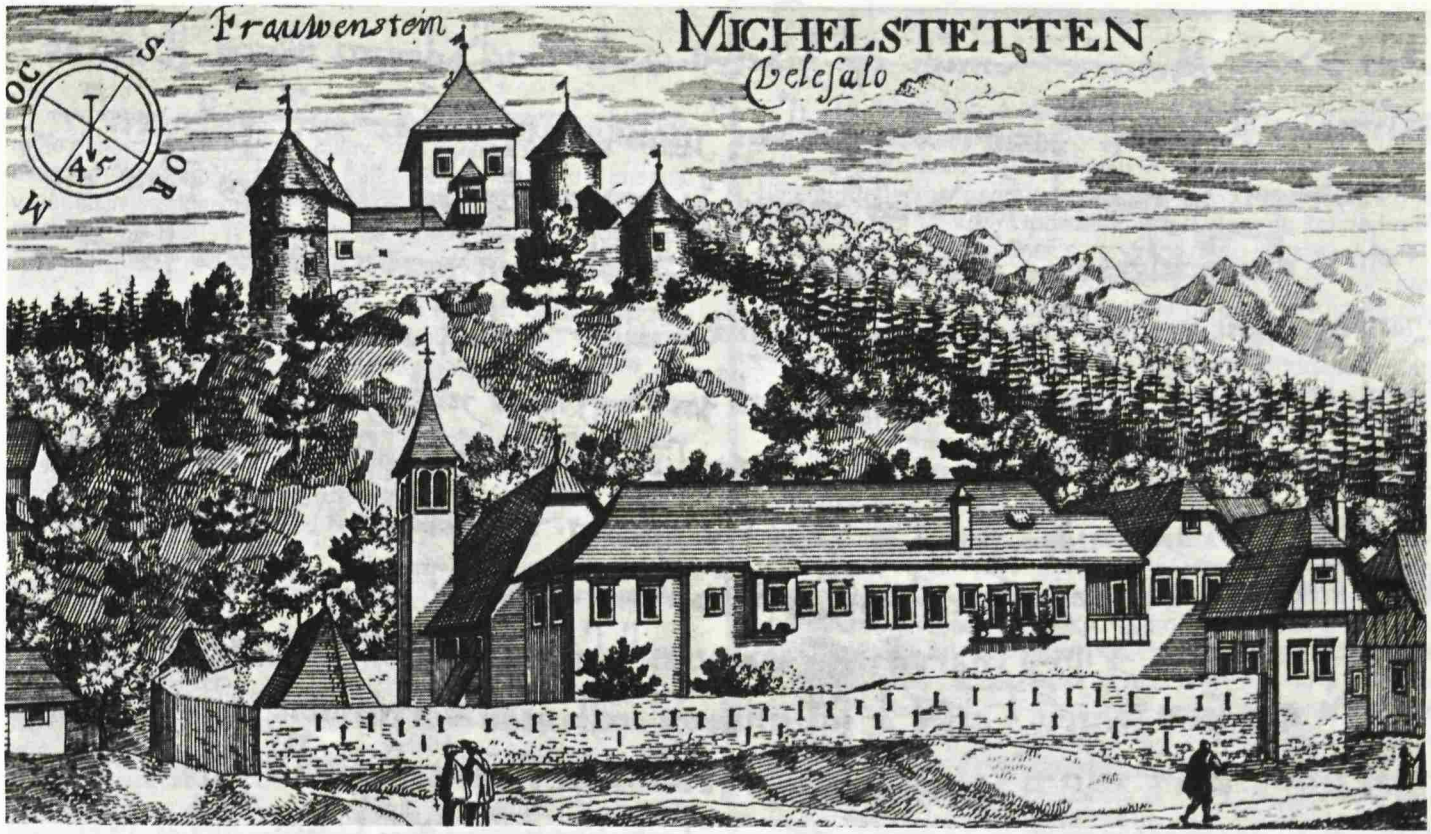

Velesovski samostan v Valvasorjevem času, Valvasor, Ehre XI, str. 366

kmetij v vasi Voglje (»in villa Winkeler«) in eno v Cerkljah.[159] To je bil začetek velike velesovske zemljiške posesti v tem kraju, kjer je bilo leta 1458 kar 22 samostanskih podložnikov, največ takoj za Olševkom, kjer jih je bilo 26.[160] Število kmečkih podložnikov je v dveh stoletjih počasi naraslo. Leta 1313 je vitez Nikolaj Kamniški prodal nunam še eno svojo dedno kmetijo v Vogljah.[161] Kmeta Marina iz Vogelj sta imeli 1344 za svojega podložnika za časa njunega življenja dve velesovski nuni, ki sta ga kupili od samostana, da bi od njegovih dajatev imeli v samostanu boljše preživljanje. Po njuni smrti je Marin prišel nazaj pod priorinjo in samostanski konvent.[162]

Zanimivo pričevanje o medsebojnih odnosih med zemljiškimi gosposkami in njihovimi kmečkimi podložniki je listina iz leta 1408. Z njo je vodiški župnik Filip, komorni pisar grofov Celjskih, potrdil, da je njemu in njegovi cerkvi v Vodicah dal velesovski samostan za dovoljenje, da smejo velesovski podložniki v Vogljah in drugod preko vodiške cerkvene njive do studenca pri tej njivi, drugo njivo pri Vodicah.[163] Habsburžani kot deželni knezi Kranjske so imeli sredi XV. stoletja med drugimi številnimi posestvi tudi v Vogljah v lasti desetino od štirih kmetij, ki pa so jo podeljevali dalje v fevd.[164]

Leta 1453 se je velesovski samostan poravnal z grofom Friderikom Celjskim v sporu med samostanskimi podložniki v Voklem in celjskimi v Trbojah zaradi uporabe gozda na dobravi med Smlednikom in Vogljami, zato pa so prvi morali dajati celjskemu smledniškemu upravitelju od vsake kmetije po dve meri ovsa in dve kokoši letno, oni iz Trboj pa so smeli koristiti vogljansko gmajno, ki je pa niso smeli ograjevati in obdelati, temveč je morala ostati skupna.[165]

Do leta 1458 je število velesovskih podložnikov v Vogljah narastlo na 22 in samostanski urbar iz tega leta jih našteva takole: 1. Pavel, 2. upravnik Mihael, 3. Lovre, 4. Marin Purger (kasneje upravnik Černe), 5. Jakob Lečnik, 6. Valter Zamlačnik, 7. neobdelana, 8. Matko, 9. Janez, 10. Martin Voglar, 11. župan Matevž, 12. Primož Voglar, 13. Janez, Valterjev sin, 14. Luka Stanič, 15. Simon Goliraj, 16. Jernej Lečnik. 17. Janez Rašmisel (kasneje Andrej Križanič), 18. Gregor Ašven, 19. Križe Purger,

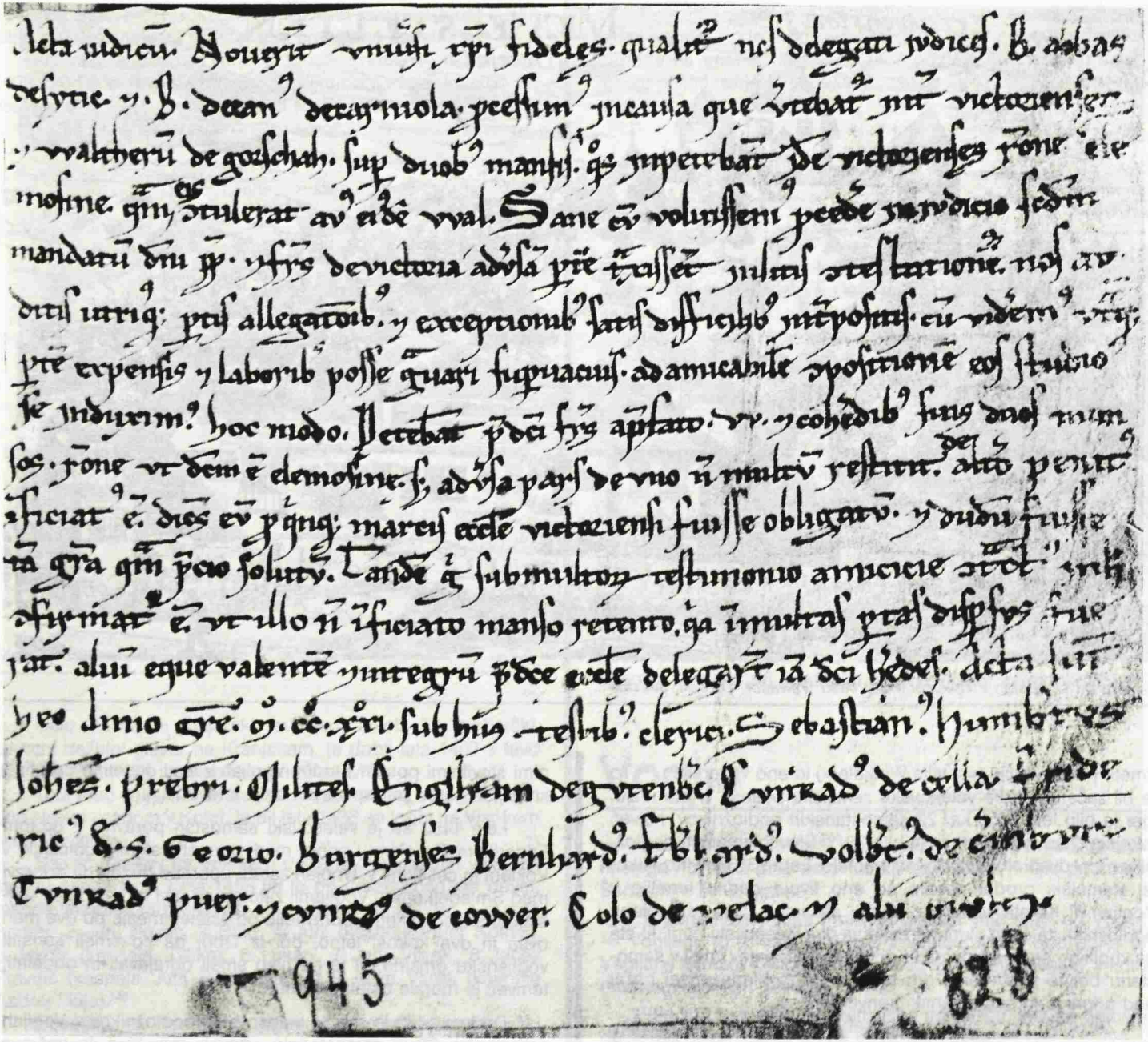

Listina iz leta 1221, v kateri se prvič omenja Šenčur v osebi priče viteza Friderika iz Šenčurja (»Fridericus de Sancto Georio«). Originalna pergamentna listina v Koroškem deželnem arhivu v Celovcu

20. Domin Burger, 21. Jurij Jakun (kasneje Janez Barle) in 22. Martin Leber.[166]

V listini izdani leta 1500 v Velesovem, s katero je Neža, hči plemenitega Nikolaja Kozjaka osnovala tedensko mašo v cerkvi sv. Nikolaja v Novem mestu, je med pričami naveden tudi »Zerne alias Moawus de Voglaich« (Černe ali Črni iz Vogelj).[167]

Voklo

Po mnenju strokovnjakov je vas Voklo pravzaprav Lokev; ta se nanaša na tamkajšnjo lokev, ki je vabila k naselitvi.[168] Tudi srednjevisokonemška beseda hülbe, hulbe, kot se kraj imenuje v nemških srednjeveških virih, pomeni lokev, lokva, močvirna mlaka.[169] Še leta 1721 ob graditvi nove ceste od broda pod Šmarno goro v Kokro se kraj imenuje »dorff Loquo«.[170]

Prvotne kmetije so bile ob obeh straneh ceste med cerkvijo in lokvo. Sicer pa vas kaže po talnem načrtu in zemljiški razdelitvi na pravilne delce na mlajši, po kolonizaciji od XII. stoletja dalje nastali tip vasi.[171]

Kraj je prvič omenjen že leta 1238 ob ustanovitvi velesovskega samostana, ko je mengeški župnik Veriand Kamniški podaril novi ustanovi poleg drugih tudi eno kmetijo v Voklem (»in Hvolwe« oziroma »apud Hvlwin«).[172]

Že pred letom 1270 je imel tudi vetrinjski samostan s Koroškega tu štiri kmetije, ki jih je pa to leto zamenjal za druge bližje na Koroškem.[173]

Velesovske dominikanke so pridobile nadaljnji dve kmetiji leta 1349, ko je kamniški gradiščan Gerloh prodal priorinji grofici Katarini Ortenburški in konventu svoji kmetiji v tej vasi s kmetoma Bernardom in Hermanom.[174] Od ljubljanskega meščana Tomaža Gubanca in brata Lenarta so leta 1368 kupile še eno kmetijo, na kateri je takrat »sedel« kmet Peter.[175] Ko je 1382 Katarina Ortenburška osnovala v samostanu mašo-obletnico z 20 duhovniki, je za vzdrževanje te ustanove podarila kar osem kmetij v Češnjicah, Spodnjem Brniku, Srednjem Zalogu, Lahovčah, Pšati in eno kmetijo tu v Voklem, na kateri je kmetoval podložnik Konrad.[176]

Leta 1436 je svobodnjak Marin Dinstman iz Voklega dobil v fevd od nekdanjih ortenburških, sedaj celjskih fevdov, kmetijo na Zgornjem Prebačevem, ki je služila v zemljiški urad na Primskovem.[177] Že pri Vogljah smo omenili spor, do katerega je prišlo 1453 med podložniki Velesova v Voklem in grofov Celjskih v Trbojah zaradi uporabe dobrave med Vogljami in Smlednikom.[178]

Skoro vsa vas Voklo je sredi XV. stoletja bila last velesovskega samostana, razen ene same kmetije, za katero smo omenili, da je služila v zemljiški urad na Primskovem.

Po velesovskem urbarju iz leta 1458 je bilo samostanskih podložnikov v Voklem skupaj 16, in to: 1. župan Mihael, 2. brat Štefan, 3. Gregor Goliraj, 4. Jurina, 5. »Bydo Ossell«, 6. neobdelana, 7. Marin Remec (ta kmetija je bila 1382 podarjena od Katarine Ortenburške), 8. Tomaž Nuner, 9. Andrej, Tomažev sin, 10. Peter Goliraj, 11. Jakše Remec, 12. isti, 13. Jurij Cugaj, 14. Martin Umek, 15. Gregor Sumerli in 16. Jakše Cvibal.[179]

Prebačevo

Vas Prebačevo je med kraji na vzhodnem Gorenjskem, ki imajo nazive iz slovanskih osebnih imen in ki leže vsi v ravnini ali v širokih dolinah. Po mnenju F. Ramovša je v krajevnem imenu Prebačevo osebno ime s korenom *bak-.[180] Istega mnenja je bil tudi M. Kos. Opozoril je razen tega, da spada Prebačevo v vrsto krajevnih imen s končnico na -ovo oziroma -evo, ki kažejo na kraj, posest ali skupnost tistega oziroma tistih, katerih ime tiči v tako oblikovani krajevni označbi.[181] Kraj se prvič omenja leta 1343 v okviru ortenburške gorenjske posesti. Takrat sta namreč grofa Oton in Friderik Ortenburška zastavila koroškemu deželnemu točaju Rajnerju z Ostrovice štiri kmetije v Strahinju in pet na Prebačevem (»ze Pribêtsch«), na katerih so bili takrat kmetje Kristan Starman, Tomaž, Jurij, Janez Ferfol in še en Kristan.[182]

Štirideset let kasneje je imel Gebhart Limberški zastavljeno kmetijo v Prebačevem (»za Prewacz«), na kateri je kmetoval Primož, vendar jo je grof Friderik Ortenburški odkupil nazaj iz zastave.[183] Po letu 1420 je po izumrtju Ortenburžanov njihova posest prišla na grofe Celjske in tako je leta 1436 grof Friderik Celjski podelil od teh nekdanjih ortenburških fevdov Ani, hčerki Ulrika Heilekerja, vdovi Hansa iz Loke med drugimi tudi tri kmetije na Prebačevem.[184] Te tri kmetije je 4. novembra 1436 dobil že drugi fevdalec, namreč vitez Jakob z Brda pri Kranju.[185] Eno kmetijo na Zgornjem Prebačevem je isto leto dobil v fevd Marin Dinstman iz Voklega in je spadala še z drugimi desetimi kmetijami v tem kraju v nekdanji ortenburški zemljiški urad Primskovo.[186]

Velesovski samostan v tem kraju ni imel mnogo posesti. Po urbarju iz leta 1458 je imel na Prebačevem enega samega podložnika, kmeta Matevža, za katerega pa pripis v tem urbarju iz kasnejšega XVI. stoletja pove, da ga ni več. Pač pa je samostan pobiral tod cerkveno desetino. Da bi se ne ukvarjale z izterjevanjem te dajatve, so jo nune na primer leta 1511 za deset let zastavile Štefanu Staretu s Prebačevega.[187]

Hrastje

Vas Hrastje je sorazmerno mlajšega nastanka in je bila naseljena med mlajšo poznosrednjeveško kolonizacijo tega področja z značilno poljsko razdelitvijo na proge v hrastovih dobravah za Savo.[188] Zato pač ni čudno, da se vas v ohranjenih zgodovinskih virih prvič omenja šele v XV. stoletju.[189]

Z listino, izdano leta 1412, je vitez Hans s Kamna pri Begunjah izpričal, da mu je stric Jurij Lambergar, gradiščan na Pustem gradu (Waldenbergu) pri Radovljici izplačal 75 zlatnikov za brata Erazma s Kamna in s tem rešil iz zastave od bratov

Heilekerjev s Koroškega del ortenburške vasi Hrastje pod Kranjem (»dorff zu Krasst unter Chrainburck«).[190]

Leta 1436 je po celjski fevdni knjigi za nekdanjo ortenburško posest štela ta v vasi Hrastje osem kmetij, ki so bile tedaj podeljene v fevd Erazmu Lichtenberškemu, dvornemu mojstru grofov Celjskih. Ta jih je kmalu nato prodal vitezu Nikolaju Gamberškemu.[191] Po izumrtju Celjskih leta 1456 je njihova posest prišla na Habsburžane in tako je leta 1469 dobil vas Hrastje v fevd od cesarja Friderika III. — poleg mnoge druge posesti — Jošt Gamberški v imenu mlajših nečakov kot najstarejši tega rodu.[192]

Ko je leta 1499 Katarina, vdova viteza Gašparja Ravbarja, ustanovila v ljubljanski stolnici beneficij sv. Barbare, je za njegovo vzdrževanje darovala številne kmetije, med njimi tudi v Hrastju pod Kranjem.[193]

VIRI IN LITERATURA

Kratice

Večkrat uporabljane kratice pomenijo:

AS — Arhiv SR Slovenije v Ljubljani — Kronološka vrsta listin.

AS, Bistra — Listine kartuzijanskega samostana v Bistri iz let 1255—1742, nekoč v Haus-, Hof- und Staatsarchiv na Dunaju, repertorij II, od 1978 v Arhivu SR Slovenije.

AS, Celje — Listine grofov Celjskih iz let 1262—1456, nekoč v Haus-, Hof- und Staatarchiv na Dunaju, od 1981 v Arhivu SR Slovenije.

As, Velesovo — Listine samostana dominikank v Velesovem iz let 1163—1753, nekoč v Haus-, Hof- und Staatsarchiv na Dunaju, od 1978 v Arhivu SR Slovenije.

Gradivo IV — Franc Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku. IV. knjiga (1101—1200), Ljubljana 1915.

Gradivo V — Franc Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku. V. knjiga (1201—1246). Uredil Milko Kos, Ljubljana 1928.

GZL — Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku I, 1956—XII, 1968. Zbral in uredil Božo Otorepec.

HHStAW, AUR — Haus-, Hof- und Staatsarchiv in Wien, Allgemeine Urkundenreihe — Hišni, dvorni in državni arhiv na Dunaju, Splošna zbirka listin.

Ilešič, Kmetska naselja — Svetozar Ilešič, Kmetska naselja na vzhodnem Gorenjskem, Geografski vestnik 9, 1933, str. 3—94.

Ilešič, Sistemi — Svetozar Ilešič, Sistemi poljske razdelitve na Slovenskem. Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Razred za prirodoslovne in medicinske vede. Dela 2. Inštitut za geografijo 2, Ljubljana 1950.

IMK — Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko 1, 1891

Kos, Starejša naselitev — Milko Kos, Starejša naselitev na Kranjski ravnini. Zbornik 900 let Kranja, Kranj 1960, str. 51—73

Kos, Velesovo — Milko Kos, Ustanovitev samostana v Velesovem. Velesovo. Zgodovinski in cerkveni opis. Velesovo 1938.

MDC — Monumenta historica ducatus Carinthiae V. (1269—1286), Klagenfurt 1956. Herausgegeben von H. Wiessner, VII. Band (1300—1310), Klagenfurt 1961.

NŠALj — Nadškofijski arhiv v Ljubljani, splošna zbirka listin.

Žontar, Kranj — Josip Žontar, Zgodovina mesta Kranja, Ljubljana 1939.

OPOMBE

1. Kos, Starejša naselitev, str. 51—53.

2. Arheološka najdišča Slovenije, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Inštitut za arheologijo, Ljubljana 1975, str. 173.

3. Kos, Velesovo, str. 5.

4. Žontar, Kranj, str. 11.

5. Kos, Velesovo, str. 6—8.

6. Žontar, Kranj, str. 20.

7. ravno tam, str. 75 (karta)

8. ravno tam, str. 52 (karta)

9. ravno tam, str. 53—54.

10. ravno tam, str. 25.

11. AS, rokopis I/49 u — Urbar Velesovega iz 1458, strani 1—103.

12. Marija Verbič, Posest in gospodarska slika velesovskega samostana po urbarju iz leta 1458. Velesovo. Zgodovinski in cerkveni opis. Velesovo 1938, str. 14—35.

13. Žontar, Kranj, str. 28—29.

14. Stanko Jug, Turški napadi na Kranjsko in Primorsko do prve tretjine 16. stoletja. Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo 24, 1944, str. 13.

15. ravno tam, str. 16.

16. Anton Koblar, Kranjske cerkvene dragocenosti leta 1526, IMK 5, 1895, str. 146—147.

17. AS, rokopis I/49u, str. 103.

18. Bogo Grafenauer, Kmečki upori na Slovenskem, Ljubljana 1962, str. 244; isti, Boj za staro pravdo v 15. in 16. stoletju na Slovenskem, Ljubljana 1974, str. 286; isti, Razvoj programa slovenskih kmečkih uporov od 1473 do 1573, Situla 13, 1973, str. 31.

19. Bogo Grafenauer, Kmečki upori na Slovenskem, Ljubljana 1962, str. 300.

20. Ilešič, Kmetska naselja, str. 42; isti, Sistemi, str. 33—34, 53.

21. Božo Otorepec, Grb in pečat mesta Loža, Notranjski listi I, 1977, str. 69—70.

22. Glej opombo 2.

23. Gradivo V, štev. 348.

24. Žontar, Kranj, str. 20, 433.

25. Listina 1300 I 14. Šenčur — AS, Velesovo; listina 1302 X 10. Šenčur, reg. MDC VII, 152.

26. Gradivo V, štev. 698, 699; Kos, Velesovo, str. 10—11.

27. Listina 1264 II. 19. — objavljena v Appelt-Pferschy, Urkundenbuch des Herzogtums Steiermark IV. Band (1260—1276), Wien 1975, Nr. 129.

28. Žontar, Kranj, str. 26.

29. ravno tam, str. 52—54.

30. Gradivo V, štev. 699; Ilešič, Kmetska naselja, str. 83.

31. K. Kovač, Ein Zehentverzeichniss aus der Diözese Aquilea vom Jahre 1296. Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 30, 1909, str. 635.

32. Listina 1297 V 16. Velesovo. — AS, Velesovo.

33. Glej opombo 21, str. 65, 68.

34. Listine 1298 XI 24. Kranj, 1299 V 9. Smlednik, 1299 XII 8. Velesovo — vse v As, Velesovo.

35. Listina 1304 I. 14. Velesovo — AS, Velesovo, regest MDC VII, 209.

36. Listina 1306. s.d. — AS, Velesovo.

37. Listina 1321 XII 21. — AS, Velesovo.

38. Listina 1359 XI. 19. Videm — AS, Velesovo.
39. Listina 1361 IV 30. Videm. — AS, Velesovo.
40. Listina 1364 VII 22 — nekoč v HHStAW, AUR, Repertorium II, sedaj v AS.
41. Listina 1377 IV 20. Oglej — AS, Velesovo.
42. Listina 1399 V 6. Videm, Archivio di Stato Udine, Archivio Notarile, fasc. 5148, notar Henrik Preitenawer 1398—1401, fol. 50.
43. Listina 1400 VI 13. Milje pri Trstu — AS, Velesovo; listina 1401 I 3. Rim — AS, Velesovo.
44. Listina 1400 XII 23. Rim. — AS, Velesovo.
45. Listina 1411 II 15. Laško. — AS, Velesovo.
46. Listina 1426 XII 13. — nekoč v HHStAW, AUR, Rep. II, sedaj v AS.
47. Žontar, Kranj, str. 164—165.
48. Listina 1300 I 14. Šenčur — AS, Velesovo.
49. Listina 1302 X 10. Šenčur, regest MDC VII, 152.
50. Glej opombo 12, str. 15.
51. Listina 1321 XII 12. — AS, Velesovo.
52. AS, rokopis I/49 u, str. 61.
53. Listina 1329 VI 14. — AS, Velesovo.
54. Listina 1353 IV 23. — AS, Velesovo.
55. Listina 1359 V 18. — AS, Velesovo.
56. Listina 1366 X 28. — AS, Velesovo.
57. Listina 1368 IV 3. — AS, Bistra; regest Mitteilingen des Musealvereines für Krain 13, 1900, str. 64—65, št. 58.
58. Listina 1375 I 28. — AS, Velesovo.
59. Listina 1383 VII 22. — AS, Velesovo.
60. Listina 1389 V 27. — AS, Velesovo.
61. Jože Mlinarič, Posest vetrinjskega samostana na Kranjskem, Zgodovinski časopis 35, 1981, str. 101—119.
62. Listina 1402 VII 29. — AS; Mlinarič, omenjeno delo str. 107.
63. Listina 1437 VI 22. — AS; Žontar, Kranj, str. 25; Mlinarič omenjeno delo str. 107.
64. Listina 1454 XI 8. — AS.
65. AS, rokopis I/49u, str. 56—61.
66. Glej opombo 57.
67. Listina 1337 I 18. Ljubljana, regest GZL I/44
68. Listina 1358 IV 27. nekoč v HHStAW, AUR Repertorium III, sedaj v AS; listina 1360 II 23. — AS, Velesovo.
69. Listina 1364 VI 18. v: F. Komatar, Kranjski mestni arhiv, Jahresbericht des k. k. Kaiser-Franz-Joseph-Gymnasiums in Krainburg für das Schuljahr 1912/1913, Krainburg 1913, str. 7—8, št. 3
70. HHStAW, Ms, W 724, fol. 240 v.
71. Listina 1475 VIII 4. — AS.
72. Kos, Starejša naselitev, str. 69; isti, »Vas« in »selo« v zgodovini slovenske kolonizacije, SAZU, razred za zgodovinske in družbene vede, Razprave V Hauptmannov zbornik, Ljubljana 1966, str. 90.
73. Listina 1260 XI 1. — AS, Bistra, objava: F. Schumi, Urkunden — und Regestenbuch des Herzogthums Krain, II. Band, Laibach 1884, str. 211—213, št. 272, J. Žontar, Kranjski deželni vicedom, kot opomba 72, str. 281.
74. Listina 1298 XI 24. Kranj. — AS, Velesovo.
75. Listina 1299 XII 8. Velesovo. — nekoč v HHStAW, AUR, Rep. I, sedaj AS.
76. Listina 1330 VII 4. Mekinje — AS.
77. Listina 1337 I 18. Ljubljana, objava: GZL I/44
78. Listina 1368 IV 3. — AS, Bistra, regest kot opomba 57.
79. Žontar, Kranj, str. 22
80. Listini 1393 V 20. — AS; 1394 I 27. — AS, Velesovo.
81. Listina 1398 XI 30. — NŠALj.
82. Žontar, Kranj, str. 63.
83. Listina 1402 X 13. — AS, Velesovo; Žontar, Kranj, str. 24.
84. Celjska fevdna knjiga 1436—1456, nekoč v HHStAW, Ms. B 313, fol. 79 v, sedaj v AS; listina 1464 VII 17. — AS.
85. Kot opomba 84, fol. 94 v; HHStaW, Ms. W 724, fol. 276.
86. Listina 1452 VI 12. Kranj — NŠALj.
87. AS, rokopis I/49 u, str. 61.
88. Anton Koblar, Drobtinice iz furlanskih arhivov, IMK 3, 1893, str. 196; F. Stele, Slikarstvo v Sloveniji od 12. do srede 16. stoletja, str. 140.
89. Kos, Starejša naselitev, str. 56; F. Bezlaj, Slovenska vodna imena I, Ljubljana 1956, str. 364.
90. Glej opombo 2.
91. Gradivo IV, štev. 339.
92. Gradivo V, štev. 699.
93. Listini 1270 VIII 7. in 1273 IX 5. objavljeni v MDC V, Nr. 36, 134.
94. Listina 1315 V 25. Kranj — nekoč v HHStAW, AUR, Rep. III, sedaj v AS.
95. Listina 1359 II 14. — AS, Celje.
96. Listina 1369 III 21. — AS, Velesovo.
97. Kot opomba 84, fol. 79v; listine: 1455 IX 28., 1464 VII 17. in 1495 VIII 3. v AS.
98. HHStAW, Ms. W 724, fol. 229v, 234v, 270; listina 1453 III 7. — AS.
99. ravno tam, fol. 257v.
100. AS, rokopis I/49 u, str. 62—63.
101. Žontar, Kranj, str. 57.
102. Ljubljanski Zvon 34, 1914, str. 460.
103. F. Ramovš, Iz slovenske toponomastike, Zgodovinski časopis 6/7, 1952/3, str. 154
104. F. Bezlaj, Etimološki slovar slovenskega jezika I, A-J, Ljubljana 1976, str. 226.
105. Žontar, Kranj, str. 19, 433.
106. Gradivo IV, štev. 335, 336.
107. Gradivo V, štev. 123, 276.
108. Listina 1228 X 29. — NŠALj, objava: W. Schlögl, Die Traditionen und Urkunden des Stiftes Diessen 1114—1362, München 1967, S. 122—124, Nr. 14.
109. Gradivo V, štev. 698, 699; Kos, Velesovo, str. 11.
110. Listina 1248 s.d. — objava: F. Schumi, Urkunden — und Regestenbuch des Herzogthums Krain, II. Band, str. 123, št. 160; Kos, Starejša naselitev, str. 61.
111. Listina 1306 s.d. — AS, Velesovo: prim. L. Hauptmann, Karantanska Hrvatska, Zbornik kralja Tomislava, 1925, str. 306—307.
112. Listina 1299 XII 8. Velesovo, nekoč v HHStAW, AUR, Rep. I., sedaj AS.
113. Listina 1301 III 12. Velesovo. — AS, Velesovo.
114. Listina 1308 III 25. Kranj, nekoč HHStAW, AUR, Rep. II, sedaj AS; listina 1324 VI 29. — AS, Velesovo.
115. Listina 1333 VI 9. — AS, Velesovo.
116. 1337 I 18. Ljubljana. — AS, Celje.
117. Listina 1346 VI 15. — AS, Velesovo.
118. Listina 1376 I 17. — AS, Velesovo.
119. Listina 1414 X 29. Ljubljana. — AS, Velesovo.
120. AS, rokopis I/49 u, str. 75—79.
121. Listina 1459 VIII 16. — AS, Velesovo.
122. Listina 1461 V 19. — AS, Velesovo.

123. F. Bezlaj, Slovenska vodna imena I, Ljubljana 1956, str. 213.
124. Kos, Starejša naselitev, str. 59.
125. ravno tam, str. 61; Žontar, Kranj, str. 19, 433.
126. Gradivo V, štev. 123.
127. Gradivo V, štev. 699.
128. Listina 1342 V 25. — AS, Velesovo.
129. Listina 1387 III 31. — nekoč HHStAW, AUR, Rep. III. — sedaj AS.
130. Listina 1403 XII 23. v NŠALj.
131. Listina 1430 IX 4. — NŠALj; P. Blaznik, Škofja Loka in loško gospostvo, Škofja Loka 1973, str. 81.
132. Listina 1494 VI 7. Hotemaže, — NŠALj, primerjaj J. Gruden, Cerkvene razmere med Slovenci v XV. stoletju in ustanovitev ljubljanske škofije, Ljubljana 1908, str. 75, 146; IMK 3, 1893, str. 196.
133. Kot opomba 84, fol. 79v; listine 1455 IX 28., 1464 VII 17., in 1495 VIII 3. v AS.
134. HHStAW, Ms. W 724, fol. 237, 264v.
135. As, rokopis I/49 u, str. 74—75.
136. Žontar, Kranj, str. 62, opomba 95.
137. L. Pintar v Ljubljanskem Zvonu 33, 1913, str. 545; Kos, Starejša naselitev, str. 54; F. Bezlaj, Slovenska vodna imana II, Ljubljana 1961, str. 302.
138. Gradivo V, štev. 718.
139. Žontar, Kranj, str. 19, 433; Kos, Starejša naselitev, str. 61.
140. Listini 1270 VIII 7. in 1273 IX 5. objavljeni v MDC V, Nr. 36, 134.
141. Listina 1302 X 10. Šenčur, nekoč HHStAW , AUR, Rep. III, sedaj AS.
142. Listine 1304 I. 22. Velesovo. — AS, Velesovo, regest F. Schumi, Achiv für Heimatskunde, II. Band, Laibach 1884 u. 1887, str. 264, št. 78; 1304 II 23. — AS, Velesovo; 1304 III 21. Visoko, nekoč HHStAW, AUR, Rep. III., sedaj AS, regest kot zgoraj str. 265—266, št. 84.
143. Listini 1306 s.d. in 1327 II 24. — AS, Velesovo.
144. Listina 1312 VIII 1. Kranj — nekoč HHStAW, AUR, Rep. II, sedaj AS; Žontar, Kranj, str. 60.
145. Listina 1403 XII 23. — NŠALJ
146. Listina 1407 V 9. v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu, regest: F. Krones, Urkunden zur Geschichte des Landesfürstentums . . . der Steiermark 1283—1411, Graz 1899, S. 124, Nr. 476;
147. Kot opomba 84, fol. 79v.
148. AS, rokopis I/49 u, str. 64—66.
149. Urbar urada Naklo iz 1498, nekoč Tirolski deželni arhiv v Innsbrucku, rokopis 280/1, fol. 16v, 17, sedaj v AS.
150. Žontar, Kranj, str. 42.
151. Kot opomba 149, fol. 14.
152. Slovenski biografski leksikon I, str. 583.
153. Začasni slovar slovenskih priimkov SAZU, Razred za filološke in literarne vede, Inštitut za slovenski jezik, Etimološko-onomastična sekcija, Ljubljana 1974, str. 313.
154. AS, Zapisniki vicedomskega sodišča iz let 1581—1583, fol. 329v.
155. Glej opombo 2.
156. Carniola 1, 1910, str. 76; Kos, Starejša naselitev, str. 55, 64.
157. Ilešič, Kmetska naselja, str. 40.
158. Listina 1327 IV 9. — AS, Celje.
159. Listina 1247 XI 3. Sofumbergo — objava: F. Schumi, Urkunden — und Regestenbuch des Herzogthums Krain, II. Band, str. 113—114, št. 145.
160. Žontar, Kranj, str. 23.
161. Listina 1313 II 28. Velesovo. — AS, Velesovo.
162. Listina 1344 XII 14. — — AS, Velesovo.
163. Listina 1408 XI 11. — AS, Velesovo.
164. HHStAW, Ms. W 724, fol. 240v.
165. Listina 1453 X 16. — AS, Velesovo; Žontar, Kranj, str. 28.
166. AS, rokopis I/49 u, str. 50—55.
167. Listina 1500 VIII 18. Velesovo. — Kapiteljski arhiv v Novem mestu, fasc. VII, štev. 9.
168. Kos, Starejša naselitev, str. 55.
169. M. Lexer, Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch, 1906[8], str. 109.
170. V. Levec, Cesta od Šmarijine Gore v Kokro, IMK 5, 1895, str. 139, 142.
171. Ilešič, Kmetska naselja, str. 41—42; isti, Sistemi, str. 82—83.
172. Gradivo V, štev. 698, 699.
173. Listini 1270 VIII 7. in 1273 IX 5. objavljeni v MDC V, Nr. 36, 134.
174. Listina 1349 XII 20. — AS, Velesovo.
175. Listina 1368 III 19. — objava GZL II/30.
176. Listina 1382 VIII 24. — HHStAW, AUR.
177. Kot opomba 84, fol. 31.
178. Kot opomba 165.
179. AS, rokopis I/49 u, str. 45—49.
180. Ilešič, Kmetska naselja, str. 84—85.
181. Kos, Starejša naselitev, str. 59—60.
182. Listina 1343 IV 24. — HHStAW, AUR; regest H. Wiessner, Die Schenken von Osterwitz, Klagenfurt 1977, str. 60, št. 147
183. Listina 1381 VI 15. — HHStAW, AUR.
184. Kot opomba 84, fol. 16
185. ravno tam, fol. 39; listina 1436 XI 4. — AS, Celje.
186 ravno tam, fol. 31; Žontar, Kranj, str. 28.
187. AS, rokopis I/49 u, str. 45, 100.
188. Ilešič, Kmetska naselja, str. 40—41.
189. Kos, Starejša naselitev, str. 67.
190. Listina 1412 II 2. — nekoč v HHStAW, AUR, Rep. III. — sedaj v AS.
191. Kot opomba 84, fol. 41, 45 v.
192. HHStAW, Ms. W 724, fol. 276—276 v.
193. Listina 1499 VI 22. — NŠALj, regest: GZL X/99.

Zgodovinski razvoj naselij goriškega kota

Dušan Kos

Uvod

Ta razprava je prispevek k poznavanju kolonizacijske zgodovine na Slovenskem. Prav tovrstne raziskave omogočajo podrobnejše predstave o naseljevanju, nastajanju vasi in družbenih razmerah v mikroregijah, ki jih bo v prihodnosti ob večjem številu analiz moč združiti v nove sinteze nekaterih temeljnih problemov srednjeveške zgodovine. Obenem omogočajo nove in nove preizkuse dosedanjih sintetičnih dosežkov. Zaradi izjemno obsežnih priprav, ki spremljajo takšno metodo dela, se razprava omejuje na štiri vasi in dva zaselka v dveh katastrskih občinah franciscejskega katastra iz 1826. Področje je izbrano namenoma, saj solidno število pisanih virov pomeni enega od prvih pogojev metode. V kasnejših raziskavah bo naše rezultate moč primerjati s slikami sosednjih področij, ki obetajo osvetlitev npr. vprašanja kosezov (vasi Križe, Trstenik itd.). Kraji na Gorenjskem so zanimivi še iz enega zornega kota: kaj, kdo so bili in kakšna je bila struktura množice ministerialov, vitezov in drugih malih plemenitnikov, ki se pojavljajo v visokem srednjem veku skoraj v vsaki drugi gorenjski vasici. Prav tak primer imamo v Goričah.

Na kratko o metodi rekonstrukcije in njenih postulatih.* Uporabljen je način retrogradne analize, ki izhaja iz zemljiške analize najstarejšega ohranjenega »franciscejskega« katastra iz leta 1826. Izhodišče je bila ideja, da vasi niso v celoti nastale naenkrat, temveč je bila prvotno kolonizirana le najboljša zemlja in še to na majhnih površinah. V nadaljnjem razvoju se je zemljišče delilo na nove obdelovalne enote, ki so si morale dodatno zemljišče poiskati zunaj prvotnega jedra, ki naj bi se sicer enakovredno delilo vsaj še v drugi stopnji. Pravim, naj bi se, ker to ni vedno pravilo. Stanje po katastru je z manjšimi izjemami, ki so rezultat novoveških, često dokumentiranih sprememb (npr. nakupov, dedovanj. . .), rezultat tega večstoletnega razvoja polja. Katastrskim parcelam sem vnesel hišne številke kmetij in kajž, ki pa niso kompatibilne z današnjimi. Zato mora vsakdo, ki ga to zanima, spremeniti oziroma prirediti te številke, kar pa je enostavno. S pomočjo jožefinskega katastra sem določil pripadnost zemljiškim gospostvom okoli leta 1790, tik pred razlastitvijo večine cerkvenih gospoščin, ki so svojo posest sicer držala stoletja in s tem omogočila hitro identifikacijo posameznih kmetij v pisanih virih s franciscejskim katastrom, ki v gospostvenem smislu ni kdovekako uporaben. Iz jožefinskega katastra sem v večino parcel vnesel posamezna ledinska imena, ki so deloma najstarejšega izvora, deloma pa so mlajša, a kljub temu zelo izpovedna. Opozoriti pa moram, da enačenje hišnih številk obeh katastrov, ki bi v načelu moralo veljati, ni vedno stoodstotno. Isto velja za jožefinske izmere parcel, ki dostikrat zelo odstopajo od dejanskega stanja. Zato je bilo potrebno vse parcele po franciscejskem katastru na novo izmeriti.

Iz tako dobljene slike nato izločimo vse pozno izkrčene površine: mejne njivske površine med posestjo dveh sosednjih vasi (Goriče—Letence: »pod stražo«), obrobne njive na slabših tleh, samotne parcele med travniki in gozdovi ter nekatere kajžarske njivske krpe. Če imajo kajže manjše njivske površine tudi v starejšem polju, jih je potrebno prišteti kmetiji, iz katere je kajža navadno izšla (prim. Srednjo vas!). To je praviloma enostavno. Izločanje nam pomaga tudi uporaba ledinskih imen, ki odšteje njive, kot so »gmajna, groblje, glince« itd. Medtem ko moramo vse gozdne površine odšteti od prvotnega vaškega zemljišča, si z nekaterimi travniškimi površinami često moremo pomagati pri sliki poljske razdelitve (prim. Letenc!).

V naslednji stopnji obdelave poiščemo v prvotnem polju skupine stalno si sosednjih hišnih številk, ki so nastale, ko so se delile starejše obdelovalne enote, saj se polje ob odcepitvi in nastanku novih kmetij ni zopet v celoti delilo na novo. Pomagati si smemo z izmero vsake enote v njivskem delu, ker predpostavljamo, da je delitev potekala dokaj enakopravno. Pred očmi moramo imeti tudi vsakokratni njivski minimum, ki na enoto znaša ponavadi med 2 in 3 ha (prim. Goriče!). Kmetije, ki so nastale iz iste enote, imajo ponavadi na isti stopnji razvoja v prvotnem polju enakovredni delež, zunaj njega pa si je vsaka po svoje dopolnjevala minimum. Z malo sreče in veliko časa se tako prikaže več faz delitve polja. Kot mlajše polje je upoštevati vedno ono, ki leži okoli hiše v sklenjenem kosu (celku), kar pa spet ni pravilo. Če polje ne dopušča nobenih združevanj parcel več, smo prišli do prvotnega stanja. Pri načrtnem in istočasnem koloniziranju neke vasi je postopek zato kaj hitro končan. Tipičen primer za to je Srednja vas, kjer se začetna in končna stopnja polja praktično ne razlikujeta.

Pri razvoju polja si deloma lahko pomagamo z vaškim hišnim tlorisom, saj je lega hiš ostajala večinoma ista, spreminjala

** Razprava v glavnih obrisih upošteva metodologijo, kakršno je razvil A. Pleterski v delu Župa Bled, nastanek, razvoj in prežitki, Ljubljana 1986, 156 str. Kolegi dr. Andreju Pleterskem se zahvaljujem za nekaj tehtnih nasvetov, ki mi jih je dal ob živahnih pomenkih o problemih te razprave!*

se je le velikost in namembnost. Ponekod stoje poslopja kmetij, ki so nastala iz iste enote, skupaj, ponekod pa na čisto drugem koncu! V tem primeru lahko vas v naselbinskem smislu časovno razdelimo na več delov. Opozarjam na klasično mnenje, da so obcestne vasi mlajše od gručastih, ki ne vzdrži kritike: Srednja vas je klasična obcestna vrstna vas, a je starejša od gručastega Zaloga.

Končno sliko, predvsem pa kronološko omejitev razvoja, dobimo s povezavo retrogradnega razvoja polja s pisanimi viri.** V našem primeru segajo na žalost komaj do 14. stoletja, a kljub temu določajo stopnjo razvoja. Šele s tako primerjavo dobijo listine (darovne in kupoprodajne) izpovedno moč, ker izvemo, za katero kmetijo je šlo. Iz verige pisanih virov, ki jo je potrebno sestaviti iz vseh mogočih zapisov do 1826, ki jih imamo v posameznem primeru na razpolago, pogosto zelo natančno datiramo delitev neke kmetije. Pri iskanju virov je potrebno določeno vedenje o organizaciji in funkciji organov, kjer naj bi se ti hranili. Predpostavljam, da sem uspel najti veliko večino zapisov do leta 1826, nekaj jih je gotovo uničenih, nekaj pa jih bo sčasoma prišlo še na dan.

Zadnja faza analize združuje vsa dognanja, ki so prišla na površje v postopku: potek naselitve, krčenje polja, družbene razmere, arhaizmi, ki so se ohranili do dandanašnjih dni, in gospodarstvo v posameznih obdobjih zgodovine Gorič, Letenc, Srednje vasi in Zaloga.

Opozorim naj še, da je slika, ki sem jo dobil lahko tudi drugačna. Na dvomljivih mestih sem na to vedno opozoril ali uporabljal pogojnik, toda v osnovi se dogajanje ni razlikovalo od ugotovljenega. Sicer pa mislim, da je pri tem zelo pomemben dejavnik domišljija v zdravih mejah — brez te ni novega.

Rekonstrukcija

1. Goriče in Vevarji

Vaško zemljišče se razteza po razgibanem terenu, ki ga na jugu in zahodu omejuje zemljišče Letenc (Pod Stražo, Glivnce, Straža), na vzhodu gričevnat kompleks gozda (gmajna Zavovka), na severovzhodu polje Srednje vasi, na severu zaselek Vevarji in gozd na strmem pobočju (gmajna), ki se nadaljuje proti vrhu Tolstega vrha (1715 m). Na zahodu je zemljišče ločeno od golniškega s potokom Goričica (ali Sevnik).

Največji in najbolj strnjen kompleks dobre zemlje, kjer so njive, se razteza pod vasjo (polje) v dolžini enega kilometra ob cesti Kranj—Golnik—Tržič in je razdeljen na 170 do 270 m dolge in 25 do 40 m široke proge v smeri zahod—vzhod. Na severu se ta kompleks zaključuje s cesto Goriče—Trstenik—Preddvor, onkraj ceste pa se že začenjajo njivske površine Srednje vasi. Njive slabše kvalitete so zahodno od vasi (Na dole), južno (Na rekle) in severno od vasi (Čevc in Velike njive), slaba kvaliteta pa »odlikuje« posamezne krpe med travniki in gozdiči vzhodno od vasi (Župence, Pod Stražo, Fanekovc). Podobna je kvaliteta travnikov na teh lokacijah.

Razen kmetij 1, 4 in 5, ki imajo vse njivske površine v mlajšem celku severno od vasi, imajo ostale osnovno posest v Velikem polju. Na splošno se na obravnavanem področju nikjer ne prepletajo njive posestnikov iz različnih vasi, če pa se, je to posledica zelo poznega nakupa itd. Goriško polje v izmeri 24,6 ha se znotraj deli še na sedem skupin parcel, ločenih deloma s kvaliteto zemljišča in z ledinskimi imeni. Od prvotnega polja lahko odštejemo južne skupine, ki merijo 7,75 ha (Na koncu polja, Na Bleke, Pod Stražo) ter 3,15 ha del zemljišča, kjer se ponovi razdelitev iz severnega dela polja le da v dvakrat manjšem obsegu (Kračece). Prvotno polje je torej veliko 13,7 ha (Pri kozolcu, Na ojstrne, Na klancu). Po katastru so površine Na kračecah razdeljene tako kot one Pri kozolcu, če namesto 6 SV vstavimo 10, in namesto 2 SV 15! Ta sprememba zagotovo datira v novi vek.

V prvotnem polju pravzaprav ne najdemo skupin stalno ponavljajočih se številk kmetij, z izjemo, da se 12 pojavlja v zvezi z 19, 10 in 17, da 21 in 22 predstavljata eno deljeno enoto (od 22 se je kasneje odcepila še 11), isto je z 8 in 18, 2 moramo sodeč po velikosti priključiti 12, 26 pa 6. Nobena od kmetij nima tod celotnih njivskih površin, razmeroma največ pa jih imajo 27, 6, 21 (+22+11), 10 in 24. Prvotno polje bi, v kolikor je bilo istočasno izkrčeno, zadoščalo 5—6 kmetijam (po 2,74 ali 2,28 ha). Toda nobena kombinacija iz te predpostavke, kar zadeva deljenje in nastanek novih kmetij, ne more pojasniti razvoja. Še najbolj je verjetna naslednja varianta: prvotno polje sta istočasno izkrčili in razdelili dve enoti. Prva A, je dobila 6,8 ha, B pa 6,9 ha njiv v izmenično se ponavljajočih se kosih. Sedež obeh enot ni jasen — glede na lego v vasi bi to lahko bili 6 ali 27 (A) in 24 ali 10 (B). Slika 1!

V naslednji stopnji se je A razdelila na tri enakovredne kmetije: 27 (2,2 ha), 6 (2,35 ha) in 21 (2,25 ha), B pa na dve: 10 (3,4 ha) in 24 (3,5 ha). Posamezne »praparcele« so deloma šle na tri oziroma dva dela, deloma pa so se porazdelile v celih kosih. Slika 2. V tretji stopnji so se kmetije delile naprej, zato pa je bilo potrebno izkrčiti dodatna zemljišča: najprej Kračece takoj za prvotnim poljem na jugu. Kmetija 27 se je razdelila na 27 (skupaj z novoizkrčenim zemljiščem 2,05 ha) in 15 (1,4 ha), 6 na 6 (1,8 ha) in 8 (0,85 ha), 21 na 21 in 22 (obe po 1,33 ha), 10 na 10 (2,55 ha) in 19 (1,8 ha) ter 24 na 24 (1,45 ha), 17 (1,3 ha) in 12 (1 ha). Glede na manjše površine 21, 22, 8, 17, 12 in 24 sklepamo, da so bile delitve le-teh nekoliko kasnejše, ker bi se istočasna delitev vseh enot enakovredno odrazila tudi v krčenju Kračec in Blek, Konca polja, Rekl, ki se začno takoj po delitvi Kračec.

*** Iskrena zahvala gre dr. Božu Otorepcu za pomoč pri rešitvi tržih hevrističnih in heraldičnih problemov!*

Približno v času druge stopnje je nastal zaselek Vevarji, ko si je v hribovitejšem svetu nad Goričami izkrčila približno 1,5 ha njiv kmetija 30, ki se je v naslednji stopnji razdelila na 30 (v celoti 2,03 ha celotnih njivskih površin) in 31 (1,95 ha). Ta delitev je zelo mlada. Sliki 4 in 5!

Zelo zagoneten je izvor enote C, ki jo sestavljajo 1, 4, 5, katerih polje in travniške površine sestavljajo celek severno in severnozahodno od vasi. Vse tri kmetije tvorijo celoto: 5 je nastala iz 4, še prej pa se je iz 4 odcepila 1. Njive enote 1 na vzhodu mejijo na njive kmetije 5 iz Srednje vasi. Na prvi pogled je očitno, da je bil glavni njivski kompleks te enote odcepljen od 1 (idealno ravna razmejitvena črta), zato je jasno, da je »pra« 1 obsegala še njivo ob poslopju 5 SV — torej je ta nastala iz 1 G. Delitev 4 na 4 in 1 je najbrž nastala pred nastankom Srednje vasi, a pozneje od druge stopnje razvoja Gorič. Celoten celek se naravnost ponuja kot sedež ministerialnega dvora, čeprav se resnici na ljubo nikjer ne omenja niti kot »hof«. Tak položaj mu omogoča tudi strateška lega sedeža na platoju Čevc, ki obvladuje celotno goriško polje in cesto Kranj—Tržič. Ministerialni dvor si je očitno izkrčil zemljišče povsem neodvisno od prvotnih enot A in B in njunih naslednic.

V končni stopnji so se slednje delile še naprej: 6 se je delila na 6 (1,45 ha) in 26 (0,35 ha v prvotnem polju), 8 na 8 in 18 (v prvotnem polju vsaka po 0,275 ha), 22 na 22 (0,47 ha v prvotnem polju) in 11 (0,65 ha). Kmetija 10 se je delila na 10 (1,45 ha v prvotnem polju) in 23 (0,5 ha). Slika 3! Te zadnje delitve, ki se tičejo prvotnega polja so nastajale sorazmerno kasno, ker gre za kajžarske drobce, ki se odcepljajo od gruntov, morda pa gre ponekod tudi za prodaje z vednostjo zemljiškega gospoda že v srednjem veku (prim. spodaj 22 in 11).

Ob sestavi franciscejskega katastra 1826 je bila situacija v najstarejšem polju taka: 8 in 18 (vsaka po 0,275 ha), 21 (1,12 ha), 22 (0,47 ha), 11 (0,65 ha), 24 (1,2 ha), 27 (1,3 ha), 6 (1,45 ha), 10 (1,45 ha), 23 (0,5 ha), 15 (0,9 ha), 19 (1,45 ha), 12 (0,8 ha), 2 (0,2 ha), 17 (1,3 ha), 26 (0,35 ha) — skupaj 13,7 ha.

Zadnja stopnja je zajela v kolonizacijski okvir tudi travniški kompleks na zahodu (Na dole, Trste, Župence), kjer so se oni z najmanj zemlje v prvotnem polju dodatno oskrbeli z njivami (15, 17, 16, 11, 23, 12), v kolikor se niso že na jugu (24, 23, 17, 19, 27, 8, 18, 6).

Čeprav se Goriče posredno omenjajo leta 1221[1], do začetka 14. stoletja ni nobenih vesti o vaški posesti, njenih lastnikih in kmetih. Naključno ali ne — prvih nekaj listin govori o prodaji kmetij »avtohtonih« plemenitnikov iz Gorič: leta 1329 in 1331 sta Henrik iz Gorič (zaradi jasnosti odslej Goriški) in njegova žena Evfemija prodala kranjskemu meščanu Valterju Nemcu (dem Teuczschen) dve kmetiji (hube) v Goričah.[2] Člana rodbine Bertold in hči Marjeta sta 1336 prodala istemu Nemcu še trato (anger), ki je ležala pri travniku Janža Goriškega.[3] Njihov sorodnik Ulrik, župnik pri Paldramsdorfu na Avstrijskem, mu je leta 1341 prodal še tretjo kmetijo.[4] To posest moremo le posredno izenačiti z ono, ki jo da geneza zemljiške razdelitve.

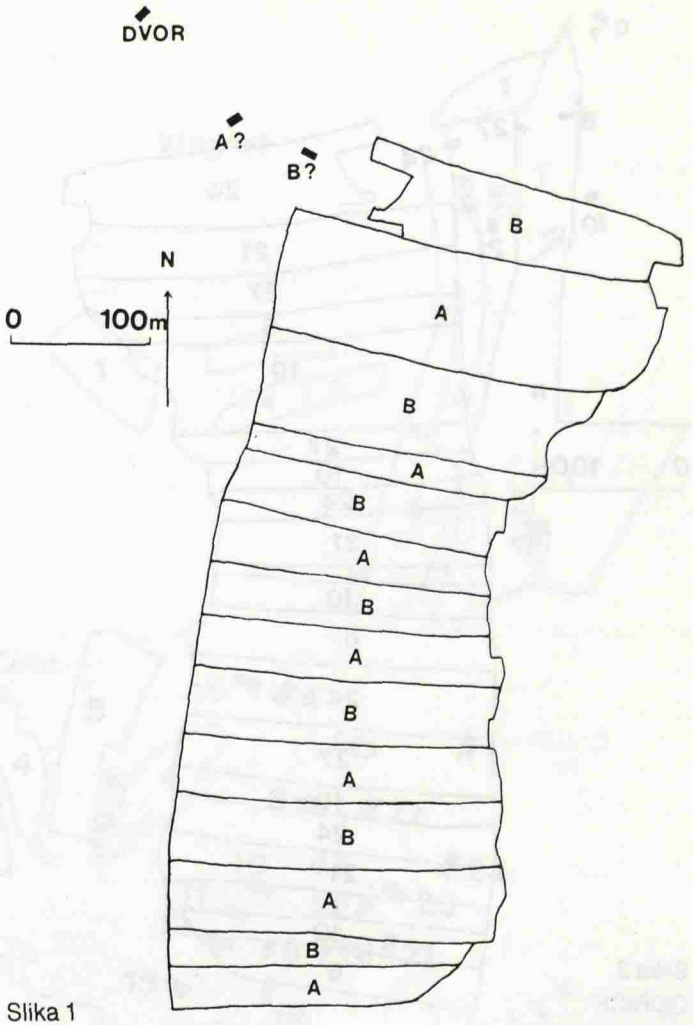

Slika 1
GORIČE
(prva stopnja)

Do izdelave katastra (1826) je lastništvo seveda že zdavnaj šlo skozi več rok. Toda katerih? Največji kompleks posesti v Goričah je še med 1749—1790 imel beneficij kranjske kostniške kapele na tamošnjem pokopališču: kmetije 6, 7 (obe po pol hube), 12, 15, 24 in 27 (vse cele hube) ter kajže 3, 13 in 26.[5] Samo za eno kmetijo vemo, kdaj jo je kostnica neposredno prejela: med 1366 in 1368 sta sinova pokojnega ljubljanskega meščana Markusa, Jakob in Janž, zastavila in zatem prodala kostnici kmetijo, dve njivi in travnik v Goričah.[6] Kmetije Goriških smemo iskati v enotah 6, 15 in 27, Markusovo pa v 24 (morda celo v 12?). Natančnejša identifikacija kmetij s posameznimi omembami niti ni nujna, ker je Nemec vse dobil v krajšem

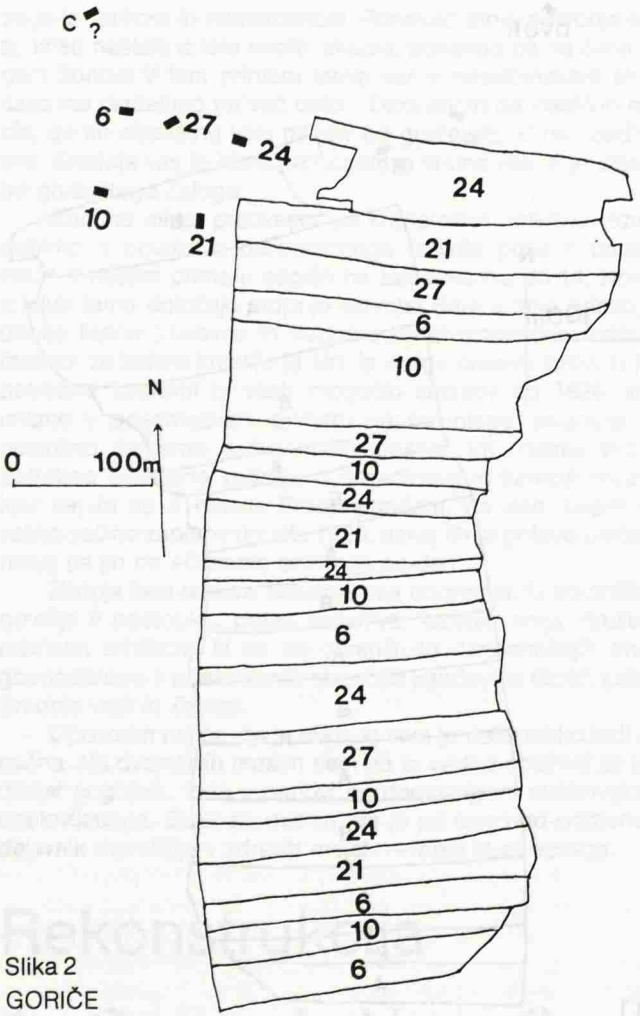

Slika 2
GORIČE
(druga stopnja)

času. V poznejšem razvoju je Nemec prepustil tri kmetije (6, 15 in 27) in trato kostniški kapeli, a se je dokumentacija o tem najbrž izgubila, morda prav leta 1442, ko so knezi Celjski zasedli Kranj in iz zakristije župnijske cerkve odnesli številne meščanske in plemiške listine.[7] Tako odstopanje (poklanjanje) je zelo pogosto in deloma velja med premožnejšimi meščani kot pravilo. Trato, ki se omenja leta 1336 je kostnica imela kot dominikalno zemljišče vse do prisilne razlastitve in prodaje na dražbi leta 1790. Gre za travnik Fanekovc ob cesti Tenetiše—Goriče, ki ga je skupaj z drugo kostniško lastnino kupilo gospostvo Visoko (stanje 1826). Travnik Janža Goriškega je zategadelj moral biti oni, ki je pozneje bil razdeljen med kmete (severno od Fanekovca). Med leti 1749 in 1790 se je kmetija 6 razdelila med 6 in 7, posest pa je vsa ostala 6.[8] Kmetijo 12 je kostnica prejela nekoč do leta 1539, ko se prvič omenja v kostniškem urbarju.[9]

Prodaje v 14. stoletju dokazujejo, da je stanje razvoja zemljiške razdelitve že bilo v tretji fazi, ki smo jo zgoraj izpeljali neodvisno od pisanih virov.

Tretja kmetija, ki se je razvila iz enote A (21), je bila najkasneje v 14. stoletju fevd Ortenburških: leta 1391 jo je dal za jutrnjo (običaj nakazila določenega premoženja ženi po poroki) Nikolaj Stainer iz Kamna pri Begunjah svoji mladi ženi Katarini Lamberger.[10] Kasneje so jo Stainerji spremenili v pravi alod — 1428 jo je podedoval Nikolajev nečak Lenart.[11] Med letoma 1428 in 1485 je najprej razpadla na 22 in 21, zatem pa 22 še na 11. Zadnjo je 1485 prodal kmet Peter Ribnikar z otroki kapeli Sv. Lenarta v kranjskem špitalu in je bila takrat ocenjena kot tretjina hube (drittail ainer hueben).[12] Delitev je nastala z vednostjo in odobravanjem zemljiškega gospoda Gašperja Stainerja, ki je listino tudi pečatil. Tako okrnjena kmetija 22 se eksplicitno imenuje šele leta 1749. Vse tri enote so do 1790 ohranile zemljiškega gospoda, kot so ga imele po 1485, kmetijo 11 pa je po razlastitvi kupilo gospostvo Kamen (stanje 1826),[13] ki je s tem zopet združilo v eni roki lastništvo nad posestjo enote »pra 11«.

Iz kmetije 6 se je do tretje stopnje odcepila 8, ki jo je najkasneje leta 1411 volila štiri leta pozneje že pokojna mati Doroteje, vdove po Jakobu iz Perovega. Toda ta vse do 1415 ni izpolnila želje svoje matere. Kmetija, kjer je sedel Jakob Štrupikorec, je bila prisojena bratovščini Naše ljube gospe v kranjski župni cerkvi.[14] Kmetijo je mesto Kranj leta 1452 z drugo posestvijo nekaterih kranjskih bratovščin prodalo župniku Matevžu Keferju, da bi z izkupičkom plačalo popravilo farne cerkve.[15] Po pogodbi je Kefer moral vso posest prepustiti oltarju Sv. Jurija v kranjski cerkvi, ki je hubo v Goričah držala do 1790.[16] Pravzaprav se je posest 8 med 1452 in 1749 enakopravno razdelila med 8 in 18 (vsaka po pol hube) — po 1790 do (najmanj) 1826 je bila 8 last župnije Kranj, 18 pa gospostva Kamen.

Do tretje faze se je od 24 poleg omenjene 12 istočasno odcepila tudi 17. Leta 1476 jo je daroval vikar cerkve Sv. Petra v Selcah nad Škofjo Loko Jurij Kytzpüchl bratovščini Sv. Rešnjega telesa v Kranju, ki jo je obdržala do leta 1790, zatem pa jo je še 1826 imelo gospostvo Schönbüchel.[17]

Iz 10 se je razvila 19, ki se omenja 1612, ko je že spadala k posesti podružnice Sv. Andreja v Goričah. Istočasno se omenja kot posest fare Naklo tudi 23, ki se je razvila iz 10 še kasneje.[18] Sama 10 se omenja šele 1749 kot posest podružnice Sv. Dominika v Tenetišah.[19] V teh primerih gre zgolj za izginulost pisanih virov, ne pa za pozen razvoj. Kmetijo 10 je po 1790 dobilo gospostvo Preddvor, 23 je ostala, 19 pa postala last nakelske fare.[20]

Razvoj kmetij 1, 4 in 5: Iz modificiranega sedeža dvora sta se razvili kmetiji 1 in 4. Prav tu je bil še konec 14. stoletja sedež Goriških. To nam potrjuje tudi opis lege travnika Pibrovica, ki ga je po stricu Jakobu Agotniku podedovala Marjeta Komatar iz

Kranja okoli leta 1422, a je bil že tako obremenjen s hipoteko, da ga je kranjski mestni sodnik prisodil upnikom in sodedičem kranjskim meščanom Petru Kelu, Primožu Parilu in Janezu Krulcu.[21] Po opisu je ležal poleg travnika Ulrika Goriškega. Leta 1826 leže okoli Pibrovice travniki kmetij 4, 12 in 15, ter kajža 16, ki zaradi poznega nastanka iz 12 ali 15 takoj odpade. Iz istega razloga iz igre izpadeta tudi 12 in 15 in v poštev pride le 4. Ne sme nas motiti, če se tedaj Goriški ne pojavljajo v virih: Marjeta Komatar je kranjskemu sodniku mogla dokazati svoje pravice le s starejšimi dokumenti. Verjetno je bila v starejšem dokumentu, ki ga je pokazala sodniku lega travnika, res opisana tako kot zgoraj in jo je dal sodnik v listino iz 1422 le prepisati.

Gre torej za interpolacijo arhaizma. Taka listina bi lahko datirala v čas okoli leta 1363, ko je v Goričah res živel Ulrik

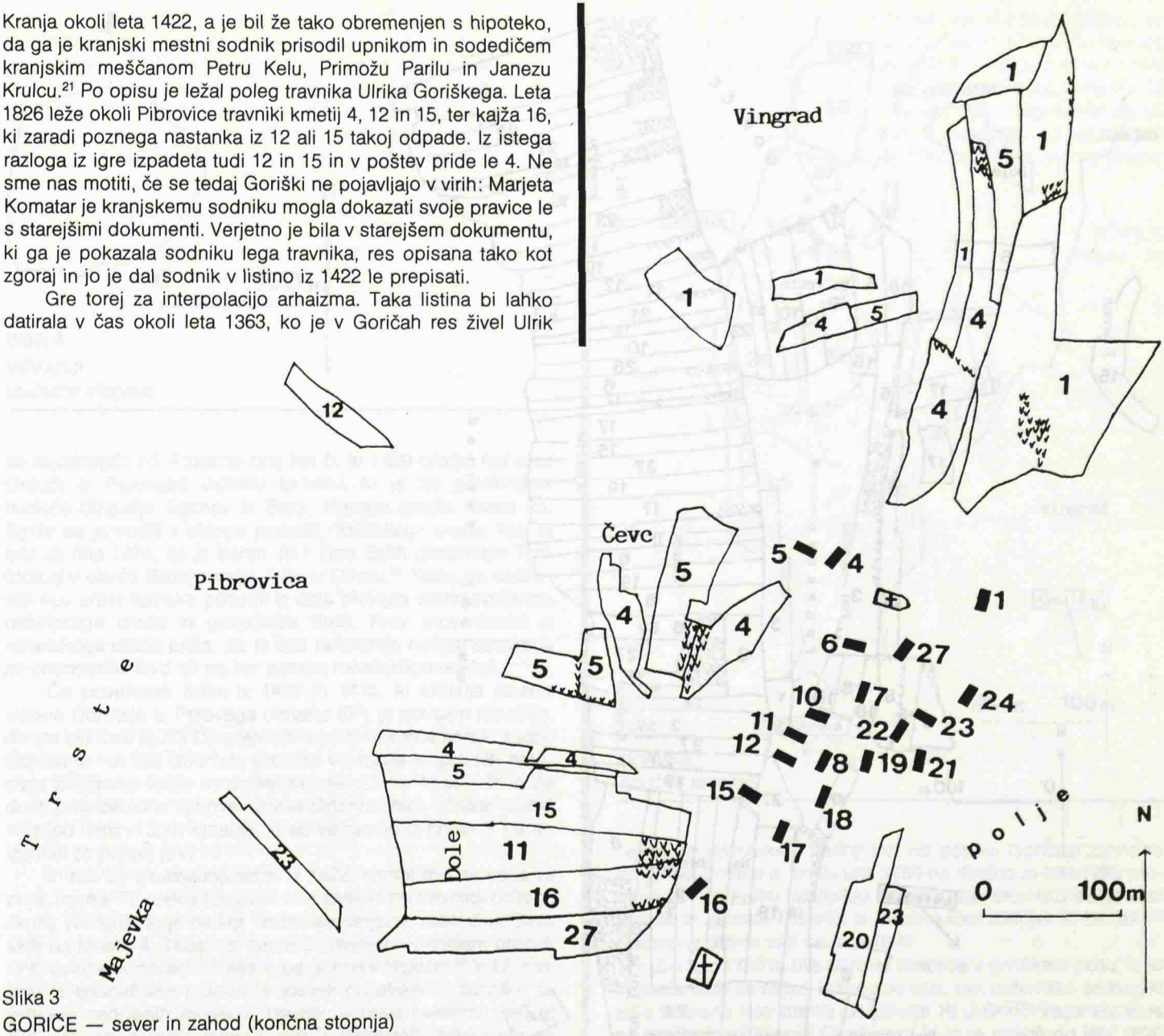

Slika 3
GORIČE — sever in zahod (končna stopnja)

Goriški z ženo Kuno (Kunigundo?).[22] Ker se od druge polovice 14. stoletja Goriški več ne omenjajo, sklepam da so (vsaj) v moški liniji izumrli v ženski pa so se kvečjemu poročili drugam in se za vselej izselili iz Gorič. Morda jih je doletela celo zelo pogosta usoda ubobožanja in popolnega pokmetenja. To je manj verjetno, ker bi se moral vsaj sedež kmetije 4 kasneje imenovati »dvor« (hof), česar ne zasledimo niti pri eni goriški kmetiji. Gotovo je po smrti zadnjega Goriškega ostanek familije odprodal ali poklonil preostanek posesti predvsem cerkvenim ustanovam: 4 je dobila nakelska fara, čeprav se prvič omenja 1612 skupaj s 5 (in 19, 23), ki se je dotedaj odcepila od 4.[23] Obe kmetiji sta bili v okviru nakelske posesti še 1826. Kmetijo 1, ki

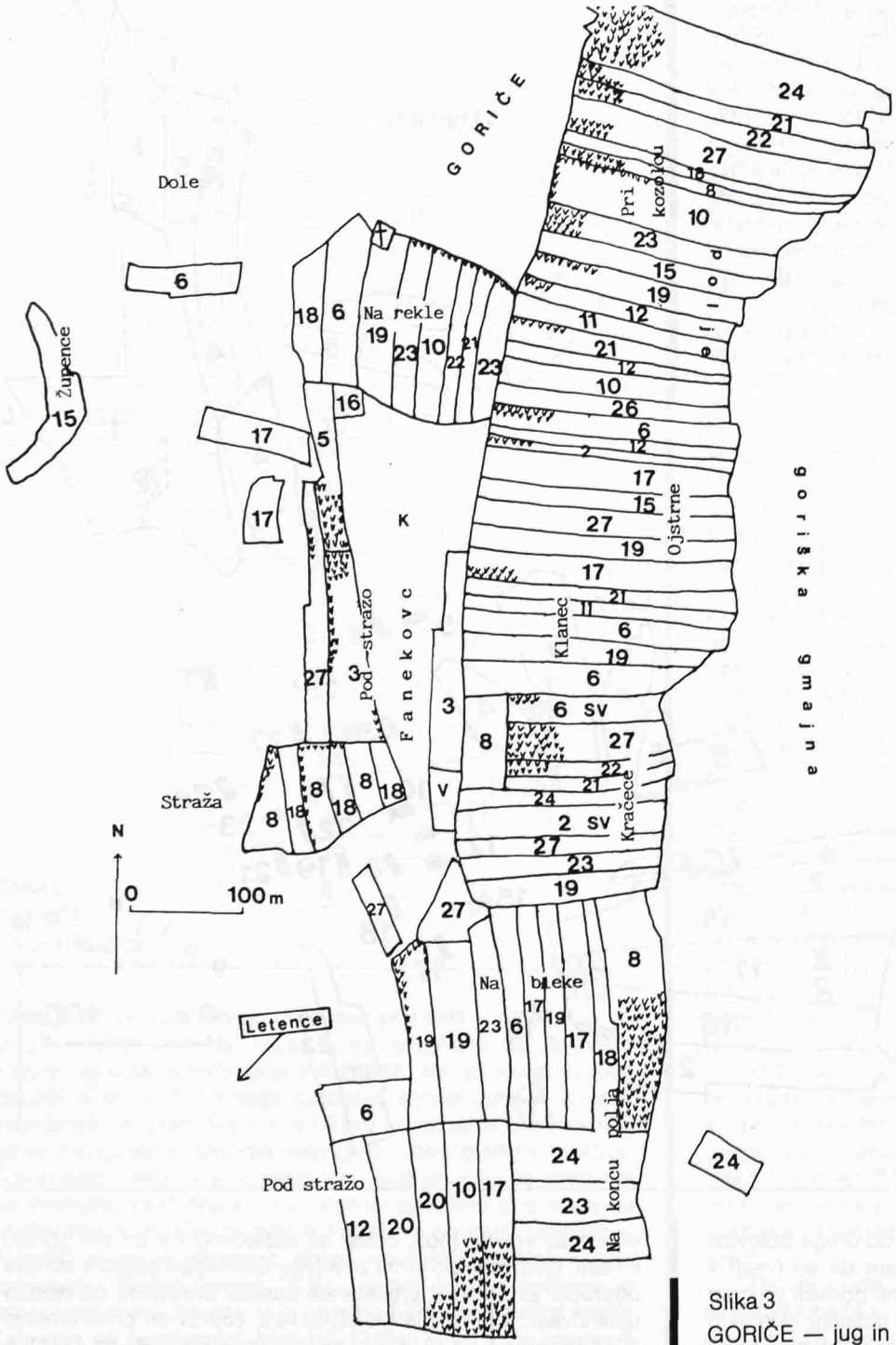

Slika 3
GORIČE — jug in vzhod
(končna stopnja)

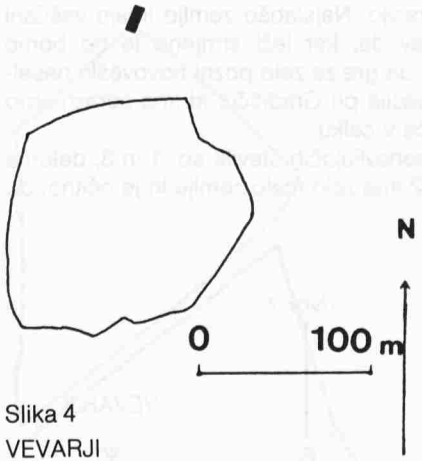

Slika 4
VEVARJI
(začetna stopnja)

se je odcepila od 4 znatno prej kot 5, je 1429 prodal kot alod Gregor iz Perovega Jakobu Ekkerju, ki je bil predhodnik bodoče dinastije Egkhov iz Brda, Novega gradu, Turna itd. Egkhi so jo vodili v sklopu posesti nakelskega urada, kjer je bila do leta 1674, ko je baron Jurij Žiga Egkh gospostvo Turn (doslej v okviru Brda) prodal Adamu Dinzlu.[24] Tedaj so oblikovali nov urbar turnske posesti iz dela bivšega srednjeveškega nakelskega urada in gospostva Brdo. Prav provenienca iz nakelskega urada priča, da je bila ta kmetija nekdaj smatrana za ortenburški fevd ali pa kar posest nakelskega urada!

Če povežemo listini iz 1429 in 1415, ki omenja posest matere Doroteje iz Perovega (kmetijo 8)[25], je povsem mogoče, da sta bili mati in hči Doroteja po rojstvu oziroma poroki zadnji Goriški in kot taki obdržali, prenesli na moža ali prodali preostale družinske fevde in alode. Kmetijo 21 (iz A) so očitno že dosti prej izvzeli iz njihove uprave Ortenburžani, vendar najbrž ne pred letom 1300. Kmetije, ki so se razvile iz enote B pa so izgubili že precej prej.

In res se v naslednji listini iz 1422, komaj dva meseca za prvo, travnik Pibrovica lokalizira le s soseščino travnika nekega Janža Winterja, ki je bil kot kmet zelo verjetno naslednik Goriških na kmetiji 4. Tedaj so namreč omenjeni Kranjčani prodali »Pibrovico« bratovščini Naše ljube gospe v Naklem.[26] V 17. stoletju je bratovščina prepustila travnik nakelskemu župniku za izdelavo cerkvenih računov. Travnik je ostal nakelski vse do 1788, ko ga je kupil Janez Fister iz Naklega[27], zatem sta ga 1826 imela Peter Fister iz Naklega in Jožef Hafner iz Stražišča.

Ivan Vrhovnik brez navedbe vira omenja, da je dobila cerkev sv. Lamberta v Zalogu leta 1493 dva travnika in njivo. Moti dejstvo, da je bila cerkev posvečena šele leta 1521, kar pa še vedno dopušča, da gre pri tej daritvi res za naš Zalog.[28] Lahko bi šlo za travnika Majevka (zahodno) in Kokra (jugozahodno) od Gorič, ki se prvič omenjata sicer šele 1684 skupaj s travnikoma

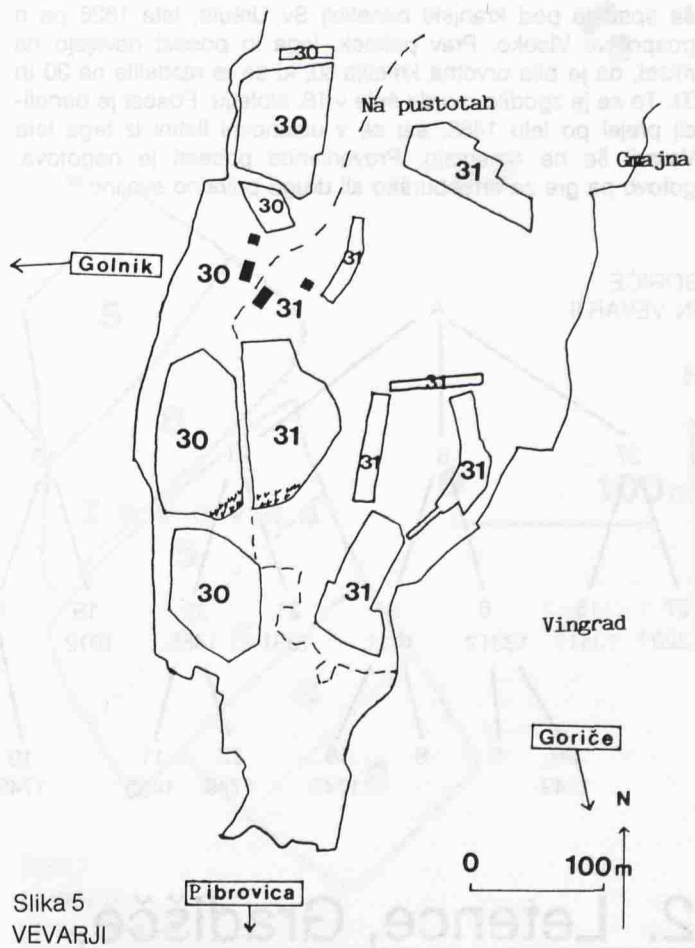

Slika 5
VEVARJI
(končna stopnja)

Lesjek in »Glinjek«.[29] Zadnji leži ob potoku Goričica zahodno od Gorič. Posest je prišla leta 1786 na dražbo in bila 1790 prodana Janezu Fistru (Majevka), Matevžu Bohincu iz Srednje vasi (Kokra) in Jakobu Toporšu iz Srednje vasi (Glinjek in Lesjek).[30] Takšno je stanje tudi še leta 1826.

Do leta 1790 je bila parcela Kračece v goriškem polju, ki jo je imela 1826 kmetija 6 iz Srednje vasi, last trsteniške cerkve, ki jo je neznano kdaj dobila od kmetije 10 iz Gorič. Tega leta jo je na dražbi kupil Tomaž Cimerman, ki jo je nekoč do leta 1826 prodal Jožefu Rebolju iz Srednje vasi (=6 SV=Štrukljeva kmetija).[31]

Nastanek kajž spada v obdobje 16. (9, 16 in 20) do 17. stoletja (3, 13, 14 in 25). Zaselek Vevarji je nastal dokaj pozno, najverjetneje v 14. ali 15. stoletju kot rezultat rovtarske kolonizacije. Omenja se šele 1749 (u belem logu), ko sta tod že bili dve kmetiji — na 30 je sedel Vevar, na 31 pa Veternik. Tedaj je posest

še spadala pod kranjski beneficij Sv. Uršule, leta 1826 pa h gospostvu Visoko. Prav priimek, lega in posest navajajo na misel, da je bila prvotna kmetija 30, ki se je razdelila na 30 in 31. To se je zgodilo morda šele v 18. stoletju. Posest je beneficij prejel po letu 1483, saj se v ustanovni listini iz tega leta Vevarji še ne omenjajo. Provenienca posesti je negotova, gotovo pa gre za ortenburško ali drugo privatno svojino.[32]

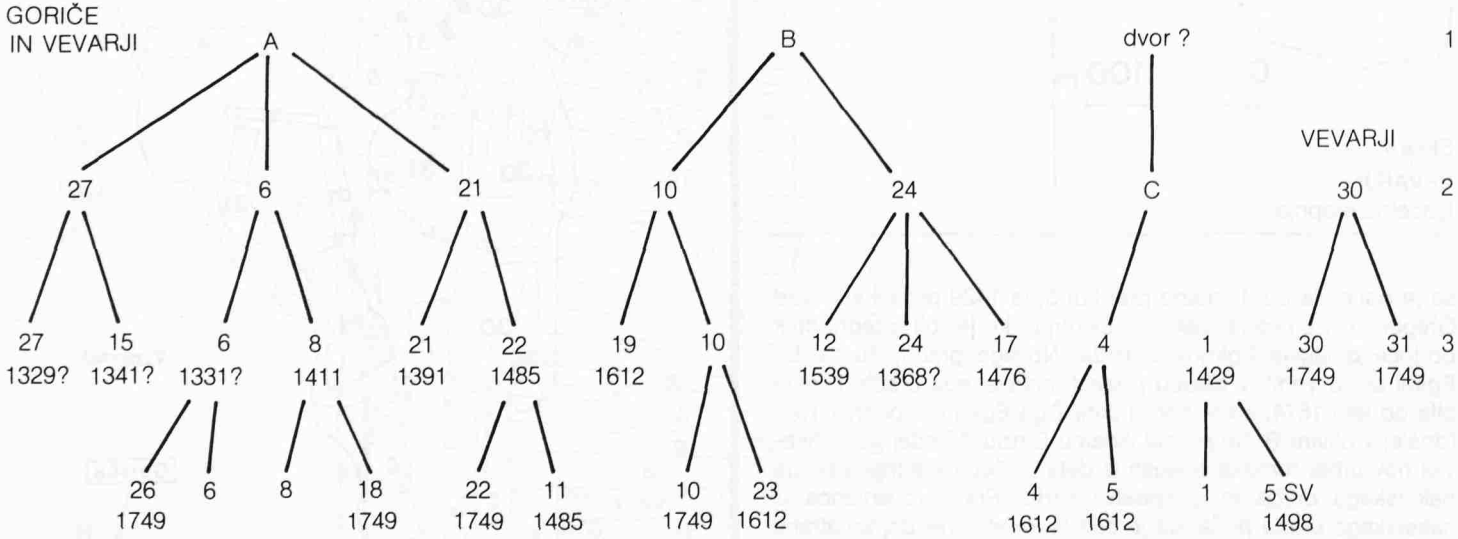

2. Letence, Gradišče, Kamnjek in Zavoda

Vaško zemljišče leži na razgibanem svetu ozkih dolinic in gozdnatih vzpetin. Na jugu ga omejujejo travniki vasi Tenetiše, na jugozahodu sega do pobočij Udenboršta oziroma potoka Zavoda, onstran katerega ležijo na manjših zajedah kajžarski zaselki Zavoda in Kamnjek oziroma samotna kmetija pod vzpetino Gradišče, ki že predstavlja del hribovitega Udenboršta. Na severu in severovzhodu meji na zemljišče Gorič, s čigar njivskimi površinami se stika na ravninskem delu Pod Stražo, a se ne prepleta. Na vzhodu je ozemlje omejeno z južnim delom Gmajne. Severni del vaškega zemljišča je pretežno gričevnat in porasel z gozdom (Na brdu, Klemenčev kraj), medtem ko je zahodni in jugozahodni svet raven. Tu leže najboljši njivski kompleksi Zavovka, Zalog, deloma Prevoje in dobri travniki (Hrvatovca). Njivske površine Pod Stražo so slabše kvalitete in s svojim mejnim položajem na drugotno goriško polje opozarjajo na kasnejšo kolonizacijo. Najslabšo zemljo imajo vaščani zaselkov Kamnjek in Zavoda, ker leži strnjeno je ne bomo obravnavali, saj je jasno, da gre za zelo pozni novoveški naselbini. Drugačna pa je situacija pri Gradišču, ki ima sorazmerno solidno kvaliteto zemljišča v celku.

Skupine stalno se ponavljajočih številk so: 1 in 3, deloma 7 in 8 ter 5 in 9. Kmetija 2 ima zelo malo zemlje in je očitno, da gre za najmlajšo enoto. Kmetija 4 ima z izjemo ene njive v »Zavovki« vso ostalo na obrobju posameznih njivskih celot ter jo lahko tako kot 1 in 3, ki zaradi stalne sosednosti tvorita eno enoto, lahko izločimo iz prvotnega obsega vaškega zemljišča.

Iz vsega povedanega je jasno, da moramo kot prvotno letenško polje vzeti njive Zavovka. Če odštejemo nekaj obrobnih parcel, ki kvarijo sliko, dobimo polje v velikosti 4,1 ha. Prvotno ga je uživala ena sama kmetija, po vsej verjetnosti 8, ki leži na najbolj neposredni liniji do polja. Kmetija 8 in 5 imata sicer obe njive v prvotnem polju, vendar upoštevanje okoliških travniških površin, ki so na jugu last 8, na severu (Hrvatovca) pa last kranjske župnije (tako kot 7 in 8), potrjuje prvenstvo 8. Prvotno krčenje je tod torej zajelo le približno 200 m širok in 1 km dolg pas med potokom Zavod in gozdnatim gričevjem na severovzhodu. Slika 6!

V drugi stopnji se je 8 razdelila na 8 (1,9 ha njivskih površin) in 5 (2,2 ha). Obe sta si izmenično razdelili oba kosa polja. Takoj zatem je prišlo do novega krčenja: 8 je izkrčila dve obrobni parceli v Zavovki (1 ha) in se razdelila na 8 (2,15 ha) ter 7, ki je izkrčila 1,5 ha veliki parceli na pobočju nad Prevojami (skupaj 2,5 ha). Opazimo, da sta si obe enoti prvotno polje raz-

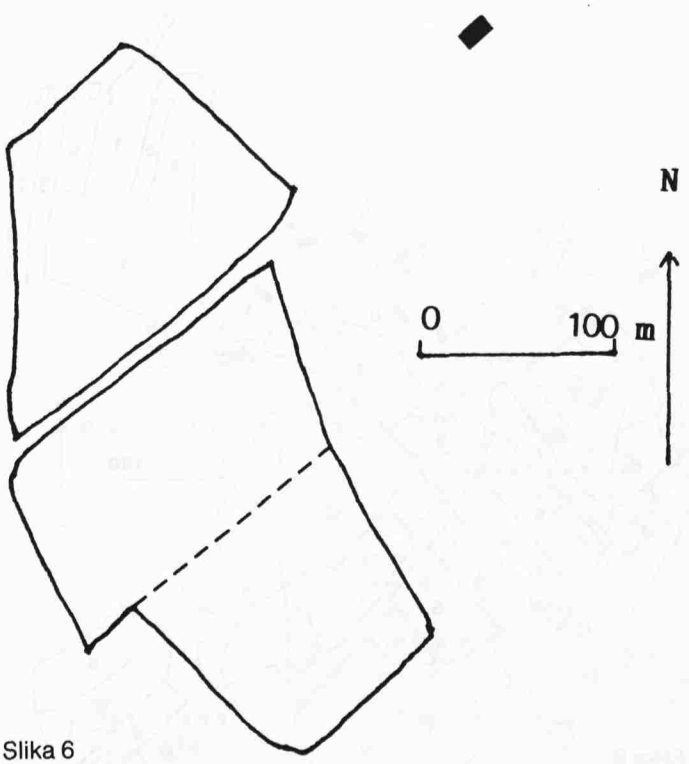

Slika 6
LETENCE
(prva stopnja)

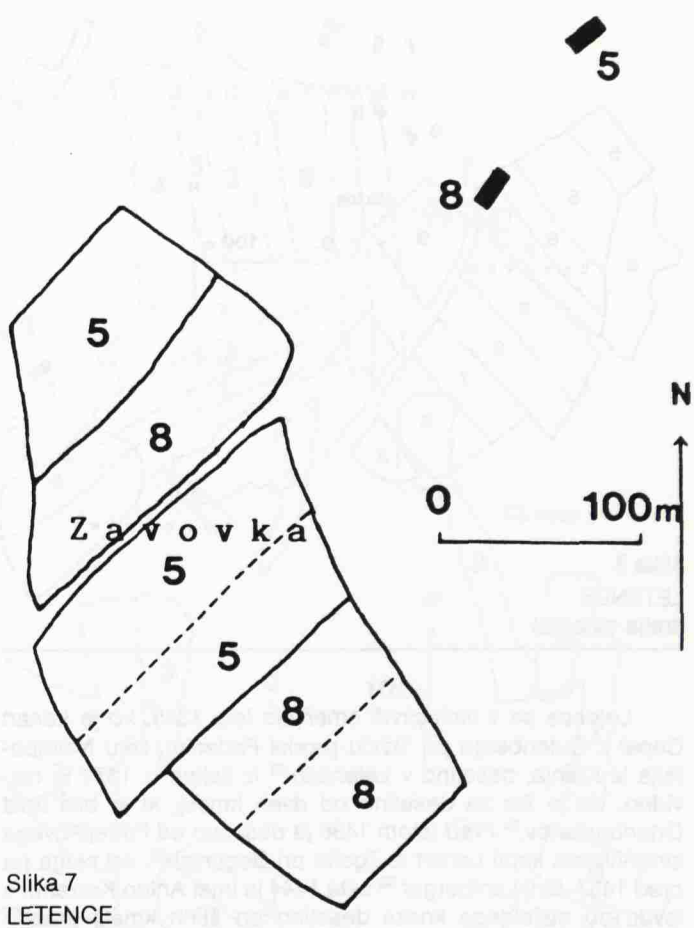

Slika 7
LETENCE
(druga stopnja)

delili povsem enakovredno, potem pa sta šli vsaka po svoje. Kmetija 5 je izkrčila 0,3 ha velik košček v severnem delu Zavovke in se razdelila na 5 in 9. Obe enoti sta skupaj izkrčili 1,3 ha njiv nad Prevojami, 9 pa še 0,75 ha površin v Zalogu pod vasjo. Skupaj sta imeli 2,4 (5) oziroma 2,15 ha (9) njiv. Zanimivo je, da si ti enoti nista pravično razdelili prvotnega polja, toda večjemu deležu 5 je sledila povrnitev 9 v »Zalogu« na prav tako dobrem zemljišču. Sliki 7 in 8!

V četrti stopnji se je 5 delila na 5 in 1, 7 pa na 7 in 4. Staro zemljišče ni preneslo nadaljnjih delitev, moralo je priti do novih večjih kolonizacijskih podvigov. Prav pod vodstvom novonastale 1, so 1, 4, 5 in 9 kolonizirale obsežno polje Pod Stražo. Obrobna lega in majhnost kmetije 4 nakazujeta možnost, da je nastala kasneje kot npr. 1, saj ni nikjer enakopravno udeležena s parcelami — njene parcele leže z izjemo one v Zavovki na obrobjih njivskih kompleksov. V tej stopnji so njivske površine kmetij merile: 2,5 ha (5), 4,6 ha (1), 1,7 ha (4), 1,9 ha (7), 2,5 ha (9) in 2,15 ha (8). Slika 9! Krčenje Pod stražo je sočasno s tretjo stopnjo goriškega krčenja tod!

V zadnji stopnji se je naprej delila le še 1 — v glavnem zaradi svoje velikosti, ostale kmetije so si dodatne njivske površine poiskale individualno na svojih travnikih v Glivncah, Na brdu, Prevojah. 1 se je zatem razdelila na 3 (2,4 ha njiv), zatem pa še na 2 (1,35 ha), sama pa je z novimi krčenji obdržala 3,4 ha njiv. Enakovredno se je razdelilo polje le med 1 in 3, 2 pa je dobila od 1 najbrž le del »zaloga«, ki ga je deloma tudi sama izkrčila. Tak razplet kaže, da je pri delitvi 1—3 šlo za enakopravno kmečko delitev, 2 pa je nastala na čisto kajžarski način. Sliki 10 in 11!

Zaselka Kamnjek in Zavoda sta zelo kasna in za našo obravnavo nepomembna, zato pa je izjemno važno vprašanje Gradišča. Srednjeveški viri jasno navajajo gradišče (purchstall) in kmetijo na tem mestu, ki je imela zemljišče v celku — njivskih površin pa za 1,8—2 ha. Gradišču moremo pripisati namembnost ministerialskega dvora oziroma stolpa v zvezi z Letencami, ki so nastale kasneje kot Goriče, predvsem pa s širšim področjem nekdanje kronske posesti severno od Kranja. Slika 12!

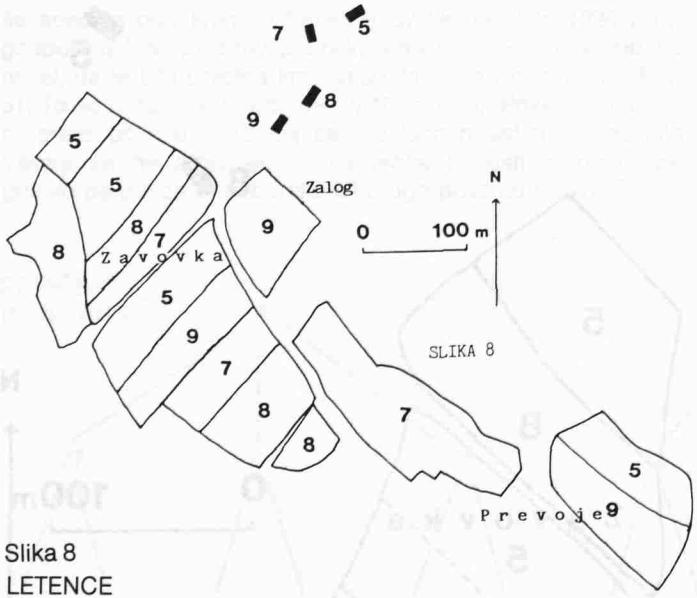

Slika 8
LETENCE
(tretja stopnja)

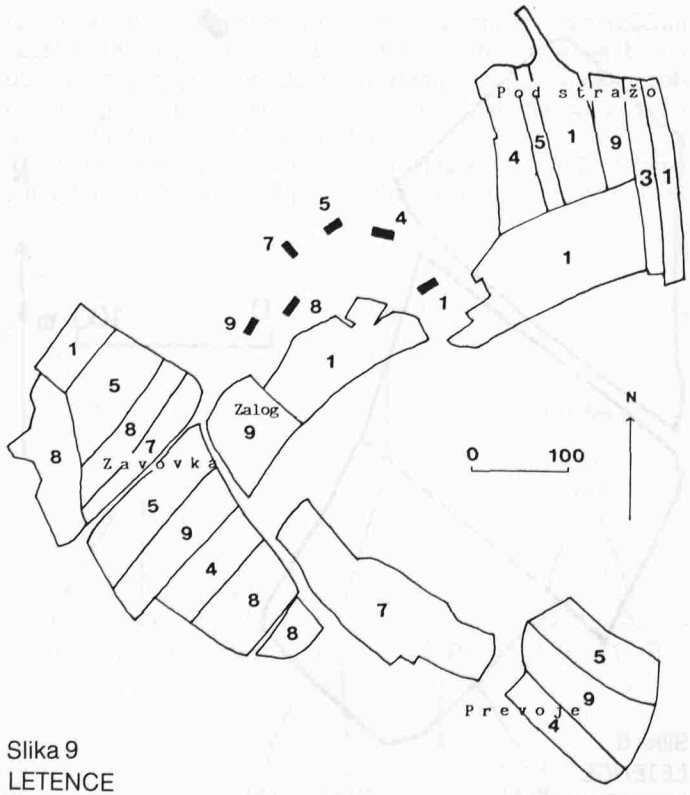

Slika 9
LETENCE
(četrta stopnja)

Letence se v virih prvič omenjajo leta 1345, ko je Lenart Cepel z Gutenberga pri Tržiču prodal Frideriku, zetu Neimhoferja iz Kranja, desetino v Letencah.[33] Iz listine iz 1374 je razvidno, da je šlo za desetino od dveh kmetij, ki je bila fevd Ortenburžanov.[34] Pred letom 1436 je desetino od Friderikovega sina Viljema kupil Lenart iz Zgoše pri Begunjah[35], od njega pa pred 1457 Jurij Lamberger.[36] Leta 1444 je imel Anton Karzaner v fevdu od deželnega kneza desetino od štirih kmetij (hub).[37] Desetina od prvih dveh kmetij (ortenburški fevd) je konec 15. stoletja prešla na Lenarta in Jurija Kacijanerja, ki sta jo 1495 prodala kaplaniji v kranjskem špitalu.[38] V celoti je po teh virih bilo v Letencah šest kmetij (hub), kar potrjuje tudi urbar kriškega urada iz okoli 1420: »zu Letenicz sind zwo huben, gehornt den pharrer zu Kraynburg, daselbs zway guter sind des Lamberger vnd des von Cili IIII guter. . .«.[39] Najbrž je tedaj Lamberger začasno imel dve župnijski kmetiji. Šest kmetij ustreza četrti stopnji razvoja polja (kmetije 1, 4, 5, 7, 8 in 9). Zanimivo je, da Ortenburžani niso imeli desetine od svojih, temveč od župnijskih hub! Enako posestno stanje je bilo še leta 1498, 1569 in 1626 v urbarjih bivšega ortenburškega nakelskega urada.[40] Kataster iz 1826 kaže, da gre pri župnijskih kmetijah lahko le za 7 in 8, nakelskemu uradu pa so pripadale 1, 5, 9 in 4. Urad je bil po 1510 vključen kot samostojna enota v gospostvo Brdo.[41] Ko se je 1677 iz gospostva Brdo oziroma nakelskega urada izločilo gospostvo Turn, je le-to prejelo kmetiji 1 in 3, novo nastalo gospostvo Golnik (Gallenfels) 5 in 9, gospostvu Brdo pa sta ostali kmetiji 2 in 4. Ker se 2 omenja leta 1662, je morala kmetija 3, sodeč po poljski razdelitvi nastati med leti 1626 in 1662, vsekakor nekaj prej kot kmetija 2, katere nastanek ima kajžarski značaj.[42] Odprto ostaja vprašanje, zakaj se med leti 1461 in 1539 namesto štirih »nakelskih« kmetij v vseh urbarjih in drugih virih omenjajo le tri.[43] Je bila ena kmetija, recimo najmanjša in najmlajša (4) pusta? — je bila to še verjetneje 1? — je nekdo imel dve kmetiji hkrati? — je bila ena zastavljena?

Takih težav pri župnijskih kmetijah nimamo. Kranjski župnik jih je dajal po kupnem pravu v zajem. Od konca 16. stoletja je plemič Sebastijan Harrer, imetnik gospostva Hrib pri Preddvoru in (verjetno tudi) Preddvora, po svojem sorodniku Juriju zadržal kmetijo 7 vse do leta 1604.[44] Problem je nastal, ko je Sebastijan Harrer ob prodaji kmetije leta 1604 izvzel velik travnik Kraj (mišljena je Hrvatovca) in ga priključil imenju Prevole. Ljubljanski škof Tomaž Hren je zahteval travnik nazaj, ki pa ga je kranjski župnik dobil šele leta 1645. Prav na območju kasnejše Hrvatovce moramo iskati ekvivalent travniškim površinam kmetije 8, ki jih ima večidel pod Zavovko. Podobno je ravnal sredi 18. stoletja zakupnik kmetije 7 plemič Franc Passarelli, ki je pol kmetije spremenil v travnik.[45] Kataster iz 1826 ne kaže večjih anomalij zemljiške razdelitve, zato sklepam, da jo je nje-

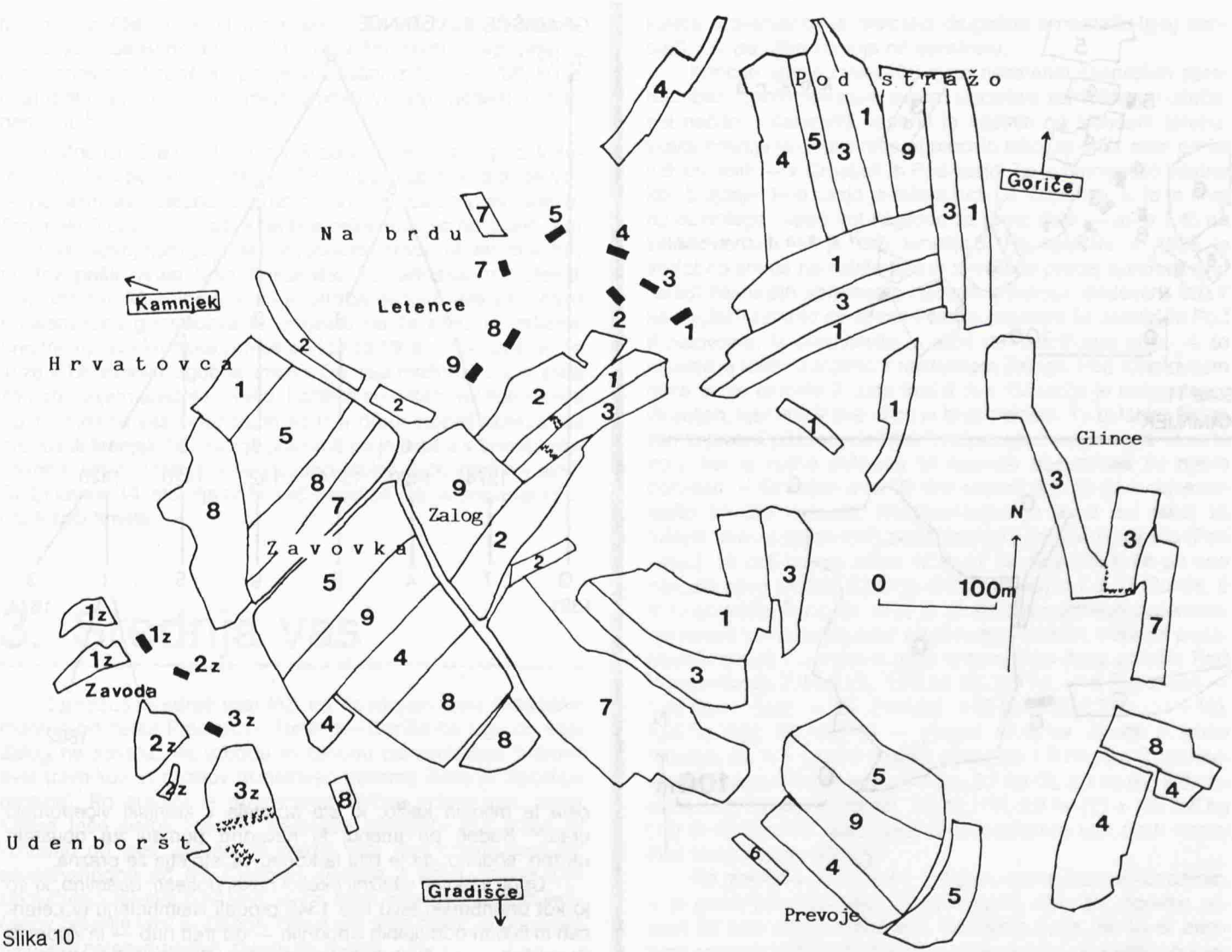

Slika 10
LETENCE IN ZAVODA
(končna stopnja)

gov naslednik spremenil do 1826 nazaj v ornice. Kranjska župnija je obdržala kmetiji 7 in 8 vse do zemljiške odveze leta 1848, Hrvatovco pa do agrarne reforme po drugi vojni.

Slika Letenc kaže ostro polarizacijo med farno in bivšo ortenburško posestvijo — obe v stoletjih v osnovi nista menjali gospodarja.

Z ozirom na jasno ločnico med zemljiškim kompleksom kranjske fare in bivše ortenburške posesti domnevam, da je fara dobila dobesedno polovico zemljišča (skupaj s travniki) že v drugi fazi razdelitve polja, ko sta si enoti 5 in 8 razdelili posest: 8 jugozahodno in 5 severozahodno od bodoče vasi.

Zanimivo je vprašanje nastanka, namembnosti in lastništva naselbine na Gradišču pri Letencah. Edinokrat se v virih omenja »gradišče« leta 1391 (Gradischcze pey Tenetischcz... purchstall), ko je Konrad Cepel z Gutenberga pri Tržiču prodal kmetijo z gradiščem nakelskemu župniku Bertoldu Stainerju.[46] Čeprav je oboje tretirano kot alod (vnsers eygens gucz), ni rečeno, da ni bilo nekdaj fevd. Arheološke najdbe namigujejo,

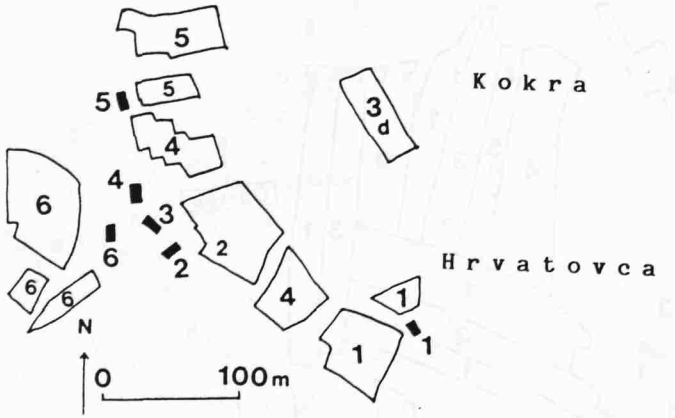

Slika 11
KAMNJEK

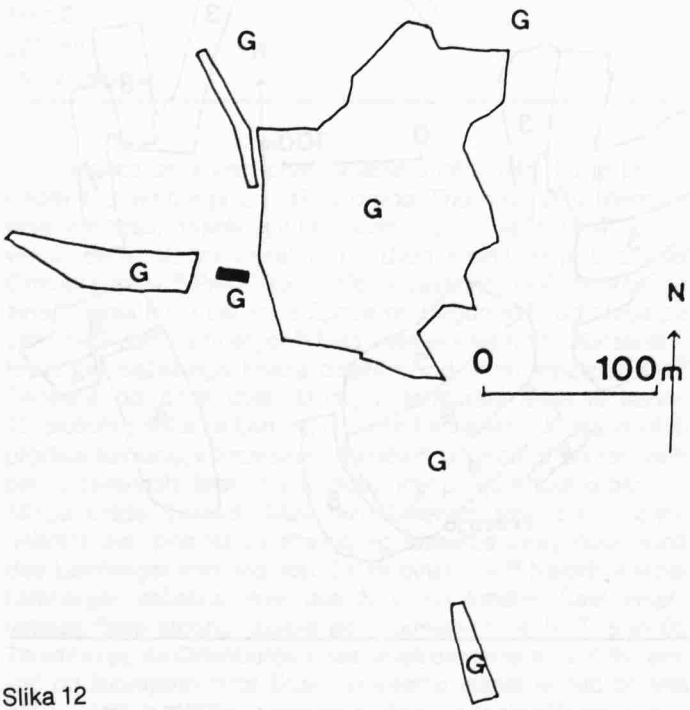

Slika 12
Gradišče

da je šlo za nekakšno obrambno postojanko z bivanjskimi elementi. Identificirane so umetne terase, osrednji plato, obrambni okopi ter izkopana srednjeveška keramika.[47] Morda gre za visokosrednjeveški stolp, vendar bo za končni odgovor potrebno počakati na arheologov prispevek. Dejstvo je, da se kasneje več ne omenja: med 1496 in 1595 je posest v Gradišču obse-

GRADIŠČE IN LETENCE

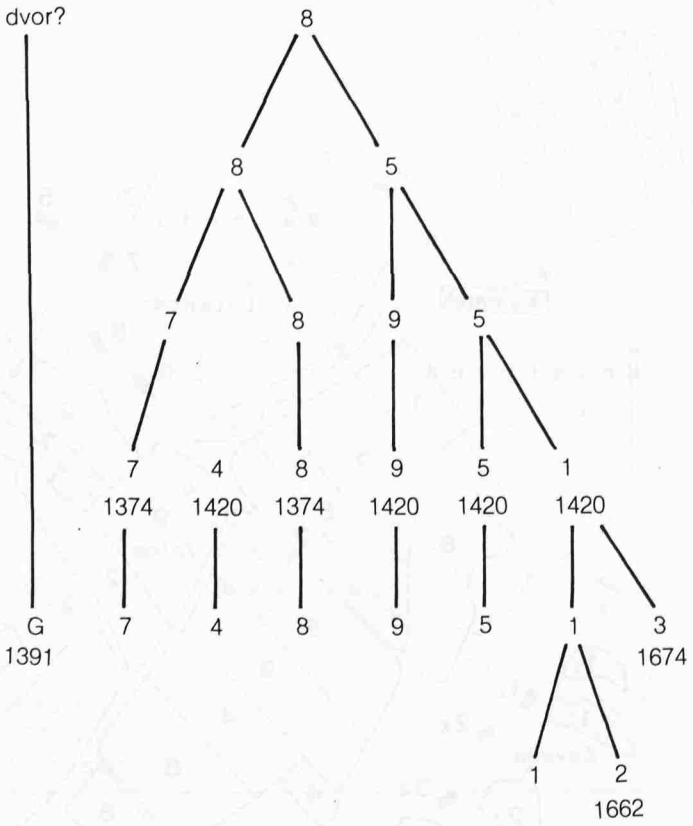

gala le mlin in kajžo, ki sta spadala v kranjski vicedomski urad.[48] Sodeč po imenu, ki navadno pomeni že opustelo utrdbo, sodimo, da je bila ta konec 14. stoletja že prazna.

Cepli so imeli v bližnji okolici nekaj posesti: desetino, ki so jo kot ortenburški fevd leta 1345 prodali Neimhoferju (v Letencah in 500 m oddaljenih Spodnjih — od treh hub — in Zgornjih Tenetišah — od štirih hub) ter kmetijo v Spodnjih Tenetišah, ki jo je Konrad Cepel prodal leta 1375 bratovščini Naše ljube gospe v Kranju. Za nekdanji ortenburški fevd smemo smatrati tudi tenetiško kmetijo, ki jo je ortenburški kastelan na gradu Waldenberg pri Radovljici leta 1401 prodal kot alod nakelski cerkvi.[49].

Cepli niso imeli nobenega razloga, da bi postavljali utrdbo šele v 14. stoletju, ko so imeli tu malo posesti. Rešitev zagonetke se skriva v pomenu starejših lastnikov Gutenberga. M. Kos navaja, da je bil ta sprva briksenški fevd (od okoli 1073), zatem pa naj bi mu ga v 14. stoletju drugi spodbijali. Po drugi strani vidimo, da so bili Gutenberški že 1156 andeški ministeriali, ko so takrat z vetrinjskim samostanom menjali svojo vas Mače pri Preddvoru za neko drugo posest. Vazalstvo potrjuje

tudi nahajališče listine, ki je zapisana v konceptni knjigi meranskega vojvode Bertolda iz rodu grofov Andeških. Eksplicitno je ministerialiteta Andeškim potrjena v listini iz 1205—1208, ko je mati dveh Gutenberških smela prodati Vetrinju posest v Babnem vrtu.[50]

Ustno izročilo pravi, da je v Gradišču nekoč stal grad, kateremu so bile podložne Letence.[50a] To bo najbrž držalo, še več — po lastništvu Letenc smemo domnevati, da so prav Gradiščani nekoč ustanovili vas, ki je bila nekaj manjša od Gorič. Ker zemljiški razvoj namiguje na nastanek do srede 12. stoletja, bi v poštev prišli lahko tako briksenški kot andeški ministeriali Gutenberški. Mnenja sem, da je utrdba nastala vsaj že v času briksenškega gospodovanja, verjetno pa že prej. Je ostanek prvotne uprave kronske zemlje od konca 10. stoletja dalje, ki pa je že v 12. stoletju izgubila smisel. Obstaja možnost, da je stala že v zgodnjem srednjem veku. Lastniki so ustanovili najkasneje do 12. stoletja vas Letence, ki so jo v drugi stopnji razvoja pol prepustili kranjski fari, druga polovica pa je prešla v ortenburški nakelski urad. V tem času so utrdbo prejeli Gutenberški v alod. Stolp konec 14. stoletja ni bil več naseljen, saj je pripadal spodaj ležeči kmetiji.

3. Srednja vas

Zemljišče Srednje vasi leži na spodnjem delu ledeniške morene od ceste Preddvor—Trstenik—Goriče na jugu do vasi Zalog na severu. Na vzhodu in zahodu ga zaključuje hribovit svet travnikov in gozdov (Kmetovec oziroma Brdo in Spodnja gmajna). Po sredini je raztegnjena tipična vrstna vas, skozi katero teče potok Sevnik. Najboljše zemljišče leži južno in vzhodno od vasi, slabše pa onkraj vasi Pod Kmetovcem ter severovzhodno od hiš (Groblje). Groblje v višini Zaloga tudi zaključujejo njivske površine, ki jim sledi gmajnski pašnik vaščanov Srednje vasi in Zaloga. Skozi vas teče cesta, ki povezuje Goriče z najsevernejšim zaselkom Svarje.

Prvotno polje je po povedanem ono, ki leži vzhodno od vasi in potoka. Praktično vse kmetije so nastale istočasno (z izjemo 5 in 15), ko je bilo zemljišče načrtno kolonizirano in poseljeno. Verjetno so bile njive v Grobljah zaradi slabše kakovosti izkrčene nekoliko, a ne bistveno kasneje, saj zelo popravljajo nujno njivsko kvoto vsake kmetije. Kolonizacija je potekala neodvisno od vaščanov Gorič in precej kasneje. Glede na zemljiškega gospoda tudi pod njegovim vodstvom (glej spodaj!).

Kasnejši sta le kmetiji 5, ki je nastala iz 1 Goriče in se kasneje oskrbela s peščico slabše kvalitetnih njiv na pobočju Kmetovca, ter 15, ki je nastala z delitvijo 11, s katero sta si parcele razdelile povsem enakovredno. Morda je nekaj mlajša tudi 13, katere provenienca je nekoliko drugačna od ostalih (glej spodaj!), kar pa slike razvoja ne spremeni.

Končno stanje (slika 13!) kljub nekaterim kasnejšim spremembam dobro prikazuje sistem razdelitve zemljišča pri istočasni načrtni kolonizaciji vasi, ki je nastala na slabšem terenu: vsaka kmetija je dobila najprej parcelo takoj za hišo, nato pa še v dveh delih — v Grobljah in Pod vasjo. To je omogočilo triletno kolobarjenje. Pod vasjo je ležala tudi t. i. Župenca, ki jo je imel na razpolago župan kot nagrado za svoje delo — to je 1,45 ha velika parcela, ki jo drži kmetija 8. Po katastru iz 1826 je sodobno stanje na najstarejšem zemljišču precej spremenjeno zaradi kasnejših sprememb nastalih z nakupi, dedovanji itd. V kasnejšem razvoju so si vse kmetije razdelile še zemljišče Pod Kmetovcem, ki predstavlja le južni del zaloškega polja — to krčenje je torej istočasno z nastankom Zaloga. Pod Kmetovcem nima svoje parcele 9, zato ima 3 dve. Situacija je nasprotna v Grobljah, kjer ima 9 dve, 3 pa je brez parcele. Tu bi lahko šlo za zamenjavo. Opazimo, da Pod Kmetovcem nima parcele 11, a le zato, ker je njena polovica 15 kasneje absorbirala še njeno polovico. V Grobljah ima 13 dve parceli, ker je ono najsevernejšo izkrčila kasneje. Nespremenjen je ostal del takoj za hišami, precej sprememb pa je dožível južni del zemljišča (Pod vasjo): 13 in 6 sta na račun 12 in 11 kasneje dobili še po eno parcelo, njivo kmetije 8 pa sta si razdelili kajža 7 in 15 Goriče. 8 je tu obdržala Župenco, ki jo je zaradi dolgoletnega županovanja nekoč kar vključila med svojo hubno posest. Velikost posameznih kmetij v prvotnem polju je torej taka (brez površin Pod Kmetovcem!): 2,4 ha (3), 1,75 ha (6), 2,9 ha — z Župenco! — 1,45 ha — brez — (8), 2 ha (9), 1,85 ha (10), 2,2 ha (11+15), 1,95 ha (12), 2,4 ha (13) — skupaj 17,45 ha. Glede 5 lahko rečemo, da je v končni stopnji obsegala 1,6 ha njiv. S upoštevanjem parcel Pod Kmetovcem pa: 2,7 ha (3), 2,1 ha (6), 2,9 oziroma 1,75 ha (8), 2,3 ha (9), 2,2 ha (10), 2,6 ha (11+15), 2,6 ha (12) in 3,8 ha (13). Izstopanje 13 je posledica tudi dveh kosov Pod Kmetovcem. Slika 14!

Če gledamo polje Gorič, Srednje vasi in Zaloga kot celoto, ki jo preko polovice seka cesta Trstenik—Goriče, moramo priznati še eno varianto globalne razdelitve polja. Po tej bi enotnost oziroma kontinuiteta polja v smeri sever—jug lahko pomenila mnogo kasnejšo sekundarno razdelitev (prerazporeditev) celotnega polja). Časovno torej doslej ugotovljena geneza vasi kot celote sicer ostaja ista, ne pa notranja razdelitev polja. To, sicer nekoliko manj verjetno hipotezo v razpravi pustimo ob strani, a jo ohranimo v spominu.

* * *

Srednja vas se vse do 17. stoletja imenuje kar Goriče. Prvič z imenom samostojno nastopi v urbarju nakelskega urada iz 1662 kot »Mitterdorff«,[51] s slovenskim imenom »Sredna vass« pa šele leta 1789.[52] Do konca srednjega veka je bila posest devetih kmetij (hub) kolonizirana v enem zamahu in gospostveno razdeljena v tri komplekse: bivši ortenburški nakelski

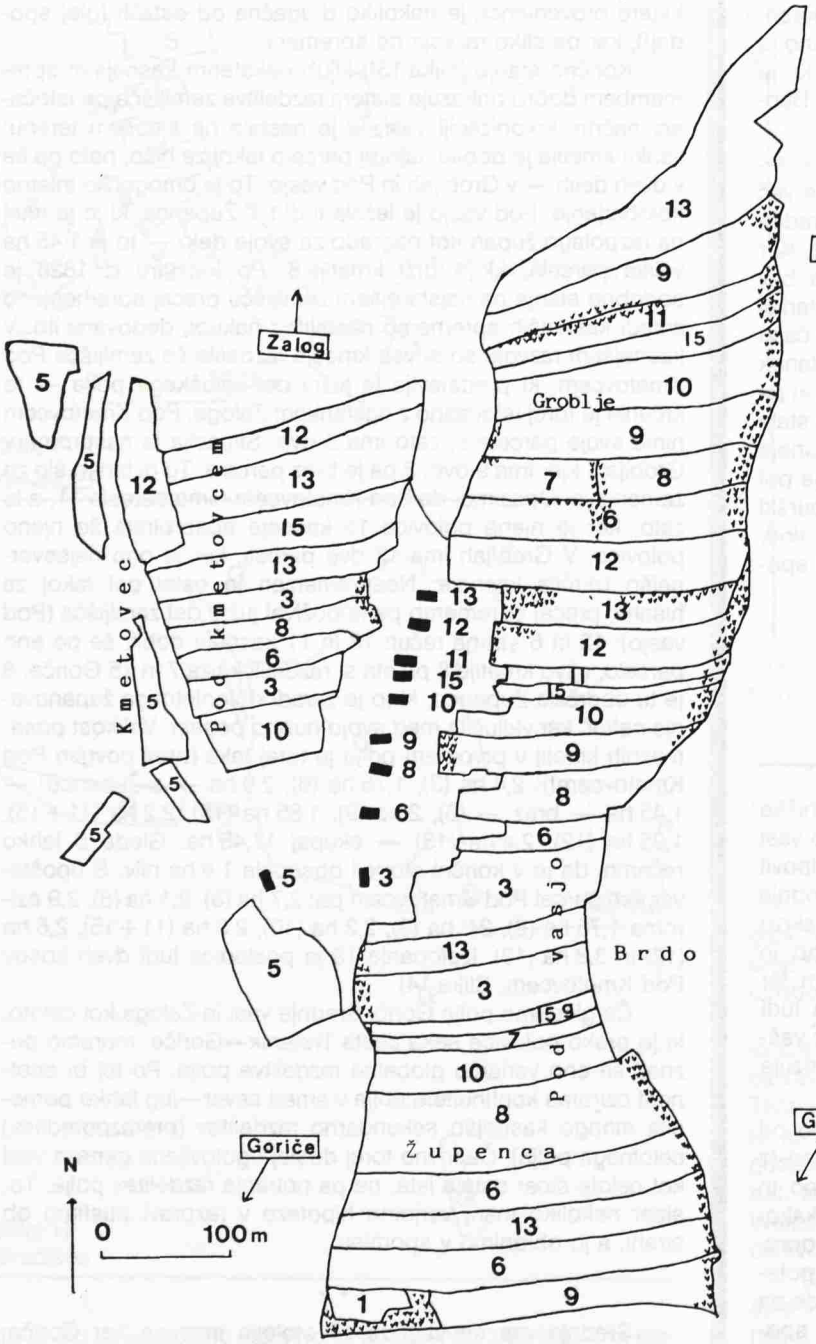

Slika 13
SREDNJA VAS
(končna stopnja)

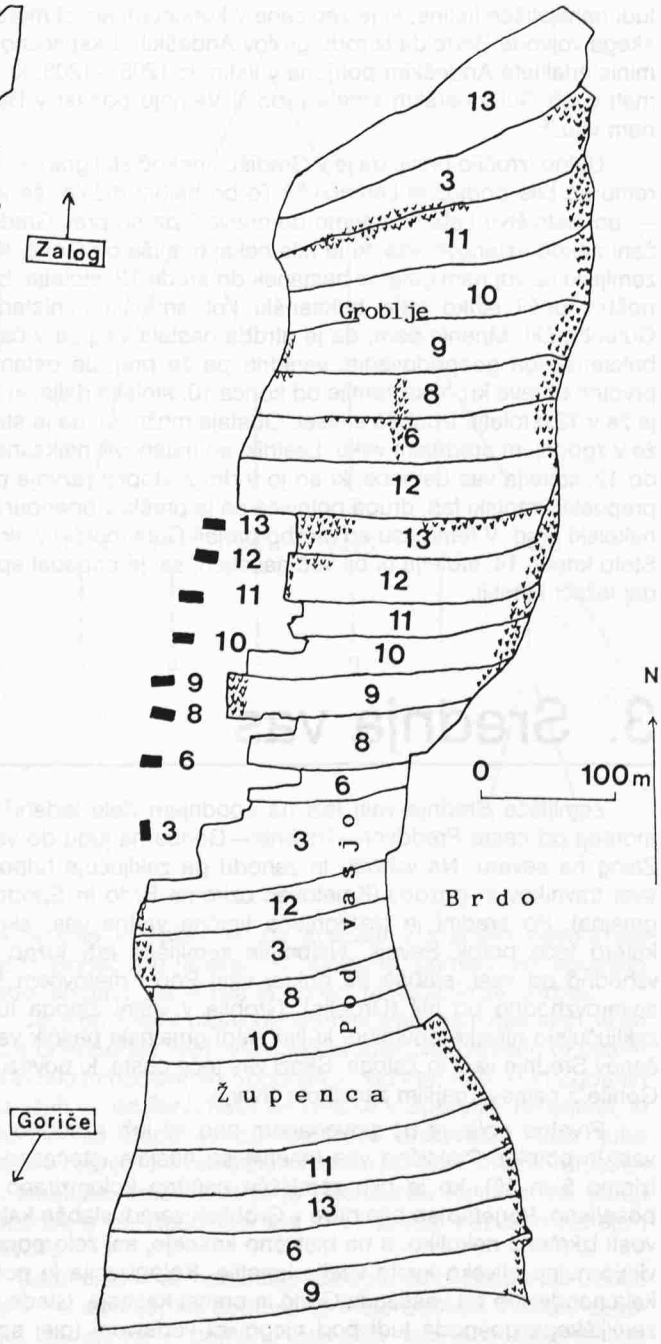

Slika 14
SREDNJA VAS
(prva stopnja)

urad, kjer se prvič omenjajo 1498,[53] dve kmetiji sta bili ortenburško-celjski, ena pa deželnoknežji fevd. Identifikacija šestih nakelskih kmetij z urbarialnimi zapiski je mogoča s priimki oziroma vzdevki, ki so zatem prešli v hišna imena: 1498 se omenjajo Peruč, Šporn (župan), Štrukel, Čurat; 1552 pa še Kmet (1498 je brez vzdevka), Smrekovič (1498 le »Blaž«) ter Kapus (namesto 1498 omenjenega Čurata).[54] Čeprav vlečenje kontinuitete s pomočjo hišnih imen vse do 1826 ni vedno priporočljivo, tu drži. Med 1626 in 1662 je nastalo še hišno ime Bohinc (kmetija 3) iz priimka.[55] Tako identificiramo kot kmetije nakelskega urada 3, 5, 6, 8, 9 in 12. Pripominjamo, da je kmetija 5 nastala iz 1 iz Gorič, kar jo pravzaprav bolj navezuje na Goriče. Ostanejo kmetije 10,11 13 in 15. Zadnja se omenja šele 1749.[56] Ker se je odcepila od 11, je za obravnavo nepomembna. Dve od teh sta bili že pred 1428, ko ju je skupaj z mlinom prodal Nikolaj Gutenberški stricu Erazmu Stainerju, ortenburški fevd.[57] Kje v Srednji vasi je stal mlin, danes ni jasno. Sploh pa je lahko stal tudi v Goričah. Kmetiji sta kot ortenburško-celjski fevd prešli skupaj z drugo posestjo zatem na Janža Stainerja.[58] Erazem Stainer se je namreč 1428 izneveril grofu Frideriku Celjskemu kot vazal in ga je ta vrgel v ječo ter odvzel fevde. Zatem jih je dobil Peter Obračan in imel vsaj že okoli 1445. Navkljub posredovanju deželnega kneza, ki je samo zaradi rivalstva s Celjani vzel Stainerja v zaščito, ga ni mogel takoj spraviti iz ječe.[59] Obračan je Stainerjeve fevde držal še leta 1457, torej leto po smrti zadnjega Celjana Ulrika II.[60]. Šele v letih 1457—1460 je fevde deželni knez kot dedič ortenburško-celjske posesti spet vrnil Erazmu Stainerju.[61] Pri fevdnih knjigah ortenburško-celjske posesti naletimo na težave pri natančnejši dataciji posameznih vpisov, ki so resda nastali istočasno (1436, 1445 in 1457), a se držijo starejših, kratko ekscerpiranih predlog, kar pri pomanjkanju originalnih fevdnih podelitvenih listin ne daje prave slike. Podvajanje skoraj identičnih fevdov, ki naj bi jih imel 1436 tudi Viljem, še v istem letu pa Nikolaj Moshaymer (prav tako dve kmetiji in mlin v Goričah, t. j. Srednji vasi)[62], smemo pripisati tej kronološki zmedi. Če je hipoteza prava, pomeni da sta Moshaymerja imela te fevde še pred Gutenberškimi v 14. stoletju. Toda kako razložiti zapis v popisu ortenburških fevdov iz 1457 za Friderika Lambergerja, češ da je vse to (kmetiji in mlin v Srednji vasi) dobil od Jurija Moshaymerja?![63] Tedaj so bili spet popisani vsi fevdi, zato je bilo popisanih tudi mnogo uživalcev fevdov, ki jih tedaj sploh niso več imeli. Skoraj nemogoče je, da bi v Goričah ali Srednji vasi obstajal še en identičen fevd, ker po starejših in poznejših virih in posesti za to ni dovolj prostora. Dopustiti smemo, da so bili dohodki od fevda razdeljeni in je prišlo v fevdnih knjigah do tolmačenja, kot da bi šlo za realno delitev posesti! Razmišljanje zaključimo z ugotovitvijo, da bi bil fevd enojen — dve kmetiji in mlin, da je do srede 15. stoletja hitro menjaval lastnike ter da so bili odločilni nosilci kljub vsemu le Stainerji! Kmetiji bi morda lahko umestili na 10 in 11 (še nerazdeljeni!), medtem ko bi bila 13, ki leži na robu vasi, še 1444 deželnoknežji fevd, ki ga je tedaj držal Jurij Pokhalm.[64] Vrstni red in razporeditev teh treh kmetij z viri je lahko tudi drugačna, saj slike razvoja bistveno ne spreminja.

Kmetije nakelskega urada so ostale v okviru gospostva Brdo vse do leta 1674. Tedaj sta 9 in 12 prešle h gospostvu Turn pod Novim gradom, Brdu pa so ostale 3, 5, 6 in 8.[65] Deželnoknežji fevd 13 je že 1476 skoraj kot alod užival Jurij Paradajzer in ga imel vsaj do 1496, ko se poleg druge Paradajzerjeve posesti našteva v vicedomskem urbarju.[66] Prav ta zapis nemara priča o nekdanjem poreklu kmetije (fevd), ki so kljub vsemu še vedno nekako sodili pod nadzor kranjskega deželnega vicedoma. Ta je bil upravitelj deželnoknežje posesti in fevdov. Že leta 1541 je kmetijo 13 prodal neki Rauber gospostvu Preddvor, ki je bilo tedaj še v rokah vetrinjskega samostana. Ker je Vetrinj 1549 gospostvo prodal Egkhom,[67] je zatem moralo priti do odcepitve kmetije od preddvorske posesti. Skupaj s kmetijama 10 in 11 ter novo nastalo 15 je prišla 13 v tretji četrtini 17. stoletja v gospostvo Golnik, ki je imelo te štiri kmetije še leta 1826.[68]

Rekonstrukcija nas je pripeljala do povsem enotne slike vasi v oziru zemljiškega gospoda v srednjem veku: šest kmetij (sprva le pet!) so imeli Ortenburžani v neposredni lasti preko nakelskega urada, dve so dajali v fevd, eno pa nekoč prepustili deželnemu knezu. Tako izrazita enotnost v lastništvu vasi, ki je nastala razmeroma pozno more pomeniti, da so prav Ortenburžani načrtno poselili področje severno od Gorič.

SREDNJA VAS

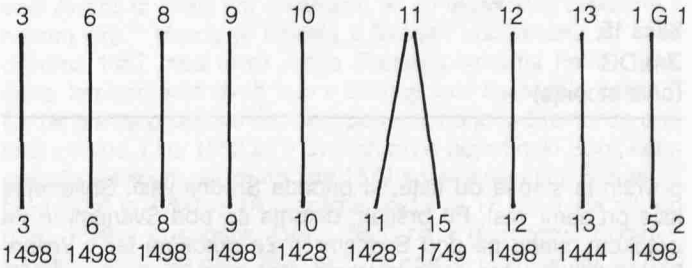

4. Zalog in Svarje

Za poljem Srednje vasi se nadaljuje po ledeniški moreni navzgor zaloško polje, katerega (slabe) lastnosti nakazujejo tudi ledinska imena Groblje. Sega navzgor proti osameli kmetiji Svarje, ki leži že v strmejšem delu terena. Polje ima obliko jezika, obkroženega iz severa, vzhoda in zahoda s hribovitimi travniškimi površinami in še naprej z gozdovi in gorskimi pašniki. Zalog leži ob cesti Goriče—Svarje in ima značaj gručaste vasi, katere vrh predstavlja cerkev Sv. Lamberta. Cesta deli polje na vzhodno in zahodno polovico, a je najbrž kasnejša in v razdelitvi zemljišča ne igra posebne vloge. Kvaliteta njivskih

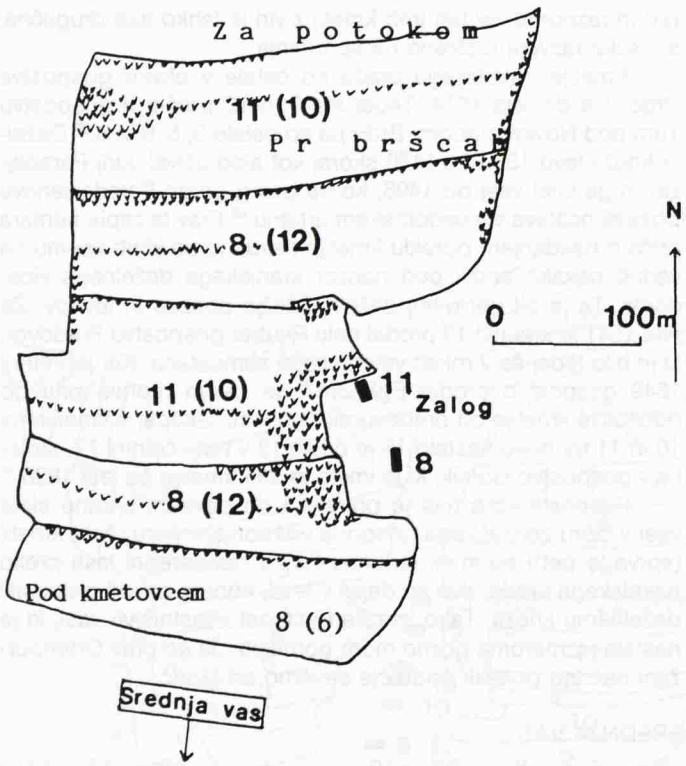

Slika 15
ZALOG
(prva stopnja)

površin je slabša od tiste, ki pripada Srednji vasi. Solidnejše leže pri sami vasi, Pri brščah, deloma še pod Svarjami in Za potokom, slabe pa pod Svarjami in Za potokom ter v Važenberku. Kot prvotno polje moramo slejkoprej vzeti njive do Za potokom, *ki smiselno naznačujejo novo stopnjo krčenja. Ne* smemo upoštevati njiv v Važenberku, ki so nastale kasneje v bregu, pa tudi na splošno so njive s končnico na »-berg« nastajale menda šele v 13. stoletju in kasneje. Sodeč po legi kasnejših 6 in 7 Pod Kmetovcem in organske povezanosti teh parcel z onimi, ki so last vaščanov Srednje vasi sodim, da nastanek vasi Zalog časovno sovpada z izkrčenjem Pod Kmetovcem iz Srednje vasi! Prvotno polje je tako merilo približno 8,8 ha ter pripadalo enotama 8 (4,5 ha) in (verjetno) 11 (4,3 ha) v dveh njivskih delih. Namesto 11 bi bila prvotna tudi 10, a ima 11 precej več zemlje ob hiši. Opozarjam, da to tudi ni vedno odločilno! Slika 15! V drugi stopnji se je 8 razdelila na 8, 12 in verjetno 6, tako da je bila 6 pri delitvi odrinjena na manjše in slabše površine, 12 in 18 pa sta si dokaj enakopravno razdelile zemljišče. Vse tri enote so si izkrčile nove njive skupaj z 10 Za potokom. Zadnja se je odcepila od 11 in dobila enakopraven

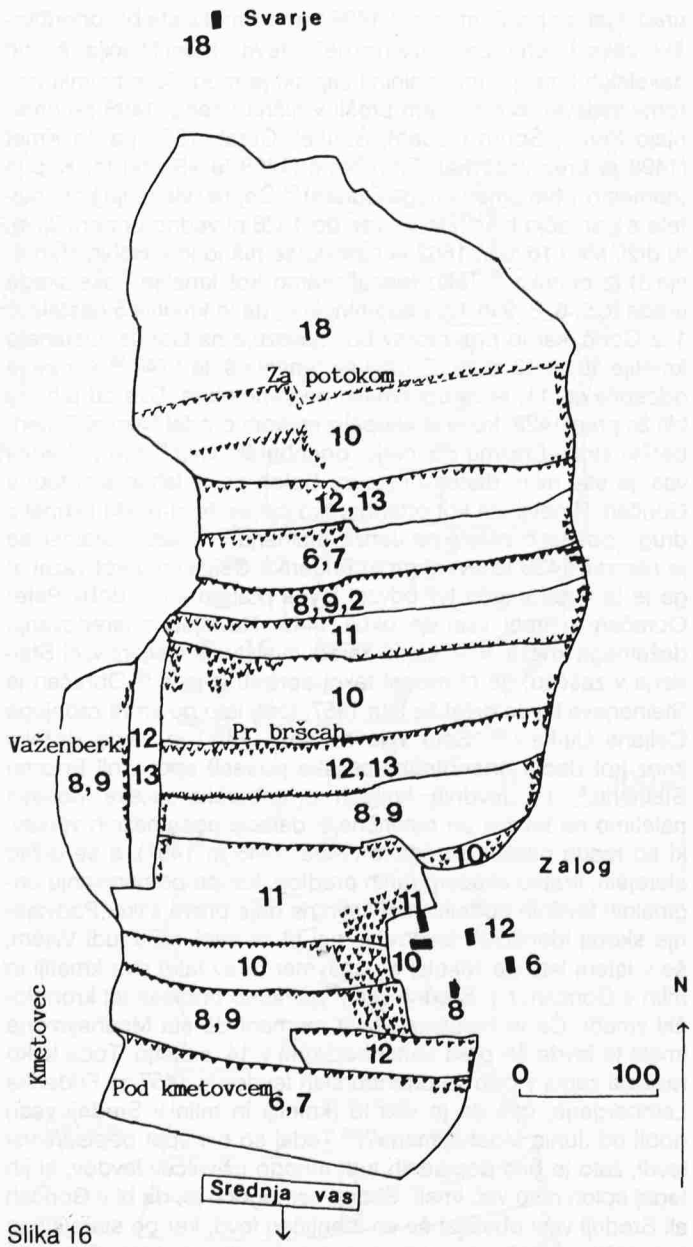

Slika 16
ZALOG IN SVARJE
(druga stopnja)

delež v starem polju. 8 in 12 sta skupaj izkrčili še Važenberk, kjer pa je 12 potegnila krajši konec. V celoti so bile njivske površine sedaj razdeljene takole: 2,35 ha (6), 3,3 ha (8), 2,35 ha (12), 2,3 ha (11) in 3,9 ha (10). Ta izstopa po zaslugi 1,9 ha

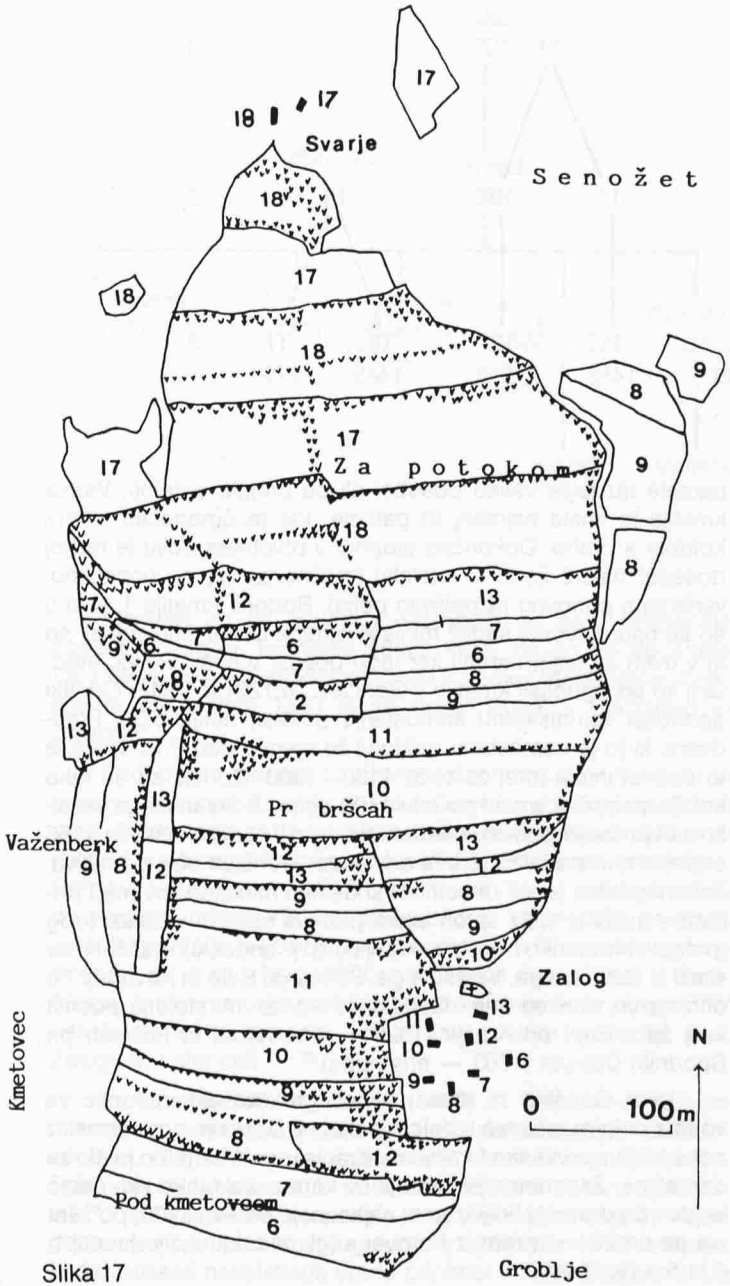

Slika 17
ZALOG IN SVARJE
(končna stopnja)

velike parcele Za potokom, ki jo je kasneje imela 18 (Svarje), toda še v 19. stoletju se je vedelo za prvotnega zemljiškega gospoda — kranjsko župnijo. Na tej stopnji je nastala tudi samotna kmetija v Svarjah (18), ki je imela približno 6 ha slabih njiv, ter kajža 2, ki se je odcepila od 8 še preden se je ta razcepila na 8 in 9. Imela je za 0,15 ha njiv Za potokom. Slika 16!

V zadnji stopnji se je 6 razcepila na 6 in 7 (obe imata po 1,15 ha njiv v sklenjenem polju), 8 na 8 (1,8 ha) in 9 (1,5 ha), 12 pa na 12 (1,3 ha) in 13 (1,05 ha). Razcepila se je tudi 18: na 18 (3,4 ha) in 17 (3,3 ha). Kmetiji 10 in 11 sta ostali enaki kot prej. Prav v zadnji stopnji, ki je bila zelo pozna, so si kmetije povečale posest z izkrčenjem samih robnih bregov polja.

* * *

Še v prvi četrtini 15. stoletja se Zalog imenuje Zgornje Goriče (Ober Görzach)[69] v nasprotju z Goričami, ki so Goriče ali celo Spodnje Goriče (Nider Goertschach)[70] in Srednjo vasjo, ki so zgolj Goriče.[71] Ime priča o nekdanji tesni povezanosti vseh treh vasi ter prostorski kolonizacijski kontinuiteti.

Najkasneje v 15. stoletju je nastala druga stopnja razvoja polja in vasi. Leta 1422 je Jernej iz Preddvora (Hof ?) prodal cerkvi Sv. Nikolaja v Strahinju kmetijo (hubo) v Zalogu.[72] Gre za kmetijo 6, ki se je med 1422 in 1749 razdelila na dve popolnoma enaki kmetiji 6 in 7, podložnost strahinjski cerkvi pa se je ohranila tudi še leta 1826.[73]

Kmetije 8, 12 in 18 se posredno navajajo v urbarju nakelskega urada iz 1498, če drži domneva, da je vse tri kmetije tedaj imel Andrej iz Svarij (zu Swariach), ki so tedaj prvič zapisane v nekem viru.[74] Morda je kmetija v Svarjah upoštevana že 1436 oziroma 1457 med fevdi Janža Stainerja oziroma Petra Obračana, ker namesto dveh hub v Srednji vasi nastopajo kar tri.[75] Če ne gre za pisarjevo napako, pomeni, da jo je Stainer že prej imel v fevdu. Leta 1552 se v Svarjah prvič pojavi neki Segl, kateremu je jezikovni razvoj do leta 1679 spremenil v ime Švegelj.[76] Med 1786 in 1790 je 18 razpadla na 18 in 17. Obe sta bili do pred 1826 v gospostvu Brdo, 1826 pa v gospostvu Rocinj.[77] Kmetiji 8 in 12 sta med 1626 in 1679 postali Golniški ter se najkasneje 1749 razdelili na 9 oziroma 13.[78]

Kmetijo 11 je mesto Kranj leta 1452 prodalo župniku Matevžu Keferju, ki jo je moral z drugo posestvijo dati ustanovi pri oltarju Sv. Jurija v kranjski župni cerkvi.[79] Kdaj in od kod je prešla k neki prejšnji bratovščini posesti, ni znano. Kmetijo je do 1848 užival kranjski župnik, a je bila vodena v posebnem urbarju kaplanije pri oltarju Sv. Jurija.[80] Kmetija 10 se zaradi manjka pisanih virov prvič omenja šele leta 1612 v urbarju nakelske cerkve, kjer je ostala vsaj do 1826.[81]

Sodeč po razvoju polja je Zalog nastal neposredno za Srednjo vasjo, istočasno z izkrčenjem polja Pod Kmetovcem, ki sta ga krčili tudi enoti 8 in 11 iz Zaloga. Z nekoliko rezerve smemo domnevati, da je bil Zalog koloniziran iz Srednje vasi ali Gorič in prvotno spadal v ortenburški nakelski urad, le da je bila zatem kmetija 11 najbrž po odcepitvi na 11 in 10 darovana neki kranjski bratovščini, 6 pa Preddvorskim.

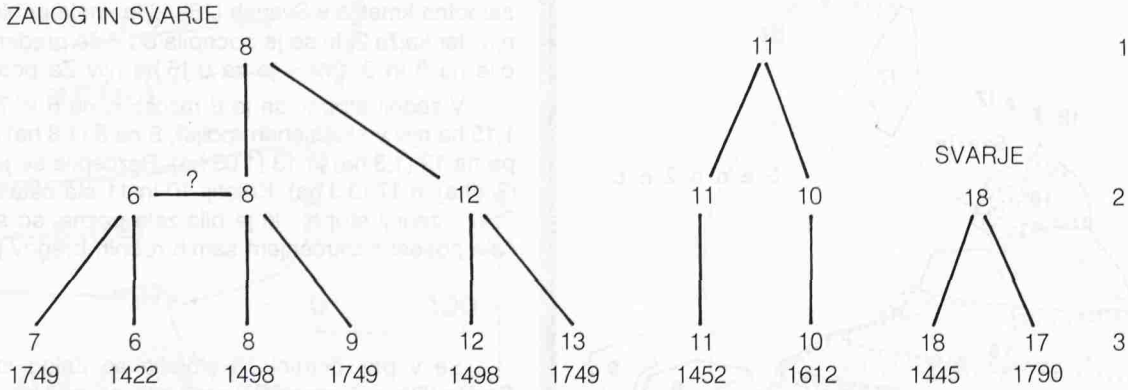

Interpretacija

Po ponovni nemški osvojitvi ozemlja južno od Karavank konec 10. stoletja so se iz prvotne kronske posesti začela oblikovati velika zemljiška gospostva. Do konca 11. stoletja je dobila briksenška škofija ozemlje ob Tržiški Bistrici in ozek pas pod Kriško goro do Storžiča (Senično, Goriče, Mače, Čadovlje, Žablje). V Kranj se že okoli 1065 omenja briksenška utrdba (stolp). Po vaseh je interese škofije zastopal sloj vitezov (ministerialov).[82] Gradišče pri Letencah je ostanek prvotne uprave velikega kompleksa kronske zemlje in je v 12. stoletju že izgubilo pomen. V Goričah se je najkasneje do srede 11. stoletja dvignil rod briksenških ministerialov, ki je že leta 1221 imel precej posesti po severnem delu kranjske kotline. Sedež vitezov na mestu kmetije 4 je odgovarjal strateškim pogojem z lego na platoju Čevc, ki obvladuje kranjsko in tržiško vpadnico. Opazno je skoraj identično stanje v nekdaj briksenških Žabljah, kjer je nad vasjo vzpetina Čevc z ostanki pravokotne zidane stavbe z obrambnim jarkom.[83] Ker gre za isto gospostvo z enotnim sistemom uprave je slika zelo povedna: ob pridobitvi tukajšnje posesti je Briksen na novo organiziral obdelavo zemlje, razdelil travnike in upravo zaupal ministerialnim dvorom, a le v naseljih, ki so že obstajala.[84] V našem primeru so tako usodo doživele le Goriče. Mogoče je, da je ugotovljena zemljiška razdelitev primarna in je naselje tedaj res šele nastalo. Zemljiška razdelitev in organizacija obdelovanja v Goričah tako spada šele v 11. stoletje in ustreza sliki vasi, ki jih je Briksen preuredil okoli Bleda. V sklop ministerialnega dvora sta sodili enoti A in B. Šlo je za razširjeni enoti s po več družinami, ker sta edino tako zmogli obdelovati 13,7 ha polja. Severno od potoka Sevnik so ležale dvorske pašniške površine — tu so šele kasneje izkrčili njive enot 1 in 4. Ta stopnja je bila relativno kratka. Najkasneje do začetka 12. stoletja je gospodarski razvoj razbil obe enoti na tri oziroma dve kmetiji (vsaka s po eno družino), ki so si prvotne parcele razdelile vsako posebej ali pa prejele v celoti. Vsaka kmetija je imela najmanj tri parcele, kar je omogočilo triletni kolobar s praho. Dokončno stopnjo v prvotnem polju je razvoj dosegel najbrž že v 13. stoletju (možna pa je, ne pozabimo, varianta s ponovno razdelitvijo polja). Bodoče kmetije 1, 4 in 5 so še naprej tvorile sedež ministerialnega dvora. Ministeriali so si v dveh stoletjih nabrali kar lepo posest v širši okolici, medtem ko so izgubljali kmetije v Goričah. Že 1221 je Valter Goriški spodbijal vetrinjskemu samostanju posest, nekje okoli Predvora, ki jo je samostanu poklonil že njegov ded.[85] Rodbina je to posest imela torej že okoli 1150—1200. Goriški so se tako kot Gutenberški kmalu po letu 1100 otresli briksenškega vazalstva in prisvojili posest. Medtem ko so bili Gutenberški že 1156 andeški ministeriali[86], je bila odvisnost Goriških bolj dvomljiva. Zelo negotovo je, če prisotnost andeških ministerialov med pričami v listini iz 1221 sploh lahko pomeni tudi isti vazalski krog (poleg treh klerikov še trije kranjski (t. j. andeški) meščani ter vitezi iz Gutenberga, Velesovega, Šenčurja, Bele in Kovorja). Po ohranjenih virih so imeli Goriški do konca 14. stoletja posest vsaj še v Rupi pri Kranju (1326 — ena huba) in Pečicah pri Spodnjih Dupljah (1363 — ena huba).[87]

Izvor Goriških ni jasen: njihov grb (nekakšen lonec za vodo z dolgim ročajem v belem polju) ne izpričuje podobnosti z nobeno drugo viteško familijo na Kranjskem.[88] Verjetno je šlo za domačine. Zagoneten je tudi njihov konec, saj lahko sklepamo le, da so po moški liniji izumrli najkasneje do leta 1400, po ženski pa prešli k vitezom iz Perovega (gl. rekonstrukcijo kmetij 1, 4 in 5 v Goričah!).

Pri natančnejši obravnavi Goriških naletimo na problem pri ločevanju od vitezov iz Gorice pri Radovljici, ki so imeli v grbu veverico in sedež na dvoru (hof) na Gorici (zu Gorcz). Ti se omenjajo še 1405 (Matheus von Göricz) in 1428 (Nikel von Gorcz), ko so prodajali hubo v Žabljah.[89] Ti izginejo okoli leta 1436, ko je bil njihov dvor kot ortenburški fevd že v rokah Leonarda iz Zgoše.[90]

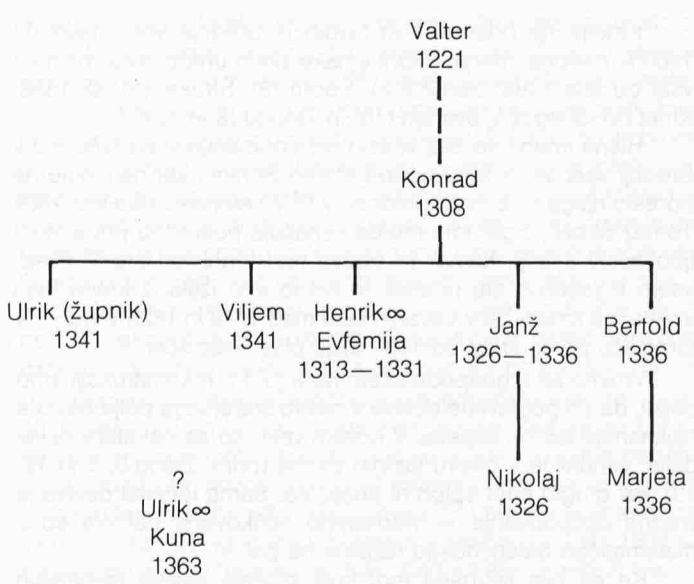

Medtem ko se andeška prisotnost na bivši briksenški posesti ne opazi, kasnejše stanje kaže, da so se do srede 13. stoletja posesti večidel dokopali koroški Ortenburžani. Briksnu je ostalo leta 1253 le še devet kmetij v Čadovljah in Žabljah.[91]

Pridobljeno posest so Ortenburžani združili v nakelski in primskovski urad. Kmetije v okolici Gorič so spadale v nakelski urad. Poleg tega so iz tukajšnje briksenške posesti oblikovali fevd, ki je obsegal kmetije in desetino v Seničnem, Veternem, Golniku, Srednji vasi itd.[92] To je bilo vse, kar je ostalo Briksnu do trenutka ortenburške uzurpacije! Ker se med to posestjo omenja gradišče pri Seničnem (purchstal zu Gutenaw), smemo sklepati, da je bil v fevd vključen tudi bivši dvor vitezov iz Seničnega, h kateremu je pretežno spadala omenjena posest.[93] V nakelski urad je spadala tudi večina posesti v Srednji vasi, Zalogu in Letencah.

Po izumrtju Ortenburžanov (1418) in Celjanov (1456) so nakelski in primskovski urad deželni knezi zastavljali različnim osebam. Od 1510 so imeli oba urada v zastavi kasnejši baroni Egkh von Hungerspach, ki so ju leta 1626 tudi dokončno odkupili.[94] Zatem je posest propadala in se drobila: ob osamosvojitvi gospostva Turn pod Novim gradom v zadnji četrtini 17. stoletja, je del posesti nakelskega urada pripadel Turnu, del gospostvu Golnik, le malenkost pa je ostala Brdu, v katerega okviru sta se prej vodila oba urada. Golnik je obenem vsrkal bivše fevde v Srednji vasi. To gospostvo je s tem v drugi polovici 17. stoletja dobilo povsem novo posestveno lice, kot ga je kazalo sredi 16. stoletja v prvih omembah.[95]

Fevdi so od konca 15. stoletja dobivali vedno bolj značaj alodov, tako da je bila dvorna resolucija iz 1779, ki je deželnoknežje fevde na Kranjskem alodizirala proti pavšalni odškodnini, zgolj potrditev večstoletnega stanja.[96]

Izključna ortenburška last Srednje vasi nas s svojo zasnovo, načrtnim in enkratnim kolonizacijskim sistemom navaja na misel, da je nastala pod vodstvom Ortenburžanov do konca 12. stoletja. Enako velja za Zalog, le da je ta še nekoliko mlajši in ni nastal pod ortenburško iniciativo.[97]

Podoben nastanek kot Zalogu prisojam Letencam, le da so nastale iz ene prvotne enote z dvema družinama do konca 12. stoletja pod nadzorom lastnikov Gradišča ter skupaj s Tenetišami spadale v preddvorsko faro (Goriče so v nakelski fari). Že v drugi stopnji razvoja polja je polovica bodočega vaškega zemljišča pripadla kranjski fari, druga polovica pa prešla k ortenburški nakelski urad. Značilnost cerkvene posesti v goriškem koncu je skrajna nezainteresiranost za nova krčenja zemlje in deljenja kmetij (prim. kmetiji 10 in 11 v Zalogu ter 7 in 8 v Letencah), po drugi strani pa krčevito poltisočletno oklepanje posesti (nemobilnost kmetij). V razvojnem smislu imamo v ožjem goriškem koncu kar štiri različne tipe: 1) »postopni«, ki izhaja iz ene ali dveh razširjenih enot, z notranjim deljenjem parcel ter novim krčenjem (Goriče, Letence, Zalog), 2) »načrtni« z istočasno in enakovredno kolonizacijo skoraj vsega zemljišča (Srednja vas), 3) »zaselek« z zemljiščem v celku na slabši zemlji (Vevarji, Svarje) in 4) »kajžarski« tip, ki je nastal v 17. ali celo v 18. stoletju, ko je izkrčil robove bivšega deželnoknežjega in od 1667 turjaškega Udenboršta (Kamnjek in Zavoda).[98] Oba zaselka imata le njivske krpe v celkih okoli bajt.

* * *

Ortenburžani so pri upravi posesti, v nasprotju z briksenškim sistemom 11. stoletja, ministeriale, ki so vedno bolj postajali samostojni, zamenjevali z župani. Ti nimajo nobene zveze z zgodnjesrednjeveškimi slovanskimi župani. Gre za gospoščinske upravne organe. Župan se je najlaže uveljavil v novih vaseh, kakršna je bila Srednja vas. Tod se v virih omenja šele konec stoletja, a le zato, ker starejših ni na razpolago. Tukajšnji župan (Gregor supann) je nato dobil priimek »Šporn« zaradi izpostavljenega položaja v vasi.[99] Iz urbarja iz 1626 vidimo, da je upravljal s kmetijami nakelskega urada v goriškem kotu (suppan zu Goritschach vnd Lettenizach). Za svojo službo je brezplačno užival njivo Župenca pod Srednjo vasjo v velikosti pol orala (tagpaw) oziroma 1,45 ha.[100] Funkcija je bila (vsaj v novem veku) vezana na kmetijo 8 v Srednji vasi. Razmerje med županom in vitezi iz Gorič je moralo biti uravnovešeno, saj so vitezi od 12. stoletja praktično skrbeli le za svoje koristi in z graščinsko upravo vasi niso imeli veze. Nasprotno je moral župan varovati ortenburško posest pred odtujevanjem iz nakelskega urada. Velikost županove kmetije kaže, da je bil zgolj »prvi med enakimi«, saj je bila njegova kmetija brez Župence celo manjša od drugih!? Praktično uveljavljena dednost funkcije je v 17. ali 18. stoletju dosegla vključitev »župence« v sklop celotne posesti kmetije.

V samih Goričah je od konca 14. ali začetka 15. stoletja obstajal še en gospoščinski župan, ki je skrbel za posest kranjske kostnice. Prvič se omenja leta 1539 (Barbara supanin).[101] Vseskozi je imel sedež na kmetiji 15 ter za svojo službo užival travnike in njive zahodno od Gorič, ki se še danes imenujejo »Bajdove župence«. Vloga in razvoj kostniškega župana sta enaka kot pri županu nakelske posesti.

V družbenem in gospodarskem oziru je razvoj v goriškem kotu tekel takole: v Goričah so ministeriali na prvi stopnji gospodarili z dvema razširjenima kmetijama, ki pa so ju zaradi ekonomičnosti kaj kmalu razdelili na modernejše enodružinske kmetije. Podložniki so bili namreč nesvobodni in zato niso imeli posebnega interesa za naprezanje v skupnih gospodarskih enotah. Ko sta se A in B v drugi fazi delili, je imela enota A tri, B pa dve družini, ki so oblikovale vsaka svojo kmetijo. Podložništvo se je ohranilo, vendar so bili v naslednjih stoletjih mogoči delni dvigi le preko kupnopravnega zajma. Tako je leta 1485 Peter Ribnikar prodal svojo tretjino kmetije, na kateri je sam sedel (11), cerkvi Sv. Lenarta v kranjskem špitalu,[102] čeprav je bila podložna Stainerjem. Za dvig iz osebne in zemljiške odvisnosti pa na tem koncu le ni bilo nikdar dovolj pogojev.

Sodeč po imenih, se je večja mobilnost s kmetijami pričela šele sredi 18. stoletja s terezijanskimi, predvsem pa z jožefinskimi reformami (formalnopravna osebna osvoboditev od podložništva z nevoljniškim patentom Jožefa II.). Tedaj se je zamenjalo na kmetijah več kmečkih rodov kot prej v nekaj stoletjih. Tolikšnih sprememb ne moremo razložiti samo s priženitvami in menjavo priimka, temveč le z večjo liberalizacijo migracij.

Prav v tem času so nastala oziroma se dokončno ustalila hišna imena, ki imajo ponekod korenine še v srednjem veku. Vidmar iz Gorič se kot priimek omenja 1612 zaradi podložnosti kmetije 4 (in 5) nakelski cerkvi (videm = cerkvena posest).[103] Do leta 1676 je kmetijo 4 dobil Slate, 5 pa je ostala Vidmarjem. V istem času je kmetijo 23 prejel Kozel.[104] Čeprav so se med 1787 in 1826 spremenili priimki na teh kmetijah, je za hišno ime obveljal priimek prejšnjih družin.[105] Ime Prek (kmetija 1) se omenja že 1498 (Vpiegh) in je kot priimek ostalo do leta 1790, od 1792 pa sedi tu Gros.[106] Kljub temu je staro ime ostalo novim lastnikom kot hišno! Zelo stara so imena Lepnar — »Nepinner« (kmetija 27), Pust (6), Torščč — »Doritsch« (12), ki se pojavljajo kot priimki že v 16. stoletju.[107] Nasprotno pa se kmetiji 15 županska služba ni ohranila v hišnem imenu, temveč je to šele v 18. stoletju izšlo iz priimka kmeta Bajda.[108] Zdi se, da je večina priimkov nastala prav v drugi polovici 15. stoletja in se nato kljub spremembam (možitve hčera itd.) ni spremenila. Kot hišna imena so priimki ostali v uradni rabi vse do začetka 18. stoletja, ko so se spremembe lastnikov začele bolj upoštevati in so sodobni priimki zamenjali stara imena. Poimenovanja iz prve polovice 15. stoletja niso prešla v hišna imena: Strupikorec iz 1415 in 1452 (Goriče, 8),[109] Vedemnik iz 1429 (kasnejši Prek),[110] Siter iz 1452 (Zalog, 11),[111] celo Ribnikar iz 1485 (Goriče, 11)[112] ne.

Kmetje na ortenburških fevdih iz Srednje vasi imajo do 1460 le osebna imena.[113] Oni v nakelskem uradu imajo priimke vsaj od leta 1498: Peruč (12), Šporn (8), Štrukel (6), ali 1558: Kmet (5), Švegelj v Svarjah (18) in Zalogu (8 in 12).[114]

Hišna imena so bila včasih zelo pomenljiva: na kmetiji 3 v Srednji vasi se je 1662 pojavil Marko Bohinc, kar namiguje na poreklo njega ali bližnjih prednikov.[115] V Letencah sedi leta 1601 Tomaž Škofič, čigar ime morda označuje posredno pripadnost ljubljanski škofiji, kamor je sodila tudi kranjska fara.[116] Predvsem v zaselkih sta priimek in hišno ime izšla iz krajevnega imena: na kmetiji 30 v Vevarjih sedi med 1749 in 1826 Vevar,[117] v Gradišču pa se kmet od 1581 dalje piše Gradiščar.[118]

Vrnimo se k gospodarskem razvoju. Pri rekonstrukciji smo dejali, da so poglavitne delitve v okviru starejšega polja nastale najkasneje do 14. stoletja. V novem veku so se nekatere delile dalje, vendar le v okviru lastnih parcel (prim. Zalog 8, 9 in 12, 13), kar drugih enot sploh ni prizadelo. Sama tehnika delitve je vredna občudovanja — nepravilno oblikovane parcele so z matematično natančnostjo razdelili na pol.

Ko so bile izčrpane možnosti krčenja boljših ravninskih površin, so nastali rovti in kajže. V okolici bližnjih Tenetiš in Srakovelj se omenjajo rovti že leta 1374 (gereuten die gelegen sind pey Tenetischz vnd Srakolach).[119] Približno tedaj je prišlo do kolonizacije zaselka Vevarji. Kajže so nastajale z odcepitvami koščkov njiv, travnikov in vrtov od starejših kmetij: kajža 1 na parceli kmetije 9 v Srednji vasi v drugi polovici 17. stoletja,[120] kajža 11 na vrtu kmetije 8 v Letencah, kajža 2 v Zalogu odcepi del njive »v brščah« od kmetije 8 pred 1749,[121] kajža 2 v Goričah od kmetije 1 med 1626 in 1674.[122] Druga možnost je obstajala v krčenju slabših njiv na vaških travnikih in pašnikih in postavitvi koče na robu vasi: kajže 9, 16 in 20 (prva že 1612),[123] 14 in 25 (1684).[124] Tretjo možnost krčenja v gozdovih sta izrabila kajžarska zaselka Kamnjek in Zavoda.

Klasifikacija kmetij v 18. stoletju (hube, domci, kajže. . .) ni več zanesljiva: kajža 16 ima tedaj 1,8 ha njiv, kmetija 18 pa 1,3 ha njiv in je polovična huba. Kmetija 10 v Goričah je bila 1749 uvrščena med kajže, čeprav je imela 1,4 ha.[125] Enota 2 je bila z 0,2 ha njiv označena kot kajža, 21 z 0,6 ha pa kot četrtinska huba.[126] Tovrstni podatki brez poznavanja dejanske velikosti enot le zavajajo, zlasti v navezovanju na starejše omembe, celo srednjeveških hub. Medtem ko ima naziv »huba« v srednjem veku še neko trdnost v individualni cenitvi, vrednost v novem veku devalvira. Enačenje ni mogoče! Vsekakor je boljši izraz »kmetija« v smislu agrarne produkcijske enote. Vsaj v prvih stoletjih je bila pomemben vir preživljanja pašniška živinoreja. Ob poselitvi goriškega kota so najbrž v ta namen koristili tudi travniške površine zahodno od vasi. Potreba po drugačnem izkoristku bližnjih travnikov in individualni razdelitvi je pritisnila živinorejo izključno v gorska pobočja nad Goričami. Na veke je Goričanom pripadala planina Velika Poljana, sosednjima Trsteniku in Povljam pa Mala Poljana.[127] Mlajšima Srednji vasi in Zalogu je bilo na voljo pašniško področje nad Svarjami

(Kotel), ki sta ga imeli v skupno uporabo. Viri iz srede 18. stoletja določajo tema vasema tudi pašnike pri »Starem dvoru« severovzhodno od obeh vasi.[128] O pašništvu priča tudi dajatev »skodele skute«, ki so jo morali odrajtovati nekateri podložniki predvsem cerkvenih gospostev.[129] Veliko Poljano so bržkone prisvojili z blagoslovom Briksna, ki je pospeševal planinsko živinorejo tudi okoli Bleda.[130] Podobno je bilo z vinogradništvom, kjer je imel prste zraven spet Briksen. Edini preostanek ukvarjanja s to panogo je ledinsko ime osojnega pobočja nad Goričami Vingrad. Kot pomembnejša gospodarska panoga je vinogradništvo kaj kmalu odmrlo, saj ostro podnebje škodi nekoliko eksotičnejšim kulturam. Gojenje pa je ostalo v ustnem izročilu tudi zaradi ljubiteljskega ukvarjanja v polpretekli dobi.[131]

Gozdovi so bili gospoščinski in gmajnski vse do konca 18. stoletja, ko so bili razdeljeni med kmete. Kajžarji so bili pri tem potisnjeni ob rob. Pred delitvijo so uživali za lastne potrebe zgolj gmajnske gozdove nad Goričami (Spodnja in Zgornja gmajna) ter vzhodno od vasi (Zavovka).[132] Letence so imele pravico do lesa (ius lignandi) v bližnjem Udenborštu. Leta 1804 so ga lastniki grofje Turjaški razdelili med kmete okoliških vasi.[133]

Številni potoki so nudili dovolj energije za pogon mlinov. Mlin, ki se omenja 1428 in kasneje kot ortenburško-celjski fevd, najbrž smemo iskati v mlinu, ki ga je leta 1674 imel Anže Janešič in je stal na Prekovem gruntu (1, Goriče).[134] Pod Gradiščem pri Letencah je vsaj še 1496 stal mlin, ki ga je imel kmet iz Gradišča.[135] Mlina v okviru kmetij 30 in 31 v Vevarjih sta mlajša in se v virih ne omenjata.

Večstoletno bivanjsko kontinuiteto in vaški mir so mogle prekiniti le naravne katastrofe in vojske. O prvih ne vemo nič, o drugih pa. Ob sestavi urbarja nakelskega urada leta 1498 se je Matija Štrukel zaklinjal, da je imel pismo o svoji kmetiji (mislil je na kupnopravno pismo), ki pa je zgorelo skupaj s hišo, ko so jo zažgali Turki.[136] Če to ni bila laž z namero, da pridobi njegova kmetija boljši pravni status (mimogrede — to mu ni uspelo), je lahko prišlo do turškega vdora severno od Kranja le spomladi 1471, septembra 1473, oktobra 1475 ali jeseni 1483, ko so Turki resnično vdrli na Gorenjsko.[137] Natančneje določa goriško »pustošenje« listina cesarja Friderika III., ko je 1478 (ali 1480) podelil v kupno pravo hubo »in ainem dorflein genannt Mlackha (Mlaka), darauf etwan Micklaw, so von den Turckhen hingefwrt worden«, nekemu kranjskemu meščanu.[138] Vpad, v katerem je krdelo Turkov od Mlake nadaljevalo pot mimo Gorič do Tržiča ali Preddvora (cilj vpadov na Gorenjskem je bila Koroška), se je torej zgodil med 1471 in 1475. Morda je bila ravno tedaj uničena utrdba na Gradišču, gotovo pa ne prav vse kmetije ob vpadni poti, ker bi bilo to v virih omenjeno.

Za konec še nekaj besed o cestnih povezavah. Cesta Križe—Goriče—Preddvor je morala obstajati že v 11. stoletju in je služila za povezavo briksenške posesti. Še starejši je najbrž južni odcep od Gorič do Kranja, ki veže postojanke na osvojenem ozemlju s sedežem krajišniške uprave v Kranju. Cesta Goriče—Svarje je nastala šele z razvojem Srednje vasi, Zaloga in Svarij (na kartah je zaradi pomembnosti zemljiške razdelitve spuščena!). Pot med Letencami in Gradiščem je prvotno tekla verjetno preko prvotnega polja, ki je zategadelj razdeljeno na dva dela, zatem pa ob gozdni meji ali celo po gozdu dosegla Gradišče. Zaradi spremembe zemljiškega gospoda in nepomembnosti Gradišča v kasnejšem razvoju je prešla v pozabo. Razvili pa sta se dve poti, ki se pri Prevojah in Pod Stražo navezujeta na cesto Kranj—Goriče—Križe.

OPOMBE

1. F. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku (= Gradivo), V. knjiga (1201—1246), uredil M. Kos, Ljubljana 1928, 180—181, št. 348.

2. Arhiv SR Slovenije (= AS), listini 1329 oktober 28 in 1331 avgust 5.

3. AS, listina 1336 maj 1.

4. AS, listina 1341 julij 4.

5. AS, Bekantnuss Tabellen terezijanskega katastra, Gorenjska (= BT-G), št. 24.

6. Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku (izdal B. Otorepec), II. snopič, št. 27 in I. snopič, št. 72.

7. J. Žontar, Zgodovina mesta Kranja (= Žontar, Kranj), Ljubljana 1939, 42.

8. Prim. stanje po franciscejskem katastru iz 1826, katastrska občina Goriče (Goriče, Letence, Kamnjek, Zavoda in Vevarji), št. L 71. Katastrska občina Srednja vas (Zalog, Svarje in Srednja vas), št. L 264. Jožefinski kataster, naborno gospostvo Brdo, katastrska občina Goriče, št. 28. BT-G, št. 24. I. Vrhovnik, Zgodovina goriške fare, Ljubljana 1885 (= Vrhovnik, Goriče), 165.

9. AS, zbirka urbarjev, urbar I/3 u (Brdo 1539) vsebuje tudi popis posesti kranjske kostnice! Enako tudi urbarji I/3 u (2) iz 1552, I/6 u (1558 in 1559).

10. AS, listina 1391 september 18.

11. AS, listina 1428 februar 8.

12. AS, listina 1485 avgust 14.

13. BT-G, št. 25 in 292. Jožefinski kataster.

14. F. Komatar, Kranjski mestni arhiv (= Komatar), Jahresbericht kranjske gimnazije 1 (1912/1913) in 2 (1913/1914): listina 1415 junij 28 v Komatar 1, 20—21, št. 18.

15. AS, listina 1452 september 13.

16. BT-G, št. 29. Jožefinski kataster.

17. AS, listina 1476 januar 9. BT-G, št. 97. Jožefinski kataster.

18. Nadškofijski arhiv Ljubljana (= NŠAL), Župni arhiv (= (ŽA) fare Naklo, fasc. 3; urbarja iz 1612—1622 za cerkvi Naklo in Goriče. I. Vrhovnik—A. Koblar, Zgodovina nakelske fare (= Vrhovnih—Koblar, Naklo), Ljubljana 1885, 27, omenja da je nakelska fara imela leta 1461 v Goričah eno kmetijo.

19. BT-G, št. 132.

20. Prim. stanje po jožefinskem in franciscejskem katastru!.

21. Vrhovnik—Koblar, Naklo, 180: listina 1422 marec 24.

22. Vrhovnik—Koblar, Naklo, 178: listina 1363 april 25.

23. NŠAL, ŽU Naklo, urbar 1612—1622 za nakelsko cerkev.

24. AS, listina 1429 april 5. AS, Graščinski arhivi, arhiv gospostva Turn pod Novim gradom (= GR A XXV), urbarji iz let 1674—1680

(knjiga 14), 1688—1696 (15), 1697—1706 (16), 1707—1716 (17), 1717—1726 (18), 1728—1736 (19), 1737—1748 (20), 1749—1759 (21), 1756—1762 in 1763—1770 (22), 1771—1790 (24), 1792—1796 (26) in še poznejši! Zahvaljujem se arhivarju Ivanu Nemaniču iz AS, ki mi je dal na razpolago rokopis analitičnega inventarja arhiva gospostva Turn in s tem omogočil hiter pregled.celotnega materiala. M. Smole, Graščine na nekdanjem Kranjskem, Ljubljana 1982 (= Smole, Graščine), 514.

25. Glej op. 14!

26. NŠAL, listina 1422 maj 10.

27. Vrhovnik—Koblar, Naklo, 54

28. Vrhovnik, Goriče, 165.

29. NŠAL, ŽA fare Naklo, fasc. 2: urbar cerkve Sv. Lamberta v Zalogu iz 1684.

30. NŠAL, ŽA fare Naklo, fasc. 3: urbar cerkve Sv. Lamberta v Zalogu iz 1794—1808. Vrhovnik, Goriče, 165. AS, Gr A XXV, gospostvo Turn pod Novim gradom, fasc. 75: Licitacijski protokol posesti nakelske fare in njenih podružnic iz 1786 maj 16 ter Glavni izkaz posesti župnije Naklo in podružnic iz 1788 marec 5.

31. F. Perne, Trstenik, prispevek k zgodovini župnij v ljubljanski škofiji, Ljubljana 1903, 75.

32. Žontar, Kranj, 58. BT-G, št. 26.

33. AS, listina 1345 maj 22.

34. Državni arhiv na Dunaju (= DAD), listina 1374 november 19.

35. DAD, Celjska fevdna knjiga začeta 1436 (= CF), prepis v Zgodovinskem inštitutu Milka Kosa ZRC SAZU, fol. 30.

36. CF, fol. 24.

37. Zgodovinski arhiv Ljubljana (= ZAL), mikrofilm notranjeavstrijske fevdne knjige za 1443—1469 iz DAD (sign. Ms. W 724), fol. 240' (= AF).

38. Komatar 2, 16: listina 1495 april 25.

39. W. Milkowicz, Beiträge zur Rechts -und Verwaltungsgeschichte Krains, Mitteilungen des Musealvereins für Krain, III/1890, 49 (= MMK III). Gre za objavo urbarja različnih kranjskih uradov iz okoli 1420. Milkowicz, P. Blaznik (Obveznosti podložnikov do zemljiških gospostev v območju Kranja, 97—98 v 900 let Kranja — Spominski zbornik, Kranj 1960) in M. Kos (različne omembe v Gradivu za historično topografijo Slovenije, za Kranjsko do leta 1500, Ljubljana 1975), so urbar napačno datirali v čas okoli leta 1400. J. Žontar (Kranj, 29—30, v op. 138) ga pravilneje datira v okoli 1420. Temu se pridružujem tudi sam s primerom iz Tenetiš: po urbarju ima Erazem Stainer v Zgornjih Tenetišah dve hubi, ki jih je dobil od Friderika Neimhoferja šele leta 1404 (AS, listina 1404 april 6). Samostan Velesovo ima v urbarju dve hubi v Spodnjih Tenetišah — drugo je dobil šele 1418 (AS, listina 1418 april 21). Terminus »ante quem non« je torej leto 1418!

40. AS, Vicedomski arhiv za Kranjsko, fasc. 43, lit. C I (škatla 75): urbarja deželnoknežjega gospostva Križe iz 1498 in 1569. AS, zbirka urbarjev, II/9 u: urbar nakelskega in primskovskega urada iz 1626.

41. Žontar, Kranj, 33.

42. Urbar gospostva Turn pod Novim gradom iz 1674—1680 (glej. op. 24). AS, zbirka urbarjev, II/9 u in I/3 u: nakelsko-primskovski urad iz 1626 in 1662—1667. BT-G, št. 238 in 243.

43. AS, Vicedomski arhiv za Kranjsko, fasc. 43, lit. C III (škatla 75): kupno-pravne podelitvene listine iz 1461 v prepisu iz 1523. AS, Vicedomski arhiv za Kranjsko, fasc. 56 (škatla 100): urbar urada Naklo iz 1498, davčni register istega urada 1560—1562. AS, zbirka urbarjev, I/3 u: urbar nakelskega urada v urbarju Brdo iz leta 1539.

44. Smole, Graščine, 187 in 384. NŠAL, Kapiteljski arhiv, fasc. 54, št. 15.

45. NŠAL, ŽA fare Kranj, fasc. 3: urbar župnijske posesti iz 1751. Žontar, Kranj, 215.

46. AS, listina 1391 november 5.

47. Arheološka najdišča Slovenije (= ANSI), Ljubljana 1975, 169.

48. AS, Vicedomski arhiv za Kranjsko, fasc. 54 (škatla 97): vicedomski urbar iz 1496. Fasc. 43, Lit. C III (škatla 75): činžni in davčni register podložnikov pri Kranju, spadajočih v vicedomski urad iz 1581 in 1583. Fasc. 72, Lit. C VIII (škatla 127): prejemki in izdatki uradnika vicedomskega urada na Gorenjskem Petra Avniča iz Kranja za leti 1592 in 1595.

49. AS, listina 1345 maj 22. DAD, listina 1374 november 19. Komatar 1, 11—12: listina 1375 avgust 10. Vrhovnik—Koblar, Naklo 183: listina 1401 april 21.

50. Gradivo V, XLII. M. Kos, Postanek in razvoj Kranjske, Glasnik muzejskega društva za Slovenijo X/1929, 38. M. Kos, Naselitev Gorenjske v ranem srednjem veku, Arheološki vestnik XXI—XXII/1970—1971, 9. Gradivo IV, 187—188, št. 366. Gradivo V, 60, št. 96.

50a. Vrhovnik, Goriče, 154.

51. AS, zbirka urbarjev, I/3 u: urbar urada Naklo iz 1662—1667.

52. AS, Gr A XXV, fasc. 26: urbarialni ekstrakt o reluiciji tlake za leto 1788 za gospostvo Brdo.

53. AS, Vicedomski arhiv za Kranjsko, fasc. 56 (škatla 100): urbar urada Naklo za 1498.

54. Idem. AS, zbirka urbarjev, I/3 u (2): urbar urada Naklo iz 1552.

55. Kot op. 51 in urbar nakelsko-primskovskega urada za leto 1626 (II/9 u).

56. BT-G, št. 243.

57. AS, listina 1428 april 26.

58. CF, fol. 34.

59. CF, fol. 64. Žontar, Kranj 42.

60. CF, fol. 1'.

61. CF, fol. 23.

62. CF, fol. 19' in 49.

63. CF, fol. 67'.

64. AF, fol. 245.

65. Urbar gospostva Turn pod Novim gradom iz 1674—1680 (gl. op. 24). BT-G, št. 238.

66. AS, listina 1476 februar 22. AS, Vicedomski arhiv za Kranjsko, fasc. 54 a (škatla 97): urbar vicedomske posesti iz 1496.

67. AS, Vicedomski arhiv za Kranjsko, fasc. 49, lit. H IV (škatla 84): urbar gospostva Preddvor iz 1541. Smole, Graščine, 384.

68. BT-G, št. 243.

69. Vrhovnik—Koblar, Naklo, 187: listina 1422 april 7.

70. Komatar 1, 20—21, št. 18: listina 1415 junij 28.

71. Glej op. 58—64.

72. Glej op. 69.

73. BT-G, št. 170.

74. Glej. op. 53.

75. CF, fol. 1' in 34.

76. Glej op. 54 in AS, zbirka urbarjev, I/8 u: urbar gospostva Brdo iz 1679—1688.

77. Jožefinski kataster.

78. BT-G, št. 243. Glej op. 55 in 76!

79. AS, listina 1452 september 13.

80. NŠAL, ŽA fare Kranj, fasc. 3: urbar kaplanije pri oltarju Sv. Jurija v Kranju iz 1818—1848.

81. NŠAL, ŽA fare Naklo, fasc. 3: urbar fare Naklo iz 1612—1622.

82. Žontar, Kranj, 14—15.

83. ANSI, 169.
84. Žontar, Kranj, 14. Pletrski, Bled, 138.
85. Gradivo V, 180—181, št. 348.
86. Gradivo IV, 187—188, št. 366.
87. AS, listina 1326 februar 2. Vrhovnik—Koblar, Naklo, 178: listina 1363 april 25.
88. AS, listina 1326 februar 2.
89. AS, listina 1405 julij 5, Komatar 1, 22—23, št. 21: listina 1428 marec 27.
90. CF, fol. 30.
91. Žontar, Kranj, 26. Urbarji briksenške škofije iz 1253, 1464 in 1602 (prepisi v Zgodovinskem inštitutu Milka Kosa ZRC SAZU). MMK 3,48.
92. Žontar, Kranj, 27—28. CF, fol. 19', 49 itd.
93. CF, fol. 23. AS, listina 1428 april 26.
94. Žontar, Kranj, 33, 46.
95. Ibidem, 165.
96. S. Vilfan, Koseščina v Logu in vprašanje kosezov v vzhodni okolici Ljubljane, SAZU, Razprave V, Ljubljana 1966 (Hauptmanov zbornik), 193.
97. M. Kos, Starejša naselitev na Kranjski ravnini, 900 let Kranja — Spominski zbornik, Kranj 1960, karta na str. 57.
98. Žontar, Kranj, 203. BT-G, št. 270.
99. AS, Vicedomski arhiv za Kranjsko, fasc. 56 (škatla 100): urbar urada Naklo iz 1498.
100. AS, zbirka urbarjev, II/9 u: urbar nakelskega urada iz 1626.
101. AS, ibidem, I/3 u: urbar nakelskega urada v urbarju gospostva Brdo iz leta 1539.
102. AS, listina 1485 avgust 14.
103. NŠAL, ŽA fare Naklo, fasc. 3: urbar fare Naklo iz 1612—1622.
104. Ibidem, fasc. 1: urbar fare Naklo iz 1676.
105. Ibidem, fasc. 2: urbar fare Naklo iz 1787 (—1848).
106. Gl. op. 99. Urbarja gospostva Turn pod Novim gradom iz 1771—1790 in 1792—1796 (prim. op. 24).
107. Primerjaj posest kostnice v urbarjih gospostva Brdo iz 1539, 1552, 1557, 1558 in 1559.
108. BT-G, št. 24.
109. Komatar 1, 20—21, št. 18: listina 1415 junij 28. AS, listina 1452 september 13.
110. AS, listina 1429 april 5.
111. AS, listina 1452 september 13.
112. Gl. op. 102.
113. CF, fol. 23, 34
114. Gl. op. 99. AS, zbirka urbarjev I/6 u: urbar nakelskega urada v urbarju gospostva Brdo iz 1558.
115. AS, zbirka urbarjev, I/3 u: urbar nakelsko-primskovskega urada iz 1662—1667.
116. NŠAL, ŽA fare Kranj, fasc. 2: urbar fare Kranj iz 1601.
117. BT-G, št. 26.
118. Gl. op. 48.
119. DAD,listina 1374 november 19.
120. Urbar gospostva Turn pod Novim gradom 1674—1680 (gl. op. 24).
121. BT-G, št. 243.
122. Gl. op. 100 in 120.
123. NŠAL, ŽA fare Naklo, fasc. 3: urbarja cerkva v Goričah in Zalogu iz 1612—1622.
124. Ibidem, fasc. 2: urbar cerkve v Goričah iz 1684.
125. BT-G, št. 132.
126. BT-G, št. 29.
127. A. Novak, O starejši zgodovini planšarstva med dolino Tržiške Bistrice in dolino Kokre, Kranjski zbornik 1970, 224.
128. Gl. op. 121.
129. AS, listina 1476 januar 9. NŠAL, ŽA fare Kranj, fasc. 3: urbar kaplanije pri oltarju Sv. Jurija v Kranju iz 1761. Gl. op. 101 in 54.
130. Pleterski, Bled, 118.
131. Vrhovnik (Goriče, 158) lokalizira vinograd, ki ga je 1376 Vipavčan Martin Farlan podaril minoritskemu samostanu v Ljubljani, v Goriče. V resnici gre za Goče pri Vipavi (zu Gotschach pey sand Andres). Očitno je Vrhovnik napačno bral »Gortschach.« Isto napako je pred njim napravil A. Dimitz v Geschichte Krains I, Laibach 1874, 238.
132. Gozdove so delili med 1757 in 1790 (gl. BT in jožefinski kataster!).
133. Žontar, Kranj, 203, 283.
134. AS, listina 1428 april 26. Urbarji gospostva Turn pod Novim gradom za leta 1674—1726.
135. Gl. op. 48.
136. Gl. op. 99.
137. S. Jug, Turški napadi na Kranjsko in Primorsko do prve tretjine 16. stoletja, GMDS XXIV/1943, 13, 16, 19, 29.
138. Gl. op. 43.

Obdobje fevdalizma na šenčurskem območju

Majda Žontar

Po uradnem seznamu iz leta 1818[1], torej iz časa tridesetih let pred marčno revolucijo leta 1848, ki je odpravila fevdalne odnose v naših deželah, so imela v krajih na levem bregu Kokre svoje podložnike številna zemljiška gospostva, kakor prikazuje naslednja razpredelnica:

Kraj	Zemljiška gospostva
Hotemaže	Turn pod Novim gradom, Velesovo, Strmol, imenje Hotemaže, Florianovo imenje, župnija Cerklje, župnija Šenčur
Hrastje	Hrib, Rocen, Puštal, župnija Smlednik, beneficij sv. Jurija v Kranju, beneficij sv. Barbare v Ljubljani
Luže	Velesovo, komenda malteškega viteškega reda v Komendi, Smlednik, Rocen, Bistra
Milje	Brdo pri Kranju, Tržič, Hauptmanovo imenje (imenovano tudi imenje Visoko), beneficij sv. Kancijana v Kranju
Olševek	Turn pod Novim gradom, Preddvor, Velesovo, župnija Šenčur
Prebačevo	Turn pod Novim gradom, Hrib, Smlednik, Rocen, Puštal, župnija Kranj, župnija Šenčur
Srednja vas	Velesovo, Kamnik, Bistra, župnija Šenčur, špitalski beneficij sv. Leonarda v Kranju, beneficij sv. Trojice v Kranju
Šenčur	Tržič, mesto Kranj, Kieselstein, Hauptmanovi imenje (imenje Visoko), Velesovo, Smlednik, Studenice, Bistra, župnija Šenčur
Visoko	Turn pod Novim gradom, Brdo pri Kranju, Tržič, Velesovo, Strmol, Hauptmanovo imenje (imenje Visoko), Ajmanova graščina, župnija Šenčur
Voglje	Velesovo, župnija Šenčur
Voklo	Turn pod Novim gradom, Velesovo, Rocen, župnija Kranj, župnija Šenčur

Na sorazmerno majhnem območju, ki ga zajema ta prispevek, je torej v času pred odpravo fevdalizma dobivalo večji ali manjši del svojih dohodkov 28 zemljiških gospostev, svetnih ali cerkvenih. Na nekaj primerih bomo poskušali prikazati, kako je nastala tako pisana struktura zemljiškogosposke posesti.

Ozemlje od prelazov pri Motniku in na Trojanah pa vse do Kokre, Kranja in Smlednika je nemški vladar (najbrž na začetku 11. stoletja) podelil v fevd kranjskim mejnim grofom s sedežem v Kranju. V začetku 12. stoletja (leta 1101) so dobili Andeški grofje omenjeno posest kot svojo dediščino. Središče te zemljiškogosposke posesti je tedaj postal Kamnik. Velika posest kranjskih krajišnikov se je v nasprotju z nekaterimi drugimi velikimi fevdalnimi posestmi začela cepiti in razkrajati. Že za Andeških grofov so bili na tem ozemlju številni ministeriali in vitezi, večinoma po rodu iz Bavarske. V času Andeških naslednikov, ko se je lastništvo posesti naglo menjalo (Friderik Babenberški, Ulrik Španhajmski, goriško-tirolski grofje), in zlasti Habsburžanov, pa se je s podeljevanjem obravnavanega ozemlja v fevd, z darili, z rodbinskimi povezavami in delitvami, a tudi z nakupi nekdaj sklenjena posest vse bolj drobila in se je ustvarjala zelo razdrobljena posest, ki je bila nato vse obdobje fevdalizma tako značilna za velik del Gorenjske, pa tudi za območje, o katerem govorimo v tem prispevku.[2]

Največje število podložnikov je na šenčurskem območju štelo gospostvo samostana dominikank v Velesovem. Samostan so ustanovili leta 1238 in ga s prvimi kmetijami obdarili andeški ministeriali iz Kamnika in njihovi vitezi. Vedno nove kmetije so prihajale v posest samostana, deloma z nakupom, deloma z darili, zlasti pa kot dota samostanskim novinkam, saj je postalo Velesovo izrazita ustanova plemiških slojev. Leta 1782 je bil samostan ukinjen, upravo gospostva pa je prevzela državna komora. Velesovskemu samostanu se je v krajih, o katerih govorimo, v letih 1238 do 1458 povečala posest takole:

Hotemaže	1342	1 kmetijo prodal Lenart Zaepel iz Gutenberga
Luže	1238	1 kmetija v ustanovni imovini
	1369	1 kmetijo kupil samostan
Olševek	1238	8 kmetij v ustanovni imovini
	1248	dedno odvetništvo nad kmetijo koseza Martina prejeli od Henrika Svibenskega
	1301	nesvobodnika Jurija podaril Henrik iz Podkrnosa
	1333	1 kmetija dar Dietmarja iz Greifenfelsa za večno luč pri oltarju sv. Mihaela
	1346	gozd pod Štefanjo goro dar Dietmarja iz Podkrnosa
	1414	2 kmetiji obdržal v pravdi s farno cerkvijo v Kranju
	15. st.	kmetija dar rodbine Schrott
Srednja vas	1402	1 kmetijo prodal Friderik pl. Naimhofer, sodnik v Kranju za kapelo sv. Štefana
Šenčur	1238	4 kmetije v ustanovni imovini
	1297	1 kmetija dar Ulrika, župnika v Šenčurju

	1321	1 kmetijo prodal Rapot Schrabas, vitez gospodov s Planine (Montpreis)
	1329	1 kmetijo prodal Bertold iz Gradnika
	1353	1 kmetijo prodal Dietmar iz Podkrnosa
	1360	1 kmetijo zamenjali z Nikolajem Sumerekerjem
	1366	1 kmetijo zamenjali s Štefanom Zozterjem
	1375	1 kmetijo prodal Panzl od Sv. Petra
	1383	(1389)4 kmetije prodal Ivan Blagoviški, župnik v Tržiču
Visoko	1239	3 kmetije kapele sv. Tomaža v Cerkljah
Voglje	1247	17 kmetij prodal Gerloh iz Kamnika star.
	1313	1 kmetijo prodal Nikolaj iz Kamnika
Voklo	1238	1 kmetija v ustanovni imovini
	1349	2 kmetiji prodal Gerloh, gradiščan v Kamniku
	1368	1 kmetijo prodal Tomaž Gubanec, ljubljanski meščan.[3]

Po urbarju iz leta 1458 je imel velesovski samostan v Hotemažah 7, v Lužah 8, v Olševku 26, na Prebačevem 1, v Srednji vasi 2, v Šenčurju 22, na Visokem 9, v Vogljah 22 in v Voklem 16 podložnikov.[4] Čez tristo let (leta 1750) pa je imelo Velesovo na tem območju naslednje število podložnikov:[5]

	kmetija večja od cele	cela kmetija	3/4 kmetije	1/2 kmetije	1/4 kmetije	kajža ter njive	kajža
Hotemaže		3	1	2	2		3
Luže		3	1	7	2		4
Olševek	8	10		6	5		6
Srednja vas				3		2	1
Šenčur	1	16	1	11	1	2	13
Visoko		7		1	2		5
Voglje	5	7		8	2		5
Voklo	1	7	1	10			6

Samostanska posest je obsegala skoraj vso vas Voglje in Voklo, nad dve tretjini Olševka, polovico Šenčurja, Visokega, Hotemaž in Luž ter več kot tretjino Srednje vasi.

Mlatilnica kmetijskega društva v Šenčurju leta 1926

V razpredelnici razlikujemo dve vrsti kajžarjev; tiste, ki so imeli samo kajžo z vrtom, in tiste, ki so si pridobili tudi kako njivo. Ob davčni rektifikaciji sredi 18. stoletja so začeli označevati zadnje (iz davčnih razlogov) kot posestnike 1/3 ali 1/6 kmetije.

Če primerjamo stanje samostanske zemljiškogosposke posesti v teh treh stoletjih na obravnavanem območju, so opazne le manjše spremembe. Po drugi strani pa kaže primerjava seveda tudi to, kako so se z združevanjem in drobljenjem spreminjale kmetijske enote. Od prejšnjih 111 enot je število poraslo na 181, to je kar za 63 %. Pri tem seveda nismo upoštevali manjše spremembe v obsegu samostanske posesti.

Večje število podložnikov sta imeli na šenčurskem območju še dve cerkveni zemljiški gospostvi, katerih sedeža pa sta bila precej oddaljena: to je bil kartuzijanski samostan v Bistri (pri Vrhniki) in samostan dominikank v Studenicah pri Poljčanah (na Štajerskem). Kartuzijanski samostan v Bistri je pridobil leta 1260 48 kmetij iz dediščine vicedoma Verianda iz Kamnika; od teh jih je bilo 6 v Srednji vasi. Leta 1368 mu je prodal Ivan iz Gradnika (pri Blatogradu na Koroškem) 5 kmetij v Šenčurju in eno v Srednji vasi. Leta 1764 je imel samostan v Šenčurju 2 celi, 6 polovičnih kmetij in eno kajžo, v Srednji vasi eno 3/4 kmetijo, 5 polovičnih, 2 četrtinski kmetiji in eno kajžo ter v Lužah eno polovično in 2 četrtinski kmetiji. Sicer pa je glavna posest Bistre ležala med Ljubljano in Vrhniko. Samostan v Studenicah, ki so ga ustanovili nekako ob istem času kakor velesovskega, je prejel leta 1264 v Šenčurju 5 kmetij od Henrika iz Svibnega kot doto za hčer Nežo, ki je vstopila v samostan. Leta 1758 so imele Studenice v Šenčurju 3 cele kmetije ter 5 kajž (od teh 2 kajži z njivami.)[6]

Na jugu obravnavanega območja je imelo svoj sedež zemljiško gospostvo Smlednik, ki so ga ustanovili celjski grofje.

Šenčur okoli leta 1909. Na razglednici je vidna na levi strani baročna cerkev z župniščem, na desni pa vaška mlaka z zidanim kmečkim dvorcem in glavno prometno cesto

Ajda na šenčurskem polju (foto: Anka Novak)

O začetkih smledniškega gospostva na obravnavanem območju imamo naslednje podatke:

Luže	1359	1 kmetijo zamenjal grof Friderik Celjski z Weigandom Massenbergerjem
Šenčur	1337	4 kmetije kupil Friderik Žovneški od Henrika Gralanta in brata Ulrika

Po urbarju iz leta 1558 je imelo gospostvo Smlednik v Šenčurju 4 kmetije, leta 1756 pa je obsegala smledniška posest v Šenčurju eno celo kmetijo, eno 3/4 kmetijo, 5 polovičnih kmetij, 3 četrtinske kmetije in 2 kajži z njivami.[7]

Ostala zemljiška gospostva so imela na šenčurskem območju le manjše število podložnikov. Ko so se proti koncu srednjega veka na levem bregu Kokre vse bolj uveljavila obsežnejša zemljiška gospostva, drobna posest tudi tukaj ni povsem izginila. Tako je imela graščina Hrib pri Preddvoru leta 1757 na Prebačevem eno celo kmetijo ter eno kajžo. Graščina Strmol je imela leta 1756 v Hotemažah eno celo kmetijo, na Visokem eno celo kmetijo in 5 kajž (od tega 3 z njivami), v Šenčurju pa 3 kajže. Ajmanova graščina (pri Sv. Duhu) je imela istega leta na Visokem eno celo kmetijo in v Šenčurju 2 kajži.[8]

Med drobno zemljiškogosposko posestjo so zavzemale posebno mesto cerkvene ustanove, v prvi vrsti župnije in podružnice. V drugi polovici 18. stoletja, v času od Jožefa II. dalje, se je začela z odprodajo, ki jo je pospeševala država, ta posest vse bolj manjšati. Zato je v seznamu, ki ga navajamo na začetku tega prispevka, že manj cerkvene posesti v primerjavi s stanjem, kakršno je bilo še sredi 18. stoletja. Osnova za zemljiškogosposko posest mesta Kranja v Šenčurju je nastala leta 1364, ko je kupilo mesto v Šenčurju eno kmetijo in namenilo njen dohodek za popravilo mostu čez Savo. Sredi 18. stoletja ta kmetija ni več obstajala kot celota, saj je bila razdeljena med vrsto posestnikov.[9] Omeniti moramo še zemljiškogosposko posest kranjskih meščanov na obravnavanem območju. Imenje v Hotemažah se omenja že v 16. stoletju. Tedaj ga je imel v lasti kranjski meščan Ambrož Ebensperger. Sredi 18. stoletja je bil lastnik tega imenja Matija Jožef Götzel.[10] V Hotemažah je imel zemljiškogosposko posest tudi kranjski trgovec Mihael Florian (za njim pa Karel.) Imenje, ki se je imenovalo po lastniku Florianu, je nastalo iz prodanega imenja kranjskega meščanskega špitala. Z nakupom se je povečalo še za prodano imenje bratovščine sv. Kancijana.[11] Posest beneficijev sv. Nikolaja, sv. Uršule, sv. Fabijana in Sebastijana ter brdskega beneficija v Kranju sta pridobila v drugi polovici 18. stoletja Anton Mayer in Josip Hauptman (kasneje je postal lastnik Josip Hauptman sam). Ta je kupil leta 1796 še nepremičnine kostniške kaplanije v Kranju, ki so obsegale sredi 18. stoletja 3 cele kmetije, 5 polovičnih kmetij, 2 četrtinski kmetiji ter eno kajžo na Visokem. Vso svojo zemljiškogosposko posest je združil Hauptman v imenje, ki se je imenovalo po kraju Visoko.[12]

Zaradi posestne razdrobljenosti zemljiških gospostev so bili v posameznih krajih podložniki številnih zemljiških gospostev. Kakšna je bila na primer sredi 18. stoletja podoba Šenčurja glede na zemljiškogosposko pripadnost podložnikov, prikazuje naslednja razpredelnica.[13]

Zemljiško gospostvo	kmet. večja od cele	cela kmet.	3/4 kmet.	1/2 kmet.	1/4 kmet.	kajža ter njive	kajža
Velesovo	1	16	1	11	1	2	13
Smlednik		1	1	5	3	2	
Bistra		2		6			1
Studenice		3				2	3
Strmol							3
Ajmanova graščina							2
mesto Kranj župnija Šenčur		2	1	6	1		4

Podložniki so morali dajati svojemu zemljiškemu gospostvu različne dajatve. Pobliže si bomo ogledali, kakšne obveznosti so imeli podložniki gospostev, ki so bila na šenčurskem območju najbolj številna.[14] Za velesovsko zemljiško gospostvo je ohranjen nastarejši urbar iz leta 1458. Prof. Pavle Blaznik je ugotovil, da razlikujemo glede žitnih dajatev v njem dve skupini kmetij. Prva, manj številna skupina, je oddajala dokajšnje količine žita v naravi, pri drugi skupini pa je bilo težišče na denarnih dajatvah (nekateri so dajali le po en star ovsa). Naslednja razpredelnica žitnih dajatev po urbarju iz leta 1458 se zato nanaša na prvo skupino podložnikov (osnova je cela kmetija):

kraj / v starih	pšenica	rž	oves
Hotemaže	2 1/2—3	2 1/2—3	3
Luže	3	3	4 1/2—5
Olševek	3	3	4 1/2
Prebačevo	2	2	3
Šenčur	2 1/2—3	3	3—5
Visoko	3—3 1/2	3—5	4 1/2—6
Voglje	2—4 1/2	2—4 1/2	3—4 1/2
Voklo	2 1/2—3	2 1/2—3	4 1/2—9

Razmeroma največ je podložnikov, ki so dajali po 3 stare pšenice, prav toliko rži in po 4 1/2 stara ovsa.

Količina žita, ki so ga dajali omenjeni velesovski podložniki, se do srede 18. stoletja ni bistveno spremenila. Tedaj so dajali večinoma (od cele kmetije):

pšenica ali zdrob	rž ali mešano žito (rž in proso)	oves
	(v mernikih)	
ok. 10	ok. 10	ok. 17

Urbar iz leta 1458 uporablja kot mersko enoto star, mlajši podatki pa imajo za osnovo stari ljubljanski mernik. Pri tem je velesovski star za težka žita držal okrog 3 stare ljubljanske mernike (en mernik je približno 30 l).

Sredi 18. stoletja so bili glede vrste žitnih dajatev posebnost velesovski podložniki v Vogljah, saj so dajali rž in ajdo. Po urbarju iz leta 1558 so dajali smledniški podložniki v Šenčurju pšenice 6 škafov, mešanega 6 škafov in ovsa prav tako 6 škafov. Leta 1756 je bilo stanje povsem nespremenjeno.

Če primerjamo količine posameznih vrst žit, ki so jih oddajali podložniki, potem lahko ugotovimo precejšnjo enakost glede pšenice in rži, in sicer ne glede na to, da so v teh krajih, kakor poročajo viri iz 18. stoletja, pridelovali več rži kot pšenice.

Po velesovskem urbarju iz leta 1458 je večina podložnikov plačevala na račun pravice od lanenega prediva po 6 soldov.

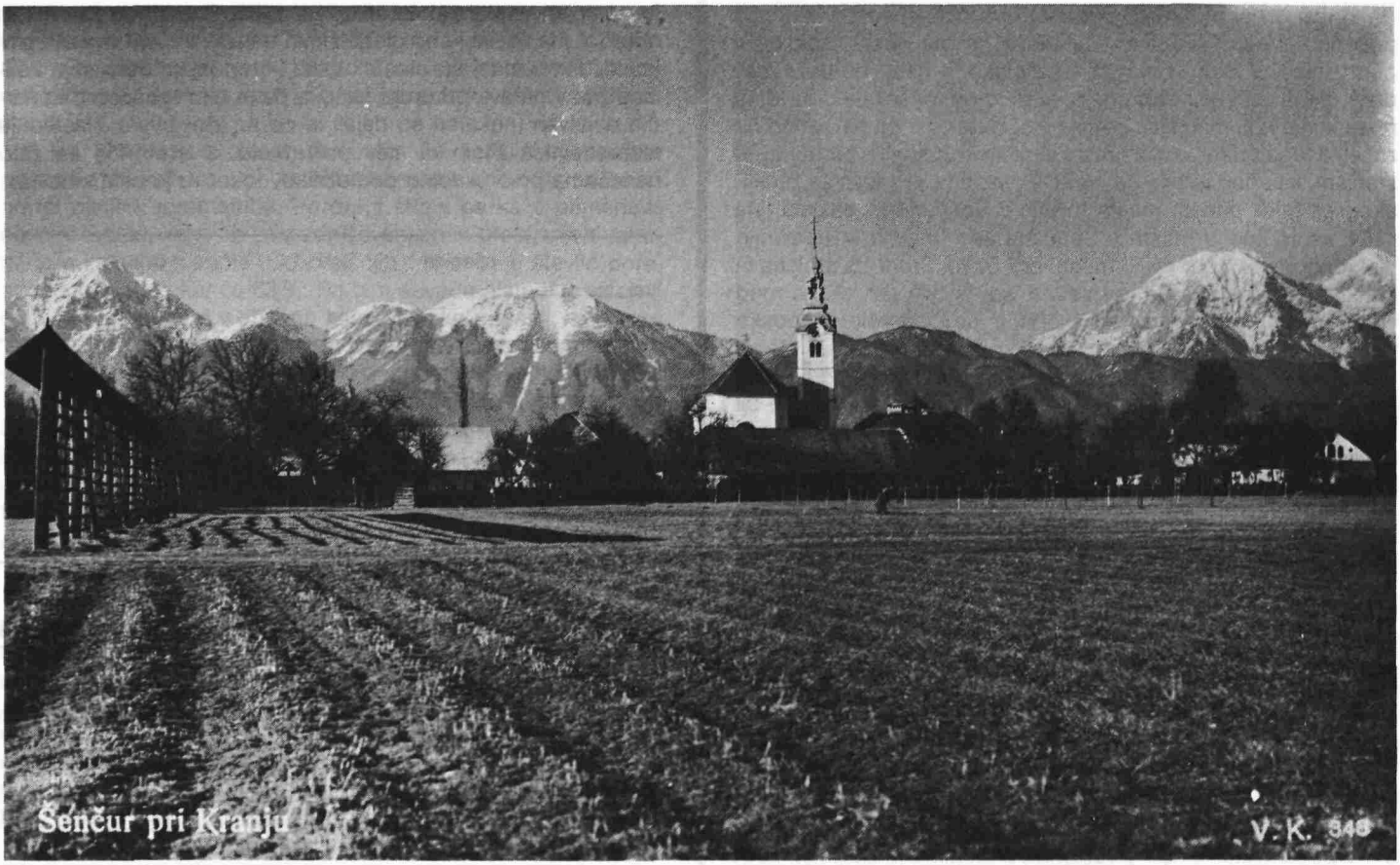

Šenčur med obema vojnama

Značilno je, da je bila že tedaj ta dajatev spremenjena v denarno. Sredi 18. stoletja so plačevali velesovski podložniki (tisti, ki so oddajali žita) na račun pravice od lanenega prediva od ene kmetije ok. 3 krc. nemške veljave. Tudi smledniški podložniki leta 1558 niso dajali lanenega prediva, marveč na račun te pravice 1/2 škafa pšenice. Pri njih se ta obveznost torej ni spremenila v denarno dajatev, marveč v drugo vrsto naturalne dajatve.

Mala pravica je obsegala dajatve piščancev, jajc in kokoši (zadnje so morali oddati ob pustu). Velesovski podložniki so dajali po urbarju iz leta 1458 na račun te pravice večinoma po 6 piščancev, po 20 do 35 jajc in po 1 kokoš. Sredi 18. stoletja je bilo stanje nespremenjeno.

Mala pravica je bremenila vse velesovske podložnike, enako tiste, ki so dajali žito, kot tiste, ki ga niso dajali. Pravico sv. Jurija, ki se je imenovala po dnevu, ko so morali podložniki oddati določene dajtve, pa srečamo zopet le pri tistih podložnikih, ki so dajali žito. Po urbarju iz leta 1458 je pravica sv. Jurija večinoma znašala 1 prašiček in 1 jagnje. Do srede 18. stoletja se je tem dajatvam pridružil še manjši denarni znesek (okoli 1 krc.). Smledniški podložniki pa so plačevali sredi 18. stoletja pravico sv. Jurija v celoti v denarju in je znašala okoli 1 gld. Če nismo pri dajatvah ugotavljali skoro nobene spremembe skozi dobo 300 let, pa je šel razvoj pri tlaki drugačno pot. Po urbarju iz leta 1458 so morali velesovski podložniki prevažati na račun tlake le vino. Sredi 18. stoletja pa so morali opravljati vprežno in ročno tlako vse leto, kadarkoli je gospostvo to zahtevalo. Podložnike s celo kmetijo je bremenila ta obveza vsako leto, tiste s polovično kmetijo vsako drugo leto, tiste z 1/4 kmetije pa vsako četrto leto itd. Ob popisu podložniških dajatev leta 1750 pa so velesovski podložniki v Olševku, Voklem in Vogljah trdili, da niso dolžni opravljati tlake, marveč da morajo namesto tega plačevati robotnino, zaradi česar so bili v sporu z gospostvom. V Olševku so navajali, da plačujejo robotnino do 8 gld. 30 krc., v Voklem do 5 gld. 18 krc in v Vogljah do 6 gld. 22 krc. 2 d.,

glede na velikost kmetije (v Olševku je bil najbolj pogost znesek robotnine pri celi kmetiji 3 gld. 24 krc.).

Podoben razvoj sledimo pri smledniških podložnikih. Po urbarju iz leta 1558 smledniški podložniki še niso imeli tlake, po rektificiranem urbarju iz leta 1756 pa so smledniški podložniki v Šenčurju plačevali do 4 gld. 15 krc. robotnine (glede na velikost kmetije), poleg tega pa so morali opraviti še nekaj dni vprežne tlake (s celo kmetijo 2 dni, s polovično kmetijo en dan) ter nekajkrat na leto (do štirikrat) peljati žito v Kranj.

Tako velesovsko kot smledniško gospostvo je uveljavilo pravico do neodmerjene tlake. Povečanje tlake se je krilo za pravno formulacijo, da je neodmerjena ali dnevna tlaka v deželi običajna. Pri večini gospostev pa se je gmotni učinek zvišanja tlake pokazal v denarnem nadomestilu, robotnini, ki ga je moral podložnik plačevati namesto tlake, saj je šlo gospostvom predvsem za ta denar, ne toliko za resnične delovne storitve na samih dvorih, ki se niso toliko povečali, da bi bilo moč zaposliti vse podložnike na vsakodnevni tlaki. Vzrok za povečanje tlake je bil torej interes fevdalcev do denarne, ne toliko do delovne rente.

Ostane še ena izmed podložniških obveznosti, in sicer urbarialna obveznost v denarju, imenovana tudi činž, ki pa je vključevala tudi davek. Pri večini velesovskih podložnikov je bilo težišče na denarnih dajatvah. Po urbarju iz leta 1458 je večino podložnikov bremenil činž v višini 60 do 160 soldov, nekatere pa še občutnejši (do 360 soldov). Leta 1750 ni bilo več tako izrazite razlike v višini činža med podložniki, pri katerih je bilo težišče na naturalnih dajatvah in med podložniki, pri katerih je bilo težišče na denarnih dajatvah. Pri celi kmetiji se je činž gibal v večini primerov med 6 in 9 gld. Pri smledniških podložnikih imamo skoro enako obremenitev, in sicer od 7 do 9 gld.

Kajžarji niso imeli kmetijskega obrata, zato so imeli tudi drugačne obveznosti. Po popisu iz leta 1750 so morali velesovski kajžarji opraviti navadno nekaj dni ročne tlake (do 12 dni) in plačati nekaj gotovine na račun urbarialne obveznosti, v kar je bil vključen tudi davek (do 55 krc.). Smledniški kajžar v Šenčurju je plačeval le 36 krc., drugih obveznosti pa ni imel.

V okviru obveznosti podložnikov, ki so jih morali dajati svojemu zemljiškemu gospodu, navajajo ponekod tudi obveznosti, ki so pripadale osebju zemljiškega gospostva. Tako so morali dajati velesovski podložniki v Olševku grajskemu čuvaju po pol mernika ajde, dva velesovska podložnika v Lužah samostanskim uradnikom po en mernik pšenice, nekateri velesovski podložniki v Voklem in Vogljah pa samostanskim uradnikom do 2 mernika ovsa.

Nekateri podložniki so bili zaradi drugih obveznosti do zemljiškega gospostva deležni pri dajatvah določenih olajšav. Med temi so bili v izjemnem položaju zlasti župani, ki jih je postavljalo zemljiško gospostvo na čelo posameznih žup, da so skrbeli za redno oddajanje dajatev in za opravljanje tlake. Navadno so izbirali župane med podložniki, ki so uživali celo kmetijo. Župani niso opravljali tlake, oproščeni so bili tudi nekaterih drugih dajatev. Tako npr. Luka Pevc, velesovski župan, v Šenčurju ni plačal gospostvu primščine ob prevzemu kmetije.

Žetev na Suhijevi njivi v Šenčurju

Tudi na območju vzhodno od Kokre so podložniki sredi 18. stoletja uživali kmetije večinoma v obliki zakupa. Zemljiški gospod jih je podeljeval do smrti gospodarja, ob prevzemu kmetije pa je bilo treba plačati kot primščino 10. in 20. denarič, to je 15 % vrednosti nepremičnine. Pri velesovskih podložnikih je znašala sredi 18. stoletja primščina pri celi kmetiji do ok. 30 gld, v posameznih primerih tudi do 85 gld. Toliko je plačal Anže Asel iz Vogelj, ki je posedoval dvojno kmetijo. K primščini je pogosto spadala še pisemska taksa, pristojbina za odpravek oziroma pisnina. V Šenčurju je plačal npr. velesovski podložnik

s celo kmetijo Andrej Rotar pisnino v višini 1 gld. 53 krc. Ob popisu dajatev gospostva leta 1750 je navedel velesovski podložnik s polovično kmetijo Jakob Mrzlikar iz Voklega, da je moral ob prevzemu kmetije plačati upravniku gospostva na račun likofa (za pijačo) 3 gld. 7 krc. Primščina je bila tako občutno breme, da je nekateri podložniki ob prevzemu niso zmogli plačati. Zemljiško gospostvo pa je bilo zainteresirano, da je imelo gospodarja, ki bo kmetijo obdeloval, zato so dovoljevali, da so odložili plačilo. Prazna kmetija bi bila tudi za zemljiško gospostvo brez vrednosti. Tako naletimo prav pogosto ob popisu dajatev velesovskega gospostva leta 1750 na podatek, da podložnik še ni plačal primščine, oziroma da kmetije še ni prejel, kar pa je treba razumeti le v pravnem smislu. Poseben položaj pa je nastal sredi 18. stoletja glede plačevanja primščine pri velesovskih podložnikih v Olševku, Voklem in Vogljah, ki so bila z gospostvom v sporu glede tlake. Gospostvo ni hotelo sprejemati od novih gospodarjev primščine, ker je pogojevalo prevzem kmetije s priznavanjem obveznosti opravljanja *dnevne tlake*.[15]

Doslej smo govorili o zemljiškogosposkih obveznostih, torej o obveznostih, ki so jih imeli kmetje in kajžarji kot podložniki do svojega zemljiškega gospoda. Fevdalni družbeni red pa je poznal še druge gospode; eden teh je bil tudi desetinski gospod. Le včasih je imel podložnik istega zemljiškega in desetinskega gospoda. V krajih, ki jih obravnavamo v tem prispevku, so prejemali leta 1750 desetino naslednji desetinski gospodje:

Hotemaže	Turn pod Novim gradom, Brdo pri Kranju, Hrib, župnišče Šenčur, beneficij sv. Leonarda v Kranju
Visoko	Velesovo
Olševek	Velesovo
Luže	Velesovo, špital v Kranju
Srednja vas	Velesovo, Pubetsch iz Medvod
Šenčur	Kieselstein, župnišče Šenčur, špital v Kranju
Voklo	Velesovo, samostan klaris v Škofji Loki
Voglje	Brdo pri Kranju, Velesovo, Kamnik, Bistra, župnišče Šenčur, župnišče Cerklje

V različnih oblikah so sredi 18. stoletja odrajtovali kmetje žitno desetino. V večini primerov so pobrali hlapci desetinskega gospoda vsak deseti snop na polju, preden je lahko kmet odpeljal žito v kozolec. Tak je bil običaj tudi pri velesovskem gospostvu, na Visokem in v Srednji vasi pa so plačevali kmetje desetino samostanu v stalnih denarnih zneskih (do 7 gld. 39 krc.). V denarju je pobiral desetino tudi Pubetsch iz Medvod. Špitalu v Kranju pa so dajali kmetje žitno desetino v zrnju, zato pa je bila količina destine v urbarju določena. Navajajo se naslednje količine (glede na velikost kmetije): od pšenice in zdroba oziroma mešanega žita do 5 5/8 mernika, od rži do 5 mernikov, od ječmena in prosa do 5 mernikov, od ovsa in ajde do 13 1/2 mernika ter od prosene kaše do 7/16 mernika. Težko je samo na podlagi primerjave žitne dajatve in desetine sklepati na to, koliki del žitnega pridelka je moral kmet oddati različnim gospodom. Številke napeljujejo k misli, da je znašala dajatev od pšenice in rži nekako dvojno desetino, kar zopet pomeni, da je kmetu ostalo približno 2/3 pridelka. Težko pa je iz enega podatka tako stanje posploševati. Količina posameznega desetinskega žita kaže tudi na to, katero žito so največ sejali oziroma pridelali, o čemer smo že govorili.

Nadalje so dajali kmetje desetino tudi od povesen lanu. Količina je bila navadno določena in je znašala leta 1750 pri velesovskih podložnikih do 25 povesen. Včasih so na ta račun plačevali nekaj denarja (do 4 1/2 krc.), kar kaže tudi v tem primeru na tendenco po pretvoritvi v denarno dajatev (podobno kot pri pravici od lanenega prediva, ki pa je bila že v celoti spremenjena v denarno dajatev). Smledniški podložniki v Šenčurju pa so dajali desetino od lanu v obliki prediva, in sicer do 1 1/2 funta. Nadaljnja vrsta desetine je bila desetina od mladičev, ki je obstajala v tem, da so morali dajati desetinskemu *gospodu vsako deseto jagnje. Koliko ovac in jagnjet so sredi* 18. stoletja gojili velesovski podložniki na obravnavanem območju prikazuje naslednja razpredelnica:

	ovce	jagnjeta
Hotemaže	10	7
Luže	40	16
Srednja vas	12	6
Šenčur	90	57
Visoko	30	9
Voglje	100	57
Voklo	36	41

Desetinska obveznost je obsegala tudi piščance. Pri velesovskih podložnikih so bile količine piščancev določene (do 2 piščanca, v enem primeru navajajo kokoš), ali pa so plačevali na ta račun nekaj denarja (do 1 1/2 krc.).

Posebno obveznost je predstavljala letna bera župniku, kaplanu in mežnarju. Kraji, o katerih govorimo v tem prispevku so bili vključeni v župnijo Šenčur. Župniku oziroma kaplanu so dajali dve vrsti žita: pšenico (do 2 mernika), na Lužah in v Srednji vasi tudi zdrob, ter še eno žito, večinoma ajdo (do 1 1/2 mernika), na Voklem rž in ajdo (do 1 1/4 mernika), v Olševku rž, v Srednji vasi pa proso (do 1/2 mernika). Šenčurski kmetje niso dajali drugega žita, zato pa namesto tega jajca (do 6). Nadalje je obsegala bera še sir (do 6 1/2 sirov), včasih pa namesto tega nekaj gotovine (do 2 krc.), ter jedila (na ta račun so plačevali do 14 krc. nemške veljave). Dva šenčurska kmeta sta plačevala župniku na dan proščenja za kosilo po 7 krc. Izstopala je višina bere v Olševku, ki so jo dajali tako župniku kot kaplanu in je pri pšenici znašala do 6 1/2 mernika.

Bero mežnarju so dajali v ajdi (do 2 4/16 mernika), v Voklem in v Vogljah pa v rži in ajdi (do 3 5/8 mernika), v siru (do

5 sirov) ter v kruhu (do 2 1/2 hlebcev). V Hotemažah niso dajali kruha, zato pa pšenico (do 1 mernika). Prav tako niso dajali kruha nekateri kmetje v Šenčurju, zato pa jajca (do 4).[17]

Posebna dajatev je bila dajatev za uživanje gozdov (odvetščina). Kmetje v vaseh Tupaliče, Olševek, Hotemaže, Visoko, Luže in Srednja vas so imeli staro pravico, po kateri so smeli sekati les za svoje potrebe v gozdovih v Kokri, ki so pripadali gospostvom Brdo pri Kranju, Turn pod Novim gradom in Hrib. Leta 1750 so dajali na račun odvetščine v Olševku 2 mernika ovsa, na Visokem do 4 3/4 mernika ovsa ter 1 kokoš (v nekaj primerih so morali opraviti tudi po en dan ročne tlake), v Lužah do 4 1/2 mernika ovsa, nekateri pa še eno kokoš, v Srednji vasi do 2 1/2 mernika ovsa, nekateri tudi pol kokoši. Smledniški podložniki v Šenčurju so plačevali odvetščino gospostvu Brdo pri Kranju (sredi 18. stoletja se navaja odvetščina v višini 2 1/4 mernika ovsa ter ene kokoši, oziroma namesto tega v denarju 3 1/2 krc.), kar pomeni, da so dobivali les iz brdskega gozda v Kokri, medtem ko so velesovski podložniki v Šenčurju dobivali les za stavbe in kurjavo iz deželnoknežjega Udinboršta. Že urbar iz 17. stoletja našteva med upravičenci, ki so dobivali les iz Udinboršta, tudi kmete iz vasi Šenčur. Leta 1750 so morali velesovski podložniki iz Šenčurja na ta račun plačevati odvetščino deželnoknežjemu gozdarskemu mojstru (do 3 mernike ovsa glede na velikost kmetije).[18]

Omeniti moramo še dajatve za uporabo mostov in brodov. Leta 1291 je zapisano v loškem urbarju, da je že stal leseni most čez Savo v Kranju. Gotovo je tedaj stal tudi že most čez Kokro pod Hujami, saj v tehničnem pogledu ni bil toliko zahteven kakor savski most. Leta 1640 se omenja, da dajejo podložniki tja do Štefanje gore, Možjance, Velesovega, Vogelj, Vodic, Kaplje vasi, Repenj in Trboj vsako leto po eno mero ajde ali ovsa mestu Kranju za pravico uporabe kokrškega mostu pod Hujami. Tudi ob popisu dajatev podložnikov v Voklem, Šenčurju in Vogljah sredi 18. stoletja naletimo na obvezo v višini 1/4 mernika ajde, ki so ga morali dajati od vsake kmetije na leto mestu Kranju za uporabo mostu pod Hujami. V istem popisu zasledimo tudi, da so kmetje iz Prebačevega plačevali mestni soseski v Lajhu na račun prevoza preko Save v višini 3/32 mernika ajde.[19]

Pot iz Kokre je vodila preko Hotemaž in Voklega proti Smledniku, nakar je bilo treba priti čez Savo z brodom, nato pa se je nadaljevala pot proti Ljubljani. Gospostvo Smlednik je imelo pod gradom dva broda za prevoz čez Savo. Kot dajatev za prevažanje z brodom so morali kmetje iz Vogelj in Voklega plačevati gospostvu Smlednik do 3 mernike prosa. Kajžarji (brez njiv) so plačevali pristojbino v denarju (4 1/2 krc. nemške veljave).[20]

Bremena, ki so jih morali nositi podložniki, so bila v različnih razvojnih fazah zemljiških gospostev vzrok za neprestana trenja in nasprotja med fevdalci in podložniki; slediti jih moremo tudi na tem delu slovenske zemlje. Znane so pritožbe in upori smledniških podložnikov v 17. in 18. stoletju (od 1627 dalje) proti zviševanju tlake, primščine ob menjavi gospodarja in dajatve za uživanje gozdov. Da bi podložnike prestrašili in zatrli upiranje, so glavnega uporniškega voditelja Jakoba Stareta iz Prebačevega obglavili pred spodnjimi kranjskimi mestnimi vrati (6. aprila 1688).[21] V letih 1781 do 1783 so se upirali podložniki gospostva Brdo pri Kranju zaradi zviševanja tlake oziroma robotnine.[22] Iz popisov podložniških dajatev pa izvemo, kakor smo že omenili, da je sredi 18. stoletja vrelo tudi med velesovskimi podložniki v Voklem in v Vogljah zaradi dnevne tlake, ki jo je zahtevalo gospostvo.

Ko smo govorili o nastanku zemljiškogosposke posesti velesovskega samostana, smo opozorili tudi na to, kako se je skozi stoletja z delitvijo in združevanjem kmetijskih enot vse bolj ustvarjala socialna diferenciacija v vaseh tudi na obravnavanem območju. Leta 1750 je socialna struktura Šenčurja takale (prikaz ni popoln, ker ne upošteva vseh manjših imenj):[22]

kmetija večja od cele	cela kmetija	3/4 kmetije	1/2 kmetije	1/4 kmetije	kajže (tudi tiste z njivami)
1	24	3	28	4	34

Iz razpredelnice je razvidno, da so se kljub drobitvam v Šenčurju še močno ohranile večje kmetije. Posebej pa se bomo ustavili pri kajžarjih, ki so bili sredi 18. stoletja že zelo številčni. Samo velesovskih kajžarjev je bilo na območju vzhodno od Kokre naslednje število (navajamo le kajžarje brez njiv):

Hotemaže	3	Šenčur	13
Luže	4	Visoko	5
Olševek	6	Voglje	5
Srednja vas	1	Voklo	7

Pod pojmom kajžar, ki predstavlja zemljiškogosposko posestno kategorijo, pa je treba razlikovati dvoje: kajžarje, ki so se preživljali od kmečkega dela (ne na lastni zemlji), in kajžarje, ki so se preživljali z rokodelstvom. Tako je v Hotemažah en kajžar živel od kmečkega dela, 2 pa sta bila rokodelca (krojač in čevljar), na Visokem 4 od kmečkega dela, en pa je bil kolar, v Olševku 4 od kmečkega dela, 2 pa sta bila tkalca, v Lužah 3 od kmečkega dela, en pa je bil čevljar, v Šenčurju 9 od kmečkega dela, en je bil krojač, en čevljar, en pek, en pa tkalec, v Voklem 3 od kmečkega dela, dva sta bila tkalca, en krojač, en tesar, en pa tkalec, v Vogljah 4 od kmečkega dela, en pa je bil tkalec. Iz teh podatkov lahko sklenemo, da je še vedno največ kajžarjev živelo od kmečkega dela.[23]

O razširjenosti kajžarjev rokodelcev na obravnavanem območju okoli leta 1750 nas pouči naslednja razpredelnica:

	krojač	čevljar	kolar	zidar	tesar	pek	tkalec	predilec volne	kovač
Hotemaže	1	1							
Luže		1			1				
Olševek					1		1		
Prebačevo							1		
Srednja vas							1		
Šenčur	1	2	1			1	2	1	
Voglje							1		
Voklo	1				1				
Visoko			1	1			2		2*

* (od teh je imel eden tudi kladivo)

Pobiranje krompirja na Polovčevi njivi v Šenčurju (foto: Anka Novak)

Upoštevali smo naslednja zemljiška gospostva: Velesovo, Smlednik, Hrib in Strmol.

Podatki, ki so bili zbrani ob popisu podložniških obveznosti sredi 18. stoletja, pa ne odgovorijo na vprašanje, koliko kmetov se je npr. v zimskem času ali pa priložnostno ukvarjalo s tkanjem, saj je bilo platnarstvo in suknarstvo močno razširjeno v okolici Kranja. Zato je težko z zanesljivostjo odgovoriti na vprašanje, kakšen dodaten zaslužek so bile podeželskemu prebivalstvu na obravnavanem območju neagrarne dejavnosti (ne le kajžarjem), kakor po drugi strani ni mogoče posploševati, da so kajžarji živeli predvsem od neagrarnih dejavnosti.

Ko smo v tem prispevku govorili o položaju podložnika sredi 18. stoletja in ga primerjali s stanjem pred tristo leti, ne smemo pozabiti, da je bil to čas pred reformami, ki so vendar prinesle kmetu določene koristi in izboljševale njegov položaj. Toda reforme v terezijanski in jožefinski dobi so sicer rahljale fevdalne odnose in tudi sam fevdalni red, niso pa ga bistveno spremenile. Na odpravo fevdalnih odnosov je moral kmet čakati še desetletja. S svojimi revolucionarnimi nastopi v predmarčni dobi pa je tudi sam veliko pripomogel, da so fevdalne odnose odpravili. Leta 1847 slišimo o uporniškem gibanju tudi v Šenčurju.[25]

OPOMBE

1. Alphabetische Ortschafts-Tabelle von Krain und den Villacher Kreis 1818.

2. F. Gestrin, Obdobje fevdalizma na ozemlju domžalske občine v luči zemljiškega gospostva Jablje, Zbornik občine Domžale, Domžale 1979, str. 23—24.

3. J. Žontar, Zgodovina mesta Kranja, Ljubljana 1939, str. 22—25.

4. M. Verbič, Posest in gospodarska slika velesovskega samostana po urbarju iz l. 1458, Velesovo, Zgodovinski in cerkveni opis, 1938, str. 14—35.

5. Arhiv SR Slovenije, Rektifikacijski dominikalni akti (v nadaljevanju RDA), št. 13 (Gorenjska)

6. J. Žontar, Zgodovina mesta Kranja, Ljubljana 1939, str. 22, 26; Arhiv SR Slovenije, RDA, št. 2 (Notranjska), 16 (Gorenjska).

7. J. Žontar, Zgodovina mesta Kranja, Ljubljana 1939, str. 28—29; Arhiv SR Slovenije, RDA, št. 240 (Gorenjska)

8. Arhiv SR Slovenije, RDA, št. 273, 294, 239 (vsi Gorenjska); P. Blaznik, Škofja Loka in loško gospostvo, Škofja Loka 1973, str. 331

9. J. Žontar, Vloga Kranja v blagovnem prometu v teku stoletij (do 19. veka), 900 let Kranja, Spominski zbornik, Kranj 1960, str. 145; Arhiv SR Slovenije, Jožefinski kataster, d. o. Šenčur.

10. J. Žontar, Zgodovina mesta Kranja, Ljubljana 1939, str. 164. Arhiv SR Slovenije, deželna deska

11. Arhiv SR Slovenije, deželna deska, Eisenfarben Quatern C 7, B 3.

12. Arhiv SR Slovenije, deželna deska, Eisenfarben Quatern T 20; J. Žontar, Zgodovina mesta Kranja, Ljubljana 1939, str. 244—245.

13. Na podlagi podatkov v Arhivu SR Slovenije, RDA.

14. Za podatke na podlagi velesovskega urbarja iz leta 1458 in smledniškega urbarja iz leta 1558 prim. P. Blaznik, Obveznosti podložnikov do zemljiških gospostev v območju Kranja, 900 let Kranja, Spominski zbornik, Kranj 1960, str. 91—97. Podatki iz srede 18. stoletja so na podlagi RDA v Arhivu SR Slovenije.

15. Arhiv SR Slovenije, RDA, št. 13, Bekantnuss Tabellen (Gorenjska).

16. Arhiv SR Slovenije, RDA, št. 13, Bekantnuss Tabellen (Gorenjska).

17. Arhiv SR Slovenije, RDA, št. 13, Bekantnuss Tabellen (Gorenjska).

18. J. Žontar, Zgodovina mesta Kranja, Ljubljana 1939, str. 172; Arhiv SR Slovenije, RDA, št. 13, Bekantnuss Tabellen (Gorenjska).

19. J. Žontar, Vloga Kranja v blagovnem prometu v teku stoletij (do 19. veka), 900 let Kranja, Spominski zbornik, Kranj 1960. str. 144; Arhiv SR Slovenije, RDA, št. 13, Bekantnuss Tabellen (Gorenjska).

20. J. Žontar, Vloga Kranja v blagovnem prometu v teku stoletij (do 19. veka), 900 let Kranja, Spominski zbornik, Kranj 1960, str. 147; Arhiv SR Slovenije, RDA, št. 13, Bekantnuss Tabellen (Gorenjska).

21. B. Grafenauer, Kmečki upori na Slovenskem, Ljubljana 1962, str. 290, 311—312, 327, 332, 336—338; J. Žontar, Upor podložnikov gospostva Brdo pri Kranju v letih 1781—1783, Kronika, Časopis za slovensko krajevno zgodovino, 4, 1956, str. 24—29.

22. Arhiv SR Slovenije, RDA, Bekantnuss Tabellen (Gorenjska).

23. Arhiv SR Slovenije, RDA, št. 13, Bekantnuss Tabellen (Gorenjska).

24. Arhiv SR Slovenije, RDA, št. 13, Bekantnuss Tabellen (Gorenjska).

25. J. Žontar, Zgodovina mesta Kranja, Ljubljana 1939, str. 308; V. Valenčič, Prebivalstvo na območju občine Kranj, 900 let Kranja, Spominski zbornik, Kranj 1960, str. 316.

Fotografije so iz fototeke Gorenjskega muzeja

Barvarji (Firbarji) Pirci v Kranju v 18. in 19. stoletju

Vinko Demšar

O Pirčevi barvarni v Kranju je bilo pred dvajsetimi leti že pisano.[1] Omenja jih tudi Zgodovina Kranja J. Žontarja.[2] V pričujočem zapisu pa bi želel omeniti tiste stvari, ki se tičejo te premožne obrtniške družine zlasti sredi prejšnjega stoletja.

Da je bilo premoženje barvarjev Pircev tolikšno, je povezano s poroko Lovrenca Pirc (Lorenz Perz), ki se je oženil kot meščan Kranja in barvarski mojster z Marijo Ano, hčerjo Andreja Marenko (Andreas Marenikh), prav tako barvaskega mojstra in meščana v Kranju.[3] Iz poročnega pisma lahko razberemo, da je barvar Andrej Marenk izročil 30. januarja 1754. leta vso premično in nepremično premoženje in posest »in genere« in hišo pod mestom skupaj s pripadajočo barvarsko obrtjo (Färbers Handwerkh) in delavnico (Werkstatt) »in specie« kot doto, »da bi novoporočenca lažje začela živeti v zakonu in se preživljala«. Izročitelj, t.j. Andrej Marenk si je izgovoril lepo vsoto,[4] kar 17 krajcerjev deželne veljave v gotovini na teden. Nevestin brat Josip še ni bil polnoleten, zato sta novoporočenca prevzela več obveznosti tudi glede njega. Glede na tako veliko nevestino doto je ženin dal za zaženilo 400 gld. kranjske veljave. Iz pripisa k poročni pogodbi izvemo, da je Josip, brat neveste, umrl pred polnoletnostjo in sestri oz. njenemu možu je po umrlem bratu pripadalo še 65 gld. dež. veljave kot očetov in materin dedni delež.

Starši Lovrenca Pirc so bili tedaj že pokojni, ker se ne omenjajo niti v sami pogodbi, niti kot podpisniki. Omenjen pa je Jakob Pirc kot ženinova priča.

Devet let kasneje, leta 1763., je Lovrenc Pirc kot meščan in barvarski mojster v Kranju kupil od vdove Katerine Kiler vrt, ki je ležal pod mestom nad Savo za 40 gld. deželne veljave.[5] Vrt je činžno spadal pod mesto Kranj in je plačeval letno po urbarju 12 krajcarjev in 3 denariče. Naslednje leto je od vdove Helene Križaj (Chrischeyin) kupil manjši vrt prav tako pod mestom Kranjem in nad Savo za 20 gld. Zemljiška gosposka nad tem vrtom je bilo mesto Kranj.[6]

Barvarsko obrt je nadaljeval Andrej Pirc, ki je leta 1796 omenjen kot mesti barvarski mojster v Kranju.[7] Tedaj je izplačal bratu Tomažu njegov očetov in materin dedni delež, t.j. 166 gld. 20 kr. deželne veljave.

Tudi njegov naslednik je povečeval svoje imetje. Iz garantnega pisma (Gewehrbrief) leta 1832 zvemo, da je kupil Simon Pirc na licitaciji 11. junija 1816 z dovoljenjem okrajnega sodišča za 551 gld. vrt (nekdaj je bila njiva) in gradbeno parcelo (Stadel) od mestne župnije Kranj.[8] Osem let kasneje — leta 1840 — zvemo, da je bil Simon Pirc barvarski mojster.[9] Svojo dejavnost je želel razširiti, zato se je obrnil na Okrajni komisariat Velesovo. Na vrtu, ki ga je kupil že prejšnji barvarski mojster Lovrenc Pirc, je želel postaviti »leseno ali zidano hišico (Hütte)«. V prošnji je natančno opisal svoj vrt. Z daljšima stranicama meji na njegovo hišo in na hlev soseda Franca Pogačnika. Da je to res njegova last, dokazuje tudi s tem, češ da so že od nekdaj to imenovali Lorenčkova ulica (Lorenzkhova gasza). V prošnji je predlagal, da bi gradil delno na vrtu, delno pa na bližnjem vodnem jarku (Wassergraben), ki ne prinaša nobenih koristi. Omenja tudi, da je že večkrat uradno ugovarjal peš in vozni poti (Fuss- und Fahrweg) tu skozi. Malo dlje pa navaja, da bi tu rad napravil »leseno lopo oz. drvarnico (Holzkammer)«. Iz različnih navedb kaj namerava narediti, je moč sklepati, da bi bil rad naredil kar nekaj velikega, saj sam v pogodbi navaja razlog za gradnjo: olajšati delo pri barvarski obrti. Za nameravano gradnjo bi tudi zaprl to »ulico« za vozni promet (förmliche Wagenführen). Pirc je tudi našel in svetoval, kje naj bi potem tekel vozni promet — mimo Kellerjeve hiše in mesarskih stojnic (Fleischbänken) do mestne občine. Na koncu je napisal: »Ni moč sprejeti, da če bi jaz tako stavbo postavil, da bi se moral obvezati, da bi dovoljeval prevoz čez moj svet ob kateremkoli času. Prav tako ne bi bilo prav, če kdo pač pričakuje, da bi jaz s tako gradnjo moral komu preje plačati odškodnino od svojega sveta«. V uspeh svoje prošnje je očitno že preje dvomil, ker je na koncu predlagal, naj v primeru, da mu nameravane gradnje tu ne bodo dovolili, preskrbijo ustrezen svet na občinskem zemljišču, ki ga bo uporabil za iste namene.

Proti novi stavbi na Pircovem vrtu je bil odločno sosed Pogačnik. Tudi predstavniki mesta — verjetno so bili na komisijskem ogledu, saj jih je Pirc tudi to prosil — so 27. marca 1840 odgovorili negativno. Po njihovo je ulica preozka. Svoj ne je rekla tudi zaradi policijskih oz. požarnovarnostnih razlogov.

Pravo premoženjsko stanje Pircove družine sredi prejšnjega stoletja pa spoznamo iz prepisa inventarja, ki je nastal 2. marca 1852 na licu mesta v Savskem predmestju štev. 27 v Kranju kot zapuščina 25. septembra 1851 leta umrlega Simona Pirca.[10]

Ob popisu so bili prisotni: Helena Pirc, vdova; Jakob Kenda, inventurni komisar; Josip Prochiner, zaprisežen cenilec in Janez Okorn, cenilec.

Gotovine in dragocenosti ni bilo nič, prav tako ni bilo nič terjatev. Nepremičnine: hiša v Savskem predmestju 27 je bila zidana, krita z opeko in v dobrem stanju. Podstrešje je bilo tlakovano z opeko in estrihom. Zemljiškoknjižno je spadalo pod mesto Kranj.

V sami hiši so bili naslednji prostori in oprema:

Hiša je podkletena, dve srednji veliki obokani kleti sta v zemlji. V pritličju je obokana veža. Na desno iz nje sta dve obokani stanovanjski sobi in kuhinja. Na levo pa je obokana klet za blago (Waarengewölbe) in od tu dalje je prostorna obokana barvarska valjarna (Farbwaare-Roll-Lokalität) s kasneje naštetim orodjem oz. stanjem. Dalje od te valjarne je zelo prostorna okroglo obokana barvarska delavnica (sehr geraumige rundgewölbte Farberwerkstatte). Sredi te delavnice je vodnjak globok »11º«. Nadalje je tu še okrogla kurilnica (Beheitzküche) s kasneje opisanim stanjem oz. orodjem (Bestantheilen). Lokalitete in kleti za blago (Waarengewölbe) imajo okna z železnimi polknami, druga okna pa imajo lesene žaluzije (Jalousien) in delavnica gautre.

Naprej iz veže vzdolž stopnic je podolgovat in obokan lokal (Lokale). Stopnice, ki vodijo iz veže v prvo nadstropje so obokane.

Prvo nadstropje:

Levo od obokane veže, takoj ob stopnicah, je obokana kuhinja in srednja in manjša soba s stukaturami. Na desno — na ulično stran — je manjša in ob njej večja stanovanjska soba-hiša. Nadalje je tu še druga obokana kuhinja, skozi katero se pride v veliko stanovanjsko sobo-hišo. Na vrtno stran je ob veži manjša podolgovata obokana soba. Tako sta hiša, ki je v prav dobrem stanju in skupen svet ob njej (wegen daran anstossenden Gemeindeterrains), ki služi za sušenje pobarvanega blaga ocenjena v vrednosti 4115 goldinarjev. Drvarnica, ki je krita z opeko in ima prizidano stanovanjsko oz. delavno sobo, je ocenjena na 60 goldinarjev. Hišni vrt pa cenijo na 40 gld. K hiši pripada še 1/6 »Pirkach« (Brezje?), njiva v 3-glavnem oddelku 46-tega zemljiškega oddelka, kjer se lahko poseje 3 mernike žita. To je vredno 150 gld.

Odbitiki od celotne te vrednosti pa so: davek v višini 13 gld. 20 kr., hišni davek po 8 gld. od kapitala, kar znese 160 gld.; dimnikar 26 gld. in 40 kr. in popravilo stavbe po 8 gld., kar je tudi 160 gld. Tako ostane pri cenitvi nepremičnin 4005 gld. Sledi popis v podrobnostih:

V Valjarnici:

A. Valjarnica:

1. Sama valjarnica (Waarenrolle) skupno s šest valji (Wellen) in dvema vretenoma (Haspeln), cenjena 84 gld.
   Drobno orodje, ki se rabi k zgornjemu (Zugehör) 33 gld.
   Poravnovalke (Glättstange), miza, kamni in miza za mungo (Stein u. Mangtisch) 6 gld.

B. V barvarski delavnici:

1. Dve posodi za mešanje barv (Blauküppeb) iz macesnovega lesa s petimi obroči, visoka sedem čevljev, skupaj z železnimi obešalniki za obešanje blaga (Waarenhängereisen) à 25 gld. 50 gld.
2. Večja kad macesnova (Schliefboting), spodaj okovan, skupaj z obroči za potapljanje (Senkreifen) 25 gld.
4. Bakren kotel za barvanje v približni teži 60 funtov à 30 kr. 30 gld.
5. Bakren kotel za barvanje v približni teži 28 funtov à 30 kr. 14 gld.
6. Bakren kotel za barvanje v približni teži 18 funtov à 30 kr. 9 gld.
7. Dva manjša bakrena kotla za barvanje 10 funtov à 30 kr. 5 gld.
8. Keglasto oblikovan bakren kotel za barve 15 funtov à 30 kr. 7 gld. 30 kr
9. Keglasto oblikovan bakren kotel za barve 12 funtov à 30 kr. 6 gld.

Orodje v valjarnici (Waarenroll- Lokale):

1. Tiskalna miza s potrebščinami (Drucktisch) 1 gld.
2. 80 modelov za tiskanje à 15 kr. 20 gld.
3. Sveder skupaj z ročno žago 15 kr.
4. Klešče in kladivo 12 kr.
5. Nož za vodilo (Leitmesserl) 10 kr.
6. Železen drog in klini 36 kr.

Orodje v barvarski delavnici:

1. Bakrena skleda za mletje indiga (Kupferner Indigo Reibschalen) težka sedem funtov à 30 kr. 3 gld. 30 kr.
2. Pritiklina k tej skledi skupaj s šestimi kroglami (Kugeln) 1 gld. 30 kr.
3. Možnar za drobljenje indiga (ein Indigozerstossungsmörser) 3 gld.
4. Kad za luženje (pranje) (ein Laugenbotig) z železnimi obroči 1 gld.
5. Kad za vodo (Wasserboting) 45 kr.
6. Kad za hlajenje platna (ein Leimverkühlboting) 45 kr.
7. Dva srednja barvarska čebra (Farbzhuber) à 36 kr. 1 gld. 12 kr.
8. Štirje manjši barvarski čebri à 20 kr. 1 gld. 20 kr.
9. Štirje manjši barvarski čebri à 12 kr. 48 kr.
10. Štirje škafi za barvo in istočasno za vodo à 6 kr. 24 kr.
11. Dva vretena (Umzughaspel) à 30 kr. 1 gld.
12. Bakren škaf za barve (Farbeschapfer) 1 gld.
13. Lesen škaf za barve 6 kr.

14. Miza za škrobljenje blaga (Waarenstarktisch) 40 kr.
15. Kropilnik za blago (Sprengleiter) 10 kr.
16. Lovilec barve (ein Farbfischer) 6 kr.
17. Lijak za barvo (ein Farbtragttärs) 12 kr.

V kurilnici (Beheitzküche):

1. Železna greblja (ein Schürgabel) 15 kr.
2. Lopata 10 kr.

Posebej pridobljeno zemljišče (An Uberlands-grundstücken):

Nedaleč stran od delavnice (Werkshause) sta sadovnjak in zelenjavni vrt obdana kroginkrog z obzidjem. To zemljišče, ki je sicer podložno in vpisano v zemljiško knjigo kranjske župne cerkve sv. Kancijana in tovarišev v Kranju, je z ozirom na letni davek in zemljiškoknjižno odvezo ocenjeno na vrednost 806 gld.

Hišna in sobna oprama:

Prva soba — desno: miza 1 gld., mizica 30 kr., mentrga 1 gld. 2 gld. 30 kr.
predalnik (Schubladenkasten) 3 gld., trije stolinaslanjači à 20 kr., dva dolga stola à 10 kr., stenska ura 3/ gld., postelja 1 gld. 20 kr., štiri slike à 6 kr. 9 gld. 4 kr.

Druga soba: dve postelji à 1 gld. 20 kr., posteljnina 6 gld., posteljišče (Bettstuhl) 1 gld., 30 kr. 10 gld. 10 kr.
predalnik iz mehkega lesa 2 gld.
stara omara z nastavkom (mit Aufsatz) 2 gld. 10 kr., 10 slik à 6 kr. 3 gld. 10 kr.
6 svečnikov à 1 gld., 4 svečniki à 20 kr., 4 kajfeži (utrinjala) (Lichtputzer) à 3 kr. 7 gld. 32 kr.
10 parov platnenih rjuh à 1 gld. 30 kr. 15 gld.
6 brisač à 15 kr., 4 namizni prti à 1 gld. 6 gld.30 kr.

V kuhinji: sklednik (Kuchenstellage) 2 gld., kuhinjsk0 orodje 3 gld. 5 gld.
krožniki in sklede 2 gld.
kavni mlinček 30 kr., 4 kavne skodelice à 20 kr. 1 gld. 50 kr.

V shrambi (Waarengewölbe): 4 omare à 1 gld. 30 kr., posebna shrambna omara (Speiskasten) 1 gld. 30 kr. 7 gld. 30 kr.
Samo blago je označeno kot tuje plačilno blago.

V lopi (In Laube): miza 1 gld., potovalni kovček 30 kr. 1 gld. 30 kr.

V valjarnici (in farberoll Lokalität): postelja skupaj s posteljnino 2 gld., omara 20 kr. 2 gld. 20 kr.
ročna žaga 12 kr., motovilo (Hospel) 10 kr., kotliček 30 kr. 52 kr.

V prvi kleti: kad (Boting) 1 gld., 4 rovnice (Hauen) à 6 kr., kad 30 kr. 1 gld. 54 kr.
2 cepina à 10 kr., železen drog 1 gld. 1 gld. 20 kr.
4 škafi à 10 kr., stara kad 10 kr. 50 kr.
sod 10 kr., 2 zaboja à 10kr. 30 kr.

V drugi kleti: dve kadi à 1 gld., kad 1 gld. 10 kr. 3 gld. 10 kr.

V prvem nadstropju v veži: omara 2 gld.

V sobi: miza 1 gld., kanape 1 gld., predalnik 2 gld. 4 gld.
2 postelji skupaj s posteljnino à 5 gld., 3 slike à 10 kr., 3 stoli à 10 kr., 3 stoli à 10 kr. 11 gld.

V podolgovati sobi: omara 30 kr., dve omari za obleko à 1 gld., 40 kr. 3 gld. 50 kr.
posteljišče (Bettstuhl) 1 gld., miza 30 kr., skrinja (Truche) 20 kr., skrinja 15 kr. 1 gld. 45 kr.

V sobi poleg kuhinje (aus der Kuchel): 4 košare à 6 kr., 3 vreče à 10 kr. 54 kr.
6 peharjev à 3 kr., 3 vevnice (Mehlschafel) à 6 kr. 36 kr.
5 stolov à 5 kr. 25 kr.

Na podstrešju: 2 mreži za sejanje peska (Sandnetze) à 30 kr., statve 5 gld. 6 gld.
sani (Handschtitten) 30 kr. 30 kr.

Skupno 120 gld. 32 kr.

Skupen seštevek:

Hiša skupaj z njivo v »Pirkach« 4005 gld.
Pripomočki, ki gredo zraven k barvarski obrti (nagelfest gehörige Zugehör) 269 gld.
Orodje za barvarsko obrt 41 gld. 26 kr.
Vrednost vrta 806 gld.
Vrednost hišnih premičnin 120 gld 32 kr.

Skupno 5241 gld. 58 kr.

Na osnovi opombe, cenilcev, z ozirom na njihovo prisego, da so bili dani na vpogled in cenjeni vsi predmeti glede na okolnosti, se je zapis inventarja zaključil in podpisal.

Jakob Kenda m. p.
Inv. Coär

Kz. Helena Pirc, vdova,
podpisana po J. Kenda m. p.
Josef Prochiner m. p.
zapriseženi cenilec
Joch. Okorn m. p. cenilec

Original ad acta in prepis je bil narejen na osnovi zahteve. C. kr. okrajno sodišče. Kranj 4. marca 1852

OPOMBE:

1. Katarina Kobe-Arzenšek: Prvi tekstilni industrijski obrati na Slovenskem; Ljubljana, 1968 (Publikacije Tehničnega muzeja Slovenije, 14), str. 19—21.

2. Josip Žontar: Zgodovina mesta Kranja; Ljubljana, 1939.

3. ZAL, Enota v Kranju, Barvarna Pirc—Kranj; Zbirka mikrofilmov.

4. Zaradi primerjave navajamo, da je približno toliko zaslužil navaden delavec v enem tednu.

5. Kupno pismo, Kranj, 6. oktobra 1763.

6. Kupno pismo, Kranj, 23. aprila 1764.

7. Odpovedno pismo, Kranj, 9. decembra 1796.

8. Garantno pismo, Kranj, 27. julija 1832.

9. Prošnja barvarskega mojstra Simona Pirc, Kranj, 14. februarja 1840.

10. Inventar, Kranj, 2. marca 1852.

Obrtništvo v Kranju od rokodelskih cehov do danes

Franc Puhar

A. Od rokodelskih cehov do začetka 20. stoletja

1. Začetki cehovske organizacije

Že v 14. stoletju je v Kranju delovala cerkvena bratovščina rokodelcev. Med prve spada bratovščina mesarjev. Razmere so narekovale spremeniti in povečati pristojnost bratovščine. Tako so v 15. stoletju tudi v Kranju nastali prvi rokodelski cehi. Tokratni socialni in politični odnosi so od rokodelskih cehov terjali, da prevzamejo povsem gospodarske funkcije obrtništva. Od bratovščine rokodelcev so zadržali le nekatere družbene in cerkvene dolžnosti.

V 16. stoletju je bilo v Kranju več samostojnih cehovskih organizacij. V posameznih cehih se je združevalo več sorodnih strok. Cehi v Kranju so bili samostojni za vse rokodelske dejavnosti in morali so upoštevati kranjska cehovska pravila.

Le nekateri obrtniki so se priključili cehom v drugih krajih. Tako je ceh barvarjev spadal pod Ljubljano. Klobučarji so se zaradi spora z Ljubljano priključili Celjanom. Mizarji pa so bili stalno v graškem cehu.

Vsak ceh je nosil ime svojega patrona. V Kranju zelo razviti ceh čevlarjev je imel za svojega patrona sv. Štefana.

Postati član ceha tudi v Kranju ni bilo lahko. Člani rokodelskega ceha so bili mojstri (lastniki) z ženami, njihovi pomočniki in vajenci. Kdor je hotel postati mojster, je moral biti po cehovski oceni že poročen, v življenju pa zgleden. V mestu je moral imeti hišo. Če je ni imel, je bilo dovoljenje za obrt pogojno, da hišo v dveh letih kupi. Skratka, obrtnik je moral postati pravi meščan Kranja. To cehovsko omejitev je občina Kranja obdržala še celo stoletje po ukinitvi cehov. Upoštevali so jo tudi med obema vojnama na sejah občinskega sveta, ko so premlevali prošnje za izdajo obrtnega dovoljenja. Iz sejnih zapisnikov je razvidno, da so pred odobritvijo obrti vedno presojali, če je taka obrt v mestu potrebna in če je prosilec pravi meščan.

Mojstrski izpit je bil zahteven. Tako je moral čevljarski pomočnik na izpitu za mojstra samostojno izdelati kar 6 parov različne obutve, in sicer: škornje, kmečke visoke čevlje, meščanske visoke čevlje, moške nizke čevlje, ženske nizke čevlje in ženske sandale. Poznati pa je moral tudi postopek strojenja in tehniko prirejanja ter obdelave usnja. To cehovsko pravilo je bilo v veljavi v Kranju že v 16. stoletju.

Kranjski cehi so bili tako kot povsod na Kranjskem povsem zaprti. Obrtna dejavnost je bila prepovedana v pasu 1 milje zunaj mestnega obzidja. Kmečkim obrtnikom v mestu sploh ni bilo dovoljeno prodajati svojih izdelkov, niti na sejmih ne. Rokodelski cehi v Kranju so bili celo bolj zaprti kot v Ljubljani. Šele v drugi polovici 18. stoletja se je ta meja postopno odpravila, ko so cehi že pričeli izgubljati svojo veljavo.

V Kranju so bile v tem obdobju znane tele rokodelske dejavnosti:

ŽIVILSKA: mesarji, peki in gostilničarji;
LESNA: kolarji, tesarji, mizarji;
KOŽARSTVO: usnjarji, sedlarji, jermenarji;
OBLAČILNA: krojači, klobučarji;
OBUTVENA: čevljarji, krznarji;
KOVINSKA: zlatarji, nožarji, kovači ostrogarji, ključavničarji.

V 17. stoletju je bilo v mestu kar 15 pekov, 14 mesarjev in 40 čevljarjev. Tem obrtem so se kasneje pridružili še suknarji in barvarji. Mesto je imelo že takrat tudi slikarja in svojega padarja, ki je bil istočasno ranocelnik in brivec. Poleg tega je padar skrbel tudi za splošno higieno občanov. Ker mesto še ni imelo vodovoda, je imel v zakupu kopališče pod mostom ob Kokri (v Dovu). To kopališče so Kranjčani uporabljali vse do druge svetovne vojne.

Obrt na podeželju je pokrivala le vaške potrebe prebivalstva in kmetijstva. Znano je, da so povsod tkali platno. Tkanje platna za konjske komate se je v Besnici ohranilo do leta 1941.

Izjema na kranjskem področju so bili sitarji v Stražišču in v Bitnjah, ki so v času merkantilizma prerasli v pravo manufakturo

in izvažali svoje izdelke daleč po Evropi, celo zunaj nje.[1] O izrednem razvoju sitarstva nam govorita tale podatka: leta 1830 je v Stražišču in v Bitnjah na 366 statvah redno delalo kar 712 sitarjev.[2]

Rokodelci so v Kranju živeli zelo skromno. Njihova proizvodnja in storitve so bile omejene na potrebe meščanov, predvsem plemstva in občasno tudi vojske.

2. Naravne nesreče povečujejo bedo

Že itak skromne razmere pa so v tej dobi poslabšale še naravne in druge nesreče. Kuga kot darilo križarskih vojn je v Kranju morila v letih 1553, 1557 ter ponovno v letih 1625, 1627 ter 1657. Tudi turški pohodi Kranju niso prizanesli. Kranj so delno izropali leta 1471. Pa tudi s pohodi v letih 1475 in 1491 so se razmere v mestu poslabšale.

Cehovsko rokodelstvo pa je bilo najbolj prizadeto s številnimi požari. Več kot polovica Kranja je pogorela leta 1668. Mestna naselbina znotraj obzidja pa je leta 1748 pogorela do tal. V letih 1811 in 1832 pa so pogorela le predmestna naselja. Druga mesta na takratnem Kranjskem teh katastrof niso doživela v takem obsegu in tako pogosto.

Da se Kranjsko rokodelstvo po zlomu cehovske zaprtosti ni uspešneje organiziralo in poiskalo širše tržiče zunaj mesta in pokrajine, je vzrok delno tudi v pogostih naravnih nesrečah. Kot povsod v Evropi je bila tudi v Kranju in njegovi okolici obrt prva nekmetijska dejavnost po dobi cehovstva. Postala je ob kmetijstvu vir napredka in večje zaposlitve. In prav razvitejša obrt je bila marsikje osnova kasnejšega razvoja industrije. Ta se je po 1. svetovni vojni pokazala v Kranju.

Obrtništvo v dobi cehov je v 18. stoletju doživelo svoj vzpon, a v 19. stoletju tudi začetek svojega konca. Zapiranje obrtniške dejavnosti v mesta, stalni spopadi s porajajočo se kmečko obrtjo na podeželju je terjalo nove rešitve. Takratna oblast je poskušala omejiti cehovsko avtonomijo.

»Komerčni patent« cesarja Karla VI. iz leta 1717 je omogočil, da se povečuje število rokodelskih delavnic. Patent o rokodelstvu iz leta 1732 je cehe postavil pod strogo kontrolo oblasti in že zagrozil, da bodo ukinjeni.[3] Tako so cehi izgubljali svojo vlogo in moč nad mojstri.

Cehovska obrt je postala nesmisel, saj je zavirala napredek. Pomočniki z mojstrskim izpitom so zaman čakali na obrtno dovoljenje. Taka cehovska politika je porodila nešteto »šušmarjev«, ki jih nihče ni mogel nadzorovati.

3. Odprava cehov v času Ilirije

Po schönbrunnskem miru oktobra 1809 je Ljubljana postala sedež Francoske Ilirije. Nova oblast je razmere v obrtništvu rešila zelo energično. Ukinila je cehe in uveljavila popolno svobodo obrtne dejavnosti. Z neomejenim dodeljevanjem obrtnih patentov je občutno zmanjšala število šušmarjev.

Po odhodu Francozov je avstroogrska oblast leta 1814 sicer obnovila cehe, vendar z zelo omejenimi pravicami. Zunaj cehovskih spon se je obrtništvo v Avstro-Ogrski, torej tudi na Kranjskem, hitro razširilo. Pravi razmah pa je doživelo po letu 1859, ko je bil sprejet prvi obrtni zakon. S tem zakonom je bila proglašena obrtna svoboda za celotno rokodelstvo.[4]

Tedaj je obrtna dejavnost na Kranjskem zaživela, posebno v Ljubljani. Obrtniki so celo organizirali prve razstave. Prva obrtna razstava je bila leta 1838 v Celovcu, že leta 1844 pa v Ljubljani.

V Gradcu je leta 1837 pričelo delovati prvo kmetijsko društvo. Kasneje sta se društvu pripojila še Celovec in Ljubljana.

S podporo tega društva je Kranjčan dr. Janez Bleiweis začel izdajati »Kmetijske in rokodelske novice« (1843). To je bil prvi periodični časopis, ki je izhajal v slovenščini, namenjen obrtnikom[5].

S tem obrtnim zakonom so se konflikti pravnega značaja dokončno preusmerili na gospodarsko področje. Postopno so se začela uveljavljati napredna prizadevanja, kako več ljudi zaposliti, več in ceneje proizvajati ter preseči lokalno zaprtost v prodaji izdelkov.

4. Stagnacija kranjskega obrtništva

Na vasi so se pojavili založniki, ki so številne obrtnike zalagali s surovinami in za njih prodajali izdelke. V mestih pa so ponekod obrtne delavnice prerasli v male tovarne, ki so delale pod eno streho v istem kraju. V Kranju se je tak razvoj pojavil dosti kasneje in v malem številu. Čevljarji v Tržiču so prehiteli Kranjčane. Lastnik prve tovarne Mally je že leta 1884 zaposlil več kot 150 čevljarjev v delavnici, nad 200 pa jih je za njega delalo na domu v okoliških vaseh, tudi v Dupljah in Naklem.[6]

V Angliji in sploh v zahodni Evropi, zlasti v Franciji, se je prehod iz domače obrti v industrijo (tovarno) ali iz ročnega v strojno proizvodnjo pričel konec 18. stoletja. V začetku 19. sto-

letja so mehanične statve zamenjale ročne. V plavžih je koks zamenjal oglje po letu 1850. Ta proces razvoja je šel od domače obrti preko dobe manufaktur do nastanka prvih tovarn, kot piše Kulišer v študiji Splošna gospodarska zgodovina (1959). Obrtništvo v Kranju dobe manufakture sploh ni preživelo, razen sitarjev.

Ne samo obrtniki, tudi občinska uprava je bila takrat zelo nedelavna, konzervativna. Celo dr. Vošnjak je kot organizator slovenskega obrtništva imel o kranjskem gospodarstvu slabo mnenje, saj je leta 1860 trdil: »Kranjčani vedo veliko nasvetov, za delo v korist mesta pa ne prime nobeden«.

Ne le kmetje, tudi obrtniki so životarili. Napredka ni bilo. Z južno železnico pa je na Kranjsko že prihajalo blago iz Prage in Dunaja. Konkurenca je bila v ceni in kvaliteti izdelkov.

V času tega tavanja kranjske obrti si je Ignac Reš leta 1888 pridobil koncesijo za tiskarno v Kranju. Ni pa imel toliko dela, da bi od tiskarstva živel. V tiskarni je imel košare s kruhom in žemljami in si s prodajo za peke omogočil obstoj.

Prvi Kranjčan, ki je uspel preseč to stagnacijo, je bil Foch. Leta 1907 je odprl manjšo tovarno mila. Leta 1909 mu je sledil Kocbek, ki je pričel izdelovati obleke in perilo na tovarniški način. Usnjarno je leta 1908 organiziral Pollak. Vinko Majdič je leta 1910 zgradil veliki paromlin in si omogočil tržišče v srednji Evropi, do Trsta in v Dalmaciji. Drugih prehodov iz obrti v manjšo industrijo v Kranju ni bilo.[7]

Prehod iz cehovskega obrtništva v svobodno proizvodnjo je bil trdoživ in dolgotrajen. V Kranju pa še posebej. Prvi primeri tega napredka so se pojavili šele nekaj let pred 2. svetovno vojno. Zamuda za Evropo je bila že prevelika. Čeprav je cehe odpravila že Napoleonova vlada, so kranjski obrtniki živeli še vedno cehovsko zaprto brez pobud za večjo proizvodnjo in širjenje tržišča. Celo 19. stoletje ni prineslo nobenega napredka, ostali so rokodelci.

B. Od propada Avstroogrske monarhije do 2. svetovne vojne

1. Začetne težave obrtništva v novi državi

V času, ko se je Slovenija vključila v novonastalo Kraljevino Jugoslavijo leta 1918, so bile gospodarske razmere v Kranju izredno slabe. Industrijskih podjetij ni bilo, obrtništvo je bilo v stagnaciji že celo stoletje, medtem ko je bilo kmetijstvo že v propadanju. Že itak prostorsko omejeno tržišče se je še bolj zaprlo po otvoritvi južne železnice in z razpadom avstroogrske monarhije. Utečene trgovske poti proti Trstu in v Levant so se pretrgale. Tudi tržna smer na Koroško in spodnje Avstrijsko je bila z novimi mejami prekinjena.

Nekateri večji proizvodni obrati so prenehali delati. Za vedno se je ustavil Majdičev velemlin. Tudi Mayer je opustil pivovarno. Številni sitarji so zašli v težave z izvozom izdelkov in uvozom žime. Usnjarna Pollak je bila nepomembna. Šele po obnovi leta 1933 je prerasla iz obrti v industrijsko podjetje. Enako nepomembna je bila Fochova milarna v prvih letih po vojni. Donosna prodaja kmetijskih pridelkov, zlasti živine, se je ustavila že na začetku 1. svetovne vojne. Številni obrtniki so bili vezani na lokalne potrebe in kupno moč prebivalstva. Gospodarske razmere kmetov in obrtnikov na podeželju pa so bile še slabše kot v mestu. Trditev, da je Kranj s širšo okolico vstopil v novo kraljevino SHS povsem osiromašen, je tako dokazljiva. Pavperizem je bil na podeželju izredno boleč. Če bi uporabili današnja merila, bi Kranj upravičeno uvrstili med »nerazvita« mesta!

2. Prvi koraki iz obrtništva do tovarne

Od številnih obrtnih dejavnosti se je nekaj let po vojni posrečilo edino čevljarjem napraviti korak naprej. Iz male obrti sta prerasli v tovarniško proizvodnjo obutve Štefe in Prešeren. Prvi poizkus organizirati večjo industrijo v Kranju so skušali uresničiti puškarji, ki so po prevratu iz Borovelj prišli v Kranj. Pripravljali so ustanovitev moderne tovarne vojaškega in lovskega orožja v povezavi s češko tovarno Zbrojevka. Vendar je ta zamisel že na začetku propadla, ker so v Beogradu ocenili, da je Kranj preblizu državne meje. Del puškarskih strokovnjakov se je preselil v Užice. Le trije puškarji so ostali v Kranju in nato odprli svoje obrtne delavnice.

Prvi, ki je uspel uresničiti idejo o večji tovarni, je bil kranjčan France Šumi. Kupil je opuščeno Florjanovo pristavo. Stroje je pripeljal iz Nemčije. Že leta 1921 je stekla proizvodnja gumijevih izdelkov. Nova, prva tovarna je nosila ime »Vulkan«. Kasneje je prešla v roke firme Semperit, od leta 1945 dalje pa nosi ime »Sava Kranj«.

Nekateri kranjski trgovci in obrtniki so nekaj let po vojni že odprli prve konfekcijske obrate. Med uspešnimi so bili Savnik, Adamič, Kocbek in Ogrizek. Razen številnih mizarjev je v lesno predelovalno dejavnost v Kranju lahko šteti le Hainriharjevo polnojarmeniško žago na železniški postaji.

Prva, velika industrija je v Kranju pričela delovati po letu 1922. Druga za drugo so pričele obratovati tekstilne tovarne Jugočeška (1923), Inteks (1926), Jugobruna (1928) in Tekstilindus (1928). Prvim tovarnam (tuji kapital) so se pridružili z majhno zamudo tudi domačini, in sicer Fr. Sirc, Ev. Sirc, Prah, Božič in Kolijaš. Tovarne omenjenih lastnikov so pričele obratovati v letih 1928 in 1931. Torej so v pičlih sedmih letih pričele z redno proizvodnjo vse naštete tekstilne tovarne. In v teh desetih tovarnah je našlo zaposlitev tisoče delavcev. Poleg Maribora je Kranj postal največji tekstilni center v Jugoslaviji.[8]

Znana trditev, da je razvito obrtništvo lahko edina ekonomska realna osnova za nastanek večje industrije, v kranjskem primeru ne drži. Ta trditev velja le za čevljarstvo. Vse tekstilne tovarne pa so delovno silo dobile s podeželja, iz obubožanih kmetij in kajž in ne iz obrtnih obratov. Ob novonastali veliki industriji pa poleg čevljarstva in usnjarstva nobena obrtna dejavnost ni uspela prerasti iz obrti v večjo, tovarniško proizvodnjo. Obrtništvo je obtičalo ob vzponu industrije in trgovine. Tudi politika države, banovine in lokalnih oblasti je obrtništvo puščala ob strani. Ta skok industrijskega razvoja je bil prvi v zgodovini Kranj. Tudi ponovil se ni več, niti po 2. svetovni vojni ne, ko se je le širila, povečevala in izboljševala tista proizvodnja, ki je bila začeta v letih 1920—1930. Izjema je Iskra, katere preusmeritev izhaja iz časa okupacije.

3. Enotni obrtni zakon v stari Jugoslaviji

Sicer pa tudi pravna ureditev obrtništva v prvih povojnih letih ni bila povsem gotova. Obrtništvo se je še vedno opiralo na prvi avstroogrski obrtni zakon iz leta 1860 ter na določila »obrtnega reda« iz leta 1907. V drugih delih nove države obrt ni bila tako razvita kot v Sloveniji, skoraj povsod je imela še značaj kmečke obrti, razen v večjih mestih. Obrt zunaj Slovenije tudi ni preživela dolge dobe organizacijsko veljavnega »reda« rokodelskih cehov. Poleg tega pa so obrtniki v drugih predelih delovali v okvirih drugačne zakonodaje, kot pa je bila veljavna na Kranjskem.

Za Slovenijo in Dalmacijo je bil veljaven obrtni zakon iz leta 1860, za Hrvaško in Slavonijo pa ogrski obrtni zakon iz leta 1844. V Srbiji je bil v veljavi zakon o »radnjama« iz leta 1910, ki je bil po letu 1918 veljaven tudi za Črno goro in Makedonijo. V Bosni pa je veljal »ukaz« deželne vlade iz leta 1909. Tako v pretežnem delu Jugoslavije pred letom 1900 obrtna dejavnost ni imela neke pravne ureditve, kot se je v Sloveniji izoblikovala zlasti po odhodu Francozov.

Novi, enotni obrtni zakon za vso Jugoslavijo je stopil v veljavo 12. avgusta 1924, vendar za slovensko obrtništvo ni prinesel tega, kar so obrtniki pričakovali. Iz tako različnih zakonskih predpisov je nastala kompromisna povprečnost. Možnosti hitrejšega razvoja obrtništva so ostale le želja številnih obrtnikov. Takratni časopisi so zapisali, da so obrtniki prišli iz dežja pod kap. Znano pa je, da se je neposredni davek dvignil le malo manj kot za trikrat.[9] Tako se je končalo pričakovanje obrtnikov.

4. Obrtniki zamudili čas pred krizo

Sicer pa so razvoj obrtništva pogosto obravnavali tako v tisku kot na važnih prireditvah. Leta 1928 so v Ljubljani praznovali 25-letnico zveze obrtnih zadrug. Uvodni govornik Ivan Mohorič je na tej svečanosti opozarjal slovenske obrtnike na nove razmere v Evropi in med drugim dejal: »Vse kar uvažamo, je boljše kot doma narejeno. Pri nas nekatere obrti zanemarjamo, v svetu pa bliskovito napredujejo.« Torej je bil uvodničar dosti kritičen do obrtništva tistega časa. Takrat izrečene misli bi še danes lahko upoštevali. »Časi se spreminjajo, doba prehiteva dobo in gorje mu, kdor ostane zadaj,« je takrat zapisal Cankar.

Obrtniki v Kranju so ostali zadaj. Zadovojili so se s tem, da kvečjemu z enim pomočnikom ali samo z vajencem delajo toliko, kot je potrebno za lokalne potrebe. Dobo povojne konjukture za nekatere obrtne storitve in čas znane inflacije obrtniki niso izkoristili. Prehitela jih je svetovna gospodarska kriza. Tako je obrtništvo životarilo kot v prejšnjem stoletju. Pobud, smelosti in organiziranih prizadevanj za napredek ni bilo, pa tudi kapitala ne več. Obdobje 1918—1941 je bilo za celotno obrtništvo neuspešno. V Kranju sta napredovali le velika industrija in veletrgovina. Tudi občinska politika je tako politiko razvoja podpirala. Nemočni obrtniki so bili zunaj teh dogodkov, čeprav jih ni bilo tako malo. Po strokah je bilo leta 1930 v Kranju (samo mesto) naslednje število obrtnih obratov:

pekarije	6	remont šivalnih strojev	4
mesnice, prekajevalnice	11	tapetništvo	1
šabesa, krahelni	4	dekoraterstvo	1
biskviti, bonboni,		izdelava tehtnic	1
medičarstvo	7	mizarstvo	14
žganjekuha	2	plakaterji	1
žaganje drv	1	izdelovalci pletenin	3
vodnoinštalaterstvo	1	milarstvo	1
žalne potrebščine	2	modistinje	1
črkoslikarstvo	2	puškarstvo	3
drogerija, parfumerija	1	parna žaga	1
mehanika, kolesa	1	pečarstvo	1

avtomehanik	1	kolarstvo	2
ključavničar	1	podkovski kovači	2
avtoizvoščki — taksi	4	izdelovalci kravat	1
prevozniki	4	damsko krojaštvo	6
bakrokotlarstvo	1	moško krojaštvo	9
vrvarstvo, biči	1	dežnikarstvo	1
soboslikarstvo	2	klobučarstvo	2
sedlarstvo	2	čepičarstvo	3
sodarstvo	1	likalnica	1
lesno strugarstvo	1	krovstvo	1
tiskarstvo	1	čevljarstvo	19
pražarna kave	2	kamnoseški mlinski kamni	2
pralnica	1	kamnoseštvo	1
brivnice	5	tekstilne barvarne	2
cvetličarstvo	3	knjigoveštvo	1
dimnikarstvo	2	kleparstvo	5
urarstvo, juvelirji	3	gradbeno zidarstvo	4
elektroinštalacije	1	steklarstvo	2
embalaža	1	vreče, juta	1
eterična olja, firnež	1	realitetna pisarna	1
fotografi	3	posvetovalnica za službe	1

Skupno je bilo v Kranju 177 rednih obrtnikov, ki so zajemali kar 65 različnih strok. Prednjačili so čevljarji (19), mizarji (14), mesarji (11), krojači (9) in peki (6).

Poleg obrti so potrebe zdravstva pokrivali le 4 zdravniki, 2 zobozdravnika in 1 zobotehnik. Zunaj mesta sta bila stalna zdravnika le v Preddvoru in v Cerkljah. V mestu sta bili tudi 2 babici. Lekarna je bila le ena. Za celotno področje sedanje občine Kranj in celo več, sta bila v mestu le 2 veterinarja. V mestu pa je bilo kar 34 gostiln in pivnic, 2 kavarni in 3 hoteli (Jelen, Stara pošta in Nova pošta). Stalno so bile odprte 3 javne kuhinje, od teh ena samo za dijake.[10]

Razvoj trgovine je prehitel obrtništvo. V Kranju je bilo 56 trgovcev, od teh so nekateri prerasli v veletrgovino. Med temi so bili: Peter Majdič »Merkur«, Adamič, Andrašič, Savnik in Kokl. Razen Andrašiča in Majdiča so vsi poleg veletrgovine odprili svoje tovarne (tekstil, konfekcija).

Leta 1930 je tudi v Kranju odprla svojo trgovino tovarna »BATA«. V reviji »Slovenski obrtnik« je 5. decembra 1940 pisalo: »Bata je s svojim kapitalističnim načinom upropastila tisoče slovenskih obrtnikov« . . . in dalje: »čevljarske delavnice propadajo«. Torej Bata tudi kranjskim čevljarjem ni prizanesla, tudi tistim ne, ki so imeli lastno trgovino. Sistem Bate ni prizadel le čevljarjev v Kranju in drugod po Sloveniji, temveč v vseh banovinah. Najhujši udarec je doživela kmečka obrt v Srbiji, ko je Bata vrgel na trg gumijaste opanke.[11]

Značilnost takratnih obrtnih dovoljenj je tudi v tem, da so vsebovala za nekatere obrti posebne omejitve. Tako je zidarski mojster Rajgelj z Orehka 6 lahko opravljal svoje storitve samo v vaseh Orehek, Drulovka, Breg, Mavčiče in Hrastje. Take prostorske omejitve so bile za zidarje in tesarje običajne. Tudi omejitev zaposlovanja je bila v navadi. Slaščičarski mojster Ramadanovič iz Stražišča 82 je imel obrtno dovoljenje za »orientalsko slaščičarno« z omejitvijo, da ne sme imei pomočnikov, niti vajenca.

Prevozništvo (konjsko) ni bilo zajeto v register obrti, ker so prevoznike šteli za kmete. Prevoz v Kranju je bil v rokah dveh velikih prevoznikov, Jurja iz Kokrškega predmestja in Rešeta iz Huj. Jur je imel tudi po 15 konj. Prevoz od železniške postaje do tovarn in v mesto sta opravila pretežno ta dva prevoznika. Sicer pa so občasno prevažali vsi kranjski in okoliški kmetje. Najbolj podjetni so bili kmetje iz Struževega, ki so imeli lastne gramoznice. Dostava gramoza na vsa gradbišča v Kranju je bila v njihovih rokah.

Med take postranske obrti oz. usluge so spadale tudi številne perice ob Kokri in Savi (ob Majdičevem otoku). Perice so delale še po zadnji vojni, dokler jih niso odrešile prve večje pralnice.

5. Zastoj obrti brez širšega trga

Prostorsko so bile vse obrtne delavnice v tem času stisnjene med Kokro in Savo, od Pungarta do Žolarije (sedaj Kino Center). Kljub skokovitem naraščanju števila zaposlenih v novih tovarnah se obrt ni širila, ker je bila kupna moč prenizka. Tudi kmetje so živeli v razmerah, ko je bilo treba paziti na vsak dinar. Skromna poraba je bila splošen pojav, zato obrtniki in mali trgovci niso bili v ugodnem položaju. Za nekatere obrtne storitve je bila splošna kriza in revščina včasih usodna. Čevljarji so več popravljali, kot pa izdelovali novo obutev. Templali so čevlje, škornje pa »foršibali« oz. zamenjali spodnji prednji del obutve. Več kot par čevljev delavci ali kmetje niso imeli, ene za vsak dan in ene boljše za ob nedeljah. Več dela so imeli čevljarji, ko je pritisnil mraz. Takrat je bilo otrokom treba preskrbeti obutev, da ne bi bili bosi kot čez poletje. Podobno je bilo za krojače. Nova obleka je bila redkost. Zelo pogosto so krojači obračali ponošene obleke, zlasti plašče. Obleko so odparali, obrnili blago in zopet sešili. Za skromnega občana je bila to nova obleka. Eno obleko, običajno poročno, je delavec nosil ob nedeljah in praznikih leta in leta. Krojaškega dela za otroke je bilo še manj. Družine so bile običajno številne. Prvorojenec je dobil novo obleko. Ko jo je prerastel, so jo dedovali drug za drugim po starosti in velikosti. Enako je bilo s ponošenimi čevlji. Tudi mizarji so imeli malo dela. Gradnja novih hiš se je nekoliko povečala zadnja leta pred vojno, ko so že delavci začeli graditi stanovanjske hiše v okolici mesta. Zato je bilo povpraševanje po stavbnem in sobnem pohištvu majhno. Tudi

obrtniki s področja kmetijstva (kovači, kolarji in sedlarji) so imeli malo dela. Dosti dela so imeli le podkovski kovači, ker bosi konji niso mogli na cesto. Za druga kovaška dela pa ni bilo dosti povpraševanja. Isto je bilo s kolarji. Kupiti nov voz je bilo za kmeta že velika investicija. Podobno je bilo pri pekih. V navadi je bilo, da so gospodinje zamesile in pripravile kruh doma ter ga v košarah nosile v peko. Ta navada je znana le v mestu, ker po hišah niso imeli krušnih peči. Revščina se je poznala tudi pri mesarjih. Redka je bila družina, kjer je bilo meso na jedilniku večkrat na teden. Običajno je bilo to le ob nedeljah. Salame in drugi mesni izdelki pa so šli malo v promet.

Tako je bilo z vsemi obrtnimi storitvami. Neredki obrtniki so svoje izdelke vsak ponedeljek (sejem) prodajali na glavnem trgu. Pa ne le čevljarji in krojači. Kleparski mojster Pajer je vedno na trgu prodajal kanglice za vodo in drugo posodo, kar je izdelal med tednom. Podobno so ponujali blago tudi obrtniki drugih strok, če niso delali po naročilu. Z razvojem industrije se je povečalo število zaposlenih in s tem tudi potrošnikov. Vendar so bili to skromni kupci, kupovali so le najnujnejše.

6. Kljub vsemu obrtnih obratov vedno več

V takih razmerah obrtniki niso mogli napredovati. Na boljšem so bili le tisti, ki so povečali proizvodnjo in s svojimi izdelki uspeli priti na širši trg zunaj domačega okolja. Takih pa v Kranju ni bilo dosti. Ne glede na take razmere so obrtniki živeli nekoliko boljše kot delavci in kmetje. Vendar je bil tudi tak »boljši« položaj v bistvu siromaštvo, življenje za sproti brez možnosti napredka. Zunaj mesta so izstopali le nekateri vaški mogotci, ki so imeli v lasti kombinacijo obrti in trgovine ob močni kmetiji. Takih, ki so se ponašali z naslovom »Mesnica, mešana trgovina in gostilna«, pa ni bilo veliko

S priključitvijo občine Primskovo z vasmi Huje in Klanec je sicer število obrtnikov poraslo. V Kranju je bilo 361 rednih obrtnih obratov. Upoštevajoč takratno upravno razdelitev je bilo leta 1936 število rednih obrtnih obratov po občinah naslednje:

Kranj	361	Mavčiče	35
Cerklje	105	Hrastje	8
Jezersko	22	Šenčur	91
Goriče	34	Stražišče	103
Predoslje	120	Besnica	23
Preddvor	61	Križe (za Duplje in Golnik)	40

Na podeželju je bilo že 642 obrtnih obratov, po strokah dejavnosti podobnih kot v Kranju. Izjema je večje število kovačev, kolarjev in mlinarjev. Tako je bilo leta 1936 na področju današnje občine Kranj vedno prijavljenih 1003 obrtnih delavnic. Število obrtnikov je naraščalo do vojne in celo med vojno. Znano je, da so okupacijske oblasti (landrat) izdajale obrtna dovoljenja od leta 1941 do 1945. Nekateri obrtniki so si med vojno celo opomogli. Delavnice so opremili s stroji, ki so jih nakupili pod ugodnimi plačilnimi pogoji. Zaloge materijala za predelavo so bile vsa vojna leta tolikšne, da so jih uporabljali še po osvoboditvi.

7. Desetletni boj za obrtno zbornico

Ne glede na težke ekonomske razmere obrtništva v Sloveniji tudi stanovska organiziranost v zbornici ni bila primerna. Tako kot povsod v Jugoslaviji je bila po izidu obrtnega zakona ustanovljena tudi v Dravski banovini zbornica za trgovine, obrt in industrijo (TOI). Vendar so obrtniki kmalu občutili, da je v delu zbornice prevladala moč kapitala trgovine in industrije. Obrt je bila potisnjena na stran. Obrtna združenja in društva v Sloveniji so se upirala takemu delovanju TOI.

Boj za ustanovitev lastne, samostojne obrtne zbornice je trajal celih deset let. Tudi Društvo obrtnikov v Kranju, ki ga je vodil lastnik usnjarne Pollak, je ostro napadlo TOI. Obrtniki so končno uspeli. Januarja 1941 je bila ustanovljena neodvisna obrtna zbornica za Dravsko banovino v Ljubljani. V vodstvo nove zbornice (predsedstvo) so bili imenovani obrtniki iz vse Slovenije (iz Ljubljane, Maribora, Ptuja, Celja, Novega mesta, Ormoža in Radovljice), le iz Kranja ni bilo nobenega. Po številu obrtnikov bi Kranj moral biti zastopan pred Ptujem, Ormožem in Radovljico. Pa ni bil! Tudi to kaže na neenotnost in nesposobnost kranjskih obrtnikov. Ob hitrem vzponu industrije in trgovine je prav neenotnost obrtnikov pospeševala stagnacijo celotne panoge.

9. Obrtniški dom in sejmi le v zamislih

Sedež Kranjskega obrtnega društva je bil v stavbi Ludvika Sirca poleg gimnazije. Na zboru društva leta 1936 so obrtniki sprejeli sklep, da v Kranju zgradijo nov, lasten obrtniški dom.

Da bi zbrali denar za gradnjo, so sklenili organizirati veliko tombolo. Dobitki naj bi bili samo izdelki lastne obrtne proizvodnje. Dobra zamisel ni bila uresničena. Ker ni bilo enotnosti in podjetnosti, je vse ostalo le pri besedah. To zamisel so obrtniki uresničili šele po zadnji vojni. Odkupili so osnovno šolo na Primskovem in jo preuredili v lep in funkcionalen obrtniški dom. Odprt je bil leta 1980.

O podjetnosti kranjskih obrtnikov, ki bi morali nositi ideje napredka širom po Gorenjski, je zanimiv tale podatek: avgusta 1936 je bila v Škofji Loki velika razstava (sejem) obrtniških izdelkov. Obrtniki iz Loke in obeh dolin do Žirov in Železnikov so prikazali svoje izdelke. Da so bili Škofjeloški obrtniki podjetni in dobri organizatorji, dokazuje že tole dejstvo: obrtniško razstavo sta obiskala Kraljica Marija in regent Knez Pavle in z njima angleški vojvoda Jurij. Za takratne razmere je ta obrtna prireditev dosegla veliko slavo ne le v Jugoslaviji, ampak tudi v tujini. Tako je bilo objavljeno o razstavi v takratnem časopisu »Gorenjec« št. 15 in 17/1936. Kranjski obrtniki takih podvigov v korist svoje stroke niso nikoli dosegli.

Zaprti v lastno okolje in svoje zdrahe so zanemarili sicer kratko obdobje med obema vojnama. Ob hitro rastoči industriji je obrtništvo ostalo ob strani. Morda je ta neskladnost bila usodna. Razmere po letu 1945 to celo potrjujejo.

C. Razvoj obrtniške dejavnosti od osvoboditve do danes

1. Prizadevanja za oživitev obrti

Potrebe po obrtniških storitvah so bile prva leta po osvoboditvi zelo velike. Splošno pomanjkanje po štiriletni vojni se je prav z oživitvijo obrtnih dejavnosti nekoliko omililo. Okrožni in krajevni ljudski odbori skušali pospešiti obrtno dejavnost in so povabili obrtnike, da prijavijo svojo dejavnost. Krajevni ljudski odbori (KLO) so v ta namen izdali nov dokument — »Matični list za rokodelske in njim slične proizvajalne obrti«. Vsak obrtnik, ki se je odločil, da nadaljuje z delom, je moral izpolniti matični list. Navesti je moral zalogo blaga, inventarja, denarja ter potrebe po blagu za enomesečno obratovanje.

Tako je Nuk Tomaž iz Zg. Jezerskega št. 99 v prijavi za obrt v novi Matični list zapisal:

a) ZALOGE:	1 kg podplatov
	2 kg gumi podplatov
	6 kg navadnih žbic
	5 kom klobk drete
b) INVENTAR:	1 kom šivalni stroj — cilinder
	1 kom šivalni stroj — šteparca
c) GOTOVINA:	posedujem 450 RM (Reichmark)
d) NAMEN:	izdelava in popravilo čevljev
e) MESEČNA POTREBA:	10 kg podplatov
	2 kg notranjkov
	4 kg krajevine

Prijavni list pa je končal še z izjavo: »Nimam nobenih skritih zalog.« Prijave so morali izpolniti vsi obrtniki, ne glede na stroko.

Odziv na to akcijo nove oblasti je bil velik, postopki reševanja pa enostavni in kratki. Krajevni ljudski odbori so bili majhni, zato so dobro poznali vse obrtnike v svojem okolju. Imeli pa so tudi pravico izločati tiste prijavitelje, ki niso izpolnjevali vseh pogojev. Sodelovanje z okupatorjem je npr. v takratnih razmerah pomenilo takojšna izločitev, vendar na kranjskem področju takih primerov ni bilo veliko.

Že v prvih mesecih leta 1946 je pričelo redno delati naslednje število zasebnih obrtnikov (za področje sedanje občine Kranj):

čevljarji	37	tesarji	3
mizarji	16	sedlarji	4
krojači	19	usnjarji	1
šivilje	12	kolarji	2
kovači	13	tkalci	2
mlinarji	16	kleparji	1
mesarji	11	žimopreja	1
slaščičarji	2	copatarji	2
sodavičarji	2	kamnoseki za mlinske	
lesne galanterije	1	kamne	1
frizerji	4	kamnoseki	2
vodovodni inštalaterji	1	ščetarji	1
cementni izdelki	5	soboslikarji	1
strojni pletilci	1	žganjekuha	1
kartonaža	1	peki	9
		sodarji	2

Kar v 30 strokah je pričelo z delom 174 obrtnikov. Vendar pa s prvimi obrtnimi dovoljenji proces oživitve obrti po drugi svetovni vojni še ni bil končan. Prijav za obrtna dovoljenja je bilo vedno več. Obrtniki so sami spoznali, da je tudi v novih razmerah obrtna dejavnost zelo potrebna. Dvom v možnost obstoja zasebne obrtne dejavnosti pa se je takrat povečal s politiko oblasti, da se morajo ustanavljati razne državne in

zadružne obrtne delavnice. Sočasno s kmetijskimi obdelovalnimi zadrugami so se porajala tudi številna, sicer majhna družbena obrtna podjetja.

Že v letu 1946 so bile v občini organizirane tele socialistično perspektivne obrtne delavnice (pregled po KLO):

mehanična delavnica	Cerklje
krajevna kovačnica	Goriče
kolarska delavnica	Velesovo
šiviljska delavnica	Bitnje
krojaška delavnica	Duplje
šiviljska delavnica	Mavčiče
šiviljska delavnica	Šenčur
predilnica volne	Naklo
čevljarska delavnica	Šenčur
čevljarska delavnica	Jezersko
šiviljska zadruga	Golnik
mizarska delavnica	Kranj
kolarska delavnica	Kokrica
šiviljska produktivna prodajna zadruga	Golnik
krojaška produktivna zadruga	Kranj
obrtno nabavno-prodajna zadruga	Kranj
krajevna pekarija	Šenčur
krajevna pekarija	Cerklje
krajevna mesarija	Cerklje
krajevna klavnica	Preddvor

Prav z ustanavljanjem takih obrtnih delavnic in sočasnim nasilnim ustanavljanjem kmetijskih obdelovalnih zadrug se je večalo nezaupanje in dvom v prihodnost tudi med obrtniki. Navedene krajevne obrtne zadruge oz. delavnice so obratovale od leta 1946 dalje, vendar so bile nekatere že leta 1948 ukinjene. Postopno pa so prenehale z obratovanjem vse. Nobena od teh delavnic ni prerasla v večji proizvodni obrat družbenega sektorja.[12]

Razvoj zasebne obrti so KLO usmerjali skladno s takratnimi potrebami. Na prvem mestu je bila prehrana. Zato so oživele pekarije in mesnice. Že leta 1946 je dobilo dovoljenje za obratovanje 16 mlinarskih obratov. Vseh mlinov je bilo v občini Kranj 26, obratovati pa so nekateri začeli kasneje.

Prednost so imeli tudi kovači. Podkovsko kovaštvo je bilo izrednega pomena, saj je bilo kmetijstvo odvisno od konj. Leta 1960 je bilo v občini več kot 2357 konj in šele po letu 1970 se je število konj hitro zmanjšalo. Prevladovali so traktorji, v gozdarstvu pa nove ceste in žičnice.[13]

Večina čevljarjev se je vključila v novo čevljarsko podjetje Obutev in v Mestno čevljarstvo v Kranju. Vlada SRS je pristojnost za reševanje razvoja čevljarske industrije nato prenesla na takratni Mestni ljudski odbor (MLO) Kranj. Ta je številne čevljarske zmogljivosti združil in leta 1952 ustanovil novo čevljarsko podjetje Planika. S tem je zasebno obrtniško čevljarstvo v občini Kranj prenehalo delovati. Le redki čevljarski obrtniki so nadaljevali delo.[14]

V prvih letih obnove so bili zelo iskani mizarji, tesarji in njim sorodni obrtniki. Z ustanovitvijo gradbenega podjetja Projekt v Kranju pa so tudi zidarji in tesarji izgubili svoj pomen, saj so bili izločeni iz družbene gradnje. Drugih gradenj pa takrat ni bilo. Zasebna gradnja stanovanjskih hiš je zaživela šele po letu 1958.

Številne krojače in šivilje pa je kasneje spodrivala naraščajoča ponudba konfekcije. Ta je zaživela po ukinitvi preskrbe z blagom na »pike« in »bone«.

2. Začetek stagnacije obrtništva

Naraščajoča industrijska proizvodnja in nove tehnologije so v obrtniški proizvodnji terjale velike spremembe, prav tako tudi v storitveni dejavnosti. Ta proces prestrukturiranja je bil počasen, za nekatere obrti pa zelo boleč.

Kriza obrtništva v prvih povojnih letih se je izražala bolj v ideoloških pogledih kot pa v gospodarski nujnosti. Globalno dilemo, obrtništvo podpirati ali ne, pa so zaostrovale vsakodnevne težave kot odraz splošne, takrat vladajoče miselnosti. Prav te vsakodnevne težave in nerazumevanja so zasebno obrtništvo spravila v položaj nezaupanja in dvomov v svojo prihodnost. Posledica take politike je bila dolgotrajna stagnacija. O tem zgovorno dokazujejo podatki o padcu števila obrtnikov v tem času.

Pregled števila rednih obrtnih obratov v občini:

leta 1936	1003
leta 1960	582
leta 1987	1131

Povojna stagnacija se je ustavila šele po letu 1970, tako da je šele sedaj doseženo število obrtnih delavnic pred 52 leti. Treba pe je upoštevati, da je bilo decembra 1987 med 1131 rednimi obrtniki kar 247 avtoprevoznikov. **Torej število obrtnih delavnic iz leta 1936 še vedno ni doseženo.** Število prebivalcev se je od tedaj skoraj potrojilo, s tem pa tudi kupna moč in večje potrebe po obrtnih storitvah.

Drobne težave in nerazumevanja v obrtništvu so bile pogoste in značilne za prvo povojno obdobje. V zapisniku Obrtno nabavne prodajne zadruge Kranj z dne 27. septembra 1948 piše: »Kmetje kupujejo na bone blago, za nas pa ga manjka. Kmetom delajo šušmarji brez prometnega in dohodkovnega davka. Vse je le črna borza.«

V zapisniku z dne 24. maja 1949 pa je zapisano: »V Kranju ni možno dobiti mila, ter je položaj brivcev kritičen« . . . »Državno čevljarsko podjetje dobiva dosti materijala, obrtniki pa

ne« . . . »Tesarski mojster se pritožuje, da ne dobi žičnikov, mizarji pa jih imajo.« in tudi takole: »Trgujemo z izdelki širom države (Gostivar, Čakovec, Sarajevo). Iz Bosne bomo za dobavljeno konjsko opremo dobili slanino!« S takimi, sicer drobnimi problemi so se takrat ukvarjali obrtniki. Želeli so večjo proizvodnjo in razumevanje, vendar je bilo pomoči malo ali nič.

Tudi »Obrtna zbornica« v Kranju je v teh kriznih letih večkrat razpravljala o težavah obrtništva. Iz zapisnika seje upravnega odbora z dne 30. marca 1952 je opažena uvodna misel o socialistični razvojni poti obrtništva, ki se je glasila: »Tudi po osvoboditvi ter s prehodom v načrtno industrializacijo in elektrifikacijo se pomen obrti ni zmanjšal, da, celo povečal, saj ji je zakon o petletnem planu določil vidno dopolnilno vlogo v našem gospodarstvu in postavil zahtevo po zvišanju zmogljivosti v obrti.«

Temu spodbudnemu uvodu je sledila živahna razprava. Med raznimi ugotovitvami so pomembne naslednje, kritične in resnične:

— Povišana odmera davka je prehuda, obrtnike je zajelo malodušje. Boje se, da oblast z davčnim vijakom hoče likvidirati obrt . . .

— Na obrtnike, ki zaposlujejo tujo delovno silo, pritiskajo z davki kot izkoriščevalce, ki sami malo delajo ali pa nič . . .

— Šušmarstvo narašča in moti razvoj legalne obrti. Za šušmarje je treba uvesti najstrožje kazni, ki naj se nato objavijo v časopisu!

Tako so čutili svoje težave obrtniki.[15]

Ne glede na davčno politiko občine pa je zasebno obrtništvo pritiskalo stalno pomanjkanje delovne sile. Naraščajoče potrebe industrije so vsrkale vse delavce iz domačega okolja. Vasi so se izpraznile, tako da je bilo kmetijstvo že ogroženo. Tudi pritok delavcev iz drugih področij SRS in iz drugih predelov Jugoslavije krize ni ublažil do danes. Nepremišljen razvoj nekaterih organizacij združenega dela (Iskra, Sava) je povzročil lokalno migracijo delavcev med panogami. Obrtništvo pa je bilo stalno zunaj tega gibanja. Kranj se je spremenil v pravo »imigracijsko mesto, da bi zadržal vzpon industrijskih podvigov. Obrtništvo je ostalo nemočno, ker si takega pritoka delovne sile ni moglo privoščiti, a tudi po izobrazbi bi bila neprimerno.[16]

Število prebivalcev in zaposlenih je v občini hitro naraščalo. S tem pa so naraščale tudi potrebe po obrtnih storitvah. Razvoj obrti pa povpraševanju ni sledil. V registru rednih obrtnikov, ki se je vodil še po starih občinah, je bilo število obrtnih obratov leta 1960 naslednje: Besnica 15, Cerklje 77, Goriče 15, Mavčiče 13, Naklo 50, Preddvor 27, Jezersko 8, Predoslje 28, Šenčur 43, Žabnica 9, Kranj 297.

V občini je bilo torej 582 rednih obrtnih obratov, od tega kar 297 v mestu. Pa tudi obrt na podeželju je bila najmočnejša v naseljih, kjer so bili sedeži takratnih občin. Izjema so bili le mlini. Obrt torej ni bila tako strnjena v Kranju, kot je značilno za industrijo. Po strokah je bila obrt ozka, podobna oni pred vojno. Prevladovale so obrti, ki so bile potrebne kmetijstvu in lokalnemu prebivalstvu.

Od 582 obrtnih obratov je bilo kar 305 obratov naslednjih strok: kovači 30, kolarji 13, sedlarji 13, mizarji 65, čevljarji 53, krojači 45, šivilje 31, copatarji 12. Obrtnikov avtomobilske stroke je bilo malo. V mestu so bili le 3 avtomehaniki, 1 avtoličar ter nobenega avtoelektrikarja. Vedeti pa je treba, da do leta 1960 ni bilo osebnih avtomobilov. Registrirani so bili le 4 avtotaksisti.

Poleg omenjenih obrti so bile najbolj številne še naslednje dejavnosti: pletilstvo, ključavničarstvo, soboslikarstvo in kleparstvo. Vseskozi pa je bilo v Kranju veliko frizerjev, zlasti moških. Kasnejši pojav električnih brivskih aparatov pa je tudi njim objedel klasično funkcijo britja. Ostalo jim je pretežno le striženje. Izredno pa je poraslo damsko krojaštvo, zlasti po letu 1970. Iz živilske obrti so skoraj povsem izpadli peki. Zasebne mesarije pa se v zadnjem desetletju oživljajo in s tem bogatijo ponudbo na domačem trgu.

Nekatere obrtne dejavnosti so po zadnji vojni doživele skoraj popoln propad. Tega procesa ne bi ustavila še tako ugodna obrtniška politika in občinske davčne ugodnosti. Propad male proizvodnje in uslug si razlagamo tudi s pojavom raznih novih materialov in modernih tehnoloških postopkov. Na trgu so se pojavili izdelki velikih proizvajalcev. S kvaliteto in pestro ponudbo je industrija izrinila iz tržišča številne obrti. To kar se je dogajalo v zahodni Evropi že pred prvo svetovno vojno, se je dogajalo v Kranju šele po drugi. Med obrtne storitve, ki so izgubile svoje večstoletno prvenstvo, so v prvi vrsti spadale naslednje: kovači, kolarji in sedlarji. Zakasnelo uvajanje mehanizacije v kmetijstvo po letu 1965 jih je popolnoma izrinilo. Pestra ponudba konfekcionarjev je krojačem in šiviljam odvzela možnost za obstoj. Čevljarji so se morali umakniti masovni industrijski proizvodnji. Mizarji so zašli v stisko, ker se je na trgu pojavilo industrijsko izdelano pohištvo in celo stavbni elementi (okna in vrata).

Navajamo le nekatere obrtne panoge, ki so bile pred letom 1945 še zelo močno zastopane v obrtniški zmogljivosti Kranja. Podoben proces propada so doživele tudi druge panoge obrti, ki pa so bile maloštevilne (sodavičarji, ščetkarji, copatarji itd.) in zato v »planskih« razmišljanjih nepomembne.

Ali je obrtništvo dojelo take tehnološke spremembe in često povsem nove zahteve prebivalstva, pa je vprašljivo. Vsaka industrijska ponudba vedno potrebuje specifične in boljše izdelke, po želji kupca, ki iz vsesplošne »konfekcije« želi izstopiti. Nekateri obrtniki so se tej usmeritvi prilagodili. To pa pomeni vrnitev v rokodelstvo, ki pa zahteva več znanja, sposobnosti in prilagajanja zahtevam naročnika.

Ali so obrtne delavnice sploh sposobne prevzeti te vrste dopolnitve na trgu, pa je vprašljivo že zaradi sposobnosti delavcev. Sedanji izobraževalni sistem v srednjih šolah tega ne zagotavlja. Mladina po končani šoli sicer veliko vé, le delati ne zna. Tako trdijo vsi obrtni mojstri. Torej je izobrazba prilagojena

veliki industriji in tekočemu traku, ki od delavca ne zahteva toliko znanja. Zato toliko priučenih delavcev v vseh velikih organizacijah združenega dela, zlasti iz vrst priseljencev.

3. Večina mlinov je prenehala mleti

Med številne obrti, ki so v zadnjih tridesetih letih skoraj odmrle, spadajo tudi mlinarji. Do leta 1960 je v občini Kranj obratovalo še 44 mlinov. Največ jih je bilo v Cerkljah ter ob reki Kokri in njenih pritokih (Visoko, Bela).[17] Ker so številni mlini poleg prehrambene funkcije imeli tudi svojstveno vodnoregulacijski pomen, je primerno nekdanje stanje ohraniti. Leta 1960 so v občini redno obratovali naslednji mlini:

1.	Janko Pogačnik	Njivice 8
2.	Alojz Udir	Sp. Besnica 17
3.	Franc Ahlin	Cerklje 34
4.	Martin Bergant	Poženk 37
5.	Franc Bohinc	Zalog 3
6.	Ivan Erzar	Vopovlje 1
7.	Janez Gerkman	Poženk 23
8.	Helena Klančar	Dvorje 41
9.	Jože Knafelj	Lahovče 48
10.	Mana Kuralt	Cerklje 20
11.	Jože Pavlin	Zalog 12
12.	Jože Prosenc	Cerklje 42
13.	Janez Uranič	Pšata 15
14.	Marija Porovne	Sp. Brnik 54
15.	Janez Oselj	Grad 30
16.	Ivan Kotnik	Dvorje 1
17.	Jože Kropivnik	Grad 21
18.	Janez Jurančič	Podreča 32
19.	Ivan Brenšak	Podreča 14
20.	Jože Markovič	Okroglo 1
21.	Marija Mandeljc	Podtabor 27
22.	Ciril Markelj	Podtabor 28
23.	Janez Drinovec	Naklo — D. Vas 7
24.	Vinko Zupan	Sp. Duplje 55
25.	Janez Lombar	Nova Vas 14
26.	Anton Povšnar	Zg. Kokra 20
27.	Franc Brešar	Sr. Bela 21
28.	Peter Cuderman	Bašelj 11
29.	Urban Rehberger	Zg. Bela 46
30.	Janez Stružnik	Tupaliče 18
31.	Franc Dolhar	Predoslje 29
32.	Jože Dolhar	Predoslje 2
33.	Janez Dolžan	Kokrica 46
34.	Valentin Kovač	Predoslje 78
35.	Ivana Naglič	Kokrica 18
36.	Ivan Rebolj	Suha 36
37.	Štefan Basaj	Suha 18
38.	Vida Stružnik	Visoko 2
39.	Anton Podjed	Visoko 46
40.	Alojz Koželj	Hotemaže 20
41.	Valentin Kokalj	Visoko 13
42.	Miha Bakovnik	Hotemaže 17
43.	Jože Šlibar	Hotemaže 17
44.	Anton Ziherl	Sp. Bitnje 23

Nekateri mlinarji so imeli ob mlinih tudi žage, vendar so bile mlajše od mlinov. Izraba vodne moči ob že urejenih strugah (jezovi, rake) so omogočale gospodarnost. Leta 1987 so redno obratovali v občini le še trije mlini.

4. Žage samice administrativno ukinjene

Med obrtne storitve, ki pa niso zamrle, ampak so bile odpravljene, spadajo številne male kmečke žage, samice oz. venecijanke. Kot vsa industrija je tudi lesnopredelovalna šla po poti zgoščevanja zmogljivosti. Na Gorenjskem so načrtno povečevali žagarske in lesnopredelovalne zmogljivosti, predvsem v Bohinju, na Rečici pri Bledu in v Škofji Loki, pozneje tudi v Železnikih. Gospodarska nujnost (po Informbiroju) je Jugoslavijo prisilila v vse večji izvoz lesa. Nastopila je doba neusmiljenega boja za hlodovino. Povojna leta so že itak povečala povpraševanje po lesu in lesnih polizdelkih (deske, plohi, trami). Tudi gospodarski položaj kmetov je bil tak, da so si pomagali s predelavo hlodovine in prekupčevanjem.

Žage venecijanke (beneški jarmenik) so oživele, kot še nikoli. Pritok hlodovine iz zasebnih gozdov na velike žage lesnoindustrijskih obratov je bil vedno manjši. Razmere v lesni industriji so bile kritične, ker niso bile uresničene izvozne naloge po planu! Zato je vlada Ljudske republike Slovenije s posebnim pismom 16. aprila 1946 zahtevala od vseh OLO, da opravijo popis žag venecijank na vodni in motorni pogon. Takratna vlada je nato izdala celo »pravilnik« o tehnični opremljenosti obratov za žaganje hlodovine. V členu 7 tega pravilnika je pisalo: »Žaganje hlodov se sme opravljati samo na jarmenikih in tračnih žagah.« S tem so bile žage venecijanke izkjučene. Vendar tudi ta pravilnik ni izboljšal razmer. Žage venecijanke so obratovale, trgovina z lesom je cvetela, lesna industrija pa je bila odvisna pretežno od dobav hlodovine iz državnih gozdov. Razmere so bile najtežje v Škofji Loki, kjer je bilo državnih gozdov malo, pa še hlodovina iz teh je ostala v Železnikih. Zato so

vsi okraji v SRS morali poseči po najbolj radikalni rešitvi. OLO Kranj je o tem razpravljal na seji 27. februarja 1953 in sprejel sklep (odlok) o ukinitvi žag venecijank.

Pred ukinitvijo je na področju Gozdnega gospodarstva Kranj (gozdnogospodarsko območje, ki zajema gozdove občine Kranj, Tržič in Škofja Loka) obratovalo 190 žag venecijank. V občini Kranj jih je bilo 37. Leta 1954, ko je bil odlok OLO Kranj že v veljavi, so obstajale tele žage venecijanke (samice):

Janez Udir	Sp. Besnica	Ivan Kotnik	Dvorje
Janko Pogačnik	Njivca	Jozefa Koprivnik	Zg. Brnik
Janez Čeferin	Rupa	Franc Pušavec	Lahovče
Jože Porenta	Breg ob Savi	Miha Rekovnik	Visoko
Matija Bergant	Podreča	Alojz Stružnik	Visoko
Franc Grošelj	Grad	Jože Šlibar	Hotemaže
Franc Koprivnik	Grad	Franc Koželj	Hotemaže
Matija Oselj	Grad	Jože Hribar	Potoče
Peter Cuderman	Bašelj	Anton Roblek	Bašelj
Urban Rehberger	Zg. Bela	Anton Povšnar	Kokra
Miha Naglič	Zg. Bela	Angeli Smrtnik	Sp. Jezersko
Alojz Raztresen	Zg. Bela	Marija Skuber	Zg. Jezersko
Franc Brešar	Sp. Bela	Ivan Muri	Zg. Jezersko
Frančiška Stružnik	Tupaliče	Šinkovec Matija	Zg. Jezersko
Janez Brenovec	Podbrezje	Anton Virnik	Zg. Jezersko
Janez Hribar	Tenetiše	Jože Rogelj	Zg. Jezersko
Janez Zupin	Sidraž	Viktor Roblek	Zg. Jezersko
Miha Šipic	Češnjevk	Vinko Robnik	
Anton Grilc	Apno	Ivan Hoja	Zg. Jezersko

Poleg žag venecijank so bile v prvih povojnih letih ukinjene polnojarmeniške žage: Podblica, Jezersko, Kokra, Fužine, Britof, Kokrica, Aljančič Bistrica in parna žaga na železniški postaji v Kranju.Neprekinjeno sta obratovali le še žagi v Gradu pri Cerkljah in v Preddvoru. Ukinitev kmečke žagarske obrti (pogosto povezane z mlinom) je primer najbolj radikalnega ukrepa, ki je bil izpeljan v korist lesnopredelovalne industrije.

Sicer pa je ukinitev žag venecijank (kmečkih žag) le del splošnega procesa, ko je družba prevzela gospodarjenje z bogatstvom gozdov. Ta pa se je že leta 1948 oblikoval z ustanovitvijo gozdnega gospodarstva Kranj, ki ima še danes popoln monopol nad izkoriščanjem gozdov tudi v zasebnem sektorju.

5. Spremembe v strukturi obrtnih storitev

Razvoj industrije, tehnoloških postopkov in uporaba novih materialov je v strukturi obrtništva povzročila velike spremembe. Zato je primerjava za 16 obrtnih strok za leto 1960 in 1988 izredno zanimiva (dejansko stanje 31. 12. 1987 in 5. 1. 1960). Opazen je padec nekaterih tradicionalnih obrti in vzpon drugih, novih obrtnih dejavnosti.

PREGLED ŠTEVILA REDNIH OBRTNIH OBRATOV:

Stroka	1960	1988	Stroka	1960	1988
kovaštvo	30	1	avtomehaniki	4	29
kolarstvo	13	2	avtokleparji	1	18
sedlarstvo	13	1	avtotaksi	4	35
krojači	45	3	avtoličarji	1	8
šivilje	31	26	kamionski prevoz	2	206
čevljarji	53	8	ključavničarji	9	13
mizarstvo	65	44	kleparstvo	5	17
mlinarji	44	3	pečarstvo	3	10

Iz prelgeda se vidi, da so nekatere obrtne storitve povsem izginile. Pravo ekspanzijo pa so doživeli avtoprevozniki in storitve, ki so vezane na vzdrževanje avtomobilov. Torej tudi ta primerjava kaže na vzpon storitev, ne pa proizvodnih dejavnosti.

6. Popoldanska obrt je oživela

Redno obrtno dejavnost dopolnjuje kar 600 rednih popoldanskih obrti. Iz pregleda po dejavnostih je razvidno, da v veliki meri pokrivajo oz. dopolnjujejo redno obrt. Med popoldanci pa se pojavljajo nekatere povsem nove storitve. Izrazito izstopa nova dejavnost IDKP — IPKP (izdelava kovinskih predmetov, vrtanje, rezkanje, vrezovanje, spajanje, krivljenje, brušenje in izdelava kovinske galanterije). Iz te dejavnosti je med popoldanskimi obrtniki kar 218 prijavljenih. V rednih obrtnih obratih je ta dejavnost zastopana le z 156 obrtniki.

Legalizacija popoldanske obrtne dejavnosti je oživela nekatere storitve, ki jih redna obrt ni opravljala zadosti. Redni obrtniki v popoldancih ne vidijo konkurence, celo sodelujejo z njimi, kadar obrtniki sorodnih strok ob večjih naročilih potrebujejo pomoč.

Sicer pa je tak razmah popoldanske obrtne dejavnosti odraz razmer. Če sposoben, kvalificiran delavec na rednem delovnem mestu ne more toliko zaslužiti, da bi izboljšal gmotni položaj sebi oz. družini, je primoran, da si poišče dodatni dohodek. In poišče si ga z delom zunaj rednega delovnega časa. V tem se na zanimiv način kaže znana slovenska delavnost in prirojena zavest, da se le z delom lahko izboljšajo življenjske razmere.

Tako je bila 31. 12. 1987 v občini obrtna dejavnost sledeča:

redna obrt
— 105 strok in dejavnosti
— 1131 obrtnikov oz. obrtniških obratov
popoldanska obrt
— 104 stroke in dejavnosti
— 603 raznih storitev.

Vseh 1131 obrtnikov je imelo v tem času 1301 zaposlenih delavcev (samo industrija 17.784 zaposlenih).

7. Obrtni obrati brez delavcev

Ugotovitev, da zasebni obrtniki ne zaposlujejo delavcev, je značilna za obdobje pred prvo svetovno vojno, za čas med obema vojnama in za obdobje po letu 1945. Mojstri brez pomočnikov in z enim vajencem so značilnost obrtništva celo stoletje nazaj. In tudi danes, ko število obrnih obratov narašča, a število zaposlenih delavcev se ne dviga niti v proizvodnih delavnicah, še manj v uslužnostnih. Večina obrtnikov dela sama, poslužujejo pa se popoldanskih pomočnikov, največkrat upokojencev. Le redki so, ki imajo 2 do 3 zaposlene, prava izjema pa so tisti s 5 ali več delavci.

Pregled števila obrtnih panog oz. Obratov, ki imajo 5 ali več zaposlenih delavcev:

STROKA OBRTI		STROKA OBRTI	
1. avtomehanika	1	18. sitotisk, razmoževanje	3
2. stavbno kleparstvo	2	19. tiskano vezje — izdelava	3
3. avtoličar, kleparstvo	2	20. elektroinstalacije	2
4. plast. kovin. galanterija	1	21. čiščenje talnih oblog	1
5. drobni kovinski predmeti	2	22. strojno pletilstvo	2
6. kovinska galanterija	5	23. slikopleskarstvo	3
7. livarstvo	1	24. soboslikarstvo	1
8. orodjar, kovinoplastika	3	25. polaganje podov	1
9. kovinske surovine	1	26. mizarstvo	7
10. merilna orodja	1	27. tesarstvo	1
11. strojno ključavničarstvo	4	28. šiviljstvo	6
12. krovstvo	1	29. cementni izdelki	1
13. galvanizacija	1	30. čevljarstvo	1
14. vulkanizacije, avtopralnice	1	31. čiščenje oken	1
15. toplovod, ventilacije	1	32. mesarstvo	1
16. usnjeni predmeti, copate	2	34. brivski in frizerski saloni	4
17. TV antenske naprave	1		

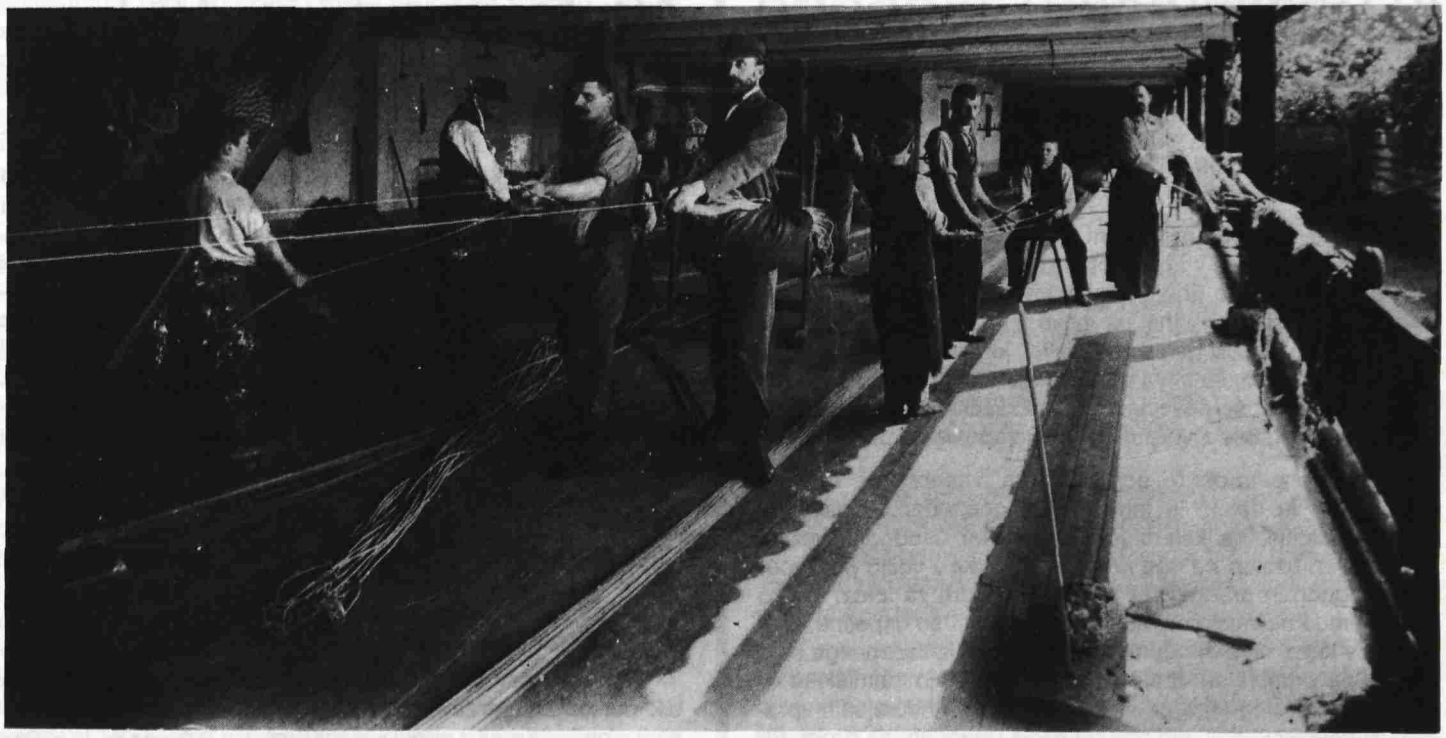

Kranj — Šinkovčeva vrvarna, med obema vojnama

Od 1131 rednih obrtnikov je le 68 takih, ki imajo 5 ali več zaposlenih in zaposlujejo skupaj 423 delacev (6,2 delavcev na enega obrtnika). Največ je takih, ki imajo 5 zaposlenih, le nekaj izjem je, ki jih imajo več. Vsi drugi obrtniki pa zaposlujejo le 1, 2 delavca in med temi zopet izstopajo tisti obrtniki, ki imajo 2 do 3 delavce, a največ je takih, ki delajo sami.

Če upoštevamo, da je bilo decembra 1987 v občini registriranih 1131 rednih obrtnikov s 1301 zaposlenimi delavci, odpade torej le 1,1 zaposlenih na eno obrtno delavnico. To pomeni, da je med celotnim številom obrtnih delavnic zelo malo podjetnih in ustvarjalnih. Večina pa le z lastnim delom opravlja usluge in manjše storitve.

9. Zasebna obrt in večji proizvodni obrati — hotenja in resničnost

Sedaj se v ospredje postavlja razvoj drobnega gospodarstva, ki naj bi ob veliki industriji zaživelo in reševalo tudi visoko stopnjo brezposelnosti v Jugoslaviji. Podatki o obrtništvu v Kranju kažejo na to, da je taka zamisel napačna. Obrtniki sami se takemu procesu izmikajo.

Prerasti iz individualne obrti v malo podjetje je preveč tvegano. Če OZD zaide v krizno obdobje, ki včasih traja nekaj let (primeri v Kranju so znani), so delavci tudi v takem primeru zavarovani. Zasebni obrtnik pa lahko v krizi (enoletni zastoj na trgu) propade. Uničili ga bodo delavci, ker jih ne more premestiti na drugo delo, še manj pa odpustiti. Večje število zaposlenih tako tveganje še povečuje. Pravna zaščita je tolikšna, da je za obrtnike tveganje z večjim številom zaposlenih preveliko.

Zamišljeno drobno gospodarstvo zasebnega sektorja lahko zaživi in deluje le tedaj, če je gospodarsko uspešna velika industrija, na katero je obrtni obrat usodno navezan. Samostojen nastop na trgu pa je za obrtnika z večjo proizvodnjo nemogoč in predrag, še posebej, ko gre za izvoz. Veliko OZD se rade oslanjajo na male obrate, dokler so uspešne. Čim zaidejo v krizo, najprej odpravijo kooperante iz zasebnega sektorja. Taki primeri so znani in tudi povečujejo pomisleke in nezaupanje. Poleg tega pa je še vrsta drugih neurejenih vprašanj, ki negativno delujejo na zamišljeni razvoj obrtne proizvodnje od uvoza strojev in orodij, davčnega sistema in neenakosti v odnosu do OZD pa do birokratskih postopkov pri gradnji ali obnavljanju obrtnih delavnic itd.

Vse to pa kaže, da bo zasebna obrt ostala taka kot je bila, uslužnostna z malo zaposlenimi. Vedeti pa je treba, da bi večji obrtni obrati lahko proizvajali zelo iskane izdelke, ki jih velika industrija ne more, noče ali ne zna narediti. Zato se danes pogosto pojavlja v obrtništvu svojevrsten »družinski sistem« obratovanja. V obrtnih delavnicah z večjim številom zaposlenih so to običajno sorodniki, družinski člani. Tako je skupni riziko manjši, zaupanje večje. Tudi solidarnost v primeru krize je tako največja. Ta družinski sistem niti ni slab, običajno je celo izredno učinkovit. Ima pa seveda svoje meje, ki ne omogočajo, da bi obrtna delavnica prerasla v večji proizvodni obrat. Razviti svet podpira razvoj drobnega gospodarstva, pri nas pa se o tem le veliko govori in piše. Da bi ustvarili pogoje za tak razvoj, so odgovorni prešibki, brez zagnanosti in obremenjeni z vsemogočimi pomisleki, najpogosteje ideološkimi, z znanim strahom pred večjo neenakostjo.

Ali bo delovnim ljudem ljubša enakost v vse večji revščini ali pa obvladovana neenakost v blagostanju, je lahko odgovoriti. Odločili bi se za drugo rešitev, če bi se lahko. V relativno razvitem Kranju je to nujnost.

10. Prispevki in davki zasebnih obrtnikov

Davki so previsoki, odkar so v veljavi. Vsaka država se mora posluževati take fiskalne politike. Premalo pa je znana sedanja vsebinska razlika med davki za splošno porabo in prispevki za skupno porabo. Tako obrtniki kot delavci v industriji trdijo, da so razlike med bruto in neto osebnimi dohodki previsoki (vse stavke, najbolj zadnje v Mariboru) in da je družbena »nadstavba« v Jugoslaviji predraga. Da je draga, je res, od občine do republike pa do federacije. Predraga ni le nadstavba, temveč tudi družbeni sistem ustvarjanja in porabe na vseh ravneh od OZD navzgor. In zato, ker je sistem tako razvejen, je drag in neučinkovit. To pa je najhujše.

Vsebinsko so za nosilca obrtne dejavnosti veljavne naslednje dajatve v občini:

1. prispevki za SIS (samoupravna interesna skupnost),
2. prispevki iz dohodka,
3. občinski davek in
4. prispevki za OZ (obrtno združenje).

Za osvetlitev višine prispevkov in davka je dovolj nazoren tale primer. Davčni zavezanec X, ki opravlja redno obrtno dejavnost v občini Kranj, v stroki »zaščita vozil in avtonega«, in ki ima redno zaposlena 2 delaca, je v letu 1986 imel bazo dohodka

29.074.394 din. Iz tega je izračunana osnova znašala 6.699.371 din. Davčni zavezanec je moral plačati:

1. prispevek za SIS	3.405.490 din
2. prispevek iz dohdoka	902.297 din
3. občinski davek	2.344.780 din

Torej je bila obremenitev v korist občine skupno 6.652.567 din. Poleg tega je za OZ (obratno združenje) plačal še 404.425 din. Tako je celotna obremenitev tega obrtnika znašala 7.056.992 din.

Občani, ki se redno ukvarjajo s popoldansko obrtjo, plačujejo le prispevek iz dohodka, ki pa je 5 % višji kot za redne obrtnike.

Ugotavljanje davčne osnove je sicer enotna v praksi, deli pa se v glavnem na dva sistema. Nekako 50 % davčnih odmer opravijo na osnovi davčne napovedi, druga polovica pa z pregledom poslovnih knjig. Več pregledov davčna služba niti ne more opraviti. Na te preglede pa imajo obrtniki dosti pripomb, ker smatrajo, da si davčni organi lastijo pravice, ki niso več primerne (kot določitev kilometrine za poslovne namene) niti razvojno spodbujajoče. Tudi v tem je razlika med zasebno obrtjo in družbenim sektorjem.

Kakšen je dohodek občine od zasebnega obrtništva, je ključno vprašanje. Močnejša in uspešnejša obrtna dejavnost pomeni tudi večji dohodek lokalne skupnosti. Za leto 1986 je skupna odmera znašala din 1.703.026.074. V tem so upoštevani prispevki in davki rednih obrtnikov in registriranih popoldanskih obrti. To niso majhna sredstva, ki pritekajo v blagajno občine in samoupravnih interesnih skupnosti. Državljani so v vseh sistemih vedno tožili, da so davki previsoki. Tudi danes je tako, pa ne le pri nas, temveč povsod v svetu.

Bolj kot višina davkov motijo obrtnike nekatera nerešena vprašanja, kot je plačilo bolniških storitev za nesreče pri delu, ki jih plača obrtnik, ali nakup dragih deviz za uvoz strojev in opreme na »črni« borzi itd. Vrsta stvari je, ki niso urejene v prid razvoja obrtništva in potencirajo znane razlike med zasebno obrtjo in družbenim sektorjem gospodarstva.

Sicer pa mnogi obrtniki trdijo naslednje: »Davki niso pretirano visoki. Z dvema delavcema dobro shajam. Tudi delavca imata višje OD kot kjerkoli v OZD. Le delati morata več in bolj vestno. Revolucionarna pridobitev »pravica do dela« se je marsikje izrodila v »pravico do zaposlitve«. Tak odnos do dela pa v obrtni delavnici ni možen. Morda bo sedanja kriza na razrešitev tega najbolj bolečega problema ugodno vplivala?

Na vprašanje, zakaj obrtnik nima več zaposlenih, pa je odgovor tak: »Se ne izplača, tveganje je preveliko, nezaupanje v ukrepe oblasti so preveliki, ker so njihovi ukrepi nepredvidljivi.« Torej je trditev, da davki niso glavna ovira razvoja, natančna. Spremeniti malo obrtno delavnico v »mini tovarno« z vsaj desetimi zaposlenimi, je tvegano. Le redki so se že lotili te preobrazbe.

D. Drobno gospodarstvo v novo stoletje z novim Zveznim in slovenskim obrtnim zakonom ter novim dolgoročnim načrtom občine

11. Dolgoročni načrt občine Kranj za obdobje 1986—2000 — zamisel in realnost

Februarja 1986 so zbori Skupščine občine Kranj obravnavali predlog dolgoročnega načrta občine Kranj za obdobje 1986—2000. Torej se ta načrt uklaplja v najbolj zamotano obdobje, ki bo prineslo v svet, v Evropi pa tudi pri nas velike spremembe. Pogled v leto 2000 je razgibal duhove in vizionarje vseh panog, od politikov do ekonomistov. Znane so perspektive držav EGS in njihovi pogledi na prelomno stoletje.

Kranjski načrt je sicer lokalna zamisel razvoja, zato tudi omejena na domače možnosti, predvsem pa vpeta v danes že nesprejemljive spone obstoječega družbenopolitičnega sistema.

Za obravnavo področja zasebnega obrtništva pa so izredno zanimiva planska predvidevanja, ki so naslednja:

V občini bomo povečali motiviranost OZD, delovnih ljudi in občanov za ustanavljanje novih in širitev obstoječih enot drobnega gospodarstva predvsem z naslednjimi ukrepi:

— s trajnejšim poslovnim sodelovanjem med nosilci samostojnega osebnega dela in organizacijami združenega dela, ki bo temeljilo na razvitih dolgoročnih dohodkovnih odnosih ter na zanesljivosti in perspektivnosti proizvodnih programov in enakopravnosti udeležencev,

— s kadrovsko politiko in z izobraževanjem, pri čemer bodo v občini usmerjali mlade v poklice drobnega gospodarstva, prednostno štipendiral mlade, ki se izobražujejo za te poklice, in težili prilagoditi in dopolniti programe usmerjenega izobraževanja specifičnim potrebam drobnega gospodarstva,

— s prostorsko politiko in z ustvarjanjem boljših možnosti za pridobitev poslovnih prostorov,

— z bančno in s kreditno politiko, ki bo omogočila prednost pri najemanju kreditov deficitarnih dejavnosti drobnega gospodarstva,

— z ustreznejšo trdnejšo in dolgoročnejšo davčno politiko, ki bo z različnimi oblikami davčnih olajšav in oprostitev pospešila širitev deficitarnih proizvodnih in storitvenih dejavnosti, povečala vlaganja v proizvodnjo, zaposlovanje delavcev, štipendiranje in opravljanje proizvodne prakse pri nosilcih samostojnega osebnega dela,

— z razvitim poslovno-informacijskim sistemom, s katerim se bodo zbirale informacije na poslovnih področjih in se posredovale nosilcem samostojnega osebnega in združenega dela,

— s poenostavitvijo postopkov za pridobivanje obrtnih dovoljenj za opravljanje gospodarske dejavnosti občanov.

Navedeni planski dokument zajema bistvene premike, ki naj bi jih uresničili v drobnem gospodarstvu.

12. Pravna ureditev obrtništva

Ker »obrtni red« iz leta 1907 (za Slovenijo) in »Zakon o obrti« iz leta 1931 nista več omogočala razvoja obrti v novih, socialističnih pogojih gospodarjenja, je zvezna skupščina leta 1949 sprejela nov »Zakon o obrtništvu«.

Uvodno razlago o novem, prvem zakonu o obrtništvu po osvoboditvi je podal Boris Kidrič in med drugim dejal: **»Obrtništvo bo kot proizvajalec izbranih izdelkov moralo ostati tudi v socializmu«** . . . in dalje: **»Posamezni organi naše ljudske oblasti so pogosto postavljali obrtništvo v isto vrsto s kapitalističnimi elementi. To pa je bilo docela nepravilno.«** Torej je Boris Kidrič že takrat opozoril na številne nepravilnosti, ki so se v odnosih do obrtnikov pojavljale v občinah širom po državi. V tem govoru je kot vizionar jasno povedal, da bo obrtniška ustvarjalnost zelo potrebna tudi v socialistični družbeni ureditvi. Pravilnost njegovih misli se je potrjevala vseh 40 let po sprejetju tega zakona in se še danes.[18] Zveznemu zakonu o obrtništvu je že leta 1950 sledil nov zakon obrtništev SR Slovenije. Ta že omenja kmečko obrt kot postranski poklic poleg kmetijstva.

Nov zakon obrtniških dejavnostih je bil v SR Sloveniji sprejet leta 1964; po svoji vsebini je izredno napreden, saj je odprl vrata za širitev obrtne dejavnosti. Značilnosti tega zakona so predvsem v naslednjem:

a) poudarja strokovno usposobljenost samostojnega obrtnika,

b) omogoča združevanje obrtnikov v večje skupne delavnice,

c) dovoljuje dopolnilno delo drugih, tudi delo na domu,

d) omogoča poslovno sodelovanje obrtnika z družbenim sektorjem.

Sledil je nov zakon o obrti (1973), ki je upošteval sprejete amandmaje v zvezni ustavi leta 1971.

Leta 1979 je bil v SR Sloveniji sprejet nov obrtni zakon, ki je upošteval ustavne spremembe in nekatera določila novega zakona o združenem delu.

Razmere v delovanju obrtništva v praksi so narekovale, da je potrebno uzakoniti nekatere spremembe v veljavnem zakonu iz leta 1979. Zato je skupščina SRS leta 1983 sprejela »Zakon o spremembah in dopolnitvah obrtnega zakona«.

Če ne upoštevamo zveznega obrtnega zakona iz leta 1949, je SR Slovenija v 38 letih sprejela kar 5 zakonov za področje obrtništva. Temu pa je treba prišteti še vrsto dodatnih uredb z zakonsko močjo ter vrsto samoupravnih dogovorov in določb. Ne glede na pogosto menjavo predpisov, pa je mogoče skleniti naslednje:

a) z vsemi spremembami v zakonodaji je bila obrtništvu dana možnost hitrejšega razvoja z večjim številom zaposlenih delavcev,

b) odločujočo vlogo v razvoju zasebne obrti je vedno imela občina, kar se je izražalo v vsakoletnih načrtih, resolucijah in še posebej v davčni politiki.

VIRI IN LITERATURA

1. Josip Žontar: Zgodovina mesta Kranja, Skupščina občine Kranj 1982, str. 108—112.

2. Jože Šorn: Začetki industrije na Slovenskem. Založba Obzorja Maribor 1984, str. 96.

3. Marjan Drnovšek: Ljubljanska obrt od začetka 18. stoletja do srede 19. stoletja. Zgodovinski arhiv Ljubljana 1977, str. 8, 9.

4. Prav tam, str. 57

5. Prav tam, str. 77.

6. Ivan Mohorič: Zgodovina industrije, Mestni muzej v Tržiču, DZS 1965, str. 21, 23.

7. Glej op. 1, str. 337, 355.

8. Prav tam, str. 367, 368.

9. Franc Glavan: Pravna obnovitev obrtništva na Slovenskem. Uradni list SR Slovenije 1984, str. 26—29.

10. Register TOI — 1931, str. 222—234.

11. Glej op. 6, str. 72.

12. Zgodovinski arhiv Ljubljana, enota za Gorenjsko Kranj (OLO Kranj, gospodarstvo in obrt), fascikel 347.

13. Statistični letopis OLO Kranj 1961, str. 118.
14. Kranjski zbornik 1980, str. 343—345.
15. Glej op. 12, fascikel 349.
16. Franc Puhar: Gospodarski vzpon Kranja odvisen od neomejenega priseljevanja delavcev. Obdobje 1918—1986. SO Kranj 1987.
17. Obrtni register SO Kranj.
18. Glej opombo 9, str. 33.
Drugi viri: Komite za planiranje, gospodarstvo in družbene dejavnosti ter uprave za družbene prihodke SO Kranj.

Občine na kranjskem območju do leta 1941

Jože Žontar

Ob razvoju nabornih in davčnih sistemov v drugi polovici 18. stoletja sta nastali na večini slovenskega ozemlja dve teritorialni enoti: naselje in občina. Osnova za prvo je bil patent z dne 10. marca 1770, ki je v avstrijskih deželah ukazal oštevilčenje hiš. Tako je nastala najnižja teritorialna enota, ki so jo imenovali »števni oddelek«, »numeracijski oddelek«, »konskripcijska občina«, vedno pogosteje pa »kraj« ali »naselje«. Danes uporabljamo za to teritorialno enoto izraz naselje. Naselje je skupnost vseh hiš, ki imajo na hišnih tablicah zapisano isto krajevno ime in skupno tekočo numeracijo (razen seveda večjih krajev, ki so razdeljeni na ceste in trge). Tako nastala naselja so ponekod istovetna z geografskimi naselji, drugod so po tradicionalni povezanosti združevali manjše zaselke, skupine hiš in samostojne kmetije, ki pa so svoja imena ohranili. Tako smo imeli na primer v občini Besnica pred drugo svetovno vojno 8 naselij, v okviru teh pa še 17 zaselkov. Ponekod pa so bila naselja več ali manj tvorbe, ki so povezovale ali ločevale geografska naselja povsem umetno. Pogosto so se morali namreč pri oblikovanju naselij ozirati na cerkvene meje, ker so bile župnije na Kranjskem osnova za naborna območja, oštevilčenje hiš pa je bilo povezano z nabornim sistemom.

Numeracija iz leta 1770 je doživela do danes sorazmerno malo sprememb. Pri tem ne mislimo na preurejanje hišnih številk v istem naselju, marveč na ustanavljanje novih naselij, ukinjanje ali preurejanje starih. Vasilij Melik ugotavlja v svoji zanimivi razpravi o razvoju naselij kot numeracijskih enot na ozemlju kranjske občine v času več kot dvesto let le malo sprememb. Leta 1817 je bilo na območju današnje kranjske občine 134 krajev (brez Spodnjega in Zgornjega Jezerskega, ki sta tedaj spadala na Koroško), danes pa jih je 119.[1]

Za evidenco zemljišč za davčne namene so v času Jožefa II. izdelali zemljiški kataster, ki je vseboval popis parcel s podatki o lastnikih, kulturi, velikosti in kakovosti zemljišč. Jožefinski kataster je imel tudi namen določiti razmerja pri obremenitvi podložnikov med državo in zemljiškimi gospodi. Vpeljali so novo teritorialno enoto, ki so jo imenovali »občina«. Danes jo imenujemo »katastrska občina«, ker ji je ostal pomen le še v zvezi z zemljiškim katastrom. Na podlagi uredbe z dne 3. novembra 1784 so morali oblikovati občine tako, da so praviloma obsegale eno naselje s pripadajočim zemljiščem. Kjer pa so bili števni oddelki majhni, so morali združiti v eno občino več naselij. Občina naj bi namreč obsegala najmanj 40 do 50 hiš oziroma posestnikov. Pri združevanju naselij so morali upoštevati krajevne razmere in možnosti za povezave med kraji. Občinam so dajali ime po največjem naselju. Tako kot pri naseljih so morali tudi pri oblikovanju občin upoštevati meje župnij. Če je meja župnije delila naselje in je bil zato vsak del oštevilčen posebej, naselja ni bilo mogoče združiti v isti občini. Tak primer so bile Huje pri Kranju, ker so spadale deloma v kranjsko, deloma v šenčursko župnijo.[2]

Cerklje okoli leta 1904

Med leti 1785—1787 so na območju okrajnega sodišča Kranj, kakršno je obstajalo pred prvo svetovno vojno in ki se skoraj v celoti pokriva z območjem današnje občine Kranj (brez Spodnjega in Zgornjega Jezerskega, ki sta spadala na Koroško), oblikovali naslednje občine:[3]

Občina	Naselja
Bela	Bašelj, Hraše, Spodnja Bela, Srednja Bela, Tatinec, Zgornja Bela
Besnica	Spodnja Besnica, Zgornja Besnica
Breg (ob Savi)	Breg, Drulovka, Orehek
Brnik	Lahovče, Spodnji Brnik, Vopovlje, Zgornji Brnik
Cerklje	Cerklje, Pšenična polica, Vašca
Dvorje	Češnjevek, Dvorje, Grad
Goriče	Goriče, Srednja vas, Zalog

Hrastje	Hrastje, Prebačevo
Jama	Jama, Praše
Kokrica	Bobovek, Ilovka, Kokrica, Mlaka, Rupa, Srakovlje
Kranj	Kranj (mesto s predmestji)
Luže	Luže
Naklo	Strahinj, Veliko Naklo
Okroglo	Bistrica, Okroglo, Žeje
Olševek	Olševek, Tupaliče
Pivka	Cegelnica, Malo Naklo, Pivka, Polica, Struževo
Potoče	Hrib, Potoče
Preddvor	Breg, Mače, Nova vas, Preddvor
Predoslje	Predoslje, Suha
Primskovo	Britof, Čiriče (danes Čirče), Gorenje, Huje, Klanec, Orehovlje, Primskovo
Podreča	Mavčiče, Podreča
Podbrezje	Britof, Dolenje Podbrezje (kasneje imenovano Dolenja vas), Srednje Podbrezje (kasneje imenovano Srednja vas), Tabor (kasneje imenovano Podtabor)
Pšata	Pšata
Smlednik	Dragočajna, Hraše, Moše, Smlednik, Sv. Valburga
Spodnja Kokra	Spodnja Kokra
Spodnje Bitnje	Spodnje Bitnje, Srednje Bitnje, Zgornje Bitnje
Stiška vas	Apne in Ravne, Sidraž, Stiška vas, Sv. Ambrož, Sv. Lenart, Šenturška gora, Viševica, Vrhovje
Stražišče	Stražišče
Sv. Jošt	Sv. Jošt (danes Jošt)
Šenčur	Srednja vas, Šenčur
Šmartin pri Kranju	Gorenja Sava, Šmartin pri Kranju
Šmartno	Cerkljanska Dobrava, Glinje, Poženik, Šmartno
Štefanja gora	Možjanca, Štefanja gora
Trstenik	Babni vrt, Čadovlje, Pangršica, Povlje, Trstenik, Žablje
Trboje	Trboje, Žerjavka
Velesovo	Adrgas, Praprotna polica, Trata, Velesovo
Visoko	Hotemaže, Milje, Visoko
Voglje	Voglje, Voklo
Zalog	Srednja vas, Zalog
Zapoge	Dornice, Torovo, Zapoge
Zgornja Kokra	Jezersko (na Kranjskem), Zgornja Kokra
Zgornje Tenetiše	Kamnjek, Letenice, Spodnje Tenetiše, Zgornje Tenetiše, Zavoda

Zadružni in prosvetni domovi v Šenčurju pred drugo svetovno vojno

Po obnovi avstrijske oblasti se je na podlagi razdelitve iz leta 1817 število občin na obravnavanem območju povečalo od 42 na 55, to je za 30 %. Morda so nastale spremembe že na podlagi konskripcijskega patenta iz leta 1804, vendar za to ni podatkov. Predpis organizacijske dvorne komisije z dne 20. novembra 1814 je določal, da praviloma občina ne sme imeti veliko manj kot 50 in ne veliko več kot 100 hiš oziroma naj bi imela okoli 250—500 prebivalcev. Pri tem so računali poprečno 5 prebivalcev na hišo. Če pa so bile posebne krajevne razmere — to je prišlo v poštev zlasti v goratih krajih — pa so bila dopustna odstopanja. Mesta in trgi so tvorili občino za sebe, in sicer ne glede na njihovo velikost. Predlog za oblikovanje občin so morale pripraviti okrajne gosposke, ker so najbolje poznale krajevne razmere. Kljub temu da se niso bistveno spremenila določila glede velikosti občin, je njihovo število poraslo. Iz podatkov o številu prebivalstva po posameznih občinah je mogoče ugotoviti, da so se ravnali po predpisu. Majhne občine pa tudi niso delale težav pri poslovanju okrajnih gosposk oziroma komisariatov, saj so poznali ti. glavne občine, ki so obsegale več občin (podobčin), in sicer v mejah francoskih merij, ki so obstajale v letih 1812—1814.[4]

Nova ureditev občin ter njihova velikost je razvidna iz naslednje preglednice:[5]

Občina	Naselja	Število hiš	Število prebivalcev
Babin vrt	Babin vrt, Čadovlje, Pangršica, Povlje, Trstenik, Žablje	65	361
Bela	Bašelj, Hraše, Spodnja Bela, Srednja Bela, Zgornja Bela	93	513
Bitnje	Spodnje Bitnje, Srednje Bitnje, Zgornje Bitnje	123	741
Breg (ob Savi)	Breg	37	196
Breg	Breg, Hrib, Mače, Nova vas, Potoče, Preddvor	98	634
Britof	Britof, Orehovlje	50	226
Cerklje	Cerklje, Pšenična polica, Vašca	99	551
Češnjevek	Češnjevek	25	139
Čirčiče	Čirčiče (danes Čirče)	38	190
Drulovka	Drulovka, Orehek	29	152
Goriče	Goriče, Kamnjek, Letenice, Zavoda	51	283
Grad	Dvorje, Grad	83	433
Hrastje	Hrastje, Prebačevo	55	250
Hraše	Hraše	67	284
Huje	Huje	18	68
Jama	Jama	44	204
Klanec	Klanec	28	145
Kokra	Jezersko (na Kranjskem), Kokra	45	298
Kokrica	Bobovek, Ilovka, Kokrica, Mlaka, Srakovlje, Tatinec	92	479
Kranj	Kranj (mesto s predmesti)	257	1712
Luže	Luže, Srednja vas	85	390
Mavčiče	Mavčiče	48	194
Moše	Dragočajna, Moše	56	222
Naklo	Malo Naklo, Veliko Naklo	58	316
Okroglo	Okroglo	19	91
Olševek	Možjanca, Olševek	71	300
Pivka	Pivka, Polica	22	159
Podbrezje	Britof, Dolenje Podbrezje (kasneje imenovano Dolenja vas), Srednje Podbrezje (kasneje imenovano Srednja vas), Tabor (kasneje imenovano Podtabor)	104	497
Podreča	Podreča	49	246
Praše	Praše	33	149
Predoslje	Predoslje	60	334
Primskovo	Gorenje, Primskovo	60	337
Pšata	Pšata	22	124
Rupa	Rupa	32	181
Smlednik	Smlednik, Sv. Valburga	95	455
Spodnja Besnica	Spodnja Besnica	30	222
Spodnji Brnik	Spodnji Brnik	70	277
Srednja vas	Srednja vas, Zalog	35	191
Strahinj	Cegelnica, Strahinj	82	424
Stražišče	Gorenja Sava, Stražišče, Šmartin pri Kranju	164	1035
Struževo	Struževo	25	114
Suha	Suha	33	165
Sv. Jošt	Sv. Jošt (danes Jošt)	36	217
Šenčur	Šenčur	156	692
Šenturška gora	Apne in Ravne, Sidraž, Stiška vas, Sv. Ambrož, Sv. Lenart, Šenturška gora, Viševica, Vrhovlje	75	428
Šmartno	Poženik, Šmartno	65	329
Štefanja gora	Štefanja gora	29	178
Tenetiše	Gornje Tenetiše, Spodnje Tenetiše	27	162
Trboje	Trboje, Žerjavka	82	330
Tupaliče	Hotemaže, Milje, Tupaliče, Visoko	127	661
Velesovo	Adrgas, Praprotna polica, Trata, Velesovo	121	641
Voglje	Voglje, Voklo	119	532
Zgornja Besnica	Zgornja Besnica	49	323
Zgornji Brnik	Zgornji Brnik	90	439
Žeje	Bistrica, Žeje	28	137

Po velikosti so izstopale med vaškimi občinami Stražišče s 1035, Bitnje s 741 in Šenčur s 692 prebivalci. Stražišče in Šenčur sta bili največji naselji na obravnavanem območju, v Stražišču so našteli leta 1817 785, v Šenčurju pa 692 prebivalcev.[6] Primerjava z občinami pred letom 1817 kaže, da je ostalo 12 občin nespremenjenih, 3 so preimenovali, v 5 so bile manjše spremembe, 16 so jih razdelili, 6 pa združili. Nova ureditev občin je bila tudi teritorialna osnova za izdelavo zemljiškega

katastra, imenovanega po tedanjem vladarju Francu (franciscejski kataster).

Če zasledujemo nadaljnji razvoj omenjenih občin, ki so jih po letu 1850 imenovali katastrske občine, lahko ugotovimo, da na obravnavanem območju vse do stare Jugoslavije ni bilo sprememb. Vsaka sprememba katastrske občine je imela za posledico tudi spremembo v zemljiškem katastru, kar pa so želeli kolikor mogoče preprečiti. Katastrske občine so se spremenile v tridesetih letih tega stoletja, in sicer ob preurejanju upravnih občin. Tudi tedaj so poudarjali, da so spremembe katastrskih občin dopustne le v nujnih primerih. Tako so oblikovali novi katastrski občini Golnik (iz istoimenskega naselja, ki je do tedaj spadalo h katastrski občini Senično) in Visoko (iz naselij Hotemaže, Milje in Visoko, ki so do tedaj spadale h katastrski občini Tupaliče, zadnjo pa povečali za naselje Možjanco, ki je do tedaj spadala h katastrski občini Olševek).[7]

Že naselja so bila mišljena tudi kot pomožne upravne enote s posebnim upravnim organom. V instrukciji z dne 22. aprila 1780 so naložili komisarjem nabornih okrajev na Kranjskem, da postavijo v vsakem številnem oddelku (naselju) svojega pomočnika — rihtarja. Kranjsko območje je bilo v letih 1780—1782 v območju nabornih okrajnih komisariatov gospostev Tržič in Brdo pri Kranju ter samostana Velesovo, v letih 1782—1785 v območju nabornih okrajnih komisariatov gospostva Brdo in mesta Kranja in od leta 1785 dalje zopet v območju nabornih okrajnih komisariatov Brdo in Velesovo. Območje na desnem bregu Save je od leta 1780 spadalo pod naborni okrajni komisariat gospostva Škofja Loka. V zvezi z jožefinskim zemljiškim katastrom so na podlagi patenta z dne 20. aprila 1785 naložili rihtarjem tudi določene naloge pri njegovi izdelavi. V naseljih, kjer še niso imeli rihtarja, so ga morali tedaj nemudoma postaviti, a so ga za razliko od prej vaščani volili sami. V naših krajih so potekale volitve rihtarjev običajno tako, da je komisar nabornega okraja poklical predstavnike občine, npr. 6 do 8 mož, ki so nato izbrali rihtarja. Rihtarje so navadno izbirali med najpremožnejšimi kmeti. Rihtar v Naklem, Peter Fister, je bil obenem tudi župan brdskega gospostva.

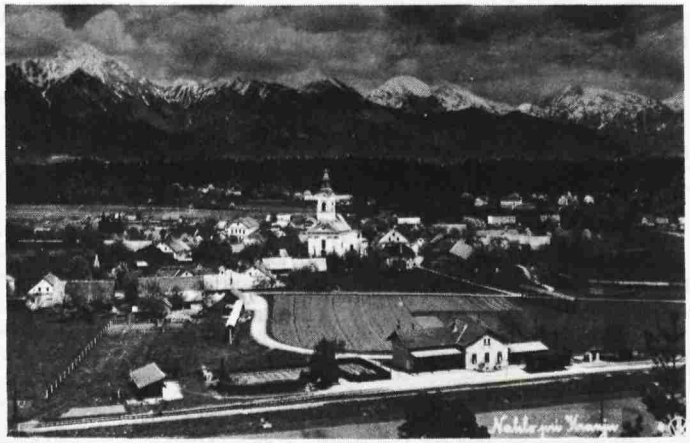

Naklo med obema vojnama

Z nastanom občin po letu 1785 je prešla vloga pomožnega upravnega organa nanje. Na podlagi patentov z dne 10. februarja 1789 in 17. novembra 1789 so morale posamezne občine (ne več številni oddelki — naselja) izbrati rihtarja. Organi nabornih okrajnih komisariatov so s tem postale občine. Rihtarja je volila občina za nedoločen čas, vendar ga je mogla vedno tudi odpoklicati. V naših krajih so volili rihtarje oktobra 1789. Zanje so pripravili tiskani pouk tudi v slovenščini.

Po letu 1789 so občine izgubile nekatere naloge, ker so zbiranje davkov vrnili zemljiškim gospostvom. Vzporedno z večanjem nalog okrajnih komisariatov v tem času so se povečale tudi naloge občinam.

Po obnovi avstrijske oblasti v naših krajih leta 1814 so obnovili tudi prejšnjo obliko občin, ki so dobile trdnejše mesto v upravnem sistemu, pa tudi sicer večji pomen. Očitno so se začela tudi v Avstriji uveljavljati spoznanja o potrebnosti občine kot najnižje upravne enote. Brez vpliva pa tudi ni bil sicer kratkotrajni obstoj upravnih občin (merij) za časa francoskih Ilirskih provinc. Na kranjskem območju so se v letih 1812—1814 raztezale merije Kranj, Naklo, Preddvor, Šenčur in Cerklje. Na čelu obnovljenih avstrijskih občin je bil rihtar, ki ga je postavljala okrajna gosposka (v glavnih občinah se je imenoval višji rihtar). Na kranjskem območju so leta 1814 obnovili prejšnje okrajne gosposke, že naslednje leto pa je brdski okraj prevzel lastnik Kieselsteina, dokler ni leta 1826 verski sklad, ki je bil lastnik posesti velesovskega samostana, prevzel tudi ta okraj in prenesel sedež združenega okraja v Kranj. Vsaka občina je morala izvoliti dva odbornika, ki sta jo zastopala v občinskih zadevah, predvsem kadar je šlo za občinsko premoženje, kajti na občine je prešlo tedaj tudi upravljanje soseskinega premoženja. Pri premožnejših občinah so predvideli bolj razvejano upravo. Po potrebi so mogli nastaviti občinskega blagajnika, gradbenega vodjo, ki je moral skrbeti za občinske zgradbe, vodnjake, vodovode, ceste, gasilne naprave itd., stražnika, ki je moral skrbeti za krajevno policijo, ter poljske ali gozdne čuvaje. Občinske blagajne, ki so poslovale z znatnejšimi denarnimi zneski, so morale ob začetku leta pripraviti proračun, ob koncu leta pa obračun; proračun in zaključni račun je potrjevala okrajna gosposka. Tako razvito upravo je imela npr. kranjska občina, vaške občine pa ne.[8]

Občina, kot so jo predvidevali predpisi iz prve polovice 19. stoletja, ni mogla prav zaživeti, saj je bila povsem orodje okrajne gosposke, s tem pa države. Po drugi strani pa ni bil mogoč nemoten razvoj občin, dokler so obstajala zemljiška gospostva. Zato so se pojavila že pred marčno revolucijo leta 1848 prizadevanja okrepiti samostojnost občin, npr., da bi občine same volile rihtarja, same upravljale občinske zadeve ipd. V načrtih so imeli tudi združevanje premajhnih občin. Ta prizadevanja so bila v soglasju z zahtevami po odpravi zemlji-

ških gospostev in so uživala vso podporo tudi na revolucionarno razpoloženem podeželju; v tem oziru tudi kranjsko območje ni bilo izjema, saj omenjajo leta 1847 uporniška gibanja tudi v okolici Cerkelj in v Šenčurju, naslednje leto pa v Smledniku.[9] Sicer pa je bila na splošno mirna doba prve polovice 19. stoletja čas, ko so prišle tudi na kranjskem območju do izraza vse tiste reforme socialnega položaja kmetskega stanu in kmetske proizvodnje, ki so imele svoj začetek v zadnjih desetletjih 18. stoletja. To je bila tudi doba počasnega in zmernega naraščanja števila prebivalstva, ki je trajalo nekako do sedemdesetih let 19. stoletja. O teh spremembah je bilo več povedano v razpravah Kranj in njegova širša okolica v prvi polovici 19. stoletja ter Prebivalstvo na območju občine Kranj.[10]

Ni naključje, da se je začel po marčni revoluciji leta 1848 začasni občinski zakon, izdan 17. marca 1849, takoj izvajati. Uvajalo ga je geslo »Temelj svobodne države je svobodna občina«. Občine z voljenim predstojništvom so dobile samoupravo glede upravljanja občinskega premoženja, skrbi za varnost osebe in lastnine, skrbi za občinske ceste in pota, glede živilskega nadzora, zdravstvene policije in nekaterih drugih zadev. Obenem pa so nanje prenesli tudi nekatere državne zadeve. Odtlej zakonodaja za občinske predstojnike ne uporablja več naziva rihtar, ampak župan. Moramo pa omeniti, da so naziv župan ponekod tudi že prej uporabljali namesto rihtarja. Kasnejša doba je prinesla novo občinsko zakonodajo: zakon z dne 24. aprila 1859, ki ga je po padcu absolutizma zamenjal okvirni zakon z dne 5. marca 1862. Na njegovi podlagi so bili izdani deželni občinski redi, za Kranjsko z dne 17. februarja 1866, ki je dobil tudi vrsto dopolnil in sprememb. Ustroj in delovanje občin je v stari Jugoslaviji na novo uredil zakon o občinah z dne 14. marca 1933.[11]

V drugi polovici leta 1850 so prvič volili v občinske zastope tudi na kranjskem območju.[12] Občinska zakonodaja iz leta 1849 je vpeljala nov pojem »upravna občina« — imenovali so jih tudi krajevne občine — in ki so temeljile na eni ali več celih katastrskih občin. Leta 1850 so nastale na obravnavanem območju naslednje upravne občine:[13]

Občina	Katastrske občine	Naselja	Število hiš	Število prebivalcev
Cerklje	Cerklje	Cerklje, Pšenična polica, Vašča	598	3400
	Češnjevek	Češnjevek		
	Grad	Dvorje, Grad		
	Pšata	Pšata		
	Spodnji Brnik	Spodnji Brnik		
	Šenturška gora	Apne in Ravne, Sidraž, Stiška vas, Sv. Ambrož, Sv. Lenart, Šenturška gora, Viševica, Vrhovje		
	Šmartno	Poženik, Šmartno		
	Štefanja gora	Štefanja gora		
	Gornji Brnik	Zgornji Brnik		
Goriče	Goriče	Goriče, Kamnjek,	91	475
	Srednja vas	Letenice, Zavoda		
Hrastje	Čirčiče	Čirčiče	97	500
	Hrastje	Hrastje, Prebačevo		
Kranj	Kranj	Kranj s Kokrškim in Savskim predmestjem	354	2474
Mavčiče	Breg	Breg	257	1392
	Drulovka	Drulovka, Orehek		
	Jama	Jama		
	Mavčiče	Mavčiče		
	Podreča	Podreča		
	Praše	Praše		
Naklo	Naklo	Malo Naklo, Veliko Naklo	394	2299
	Okroglo	Okroglo		
	Pivka	Pivka, Polica		
	Podbrezje	Britof, Dolenja vas, Podtabor, Srednja vas (Podbrezje)		
	Strahinj	Cegelnica, Strahinj		
	Struževo	Struževo		
	Žeje	Bistrica, Žeje		
Olševek	Olševek	Možjanca, Olševek	249	1470
	Tupališče	Hotemaže, Milje, Tupališče, Visoko		
Preddvor	Bela	Bašelj, Hraše, Spodnja Bela, Srednja Bela, Zgornja Bela	253	1792
	Breg	Breg, Hrib, Mače, Nova vas, Potoče, Preddvor		
	Kokra	Kokra (Spodnja in Zgornja)		
Predoslje	Britof	Britof, Orehovlje	272	1953
	Kokrica	Bobovek, Ilovka, Kokrica, Mlaka, Srakovlje, Tatinec		
	Predoslje	Predoslje		
	Suha	Suha		
Primskovo	Huje	Huje	172	983
	Klanec	Klanec		
	Primskovo	Gorenje, Primskovo		
	Rupa	Rupa		
Smlednik	Hraše	Hraše	377	1909
	Nipe	Dragočajna, Moše		
	Smlednik	Smlednik, Sv. Valburga		
	Trboje	Trboje, Žerjavka		
	Zapoge	Dornice, Torovo, Zapoge		
Stražišče	Bitnje	Spodnje Bitnje, Srednje Bitnje, Zgornje Bitnje	345	2279
	Stražišče	Gorenja Sava, Stražišče, Šmarjetna gora		
Sv. Jošt	Spodnja Besnica	Spodnja Besnica	150	930
	Sv. Jošt	Sv. Jošt (danes Jošt), Zabukovje		

	Zgornja Besnica	Zgornja Besnica		
Šenčur	Luže	Luže, Srednja vas	279	1369
	Šenčur	Šenčur		
Trstenik	Babni vrt	Babni vrt, Čadovlje, Pangršica, Povlje, Trstenik, Žablje	95	857
	Tenetiše	Spodnje Tenetiše, Zgornje Tenetiše		
Velesovo	Velesovo	Andergas, Praprotna polica, Trata, Velesovo	123	689
Voglje	Voglje	Voglje, Voklo	127	579

Od vsega začetka so predstavljale poseben problem občine, ker so bile sorazmerno majhne. Kranjski okrajni glavar Tomaž Pauker je leta 1851 poročal, da se je ob sestavljanju upravnih občin zelo trudil oblikovati primerno velike občine. Primoran pa se je vdal željam občin tako, da so nastale v glavnem majhne občine, ki pa so le životarile. Od 17 občin jih 7 ni imelo niti 1000 prebivalcev, le 4 so imele več kot 2000 prebivalcev. Pauker je že tedaj predlagal, da bi bilo treba združiti vse katastrske občine ene župnije ali pa sestaviti velike občine po vzoru francoskih merij.[14] S ti. decembrskim patentom (31. december 1851) je bila ukinjena ustava, zaustavljeni pa tudi načrti za preureditev občin. Pogoje za to je ponovno ustvarila ustavna doba, ki je nastopila leta 1860.

Po objavi občinskega reda leta 1866 so se morale upravne občine na novo konstituirati. Postopek je izvajala deželna vlada s pomočjo okrajnih uradov, soglasje pa je moral dati še deželni odbor. Z urejanjem občin so zelo hiteli, ker so morali še v letu 1866 opraviti nove volitve v občinske zastope. Število občin se je na obravnavanem območju zmanjšalo od 17 na 12, na splošno pa ne toliko, kot so računali ob razpravah o občinskem redu v deželnem zboru. Občini Velesovo in Olševek so združili s Šenčurjem, Trstenik in Goriče s Preddvorom, Primskovo s Predosljami.[15] Velikost občin je razvidna iz naslednje preglednice:[16]

Občina	1869		1900	
	Število hiš	Število prebivalcev	Število hiš	Število prebivalcev
Cerklje	637	3449	608	3230
Hrastje	97	457	97	530
Kranj	278	2326	266	2463
Mavčiče	261	1334	260	1300
Naklo	385	2015	358	1712
Preddvor	464	2902	479	2588
Predoslje	471	2508	451	3888
Smlednik	383	1854	351	1639
Stražišče	358	2283	350	2231
Sv. Jošt	159	854	155	755
Šenčur	617	3193	603	3029
Voglje	127	691	131	646

Še vedno so bile v kranjskem okraju 3 občine, ki so imele manj kot 1000 prebivalcev, poprečno pa je bilo v občini 2035 prebivalcev. V kranjskem okraju so bile volitve v občinske zastope končane septembra 1866. S tem se je začel v teh občinah v celoti uporabljati občinski red z dne 17. februarja t. l. Za župane so bili izvoljeni v mestu Kranju hišni posestnik in barvar Matevž Pirc, v občini Stražišče posestnik in gostilničar Janez Hafner, v občini Mavčiče posestnik in gostilničar Jernej Bohinc, v občini Sv. Jošt posestnik Gašper Saverl, v občini Naklo posestnik Matevž Markič, v občini Preddvor posestnik Edvard Urbančič (lastnik graščine Turn pod Novim gradom), v občini Predoslje posestnik Franc Umnik, v občini Šenčur posestnik Matija Gašperlin, v občini Voglje posestnik in gostilničar Franc Moll, v občini Cerklje Janez Robas, v občini Hrastje posestnik Janez Pfeifer in v občini Smlednik posestnik Jakob Jeraj, v glavnem sami premožnejši kmetje.[17]

Že po dveh letih so v kranjskem deželnem zboru ugotavljali, da občine predpisanih dolžnosti ne izpolnjujejo in da svoje področje zanemarjajo v škodo občinske blaginje. Poudarili so, da je potrebno osnovati večje občine, in ker se je izkazalo, da pouk in nasvet v ta namen ne zadoščata, je potreben predpis, s katerim bi bilo določeno, kako velike občine je treba ustanoviti. Zato so že leta 1869 spremenili občinski red za Kranjsko in določili, da morajo imeti občine najmanj 3000 prebivalcev. Manjše občine so smele biti le izjema, kadar je bilo to zaradi posebnih okoliščin potrebno. Deželni odbor je v sporazumu z deželno vlado pripravil načrt novih glavnih občin ter ga objavil v Laibacher Zeitung in v Novicah. Sodnih in davčnih okrajev niso spreminjali, prav tako tudi ne katastrskih občin. Koliko je bilo mogoče, so upoštevali tudi meje župnij. Na obravnavanem območju bi se število občin zmanjšalo od 12 na 8. Odpravili bi občine Hrastje, Sv. Jošt, Mavčiče in Voglje. Občino Hrastje bi razdelili med občinama Predoslje (katastrska občina Čirčiče) in Šenčur (katastrska občina Hrastje), kateri bi priključili občino Voglje, občini Mavčiče in Sv. Jošt pa bi združili z občino Stražišče. Načrt pa je naletel pri občinah na velik odpor in ni bil sprejet. O tem, kako oblikovati večje občine, so razpravljali v deželnem zboru in odboru skoro dvajset let, dokler niso leta 1878 spremembo občinskega reda iz leta 1869 razveljavili. Ureditev občin iz leta 1866 je z manjšimi popravki, ki so sledili, ostala skoro sedemdeset let v veljavi.[18]

Na kranjskem območju je nastala le ena sprememba. Med Velesovim in Šenčurjem so bila namreč stalna nasprotja tako pri volitvah kot na cerkvenem, političnem in šolskem področju. Zato so v Velesovem na občinski seji 11. septembra 1910 sprejeli predlog, da se velesovska katastrska občina izloči iz šenčurske upravne občine in postane spet samostojna. Med drugim so Velesovčani poudarjali, da pravkar urejajo in popravljajo svojo osnovno šolo, da si pa bodo nakopali velikih naklad, če se bosta začeli razširjati tudi olševska in šenčurska šola. Šolsko poslopje v Šenčurju so na zadnje prezidali leta 1888, ko so

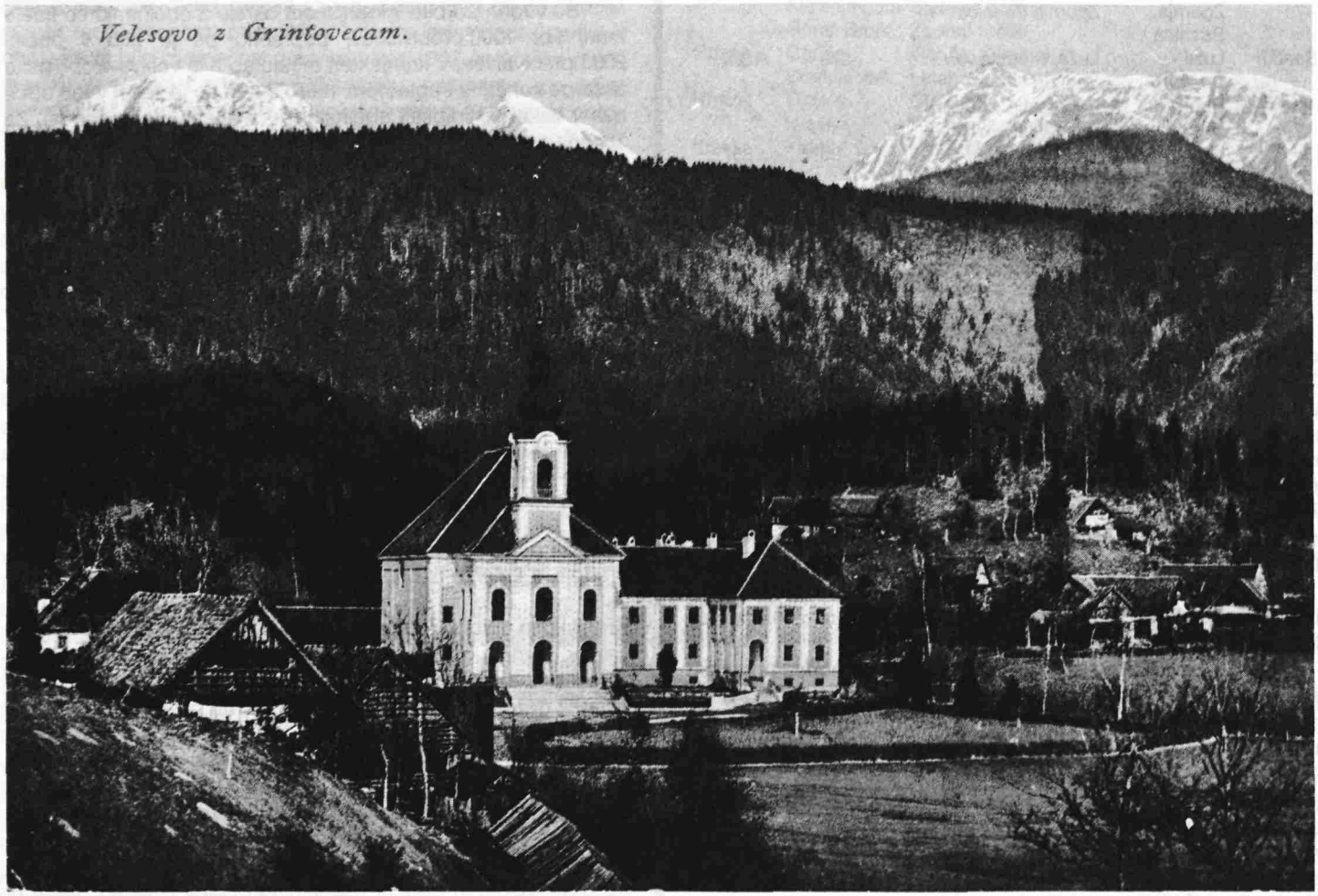

Velesovo pred prvo svetovno vojno

enorazredno šolo razširili v dvorazredno. S predlogom za odcepitev je soglašal tudi deželni odbor, nakar je vladar 21. decembra 1911 potrdil predlagano delitev šenčurske občine.[19]

V kakšnih pogojih so se razvijale in delovale občine, o katerih govorimo v tem prispevku, do prve svetovne vojne? Delovanje kranjske mestne občine je prikazano v Zgodovini mesta Kranja. Celotno ostalo območje pa je bilo izrazito agrarno. V drugi polovici 19. stoletja so začeli prihajati na naš trg tuji poljski pridelki, vplivali so na cene in zmanjševali donosnost našega kmetijstva. To je bil eden izmed vzrokov agrarne krize, v kateri se je znašlo naše kmetijstvo v tem času. Eden izmed načinov, kako so si pri tem pomagali kmetje na obravnavanem območju, je bil tudi ta, da so se začeli močno usmerjati v mlekarstvo, kajti mleko in mlečne izdelke je bilo lažje prodati v večjih mestih. Tako je npr. v Šenčurju organiziral mlekarno kmet Franc Kuralt, ki se je leta 1893 priženil na posestvo »Na jami«. To je bila zbiralnica mleka; mleko so s konji vozili v Kranj, od tam pa po železnici na Jesenice. Nasproti železarne je imel Kuralt prodajalno, deloma pa so nosili mleko strankam tudi po domovih. Vse do leta 1911 je delovala le v presledkih, dokler niso uredili v Šenčurju sodobno mlekarno. Mleko so pošiljali na Reko, v Opatijo in Trst. Mlekarske zadruge so ustanovili tudi v Naklem (1903), Cerkljah in Predosljah (1906) ter Srakovljah (1908).[20]

Na prelomu stoletja se je začelo močno širiti gospodarsko zadružništvo. Leta 1900 so imeli hranilnico in posojilnico v Cerkljah, Šenčurju, Velikem Naklem in Zgornji Besnici. Najstarejša je bila Prva gorenjska kmetijska posojilnica v Podbrezju, ustanovljena leta 1885. V letih 1910—1914 so ustanovili kmetijska društva v Šmartnu pri Kranju, Šenčurju, Hrastju, Strahinju in v

Voklem. V Cerkljah pa so imeli kmetijsko društvo že od 1899. Društva so skrbela za prodajo in predelavo kmetijskih pridelkov svojih članov, oskrbovala svoje člane s potrebščinami vseh vrst, gradila zadružna skladišča, nabavljala kmetijske stroje in jih posojala članom in sploh pospeševala gospodarstvo svojih članov, tako da so predlagala ukrepe za napredek kmetijstva in domače obrti, svetovala o gospodarskih vprašanjih, prirejala občasne gospodarske razstave in objavljala strokovno literaturo. Strojno zadrugo so imeli na Zgornjem Brniku in na Kokrici, živinorejsko zadrugo v Predosljah, v Šmartnu pri Kranju in v Cerkljah.[21]

Gradnja vodovodov naj bi omogočila zadovoljivo oskrbo vasi z vodo. Po poročilu okrajnega glavarstva iz leta 1907 so imele vasi Možjanca, Praprotna polica in Velesovo premalo vode ali pa onesnaženo vodo. Tudi Šenčur je imel slabo vodo. Ker jo je poleti ali pozimi večkrat zmanjkalo, so jo morali dovažati tričetrt ure daleč, toda tudi ta voda je bila onesnažena, ker so jo uporabljali za pranje in napajanje živine. Slabo vodo so imeli tudi v Srednji vasi in v Lužah. Vasi Tupaliče, Hotemaže, Visoko in Milje so jo dobivale iz Kokre. Od tam so jo vozili z živino, kar pa je bilo združeno s precejšnjimi težavami. V vaseh Voklo in Voglje so prav tako čutili pomanjkanje vode. Ko so leta 1909 zgradili vodovod od Kokre (zajeli so Čemšenikarjev vrelec) do Kranja, je pitna voda pritekla tudi v vasi na območju te relacije. Skoro istočasno so pričeli pripravljati načrte tudi za vodovod Duplje—Veliko Naklo in prosili deželni odbor za finančo podporo.[22]

Leta 1900 so imeli štirirazredno osnovno šolo v Cerkljah, trirazredno v Stražišču, dvorazredno v Preddvoru, Predosljah, Primskovem, Smledniku in Šenčurju, enorazredno pa še v 13 vaseh. Zdravnik je bil v Cerkljah, babice v 19 vaseh. Orožniških postaj je bilo pet: v Cerkljah, Srednji vasi (Podbrezju), Preddvoru, Šenčurju in v Sv. Valburgi. Poštni in telegrafski urad so imeli v Tupaličah in v Kokri, poštni urad v Cerkljah, Podbrezju in Šenčurju, pisemske zbiralnice pa v Naklem in v Kokri (dve). Gasilska društva so bila že v vseh večjih krajih (v Cerkljah, Preddvoru, Stražišču, Sv. Valburgi za Smlednik in Vogljah). Če k temu dodamo še napredek pri izboljšanju in vzdrževanju vaških poti, potem je očitno, da so občine odigrale pomembno vlogo pri razvoju obravnavanega območja.[23]

Glede prebivalstva pa ugotavljamo v zadnji tretjini 19. stoletja občutno nazadovanje, kar je razvidno tudi iz preglednice na str. 12. Začelo se je tudi izseljevanje. Prvi izseljenci iz upravnega okraja Kranj so bili iz Smlednika, in sicer v letu 1892, ki so se napotili v Združene države Amerike. Izseljevanje je bilo v zadnjem desetletju 19. stoletja zelo majhno, letno se je izselil po eden ali dva, leta 1905 se jih je izselilo 22, leta 1913 pa 45. Največ izseljencev je bilo iz občin Šenčur, Voglje, Smlednik in Stražišče, po večini so odhajali v Združene države Amerike, nekaj tudi v Nemčijo.[24] Iz kranjskega območja so se izseljevali raje na Štajersko in Koroško, kjer so se zaposlili največ v raznih industrijskih središčih, kar pa uradne statistike o izseljevanju ne upoštevajo.

Spremenjene gospodarske in socialne razmere so po prvi svetovni vojni le malokje prišle tako do izraza, kakor na območju Kranja in njegove širše okolice. Kranj je začel postajati glavno industrijsko središče okraja, kar se je čutilo tudi v okoliških vaseh, ki so bile pred tem povsem kmečkega značaja. V njih je bilo vedno več delavcev, ki so hodili na delo v kranjske tovarne. Leta 1940 je bilo ob pripravi na splošni popis prebivalstva ugotovljeno, da je na Kokrici med hišnimi lastniki 13 delavcev, na Mlaki 9, v Bobovku 3, v Predosljah 25, v Britofu 22 in v Cerkljah 1. Seveda ti podatki ne predstavljajo vseh delavcev, ki so živeli po vaseh. Iz Šenčurja je bilo leta 1930 zaposlenih v kranjski industriji 60 vaščanov, število pa se je še večalo. Po podatkih iz septembra 1936 je bilo zaradi stavke v tekstilnih tovarnah na območju žandarmerijske postaje v Šenčurju brezposlenih 120 delavcev. Nadalje je treba upoštevati sezonske delavce, ki so imeli stalno bivališče po vaseh. Leta 1938 je bilo npr. na območju šenčurske žandarmerijske postaje okoli 20 sezonskih delavcev, naslednje leto pa že 35—40; predvsem so bili to zidarski, gozdni in poljedelski delavci.[25]

V vaseh, kjer prej ni bilo skoraj nobenega obrtnika, razen kovača, kolarja, mlinarja, čevljarja ipd., se je začelo naseljevati vedno več obrtnikov, ki so delali v prvi vrsti za prodajo. Izmed obrti je bila na kranjskem območju najbolj razširjena čevljarska. Marca 1936 sta bili na območju šenčurske žandarmerijske postaje dve čevljarski obrtni delavnici, ki sta tedaj, to je v času, ko so zaradi gospodarske krize zmanjševali proizvodnjo, zaposlovali okoli 15 delavcev (12 moških in 3 ženske), decembra 1938 pa že okoli 30 delavcev. Nadalje je v čevljarni na Visokem delalo leta 1936 30 delavcev. V Preddvoru pa je bila čevljarska zadruga (ustanovljena 1935). Kot domača obrt, zlasti revnejših slojev, to je pri kajžarjih in bajtarjih, je bilo močno razširjeno izdelovanje copat in cokel. Izdelke niso prodajali le na bližnjih sejmih, marveč so jih vozili po železnici tudi v Celje, Maribor, Zagreb, Karlovac in Novi Sad. Gospodarski razvoj je omogočila tudi elektrifikacija kranjskega območja po prvi svetovni vojni, o čemer imamo posebno razpravo.[26]

Kmetijstvo, s katerim se je preživljala večina vaščanov, se je začelo vse bolj usmerjati v živinorejo. Na to kažejo tudi v letih 1929—1931 v številnih krajih ustanovljene živinorejske zadruge (Cerklje, Hrastje, Naklo, Olševek, Preddvor, Smlednik, Stražišče, Šenčur, Trstenik, Velesovo, Zgornji Brnik). Zopet so začeli posebej pospeševati mlekarstvo. Verjetno je na tak razvoj vplivala tudi gospodarska kriza (kmet je moral svoje pridelke ceneje prodajati), morda pa so se čutile posledice industrijalizacije Kranja, ki je pritegnil nase tudi okoliško kmečke delavstvo. Že leta 1930 so namreč ugotavljali pomanjkanje kmečkih delavcev in izražali bojazen, da bo moral kmet opustiti tiste panoge, ki so zahtevale veliko pomožnih delovnih moči. V letih 1928—1935 so ustanovili vrsto novih mlekarskih zadrug (na Visokem, ki pa so jo leta 1934 ukinili, v Trbojah, v Goričah,

na Trsteniku, na Brniku, v Hrašah pri Smledniku, v Olševku). Šenčursko mlekarsko zadrugo so na novo ustanovili leta 1931. Čez pet let je štela že 235 članov. Opremo je odkupila od osrednjih mlekarn v Ljubljani in se predvsem usmerila v predelavo mleka v sire. Na trgu je bilo namreč vedno več mleka in ga je bilo težko prodati. Izdelovali so sire, kot so ementalec, edamec in trapist, ki so sloveli daleč naokoli. Tako razširjeno mlekarstvo je predstavljalo v kranjskem okraju skoraj glavno gospodarsko panogo.

Zlasti po letu 1930 so ustanovili še vrsto drugih kmetijskih gospodarskih zadrug, ki so imele namen pospeševati kmetijsko proizvodnjo.[27]

Gospodarski razvoj je dal podlago tudi povečanju števila prebivalstva. Podatke po štetju iz leta 1931 prikazujemo v naslednji preglednici:[28]

Občina	Število prebivalcev
Cerklje	3118
Hrastje	663
Kranj	4191
Mavčiče	1323
Naklo	2070
Preddvor	2718
Predoslje	3196
Smlednik	1604
Stražišče	2723
Sv. Jošt	730
Šenčur	2473
Velesovo	612
Voglje	710

Leta 1933 je bil sprejet nov zakon o občinah, ki naj bi vpeljal na območju vse države enotnost v občinski upravi. Zakon je imel namen oblikovati velike občine. Te naj bi bile namreč finančno (na račun dohodkov od davkov) dovolj močne, da bi zmogle naloge, ki so jih nanje prenesli z novim zakonom. Decentralizacija pristojnosti, ki naj bi prispevala k smotrnejši upravi, je terjala namreč tudi bolje organizirano občinsko upravo. Vladajoči režim pa si je želel, da bi bila izvedba zakona o občinah tudi viden izraz notranje konsolidacije države, zato se je na izvedbo zakona navezoval tudi poseben politični interes.[29]

Neposredna posledica zakona je bila obsežna komasacija občin, ki so jo začeli pripravljati na podlagi sklepa ministrskega sveta z dne 11. decembra 1930. Komasacija je bila aktualna samo v Sloveniji, kjer so bile na splošno majhne občine. Spremembe pa so bile predvidene tudi v večjih občinah, ker obstoječe meje pogosto niso več ustrezale potrebam urbanističnega razvoja večjih krajev. Banska uprava je naročila sreskim načelnikom, da preučijo razmere v svojem srezu in pripravijo načrt, kako in katere občine naj združijo, kje naj bo njihov sedež itd. Kot osnova za velikost občin je bilo v osnutku zakona predvideno število 2000 prebivalcev. Manjše občine so bile dopustne le izjemoma, kadar so to narekovali gorati svet, redka naseljenost in terenska razcepljenost. Združevati pa niso smeli občin, ki so bile različne po značaju, kot npr. mesta in trge, zdravilišče občine, občine z izrazitim industrijskim ali obrtniškim značajem za razliko od izrazito kmetijskih občin. Prizadevati so si tudi morali, da bi se čimbolj ujemale upravne, župnijske in šolske občine.

Na kranjskem območju so bile sporne majhne občine Sv. Jošt, Hrastje, Mavčiče, Velesovo in Voglje. Pojavila se je tudi zamisel, da bi iz dela občine Križe in Predoslje ustanovili novo občino Golnik. Priprava na komasacijo je povzročila veliko razburjenja, kajti številni kraji bi se morali zadovoljiti s slabšim položajem. Delegacija občine Preddvor je prišla k sreskemu načelniku v Kranj z zahtevo, da ne bi razkosali preddvorske občine, celo povečali naj bi jo z naseljema Tupaliče in Možjanca iz šenčurske občine. Tupaliče so sodile v preddvorsko, Možjanca pa v cerkljansko župnijo, otroci obeh krajev pa so hodili v osnovno šolo v Preddvor. Odbor občine Voglje je prosil, naj občina Voglje ostane. Če pa to ne bi bilo mogoče, naj bi jo priključili občini Šenčur, nikakor pa ne občini Smlednik, ker bi bil sedež občine preveč oddaljen. Občina Velesovo se je prav tako potegovala, da bi ostala še naprej samostojna, sicer pa naj bi jo priključili Šenčurju, kamor je že nekoč spadala, nikakor pa ne k občini Cerklje. Kmečka zveza za Kranj in kranjski sodni okraj je pripravila predlog, po katerem naj bi občine Hrastje (razen naselja Čirčiče, ki bi ga zaradi bližine priključili kranjski občini), Voglje in Velesovo priključili občini Šenčur, kraja Možjanca in Tupaliče pa bi iz šenčurske občine dodelili občini Preddvor.[30]

Do konca leta 1932 so zadeve v zvezi s komasacijo občin v glavnem mirovale. Tedaj so v zakonodajnem odboru narodne skupščine ob razpravi o osnutku zakona o občinah sklenili, da se zviša minimalno število, ki naj bi bilo pogoj za občino, na 3000 prebivalcev. Odpor proti komasaciji je bil občuten. Zato je banska uprava naložila sreskim načelstvom (14. januarja 1933), da med pripravo komasacije o tem pisno ne razpravljajo z občinami, marveč naj o komasaciji govorijo le ustno na sestankih županov ali še bolje na sreskih zborovanjih režimske liberalne Županske zveze. Sploh pa naj bi predlog komasacije pripravili v sporazumu s sreskim pododborom Županske zveze. Predlog, ki ga je sresko načelstvo v Kranju 24. februarja 1933 poslalo banski upravi, je predvidel odpravo občin Hrastje (katastrsko občino Čirčiče bi priključili upravni občini Predoslje, katastrsko občino Hrastje pa upravni občini Šenčur), Mavčiče (katastrski občini Breg in Drulovka bi dodelili občini Stražišče, ostalo ozemlje pa občini Smlednik), Sv. Jošt (katastrski občini Spodnja in Zgornja Besnica bi dodelili občini Naklo, katastrsko občino Sv. Jošt pa občini Stražišče), Velesovo (dodelili bi jo občini Cerklje) in Voglje (dodelili bi jo občini Šenčur), pa tudi manjše popravke.

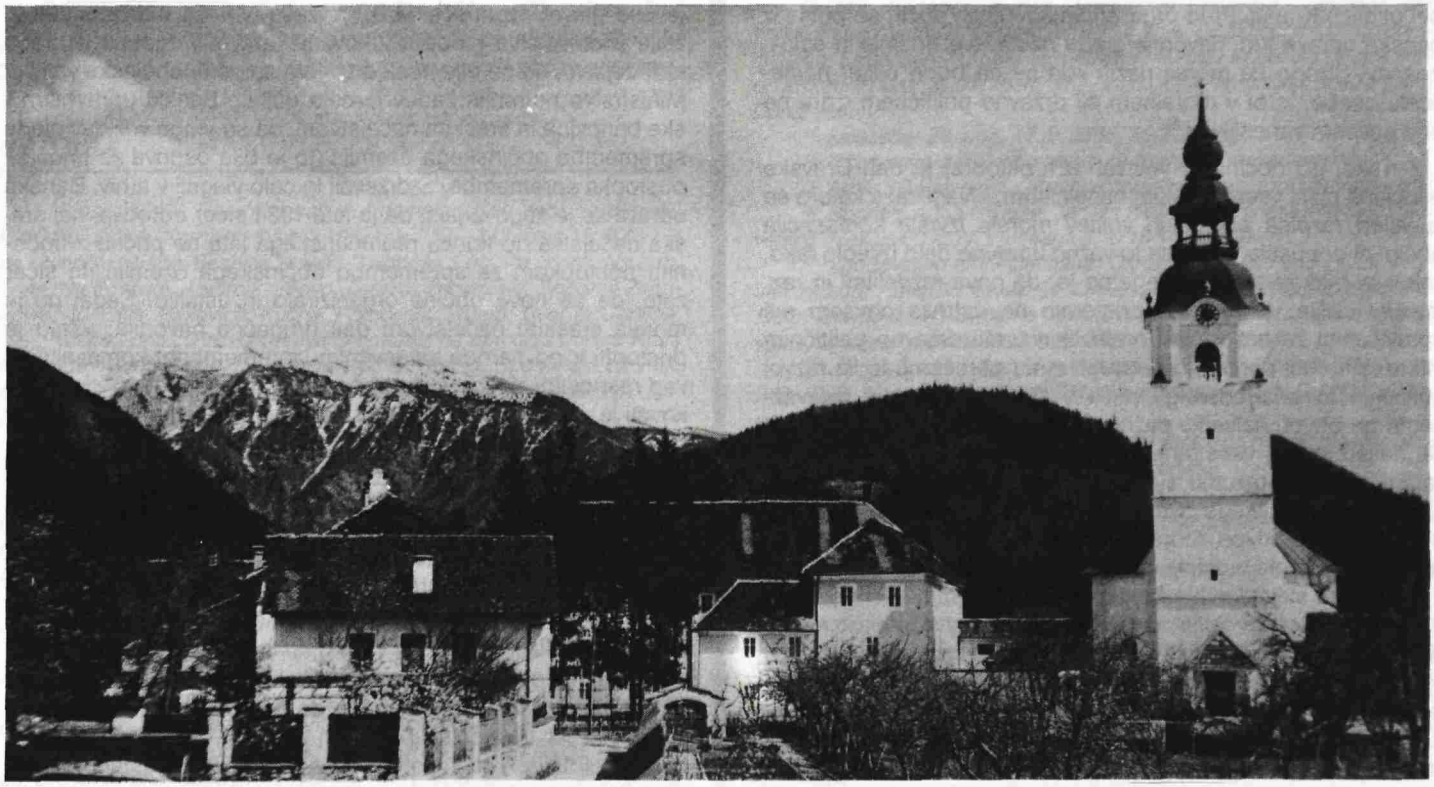

Preddvor pri Kranju med obema vojnama

Marca sprejeti zakon o občinah je ponovno spremenil osnovo za določanje velikosti občine. Osnova je postala davčni predpis, minimalna višina pa 100.000 din. Zakon je določil devetmesečni rok za izvedbo komasacije občin. Toda avgusta meseca istega leta so rok nenadoma skrčili, ker so predvideli občinske volitve že oktobra, teh pa v starih občinah ni bilo mogoče izvesti. 26. avgusta je zato poslala banska uprava sreskim načelstvom končni predlog komasacije občin. Pred volitvami so skušali nerazpoloženje proti komasaciji omiliti na dva načina. Na čas po volitvah so preložili določitev sedeža novih občin ter manjše spremembe območij občin, če bi bile potrebne. Zaupno so naročili sreskim načelnikom, naj razpravljajo »napram krajevnim faktorjem in prebivalstvu, kolikor ga bodete k razpravi pritegnili o sedežu novih občin kot o začasni ureditvi tega vprašanja, ki da se bo definitivno uredilo pozneje« . . . »Male pregrupacije ki se bodo izkazale za potrebne in se sedaj radi nujnosti in splošne krize ne morejo izvesti, se bodo izvedle pozneje«. Tako tedaj ni prišla v poštev delitev katastrskih občin. Nadalje je naročala banska uprava, da »komasacija občin sicer ni poverljiva zadeva; vendar pa že z ozirom na njej sledeče občinske volitve skrbite za to, da se obravnava samo v krogu šefov oblastev in drugih prostojnih oseb, dalje da se ne bo vsakdo vtikal vanjo in da pred pravnoveljavnostjo akta ne postane javno znana. Zato naj se nepristojnim osebam, zlasti tudi ne časopisnim poročevalcem ne daje nobenih pojasnil, posebno ne o končni redakciji Vašega predloga«. S kom naj se posvetujejo sreska načelstva pri končni redakciji predloga komasacij pa je naročala banska uprava takole: »Na vsak način pa je povabiti gospoda narodnega poslanca tamošnjega sreza in njegovo mnenje, kolikor se le da upoštevati. Zaslišite po možnosti tudi še predsednika sreskega pododbora Županske zveze in sreske organizacije JNS ter eventuelno še ugledne osebe iz sreza.« Sresko načelstvo v Kranju je imelo še 31. avgusta 1933 zadnji sestanek z župani.

Minister notranjih zadev je 8. septembra 1933 podpisal uredbo o spojitvi občin v Dravski banovini. Upoštevali so zahtevo občine Smlednik tako, da sta novo občino Šenčur sestavljali le dotedanji občini Šenčur in Velesovo. Občino Voglje so dodelili občini Smlednik—Trboje, občino Hrastje so razdelili med občinama Smlednik—Trboje in Predoslje, občino Mavčiče med Smlednikom in Stražiščem. Območja kranjske upravne občine niso spreminjali in je občina Predoslje zajemala velik

del okolice Kranja. Pred organiziranjem novih občin so prišle iz banske uprave tudi navodila glede nastavitve občinskih uslužbencev. Strogo so morali paziti »da se ne bodo nikjer nameščale osebe, ki bi v moralnem ali državno političnem oziru ne bile povsem zanesljive«.[31]

Takoj po občinskih volitvah (21. oktobra) je ban Dravske banovine pisal vsem sreskim načelnikom: »Naglica, s katero se je vsled razpisa občinskih volitev morala izvršiti komasacija občin, ni dopustila, da bi se to važno upravno delo izvedlo tako, kakor bi bilo želeti. Zelo verjetno je, da nova razdelitev in razmejitev občin v nekaterih primernih ne ustreza povsem niti upravičenim željam večine prebivalstva, niti državno političnim interesom. Moj namen je posvetiti temu perečemu in za razvoj političnih in gospodarskih prilik v Dravski banovini velevažnemu problemu največjo pažnjo in skušati doseči rešitev, ki bo za daljšo dobo vsestransko zadovoljevala. V to svrho Vas vabim, da v sporazumu z narodnim poslancem Vašega sreza, članom banovinskega sveta in morebitnimi drugimi merodajnimi osebami, ki pa morajo biti aktivni poborniki sedanjega političnega stanja v državi, temeljito preučite to vprašanje in mi v roku 8 dni stavite svoje konkretne predloge, utemeljene tako s stališča lokalnih želja in potreb prebivalstva, kakor tudi z vidika državno političnih interesov. Poleg navedenega Vas vabim, da vzamete ponovno v pretres vprašanje naziva in sedeža občin in mi v istem poročilu stavite konkretne predloge s potrebno obrazložitvijo.« O pravkar končanih občinskih volitvah pa je banska uprava poudarjala, da »so se izvedle ob velikih naporih in trudu nacionalne fronte. To delo in žrtvovanje je bilo tem večje, ker je opozicija napela vse sile in uporabila vsa sredstva, da zmaga pri občinskih volitvah«.

Novembra 1933 je poročal sreski načelnik v Kranju, da je ponovno sklical sestanek glede morebitnih popravkov komasacije občin. V skladu z navodili se ga je udeležil tudi narodni poslanec Lončar. Soglasno so sklenili, da ne kaže do prihodnjih občinskih volitev ničesar spreminjati. Omenjali so sicer soglasno zahtevo prebivalcev bivše občine Voglje za priključitev k občini Šenčur, na kar bi bilo treba priključiti Šenčurju tudi katastrsko občino Hrastje. Glede določitve sedeža občin pa so predlagali, naj ima šenčurska občina sedež v kraju Visoko, občina Smlednik—Trboje, ki se naj preimenuje v Trboje, pa v istoimenskem kraju. Uredbi ministrstva notranjih zadev z dne 17. marca 1934 in 21. marca 1934 sta prinesli nekatere spremembe uredbe o spojitvi občin v Dravski banovini z dne 8. septembra 1933 (na območju kranjskega okraja takih sprememb ni bilo), poleg tega pa so bili določeni sedeži občinam (šenčurske na Visokem, vendar so ga isto leto zopet prenesli v Šenčur) ter nekatera preimenovanja (občini Smlednik-Trboje v Trboje, Sv. Jošt v Besnico)[32].

26. aprila 1935 je padla vlada režima JNS. Novo je sestavil dr. Milan Stojadinović in v njej je postal dr. Anton Korošec notranji minister. Da bi si zagotovil politično podporo na vasi (tu je bilo glavno oporišče SLS), je začel v večji meri upoštevati želje prebivalstva glede oblikovanja občin. Poudariti je treba tudi dejstvo, da so bile naslednje leto splošne občinske volitve. Ministrstvo notranjih zadev je celo očitalo banski upravi Dravske banovine in sreskim načelstvom, da so vloge volilcev glede spremembe občinskega ozemlja (to je bila osnova za pričetek postopka spremembe) zadrževali in celo vlagali v arhiv. Banska uprava se je zagovarjala, da je leta 1934 sicer odredila, naj sreska načelstva do konca proračunskega leta ne pričnejo z nobenim postopkom za spremembo občinskega ozemlja, in sicer zato, da se nove občine organizirajo in ustalijo. Sedaj pa je morala sreskim načelstvom dati drugačna navodila: »Zato je pristopiti k od naroda zahtevanim izpremembam komasacije z vso resnostjo, dospele vloge pa reševati pospešeno . . . Pričakovati je, da bodo sedanje občinske uprave zahtevkom volilcev iz poedinih delov občine marsikje nasprotne in da bodo iz tega razloga poslovale v pregrupacijskih stvareh počasno ali da bodo na druge načine poslovanje zavlačevale. Zato opozorite vse občine s primerno okrožnico na popolno objektivnost in zadostno hitrost . . .« Tudi niso smeli preprečevati ali oteževati zbiranje podpisov za spremembo občinskega ozemlja. Odločitve o vseh spremembah pa si je pridržalo ministrstvo notranjih zadev izrecno zase.[33]

Tedaj je prišlo do sprememb v občinah tudi na obravnavanem območju; sledile so si vse do leta 1937. Končni rezultat skoro pet let trajajočih komasacij je bil ta, da so odpravili tri občine (Hrastje, Velesovo in Voglje), na novo pa ustanovili eno (Golnik iz dela občine Križe in Preddvor). Pri tem nismo upoštevali občine Jezersko, ki je prišla v območje kranjskega okrajnega sodišča po prvi svetovni vojni.[34]

Končno stanje občin prikazuje naslednja preglednica:[35]

Občina	Katastrske občine
Besnica	Nemilje, Spodnja Besnica, Sv. Jošt (danes Jošt), Zgornja Besnica
Cerklje	Cerklje, Češnjevek, Grad, Pšata, Spodnji Brnik, Šenturška gora, Šmartno, Štefanja gora, Zgornji Brnik
Golnik	Babni vrt, Golnik, Goriče, Srednja vas, Tenetiše
Kranj	Čirčiče (danes Čirče), Huje, Klanec, Kranj, Primskovo, Rupa, Struževo
Mavčiče	Jama, Mavčiče, Podreča, Praše
Naklo	Naklo, Okroglo, Pivka, Podbrezje, Strahinj, Žeje
Preddvor	Bela, Breg, Kokra, Tupaliče
Predoslje	Britof, Kokrica, Predoslje, Suha
Smlednik	Hraše, Moše, Smlednik, Trboje, Zapoge
Stražišče	Bitnje, Breg, Drulovka, Stražišče
Šenčur	Hrastje, Luže, Olševek, Šenčur, Velesovo, Visoko, Voglje

Skupna značilnost razvoja obravnavanih občin je bila ta, da so leta 1850 oblikovali premajhne upravne občine in da so vse do leta 1933 spodleteli poskusi, kako bi to stanje spreme-

nili. Spremembe pa so tudi tedaj naletele na velik odpor. Ne glede na to pa so občine razvile obsežno dejavnost na številnih področjih in so bistveno prispevale k razvoju na obravnavanem območju.

OPOMBE

[1] *Vasilij Melik, Razvoj naselij kot numeracijskih enot na ozemlju kranjske občine, Kranjski zbornik 1980, str. 139—143. Leta 1939 so bili na območju občine Besnica zaselki Golobrdo, Log, Pri cerkvi, Na hrib, Trata, Na Pešenci, Javornik, Pševo, Zgornje Zabukovje, Spodnje Zabukovje, Puščava, Rakovica, Kucna, Podrovnik, Videm, Dvor in Čepulje.*

[2] *Jože Žontar, Razvoj uprave in sodstva na območju občine Kranj od srede 18. do srede 19. stoletja, 900 let Kranja, Spominski zbornik, Kranj 1960, str. 200—213; Josip Žontar, Zgodovina mesta Kranja, Ljubljana 1939, str. 245.*

[3] *Arhiv SR Slovenije, jožefinski kataster.*

[4] *Janko Polenc, Kraljestvo Ilirija, Ljubljana 1925, str. 315.*

[5] *Haupt-Ausweis über die Eintheilung des Laibacher Gouvernementsgebiethes in Provinzen, Kreise, Sektionen, Bezirks-Obrigkeiten, Hauptgemeinden, Untergemeinden und Ortschaften, nebst deren Häuser- und Seelenzahl im Jahre 1817.*

[6] *Majda Fister, Socialna struktura Šenčurja v 19. in 20. stoletju in njen odraz v materialni kulturi, Kranjski zbornik 1970, str. 290.*

[7] *Splošni pregled Dravske banovine, Državni statistični urad v Zagrebu, Ljubljana 1939.*

[8] *Jože Žontar, Nastanek in razvoj upravnih okrajev na Slovenskem do leta 1849, Zgodovinski časopis 34/1980, str. 119—155; isti, Razvoj uprave in sodstva na območju Kranja od srede 18. do srede 19. stoletja, 900 let Kranja, Spominski zbornik, Kranj 1960, str. 200—213; Janko Polenc, Kraljestvo Ilirija, str. 158; Arhiv SR Slovenije, Ljubljanska kresija, fasc. III., Publico—politica, Gemeindeprozesse.*

[9] *Josip Žontar, Zgodovina mesta Kranja, Ljubljana 1939, str. 308; Vladimir Levec, Schloss und Herrschaft Flödnig in Oberkrain, Mittheilungen des Musealvereines für Krain X, 1897, str. 8.*

[10] *Jože Žontar, Kranj in njegova širša okolica v prvi polovici 19. stoletja, Kranjski zbornik 1970, str. 298—312; Vlado Valenčič, Prebivalstvo na območju občine Kranj, 900 let Kranja, Spominski zbornik, Kranj 1960, str. 305.*

[11] *Provizorični zakon o občinah z dne 17. 3. 1849 (Državni zakonik , 1849, št. 170); občinski zakon z dne 24. 4. 1859(Državni zakonik 1859, št. 58); občinski zakon z dne 5. 3. 1862 (Državni zakonik 1962, št. 18); deželni občinski red za Kranjsko z dne 17. 2. 1866 (Deželni zakonik 1866, št. 2); zakon o občinah z dne 23. 3. 1933 (Službeni list banske uprave Dravske banovine 1933, št. 35).*

[12] *Janko Polenc, Uvedba občin na Kranjskem l. 1849/1850, Zgodovinski časopis IV—VII/1952—1953, str. 686—728.*

[13] *Državni zakonik 1854, št. 11 — Abecedni spisek imen vseh selišˇ, grašin, gradov in gradičev v Kranjski vojvodini, Deželni vladni list za Kranjsko vojvodino 1857, št. 8.*

[14] *Janko Polenc, Uvedba občin na Kranjskem l. 1849/1850, str. 720.*

[15] *Jože Žontar, Občinski red za Kranjsko leta 1866, Gradivo in razprave 8, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Ljubljana 1988, str. 98; Orts-Repertorium des Herzogthums Krain auf Grundlage der Volkszählung vom 31. Dezember 1869, K. k. statistische Centralcommission, Laibach 1874.*

[16] *Orts- Repertorium des Herzogthus Krain auf Grundlage der Volkszählung vom 31. Dezember 1869, K. k. statistische Centralcommission, Laibach 1874; Leksikon občin kraljestev in dežel zastopanih v državnem zboru, C. kr. centralna statistična komisija, IV. Kranjsko, Dunaj 1906.*

[17] *Laibacher Zeitung, 17. 9. 1866, št. 212.*

[18] *Obravnave deželnega zbora za Kranjsko, navedena leta.*

[19] *Arhiv SR Slovenije, Okrajno glavarstvo Kranj (občina Velesovo).*

[20] *Spomini Angele Sepin, Janeza Kadivca in Janeza Mlakarja; Slovenski mlekarski list IV, Ljubljana 1. 1. 1940, str. 11.*

[21] *Zgodovinski arhiv Ljubljana, Okrožno sodišče v Ljubljani, register zadrug; Arhiv SR Slovenije, Okrajno glavarstvo Kranj (pravila društev); Slavko Luin, Denarne ustanove v Kranju do druge svetovne vojne, Kranjski zbornik 1980, str. 199.*

[22] *Josip Žontar, Zgodovina mesta Kranja, Ljubljana 1939, str. 349—350; Arhiv SR Slovenije, Okrajno glavarstvo Kranj (kranjski vodovod, Naklo — vodovod).*

[23] *Leksikon občin kraljestev in dežel zastopanih v državnem zboru C. kr. centralna statistična komisija, VI. Kranjsko, Dunaj 1906.*

[24] *Ema Umek, Izseljenci z območja nekdanjih okrajev Kranj in Kamnik, Slovenski koledar 1979, Slovenska izseljenska matica, Ljubljana 1978, str. 201—208.*

[25] *Arhiv SR Slovenije, Okrajno glavarstvo Kranj (priprave na popis prebivalstva 1941, poročila žandarmerijskih postaj).*

[26] *Arhiv SR Slovenije, Okrajno glavarstvo Kranj (poročila žandarmerijskih postaj); Zgodovinski arhiv Ljubljana, Okrožno sodišče v Ljubljani, register zadrug; Gorenjec št. 2, 11. 1 .1936, leto XX; Kronika župnije Šenčur; J. Piber, Gorenjska str. 78; Janez Kos, Elektrifikacija kranjskega območja, Kranjski zbornik 1970, str. 379—389; Mile Vozel, Elektrifikacija v občini od leta 1940 do danes, Kranjski zbornik 1980, str. 263—264.*

[27] *Arhiv SR Slovenije, Okrajno glavarstvo Kranj (zadruge, kataster gospodarskih in pridobitnih zadrug po zadružnem zakonu iz l. 1873, 1937); Zgodovinski arhiv Ljubljana, Okrožno sodišče v Ljubljani, register zadrug; Spomini na Janeza Kadivca iz Šenčurja; Štefan Oštir, Mlekarstvo in mlekarsko šolstvo v občini Kranj, Kranjski zbornik 1980, str. 353; Slovenski mlekarski list, glasilo Zveze mlekarskih zadrug v Ljubljani I, 1937, št. 3, 1. 3. 1937, 11., 1938, št. 1, 1. 1. 1938, št. 4, 1. 4. 1938, št. 8, 1. 8. 1938.*

[28] *Splošni pregled Dravske banovine, Državni statistični urad v Zagrebu, Ljubljana 1939.*

[29] *Arhiv SR Slovenije, Okrajno glavarstvo Kranj (komasacija občin)*

[30] *Arhiv SR Slovenije, Okrajno glavarstvo Kranj (komasacija občin)*

[31] *Arhiv SR Slovenije, Okrajno glavarstvo Kranj (komasacija občin). Službeni list banske uprave Dravske banovine št. 73/1933.*

[32] *Arhiv SR Slovenije, Okrajno glavarstvo Kranj (komasacija občin); Službeni list banske uprave Dravske banovine 1934 št. 29 in 1934, št. 90.*

[33] *Arhiv SR Slovenije, Okrajno glavarstvo Kranj (komasacija občin); Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1979, str. 660.*

[34] *Občine dravske banovine, Pregled izprememb, izvršenih s komasacijo občin v letih 1933—1937, »Županska zveza« v Ljubljani, str. 15—16.*

[35] *Splošni pregled Dravske banovine, Državni statistični urad v Zagrebu, Ljubljana 1939.*

Vse fotografije so iz fototeke Gorenjskega muzeja

Sedem mlinov ob reki Kokri

Milan Krišelj

Ob nekdanji Mlinščici ali Rapi, kakor smo ji pravili domačini, ki je bila speljana od jezu na reki Kokri v Tupaličah pa do Visokega, kjer se je zopet pridružila glavni strugi, je bilo sedem mlinov (navedli bomo stara domača hišna imena): Breznos, Mohor, Narobe, Kap, Krč, Zorman in Fik.

Starejši krajani se še prav dobro spominjajo časov, ko so mlini delovali s polno močjo. Tedaj je Rapa še tekla, od leta 1966 ne teče več in od takrat se je stanje bistveno spremenilo.

Osnovne podatke o mlinih na področju nekdanje katastrske občine Visoko, ki je zajemala tudi še vas Tupaliče, smo črpali iz franciscejskega katastra iz leta 1826, ki ga hrani Arhiv Slovenije v Ljubljani, in iz ankete, ki smo jo opravili leta 1966, ko so nekateri mlini še delovali. Kjer je bilo potrebno, smo podatke dopolnili s stanjem iz leta 1980.

Mlinarstvo spada med najstarejše obrti na svetu, saj je bila moka že od nekdaj, od takrat, ko so se naši predniki ločili na poljedeljce in živinorejce v mlajši kameni dobi, glavna sestavina prehrane. Vsi kulturni narodi, od Babiloncev naprej, so poznali preproste naprave za mletje žita, ali povedano bolj natančno za drobljenje žita.

V prvih stoletjih našega štetja so Rimljani že poznali tri vrste mlinov, in sicer ročne, mline na živalski pogon in vodne mline. V četrtem stoletju so Rimljani začeli graditi vodne mline tudi na reki Ren, od koder so se širili po Evropi. Od takrat se je v glavnem spreminjala le oblika pogonskega kolesa, druge mlinske naprave pa so ostale do danes skoraj nespremenjene.

Ker nimamo več priložnosti, da bi lahko od blizu in od znotraj videli, kako mlin na vodni pogon in na mlinske kamne deluje, kako melje žito, bomo opisali Fikov mlin; to je zadnji od sedmih, ki stoji na Visokem pod cerkvijo. Opisal ga je Anton Podjed, zadnji gospodar, ki je še mlel. Z njim smo se pogovarjali leta 1965, torej takrat, ko je voda še tekla in so kamni in stope še ropotali. Ker še hranimo magnetofonski zapis razgovora, bomo lahko natančno povzeli njegovo pripoved o mlinu in njegovih napravah.

»Fikov ata« je svojo pripoved začel pri mlinskih kolesih oziroma pri rakah. Rake so imenovali tisti del struge, kjer so nameščena vodna kolesa, grablje, zatvornica. Po starem izročilu so rake vedno gradili tako, da so bila vodna kolesa obrnjena proti opoldanskemu soncu. Vsak mlin je imel tudi svoj »šemr« ali zatvornico ter obtočni kanal, prek katerega je mlinar lahko vodo izpustil, kadar je bilo treba rake popraviti.

Prvotno je vsak mlin imel po devet pogonskih koles. Vsi mlini so bili grajeni enako. Stavbe so bile tik ob Rapi. Vodo so na kolesa spuščali s pomočjo zatvornice. Pred njo so bile postavljene grablje, da voda ni zanašala razne šare, ki bi pogonsko kolo lahko zaustavila ali polomila lopate.

Vsi mlini so imeli tudi stope, s katerimi so predelovali proso v pšeno in ječmen v ješprenj. Proso so v naših mlinih mleli kot moko, in sicer na poseben način. Gornji kamen je ostal isti, spodnjega pa je zamenjala trdno sphana ilovica, ki so jo visoški mlinarji pridobivali »V hribu«, to je vzpetina med vasjo Visoko in Luže. Na vratilu zadnjega vodnega kolesa (ali pa prvega, kot je bilo pri Krču) so bile v izdolbeni luknji zabite lesene tace, ki so vzdigovale stope. Stop je bilo navadno pet v vrsti in so druga za drugo udarjale v odprtino v debelem hrastovem hlodu. Odprtina je bila spodaj precej ožja kakor zgoraj, da se je proso (ali ječmen) vedno premikalo in je tako vsako zrnje prišlo pod stope.

Nato nam je »Fikov ata« podrobno opisal mlinski kamen. Tako se namreč imenuje celotna naprava za mletje. Sestavljena je iz naslednjih delov: vrhnjaka in spodnjaka (to sta dva kamna), grota, ki zrnje dovaja med oba kamna, tresilnice ali miketulje, ki je pravzaprav tresoče se sito, skozi katero se moka sproti seje, in iz ogrodja, ki vso napravo nosi.

Oba kamna sta ploščata in vgrajena tako, da sta vodoravni ploskvi, ki meljeta, obrnjeni druga proti drugi. Kamne je bilo treba tudi pravilno sklepati s posebnim kladivom. To je bilo zelo zahtevno delo, ker je moralo biti opravljeno tako, da kamen ni prijemal zrnja ne preveč ne premalo. Zgornji kamen (vrhnjak) se vrti, spodnji pa je čvrsto pritrjen na ogrodje.

Skozi dovolj veliko odprtino na vrhnjaku je prišlo žito med oba kamna, ki sta ga mlela in odnašala proti obodu. Ogrodje je bilo opremljeno tako, da so razdaljo med obema kamnoma lahko naravnali, tako da so vrhnjak premikali navzdol ali navzgor.

Vsipalnik (grot) za žito je imel premično dno, ki je viselo na jermenih. Dno vsipalnika je bilo povezano z odmikačem v vrhnjaku, tako da se je stalno treslo in žito se je lahko enakomerno vsipavalo. Kamna sta bila obdana z lesenim obodom, v katerem se je zbirala moka, nato pa se vsipala v tresilnico ali pajkelj. Tudi ta se je stalno tresla, ker je bila zvezana z odmikačem na mlinskem vretenu. Skozi pajkelj je bilo napeljano sito v obliki vreče. Debela moka, ki je pajkelj ni mogel prebaviti, je prišla na kraj sita, nato pa jo je mlinar ponovno vsul v grot in tako dobil t. i. drugo ali malo moko. Približno tak je bil princip delovanja mlinov na kamne, kakršni so mleli ob Rapi.

Starost mlinov

Natančnega odgovora, koliko so mlini stari, ne vemo. V Zormanovem mlinu na Visokem smo našli letnice 1644, ki je vrezana v lesen nosilec strešne konstrukcije. Na tej podlagi lahko sklepamo, da so mlini stari več kot 300 let. Vsi seveda niso več taki, kot so bili prvotno, ker so stavbe večkrat popravljali.

Po ustnem izročilu povzemamo, da sta bila prvotno dva jezova na Kokri, in sicer za Hotemaže posebej in za Visoko posebej. Ker pa so bili verjetno stroški vzdrževanja dveh jezov preveliki, so se mlinarji domenili, da bodo imeli samo en jez, in sicer v Tupaličah za vseh sedem mlinov skupaj.

Naravni in družbeni pogoji za nastanek in razvoj mlinov

Presenča nas dejstvo, da je bilo na relativno majhnem geografskem prostoru kar sedem mlinov, ki so imeli prvotno po devet pogonskih vodnih koles, in da je bilo za vse dovolj dela.

Enega od glavnih vzrokov za takšno stanje je treba iskati v hidrogeografskih razmerah. Daleč naokoli namreč ni bilo tako močnega vodnega toka, kot je to bila Kokra, poleg tega pa je reka ostra naravna meja med posameznimi gravitacijskimi območji. Reka se na tem območju namreč precej globoko zarezuje v svoje lastne naplavine in s tem ustvarja globoko strugo in dva huda klanca (na levem in desnem bregu). Ostra naravna meja pa je tudi zato, ker reka v spomladanskem in jesenskem času večkrat poplavlja in takrat se ji navadno noben most ni mogel dolgo upirati. Tako so bile zveze med levim in desnim bregom pogosto prekinjene.

Vasi na levem bregu Kokre, ki so glede mletja žita gravitirale na naše mline, nimajo močnejšega vodnega toka, zato se mlinarstvo na vodni pogon pač ni moglo razviti. Prav te vasi pa so imele v preteklosti močno razvito poljedeljstvo. Da nam bo slika bolj jasna, naštejmo vasi, ki so pripadale posameznim mlinom. Mlinarji so imeli namreč »tržišče« natančno razdeljeno, da ni prihajalo do medsebojne konkurence in prepirov. Do druge svetovne vojne so mlinarji oddaljenejšim kmetom sami vozili moko.

Mlinarji so imeli vasi takole med seboj razdeljene:

1. Breznos: Olševek, Luže, Velesovo, Trata
2. Mohor: Šenčur
3. Narobe: Luže, Olševek, Velesovo, Trata
4. Kap: Srednja vas, Šenčur
5. Krč: Šenčur, Velesovo, Luže
6. Zorman: Prebačevo, Voklo, Šenčur
7. Fik: Voglje, Voklo, Šenčur

Pri tej razdelitvi seveda nismo omenili najbližjih vasi, iz katerih so kmetje sami vozili v mlin, ker ni bilo daleč. To so Tupaliče, Hotemaže, Visoko in Milje. Za te bližje vasi so bili mlini kraj, kjer se je odvijal del javnega življenja. Po tem, kdo vozi v mlin in h kateremu mlinarju, je bilo moč ugotoviti marsikaj (npr. ekonomsko moč, politično prepričanje). Kmetje so imeli vedno stalne mlinarje. To je storila deloma navada, včasih politični moment, največkrat pa poštenost mlinarja. Zaradi tega je še danes živ pregovor med ljudmi, ki pravi, da bodo mlinarji od zadnje »vakot« umrli.

Iz gornje razpredelnice tudi vidimo, da je v Šenčur hodilo kar pet mlinarjev, to pa zato, ker je bil Šenčur v primerjavi z drugimi vasmi velika vas z močnimi kmeti.

Niso pa mlinarji čutili nobene medsebojne konkurence. Med seboj so bili trdno povezani in vzajemni. Če se je pokvaril jez, so šli popravljat vsi. S seboj so vzeli tudi sinove, da so jim pomagali. V letu je bilo določeno število dni za popravilo jezu. Takrat so vodo »vrgli ven« in mlini so »stali«. To je bilo teden po veliki noči.

Vodni režim reke Kokre

Mlinarjem je reka Kokra delala veliko preglavic. Reka ima namreč pluvionivalni vodni režim, kar pomeni, da na množino vode v strugi vplivajo padavine v obliki dežja (spomladi in jeseni) ter taljenje snega v pomladanskih in zgodnjih poletnih mesecih. Vsako leto ima reka najmanj dve povodnji. Najnevarnejša je Miklavževa, ki nikoli ne izostane. Je teden dni pred Miklavžem ali teden dni po njem. Zelo je nevarna, ker ima največ vode in ker pride nenadoma. V začetku decembra je zemlja navadno že zmrznjena. Nato so otopli, dež pade na zmrznjeno zemljo, voda odteče takoj v strugo, ker drugam ne more in povodenj je tu. Kokra ima zelo veliko transportno moč. Zato tam, kjer še ni regulirana, ostro spreminja svojo strugo, na notranjih straneh meandrov (ovinkov) odlaga velike količine vodnega peska.

Dodatne dejavnosti mlinarjev

Kmetijstvo

Prvotno so mlinarji živeli izključno od mlinarske dejavnosti in jim za druga dela ni bilo treba skrbeti. To lahko trdimo spričo dejstva, da so imeli prvotno malo zemlje in da so žage precej mlajšega izvora kot mlini.

Velikost zemljiških površin, ki so pripadale posameznim mlinom, lahko primerjamo po stanju iz franciscejskega katastra iz leta 1826 in po podatkih iz leta 1966, ko so mlini še obratovali:

	1826	1966
1. Breznos	3 ha 61 a	4 ha 80 a
2. Mohor	4 ha 61 a	3 ha 38 a
3. Narobe	1 ha 25 a	2 ha 65 a
4. Kap	3 ha 43 a	3 ha 43 a
5. Krč	1 ha 94 a	3 ha 23 a
6. Zorman	16 a	8 a
7. Fik	1 ha 20 a	1 ha 80 a

Pri velikosti površin izstopajo Breznos, Mohor in Kap. To je pogojeno z lego mlinov. Breznos in Mohor ležita namreč na območju zgornjega toka Rape, kjer je prodnata ravnica najširša in je bilo več prostora za njive in travnike, podobno je tudi pri Kapu. Vsi mlinarji so prvotno imeli zemljo le na dnu rečne doline ali »V logih«, šele kasneje so jo dokupovali zunaj tega območja. Posestna struktura se do leta 1980 ni bistveno spremenila, le Krč je dokupil precej zemlje na Suhi.

Žage

Vsak mlin je imel zraven še žago. Vodne energije je bilo dovolj, lesa, ki so ga okoliški kmetje vozili »na žago«, pa tudi. Žage so mlajšega izvora kot mlini. Sprva so bile vse enake, tako imenovane »venecijanke« na en list, pozneje pa na dva. Ker je žagarska obrt zelo dobro napredovala, zlasti v tridesetih letih tega stoletja, so nekateri mlinarji začeli žage modernizirati. Glavna ovira je bil klanec. Tako imamo lep primer, kako lahko orografske ovire vplivajo na razvoj obrti oziroma na konkurenco. Tisti mlinar, ki je imel bolj strm klanec, je imel manj dela na žagi kot oni, ki je lahko »ponudil« bolj položen klanec. Ta faktor je bil tako odločilnega pomena, da je mlinar na Visokem (Krč) prestavil žago iz doline na rob ježe, tako da jo je približal glavni cesti. Dostop je bil potem brez klanca.

Vse žage pri naših mlinih so leta 1955 administrativno ustavili. Poslej so žagali le še za svoje domače potrebe.

Mlini danes

Mlini so pravzaprav logična posledica splošnega družbenoekonomskega stanja področja, ki so ga gravitacijsko pokrivali. Tu mislimo predvsem na strukturo zemljiške izrabe tal. V preteklosti pa vse do šestdesetih let, je bila za naše kmetijstvo značilna polikulturna proizvodnja, pretežno za samooskrbo, le malo je bilo tržnih viškov.

Razvoj industrije in z njo povezan beg iz dežele v mesto ali v našem primeru beg od dela na zemlji doma k delu na stroju v tovarni je imel za posledico, da je bilo na kmetijah vedno manj delovnih rok.

S pomočjo širše družbene skupnosti so se kmetije začele modernizirati, opremljati s stroji in usmerjati v specializacijo. Nič več ni bilo gospodarno imeti vsega po malem, temveč se je bilo treba odločiti le za eno dejavnost, na primer za prirejo mleka, za vzrejo živine za meso ali za poljedelstvo. Ker pa je bilo naše tržišče tudi v preteklosti neurejeno, nestanovitno, so se tisti, ki so se ozko specializirali, večkrat opekli, zato so se kmetje zavarovali tako, da so proizvodnjo kombinirali. Navadno so redili krave za mleko in pitance za meso ter sadili krompir. Za vedno bolj intenzivno živinorejo je bilo potrebno sejati vedno več krmnih rastlin, predvsem silažno koruzo, njive pa so začeli spreminjati tudi v intenzivne travnike. Ker so bile kmetijske površine omejene oziroma so se zaradi intenzivne in nenačrtne urbanizacije celo zmanjševale, je njiv kaj hitro zmanjkalo, in sicer najprej za žitarice, ki jih niso več sejali, kvečjemu le zaradi kolobarja. Tako je bil krog sklenjen. Proces ozelenjevanja, kakor temu pravijo strokovnjaki, je napravil svoje. Mlinarji so potegnili krajši konec.

Mlinarstvo pa se z letom 1966 ni povsem končalo, saj so se nekateri že prej preusmerili na električni pogon. Kljub temu pa je to leto, ko je Rapa prenehala teči, prelomno in usodno za naše mline, zato se nam zdi potrebno, da poleg današnjega stanja (1980) pogledamo še podobo iz časa, ko je voda še gnala kolesa.

Prvi mlin: Breznos

Mlin že od leta 1961 ni več mlel moke. Danes so usmerjeni v kmetijstvo.

Drugi mlin: Mohor

Nazadnje so mleli leta 1963. Danes so usmerjeni v kmetijstvo.

Tretji mlin: Narobe

Že leta 1966 ni bil več odvisen od vodnega pogona, saj je bil že takrat moderniziran in preurejen na električni pogon, mlinske kamne pa so nadomestili valjčki. Tudi ta mlin danes ne deluje. Mlinar se je upokojil in ne melje več.

Četrti mlin: Kap

Ta mlin je najbolj trdoživ. Zemlje ima toliko, da se za silo da preživeti. Gospodar je mlin preuredil v valjčnega in na električni pogon. Danes nekaj malega še melje.

Peti mlin: Krč

Tik preden je voda prenehala teči, so mlin popolnoma modernizirali. Preuredili so rake in vgradili turbino. Že leta 1966 pa ni več mlel. Lastnik je obrtno dovoljenje vrnil. Danes se ukvarjajo s kmetijstvom.

Šesti mlin: Zorman

Ta mlin stoji (ne deluje) najdlje, ker je lastnik umrl kot žrtev fašističnega nasilja v Mauthausnu. Mlin je pozneje menjal številne lastnike. Od vseh mlinov je Zormanov v najslabšem »fizičnem« stanju.

Sedmi mlin: Fik

Leta 1966 je še mlel, vendar že takrat bolj malo. Tja so vozili samo še najbolj zvesti in tisti, ki so menili, da je moka, zmleta na kamne, boljša od one, ki jo zdrobijo valjčki.

Tudi če bi Rapa še danes tekla, ne bi imeli mlinarji kaj mleti. Tendenca takega razvoja se je kazala že v šestdesetih letih, zato mlinarji že takrat, ko se je jez nazadnje podrl, niso več zmogli toliko notranje moči in volje, da bi ga popravili, ker so nekateri že čutili, da od mlave tako in tako ne bodo mogli več živeti.

Sklep

Stanje se po letu 1966 pa do danes (1980) ni bistveno spremenilo. Proces propadanja mlinov se je nadaljeval in je zajel tudi valjčni mlin, ki danes tudi ne deluje več. Čeprav se je po letu 1966 moderniziral tudi Kapov mlin (lastnik je vgradil valjčnega), se stanje ni moglo spremeniti. Skromno životari le še Kapov mlin. Sem in tja še lahko vedno vidimo kmeta ali kmetico, ki s kimpežem ali koreto, traktorjem ali z osebnim avtom s prikolico še pripelje v mlin, toda tudi te podobe bodo kmalu le še zgodovinske.

Voda po Rapi ne teče več. Jezu v Tupaličah mlinarji niso zmogli več popraviti. Čas je tekel, voda tudi, toda ne več po Rapi. Ko so v Preddvoru del Kokre zajezili in jo speljali po velikih ceveh do Brda, je usahnilo zadnje upanje, da bo po Rapi še kdaj tekla voda. Vsem, ki se Rape še spominjajo, jim je žal, da je ni več. Prazna struga je sedaj kot nalašč za nastajanje divjih odlagališč smeti. Mlini s propadajočimi rakami kažejo žalostno podobo, ki nemo odseva našo osveščenost do kulturne dediščine. Škoda, da niso vsaj nekaj let še zdržali, saj kaže, da prihajajo časi, ko bo vsak, še tako majhen energetski vir, dobrodošel. Ni nujno, da bi voda poganjala samo mlinske kamne, lahko bi poganjala tudi električne generatorje.

Še zmeraj pa ni prepozno, da bi vsaj en mlin spomeniško-varstveno zaščitili, ga primerno obnovili ter ga tako v obliki etnografskega muzeja ohranili mlajšim rodovom. To skromno oddolžitev družbene skupnosti bi naši mlini vsekakor zaslužili, predvsem pa tisti njihovi gospodarji in družine, ki so med zadnjo vojno največ pretrpeli ali celo žrtvovali življenje za svobodo.

Mlinarji so dali pomemben prispevek k splošnemu razvoju naše družbene skupnosti. Mlini so bili v preteklosti hiše, kjer so se ljudje zbirali, se pogovarjali, izmenjavali izkušnje, se politično povezovali. Vse to je še posebej prišlo do izraza med narodnoosvobodilnim gibanjem, ko so bili prav mlini tisti, kjer se je začel organiziran odpor proti okupatorju. Tam so našli

partizani zatočišče v sili, kos kruha ali vrečo moke. Vse to je bilo Nemcem znano, zato tudi mlinarjem ni bilo prizaneseno trpljenje, strah, selitve in žrtve. Že zaradi tega, pa tudi zaradi večstoletne tradicije, zaradi splošnega narodnega bogastva, ki ga mlini predstavljajo, bi bilo potrebno, da bi vsaj del njih ohranili kasnejšim rodovom. To je naša dolžnost in obveza, to smo dolžni tistim, ki so padli za svobodo.

Visoko, 1983

Narodnoosvobodilno gibanje v Stražišču in okolici Kronološki oris

Franc Benedik

Ob napadu na Jugoslavijo aprila 1941. leta je na Gorenjsko prodiral 3. italijanski planinski odred, ki je prek Stražišča prodrl do Škofje Loke. Italijani v Stražišču niso osnovali postojanke, saj so se do 30. aprila že umaknili pred Nemci.[1] Nemški okupator je takoj pričel izvajati vnaprej pripravljene raznarodovalne ukrepe, kot tudi ukrepe za uvajanje oblastnega in v političnem smislu nacističnega sistema.[2] Stražišče je bila samostojna občina[3] in je taka ostala do 15. 10. 1941, ko je bila razdeljena med občini Kranj in Žabnica.[4] Slovenski šolski pouk v šmartinski šoli je potekal do 8. maja 1941, ko ga je nemška okupacijska oblast prepovedala. Ob koncu maja so nekatere učitelje internirali, posameznikom pa je uspelo pobegniti v Ljubljano. V Šentvidu so internirali tudi župnika in kaplana. Vse te so potem julija 1941 z družinami preselili v Srbijo.[5] Iz strahu pred preselitvijo se je v Stražišču 98 % prebivalstva vpisalo v Kärntner Volksbund[6], to organizacijo pa so januarja 1942 vključili v NSDAP (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei).[7] Gibalo vse nemške propagande je bil Ortsgruppenleiter Hubert Rebernig, ki je bil tudi šolski upravitelj od julija 1941 do začetka maja 1945, ko je z družino pobegnil nazaj na Koroško.[8] V okviru Kärntner Volksbunda so bile ustanovljene mladinske skupine (Jugendgruppe) in skupina Mati in otrok (Mutter und Kind). V okviru te organizacije so nameravali pod Šmarjetno goro ustanoviti vrtec za približno 100 otrok[9] in združenje žena (Frauenschaft), ki je prirejalo kuharske tečaje. Maja 1942. leta se je tečaja udeležilo okoli 200 žena in deklet[10], ki so poleti 1942 nabrale 1100 kg borovnic[11]. Glede na to, da so bile od maja prek poletja ukinjene vse slovenske organizacije[12], so nemški okupatorji ustanavljali svoje organizacije in društva. V okviru teh je delovalo tudi športno društvo. Namiznoteniški igralci so se oktobra 1941 udeležili turnirja na Jesenicah, kjer so osvojili tretje mesto.[13] Prirejali so tudi koncerte in družabne prireditve v domu v Šmartnem[14], vendar je ta dejavnost v drugi polovici leta 1943 zamrla in do konca vojne ne najdemo nikakršnih poročil o družabnem, kulturnem ali športnem življenju, ki naj bi ga organizirala nemška okupacijska oblast.

Z naglim razvojem industrije v Kranju in primestnih območjih v času med vojnama, ko sta v Stražišču oziroma na Laborah zrasli tovarni Sirc in Tekstilindus, ki sta imeli leta 1939 zaposlenih 556 delavcev,se je tudi Stražišče spremenilo iz kmečko-obrtnega naselja v kmečko delavsko naselje.[15] Ob veliki tekstilni stavki leta 1936 so se delavci vključili v stavko. Odpuščeni delavci so najpej osnovali v Stražišču tekstilno zadrugo v Tominčevi drvarnici, kasneje so jo preselili na Otoče. V prvem obdobju jim je zelo veliko pomagal solastnik tovarne Tekstilindus, Artur Heller.[16] Rezultat teh ekonomskih bojev in predvsem delovanje komunistov v Tekstilni zadrugi je bila ustanovitev partijske organizacije na Orehku leta 1938, ki se kasneje (1939—1941) imenuje partijska organizacija Stražišče.[17] Člani te organizacije so bili jedro oziroma pobudniki za nastanek Osvobodilne fronte v Stražišču, saj sta tam živela vodilna komunista Anton Nartnik in Lucijan Seljak. Pri Okrožnem komiteju KPS Kranj je bil v začetku junija 1941 ustanovljen vojnorevolucionarni komite, katerega član je bil tudi Anton Nartnik, ki je že sredi maja 1941 odšel v ilegalo, čeprav nemški okupatorji tedaj še niso sistematično preganjali komunistov. Po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo sta se 29. junija umaknila v ilegalo tudi Jože Bitenc in Franc Buser, delavca iz Stražišča.[18] Po posvetu predstavnikov vojnorevolucionarnih komitejev za Gorenjsko 20. julija pod malim Gregorjevcem in po posvetu kranjskega vojnorevolucionarnega komiteja 22. julija pri Seničnem naj bi se na področju kranjskega okrožja pričela vstaja 27. julija 1941. Na desnem bregu Save je na podlagi sklepov teh konferenc Anton Nartnik zbral 10 ilegalcev in 27. julija ustanovil prvo kranjsko četo na pobočjih pod Joštom. Sam je bil komandir, komisar pa Jože Bitenc. Četi ni uspelo realizirati načrtovanih akcij v Stražišču, zato se je premaknila na področje Sv. Mohorja oziroma Selške doline.[19] Glede na to, da je bil na konferenci pod Malim Gregorjevcem sprejet tudi sklep, naj se partizanske enote prehranjujejo samo prek terenskih organizacij, je bila ena od osnovnih nalog poleg priprav za pričetek oborožene vstaje tudi ta, da se na terenu osnuje kar največ organizacij OF, ki bi poleg partijskih organizacij in SKOJ-a skrbele za vojaške enote — partizane.[20] Kljub temu da je v Pomnikih narodnoosvobodilnega boja v občini Kranj in na spominski plošči na stavbi gostilne Benedik zapisano, da je bil tam junija 1941 ustanovljen prvi odbor OF na področju Kranja, ni ohranjen noben spominski zapis, kaj šele dokument, ki bi potrjeval verodostojnost teh zapisov. Glede na zapisane spomine o NOG v Stražišču pa lahko sklepamo na silno živahno ilegalno politično delovanje Partije, organizacije OF in SKOJ-a v prvih mesecih

Anton Nartnik

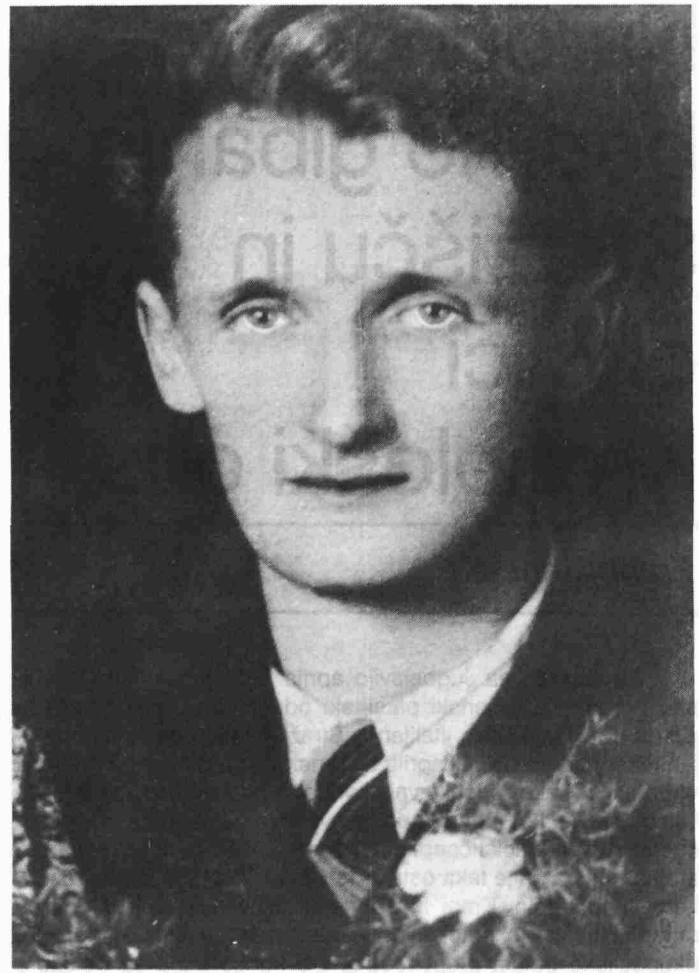

Lucijan Seljak

po okupaciji.[21] Na osnovi teh spominov ni mogoče rekonstruirati organizacije Partije, OF in SKOJ-a, pač pa je takšno rekonstrukcijo napravil Gestapo po vdoru v te organizacije oziroma po izdaji Ivana Urbanca. V Stražišču so delovale naslednje partijske celice: v tovarni Heller; sekretar je bil Kutin Andrej, člani pa Lucijan Seljek, Marjan Gorjan in Franc Fatur. Celico pri Sircu so sestavljali: sekretarka Albina Mikuš, člana Pavla Frlič in Jožef Celar; celica Stražišče I: sekretar Janez Urbanc, člana Alfonz Šiška in Anton Hafner; celica Stražišče II: sekretar Franc Fatur, člani pa Marjan Gorjan, Rado Žvab in Marjan Gros. Prav tako je v tem dokumentu tudi rekonstrukcija odbora OF v Stražišču oziroma sodelavcev in podpornikov OF. Po nemški rekonstrukciji, ki verjetno ne zajema vseh članov, so bili sodelavci naslednji: Lucijan Seljak, Franc Benedik, Kazimir Cegnar, Pavla Frlič, Marjan Gorjan, Anton Hafner, Albina Mikuš, Alfonz Šiška, Janez Urbanc, Rado Žvab, Pavla Seljak, Anton Hafner (brivec), Martin Tepina, Janez Tepina, Alojz Drnovšek, Valentina Volčič, Jožef Šiška, Marjan Gros, Janez Bajželj, Janez Demšar in Jožef Oman. Skojevsko organizacijo v Stražišču pa so sestavljali: Alfonz Šiška, Rado Žvab, Marjan Gros, Pavel Bajželj (1923) in Jožef Oman.[22] Po spominih Franca Omana naj bi v Stražišču delovale tri skojevske skupine; prvo naj bi sestavljali Franc Oman, Janez Bajželj, Pavle Bajželj in Jože Oman, drugo Marjan Urbanc, Jože Šiška, Alfonz Šiška in Marjan Gros, tretjo pa Vinko Hafner, Mato Žvab in Jože Kovačič.[23] Glavne naloge so bile zbiranje orožja, obleke, obutve, sanitetnega materiala, skratka vse, kar je koristilo prvim partizanskim enotam. Opravljali so tudi obveščevalno službo; zbirali so npr. podatke o nemških enotah ali o Slovencih, naklonjenih novemu nemškemu redu, raznašali ilegalno literaturo in trosili propagandne lističe in letake. Pri Antonu Hafnerju je bilo glavno skladišče ile-

galne literature, ki je prihajala po kurirskih zvezah iz Ljubljane v Kranj. Anton Hafner je imel skrivališče za to literaturo v dveh sodovih, eden je bil zakopan na dvorišču, drugi pa je bil na podstrešju. Po njegovi aretaciji so Nemci pobrali vso literaturo.[24] Skladišči ostalega materiala (obleka, hrana itd.) pa sta bili pri Benediku in Omanu, vendar sta bili ravno tako izdani in izpraznjeni.[25] Zbiralnica in javka je bila pri Francu Mravlji, kjer je bila parola: »Ali so gojzerji že pomerjeni«. Različni sestanki so bili na pobočjih Šmarjetne gore, pa tudi pri posameznih aktivistih na domovih. Prav tako je bilo v Stražišču organizirano več skrivališč za ilegalce[26], ki so prihajali na različne sestanke ali pa samo prenočevali. V Stražišče so prihajali Tone Dolinšek, sekretar Pokrajinskega komiteja KPS za Gorenjsko, Lojze Kebe, inštruktor Pokrajinskega komiteja, in Mira Svetina, inštruktorica PK SKOJ.[27] Za varnost ilegalcev in sestankov so skrbeli predvsem skojevci, ki so organizirali stražarsko službo. Stražiški skojevci so v spomin na državni praznik stare Jugoslavije (združitev) 1. decembra izvedli trosilno akcijo. Največ lističev so raztrosili okrog šole in gostiln, kjer so se hranili orožniki. Nemci so izvedli preiskave po domovih; nekaj moških so zaprli v šolo in Šmartinski dom, vendar so jih po nekaj urah izpustili.[28] V noči na 2. december je bil na Čepuljah usmrčen okupatorjev sodelavec.[29] V času decemberske vstaje, posebno pa še v obdobju bivanja Cankarjevega bataljona v Dražgošah, se je prek Stražišča, Čepulj, in Bukovščice vzdrževala zveza s tem bataljonom. Prek te zveze so odšli v partizane številni Kranjčani in Strašani. Po tej zvezi je prišel v Cankarjev bataljon tudi Lojze Kebe, v Dražgoše pa je bilo poslano tudi veliko hrane, obleke in sanitetnega materiala.[30] Po borbi v Dražgošah so se zatekli v Stražišče posamezni ozebli, onemogli ali ranjeni borci.[31] Po dražgoški biti je nemški okupator silno poostril varnostne ukrepe. Zaradi ostre zime je upadla tudi ofenzivnost Cankarjevega bataljona, ki se je razdelil na manjše skupine. Zastoj v poletu narodnoosvobodilnega gibanja pa se je kazal tudi pri dejavnosti terenskih organizacij. Zima leta 1942 oziroma obdobje po dražgoški bitki je pomenilo tudi velik udarec za delovanje političnih organizacij v Stražišču. Ob koncu decembra 1941 je bila aretirana Darinka Močnik, kurirka Pokrajinskega komiteja KPS za Gorenjsko, ki je nekaj časa ilegalno živela v Stražišču[32] in je pri zasliševanju pot pritiskom pristala na sodelovanje z Gestapom. Izdala je nekatere javke in organizatorje v Stražišču, kot npr. Lucijana Seljaka in njegovo ženo Pavlo, Andreja Kutina, Andreja Miklavčiča in tudi številne aktiviste iz Kranja, Orehka in Gorenje Save.[33] Zaradi njenih izdaj sta dobila Ivan Urbanc, član okrožnega komiteja KPS Kranj, in Ivan Žirovnik nalogo, da osvobodita ali likvidirata to izdajalsko kurirko. Naloge nista izvedla, ker je kurirka med tem, ko sta jo zasledovala, opozorila Gestapo, ki ju je aretiral in ju pričel takoj zasliševati. Ivan Urbanc je klonil in pristal na sodelovanje z Gestapom, Ivan Žirovnik pa je bil 31. 3. 1942 ustreljen kot talec. Po tej aretaciji so sledile aretacije številnih aktivistov in simpatizerjev partije ter OF in tudi vseh, ki so podpirali narodnoosvobodilno gibanje. Na širšem območju Kranja je bilo aretiranih 73 aktivistov, v Stražišču pa 43. Izdajstvo se je na podlagi zaslišanj razširilo na celotno Gorenjsko, saj so posamezni aktivisti na zaslišanjih nekaj časa vzdržali, nato pa so klonili in povedali več, kot je bilo potrebno. Od aretiranih aktivistov v Stražišču so jih nemški okupatorji dvajset ustrelili kot talce, ostale pa poslali v koncentracijska oziroma delovna taborišča. Po prvih aretacijah so bili posamezni aktivisti opozorjeni, da lahko pričakujejo aretacijo, vendar se niso umaknili z izgovorom, da niso toliko kompromitirani in so potrebni na terenu, poleg vsega pa so bile še izredno slabe vremenske razmere, saj je bila zima zelo huda. Partizanske enote oziroma Cankarjev bataljon pa se je razdelil v manjše skupine, da bi lažje prezimili in se tako izmaknili stalnemu nemškemu zasledovanju. Verižna izdaja, ki je sledila, je nemškemu okupatorju omogočila, da so aretirali na Gorenjskem več kot 250 aktivistov in da so na podlagi zaslišanj izdelali celotno shemo organizacije Komunistične partije, OF SKOJ-a in kurirskih zvez.[34] Kako temeljito je bilo preganjanje vseh, ki so bili povezani z narodnoosvobodilnim gibanjem, pove podatek, da v Stražišču in okolici do pozne jeseni 1942 ni bilo nobenega organizranega delovanja.[35] Tudi v begunjskih zaporniških knjigah ni vpisan od spomladi do jeseni noben prebivalec Stražišča, ki bi bil osumljen sodelovanja z NOG.[36]

Oktobra leta 1942 je dobil Miha Kavčič nalogo, da odide s poljanskega bataljona na teren. Deloval naj bi na desnem, Anton Nartnik pa na levem bregu Save. Prvo zvezo v Stražišču sta imela konec oktobra z bivšimi Nartnikovimi sodelavci, ki so se izmaknili spomladanskim aretacijam. Na tem sestanku so razpravljali, kako bodo ponovno pričeli aktivno delovati na terenu, vzpostavljali nove odbore OF ter formirali nove partijske celice. Pozimi je prišel kot organizator mladine še Stane Konstantin-Borut, do konca februarja pa je deloval na terenu še Anton Nartnik.

Prvi december so proslavili tako, da so na sedlu Šmarjetne gore izobesili slovensko zastavo.[37] Prek zime so imeli več sestankov. K njim je prišel Oskar Šavli, ki je predočil aktivistom, kako je potrebno razvijati OF v širino, dal jim je prve napotke, kako naj se v OF vključujejo tudi druge organizacije (za razliko od leta 1941): Slovenska protifašistična ženska zveza, Zveza slovenske mladine itd. Poglavitna pozornost je bila usmerjena tovarnam. Prve stike so navezali posamezni aktivisti s simpatizerji OF januarja in februarja 1943. Ti simpatizerji oziroma zaupniki so dobili več nalog. Prva in poglavitna je bila organizirati odbor OF; ko bi bil osnovan ta odbor, naj bi skušali organizirati še partijo. Na podlagi tega uspešnega dela je bil januarja 1943 ustanovljen rajon Stražišče, za sekretarja pa je bil postavljen Miha Kavčič. Vključeval je vasi Besnica, Čepulje, Javornik, Pševo, Drulovka in Podblica, pa tudi vse tovarne na desnem bregu Save.[38] Kljub vsem prizadevanjem je delo na terenu počasi napredovalo, saj poročilo iz junija 1943 govori, da je odborov NOO (OF) premalo, ker je potrebno zelo veliko časa, da so ljudje pripravljeni delati.[39] Še najhitreje je napredovala

mladinska organizacija, saj so se že spomladi vključili v organizacijo Jože Oman, Cvetka Zika, Franc Pagon in Franc Likozar-Aleksander. Mladina se je kmalu organizirala po trojkah. Njihova naloga je bila pridobivanje novih kadrov za delo na terenu in za odhod v partizane, kurirska služba, zbiranje materiala itd.[40] V sodelovanju s 7. bataljonom Gorenjskega odreda je bila 13 junija izvedena mobilizacija v Stražišču. Iz Kranja je posredovala policija, vendar jih je zaseda, ki je bila nad mostom na Kalvariji, zadrževala toliko časa, da je bila mobilizacija uspešno končana.[41] Po tej prisilni mobilizaciji 35 fantov so nekateri pobegnili domov in eden od njih je nemškim policistom izdal taborišče, ki so ga ti takoj napadli. Zaradi te mobilizacije in zaradi poskusa likvidacije Slaparjevih (ki sta bila nemška ovaduha, usmrčena je bila samo žena Pavla),[43] se je nemški okupator odločil za silno strog ukrep. V ponedeljek, 21. junija 1943, so ob pol šestih obkolili vse naselje in izselilli 40 družin, ki so imele sorodnike v partizanih ali pa bile povezane z narodnoosvobodilnim gibanjem.[44] Krajani Stražišča praznujejo v spomin na ta dogodek svoj krajevni praznik.[45] Te nemške represalije so zelo negativno vplivale na prebivalce, ki so še ostali, saj so bili tako prestrašeni, da niso hoteli sprejemati niti partizankse literature, kar bi bil že lahko povod za selitev. Zastalo je delo političnih organizacij, saj je prišlo v Stražišče 60 policistov, ki so se stalno naselili in nadzorovali prebivalstvo. Pretrgana je bila tudi povezava preko Save, za katero so morali skrbeti aktivisti iz Stražišča oziromma desnega brega Save. Položaj se je pričel počasi izboljševati šele v juliju, ko je ponovno zaživelo delo na terenu in ko je nekoliko popustil strah pred nemškimi represalijami, saj poročilo rajonskega sekretarja Pavleta Kavčiča z dne 12. julija govori, da sta bila ustanovljena dva nova odbora in da terensko delo kljub preiskavam in okrepljenim patrolam in strahu pred izselitvijo počasi napreduje.[46] Do konca julija sta bila ustanovljena še en vaški in en tovarniški NOO, ustanovljeni so bili trije tovarniški in en vaški odbor Zveze komunistične mladine (ZKM), tako da sta obstojala dva vaška aktiva ZKM. V organizacijo je bilo na novo sprejetih šest članov. Po odhodu Staneta Konstantina za sekretarja okrožnega komiteja ZKM je bil imenovan za novega sekretarja Tine. Narodna zaščita (NZ) še ni bila formirana, ker se načelniku Tonetu Hafnerju-Robniku ni posrečilo dobiti ustreznih ljudi in ustanoviti odbor. Slovensko protifašistično žensko zvezo (SPŽZ) sta sestavljala dva vaška in en tovarniški odbor. V partijo je bilo sprejetih šest kandidatov, kandidatura pa je bila postavljena šestim aktivistom, ki so se izkazali z delom na terenu.[47] Po prvi konferenci OK KPS Kranj 1. in 2. junija 1943, ko so se aktivisti s Stražišča prvič srečali z Ivom Slavcem in po drugi konferenci od 1. do 3. avgusta[48] je partijska organizacija v rajonu Stražišče že toliko napredovala, da je bila 7. avgusta prva rajonska partijska konferenca, ki se jo je udeležilo sedem ilegalcev in pet legalcev. Vseh članov partije je bilo 28, od tega 16 moških in 12 žena, ki so bili povezani v petih tovarniških in petih vaških celicah. Sredi avgusta je bila druga konferenca rajonskega komiteja. Ob koncu meseca avgusta je bila druga konferenca rajonskega komiteja. Ob koncu meseca so ugotovili, da je dobrih le 11 aktivistov in da se pri delu na terenu še vedno pozna nezaupanje ljudi po junijskih selitvah. Delo odborov je bilo usmerjeno predvsem v razdeljevanje literature, propagandno dejavnost, zbiranje orožja, papirja, sanitetnega materiala in denarja. Tako so julija 1943 zbrali 500 RM, avgusta 1030 RM, septembra pa že 1490 RM prispevkov. V začetku jeseni je bilo v partizanske enote poslano 70 parov čevljev, 60 parov nogavic, 12 puloverjev, 13 kosov perila in 6000 kosov papirja. Delo na terenu je toliko napredovalo, da je bilo konec avgusta 26 odborov ZSM in 7 odborov ZKM. Organizacija SPŽZ se je pričela šele dobro razvijati, vendar je že delovalo 7 odborov, NZ je imela 4 vaške in 3 tovarniške desetine. Članov Komunistične partije je bilo 50, poleg tega pa še 27 kandidatov. Po odhodu Pavleta Kavčiča je bil imenovan za sekretarja Pavle Bajželj-Rafo. Zaradi poostrene kontrole terena niso mogli vzpostaviti lastne ilegalne razmnoževalnice (tehnike) ilegalne literature, pač pa so vzdrževali legalne in ilegalne zveze.[49] Aktivisti so se sestajali med tednom zvečer tik pred pričetkom policijske ure, ob nedeljah pa dopoldan. Proti koncu leta 1943 so bili zgrajeni pod Joštom štirje bunkerji, in sicer v Visokem hribu, v Lopati, v Spodnjem Nartu in v Praproča pod Javornikom.[50] Po poročilu iz 12. novembra je v rajonu Stražišče delovalo 13 vaških in 17 tovarniških NOO, sekretar je bil Franc Likozar-Aleksander, sekretarka mladine pa Marja. Delovalo je 28 vaških in 17 tovarniških odborov. Mladinci so iz hišnih list (seznama prebivalcev) prepisali imena moških, ki so bili sposobni za vojsko in hkrati tudi imena hitlerjancev.[51] Poleg teh je delovalo 9 tovarniških in 5 vaških odborov SPŽZ, 15 vaških in 6 tovarniških desetin NZ, v Partiji pa je bilo 59 legalcev in 20 ilegalcev. Poleg druge aktivistične dejavnosti so zbrali 33 žepnih robcev, brezrokavnik, 11 puloverjev, 100 kosov indiga, veliko flanele, obveze itd.[52] Glede na tako močno organizacijo aktivistov sta lahko 1. in 2. bataljon Prešernove brigade v noči na 16. december udrla v tovarno Heller. Trije stražarji so se takoj predali, eden pa je pobegnil. Ob zavzetju tovarne sta bila ubita obratovodja in tehniški vodja, zaplenili so dve puški z municijo, 109 bal blaga in nekaj jermenov s strojev. Zasede so bile postavljene na Kalvariji. Zadrževale so prodiranje Nemcev iz Kranja in Jugočeške, dokler akcija ni bila opravljena. Blokirana je bila tudi žandarmerijska postojanka. Po uspešni akciji so se borci umaknili prek Pševega in Čepulj.[53] Januarja je bila ustanovljena tudi Slovenska narodna pomoč (SNP), ki je že isti mesec podpirala 26 družin, ki so imele svojce pri partizanih. Prišlo pa je do politične napake, saj je bil en član partije nasilno mobiliziran v nemško vojsko. V januarju so poslali v jelovško tehniko (sami niso imeli svoje tehnike) 2000 pol papirja. Razdeljenih je bilo 1842 radio poročil, 93 Slovenskih poročevacev, 74 raznih brošur, raztreseno 850 letakov, dvakrat pa je bil prerezan telefon. Prostovoljnih prispevkov je bilo zbranih 1735 RM, v obliki narodnega posojila pa še 1910 RM. Organiziranega je bilo 10—20 % prebivalstva, medtem ko je bilo simpatizerjev OF

približno 75 %. Manj sreče je bilo v januarju z mobilizacijo, saj je od 32 prisilno mobiliziranih večina pobegnila. Bilo pa je 29 prostovoljcev.[54] Da bi kar najbolj pospešili mobilizacijo, so aktivisti skupno s Prešernovo brigato mobilizirali 4. februarja v Stražišču 68 moških. Ta mobilizacija je bila predčasno zaključena, ker so Nemci iz Kranja pričeli streljati z minometi. Ubita je bila ena ženska in poškodovane so bile tri stanovanjske hiše.[55] V počastitev 26. obletnice Rdeče armade so domači aktivisti skupno z eno četo Prešernove brigade izvedli akcijo v Šmartinskem domu. Zaplenili so dva pisalna stroja in pokvarili filmsko aparaturo. Zaradi napada nemških policistov niso uspeli zažagati doma, kot je bilo predvideno v načrtu.[56]

Razvoj političnih organizacij in njihovega članstva je bil dober, saj je v začetku marca 1944 delovalo 90 odborov OF, v katerih je bilo zaradi mobilizacije že večino žena. SPŽZ odborov je bilo 21, ZKM-ZSM odborov je bilo 40, NZ je imela 26 desetin, organizirani sta bili dve skupini Varnostnoobveščevalne službe (VOS), partija pa je bila organizirana v 7 tovarniških in 18 vaških celicah.[57] Zaradi lažjega dela je bil rajon Stražišče razdeljen na tri področja. Stražišče z Gorenjo Savo je v tej razdelitvi predstavljalo prvo področje. Rajonski odbor OF Stražišče je bil po tej seji sestavljen iz naslednjih tovarišev in tovarišic: Dušan — sekretar, Peter Bajželj-Rafo — KPS, Don — GFK, Unec — DE, Iročka — SPŽZ, Orlov — ZSMS, Rastko — agitacija in propaganda, Groga — NZ. Predlagano je bilo, da sta se Unec in Iročka umaknila v ilegalo. Med najbolj aktivnimi so bile ženske, saj so zbrale veliko tehniškega in sanitetnega materiala, blaga, čevljev in prehrambenih artiklov. Glede na dobro sodelovanje z vojsko so v času od 1. januarja 1944 do začetka aprila mobilizirali 205 moških, vendar jih je od teh le 60 odšlo prostovoljno v partizanske enote, saj je bila mobilizacija poleg političnega dela in zbiranja materiala glavna naloga na terenu. To delo pa je v spomladanskih mesecih močno pričela ovirati domobansko-belogardistična propaganda, ki se je kljub prizadevnaju VOS-a (varnostno-obveščevalne službe) pričela pojavljati tudi v Stražišču, čeprav v začetku še ni imela večjih uspehov, vendar se že čuti iz poročil, ki navajajo, da je za OF 60 % prebivalstva.[58] V Stražišču je bila aprila osnovana GK (gospodarska komisija), ki jo je sestavljalo šest članov. Nameravali so osnovati svojo delavnico, vendar je bil teren preveč kompromitiran, zato so odstopili od tega načrta.[59] Ves čas pa je potekalo zbiranje blaga na terenu, tako da je bilo v aprilu zbranega zelo veliko različnega tehniškega materiala, oblačil in hrane. Po direktivi Pokrajinskega oziroma okrožnega komiteja, da se morajo v vseh tovarnah osnovati tudi odbori Delavske enotnosti (DE), so se ti odbori v tovarnah v Stražišču zelo hitro ustanovili, tako da je konec aprila delovalo že 16 DE.[60] Okrožni odbor OF je poslal vsem okrajnim odborom navodilo, naj z akcijami na terenu kar najbolje obeležijo 1. maj. Terenci so 30. aprila 1944 zažgali Ajmanov grad blizu Žabnice, da se vanj ne bi naselili domobranci. Mladinci iz Stražišča pa so na Joštu in Šmarjmetni gori zvečer zakurili kresove in oddali nekaj strelov s puškami. Nemci so obe pobočji obstreljevali s topovi, šele naslednji dan 1. maja so se povzpeli na vrh, kjer so sneli še zastavo, ki je visela vso noč. 1. maja so mladinci izvedli napisano akcijo, skupno z organizacijo SPŽZ pa so raztrosili še 2000 letakov.[61]

Po pokrajinski konferenci aktivistov OF za Gorenjsko je prišlo 20. maja do združitve okrajev Kranj in Stražišče v nov okraj Kranj—Stražišče. Sekretar novega okrajnega odbora OF in okrajnega komiteja KPS je bil Maks Drobež-Nande. Politično razpoloženje prebivalstva je ostalo nespremenjeno, vendar je bilo aktivistov OF le 4 %, v Stražišču pa so v okviru ZSM organizirali tudi 6 pionirjev. Na terenu se je vedno bolj čutil pritisk domobrancev, ki niso bili prisotni samo s propagando, ampak so s svojim patruljiranjem in strahovanjem vnašali nemir med pribivalci.[62] Po ocenah naj bi bilo okrog 15 % prebivalstva simpatizerjev domobrancev, najbolj se je nasprotna propaganda širila po tovarnah. Čeprav so borci VOS-a izvedli že nekaj usmrtitev (do spomladi 1944 se dosledno navaja, da so bili nemčurji, po tem obdobju pa, da so vse osvoboditve dosledno poimenovane kot borba proti beli gardi). Vse to ni zavrlo razvoja domobranstva v okolici Stražišča. Sredi julija so domobranci osnovali svoji postojanki v Žabnici in v Bitnjah, v Stražišču pa jim je to preprečil Ortsgruppenleitner Rebernig, češ da so policijske sile dovolj močne, da nadzorujejo prebivalstvo. Da se domobranci ne bi naselili v okolici Stražišča, je minersko sabotažni vod Grintavec 7. julija 1944 miniral in zažgal župnišče in mežnarijo na Joštu, 20. julija pa gostilno in mežnarijo na Šmarjetni gori.[63] Prav zaradi miniranja na Joštu se je pritoževal okrajni komite, ker so ga izvedli brez njihove vednosti, saj so imeli domačini v teh dveh stavbah shranjenega še veliko materiala, ki bi ga lahko koristno uporabili. Zaradi tega je ta akcija politično negativno vplivala v Stražišču.[64] Kot žrtev domobranskega patruljiranja je 21. junija 1944 padel pri opravljanju političnih nalog Ivo Slavec-Jokl, sekretar OK KPS in OO OF Kranj.[65]

Po združitvi okrajev je bil 15. junija prvi zbor političnih aktivistov obeh združenih okrajev. Na tem zboru so se aktivisti seznanili s stvarnim položajem in dobili navodila, kakšno naj bo politično, organizacijsko, gospodarsko in propagandno delo na terenu. Posebna pozornost je bila posvečena novi usmeritvi šolstva in zdravstva, izpostavljena pa sta bila še pomen NZ, DE in mobilizacija. Pošiljali so pozive za mobilizacijo, vendar so tisti, ki se niso odzivali, raje spali v tovarnah.[66] To neodzivanje in očitno izogibanje je bil že rezultat domobranske propagande, ki je opozarjala na težke življenjske pogoje v partizanskih enotah. Prav zaradi tega naj bi Prešernova brigada v okviru minersko-sabotažnih akcij eno od akcij izvedla tudi v Stražišču in istočasno tudi mobilizirala. To nalogo naj bi izvedel 2. bataljon ponoči 17. junija. Zasede so postavili na cesti Javornik—Stražišče, del bataljona pa naj bi postavil zasede na Kalvariji, vendar so bile tam že zelo močne nemške zasede, tako da jih ni bilo mogoče pregnati. Nemci so pričeli dovažati še okrepitve, čeprav je bilo v Stražišču tedaj 32 orožnikov, 200 vojakov in 80 tovarniških

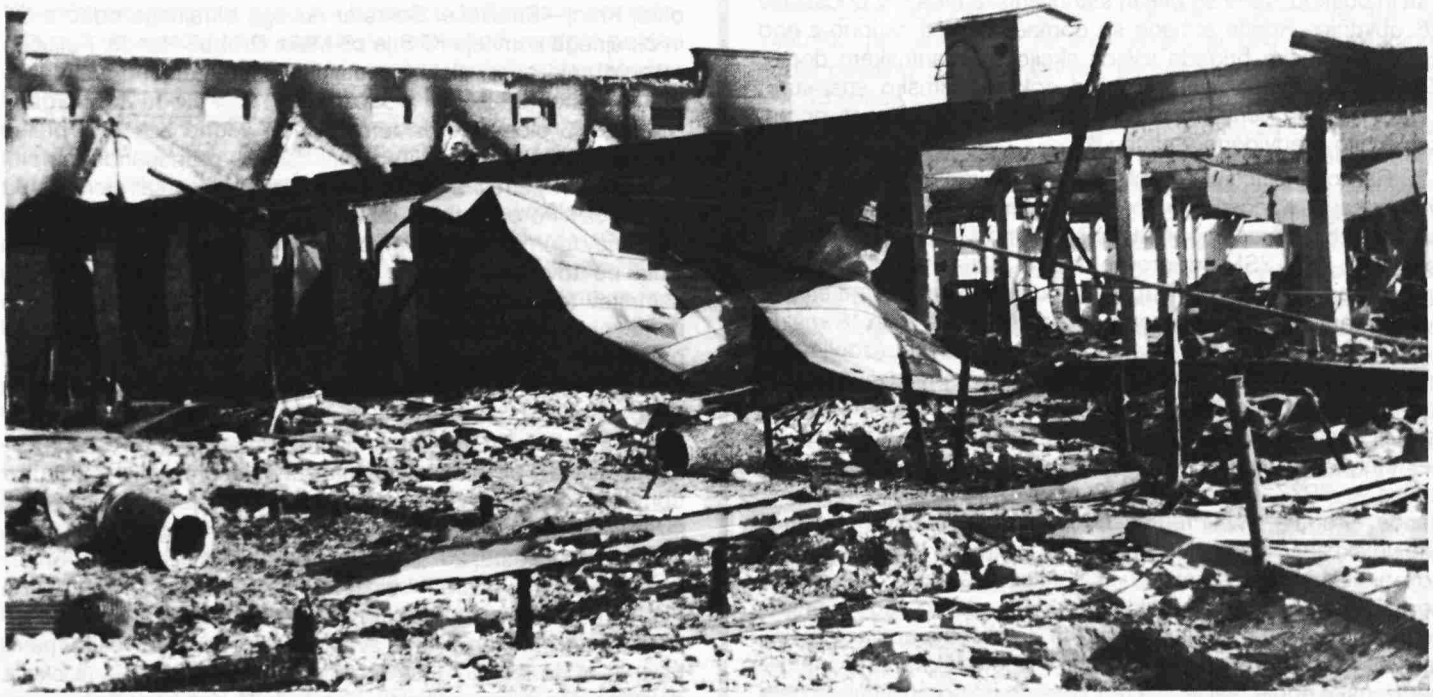

Ostanki požgane Sirčeve tovarne v Stražišču

straž, tako da akcija ni uspela. Pri teh bojih so bile poškodovane nekatere hiše na Kalvariji.[67]

Med tekmovanjem, ki ga je razpisal IO OF od 27. aprila do 27. julija, je bila na novo ustanovljenih 8 odborov OF, vendar so ob koncu julija delovali le trije zaradi popolne mobilizacije. Zelo se je razširila DE, ki je imela 4 tovarniške in 17 oddelčnih odborov, slabše pa je bilo s partijsko organizacijo, saj so bile celice le formalno postavljene in jih ni nihče kontroliral. Poleg tega niso bili pravilni postopki pri sprejemanju v partijo. Boljše je bilo stanje partije na terenu. SPŽZ je imela v Stražišču tri odbore, ki so bili razdeljeni na skupine, v katerih je bilo 74 članic. Zaradi strahu pred domobranci sta se moarli dve aktivistki umakniti v Poljansko dolino.[68] Ob koncu poletja se je okrepila propaganda in vojaška dejavnost domobrancev, ki so stalno kontrolirali teren, tako da je bilo onemogočeno politično delo. Ljudje so bili zaradi stalnega nadzora zelo preplašeni in niso bili pripravljeni sodelovati, terenski aktivisti pa so se morali vedno bolj skrivati. V Stražišču je prišlo 17. avgusta do ponovnih večjih aretacij, ko je bilo aretiranih 25 domačinov, ki so veljali kot pošteni ljudje.[69] V začetku septembra se je pričela akcija za prehod domobrancev v NOB. Čeprav so domobranske posadke vedele za to akcijo oziroma za poziv, je bil odziv le malenkosten, ker so se vsi bali represalij in so čakali na angleško pomoč. Situacija na terenu se je stalno slabšala, čeprav je bila morala prebivalstva zaradi zavezniških zmag razmeroma dobra. Ljudje so bili pripravljeni gmotno podpirati, ne pa aktivno sodelovati, kar se kaže v tem, da je bilo med tekmovanjem od 15. 8. do 15. 10. zbranega veliko tehniškega materiala, 50.778 RM obveznic in 23.084 RM prostovoljnih prispevkov.[70]

Konec oktobra 1944 je prišlo do združitve okrajev v okrožju Kranj. Do sedanji okraj Kranj—Stražišče se je združil z okrajem Jelovica v novi okraj Kranj—Jelovica. Sekretarka novega okraja je bila Ljudmila Živič-Nadja. Novi okraj je bil deloma ravninski, kamor aktivisti skoro niso imeli dostopa, lažje pa je bilo delo v hribovitih predelih, a so tudi te predele pogosto kontrolirali domobranci.[71] Aktivisti iz Stražišča so 1. novembra na pobočjih

pod Pševim prižigali sveče na grobovih padlih borcev, nakar so Nemci to pobočje obstreljevali z minometi. V Stražišču so uspevale samo akcije pionirjev, ki še niso bili kompromitirani. Pionirski odred je organizirala Anica Cvikelj. Pionirji so se sestajali v različnih krajih, da ne bi bili odkriti. Tam so se dogovarjali za akcije. Naloge, ki so jih lahko opravljali pionirji, so bile v glavnem trosenje letakov in lepljenje plakatov. Izvedli so tudi več manjših diverzij, kot npr. prebodli več avtomobilskih zračnic, prerezali žice itd. Delo pionirjev ni moglo ostati neopaženo. V začetku januarja so bili razkriti in aretirani ter poslani v Begunje, kjer so nekateri ostali zaprti do osvoboditve.[72]

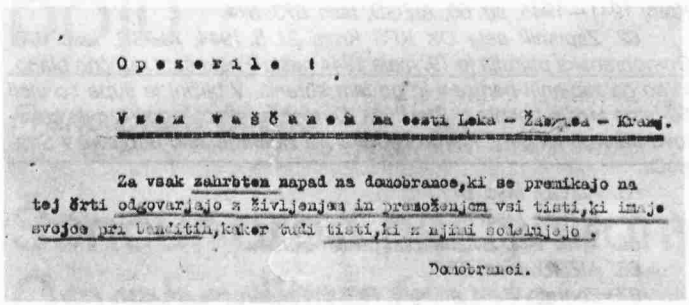

O p o z o r i l o !

V s e m v a š č a n o m na cesti Loka – Žabnica – Kranj.

Za vsak zahrbten napad na domobrance, ki se premikajo na tej črti odgovarjajo z življenjem in premoženjem vsi tisti, ki imajo svojce pri banditih, kakor tudi tisti, ki z njimi sodelujejo.

Domobranci.

Domobranski letak, maj 1945

Do zelo hudega udarca za politično delo na terenu je prišlo v začetku decembra 1944, ko je prešel na domobransko stran Karel Eržen-Rastko, nekdanji član okrajnega odbora OF Stražišče, tedaj pa član okrožnega plenuma OF Kranj. Po tej izdaji je delo na terenu skoraj povsem zamrlo, saj so se morali aktivisti umakniti daleč od strnjenih naselij, če so se hoteli izogniti aretacijam. Kako hude so bile posledice, govori poročilo okrožnega odbora OF Kranj 15. 2. 1945, ki pravi, da je teren popolnoma pasiven zaradi terorja in kontrole (be-ga) domobrancev.[73]

Zadnja večja partizanska akcija v Stražišču je bila prehranjevalna, izvedla jo je Prešernova brigada in Škofjeloški odred 10. januarja 1945. Glede na veliko število sovražnega vojaštva v okolici Stražišča je celotna brigada blokirala naselej, medtem ko je Škofjeloški odred izvedel prehranjevalno akcijo, ki je v celoti uspela.[74]

Po tej akciji je bila tudi v Stražišču (19. 1. 145) ustanovljena domobranska postojanka, ki je štela 60 mož. Po tem času je bilo dejansko onemogočeno vsako delo na terenu. Zaradi popolne mobilizacije tudi niso delovale organizacije na terenu. Nemci in domobranci pa so v Stražišču pričeli kopati jarke in graditi zaklonišča. Spomladi so se zelo pomnožile vojaške posadke v Stražišču, ker so se umaknili iz Kranja iz strahu pred bombardiranjem. Pred umikom so Nemci in domobranci 8. maja 1945 požgali Sirčevo tovarno.[75]

Pred osvoboditvijo je okrajni odbor OF Kranj—Jelovica v drugi polovici aprila pričel s pripravami na prevzem oblasti po osvoboditvi. Stražišče in okolico so osvobodile enote Gorenjskega vojnega področja 5. maja 1945, pred tem pa so se skozi vas valile velike množice umikajočih se Nemcev in njihovih družin.[76]

OPOMBE

1. Skupina avtorjev, Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem, Ljubljana 1978, str. 37—56.
2. Tone Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji 1941—1945, Maribor 1968, str. 208—225.
3. Verordnung und Amtsblat, št. 15/41 (naprej V u A).
4. V u A, št. 25/41.
5. Kronika šole v Šmartnem pri Kranju med okupacijo, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Okrajni ljudski odbor Kranj št. Kra—12, št. 747/11.
6. Karawankenbote, datum 5. 7. 1941 (naprej KB).
7. KB, 28. 1. 1942.
8. KB, 13. 5. 1942, Kronika šole v Šmartnem med okupacijo.
9. KB, 7. 8. 1943.
10. KB, 23. 5. 1942.
11. KB, 15. 7. 1942.
12. V u A št. 19—29 (nemški okupator je v Stražišču razpustil naslednja društva in ustanove: Sadjarsko in vrtnarsko društvo, Požarno brambo, Sokolsko društvo, Katoliško fantovsko društvo, Športni klub Savica, Športni klub Triglav, Slovensko delavsko društvo, Rdeči križ, Ustanovo župnika Karola Tede, Jugoslovansko radikalno skupino, Čevljarsko društvo, Kulturno društvo Sv. Martin, Katoliško društvo Sv. Katarine, Katoliško fantovsko društvo Sv. Katarina, Katoliško fantovsko društvo Sv. Martin.
13. KB, 25. 10. 1941.
14. KB, 4. 7. 1942, 29. 5. 1943, 24. 10. 1942, 25. 12. 1942, 24. 4. 1943.
15. Jože Šorn, Velika industraija v Kranju med obema vojnama, Zbornik 900 let Kranja, Kranj 1960, str. 323—340.
16. Ivka Križnar: Stavkovno gibanje v Kranju in okolici, Zbornik 900 let Kranja, str. 340—352.
17. Ivka Križnar, Revolucionarno gibanje v Kranju in okolici, Kranjski zbornik 1980, str. 9—35.
18. Ivan Križnar, Kranjske partizanske enote v letu 1941, Kranjski zbornik 1970, str. 19—24.
19. Franc Benedik, 1. avgust 1941 ustanovitev 1. in 2. kranjske čete, Prazniki slovenskih občin, Ljubljana 1975, str. 64—67.
20. Ivan Bertoncelj-Johan, Ob 20-letnici vstaje na Gorenjskem, Gorenjska v borbi, Kranj 1961, str. 5 in 10.
21. Spomini na narodnoosvobodilno gibanje v Stražišču, arhiv Gorenjskega muzeja (naprej GM), fasc. 11.
22. GM, fasc. 1.
23. Franc Oman, Spomini, arhiv GM.
24. Katarina Volčič, Spomini, arhiv GM.
25. Marjan Urbanc, Spomini, arhiv GM.
26. Arhiv GM fasc. 17 (sestanki so bili pri: Francu Benediku, Stražišče 160, Antonu Hafnerju-brivcu, Stražišče 147, Ani Lavtar, Stražišče 319, Jožefu Šiški, Stražišče 199, Martinu Tepini, Stražišče 162; zato-

čišča so dali naslednji: Anton Hafner-kmet, Anton Hafner-brivec, Janez Kodran, Valenitna Volčič).

27. Mara Starc, Spomini, arhiv GM.

28. Glej op. 23.

29. Ivana Žvan, Spomini, arhiv GM.

30. GM, fasc. 17.

31. Glej op. 27.

32. Valentina Volčič, Spomini, arhiv GM (Darinka Močnik je bila rojena na Jesenicah, pred vojno je bila sprejeta v SKOJ, 18. 6. 1941 se je priključila partizanski grupi na Obranci, po 5. 8. je bila borka Cankarjevega bataljona, po borbi na Kotliču 8. 8. se je nekaj časa skrivala v Stražišču pri Volčičevih, nato pri Poljančevih, nakar je šla v Ljubljano. Ob enem od prehodov meje so jo aretirali, pristala je na sodelovanje z Gestapom in pričela izdajati, spomladi 1942 je bila usmrčena kot izdajalka.).

33. Arhiv GM, begunjske zaporniške knjige.

34. Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja Ljubljana (naprej AIZGD), fasc. 666, arhiv GM, begunjske zaporniške knjige. Do aretacije Darinke Močnik je bilo od začetka okupacije aretiranih 10 prebivalcev Stražišča, nekateri med njimi niso imeli nobene povezave z OF, po njeni aretaciji so bili v enem mesecu aretirani štirje, po aretaciji Ivana Urbanca 18. 2. 1942 pa v dobrih dveh mesecih 35 aktivistov, pri čemer so nekateri aretirani aktivisti na zaslišanjih povedali več, kot je bilo potrebno. Kot talci so bili ustreljeni: Andrej Kutin, Lucijan Seljak, Andrej Miklavčič, Marija Hafner, st., Marija Hafner, Ivan Žirovnik, Franc Benedik, Alfonz Šiška, Jože Šeško, Radoslav Žvab, Alojz Dernovšek, Milan Zlatnar, Franc Rakar, Tomaž Verpole, Pavla Frlič, Marin Kukovič, Blaž Jugovic, Rudolf Pintar, Jožef Šiška in Alojz Šiška. Jožef Jereb je 22. 3. 1942 umrl v Begunjah. Ostali aktivisti so bili odpeljani v različna taborišča, kjer mnogi niso dočakali osvoboditve. Ivan Urbanc je nekaj časa po aretaciji delal na jeseniškem Gestapu, nato se je umaknil na Koroško. V začetku poletja se je vrnil nazaj v Stražišče, kjer je prek brata dobil zvezo z Vinkom Hafnerjem. Partizanom je posredoval prek te zveze številne nemške načrte in posredoval imena nemških sodelavcev. Ta zveza je trajala do septembra 1942, ko so Nemci pri padlem komandantu I. grupe odredov Jožetu Gregorčiču našli pisma oziroma podatke, ki jih je partizanskemu vodstvu izročil Ivan Urbanc. Nemci so ga internirali v Mauthausen, po vojni se je vrnil domov, vendar je bil takoj aretiran in obsojen na smrt.

35. Miha Kavčič, ustni vir.

36. Arhiv GM, begunjske zaporniške knjige.

37. Jože Triler, Spomini.

38. Pavle Kavčič, Stane Konstantin, Franc Pavlin, ustni vir.

39. AIZGD, fasc. 674.

40. Marica Pravst, Spomini, arhiv GM.

41. Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilnem boju v Jugoslaviji (naprej Zbornik) VI/6, str. 84.

42. AIZGD, fasc. 674.

43. Janez Bajželj, Spomini, arhiv GM.

44. AIZGD, fasc. 674.

45. Sitar, glasilo KK SZDL Stražišče, št. 1. 28. 6. 1977, str. 2—3.

46. Poročilo rajonskega komiteja Stražišče 12. 7. 1943, AIZGD, fasc. 673.

47. Pavle Kavčič, ustni vir, AIZGDD, fasc. 673.

48. Janez Kopač, Razvoj partije in osvobodilne fronte v okrožju Kranj 1941—1945, Kranjski zbornik 1980, str. 54—55 (naprej J. Kopač razvoj).

49. AIZGD, fasc. 673.

50. Lovro Svoljšak, Spomini, arhiv GM.

51. Danica Burger-Kiesel, Spomini, arhiv GM.

52. AIZGD, fasc. 673.

53. Zbornik VI/6, str. 182, Stanko Petelin, Prešernova brigada, Nova Gorica 1967, str. 128 (naprej Petelin Prešernova).

54. AIZGD, fasc. 674.

55. Petelin Prešernova, str. 261—266, AIZGD, fasc. 674.

56. AIZDGD, fasc. 674.

57. Poročilo rajonskega odbora OF Stražišče 8. 3. 1944, AIZGD, fasc. 674/I.

58. AIZGD, fasc. 674, 677.

59. AIZGD, fasc. 675.

60. AIZGD, fasc. 677.

61. Janez Kopač, Razvoj partije in osvobodilne fronte v okrožju Kranj 1941—1945, str. 60, AIZGD, fasc. 673, 674.

62. Zapisnik seje OK KPS Kranj 24. 5. 1944, AIZGD, fasc. 673. Domobranska patrulja je 19. maja 1944 našla v neki šupi različno blago, ki so ga zaplenili partizani in ga tam shranili. V bližini te šupe so ujeli 50-letno Marijo Lakota iz Stražišča. Domobranci so šupo zažgali, Lakotovo pa vrgli v ogenj, kjer je zgorela. Ta zločin je zelo odmeval v Stražišču.

63. AIZGD, fasc. 677.

64. AIZGD, fasc. 673.

65. Arhiv GM, življenjepisi padlih borcev.

66. AIZGD, fasc. 674.

67. Zbornik VI/14, str. 444, Petelin Prešernova, str. 331.

68. AIZGD, fasc. 674, 677.

69. Ludvik Štemberger, Spomini, arhiv GM.

70., 71. J. Kopač Razvoj, str. 63—66.

72. Pionirski list, 11. 12. 1957, št. 13; AIZGD, fasc. 675; Arhiv GM, begunjske zaporniške knjige. Nemci so aretirali in zaprli v Begunje pionirje, ti so: Franc Bajželj, Vladimir Bajželj, Leon Bedenk, Stane Brezar, Engelbert Gantar, Miha Kramar, Vilko Oman, Gotfried Rot, Ivan Skok, Marjan Šilar, Vid Štempihar, Tonček Alfred, Andrej Česen, Ivan Česen, Jožef Cilenšek.

73. Arhiv GM, fasc. 5; AIZGD, fasc. 675.

74. Arhiv GM, fasc. 9; Petelin Prešernova, str. 511—513.

75. AIZGD, fasc. 675, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Okrajni ljudski odbor Kranj vojna škoda št. 2075.

76. J. Kopač, str. 70, Gorenjska v NOB — Gorenjsko vojno področje, Kranj 1984, str. 62—63.

Šenčur z okolico v narodno-osvobodilnem boju

Franc Štefe-Miško

Šenčur pred nastankom Osvobodilne fronte

Šenčur z okolico ima dokaj bogato preteklost v narodnobuditeljskem in naprednem delavsko-kmečkem gibanju. Leta 1687 je kmet Jakob Stare s Prebačevega vodil upor kmetov zoper smledniško gospodo in tiranijo sploh, leta 1886 pa je bilo v Šenčurju ustanovljeno Bralno društvo, prvo slovensko v tem kraju.

Med vojnama je bilo v Šenčurju in okolici kljub izrazito kmečkemu in vernemu življu ter izrednemu vplivu vladajočih strank močno razvito napredno delavsko-kmečko gibanje. Nastalo je in se razvijalo med bivšimi dninarji, delavci, zaposlenimi v bližnji novo nastajajoči kranjski industriji in deloma v železarni na Jesenicah, med kmečkimi sinovi, ki so se tudi vse bolj zaposlovali v industriji, in tudi med kmeti, zlasti v Vogljah, Šenčurju in drugod. Razvijalo se je v zelo hudih razmerah in trdem vsakodnevnem boju zoper izkoriščanje in zatiranje ter za večje pravice in dostojnejše življenje delovnega človeka.

Leta 1934 je kovinarski delavec, zaposlen v železarni na Jesenicah, sicer pa domačin Janez Mlakar, pionir revolucionarne dejavnosti v tem kraju in član KPJ od leta 1920, v Šenčurju ustanovil partijsko organizacijo, v kateri so pred vojno delovali Tone Štefe, Janez Pipan, Janez Markun, Peter Remic, Angela Sepin in Andrej Maček. Poleg teh članov so v Šenčurju in okolici delovali še Janez Mlakar, ki je bil organizacijsko povezan na Jesenicah, ter Jakob Štucin iz Hrastja in Pavel Svetelj iz Šenčurja, ki sta bila povezana v Kranju. V partijski orgranizaciji je delovalo tudi več kandidatov za člane KP, drugih sodelavcev in somišljenikov tako v Šenčurju, Srednji vasi, na Visokem, Vogljah, Voklem, Britofu in v nekaterih drugih okoliških vaseh.

Člani partijske organizacije so bili v poznejših letih pobudniki in organizatorji številnih naprednih dejavnosti. Leta 1935 so organizirali množično udeležbo domačinov na zletu Svobode v Celju, na občinskih volitvah 3. maja 1936 so nastopili s samostojno kandidatno listo delavcev, kmetov in obrtnikov na čelu z Antonom Verbičem, malim kmetom iz Šenčurja. Leta 1936 so sodelovali v organizaciji in stavki tekstilnih delavcev v Kranju in organiziranju pomoči kmetov stavkajočim, sodelovali v manifestaciji ob 30-letnici Zveze sindikatov metalurških delavcev na Jesenicah, v organizaciji ljudsko frontnega zborovanja 13. junija 1937 na Planjavi v Šenčurju. Ob skupščinskih volitvah 11. decembra 1938 so organizirali v šenčurski občini enoten nastop naprednih in združenih opozicijskih sil na čelu z okrajnim kandidatom Tomažem Križnarjem z Okroglega pri Naklem, in sicer v boju zoper vse bolj klerofašistični režim Stojadinović-Korošec; sodelovali so tudi pri zbiranju podpisov za Društvo prijateljev SZ. Delovali so v naprednem Gasilskem društvu Šenčur in Društvu kmečkih fantov in deklet v Vogljah, v akcijah za obrambo pred vse večjo nevarnostjo fašizma in v vrsti drugih dejavnosti.

Odraslim so se v tem gibanju pridružili tudi napredni mladinci v Šenčurju, ki so leta 1936 že kot osnovnošolci ustanovili tajno mladinsko društvo Vstaja slovenske mladine, leta 1939 pa prvo organizacijo SKOJ, v kateri so delovali Janko in Stanko Mlakar in Franc Štefe.*

Nastanek Osvobodilne fronte in priprave na oborožen upor

Razpad Jugoslavije in z njo povezana okupacija aprila 1941 šenčurskih komunistov in njihovih sodelavcev nista našla nepripravljenih. Vedeli so, da se odločilni spopad za nacionalno in socialno osvoboditev šele začenja.

Na dan napada Hitlerjeve Nemčije in drugih fašističnih sil na Jugoslavijo je bilo v Šenčurju začasno nastanjeno le nekaj

* *Podrobneje je predvojna politična in druga dejavnost v Šenčurju in okolici opisana v člankih Franca Štefeta-Miška: Revolucionarna dejavnost v Šenčurju in okolici med obema vojnama, Janka Oselja in Pavle Bevc: Delavsko-kmečko gibanje v Vogljah oz. na Visokem in okolici pred drugo svetovno vojno, Martina Kadivca: Pavle Bobnar-besedni in likovni ustvarjalec in Pavla Bobnarja: Vedri dojmi s kmetsko-mladinskega praznika v Vogljah, vsi objavljeni v reviji Borec 1989, št. 7—8, str. 731—817.*

vojakov jugoslovanske vojske z baterijo 16 topov. Toda že drugi dan dopoldan so odšli v dolino Kokre proti Jezerskem. Več domačinov je bilo že nekaj dni prej vpoklicanih v vojsko. Samo tri dni po napadu so skozi Šenčur bežali v notranjost že prvi vojaki, ubežniki jugoslovanske vojske. 10. aprila se je vrnil domov tudi Šenčurjan Tone Štefe, ki je bil po prihodu iz internacije takoj vpoklican v vojsko na škofjeloško območje. S seboj je prinesel puško in naboje in jih skril.

Kljub hitremu razpadu jugoslovanske vojske pa nemških zavojevalcev še ni bilo tako hitro v Šenčur. Po skoraj tednu dni brezvladja je 13. aprila prišla v vas kolona italijanskih alpincev. Bilo jih je več sto. Prišli so z Jesenic po gornjesavski dolini, umikati pa so se morali za dogovorjeno demarkacijsko črto v Ljubljano. V Šenčurju, sredi vasi, so ostali le en dan.

19. aprila so prišli v Šenčur iz preddvorske smeri Nemci. V nekdanji žandarmerijski postaji se je nastanilo osem žandarjev in šest pripadnikov oddelkov SA. Vas in razmere v njej jim je predstavil dotedanji župan. Tem okupatorjem se je že prvi dan udinjal za vodiča in tolmača nemškutar, frizerski pomočnik v Šenčurju, Vendelin Türk, sicer doma iz Ilindže. Da bi vsi vedeli, kaj je, si je na rokav pripel trak z kljukastim križem.

Že v dneh razpada jugoslovanske vojske so komunisti zbirali orožje in ga skrivali pred okupatorjem. Od posameznih vojakov, ki so se umikali v notranjost (npr. vozniku v Šenčurju so pred gostilno Na jami vzeli dve puški, eno pa drugemu vojaku na cesti proti Brniku), so zbrali več pušk in nabojev, nekaj orožja pa so imeli skritega že pred vojno. Mladinec Janko Mlakar je v prvih dneh okupacije organiziral in vodil eno od akcij za zbiranje orožja celo v Selcih nad Škofjo Loko. Tam so iz nemškega skladišča v Prosvetnem domu odnesli dva puškomitraljeza, pet pušk in več nabojev.

Tudi sicer so mladinci po zgledu odraslih pokazali svoj odnos do sovražnika. Janko Pipan in Janko Belehar sta 11. aprila 1941 v gozdu južno od Šenčurja celo streljala na nemško izvidniško letalo, ki je krožilo nad vasjo in tako tudi simbolično naznanila razpoloženje večine vaščanov.

Začela se je tudi aktivna politična dejavnost komunistov med ljudmi. Potrebno je bilo uporno pojasnjevati vzroke sramotnega propada Jugoslavije ter vlogo njenih voditeljev in režimskih strank, ki so v najusodnejših dneh zapustili svoje ljudstvo in odhiteli na varno v tujino. Nadrobno, od ust do ust, so ljudem razkrivali pravi obraz nacizma, njegove cilje in načrte, posebej pa še njegovo demagoško propagando o »novem redu« in o boljših socialnih rešitvah za delavstvo itd. Prav okupatorjeva propaganda je spričo dotedanjih zasovraženih oblastnikov in z zaposlovanjem delavcev na cestnih odsekih pomembnih za okupatorja, v prvem obdobju zavedla marsikaterega Gorenjca, tudi v Kranju in njegovi okolici. Nič manj pomembna ni bila tudi druga dejavnost komunistov, ko so pričeli pozivati k narodni slogi in odpravi dotedanjih medsebojnih strankarskih razprtij in sovraštva. V tem cilju so predstavniki partijske organizacije ponudili roko tudi predstavnikom nekdanjih nasprotnih političnih strank. Posebne razgovore pa so imeli z največjim političnim nasprotnikom iz vrst klerikalnih veljakov, z dotedanjim režimskim županom občine Antonom Umnikom, in žandarjema, Slovencema Francem Ocvirkom, dotedanjim komandirjem žandarmerijske postaje v Šenčurju, in narednikom te postaje Francem Borčnikom, ki sta po okupaciji prostovoljno vstopila v okupatorjevo žandarmerijsko službo v Šenčurju. Županu in žandarjema so predlagali, da pozabijo na nekdanje politične spore, da uničijo arhive političnega značaja in da novim gospodarjem ničesar ne govorijo o nekdanjih političnih nasprotnikih, t. j. komunistih in njihovih somišljenikih. Predlog je tako pri županu kot pri obeh žandarjih naletel na razumevanje, ki pa je pri vseh treh, žal, trajalo samo v začetku okupacije.

V prvem obdobju okupacije so člani partijske organizacije in SKOJ-a širili in utrjevali tudi svoje vrste. V partijsko organizacijo so sprejeli predvojnega kandidata KP Jožeta Goloba in sodelavca Jožeta Stružnika, oba tekstilna delavca, v SKOJ pa predvojna sodelavca Janka Pipana in Tončka Zupana iz Šenčurja.

Čeprav v politično izredno hudih razmerah, ki so jih tod in v širni ravnini vzhodno od Kranja zapustila vodstva predvojnih strank, je v Šenčurju že zgodaj začela delovati tudi nova vseljudska organizacija Osvobodilna fronta. Že 19. maja 1941 je bil v Šenčurju, v Bankovi Križanci, ustanovljen odbor OF, komaj mesec za tem pa tudi mladinska organizacija OF. V odboru OF so bili Janez Pipan kot sekretar, Tone Štefe, Janez Markun, Pavel Svetelj, Janez Mlakar in Jože Stružnik. Vodstvo mladinske organizacije so sestavljali Janko Mlakar kot sekretar ter Franc Štefe in Stanko Mlakar. Obe organizaciji sta začeli v

Nemški propagandni avtomobil z ozvočenjem v Šenčurju prvo zimo okupacije. V ozadju nekdanja idila Šenčurja — nasad kostanjev, ki so z dveh strani obdajali potoček skozi vas.
(fotografija Muzeja ljudske rev. v Ljubljani)

svoje vrste sprejemati napredne in narodno zavedne sodelavce in somišljenike, katerim je bila usoda in svoboda slovenskega naroda temeljna misel in vodilo in ki so večinoma že pred vojno sodelovali s partijsko organizacijo oz. v naprednem delavsko-kmečkem gibanju. Čeprav je bilo jedro novo ustanovljene OF na začetku pretežno v rokah članov partijske organizacije, sta kasneje oblika in vsebina dela in povezovanja pričeli postajati širši in bolj množični. Začetna zaprtost članov partijske organizacije je bila tudi razumljiva, saj je bila zaradi globoke in dolgoletne ilegale in stroge konspiracije nujno povezana z ozkostjo in nezaupanjem odpreti se širšemu krogu sodelavcev.

S pridobivanjem članov OF je šenčurska organizacija začela delovati tudi v sosednjih vaseh: v Britofu, Vogljah, Voklem, na Visokem in drugod v okolici.

24. junija 1941, dva dni po napadu Hitlerjeve Nemčije na SZ, so v jeseniški železarni hoteli aretirati tudi znanega revolucionarja Janeza Mlakarja iz Šenčurja. Pred aretacijo mu je uspelo pobegniti in se zateči v šenčurske gozdove in k sorodniku, mizarju Francu Štefetu v Voklo. Mlakar je tako postal prvi domačin teh krajev, ki je odšel v ilegalo in se povsem posvetil ilegalnemu političnemu delu in organiziranju odpora proti okupatorju.

22. julija 1941 je bil v prisotnosti instruktorja CK KPS in člana gorenjskega vodstva OF Toma Brejca-Pavla tudi v Šenčurju sestanek o pripravah na oborožen upor. Sestanek je bil v hiši Jožeta Stružnika, udeležili pa so se ga domačini Janez Markun, Janko Mlakar, Janez Pipan, Tone in Franc Štefe, Pavel Svetelj, Angela Sepin in Jože Stružnik. Ker je Tomo Brejc-Pavel na tem sestanku govoril izključno o takojšnjem odhodu v partizane in izvedbi prvih akcij, je skoraj gotovo, da je v Šenčur prišel neposredno po sestanku okrožnega vojno-revolucionarnega komiteja Kranj, ki je bil v Udinborštu na Slemenu pri Senično.

Že naslednji večer je bil v gozdu v Bankovi Križanci, južno od Šenčurja, zbor aktivistov OF. Udeležili so se ga: Janez Mlakar s sinovoma Jankom in Stankom, Janez Markun, Janez Pipan s sinom Jankom, Tone Štefe s sinom Francetom, Jože Stružnik, Pavel Svetelj, Slavko Pajer, Jože Sušnik in Franc Zarnik, vsi iz Šenčurja; iz Vogelj pa Franc Režek, Janez Zlate in Franc Molj, p. d. Perne. Na zboru je bil sprejet sklep o takojšnjem začetku oboroženega upora. Prisotni in še nekateri drugi bi se morali že naslednji večer, 26. julija, ponovno zbrati na istem kraju in še tisto noč med Šenčurjem in Britofom porušiti telefonske drogove in prekiniti telefonsko zvezo med Cerkljami in Kranjem, napasti žandarmerijsko postajo v Cerkljah, nato pa se pod Storžičem pridružiti Kranjčanom. Za pričetek upora v kranjskem okrožju sta bili 26. julija ustanovljeni tudi Kranjska in Tržiška partizanska četa.

Ker pa je bil 26. julija v opoldanskih urah aretiran sekretar partijske organizacije in vodja priprav na upor v Šenčurju Janez Markun*, načrtovani napad ni bil več izvedljiv (Janez Markun je pred aretacijo in ob streljanju nanj bežal iz hiše, vendar so ga vseeno prijeli).

Aretacija sekretarja in vodje priprav Markuna (samo nekaj ur pred tako pomembno odločitvijo) je imela na vse udeležence priprav porazen učinek. Vse je kazalo, da so priprave na upor izdane, da so Nemci najprej udarili po vodji in da bodo drugi ukrepi še sledili. Manjša skupina udeležencev, ki je bila že ves dan na zbornem mestu, se je takoj začela ukvarjati z mislijo, da bi Markuna rešili iz žandarmerije v Šenčurju. Ta akcija sredi vasi pa je prišla v poštev samo v večernem času. Akcijo so pripravili, na drobno vendar brez uspeha, ker so Nemci Markuna že pred nočjo odpeljali v Kranj. Ista skupina je poskrbela tudi za varnost drugih udeležencev priprav, ki so bili ob Markunovi aretaciji še doma. Vendar kljub vsemu večina ta večer ni več prišla na dogovorjeno mesto. Tako je ta večer ostala v ilegali le skupina sedmih udeležencev: Janez Mlakar, ki je bil že prej v ilegali, njegova sinova Janko in Stanko, Janez Pipan in sin Janko ter Tone Štefe in sin France. Sedmerica se je nato oborožena skoraj tri tedne zadrževala v gozdovih med Šenčurjem, Voklem in Praprotno polico. V tem času jih je dvakrat obiskal sekretar okrožnega vojnega komiteja Kranj Franc Vodopivec-Ciril. Medtem je prišlo do zapletov in odgoditve upora tudi v kranjski organizaciji, deset dni pozneje pa še do razbitja Kranjsko-tržiškega oz. Storžiškega bataljona za Storžičem in na Dobrči. Zato se je po dogovoru z Vodopivcem šest članov skupine vrnilo na domove, Janeza Mlakarja, težkega invalida in močno naglušnega, ki bi težko prenašal partizanske napore na Gorenjskem, pa so 17. avgusta 1941 po ilegalni poti prepeljali čez nemško-italijansko mejo pri Šentvidu v Ljubljano na drugo delo.[1] Tako pričetek upora v vojaško-akcijskem pogledu ni uspel, kljub temu pa so izkušnje imele velik pomen že zaradi ocene politične pripravljenosti Partije in OF za nadaljnje akcije in nove odločitve v Šenčurju.

Iz nemških dokumentov je razvidno, da je bil 26. avgusta 1941 v mraku na cesti iz Šenčurja proti Voklem napaden avtomobil nemškega propagandnega urada z Bleda, ki je po vaseh predvajal vojnopropagandne filmske tednike in govore nacističnih voditeljev. Avto je imel žandarmerijsko spremstvo[2]. Kdo je to akcijo izvedel, ni ugotovljeno, skoraj gotovo pa sta na avtomobil streljala mladinca Janko in Stanko Mlakar.

Zelo uspešno in v skladu s temeljni načeli vseljudske organizacije se je OF v Šenčurju in okoliških vaseh pričela širiti na jesen 1941. Nalogo so opravljali člani partijske in OF organizacije iz Šenčurja, zlasti Janez Pipan, Tone Štefe, Pavel Svetelj in Jože Stružnik. V OF so se pričeli vključevati zlasti še krščanski socialisti, ki so pred vojno v Šenčurju delovali kot terenska-

* *Janez Markun je po vojni povedal, da so ga 26. julija 1941 aretirali zato, ker ga je že omenjeni frizerski pomočnik Vendelin Türk ovadil, da ima pištolo in da razširja sovražno propagando zoper Nemce in ne zaradi priprav na upor, česar Nemci niso vedeli.*

Zborovanje v Šenčurju jeseni 1942. Udeležence so po dopoldanski maši na zborovanje nagnali uniformirani pripadniki SA. Govori SA Standartenfürer Kuscher, prevaja pa občinski komisar v Šenčurju Franc Padar.
(fotografija Muzeja ljudske rev. v Ljubljani)

občinska organizacija JSZ, in pa pošteni in patriotično usmerjeni posamezniki iz vrst nekdanje SLS oz. JRZ.

V septembru je v Šenčurju poleg kmeta Franca Zarnika, postal član odbora OF bivši predsednik občinske organizacije JSZ, tekstilni delavec Rudolf Zorman, ki se je že na začetku pridružil OF, na Visokem znan aktivist krščansko-socialistične pripadnosti mlinar Tine Kokalj, v Vogljah pa nekdanji podpredsednik občinske organizacije JSZ, zidarski delovodja Franc Žerovnik. V OF so se vključevali tudi drugi.

V tem času so v Šenčurju poleg članov odbora in vodstva mladinske organizacije v OF delovali zlasti Angela Sepin, Jože Golob, Andrej Maček, Jože Stružnik, Slavko Pajer, Martin in Jože Sušnik, Janez Kalan, Luka Svetelj, Anton Verbič, Frančiška in Franc Mlakar, Marija in Janko Pipan, Ivana Štefe, Julka Remic, Alojzija Zupan, Kati in Milena Gašperlin, Pavel Krajnik, Ivan Kuralt, Tonček Zupan, Janko Belehar, Jože Ropret, Jure Gračan, v Srednji vasi Franc Bajt, Janez Martinjak, Marija Stružnik, Anica in Jože Sekne in Janez Sajovic[3].

Julija so aktivisti iz Šenčurja ustanovili organizacijo OF v Britofu, njeno jedro pa so sestavljali Miha Štefe, Franc Čimžar, Tone Pičman, Franc Lebar in Andrej Kmet, ki pa je bil povezan tudi z organizacijo OF v Kranju.[4]

16. septembra 1941 so na Visokem v stanovanju mlinarja Tineta Kokalja sklicali sestanek več aktivistov OF z Visokega in iz Luž in ustanovili odbor OF za ti dve vasi. Sekretar odbora je bil Miha Sekne z Visokega, člani pa Tine Kokalj, iz Luž pa Ivan Rezman in Jakob Gašperlin. Na Visokem so v tem letu v OF delovali še Alojz Sajovic, Janez Karun, Vinko Žibert, Vinko Vreček, Franc Pelko, Franc Pavlič, Jerinovi, Janez Koselj, Ančka Kokalj, Martin Vrtač, Jaka Bitenc, Slavko Stružnik in Janez Jagodic, ki je trenutno živel v Trbojah.

V Voklem so za OF pridobili Janka Kalana, Aleša Jagodica, Marijo Mohar, Janeza Žerovnika, Andreja Kristanca, Ivano in Franceta Štefeta, Ivana Goloreja in Franca Milerja, v Cerkljah Juleta Lapajneta, Julko in Jožeta Robasa, Ivana Martinjaka, v Dvorjah Janeza Ropreta, v Gradu Betonove, na Pšati Martina Jenka itd. V Praprotni polici so v OF pridobili Janeza Ribnikarja, Kvedrovega in člane te družine, v Velesovem Franca Sajovica, p. d. Graščevega, in Jožeta Olipiča, v Hrastju člane Pravstove družine in Ivana Ječnika itd.*

26. decembra 1941 so aktivisti iz Šenčurja organizirali v mlinu Tineta Kokalja na Visokem območno posvetovanje aktivistov in somišljenikov OF. Od okrog 30 pričakovanih se je posvetovanja udeležilo več kot 16 udeležencev iz Šenčurja, Visokega, Luž, Srednje vasi, Vogelj in Voklega, med njimi tudi

Še vedno vidni sledovi utrjene nemške žandarmerijske postaje v Šenčurju. Spredaj železobetonski bunker, ki je bil z notranjostjo stavbe povezan z podzemskim hodnikom, na strehi opazovalni stolp. Stavbo so zavarovali še z drugim bunkerjem in protiletalskimi topovi, posebej pa tudi spodnja okna in vhodna vrata, kar pa so po vojni odstranili.
(foto D. Holynski)

* *Nastanek in delo OF v letu 1941 v Vogljah je opisano v prispevku Janka Oselja: Voglje v prvem letu NOB.*

Pavel Bartol iz Kranja, član okrožnega odbora OF Kranj, in predstavnik gorenjskega vodstva NOG, katerega ime pa ni ugotovljeno. Na posvetovanju so obravnavali nadaljnji dotok borcev-domačinov v pravkar ustanovljeno Kokrško četo, o organizaciji njenega zaledja ter utrditvi in razširitvi organizacij OF.

Med člani OF so organizatorji iz Šenčurja delovali politično, razširjali literaturo OF, zlasti Slovenskega Poročevalca, organizirali so zbiranje orožja, denarnih in drugih prispevkov, ob koncu leta in pozimi pa še zlasti hrano. Veliko zbranega žita so dovažali v mlin Kokalja na Visoko, od tam pa moko pod Krvavec v Kokrško četo in drugam.[5]

Jeseni 1941 sta bila v partijsko organizacijo v Šenčurju sprejeta Slavko Pajer in Janez Kalan.

Pomoč pri delu šenčurske partijske in OF organizacije so nudili Franc Vodopivec-Ciril in Stane Bečan, oba iz okrožnega komiteja KPS Kranj, od jeseni 1941 naprej pa ponovno Tomo Brejc-Pavel, ki je po prihodu iz Ljubljane vnašal novo, še večjo širino v delo OF, ter že omenjeni Pavel Bartol.[6]

Prva žrtev v boju proti okupatorju

8. novembra 1941 sta iz Šenčurja odšla v partizane Janko in Stanko Mlakar in s seboj odnesla tri puške. Deset dni za njima so odšli še mladinci Tonček Zupan, Jože Ropret in Jure Gračan, doma iz Vinice v Beli krajini, ki je delal na gradbišču nove ceste v Šenčurju. Ker tedaj na levi strani Save ni bilo partizanske enote, so odšli čez Savo v Cankarjev bataljon na Mohor. Tam je Janko Mlakar odkopal puškomitraljez, ki ga je tisto pomlad prinesel iz Selc, in postal puškomitraljezec. Sodeloval je v vseh bojih Cankarjevega bataljona in padel v znanih tridnevnih bojih 27. decembra 1941 na Polhovcu pod Pasjo ravnjo v Poljanski dolini. Prav ta, komaj osemnajstletni organizator in vodja napredne mladine v Šenčurju ter izjemno junaški borec, je tudi prva žrtev Šenčurja v boju proti okupatorju.[7]

Ustanovitev Kokrške čete v Šenčurju

9. decembra 1941 je bil v hiši Janeza Pipana v Šenčurju sestanek članov vodstva partijske in OF organizacije Šenčurja, na katerem so sprejeli sklep o ustanovitvi Kokrške čete (uvodni sestanek o pripravah na ustanovitev te čete je bil že nekaj dni prej prav tako v tej hiši, vodil pa ga je Stane Bečan). Na sestanku sta poleg domačinov Janeza Pipana, Toneta Štefeta, Pavla Svetelja in Jožeta Stružnika bila še član pokrajinskega komiteja KPS za Gorenjsko in politični komisar štaba gorenjskih partizanov Lojze Kebe-Štefan in član okrožnega komiteja KPS Kranj Stane Bečan. V imenu političnega in vojaškega vodstva Gorenjske sta Kebe in Bečan zahtevala, da se v okviru že izvedene koncentracije gorenjskih partizanov na desni strani Save v Cankarjevem bataljonu in načrtovane decemberske vstaje na Gorenjskem takoj ustanovi v Šenčurju partizanska enota, ki bo na levi strani Save v trikotniku Tržič—Šmarna gora—Kamnik postala središče ponovnega oboroženega upora in ki bo s svojim delovanjem vezala na sebe okupatorjeve vojaške sile in s tem razbremenjevala pritisk na Cankarjev bataljon. Sklenjeno je bilo, naj enota s svojim delovanjem začne v dolini Kokre, kjer naj z rušenjem mostov, ovirami in drugimi akcijami onesposobi za okupatorja pomembno cestno povezavo prek Karavank; v tej dolini (nad kmetom Suhadolnikom) naj se enota na začetku svojega delovanja tudi utabori. Nadalje je bilo sklenjeno, naj se enota ustanovi iz prostovoljcev — domačinov Šenčurja in okolice, nato pa okrepi še s prostovoljci iz drugih krajev na levi strani Save. Enota naj se imenuje Kokrška četa (o tem imenu čete se je glede na njeno delovanje in taborjenje, na pomen doline kot prehoda prek Karavank in ker reka Kokra s svojim levim in desnim bregom obsega njeno operativno območje, govorilo že na uvodnem sestanku in ne samo ob tej priložnosti). Na sestanku je bil za komandirja čete izbran Stane Bečan, sicer član okrožnega komiteja KPS Kranj, vendar tedaj edini partizan v kranjskem okrožju na levi strani Save, za političnega komisarja pa Pavel Svetelj iz Šenčurja. Na sestanku so (po že poprej opravljenih pripravah) predvideli, da bo v četo že naslednji dan vstopilo okrog 20 domačinov Šenčurja in okolice.[8]

Naslednji dan, 10. decembra 1941, so v četo v gozdu na Planjavi v Šenčurju poleg komandirja Staneta Bečana vstopili še novinci Pavel Svetelj in Janko Belehar iz Šenčurja ter Alojz Bukovnik in Franc Zupanc st. iz Vogelj. Na zborno mesto je ta večer prišel tudi Slavko Pajer iz Šenčurja, vendar se je še tisto noč vrnil domov. Drugi se vstopu v četo tega dne niso odzvali.

Drugi dan se je četi pridružil Janez Martinjak iz Srednje vasi pri Šenčurju, rezervni podoficir bivše jugoslovanske vojske, tretji dan pa sta v četo prišla Stane Cotman iz Šenčurja in Janez Pohlevem, stanujoč na Orehku pri Kranju, sicer pa doma iz Črnega vrha nad Polhovim Gradcem.

15. decembra sta se četi pridružila brata Tine in Stane Teran iz Dupelj, borca Kranjsko-tržiškega oz. Storžiškega bataljona iz avgusta 1941. V četo ju je iz okolice Tržiča pripeljal Stane Bečan.

18. decembra je v četo vstopil Stanko Šmid, stanujoč v Čirčah — Kranj.

Sredi decembra 1941 je Stane Bečan v Tržiču in okolici pripravljal za odhod v Kokrško četo okrog 15 domačinov. V četo naj bi odšli 17. decembra, na poti čez Storžič pa naj bi jih iz Tržiča vodil Nace Zupan iz Tržiča. Iz več razlogov, predvsem pa zaradi hudih zimskih razmer, odhoda ni bilo.[10]

27. decembra 1941 je Stane Bečan iz Cankarjevega bataljona pripeljal v četo iz Selške doline Ludvika Rovtarja iz Križev in Matevža Benedičiča z Jesenic, iz Velesovega pa Jožeta Olipiča, rezervnega podoficirja bivše jugoslovanske vojske, ki pa se je naslednji dan vrnil in ponovno vstopil v četo 6. januarja 1942.

29. decembra 1941 je v četo vstopil Slavko Šubic, stanujoč v Čirčah, Kranj.[11]

Tako je do konca decembra 1941 vstopilo v četo 15 borcev.

3. januarja 1942 je v četo vstopilo 10 novincev iz Vogelj, 6. januarja pa se je četi priključilo šest borcev Cankarjevega bataljona, ki so konec decembra prišli iz Poljanske doline pod Šmarno goro, in sicer: polbrata Marjan Rožanc in Milan Juvan iz Pirnič pri Medvodah, Tine Zaletel iz Šentvida nad Ljubljano, Vinko Burnik in Srečko Dermastja iz Skaručne pri Vodicah in Ludvik Kolar, nazadnje stanujoč v Tržiču, sicer pa doma iz Braslovč v Savinjski dolini. Iz Skaručne jih je v četo pod Krvavec pripeljal komandir Bečan. Marjan Rožanc je s seboj prinesel tudi puškomitraljez, in to je bilo prvo avtomatsko orožje v četi.[12]

Zaradi visokega snega in ker v četo ob ustanovitvi ni vstopilo predvideno število novih borcev, se četa ni utaborila v Kokri, temveč na lažje dostopnem kraju v Lužanskih gmajnah na Rebri, t. j. na jugozahodnem pobočju hriba Sv. Štefana (kota 746) in ne pod vasjo Štafanja gora, kot se je to večkrat navajalo. V tem prvem taborišču se je četa zadrževala od 11. decembra do 2. januarja 1942, nato pa do 6. januarja na Gačah, t. j. na grebenu nad kmetom Mengarjem nad Sp. Kokro.[13]

V tem času so bili borci dvakrat v vasi Štefanja gora in na Možjanci. Ker pa se je o tem šušljalo med vaščani in ker je bilo snega vse več, mraz pa vse hujši, se je četa 6. januarja zatekla v planšarske koče na Križko planino pod Krvavec, od tam pa po nekaj dneh v nekoliko nižje planšarske koče na planino Jezerca.

Četa je bila vsezkozi v najtesnejši povezavi z organizacijo OF v Šenčurju in posameznimi aktivisti na Visokem, v Praprotni Polici, Gradu, Cerkljah in Vogljah. V tem času je četa v Cerkljah dobila od Juleta Lapajneta tudi tri puške. 2. februarja 1942 je četna patrulja v Tržiču justificirala tudi nemškega vohuna Alojza Špilerja.

Okrog 20. januarja 1942 je četo, ki je tedaj štela 31 borcev, na Jezercih obiskal Lojze Kebe-Štefan. V četi so na partijskem in četnem sestanku obravnavali vrsto vprašanj, pomembnih za utrditev enote, razmere na terenu itd. Ob tej priliki je namesto Pavla Svetelja postal politični komisar čete Marjan Rožanc, vodnika vodov pa Janez Martinjak in Jože Olipič, oba rezervna podoficirja bivše jugoslovanske vojske in zato bolj izkušena. Tedaj je bilo v četi deset borcev še neoboroženih. Obisk Kebeta, izkušenega predvojnega revolucionarja in partizanskega voditelja, je bila velika moralna in praktična pomoč mladi četi.

23. januarja 1942 je iz Primskovega pri Kranju prišel v četo pleskarski pomočnik Edo Prašnikar, sicer doma iz Trbovelj.

Med zimo je okupator povečal svoje policijske sile tudi pod Krvavcem. V Šenčurju se je od 12. januarja do 23. februarja 1942 nastanil štab 10. rezervnega policijskega bataljona s svojo 1. četo, 2. četo pa v Adergasu pri Velesovem. Od 23. februarja do 15. maja 1942 je bila v Adergasu nastanjena 2. četa 93. rezervnega policijskega bataljona itd.[14]

V začetku januarja sta iz Cankarjevega bataljona prišla na zdravljenje (iz bojev konec decembra 1941 na Pasji ravni in drugih vrhovih v Poljanski dolini) k Tinetu Kokalju in Jerinovim na Visoko Anton Štefe-Kostja iz Tržiča in Jaka Rabič iz Dovjega, oba borca iz poletja 1941. Na Visóko sta prišla s pomočjo aktivista Franca Kuralta iz Predoselj. Štefe je bil v bojih v Poljanski dolini ranjen, Rabič pa je hudo zbolel. Na Visokem sta bila več kot mesec dni, po delnem okrevanju pa sta se priključila Perkovi skupini, nato pa Kokrški četi. Anton Štefe-Kostja je po priključitvi Kokrški četi postal politkomisar čete, pozneje pa je bil politkomisar II. Kokrškega bataljona in Kokrškega odrada.[15]

Že sredi januarja so Nemci zavohali, da so nekje na območju Krvavca partizani. Prve podatke jim je dal nemški učitelj iz Stiške vasi, ki je ponoči vohunil za neznanci, ki so hodili skozi vas. Več sto policistov je nato preiskalo to območje vse do Ambroža. Delali so preiskave po hišah itd. Dokončno pa so Nemci za četo izvedeli nekoliko pozneje. 3. februarja 1942 zjutraj so z večjimi silami nameravali obkoliti koče na Jezercih in v njih napasti četo. Ker pa so Nemci za vodiče na Krvavec uporabili domače lovce, so ti pravočasno o tem obvestili četo* in ta se je še sredi noči, pred prihodom Nemcev, iz Jezerc umaknila na Možjanco, od tam pa pod Storžič v vas Bašelj, v zgodnjih jutranjih urah nad vas v levi breg Belce, na večer pa v Semperovo kočo pod Lovrenc. Tu so četo takoj po prihodu v kočo napadli žandarji in policisti iz 181 rez. policijskega bataljona iz Preddvora. Vnel se je oster spopad, v katerem se je četi zaradi velike prisebnosti nekaterih borcev, med njimi tudi Tineta Zaletela, ki je pograbil puškomitraljez in odprl ogenj na napadalce,

** Za nameravano hajko na Jezerca so tamkajšnji lovci kot vodiči zvedeli 2. februarja zvečer. To je zvedel tudi Janez Ropret iz Dvorij in o tem takoj obvestil Franca Jeriča, p. d. Koštomaja na Štefanji gori, ta pa Janeza Martinjaka na Ambrožu, ki je odšel na Jezerca in obvestil četo. Ko se je nato četa sredi noči umaknila z Jezerc čez Ambroža vse do Reke (spodnje postaje žičnice na Krvavec), od tam pa po poti navzgor proti Štefanji gori oz. za Možjanco, sta Martinjak, v pomoč pa mu je bil tudi Franc Vrhovnik iz Raven, vse od Jezerc do Reke vlekla smrekov vrh in tako zabrisala sled, po kateri se je četa umikala. To jima je uspelo še toliko bolj, ker je prav tedaj močno snežilo. Ko so nato zjutraj ob sedmi uri šli Nemci v belih haljah skozi Stiško vas na Jezerca, seveda sledi čete niso mogli opaziti.*

uspelo rešiti iz koče. Pri tem je padel Franc Zupanc ml. iz Vogelj, ki je v koči zgorel, Vinko Burnik iz Skaručne pa je obležal na nasprotnem bregu Belce in so njegovo truplo našli šele spomladi. Tretji borec Srečko Dermastja, tudi iz Skaručne, se je hudo ranjen zavlekel v vas Bašelj, kjer pa so ga naslednji dan Nemci našli. Odpeljali so ga v bolnišnico na Golnik, kjer je umrl. Po tem ognjenem krstu so četo zapustili štirje borci, med njimi vodnik Jože Olipič. Istočasno je izginil, ne da bi kdo vedel, kdaj in kako, Edo Prašnikar, ki je pred desetimi dnevi prišel v četo iz Kranja.[16]

Borcem zaradi sledov, ki so jih puščali v globokom snegu, začasno ni bilo več mogoče obstati v gozdovih. Spretno so pretrgali sled in se po napadu nad Bašljem zatekli na Visoko v mlin aktivista Tineta Kokalja in v sosednjo Jerinovo hišo.

Na Visokem se je četi 7. februarja 1942 pridružilo pet borcev Cankarjevega bataljona: Lojze Hrovat iz Begunj, ki je postal komandir čete, Ivan Župančič iz Kranja, ki je postal namestnik komandirja čete, Karel Kravcar iz Tržiča, Franc Šiška-Črto iz Kranja in Anton Švagelj, nazadnje stanujoč v Tržiču, sicer pa doma iz Dobravelj pri Sežani. Skupino je v noči od 5. na 6. februarja do Save pripeljal aktivist France Hafner, p. d. Kavčev iz Stražišča, na levem bregu pri Čirčah pa jo je pričakal Tone Štefe iz Šenčurja. Borce je odpeljal v Šenčur, kjer so prenočili v hlevu Janeza Remica, od tam pa naslednji večer v mlin na Visoko. Četa pa v mlinu in pri Jerinovih dalj časa ne bi mogla ostati neopažena, zato je po tednu dni odšla h kmetu Janezu Tičarju v Voglje, tam pa se po dveh dneh začasno razdelila v več skupin. Prva je odšla k Janezu Ribnikarju v Praprotno polico, druga v Trboje in nato v Zapoge, tretja čez Savo v mlin na Breg in nato v Voglje, dva borca pa sta odšla v Zavrh pod Šmarno goro.[17]

15. februarja 1942 so v Šenčurju naleteli na žandarmerijsko patruljo trije borci Kokrške čete: Oto Bergant iz Tržiča, ki je že nekaj dni pri Štefetovi družini čakal na zvezo s četo, Janko Pipan, ki se je ta večer odločil za odhod v četo, in Janko Belehar-Smrekar, ki je ponju prišel iz Praprotne police. Vsi trije so ta večer odšli iz stanovanja Štefetovih in na vrtu Franca Kristanca ob prihodu na velesovsko cesto naleteli na žandarmerijsko patruljo. Ob napadu (oborožen s pištolo je bil samo Belehar) so Berganta ujeli, Pipan in Belehar pa sta se rešila. Berganta so pozneje v Begunjah ustrelili.

O tem spopadu je komandir žandarmerijske postaje v Šenčurju Johann Unterasinger 17. februarja poročal, da je njihova žandarmerijska patrulja pod vodstvom glavnega stražmojstra Josefa Robatscherja 15. februarja v Šenčurju streljala na tri sumljive osebe. Pri tem je prijeti Oto Bergant iz Tržiča dobil dva strela, enega v podlakt desne roke, drugega pa v dlan iste roke. Komandir na kraju pripominja, da je bilo v patrulji uspešno le Robatscherjevo streljanje z brzostrelko.

Še isti večer sta odšla v partizane in se priključila Kokrški četi Tone Štefe in njegov sin Franc.[18]

24. februarja 1942 je bil v hiši aktivista Matevža Bohinjca v Podvodju pri Skaručni izdan politkomisar Kokrške čete Marjan Rožanc, ki je pred tem še z enim borcem odšel v Zavrh. V spopadu z Nemci sta v hiši padla Rožanc in Bohinjc, ki mu je nudil zatočišče.[19]

25. februarja 1942 so hodili okrog mlina Tineta Kokalja na Visokem gestapovci in dva od njih sta v mlinu iskala tudi Kokalja. Ker je bil Kokalj v Kranju, ga nista našla. Še istega dne so lastnik mlina Tine Kokalj, njegova sorodnica Ančka Kokalj in mlinarski pomočnik Janez Koselj, vsi iz mlina na Visokem, odšli v partizane. Nekaj dni pozneje so skupaj z borci Kokrške čete izpraznili mlin in se dodobra založili z moko in drugo hrano.[20]

27. februarja 1942 je v Šenčurju, na sedanji Štefetovi ulici, na poti na sestanek padel v roke šenčurske žandarmerije, spet pod vodstvom Robatscherja, Tone Štefe iz Šenčurja. Odpejali so ga na gestapo v Kranj, nato pa v sodne zapore. Od tu so ga s pomočjo kranjskih aktivistov poskušali rešiti, vendar so ga med tem že odpeljali na gestapo v Kamnik. Tu si je v gestapovskih zaporih po strahovitem mučenju sam vzel življenje. Isti večer, ko so zajeli Štefeta, se je umaknil v ilegalo, da se priključi Kokrški četi Janez Pipan, sekretar prvega odbora OF in po aretaciji Markuna tudi sekretar partijske organizacije v Šenčurju.

Tragedija na dan žena

8. marca zvečer ob 22. uri bi se morali v hlevu Martina Sušnika v Šenčurju zbrati Janez Pipan, njegov sin Janko in Franc Štefe, da bi ta večer odšli v Kokrško četo v Vogljansko gmajno. Štefe na zvezo ni prišel, ker se v domačo vas ni želel vračati, Janko Pipan pa se je do predvidenega odhoda kot sosed zadrževal doma. Iz čete sta na zvezo prišla borca Franc Šiška-Črto in Janez Zlate. Tako so se pri Sušniku zbrali Pipan, Šiška in Zlate, nekaj pred 22. uro pa je prišel še »izgubljeni« borec Kokrške čete Edo Prašnikar. Zbranim je ob prihodu dejal, da mora samo še po nahrbtnik in puško pod bližnji kozolec za vasjo. Odšel je, pod kozolcem pa obvestil čakajočo nemško policijo. Obkolili so Sušnikovo in Pipanovo hišo in zbrane v hlevu napadli. Ob napadu so ranili in zajeli Pipana in Zlateta, Šiška pa se je med napadom rešil. Nemci so Sušnikovo gospodarsko poslopje zažgali, ob ranjenem Pipanu pa so napadli in požgali še njegovo leseno hišo, v kateri sta živa zgorela žena Marija in sin Janko. Iz goreče hiše sta se le po naključju rešila Pipanova otroka, sedemletni Viktor in triletna Rozi. Aretirali so tudi Martina Sušnika, ki je še isto leto umrl v taborišču Dachau.

Edo Prašnikar je po pobegu iz Kokrške čete ob napadu pod Lovrencem postal sodelavec gestapa. K Pipanovi ženi so ga pošiljali kot »izgubljenega« partizana iskat zvezo za vrnitev v

četo. Vztrajal je toliko časa, da mu je Pipanova ob drugem prihodu končno zaupala, da se partizani sestanejo 8. marca ob 22. uri v sosednjem Sušnikovem hlevu, kjer jih bo lahko našel. Prašnikarja so pozneje v Kranju videli v gestapovski uniformi, nato pa so ga poslali na Poljsko in se ni več vrnil (v mojem pisanju Rojstvo Kokrškega odrada v Glasu Gorenjske leta 1953 sem navedel, da je bil ta izdajalec Edo Krofel, vendar sem pozneje ugotovil, da je njegov pravi priimek Prašnikar).

8. marca 1942 sta nato odšla iz Šenčurja v partizane Jože Stružnik-Mejač, ki je uspel dobiti zvezo z Kokrško četo in pa Rudolf Zorman, ki zveze s to četo ni dobil in je zato odšel čez Savo v Selško četo Cankarjevega bataljona.

Ko se je Franc Šiška-Črto po spopadu v Šenčurju vrnil v Vogljansko gmajno, so v četi uvedli strogo pripravljenost. Razposlali so patrulje in ena od teh se je 9. maja sredi dneva na robu gmajne že spopadla z Nemci, ki so prihajali iz smeri Vogelj. V spopadu je bil ranjen Franc Zupanc st. Četa, ki je bila s streljanjem opozorjena na nevarnost, se je premaknila na rob gozda proti Lahovčam, od tam pa v mraku odšla na Štefanjo goro oz. Možjanco.[21]

24. marca 1942 so v večernih urah nameravali v Voglje Štefan Bizjak in Tine Zaletel, oba borca Kokrške čete, in Miha Bizjak (Štefanov brat) iz Trboj, ki je nekaj dni prej pobegnil pred aretacijo gestapa. Jugovzhodno pred vasjo so naleteli na zasedo šenčurskih žandarjev pod vodstvom Josefa Robatscherja. Ob napadu je padel Štefan Bizjak, druga dva sta se rešila.

Josef Robatscher, roj. 27. maja 1908 v Tiersu pri Bolcanu, ki se je po zasedbi Avtrije izselil v Insbruck, Kaiserjagerstrasse 2, je bil med žandarji v Šenčurju znan kot najbolj zagrizen nacist in navzoč pri vseh zločinih, ki so jih Nemci storili na tem območju. Za njegove zločine, tudi za sodelovanje pri napadu in požigu Pipanove hiše in Sušnikovega gospodarskega poslopja v Šenčurju, ga je žandarmerijsko okrožje Kranj 23. aprila 1942 predlagalo za podelitev križca za vojaške zasluge z meči.[22] Robatscherja so partizani pogostokrat čakali v zasedah na poteh, ki vodijo iz Šenčurja v Srednjo vas in Voklo in celo v samem Šenčurju, vendar ga niso uspeli dobiti.

Nastajanje in dejavnost Kokrške čete do sredine marca 1942, ko je zapustila levo stran reke Kokre, sta najtesneje povezani z dejavnostjo partijske in OF organizacije v Šenčurju in okolici. Aktivisti tega območja so skrbeli za dotok novih borcev, jim nudili zatočišče, organizirali zbiranje in dostavo hrane itd. Ta dejavnost šenčurskih in okoliških aktivistov se najbolj nazorno vidi v tem, da je v istem obdobju iz Šenčurja in okolice odšlo v četo 26 borcev (iz Šenčurja devet, Vogelj dvanajst, Visokega trije, po eden pa iz Srednje vasi in Velesovega). Iz Šenčurja je v Cankarjev bataljon čez Savo in na Dolenjsko odšlo še sedem drugih borcev. Do sredine marca 1942 je s šenčurskega območja odšlo v partizane 33 borcev — domačinov.

Po tragediji v Šenčurju 8. marca, zasledovanju naslednjega dne v Vogljanski gmajni in krajšem zadrževanju na Štefanji gori se je Kokrška četa nastanila v Udinborštu. Tu se je 22. marca 1942 priključila četi Perkova skupina petih borcev, ki so se po dražgoški bitki vrnili na levo stran Save; med njimi sta bila tudi Stanko Mlakar in Tonček Zupan iz Šenčurja. Četi sta se tu priključila tudi okrevanca Anton Štefe-Kostja in Jaka Rabič.

Med zadrževanjem v Udinborštu se je četa znatno okrepila z novimi borci iz Kranja, Orehka, Podbrezij in Tržiča in je tako 15. aprila 1942 štela 52 borcev. V maju se je četi pridružil še Franc Žerovnik-Ciril, član odbora OF iz Vogelj.

Iz Udinboršta so se borci Kokrške čete vrnili na šenčursko območje še 14. aprila 1942. Ta dan so se zadrževali v šenčurskih gozdovih, zvečer pa na Zg. Brniku izvedli večjo akcijo. V spopadu so ubili tri Nemce, zaplenili njihovo orožje, izvedli prehranjevalno akcijo in napadli avtomobil, ki je med partizansko akcijo pripeljal v vas. V avtomobilu sta bila ubita dva Slovenca (eden doma iz Šenčurja), dva pa ranjena. Borci tega niso niti najmanj predvidevali, ker se po tedanji nemški prepovedi Slovenci niso smeli voziti z avtom, zato so bili prepričani, da v tem avtomobilu kot predhodnici prihaja pomoč iz bližnje nemške postojanke v Cerkljah oz. Velesovem.[23]

Akcija na Brniku, sredi ravnine in v bližini Kranja, potem ko so oznanili, da so pozimi uničili vse partizane na Gorenjskem, je Nemce silno vznemirila. Pričeli so z obsežnim zasledovanjem Kokrške čete. Najprej so 15. aprila pretresli ravninske gozdove v okolici Vogelj in Šenčurja, naslednji dan pa Udinboršt, kjer se je četa zadrževala. V spopadu je ta dan padlo pet borcev čete, trinajsterica pa se je po tem spopadu zatekla v okrogelsko jamo in bila izdana. V jami, iz katere ni bilo rešitve, se je trinajsterica 21. in 22. aprila izjemno junaško borila in odbijala vse poskuse za predajo do poslednjih moči. V tem boju sta junaško vztrajala tudi mladinca — skojevca Stanko Mlakar in Tonček Zupan iz Šenčurja.

Po borbi v Udinborštu in okrogelski jami se je četa zadrževala v okolici Tržiča in Storžiča, kjer je na Kališču 18. junija 1942 prerasla v 2. (kokrški) bataljon tega dne ustanovljenega Kokrškega odreda (več o tej drugi poti Kokrške čete je opisano v knjigi I. Jana: Kokrški odred I).

Od ustanovitve do 18. junija 1942, ko je Kokrška četa prerasla v 2. bataljon Kokrškega odreda, je vstopilo v četo 72 borcev. Od skupnega števila 36 padlih in 12 ujetih in ustreljenih, jih je 26 padlo v času obstoja čete, 22 pa v poznejših letih.

V zvezi z ustanovitvijo Kokrške čete je potrebno poudariti naslednje:

— Kokrška četa je pričela nastajati v nič kaj ugodnih političnih in vojaških razmerah. Nacistična Nemčija je bila na višku svojih moči, njene armade pa so stale pred Moskvo in Leningradom. Na levi strani Save vse od Begunj do Kamnika ni bilo nobene partizanske enote.

— Četo je bilo treba ustanoviti na hitro in iz novincev, t. j. iz aktivistov OF, ki jih je bilo potrebno za odhod v partizane šele pridobiti. Zato četa tudi ni mogla nastati čez noč. V četi, zlasti

na začetku, skoraj ni bilo borcev z večjimi izkušnjami, več jih je bilo celo neoboroženih.

— Četa je nastajala v eni najhujših zim v vsej štiriletni vojni. Že zgodaj je zapadel visok sneg in nastopil zelo hud mraz do —28 stopinj Celzija itd.

Glede na okoliščine, v katerih je četa nastajala, ni mogla izvajati vojaških akcij. To jim je onemogočal visok sneg, v katerem so Nemci in njihovi vohljači pazili na vsako sled, in mreža gostih sovražnih postojank, ki jih je okupator še pojačal med decembrsko vstajo tudi pod Krvavcem. Objektivno se v takih pogojih četa ni mogla več zadrževati v gozdovih, zato se je razdelila na več skupin, ki so se zatekle v nižinske vasi k aktivistom OF. Prisotnost prvih borcev Kokrške čete je v krajih, kjer je nastajala in se zadrževala kljub vsemu pomenila močno politično odzivnost med prebivalstvom. Kljub izjemno hudim razmeram jo sovražniku tudi ni uspelo uničiti. Obratno, četa je na poletje 1942 prerasla v bataljon Kokrškega odrada. Več o Kokrški četi po njenem odhodu z leve strani reke Kokre v Udinboršt in pod Storžič je napisano v knjigi I. Jana: Kokrški odred I, str. 174—198 in 232—233.

Leta 1942 je bilo okupatorjevo nasilje najhujše

Kljub močni razgibanosti in uspehom, ki jih je NOG imelo na šenčurskem območju, pa je aktivnost na pomlad 1942 začasno pojenjala. Šenčursko območje je zapustila Kokrška četa, z njo pa so kot borci odšli tudi številni dotedanji aktivisti tega območja. Na poslabšanje razmer na terenu so po tako imenovani Kumerdajevi izdaji konec zime bistveno vplivale še množične aretacije aktivistov in drugih sodelavcev OF na vsem kranjskem in širšem gorenjskem območju.

Iz rekonstrukcije organizacij in aktivistov OF, ki jo je po tej izdaji izdelal gestapo in razposlal svojim izpostavam in žandarmerijskim postajam, je razvidno, da so tudi v Šenčurju odkrili partijsko organizacijo v sestavi: sekretar Janez Pipan, člani Tone Štefe, Jože Stružnik, Franc Štefe (bil član SKOJ, o. p.), Slavko Pajer in Janez Kalan, člane odbora OF v sestavi (s pripombo o politični usmeritvi): Janez Pipan (komunist), Tone Štefe (komunist), Rudolf Zorman (krščanski socialist), iz drugih vasi pa kot sodelavce OF Janeza Goloreja iz Voklega (klerikalec), Franca Žerovnika iz Vogelj (krščanski socialist) in Tineta Kokalja z Visokega (krščanski socialist). V tovarni Jugobruna so kot sodelavca OF odkrili še Andreja Mačka iz Šenčurja, sicer člana KP. Odkrili so 11 aktivistov, od tega so jih šest prijeli, pet pa jih je odšlo v partizane.[24]

Ker po Kumerdajevi izdaji na območju kranjskega okrožja v letu 1942 ni bilo vodstvenih organov političnih organizacij in ne terenskih aktivistov, so politično delo na terenu opravljali borci Kokrškega odreda, ki so v manjših skupinah ali posamezno prihajali med prebivalstvo, tudi na šenčursko območje. Po poročilu PK KPS za Gorenjsko z dne 17. julija 1942 so bili tedaj na območju Šenčurja in okolice samo štirje člani KP (samo Angela Sepin in Jože Golob iz Šenčurja, druga dva, Franc Režek iz Vogej in Alojz Sajovic iz Visokega, pa le kandidata za člana KP, o. p.).

Sredi junija 1942 je poslal štab Kokrškega odreda na Šenčursko območje Franca Žerovnika-Cirila iz Vogelj. Ta naj bi zlasti v Šenčurju, Vogljah, Voklem, Hrastju itd. deloval kot terenski aktivist, organiziral OF in zbiral tudi podatke o domačih sovražnikih in sodelavcih okupatorja. Toda že po dobrih dveh mesecih je zaradi številnih lokalnih vplivov in tedanjega strahovitega terorja izgubil zaupanje v končno zmago NOG in se prijavil Nemcem.[25]

Že omenjenim množičnim aretacijam aktivistov OF pa so sledila še druga nasilja. Da bi to leto za vsako ceno zatrli oborožen upor, zastrašili prebivalstvo in ga odvrnili od partizanov, so še bolj množično pričeli streljati talce, požigati vasi, izseljevati družine, ki so imele svojce v partizanih in svojce ustreljenih talcev itd. Tako so tudi na šenčurskem zaradi sodelovanja in svojcev, ki so jih imeli v partizanih, 27. januarja 1942 aretirali, nato pa selili v Nemčijo Mlakarjevo, 4. marca 1942 pa Štefetovo družino. 7. aprila in ponovno 22. julija 1942 so selili svojce partizanov v Vogljah, 9. avgusta 1942 pa zopet v Šenčurju in Srednji vasi. Skupno so selili 15 družin z več kot 50 člani, odrasle in otroke vseh starosti. Ob zadnji selitvi v Šenčurju 9. avgusta 1942 so obkolili vas in po hišah preiskovali pod pretvezo, da iščejo orožje. Ko so pri 80-letnem posestniku Janezu Moharju našli zavržen naboj za puško iz prve svetovne vojne, so ga na dvorišču ustrelili.[26]

V začetku julija 1942 se je pred aretacijo gestapa k Jerinovim na Visoko zatekel aktivist Aleksander Kump, poštni uslužbenec iz Kranja. Sredi meseca je prišel k Jerinovim na okrevanje tudi borec Kokrškega odreda, sosed Tine Kokalj. 31. julija 1942 je po nju prišel Franc Štefe-Miško, da bi ju odpeljal v bataljon, ki je tedaj taboril na Dolgih njivah, na vzhodnem delu Košute. Toda naslednji dan dopoldne so jih na Bašeljskem sedlu pod Storžičem iz zasede napadli Nemci in obsuli z rafali. Ob napadu so Kumpa ujeli, Kokalj pa se je poskušal rešiti z begom, vendar si je pri tem zlomil nogo in Nemci so ga prijeli. Kokalj je novembra 1943 umrl v taborišču Gussen, pa tudi Kump taborišča ni preživel.

2. avgusta 1942 so na Visokem, v Hotemažah in Olševku aretirali zaradi sodelovanja s partizani in OF štiri družine z 19 člani, še več pa v Kranju. Med aretiranimi je bilo pet članov Jeri-

nove družine z Visokega, med njimi tudi oče Miha, star 87 let, ki je še isto leto v taborišču umrl.

4. avgusta 1942 so Nemci nameravali na Visokem aretirati aktivista OF Janeza Karuna. Da bi se pred aretacijo rešil, je zbežal iz hiše, vendar so ga na begu ustrelili. Njegovo mater in ženo z otroki so Nemci še isto uro odpeljali in selili v taborišče v Nemčijo.[27]

5. oktobra 1942 so šenčurski žandarji v gozdu ob poti Šenčur-Milje napadli pet borcev 2. bataljona Kokrškega odreda in pri tem ubili brata Jožeta in Vinka Kravcarja iz Pristave pri Tržiču in Avgusta Bernika iz Ljubljane. Četrtega, Jožeta Laznika-Slavčka iz Stranske vasi pri Ljubljani, so hudo ranjenega zajeli. Le petemu, domačinu Janezu Kristancu iz Vogelj, je uspelo uiti.

Borce je tega dne ujelo jutro na poti iz Vogljanske gmajne pod Storžič, še preden so prebredli Kokro, zato so dan prebili v gozdu pred vasjo Milje. Tu jih je pri nabiranju gob opazila domačinka Angela Kozelj in to povedala posestniku Francu Vrečku iz Visokega, ki ga je takoj za tem srečala v gozdu, na Vrečkovo opozorilo pa še šenčurskemu žandarju, Slovencu Francu Borčniku, ki je v bližini nabiral gobe. Borčnik je hitro stekel v Šenčur po žandarje, ki so napadli partizane.

Ko je 6. decembra 1942 skupina partizanov Kokrškega odreda prišla k hiši Angele Kozelj na Milje, je njen brat partizane napadel z ročnimi bombami. Te so mu dali Nemci z namenom, da se branita pred partizani.[28]

17. oktobra 1942 so Nemci v gozdu severno nad vasjo Voglje ujeli puškomitraljezca Kokrškega odreda Janka Beleharja-Smrekarja iz Šenčurja in njegovega četnega komandirja Franca Bukovca-Pepeta iz Tabora pri Žalcu, ko sta bila v posebni patrulji. Beleharja so ves teden strahotno mučili v zaporih gestapa v Kranju. 24. oktobra 1942 so ga javno obesili sredi Šenčurja (na sedanjem prostoru Doma Kokrške čete). Gestapovci so hoteli izsiliti njegovo priznanje celo s tem, da so k vešalom privedli aktivista Jožeta Sušnika in Franca Zarnika iz Šenčurja, ki sta bila z njim povezana, vendar ju ni izdal.[29]

Ponovni pričetek organiziranega političnega dela na terenu in ustanovitev rajona (okraja) Šenčur

Oktobra 1942 je štab Kokrškega odreda iz 2. bataljona poslal na politično delo na območje Šenčurja in okolice Jožeta Stružnika-Mejača iz Šenčurja. Z njegovim prihodom se je na tem območju ponovno pričelo organizirano politično delo. Kot terenski aktivist je bil Stružnik v začetku vezan na štab odreda, pozneje pa na novo ustanovljen okrožni komite KPS Kranj.

15. aprila 1943 se je Jože Stružnik-Mejač prvič sestal s sekretarjem novo ustanovljenega okrožnega komiteja KPS Kranj Antonom Nartnikom-Črnivcem in zvedel, da je dotedanje območje Šenčurja, na katerem je deloval, postalo območje novo ustanovljenega rajona Šenčur in da je imenovan za rajonskega sekretarja KPS Šenčur.

Popolnejši obseg krajev novo ustanovljenega rajona Šenčur razberemo iz zapisnika I. konference okrožnega komiteja KPS Kranj z dne 2. junija 1943, kjer je navedeno, da rajon Šenčur obsega naslednje kraje: Šenčur, Voglje, Voklo, Prebačevo, Hrastje, Čirče, Gorenje, Britof, Milje, Visoko, Hotemaže, Olševek, Luže, Štefanja gora, Češnjevek, Adergas, Velesovo, Trata, Praprotna polica in Srednja vas. V zapisniku je našteta kot kraj novega rajona tudi Kurja vas, ki pa je le vzdevek za del vasi Voglje, izpuščen pa Olševek, ki je od vsega začetka nesporno spadal v rajon Šenčur. Zaradi večje povezanosti na svoje naravno središče sta bili vasi Čirče in Gorenje v začetku septembra 1943 priključeni rajonu Kranj. Rajon Šenčur, kakršen se je izoblikoval v poletju 1943, je po nemškem popisu prebivalstva opravljenem v poletju 1941, štel 5.177 prebivalcev (v nekdanji občini Šenčur 4.512, v Štefanji gori, Češnjevku in Britofu pa 665 prebivalcev). Površina rajona je znašala okrog 5.491 ha.[30*]

Aprila 1943 so Nemci pripravljali nadaljnje vpoklice gorenjskih fantov v nemško vojsko. Borci Kokrške čete Gorenjskega odreda so v sodelovanju s sekretarjem Stružnikom pripravljali organiziran odhod teh fantov v partizane v Šenčurju, Srednji vasi, na Visokem in v Hotemažah. 29. aprila je skupina borcev v Šenčurju in Srednji vasi obiskala več teh fantov, toda v partizane je odšel samo Andrej Sajovic iz Srednje vasi. Fantje niso upali v partizane iz strahu, da bodo zaradi tega izseljeni njihovi svojci, prisilne mobilizacije pa partizani na tem območju še niso izvajali. Na Visokem in v Hotemažah pa so bile priprave za odhod v partizane celo izdane in so Nemci tod postavili borcem zasede. V eno takih zased sta to noč med Srednjo vasjo in Visokim padla borec Pavel Svetelj-Hrastič in novinec Andrej Sajovic, ko sta od skupine borcev, ki je delovala v Šenčurju in Srednji vasi, hitela na dogovorjen sestanek na Visoko. Ob napadu je bil Sajovic lažje ranjen in zbežal, Svetelj pa je bil huje in je obležal. Da ga Nemci ne bi dobili živega v roke, se je s pištolo ustrelil v glavo, vendar je ostal živ. Nemci so nato iz

** Število prebivalstva za leto 1941 za Štefanjo goro, Češnjevek in Britof je vzeto iz zadnjega predvojnega popisa prebivalstva 1931 (164+ 122+ 289), povečano za 14 %, kolikor se je v letih 1931—1941 v povprečju povečalo prebivalstvo drugih vasi nekdanje občine Šenčur. Površina istih treh vasi je izračunana po nemških podatkih iz poletja 1941 za tedanjo občino Šenčur, kjer je na enega prebivalca prišlo 1.06 ha površine.*

zasede zbežali. Ranjenega Svetelja so našli soborci in odnesli v oskrbo k aktivistu Janezu Ribnikarju v Praprotno polico.

V tem letu je iz šenčurskega rajona odšlo v partizane pet borcev, iz Šenčurja 3. maja Ciril Weingerl-Pepe, 15. avgusta Anton Remic-Albin, oktobra Alojz Vidmar-Vekoslav in 8. decembra Blaž Weingerl, iz Olševka pa maja Franc Presek-Gaber.[31]

Na prvi konferenci okrožnega komiteja KPS Kranj 2. junija 1943 je rajonski sekretar Jože Stružnik-Mejač poročal, da v rajonu deluje pet odborov OF, odbor SPŽZ in šest desetarjev narodne zaščite (v glavnem delujejo v odborih OF). Poroča tudi, da so zbrali pet pušk, pištolo, 90 nabojev in 30 RM. To je tudi prvo poročilo, ki govori o stanju terenskih organizacij v novo ustanovljenem rajonu.

Na drugi konferenci 1. in 2. avgusta 1943 je poročal, da v rajonu deluje šest članov KP, povezanih v eno organizacijo, in pet kandidatov za člane KP. Jedro organizacije KP je bilo v Šenčurju, kjer sta že od prejšnjih let delovala Angela Sepin in Jože Golob-Sandi, ki je bil tudi sekretar. Iz nekega drugega poročila Stružnika o plačevanju članarine pa je razvidno, da so to za junij 1943 plačali Nataša (Milena Gašperlin iz Šenčurja o. p.), ter Jože in Francelj, za katera pa nadrobnejši podatki niso znani.

Na drugi konferenci je Stružnik tudi poročal, da je bil v rajonu organiziran odbor ZSM, ki pa je prenehal delovati, ker so Nemci selili nekatere člane. Gre za prvi odbor ZSM, ki je bil ustanovljen v Šenčurju v začetku junija 1943, sestavljali pa so ga sekretar Ivan Kuralt-Triglav ter sestri Marija in Zofka Svetelj. Že naslednji mesec, ko so jima Nemci aretirali in ubili očeta, sta bili Marija in Zofka z materjo in drugimi člani družine izseljeni v Nemčijo.

Na poletje 1943 se je sekretarju Stružniku pri terenskem delu pridružilo več borcev Gorenjskega odreda, nekateri neposredno iz enote, drugi pa iz zdravljenja, ker so bili ranjeni. Med njimi je bil tudi Stane Gregorčič-Pik iz Vogelj, ki je postal rajonski sekretar ZKM in ZSM in prvi terenski mladinski aktivist v tem rajonu. Tako je bil zdaj zadnje dni avgusta 1943 lahko ustanovljen prvi rajonski komite KPS Šenčur v sestavi: sekretar Jože Stružnik-Mejač, namestnik sekretarja Ivan Vamberger-Fajfar, člani Stane Gregorčič-Pik, odgovoren za ZKM in ZSM, Janez Kristanc, odgovoren za SNP, Adolf Praček-Adi, odgovoren za NZ, Jan Vanek-Taras, odgovoren za SPŽZ, Jože Poličar-Tone in Janko Kermelj-Brko. Konec leta 1943 in do februarja 1944 je bil član komiteja kot ilegalec tudi Franc Sajovic-Fortuna iz Velesovega.[32] 25. septembra 1943 je delo sekretarja rajonskega komiteja prevzel Tone Hafner-Robnik iz Stražišča (Stružnik je ostal član komiteja), delo rajonskega sekretarja ZKM pa Zdravko Benedik-Tine, prav tako iz Stražišča (Gregorčič je ostal rajonski sekretar ZSM).

Novi sekretar Hafner je 5. oktobra 1943 poročal, da v rajonu deluje že pet partijskih organizacij-celic, povezanih v dva biroja s 17 člani (14 moških in tri ženske) in 12 kandidati za člane KP (moški), dva odbora ZSM, odbor SPŽZ in vaška desetina NZ. Že mesec dni prej je delovalo 12 odborov OF.[33]

Januarja 1944 je bil ustanovljen prvi rajonski odbor OF Šenčur. Sekretar odbora je postal Mirko Kavčnik-Cene iz Stražišča, ki je bil ta mesec še na partijskem tečaju v Cerknem, člani pa so bili: Franc Pavlič-Lužanc z Visokega, odgovoren za gospodarsko komisijo, Stane Mohar-Fjodo iz Vogelj, odgovoren na NZ, Milena Gašperlin-Nataša iz Šenčurja, odgovorna za SPŽZ, Ivan Kuralt-Triglav, odgovoren za mladino in Tone Hafner-Robnik. Zanimivo je, da sta bila v tem odboru samo dva ilegalca, partizana (Kavčnik in Hafner), vsi ostali pa legalci. Do takega sestava je prišlo zato, ker se je ocenjevalo, da bi delo v OF in drugih množičnih organizacijah po vaseh glede na večjo možnost gibanja itd. napredovalo uspešneje. Praksa je to mnenje zelo hitro ovrgla.

Iz poročila okrožnega odbora OF Kranj z dne 22. januarja 1944 je razvidno, da je v času ustanovitve rajonskega odbora OF Šenčur v rajonu delovalo 16 odborov ZSM, osem odborov SPŽZ, 15 desetin NZ in 16 gospodarskih komisij.

Zaradi številnih kadrovskih sprememb je bil konec februarja 1944 sestavljen že drugi rajonski komite KPS. Sekretar je postal Mirko Kavčnik-Cene, dotedanji sekretar odbora OF, Jože Stružnik-Mejač, odgovoren za agitprop, Miro Cedilnik-Mato, odgovoren za OF, Alojz Vidmar-Vekoslav, odgovoren za vojaške zadeve, in Lojze Podobnik-Švejk, ki je prišel za novega po vrsti že tretjega sekretarja ZKM iz rajona Tržič. S prihodom Lojzeta Podobnika-Švejka v rajon Šenčur je bil ustanovljen tudi prvi rajonski komite ZKM. Sekretar je postal Podobnik, člana pa Stane Gregorčič-Pik in Zdravko Benedik-Tine. V začetku marca 1944 je član komiteja postala še Pavla Kovič-Nežka iz Tacna.

Decembra 1943 in februarja 1944 sta bili v rajonu ustanovljeni dve varnostni grupi VOS, ki sta šteli 14 varnostnikov. V začetku je vodil varnostnike komandir Miro Cedilnik-Mato, za njim pa Polde Cvenkelj-Slavko. Zaradi pomanjkanja kadra rajonsko poverjeništvo VOS in krajevni poverjeniki praktično niso zaživeli, zato se VOS ni razvila na področju obveščevalne dejavnosti. Dejavnost varnostnikov se je nanašala na vojaške in sabotažne akcije, na pomoč terenskim aktivistom in vojaškim enotam pri mobilizaciji, na pomoč terenskim aktivistom pri zavarovanju večjih sestankov in mitingov, pa tudi na neposredno politično delo na terenu. Ko je bil zadnji dni aprila 1944 VOS ukinjen, je bila ustanovljena obveščevalna služba izpostave odseka za notranje zadeve. Načelnik rajonskega oddelka obveščevalne službe je postal Alojz Povše-Silvo, dotedanji politdelegat varnostnih grup, v svojem sestavu pa je imel tudi tri krajevne obveščevalce.

V začetku leta 1944 so na območju rajona Šenčur v sistemu gorenjskega kurirskega omrežja pričele delovati tudi tri kurirske postaje. Dve od teh, relejna kurirska postaja G-20 in

kurirska postaja okrožne izpostave odseka za notranje zadeve Kranj, sta delovali v Olševski gmajni in pod Krvavcem, tretja, tudi relejna kurirska postaja G-24, pa v Vogljanski gmajni.[34]

Vsestranki razmah narodnoosvobodilnega gibanja v šenčurskem rajonu

Konec leta 1943 in v prvi polovici leta 1944 se je tudi v ravninskem predelu na levi strani Kokre in Save razvilo pravo množično narodnoosvobodilno gibanje. Okupator zaradi vse večje dejavnosti NOV v Sloveniji in Jugoslaviji ter zaradi vse večjih težav na frontah, ni več mogel povsod učinkovito nastopati zoper vse širši upor ljudstva. Po poročilih VOS okrožja Kranj je okupator imel decembra 1943 v kranjskem okrožju (brez žandarmerijskih postaj Jezersko, Golnik in Podnart) 1397 mož, od tega npr. v Kranju 192 policistov z 12 tanki, štirimi oklepnimi vozili in šestimi topovi, 70 žandarjev, 23 gestapovcev, 30 raztrgancev; v Šenčurju osem žandarjev, v Cerkljah in na Brniku 14, v Preddvoru 5 itd. 2. februarja 1944 je bilo v okrožju samo 811 mož okupatorjeve policije in vojske, teden dni pozneje pa zopet 1123. Seveda se je stanje spreminjalo, zlasti kadar so za določen čas prišle na Gorenjsko večje policijske enote. Tako se je npr. na pomlad 1944 v Šenčurju ponovno nastanilo 180 nemških policistov, ki pa so se na jesen tega leta zaradi nastanka bližjih domobranskih postojank že lahko odselili.

Zaradi povečane partizanske dejavnosti na vojaškem področju in mobilizacije novih borcev na začetku leta 1944 se je ta dejavnost neverjetno povečala tudi v Šenčurskem rajonu. V obdobju januar-marec 1944 so borci manjših enot Gorenjskega odreda in varnostniki VOS rajona Šenčur med Šenčurjem in Brnikom šestkrat pretrgali telefonsko zvezo med Kranjem in Kamnikom. V teh akcijah so požagali skupno več kot 150 telefonskih drogov in uničili po več kilometrov telefonskega kabla. Eno takšnih so izvedli tudi med Šenčurjem in Cerkljami. Zažgali in uničili so tri avtobuse in tovornjak ter večkrat napadli nemška policijska vozila in žandarmerijske patrulje. Tako so 15. januarja 1944 borci 3. Kranjske čete GO na Štefanji gori napadli žandarmerijsko patruljo iz Cerkelj, ki je stikala za partizani, ubili komandirja žandarmerijske postaje v Cerkljah in še enega žandarja, enega pa ranili. Zaplenili so brzostrelko, puško, pištolo in pet bomb. 20. januarja 1944 so varnostniki VOS na cesti med Šenčurjem in Visokim sredi dneva napadli šenčursko žandarmerijsko patruljo, ki je pred tem stikala za partizani v zgornjih vaseh rajona Šenčur. Ubili so tri žandarje, med njimi Slovenca Franca Borčnika, ki je oktobra 1942 sodeloval v napadu na skupino borcev Kokrškega odreda pri Miljah, enega pa ranili. Zaplenili so dve brzostrelki, puško, tri pištole in devet bomb.

24. januarja 1944 ob 13. uri so Nemci v znak maščevanja zaradi napada na žandarmerijsko patruljo iz Šenčurja in drugih partizanskih akcij pripeljali iz begunjskih zaporov 40 zapornikov in jih v Šenčurju, ob cesti proti Visokem, ustrelili kot talce. Ustreljene talce so nato naložili na tovornjak in odpeljali v Begunje, kjer so jih pokopali.[35]

3. aprila 1944 so varnostniki VOS v Britofu pri Kranju požgali hišo Janeza Bučana, ki se je z družino že v začetku okupacije umaknil v Ljubljano, potem pa sta se v njej naselili dve družini kranjskih raztrgancev. Pred vselitvijo so raztrganci s puškami streljali v hišo, da bi ugotovili, če stene prenesejo morebitni partizanski napad. Da bi se terenski aktivisti in drugi partizani, ki so stalno prihajali v vas, zavarovali pred zasledovanjem in da se v hiši ne bi nastanila celo policija, so obema družinama določili rok za izselitev in hišo požgali. Že naslednje jutro so v vas pridrveli kranjski gestapovci in raztrganci in se za partizansko dejanje maščevali sosednji aktivistki Ani Kmet-Ruži. Izropali so ji hišo, tudi pohištvo, in hišo požgali. Kmetovo so hudo pretepli, nato pa s hčerko odpeljali v Kranj in v Begunje, kjer so jo obsodili na šest let zapora, nato pa poslali v taborišče v Nemčijo. V vasi so aretirali še Jožeta Čimžarja, Jožeta Koširja, Tončka Pičmana in Karla Prušnika ter še nekaj moških v sosednji vasi Orehovlje in Predoslje. Večino so odpeljali v Nemčijo, kjer so morali čistiti ruševine v bombadiranih mestih.

V hiši Ane Kmet-Ruže je bil od novembra 1943 do konec februarja 1944 sedež okrožnega komiteja KPS Kranj pod vodstvom Pavla Kavčiča-Mihe, v tej hiši so imeli terenski aktivisti in vosovci svojo zanesljivo postojanko vse do večera pred požigom.[36]

V maju in juniju 1944, ko so se pod Krvavcem in nižje v ravnini pojavile tudi močnejše enote Gorenjskega odreda in Prešernove brigade, so partizani poskušali uničiti celo nekaj bližnjih sovražnih postojank. V maju so načrtovali, da bi v Cerkljah takoj po ustanovitvi napadli domobransko postojanko, sredi junija pa nemško posadko v gradu Strmol in žandarmerijsko postajo na Zg. Brniku. Vsi ti načrti in tudi poskusi pa niso bili uspešni, ker so bile partizanske enote le prešibke in preslabo oborožene za uničevanje zgradb, posebno še utrjenih.

20. februarja 1944 so borci 2. bataljona Prešernove brigade izvedli mobilizacijo v Vogljah, Voklem, Prebačevem in Hrastju, odkoder je to noč odšlo v partizane 24 borcev. Pri mobilizaciji so sodelovali terenski aktivisti in varnostniki VOS, ki so bataljonu pomagali kot vodiči, v naslednjih dneh pa tudi pri prehodu bataljona z mobiliziranci čez Savo na smledniškem mostu.

3. marca 1944 so terenski aktivisti, varnostniki VOS in kurirji izvedli mobilizacijo v severnem delu rajona v Velesovem,

Adergasu, Češnjevku in na Trati, 8. marca pa še na Visokem, Lužah, v Hotemažah in Olševku. Ob teh mobilizacijah je po poprejšnjem dogovoru ostalo na terenskem delu v rajonu več aktivistov OF, trije so postali tudi člani rajonskih vodstev političnih organizacij.

12. aprila 1944 je kombinirana enota 2. bataljona in 1. bataljona Gorenjskega odreda, ki je prišel v pomoč čez Savo, v sodelovanju s terenskimi aktivisti in varnostniki VOS izvedla že dolgo pripravljeno mobilizacijo v Šenčurju. Policija je bila to pot namreč na pohodu za partizani, zato je v vasi ostala le žandarmerija in manjša posadka policije. Partizani so se dobro pripravili za to akcijo tudi zato, ker kraj ni daleč od Kranja, tam pa je bila močna okupatorjeva sila. Med Šenčurjem in Kranjem so minirali cesto, v vasi pa okrog žandarmerije in policije postavili mitraljeze. Tako so lahko partizani zasedli vas za več ur. Med tem so žandarji poskušali priti iz postojanke, toda s križnim ognjem mitraljezov so bili zavrnjeni. In ko je po spopadu odšla v pomoč policija iz Kranja s petimi avtobusi, sta prva dva, ki sta zavozila na položene mine, zletela s ceste. To noč so partizani v Šenčurju mobilizirali 24 vaščanov, za slovo pa v vasi zapeli tudi nekaj partizanskih pesmi.

Naslednji večer je enota 1. bataljona izvedla novo mobilizacijo še v Vogljah. 14. aprila sredi dneva pa je pred odhodom nazaj čez Savo pri Trbojah napadla nemško policijsko spremstvo avtobusa in ubila tri policiste, dva pa ranila. Ob jurišu na preostale policiste sta padla komandant bataljona Jože Fajfar-Tomaž in mitraljezec Šandor.

15. aprila 1944 je bila mobilizacija tudi v Praprotni Polici. Mobiliziranih je bilo 11 vaščanov, vendar so bili štirje zaradi nesposobnosti takoj odpuščeni. Tudi tu je bila mobilizacija dogovorjena z nekaterimi vaščani-aktivisti.

16. aprila 1944 je odšla v partizane aktivistka in kurirka rajonskega političnega vodstva Marija Stružnik-Mira iz Srednje vasi in postala članica rajonskega odbora OF, odgovorna za SPZŽ, 24. aprila pa tri mladinke iz Vogelj. Vse tri so bile že v poletju 1943 članice prvega odbora ZSM v Vogljah, od jeseni 1944 pa članice aktiva ZKM. Te so bile Marica Oselj-Zinka, ki je postala članica rajonskega odbora OF, odgovorna za ZSM, toda je že ob prvi hajki 3. maja padla v gozdu za Olševkom, njena sestra Francka-Darinka in Julka Pušavec-Breda, ki sta v rajonu postali mladinski terenski aktivistki.

19. maja 1944 je enota Prešernove brigade, ki je v tem času že drugič prišla na to stran Save, mobilizirala 33 vaščanov v Britofu in Gorenjah.

23. maja 1944 je bila mobilizacija tudi v Srednji vasi pri Šenčurju in v partizane je odšlo 11 vaščanov.

Skupno je tako v rajonu Šenčur samo v obdobju februar-maj 1944 odšlo v partizane več kot 120 novih borcev. Razen že omenjenih aktivistov, ki so ostali na terenskem delu v rajonu, so vsi drugi odšli čez Savo v Prešernovo brigado ali naprej na Primorsko.[37]

V zvezi z mobilizacijo v Praprotni polici 15. aprila 1944 in tragedije, ki se je zgodila naslednji dan, je potrebno povedati nekaj več:

V Praprotni polici se je pri Janezu Ribnikarju in tudi pri nekaterih drugih že čez poletje in jeseni 1943 pogosto zadrževal sekretar Jože Stružnik-Mejač in seveda tudi drugi partizani. Konec leta 1943 je vodstvo rajonskega komiteja KPS Šenčur odločilo, da si v tej vasi zgradi (zlasti čez zimo) zanesljivejšo postojanko — sedež rajonskega komiteja. V dogovoru s posestnikom Jožetom Jerebom-Stankom, p. d. Slemcem, ki je bil aktiven delavec OF in član Partije, so tako postojanko pripravili pod njegovim skednjem. Tam so odkopali staro zasuto klet, napravili skriven vhod iz skednja, za razsvetljavo in gretje pa po zemlji napeljali električni kabel. Tako zgrajena postojanka je bila zelo dobro prikrita, še toliko bolj, ker je bila javka za pošto in sestajanje z drugimi terenskimi aktivisti in partizani pri Janezu Ribnikarju in ne pri Jerebu. V postojanki sta se najprej zadrževala Tone Hafner-Robnik in Jože Stružnik-Mejač, pozneje pa še Mirko Kavčič-Cene, za njo pa sta poleg navedenih treh vedela samo še Jože Jereb in Janez Ribnikar. Postojanka je bila glede na lokacijo na izredno primernem kraju, če upoštevamo, da je bila Praprotna polica partizanom zelo lahko dostopna, da je v vasi delovala močna organizacija OF in tudi drugi vaščani so bili do tedaj složni itn.

Zaradi te postojanke so v Praprotni polici dlje časa odlagali tudi mobilizacijo, da vas zaradi partizanov-domačinov ne bi postala preveč sumljiva. Po drugi strani pa je mobilizacijo vse bolj zahteval tudi Jereb, ki je svoj odhod v partizane, kjer naj bi postal član okrožnega odbora OF Kranj in načelnik okrožne gospodarske komisije, vezal na odhod vseh vaščanov in ne samo njega. Tako je končno prišlo do mobilizacije tudi v tej vasi.

Naslednji dan, 16. aprila 1944 okrog 14. ure, so na ogled in poizvedovanje v Praprotno polico prišli šenčurski žandarji. Ko so šli po poti mimo Jerebovega skednja, naj bi v njem opazili neznanca. Obkrožili so skedenj in neznanca pozivali, da pride ven. Zatem so v skedenj pričeli metati bombe in v bunkerju pod skednjem ubili sekretarja rajonskega komiteja KPS Šenčur Mirka Kavčnika-Ceneta in člana rajonskega komiteja KPS Šenčur Jožeta Stružnika-Mejača. Ob napadu se je skedenj vžgal, zaradi močnega vetra pa se je ogenj razširil še na nekaj drugih poslopij. Zgoreli sta še stanovanjski hiši z gospodarskim poslopjem Jožeta Jereba in Andrejca ter gospodarska poslopja pri Štempiharju, Tončku in Markovcu. Nemci so v vas takoj poklicali še šenčursko policijo in gasilce. Obkolili so vas, gasilci pa so morali najprej pogasiti ogenj v skednju, da so v njem lahko prekopali pogorišče. Iz bunkerja oz. nekdanje kleti pogorišča so potegnili trupli obeh partizanov in nato prisotne gasilce spraševali, če ju kdo pozna. Kljub temu, da so Stružnikovo truplo gasilci prepoznali, tega Nemcem niso hoteli povedati. Za njima so iz bunkerja privlekli še nekaj pisarniškega papirja in drugih predmetov. Ko so policisti kopali še naprej, je

v bunkerju eksplodirala bomba in enega policista ubila ali pa huje poškodovala. Oba mrtva partizana so odpeljali v gasilski dom Šenčur, naslednji dan pa so ju po ukazu morali domačini pokopati za Beleharjevim kozolcem, kjer je bil pokopan že Janko Belehar.

Med napadom so bili na daljšem zdravljenju v Praprotni polici v dveh hišah tudi trije ranjeni partizani. Anton Remic-Albin iz Šenčurja je bil v Matjonovem skednju, in ko je opazil, da iz šenčurske smeri v vas prihaja nemška patrulja, se je še pravočasno umaknil v svoje skrivališče v skedenj. Pozneje so policisti ob skednju imeli celo zasedo. Vsi trije ranjenci so ostali v vasi do večera, ko so jih vaščani odpravili iz vasi. Naslednji dan so se Nemci vrnili in v vasi delali hišne preiskave, toda brez uspeha.

O vzroku, kako je prišlo do odkritja postojanke pod Jerebovim skednjem, je bilo slišati že več inačic, med drugim tudi dokaj natančna, nekega Pavleta v Cerkljanskem zborniku, ki pa ni bila nikdar podrobneje osvetljena oz. dokazana[38]

Spomladi 1944 se je močno razvila tudi množična politična dejavnost med prebivalstvom.

22. februarja je enota 2. bataljona Gorenjskega odreda v sodelovanju s terenskimi aktivisti in varnostniki VOS priredila partizanski miting v Olševku. To je bila prva prireditev te vrste v rajonu Šenčur in je imela velik politični odmev.

Podobno dejavnost so izvajali tudi drugod, kar najbolj zgovorno priča naslednje poročilo okrajnega komiteja KPS Šenčur za čas od 20. aprila do 29. junija 1944:

30. aprila ob 16. uri je bil miting pred cerkvijo v Adergasu. Udeležilo se ga je okrog 400 ljudi (tudi iz drugih krajev, o. p.), trajal je dve uri, program pa je vseboval 15 točk z govori, recitacijami in petjem.

12. maja zvečer je bil miting v šoli v Voklem, katerega se je udeležilo okrog 150 vaščanov. Oba mitinga so izvedli terenski aktivisti in enota 2. bataljona Gorenjskega odreda.

22. maja je bil miting v Vogljah. Udeležilo se ga je okrog 60 vaščanov. Miting so organizirali terenski aktivisti, na njem pa so nastopali člana pokrajinskega odbora OF za Gorenjsko Franc Perovšek in Angelca Mahnič, politkomisar 2. brigade VDV Franc Pokovec-Poki, Lojze Podobnik-Švejk, Pavla Kovič-Nežka. S svojo točko je nastopila tudi mladinka, legalka Mimi Sešek-Metka iz Tacna, ki je v šenčurski rajon prihajala na sestanke k mladinskim aktivistom. Metka je nastopila tudi na mitingu v Adergasu (o. p.). Četrti miting je bil junija 1944 v Trbojah, organizirala pa ga je enota 2. bataljona Gorenjskega odreda ob pomoči terenskih aktivistov iz Šenčurja.

V tem času so terenski aktivisti okraja Šenčur organizirali tudi tri množične politične sestanke vaščanov*. Na dveh takih sestankih, ki sta bila v isti vasi, je bilo prvič 24 vaščanov, govorila sta člana rajonskega komiteja KPS Šenčur Janko Kermelj-Brko iz Reteč pri Škofji Loki in Alojz Pohar-Gregor; na drugem, kjer je bilo 21 vaščanov, pa sta govorila član okrožnega komiteja KPS Kranj Iztok Žagar in član okrožnega odbora OF Kranj Jože Jereb-Stanko iz Praprotne police. Na tretjem sestanku v drugi vasi, kjer je bilo 40—50 vaščanov, sta govorila Janko Kermelj-Brko in Janez Murnik-Nace.

Isto poročilo tudi navaja, da je bilo prvega maja 1944 v rajonu Šenčur zakurjenih osem kresov, izobešene tri slovenske zastave s peterokrako zvezdo, v devetih vaseh opravljene trosilne akcije, med Kranjem in Preddvorom pa požaganih 13 telefonskih drogov. Poročilo še navaja, da so bile v tem obdobju trosilne akcije tedensko v treh do štirih vaseh okraja in da so bili letaki raztroseni in nalepljeni tudi v Šenčurju, kjer je bil sedež žandarmerijske postaje in policije.[39]

14. junija 1944 je bila še ena večjih partizanskih akcij. Minerci 3. čete 5. bataljona VDV so v Hotemažah na dveh krajih minirali cesto Kranj—Preddvor. Na prvo mino je iz smeri Kranja naletel oklepni avtomobil za prevoz moštva. Avtomobil je bil povsem uničen, v njem pa mrtvih in ranjenih okrog 20 policistov. Na kraj eksplozije je pripeljal še osebni avtomobil iz Preddvora, ki je naletel na drugo mino. Avtomobil je zletel s ceste, v njem pa so bili ranjeni trije oficirji.[40]

Ker rajonski odbor OF, sestavljen iz legalcev, ni zaživel, so sredi marca 1944 na sestanku v šoli v Adergasu sestavili nov rajonski odbor iz ilegalcev. To so sedaj lahko storili, ker je ob mobilizaciji na terenu ostalo več aktivistov. Drugi rajonski odbor so sestavljali: sekretar Jože Stružnik-Mejač, Alojz Vidmar-Vekoslav, Franc Pavlič-Lužanc, Jakob Gašperlin-Slavček iz Luž, oba prišla v partizane 8. marca ob mobilizaciji, za ostala dva člana pa so predvideli že omenjeno Marijo Stružnik-Miro iz Srednje vasi in Marico Oselj-Zinko iz Vogelj. Ustanovljena je bila tudi rajonska gospodarska komisija, ki jo je še naprej vodil Pavlič.

V aprilu 1944 so se dotedanji rajoni na Gorenjskem preimenovali v okraje, zato naprej govorimo o okrajih, okrajnih odborih itd.

V aprilu in maju so v odboru OF nastale nove spremembe. Dva člana (Stružnik, Oseljeva) sta padla, trije (Vidmar, Gašperlin in Stružnikova) pa so odšli v druge enote. Prišel je novi sekretar in v juniju 1944 je bil sestavljen že tretji okrajni odbor OF Šenčur, in sicer v sestavi: sekretar Ivan Filipovič-Miloš iz Kranja, prišel iz sosednjega okraja Naklo, Janko Kermelj-Brko, odgovoren za agitprop, Franc Pavlič-Lužanc, odgovoren za GK, Alojz Sajovic-Kokra, odgovoren za NZ, Janez Kristanc odgovoren za SNP, kot legalec pa je bil nekaj časa član odbora tudi Janez Sajovic-Čolniček iz Srednje vasi, tekstilni delavec, katerega pa so domobranci 11. junija aretirali in Nemci 31. julija 1944 v Begunjah ustrelili.

V tem času je bila sestavljena tudi nova gospodarska komisija (trije člani so med tem padli, dva pa dezertirala), ki jo je še naprej vodil Pavlič, člani pa so bili Stane Mohar-Fjodo,

** Imena vasi, v katerih so bili množični politični sestanki, so v poročilu tedanjega odbora OF Šenčur šifrirana, zato vasi niso znane.*

Vinko Stružnik-Sekular iz Tupalič in Jože Sekne-Koren iz Srednje vasi pri Šenčurju.

Junija 1944 je bil sestavljen tretji okrajni komite. Novi člani so postali: sekretar že omenjeni Ivan Filipovič-Miloš, Janko Kermelj-Brko, Janez Kristanc, Alojz Sajovic-Kokra, na novo pa še Alojz Pohar-Gregor, ki je prišel v okraj Šenčur z jeseniškega okrožja, in Slavka Kalan-Jelena iz Kranja.

Sredi maja 1944 je bilo zaradi odhoda večine članov sestavljeno tudi novo, že drugo mladinsko vodstvo. Sekretar okrajnega komiteja SKOJ (ZKM se je preimenovala nazaj v SKOJ) je postala Slavka Kalan-Jelena, Stane Gregorčič-Pik je kot član komiteja ponovno odgovarjal za delo ZSM, novi članici pa sta postali Francka Oselj-Darinka in Julka Pušavec-Breda.

S kakšno močjo in širino zaživi terensko delo v vaseh okraja Šenčur, nam zgovorno pove zapisnik seje okrožnega komiteja KPS Kranj z dne 31. aprila 1944, na kateri obravnavajo politično situacijo in dejavnost organizacij v okraju Šenčur po stanju v marcu 1944:

»Skoraj vsak dan v kakšni vasi nastane nov odbor OF. Ljudje vsak dan bolj sprejemajo narodnoosvobodilno gibanje in obsojajo belogardiste in njihovo početje. Bele in plave garde kot javne organizacije ni, obstojajo pa posamezni sodelavci, ki vrše propagando. Na moralo prebivalstva pa zelo kvarno vplivajo dezertacije nekaterih borcev, zlasti iz 2. bataljona Gorenjskega odreda, ki nato razširjajo lažne in sovražne vesti o NOV. V kratkem prične delovati samostojna okrajna tehnika (to so nameravali postaviti v nekdanjem samostanu v Adergasu, vendar zamisli niso uresničili, o. p.). V okraju Šenčur sedaj deluje devet partijskih organizacij, od tega jih pet sestavljajo legalci, druge pa ilegalci. V petih organizacijah legalcev je pred mobilizacijo delovalo 35 članov Partije (ob mobilizaciji jih je šest odšlo v partizane), nadalje deluje pet odborov OF, devet gospodarskih komisij (nekatere dotedanje odbore OF so reorganizirali in več članov vključili v gospodarske komisije), šest odborov SPŽZ, 14 aktivov ZKM s 58 člani in 38 odborov ZSM.«

Iz zapisnika seje okrožnega odbora OF Kranj od 27. junija 1944 je med drugim razvidno, da je v tem mesecu v okraju delovalo že 12 odborov OF.

Kako velika in organizirana je bila dejavnost mladine v tem obdobju, nam zgovorno priča še eno redko ohranjenih poročil okrožnega komiteja SKOJ Kranj z dne 21. avgusta 1944:

»V okraju Šenčur je v ZSMS organiziranih 128 mladincev, povezanih v devetih odborih in v SKOJ 72 mladincev, povezanih v 18 skupin (ali aktivov). V pionirsko organizacijo je vključenih 24 pionirjev, organiziranih v dveh vodih. V celoti je v okraju organizirane 30 % mladine. Mladina je precej delovna, vendar ji je delo skrajno otežkočeno zaradi stalnega zasledovanja in težkega dostopa do terenskih aktivistov . . . Zaprli so tudi več mladink, od teh tri legalke, članice okrajnega komiteja SKOJ. S tem okrajem so pogosto prekinjene zveze, tako da le redkoma dobivamo poročila.«

Na prehodu v zgodnje poletje 1944 je bilo kranjskemu okrožju oz. okraju Šenčur priključen del nižinskega območja občine Cerklje, ki je dotedaj spadal v kamniško okrožje oz. v komendsko-cerkljanski okraj, in sicer: Cerklje, Dvorje, Grad, Vasca, Brnik, Vopovlje in Pšenična polica. Priključitev se prvič omenja na seji okrožnega odbora OF Kranj 27. junija 1944.[41]

Narodnoosvobodilno gibanje v okraju Šenčur je bilo od koncem leta 1943 in do poletja 1944 resnično zelo razgibano in v največjem razmahu. Potem ko so partizani opravili z nekaj nemškimi žandarmerijskimi patruljami in so svojo prisotnost na tem in sosednjih območjih kazali tudi v številnih drugih akcijah, je narodnoosvobodilno gibanje prodrlo v vsako vas okraja. Seveda pa se je v tem obdobju kazala tudi vse večja nemoč okupatorja. Tako npr. policije, ki je bila spomladi 1944 nastanjena v Šenčurju, skoraj niso uspeli uporabljati za boj proti partizanom na tem območju, temveč predvsem drugje, kjer je bila moč partizanov še večja. Kako bi sicer Nemci trpeli npr. 1. bataljon Gorenjskega odreda, ki je februarja 1944 prišel čez Savo in štirinajst dni noč za nočjo mobiliziral v ravninskih vaseh vzhodno od Kranja in vse do Skaručne in Gamelj, imel pri sebi številne neoborožene mobilizirance, nato pa z njimi prešel smledniški most in obširno Sorško polje v zaledje škofjeloških hribov. Ali miting v Trbojah, kjer so se v juniju 1944 borci Gorenjskega odreda in terenski aktivisti okraja Šenčur zadrževali v vasi vse od osme ure zjutraj do poznih večernih ur, pa vendar ni bilo nobenega poskusa Nemcev, da bi prodrli v vas od katerekoli strani. Številni terenski aktivisti, kurirji in varnostniki VOS ter partizani drugih enot so se kar naprej pojavljali po vaseh, za svoj kraj zadrževanj (sedeže) pa so imeli v severnem predelu okraja Olševsko gmajno, v južnem pa Vogljansko. V teh dveh predelih so se v tem času zadrževala vsa vodstva okrajnih političnih organizacij, kurirske postaje, čez zimo 1943/44 pa za vasjo Olševek tudi okrožna komisija VOS Kranj, spomladi 1944 okrajno poverjeništvo VOS oz. okrajni oddelek OS Kranj. V Olševku je okrožna komisija VOS imela nekaj časa za vožnje v ravnini in za akcije celo osebni avtomobil in motorno kolo. V Olševku in Vogljah več kot pol leta zaporedoma ni bilo noči brez partizanov, neredko pa so se v teh dveh vaseh zadrževali celo sredi dneva. V te dve vasi so prihajali na zveze k terenskim aktivistom in drugim partizanom tudi številni aktivisti OF iz Kranja in ravninskih vasi, pa vendar ni prišlo do izdajstva. V obeh vaseh so bile tudi zelo močne organizacije OF, SPŽZ, ZSM, GK itd. Partizani so Olševek z Olševsko gmajno in Voglje z Vogljansko gmajno upravičeno nazivali kar z olševsko in vogljansko partizansko republiko. Tudi posamezniki, ki sicer niso bili naklonjeni partizanom, zaradi vse večje moči narodnoosvobodilnega gibanja, niso poskušali z odkritim nasprotnim delovanjem in izdajstvom. Takšno stanje pa bi obstojalo še naprej, če v tem času, po skoraj dveh letih, ne bi prišlo do ponovnega organiziranja bele garde oz. domobranstva, za katerega so se tedaj ogreli tudi Nemci, ki so v domo-

brancih videli nadomestilo za njihovo vojaško silo in moč v boju proti vse bolj množičnemu in vse močnejšemu narodnoosvobodilnemu gibanju.

V službi okupatorja

Okupatorjevemu nasilju in njegovi veliki vojaški premoči v letu 1942 na Gorenjskem so se od tega opogumljeni pridružili še domači izdajalci. To so bili tisti, ki so izdajali partizane in aktiviste OF zaradi denarja, zaslepljenosti ali prestrašenosti od nacističnih ukrepov in propagande in pa tisti, ki so se v najtežjih trenutkih našega naroda povsem zavestno in organizirano povezali z okupatorjem zaradi svojih ozkih političnih in strankarskih interesov. Prav zadnji so bili že v prejšnji Jugoslaviji znani klerikalni politikanti, zbrani okrog Janeza Brodarja iz Hrastja pri Šenčurju. Seveda ne po naključju. Brodar je bil že pred vojno vodilna osebnost klerikalne stranke in režima in eden najzvestejših Koroščevih sodelavcev, ne samo v domači občini Šenčur, temveč na Gorenjskem. Bil je večkratni poslanec, senator, banski svetnik pri dr. Natlačenu, predsednik Kmečke zveze Slovenije in član njihovega glasila Orača itd., pa med vsemi tudi najbolj pohlepen po oblasti. Brodarju se tudi sedaj niso pridružili le nekateri domačini v občini (kot bivši župan in predsednik stranke JRZ v kranjskem okraju Anton Umnik iz Šenčurja in vidnejši pristaš Janez Ferjan iz Olševka), temveč tudi od drugod, npr. kranjski živinozdravnik dr. Vinko Bedenk, veletrgovca in politika brata Vitko in Lojze Mejač iz Komende, Rado Hribar iz gradu Strmol pri Cerkljah in še drugi. Ti so pod vplivom Brodarja ob povečanih nemških ukrepih sedaj hoteli z notranjim razkrajanjem partizanskih vrst in organiziranjem pobegov razbiti partizanske enote, obenem pa v sodelovanju z gestapom organizirati prve vojaške oddelke, sestavljene iz domačinov, za boj proti narodnoosvobodilnemu gibanju. Toda namere domače reakcije o organiziranju bele garde in bratomorne vojne so partizani tedaj odločno preprečili. Kaznovali so dr. Vinka Bedenka, Antona Umnika, Janeza Ferjana, nato pa še oba brata Mejača, Hribarja in opekarnarja Alojza Zabreta iz Bobovka. Kaznovati so nameravali tudi pobudnika in organizatorja, vodjo Janeza Brodarja, toda 6. septembra 1942 mu je pred kaznijo uspelo pobegniti iz hiše, se zateči v Kranj, nato pa na še bolj varno mesto, na Dunaj. S tem in še z nekaterimi drugimi ukrepi je bil prvi poskus organiziranja bele garde na šenčurskem in Gorenjskem preprečen.

Zaradi teh partizanskih udarcev skoraj dve leti niso več imeli moči in poguma pričeti s ponovnim organiziranjem bratomorne vojne. To »praznino« so po kapitulaciji Italije spoznali slovenski reakcionarni voditelji v Ljubljani in ob pomoči Nemcev, ki so spričo vse večje nemoči na frontah in proti NOVJ uvideli koristnost take pomoči, pričeli ustanavljati domobranske enote tudi na Gorenjskem. Tako so v začetku leta 1944 na Gorenjsko pričeli prihajati organizatorji domobranstva, iz Ljubljane, Nemci pa domobrancem na Gorenjskem dajati orožje in drugo opremo in jih (drugače v Ljubljani) tu podredili okrožnim izpostavam gestapa. Najprej so jih imenovali Gorenjska samozaščita, pozneje Gorenjsko domobranstvo, postali pa so navadna nemška pomožna policija za razkrivanje in zatiranje narodnoosvobodilnega gibanja. Nemcem so nadomeščali že vse bolj oslabljeno vojaško moč in namesto njih krvaveli v boju s partizani.

Zdaj je bilo na Gorenjskem treba najti še »domačega« vodjo, to pa je bil prav Janez Brodar. Na prigovarjanje predstavnikov osrednjega slovenskega reakcionarnega vodstva v Ljubljani se je Brodar po dogovoru z vodstvom gestapa na Bledu v letu 1944 z Dunaja vrnil v Kranj. Poiskal je sebi primerne nekdanje sodelavce, ustanovil pokrajinski odbor bele garde za Gorenjsko in bil predsednik tega odbora do konca vojne. Tako je organizacija domobranstva na Gorenjskem stekla spomladi 1944. Več o prvih poskusih organiziranja bele garde na Gorenjskem v letu 1942, nastanku domobranstva na Gorenjskem v letu 1944, razmerah pod Krvavcem in o poskusu sodelovanja Brodarjevih domobrancev s četniki, ki so oktobra 1944 prišli na Gorenjsko v okolico Zaloga in Cerkelj, je v knjigi I. Jana: Kokrški odred I, str. 349—374, in Kokrški odred II, str. 100—114, 174—175 in 456—484.)

Prve domobranske postojanke

Takoj po ustanovitvi prvih dveh domobranskih postojank v Škofji Loki in Kranju marca oz. aprila 1944 so nove postojanke pričele nastajati tudi na levi strani Save v ravnini med Kranjem in Kamnikom, v nekdanji Brodarjevi »trdnjavi«. Zanimivo je, da je že tretja postojanka nastala 17. maja 1944 prav v Cerkljah, to je neposredno pod Krvavcem, kjer so blokirali najbolj naravno izhodišče partizanov za delovanje v ravnini. Tudi sicer so bile Cerklje z bližnjo okolico izbrane prav na črti, ki je v vojaškem pogledu ločevala gorenjske od štajerskih partizanskih vojaških enot.

Prvi organizatorji domobranstva v Cerkljah so bili brivski mojster in pred vojno vnet član katoliške akcije v Cerkljah Stane Osenar, soboslikarski in pleskarski mojster in predvojni vidnejši pristaš SLS in JRZ Jernej Vombergar iz Cerkelj, pred-

vojni klerikalni župan v Cerkljah, kmet in trgovec s kmetijskimi pridelki Franc Slemc iz Zg. Brnika, starejši kmečki sin Franc Šimenc iz Zg. Brnika, krojaški mojster in cerkovnik Janez Lužovec iz Zg. Brnika, nekdanji vodilni član katoliške akcije v Cerkljah Lovro Ilija, njegova brata Tone in Andrej iz Kraljeve družine iz Sp. Brnika in nekateri drugi. Seveda sta pobuda in pomoč za organiziranje domobranstva prihajali iz tedanje ljubljanske pokrajine po skrivnih kanalih, ki sta jih že pred tem vzpostavila nekdanji cerkljanski kaplan Jože Cvelbar in nekdanji kranjski dekan Matija Škerbec, oba nadvse goreča organizatorja bele garde v ljubljanski pokrajini. Cvelbar se je eden redkih duhovnikov, ki so jih Nemci izgnali, leta 1944 vrnil v Cerklje kot domobranski kurat in oborožen, Škerbec pa je med drugim prišel na sestanek v Cerklje komaj nekaj tednov pred ustanovitvijo domobranske postojanke. Svoje niti v teh krajih pa je spletal tudi nekdanji študent teologije in prava, novinar pri Škerbčevem tedniku Gorenjec v Kranju in prav tako klerikalnem dnevniku Slovenski dom v Ljubljani Lojze Ilija, brat že omenjenih Ilijev. Po teh kanalih so iz Ljubljane pošiljali tudi domobranski tisk.

V začetku leta 1944 so z območja Cerkelj in okolice pričeli skrivoma izginjati nekateri domačini. O teh so razširili govorico, da so odšli na delo na Koroško, v resnici pa so po skrivnih zvezah odšli v posebno bazo ljubljanskih domobrancev v Suhi dol nad Poljansko dolino in se po nekaj mesecih kot jedro preizkušenih domobrancev vrnili v novo ustanovljeno postojanko v Cerklje. V pripravah v Suhem dolu sta bila med drugim tudi že omenjena Franc Šimenc in Janez Lužovec iz Brnika.

Prvi poveljnik domobranske postojanek v Cerkljah je bil Franc Erpič, ki je prišel iz domobranske postojanke v Kranju. Drugi je bil Arnolf Kömetter, zagrizen nacist, ki se je jeseni 1941 iz Avstrije priselil na zaplenjeno Hočevarjevo kmetijo na Zg. Brniku, tretji Jože Dobnikar, p. d. Kobovsev iz Zg. Brnika, eden prvih in najbolj znanih raztrgancev v Kranju. Od oktobra 1944 naprej je bil poveljnik Stane Osenar, njegov namestnik pa Janez Marko iz Zg. Brnika.

Cerkljanska postojanka, ki je bila vseskozi najmočnejša in žarišče vse okoliške domobranske dejavnosti, je že ob ustanovitvi štela 40 mož, v začetku leta 1945 pa 114 mož, od tega nad 85 % domačinov iz občine Cerklje. Iz te postojanke je julija 1944 nastala nova postojanka v Lahovčah, ki je štela 60 mož, namestnik poveljnika pa je bil že omenjeni kmet Tone Ilija iz Brnika.[42]

Na območju tedanjega šenčurskega okraja so se prvi domobranci pojavili v Voklem, Prebačevem in Hrastju. Iz teh vasi so aprila, maja in junija 1944 odšli k domobrancem: iz Voklega brata Jernej in Miha Pravhar, Jože Belehar (roj. 1911), Janez Vehovec, oba sta pobegnila od partizanov, Franc Bobnar, Ciril Vehovec, Franc Logar in Matevž Vidmar, ki je tudi pobegnil od partizanov, iz Prebačevega Pavel Bajde in Franc Perčič, oba pobegnila od partizanov, iz Hrastja pa sinova že znanega Janeza Brodarja, starejši sin Ivan, ki je v domačem kraju že tudi deloval kot organizator domobranstva, in mlajši sin Marjan.*

Večina navedenih je bila skoraj vse do odhoda povezana z aktivisti OF in celo s partizani v Vogljanski gmajni, vendar jih je prodor domobranskih organizatorjev iz Ljubljane in Kranja ter zgled starejšega Brodarjevega sina Ivana potegnil na pot narodnega izdajstva pod krinko boja proti komunizmu in za vero. Vsi so vstopili k domobrancem v komaj ustanovljeno postojanko v Kranju, kjer so se od vsega začetka zbirali prvi domobranci in kranjski raztrganci.

Po prihodu domačinov v kranjsko postojanko je postajalo vse očitneje, da nameravajo tudi v Voklem ustanoviti domobransko postojanko. Partizani so se zavedali, da bi iz te postojanke domobranci zlahka obvladali ves južni predel okraja Šenčur in zlasti Vogljansko gmajno. Da bi preprečili nastanek take postojanke, je minerska sabotažna enota 1. bataljona Gorenjskega odreda v noči od 18. na 19. maj 1944 nameravala porušiti Prosvetni dom in šolo v Voklem, to je dve stavbi, v katerih bi se domobranci lahko nastanili. Toda miniranje ni bilo uspešno. Eksplozija v Prosvetnem domu je porušila le vzhodno steno doma, v šoli pa odtrgala le vogal stavbe ter delno poškodovala pisarno in knjižnico.

Ko so v Voklem popravili šolsko poslopje, so 14. julija 1944 ustanovili domobransko postojanko. Domobranci so se najprej nastanili v šoli, nato pa še v popravljenem Prosvetnem domu. Zgradili so dva bunkarja, enega za Prosvetnim domom, drugega za cerkvijo oz. šolo in dohod vanje povezali z zemeljskim jarkom. Zazidali so preddverje zvonika oz. cerkve, v zvoniku pa postavili stalno opazovalnico s težkim mitraljezom. Vodstvo postojanke so sestavljali sami domačini. Poveljnik postojanke je že prvi dan postal Ivan Brodar iz Hrastja, namestnik poveljnika pa Franc Perčič iz Prebačevega, ki je bil 20. februarja 1944 mobiliziran v partizane in je že po enem mesecu pobegnil v Kranj. Vodnik je bil Jernej Pravhar, desetarja pa Ciril Vehovec iz Vokla in Pavel Bajde iz Prebačevega. Postojanka v Voklem je

** Brata Ivan in Marjan Brodar sta kot domobranca ob koncu vojne pobegnila v Avstrijo, od koder so ju angleške okupacijske oblasti vrnile. Ivan je pogrešan, Marjana pa je sodišče v Ljubljani obsodilo in pomilostilo. Ko je prišel domov, je ponovno pobegnil v Avstrijo, kjer se je vključil v oboroženo emigrantsko organizacijo. Leta 1948 je sodeloval pri uboju ljudskega poslanca Jožeta Moškriča v Bizoviku pri Ljubljani. Na ilegalni poti nazaj v Avstrijo se je zatekel k sodelavcem njegovega očeta in brata, Kristančevi družini v Šenčurju. Tu so ga naši varnostni organi odkrili, in ko bi ga morali prijeti, skritega na podstrešju, si je sodil sam. Oče Janez je prav tako ob koncu vojne pobegnil v tujino in tam umrl.*

Tretji Brodarjev sin Milan je leta 1943 odšel v nemško vojsko in bil zajet na ruski fronti. Tam se je vključil v jugoslovansko partizansko brigado, s katero se je vrnil v Jugoslavijo in marca 1945 kot partizan padel pri Slavonskem Brodu.

ob ustanovitvi štela 25 mož, septembra 1944 60 mož, 7. oktobra 1944 pa 72 mož. V oktobru je bilo v postojanki 33 domačinov, od tega iz Vokla 21, Prebačevega 6, Hrastja 3, Šenčurja 2 in iz Vogelj 1. Seveda pa se je število v posameznih vaseh pozneje še povečalo. 17. septembra 1944 je postojanko obiskal tudi znani gestapovec Erick Dichtl iz Kranja, poveljnik Brodar pa je nato poročal, da je bil le-ta s svojim obiskom očitno zadovoljen.

Ko je Šlandrova brigada 4. oktobra 1944 v Zalogu napadla in razbila četnike Gorenjskega in Dolenjskega četniškega odreda, se je več četnikov zateklo v varstvo v domobransko postojanko v Voklo. Med temi je bil tudi vodja obeh četniških odredov Mirko Bitenc, ki je četnike pred napadom iz ljubljanske pokrajine pripeljal na Gorenjsko v okolico Zaloga in Cerkelj in ki se je dogovarjal z Janezom Brodarjem in drugimi gorenjskimi domobranskimi voditelji o skupnem sodelovanju gorenjskih domobrancev in četnikov na Gorenjskem tik pred koncem vojne. Po nekaj dneh so se četniki skupaj z Bitencem vrnili v ljubljansko pokrajino, v Voklem med domobranci pa je od 20. oktobra 1944 ostal Jože Šuštaršič, študent, doma iz Ljubljane, kjer je že 17. septembra 1942 vstopil v belogardistično enoto.[43]

6. novembra 1944 je v Tupaličah pri Preddvoru nastala še tretja domobranska postojanka. Ta dan je v Tupaliče prišlo 60 domobrancev, od tega 25 iz postojanke v Kranju, ostali pa iz drugih postojank, nekaj tudi iz Voklega in Škofje Loke. Nastanili so se v nekdanji Mošnikovi gostilni. Oboroženi so bili z dvema minometalcema, tremi brzostrelkami in drugim orožjem.

Čeprav so domobranci v Tupaliče prišli šele zvečer, so že naslednji dan v zgodnjih jutranjih urah v vasi pobrali 25 vaščanov (17 moških in 8 žensk) in jih privedli na postojanko. Tu so jih prisilili, da so morali okrog postojanke kopati jarke, moški pa pozneje okrog nje še plesti bodečo žico. Za varnost postojanke so imeli podnevi eno stražo, ponoči pa tri.

Z ustanovitvijo postojanke v Tupaličah so domobranci blokirali prehode še med levim in desnim bregom reke Kokre in okraj Šenčur je bil povsem odrezan od sosednjega območja pod Storžičem. S tem je prenehala obstojati tudi zadnja možnost, da bi se partizani še lahko zadrževali v Olševski gmajni in pod Krvavcem, zaradi številnih patrulj in zased po vaseh pa je bil tudi dostop v nižinske vasi severnega predela okraja izredno težaven, če že ne skoraj nemogoč.

Za razliko od domobrancev v Voklem, kjer so imeli domačini v rokah vse vodilne položaje v postojanki, je bilo v Tupaličah obratno. Vodilne položaje so imeli domobranci iz drugih krajev oz. postojank. Poveljnik postojanke je bil Anton Belec iz Brezovice, ki je bil najprej leto dni v nemški vojski, nato pa tri mesece v partizanih, od koder je pobegnil komaj mesec dni pred ustanovitvijo postojanke v Tupaličah. 24. februarja 1945 je bilo v postojanki 94 domobrancev, od tega 31 domačinov (iz Luž 8, Olševka 7, Visokega 6, Šenčurja 5, Hotemaž 2, Milj 2 in iz Srednje vasi 1), med njimi pa kar 15 partizanskih ubežnikov. Skoraj vsi ti ubežniki so prišli v partizane leta 1944 iz nemške vojske.

Zanimivo je tudi to, da so tupališke domobrance zelo pogosto vključevali v večje pohode in hajke daleč naokrog. Očitno so jih hoteli v teh večjih akcijah in v družbi z drugimi že preizkušenimi domobranci čimbolj in čimprej vplesti v zločine in tako utrditi njihovo moralo in poslušnost.[44]

V domobranskih vrstah je bila iz okraja Šenčur 114 domačinov, od tega iz Voklega 21, Velesovega 18, Praprotne police 11, Luž 8, Adergasa 7, Olševka 7, Šenčurja 7, Češnjevka 6, Trate 6, Visokega 6, Prebačevega 6, Hrastja 3, Hotemaž 2, Milj 2, Štefanje gore 2, Srednje vasi 1, Vogelj 1, Britofa ? (za vasi, razen Velesovega, Trate, Adergasa, Praprotne police, Češnjevka in Štefanje gore, so podatki vzeti po številčnem stanju domobrancev v postojanki Voklo na dan 7. oktobra 1944, v postojanki Tupaliče pa 24. februarja 1945, zato je pravo število domobrancev v teh vaseh nekoliko večje).[45]

Domobranci iz Voklega, zlasti še njihov poveljnik Ivan Brodar, so si zelo prizadevali, da bi tudi v Šenčurju kot večjem kraju in središču občine pridobili vaščane in ustanovili domobransko postojanko. Brodar je že v prvem mesecu prihoda v Voklo zaprosil občinskega komisarja v Šenčurju za pristanek, da bi v Šenčurju izvedli domobransko mobilizacijo. Ker po tej poti ni uspel (občinskemu komisarju, sicer Tržičanu, vendar zvestemu izvrševalcu nacistične oblasti, domobranci niso bili simpatični, vsem v Šenčurju pa so bili še sveži dogodki, ki so se v vasi odvijali vse leto 1942), so jeseni 1944 v kaplaniji v Šenčurju sklicali sestanek vaščanov, na katerem so jih prepričevali o nujnosti pristopa k domobrancem in ustanovitvi postojanke. To pot so potrebo po obrambi vasi pred partizani utemeljevali tudi s tem, da v vasi ni več nemške policije, temveč samo žandarmerija. Na sestanku je bil glavni propagator za pridobitev vaščanov k domobrancem in ustanovitvi postojanke Jože Šuštaršič, sluga poveljnika Brodarja (čato), t. j. že omenjeni četnik, ki se je po napadu v Zalogu priključil domobrancem v Voklem. Uspeha niso dosegli. Ponovno so poskušali ustanovitvi postojanko konec leta 1944, ko se je v kaplaniji v Šenčurju nastanilo 15 domobrancev iz Voklega, vodil pa jih je razvpiti Jernej Pravhar. Ti so sredi januarja 1945 v vasi aretirali več domačinov, jih zadrževali v zaporu, zasliševali zaradi suma, da sodelujejo s partizani, nato pa silili za pristop k domobrancem. Ker tudi to pot niso uspeli, so aretirane izpustili in v začetku februarja 1945 v vasi pobrali 12 drugih vaščanov. Odvedli so jih v postojanko v Voklo, z njimi pa se v Voklo vrnili tudi sami. Tudi te privedene so več dni zadrževali in prepričevali za pristop k domobrancem. Končno so jih morali na intervencijo občinskega komisarja, kot od nemške oblasti imenovane edine gasilce v Šenčurju in okolici, izpustiti (gasilskega društva v Šenčurju po protestnem izstopu članov, ko jim je klerikalna oblast leta 1938 razpustila upravni odbor, ni bilo več). Tako kljub vsem prizadevanjem domobrancev iz Voklega, zlasti Brodarja, postojanke v Šenčurju niso uspeli ustanoviti.[46]

Nasilje se stopnjuje

17. aprila 1944 je sekretar mladine iz Šenčurja Ivan Kuralt-Triglav naletel v Kranju na uniformiranega domobranca Jerneja Pravharja iz Voklega, ki je tega dne stopil k domobrancem. Ker sta se med seboj poznala in bila še pred nekaj dnevi skupaj s terenskimi aktivisti v Vogljanski gmajni, se je Kuralt nad njegovim početjem močno razhudil in ga napadel kot izdajalca. Le nekaj ulic naprej, v sedanji Mladinski, so Kuralta domobranci na Pravharjevo intervencijo zgrabili in odvedli v svojo postojanko v Kranju. Tam so ga zasliševali in mučili tako hudo, da so ga morali še isti dan odpeljati v bolnišnico na Golnik, vendar jim je med potjo umrl. Z razbitim obrazom in hudo poškodovanim prsnim košem so ga pustili v mrtvašnici v Goričah, v javnosti pa govorili, da jim je hotel pobegniti iz postojanke v Kranju, bil pri tem zadet od strelov in da je za posledicami teh ran umrl.[47]

27. maja 1944 zvečer so je iz Olševske v Vogljansko gmajno vračala skupina terenskih aktivistov in obveščevalcev okraja Šenčur. Ko so potovali po gozdovih med Šenčurjem in Brnikom in prišli na rob gozda (severno) pred vas Voglje, so tam padli v zasedo nemške policije iz Šenčurja. V napadu je obležal Franc Podgoršek-Adam, krajevni obveščevalec okrajnega oddelka OS Šenčur, Janko Molj-Stanko, član okrajne gospodarske komisje Šenčur pa je bil huje ranjen. Ranjenega Molja so partizani odnesli v ambulanto Gorenjskega odreda Košuto pod Storžič, kjer pa je za posledicami ran 15. junija 1944 umrl. Padlega Podgorška so pokopali naslednjo noč. Deset terenskih aktivistov, kurirjev in obveščevalcev okraja Šenčur je v Vogljah dobilo voz in par konj ter njegovo truplo skozi Vogljansko gmajno, mimo Zapog in Repenj odpeljalo v Skaručno. Še tisto noč so ga ob prisotnosti domačih položili v eno od grobnic na tamkajšnjem pokopališču. Jame zaradi sledu niso smeli kopati. Nenavaden pogreb je ostal prikrit do konca vojne.[48]

V zgodnjih jutranjih urah se je 1. junija 1944 iz akcije v okolici Kranja v Olševsko gmajno vračala skupina borcev 5. (Gorenjskega) bataljona 2. brigade VDV. Prva pred skupino sta hodila Jože Voglar-Jošt iz Pivke pri Naklem in Ciril Košnik-Robi. Olševek sta obšla na južnem delu, nato pa z vzhodne strani prišla na Stagne, kakor domačini imenujejo del planote med vasjo in gmajno. Tam ju je na robu planote ob gozdu, ko sta imela puške na rami, zgrabila zaseda nemške policije iz Preddvora. Ko je nekaj za tem po isti poti prišla še ostala skupina borcev, je te napadla prva zaseda, ki je prejšnja dva borca namenoma spustila v roke zadnji zasedi. Ob napadu na skupino sta bila dva borca ranjena. Ujeta borca so Nemci pobili s puškinimi kopiti, nato pa vsakega ustrelili še s pištolo in odvlekli v okrog 50 metrov oddaljen grm.[49]

18. junija 1944 na nedeljo zjutraj ob 4.30 uri so domobranci iz Cerkelj pod Jerckovim kozolcem v Velesovem napadli tri partizane: Jožeta Ahačiča-Djura, krajevnega obveščevalca, Franca Ribnikarja-Nikolo in Janeza Murnika-Naceta, oba člana okrajne gospodarkse komisije Šenčur. Vsi trije so ta večer v družbi s terenskimi aktivisti prišli iz Vogljanske gmajne v Praprotno Polico. Tu so se zaradi različnih nalog razšli in dogovorili, da se pred dnevom dobijo nad vasjo Velesovo pod Jerckovim kozolcem. Pod kozolec so že ponoči in v dežju prišli omenjeni trije partizani in, tam čakajoč na druge, utrujeni zaspali. Ob zori so naravnost pod kozolec prišli domobranci, jih speče napadli in ubili. Drugi terenski aktivisti so se pri opravljanju svojih nalog predolgo zadržali v bližnjih vaseh in zato pred jutrom odšli naravnost v taborišče v Olševsko gmajno, le član okrožnega odborra OF Kranj Jože Jereb-Stanko, ki je ostal doma v Praprotni Polici, je v Olševsko gmajno odšel kar skozi Velesovo in podnevi.

Cerkljanski domobranci so se po tem napadu še posebej znašali nad družino Jožeta Ahačiča, za katerega so vedeli, da je bil obveščevalec. V stanovanju žene Marije so takoj napravili hišno preiskavo, pobrali hrano in odpeljali na postojanko, kjer so organizirali popivanje s petjem, na »pogrebščini« pa je bil med drugim navzoč tudi znani organizator domobranstva v tem kraju, pleskarski mojster Jernej Vomberger. Ahačičevo ženo s pol leta starim otrokom in materjo so domobranci pozneje aretirali in odpeljali v Goričane pri Medvodah, kjer so bili zaprti do konca vojne.[50]

Junija 1944 in v naslednjih mesecih je prišlo tudi do številnih aretacij aktivistov OF.

25. junija 1944 so Nemci v Šenčurju, Vogljah, Srednji vasi in na Visokem aretirali 21 aktivistov OF, ki so v teh vaseh delovali v odborih OF, SPŽZ, ZSM in gospodarskih komisijah, med njimi je bilo tudi več članov KP. Te aretacije so se zgodile takole:

Zadnji dni maja 1944 so oficirji nemške policije v Šenčurju zvabili v svojo ožjo družbo v posebni sobi gostilne Gašperlin v Šenčurju tudi domačo hčerko Mileno-Natašo, staro 24 let, trgovsko pomočnico. Ko so jo opili, jim je v vinjenosti izdala, da sodeluje s partizani. Naslednje jutro je prišel k njej namestnik komandanta poročnik Glatz, ki je bil prejšnji večer z njo v družbi, in zahteval, da pove vse nadrobnosti o svojem sodelovanju s partizani. Priznala je, da ima zveze s partizani, da je sekretarka SPŽZ, kdo z njo oz. s partizani sodeluje itd. Po priznanju ji je Glatz naročil, da morra o njunem razgovoru molčati, še naprej sodelovati s partizani oz. z njimi iskati zvezo, njega pa o vsem sproti obveščati. Novih podatkov o partizanih ni povedala, zato jo je Glatz 24. junija obvestil, da bodo naslednji dan vas obkolili in aretirali vse tiste, za katere je povedala, da sodelujejo v OF oz. s partizani.

Naslednji dan, 25. junija 1944, so aretirali Franca Zarnika, Jožeta Goloba, Jožeta Sušnika, Ivana Rupnika, Franca Kalana, Angelo Sepin, Julko Remic, Alojzijo Zupan, Janka Gašperlina, Alojza Vidmarja st., Jožeta Zmrzlikarja in Mileno Gašperlin, vse iz Šenčurja, Ivanko Žerovnik, Marijo Pušavec in njenega sina

Vinka ter Franca Molja, p. d. Sekneta, vsi iz Vogelj, Franca Bajta iz Srednje vasi, Albina in Jakoba Štera, Pavlo in očeta Franca Pavliča, vsi iz Visokega. Aretirane so odpeljali v Kranj, kjer so Gašperlinovo, Zmrzlikarja in Molja izločili in naslednji dan izpustili, vse druge pa odpeljali v domobransko postojanko v Kranju. Po domobranskih zaslišanjih in pozneje v Begunjah so večino obsodili na zaporne kazni in poslali v taborišča oz. zapore v Nemčiji, nekatere pa so izpustili. Obsojeni so bili: Franc Zarnik na 20 let, Jože Sušnik 18 let, Ivanka Žerovnik in Franc Kalan na 15 let, Jože Golob 12 let, Julka Remic in Pavla Pavlič 8 let, Angela Sepin 4 leta, na visoke kazni pa sta bila obsojena tudi Albin Šter in Ivan Rupnik. Vse obsojene so že v Kranju gestapovci in domobranci tako hudo mučili, da so imeli nekateri posledice za vse življenje.[51]

3. julija 1944 ob 5. uri so nemški policisti in domobranci iz Kranja v Olševku aretirali 19 aktivistov OF in mladine. Aretirane so privedli na sredino vasi v hišo kmeta Mihe Kozelja. Tam so domobranci posebej spravili nad aretiranega Viktorja Rozmana in Lovra Polajnarja in od njiju zahtevali, da jim pokažeta taborišča oz. zemljanke, v katerih se partizani zadržujejo. Ker jim tega nista vedela povedati, so ju pričeli mučiti. Rozmana so na smrt izmučenega odvedli na rob vasi k gozdu in ga tam ustrelili, Polajnarja pa so še naprej mučili, tako da se mu je pričelo blesti. Iz podobnih razlogov so v Juvanovem hlevu močno pretepli tudi 16-letnega pastirja Lojzeta Ferjana, vendar tega s seboj niso odvedli. Vse aretirane, razen žene in otrok ubitega Rozmana, ki so jih spustili domov, so odpeljali v domobransko postojanko v Kranj. Tu so nekatere po nekaj dnevih izpustili domov, šest pa so jih še naprej zasliševali in mučili v domobranski postojanki in na gestapu v Kranju, nato pa jih po 14 dneh odpeljali v Begunje, od tam pa v taborišče v Nemčijo. Mučili in odpeljali v taborišče so Martina Križaja, Ernesta Podjeda, njegovi hčerki Marico in Ano, Lovra Polajnarja in Angelo Grošelj. Nekaj pozneje so zaradi sodelovanja v OF v Olševku aretirali še Miho Podjeda in Miho Kozelja, p. d. Krhlja.[52]

Aretacije, v manjših skupinah in posamezno, so se nadaljevale tudi v naslednjih mesecih. Samo v Vogljah so v zadnjem letu vojne aretirali 16 vaščanov.

Zbor aktivistov OF pod Možjanco

Po gorenjskem zboru aktivistov OF maja 1944 in zboru aktivistov OF kranjskega okrožja v Dolenčevi vili na Fužinah v dolini Kokre 7. junija, na katerih so obravnavali utrditev organizacij in oblasti OF, volitve v KNOO, okrepitev partizanske vojske itd., so se na svoj zbor pripravljali tudi terenski aktivisti okraja Šenčur. Zbirati so se pričeli 8. julija 1944 nad Velesovem pod Štefanjo goro. Prav ta dan pa sta pod Štefanjo goro prišla v »partizane« dva novinca, ki sta se že nekaj prej pridružila kurirjem v Vogljanski gmajni. Ker sta se sumljivo obnašala že v Kranju pred odhodom, posebno pozornost v izjavah in obnašanju pa sta vzbujala še po prihodu v Vogljansko gmajno in pod Štefanjo goro, so partizani nanju postali pozorni. To pa sta opazila tudi oba novinca in pobegnila. Pri tem so ju partizani zasledovali in enega zadeli, drugemu, Štefanu Sušniku iz Šenčurja, imenovanem Cigo, pa je pobeg uspel. Takoj za tem je postal domobranec v Voklem.

Glede na ta dogodek so se terenski aktivisti izpod Štefanje gore premaknili pod Možjanco in tam z zborom pričeli naslednji dan. Da bi se na zboru zavarovali pred morebitno nevarnostjo, jim je v pomoč priskočil manjši oddelek borcev 3. čete 5. bataljona 2. brigade VDV. Po dogovoru so eno stražarsko mesto postavili tudi na Štefanji gori (hrib) pod cerkvijo, pri izviru studenca oz. Šternici, kakor ta izvir imenujejo domačini.

9. julija 1944 je že ob 6. uri na Štefanjo goro prišla skupina kranjskih gestapovcev in domobrancev iz Cerkelj in obkolila Mežnarjevo hišo. Vanjo je vdrlo več gestapovcev in domobrancev, ki so od brata Franceta in Antona Jeriča zahtevali, da povesta, kdo od njiju nosi pošto partizanom. Ker o tem nista ničesar vedela, so oba z gorjačo, ki so jo prinesli s seboj, mučili do nezavesti. Ko sta se po polivanju z vodo in brcanjem osvestila, so zahtevali, da povesta, kje v hribu se zadržujejo partizani in ta kraj pokažeta. Ker niso dobili zadovoljivega odgovora, so Franceta odvlekli v hrib do že omenjenega izvira studenca. Ko so se približali izviru, so tam opazili partizanskega stražarja, ki se je prav tedaj sklanjal k vodi, in ga ustrelili. Za tem so se vrnili in med potjo ustrelili še Franca Jeriča. Po tem dejanju so prišli v Mežnarjevo hišo in bratu Antonu dejali, da so Franceta ubili partizani, ko je hodil na čelu njihove skupine. Med domobranci iz Cerkelj sta pri tem zločinu sodelovala Jože Dobnikar, p. d. Kobovsev, in Nemec Arnolf Kömetter, oba iz Zg. Brnika.

Štefan Sušnik, ki je pobegnil iz taborišča pod Štefanjo goro, je takoj za tem opravil že prvo nalogo, zaradi katere je prišel v »partizane«. Izdal je kurirje relejne postaje G-24 v Vogljanski gmajni, h katerim je prišel v »partizane«. Ob napadu je bil ranjen kurir Ciril Weingerl-Pepe, drugi pa so se komaj rešili.

Zbor je bil zaradi napada gestapovcev in domobrancev prekinjen in se je nadaljeval 10. julija 1944. Na njem je sodelovalo 12 terenskih aktivistov, udeležili pa so se ga tudi predstavniki okrožnega komiteja KPS in okrožnega odbora OF Kranj. Na zboru so poleg osrednjih nalog, ki sta jih naložila že gorenjski in okrožni zbor, obravnavali zlasti vse vztrajnejše poskuse domobranstva, da bi s pomočjo Nemcev čimbolj zatrli NOG in tako mirneje pričakali morebitno izkrcanje Angležev oz. ugodnejši razplet ob koncu vojne, stanje v okraju po nastanku domobranskih postojank in vse hujšem domobranskem nasilju nad terenskimi aktivisti in kurirji ter aktivisti OF in prebivalstvom sploh. Ugotavljali so, da je vse večji pritisk domobrancev tudi posledica prevelike odsotnosti vojaških partizanskih enot, ki na

to območje skoraj več ne prihajajo, pa tudi vse hujše propagande, ki jo razširjajo organizatorji domobranstva o brezboštvu, razlaščanju zemlje, skupnih kotlih itd., če zmagajo partizani in Rdeča armada. S tako in podobno propagando so namreč zavedli marsikaterega vernega in kmečkega človeka, precej pa jim je k tej uspešni propagandi pripomogla tudi vrsta domačinov ubežnikov, ki so bili to leto mobilizirani v partizane.*

Na zboru so v nasprotju od drugod ugotovili upadanje številčnega stanja in aktivnosti v organizacijah, kar je posledica številnih aretacij aktivistov in vse večjega nasilja domobrancev nad prebivalstvom, zaradi česar ljudje postajajo vse bolj nezaupljivi, terenskim aktivistom pa so zaradi vse težjega gibanja po terenu sestanki in stiki z njimi vse bolj otežkočeni. Zaradi številnih aretacij in odhodov v partizane so ugotovili, da v okraju deluje le še ena partijska organizacija in 16 članov, ki med seboj niso organizacijsko povezani, da je zaradi aretacij prenehalo obstojati kar šest odborov OF, odbor SPŽZ in dva odbora ZSM (aretirali so devet mladink).

Na zboru je bilo izvedenih tudi nekaj kadrovskih sprememb. V vojsko in na druge dolžnosti je odšlo šest terenskih aktivistov, po zboru pa je v okraju trenutno ostalo že omenjenih 12 terenskih aktivistov, nekaj članov transportne grupe GK, kurirjev in obveščevalec. V začetku avgusta 1944 je dotedanji sekretar Ivan Filipovič-Miloš odšel v vojsko, na položaju sekretarja okrajnega komiteja KPS in okrajnega odbora OF ga je zamenjal Alojz Pohar-Gregor, nov član komiteja je postal Stane Mohar-Fjodo, v okrajnem odboru OF pa Marija Pavček-Meri iz Vogelj, odgovorna za SPŽZ. Spremembe so nastale tudi v vodstvu mladine. Nov član okrajnega komiteja SKOJ je postal tudi Komurka-Živko iz Trboj, ki je ozdravil kot borec Šlandrove brigade, ustanovili pa so nov sedemčlanski okrajni odbor ZSM. Sekretarka odbora je postala Slavka Kalan-Jelena, član pa Rudi Komurka-Živko in pet mladink, legalk, katerih so znana samo ilegalna imena[53].

Napad na terenske aktiviste pod Možjanco in na Rašici

V začetku avgusta 1944 so terenski aktivisti ponovno taborili v Olševski gmajni pod Možjanco. Skupno s kurirji jih je bilo 13. Tem se je 2. avgusta pridružil tudi Jože Jereb-Stanko, ki si je prejšnji dan na okrožnem odboru OF Kranj za Storžičem izposloval soglasje, da gre v šenčurski okraj in da bo tam organiziral odbore slovenske narodne pomoči, za kar je v zadnjem času v okrožnem odboru tudi odgovarjal. Iz taborišča okrajnih aktivistov pod Možjanco je vsak dan odhajal v vasi, vračal pa se je običajno šele podnevi in ne ponoči kot drugi. Zaradi takšne njegove neprevidnosti in pritožb aktivistov OF s terena so ga v taborišču opozorili. Seveda pa Jereb v času, ko se je zadrževal pri šenčurskih terenskih aktivistih, ni organiziral odborov slovenske narodne pomoči, temveč je kar naprej zahajal le v domačo vas Praprotno Polico. Tam se je med drugim sestajal s članom vaškega odbora OF Jožetom Jenkom*, p. d. Begelnom, s katerim sta pred časom, ko je bil še doma, sodelovala v OF. Toda sedaj nista več obravnavala dela v OF, temveč proti narodnoosvobodilnemu gibanju. Povezala sta se z Ivanom Brodarjem, poveljnikom domobrancev v Voklem in skupaj so skovali podel načrt, v katerem naj bi Jereb zaigral glavno vlogo.

Na večer 7. avgusta je Jereb ponovno odšel v Praprotno polico, čeprav je šele podnevi prišel od tam. Sekretarju okrajnega komiteja KPS je predlagal, da bi ta večer odšli v Praprotno polico vsi terenski aktivisti, ker bi tam imeli dobro večerjo in v taborišče prinesli več hrane. Ker Jereb ni odnehal, so končno z njim odšli štirje aktivisti. Toda ko so prišli do vasi Olševek, so v mraku zaslišali govorjenje. Neznance so pozvali, da se predstavijo, v odgovor pa zaslišali besedo »partizani« v slabi slovenščini, nato pa je že zaropotal mitraljez. Naslednji dan so zvedeli, da so bili to četniki**, ki so se tiste dni zadrževali v Olševku. Vrnili so se v taborišče, kjer pa je Jereb že okrog 23. ure, kljub polni mesečini, ponovno prigovarjal enemu aktivistu, da bi še tisto noč vseeno odšla v Praprotno polico.

Naslednje jutro 8. avgusta je Jereb sam odšel iz taborišča in se vrnil popoldan. Zopet je nagovarjal sekretarja in ostale, da

** Po poročilu okrožnega komiteja KPS Kranj z dne 16. julija 1944 je bilo med domobranci na tem in sosednjem območju že tedaj kar 41 partizanskih ubežnikov, terenske aktiviste pa je zapustil in odšel na svoje tudi član okrožne GK in nekdanji član okrajnega komiteja KPS Šenčur.*

** Jože Jenko je bil kmet, pred vojno občinski odbornik v Šenčurju, vnet pristaš JRZ in sodelavec Janeza Brodarja iz Hrastja. Jeseni 1943 je postal član vaškega odbora, v katerem je bil tudi Jereb. 15. aprila 1944 je bil skupaj z drugimi vaščani mobiliziran v partizane, vendar so ga še tisto noč zaradi zdravstvenega stanja odpustili domov. Pozneje sta z Jerebom postala prva domobranca v vasi, za seboj pa na razne načine, tudi prisilno, potegnila še devet drugih vaščanov.*

*** Šlo je za skupino četnikov, ki so se 5. avgusta 1944 pojavili v Tenetišah in vzklikali kralju Petru, kraljevini Jugoslaviji itd. Med njimi je bil duhovnik in dva zdravnika. 7. avgusta so se ti četniki pojavili v Olševku, kjer so imeli cerkveni obred in prav tako razširjali propagando za kralja Petra itd. Oblečeni so bili večinoma v civilne obleke in se nato zadrževali v okolici Olševka, kjer je sredi gozda na nje naletel tudi sekretar okrajnega komiteja KPS Šenčur Alojz Pohar-Gregor. Ker ni vedel kdo so, je odšel k njim, oni pa so ga hoteli zgrabiti, kakor hitro so na njegovi kapi opazili peterokrako zvezdo. Četniki so se potem izgubili, Franc Slapar iz Kranja pa je tedaj izjavil, da bo na Gorenjsko pripeljal še dva četniška odreda. Ta dva sta res prišla v okolico Zaloga in Cerkelj 4. oktobra 1944.*

bi skupaj odšli v Praprotno polico po hrano, ki jo je pripravil. Ker tudi tedaj ni uspel, da bi z njim odšlo več aktivistov, je z njim odšel samo okrajni kurir. Iz taborišča sta odšla naravnost v Praprotno polico v Jenkovo hišo. Ker so bila vhodna vrata zaklenjena, je Jereb potrkal. Na vratih se je pojavil Jože Jenko in dejal, da naj za trenutek počakata, da »otroke odpravi spat«. Ko jima je dovolil v hišo, je kurir vstopil v kuhinjo, Jereb pa se je zadržal v hodniku. Tedaj so v kuhinjo z naperjenim orožjem navalili domobranci, med njimi Jernej Pravhar in Ivan Brodar z brzostrelko in drugi, vmes pa je bil tudi Štefan Sušnik, ki je mesec dni prej pobegnil izpod Možjance, za njimi pa je nasmejan prišel Jereb. Kurirja so takoj razorožili, medtem pa je bil Jereb prost in se nemoteno gibal po hiši. Kurirja so prisilili, da jim je šel kazat taborišče, nato pa pod Brodarjevim vodstvom odšli pod Možjanco, kjer so v zgodnjih jutranjih urah 9. avgusta napadli terenske aktiviste. Jereba so samega pustili v Praprotni polici, potem ko je vso zadevo izdal in v domobransko past izvabil kurirja.

Ob napadu je bil prvi zadet Jože Sekne-Koren, ki je skočil iz ležišča in hudo ranjen obležal, drugi pa Vinko Stružnik-Sekular, ki je obležal mrtev že na svojem ležišču. Hudo ranjen je bil Janko Kermelj-Brko, ki se je s pomočjo tovarišev sicer rešil, vendar še isti dan nad Davovcem pod Krvavcem podlegel ranam. Ob napadu so domobranci ujeli borca Gorenjskega odreda, katerega so terenski aktivisti to noč pripeljali v taborišče, vsi drugi so se rešili. Po napadu je k še živečemu Seknetu prišel domobranec Jernej Pravhar, s katerim sta se poznala še iz mladosti in ga začel spraševati, kje so ostali partizani. Sekne je Pravharju kot domobrancu v odgovor pljunil v obraz, ta pa ga je s pištolo, ki jo je potegnil iz toka, ustrelil v glavo. Po napadu so se domobranci tako hitro umaknili z kraja napada, da niso utegnili preiskati taborišča in pobrati vsega orožja in druge opreme. Odšli so naravnost v Praprotno polico, kjer se jim je pridružil Jereb, od tam pa v Voklo, kjer je Jereb postal domobranec. Kurirja so odpeljali v Kranj in v Begunje, od tam pa v taborišče v Nemčijo. Jereb je postal zelo vnet in aktiven domobranec. Nadomeščal je desetarja in vodil domobranske patrulje v akcije. Naše ljudi je zasledoval in preganjal, dokler ni bil v spopadu s partizani pod Storžičem konec leta ranjen.

Po vsem tem je razumljivo, zakaj je Jereb nameraval zvabiti terenske aktiviste v nastavljeno past v Praprotno polico, kjer bi jih zajeli oz. pobili.[54].

O vse težjih razmerah v okraju Šenčur poglejmo še poročilo sekretarja okrožnega komiteja KPS Kranj Milana Janežiča 16. avgusta 1944:

»... Stanje v okraju Šenčur je trenutno tako slabo, da je onemogočeno prav vsako, pa še tako majhno delo. Druge koristi ne bomo dosegli, kakor izgubili še ta kader, ki je ostal. Če tukaj ne bo posredovala vojska, potem bomo tamkajšnje terenske aktiviste poslali nazaj v vojsko, nekaj pa v druge okraje. Stalne hajke, zasede in žrtve so povzročile med terenskimi aktivisti in drugimi ilegalci preplah. Niti hrane si ne morejo preskrbeti. V zadnjih sedmih tednih je bilo v tem okraju okrog 45 aretacij. Ljudje so ali zelo zbegani ali pa se za nevarnost več ne zmenijo. V splošnem moram povdariti, da kljub pritisku, ki ga izvajajo domobranci, le ti pri ljudeh nimajo uspeha. Vsa njihova propaganda, maše in zverstva so brezuspešna. Pogoji za organizacijo bi bili zopet zelo ugodni, ako bi se likvidiralo tamkajšnje postojanke.«[55]

Po napadu na terenske aktiviste pod Možjanco je prenehala delovati tudi kurirska postaja G-20 nad Olševkom. Nastajati je pričela januarja 1944, njen prvi kurir in komandir pa je bil Alojz Florjančič-Matija iz Visokega. Postaja je štela največ pet kurirjev, ki so se vse do junija 1944 zadrževali v Olševski gmajni, zveze s kamniškim okrožjem pa so vzdrževali prek sosednje postaje na Šenturški gori, naprej z Gorenjsko in čez Savo pa prek postaje pod Storžičem. Junija 1944 so kurirje te postaje napadli v gozdu med Velesovim in Olševkom, vendar na srečo žrtev niso imeli, ker so se ob napadu zadrževali zunaj zemeljanke in so se lahko rešili. Po tem in drugih napadih ter zasledovanjih v Olševski gmajni so se preselili višje pod Krvavec, dokler avgusta 1944 te postaje zaradi nemogočih razmer na tem območju niso ukinili in večino kurirjev vključili v postajo G-19 pod Storžičem.

Še slabše se je godilo kurirjem postaje okrožne izpostave odseka za notranje zadeve Kranj, ki so še naprej vztrajali v Olševski gmajni in pozneje severno nad Štefanjo goro, v bregu nad Sp. Kokro. 13. novembrta 1944 sta komandir te postaje Štefan Rogelj-Rajko iz Velesovega in eden njegovih kurirjev nesla pošto s Štefanje gore na javko pod Storžič. Ko sta šla v spodnjem delu Tupalič mimo Sajovčeve hiše čez cesto, sta padla v zasedo domobrancev iz Tupalič. Rogelj je zadet obležal pod cesto, kurir pa se je rešil. Dober mesec potem sta dva kurirja odšla k domobrancem, tretjega pa so ob napadu na postajo nad Štefanjo goro ujeli.[56]

Po napadu na terenske aktiviste pod Možjanco so se nekateri aktivisti začasno umaknili v sosednji okraj Naklo pod Storžič ali višje pod Krvavec, drugi pa s kurirji in obveščevalci iz Vogljanske gmajne v hrib nad Repnje pri Vodicah, od tam pa še na Rašico k tamkajšnjim terenskim aktivistom. 28. avgusta 1944 so obkolili Rašico in jih napadali. V napadu so padli Stane Gregorčič-Pik, član okrajenga komiteja SKOJ, ki je bil huje ranjen in si je nato, da ga ne bi prijeli živega, sam vzel življenje z ročno bombo, ki si jo je podstavil pod glavo, Franc Nagličč-Dane iz Prebačevega, komandir kurirjev relejne postaje G-24, Jože Bobnar in Andrej Pušavec, oba iz Vogelj in kurirja iste postaje. Zadnje tri so zajeli, Nagliča sicer ranjenega, in jih na mestu ustrelili. Ujeti so bili Alojz Povše-Silvo, načelnik oddelka OS okraja Šenčur, ki je bil hudo bolan in so ga morali že prej nositi, Stane Mohar-Fjodo, član okrajnega komiteja KPS Šenčur, Slavka Kalan-Jelena, sekretarka okrajnega komiteja SKOJ in dva druga aktivista iz rašiškega območja. Ujete so odvedli v Šentvid nad Ljubljano, tja pa so morali na ročnem vozičku

peljati bolnega in nepokretnega Povšeta, katerega pa so še isti dan na postojanki v Šentvidu ustrelili. Ob napadu so se rešili samo trije — Janez Kristanc, Marija Pavček-Meri in Ciril Weingerl-Pepe, ki so se po tem napadu začasno umaknili s terena in odšli v Šlandrovo brigado na Štajersko.[57]

Po napadu na Rašici so dokončno uničili oz. razbili tudi kurirsko postajo G-24 iz Vogljanske gmajne. Tudi ta postaja je začela nastajati v začetku leta 1944, njen prvi kurir pa je bil Tone Galjot-Nande iz Vogelj, pozneje pa se je tu izmenjalo približno deset kurirjev. Od aprila 1944 je bil komandir Janez Arh-Leskovc iz Bohinja. Ko je bil Arh avgusta 1944 pri prenosu pošte čez smledniški most ranjen, je komandir postal dotedanji namestnik Franc Naglič-Dane. Kurirji postaje so se do avgusta zadrževali samo v vogljanski gmajni skupaj s terenskimi aktivisti in obveščevalci. Zvezo čez Savo so vzdrževali prek sosednjih medvoških kurirjev postaje G-25 in postaje G-20 nad Olševkom, s kamniškim predelom pa prek kurirske postaje G-9 na območju Prevoj pri Domžalah. Najtežje je bilo vzdrževati zvezo čez Savo. To so do poletja zelo uspešno opravljali med Trbojami in Dragočajno, koder so čez Savo prehajali s pločevinastim čolnom, nekakšno lupino. Ko so odkrili ta prehod, je zveza nekaj časa potekala čez smledniški most. Ker so imeli Nemci nad mostom železobetonski bunker, v njem pa nočne zasede, so se kurirji morali mostu približati zelo previdno ob vodi, nato pa tesno ob ograji pomikati čezenj, vse to pa je bilo mogoče le v res temni noči, da Nemci iz bunkerja niso videli dogajanj na mostu. Sredi avgusta pa je bil odkrit tudi ta prehod. Nemci so zasedo postavili ob samem mostu na levi strani in napadli komandirja Arha, ki je bil ranjen, in njegovega spremljevalca. Čez dva dni je bil v Vogljanski gmajni ranjen tudi kurir Tone Galjot. Zaradi nevzdržnih razmer na tem območju so ukinili tudi to kurirsko postajo. Nekaj časa je potem zveza med Gorenjsko in Štajersko potekala celo po koroški strani.[58]

Spričo vse slabših razmer za dejavnost terenskih aktivistov je Kokrški odred na jesen 1944 poslal pod Krvavec borce 2. bataljona. Toda že takoj po prihodu so bili pri Ambrožu napadeni. Ko so nato zvedeli da 24. septembra pridejo na žegnanje v Olševek domobranci, so jih šli čakat. Vendar so jih domobranci obšli in v vas prišli z druge strani. Načrt za napad iz zasede zato ni bil uresničen, poznejši spopad v vasi pa neuspešen. In ko so se po tem spopadu umaknili nad Možjanco, zaradi celodnevnega dežja pa zvečer v vas Štefanjo goro, so jih tam že navsezgodaj proti jutru domobranci ponovno napadli. Na območje nad Olševek in pod Krvavec pa so domobranci pošiljali svoje vohljače, tudi ženske, ki so pod krinko nabiranja gob in drugih sadežev stikali za partizani.*

** O težavah borcev 2. bataljona KO v tem času in o junijskem zadrževanju enot Gorenjskega odreda nižje v ravnini, v rašiškem masivu in v Vogljanski gmajni, je več povedanega v knjigi I. Jana KO II., str. 94—97, 205—215, 261—264.*

Ker so bili pojavi vojaških enot na območju okraja na jesen in zimo vse redkejši, tudi partizanskih akcij ni bilo. Iz tega obdobja sta znani zlasti dve:

4. oktobra 1944 so borci 2. bataljona Kokrškega odreda pri Velesovem minirali in porušili transformator, ob tem pa zajeli domobranca z brzostrelko, ki se je s kolesom peljal po cesti,[59] in 21. decembra 1944, ko so borci 1. čete jurišnega bataljona Kokrškega odreda v Ježah, na cesti med Visokim in Miljami, napadli motorno prikolico nemških policistov, spremstvo avtobusa delavcev, ki so jih iz Kranja vozili graditi utrdbe v Preddvor oz. Kokro. To pot so borci v belih snežnih plaščih in ob vodenju terenskega aktivista, domačina Franca Pavliča-Lužanca, na pot izpod Storžiča odšli že podnevi, da so se kraju napada lahko približali pred 18. uro. V napadu so partizani ubili dva policista in zaplenili dve brzostrelki, pištoli, 17 sarržerjev za nemško zbrojevko, 275 nabojev itd. Ker pa so bili to pot na poti iz Preddvora v avtobusu policisti in ne delavci, so se spopadli še z njimi. V spopadu je bil hudo ranjen komandir čete Ljubo Meglič, katerega so borci odnesli v odredno bolnišnico daleč za Storžič.[60]

V izredno olajšanje terenskim aktivistom in prebivalstvu, ki je bilo naklonjeno NOG, je bil napad borcev Šlandrove brigade 4. oktobra 1944 pod Krvavcem. Tedaj so pripravili napad na domobranski postojanki v Lahovčah in Cerkljah, na Zg. Brniku pa na žandarmerijsko. Čeprav napad na te postojanke zaradi nepredvidenega prihoda in spopada z vodstvom četnikov v Zalogu, v katerem je padlo več njihovih in domobranskih voditeljev, ni uspel, je bil tako obsežen poseg brigade izrednega pomena. Okrožni odbor OF Kranj in okrajni odbor OF Šenčur sta 11. oktobra in 12. ter 14. novembra 1944 takole poročala o tem dogodku:

»V tem okraju (Šenčur, o. p.) se je zadnje čase mudila Šlandrova brigada. Mnenja smo, da se bo stanje v tem okraju spremenilo, saj so ljudje videli, da ne drži domobranska laž, da nimamo vojske . . . Uspeh teh akcij je bil med drugim tudi v tem, da si domobranci ne upajo več iz postojank.« In v drugih poročilih: »Po teh akcijah je morala ljudem znatno porasla, med tem, ko je aktivnost belih padla. Nekatere vasi že zopet dobivajo našo literaturo . . .«

Napad Šlandrovcev na širšem območju pod Krvavcem pa je bila le ena večjih in težko pričakovanih partizanskih akcij in še ta potem, ko je tu nastala že vrsta močnih in utrjenih sovražnih postojank.[61]

Nasilje, zlasti v ravnini, pa so domobranci stopnjevali še naprej.

21. septembra 1944 so domobranci iz Voklega v Hotemažah aretirali sodelavca OF, čevljarja Lovra Koširja. Ker mu pri zaslišanju niso mogli ničesar dokazati, so ga prisilili, da je postal domobranec. Ko pa je nato znancu govoril, da domobranec ne bo in da bo pobegnil k partizanom, so ga aretirali in odvedli v Kranj na gestapo. Tu so ga po nekaj dneh, 24. septembra prevzeli kranjski domobranci pod vodstvom Milana

Amona, ga preoblečenega v civilno obleko odvedli v Olševek in v gozdzu za vasjo ustrelili.[62]

28. septembra 1944 zvečer so južno od Vogelj padli trije borci 3. čete, 5. bataljona 2. brigade VDV: Anton Bohinc-Gobar iz Trboj, Rihard Srobotnik iz Gamelj pod Šmarno goro in neznani borec. Vsi trije so šli iz trbojske smeri proti Vogljam, na polju pred Vogljami pa so jih napadli domobranci iz Voklega. V dnevniku domobranske postojanke Kranj oz. Centra gorenjskih domobrancev je navedeno, da so partizani tega večera iz zasede napadli domobrance, ki so odgovorili z ognjem, nekoliko pozneje pa da so v spopadu ubili kar šest partizanov. Domobranci iz Voklega pa so ljudem govorili, da so partizane opazili in zadeli z mitraljezom s cerkvenega zvonika v Voklem.

Po napadu Šlandrove brigade na četnike v Zalogu pri Cerkljah je ena od skupin četnikov 7. oktobra 1944 prišla tudi v Olševek. Tu so imeli mašo, ki jo je opravil njihov duhovnik, zvečer pa čez Visoko in Suho odšli v zaščito k domobrancem v postojanko Predoslje. Ko so po prihodu v Predoslje še ta večer od domobranca zvedeli, da se Miha Košnjek, strojnik iz Britofa, ki mu ni bil po volji, zadržuje na drugem koncu vasi pri Mariji Boncelj, so odšli tja, ga poklicali iz hiše in za hišo, v Pučovem gozdu ustrelili.[64]

31. julija 1944 so domobranci iz Voklega Ivana Brodar, Jernej Pravhar, Jože Belehar in Franc Perčič aretirali aktivista OF Franca Šimnovca-Korena, mizarja iz Vogelj. Odvedli so ga v postojanko, zasliševali in mučili, nato pa izročili gestapu. Ker mu tudi Nemci niso mogli ničesar dokazati, so ga po dveh mesecih in pol izpustili. To pa seveda domobrancem v Voklem ni bilo po volji. Šimnovca so vsevprek zasledovali, dokler 2. marca 1945 ob 23.30 niso vdrli v njegovo stanovanje Jernej Pravhar, Jože Belehar, Franc Perčič in še nekateri drugi. Preiskali so stanovanje, nato pa Šimnovca pričeli zasliševati in pretepati. Ker od njega niso izsilili nobenega priznanja, so ga odvlekli v steljnik in tam z mučenjem nadaljevali toliko časa, da so ga ubili. Zjutraj so v steljniku v gnojnem košu našli močno okrvavljen klobuk in okrvavljene stene steljnika, njegovo truplo pa pri bližnjem kozolcu. Tjakaj so ubitega Šimnovca zavlekli domobranci sami, nato pa govorili, da jim je hotel pobegniti in da je bil na begu ustreljen. Tako so domobranci iz Voklega poročali tudi vodstvu gorenjskih domobrancev[65] v Kranj.

Podobno je končal tudi njegov sovaščan Franc Režek, čevljarski mojster iz Vogelj. Režek je spomladi 1944 odšel v partizane na Primorsko. Tam so ga Nemci zajeli in odvedli na prisilno delo v Celovec. Ko se je pri delu ponesrečil, so ga odpeljali v bolnico, za tem pa ga odpustili, da se je zdravil doma. Po prihodu domov pa so ga domobranci iz Voklega takoj pričeli zasledovati in preganjati. Da bi se jim izmaknil, se je odselil v Kranj. Toda zaman. 1. novembra 1944 so ga poiskali kranjski domobranci in odvedli na postojanko, odkoder pa je za njim izginila nadaljna sled. Vrsto let se je govorilo, da so ga ubili v gozdičku na vzhodni strani Kranja.

Poleg aretacij, zasliševanj, mučenj in ubojev in drugega vsakodnevnega nasilja nad maloštevilnimi partizani in prebivalstvom so domobranci v Voklem in Tupaličah vztrajno širili tudi propagando. Po vaseh so prirejali številna zborovanja, razširjali močno ustno propagando o skorajšnjem propadu partizanstva in pisno propagando. Tako so npr. tupališki domobranci samo 11. marca 1945 ljudem po vaseh prodali 200 izvodov slovenskega domobranskega glasila Slovenski dom, 100 izvodov glasila gorenjskih domobrancev Zlatorog, 60 izvodov Rasti, 50 izvodov Slovenca in 40 Mohorjevih in šolskih knjig. Literaturo so dobivali iz Ljubljane in Kranja.[66]

Kljub vsemu pa so v postojanki v Tupaličah imeli težave tudi z moralo domobrancev. Čeprav so jih tu »kalili« v družbi z drugimi domobranci in večjih ter daljših pohodih, celo med nemško ofenzivo v gornjesavinjski dolini, pa so bili še vseeno zelo »občutljivi« glede svoje prihodnosti. Pravi preplah so ustvarili npr. 29. januarja 1945, ko so v postojanki odkrili zaupno navodilo vodstva gorenjskih domobrancev o posebnem popisu in nadzoru vseh tistih domobrancev, ki so bili prej v partizanih in nato poslušali utemeljevanje, da je to potrebno zato, da gorenjsko domobranstvo ne bi doživelo podobne usode kot ljubljanski domobranci ob kapitulaciji Italije. Ker je domobrance opozorilo na 8. september vznemirilo in prišlo do splošnega preplaha, je moral vmes poseči poveljnik Belec z govorom: ». . . navodilo kaže le na nezlomljivo voljo in vero v zmago, ravnanje pred morebitnim presenečenjem in da je zato najbolje, da se iz vrst domobrancev izločijo vsi tisti, ki med nje ne spadajo in so res komunistični minerji. Vsak poskus sabotaže se bo ponesrečil, vsakdo pa ve, kaj ga potem čaka . . .« Isti poveljnik v svojem poročilu nato navaja, ». . . se je strah med vojaki polegel«.

Čez komaj dva meseca je poveljnik Belec vodstvu gorenjskih domobrancev v Kranju poročal:

»24. marca 1945 je bil v postojanki v Tupaliče pred zborom ustreljen izdajalec Povšnar. Ujeli so ga kot partizana in ga sprejeli med domobrance. Hotel je postojanko izdati in minirati.«

Janez Povšnar-Cveto je bil v poletju in jeseni 1944 partizan-obveščevalec Gorenjskega, nato pa Kokrškega odreda. V začetku leta 1945 so ga tupališki domobranci prijeli na njegovem domu v Kokri in nato je postal domobranec. 13. januarja 1945 je šel z domobranci iz Tupalič v partizansko tehniko »Jošt« v Lobnico v Kokro, v kateri so ubili vodjo tehnike Alojza Dežmana-Branka iz Kokrice, eno partizanko pa ujeli. Čez nekaj časa se je Povšnar ponovno povezal z borci Kokrškega odreda, jim obljubil pomoč oz. vrnitev. Dogovorili so se, da bo pred pobegom miniral domobransko postojanko in da mu bodo dostavili razstrelivo. Preden pa naj bi Povšnar dogovor izpeljal, so ga odkrili in aretirali. Pod vodstvom poveljnika Belca so izbrali šest domobrancev, od tega pet takšnih, ki so bili prej v partizanih, in ga pred zborom ustrelili.[67]

Odhod aktivistov OF pod Storžič in združitev v okraj Naklo-Šenčur

Terenski aktivisti so se po hudih udarcih, zlasti v avgustu, naslednji mesec še zbrali nad Štefanjo goro, v oktobru 1944 pa so se že preselili v sosednji okraj pod Storžič. Tam so na vzhodnem pobočju Lovrenca 17. oktobra obnovili oz. izpopolnili okrajni odbor OF Šenčur. Ta, zadnji odbor so sestavljali: sekretar Alojz Pohar-Gregor, člani pa so bili Alojz Sajovic-Kokra, Janez Kristanc, Alojz Vidmar-Vekoslav, Marija Pavček-Meri, Franc Pavlič-Lužanc, Ferdinand Vode-Sergij, Cilka Naglič-Vojka in Stanko Franc-Stane.

Sestavili so tudi zadnji okrajni komite KPS Šenčur, in sicer: sekretar Alojz Pohar-Gregor, člani pa Alojz Sajovic-Kokra, Janez Kristanc, Alojz Vidmar-Vekoslav, Ferdinand Vode-Sergij in Pavel Kryštofek-Iztok kot sekretar SKOJ.[68]

V novembru 1944 so se pod Storžičem združili z okrajem Naklo v nov okraj Naklo-Šenčur in na sestanku pod Lovrencem izbrali nova vodstva političnih organizacij združenega okraja. Ob tej priliki je odšlo v vojsko tudi več dotedanjih terenskih aktivistov obeh prejšnjih okrajev. Zdaj so terenski aktivisti od tam odhajali v bivši okraj Šenčur čez reko Kokro, vendar glede na vse težje vojaške in politične razmere in nastajajočo zimo vse manj. Vodstva organizacij novega okraja pa se tudi na južni strani Storžiča niso mogla dolgo zadrževati. Že 30. novembra so njihov sedež napadli in uničili Nemci in domobranci ter ob tej priliki ujeli člana okrožnega odbora OF Kranj. Ta je naslednji dan odpeljal Nemce in domobrance iz Tupalič v napad na sedež okrožnih političnih organizacij pod Mali Javornik za Storžič. Čez zimo so se zato umaknili onstran Storžiča in celo tja do Jelendola. Nov udarec so doživeli zopet 6. februarja 1945, ko so domobranci iz Tupalič pri Krničarju pod Storžičem prijeli sekretarko okrajnega komiteja SKOJ Naklo-Šenčur in štiri kurirje. Obakrat so sledile aretacije aktivistov OF najprej v Kranju, nato pa v vaseh pod Storžičem in razmere so se še poslabšale. Stanje med aktivisti v organizacijah na terenu dovolj zgovorno pojasnjuje tudi poročilo okrožnega komiteja KPS Kranj z dne 19. februarja 1945, ki navaja, da je v bivšem okraju Šenčur le še 14 članov KP, od katerih je pet pasivnih, sedem pa so jih zaradi prenehanja dela in simpatiziranja nekaterih z domobranci izključili iz članstva. Če so terenski aktivisti sedaj še lahko prihajali na območje bivšega okraja, so delovali samo še s posamezniki, zaupniško in brez povezovanja v odbore ipd.[69]

V pričakovanju »rešitve«

Čeprav se je dolga štiriletna narodnoosvobodilna vojna tedaj z izredno naglimi koraki bližala koncu, pa domobranci tega še niso sprevideli. Bili so še naprej ozko zaverovani zgolj v svoje trenutne krajevne uspehe in pod močnim vplivom lastne propagande. Zaradi tega niso videli širšega vojaškega in političnega položaja ne v Evropi, še manj v Jugoslaviji. Morda takšno zaverovanost v svoje lastno dvorišče in vdajanju propagande v marsičem kažeta tudi naslednji poročili poveljnika domobranske postojanke v Voklem Ivana Brodarja, ki ju je poslal vodstvu gorenjskih domobrancev, in pa njihova misel na morebitno »rešitev«, ki jo bodo prinesli Angleži.

Takole piše Brodar 30. januarja 1945, komaj dobre tri mesece pred koncem vojne:

»Ljudje spoznavajo, da gre partizanstvo h kraju. Porazi partizanov na Štajerskem (misli na ofenzivo, ki so jo tisto zimo Nemci in domobranci vodili proti osvobojenemu ozemlju v Gornji Savinjski dolini, o. p.) so našim ljudem preveč znani.«

In v poročilu samo šest dni pozneje (6. februarja 1945):

»Partizani so med ljudi vrgli več parol: blagor tistim, ki so pri partizanih, a gorje belim. Beli naj le počakajo pomladi, takrat jim bodo partizani že pokazali* itd. Take govorice zelo pobijajo moralo naših ljudi.«[70]

Skoraj gotovo pa je vodstveni kader domobrancev tako svojo kratkovidnost tik pred koncem vojne opiral tudi na njihovo zadnjo misel o »rešitvi«, ki naj bi jo prinesli Angleži. To misel so prav v tem zadnjem času vztrajno razširjali in z njo kar naprej prepričevali tudi sami sebe. Na to misel kot zadnjo rešilno bilko se je opiral že stari politikant Janez Brodar iz Hrastja na jesenskih sestankih pokrajinskega vodstva v Kranju, kjer je hotel zadnji trenutek združiti gorenjske domobrance in četnike, ki so to jesen prišli na Gorenjsko za boj proti narodnoosvobodilnemu gibanju. Na to rešitev pa so se zanašali deloma tudi zato, ker so v svojih vrstah razpletali skrivno anglofilsko organizacijo, da bi svoj zavožen voz vsaj ob 12. uri pripeljali pod okrilje Angloameričanov, ki naj bi prišli »osvobajat« okupirano Slovenijo pred Nemci in seveda tudi pred partizani. Med gorenjskimi domobranci so vlogo skrivnega organiziranja tako usmerjenih domobrancev prevzeli že znani Slavko Krek in Janez Ovsenik iz Predoselj iz gorenjskega vodstva in nekateri

** Parole, ki so Brodarja očitno že tudi begale in nad katerimi se pritožuje, da so jih med ljudi vrgli partizani, očitno izhajajo od ljudi samih. Prav to pa tudi kaže, kako je bilo preprosto ljudstvo prepričano v končno zmago narodnoosvobodilnega boja in poraz okupatorjevih pomočnikov in kako si kljub strahovitem nasilju in trpljenju daje duška v svojem notranjem prepričanju v pravično stvar partizanov.*

Med številnimi domačini-borci narodnoosvobodilne vojske so dale svoja življenja tudi:

Mara Oselj-Zinka iz Vogelj, stara 19 let, padla kot sekretar okrajnega odbora mladine Šenčur v Olševski gmajni 3. maja 1944

domobranski oficirji, ki so prišli iz Ljubljane. V ta namen so imeli na Brdu nad Kranjem, kjer je bila podoficirska šola gorenjskih domobrancev, skrito radijsko oddajno postajo in bili povezani z bivšim kraljevim ministrom v Londonu dr. Miho Krekom itd. Toda že 28. februarja 1945 so jih zaradi nezvestobe svojim gospodarjem na centru domobrancev v Kranju obkolili gestapovci in aretirali. Prijeli so okrog 30 funkcionarjev gorenjskega domobranstva. Iz teh razlogov so jih Nemci takoj ukinili podoficirsko šolo na Brdu. Ta nezvestoba dela domobrancev je

Angela Knific z Prebačevega, stara 23 let, padla kot borka Kokrškega odreda pod Stolom 31. januarja 1945

Nemce tako razkačila, da je npr. šef varnostne službe v Kranju Rudolf Messner dejal svojim gestapovcem, da domobrance lahko tudi streljajo, če med njimi opazijo anglofilsko delovanje.[71]

Domobranci so tako morali do kraja zvesto služiti svojim gospodarjem, jih pospremiti in z njimi podatki tudi na zadnji pohod čez Karavanke.

Na koncu je prav, da se vprašamo, zakaj se je v tej ravnini med Kranjem in Kamnikom pričel vojaški in politični položaj na poletje in jesen 1944 tako nenadno in naravnost tragično spreminjati. Kaj je privedlo številne ljudi teh krajev, da so se komaj leto dni pred koncem štiriletne vojne vdinjali okupatorju pod

Ivanka Slanovec-Olga iz Olševka, stara 21 let, bolničarka v partizanski bolnišnici v Komendski Dobravi, kjer so jo 11. junija 1944 skupaj z osebjem in ranjenci zajeli, ustrelili in vrgli v gorečo bolnišnico.

Ančka Kokalj-Nataša z Visokega, stara komaj 15 let, padla kot borka Kokrškega odreda v Udinborštu 14. septembra 1942

tako prozornim imenom »gorenjske samozaščite oz. domobranstva« in stopili v boj proti narodnoosvobodilnemu gibanju, povzročili toliko prelite krvi, grozot in nepotrebnega trpljenja. Na tako zastavljena vprašanja bo najbrž iskal odgovor sleherni bralec tega najtemnejšega poglavja med narodnoosvobodilnim gibanjem na tem območju, odgovor pa bodo morali iskati tudi še drugi raziskovalci in pisci zgodovine. Skušajmo opozoriti vsaj na nekaj teh vzrokov.

Predvsem je treba poudariti, da je prebivalstvo okraja vse do jeseni 1944 v veliki večini sodelovalo in bilo naklonjeno narodnoosvobodilnemu gibanju. Bilo je tudi dokaj enotno in složno in le zelo redki posamezniki so se vdinjali okupatorju kot izdajalci in pomagači. Velik je bil tudi delež prebivalstva v narodnoosvobodilni vojski, saj je v vseh štirih letih odšlo v partizane 289 domačinov. Ti so se borili zunaj domačega kraja v Kokrškem in Gorenjskem odredu, Prešernovi brigadi in v drugih enotah, na Primorskem, pa tudi onstran Karavank na Koroškem. Tudi krvni davek prebivalstva v narodnoosvobodilnem boju je bil velik. Svoja življenja je dalo 124 borcev, aktivistov in žrtev fašističnega nasilja. Udeleženci NOV (prva številka) in

padli (druga številka) so bili iz naslednjih vasi: iz Šenčurja 70—22, Vogelj 47—19, Visokega 31—11, Srednje vasi 17—7, Hotemaže 15—8, Olševka 14—7, Velesovega 13—5, Prebačevega 13—6, Voklega 12—6, Britofa 11—6, Hrastja 10—5, Luž 9—4, Praprotne police 6—2, Milj 6—3, Trate 5—2, Štefanje gore 5—8, Adergasa 4—1 in iz Češnjevka 1—2.[72]

Seveda pa so med vojno prav na tem ravninskem predelu bile tudi sile, ki jim boj za nacionalno in socialno osvoboditev v okviru OF in pod vodstvom KP ni bil pri srcu. Toda vrh teh sil sam ni bil sposoben organizirati boja proti partizanom in vse močnjšemu narodnoosvobodilnemu gibanju. To je jasno pokazalo leto 1942, ko je bil poskus organiziranja bele garde na robu šenčurskega območja in s tem tudi na Gorenjskem razbit. Zato pa so se razmere bistveno spremenile leta 1944, ko je osrednje slovensko belogardistično vodstvo v Ljubljani in v sodelovanju z Nemci pričelo z neposredno organizacijo domobranstva na Gorenjskem. Zdaj so zlasti v Kranju in na tem podeželskem območju vpregli v svojo organizacijo že pred vojno znane klerikalne veljake in njihove pristaše, ki pa jih za boj proti narodnoosvobodilnemu gibanju pod nemškim okriljem ni bilo težko pridobiti. Pomemben vpliv pri organiziranju domobranstva so imeli tudi gorenjski duhovniki, živeči v Ljubljani, ki se že pred vojno niso mogli ločiti od politike in oblasti v okviru tedanje klerikalne stranke SLS in JRZ. Da je akcija lahko naletela na širši odmev tudi med preprostim kmečkim prebivalstvom, je bilo treba uporabiti že preskušene parole protikomunistične propagande in načelo, da je v tem boju dopustno vsako sredstvo, tudi sodelovanje z okupatorjem. Cilj mora biti en sam, poraz partizanov.

Tako so se organizatorji domobranstva in njihovi slepo vdani pristaši tudi v šenčurskem okraju in okolici hudo poigrali in izrabili poštenost številnih kmečkih mož in sinov, njihova verska čustva, posebno pa še njihovo trdno navezanost na zemljo. Vpletli so jih v strahoten vrtinec sovražne propagande. In kje naj bi želi največje sadove, če ne tam, kjer so imeli že pred vojno svoje najpomembnejše postojanke in kjer so leta in leta na zborovanjih, v tisku, spovednicah in na prižnicah oznanjali vse napredno za zlo, socializem in komunizem pa za največji greh in pogubljenje. Morda s tem v zvezi ni odveč omeniti, da je prav v tej ravnini leta 1932 potekal val fanatičnega klerikalnega Koroščevega pohoda na oblast iz Ljubljane na Gorenjsko in ki naj bi se prek znanih šenčurskih in drugih dogodkov zaključil v Kranju in kateremu na čelu sta stala prav ista, že tedaj najbolj reakcionarna voditelja, poslanec Janez Brodar iz Hrastja pri Šenčurju in dekan Matija Škerbec iz Kranja. Žal jim je v tem za naš narod najtežjem trenutku in najbolj umazanem delu nasedlo preveč ljudi.

V mnogočem je pripomogel pri razvoju domobranstva v tej ravnini med Kranjem in Kamnikom t. i. »prazni« prostor, na katerem po letu 1942 ni bilo vojaških partizanskih enot, ki bi se pogosteje zadrževale med reko Kokro in Kamniško Bistrico. Ta »prazen« prostor je nastajal iz več razlogov. Predvsem je treba povedati, da je ta teren izredno neprimeren za kakršnokoli večje partizansko vojskovanje in manevriranje. Na severu ga namreč obdaja visoki gorski svet s strmimi in golimi vrhovi, prepрežen s cestami in prelazi, zaradi česar ga je vojaško lahko obvladati, južno pod njim pa se razteza obsežna ravnina, prepletena z gostim cestnim omrežjem in gostimi sovražnimi postojankami. Ne gre tudi prezreti, da je bil ves levi breg Save s svojimi komunikacijami tudi izrednega strateškega pomena za okupatorja in da je bil prav ta del Gorenjske na meji Reicha, kamor se iskra upora ne bi smela prenesti pod nobenim pogojem.

Zaradi takega terena in še posebej zaradi težkega prehoda Save in hkrati železnice in ceste tudi ni bilo računati na večje in pogostejše posege vojaških partizanskih enot z desne strani Save. Najvzhodnejši bataljon gorenjskih oz. kamniških partizanov pa so že januarja 1943 priključili ob ukinitvi Kokrškega odreda štajerskim enotam, kar je imelo za posledico, da borci od tam pozneje niso več posegali na območje zahodno od Kamniške Bistrice. Te vrzeli v letu 1944 in 1945 tudi ni mogel nadomestiti Gorenjski oz. obnovljen Kokrški odred, katerih enote so tudi le poredkoma prihajale na to območje. Vojaška vodstva so se v takšnih razmerah vse premalo posluževala

Spominska plošča 48 padlim borcem Kokrške čete v Šenčurju (na njej manjka ime Antona Švaglja). Po tem najpomembnejšem dogodku NOB na šenčurskem so krajani poimenovali Dom (na njej je tudi spominska plošča) in svoj krajevni praznik.

manjših gibljivih skupin, ki bi bile vsekakor lahko mnogo bolj udarne in uspešne. Razumljivo, da potem maloštevilni terenski aktivisti, kurirji in obveščevalci niso mogli vzdržati divjanja s takšnimi uspehi zaslepljenih domobrancev in da so bile tudi njihove žrtve zelo velike. K poslabšanju političnega stanja na terenu so v mnogočem pripomogli še številni ubežniki, domačini, ki niso vzdržali trdega partizanskega življenja. Teh ubežnikov od partizanov je bilo v okraju nekaj več kot 60. Ti so se pod vplivom močne domobranske propagande in njihovega »pritiska in obdelave« svojcev odločali za pobeg in v večini tudi odšli v domobranske vrste. Domobranske postojanke pa so krepili tudi domačini — nemški vojaki, ki so jim na predlog in jamstvo domobranskega vodstva Nemci dovoljevali odhod k domobrancem v domač kraj.

VIRI

1. — Prispevek Janeza Mlakarja za Šenčurski zbornik in o revolucionarnem gibanju v Šenčurju in na Jesenicah, mapa J. Mlakarja, GM Kranj (Mlakar v prispevku pomotoma navaja, da sta bila sestanka v zvezi s pričetkom upora v Bankovi Križanci 16. oz. 29. julija 1941).

— Spomini pisca.

— Ustna izjava Pavla Svetelja in Angele Sepin, Šenčur 1953.

— Izjava Janeza Markuna, Kranj, 25. decembra 1975, GM Kranj.

— Janko Oselj: Voglje v prvem letu NOG, prispevek za ta zbornik in izjava Karla Rozmana, Hrastje 1978.

2. — Poročilo okrožnega propagandnega urada Radovljica, september 1941, GM Kranj

3. — Spomini pisca.

— Ustna izjava Pavla Svetelja in Angele Sepin, Šenčur 1953 in 1965.

— Ustna izjava Marije Stružnik, Srednja vas 1965.

4. — Ustna izjava Mihe Štefeta in Toneta Pičmana, Britof 1953 in 1965.

— Spomini pisca.

5. — Ustne izjave Mihe Sekneta, Ivana Rezmana in Jake Gašperlina, 1953 in 1965, ter življenjepisi in spominski zapisi omenjenih v lasti Pavle Bevc, Visoko.

— Vlado Žumer: NOG v Voklem, prispevek za šenčurski zbornik, GM Kranj.

— Izjava Franca Sajovica-Fortune, Olševek, 6. novembra 1974, GM Kranj.

— Spomini pisca.

6. — Ustna izjava Pavla Svetelja, Šenčur 1953.

— Rekonstrukcija Kumerdajeve izdaje, GM Kranj.

— Spomini Pisca.

— Spomini Toma Brejca-Pavla, Kamniški zbornik VII, str. 45, 46, 59 in 61.

7. — Janez Mlakar, prav tam.

— Spomini pisca.

— Tiralica žandarmerijske postaje Šenčur štev. 520, 12. novembra 1941, GM Kranj.

— I. Jan: Dražgoška bitka, 1975, str. 110, 111 in 115.

8. — Ustna izjava Pavla Svetelja, Šenčur 1953.

— Ustna izjava Jožeta Stružnika-Mejača, 1942.

— Spomini pisca.

9. — Ustna izjava Pavla Svetelja, Šenčur 1953, in Staneta Cotmana, Šenčur 1965.

10. — Ustna izjava Milke Stegnar-Silve, Ljubljana, in Naceta Zupana, Tržič, decembra 1984.

11. — Ustna izjava Pavla Svetelja, Šenčur 1953.

12. — Ustne izjave Pavla Svetelja, Šenčur, 1953, Karla Rozmana in Tineta Zaletela-Tilna, Kranj, in Ludvika Kolarja, Celje, 1978—1981.

13. — Izjava Pavla Svetelja in Karla Rozmana o ogledu kraja taborjenja Kokrške čete, 21. oktobra 1978, GM Kranj.

14. — Ustne izjave Pavla Svetelja, Karla Rozmana in Tineta Zaletela-Tilna, 1978-1981.

— Nemški razglas o streljanju talcev GM Kranj.

— Poročilo žandarmerijske postaje Šenčur 25. februarja in 16. maja 1942, GM Kranj, M 4/34.

15. — Izjava Ane Jerina, Visoko, februar 1976, GM Kranj in Franca Šiške-Črta 21. junija 1980, GM Kranj.

16. — Izjava Pavla Svetelja, Karla Rozmana, Tineta Zaletela-Tilna in Franca Vrhovnika-Rista 1978—1981.

— Ustna izjava Janeza Ropreta, Dvorje, 1952.

— Kronika Ortsgruppe NSDAP Preddvor 1942—1945, Muzej ljudske rev. Ljubljana

17. — Izjava Ane Jerina, Visoko februarja 1976 in Franca Šiške-Črta, 21. junija 1980, GM Kranj.

— Ustna izjava Vinka Hafnerja, Ljubljana 1981.

18. — Spomini pisca.

— Poročilo žandarmerijske postaje Šenčur 17. februarja 1942, GM Kranj.

19. — Ustna izjava Tineta Zaletela-Tilna, Kranj 1978.

20. — Izjava Ane Jerina, Visoko februarja 1976, GM Kranj in ustna izjava Karla Rozmana, Hrastje 1978.

21. — Spomini pisca.

— Izjava Franca Šiške-Črta, 21. junija 1980, GM Kranj.

— Ustna izjava Frančiške Pipan (sestre in sosede Janeza Pipana), ki je Prašnikarja videla na obiskih pri Mariji Pipan in v osebnem avtomobilu z neznanci v civilu, ko so na dan napada na sedanji Beleharjevi cesti« »menjali« kolo avtomobila in ogledovali lokacijo Pipanove in Sušnikove hiše, in Viktorja Pipana, ki se je rešil iz goreče hiše, Šenčur 1952.

22. — Ustna izjava Tineta Zaletela-Tilna, Kranj, in Karla Rozmana, Hrastje 1978—1981.

— Poročilo žandarmerijske postaje Šenčur, 23. aprila 1942, GM Kranj.

23. — Spomini pisca.

— Zbornik dokumentov NOV VI/2, str. 414.

24. — Nemška rekonstrukcija Kumerdajeve izdaje 1942, GM Kranj

25. — Poročilo PK KPS za Gorenjsko, 17. julija 1942, Dok. ljudske rev. Sloveniji, knjiga 2, dok. 12, in 21. septembra 1942, Jesen 1942, dok. 6, str. 38.

26. — Spomini pisca.

— Podatki kraj. referenta za ugotavljanje vojnih zločinov Voglje 2. julija 1945, GM Kranj, in podatki KO ZZB NOV Šenčur in Voglje.

27. — Spomini pisca.

— Izjava Ane Jerina, Visoko, februarja 1976, GM Kranj.

— Kronika Ortsgruppe NSDAP Preddvor 1942—1945, Muzej ljudske rev. v Ljubljani.

28. — Sodni spis Angele Kozelj, Okrožno sodišče v Ljubljani, Ko 761/46.

— Izjava Jožeta Laznika-Slavčka, Ljubljana, Vikerče 27. avgusta 1974, GM Kranj in Franca Štefeta, Milje 23. februarja 1975, GM Kranj.

— I. Jan: Kokrški odred, I. str. 435—436.

29. — Spomini pisca.

— Ustna izjava aktivista OF Jožeta Sušnika, Šenčur 1955.

30. — Spomini pisca.

— Zapisnik I. konference OK KPS Kranj, 2. junija 1943 in II. konference OK KPS Kranj 1. in 2. avgusta 1943, IZDG F 672/III.

— Oberkrainer Gemeindegeschefskalender 1944, NUK.

— Splošni pregled Dravske banovine 1939, str. 121—122.

— Kamniški zbornik VII, str. 129.

31. — Spomini pisca in ustna izjava Pavla Svetelja, Šenčur.

— Poročilo štaba Gorenjskega odreda, Zbornik dokumentov NOV VI/6, dok. 35 (v poročilu naveden priimek Šifren, ni pravilen).

32. — Zapisnik I. in II. konference OK KPS Kranj, junija oz. avgusta 1943, poročilo OK KPS Kranj 2. in 12. septembra 1943, IZDG F. 672/III.

— Poročilo OK KPS Kranj, 5. septembra 1943, in poročilo Jožeta Stružnika-Mejača, 25. septembra 1943, Zgod. arhiv CK ZKS.

— Poročilo Jožeta Stružnika-Mejača 13. julija 1943, IZDG F 672/II.

33. — Poročilo Toneta Hafnerja-Robnika, 25. septembra in 5. oktobra 1943, Zgod. arhiv CK ZKS in izjava 5. novembra 1974, GM Kranj.

34. — Poročilo OO OF Kranj, 22. januarja 1944, IZDG F 675/I.

— Poročilo OK KPS Kranj, 14. januarja 1944, IZDG F 672/I.

— Zapisnik seje OK KPS Kranj, 31. aprila 1944 (stanje februar 1944), Zgod. arhiv CK ZKS.

— Poročilo OK ZKM Kranj, 15. februarja 1944, IZDG F 672/I, ustna izjava Pavle Kovič-Nežke 1974, in izjava Slavke Kalan-Jelene, Kranj 1974.

— Tone Galjot-Nande: Kurirska postaja G-24 v Vogljanski gmajni, prispevek za Šenčurski zbornik, GM Kranj.

— Spomini pisca.

35. — Poročilo PK VOS za Gorenjsko, 7. januarja, OK VOS Kamnik 10. februarja in OK VOS Kranj 21. in 27. februarja 1944, RSNZ.

— Zbornik dokumentov NOV VI/10, dok. 205, 212, 219 in 503 in I. Jan: Kokrški odred II. str. 60—63.

— Zbornik dokumentov NOV VI/11, dok. 3, 136, 143, VI/12, dok. 31, 134 in VI/13, dok. 38.

— Nemški razglas o ustrelitvi talcev, 24. januarja 1944, objavljen v knjižici KO ZZB NOV Šenčur Samo tako živi narod, 1989, str. 39—42.

36. — Ustna izjava Ane Kmet-Ruže, Britof 1977.

— Spomini pisca.

37. — I. Jan: Kokrški odred II, str. 75, 76, 86 in 89.

— Zbornik dokumentov NOV VI/11, dok. 136, str. 346—347, VI/13, dok. 38 in 167.

— Spomini pisca.

— Ustna izjava Ivana Rezmana-Januša in Jake Gašperlina, Luže 1974, o mobilizaciji na Visokem in okolici.

— Izjava Marija Stružnik-Mire, Srednja vas, 29. oktobra 1974, in Julke Pušavec-Brede, Voglje, 25. novembra 1974, GM Kranj.

38. — Spomini pisca.

— Izjava Toneta Hafnerja-Robnika, Kranj, 5. novembra 1974, GM Kranj.

— Ustna izjava Janeza Ribnikarja, Praprotna polica 1974.

— Ustna izjava Antona Remica-Albina, Milje 1974.

— Izjava Franca Goloba, Šenčur, 14. novembra 1975, GM Kranj.

39. — Poročilo okrajnega komiteja KPS Šenčur, 29. junija 1944, IZDG F 678/IV.

— Zapisnik sestanka terenskih mladinskih aktivistov okraja Šenčur, 18. oktobra 1975.

— Ustna izjava Pavle Kovič-Nežke Maribor (Tacen) 1976.

— Zbornik dokumentov NOV VI/13, dok. 182 in 192, in I. Jan: Kokrški odred, II, str. 93.

40. — Drago Vresnik: Druga brigada VDV, 1987, str. 86.

41. — Izjave Ivana Rezmana-Januša in Jake Gašperlina-Slavčka, Luže, 4. septembra 1974, in Alojza Vidmarja-Vekoslava, Britof, 6. septembra 1974, GM Kranj.

— Zapisnik seje OK KPS Kranj, 31. aprila 1944, Zgod. arhiv CK ZKS.

— Zapisnik seje OO OF Kranj 27. junija 1944, IZDG F 675/I.

— Zapisnik zbora terenskih aktivistov okrožja Kranj, 8. junija 1944, IZDG F 675/I.

— Poročilo OK KPS Kranj, 16. julija in 19. septembra 1944, IZDG F 672/I.

— Poročilo OK SKOJ Kranj, 21. avgusta, 29. septembra in 19. oktobra 1944, GM Kranj, M 13/122.

— Slavka Kalan-Jelena: Delo mladinskih aktivistov okraja Šenčur in napad na Rašici, prispevek za Šenčurski zbornik, GM Kranj.

42. — Cerkljanski zbornik 1964, str. 109, 110 in 167.

— Dokumenti ljudske rev. v Sloveniji, knjiga 3, str. 65, pojasnila pod 6.

— Sodni spis Staneta Osenarja, Okrožno sodišče Ljubljana, Ko-200/45.

— Gorenjec 1935, štev. 9, 11, in 1936, štev. 40.

— Arhiv Centra GDMB (seznam A-395604), IZDG.

— F. Saje: Belogardizem, str. 627, 201, 202, 488, 494, 496, 497, 504, 511—514.

43. — Arhiv Centra GDMB (podatki o domobranski postojanki Voklo in Udarni četi v Kranju), IZDG.

— Zapisnik sestanka terenskih mladinskih aktivistov okraja Šenčur, 18. oktobra 1975, GM Kranj.

— Zbornik dokumentov NOV VI/13. dok. 149 in 199.

— Poročilo okrožnega oddelka OS Kranj 18. julija 1944, RSNZ.

44. — Poročilo okrožne OZNE Kranj, 10. novembra 1944, RSNZ.

— Arhiv Centra GDMB, postojanke Voklo in Tupaliče, IZDG.

45. — Arhiv Centra GDMB, postojanke Voklo in Tupaliče, IZDG in Cerkljanski zbornik, 1964, str. 161—192.

46. — Poročilo oddelka OS Oblastne izpostave za Gorenjsko 14. avgusta 1944, RSNZ.

— Ustna izjava Tineta Remica, Šenčur, 1982.

— Izjava Franca Goloba, Šenčur 14. novembra 1975 in Janeza Celjarja, Šenčur, 15. novembra 1975, GM Kranj.

47. — Samo tako živi narod, knjižica KO ZZB NOV Šenčur, 1989, str. 15—16.

— Ustna izjava Jožeta Sajovica-Lazarja, Srednja vas pri Šenčurju, ki je Kuralta videl v mrtvašnici v Goričah, 1977.

48. — Zapisnik terenskih mladinskih aktivistov okraja Šenčur 18. novembra 1975, GM Kranj.

— Ustna izjava Cirila Weingerla-Pepeta, Šenčur, 1975.

49. — Ustna izjava Marice Podjed, Olševek, in Ivana Rezmana-Januša, Luže, ki je bil v neposredni bližini napada, 1976.

— Samo tako živi narod, knjižica KO ZZB NOV Šenčur, 1989, str. 73 in Drago Vresnik-Druga brigada VDV, 1987, str. 85.

50. — Poročilo OO OF Kranj, 1. julija 1944, IZDG F 675/II.

— Izjava Ivana Rezmana-Januša, Luže 4. septembra 1974, GM Kranj in dop. izjava 1975.

— Cerkljanski zbornik, 1964, str. 88—90 in 191.

51. — Sodni spis Milene Gašperlin, Okrožno sodišče v Ljubljani, spis Ko 981/46 z izjavami prič Ivana Rupnika in Albina Štera.

— Dopolnilne izjave aretiranih aktivistov OF Angele Sepin, Franca Zarnika, Jožeta Sušnika, Jožeta Goloba, Šenčur in Pavle Pavlič, Visoko, 1966 in 1974.

— Marica Podjed: Kljub zaporom in taboriščem smo ostali to kar smo — Slovenci, prispevek za Šenčurski zbornik, GM Kranj.

52. — Poročilo načelnika okrajnega oddelka OŠ Šenčur, 6. julija 1944 in oddelka OS Oblastne izpostave za Gorenjsko 18. julija 1944, RSNZ.

— Marica Podjed: Kljub zaporom in taboriščem smo ostali to kar smo — Slovenci, prispevek za Šenčurski zbornik, GM Kranj.

53. — Poročilo OO OF Kranj 8. junija in poročilo okrajnega odbora OF Šenčur, 16. julija 1944, IZDG F 678/IV.

— Poročilo okrožnega oddelka OS Kranj, 25. julija 1944, in okrajnega oddelka OS Šenčur, 13. julija 1944, RSNZ (v teh poročilih datum uboja Jeriča ni točen).

— Izpoved Antona Jeriča, Štefanja gora na sodni obravnavi zoper poveljnika domobranske postojanke Cerklje Staneta Osenarja, spis Okrožnega sodišča v Ljubljani Ko-200/45.

— Slavka Kalan-Jelena: Delo mladinskih aktivistov okraja Šenčur in napad na Rašici, prispevek za Šenčurski zbornik, GM Kranj, izjava z dne 13. novembra 1974, izjava Cirila Weingerla-Pepeta, Šenčur, 25. novembra 1974 in Antona Cankarja, Milje, 22. januarja 1975, GM Kranj.

— Poročilo OK KPS Kranj, 16. julija 1944, IZDG F 672/I.

— Poročilo OO OF Kranj 16. julija in zapisnik seje OO OF Kranj od 10. avgusta, 1944, IZDG) 675/I.

— Zapisnik sestanka terenskih mladinskih aktivistov okraja Šenčur 18. oktobra 1975, GM Kranj.

54. — Poročilo oddelka OS Oblastne izpostave za Gorenjsko, 14. avgusta 1944, RSNZ.

— Poročilo OO OF Kranj, 9. 17. in 30. avgusta 1944, IZDG F 675/I.

— Poročilo okrajnega oddelka OS Šenčur, 26. avgusta 1944, RSNZ.

— Poročilo OK KPS Kranj, 16. in 18. avgusta 1944, IZDG F 672/I.

— Izjava Franca Štefeta, Milje, 23. februarja 1975, ki je bil ob napadu taborišča ujet.

— Ustna izjava kurirja Janka Topolovca, 1975.

— Izjava Antona Cankarja, Milje, 22. januarja 1975, GM Kranj in izjava Ivana Rezmana-Januša, Luže z dne 4. septembra 1974, GM Kranj.

55. — Poročilo sekretarja OK KPS Kranj, 18. avgusta 1944, IZDG F 672/I.

56. — Zveze, med NOB na Gorenjskem, katalog za rastavo 1978, GM Kranj, str. 33—44.

— Ustna izjava Alojza Florjančiča-Matije, Visoko, kurirja postaje G-20, in Vinka Roglja-Rudija, Olševek, kurirja postaje okrožne izpostave ONZ Kranj, 1972.

57. — Slavka Kalan-Jelena: Delo mladinskih aktivistov okraja Šenčur in napad na Rašici, prispevek za šenčurski zbornik, GM Kranj.

— Izjava Cirila Weingerla-Pepeta, Šenčur, 25. novembra 1975, GM Kranj.

58. — Tone Galjot-Nande: Kurirska postaja G-24 v Vogljanski gmajni, prispevek za Šenčurski zbornik, GM Kranj.

— Izjava Janeza Arha-Leskovca, Stara Fužina v Bohinju, 9. marca 1978, GM Kranj.

59. — Poročilo sekretarja SKOJ pri štabu Kokrškega odreda, IZDG F 672/II-c.

60. — Ljubo Meglič: Napad na nemške policiste na Visokem, prispevek za Šenčurski zbornik, GM Kranj, in I. Jan: Kokrški odred II, str. 493—498.

61. — Dr. M. Stiplovšek:Šlandrova brigada, 1971, str. 503—514 in opombe na str. 540—541.

— Dnevnik domobranske postojanke Kranj oz. Centra GDMB, IZDG.

— Poročilo OO OF Kranj, 11. oktobra in 14. novembra 1944, IZDG F 675/I.

— Poročilo okrajnega odbora OF Šenčur, 12. oktobra 1944, IZDG F 675/I.

62. — Samo tako živi narod, knjižica KO ZZB NOV Šenčur, 1989, str. 77.

— Ustna izjava Janeza Koširja, brata ubitega Lovra, Kranj, Jezerska cesta 19, 1977.

63. — Samo tako živi narod, knjižica KO ZZB NOV Šenčur, 1989, str. 91—92.

— Dnevnik domobranske postojanke Kranj oz. Centra GDMB 30. septembra 1944, arhiv IZDG.

64. — Poročilo OO OF Kranj, 14. novembra 1944, IZDG F 675/I (v poročilu je navedeno, da so četniki Košnjeka ustrelili 7. novembra 1944, vendar je očitno, da gre za pomoto. Datum ustrelitve 7. oktobra 1944 potrjuje tudi Košnjekova sestra Ana Ažman iz Britofa, 1975. Pravilen je tudi priimek Košnjek in ne Kržišnik).

65. — Samo tako živi narod, knjižica KO ZZB NOV Šenčur, 1989, str. 92—93.

— Prijava referenta za ugotavljanje vojnih zločinov, Voglje, 25. junija 1945, GM Kranj.

— Ustna izjava Milke Šimnovec, žene ubitega o postopku, mučenju in najdbi sledov in trupla, Voglje 1975.

— Dnevnik domobranske postojanke oz. Centra GDMB, 3. marca 1945, IZDG (o ustrelitvi na begu).

66. — Poročilo Centra GDMB, 13. marca 1945, IZDG.

67. — Poročilo domobranske postojanke Tupaliče, 29. januarja 1945, Dnevnik Centra GDMB, IZDG.

— Poročilo Centra GDMB, 3. aprila 1945 (o ustrelitvi pred zborom), IZDG.

— Sodna obravnava zoper domobranca Slavka Kustra in druge, spis Okrožnega sodišča Ljubljana, Ko 57/46.

— Ustna izjava Vinka Roglja-Rudija, Olševek (o ponovnem sodelovanju z borci Kokrškega odreda), 1975.

— Ustna izjava Francke Šenk-Helence iz Kokre, stan. Kranj, Planina, 1985.

68. — V dneh 26. in 27. septembra 1944 je bila nad Štefanjo goro zadnja seja okrajnega odbora OF Šenčur pred odhodom pod Storžič. Seje se je udeležil tudi član okrožnega odbora OF Kranj Jože Mrak. Zapisnik seje OK KPS Kranj, 10. oktobra 1944, GM Kranj

— Seznam okrožnih in okrajnih aktivistov OF (članov okrožnih in okrajnih odborov OF, o. p.) na Gorenjskem. Izdelan je bil tik pred združitvijo okrajev konec oktobra ali v novembru 1944, GM Kranj.

— *Poročilo OK KPS Kranj, 26. oktobra 1944, o zadnji sestavi članov okrajnega komiteja KPS Šenčur, IZDG F 672/I.*

— *Izjava Cilke Naglič-Vojke (po vojni poročena Pavlič) iz Zg. Bele z dne 17. novembra 1974, ki je dan pred sejo okrajnega odbora OF Šenčur prišla v partizane in 17. oktobra 1944 postala članica tega odbora in sekretar okrajnega odbora ZSM Šenčur, GM Kranj.*

— *Po izjavi Ivana Rezmana-Januša, Luže, 4. septembra 1974 so zadnji terenski aktivisti okraj Šenčur zapustili 28. oktobra 1944 (med njimi je bil tudi sam), GM Kranj.*

69. — *Poročilo OK KPS Kranj, 28. decembra 1944, Zgod. arhiv CK ZKS.*

— *Poročilo Centra GDMB, 1. in 4. decembra 1944, IZDG.*

— *Zapisnik okrajnega komiteja KPS Naklo-Šenčur, 23. februarja 1945, GM Kranj 4/36, in Dnevnik Alojza Pernata iz Centra GDMB, IZDG.*

— *Poročilo OK KPS Kranj, 19. februarja in 3. marca 1945, GM Kranj 3/22 in OK SKOJ Kranj, 17. februarja 1945, GM Kranj 13/123.*

70. — *Dnevno poročilo domobranske postojanke Voklo, 30. januarja in 6. februarja 1945, in Dnevnik Alojza Perneta iz Centra GDMB, IZDG.*

71. — *Poročilo okrožne OZNE Kranj, 11. aprila 1945, RSNZ.*

— *Dnevnik Alojza Perneta iz Centra GDMB, IZDG.*

72. — *Podatki KO ZZB NOV Šenčur, Visoko in Voglje o udeležencih NOV za 11 vasi nekdanje občine Šenčur (območje tudi teh treh organizacij), za vasi Velesovo, Trata, Adergas, Praprotna polica, Češnjevek in Štefanja gora so podatki povzeti iz Cerkljanskega zbornika, 1964, str. 161—192.*

— *Podatki o padlih žrtvah NOB za 11 vasi nekdanje občane Šenčur so povzeti iz knjižice KO ZZB NOV Šenčur, 1989, Samo tako živi narod, za ostale vasi pa v Cerkljanskem zborniku, 1964, str. 137—144.*

Olševek v narodnoosvobodilnem boju

Žarko Bizjak

Vas Olševek pod Možjanco in Štefanjo goro je imela med vojno okoli 60 hiš in nekaj več kot dvesto prebivalcev. To so bili večinoma kmetje, nekaj je bilo revnih delavsko-kmečkih družin ter hlapci in dekle, zaposleni pri velikih in srednjih kmetih.

Razpad in okupacija Jugoslavije sta tudi vaščane Olševka močno prizadeli. Potem ko je nemški okupator zasedel mesta na Gorenjskem, je začel prihajati tudi v vasi. Olševčani so živeli v strahu in negotovosti, ker je okupator neprestano preiskoval, plenil radijske aparate in v svoji rasistični obsedenosti ugotavljal rasno poreklo okupiranih. Ukinil je kulturno-prosvetno društvo in slovensko šolo. Slovenske učitelje je izselil ali upokojil, nastanil tri nemške učitelje in uvedel pouk v nemškem jeziku. Vas se je po novem imenovala »Olschevek«.

Vaščani, ki so morali služiti kruh po drugih vaseh in v mestu, so že kmalu prišli v stik s pripadniki Osvobodilne fronte (OF). V vas so prinašali novice o odporu, OF, prvih partizanih in o prvih žrtvah fašističnega terorja.

Vaščan Ernest Podjed je bil zaposlen v tovarni Inteks kot kurjač in je že pred vojno sodeloval z naprednimi delavci, zato je takoj navezal v tovarni stike s pripadniki OF. Stike je imel z Marijo Peklenik-Vuko, ki je imela čevljarsko obrt na Mohorjevem klancu v Kranju, kjer so se zbirali prvi aktivisti in organizatorji narodnoosvobodilnega gibanja v Kranju in okolici. Ernest Podjed je prenašal in širil med zaupne ljudi v vasi novice o OF, idejah in cilju narodnoosvobodilnega gibanja. Ernest je doma skrival improvizirano narejen radijski sprejemnik, da bi poslušal poročila tujih radijskih postaj o dogajanju v Evropi, predvsem na fronti, vendar so ga odkrili in je bil zato nekaj dni zaprt. Tudi Vinko in Angela Rogelj, oskrbnika v Likarjevi vili, sta poslušala tuje radijske postaje s prikritim radijskim aparatom, kljub temu da so Nemci neprestano preiskovali.

Miha Kozelj, kmet in gostilničar, je že jeseni 1941 navezal stike z aktivisti OF v Stražišču. Zvezo je imel s Francem Benedikom, sekretarjem odbora OF v Stražišču, in s Francem Kuraltom iz Predoselj. Po njunem naročilu je Miha Kozelj zbiral za OF denar, hrano, orožje, strelivo in drug material, ki ga je dobival od aktivistov v Kranju in okolici. Te naloge je Miha opravljal vse do izdaje Ivana Urbanca-Kumerdaja februarja 1942, zaradi katere sta bila med ostalimi aretirana in ubita tudi France Benedik in France Kuralt.

11. aprila 1942 je bil v raciji v Kranju aretiran zaradi sodelovanja z mladimi aktivisti OF Ivan Zarnik. Zaposlen je bil pri lesnem trgovcu Gorjancu in je tu navezal stike z aktivisti OF. Po aretaciji je bil dva dni zaprt v Begunjah, potem pa so ga internirali v taborišče Kraut v Avstriji.

Miha Kozelj se je konec pomladi 1942 ponovno vključil v delo OF. Sodeloval je z Jerinovimi, p. d. Ledrarjevimi, s Stružnikovimi in Karunovimi z Visokega, Kozeljevimi iz Hotemaž in aktivisti OF iz Kranja. Material, ki so ga zbirali, so pošiljali organizacijam OF v Kranj, nekaj tega materiala pa so dostavljali Jerinovim na Visoko, kamor so pogosto prihajali tudi borci Kokrškega odreda. Zaradi izdaje so 2. avgusta 1942 aretirali Miho Kozelja in njegove sodelavce na Visokem, v Hotemažah in Kranju. V vas se je pripeljala nemška policija. Obkolili so Kozeljevo hišo, aretirali vso družino, hišo pa povsem izropali. Miho, njegovo ženo Frančiško in tri otroke so odpeljali v Kranj, kjer so družino ločili. Ženo in otroke so odpeljali v šentviške zapore pri Ljubljani, kjer so bili zaprti mesec dni. Miho so zadržali v Kranju, kjer so ga zasliševali in mučili. Zahtevali so njegovo priznanje, da sodeluje z OF in partizani. Potem so ga odpeljali v Begunje. Kljub nečloveškim mukam, ki jih je prestajal med zasliševanjem, ni ničesar priznal, in ker obtožbe proti njemu niso bile zanesljive, so ga izpustili. Dr. Valič iz Preddvora je moral zdraviti Kozelja zaradi posledic mučenja, ki jih je potem imel vse življenje. Po vrnitvi domov je moral Miha postati previdnejši, saj je imel na hrani tri nemške učitelje, v njegovo gostilno pa so pogosto prihajali žandarji iz Preddvora in Šenčurja.

5. septembra 1942 so borci Kokrškega odreda justificirali Janeza Ferjana, p. d. Martinka, vaščana Olševka, lastnika več hiš in mlekarne na Visokem, ki se je v boju proti narodnoosvobodilnemu gibanju pričel povezovati z nekdanjimi klerikalnimi veljaki v občini Šenčur, tedaj prvimi organizatorji bele garde na Gorenjskem pod vodstvom Janeza Brodarja iz Hrastja in drugimi. Jeseni 1942 je okupator v vasi postavil postojanko oziroma opazovalnico v Logarjevi vili, potem ko so partizani justificirali Janeza Ferjana. Postojanka je bila dobro utrjena in zavarovana z visokim lesenim stražnim stolpom. Pri gradnji sta morala delati tudi domačina Viktor Rozman in njegov pomočnik Alojz Šunkar. Zaradi zavlačevanja in slabega dela so jima policisti grozili z aretacijo in internacijo. V postojanki je bilo deset policistov, ki so patruljirali po vasi in okolici. Pozimi 1943 so postojanko ukinili.

Navzočnost nemške policije v Olševku je preprečevala vaščanom, da bi se tesneje povezali s partizani, ki so se občasno pojavljali v okolici ter skrivaje prihajali v vas in navezovali stike z vaščani, od katerih so dobivali pomoč in podatke o sovražniku.

Prisotnost partizanov pod Krvavcem in Storžičem je pomenila veliko moralno oporo vaščanom ter vplivala na njihovo

večjo aktivnost. Kljub temu pa se prvi mobiliziranci v nemško vojsko niso pravočasno umaknili v partizane, ker v vasi do pomladi 1943 še ni bilo prave oziroma razvejane organizacije OF, povezane s partizani.

Spomladi 1943 se je sodelovanje vaščanov s partizani in OF razširilo. V vas so pričeli prihajati borci Kranjske čete in Kokrškega bataljona Gorenjskega odreda: Franc Štefe-Miško, Ivan Vamberger-Fajfar, Stane Mrhar idr. Ti dve partizanski enoti sta se tedaj izmenoma zadrževali pod Storžičem in Krvavcem, tudi nižje v ravnini, njeni borci pa so prehajali z enega na drugo območje prav mimo Olševka. Za temi borci so pričeli konec pomladi 1943 v vas prihajati tudi prvi terenski aktivisti okraja Šenčur: Jože Stružnik-Mejač, Janko Kermelj-Brko, Jan Vanek-Taras in prvi terenski kurirji, ki so izpod Storžiča prihajali v šenčurski okraj, pozneje pa tudi naprej v kamniško okrožje.

Med prvimi vaščani, ki so že v tem času navezali tesnejše stike s partizani in pričeli tudi organizirano sodelovati v narodnoosvobodilnem gibanju, so bili predvsem: Franc in Martin Križaj, Ernest Podjed, Miha Kozelj, Lovro Polajnar, Vinko in Angela Rogelj, Viktor Rozman, Alojz Šunkar, Frančiška Lombar, Marija Zarnik, Miha Logar, Angela Naglič, Anton Šolar, Marica Podjed in Vida Jocif.

Prva partizana iz Olševka sta bila Anton Šolar in Franc Presek-Gaber. Potem ko sta dobila poziv za nemško vojsko, sta aprila meseca šla med partizane.

Čas od poletja 1943 do poletja 1944 pomeni višek delovanja vaščanov v OF in narodnoosvobodilnem gibanju. V Olševski gmajni so se v tem času pogosto zadrževali borci 3. Kranjske čete, borci 2. bataljona in drugih enot Gorenjskega odreda, borci Varnostne obveščevalne službe, borci 3. čete 5. bataljona 2. brigade Vojske državne varnosti in borci drugih enot, kurirji relejne kurirske postaje G-20, kurirji Varnostno obveščevalne službe in izpostave oddelka za notranje zadeve. Tu je bil sedež okrožne komisije Varnostne obveščevalne službe Kranj, sedež okrajnega poverjeništva Varnostne obveščevalne službe Kranj, okrajni komite KP Šenčur in okrajni odbor OF Šenčur, okrajni komite SKOJ Šenčur in okrajni odbor Zveze slovenske mladine Šenčur. Tu je bil tudi sedež okrajne gospodarske komisije Šenčur, sedež transportne grupe gospodarske komisije, tu so bila njihova skladišča hrane in drugega materiala.

Med borci vojaških enot, Varnostne obveščevalne službe, Vojske državne varnosti in kurirji, ki so največ prihajali med vaščane in z njimi sodelovali, so bili še Jože Logar-Božo, Janez Kalan-Kosec, Stane in Vera Mrhar, Matija Suhadolnik-Luka, Franc Kern-Crni, Franc Puhar-Aci, Ludvik Štraus-Martin, Slavko Kariž-Kvak, Mirko Zagrajšek-Stevo, Štefan Rogelj-Rajko, Lojze Florjančič-Matija, Jože Logar-Veja, Jože Ahačič-Djuro, Ciril Weingerl-Pepe, Franc Podgoršek-Adam, Franc Presek-Gaber, Ivan Pilar-Milan, Nace in Tone Florjančič, Kučman Ljubo idr.

Iz Olševske gmajne so borci Gorenjskega odreda, Varnostne obveščevalne službe, Vojske državne varnosti in drugi noč za nočjo prihajali v vas, se zadrževali po hišah, dobivali informacije in pomoč vaščanov ter se odtod odpravljali v akcije v ravnino, pod Storžič in druge kraje in se proti jutru vračali v Olševsko gmajno ali pa nekoliko višje nad Možjanco in Štefanjo goro.

Terenski aktivisti okraja Šenčur, ki so organizirali in vodili organizacije OF, AFŽ, Zvezo mladine in druge orgnaizacije narodnoosvobodilnega gibanja v vasi, so bili poleg že omenjenih Stružnika, Kermelja, Vaneka in Vambergerja še: Tone Hafner-Robnik, Zdravko Benedik-Tine, Stane Gregorčič-Pik, Lojze Podobnik-Švejk, Ivan Filipovič-Miloš, Alojz Pohar-Gregor, Franc Pavlič-Lužanc, Alojz Sajovic-Kokra, Ivan Rezman-Januš, Jakob Gašperlin-Slavček, Franc Sajovic-Fortuna, Vinko Stružnik-Sekular, Jože Sekne-Koren, Marica Oselj-Zinka, Francka Oselj-Darinka, Julka Pušavec-Breda, Slavka Kalan-Jelena idr.

Borci in aktivisti so največjo zaslombo za svoje delo imeli v postojankah pri Križajevih (pri »Smrekarju«); pri Podjedovih je bilo stalno zbirališče in partizani so to postojanko zaradi tega imenovali »na Občini«. Pri Kozelju je bilo zbirališče materiala, pri Rogljevih so se zbirali obveščevalci, pri Zarnikovih kurirji, pomembne postojanke so bile tudi pri Polajnarjevih in Lombarjevih. V Olševsko gmajno je na sestanke terenskih aktivistov spomladi 1944 prihajal tudi Jaka Štucin-Cvetko, član pokrajinskega odbora OF za Gorenjsko.

Vsi ti terenski aktivisti so odhajali vsak večer iz Olševske gmajne v okoliške vasi in v ravnino, kjer so obiskovali ljudi, organizirali OF in druge organizacije narodnoosvobodilnega gibanja. Na zvezo k tem terenskim aktivistom v Olševsko gmajno in v Olševek so prihajali aktivisti OF iz posemeznih vasi v ravnini. Z njimi so razpravljali o delu, prinašali so poročila in prejemali naloge za delovanje na terenu. Na zvezo v to gmajno in v vas so prihajali tudi aktivisti OF iz Kranja, saj je bila pogosto to najbolj redna oblika sestajanja terenskih aktivistov iz tega mesta. Za takšna sestajanja so terenski aktivisti pošiljali aktiviste iz Olševka, predvsem mladince in ženske, v Kranj in v vasi z naročili za sestanke. To so bile zelo pomembne kurirske naloge, ki so jih opravljali aktivisti iz Olševka, ker ilegalci do aktivistov v ravnini največkrat niso mogli priti.

Preko teh postojank se je razširjala organizirana dejavnost v vasi. Pridobivali so vaščane za delo v posameznih organizacijah, opravljali politične razgovore, razlagali cilje in pomen NOB, širili so letake in literaturo, opravljali obveščevalno službo, prenašali pošto, organizirali zveze z aktivisti v ravnini, sodelovali v gospodarskih komisijah, kjer so zbirali hrano in material za partizanske enote, bolnice, tehnike, nudili so partizanom in aktivistom zatočišče, skrbeli za njihovo prehrano idr.

Odbor OF v Olševku je deloval že od poletja 1943, njegovi člani pa so bili Martin in Franc Križaj, Ernest Podjed, Viktor Rozman in Lovro Polajnar. Njihova naloga je bila organizirati in pridobivati zanesljive vaščane za sodelovanje s partizani in aktivisti.

Posebno aktivni v vasi so bili mladinci s svojo organizacijo Zvezo slovenske mladine. Sekretarka je bila Marica Podjed, člani pa Vida Jocif, Peter Jugovic, Manca Križaj, Tončka Bergant, Ana Podjed, Julka Kavšek, Ivanka, Francka in Ana Slanovec, Milka Zarnik, Anka in Janez Podjed, Lojze Ferjan, Janez Sajovic idr. Ti mladinci so pridobivali svoje vrstnike za sodelovanje v OF in s partizani, v šoli so se zoperstavljali ponemčevanju, prinašali so razno literaturo in pošto aktivistom in partizanom, trosili letake po okoliških vaseh in spremljali gibanje Nemcev od Primskovega ter o tem obveščali partizane. Povezani so bili s skupino mladincev iz Šenčurja pod vodstvom Franca Sitarja in Janka Zupanca. V začetku leta 1944 so bile sprejete v SKOJ najaktivnejše mladinke Marica in Ana Podjed, Vida Jocif, Julka Kavšek-Zvezda in Ivanka Slanovec.

Velik delež v narodnoosvobodilnem gibanju so prispevale ženske. V začetku leta 1944 sta Jože Stružnik-Mejač in Mirko Kavčnik-Cene organizirala v vasi Antifašistično fronto žena. Sekretarka odbora AFŽ v Olševku je bila Ivana Polajnar, članice odbora pa Ivanka Sajovic, Frančiška Lombar, Frančiška Šolar, Terezija Rozman in Angela Rogelj. Ta odbor se je sestajal največkrat na domu Ivane Polajnar — pri »Barakarju«. Z odborom je sodelovala tudi Marija Stružnik-Mici, članica okrajnega odbora OF Šenčur, ki je bila odgovorna za delovanje AFŽ. Druge članice AFŽ so bile: Ančka Jagodic, Helena Slanovec, Ivana Šenk, Frančiška Podjed, Francka Žnidar, Angela Naglič, Tončka Šipec, Frančiška Šipec, Jožefa Danič, Marija Križaj, Frančiška Ferjan, Frančiška Kozelj, Frančiška Sajovic, Frančiška Šunkar, Ivanka Logar in Marija Zarnik. Članice AFŽ so sodelovale s terenskimi aktivisti in partizani, ki so se zadrževali v Olševku in okolici. Prenašale so pošto, opravljale obveščevalne naloge, zbirale hrano, denar in material, pripravljale in kuhale hrano, prale in šivale perilo in obleko partizanom.

Vaščani so bili aktivni predvsem v gospodarskih komisijah. Zbirališče materiala je bilo pri Kozeljevih. Tam so zbirali tudi tisti material, ki so ga pridobile gospodarske komisije v okoliških vaseh. Material so nato prevzemali partizani za operativne enote, bolnice in tehnike. Aktivisti so izvedli več zbiralnih akcij za hrano in material. V začetku leta 1944 so sodelovali pri prevozu usnja in blaga iz Šenčurja v Olševek. Borci Gorenjskega odreda in Varnostno obveščevalne službe so izvedli rekvizicijo pri veletrgovcu Rabiču v Šenčurju; material so z Olševčani spravili v Olševek, razdelili med aktiviste in skrili na Stagneh v votline (Andrčev kevder). Usnje so aktivisti izročali čevljarjem, da so izdelovali čevlje za partizane; zlasti Martin Vrtač z Visokega, ki je imel večjo čevljarsko obrt, je naredil kar precej čevljev za partizane.

Poleti 1944 je okrajna gospodarska komisija Šenčur organizirala akcijo v Velesovem v trgovini in gostilni Sajovec. Naložili so 5 vozov hrane, usnja, oblačil in drugega materiala in ga po cesti v Olševek odpeljali v Olševsko gmajno, kjer so del materiala razdelili po partizanskih enotah, ostalo pa uskladiščili v »Anderčev kevder«. Veliko hrane in nabranega materiala, ki so ga zbrali v ravnini in odvažali v Olševek, so partizani vozili v Fužine oziroma v Zgornjo Kokro, in to kar po cesti skozi Tupaliče in mimo Preddvora s konji in vozovi, ki so jih dobili v Olševku. Med vaščani, ki so aktivno sodelovali v narodnoosvobodilnem gibanju, so bili še: Janez Zarnik, Janez Logar, Silvester Mejač, Tine Juvan, Marjana Juvan, Marija Šenk, Ana Gašperlin, Marjeta Lazar, Jaka Ferjan, Janez in Marija Perčič, Katarina Košnik, Ivana Šenk, Frančiška, Marjan in Katarina Podjed, Jakob in Frančiška Šunkar, Franc in Marija Stružnik, Jaka Slanovec, Marica Podgoršek, Ana Žagar, Marija Prosen, Franc Jagodic, Jaka in Ljudmila Žumer, Marica Nastran in drugi.

22. februarja 1944 so borci Gorenjskega odreda organizirali v Olševku v kulturno-prosvetnem domu miting. To je bil prvi partizanski miting na šenčurskem in cerkljanskem območju. Dvorana je bila nabito polna. Najprej je bil na sporedu politični govor o boju proti okupatorju in o novi Jugoslaviji pod Titovim vodstvom. Borci so potem odigrali šaljivo igrico in zapeli nekaj narodnih in partizanskih pesmi, v dvorani pa je zavladalo sproščeno ozračje in navdušenje. Po končanem mitingu se je izkazalo, kako množično je bilo delovanje vaščanov v narodnoosvobodilnem gibanju in konspiracije ni bilo več. Vaščani so vse bolj množično in legalno sodelovali s partizani, ki jim je Olševek pomenil nekakšno osvobojeno ozemlje, kjer so se zadrževali noč in dan.

8. marca 1944 so terenski aktivisti okraja Šenčur, borci Varnostno obveščevalne službe in Gorenjskega odreda izvedli mobilizacijo. V partizane so odšli Peter Mali, Jakob Šunkar, Alojz Šunkar, Ivana Slanovec, Franc Križaj, Vinko Rogelj, Miha Šenk, Jakob Žumer in še štirje drugi, ki so po poletju 1944 dezertirali ali se pridružili domobrancem. Julka Kavšek-Zvezda je šla v partizane nekaj dni prej. Po odhodu nekaterih članov odbora OF in gospodarskih komicij v partizane 8. marca 1944 so razširili odbor OF in vanj vključili Miho Logarja, Janeza Košnika in Franca Šimenca. Jože Perčič, Alojz Pavc, Franc Stružnik, Ivan Zarnik, Jože Zarnik in Stanko Logar so bili mobolizirani v nemško vojsko, vendar pa so dopuste izkoristili zato, da so odšli v partizane ali pa so dezertirali iz nemške vojske k zavezniškim armadam, od tam pa prišli v enote narodnoosvobodilne vojske.

Zaradi tako širokega razmaha narodnoosvobodilnega gibanja je vas postala sumljiva in tarča okupatorja in njegovih sodelavcev. Spomladi 1944 je okupator postavljal v dolini domobranske postojanke, s katerimi so si pomagali v boju proti narodnoosvobodilnemu gibanju. Pritisk nemškega okupatorja in njegovih sodelavcev (raztrgancev in prvih domobrancev je bil vedno močnejši. Vse več je bilo hajk, v katerih so sodelovali gestapovci in domobranci. 3. maja so izvedli akcijo iz smeri Adergasa in Štefanje gore proti Olševski gmajni in izsledili nekatere terenske aktiviste, med njimi tudi Marico Oselj-Zinko iz Vogelj. Med begom se je prebila do naravne skalne votline v Graščevih smrekcah, tam pa so jo domobranci ujeli in ustrelili. Zvečer so jo njeni soborci pokopali nedaleč od kraja zločina na

travniku »V doleh«. Zinkina smrt je vaščane močno pretresla; na njen grob so prinesli venec in zastavo, ki so jo sešile ženske iz Olševka in Kokre.

1. junija se je vračalo z desne strani Save v svojo enoto 8 borcev 3. čete Vojske državne varnosti v olševske gozdove. Nekaj borcev je šlo v vas po okrepčilo, pot pa sta nadaljevala borca Ciril Košnik-Robi in Jože Voglar-Jošt. Prišla sta na Stagne in padla v zasedo nemške policije iz preddvorske postojanke. Oba so ujeli in pobili s puškinimi kopiti. Po prvih strelih na ostalo skupino sta bila dva borca ranjena, vendar se jim je uspelo umakniti. V vas je prišla nemška policija in domobranci, ki so izvedli preiskavo. Zvečer so mrtva tovariša soborci pokopali poleg Marice Oselj-Zinke.

Vaščani so bili ob teh dogodkih pretreseni, a kljub ustrahovanju so kljubovalno hoteli še več napraviti za partizane. Tako so pomagali pri rekviziciji žita iz Suhe, ki jo je organiziral del borcev bataljona Vojske državne varnosti in Gorenjskega odreda skupaj s terenskimi aktivisti okraja Šenčur. Iz Suhe so z vozmi peljali 72 vreč žita in drugega materiala skozi Visoko v Olševsko gmajno. Zaradi dežja so žito spravili k aktivistom v vasi, del pa so ga odpeljali v partizanske enote.

3. julija so gestapovci in domobranci obkolili vas in aretirali devetnajst vaščanov, ki so bili izdani, da sodelujejo s partizani. Aretirali so Viktorja Rozmana, Terezijo, Marka in Slavka Rozman, Petra Jugovica, Angelo Jenko, Ančko Tratnik, Ernesta, Marico in Ano Podjed, Lovra Polajnarja, Janka in Lojza Perčiča, Jožа Logarja, Martina Križaja in sina Martina, Lojza Ferjana, Marijo Kuster in Miho Kozelja. Aretirane so odgnali do Kozeljeve gostilne, kjer so jih zasliševali. Pet gestapovcev in domobranec Mežnarjev iz Čirč so zasliševali in mučili aktivista Viktorja Rozmana. Pretepenega so odvlekli na rob gozda in ga ubili. Do onemoglosti so pretepli še Lovra Polajnarja in 16-letnega Lojza Ferjana. Ženo in otroke Viktorja Rozmana in Lojza Ferjana so izpustili, druge pa so odpeljali v Kranj, kjer so jih zasliševali, potem pa izpustili. Angelo Jenko, Ernesta, Marico in Ano Podjed, Martina Križaja in Lovra Polajnarja so odpeljali v Begunje, kjer so jih ponovno zasliševali in mučili, nato pa poslali v koncentracijska taborišča v Nemčiji. 19. julija so aretirali tudi Miho Podjeda, ga zasliševali in mučili v Begunjah in poslali v taborišče v Nemčijo.

Aretacija vaščanov je pomenila velik udarec narodnoosvobodilnemu gibanju v vasi. Pritisk okupatorja in domobrancev je bil vedno močnejši. Domobranci so neprestano prihajali v vas, preiskovali v hišah sodelavcev narodnoosvobodilnega gibanja, jih ropali, terorizirali in grozili tistim vaščanom, ki so bili označeni kot simpatizerji narodnoosvobodilnega gibanja. Domobranci in nemška policija so patruljirali in vpadali na območje Olševka, tako da so že julija 1944 partizani morali umakniti kurirsko relejno postajo G-20 na nov teren nad Štefanjo goro in nad Davovec. V eni takih akcij kranjskih gestapovcev in cerkljanskih domobrancev na Štefanjo goro so ubili Franceta Jeriča in borca Vojske državne varnosti 9. julija 1944, mesec dni kasneje pa pod Možjanco Jožа Seknete-Korena in Vinka Stružnika-Sekularja ter hudo ranili Janka Krmelja-Brka, ki je ranam podlegel.

Septembra pozno ponoči so na severni del vasi padle mine iz preddvorske policijske postojanke. V vasi je bil preplah, žrtev in večje škode pa na srečo ni bilo. V septembru in oktobru so domobranci z vpadi zasledovali partizanske enote in pri tem uporabljali partizansko taktiko. Zaradi pomoči ogleduhov so bili uspešni. Odkrili so precej partizanskih bunkerjev in partizanov, ki so se zadrževali na tem območju. Partizanom je uspelo ujeti in kaznovati domobransko vohunko Ivano Stružnik-Fajdigovo, ki je med »nabiranjem gob« v Olševski gmajni in pod Krvavcem iskala sledove za partizani in o njih obveščala domobrance.

24. septembra je skupina borcev skušala postaviti zasedo domobrancem, ki so se približevali Olševku, vendar so bili ti obveščeni o zasedi. Partizani so se morali umakniti, domobranci pa so v vasi ubili Lovra Koširja, čevljarja iz Hotemaž.

Oktobra je zaradi tako močne domobranske aktivnosti skušala Šlandrova brigada izvesti obsežno akcijo v ravnini pod Krvavcem, s katero bi likvidirali domobranske postojanke. Akcija v celoti sicer ni uspela, je pa precej dvignila moralo prebivalstva v širšem okolišu.

S postavitvijo domobranske postojanke v Tupaličah novembra 1944 so kurirske zveze postajale zelo težavne, saj je bilo vedno več zased, v katere so padali kurirji. Zato so se kurirji in borci umaknili iz bližine Olševka.

8. januarja 1945 je bil izdan kurirski bunker v Kokri. Domobranci iz Tupalič so presenetili tri borce iz Olševka in jih obkolili. Vinko Rogelj in Franc Presek-Gaber sta uspela pobegniti, medtem ko so domobranci ujeli Miho Šenka. Gaber in Vinko sta se na Davovcu ločila; Vinko je nadaljeval pot v Velesovo, Gaber, pa se je predal domobrancem in začel z njimi sodelovati. Vinko se je skrival v Olševku pri Tereziji Rozman, žena Angela pa mu je skrivaj nosila hrano, dokler mu ni uspelo najti zvezo in se je aprila vrnil v svojo enoto pod Storžič. Ivan Zarnik-Miloš se je zdravil doma, potem ko je bil ranjen v spopadu z nemško policijo. Težko se je bilo skrivati, ker so domobranci vsak dan prihajali v vas. Skritega v gnojnem košu ga je mati Marija s konjem odpeljala v partizane.

Tiste vaščane, ki so imeli svojce v partizanih ali v koncentracijskih taboriščih, so domobranci neprestano terorizirali. Tisti domobranci, ki so dezertirali iz partizanov, so bili vaščanom najbolj nevarni, saj so dobro poznali družine, ki so bile ves čas aktivne in sodelovale s partizani.

Aktivnost vaščanov je zaradi tako močnega pritiska upadla, saj aktivneje in vidneje niso več mogli sodelovati s partizani. Delovati so morali skrajno previdno, njihova zavest in vera v zmago narodnoosvobodilnega gibanja pa sta ostali. Le redki so zaradi takšnega pritiska in ustrahovanja prenehali sodelovati s partizani ali celo prestopili k domobrancem. Iz Olševka je bilo v domobranskih vrstah sedem vaščanov.

Za vaščane je trajala negotovost vse do konca vojne. Kljub temu da se je bližal Hitlerjev padec, so domobranci pritiskali na prebivalstvo vse do konca, saj jim kot okupatorjevim sodelavcem in narodnim izdajalcem drugega tudi ni preostalo. Zato pa je vaščanom svoboda, po kateri so hrepeneli, pomenila toliko večje olajšanje in veselje po vsem tem, kar so prestali.

Osem vaščanov Olševka je v tem boju izgubilo tudi življenje. To so bili Ivanka Slanovec, Viktor Rozman, Anton Šimenc, Anton Šolar, Jože Perčič, Franc Križaj in Franc Stružnik.

OPOMBA:

Pričujoči zapis je nastal na podlagi življenjepisov in izjav vaščanov, članov ZZB NOV in njihovega pričevanja.

Žal so najaktivnejši udeleženci narodnoosvobodilnega gibanja padli v vojni, večine aktivistov pa tudi ni več med živimi.

Za pomoč se še posebej zahvaljujem Marici Podjed in Francu Štefetu-Mišku.

Tehnika Jošt v spomin Lojzetu Dežmanu (1912—1945)

Marijan Masterl

S tehniko Jošt, ki je zadnje ime za nekdanjo okrožno tehniko KPS Kranj, se sklene partizanski tisk v Zgornji Kokri. Od vseh tehnik, ki so bile v Zgornji Kokri od 1943 do 1954, je tehnika Jošt delovala v zelo hudih razmerah. Nenehno je manjkalo hrane, osebje je bolehalo in venomer so ga vznemirjale pogoste čistke Kokrške doline, ki so jih izvajali Nemci, nastanjeni v Kokri, in domobranci iz postojanke v Tupaličah pri Preddvoru. Število njenih članov se je v decembru 1944 povečalo za tri, pribežali so iz napadene tehnike Greben. Od druge polovice decembra 1944 dalje pa se je število začelo zmanjševati zaradi padlih, obolelih in zaradi pošiljanja njenih članov v vojaške enote na Primorsko. Po uničenju tehnike Greben, ki je delovala v bližini sedeža OK KPS Kranj, je vse njene naloge morala opravljati tehnika Jošt. Tehniko so tupališki domobranci po zaslugi izdajalca končno odkrili in uničili.

Z odhodom vodje okrožne tehnike KPS Kranj Hinka Cigliča v začetku oktobra 1944 v pokrajinsko tehniko je delovala tehnika v koči, ki jo je leta 1943 zgradil Niko Kavčič. Začasno jo je vodil Stane Kočar-Srečko. Poleg njega sta bila v njej še kurir Vladimir Hajduković-Dian in Justina Kralj-Ina. Konec oktobra ali v začetku novembra 1944 je postal novi vodja Lojze Dežman-Branko.[1] Do tedaj se je zdravil zaradi hujše rane; dobil jo je 19. maja 1944, ko so se s padlim Alojzom Snedicem-Borom (Tominčevim s Kokrice) in z Vido Šinkovec-Janino mudili v gozdiču vzhodno od Bobovka in čakali Toneta s Predoselj, ki jim je obljubil, da jim bo prinesel meso. Namesto tega je pripeljal domobrance in z njimi smrt.

Ob jesenski ohladitvi so zapustili kolibo, ki je bila grajena le za poletno prebivanje, in se ponovno naselili v okrožni tehniki, ki jo je v aprilu 1944 s sodelavci postavil Maks Stupica-Dražgost. Ob selitvi je spremenil Dežman tudi njeno prvotno ime v tehniko Jošt iz enakih vzrokov kot Miro Oven svojo v Greben. Poimenoval jo je po gori Sv. Jošt, ki so jo delavci iz kranjskih tovarn radi obiskovali za prvi maj. Dežmanu pa je bila pri srcu, saj je stanoval najprej v njenem podnožju, v Stražišču. Ime Jošt pa je hkrati dobro prekrivalo pravi kraj tehnike.

Po dvomesečnem prebivanju na novem mestu so v tehniko v začetku decembra 1944 pribežali že omenjeni člani tehnike Greben in ostali v njej Vekoslav Longo-Žarko (1921—1949), gozdar s Primskovega pri Kranju, Angelca Šmid-Tatjana (1925) iz Železnikov in Milan Kremsar (1921—1944) iz Spodnje Kokre. V tehniki so takrat bili: Lojze Dežman-Branko, vodja tehnike, soboslikar s Kokrice, Stane Kočar-Srečko, tekstilni mojster z Orehka, Justina Kralj-Ina, tekstilna delavka iz Trbovelj, Vladimir Hajduković-Dian, tekstilni mojster iz Črnivca pri Brezjah in Zdenko, doma iz Preddvora.

S prihodom novih treh v tehniko ni nastala le stiska za prostor, ampak tudi za hrano. Zaradi povečanega števila domobranskih postojank v podgorju Kamniških planin ter njihove aktivnosti in propagande je bilo za prehrano vsak dan težje. Bližala se je tudi zima, ki je povzročila nove težave kurirjem na njihovih poteh. Za seboj so puščali »izdajalske« sledi, ki so sovražnika vodile do njihovih bivališč. Za obstoj tehnike sta bila zato pogoj zadostna zaloga hrane in skrajna previdnost.

Vsi terenski posveti v tehniki so bili namenjeni varnostnim ukrepom, zlasti potem, ko so se domobranci na svojih obhodih že močno približali tehniki. Prve žrtve zaradi domobrancev iz postojanke v Tupaličah so padle na kurirski javki G-34 vrh Javorniškega prevala. Domobranci so se 28. decembra že zgodaj, ko se še ni danilo, odpeljali s kolesi »na jago« v ledeniško dolino Podstoržič in se povzpeli na Javorniški preval, kjer so zalezovali kurirje kot lovci divjad. Pod njihovimi streli so ta dan padli trije partizani: Franc Šinkovec (1909—1944), Trnovčev iz Spodnjih Fužin, kurir puškarske delavnice »B« Kokrškega odreda, Franc Ribnikar (1918—1944), borec 2. bataljona Kokrškega odreda, doma s Praprotne police, in Milan Kremsar, kurir tehnike Jošt, doma iz Spodnje Kokre. V tehniki Jošt je Kremsarjeva smrt vse zelo potrla. Njegov spomin so počastili z enominutnim molkom.

Ohranjenih šest zapisnikov partijskih sestankov iz decembra 1944 in pripoved Angelce Šmid razkriva težke razmere, ki so bile v zadnjih dveh mesecih v tehniki. V partijski celici tehnike Jošt so bili Lojze Dežman, sekretar, člana Stane Kočar in Justina Kralj, skojevci pa Milan Kremsar, Vekoslav Longo, Angelca Šmid in Zdenko. Celica je bila organizacijsko vezana na Okrožni komite KPS Kranj. Vsak teden je imela sestanek z naslednjim dnevnim redom: 1) Čitanje zapisnika, 2) Politična situacija (doma in po svetu), 3) Delo v tehniki (in v celici), 4) Kritika in samokritika in 5) Slučajnosti. Občasno so prirejali tudi študijske ure. Naročila za tiskarske storitve je tehnika prejemala od Okrožnega komiteja KPS Kranj. Izdelovala je formularje,

letake in brošure, vse prirejeno za politične razmere, ki so se konec leta 1944 in v začetku leta 1945 z veliko naglico spreminjale. Tako je tehnika razmnožila sredi meseca decembra v nakladi 1000 izvodov tri letake na obeh straneh z naslednjo vsebino: »Vsem zapeljanim Slovencem«, »Po 15. januarju ne bo več milosti« in »Amnestija«. Parolnih trosilnih lističev- s podobnimi naslovi je bilo na obeh straneh natiskanih 7200 izvodov.

Lojze Dežman-Branko (1912 Vič — 1945 Kokra)

Po strokovni strani je bila tehnika vezana na Pokrajinsko tehniko za Gorenjsko. Iz zapisnikov je razvidno, da sta se od 14. do 30. decembra v tehniki mudila Vinko[2], kontrolor Pokrajinske tehnike za Gorenjsko, in njen član Stanko[3]. Tako beremo, da je Pokrajinska tehnika predpisala tehniki Jošt v njenih najtežjih časih, da mora na dan prepisati še 10 strani iz knjige VKP (b), I. del drugega poglavja. Pri opravljanju nalog je tehnika sama skrbela za hrano in potrošni material. Vodstvo tehnike je od konca novembra do svojega konca zaman opozarjalo na težave okrajno gospodarsko komisijo Naklo-Šenčur, ki jo je bila dolžna v celoti oskrbovati. Zaradi pogostih izdaj so kmetje postali nezaupljivi in so neradi sodelovali s še preostalimi člani gospodarske komisije. Okoli 20. decembra 1944 je hudo zbolela Justina Kralj-Ina, prav v času, ko v tehniki niso imeli koščka sladkorja, da bi bolnici lahko sladkali vsaj čaj. Za pomoč so se obrnili na Okrožni komite KPS Kranj, na Lojzeta Podobnika-Švejka in druge politične delavce, vendar brez uspeha. Povsod je primanjkovalo sladkorja. Prav tako je sprejemala tehnika od okrožja le naročila, povsem pa je usahnila preskrba s tehničnim materialom za tisk. Primanjkovati jim je pričelo tudi petroleja za nočno delo. Vse to je tehnikom jemalo čas za njihovo osnovno dejavnost in jih navajalo k temu, da so morali končno vzeti v svoje roke še celotno preskrbo, ki so jo reševali na različne načine, večinoma po legalnih sorodstvenih zvezah. Tako je Alojz Longo (1892—1969) v utemeljitvi za priznanje dvojne dobe za aktivno sodelovanje v NOB med drugim navedel: »Posrečilo se mi je, da mi je dva zajetna zaboja prepeljala s tovornjakom izpred hiše v Kokro sama nemška SS poštna policija, ki je imela svojo postojanko nasproti naše hiše in s katere komandantom sem bil kot sosed dobro znan. Poprosil sem ga, naj mi ob priložnosti prepelje za moje logarje v Kokri zaboj krompirja in zaboj jabolk. V zabojih so bili razni predmeti za partizane, od zdravil, obleke in živil do municije, bomb in denarja. Na vrhu sem v prvi zaboj naložil plast krompirja, v drugega pa plast jabolk in oba dobro zabil. Že naslednje jutro je prispel tovornjak in policisti so zaboja naložili, jaz pa sem sedel v kabino k šoferju. Cel tovornjak je bil poln policistov, ki so bili stražna izmena v Kokrški dolini. Ko smo prišli na določeno mesto, to je do poti, ki vodi v Lobnico (Obenco) nasproti Povšnarjevega mostu, so zaboja lepo razložili in vse je bilo v redu.«

Iz teh navedb je mogoče sklepati, da je to pošiljko v decembru 1944 na sinovo prošnjo poslal oče Longo v tehniko Jošt. Zdravila pa so bila namenjena huje oboleli Justini Kralj-Ini. Vsebino obeh zabojev sta v Zapotok v koših znosila Peter Červ (1894—1956) in njegova hčerka Milka, stara 18 let. Prav tako so iz Kokre hodili po ciklostilni papir v opuščena skladišča tehnike T I — Kranj pod Konjščico (Lom) in v tehniko Greben nad planino Podstoržič.

Tehnika Jošt je imela skupaj s puškarsko delavnico in ambulanto kurirsko javko na Javorniškem prevalu s kurirji z relejne kurirske postaje G-34 (Lom nad Tržičem). Ta kurirska pot je bila zelo težavna, saj je potreboval kurir v obe smeri tri in pol do štiri ure. Na tej poti je moral premagati 1462 višinskih metrov. Iz tehnike je moral priti na hrbtišče Heinricharjeve planine (1283 m), z nje pa se spustiti na planino Podstoržič (1110 m) in se z nje ponovno dvigniti na Javorniški preval

(1465 m). Kurirsko zvezo je vzdrževala tehnika vsak dan tako, da sta se dva kurirja menjavala vsak drugi dan. Sprva sta se menjavala Vladimir Hajdukovič in Zdenko. Kasneje pa Milan Kremsar in Hajdukovič. Po odhodu Hajdukoviča na Primorsko v začetku decembra ga je zamenjal Zdenko, ki je po smrti Milana Kremsarja ostal edini kurir v tehniki. Kurirska pot je zaradi nastopajoče zime in visokega snega postajala za enega kurirja vedno težja in prenaporna. Dežman si je sicer prizadeval, da bi zvezo z Okrožnim komitejem KPS skrajšal tako, da bi jo preusmeril v sporazumu s komando IV. relejne kurirske linije na kurirsko postajo G-19 (Bašelj), tako da bi postavili vmesno javko na Baševljskem prevalu ali na Kališču.

Kurirske javke niso spremenili in kurir tehnike je zaradi težke poti večkrat zamudil čas sestankov kurirjev na Javorniškem prevalu. Kurir Zdenko je bil ob takih priložnostih deležen graje. Zaradi hudega napora je zbolel in obupal nad opravljanjem kurirskih nalog. Občasno je vskočil še Veko Longo, posebno ko je bilo treba prenašati večje količine ciklostilnega papirja ali izdelkov tehnike, hrane ali drugega materiala. Vzpostavitev legalne kurirske zveze po dolini Kokre je onemogočalo vedno pogostnejše patruljiranje policistov iz Kokre in domobrancev iz Tupalič. Čim bolj se je bližal konec vojne, tem bolj so oboji varovali to prometno zvezo, pomembno za njihov umik.

Zdenko in Vekoslav Longo sta 13. januarja 1945 zgodaj odšla z drugimi iz tehnike na Javorniški preval. Pričakovali so pošiljko hrane. V tehniki sta ostala le Dežman in Angelca Šmid. Konec decembra sta tehniko namreč zapustila Stane Kočar-Srečko, ki je odšel na Primorsko v Vojkovo brigado, in Justina Kralj, ki so jo poslali v ambulanto na zdravljenje. Dežman je na 31. partijskem sestanku 30. decembra 1944 in na izrednem 2. januarja 1945 svojemu osebju objavil, da se po odloku SNOS izvaja splošna mobilizacija vseh za vojsko sposobnih moči, in sicer po vseh terenskih političnih enotah in tako tudi v tehnikah. Zato ne sme nobeden od članov tehnike, ki bo morda odpoklican v vojsko, imeti poziva za kazen.

Kako je bila 13. januarja 1945 ob 7. uri uničena tehnika? Vse okoliščine govore za to, da je bilo izdano le širše območje kraja tehnike. Domobranci iz Tupalič so v zgodnjih jutranjih urah prodirali proti tehniki po desni strani grape Lobnice navzgor. Gazili so sneg, ki je zapadel z 12. na 13. januar. V smeri Lobnice ni bilo nikakršnih sledi, ki bi domobrance lahko pripeljale do tehnike. Kurirja in drugi so sledi pustili le proti zahodu, nad tehniko, ki pa jih domobranci niso mogli opaziti, dokler niso bili tik ob tehniki. Na severovzhodni strani nad tehniko so na vzvišeni skali imeli tehniki stražarsko mesto, kjer so nadzorovali vzhodni dolinski dostop k tehniki po Lobnici navzgor. Iz tehnike je bila do stražarskega mesta napeljana okoli 70 m dolga žica, na njenem koncu v tehniki pa pritrjen zvonček, ki je zazvonil ob opozorilu stražarja na nevarnost. Stražarsko mesto z opisanim zavarovanjem so postavili potem, ko se je v zadnjem tednu decembra spodaj v bližini tehnike pojavila nemška patrulja. Na 31. partijskem sestanku 30. 12. 1944 je bilo sklenjeno, da bo zavarovanje tehnike prevzel Lojze Dežman. Ta je tudi naprej skrbel za izmenjavo stražarjev, da so v tehniki lahko nemoteno in brez skrbi delali. Za napad na tehniko so si domobranci izbrali ta dan verjetno zato, ker bi v svežem snegu zlahka sledili tistim, ki bi se jim ob napadu posrečilo pobegniti. Težko je danes domnevati, ali jim je bilo znano, da bo ta dan tehnika ostala brez straže. Če pa jim je bilo, potem bi skoraj lahko posumili, da je stražo onemogočil Zdenko s tem, ko je na kurirsko pot povabil tudi Žarka. Branko se je 13. januarja 1945 ravno

Tehnika »Greben« — desna Cvetka Koželj, administratorka v tehniki; foto: oktober 1944 v Jezerskem grabnu
Stoje z leve: Angelca Šmid-Tatjana, Ljubljana, Bratovščova ploščad
Miro Oven, vodja tehnike, pokojni M. Masterl
Cvetka Ažman por. Koželj, Kranj, Kidričeva 34
Sedi: Žarko Longo iz Klanca — Kranj, pokojni

pripravljal, da bo odšel na stražo. Prejšnji večer se je pozno zvečer vrnil s Tenetiš, kamor je šel po hrano in se ustavil še pri Červovih. Domobrancev se v zgodnjih jutranjih urah zagotovo ni nadejal. Červovi niso mogli opaziti domobrancev, da bi lahko obvestili tehniko o bližajoči se nevarnosti. Tudi če bi jih videli, se ne bi mogli izpostavljati, saj bi v svežem snegu puščali sledi.

Angelca Šmid je o domobranskem napadu na tehniko povedala naslednje: »Zjutraj je zvonček na rahlo zazvonil. Z Dežmanom sva se samo spogledala. Takoj je segel po edinem orožju, ki je bilo v tehniki, ročni italijanski bombi — paradajzerici. Skočil je k vhodnim vratom in vrgel bombo, ki je eksplodirala. V tem trenutku ga je ustrelil domobranec z brzostrelko v prsi. Bil je takoj mrtev. Mene, neoboroženo, so domobranci zgrabili in me čez Zapotok mimo Červa odgnali v dolino Kokre. Pri Červu sem zaprosila za vodo in dala domačim znak, da so lahko brez skrbi. Do domobranske postojanke v Tupaličah smo pešačili. Noč sem prečula v kleti njihove postojanke. Zjutraj se je iz Kranja pripeljal zloglasni domobranec Milan Amon in me odpeljal na zaslišanje v svoje barake na Zlatem polju. Ne morem trditi, da sta bila tehnika Jošt in njen zavarovalni sistem izdana, sumljivo pa se mi le zdi, da se je Zdenko po uničenju tehnike Jošt še isti dan priključil domobrancem v Tupaličah in pri tem še izdal Longa, ki so ga gestapovci še isto noč doma aretirali.«

O tem dogodku je propagandist v centru gorenjskega domobranstva Lojze Perne zapisal: »16. januarja 1945 so domobranci iz Tupalič na Jezerskem[5] odkrili tehniko za Kranj. Partizan Dežman iz Kokrice ubit, ena partizanka ujeta, zaplenjen 1 razmnoževalni stroj, 2 pisalna stroja in pisarniški material.«

Milka Červ (1927), ki je bila druga priča dogodkov po napadu na tehniko, pripoveduje: »Tistega jutra so mati odšli v Preddvor po živila. Doma je bil z nami le oče s 13 otroki, od katerih je bil najmlajši star dve leti, najstarejša pa jaz, 18 let. Zjutraj 13. januarja 1945 je zaropotalo, vmes pa se je slišal pok bombe. Z očetom sva se spogledala, dejal je: ‚So že skupaj' in se odmaknil od hiše. Kmalu zatem je čez Zapotok prigazilo okoli 17 domobrancev, ki so na vse pretege vriskali, kot da gredo z veselice. Vsi so bili obloženi s stroji, papirjem, posteljnino. Tudi ujeta partizanka Tatjana je nosila odejo. Pri nas so vzeli ročne sani in nanje nameravali obesiti še zvonec naše krave, kar sem jim preprečila. Dejali so: ‚Pojdi gor v bunker, pogasi ogenj in vzemi, kar je še uporabnega.' Odgovorila sem, da ne vem za noben bunker. ‚Kaj se boš delala nevedno, saj vemo, da si bila večkrat gori in da so še včeraj bili partizani pri vas.' Ko so domobranci odšli, sva z očetom odšla do tehnike. Pogasila sva ogenj in mrtvega Branka izvlekla iz barake. Bil je bos. Spominjam se, da je imel povsem nove, lepe gojzerice. Iz tehnike sem vzela škaf za vodo, vanj postavila svečo in jo prižgala. Oče je odhitel k Okornu povedat, kaj se je zgodilo. Prepričana sem, da je nekdo tehniko izdal. Pod skalami so imeli dobro skrito skladišče papirja in tiskarske barve, ki ga drugače ne bi našli in izpraznili.«

Domobranci so svoje junaško dejanje, ko so poslali na dva, dejali bi, neoborožena partizana celo postojanko svojih mož, takoj zjutraj razširili po vsem kranjskem okrožju. Padla je kranjska okrožna tehnika. Tako je tudi Jožica Dežman, žena pokojnega Lojzeta, že zjutraj istega dne zvedela za moževo smrt. Kako je šla z otroki po moža v Kokro in kako ga je pokopavala, pripoveduje: »Še istega dne zjutraj sem izvedela, da so v soboto, 13. januarja 1945, domobranci iz postojanke v Tupaličah pri Preddvoru zjutraj napadli kranjsko okrožno tehniko, ki jo je v Lobnici vodil moj mož. Šli so po desni strani grape, mimo Heinricharjeve lovske koče navzgor po Lobniški grapi. Červova je povedala, da je bilo 12. januarja v tehniki še več ljudi, ki pa so tega dne odšli na tržiško stran. Iz tehnike sta odšla tudi Zdenko in Longov sin iz Klanca. Ko sta se vrnila in videla uničeno tehniko, sta oba odšla domov. Zdenko se je napotil v Preddvor in še istega dne vstopil v domobransko postojanko Tupaliče. Žarko pa je pot nadaljeval v Kranj, ker je nameraval naslednjega dne oditi kot fotoamater v Pokrajinsko tehniko za Gorenjsko. Ob prihodu v domobransko postojanko je Zdenko takoj izdal, da je Žarko doma. Med 23. in 24. uro 13. januarja 1945 so gestapovci iz Kranja že aretirali Žarka, naslednjega dne ob 8. uri pa še njegovega očeta. Oba so zasliševali na gestapu, kjer je kot obremenilna priča proti njima nastopil pobegli partizan Rastko, tedaj že v službi sovražnika. Oče in sin sta bila odpeljana v zbirni zapor v Begunje in od tod 1. marca 1945 v koncentracijsko taborišče Mauthausen. Kdo je bil resnični izdajalec tehnike, nisem raziskovala.

Pri Mlinarju na Kokrici, danes Cesta na Brdo št. 22, sem zaprosila za konja in za kmečke sani in se z otroki odpravila po moža v Kokro. Vozil je 14-letni domači sin Miha Naglič. Natančno opoldne smo že bili v Kokri. Med potjo smo v Spodnji Kokri srečali ženo Franca Okorna-Hrasta, ki je hitela k meni v Kokrico z obvestilom o moževi smrti. Franc Okorn in še neki gluhonem moški sta z ročnimi kmečkimi sanmi šla z menoj po izgaženi poti po moža. Našli smo ga ležečega pred vrati tehnike. Bil je bos in izropan. Červovi so mi povedali, kako mu je bilo hudo, ker se nisva srečala na Tenetišah. Dejali so, da se je obnašal včerajšnji večer tako, kot da bi bil slutil smrt. Prepeljali smo ga k Mlinarjevim na Kokrico. Domači so odšli v domobransko postojanko v Predoslje vprašat, kam ga lahko pokopljemo. Odgovorili so, naj ga odpeljemo nazaj v Kokro in pokopljemo gošarja v gozdu. Tudi cerkovnik ni dovolil, da bi ga pokopali v Predosljah znotraj pokopališča. Še pri mrtvem človeku so delali razliko. Pokopali smo ga zunaj, ob cerkvenem zidu na Kokrici.«

Miha Naglič, Mlinarjev s Kokrice, ki je kot 14-letni deček peljal Dežmanove v Kokro, je povedal: »Živo se še spominjam tistega zimskega dne. Bilo je mrzlo in snežilo je, ko je k nam z otroki prijokala Dežmanova Jožica s prošnjo, da bi šli po njenega moža v Kokro. Še danes ne vem, odkod sem vzel toliko poguma, da sem se odločil za to dolgo in nevarno pot. Ob tej otroški in hitri odločitvi se nisem niti zavedal, kaj bomo vsi skupaj tvegali s to potjo; to se je pokazalo šele ob vrnitvi. Napregel

sem konja, na sani smo sedli moja sestra Marija in Jožica Dežman s tremi otroki: Sonjo, Lojzetom in Brankom. Tako je bilo na saneh na našo kasnejšo srečo pet otrok. Okoli pol osme ure smo se odpeljali v Zgornjo Kokro. Med potjo je venomer snežilo. Nad cerkvijo v Spodnji Kokri smo srečali žensko na poti na Kokrico, ki je nosila sporočilo o jutranji Dežmanovi smrti. Z nami se je vrnila v Zgornjo Kokro. V zadnji hiši v Lobnici so nam posodili ročne kmečke sani in skupaj z Okornom in njegovim gluhonemim pomočnikom smo odšli do kraja, kjer je bil Dežman ustreljen. Verjetno do smrti ne bom pozabil trenutka, ko sem ga zagledal ležečega na snegu. Ob njem je v škafu gorela svečka, ki so mu jo prižgali domačini. Po treh snežnih krožnih gazeh okoli tehnike je bilo videti, da so domobranci le približno vedeli za kraj in da so tehniko iskali. Eden od domobrancev je po naključju šel v smeri opazovalnega mesta na skali, ob tem zadel v žico in ji sledil. Ta je verjetno Dežmana tudi ustrelil. Naložili smo ga na ročne sani in se vrnili do vprežnih sani. Le-te smo založili s senom, podenj pa skrili mrtvega Branka. Ko smo bili že v glavni Kokrški dolini, nam je prišla nasproti četa 30 domobrancev s kolesi. Šli so na Spodnje Jezersko in so pri Hudinu ustanovili tega dne svojo postojanko.[6] Takrat sem se zavedel, kako nevarna je bila naša pot in prvič sem občutil strah. Toda poti nazaj ni bilo. Domobranci so nas začudeno gledali, vendar se je iz kolone zaslišal odrešilni glas: Pusti jih, saj vidiš, da so sami otroci. Oddahnili smo se, vendar je bila pot mimo številnih nemških utrdb (bunkerjev) še vedno tvegana. Pri domobranski postojanki v Bobovku smo se ustavili in Jožica je povedala, da ima na saneh svojega mrtvega moža. Spominjam se, da so domobranci to sporočili gestapu in da je ta dovolila pokop. Vem, da so se potem 14. januarja skoraj cel dan pogajali, kje naj bi bil pokopan, znotraj ali zunaj pokopališča v Predosljah ali na Kokrici. Doma smo Branka položili v krsto in veliko ljudi ga je prišlo pokropit. Tudi na mrtvaški oder ga nismo smeli dati, zato je krsta z Dežmanom ležala na tleh. Domobranci so ves čas patruljirali okoli naše hiše. Pokopali smo ga 14. januarja zvečer zunaj cerkvenega zidu na Kokrici ob zvonjenju Ave Mariji. Posebej niso dovolili zvoniti, zato smo izkoristili to priložnost.«

— — —

Sedemnajst domobrancev pri Červovih ni skrivalo pretiranega zadovoljstva nad pravkaršnjo »zmago«. Ubili so partizana Branka. Veselje nad povzročeno smrtjo dokazuje, kako zlahka so tedaj morili. Trije zaporedni primeri v tem spisu to ugotovitev potrjujejo. Tovrstne zmage so se sprevrgle tudi v njihove poraze. To so dokazali srčna žena padlega partizana Dežmana in otroci, ki so jo spremljali skozi številne sovražnikove postojanke in so s sanmi iz osrčja Kamniških planin pripeljali mrtvega moža in očeta domov na Kokrico z željo, da ga pokopljejo tam, kjer počivajo drugi rajni. Kolikšno junaštvo, kolikšna človečnost in družinstvo nasproti sočasni podivjanosti!

Druga z leve proti desni Jožica Dežman, rojena Oman (1914 Stražišče). Sedijo drugi z leve proti desni: Branko Dežman (1941), tretji Lojze Dežman (1939), četrta Sonja Dežman (1937). Fotografirano leta 1944 pri Laknerju na Kokrici

Niti tedaj, ko smrt ne ločuje več mrtvih na tako ali drugače misleče, domobranci in njihovi somišljeniki niso popustili. Ženi niso dovolili, da bi svojega moža in očeta svojih otrok pokopala znotraj cerkvenega zidu. Njihova nazorska ideološka zaslepljenost in narodna nezavednost sta bili brezmejni. Čeprav se mrtvim vse odpušča, se ob zadnji Brankovi poti niso hoteli počlovečiti. Le številni pogrebci so zadnjič izkazali spoštovanje umrlemu sočloveku in sovaščanu, pa čeprav na neblagoslovljenem zemljišču. Domobranci v manjšini so vnovič ostali poraženi.

Resnični dogodki, potrjeni s pričami, niso opisani z namenom, da bi z njim opravičeval vetrinjske žrtve, temveč jih je treba vzeti kot željo, da ne bi bilo več bratomornih vojn, ki redčijo vrste že tako maloštevilnega naroda.

Naš veliki razumnik, humanist, mojster arhitekt Jože Plečnik nam je za vedno vrezal v kamen komendskega spomenika padlim, živim v oporoko in nasvet, ki se glasi: »Molimo za zdravo pamet.« Stara ljudska družinska modrost je postala s tega mesta večno vabilo sleherniku za dosego tako potrebnega sožitja med ljudmi.

OPOMBE

[1] ALOJZ DEŽMAN-BRANKO se je rodil 19. junija 1912 na Viču pri Ljubljani. Bil je soboslikar in vnet športnik. Tekmoval je pri kolesarskem klubu Primorje v Ljubljani, kjer si je na dirkah pridobil številne diplome in medalje.

Leta 1933 je prišel v Stražišče kot soboslikarski in pleskarski pomočnik in že kot priznan športnik. Včlanil se je v domači nogometni

klub Savica. Kmalu po prihodu v Stražišče je bil vpoklican k vojakom. Vojaški rok je služil v protiletalski enoti v Mostarju. Po odslužitvi se je vrnil v Stražišče in se leta 1937 poročil z Jožico Oman (1914) iz Stražišča. Bil je vzoren mož, skrben oče in spoštovan vaščan.

Alojz in Jožica Dežman sta se že v letu 1941 priključila narodnoosvobodilnemu gibanju. Vzdrževala sta zvezo s Francem Šiško-Črtom in drugimi. Kljub trem nedoraslim otrokom, starim od treh do sedmih let, in mladi ženi se je odločil za neposredni boj z Nemci in domačimi nasprotniki, ki so prijeli za nemško orožje. V aprilu 1944 je vstopil v partizane.

Pred odhodom v partizane je stanoval z družino na Kokrici, zaposlen pa je bil pri Grebenšku v Kranju. Tudi aktivistko Jožico je zajel gestapo in jo 2. avgusta 1944 odpeljal v begunjske zapore.

Ko so Dežmana predoseljski domobranci 19. maja 1944 obstrelili, se je zdravil v Povljah. Junija 1944 (po ozdravitvi) je bil najprej sekretar Okrajnega odbora OF Naklo, nato pa poslan v Kokro za vodjo okrožne tehnike Kranj. V boju s tupališkimi domobranci je padel 13. januarja 1945.

Poglejmo še, kaj je z njegovo družino danes, saj je tako zgodaj izgubila svojega očeta.

Hčerka Sonja (1937) živi v Vranju (Srbija). Sin Lojze (1939), ki vsestransko hodi po očetovih stopinjah, je priznan športnik, opravlja očetov pokic in priložnostno tudi slika. Z družino in materjo živi na Kokrici, kjer ima svojo obrt. Drugi sin Branko (1941), živi z družino na Srednji Beli. Njegovo ime je oče prevzel za svoje partizansko ime. Posebno naključje, ki ga kaže omeniti, je, da se je ob dvajseti obletnici smrti Alojza Dežmana-Branka rodil njegov vnuk France, ki tudi opravlja dedov poklic.

Alojz Dežman počiva na pokopališču na Kokrici v skupnem grobu padlih borcev. Njegovo ime je na spomeniku v Stražišču, na Ježici, na spominski plošči Kulturnega doma na Kokrici in na skupnem grobišču.

[2] Slavko Benedik-Vinko

[3] Ivan Golc-Stanko

[4] pravilno 13. januar

[5] pravilno v Zgornji Kokri

[6] V večernih urah istega dne so v soteski Komatevra napadli in požgali bolnišnico Krtina. Bolničarji in lažji bolniki so se pravočasno umaknili. Pri obnovljeni lesenjači je pokopan Stanko Grošelj, ki so težko ranjenega in nepokretnega ustrelili domobranci.

ARHIVSKI VIRI

Gorenjski muzej Kranj, oddelek za novejšo zgodovino NOB

— seznam žrtev NOV občine Kranj, Kranj 1973

— življenjepisi borcev in žrtev okupatorjevega nasilja iz občine Kranj

— zapisniki sej celičnih sestankov v tehniki Jošt

— begunjska zaporniška knjiga številka 14.703/I

ZZB NOV občine Kranj

— vloga Alojza Longa z dne 29. 3. 1965 za priznanje štetja dvojnih let

OSEBNI VIRI

a) Pisne informacije:

Adolf Arigler-Bodin: Prepis partizanskega dnevnika za čas od 19. junija 1942 do 9. februarja 1944; Ljubljana, 20. 12. 1957 (kopija v arhivu avtorja)

Marijan Masterl: Koledarski zapisi iz let 1944 in 1954

b) Ustne informacije:

Cvetka Ažman-Olga (poročena Koželj), Kidričeva 34, Kranj

Marjan Bajželj-Groga, Gorenjska cesta 33 A, Radovljica

Jože Bogataj-Ciril, Kokra 73, Preddvor

Hinko Ciglič-Crni, Olševek, Preddvor

Mici Červ (poročena Cvek), Kokra 27, Preddvor

Milka Červ, Šorlijeva 11/II, Kranj

Maks Drobež-Nande, Linhartova 84, Ljubljana

Georgij Dvoržak-Djuro, Cankarjeva 10, Ljubljana

Rozika Longo (poročena Remic), Žanova 8, Kranj

Anica Makuc-Nuška (rojena Fajgelj), Gosposvetska c. 15, Kranj

Miha Naglič, Cesta na Brdo 22, Kranj

Jožica Dežman (rojena Oman), Betonova 2, Kranj

inž. Maks Stupica-Dražgost, Ilirska 16, Ljubljana

Angelca Šinkovec, Kokra

Angelca Šmid-Tatjana, Bratovževa pl. 34, Ljubljana

Danica Uršič-Jelka (poročena Fidler-Martinjak), Mencingerjeva 5, Kranj

LITERATURA

Ana Benedetič: Partizanske tehnike in tiskarne na Gorenjskem, Kranjski zbornik 1970, str. 32—41

Niko Kavčič: Škofjeloško okrožje — zibelka partizanskega tiska na Gorenjskem, Loški razgledi III/1956, str. 26—38

Jože Krall: Partizanske tiskarne na Slovenjskem; Gorenjske in štajerske tiskarne, Ljubljana 1976 (Knjižnica NOV in POS, 40)

Janez Kopač: Razvoj partije in osvobodilne fronte v okrožju Kranj, Kranjski zbornik 1980

Nada Holynski: Zveze med narodnoosvobodilno borbo na Gorenjskem (PTT arhiv, Bg 1978/79)

Niko Kavčič: Varnostno-obveščevalna dejavnost med NOB na Gorenjskem; Varnost, strokovni bilten Republiškega sekretariata za notranje zadeve SR Slovenije, letnik I/1981, št. 5 in 6; letnik II/1982, št. 1

Marijan Masterl: Partizanske tehnike in ciklostilni tisk v Kokri, Kokra, Izdala ČZDO Komunist in Zavod SRS za varstvo naravne in kulturne dediščine, Ljubljana 1985

Telesnokulturna skupnost Kranj: Padlim športnikom 1941—1945, Kranj 1985

Zveza združenj Borcev NOV SRS, Občinski odbor Kranj: Pomniki NOB v občini Kranj, Kranj 1975

Voglje v prvem letu narodnoosvobodilnega gibanja

Janko Osel

Okupacija je ljudi v naši vasi strnila v enotnosti in odporu proti tujemu zavojevalcu. To je še posebno veljalo za mladince dotedanje člane Društva kmečkih fantov in deklet, ki so se že vrsto let pred vojno vzgajali v naprednem duhu.

Prvo ravnanje proti okupatorju so pokazali že ob razpadu stare Jugoslavije, ko so pričeli zbirati orožje, katerega so vojaki-domačini prinesli domov. Kljub pozivom in grožnji okupatorja, da bo vsak ustreljen, če ne odda ali ne prijavi orožja, so mladinci, nekdanji člani Društva kmečkih fantov in deklet, zbrali in skrili osem pušk in 350 nabojev. Kako pravilno so tedaj ravnali, se je pokazalo še v istem letu.

Ker je bilo precej članov Društva kmečkih fantov in deklet zaposlenih v tekstilni tovarni Inteks v Kranju, so prve glasove o OF slišali že v tej tovarni, predvsem od Pavla Svetelja iz Šenčurja, s katerim so v tovarni sodelovali že pred vojno, ko je bil delavski zaupnik Splošne delavsko strokovne zveze.

Ko so kmalu za tem pričeli v Šenčurju z organiziranjem OF, sta že v maju ali juniju 1941 pričela prihajati v našo vas Janez Markun in Pavel Svetelj, oba iz Šenčurja. Nekajkrat je med svoje vrstnike v Voglje prišel tudi Janez Mlakar iz Šenčurja, tudi tedaj, ko se je v juniju in juliju 1941 ilegalno zadrževal pri sorodniku, mizarju Francu Štefetu v Voklem. Mladinci so pričeli zbirati denarne prispevke za razvoj in razširjanje ilegalnega tiska, brati in razširjati Slovenskega poročevalca in letake, njihova glavna naloga pa je bila pridobivanje novih somišljenikov. Ker je bilo vse več nalog, so se zaradi varnosti začeli sestajati na različnih krajih. Tako so imeli sestanke pod vaško lipo, pri Liparjevem kozolcu, v čevljarski delavnici pri Cilarju in v Plevnikovi gramoznici. Na teh sestankih je bil pogosto Pavel Svetelj, ki je prinašal ilegalno literaturo in dajal naloge za delo. Od mladincev so se teh sestankov udeleževali predvsem: Štefan Bizjak, p.d. Cilarjev, Karel Rozman, p.d. Mihov, Franc Molj, p.d. Šuštarjev, Albin Zupanc, p.d. Urbančev, Janko Oselj, p.d. Godelnikov Anton, Janez in Štefan Zlate, p.d. Andrejčkovi, Lojze Bukovnik, p.d. Bevčev, Janko Tičar in podpisani. Mogoče se je teh sestankov udeleževal še kdo, vendar se teh preživeli ne spominjajo več.

Na enem izmed sestankov je bilo med drugim tudi sklenjeno, da OF izročimo 100 nemških mark, last bivšega Društva kmečkih fantov in deklet. Glede radioaparata, prav tako last tega društva, pa je bilo sklenjeno, da do nadaljnega ostane pri Oseljevih, kjer naj še naprej služi poslušanju tujih radijskih poročil. S poslušanjem teh poročil so se seznanjali z vojnimi in političnimi dogodki na fronti in v svetu sploh. Od starejših vaščanov je ta poročila prihajal poslušat tudi kmet Franc Molj, p.d. Perne, ki je tudi aktivno deloval v narodnoosvobodilnem gibanju. Molj je mnogo živeža za partizane prispeval že takoj na začetku, precej pa ga je zbral tudi pri drugih ljudeh. Janka Oselja je npr. že v poletju 1941 zaprosil, naj mu ponoči pomaga prepeljati večjo količino živeža k aktivistu, mizarju Francu Štefetu v Voklo. Franc Molj je v vasi sodeloval v skupini starejših vaščanov, v kateri so bili: Franc Režek, p.d. Kovarjev, Franc Žerovnik, p.d. Krakovčev, Janez Rogelj, p.d. Smrekar, in Franc Zupanc, p.d. Urbanc, prek Janka Oselja se je povezal tudi z mladinsko skupino. Za tretjo skupino, ki je tudi delovala v vasi, pa dolgo časa sploh niso vedeli. Zanjo so zvedeli šele takrat, ko je sredi prve zime skupaj z mladinci odšla v partizane. V njej so delovali: Stane Gregorčič, Janez Kristanc, Franc Zupanc st. in Fanc Zupanc ml., p.d. Žnidarjeva. Ker je bila potrebna konspiracija, ni bilo nič čudnega, če v vasi niso vedeli za delo vseh ljudi, saj dostikrat niso vedeli niti domači, kaj se dogaja v hiši.

Konec julija 1941 naj bi del mladincev sodeloval tudi v pripravah na oborožen upor v Šenčurju. Sodelovali naj bi v skupnem napadu na žandarmerijsko postajo v Cerkljah, pri rušenju telefonskih drogov med Šenčurjem in Britofom, nato pa odšli v Kranjsko četo pod Storžič. Ker pa obveščanje ni bilo dobro, so na zborno mesto odšli namesto 26. julija v Bankovo križanco pri Šenčurju, 29. julija v gozd Bivje pri Šenčurju (sedanje letališče). V skupni so bili Štefan Bizjak, Janez Zlate, Karel Rozman, Franc Molj, p.d. Šuštarjev, Janko Tičar in Janko Oselj, Skupino je vodil Štefan Bizjak. Oboroženi so bili s puškami. Ker pa se na zbornem mestu niso našli s Šenčurjani, ki so bili tedaj že v ilegali, so na gradbišču novega odseka ceste med Kranjem in Brnikom uničili več zabojev orodja, nekaj pa so jih hoteli odnesti globlje v gozd. Tedaj je po cesti iz smeri Brnika pripeljala kolona več vojaških tovornih avtomobilov s prižganimi žarometi. Hitro so se vrgli za kupe zemlje ob cesti in pričeli streljati na avtomobile. Oddali so vsak po nekaj strelov. Ko pa se je kolona pričela zaustavljati, so pograbili pripravljeno orodje in se hitro umaknili. Med potjo so orodje odvrgli, nato pa odšli domov.

V avgustu 1941 je imela skupina mladincev sestanek v Plevnikovi gramoznici. Udeležili so se ga: Štefan Bizjak, Janez Zlate, Karel Rozman, Franc Molj, p.d. Šuštarjev, Albin Zupanc, Janko Oselj, p.d. Godelnikov, Lojze Bukovnik, podpisani in

mogoče še kdo od mladincev. Sestanka se je udeležil tudi Pavelj Svetelj, ki je govoril o prehodu na bolj organizirano in konspirativno delo ter o ustanovitvi OF v Vogljah. Zato so na tem sestanku za bolj organizirano delo in vodstvo skupine mladincev izbrali podpisanega za sekretarja, za člana tega vodstva pa Karla Rozmana in Janeza Zlateta.

Konec poletja 1941 se je v vasi pričelo javno govoriti, da se v vasi dela nekaj tajnega in da so zato nekateri zapisani na listi oseb, ki jih Nemci nameravajo aretirati. Zato so mladinci pred vasjo v Gorenjem borštu (hiš takrat še ni bilo) organizirali oboroženo stražo. Ta je bila postavljena ponoči in v največji tajnosti. Stražar, ki se je redno menjaval, je imel nalogo, da ustreli, če po cesti iz Voklega proti Vogljam opazi prihod motornih vozil. S strelom bi bil opozorjen drugi stražar sredi vasi pri cerkvi, ki pa je imel nalogo, da v cerkvenem zvoniku prične zvoniti in tako opozori člane OF na nevarnost. Ker Nemci niso prišli v vas, so stražo po 14 dneh ukinili.

Jeseni 1941 je v Voglje prišel tudi član gorenjskega vodstva NOG Tomo Brejc-Pavel. Ko se je zadrževal pri aktivistu Francu Žerovniku, je 22. novembra zvečer sklical sestanek odraslih sodelavcev v vasi in izmed njih ustanovil odbor OF, katerega so sestavljali: Franc Molj, p.d. Perne kot sekretar, Franc Žerovnik in Franc Režek pa kot člana. S člani tega odbora sta sodelovala tudi Janez Rogelj in Franc Zupanc, p.d. Urbanc.

Nadaljnji dogodki v Vogljah so se pričeli odvijati s filmsko naglico. Že 10. decembra 1941 sta v ta dan ustanovljeno Kokrško četo odšla Franc Zupanc st., p.d. Žnidar in Lojze Bukovnik, prva partizana v vasi. Od tedaj so bili partizani vse pogosteje v Vogljah; prihajali so po hrano in po drugih opravkih. Ob nekem prihodu borcev Kokrške čete, so se s Pavlom Sveteljem dogovorili, da v noči na 27. december zaplenijo radioaparat še pri zasebniku Alojzu Gorjancu, poskušali pa so zapleniti tudi radioaparat nekdanjega društva Slovenskih fantov pri Uriču, vendar jim to ni uspelo. Na Novega leta 1942 sta se v gostilni pri Knificu v Voklem dogovorila Štefan Bizjak in Janko Tičar z vodstvom Kokrške čete (Stanetom Bečanom in Pavlom Sveteljem), da bodo naslednji večer v četo odšli še drugi organizirani mladinci iz Vogelj. Da Nemci ne bi preganjali družin partizanov, so se dogovorili, da bo odhod organiziran pod krinko mobilizacije. Na večer 2. januarja 1942 so tako v Kokrško četo odšli: Štefan Bizjak, Stane Gregorčič, Janez Kristanc, Franc Molj, p.d. Šuštarjev, Janko Oselj, p.d. Godelnikov, Karel Rozman, Janez Zlate, Franc Zupanc ml., p.d. Žnidarjev, Albin Zupanc, p.d. Urbančev in podpisani. Od vseh je bil starejši samo Janez Kristanc. Ob tem se posebej spominjajo Janka Oselja, Godelnikovega. Kot najmlajšemu so mu pred odhodom iz vasi predlagali, naj se vrne domov, on pa je pogumno in ponosno odgovoril, da se bo domov vrnil takrat, ko bo v vas lahko privriskal ob belem dnevu in svoboden. Žal se mu ta želja ni izpolnila. Še istega leta je junaško padel med borci Kokrškega odreda v Udin borštu.

Iz Vogelj so to noč odšli skozi šenčurske gozdove, mimo Srednje vasi, Luž in Velesovega v hrib pod Možjanco, kjer je bilo tedaj taborišče Kokrške čete. Ko so prispeli, so morali uničiti vse svoje osebne dokumente (fotografije, izkaznice itn.) in dobili vsak svojo številko, ker še ni bilo ilegalnih imen. To oštevilčenje naj bi služilo konspiraciji borcev. Ker pa je med tem zapadlo zelo veliko novega snega in nastopil zelo hud mraz, so po nekaj dneh odšli v planšarske koče na Križko planino, nato pa na Jezerca, saj pod drevjem ni bilo moč zdržati. Z odhodom visoko pod Krvavec pa je nastala težava v oskrbovanju s hrano, katero so tedaj dobivali pri somišljenikih in od terenskih organizacij OF v ravnini. Tako so po hrano hodili v Voglje in na Visoko v mlin Tineta Kokalja, dostavljeno pa so dobivali tudi v Gradu na Martinovčevi žagi in nad vasjo v elektrarni. Ob neki takšni priliki so borci v eni od vasi pod Krvavcem naleteli na nemškega učitelja. Že naslednji dan so v vasi pod Krvavec prišli Nemci, vendar višje na Jezerca niso odšli.

V tem času je iz Poljanske doline prišlo v četo pod Krvavec tudi šest borcev Cankarjevega bataljona pod vodstvom Marjana Rožanca. S prihodom teh in drugih novih borcev je četa v januarju narasla nad 30 mož, od katerih pa vsi še niso imeli orožja.

Pod Krvavcem je imela četa organizirano dobro obveščevalno službo. To so opravljali Jule Lapajne iz Cerkelj, Janez Ropret, p.d. Šlosarjev iz Dvorij, Kovče iz Pšate, Martinjakovi, p.d. Bajtni fantje iz Ambroža, in nekateri drugi. Tako jih je v noči od 2. do 3. februarja 1942 prišel na Jezerca obvestit Janez Martinjak iz Ambroža, lovski čuvaj, da bo zjutraj hajka in da naj se takoj umaknejo s Krvavca. Povedal je še, da bodo Nemci na Krvavec prišli iz treh smeri: iz Grada oz. Cerkelj, Kamniške Bistrice in iz doline Kokre. Zato so se z Jezerc še to noč umaknili nad Bašelj pod Storžič. Čeprav so se uspešno umaknili Nemcem, ki so to jutro pričeli z veliko hajko na Krvavcu, tako ni bilo pod Storžičem. Tam so jih Nemci še isto popoldne napadli v Semperovi koči pod Lovrencem. V tem spopadu, ki je bil ognjeni krst čete, sta padla Franc Zupanc ml., vaščan Vogelj, ki je nato v koči zgorel, in Vinko Burnik, ranjenega pa so zajeli Srečka Dermastjo, oba iz Skaručne.

Po tem napadu nad Bašljem so se še to noč zbrali na Visokem v mlinu Tineta Kokalja in v sosednji Ledrarjevi hiši. Tam so se našli z novo, sedemčlansko skupino borcev Cankarjevega bataljona pod vodstvom Antona Štefeta-Kostje in Lojzeta Hrovata, ki so tudi prišli v našo četo. Dan ali dva po našem prihodu na Visoko smo v strugi Kokre pod Kokaljevim mlinom opazili nemško policijo. Prvi trenutek smo pomislili, da smo izdani, oddahnili pa smo se šele potem, ko smo ugotovili, da so v našo bližino prišli le na vojaške vaje.

Po nekaj dneh zadrževanja, takoj po prihodu Hrovatove skupine v mlinu pri Kokalju in Ledrarjevih je bilo sklenjeno, da se četa premakne v Voglje. Zato so v noči od sobote na nedeljo ob močnem sneženju odšli v Voglje h kmetu Janezu Tičarju.

Ker pa se celotna četa zaradi varnosti ni smela zadrževati samo v eni hiši, se je že po nekaj dneh razdelila na več skupin.

Prva skupina, ki jo je vodil Janez Martinjak-Cegnar, je odšla v Praprotno polico h kmetu Ribnikarju, p.d. Kvedru. Tej skupini se je po vrnitvi s terena pridružil tudi komandir Stane Bečan.

Drugo skupino je Janez Zlate odpeljal v Trboje h kmetu Roglju, od tam pa je pozneje odšla v Zapoge.

Tretja skupina je odšla čez Savo na Breg v mlin, od tam pa nato v Voglje k Francu Žerovniku v novo zgrajeno apnenično jamo. Ker pa je bilo v tej ostri zimi v jami preveč mrzlo, je odšla na seno k Andreju Pušavcu v isti vasi.

Dva borca sta odšla tudi v Zavrh pod Šmarno goro.

Zadnje dni februarja in prve dni marca 1942, ko je izredno huda zima pričela vsaj malo popuščati, se je četa ponovno zbrala v Vogljanski gmajni. Taborišče je imela sredi gmajne, imenovane B'č, v bližini izvira studenca. Od tam je četa odhajala v razne akcije, največ pa so borci odhajali po vaseh, kjer so obiskovali aktiviste in jih pripravljali na povečano dejavnost v prihajajoči pomladi. Ob nekem takem odhodu v Šenčur je bil 8. marca 1942 tam zaradi izdaje napaden in zajet borec Janez Zlate iz Vogelj. Zajetega Zlateta so odpeljali v begunjske zapore in ga hudo mučili. Ker ni hotel izdati sodelavcev po vaseh, so ga prislili, da je šel naslednji dan pokazat kraj, kjer se je nazadnje zadrževal. *Pri tem je na tihem predvideval, da mu bo morda* v domačih vogljanskih gozdovih uspelo pobegniti, če pa to ne, bo soborce v taborišču vsaj opozoril, da se jim bliža nevarnost. Zato je vodil gestapovce v Vogljansko gmajno po poti skozi Voglje, ker je vedel, da imajo borci čete na začetku te gmajne stalno stražo, od koder je bil po čistini dober pregled proti Vogljem. Ker pa so bili Nemci oblečeni v bele halje, sta jih stražarja, domačina Janez Kristanc in Franc Zupanc st., opazila zadnji trenutek. V spopadu je bil Zupanc ranjen v nogo, vendar sta se stražarja uspela umakniti. Zatekla sta se v Vopovlje k predvojnemu znancu, doma iz Vogelj, kjer so ranjenega Zupanca obvezali. Ker so gestapovci močno streljali in ju nekaj časa tudi zasledovali, je bila četa opozorjena na nevarnost. Pravočasno se je umaknila čez sedanje letališče in odšla pod Krvavec.

Zvečer 24. marca so se namenili v Voglje trije borci in pred vasjo padli v zasedo šenčurskih žandarjev, ki jih je vodil zloglasni Josip Robatscher. Ta se je pozneje hvalil, da bi lahko pobil vse, če mu ne bi odpovedala brzostrelka. V tem spopadu je padel domačin Štefan Bizjak, njegov brat Miha iz Trboj in Tine Zaletel-Tilen iz Šentvida pa sta se rešila. Štefana so žandarji zavlekli v Mihovo šupo, naslednji dan pa sta ga morala pokopati v bližnjem gozdu po naročilu Nemcev dva vaščana, očeta partizanov. Njegove posmrtne ostanke so po vojni odkopali in jih z drugimi padlimi vogljanskimi borci pokopali na pokopališče v Šenčur.

Ker je bilo v okolici Vogelj vedno polno partizanov, so Nemci pričeli ukrepati proti družinam, ki so imele svojce v partizanih. S temi ukrepi so nameravali pretrgati vezi med njimi in partizani, obenem pa tudi vse druge vaščane zastrašiti, da ne bi več sodelovali s partizani. Svojo zamisel so uresničili 7. aprila 1942, ko so v jutranjih urah okrog vasi sklenili policijski obroč, pričeli preiskovati hiše in seliti družine partizanov. Ta dan so izselili Cilarjeve, Godelnikove, Šuštarjeve, Urbančeve, Cesarjevo Angelo, Žnidarjeve, Krakovčeve, to je osem družin. Odpeljali so jih v zbirno taborišče v Goričane pri Medvodah, od tam pa v izseljeništvo v taborišče Poksau na Bavarskem v Nemčijo. Ker Nemci tega sodelovanja niso mogli preprečiti, so 22. julija 1942 v Vogljah izselili še Bevčevo in Mihovo družino. Tudi njih so odpeljali v taborišče na Bavarsko, Bevčeve v Mittelforf, Mihove pa v Hitenbach. Seveda pa okupator tudi s takimi ukrepi in preganjanji ni uspel odvrniti vaščanov Vogelj od NOG. V naslednjih letih so se v to gibanje vključili še bolj množično, saj so v njem sodelovali skoraj si vaščani.

Prispevek Vokla v narodnoosvobodilnem gibanju 1941—1945

Vladimir Žumer

Tik pred napadom na staro Jugoslavijo je vas štela okoli 390 prebivalcev, ki so se večinoma ukvarjali s kmetijstvom (kmetje, bajtarji, gostači), sorazmerno zelo malo pa je bilo tovarniških delavcev, obrtnikov, inteligence in študentov. Število zaposlenih delavcev v kranjski industriji (Jugočeški, Jugobruni itn.) je v primerjavi s sosednjimi vasmi bilo v letih pred vojno zelo nizko. Takšna socialna struktura vasi je dajala pečat predvojnemu gospodarskemu, političnemu in kulturnemu življenju vasi, posredno pa je vplivala tudi na dogodke oziroma delež vasi v NOB. Za večino prebivalstva je bila značilna politična neosveščenost in pasivnost v dokaj razburkanem predvojnem strankarskem življenju, sicer pa je bilo med vaščani največ pristašev klerikalne Slovenske ljudske stranke oziroma Jugoslovanske radikalne zajednice. Le redki so bili napredneje usmerjeni in so v zadnjih letih pred vojno sodelovali v ljudskofrontnem gibanju, delavskem gibanju ali simpatizirali s komunisti. Tudi kmečka mladina za razliko od sosednjih Vogelj ni bila organizirana v dokaj napredno usmerjeno Društvo kmečkih fantov in deklet.

Napad na Jugoslavijo 6. aprila 1941 je vnesel negotovost in nemir tudi med prebivalstvo Voklega. 13. aprila so vas iz smeri Šenčurja zasedli italijanski vojaki, ki so prodirali skozi Zgornjesavsko dolino proti Ljubljani in se nastanili v prosvetnem domu. Italijanska okupacija je trajala le do 19. aprila, ko so nemške enote zasedle celo Gorenjsko. Zaradi značilnega obnašanja italijanske vojske (nered, kraje, razmetavanje inventarja v prosvetnem domu) so postajali vaščani zaskrbljeni, nasprotno pa jih je pomirjal nemški okupacijski sistem s pedantnostjo in varljivimi zagotovili o trdnosti in moči Hitlerjeve Nemčije.

Toda kaj kmalu so Nemci začeli izvajati posebne ukrepe, ki so imeli za cilj čimprejšnjo vključitev Gorenjske v nemški rajh oziroma čimprejšnje ponemčenje prebivalstva: izseljevanje inteligence, učiteljev in duhovništva, vpisovanje v Kärtner Volksbund z geslom »Če se vpišeš, ne boš izseljen«, popisovanje prebivalstva in kategorizacija glede na raso in politično pripadnost, zamenjava slovenskih krajevnih imen z nemškimi, ponemčevanje slovenskih priimkov, ukinitev slovenske šole, zaplemba slovenskih knjig itd.

Tako so Nemci že sredi maja 1941 aretirali gospodarsko naprednega kmeta Janeza Vehovca. S prvim izselitvenim valom je bil v začetku julija skupaj s 510 narodnostno zavednimi Slovenci izseljen z drugim transportom v Srbijo, od koder se je bolan vrnil šele po osvoboditvi. Predčasno se je 8. maja 1941 končal slovenski pouk v ljudski šoli v Voklem. Sredi maja so Nemci začeli zapirati tudi učiteljstvo. Takratni šolski upravitelj Martin Kuharič se je pred aretacijo gestapa umaknil z družino v Sodražico na Dolenjskem k ženinim staršem. Toda v Ljubljanski pokrajini so ga aretirali Italijani in ga avgusta 1942 internirali v taborišče Padova, od koder se je po kapitulaciji Italije novembra 1943 vrnil v Ljubljano, v Voklo pa je prišel šele po osvoboditvi. Učiteljica Ivana Šega je zbežala k staršem v Ribnico na Dolenjskem, Angela Perčič k staršem na Rupo pri Kranju, Josepina Švalj k staršem v Kranj, Marija Puhar pa je bila s svojim možem, ki je bil učitelj v Šenčurju, skupaj z otroci izseljena v Srbijo. Že junija 1941 so prišle tri mlade nemške učiteljice z Dunaja: E. Kutschera (šolska upraviteljica), Erika Kubin in Gertruda Fridl, ki jo je kasneje zamenjala Angela Klein. Od julija do avgusta so organizirale tečaj nemškega jezika za šolsko mladino in za odrasle, med šolskimi počitnicami 1942 pa samo za odrasle. Redni šolski pouk v nemškem jeziku se je pričel septembra 1941, z delom pa je nemška šola prenehala februarja 1944, ko so nemške učiteljice zapustile šolo in zbežale v strahu pred partizani. Kvaliteta šolskega pouka je bila zelo nizka, usmerjena predvsem na petje nemških pesmi, učenje na pamet in na telovadbo. Učenci so v začetku precej redno obiskovali pouk, kasneje pa so postajali vse bolj nedisciplinirani, tako da nemška šola ni dosegla pravega namena.

Nemci so takoj po prihodu zaplenili okoli 500 knjig učiteljske in šolske knjižnice ter knjižnice Katoliškega prosvetnega društva »A. M. Slomšek« Voklo. Okoli 300 knjig se je posrečilo skriti takratnemu predsedniku šolskega odbora Francetu Zmrzlikarju ter občinskemu uslužbencu Celarju iz Šenčurja.

Kljub okupacijskim ukrepom in nemškemu političnemu pritisku pa so že kmalu po ustanovitvi OF in oboroženi vstaji na Gorenjskem leta 1941 nekateri posamezniki tudi v Voklem začeli simpatizirati in sodelovati z OF in narodnoosvobodilnim gibanjem (NOG). Organizacije OF v kranjskem okrožju (tovarniški in terenski odbori), zlasti terenski odbor OF v Šenčurju, so tudi na podeželju krepile misel na oborožen upor in širile mreže

zaupnikov in sodelavcev OF. Aktivni sodelavci OF in NOG leta 1941 in 1942 so bili v Voklem: delavec Janko Kalan, mizar Franc Štefe in njegova žena Ivana, gospodinja Marija Mohar in njen mož Jože (čevljar), delavec Aleš Jagodic, čevljar Andrej Kristanc, gostilničar Janez Žirovnik, študent Ivan Golorej ter kmet Franc Miler. V tem obdobju še niso delovali organizirano, tako da do formiranja terenskega odbora OF ni prišlo. Za delo so jih pridobili aktivisti OF iz Šenčurja, s katerimi so nekateri sodelovali že pred vojno (Štefe, Moharjeva, Kristanc in Žirovnik), Kalan in Jagodic pa sta poleg tega imela stike s tovarniškim odborom OF in partijsko celico v Jugobruni, kjer sta bila zaposlena. Njihovo delovanje je bilo usmerjeno predvsem na zbiranje denarne pomoči za revne družine izseljencev, na zbiranje hrane, blaga, obleke, cigaret, sanitetnega materiala in orožja za potrebe NOG. Na drugi strani pa so se začeli skrivoma sestajati in se medsebojno obveščati, dobivali so letake in literaturo, poslušali radijske novice, vzdrževali zveze in opravljali obveščevalno službo. Največ so se sestajali v posebni sobi Žirovnikove gostilne ter v prosvetnem domu.

Med najaktivnejšimi že poleti 1941 je bil Janko Kalan. Mladost je v mnogoštevilni družini preživljal v veliki revščini in pomanjkanju, kar je nedvomno vplivalo na njegovo kasnejše revolucionarno delovanje. Eno leto se je učil pri čevljarju Andreju Kristancu v Voklem, nato pa se je zaposlil v kranjski tekstilni tovarni Jugobruni. V tovarni je sodeloval v naprednem delavskem gibanju ter v veliki stavki tekstilnih delavcev leta 1936 v Kranju. Že med stavko je v Voklem uspešno organiziral solidarnostno zbiranje hrane za stavkajoče delavce. Takoj po nemški okupaciji je postal sodelavec OF in simpatizer KPJ. V vasi je organiziral zbiranje denarnih prispevkov, hrane, obleke in zdravil ter vse to oddajal prek tovarniškega odbora OF v Jugobruni.

Med prvimi sta NOG začela podpirati tudi mizar Franc Štefe in njegova žena Ivana. Štefe je bil svak Janeza Mlakarja iz Šenčurja, ki je bil znan predvojni komunist, nato organizator NOG ter prvi ilegalec na območju Šenčurja in okolice. Pri Štefetu se je zadnja leta pred vojno do novembra 1941 učil za mizarja tudi Mlakarjev sin Stanko, član SKOJ od leta 1939. Sorodstvene vezi so tako vplivale tudi na politično delovanje Štefetovih, v precejšnji meri pa tudi na delo Marije Mohorjeve in njenega moža Jožeta, ki sta bila z njimi tesno povezana. Od 24. junija do 16. julija 1941 se je pri Štefetu ilegalno zadrževal Janez Mlakar, ki se je med prvimi komunisti na Gorenjskem umaknil v ilegalo pred nemško aretacijo. Po napadu na Sovjetsko zvezo so nameravali Nemci aretirati vse ljudi, ki so bili pred vojno osumljeni komunistične dejavnosti. Bivanje v Voklem je Janez Mlakar popisal v svojih spominih: »24. 6. 1941 sem srečno ušel Nemcem na Jesenicah, še isti dan odšel v Kranj in Šenčur, od tam pa isto noč v Voklo k svaku Štefetu. Tu sem se zadrževal dalj časa, vmes pa hodil po sestankih in opravljal druge naloge v zvezi z NOG. 16. 7. 1941 sem nekaj brskal v delavnici svaka. Vajencu sem ponovno naročil, da naj pazi na žandarje. Fant je obljubil, ker pa je bil večkrat odsoten zaradi dela na njivi, naročila ni mogel zadovoljivo opravljati. Ob 15. uri se je pred delavnico zaustavilo motorno kolo, z njega pa sta izstopila dva žandarja iz Šenčurja. Jaz sem prvi hip mislil, da bi s kladivom udaril Nemca po glavi, potem pa pobegnil, vendar zaradi posledic, ki bi doletele svaka in njegovo družino, tega nisem storil. Zato sem od namere odstopil in pomislil, da me žandarja le ne poznata. In res, ko je stopil pred mene žandar — Slovenec (ta me je poznal, vendar se je delal nevednega) in me vprašal, kdo sem, sem le temu odgovoril, da sem Jože Šavnik. Na naslednje vprašanje, če kaj vem, kje se nahaja Mlakar, sem odgovoril, da mi to ni znano, svak France pa je dodal, da je Mlakar bil pri njemu, vendar je že prejšnji dan odšel na Jesenice. Žandarja sta potem opravila hišno preiskavo, odšla praznih rok, jaz pa še isti dan v šenčurske gozdove, kjer sem se potem v tej okolici zadrževal še do srede avgusta 1941.«

Jeseni in pozimi 1941/1942 se je pri Štefetovih občasno zadrževal Stane Bečan-Fajfca, član Okrožnega komiteja KPS Kranj in od 10. decembra 1941 dalje komandir novoustanovljene Kokrške čete, septembra in oktobra pa nekajkrat tudi Franc Vodopivec, sekretar Okrožnega komiteja KPS Kranj. Bečan je na šenčursko območje prišel konec avgusta kot partizan in terenski aktivist z nalogo organizirati OF in KPS, v decembru 1941 in januarja 1942 pa pridobiti čimveč prostovoljcev iz Šenčurja, Vogelj in okolice za odhod v Kokrško četo. Zvezo s Štefetovo in Moharjevo družino je vzpostavil s pomočjo aktivistov šenčurske organizacije OF Angele Sepinove, Antona Štefeta in Jazena Pipana.

S tema dvema družinama je tesno povezan tudi odhod Stanka in Janka Mlakarja v partizane. V začetku novembra 1941 je Jože Mohar, ki je imel svojo čevljarsko delavnico v Šenčurju, obvestil Stanka Mlakarja, da so otroci oziroma vaščani v gozdu pri Šenčurju odkrili orožje, katerega so skrili šenčurski mladinci, med njimi tudi oba Mlakarja. Stanko, ki je bil tedaj v Voklem, je o tem takoj obvestil brata Janka, ki se je takrat zadrževal v Kranju. Pobrala sta orožje, da ga ne bi zasegli žandarji, in 8. novembra odšla prek Save v Cankarjev bataljon. Stanko je pred odhodom pri Moharjevih dobil tudi nekaj obleke in municije. Čez 10 dni se je ponovno oglasil pri Štefetovih in Moharjevih, skupaj z njim pa še Jurij Gračan, Jože Ropret in Tonček Zupan, vsi iz Šenčurja, ki so odšli v Cankarjev bataljon. Ob tej priložnosti so dobili v Voklem orožje (lovsko puško in repetirko iz prve svetovne vojne), municijo, nekaj vojaške opreme in hrane.

Po dražgoški bitki sta konec januarja 1942, ko se je Perkova skupina Cankarjevega bataljona umaknila v Udin boršt, iz te skupine v zelo mrzli zimi prišla k Štefetovim na nekajdnevno okrevanje borca Stanko Mlakar in Jože Fink. Ker je zadrževanje pri njih zaradi možnosti izdajstva postalo nevarno, sta za devet dni odšla k Moharjevim, kjer sta ob odhodu dobila bele smučarske plašče ter večjo količino zdravil in sanitetnega materiala. Konec marca 1942 sta Stanko Mlakar in Tonček Zupan prišla v

Voklo z manjšo skupino borcev Kokrške čete. Skupina se je zadrževala pri Štefetovih, Mlakar in Zupan pa tudi pri Moharjevih. Tudi sicer so se v tej zimi v okolici Vogelj, Trboj in Vokla večkrat zadrževali borci Kokrške čete. Sodelavci in simpatizerji iz Vokla so zbirali zanje predvsem hrano in municijo, saj so bile partizanske akcije zaradi hude zime povsem onemogočene.

Konec aprila 1942 se je za teden dni k Štefetovim zadnjič zatekel Stanko Mlakar. Znano je, da so ga po dveh dneh bojev v okrogelski jami Nemci nezavestnega ujeli in odpeljali v Begunje, potem pa izpustili z nalogo, da bi pomagal izslediti preostale borce Kokrške čete. Stanko je ponudbo izkoristil in se izmučen prišel odpočit v Voklo, nato pa se je vrnil v četo.

Zaradi širokega razmaha NOG na Gorenjskem leta 1941 so Nemci v začetku leta 1942 zaostrili teror nad civilnim prebivalstvom. Po znani Kumerdajevi izdaji je gestapo zvedel za celotno partijsko in frontno organizacijo v Kranju in okolici. Sledile so aretacije aktivistov ter sodelavcev OF in NOG, predvsem ljudi, ki so imeli stike s partizani in organizirali zbiranje vsakovrstne pomoči. V Voklem je gestapo 20. februarja 1942 aretiral študenta Ivana Goloreja, ki je bil nato od 24. februarja do 28. aprila zaprt v Begunjah, potem pa odpeljan v taborišče Kraut. Od tam je bil odpuščen; že med vojno se je vrnil domov in bil naslednje leto mobiliziran v nemško vojsko. Kot vzrok aretacije navaja knjiga begunjskih zapornikov njegovo »sodelovanje v OF« (OF Betätigung). 30. marca 1942 je bil aretiran Janko Kalan, delavec v Jugobruni, organizator OF in simpatizer komunistov. Že naslednji dan je bil odpeljan v Begunje, kjer je bil zaprt do 30. maja zaradi »podpiranja partizanov« (Bandenverstützung). Kalan je bil nato odpeljan v Celovec, od tam pa v koncentracijsko taborišče Auschwitz, kjer je avgusta istega leta umrl. Kljub nemškim represalijam in nastanitvi nemške policije v šoli in v šestih kmečkih hišah v vasi med šolskimi počitnicami julija 1942 sodelovanje z borci Kokrškega odreda in terenskimi aktivisti OF poleti in jeseni ni bilo zatrto. Omejeno je bilo zlasti na zbiranje hrane in vzdrževanje zvez. Stalne stike z njimi je vzdrževal zlasti Franc Štefe, predvsem s terenskim delavcem-aktivistom Kokrškega odreda Francem Žerovnikom-Cirilom iz Vogelj. Pri tem delu je bil izdan in 4. novembra aretiran zaradi »podpiranja partizanov« (Bandenbegünstigung). V begunjskih zaporih je bil od 16. novembra 1942 do 8. januarja 1943, ko je bil odpeljan v koncentracijsko taborišče Mauthausen, kjer je 25. julija 1944 umrl. Istočasno je bil aretiran tudi Štefetov mizarski vajenec Jože Žumer, ki je bil zaradi mladoletnosti kmalu izpuščen in leta 1944 mobiliziran v nemško vojsko.

Najbolj organizirano delovanje za OF in NOG je bilo v Voklem v letu 1943 do spomladi leta 1944, ko je vas najbolj množično podpirala NOG. V tem obdobju je bilo v nemško vojsko mobiliziranih 20 moških, od katerih jih je do konca vojne osem padlo, pet pa je bilo zajetih in so se že leta 1944 priključili NOV (Anton Kalan, padel pri osvoboditvi Beograda, Stanko Kalan, ki se je vrnil z II. Tankovsko brigado, Jernej Vidmar s 5. Prekomorsko brigado, Andrej Kalan s I. Bosansko udarno brigado in Peter Vehovec, za katerega ni znano kje je padel). Nemška mobilizacija je naletela na odpor pri nacionalno zavednih vaščanih, kar je posredno vplivalo na sodelovanje z NOG. Še pomembnejše pa je bilo organizirano delovanje terenskih aktivistov OF in KPS šenčurskega rajona oziroma kasneje šenčurskega okraja. Na območju Vokla so delovali: Jože Stružnik-Mejač (terenski aktivist, ki je prišel na šenčursko območje konec leta 1942 in aprila 1943 postal prvi sekretar KP in OF šenčurskega rajona, deloval pa je do aprila 1944, ko je padel), Janez Kristanc-Cesar (doma iz Vogelj, deloval od spomladi 1943 do konca vojne), Jože Poličar-Tone (deloval od julija do decembra 1943, padel januarja 1944 v Cerknem ob napadu na partijsko šolo), Tone Hafner-Robnik (sekretar rajonskega komiteja KPS Šenčur od septembra 1943 do februarja 1944), Miro Cedilnik-Mato (od jeseni 1943 komandir VOS grupe, nato terenski aktivist od februarja do konca poletja 1944), Stane Gregorčič-Pik (mladinski terenski aktivist, deloval eno leto od avgusta 1943 dalje), Ivan Rezman-Januš ter Stanko Mohar-Fjodo (člana gospodarske komisije šenčurskega okraja jeseni 1943 in leta 1944), Stane Podgoršek-Vili, Ciril Weingerl-Pepe, Slavka Kalan-Jelena in drugi.

Po odhodu nemške policije, ki je bila nastanjena v šoli tudi med počitnicami leta 1943, je septembra začel delovati terenski odbor OF, ki sta ga organizirala Jože Stružnik-Mejač in Janez Kristanc-Cesar. Najaktivnejši aktivisti OF so bili Andrej Kristanc, Aleš Jagodic, Janez Žirovnik, Marija Mohar, Jože Mohar, Franc Miler, Janez Rogelj, Ivana Štefe ter kasneje Andrej Ahčin. Septembra 1943 sta bila sprejeta v KPS Andrej Kristanc in Aleš Jagodic, oktobra pa še Janez Žirovnik. Ti trije so tvorili partijsko celico, ki se je v glavnem sestajala v Žirovnikovi gostilni. Sekretar je bil Andrej Kristanc, ki je že pred vojno imel stike s komunisti, kmalu po začetku vojne pa je začel sodelovati z OF. Kot član partije je imel nalogo zbirati orožje, hrano, obleko, denar in sanitetni material, kar je bila tudi naloga ostalih dveh članov. Ves ta material so zbirali v glavnem pri Žirovniku, od koder so ga potem vozili in raznašali na Praprotno Polico, v Voglje in druge določene javke. Vsi trije so opravljali obveščevalno službo in imeli zvezo s partizani, terenskimi aktivisti in kurirji (z borci Kokrške čete leta 1942, z borci Gorenjskega odreda leta 1943 in 1944). Kristanc, ki je bil čevljar, je ves čas popravljal in delal nove čevlje in škornje za partizane in terenske aktiviste in s tem tudi v materialnem pogledu veliko prispeval NOG. Ker je bil rahlega zdravja, je bil potrebnejši na terenu in ni bil mobiliziran v partizane. Decembra leta 1944 so ga aretirali domobranci, vendar se mu je uspelo rešiti z domobranske postojanke v Voklem v Kranj, kjer je do osvoboditve še naprej ilegalno deloval. Tudi Aleš Jagodic je že pred vojno kot delavec v Jugobruni sodeloval v naprednem delavskem gibanju in stavki tekstilnih delavcev leta 1936, za kar ga je preganjala takratna žandarmerija. Takoj se je vključil v delo OF v tovarni, kasneje pa tudi v Voklem. Leta 1943 je bil premeščen v bivšo Jugočeško, kjer je uspešno organiziral popravljanje delov orožja, ki ga je nato izro-

čal terenskim aktivistom. 20. februarja 1944 je bil mobiliziran v NOV, dodeljen Škofjeloškemu odredu, nato Prešernovi brigadi, leta 1945 pa je delal v sedlarski delavnici IX. korpusa.

Maja 1943 so Nemci med policijsko uro na Gašteju v Kranju streljali na Leopolda Jenkoleta iz Vokla in ga hudo ranili, tako da je 22. maja umrl na Golniku.

Terenski odbor OF v Voklem je uspešno deloval do spomladi leta 1944, nato pa je vsa aktivnost slonela na nekaterih posameznikih; če niso bili aretirani, so odšli v partizane ali pa so ostali zaradi hudega nemškega in domobranskega pritiska pasivni. V tem obdobju je sodelovala oziroma simpatizirala z OF večina kmečkega prebivalstva. Vse leto 1943 do spomladi 1944 so potekale uspešne prehranjevalne oziroma nabiralne akcije, ob katerih so predvsem kmetje prostovoljno oddajali večje količine hrane, pa tudi sicer so bile skoraj vse kmečke hiše odprte za partizane in terenske aktiviste.

20. februarja 1944 je prvi bataljon Prešernove brigade v sodelovanju s terenskimi aktivisti šenčurskega okraja izvedel tudi v Voklem mobilizacijo mož in fantov, ki so bili sposobni za partizansko vojsko. Mnogi so se pred mobilizacijo umaknili iz vasi ali poskrili doma. Akcija je bila verjetno politično premalo pripravljena, kar pa je glede na pogoje delovanja terenskih aktivistov šenčurskega okraja povsem razumljivo. To je imelo za posledico, da je tudi večina mobilizirancev v kratkem času dezertirala oziroma pobegnila. V partizanih so ostali le Janez Golorej, Janez Gorjanc, Aleš Jagodic, Franc Jagodic in Alojz Vehovec. Od teh je Janez Gorjanc padel leta 1944 pri Colu, Franc Jagodic pa isto leto pri Črnem vrhu, drugi borci pa so se po osvoboditvi vrnili. O usodi Martina Prestorja, ki je bil prav tako mobiliziran, ni nobenih zanesljivih podatkov. Vzroke za tako številno dezertacijo je na eni strani treba iskati v izredno nizki politični osveščenosti ter značilni navezanosti kmečkih mož in fantov na zemljo — kmetijo, na drugi strani pa na od začetka leta 1944 vse bolj učinkovito agitacijo domobranskih propagandistov iz Kranja in Ljubljane. Ti so spretno izkoristili verska čustva vaščanov z gesli »OF je komunistična organizacija«, »Partizani so komunisti«, »Komunizem je proti veri«, obenem pa tudi tradicionalno odvisnost in navezanost kmečkega prebivalstva na zemljo s parolami »Zemljo vam bodo pobrali, če bodo zmagali«, »Ubranite svoje imetje in domovino pred boljševizacijo«, »Priključite se domobrancem in ostali boste doma« itd.

To je imelo za posledico, da je večina vaščanov spomladi 1944 tudi hitro prenehala sodelovati z NOG in ga podpirati, sodelovanje se je spreobrnilo v sovraštvo in aktivno sodelovanje pri organizaciji domobranstva. Aprila 1944 so vstopili v domobranske vrste v Kranju prvi prostovoljci in dosegli, da so julija ustanovili domobransko postojanko tudi v Voklem. To je seveda pomenilo hud udarec NOG in onemogočilo delovanje in gibanje terenskim aktivistom in partizanom. Zadnja dva dogodka pred ustanovitvijo domobranske postojanke sta bila partizanski miting in miniranje šole ter prosvetnega doma, kar pa ni moglo preprečiti razvoja domobranstva v vasi. Partizanski miting 12. maja 1944 je uspel tako glede programa (politični govor, recitacije, spremljava na harmoniko) kot tudi glede številne udeležbe (okoli 150 ljudi). V začetku junija je sabotažna enota 1. bataljona Gorenjskega odreda podminirala šolo in prosvetni dom, da bi preprečili nastanitev in utrditev domobranske posadke. Kljub temu so 14. julija 1944 ustanovili domobransko postojanko v poškodovani šoli pod poveljstvom Ivana Brodarja iz Hrastja, katerega oče je medtem ponovno prevzel vodstvo bele garde na Gorenjskem. Vanjo so v začetku vstopali prostovoljci iz Vokla, Hrastja in Prebačevega ter domobranci, ki so bili na postojanki v Kranju, nato pa tudi drugi domačini in okoličani. Med njimi je bilo precej partizanskih dezerterjev in prejšnjih sodelavcev in simpatizerjev OF. To je seveda še dodatno oteževalo in onemogočalo delo tistim, ki niso nasedli domobranski propagandi in se niso vključili v njihove vrste ali simpatizirali z njimi. Takoj po ustanovitvi postojanke so začeli z obnovitvenimi deli poškodovanega šolskega poslopja in prosvetnega doma, jeseni pa še z dodatnim utrjevanjem (gradnja treh bunkerjev, utrjevanje oken). Fizična dela so bili prisiljeni opravljati predvsem tisti domačini, ki niso simpatizirali z njimi.

Domobransko posadko so sestavljali prostovoljci in mobiliziranci (zlasti fantje letnika 1927, ki niso bili mobilizirani v nemško vojsko iz Vokla in okoliških vasi). Iz Ljubljane je bil med njimi od 20. oktobra 1944 le Jože Šušteršič-Čato, bivši študent in nekakšen idejni vodja in propagandist domobranstva, pred tem pa že od leta 1942 plavogardist (četnik) v Ljubljanski pokrajini. Novembra 1944 je štela posadka 42 domobrancev, od tega jih je bilo iz Vokla 17. Nemški seznam iz začetka leta 1945 našteva 62 domobrancev, iz Vokla 22, seznam s konca februarja 1945 pa 66 domobrancev, od tega iz Vokla 20. Tiste domačine, ki niso hoteli pristopiti v njihove vrste, so pregnali na prisilno delo v Nemčijo (Franca Goloreja, Janeza Kristanca in Janeza Zupanca) ali pa aretirali in jih z mučenjem prisilili k vstopu. Nekateri so ostali jetniki na postojanki vse do pobega domobrancev na Koroško (Janez Rogelj, Jože Čebulj).

Namen tega članka ni osvetliti delovanje domobranske postojanke v Voklem (hajke, vojaški nadzor in teror v šenčurskem oziroma kranjskem okolišu, zapiranja, zasliševanja, mučenja in usmrtitve partizanov, aktivistov in sodelavcev OF in NOG). Dejstvo je, da so s svojo prisotnostjo skoraj popolnoma zatrli in onemogočili sodelavce NOG v Voklem do konca vojne, v precejšnji meri pa vplivali skupaj z drugimi domobranskimi postojankami tudi na težak položaj terenskih aktivistov v šenčurskem okraju in onemogočali gibanje partizanskim enotam v tem območju. Prostovoljnega zbiranja hrane je bilo konec, vse bolj so bili terenski aktivisti in partizani primorani izvajati rekvicicije, zlasti pri kmetih, naklonjenih domobrancem. Z delnimi uspehi nad posameznimi terenskimi aktivisti in partizani (zlasti kurirji) so domobranci ustvarili med vaškimi prebivalstvom videz moči in zmage, pa tudi z organizacijo neobvezne slovenske domobranske šole od decembra 1944 do konca vojne v

prosvetnem domu ter z organizacijo raznih kulturnih akcij (proslave, dramska dejavnost med zimo 1944/45). Še najbolj pa so pridobivali kmečke fante in može z možnostjo ostati v domačem kraju, še naprej delati na kmetijah v času, ko jim je na drugi strani grozila partizanska mobilizacija, ali pa služiti kot nemški vojak na vzhodni fronti.

Prisotnost domobrancev in njihov teror je od poletja 1944 pa do konca vojne onemogočilo delo terenskega odbora OF; vse delo za NOG je slonelo le še na nekaterih posameznikih, zaupnikih OF. Že 2. maja 1944 je gestapo na pobudo domobrancev aretiral Ivano Štefetovo in Marijo Moharjevo, vaščanki, ki sta vse obdobje od 1941—1945 neprekinjeno podpirali NOG. Ivana Štefe je bila zaradi »povezave s partizani« (Bandenverbindung) zaprta v Begunjah od 4. maja do 4. junija, ko je bila odpuščena, Marija Mohar pa se je po zaslišanju v Kranju vrnila domov. Tudi po teh dohodkih nista imeli miru pred domobranci, zlasti Marija Moharjeva, ki so jo domobranci neprestano nadzorovali, ji grozili z aretacijo, jo mučili na postojanki in ji na vse načine skušali škodovati. Večjo materialno škodo so ji domobranci napravili ob lažnem partizanskem napadu na postojanko 11. decembra 1944. Ob vsesplošnem streljanju in eksplozijah bomb uprizorjenega partizanskega napada je bilo tudi sicer poškodovano več hiš v bližini šole. Poudariti je treba, da je Moharjeva kljub do skrajnosti zaostrenim razmeram na različne načine podpirala NOG. Konec leta 1942 in leta 1943 je bila najaktivnejša pri zbiranju hrane za internirance in mesečno pošiljala pakete v Padovo, kjer je bil interniran šolski upravitelj Martin Kuharič, nekajkrat pa tudi v Dachau in Buchenwald. Vseskozi je uspešno opravljala obveščevalno službo, predvsem zaradi neposredne bližine njenega doma in šole, v kateri je bila poleti 1942 in 1943 nemška policija, od julija 1944 pa domobranska posadka. Veliko težav z domobranci je imela tudi zaradi prenašanja usnja in čevljev, ki jih je za partizane popravljal in izdeloval njen mož Jože v čevljarski delavnici v Šenčurju. Njega so domobranci zaradi tega 20. novembra 1944 aretirali in ga prisilili, da je nadaljeval čevljarsko obrt doma. Kljub stalnemu nadzoru pa je še naprej do konca vojne izdeloval čevlje, zlasti za borce Prešernove brigade.

Do konca vojne se razmere zaradi domobranske aktivnosti in propagande v vasi niso spremenile. Po poročilu Okrajnega komiteja KPS Šenčur—Naklo sta bila v Voklem sredi aprila 1945 le še dva zaupnika OF, le okoli 20 % prebivalstva pa je še simpatiziralo z OF. Ljudje so postajali malodušni, nezaupljivi in nedovzetni za kakršnokoli propagando. Tik pred osvoboditvijo, ko so se od 7. maja dalje skozi vas začeli umikati domobranci, pa je kljub temu kar 25 civilistov nasedlo njihovi propagandi in se začelo z njimi umikati na Koroško. Večino so pridobili z geslom »Kamor pridejo partizani, ljudi obešajo« in s trdnim prepričanjem, da se bodo čez teden ali dva vrnili kot zmagovalci.

V takšni psihozi je vas nemo pričakala 9. maja 1945 partizansko enoto, ki je prišla z zastavo in harmoniko iz smeri Trboj ter naznanila konec vojne, zmago in svobodo.

VIRI

— *Zbrani podatki in zapisani ustni viri, ki mi jih je posredoval Franc Štefe-Miško, Stanko Kalan, Gorenjski muzej iz Kranja in nekateri domačini.*

— *Spomini o NOB v Voklem, ki jih je zapisala Milka Zlate.*

— *Življenjepisi Aleša Jagodica, Andreja Kristanca, Marije Moharjeve, Ivane Štefetove iz arhiva Združenja borcev NOV občine Kranj.*

— *Topografija NOB o Voklem v Gorenjskem muzeju Kranj.*

— *Kronika osnovne šole Voklo v Zgodovinskem arhivu Ljubljana.*

— *Knjige begunskih zapornikov v Gorenjskem muzeju Kranj.*

— *Arhiv domobranske postojanke Voklo v Arhivu Instituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.*

— *Kartoteka članov KPS v Zgodovinskem arhivu CK ZKS v Ljubljani.*

— *Spomini Janeza Mlakarja v Gorenjskem muzeju Kranju.*

LITERATURA

Metod Mikuž, Pregled zgodovine NOB v Sloveniji, 1—5. knjiga, Ljubljana 1960—1973.

Ivka Križnar, Stavkovno gibanje v Kranju in okolici, Kranjski zbornik 1960.

Franc Štefe, Prvo leto partizanskega gibanja na kranjskem območju, Kranjski zbornik 1960.

Ivan Križnar, Kranjske partizanske enote v letu 1941, Kranjski zbornik 1970.

Ivka Križnar, Revolucionarno gibanje med vojnama v Kranju in okolici, Kranjski zbornik 1980.

Janez Kopač, Razvoj partije in osvobodilne fronte v okrožju Kranj 1941—1945, Kranjski zbornik 1980.

Iskra-srednja šola, njen pomen in vpliv na posodobitev učnih procesov

Franc Lebar

Uvod

Razlike med družbenimi sloji se postopoma manjšajo prav zaradi nove vloge, ki jo imata v družbi izobrazba in razvoj delovnih procesov. Zahteva po vedno višji izobrazbi se še vedno krepi. Podatki kažejo, da je izobrazbena struktura družbe tem višja, čim bolj je družba gospodarsko razvita. Višja izobrazba tudi spodbuja nadaljnji tehnični razvoj, saj z znanjem razvijamo tudi gospodarstvo. V sodobni industriji se število fizičnih delavcev manjša, širijo pa se službe, ki zahtevajo vedno bolj izobražene ljudi. Tako postaja z razvojem moderne industrije srednja šola vse bolj obvezna. Zato mora doživeti kvalilativno preobrazbo, ne more več ohranjati klasičnih metod dela, ampak mora metode in oblike dela nenehno prilagajati.

Na pedagoško učinkovitost srednje šole vplivajo različni dejavniki, v prvi vrsti pa dobri, usposobljeni in za vzgojnoo-izobraževalno delo motivirani učitelji. Prav tako imajo velik vpliv na učinkovitost šole prostorski in gmotni pogoji ter sodobne izobraževalne tehnologije. Na pedagoško učinkovitost pomembno vplivajo tudi učenci, njihove sposobnosti, predznanje, interesi in motivacija. Velik vpliv ima ustrezna in učinkovita organizacija dela, način vodenja, samoupravna organiziranost itn. Pedagoška učinkovitost je zelo kompleksna. Njene najpomembnejše sestavine so: Kakovost in obseg vzgojno-izobraževalnega dela, racionalnost in gospodarnost ter funkcionalnost vzgojno-izobraževalne organizacije.

Preobrazbe srednjega šolstva ni mogoče doseči brez smotrnega ter intenzivnega uvajanja in uporabe sodobne izobraževalne tehnologije. Sodobna izobraževalna tehnologija terja sistematično uporabo znanja in sredstev pri povečanju učinkovitosti vzgojno-izobraževalnega dela in vgrajevanje znanstvenih načel v vzgojno-izobraževalni proces.

Kaj je Iskra

Iskra je največja organizacija združenega dela v Sloveniji in ena največjih v Jugoslaviji. Za slovensko in jugoslovansko gospodarstvo je izjemno pomembna. Ne samo zato, ker zaposluje več kot 35.000 sodelavcev, ampak tudi zato, ker z novimi tehnološkimi področji, kot so mikroelektronika, računalništvo, teleinformatika, avtomatizacija ter sodobni sestavni deli in sklopi, odločilno prispeva k prestrukturiranju slovenskega in jugoslovanskega gospodarstva. S tem Iskra, tudi sama največji izvoznik, bistveno povečuje njegove možnosti za vključevanje v mednarodno trženje in izvoz kakovostnih in sodobnih proizvodov. Za uspešen izhod iz zdajšnje gospodarske in politične krize v družbi je prav to izjemno pomembno.

Strateški cilji Iskre potrjujejo tradicionalne usmeritve, kot so odprtost v svet, inovativnost in sodobni tehnološki razvoj, po drugi strani pa odražajo ključne zahteve tako sedanjega gospodarskega trenutka kot tudi razvojne nujnosti Iskre za prihodnja leta, začrtane v programski strategiji Iskre do leta 2000.

V Iskri je bilo leta 1987 zaposlenih 35.900, to je petina vseh zaposlenih v jugoslovanski elektroindustriji. Uresničevanje sedanjih, še bolj pa pogumno načrtovanih prihodnjih proizvodnih programov, temelji na ustrezno usposobljenih in motiviranih kadrih. Iskra s svojimi 12.000 strokovnjaki z najmanj srednješolsko izobrazbo, od teh jih ima 2.700 visokošolsko in 180 akademsko podiplomsko izobrazbo, že zdaj pomembno izstopa v okolju, s svojo aktivno štipendijsko politiko pa si mesto v njem še utrjuje. Imamo 3.500 štipendistov, od teh se jih skoraj polovica izobražuje na višjih in visokih šolah. Vsako leto razpišemo 1.800 novih štipendij. V želji, da bi mlade strokovnjake že med študijem čimbolj vključili v delo in življenje Iskre in jim dali možnost za strokovni razvoj, jih povezujemo v klube štipendistov in klube inovatorjev ter posebej nagrajujemo diplomske in magistrske naloge, ki uspešno rešujejo probleme iz naših proizvodnih programov.

Iskra skrbi za stalen strokovni razvoj zaposlenih, zato spodbuja vse vrste izobraževanja. Skoraj 2.000 delavcev je vključenih v različne oblike izobraževanja za pridobitev poklica, vsako leto pa se začne na novo izobraževati 600 delavcev.

Strokovno usposabljanje in izpopolnjevanje za najbolj zahtevne naloge na področju zunanje trgovine, razvoja in raziskav, kakovosti in zanesljivosti, projektnega vodenja, kot tudi spoznavanje pripravnikov s poslovnim sistemom Iskre, poteka v lastnem izobraževalnem centru, ki tesno sodeluje z izkušenimi

strokovnjaki iz Iskre in s fakultet. Razvejani izobraževalni programi potekajo tudi v večini delovnih organizacij Iskre. Tam se prek različnih oblik usposabljanja in izpopolnjevanja, prilagojenih lastnim potrebam, vključuje v izobraževalne procese na leto več kot 5000 delavcev.

Iskra je za pridobitev dobro usposobljenih kadrov elektrotehniške in strojne smeri ustanovila tudi srednjo šolo.

Od prvih delavnic do moderne šole

Delo na srednji šoli se je začelo v letu 1941, ko je nemška okupacijska oblast že v prvih mesecih zasedbe preuredila tekstilno tovarno Jugočeško v vojno tovarno za izdelovanje drobnih letalskih delov. Tako pridobljena tovarna je dobila vse značilnosti kovinsko predelovalne in finomehanične dejavnosti. Njeno delovanje pa je imelo v naslednjih letih, zlasti pa po osvoboditvi Jugoslavije, na razvoj industrije v Kranju in na socialni razvoj Kranja in Gorenjske izreden vpliv. Obvladovanje tehnologije, ki jo je zahtevala proizvodnja letalskih delov, ni bilo enostavno. Zato so Nemci že v oktobru 1941 leta uredili tovarniško vajeniško šolo.

Ob kapitulaciji Nemčije 1945. leta je ostala tovarna nepoškodovana. Del tovarne je prevzela v upravljanje JLA, del pa je pod imenom Strojne tovarne Kranj prevzelo v upravljanje takratno Ministrstvo za industrijo v Beogradu. Tudi novo vodstvo tovarne se je zavedalo, da bodo proizvode, ki so jih načrtovali, lahko proizvajali le strokovno sposobni delavci. Zato so odločili, da se izobraževanje vajencev nadaljuje v šoli, ki so jo poimenovali Industrijska šola.

Mnogi vajenci, ki so morali zaradi vojnih razmer v letih 1944—1945 in zaradi dogodkov ob koncu vojne prekinili učenje za poklic, so se lahko vrnili v šolo. V naslednjih letih (zlasti v letu 1946) pa so opravili zaključni izpit. Ti kadri so z velikim zanosom in sposobnostjo nosili breme in odgovornost nove proizvodnje.

8. marca 1946. leta dobijo Strojne tovarne Kranj ime ISKRA. Za nove proizvode — stenske ure in kasneje še kinoprojektorje — je bilo potrebnih vedno več kvalificiranih delavcev. V decembru 1945 so Industrijsko šolo preimenovali v Nižjo industrijsko šolo, ob tej pa ustanovili Višjo industrijsko šolo. Nižja industrijska šola je po že ustaljenih programih izobraževala delavce za poklic finomehanik, orodjar, strugar in rezkalec. Višja industrijska šola, zaključile so jo le tri generacije vpisanih učencev, pa je bila namenjena izobraževanju tehnikov strojne in elektrotehnične stroke.

Učiteljski kader na Nižji industrijski šoli in Višji industrijski šoli so sestavljali učitelji kranjske gimnazije in strokovnjaki Iskre, le učitelji praktičnega pouka so bili redni delavci šole.

Zaradi neurejenega statusa Višje industrijske šole sta se 1949. leta združili obe šoli v Industrijsko šolo Iskra. Pod tem imenom je delovala šola vse do leta 1961, ko se je preimenovala v Zavod za izobraževanje kadrov Iskra Kranj. Ker je Iskra vedno bolj potrebovala proizvodne prostore, se je takratno vodstvo tovarne odločilo leta 1949 za izgradnjo nove šole na severnem delu tovarne ob delavski restavraciji.

Šola je bila zgrajena leta 1951 in pouk v šolskem letu 1951/52 je že potekal v novih prostorih. Čeprav so se pogoji šolanja zelo izboljšali, pa se je že čez deset let pokazalo, da je kapaciteta šole za skupno 240 do 270 učencev premajhna.

Šest učilnic za teoretični pouk, delavnici za osnovni kovinarski program, ročne delavnice za orodjarje, finomehanike in strojne ključavničarje, strojni delavnici za rezkalce in strugarje, delavnici za elektrikarje ter drugi prostori za učenje, zbornica in upravni prostori so celo desetletje omogočali, kot danes lahko ocenjujemo, zelo uspešno delo šole. V teh letih je poleg redne šole potekalo tudi zelo intenzivno izobraževanje ob delu, da so zaposleni delavci dobili kvalifikacijo in visoko kvalifikacijo.

Potrebe po srednje izobraženih strokovnih kadrih so bile vedno večje tudi v Kranju in 1960. leta so pri Šoli učencev v gospodarstvu v Kranju ustanovili Tehniško srednjo šolo strojne in elektrotehničke smeri. Da bi se ta šola lahko razmahnila, sta se občina Kranj in Iskra dogovorili za nadzidavo zgradbe. Iskazalo pa se je, da bi bila nadzidava skrajno negospodarna, zato so se začele priprave za gradnjo nove šole.

To je bilo leta 1962. Preureditev prostorov v šoli pa je leta 1963 omogočila združitev Zavoda za izobraževanje kadrov in Tehniške šole Kranj v Šolski center Iskra Kranj, ki je imel poklicno in tehniško šolo.

V letih 1963 do 1967 je Šolski center izobraževal učence iz mnogih neuvrščenih afriških in azijskih držav. Učenje le-teh je zahtevalo izredne napore učiteljskega kadra in prepričani smo, da se mnogi, kjerkoli že so, radi spominjajo šole in učiteljev, ki so jim želeli dati čim več splošne in strokovne izobrazbe. Pomemben je bil ugled naše države, ugled Iskre in Šolskega centra.

Število učencev je od leta 1962 neprestano raslo. Poklicna šola je letno vpisovala tri oddelke učencev kovinarskih poklicev, oddelek elektromehanikov in oddelek telefonskih mehanikov, skupno okoli 150 učencev.

Tehniška šola pa je vpisovala letno 100 učencev: strojni oddelek, oddelek za šibki tok in oddelek za jaki tok.

Od leta 1964 naprej se je število učencev na obeh šolah gibalo nad 800, kar je trikrat presegalo kapaciteto, za kakršno je bila šola zgrajena. Z uvajanjem usmerjenega izobraževanja se je število oddelkov na šoli še povečalo, zato so postale razmere šolanja skrajno nevzdržne. Prva seja odbora za gradnjo šole je bila januarja 1976. Leta 1977 je bil v izdelavi program gradnje, v letih 1978 in 1979 pa priprava projektne naloge, investicijskega programa in izdelava načrtov. Tako so bili v letih

1980 in 1981 pripravljeni načrti za investicije, idejni projekti in program prostorov, v letu 1982 pa izdelan glavni načrt.

Aktivnost za gradnjo šole se je nadaljevala. Podpora vseh občinskih odborov Skupščine občine Kranj, Iskre in združenega dela Kranja je pripomogla k uspešnemu zaključku vseh priprav za gradnjo šole.

Iskra-Kibernetika je prevzela vlogo investitorja, imenovana je bila komisija za gradnjo, ki so jo sestavljali predstavniki Iskre Kibernetike, Telematike, Elektrotehničnih ročnih orodij, Srednje šole in Domplana. Ta je priprave za začetek gradnje pospešila, tako da je bila prva lopata zasejana 8. decembra 1983. V tem času je tudi republiška komisija za odobritev investicij dala svoje soglasje.

Za gradnjo šole je bilo porabljenih 567.601.000 din. Šola je bila odprta za občinski praznik občine Kranj leta 1985.

V novi šoli je prostora za 1400 učencev. Za teoretični pouk je dvaintrideset specializiranih učilnic za splošne in strokovne predmete in petnajst delavnic za praktični pouk ter večnamenski prostor, predavalnica, knjižnica in čitalnica, TV studio, kuhinja, upravni in drugi spremljajoči prostori v skupni izmeri 8.044 m^2.

Šola je za dolgoletno izobraževanje kadrov elektrotehniške in strojne usmeritve prejela ob štiridesetletnici obstoja priznanje Skupščine občine Kranj.

Šolski učni proces

Šola mora dati učencem znanje, jim razviti določene spretnosti in navade, psihofizične sposobnosti in jih vzgajati. Pridobljeno znanje mora biti uporabno tudi v življenju. Najvišja stopnja znanja je ustvarjalno znanje, ki vključuje tudi nižje stopnje, kot so: spominsko, razumsko in operativno. V šolskih učnih procesih pridobljeno znanje po definiciji ni ustvarjalno znanje, vsebuje pa lahko prvine ustvarjalnega znanja, to pomeni, da je tudi učenec v učnem procesu ustvarjalen. Ena izmed nalog pouka je tudi ta, da učenec v sorazmerno kratkem času spozna osnove tistega, kar je doslej spoznalo človeštvo. Pouk mora učenca usposobiti za aktivno spreminjanje naravnega in družbenega procesa, zato mora biti povezan z življenjsko in proizvodno prakso. Povezovanje dosegamo s praktičnim poukom, proizvodnim delom, ekskurzijami v tovarne in druge ustanove, z delom v krožkih itd.

Eno od pomembnih učnih načel je povezanost teorije in prakse. Povezovanje teorije in prakse izboljšuje kakovost znanja na vseh stopnjah učnega procesa. Tako pridobljeno znanje je trajnejše: učenci spoznajo vrednost znanja za človekovo osebno življenje, gospodarski in družbeni napredek ter zaupajo v znanost.

Povezanost teorije in prakse se še posebej kaže pri uporabi učne metode laboratorijskih del, ki jo imenujemo tudi raziskovalna metoda ali metoda praktičnih del. Učenci tako bolj ali manj samostojno dobivajo informacije, ko predmete in pojave opazujejo, jih razčlenjujejo, opravljajo poskuse in pri raziskovanju izdelujejo ustrezne priprave. Tak pouk je naraven, od učencev zahteva samostojnost in aktivnost, obenem pa jim razvija tudi določene tehnične spretnosti in navade. Pri praktičnem pouku učenci poleg strojev, orodij in materiala spoznavajo tudi tehnološke spremembe materiala pri obdelovanju in razvijajo delovne navade.

Sodobna učna tehnologija — pomemben dejavnik posodobitve učnega procesa v programih elektrotehnike in strojništva

Učni proces olajšujemo in izboljšujemo z učnimi oblikami in metodami. Raziskave pa kažejo, da so pri tem pomembna tudi učila in učni pripomočki. Pri njihovem razvoju so pomembni izumi tiska, fotografije, radia, filma, televizije, izum učnih strojev in računalnikov.

Danes si sodobnega učnega procesa ne moremo predstavljati brez številnih prostorskih modelov, kjer je z oblikami in barvami poudarjena njihova značilnost. Zelo priznani so tudi sestavljeni modeli, s katerimi prikažemo gibanje strojev. Med likovnimi demonstracijskimi učili uporabljamo največ: zidne liste, fotografije, diapozitive, diafilme, folije za grafoskop, sheme, diagrame, tabele itd. Pri poučevanju umetnostne vzgoje, jezikov in nekaterih drugih predmetov so nepogrešljiva akustična učila, kot so: gramofonske plošče, magnetofonski trakovi, radio, kasete in trakovi za poučevanje tujih jezikov, filmi, televizija itd. Vsa ta učila pa zahtevajo veliko učnih pripomočkov, ki jih v šoli uporabljamo. To so: radio aparati, TV aparati, kinoprojektorji, magnetoskopi, episkopi, diaprojektorji, grafoskopi, videorekorderji. Sodoben pouk, ki je potekal v opremljenih funkcionalnih učilnicah, smo imeli že na začetku usmerjenega izobraževanja pri naravoslovnih predmetih za fiziko,

kemijo in biologijo, pri tujih jezikih z opremljenim fonolaboratorijem ter obrambi in zaščiti.

Možnosti za posodobitev učnih procesov so se pokazale še posebej s specializiranimi učilnicami elektronike, telekomunikacij in elektroenergetike v novi šoli. Z novimi delovnimi mizami za elektrotehniko smo opremili vse strokovne elektro učilnice in delavnice. Različnih tipov teh miz je v šoli 210. Z mizami se napajajo aparature s trifazno, enofazno in enosmerno napetostjo, konstantne ali spreminjajoče vrednosti. Na vertikalnem nosilcu didaktične table je mogoče sestavljati različne električne tokovne kroge in meriti potrebne električne veličine. Mize omogočajo lastno eksperimentiranje in delo učencev in demonstracijske poskuse učiteljev. Tako delo omogoča še posebej dobro opremljen merilni laboratorij, ki zagotavlja sodoben učni proces in razvojno-raziskovalno delo.

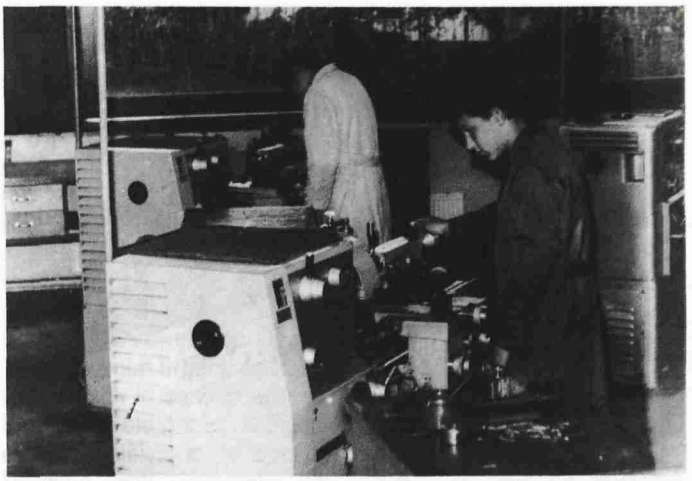

Učenci šole bodo po končanem izobraževanju odgovorni za stalen napredek proizvodnje in nove izdelke, kakovostno vhodno kontrolo materialov in elementov, vodene industrijske procese in kakovostno izhodno kontrolo. Zato se že v šoli srečujejo s sodobno merilno opremo, kot so: elektronski merilci, instrumenti in naprave, analogni in digitalni instrumenti, merilni pretvorniki, multimetri, obratovni, precizijski in laboratorijski instrumenti, merilniki in regulatorji temperature, senzorji itd.

Vaje za mehanske in tehnološke meritve potekajo v laboratorijih ISKRE-Kibernetike. Vodijo jih strokovnjaki iz delovne organizacije z merilno opremo in merjenci iz neposredne proizvodnje.

Pri vselitvi v novo šolo še nismo imeli sodobne strojne učne opreme. Zato so bila prizadevanja za pridobitev opreme velika. Vse večja nujnost naše industrije postaja uvajanje avtomatizacije in mehanizacije v obdelovalne procese. Zato so sodobni stroji in naprave sestavljeni iz mehanskih in energijskih delov pnevmatične, hidravlične in električne izvedbe. Za predmet osnove regulacije in krmiljenja uporabljamo didaktična učila FESTO. Na razpolago imamo štiri komplete elektronskih in pnevmatskih elementov s kompresorjem. Učila omogočajo demonstracije učitelja in demonstracije učencev, ki na demonstracijski tabli sestavljajo namišljene naprave in ugotavljajo pravilnost delovanja. Tako učenci spoznajo elemente krmilne in regulacijske tehnike ter načrtovanje in preizkus načrtovanih gibanj.

Posodobitev vzgojno-izobraževalnega dela predstavlja tudi šolska medioteka kot informacijsko-dokumentacijsko središče šole. Tu so zbrana gradiva, dokumenti, sredstva za vzgojno-izobraževalno delo, ki jih uporabljajo učenci in učitelji ob različnih pedagoških dejavnostih. Mediotečni prostor omogoča dostop k virom informacij, pospešuje razvoj samostojnosti in ustvarjalnosti učencev. Učenci se tu hitreje usposobijo za uporabo različnih virov pri pridobivanju znanja, kar je eden od temeljnih

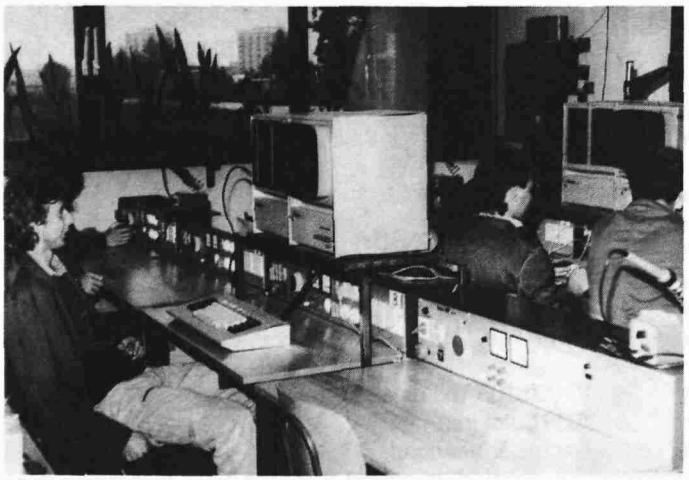

ciljev sodobnega vzgojno-izobraževalnega dela. Učenci lahko uporabljajo leposlovno in strokovno literaturo in prek Indok centra Iskre tudi najnovejšo domačo in tujo strokovno literaturo. Čitalnica omogoča sodobno organizacijo pouka in učenja tako individualnega kot skupinskega, pouk z reševanjem problemov, specializirana predavanja učiteljev in zunanjih sodelavcev, vključitev radio in televizijskih oddaj v pouk, predvajanje filmov z videorekorderjem in kinoprojektorjem ter uporabo avdiovizualnih sredstev. Medioteka šole je tudi prostor, v katerem učenci koristno preživijo del svojega prostega časa, povezuje šolo in družbeno okolje, saj so v njej organizirane številne umetniške razstave. Medioteka tudi hrani in izposoja učencem učbenike. Organiziranost knjižnične dejavnosti se kaže v uvajanju računalniško podprtega poslovanja in delovanja. Prehod k takemu poslovanju, ki pomeni oranje ledine pri posodabljanju srednješolskih knjižnic, ima pred klasičnim poslovanjem izredne prednosti: predvsem vodi k racionalizaciji internega dela in s tem tudi k bolj kakovostnemu vzgojnemu in izobraževalnemu delu z učenci, ki bodo hitreje postali samostojnejši iskalci in uporabniki informacij s strokovnih in humanističnih področij.

Svojevrstno posodobitev učnega procesa predstavljajo obiski strokovnjakov Iskre, ki s predavanji, filmi in praktičnimi prikazi v delovnem okolju predstavljajo program delovne organizacije s področja avtomatizacije in robotizacije, vlogo računalnika v proizvodnji itd. Pri tem se kaže interes šole v spoznavanju aktualne tehnološke problematike v združenem delu in vpliv na oblikovanje učnih programov, spoznavanje del in nalog učencev, ki so pred zaposlitvijo ali nadaljnjim študijem, iskanje možnosti za kvalitetnejši pouk na nekaterih specifičnih področjih s kadri in opremo iz delovnih organizacij. Interes delovne organizacije za tako sodelovanje je v pridobivanju boljših kadrov, skrajševanju postopka pri uvajanju novih delavcev, spodbujanju k nadaljnjemu izobraževanju in študiju za najzahtevnejša dela in naloge.

Pohvalna je zahteva Iskre-Kibernetike, da učenci že med šolanjem spoznajo nekatere specifične elektroenergetske meritve. V ta namen so v delovni organizaciji izdelali trifazno umerjevalno napravo ND 141 in za uvajanje v delo dali na razpolago svoje strokovnjake.

Naprava je osnovni element v sistemu naprav za umerjanje in kontrolo trifaznih in enofaznih števcev električne energije. V sistem so vgrajeni stabilizirani viri napajalnih napetosti in elementi, ki omogočajo meritve po različnih merilnih metodah: moč — čas, primerjalna merilna metoda, start — stop metoda.

Napetostna in tokovna območja naprave je mogoče izbirati tako, da se lahko nastavijo vse merilne točke pri umerjanju direktnih, transformatorskih delovnih, jalovih, štirivodnih in trivodnih števcev delovne energije. Števci so lahko indukcijske ali elektronske izvedbe. Naprava ima še samostojno enoto, elektronski merilnik napak TEMP 02 razreda natančnosti $\pm 0{,}05$ %.

Uporabljamo jo lahko še kot vir za napajanje enofaznih ali trifaznih porabnikov, kot so: mali motorji, krmilja, usmerniška vezja do moči 3×500 VA. Merilni pult služi tudi kot naprava, na kateri se učenci ob enkratnem nastavljanju toka, napetosti moči, časa faznega kota seznanjajo z odčitavanjem direktno ali indirektno prek konstant. Z uporabo osciloskopa pa učencem prikažejo s pomočjo faznega nastavljalnika, ki je vgrajen v napravi, tudi bistvo izmeničnega toka, t. i. fazno premaknitev. Na napravi so vgrajeni tudi optoelektronski tipalniki, ki štejejo število vrtljajev števčnih rotorjev.

Programske usmeritve delovnih organizacij zahtevajo usposobljenost kadrov za najmodernejše tehnološke procese, med drugimi še posebno tehnološki postopek z računalniško vodenimi obdelovalnimi stroji.

Uvajanje nove tehnologije v učni proces učencev IV. in V. stopnje strojnikov pomeni pridobitev znanj za delo z računalniško vodenimi obdelovalnimi stroji že na začetku dela v delovnih organizacijah. Omogoča tudi usposabljanje delavcev delovnih organizacij za novo tehnologijo.

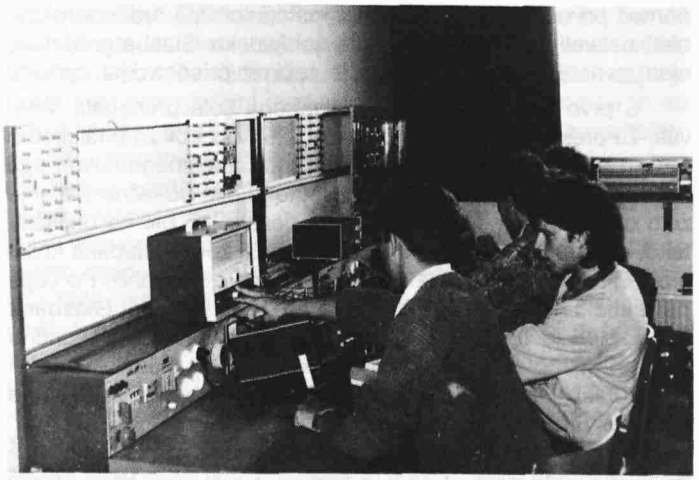

Oprema za tehnološko učilnico z računalniško vodenimi obdelovalnimi stroji vsebuje: stružnice z opremo, rezkalne stroje z opremo, računalnike z opremo, TV barvne sprejemnike, video opremo, komplet šolske opreme, domače orodje, pohištveno opremo, predelava učilnice. Zasnova učilnice je zgrajena tako, da nudi optimalne možnosti poučevanja, načrtovanja in izvedbe na računalniško vodenih univerzalnih obdelovalnih strojih. Omogoča pa tudi razširitev na produktivne obdelovalne stroje. Učenci in delavci se lahko usposabljajo za delo na računalniško vodenih obdelovalnih strojih, pripravljajo orodja, potrebna za načrtovano tehnologijo, in zdržujejo mehanske dele računalniško vodenih obdelovalnih strojev. Celotna finančna konstrukcija je bila 385.000.000 din. Po samoupravnem sporazumu zbirajo sredstva: Iskra-srednja šola, delovne organizacije Iskre v Kranju in druge delovne organizacije, uporabnice kadrov v Kranju in na Gorenjskem.

Pouk računalništva poteka v specializirani računalniški učilnici, opremljeni z računalnikom Delta 4850 — VAX 750 in 20 terminali. Za prikaz in reševanje naloge pri splošnih in strokovnih predmetih ter praktičnem pouku ima šola specializirano učilnico, opremljeno z desetimi računalniki Partner—Iskra Delta. Poslovni računalnik Sokol II s trdim diskom uporabljamo pri načrtovanju učnega procesa. Velike možnosti uporabe se kažejo tudi za svetovalno službo, administracijo, računovodstvo itd. Učencu mora že v srednji šoli postati računalnik delovni pripomoček za reševanje strokovnih nalog. Zato je uporaba računalnika na vseh stopnjah učnega procesa zelo pomembna.

Sklep

Hiter razvoj znanosti in gospodarstva nas silita, da kar najhitreje usposobimo za življenje in delo čimveč mladine in odraslih. Sodobna učna tehnologija bo procese izobraževanja pospešila in olajšala učiteljem delo, nadomestiti pa ga ne more. Zavedati se moramo, da brez sodobno opremljene šole s sodobno učno tehnologijo in ustreznimi učbeniki, brez ustrezno motiviranih učiteljev za delo ne moremo pričakovati tistih izobraževalnih učinkov, ki smo si jih zastavili v najrazličnejših resolucijah in dokumentih. Rezultat vseh naporov v vzgoji in izobraževanju morajo biti mladi izobraženi ljudje, ki premorejo znanje na zahtevani ravni. Samo tako izobraženi ljudje bodo sposobni izvajati nove tehnologije, proizvodne procese in bodo hkrati imeli ustrezno osnovo za razvijanje novih znanj, s katerimi bodo lahko konkurenčni v mednarodnem prostoru.

Delovnim organizacijam Iskre in drugim uporabnikom elektrotehniških in strojnih kadrov v Kranju in na Gorenjskem, Izobraževalni skupnosti Kranj, Izobraževalnima skupnostima za elektrotehniško in strojno usmeritev in Ljubljanski banki, Temeljni banki Gorenjske, gre zahvala, da smo v razmeroma kratkem času učno tehnologijo posodobili. Znatna sredstva je v tem času vložila tudi šola, ki nova učna sredstva načrtuje in usklajuje dejavnosti za pridobitev denarja.

VIRI

— Ana Kranjc: Izobraževanje naša družbena vrednota. Delavska enotnost, Ljubljana 1977.

— dr. Ljubo Krneta, dr. Nikola Potkonjak, dr. Vlado Schmidt in dr. Pero Šimleša. Pedagogika 1. in 2. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1975.

— Ivan Andoljšek: Osnove didaktike. Dopisna delavska univerza, Univerzum, Ljubljana 1976.

— Ferdo Rečnik: Kompleksno vrednostenje vzgojno-izobraževalnega dela. Vzgoja in izobraževanje 1988, št. 3, str. 20.

— Temeljni strateški cilji Iskre, SOZD ISKRA, Ljubljana 1988.

— Letno poročilo 1987. SOZD ISKRA, Ljubljana 1988.

— Naših štirideset let. ISKRA-srednja šola Kranj, Kranj 1985.

80 let glasbene šole v Kranju

Peter Škrjanec

Čeprav se je glasbena vzgoja na Slovenskem pojavljala že v 12. stoletju v okviru cerkvenega petja, v dobi protestantizma pa tudi v ljudskih šolah, opažamo prve prave poskuse samostojnega glasbenega šolstva pri nas v času narodnega preporoda sredi 19. stoletja. Pobudnice so bile slovenske čitalnice, ki so z organiziranim izobraževanjem želele pridobiti izvajalce za svoje vse zahtevnejše in bogatejše kulturne programe. S kasnejšim postopnim ugašanjem čitalnic pa ne doživlja iste usode tudi pouk glasbe. Nasprotno: kot ena vitalnejših dediščin čitalniškega obdobja zaživi glasbena šola kasneje še bolj intenzivno kot samostojna profesionalna ustanova.

Tudi kranjska Glasbena šola je bila ustanovljena na pobudo Narodne čitalnice v Kranju, ki je delovala že od leta 1863 in imela svoj pevski zbor. Glavni pobudniki so bili njeni člani in 21. septembra 1909 se je sestal pripravljalni odbor; šola je pričela s poukom 1. decembra ob strokovni pomoči ljubljanske Glasbene Matice. Glasbena Matica je delovala kot centralna slovenska glasbena ustanova že od leta 1882. Kasneje so bile ustanovljene glasbene šole v Novem mestu (1898), Celju in Gorici (1908), v naslednjem letu pa v Trstu in Kranju, kar tudi našo šolo uvršča med prve tovrstne ustanove na Slovenskem.

Že začetek delovanja kranjske Glasbene šole je bil zelo ambiciozen: za takratne razmere so imeli izredno veliko učencev (106), poučevali pa so klavir, violino in glasbeno teorijo ter gojili zborovsko petje. Želeli so ustanoviti tudi godalni orkester, kar je vplivalo na veliko število učencev violinskega oddelka (33). Učence so sprejemali tudi iz drugih krajev Gorenjske. Zato so delovanje šole finančno podpirale poleg kranjske občine tudi še občine in nekatere finančne ustanove iz Škofje Loke, Kamnika in Radovljice. Šola je imela prostore v mestni hiši na Pungratu, do prve svetovne vojne pa je delovala še na različnih lokacijah v mestu.

Razumljivo je, da v prvem šolskem letu učitelji in učenci še niso mogli pripraviti javnih produkcij, v naslednjih letih do vojne pa so prirejali vsako leto enega ali dva koncerta. V četrtem letu obstoja (1913) so uspeli ustanoviti godalni orkester, ki se je lotil že zahtevnejših skladb (Haydn). Za koncertne programe predvojnega obdobja so bile značilne sodobne slovenske glasbene produkcije (E. Adamič, F. Gerbič, bratje Ipavci idr.). Pomembno pomoč pri oskrbovanju z notnim materialom pa tudi s strokovnimi nasveti je še naprej nudila ljubljanska Glasbena Matica, njen ravnatelj Matej Hubad pa je večkrat prisostvoval izpitom.

S prvo svetovno vojno je Glasbena šola prenehala delovati. Ta prekinitev je trajala do leta 1925. Vzrokov za enajstletno mrtvilo ne samo glasbenega, temveč tudi celotnega kulturnega življenja je bilo več. Z nastopom vojne je bilo politično življenje zelo omejeno. Prosvetni in kulturni delavci so bili na bojiščih, tako, da je bil v Kranju le skromen pevski zbor in ljudska knjižnica. Glasbo so poučevali sem in tja samo zasebno. Po vojni pa je imelo mesto mnoge druge težave, zato je odbor Glasbene šole, ki se je še poredko sestajal, zaman prosil za finančno pomoč, očitno pa je v upravi mesta tudi primanjkovalo pravih razgledanih in kulturnih osebnosti, ki bi sprejele tovrstne pobude.

Tako je kranjska Glasbena šola kot društvo in kot podružnica Glasbene Matice začela spet delovati leta 1925. Svoje delovanje si je zagotavljala s članarino, šolnino in vpisnino. Zato je bilo število učencev na začetku zelo malo. Tudi javnih nastopov v tem času ni bilo. Šele po letu 1930 je dejavnost šole spet oživela, na kar je vplivala ponovna finančna podpora občine in banovine. V naslednjem desetletju se je večalo tudi število učencev. Uvedli so pouk pihal in trobil pa tudi z javnimi nastopi je šola zopet izdatno sodelovala v kulturni podobi mesta. S programi se je predstavila tudi zunaj Kranja, zlasti pa sta bila odmevna nastopa šolskega zbora (1934) in orkestra z zborom (1936) v Ljubljani. V naslednjem letu se je obema ansambloma na nastopu v našem glavnem mestu pridružil še godalni kvartet. Program koncerta vsebuje tudi zahtevnejše skladbe (Haydn, Beethoven in slovenske zborovske skladbe), ki so bile po zaslugi zelo sposobnega pedagoga in dirigenta Albina Fakina izvedene kvalitetno. To potrjujejo tudi zelo pohvalne strokovne ocene.

Vendar pa ta ponovni vzpon ni trajal dolgo. Gospodarska kriza je negativno vplivala tudi na to dejavnost (izostala je banovinska podpora), poleg tega se je šola znašla v dolgovih zaradi nakupov instrumentov. Imeli pa so tudi kadrovske težave, saj so z odhodom Albina Fakina in njegove soproge v Beograd izgubili zelo sposobna pedagoga. Število učencev se je spet znižalo, javnih nastopov v šolskem letu 1937/38 ni bilo. Pred začetkom druge svetovne vojne je Glasbena šola uvedla pouk klavirske harmonike, kar je vplivalo na nekoliko večje zanimanje pri učencih. Tudi pri kadrovskih spremembah so imeli srečno roko, saj sta novo nastavljena učitelja Jožica Avguštinova (klavir) ter ravnatelj Peter Lipar vidno prispevala h kvaliteti pouka in javnih nastopov. Kritik v takratnem Gorenjcu je ob pohvalni oceni šolskega nastopa poudaril, da kranjska Glasbena šola kljub težavam opravlja svoje kulturno poslanstvo ter zasluži vso pohvalo in podporo.

Pred vojno je bila podoba kulturnega in glasbenega življenja v Kranju precej pestra in razgibana. Delovalo je več društev, ki so pripadala različnim strankam in šolam. Svoje pevske

zbore so imeli Čitalnica, Prosvetno društvo, Primorski pevski zbor Sloga, društvo Vzajemnost, orkestre pa so imeli poleg Glasbene šole še Gimnazija, Sokoli in Čitalnica. Gimnazija je imela tudi svoj godalni kvartet. Med seboj so tekmovali in se primerjali, kar je pozitivno vplivalo na kvaliteto teh ansamblov, pa tudi na ponovno oživitev dela Glasbene šole. Vendar je bila (že tretjič) pozitivna tendenca prekinjena. Tokrat z začetkom druge svetovne vojne.

Okupator se je zavedal velikega vpliva, ki ga ima glasba na vzgojo mladega človeka; poleg mestnega orkestra je ustanovil leta 1943 tudi Glasbeno šolo (delovala je v sedanji stavbi) kot podružnico celovškega konzervatorija. Iz redkih dosegljivih virov je mogoče sklepati, da so imeli njeni javni nastopi bolj propagandni značaj.

Glasbena šola je spet močneje zaživela po osvoboditvi. Že 15. maja 1945 je na predlog kranjskega Ljudskega odbora začela s poukom. Ta je bil dostopen vsem učencem, ki jih je glasba privlačila, saj je bila šolnina majhna, kasneje pa nekaj časa tudi ukinjena. Šola je za svoje delovanje redno dobivala gmotno podporo od Ministrstva za prosveto LRS.

Prva leta po vojni je imela šola od 200 do 300 učencev. V njenem delovanju pa sta se zlasti uveljavila mladinski zbor in harmonikarski orkester, ki je na tekmovanju v Ljubljani leta 1948 dosegel prvo mesto. V šolskem letu 1950/51 je bila manjša reorganizacija glasbenega šolstva. Pouk ljudskih instrumentov (harmonika, kitara) so prenesli v posebne tečaje, ki so delovali v amaterskih kulturno-umetniških društvih. V Kranju je to dejavnost prevzel SKUD France Prešeren, kasneje pa DPD Svoboda. Tudi zbor je v Glasbeni šoli prenehal delovati, ker se je ta dejavnost razvila v osnovnih, pa tudi v srednjih šolah, zlasti pa v gimnazijah. Zelo pa je napredoval pouk klasičnih instrumentov (godala, pihala, trobila in klavir) ter solopetja. Tako so lahko leta 1955 spet ustanovili orkester, ki ga je vodil ravnatelj Peter Lipar. Na kvaliteto glasbenega pouka je vplival strokovno usposobljen pedagoški kader, ki se je izobraževal na ljubljanski Akademiji za glasbo. Naša šola je najboljše učence usmerjala na nadaljnji študij glasbe.

Obdobje od konca petdesetih let in naslednje desetletje je po svojih dosežkih tako v vzgojno-izobraževalnem delu kot v koncertni dejavnosti morda najuspešnejše v 80-letnem obstoju Glasbene šole. Na to je vplivala osebnost dolgoletnega ravnatelja skladatelja Petra Liparja, ki je v času svojega službovanja (1938—1972) uspel zbrati tudi zelo kvaliteten pedagoški kader. Poučevali so klavir, godala, pihala in trobila, solopetje, uvedli pa so ponovno pouk harmonike. Nekateri programi iz tega obdobja dosegajo raven višjih razredov srednje glasbene šole. Ravnatelj Peter Lipar je lahko zbral tudi za današnje razmere prav neverjetno številen godalni orkester (okrog 30 članov).

Šola je s temi kapacitetami razvila bogato koncertno dejavnost tako v svojem mestu kot tudi drugod. Orkester in solisti so sodelovali na raznih tekmovanjih in revijah glasbenih šol, zelo uspešna pa so bila tudi gostovanja v Trstu, Ljubljani, Zemunu, Trbovljah, na Reki, v Varaždinu, Slavonskem Brodu, v Prištini, pa tudi v Franciji (La Ciotat). Sadovi takega delovanja so se kmalu pokazali tudi v drugih oblikah: večalo se je zanimanje za pouk na glasbeni šoli, tako da so konec šestdesetih let začeli ustanavljati tudi dislocirane oddelke (Preddvor, Cerklje, Šenčur, kasneje pa še Predoslje in Stražišče). Precejšnje število učencev je uspešno nadaljevalo glasbeni študij, a javni nastopi Glasbene šole, ki so bili v takrat urejeni dvorani Delavskega doma, so v zavesti občanov bili pomembni kulturni dogodki. Od leta 1970 je število učencev stalno raslo in jih je sedaj okrog 500. Zanimanje pa je še večje; če bi imeli možnosti, bi jih lahko vpisali več kot 600, s čimer bi se približali slovenskemu povprečju.

Visoka obletnica Glasbene šole je gotovo trenutek za oceno njenega dosedanjega dela, njenega prispevka v kulturnem razvoju mesta Kranja v tem stoletju, je pa tudi priložnost za razmišljanje o njeni nadaljnji poti. Iz tega skromnega prikaza njenega historiata so ob vseh padcih in vzponih opazni napori, da se šola približa podobi moderne glasbene šole. Te težnje so žive tudi danes. Seveda pa glasbeno šolstvo deli usodo družbenih dejavnosti in ob obletnici pač ne moremo biti preveč navdušeni. Poudariti želimo le posebnost Glasbene šole. Ta namreč v svojem delovanju nikoli ni bila le vzgojno-izobraževalna ustanova, temveč je zlasti v takšnih središčih, kot je Kranj, zelo poudarjen njen kulturni pomen, ki s svojimi programi sooblikuje kulturno podobo mesta. Osnovni pogoj za tako delovanje pa je seveda prostor, kjer bi te programe izvajali — koncertna dvorana. Lahko bi rekli, da je le-ta, skupaj z drugimi prostorskimi problemi, s katerimi se že dolga leta ubada Glasbena šola, tisti pomemben element, ki bo v prihodnje odločal o celotnem glasbenem življenju našega mesta, s tem pa tudi o njegovi duhovni podobi oziroma identiteti. Zdi se, da so razmišljanja v tej smeri živa, saj gre za kvaliteto življenja, a Glasbena šola mu želi dati svoj največji prispevek.

Šolstvo v Šenčurju in okolici do leta 1945

Jože Ciperle

Uvod

Vse od visokega in poznega srednjega veka so na Slovenskem obstajale šole v mestih, večjih trgih in v samostanih, sem pa tja tudi na podeželju. Kmečkemu podložniku na vasi te šole v glavnem niso bile namenjene, niti jih ni potreboval. Po zlomu protestantizma koncem 16. st., ki je na Slovenskem ustanovil osnovno šolo, so začele po avstrijskih deželah nastajati takoimenovane privatne župnijske šole; njih število se je zlasti večalo od začetka 18. stoletja. To je bil občasni prostovoljni pouk manjše skupine otrok. Učili so se predvsem verouk, brati in pisati. Cesarica Marija Terezija pa je potem, ko je razglasila šolo za politikum leta 1774 izdala prvi avstrijski šolski zakonski predpis — *Splošno šolsko naredbo, ki govori o treh vrstah elementarnih šol*: trivialni, glavni in normalni. Za podeželje so bile predvidene trivialne šole, ki so bile običajno enorazrednice z enim učiteljem. Uredba je določala, da morajo za trivialne šole skrbeti gospoščina in srenja. Predvideno je bilo, da se začne šolska obveznost s šestim letom. Vendar o pravi šolski obveznosti še dolgo ni moč govoriti, obisk šol je bilo bolj ali manj prostovoljno. Podložni kmetje niso redno pošiljali otrok v šolo, saj so jih potrebovali za delo doma, včasih pa tudi za tlako. A uredba je kljub odporom proti uvajanju redne šole spodbudila ustanavljanje šol na podeželju, pa tudi v mestih.[1] Tako navaja uradno statistično poročilo pozimi leta 1789 na Kranjskem 67 šol in 7527 učencev, v ljubljanskem (tj. gorenjskem okrožju) pa so našteli 32 šol.[2]

Za nastajanje in razvoj ljudskih šol na podeželju je pomembnejša *Politična šolska ustava iz leta 1805, ki je določala*, da morajo ljudsko šolo — trivialko ustanoviti v vsaki župniji, kjer je živelo v razdalji pol ure hoda sto otrok, sposobnih za šolo. Za te otroke je bila šola obvezna, za bolj oddaljene pa ne. Za šolo so morali skrbeti gosposka, patroni in srenja. V trivialkah je bil pouk skupen za dečke in deklice. Ustanavljanje šol je zaviral splošen odpor kmetov, še posebej pomanjkanje šolskih prostorov — učilnic in učiteljev. Šole so prišle pod nadzorstvo cerkvenih oblasti. Šolska ustava je tudi predpisovala, da morajo učitelji urediti šolski vrt kot učno sredstvo.[3]

Najpomembnejši zakon v razvoju osnovnega šolstva je bil tudi *na Slovenskem Državni osnovnošolski zakon iz leta 1869*. Po tem zakonu je ljudska šola postala državna ustanova, uveljavljena je bila osemletna šolska obveznost, razširjen je bil učni program, učiteljem je zagotavljal redne letne denarne dohodke, cerkveno nadzorstvo je bilo zamenjano z državnim. Vse šolske ustanove so upravljali krajevni, okrajni in deželni šolski sveti. Cerkev je v teh svetih imela svojega predstavnika. Zakon je pooblaščal šolske svete, da odločajo o učnem jeziku. Zakon je naletel na podporo pri učiteljstvu in naprednih krogih, pa tudi na močno negodovanje v kozervativnih predvsem cerkvenih vrstah. Po tem zakonu je postala ljudska šola mnogo dražja, saj je ob strogem izvajanju šolske obveznosti poraslo število učencev, potrebnih je bilo več učiteljev, graditi je bilo treba nove šolske zgradbe. Naravno, da je pri davkoplačevalcih zbujal odpor.[4]

Omenimo še, da je neposredno pred novo šolsko zakonodajo *(v šolskem letu 1864/65) zajela šolska obveznost na Slovenskem* komaj nekaj nad polovico otrok v šolski starosti, namreč 54,3 odstotka (teh otrok je bilo 159472, učencev in učenk pa 86572); nekaj desetletij pozneje pa je bila na pretežni večini slovenskega ozemlja šolska obveznost z znatno višjo izobraževalno vrednostjo pouka praktično že uresničena. To brez dvoma samo zase govori o pomenu pred dobrimi sto leti sprejete liberalne šolske zakonodaje tudi za slovenski narodni razvoj.[5]

Po teh nekaj uvodnih besedah o splošnem razvoju osnovnega šolstva na Slovenskem se nam zastavlja najprej vprašanje, kdaj se je začel pouk na teritoriju bivše občine Šenčur oziroma kdaj so bile tu ustanovljene šole.

Šenčur

Na prvih straneh Kronike osnovne šol v Šenčurju (Chronik der Volksschule zu St. Georgen), ki je bila pisana okrog leta 1871, je navedeno leto 1820 kot začetek ustanovitve šole. Tudi v dokumentih Slovenskega šolskega muzeja, ki jih za to šolo hrani le-ta, je za začetek pouka navedena ista letnica. Nadškofijski arhiv v Ljubljani pa hrani vrsto vizitacijskih zapisnikov, dopisov šolskega nadzorništva Kranj škofijskemu konzistoriju v *Ljubljani in poročil škofijskega kozistorija okrožnemu uradu, iz* katerih povzemamo, da se je v tem kraju poučevalo že pred letom 1809, verjetno pa vse od leta 1788[6] Pod zaporedno šte-

vilko 30 omenja šolo v Šenčurju ter podrobno razčlenitev učiteljevih dohodkov tudi Linhartovo poročilo guberniju iz leta 1790.[7] Poučeval je cerkovnik Karel Mörtel — brez ustrezne pedagoške izobrazbe — neredno večinoma v zimskih mesecih »nakaj otrok kranjsko brati«. Tu niso poučevali niti verouka niti ni bilo Mörtlovo poučevanje podvrženo kakemu javnemu nadzoru, celo domači duhovnik se v Mörtlovo poučevanje ni vmešaval. Opraviti imamo s tipičnim podeželskim učiteljem, z več ali manj postransko dejavnostjo podeželskega cerkovnika ker v kranjskem šolskem okolišu v tem času ni bil edini primer. V začetku avgusta leta 1819 pa je škofijski konzistorij v Ljubljani imenoval za provizorja na takrat še privatni šoli v Šenčurju Gašperja Napreta iz Tržiča, ki je leta 1818 dobil od učitelja Alojza Mayerja v Moravčah spričevalo zasebnega učitelja, podpisano pa od nadzornika Ivana Grundnarja. Ostareli učitelj Mörtl pa je odšel k sinu v Šmartno ob Paki, kjer je leta 1833 v 79. letu starosti umrl. Z istim sklepom škofijskega konzistorija je bilo nadzorstvo nad šolo in poučevanje verouka zaupano župnijskemu kaplanu Martinu Šustru, kajti od ostarelega domačega župnika ni bilo moč pričakovati, da bo posvetil šoli ustrezno skrb.[8].

Tako bo torej točno, da je v letu 1820 začela z delom javno priznana enorazredna šenčurska trivialka v najeti leseni šolski sobi, v katero je bilo moč v najboljšem primeru stačiti dvaintridest učencev, čeprav je bilo za šolo sposobnih otrok v tem šolskem okolišu okrog 340. Dne 6. marca 1820 je bil oblikovan prvi šolski odbor, ki je za predsednika izvolil Matijo Goloba; zanj je določil tudi vsoto 130 goldinarjev vzdrževalnine. Škofijski konzistorij v Ljubljani pa je šolskemu nadzorništvu Kranj sporočil, da v šenčurski šolski okoliš spadajo poleg Šenčurja še kraji Voglje, Voklo, Hrastje, Prebačevo in Milje.[9]

Šola v Šenčurju je bila torej ustanovljena na osnovi Obče šolske uredbe iz leta 1774 in Politične šolske ustave iz leta 1805; imela je torej splošne značilnosti takratnih podeželskih trivialnih šol.

Eden od poglavitnih vzrokov, da je bila šenčurska privatna šola okvalificirana za javno šele leta 1820 je bilo poleg pomanjkanja ustrezno pedagoško izobraženega privatnega učitelja in sploh mizernosti njegovega poučevanja tudi to, da kraj ni razpolagal s kolikor toliko primernim učnim prostorom. Res je, da prizadevnja za nove prostore sežejo precej daleč nazaj. Kakor sporoča okrajno gospostvo Velesovo, naj bi župljani Šenčurja že leta 1808 ob gradnji nove kaplanije nameravali zgraditi v pritličju te stavbe dvoje šolskih prostorov, toda pozneje, kot poroča ta vir, je župnijsko skupnost minilo veselje do novih šolskih prostorov in je zgradilo kaplanijo ne oziraje se na šolo.[10] Ne glede na to, da je okrajno gospostvo v naslednjih letih najelo leseno sobo za šolsko rabo (za trideset učencev), pa prizdevanja za usteznejše šolske prostore niso pojenjala. Vse bolj je zorela misel na gradnjo nove šolske stavbe. Že leta 1816 izvemo o pripravah na izbor ustreznega zazidalnega prostora in dovozu 40 kubičnih klafter gradbenega kamenja. A spori med dominiji, težke gospodarske razmere in precejšnja nezainteresiranost vaščanov, ki je bila v naslednjih letih vse bolj očitna, so povzročili, da so ti načrti zašli v pozabo.[11] Iz nastavitvenega dekreta učitelja Gašperja Napreta izvemo, da je leta 1820 pouk potekal v omenjeni najeti leseni šolski sobi, da pa je v istem času škofijski konzistorij predlagal preureditev stare mežnarije, tako da bi dobili predprostor in dvoje šolskih prostorov za trideset do štirideset učencev.[12] V naslednjih letih je bil po poročilu šolske kronike pouk v zasebni hiši (pri vulgo Berger). V letu 1847 pa je bil omenjeni načrt škofijskega konzistorija realiziran in šola se je preselila v adaptirano staro mežnarijo.[13] V teh prostorih je potekal pouk vse do leta 1888. Stalno naraščanje števila učencev je povečalo prostorsko stisko in tako so v krajevnem šolskem svetu, ki je bil ustanovljen leta 1870 in mu je takrat predsedoval Mihael Okorn, začeli razmišljati o preureditvi in dozidavi šolskega poslopja z dvema učnima sobama. V prizidnem delu poslopja naj bi bili obe šolski sobi, ena v pritličju in druga kot drugi razred v prvem nadstropju. Prejšno učno sobo pa naj bi pregradili in tako uredili stanovanje šolskemu upravitelju. V poletju leta 1888 so pričeli z deli, ki so bila končana oktobra istega leta. Otvoritev prenovljene šolske stavbe je bila združena s krajevnimi svečanostmi, ki se jih je udeležila tudi gospoda iz Kranja. Kakor navaja šolska kronika za to leto, so bili »otroci pogoščeni z juho, mesom, kruhom in vinom«. Popravila in dozidava naj bi po predračunu stala 3.450 fl. Država je k temu prispevala 100 fl., iz deželnega sklada so prejeli 300 fl. in od Kranjske hranilnice 300 fl. Naslednje leto je krajevni šolski odbor kupil poleg šolskega poslopja še sadni vrt in dve njivi. Njivi so zaradi oddaljenosti kmalu prodali, sadni vrt pa so prekopali in pripravili za šolski vrt.[14]

V okviru ponavljalnega pouka, ki je bil na tej šoli od leta 1889, so poučevali odtlej tudi osnove kmetijstva.

Z letom 1889 se je šola v Šenčurju razširila v dvorazrednico; v dva oddelka z dvema učnima močema. Kakor smo videli je imela šola od ustanovitve dalje pa do tega časa samo eno učilnico; po podatkih, ki so nam na razpolago v Nadškfijskem arhivu v Ljubljani, je bila šola ves ta čas organizirana kot enorazrednica; pouk je bil dopoldne v enem prostoru. V preurejeni šolski stavbi pa sta bili dve učilnici in pouk je tako potekal vsak dan celodnevno. Šolsko leto se je začelo oktobra in končalo septembra. Razdeljeno je bilo na dva tečaja — semestra. Prvi se je končal za veliko noč, drugi pa septembra. Po vsakem semestru so izvedli preverjanje znanja učencev. Po prvem semestru je pri preverjanju znanja kot nadzornik sodeloval domači župnik (imenovan šolski ogled), ob koncu drugega tečaja pa kranjski dekan ali celo kakšen višji nadzorni organ iz vrst cerkvene gosposke. V šoli so se učili računstvo, pisanje, branje, verouk in nekaj domoznanstva. Ker je bil obisk pouka prostovoljen in so starši otroke zaradi kmečkih del često zadrževali doma, pozimi pa tudi niso hodili k pouku, ker niso imeli primerne obutve in obleke, je bil šolski uspeh splošno slab. K temu je svoje pripomogla tudi slaba opremljenost z učili, s čimer se je krajevni šolski odbor v Šenčurju od leta 1870 več-

krat ubadal. Otroci pa so v šolo prihajali brez predpisanih šolskih potrebščin, ker jih jim starši niso nabavljali.[15]

Osnovni predmetnik in učni program je trivialnim in kasnejšim ljudskim šolam predpisovala državna oblast. Strokovni nadzor nad trivialnimi šolami so imele cerkvene oblasti od župnika do škofa. Z državnim zakonom iz leta 1869 so postale ljudske in druge šole državne ustanove, nadzor nad njihovim delom so opravljali od državnih (deželnih) oblasti postavljeni nadzorniki. Na šoli v Šenčurju je bil učni jezik po znanih podatkih vedno slovenski, nemščino so v začetku od časa do časa poučevali le kot učni predmet, pač pa je šolska kronika od leta 1870 do leta 1889/90 pisana v nemščini.[16]

Leta 1923 je šola obstajala še kot dvorazrednica, leta 1934 pa se omenja že kot štirirazrednica, leta 1935 pa kot petrazrednica z eno vzporednico. V tej organizacijski obliki je dočakala začetek druge svetovne vojne in zlom stare Jugoslavije.[17]

Prvi občasni in prostovoljni učenci od leta 1778 do ustanovitve šole leta 1820 so bili otroci v starosti od 14 do 16 let. Tudi po ustanovitvi šole so obiskovali pouk le prostovoljci, stari po večini 11—14 let. V času pomladanskih in jesenskih kmečkih del so često izostajali od pouka. Prvi dokumentirani podatek o številu učencev je v vizitacijskem poročilu, kjer je povedano, da je bilo leta 1820 pri pouku največ okrog 30 učencev, šoloobveznih pa je bilo več kot 300.[18] Za leto 1887 pa omenja Popotnikov koledar za slovenske učitelje 183 učencev, leta 1890 pa 212 od 345 šoloobveznih. Obisk 13 in 14-letnih otrok je bil zelo slab; izstopali so že tudi 11 in 12-letni otroci, posebno ubožni in službujoči. Zamude so obravnavali milostno, da se ne bi večal odpor proti šoli. Iz teh podatkov lahko sklepamo tudi za šolo v Šenčurju, da se je šolski obisk začel izboljševati po letu 1869, ko je obiskovanje šole postalo obvezno in so lahko starše klicali na odgovornost ter jih celo kaznovali, če niso pošiljali svojih otrok redno k pouku. Posebno hitro se je šolski obisk popravil po tem, ko je postal leta 1882 šolski upravitelj Luka Jelenc, ki je obiskoval starše in jih prepričeval, zakrknjene pa tudi prijavljal za kaznovanje. Od leta 1901 naprej kronika ne omenja več šoloobveznih otrok, ki ne bi hodili v šolo. Leta 1940/41 pa je hodilo v šolo 249 učencev.[19]

V farnih (župnijskih) šolah so učili duhovniki in organisti. Obča šolska uredba iz leta 1774 je določila, da na trivialnih šolah učijo učitelji, ki so za to delo posebej usposobljeni. Ti učitelji, različnih poprejšnjih poklicnih usmeritev, so opravili le nekajmesečni tečaj. Večina prvih učiteljev, ki so delovali na šoli v Šenčurju, je ta trimesečni tečaj obiskovala na ljubljanski normalki. Izobrazba teh učiteljev je bila zelo skromna. Učitelji trivialnih šol so imeli le tri nazive: nadučitelj (upravitelj), učitelj in podučitelj ali pomožni učitelj. Večina vaških trivialk je imela le enega učitelja. Učitelji na trivialkah so bili obvezno tudi organisti in cerkovniki (mežnarji). V nastavitvenih listinah (fasijah) so jim bili določeni letni prejemki, ki so jih sestavljale naturalne dajatve, šolnina, užitek od zemljišča in druge prostovoljne dajatve v denarju ob raznih cerkvenih opravilih — blagoslovitvah, krstih in porokah. Glavne prejemke je dobival za opravljanje organistovega dela. Za učitelja je bilo še posebej ponižujoče, ker je bero pobiral sam od hiše do hiše. Tako je bil učitelj materialno povsem odvisen od dobre volje staršev, sicer pa od duhovščine in šolskega patrona. Učitelji niso imeli nobenega varstva za starost, zato se ni redko zgodilo, da je učitelj, ki zaradi starosti ni mogel več opravljati cekovniške službe in poučevati, postal občinski revež, ki je smel beračiti od hiše do hiše . Isto je veljalo za njegovo vdovo in otroke, ki so bili ob njegovi smrti povsem prepuščeni dobri volji srenje. Čeprav je bil leta 1850 trimesečni učiteljski tečaj podaljšan na eno leto in leta 1862 na dve leti, se splošni položaj učiteljsta ni izboljšal. Do tega je prišlo šele leta 1869 z novim zakonom, ki je dal učiteljem na podeželju status deželnega uradnika in jim zagotavljal redne letne prijemke v denarju. Ustanovljena so bila najprej tri, nato pa štiriletna učiteljišča.[20] In kaj nam govorijo dokumenti o učiteljih na šoli v Šenčurju. Dokaj skromni so. V poročilu konzistorija v Ljubljani na cesarsko-kraljevi okrožni urad smo za leto 1820 odkrili, da so znašali cerkovniški dohodki šenčurskega učitelja 77 florintov, za dohodke od poučevanja pa so šele zahtevali sistematizacijo; tudi dohodki od šolnine so bili v tem času izredno nezanesljivi.[21]

Položaj se je nekoliko izboljšal v štiridesetih letih. S šolskim zakonom leta 1869 so postali učitelji državni-deželni uslužbenci z redno letno plačo po plačilnih razredih. Poleg plače so imeli pravico do brezplačanega stanovanja, ki ga je moral preskrbeti krajevni šolski svet. Kasneje so dobivali še drva. Kakšna je bila ta državna plača, zvemo iz šolske kronike za leto 1875. Učitelj Anton Kunšič je imel letno 500 florintov redne plače, nadučitelj Jelenc Luka (III. plačilni razred) pa v zadnjem letu svojega službovanja v Šenčurju (1898) 600 goldinarjev.[22]

Tudi na šoli v Šenčurju so bili učitelji poleg svojega osnovnega poklica z delom v šoli in zunaj nje tudi ljudski prosvetitelji in kulturni delavci; nekateri pa so bili tudi širše družbeno dejavni, tako da so se vpisali v zgodovino kraja. V starejših obdobjih je bilo praktično edino zunanješolsko delo učiteljev orglanje in vodenje cerkvenega pevskega zbora. Po poročilih kronike so zaključne preizkuse znanja zaključevali z mašo. Pomembnejše zunanješolsko delo pa se je pričelo s prihodom učitelja Luka Jelenca (1882) in kateheta Antona Koblarja (1888—1889), s čigar imenom je predvsem povezan pouk kmetijstva. Po prizadevanju Luke Jelenca je bilo v Šenčurju ustanovljeno bralno in gasilsko društvo, v kranjskem šolskem okraju pa učiteljsko društvo.[23] Posamezni učitelji so delovali kot pevovodje, igralci, režiserji, knjižničarji itd. Navajamo seznam vseh učiteljev, ki so v obravnavanem obdobju poučevali v šoli. Seznam je napravljen na osnovi šolske kronike, podatkov v Nadškofijskem arhivu v Ljubljani in objav biografij Etbina Bojca o naših najstarejših šolnikih (1780—1860). Za čas med obema vojnama pa smo črpali podatke samo iz objavljenih šematizmov osebja narodnih šol za leta 1923, 1932 in 1934 ter izvlečka šolske kronike Šenčur, ki

ga hrani Slovenski šolski muzej v Ljubljani (drugi del šolske kronike — po letu 1900 — se namreč ni ohranil).

Gašper Napred (1820—1832), Jakob Praprotnik (1832—1866), August Adamič (1866—1871), Ivan Pezdič (1868—1871), Anton Kunšič (1871—1875), Matija Japelj (1876—1881), Luka Jelenc (1882—1899), Marija Roos (1888—1891), Ernestina Oman (1891), Ivana Hromec (1891—1898), Ivana pl. Russova (1898), Marija Schleipach (1899—1906), Ivan Richteršič ((1899—1903), Jožef Križnar (1903—1921), Amalija Kecelj (1906—1921), Antonija Jaklič (1909), France Rant (1921), Vika Rant (1921—1923), Pavlovec Milan (1922), Horvat Stana (1921—1923), Meglič Katka (1923—1926), Marija Bulovec (1923—1924), Vekoslav Klemenčič, Ivana Košar, Franja Grohar, Helena Colnar, Kornelija Roos, Frida Leskovec, Franc Belin, Milena Pirc, Vladislav Rape, Rudolf Debelak, Cilka Rape-Jelenc, Marija Vrhovnik, Jože Pahor, Marija Miselj in Marija Sušnik.

Konec oktobra 1918 je Avstro-Ogrska razpadla. Na naših tleh je na ruševinah nastala Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev, leta 1929 preimenovana v Kraljevino Jugoslavijo. Napredni duhovi iz učiteljskih vrst so si takoj po letu 1919 prizadevali za njegovo modernizacijo in poenotenje šolske zakonodaje. Starojugoslovanski šolski zakon, ki je poenotil osnovno šolstvo v tej državi, je izšel decembra 1929. Nosil je jasen pečat »jugoslovanstva«, uvajal pa splošno in obvezno osemletno osnovno šolo, ki je bila v Sloveniji že uveljavljena. Zakon je označeval osnovno šolo kot »narodno šolo«. Za ustanavljanje »narodnih šol« ter nameščanje in plačevanje učiteljev je skrbela država. Krajevni šolski sveti pa so imeli nalogo zidati in vzdrževati šolska poslopja ter nabavljati učila in opremo. Vodstvo jugoslovanskega osnovnega šolstva je postalo v duhu tedanjega časa šestjanuarske diktature strogo centralizirano, odpravili so avtonomne višje šolske svete in osnovno šolstvo zaupali oddelku za osnovni pouk beograjskega prosvetnega ministrstva. Na sedežih novoustanovljenih banovin pa so bili prosvetni oddelki, poleg banovinskih pa še okrajni šolski nadzorniki.[24]

Iz tega obdobja moramo posebej omeniti, da je krajevni šolski svet v Šenčurju pripravil načrte za gradnjo novega šolskega poslopja, ki jih je tehnični oddelek banske uprave potrdil; zbrana je bila tudi večina gradbenega materiala ter precej denarja. Realizacijo pa je preprečila vojna.[25]

V začetku leta 1941, v tretjem letu druge svetovne vojne, se je vojni požar nezadržno približeval jugoslovanskim mejam. Hitler je v začetku aprila 1941 ob delni podpori svojih zaveznikov, Italije Madžarske in Bolgarije, napadel Jugoslavijo. Njeno razskosanje je bilo sicer predvideno že pred napadom; a potek novih državnih meja med Nemčijo, Italijo, Madžarsko in Nezavisno državo Hrvatsko, ki so si razdelili Slovenijo, je sredi aprila določil sam Hitler. Nemci so tako obdržali slovensko Štajersko in Gorenjsko do Črnuč. Hitler je za obe zasedeni slovenski pokrajini ustanovil dvoje povsem ločenih upravnih enot, Spodnje Štajersko in Spodnjo Koroško, pod upravo dveh šefov civilne uprave. Vsa njuna prizadevanja in vse njuno delovanje je služilo enemu samemu cilju: deželici čimprej tako ponemčiti, da bosta godni za priključitev k nemškemu rajhu. Skoraj vse ukrepe, ki so jih nameravali izvesti, so prej pretresli z nacionalno — političnih vidikov in preverili, ali služijo ponemčevanju slovenske Štajerske in Gorenjske. Največji pomen pri raznarodovalnem, tj, ponemčevalnem delu v zasedenih slovenskih pokrajinah, je nemški okupator pripisoval nemškemu šolstvu. Nemške šole naj bi bile temeljne postojanke raznarodovanja, in sicer ne samo med mladino v šoli, temveč tudi zunaj šole in celo med odraslimi. Tako je nemški okupator ukinil vse slovenske šole, izgnal veliko slovenskih učiteljev ter začel odpirati nemške šole z nemškimi učnimi močmi. Šolam je bilo prepovedano uporabljati slovenske žige, obrazce in slovenska imena krajev šol. Odstraniti so morale slovenske napise s šolskih poslopij. Že v prvih mesecih so Nemci tudi na Gorenjskem ustanovili dokaj gosto mrežo nemških otroških vrtcev. A končnega cilja, tj. zajeti večino otrok od 2. do 6. leta starosti, niso nikdar dosegli. Na Gorenjskem so Nemci julija 1941 začeli z nemškimi jezikovnimi tečaji za šoloobvezne otroke in odrasle na vseh šolah. Nemški učitelji teh jezikovnih tečajev niso jemali samo kot pouk nemščine, temveč tudi kot propagando za Hitlerja, nacizem in nemški rajh. A učenje nemščine je zlasti pri odraslih kmalu začelo kazati neuspehe. Ko so septembra 1941 začeli z velikimi težavami novo šolsko leto, je bilo za nemško šolstvo na Gorenjskem in slovenskem Štajerskem pravzaprav prvo šolsko leto, so nacisti strogo prepovedali slovensko govorico »tudi med odmori«. Osnovnemu cilju — nacistični vzgoji in ponemčevanju — je bila v celoti prilagojena tudi vsebina pouka. Učenje nemščine, življenjepis Adolfa Hitlerja, petje in vojaške vaje so bile med glavnimi predmeti. Telesne kazni s sramotilnimi izrazi kot »srbska svinja« itd., s katerimi je nemško učiteljstvo obmetavalo naše otroke, pa na dnevnem redu.[26]

Slovenski pouk je bil v Šenčurju med NOB zadnjič 7. maja 1941. Potem so začeli preganjati slovenske učitelje; nekateri so tako takoj zapustili svoje službeno mesto in se odpravili k svojcem. Na svojem mestu sta ostala le upravitelj šole Vlado Rape in učitelj Jože Pahor. Oba so gestapovci aretirali in odvedli v zbirno taborišče Št. Vid nad Ljubljano, od koder sta bila pozneje preseljena v Srbijo. Slovenskim učiteljem so sledili nemški. Njihova strokovna usposobljenost je bila na nizki ravni; po pripovedovanju so v Šenčur prišle kot učiteljice tudi bivše natakarice in kuharice. Z organizacijo tečajev nemščine, tudi za odrasle, so v Šenčurju začeli poleti. V prostorih kaplanije pa so ustanovili otroški vrtec. Obisk v vrtcu je bil iz leta v leto slabši, dokler ga niso marca 1944 ukinili. Starši svojih otrok kljub pritisku niso radi pošiljali v vrtec. Poučevale so tele nemške vzgojiteljice (imena navajamo, kot so se ohranila po spominu): Maria Johne (19. 11. 1942—7. 3. 1943), Josipina Prager (19. 11. 1942—12. 4. 1943) in Štefanija Musey (6. 3. 1943—7. 3. 1944).

Nemško učiteljstvo je iz šolskih omar izpraznilo vse slovenske knjige, ki so jih nato vojaki znosili na avtomobile ter

odpeljali proti Kranju. Mnogo pa so jih tudi požgali in raznosili. Isto se je zgodilo z uradnimi knjigami in listinami.

Na splošno je bilo tudi v Šenčurju nemško učiteljstvo z otroki povečini neprijazno, dajalo jim je različna, predvsem živalska imena. Pouk je bil nereden, šolski obisk pa zelo slab. Do leta 1944 je bil pouk nemški, v letu 1945 pa so začeli deloma popuščati in učenci so uporabljali nove knjige, ki so bile deloma pisane v slovenskem jeziku. Sicer so učenci dobivali učne knjige brezplačno (v posojo).

Navedimo še znana imena učnega kadra na nemški šoli v Šenčurju: Georg Tratnik, Greta Wurmitzer (prvih šest tednov v letu 1941), Trude Frey (31. 10. 1941—22. 2. 1945), Luise Paul (7. 12. 1941—14. 1. 1945), Otto Lex (2. 8. 1942—23. 10. 1944), Anton Freisinger (8. 11. 1944—1. 5. 1945). Poleg navedenih je službovalo v Šenčurju še nekaj učiteljev, a le kratek čas, tako da se spomin nanje skoraj ni ohranil. Po poreklu je bil učni kader na nemški šoli v Šenčurju večinoma koroški, nekateri pa so bili tudi z Dunaja.

Tesno s šolo je bila povezana tudi nacistična mladinska organizacija Hitlerjugend, ki je zajemala dečke in deklice od 7. do 12. leta starosti; privržencev je imela malo. Več poročil o njeni dejavnosti v tem kraju pa se nam ni ohranilo.

Pouk je bil v začetku v šolskem poslopju. V letu 1942 pa se je vselil v stavbo oddelek nemške policije SS in uporabljal šolo še v letu 1943 in 1944. Takrat so pokurili večji del pohištva, predvsem šolske table, omare, stole in klopi. Pouk je bil v tem času delno v hiši Beleharjevih, ki so bili izseljeni v Nemčijo.

Zadnje nemško učiteljstvo je v spremstvu umikajoče se policije zapustilo kraj 6. maja 1945.[27]

Voklo

Učiteljski tovariš, List za šolo in dom, je sredi septembra 1874. leta objavil razpis učiteljske službe na novo ustanovljeni ljudski šoli v Voklem pri Kranju. Razpis omenja letno plačo 450 goldinarjev in prosto stanovanje.[28]

Leta 1874 je bila torej v Voklem ustanovljena enorazredna ljudska šola s šolskim okolišem: Voklo, Voglje, Prebačevo in Hrastje. Do tega časa so nekateri otroci obiskovali šolo v Šenčurju, druge pa so privatno poučevali beneficiati (upravitelji duhovnij) iz Vogelj v veronauku, branju in pisanju. Ni znano, na čigavo pobudo je bila šola ustanovljena; verjetno pa nismo daleč od resnice, da je bila to splošna želja prebivalstva teh krajev. Šolsko poslopje je bilo zgrajeno prav tako v letu 1874, in sicer na mestu nekdanje mežnarije pri vokljanski cerkvi; staro poslopje mežnarije so podrli in gradbeni material uporabili za novo stavbo. Pouk se je začel 1. decembra 1874; prvi učitelj pa je bil Andrej Kmet.

Sprva so se učne moči pogosto menjavale, kar je vplivalo na kakovost pouka. Šola je bila nekaj časa tudi zaprta, npr. od marca do oktobra leta 1880. Februarja leta 1882 je nastopil učiteljsko službo v Voklem učitelj Makso Strojan. V šolsko kroniko je ob svojem nastopu zapisal: »Šolo sem našel v zelo slabem stanju. Otroci so podivjani, brez znanja; za pouk pa manjkajo najpotrebnejša učila.« Toda tudi po njegovem odhodu se v pogledu stalnosti učnega kadra ni mnogo spremenilo. Do *začetka druge svetovne vojne so na šoli službovali naslednji* učitelji: Andrej Kmet (1874—1878), Bogomil Krenner (1878—1880), Gašper Brake (1880—1881), Peter Pogačnik (1881), Makso Strojan (1882—1885), Luka Knific (1884), Ivan Ferlan (1885), Fran Luznar (1885—1890), Luka Jelenc (1891), Ernestina Oman (1891—1892), Anton Kos (1892—1905), Anton Mahkota (1905—1925), Stanka Mahkota-Zarnik (1905—1925), Pavla Bergant (1916—1918), Milena Bratina (1925—1926), Josip Lipovec (1925—1926), Franc Rozman, Frančiška Ksaverija-Jezeršek, Angela Perčič, Martin Kuharič, Josipina Švalj, Angela Perčič, Ivanka Šega in Marija Puhar.

Na učni uspeh so vplivale tudi različne nalezljive bolezni, ki so se v tem obdobju pojavljale skoraj vsako leto. Šolska kronika navaja tako primere koz, ošpic, davice, škarlatinke, griže, tifusa, oslovskega kašlja. Med šolsko mladino so bolezni zahtevale tudi smrtne primere. Po prvi svetovni vojni kronika hujših nalezljivih bolezni ne omenja več.

Prvi podatki, ki govore o številu učencev, omenjajo 90 do 100 šoloobiskujočih; od katerih jih je 30 do 40 obiskovalo ponavljalno šolo v četrtkih. Ob nedeljah popoldne pa so veroučitelji poučevali v cerkvi verouk nad 14 let stare učence, kar so takrat imenovali nedeljsko šolo. Število učencev je v naslednjih letih polagoma, a stalno naraščalo. Tako omenja kronika za leto 1896 za redno šolo 122 učencev in 40 za ponavljalno. Šolska stavba pa je ob koncu stoletja postala za takšno število otrok premajhna. Zapisniki komisijskih ogledov stavbe, ki so bili opravljeni večkrat od leta 1901 dalje, ugotavljajo njeno trdnost. Povečanju šolske stavbe z nadzidavo prvega nadstropja pa sta nasprotovali vasi Voglje in Hrastje, ki sta hoteli vsaka svojo šolo enorazrednico. Vendar v teh prizadevanjih nista uspeli. L. 1905 je bila nadzidava opravljena. Prenovljena in povečana šolska stavba je bila 19. novembra odprta z lepo slovesnostjo. Med dozidavo je pouk potekal v zasebni hiši. V pedagoško-organizacijskem pogledu se je šola v Voklem sedaj razširila v dvorazrednico. Statistike pa kažejo, da je število šoloobiskujočih otrok zelo hitro naraščalo. L. 1906/07 jih je bilo že 186 in do začetka prve svetovne vojne je število naraslo na 226 učencev. Kljub temu da šola v dvajsetih letih ni dosegala več tolikšnega števila učencev in da jo je še v šolskem letu 1939/40 obiskovalo okrog 250 otrok, je med dvema vojnama prerasla v petrazrednico. V takšnem obsegu so mogli poučevati šele potem, ko so na predlog krajevnega šolskega sveta adaptirali učiteljsko stanovanje v pritličju v šolsko sobo. Vendar je bil to le izhod v sili; kajti tako pridobljena učilnica je bila majhna in se je vanjo

moglo stlačiti le okrog 20 učencev. Učenci prvega razreda so se zaradi tega morali razdeliti v dve skupini, njihov pouk pa je potekal v dveh izmenah. Enonadstropna šolska stavba s tremi učilnicami in petimi razredi (oddelki) je dočakala drugo svetovno vojno.

Učni jezik na šoli je bila ves čas slovenščina. Nemščina se ne omenja niti kot učni predmet.

Vse od svoje ustanovitve je imela šola v kraju tudi pomembno kulturno-prosvetno dejavnost, npr. s šolskim odrom in številnimi dramskimi prireditvami v šolski stavbi, pozneje pa v novem Prosvetnem domu; med obema vojnama so večinoma igrali pomladkarji Jadranske straže in Rdečega križa.

Takoj po nemški okupaciji je učiteljstvo v Voklem ostalo na svojih mestih in čakalo novo, negotovo prihodnost. Ukaz o prenehanju pouka v slovenskem jeziku je prišel 8. maja 1941. Učiteljstvo je moralo še nekaj dni popisovati prebivalstvo, živino, zemljo in poslopja. Toda to delo še ni bilo končano, ko je gestapo začel z avtomobili po Gorenjskem pobirati učitelje in učiteljice, kakor tudi drugo slovensko inteligenco. Tako je 22. maja 1941 prišel gestapo tudi po upravitelja šole v Voklem Martina Kuhariča; a ta se je še pravočasno z družino na skrivaj umaknil iz Voklega. Tudi ostalo učiteljstvo je zapustilo kraj. Junija so se na šoli pojavili prvi nemški učitelji. Organizacija Hitlerjugend je poslala na vokelsko šolo tri mlade učitelje, ki so nato do konca avgusta prirejali tečaj nemškega jezika za šolsko mladino in odrasle. Podoben tečaj je bil tudi v poletnih mesecih leta 1942.

Septembra 1941 pa so bile na šolo namščene tri učiteljice z Dunaja (E. Kutschera, E. Kubina in G. Fridl) kot redni učni kader. V začetku so učenci pouk redno obiskovali, v naslednjih letih pa je obisk upadal. Red v šoli so morali večkrat vzdrževati nemški žandarji iz Šenčurja; kajti nemške učiteljice kljub pogosti uporabi telesnih kazni tega niso zmogle. Nemška šola v Voklem je delovala do februarja 1944. leta, ko se je na Dunaj umknila zadnja učiteljica.

Nemški pouk v Voklem je torej trajal dve leti in pol. Otroci se v tem času nemškega jezika niso naučili; veliko škodo pa so utrpeli v znanju realij in v slovenskem jeziku. Šolski arhiv iz tega časa se nam ni ohranil, ker so ga Nemci pred miniranjem šolskega poslopja odpeljali v Šenčur in pozneje še naprej.

Za potujčevanje je okupator uporabljal tudi različne filmske predstave s propagandnimi filmi, že omenjene tečaje nemškega jezika za mladino in odrasle; ustanovljena pa je bila tudi izpostava krajevnega Hitlerjugenda. A vpisalo se je malo otrok in še ti so bili neaktivni.

Decembra 1944 leta pa je začela delovati v Prosvetnem domu v Voklem slovenska šola, ki jo je ustanovila tamkajšnja domobranska postojanka. Šolski obisk je bil neobvezen, pouk je obiskovalo okrog dve tretjini šoloobvezne mladine. Poučevala sta absolventa učiteljišča Jožef Žun iz Trboj in Marija Ziherl iz Vodic. Pouk je bil v slovenskem jeziku; obravnavali pa so učno snov prvih treh razredov osnovne šole. Poučevala sta do osvoboditve, ko sta zbežala na Koroško.

NOV je junija 1944. leta podminirala šolsko poslopje, ker je hotela preprečiti ustanovitev domobranske postojanke v Voklem. Delno sta bila porušena šolsko poslopje kakor tudi Prosvetni dom, vendar ju je domobranska postojanka po svoji ustanovitvi pozidala ter uporabljala v svoje namene.[29]

Olševek

Enorazredna ljudska šola v Olševku je bila ustanovljena leta 1874. Do tedaj so otroci tega šolskega okoliša (vasi Olševek, Luže, Visoko, Hotemaže in Možjanca) obiskovali pouk v Šenčurju. Šolsko poslopje je bilo zgrajeno po poročilih kronike na »mežnarijskem svetu«. To je bila majhna pritlična zgradba z enim učnim prostorom za 60 učencev, s skromnim stanovanjem za upravitelja in brez kleti. Prvi učitelj na šoli je bil Franc Breznik, rojen pri Sv. Ani na Štajerskem. V letih po ustanovitvi omenja kronika prizdevanja za pridobitev šolskega vrta. Učni kader se je tudi v Olševku pogosto menjal; bila so posamezna obdobja, ko je bila šola brez učitelja, npr. leta 1896. Sicer pa šolska kronika navaja naslednja imena učnega osebja: Franc Breznik (1874—1879), Franz Koss (1879—1881), Anton Likozar (1881—1884), Ivan Pregel (1884—1889), Rudolf Završnik (1890—1893), Katel Javoršek (1893—1896), Andrej Volc (1896), Leopold Ferjan (1899—1913), Julijana Rotar (1913—1914), Jakob Slapar (1914—1926), Franja Slapar-Grošelj (1914—1925), Angela Orehek (1918—1919), Ivana Košarjeva (1925), Marija Auersperg (1926—1937), Danica Pokorn (1933—1937), Ivan Jocif, Marija Pavlin, Ana Gruden, Melhior Dacar, Vincenc Žnidar, Milan Vrezec in Rafaela Potokar.

L. 1905 je bila vas Možjanca izključena iz šolskega okoliša Olševek in priključena preddvorskemu okolišu.

Za leto 1915/16 navaja statistični pregled šolske kronike 160 učencev redne šole in 31 učencev ponavljalne šole. Zaradi večanja števila učencev je bila olševska šola leta 1911 formalno razširjena v dvorazrednico; v praksi pa se je to zgodilo šele s pričetkom šolskega leta 1914, ko je bilo dograjeno novo poslopje. Krajevni šolski svet je namreč kupil od M. Štempiharja zemljiško parcelo v izmeri 1200 m^2 za 2400 kron. Leta 1913 pa je gradbeno podjetje V. in A. Accetto iz Ljubljane izvedlo glavna gradbena dela. Novo poslopje je bilo enonadstropno z dvema prostornima učilnicama, dvema kabinetoma, stanovanjem za ravnatelja in eno učno moč. Na novem šolskem vrtu pa je bila dograjena drvarnica in vodnjak. Stavbo je 12. novembra 1914 slovesno predal svojemu namenu šenčurski župnik J. Šiška.

Staro šolsko poslopje je bilo leta 1929 oddano v najem Katoliškemu prosvetnemu društvu Krek iz Olševka, kateremu je

bilo leta 1937 tudi prodano z dovoljenjem ministrstva za prosveto.

V tridesetih letih je opazen padec šoloobveznih otrok, tako je leta 1931 obiskovalo šolo le 146 učencev. Po poročilu kronike je bilo zdravstveno stanje šolske mladine v tem času zadovoljivo. Hujših nalezljivih bolezni tudi v Olševku ni bilo več; okrožni šolski zdravnik pa je učence redno cepil.

Ves čas je bil na olševski šoli učni jezik slovenski, le v prvem obdobju so nekateri učitelji uradovali v nemškem jeziku (npr. Fran Koss).

Po zasedbi Jugoslavije je slovensko učiteljstvo v Olševku ostalo na svojih mestih do 9. maja, ko so se morali umakniti iz šolskega poslopja. Takoj so se pričele priprave za prihod namškega učiteljstva, stavbo so prebelili, slikali in prepleskali. Večina jugoslovanskega učiteljstva je nato zapustila kraj. Šolarsko in učiteljsko knjižnico so zapečatili in odpeljali. Vodstvo šolstva v kranjskem okraju je prevzel namški nadzornik Wüster.

V poletju 1941 so pričeli tudi po vaseh šolskega okoliša Olševek z večernimi tečaji nemščine za odrasle. Večino je vodila učiteljica Luise Remschmied. Odziva skoraj ni bilo, dokler niso začeli groziti z izselitvami.

Ime prvega rednega učitelja na nemški šoli v Olševku ni znano. V letu 1941 se je izmenjalo še več nemških učiteljev in učiteljic. Med ljudmi se je ohranil spomin le na učiteljico Frido Schober, doma s Tirolske. Pogosto je pripovedovala, kako so ji oblasti slikale Jugoslovane. Rekli so ji, da so to ljudje, ki žive še v gozdovih, zanemarjeni in da nosijo s seboj dolge nože. Kasneje je začudeno opazovala eleganco, snago in lepe hiše Kranjcev. Z učenci je bila prijazna. Že konec leta pa je morala oditi na Poljsko. V letu 1942 je kot upravitelj šole nastopil Alois Kern s Koroške ter učiteljica Hertha Heinisser z Dunaja. Medtem ko upravitelj Kern do prebivalstva ni kazal prevelike nestrpnosti, pa je bila Heinisserjeva zagrizena nacistka, surova do učencev. Kakor je bilo ob koncu vojne razvidno iz preostalih zapiskov, je Kern sanjal o moderni preureditvi šolske stavbe s kopalnicami in angleškimi stranišči. A čas ga je prehitel, ostali so le načrti. V šolskem letu 1944/45 je bil pouk le od novembra do februarja. Ko pa je bila v kraju ukinjena nemška orožniška postaja, se učiteljstvo ni čutilo več varno. Alois Kern je odšel v Predoslje, Hertha Heissner pa v Preddvor. Delo nemške šole v Olševku je bilo končano.[30]

OPOMBE

1. V. Schmidt, Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem I, Ljubljana 1963, 178—251; G. Stres, Osnovna šola na Slovenskem pred 200 leti, Ob 200-letnici Splošne šolske naredbe, Razstavni katalog Slovenskega šolskega muzeja, Ljubljana 1974, 8—28; J. A. Helfert, Die Gründung der österreichischen Volksschulen durch Maria Theresia, Prag 1860. J. Ciperle, Srednje šole in višji študiji na slovenskem ozemlju do leta 1918, Kronika 24, 1976, 137.

2. J. Apih, Ustanovitev narodne šole na Slovenskem, Letopis Matice Slovenske, 1895, 232.

3. V. Schmidt, Zgodovina II, 7—36; A. Weiss, Die Entstehungsgeschichte des Volksschulplanes von 1804, Graz 1904, 1—227; isti, Geschichte der österreichischen Volksschule, Graz 1904.

4. V. Schmidt, Osnovna šola in osnovnošolska zakonodaja pred sto leti, Osnovna šola na Slovenskem 1869—1969, Ljubljana 1970, 9—31.

5. V. Melik, Slovenci in nova šola, Osnovna šola na Slovenskem 1869—1969, Ljubljana 1970, 31—65.

6. Kronika osnovne šole v Šenčurju (1871—1901), Osnovna šola J. S. Mlakar Šenčur; Zgodovina šole v Šenčurju, Šolska mapa, Slovenski šolski muzej Ljubljana; Šenčur pri Kranju, Šolski arhiv. — Škofijski konzistorij, fasc. 29, sig. 6/2—8, Nadškofijski arhiv Ljubljana.

7. NškALj., Šolski arhiv — škofijski konzistorij, fasc. 7a, sig. 1/2—7, 22. marca 1790.

8. NškALj., Šolski arhiv — Škofijski konzistorij, fasc. 29, 7. februarja 1819, 7. augusta 1819; E. Bojc, Kratke biografije naših najstarejših šolnikov, Glasnik slovenskega duhovniškega društva, 1972, 133, 1973, 177.

9. NškALj., Šolski arhiv-Škofijski konzistorij, fasc. 29, sign. 6/2—8.

10. NškALj., Šolski arhiv škofijski konzistorij, fasc. 29, sign. 6/2—8, 7. februarja 1819.

11. NškALj., Šolski arhiv — škofijski konzistorij, fasc. 29, sig. 6/2—8, 7. februarja 1819.

12. NškALj., šolski arhiv — škofijski konzistorij, fasc. 29, sig. 6/2—8, 7. avgusta 1819.

13. Kronika osnovne šole v Šenčurju (1871—1901), OŠ Šenčur; Zgodovina šole v Šenčurju, Šolska mapa, SŠM Ljubljana.

14. Zgodovina šole v Šenčurju, Šolska mapa, SŠM Ljubljana, Kronika osnovne šole v Šenčurju (1871—1901), OŠ Šenčur za šolsko leto 1887/88.

15. NškALj., Šolski arhiv — škofijski konzistorij, fasc. 29, sign. 6/2—8, 17. junija1819, 7. avgusta 1819; Kronika osnovne šole v Šenčurju (1871—1901), OŠ Šenčur; Zgodovina šole v Šenčuirju, Šolska mapa, SŠM Ljubljana.

16. Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen in den sämtlichen k.k. Erbländern, Wien 1875; Slovenski prevod Janeza Edlinga je v SŠM Ljubljana, Razstavna zbirka, Inv. št. 1175; Politische Verfassung der deutschen Schulen in den k. kaiserl. königl. deutschen Erbstaaten, Wien 1806; Gesetz vom 14. Mai 1869, Osnovnošolski zakon — objavljen v državnem zakoniku za avstrijsko cesarstvo 1869, št. 62; Kronika osnovne šole v Šenčurju (1871—1901), OŠ Šenčur.

17. Šolska mapa, SŠM Ljubljana; Stalež šolstva in učiteljstva v Sloveniji 1923, Ljubljana 1923, str. 45; Stalež šolstva in učiteljstva ter prosvetnih in kulturnih ustanov v Dravski banovini, Ljubljana 1934, 105.

18. NškALj, Šolski arhiv — Škofijski kozistorij, fasc. 29, sig. 6/2—8, 24. junija 1834.

19. Kronika osnovne šole v Šenčurju (1871—1901), OŠ Šenčur; Zgodovina šole v Šenčurju, Šolska mapa SŠM Ljubljana.

20. V. Schmidt, Zgodovina I, 183—199; V. Schmidt, Osnovna šola in osnovnošolska zakonodaja pred sto leti. Osnovna šola na Slovenskem, n.d. 9—29.

21.NškALj., Šolski arhiv — Škofijski konzistorij, fasc. 29, sig. 6/2—8, povzetek iz 24. junija 1834.

22. Schematismus der Volksschulen Krains, Laibach 1876, 13; Ročni zapisnik z imenikom ljudskih šol in učiteljskega osebja na Kranj-

skem za šolsko leto 1898/9, Postojna 1898; Učiteljski tovariš, Ljubljana 1898, 60.

23. Učiteljski tovariš, Ljubljana 1939, 8; Slovenski biografski leksikon I, Ljubljana 1925—1932, 395.

24. A. Vovko, Šolstvo stare Jugoslavije, Pionir 1980/81, št. 8, 14—17.

25. Zgodovina šole v Šenčurju, Šolska mapa, SŠM Ljubljana.

26. J. Ciperle, Okupatorjevo šolstvo, Pionir 1980/81, št. 9, 6—7.

27. Zgodovina šole v Šenčurju, Šolska mapa SŠM Ljubljana.

28. Učiteljski tovariš, 15. septembra 1874, 312.

29. Kronika osnovne šole Voklo (1874—1903, 1906—1925), OŠ Voklo; Zgodovina šole v Voklem, Šolska mapa, SŠM Ljubljana; Ročni zapisniki z imenikom ljudskih šol in učiteljskega osebja na Kranjskem, Južno-Štajerskem in Primorskem (1885—1918), Stalež šolstva in učiteljstva v Sloveniji 1923, Ljubljana 1923, 46; Šematizem osoblja prosvetne uprave i narodnih škola u Jugoslaviji, Beograd 1932, 605; Stalež šolstva in učiteljstva ter prosvetnih in kulturnih ustanov, Ljubljana 1934, 106; Učiteljski koledar za prostu 1935 godinu Beograd 1935, 252.

30. Kronika osnovne šole Olševek (1914—1932), OŠ Olševek; Zgodovina šole v Olševku, Šolska mapa, SŠM Ljubljana; Ročni zapisniki z imenikom ljudskih šol in učiteljskega osebja na Kranjskem n.d.; (1876—1918); Stalež šolstva in učiteljstva, n.d., Ljubljana 1923, 44; Stalež šolstva in učiteljstva, n.d. Ljubljana 1934, 103—104; Učiteljski koledar, n.d., Beograd 1935, 252.

Zdravstveno varstvo in zdravstveno stanje v Kranju

Mario Kocijančič

Uvod

V dosedanjih Kranjskih zbornikih je bilo zapisanih že mnogo aktualnih definicij s področja zdravstva: zdravje; naloge, obseg in raven zdravstvenega varstva; zdravstveno zavarovanje; socialno varstvo in socialno zavarovanje; pokazatelji zdravstvenega stanja prebivalstva; zdravstvene enote, službe, dejavnosti in ustanove; zdravstvene razmere; zdravstveni delavci in sodelavci; položaj zdravstvene službe v družbi; prispevki, poraba v zdravstvu; zdravstveni normativi; potrebe in zahteve občanov po nivoju zdravstvenega varstva v nekem časovnem obdobju; oblikovanje zdravstvene politike (predpisi in samoupravno odločanje); program, organizacija in cena zdravstvenega varstva, zdravja in bolezni. Teh definicij ne bom ponavljal ali razlagal. Poizkušal bom na njihovem poznavanju in razumevanju graditi analizo in oceno zdravstvenega varstva in zdravstvenega stanja kranjskih občanov s posebnim poudarkom na premik nivoja zdravstvenega varstva občanov v preteklem desetletju.

V Kranjskih zbornikih so obravnave zdravstvenega varstva in zdravstvenega stanja prebivalcev že tradicija. Žal pri tem ni zadostne kontinuitete niti po letih niti po tematiki. Ker morajo biti prispevki oddani uredništvu leto in več prej, vsebujejo prispevki o zdravstvenem varstvu in zdravstvenem stanju prebivalcev v Kranju dve leti stare statistične podatke. V tem prispevku bom zaradi izboljšanja kontinuitete poskušal vse podatke primerjati z že objavljenimi v Kranjskih zbornikih.

PREBIVALSTVO OBČINE KRANJ (PRIMERJAVA V LETIH, KO SO NASTAJALI KRANJSKI ZBORNIKI)

Število spol starost	Leto	1957	1968	1973	1978	1987
Občina Kranj – skupaj		44.556	54.184	57.799	63.728	71.071
Spol	moški	46,4 %	47,4 %	47,4 %	47,4 %	47,9 %
	ženske	53,6 %	52,6 %	52,6 %	52,6 %	52,1 %
Starostna struktura	do 15 let	29,3 %	28,4 %	27,3 %	27,3 %	26,7 %
	16—64 let	63,1 %	65,8 %	65,0 %	65,0 %	64,0 %
	nad 65 let	7,6 %	5,8 %	7,7 %	7,7 %	9,3 %

RODNOST, UMRLJIVOST IN NARAVNI PRIRASTEK V OBČINI KRANJ (PRIMERJAVA V LETIH KO SO NASTALI KRANJSKI ZBORNIKI)

Pokazatelj	1957	1968	1973	1978	1987
Število rojenih na 1000 prebivalcev	18,85	19,66	19,03	18,42	15,35
Število umrlih na 1000 prebivalcev	7,00	9,21	8,37	7,00	7,65
Naravni prirastek	11,85	10,54	10,66	11,42	7,70
Število mrtvorojenih na 100 živorojenih otrok	0,95	1,69	0,64	0,26	—
Število umrlih dojenčkov na 1000 živorojenih otrok	21,4	25,4	23,6	10,2	13,8
Vitalni indeks	269	213	227	263	201

Prebivalstvo Kranja

Poleg zahtev, ki jih pred organizirano in sodobno zdravstveno službo postavlja napredek medicinskih znanosti in družbenega standarda, se mora služba prilagoditi demografskim givanjem svojega območja — predvsem številu in strukturi prebivalstva.

Število prebivalcev občine Kranj je naraslo v zadnjih 30. letih za več kot eno tretjino (38 %). Bolj je narastel odstotek pre-

bivalcev zunaj mestnega področja, t.j. iz drugih naselij v občini, v primerjavi s prebivalci mesta Kranj (za ca 2 %). Prebivalstvo občine Kranj v zadnih 30. letih narašča hitreje kot prebivalstvo Slovenije.

Migracijski tokovi in izrazita gospodarska razvitost področja so glavni vzroki za večje število oz. porast odstotka moških prebivalcev Kranja in ustrezen padec odstotka žensk v Kranju (1,5 % v preteklih 30. letih).

Starostna struktura prebivalstva Kranja se je v preteklih 30. letih bistveno spremenila. V tem času se je Kranj postaral. Upada število rojenih, raste število umrlih, niža se naravni prirastek in vitalni indeks. V 30. letih se je zmanjšalo število otrok, mlajših od 15 let, za 2,6 %, porastel je odstotek prebivalstva v dobi od 16—65 let (0,9 %) in predvsem starejšega prebivalstva nad 65 let (1,7 %).

Zdravstvene ustanove in zdravstveni delavci v Kranju

V kranjski občini so javne zdravstvene ustanove Zdravstveni dom Kranj (od 1936. leta), Zobna poliklinika Kranj (od 1978. leta), Zavod za socialno medicino in higieno Gorenjske (od 1948. leta), Lekarna Kranj (od 1949. leta), Bolnišnica za ginekologijo in porodništvo v Kranju (od 1955. leta) in Univerzitetni inštitut za pljučne bolezni in tuberkulozo Golnik (od 1921. leta). Poleg tega je v Kranju sedež SOZD Gorenjski zdravstveni center Medobčinske zdravstvene skupnosti Kranj, Skupnost pokojninskega in invalidskega zavarovanja v SR Sloveniji — območna služba, DSS DO Osnovno zdravstvo Gorenjske in sedež DO Gorenjske lekarne Kranj.

V zdravstvenih ustanovah občine Kranj je bilo ob koncu 1987. leta zaposleno 837 zdravstvenih delavcev, poleg tega je nekaj zdravstvenih delavcev zaposleno tudi v omenjenih sedežih ustanov, vzgojno-varstvenih zavodih v Kranju, socialnih domovih v Kranju in Preddvoru ter v medobčinskih inšpekcijskih službah in na Visoki šoli za orgnizacijo dela v Kranju.

V preteklem desetletju je število zdravstvenih ustanov v Kranju ostalo isto — nova samostojna ustanova je Zobna poliklinika Kranj, a ukinjena je Specialistična bolnica za očesno tuberkulozo na Jezerskem. V istem obdobju je večje število zdravstvenih delavcev brez pripravnikov za ca 170 (ca 26 %). Število zdravnikov se je povečalo za 24 %, zobozdravnikov za 26 %, farmacevtov za 19 %, zdravstvenih delavcev z višjo izobrazbo za 50 % in zdravstvenih delavcev z nižjo izobrazbo (za 47 %) a bistveno se je povečalo število zdravstvenih sodelavcev — biologov, kemikov, sanitarnih inženirjev itd. (za 83 %).

Zdravstveni dom Kranj

Ustanova je v 1986. letu praznovala 50-letnico obstoja in dela kot organizirana ustanova javnega zdravstvenega varstva. Ustanovljena je z združitvijo šolske poliklinike in otroškega

dr. Tekla Kenk-Pance

ZDRAVSTVENI DELAVCI IN SODELAVCI V ZDRAVSTVENIH USTANOVAH OBČINE KRANJ PO PROFILIH (PRIMERJAVA 1978—1987)

Profil zdravstvenega delavca	Osnovno zdravstvo Gorenjske		Osnovno zdravstvo Gorenjske		Osnovno zdravstvo Gorenjske		Gorenjska lekarna Kranj		Gorenjska bolnišnica		Univerzitetni klinični center Ljubljana		SKUPAJ	
	TOZD zdravstveni dom Kranj		TOZD zobna poliklinika Kranj		TOZD zavod za socialno med. in hig. Gor. Kranj		Posl. enote: lekarna Kranj lekar. post. Cerklje Lekar post. Stražiče		Bolnišnica za ginekologijo in porodništvo Kranj		Univerzitetni inštitut za pljuč. bol. in tuberkulozo Golnik			
	1978	1987	1978	1987	1978	1987	1978	1987	1978	1987	1978	1987	1978	1987
Zdravniki splošne prakse	19	16									8	1	27	17
Zdravniki specialisti in na specializaciji	24	44			3	6			12	16	33	40	72	106
Zobozdravniki			26	34									26	34
Zdravniki specialisti in na specializaciji			8	9									8	9
Farmacevti							13	13	1	1	1	1	15	15
Farmacevti specialisti					1	1		3					1	4
Zdravstveni delavci z višjo izobrazbo	45	69	13	12	9	13	2	3	11	17	36	61	116	175
Zdravstveni delavci s srednjo izobrazbo	72	92	41	72	15	13	12	22	49	57	128	145	317	401
Zdravstveni delavci z nižjo izobrazbo	17	10	17	10	1	1	2	—	4	2	19	9	60	32
ZDRAVSTVENI SODELAVCI	11	13	—	—	5	18	—	—	3	3	5	10	24	44
SKUPAJ	188	244	105	137	34	52	29	41	80	96	230	267	666	837

dispanzerja v Kranju. Iz priložnostnega zapisa avtorja, ki je ob teh priliki izšel v Zdravstvenem vestniku, ugotovimo, da je šolska poliklinika v Kranju bila ustanovljena 1928. leta. Spadala je na področje Šolske poliklinike v Ljubljani, ki je pošiljala svojega zdravnika in zaščitno sestro v Kranj. V januarju 1930. leta je Higienski zavod v Ljubljani odredil, da pride kranjska šolska poliklinika na področje Zdravstvenega doma Tržič in da zdravnik tržiške ustanove opravlja službo tudi v Kranju. To delo je opravljala dr. Tekla Kenk-Pance, šef zdravstvenega doma Tržič, ki je od tam obiskovala kranjsko ustanovo.

Ta čas so vladale v kranjski šolski polikliniki primitivne razmere. Preglede so opravljali v veliki sobi na kranjski občini, ki je dala prostor brezplačno na razpolago. Poleg starinskega uradniškega pohištva je bila samo majhna belo pleskana mizica in omara za uporabo šolske poliklinike. Čakalnice ni bilo. Higienski zavod je kmalu nato najel trisobno stanovanje na Prešernovi ulici in ga začasno opremil. Urejene so bile čakalnica, ordinacijska soba in soba za zaščitno sestro. Zaščitna sestra se je stalno naselila v Kranju.

Dejavnost šolske poliklinike v Kranju je bila kurativna in preventivna. Ambulantni pregledi so bili enkrat tedensko popoldan. Kmalu je bilo ugotovljeno, da v ambulanti šolske poliklinike pri enkratni tedenski orginaciji ni mogoče zdraviti in nadzirati resnejših obolenj učencev ali pa celo kontrolirati šolske izostanke.

Sistemski pregledi učencev so bili enkrat tedensko dopoldan. V prvih letih je bila glavna ovira za redno izvajanje sistematskih šolskih pregledov prevelik okoliš in pomanjkanje sredstev za potne stroške ekipe, ki je pregledovala na podeželskih šolah. Pozneje so bili sistematski šolski pregledi na gimnaziji in tekstilni šoli kot redna dejavnost. Kmalu je bilo ugotovljeno, da dijaki in starši vedno bolj upoštevajo nasvete zdravnika in da je

sodelovanje med zdravstvenim in učnim osebjem postalo boljše.

Od ustanovitve protituberkuloznega dispanzerja v Kranju v juniju 1934 je dobila šolska poliklinika možnost pošiljati sumljive učence na rentgenološke preglede in se je te možnosti od tedaj tudi redno posluževala. Do 1936. leta je že več razredov gimnazije bilo tudi sistematsko rentgenološko pregledanih.

V septembru 1930. leta je v Kranju pričel delovati otroški dispanzer v istih prostorih kot šolska poliklinika. Občina mesta Kranj je pripevala za otroški dispanzer polovico najemnin. Sobo za zaščitno sestro so pozneje iz neznanih vzrokov opustili. Ustanova je od tedaj imela le čakalnico, ordinacijsko sobo in stranske prostore.

Posvetovalnica za matere v Zdravstvenem domu v Kranju (1930—1936), čakalnica

Otroški dispanzer je imel otroško polikliniko in posvetovalnico za matere, dojenčke in majhne otroke. Poliklinika in posvetovalnice so delale enkrat na teden popoldne. Kmalu je bilo ugotovljeno, da to za bolne otroke ne zadostuje, ker večino resnejših obolenj ni mogoče prevzeti v zdravljenje in ni mogoče delati na področju zdravstvene orijentacije in vzgoje celotnega prebivalstva.

Nekoliko boljše je bilo v posvetovalnici. Zanimanje mater je počasi, toda zanesljivo raslo. Ugotovljeno je, da so se kmečke ženske iz kranjske okolice zelo razlikovale od delavskih žena iz Tržiča in tudi kranjskih delavskih žensk, ki so bile veliko bolj dostopne za uvedbo novega, boljše nege otrok.

Področje otroškega dispanzerja v Kranju je zajemalo šest takratnih občin: Kranj, Stražišče, Predoslje, Šenčur, Naklo in Besnica s premerom približno 10 km in okoli 20.000 prebivalci. Raslo je spoznanje, da veliki kranjski okraj potrebuje obsežen

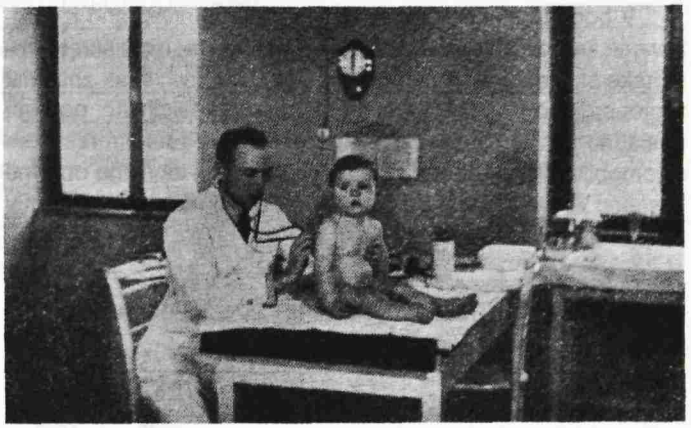

Ambulatorij Zdravstvenega doma v Kranju (1930—1936). Na sliki dr. Karel Petrič (1900—1944)

zdravstveni dom, kjer bo zdravnik vsak dan na razpolago. Ta je bil ustanovljen 1936. leta; vodil ga je dr. Karel Petrič.

Obdobje dela Zdravstvenega doma Kranj od 1936. leta do 1948. leta zahteva posebno obravnavo in prikaz v Kranjskem zborniku. Na referndumu 24. 11. 1977 so se delavci vseh zdravstvenih domov na Gorenjskem, Zobne poliklinike Kranj, Obratne ambulante Železarne Jesenice in Zavoda za socialno medicino in higieno odločili, da se združijo v delovno organizacijo Osnovno zdravstvo Gorenjske. Zdravstveni dom Kranj ima danes naslednje dejavnosti službe in enote:

Splošna medicina z 11 ambulantami v centralni stavbi Zdravstvenega doma Kranj, ambulanto za nujno medicinsko pomoč (»dežurno ambulanto«), reševalno postajo, dispanzerjem za udeležence NOV in VVI, dve ambulanti splošne medicine v zdravstveni postaji Stražišče, zdravstveno postajo Cerklje, Preddvor, Jezersko in Golnik ter ambulante v domovih oskrbovancev (upokojencev) v Kranju in Preddvoru je vsekakor osnovna dejavnost prvega kontakta zdravstvenga varstva občanov v Kranju.

V zadnjih desetih letih se je dejavnost splošne medicine v Kranju močno okrepila — povečalo se je število zdravnikov (sedaj so že večidel specialisti splošne medicine) in medicinskih sester povečala se je uporabna površina ambulantnih prostorov, nabavljeno in posodobljeno je veliko medicinsko-tehnične opreme, povečan in posodobljen je vozni park reševalne postaje, izboljšano in povečano je strokovno spremstvo v reševalnih avtomobilih, podvojeno je število zdravnikov v ambulanti nujne medicinske pomoči v kritičnih urah in dnevih (dva zdravnika med 19. in 23. uro; ob sobotah popoldne in nedeljah dežura tudi pediater).

V bodoče si v splošni medicini želijo kontinuirano izobraževanje kadrov prvega medicinskega kontakta, izboljšanje prostorske stiske zdravnikov splošne medicine (cilj: vsak zdravnik svojo ordinacijo) in ambulanti za nujno medicinsko pomoč, dosledno strokovno medicinsko spremstvo v vsakem rešilnem avtomobilu, stalno posodabljanje medicinsko-tehnične opreme in stalno več dispanzerskega načina dela in raziskovanja tudi v ambulantah splošne medicine.

NEKATERI KAZALCI DELA V ENOTAH SPLOŠNE MEDICINE V KRANJU (primerjava 1978—1987)

Enote in kazalci	Opazovano leto	
	1978	1987
Kurativni pregledi v ambulantah splošne medicine v Zdravstvenem domu in Zdravstvenih postajah	117.235	131.367
Kurativni pregledi v ambulanti za nujno medicinsko pomoč	12.267	19.771
Kurativni pregledi v obratnih ambulantah	89.088	96.488
Kurativni pregledi v ambulantah domov oskrbovancev Kranj in Preddvor	4.969	14.180
Kurativni pregledi v dispanzerju za udeležence NOV in VVI	4.978	7.024
Sistematski pregledi v dispanzerju za udeležence NOV in VVI	240	255
Hišni obiski zdravnikov iz ambulant splošne medicine in obratnih ambulant	10.646	6.562
Hišni obiski zdravnikov v ambulanti za nujno medicinsko pomoč	1.022	1.296
Prevoženi kilometri reševalnih avtomobilov	199.919	191.199
Prepeljane osebe z reševalnim avtomobilom	4.050	3.833

DISPANZER ZA MEDICINO DELA, PROMETA IN ŠPORTA (DMDPŠ) V KRANJU je strokovna in tehnična baza službe za medicino dela, prometa in športa v občini Kranj, ki jo poleg DMDPŠ tvorijo še obratne ambulante ISKRA I. in II., Tekstilindus I. in II., Sava, Planika, Aerodrom Brnik in IBI. Služba je v zadnjih desetletjih prehodila pot, ki je značilna za vso Slovenijo — od čisto kurativne dejavnosti v obratnih ambulantah prek predhodnih in obdobnih zdravstvenih pregledov delavcev v ambulantah in dispanzerju do današnje stopnje aktivnega zdravstvenega varstva delavcev.

Glavne naloge službe medicine dela pri varovanju življenja, zdravja in delovne zmogljivosti delavcev v Kranju so:

— sodelovanje pri študiju dela in delovnega okolja, humanizaciji dela ter ergonomskem oblikovanju odnosa med delavcem, delom in delovnim okoljem;

— analiza in strokovna zdravstvena ocena obremenitev in zahtev delovnega mesta;

— spremljanje in proučevanje zdravstvenega stanja delavcev;

— sodelovanje pri organizaciji delovnega časa, odmorov in koriščenja prostega časa ter programirane aktivne rekreacije;

— sodelovanje pri organizaciji dopolnilne in eventuelne zaščitne prehrane ter režima pitja tekočine pri delu;

— skrb za delavce z zmanjšano sposobnostjo in za socialno delitev dela;

— izvajanje zdravstvene prosvete in vzgoje kot sestavnega dela varnostne vzgoje in izobraževanja;

— sodelovanje pri organizaciji in izvedbi prve pomoči in reševalne službe na delovnih mestih;

— preventivni zdravstveni pregledi delavcev in

— ocenjevanje delovne zmogljivosti delavcev.

OPRAVLJENI PREVENTIVNI PREGLEDI V DISPANZERJU ZA MEDICINO DELA, PROMETA IN ŠPORTA TER V OBRATNIH AMBULANTAH V KRANJU (primerjava 1978. in 1987. leta)

Vrsta preventivnih pregledov	Število pregledov	
	1978	1987
Pregledi delavcev pred zaposlitvijo	4.279	2.462
Obrobni pregledi delavcev na del. mestih, škodljivih za zdravje	7.346	9.435
Pregledi oseb pod zdravstvenim nadzorom	4.809	4.405
Pregledi športnikov	592	512
Pregledi kandidatov za voznike motornih vozil	2.533	2.242
SKUPAJ	19.559	19.059

Z opredelitvijo za aktivno zdravstveno varstvo delavcev, ki je sestavni del kompleksnega varovanja zdravja in sposobnosti za delo delavcev v prihajajočem tehnološkem razvoju tretje tehnološke revolucije (informatizacija, individualizacija in internacionalizacija), ima DPDPŠ in celotno služba MDPŠ v Kranju

STROKOVNE ENOTE SLUŽBE MEDICINE DELA, PROMETA IN ŠPORTA ZDRAVSTVENEGA DOMA KRANJ

	DMDPŠ Kranj	OA Sava	OA Iskra	OA Tekstilindus Kranj	OA Planika Kranj	OA Aerodrom Brnik	OA IBI Kranj
ENOTA	DMDPŠ I. DMDPŠ II. DMDPŠ III. fiziologija ekologija psihologija ambulanta za osebe pod zdravstvenim nadzorom	ambulanta medicine dela splošna ambulanta I. splošna ambulanta II. fiziologija laboratorij	ambulanta medicine dela I. ambulanta medicine dela II. splošna ambulanta I. splošna ambulanta II. splošna ambulanta III. splošna ambulanta labore laboratorij	ambulanta medicine dela splošna ambulanta I. splošna ambulanta II. laboratorij	ambulanta medicine dela splošna ambulanta laboratorij	splošna ambulanta	splošna ambulanta
KADER	4 spec. med. dela 1 dipl. psiholog 1 dipl. ekolog 3 sr. med. s. 1 laborant 2 administrator	1 spec. med. dela 2 zdr. spl. medicine 3 v. m. sestre 3 sr. med. s. 1 laborant 1 administrator	1 spec. med. dela 1 zdr. spl. medicine 2 v. m. sestre 7 sr. med. s. 2 laborant	1 spec. med. dela 2 zdr. spl. medicine 1 v. m. sestra 3 sr. med. s.	1 spec. med. dela 1 zdr. spl. medicine 1 v. m. sestra 7 sr. med. s. 1 laborant	1 zdr. spl. medicine 1 sr. med. s.	1 zdr. spl. medicine 1 sr. med. s.
OPREMA	vitalograf EKG vikatest R-7 ADG bicikelergometer oxylog oprema za ekološke meritve	EKG ADG vikatest 5 oxycon P tele EKG set za dinamomet ortorater bicikelergo-meter	EKG vitalograf ADG vikatest	EKG vitalograf ADG	EKG vikatest 4 ortorater ADG bicikelergo-meter		

nalogo še nadalje poglabljati dosedanje in uvajati nove strokovne ukrepe za aktivno zdravstveno varstvo delavcev v delovnem in širšem okolju.

Kurativno in preventivno zdravstveno varstvo otrok in mladine je dejavnost DISPANZERJA ZA OTROKE in DISPANZERJA ZA ŠOLSKO MLADINO v Kranju.

Enote in dejavnosti dispanzerja za otroke so: 7 ambulant za bolne otroke in posvetovalnice za zdrave otroke v Kranju, Stražišču in Cerkljah ter sistematični pregledi predšolskih otrok in cepljenja otrok. V 1987. letu je bilo v kranjski občini 9066 predšolskih otrok, za katere je bilo opravljeno 35.378 kurativnih pregledov, 7.757 pregledov in posvetov v posvetovalnicah, 1.079 sistematskih pregledov in 6.206 cepljenj.

Dispanzer za šolsko mladino je v šolskem letu 1987/88 skrbel za zdrvstveno varstvo 14.386 šolarjev (pred desetimi leti za 12.763 šolarjev) in pri tem v 5 ambulantah opavil 31.940 kurativnih in 8.923 sistematičnih pregledov šolarjev. K temu je potrebno prišteti 1.125 pregledov šolske mladine za letovanja in zdravstvene kolonije, 576 pregledov za zdravniška spričevala za vpis v šole druge stopnje in 7.472 cepljenj. Stalna preventivna dejavnost obeh dispanzerjev je stalno sodelovanje in posvetovanja s predšolskimi in šolskimi varstvenimi in vzgojnimi ustanovami. V 1987. letu je osebje dispanzerja za šolsko mladino v Kranju opravilo 143 posvetov s starši, 218 posvetov s prosvetnimi delavci in 164 posvetov z učenci.

DISPANZER ZA ŽENE Z GINEKOLOŠKO AMBULANTO IN POSVETOVALNICO ZA NOSEČNICE vodijo redno zdravniki — ginekologi in porodničarji iz BGP v Kranju. Delo se dopolnjuje z kurativno in preventivno dejavnostjo specialističnih ginekoloških ambulant BGP v Kranju. Iz nekdanje predvojne samostojne

ali javne dejavnosti babic ter zaščitnih in šolskih sester v Kranju se je v družbeni dejavnosti organizirala strokovna SLUŽBA TERENSKIH BABIC in PATRONAŽNA SLUŽBA Zdravstvenega doma Kranj. Terenske babice so iz nekdanjih klasičnih vodenj porodov na domu prešle na široko paleto preventivnih, kurativnih in socialnomedicinskih obiskov in storitev, predvsem pri otročnicah in dojenčkih. Pri hišnih obiskih patronažnih sester kot »naslednic zaščitnih in šolskih sester« predstavljajo obiski varovancev — otrok in mladine z direktnimi socialnomedicinskimi problemi v zadnih letih le do 10 % vseh obiskov. Vsi drugi obiski patronažnih sester pri varovancih so praviloma zaradi socialnomedicinskih problemov odraslega prebivalstva!

NEKATERA UGOTOVLJENA STANJA PRI SISTEMATSKIH PREGLEDIH PREDŠOLSKIH OTROK IN ŠOLSKE MLADINE V OBČINI KRANJ (1987/88)

Ugotovljena stanja	Odstotek otrok in mladine z ugotovljenim stanjem	
	predšolski otroci (N = 1079 pregledanih)	šolska mladina (N = 7923 pregledanih)
Slaba telesna čistoča	—	1,3 %
Neustrezna prehranjenost — predvsem debelost	7,2 %	20,0 %
Deformacije okostja	7,5 %	52,2 %
Motnje vida	15,6 %	15,2 %
Motnje sluha	—	1,2 %
Kariozno zobovje	43,5 %	18,5 %
Nezadostni duševni razvoj	0,1 %	1,0 %
Govorne napake	12,9 %	3,4 %
Prirojene anomalije	15,9 %	ni podatkov
Slaba telesna drža	ni podatkov	15,9 %

GIBANJE BOLNIKOV S SPOLNIMI BOLEZNIMI V ANTIVENERIČNEM DISPANZERJU KRANJ (primerjava 1978/87)

Gibanje bolnikov s spolnimi boleznimi	1978		1987	
	sifilis	kapavica	sifilis	kapavica
Stanje v začetku leta	308	—	275	—
Sprejeto tekom leta	4	184	1	69
Izpisano tekom leta	4	184	13	69
Stanje koncem leta	308	—	263	—

DELO PATRONAŽNE SLUŽBE IN TERENSKIH BABIC V KRANJU (primerjava 1978/87)

Kazalci	Leto	
	1978	1987
Delovno območje v km²	453	453
Število prebivalcev	63.728	71.017
Število patronažnih sester	9	19
Opravljene ure patr. sester	15.032	29.765
— za hišne obiske	8.983	19.473
— za ostalo delo	6.049	10.292
Število hišnih obiskov	9.421	8.126
Število obiskanih varovancev	5.655	8.289
Število terenskih babic	8	3
Opravljene ure ter. babic		
— za hišne obiske	10.223	5.568
— za ostalo delo	3.084	4.089
Število hišnih obiskov	7.214	2.646
od tega: nosečnic	50	48
otročnic	1.757	544
drugih žena	15	11
dojenčkov	5.392	2.043

ŠTEVILO IN STRUKTURA NA NOVO ODKRITIH ZDRAVSTVENO-SOCIALNIH PROBLEMOV PRI OBISKIH PATRONAŽNE SLUŽBE V KRANJU (primerjava 1978/87)

Odkriti socialnomedicinski problemi	Število in struktura	
	1978 (N = 643)	1987 (N = 1025)
Nezadostna ekonomska zmogljivost	18 (2,8%)	227 (21,1%)
Neurejene družinske razmere	215 (33,4%)	359 (35%)
Neurejene stanov. razmere	106 (16,5%)	104 (10,1%)
Kronični bolnik v družini	70 (10,9%)	145 (14,1%)
Problemi starostnikov	57 (8,9%)	100 (9,8%)
Problemi otrok	101 (15,7%)	30 (2,9%)
Alkoholizem	67 (10,4%)	56 (5,5%)
Prostitucija	9 (1,4%)	4 (0,5%)
Skupaj	643 (100%)	1025 (100%)

DISPANZER ZA MENTALNO ZDRAVJE IN NEVROLOGIJO KRANJ

Potrebe ljudi z duševnimi težavami in bolezni, psihosomatskimi motnjami ter obolenji in poškodbami CŽS itd. so narekovale, da je bil leta 1970 v ZD Kranj ustanovljen Dispanzer za mentalno zdravje in nevorlogijo. Honorarno ambulanto nevropsihiatra je zamenjal sistematični celostni pristop na osnovi integracijskega dela (biološki, psihološki, sociološki in interakcijski vidiki) v diagnostiki, predvsem pa v terapiji in preventivi duševnih bolezni in drugačnih hujših odmokov od običajnih oblik človekovega doživljanja in vedenja.

Dispanzer ima širok team strokovnjakov, ki delujejo v pedopsihiatrični ambulanti, logopedski ambulanti, defektološki ambulanti, psihološki ambulanti, psihiatrični ambulanti, alkohološki ambulanti, nevrološki ambulanti in nevrofiziološkem laboratoriju, ter s svojo dejavnostjo pokrivajo praktično vso Gorenjsko.

V vseh letih svojega delovanja so člani dispanzerja razvili bogate preventivne oblike dela, ki obsegajo tematske oblike skupinskega dela z mladostniki, starši, vzgojitelji in strokovnimi delavci v šolah, delovnih organizacijah in drugih vzgojno-varstvenih ustanovah.

Ob sistematičnih psiholoških pregledih in svetovanjih 3-letnih otrok, v katerih je bilo zajetih v letu 1987 843 deklic in dečkov ter njihovih staršev, je bila teža dela članov dispanzerja na kurativnem delu. Najpogostejši vzroki obiskov glede na motnje, ki zajemajo prvih 10 mest na lestvici obravnave otrok in mladostnikov, so:

— govorne motnje 24 %, psihosomatske motnje 22 %, učne težave in šolski neuspeh 12 %; sledijo jim motnje duševnega razvoja s prizadetostjo, emocionalne motnje, levičnost, motnje intelektualne storilnosti, nevroze in glavoboli.

Široko paleto obravnvanih težav predstavljajo tudi vedenjske motnje in motnje osebnosti. Posebna pozornost, spremljanje in terapevtsko ukrepanje, je posvečena tudi suicidalnim poizkusom otrok in mladostnikov, ki ima pri nas že pomemben obseg. Glede na porast psihosomatskih motenj in porast psihosimptomatike je pogosto en pacient obravnavan pri več članih tima.

Teža dela PEDOPSIHIATRA je na diagnosticiranju psihiatričnih motenj in obolenj pri otrocih in mladostnikih in v tem okviru je 1987. leta bilo opravljenih 1755 pregledov.

Diagnostično delo LOGOPEDA je usmerjeno predvsem v diagnosticiranje težav v govoru in jeziku ljudi v vseh življenjskih starostnih obdobjih zaradi razvojnih motenj, organskih disfunkcij in poškodb ter psihogenih razlogov. V tem okviru je bilo opravljenih 167 celovitih opredelitev govora in slušnih funkcij in opravljenih 1493 razgovorov s svojci.

DEFEKTOLOŠKA DEJAVNOST je usmerjena v delo z duševno in telesno prizadetimi in v diagnostičnem smislu opredeljuje specifične možganske funkcije, specifične motnje motorike, lateralnosti, učne motnje itd. V tem smislu je bilo opravljenih 258 celostnih diagnostičnih pregledov, 874 razgovorov s starši, 254 daljših defektoloških obravnav duševno in telesno prizadetih, 320 defektoloških treningov, 105 timskih dogovorov z zunanjimi sodelavci, 57 intervencij ter strokovnih mnenj.

Ob preventivnih pregledih in svetovanjih staršem je delo KLINIČNEGA PSIHOLOGA ZA OTROKE usmerjeno v psihodiagnostično obravnavo psihogenih psihosomatskih in psihiatričnih motenj in težav ter telesno prizadetih otrok. V tem okviru je bilo opravljenih 1738 pregledov in oblikovanih 200 psiholoških ekpertiz.

Delo KLINIČNEGA PSIHOLOGA ZA ODRASLE v diagnostičnem smislu je usmerjeno v celostno in diferencialno-diagnostično delo s psihiatričnimi, nevrološkimi pacienti in pacienti s somatskimi težavami za invalidsko komisijo, zdravstveno komisijo in izvedeniška mnenja. V tem okviru je bilo opravljenih 156 celovitih klinično psiholoških pregledov z mnenji, ob tem da je bilo dodatno izdelanih še 34 klinično psiholoških ekpertiz.

PSIHIATRIČNA AMBULANTA ZA ODRASLE dela od 1968. leta z zunanjimi psihiatri iz Ljubljane in Begunj, a od 1974 s polno zaposlenim stalnim psihiatrom. Prostori ambulante so urejeni, opemljenost je primerna, ažurna inozemska literatura pa je skromna. Dejavnost pokriva splošno psihiatrično problematiko, alkoholološko dejavnost s skupinsko obravnavo in psihoterapijo in le delno gerontopsihiatrično področje. Določene aktivnosti, kot je predzakonsko in zakonsko svetovanje, delo v klubu zdravljenih alkoholikov, geropsihiatrična in zdravstvenovzgojna aktivnost, niso vključene v institucijo zdravstvenega doma, temveč psihiater aktivno sodeluje iz osebne pobude. S prihodom še enega psihiatra, pretežno usmerjenega v alkohologijo, se odpirajo možnosti za intenzivnejše delo na področju zasvojenosti.

NEVROFIZIOLOŠKI LABORATORIJ s svojim EEG-aparatom pokriva potrebe spodnje Gorenjske in je opravil v letu 1987 878 pregledov.

V naslednjem obdobju problematika in strokovna spoznanja zahtevajo vse zgodnejše odkrivanje motenj in oškodovanosti pri otrocih in ustrezen strokovni ukrep z defektološkega, logopedskega in psihološkega vidika že v predgovornem obdobju. Vse večje so potrebe po intenzivnem uvajanju novih metod v delu s cerebralno motorično prizadetimi otroki in odraslimi po cerebralnih trumah, za kar so z računalniškim centrom ustvarili sicer osnovne pogoje, vendar je potrebno dopolnilo v opremi.

Člani dispanzerja redno sodelujejo s svojimi strokovnimi prispevki in spoznanji na strokovnih srečanjih in kongresih doma in v tujini. Istočasno dispanzer predstavlja tudi edukacijski center za stažiranje in specializacijo zdravnikov kliničnih psihologov in drugih strokovnjakov, ki želijo poglobiti znanje iz mentalno-higienske dejavnosti.

DISPANZER ZA PLJUČNE BOLEZNI IN TUBERKULOZO (DPBT) v Kranju je bil ustanovljen že 1934. leta, prvotno kot protituberkulozni dispanzer z nalogo zgodnjega odkrivanja in zdravljenja tuberkuloze.

V preteklem desetletju se DPBT prostorsko in kadrovsko ni širil, nabavljena je nova oprema za izboljšanje strokovnega dela, predvsem elektronski aparati za diagnostiko in zdravljenje pljučnih bolezni, umetna pljuča, komplet za kožno testiranje preobčutljivosti, oprema za aplikacijo kisika itd.

V 1978. letu so v DPBT opravili poleg drugega dela še 9.575 obiskov pri zdravniku in 10.124 radiofotografskih pregledov, a v 1987. letu 7.387 obiskov pri zdravniku in 3.139 radiofotografskih pregledov.

Zadnja leta se dejavnost dispanzerja stalno bolj usmerja v zdravljenje drugih naraščajočih pljučnih bolezni (astma, pljučni rak, kronični bronhitis . . .), kot je to pokazala tudi raziskovalna naloga »Prevalenca astme v občini Kranj«. Padec življenjskega standarda v zadnjih dveh letih kaže na ponovno povečano obolevnost za pljučno tuberkulozo, ki je v preteklem kazala očiten in pričakovan upad. V programu dela dispanzerja je z ozirom na še vedno veliko koncentracijo klasičnih škodljivosti v kranjski industriji raziskava o zgodnjem odkrivaju in preprečevanju poklicnih obolenj dihal.

KOŽNOVENERIČNI DISPANZER (KVD) Zdravstvenega doma Kranj dela za območje spodnje Gorenjske. Od opravljenega dela odpade povprečno letno ca 74 % za prebivalce občine Kranj. V 1987. letu je opravljeno 4.374 pregledov in 3.333 storitev. Med pregledi je bilo 229 obveznih pregledov, torej takih, ki so preventivno epidemiološko obvezno vabljeni kot eventualni izvor okužbe.

BOLNIKI S TUBERKULOZO V EVIDENCI DPBT KRANJ (primerjava 1978/87)

Vrsta tuberkuloze	Stanje 31. 12. 1978	Stanje 31. 12. 1987
Tuberkuloza dihal	103	21
TBC meningitis	—	—
TBC kosti in sklepov	11	—
Ostale oblike TBC	31	5
Skupaj	145	26

NOVO REGISTRIRANI BOLNIKI S KRONIČNIMI NETUBERKULOZNIMI PLUČNIMI OBOLENJI V DPBT KRANJ (primerjava 1978/87)

Vrsta kroničnega NETBC pljučnega obolenja	1978	1987
Bronhialni karcinom	9	18
Druge novotvorbe pljuč in oprsja	10	18
Benigni tumorji v prsni votlini	1	—
Kronični bronhitis z astmo in emfizemom	35	12
Sarkoidoza	8	2

Pnevkonioze (poklicne prašne bolezni dihal)	—	—
Druge kronične NETBC pljučna obolenja	6	2
Skupaj	69	52

SPECIALISTIČNE AMBULANTE v Zdravstvenem domu Kranj so okulistična ambulanta (8137 pregledov in 4269 storitev letno) in ORTOPEDSKA AMBULANTA (4514 pregledov in storitev 4853 letno).

V prostorih Zdravstvenega doma Kranj so tudi zunanje ambulante: INTERNISTIČNA AMBULANTA INŠTITUTA ZA PLJUČNE BOLEZNI IN TUBERKULOZO GOLNIK ter OTORINOLARINGOLOŠKA IN KIRURŠKA AMBULANTA SPLOŠNE BOLNICE JESENICE.

Specialističnim pregledom in preiskavam, ki se opravljajo v Zdravstvenem domu Kranj, je potrebno prišteti tudi RENTGENSKE PREGLEDE IN PREISKAVE, FIZIOTERAPEVSTKE STORITVE, STORITVE V MAVČARNI TER STORITVE V KLINIČNEM IN BIOKEMIČNEM LABORATORIJU.

SPECIALISTIČNI PREGLEDI IN STORITVE V ZDRAVSTVENEM DOMU KRANJ (primerjava 1978/87)

Soritve in pregledi	1978	1987
Pregledi v okulistični ambulanti	10.334	8.137
Pregledi v ortopedski ambulanti	5.195	4.514
Fizioterapija — storitve	141.245	102.531
Mavčarna — storitve	4.578	5.155
RTG preiskave v ZD Kranj	62.978	46.862
RTG preiskave v zobni polikliniki Kranj (slikanje zob)	23.850	25.478

OSEBE IN STORITVE V LABORATORIJIH ZDRAVSTVENEGA DOMA KRANJ (primerjava 1978 in 1987 l.)

Laboratorij	1978		1987	
	osebe	storitve	osebe	storitve
Klinični laboratorij	50.310	372.295	60.172	444.849
Biokemični laboratorij	7.907	78.284	31.226	309.126
Laboratorij v Stražišču	—	—	450	2.615
Laboratoriji v obratnih ambulantah v Kranju	5.668	51.520	11.453	113.153
Skupaj	66.124	502.299	103.301	869.743

Zobna poliklinika (ZP) Kranj

Desetletja je bilo zobozdravstvo ena od strokovnih enot ali dejavnosti v okviru Zdravstvenega doma Kranj. Leta 1978 (14. 4.) je bil na referndumu potrjen sklep, da se zobozdravstvo organizira kot samostojna temeljna organizacija v okviru Osnovnega zdravstva Gorenjske.

Ob ustanovitvi temeljne organizacije je bilo zobozdravstvo orgnizirano kot strokovna enota s sedežem v stavbi Zobne poliklinike Kranj ter z zobnimi ambulantami v zdravstvenih postajah Cerklje in Preddvor ter v obratnih ambulantah v Iskri, Savi, Tekstilindusu ter Planiki in IBI, od dislociranih zobnih ambulant še v OŠ Stane Žagar na Planini ter v OŠ Lucijan Seljak v Stražišču. Občasno pa je bila zobna ordinacija tudi na Golniku (2 x tedensko) ter na Jezerskem (1 x tedensko ves dan).

V letu 1987 je v ZP zaposlenih 44 zobozdravnikov, od tega v mladinskem zobozdravstvu 12 zobozdravnikov in 4 specialisti (3 ortodonti in 1 pedontolog).

Za odraslo zobozdravstvo pa skrbi 23 zobozdravnikov ter 4 specialisti (2 protetika, 1 oralni kirurg, 1 specialist za ustne in zbone bolezni). Poleg tega specializirajo še enega oralnega kirurga. Temu primerno je tudi povečano število drugih zdravstvenih delavcev, tako medicinskih sester kot zobotehnikov.

V desetletnem obdobju samostojnosti se je spremenila tudi organizacijska oblika ZP, saj sta se razvili 2 samostojni strokovni enoti: mladinsko zobozdravstvo ter zobozdravstveno varstvo odraslih.

Nove ordinacije za odraslo zobozdravstvo so organizirane tudi v novi zdravstveni postaji Stražišče ter po ena v Savi, Iskri, ter v IBI, Aerodromu Brnik in na Golniku. Ob tem je treba omeniti tudi posebne ambulante, kot so zobna ambulanta za borce ter zobna ambulanta za nosečnice.

Večje prostorske spremembe pa je doživelo mladinsko zobozdravstvo. Od leta 1979 je načrtno povečano število zobnih ambulant, ki so v šolskih stavbah.

Nove ambulante so odprte na šolah: Bratstvo in enotnost, France Prešeren in Dijaški dom Kranj, Josip Broz Tito Predoslje, Matija Valjavec Prddvor, Davorin Jenko Cerklje, Janko in

Stanko Mlakar Šenčur. Poleg tega pa so za srednješolce ter učence poklicnih šol organizirali dve ambulanti v stavbi Zobne poliklinike.

V specialističnem delu mladinskega zobozdravstva pa se je dejavnost razširila še za enega specialista ortodonta in specialista pedontologa.

Potrebno pa je posebej poudariti sodoben pristop ZP v reševanju hude obolevnosti otrok za zobni karies. To pomeni povečati obseg dejavnosti preventivnih ukrepov pri mladini, kot so vzgoja otrok in staršev, da lahko sami največ prispevajo k zmanjšanju obolevnosti z vsakodnevnim rednim čiščenjem zob. Za to dejavnost so opremili poseben preventivni center, kjer lahko otroke kot tudi starše, predvsem bodoče matere, na najsodobnejši način učijo preventive.

Vse šolske zobne ambulante so opremljene z novejšimi stroji, ki omogočajo delo s čim manj bolečinami.

Razvoj dejavnosti je pri odraslem zobozdravstvu šel prevsem v smeri boljše kvalitete in boljših metod zdravljenja zob kot tudi protetične rehabilitacije. Vse ordinacije in laboratoriji so opremljeni z novimi stroji in opremo.

Pri mladinskem zobozdravstvu pa je predvsem poudarek na preventivnem delu ter poudarjanju odgovornosti staršev, vzgojiteljev ter šele na koncu na zbozdravnikih. Vizija naših preventivnih in kurativnih ukrepov je, da naj bi učenci osnovnih šol zapuščali osemletko brez nesaniranih zob ter z privzgojeno skrbjo za lastno zdravje.

Med zobozdravniki sta dva magistra znanosti.

Zobozdravniki tudi aktivno sodelujejo na kongresih, simpozijih doma ter v drugih republikah in aktivno sodelujejo pri delu sekcij iz svoje dejavnosti.

Zavod za socialno medicino in higieno Gorenjske (ZSMH) v Kranju

V letu 1987 je poteklo 40 let od začetka delovanja Zavoda. V tem obdobju je Zavod menjal le imena (Okrajna higienska postaja, Okrajni higienski zavod, Zavod za zdravstveno varstvo), medtem pa je vsebino dela zadržal in dopolnjeval. Od 24. 11.1977 je Zavod samostojen TOZD v DO OSNOVNO ZDRAVSTVO GORENJSKE.

Že v prejšnjih Kranjskih zbornikih je omenjena potreba po novih prostorih Zavoda — dolgo je delo potekalo v utesnjenih prostorih lesene barake. Novogradnja je bila odobrena 1972. leta, a graditi so pričeli v 1979 letu. Po treh letih (svečana otvoritev je bila 18. 3.1982) se je Zavod preselil v novo stavbo s 3500 m² površine, katere ne zaseda sam — uporabniki so še Medobčinska zdravstvena skupnost Kranj, SOZD Gorenjski zdravstveni center in DO Gorenjska lekarna Kranj.

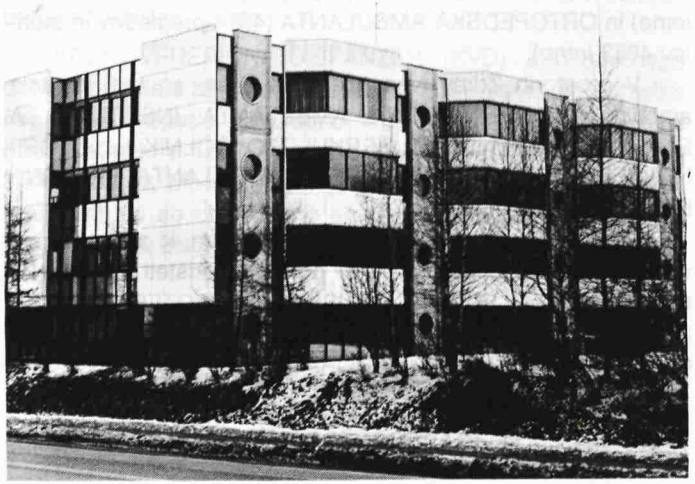

Zavod za socialno medicino in higieno Gorenjske v Kranju

Šele s preselitvijo v nove prostore so se izboljšali delovni pogoji. Zavod je nabavil zahtevnejše aparate, v novi dvorani pa lahko organizira strokovna in zdravstvenovzgojna predavanja.

Na osnovi Zakona o zdravstvenem varstvu ZSMH Gorenjske opravlja specialistične zdravstvene storitve na področju socialne medicine, higiene, epidemiologije, ekologije ter dezinfekcije, dezinsekcije in deratizacije. Za uspešno delo Zavoda je predvsem potebno dobro in pravočasno snemanje podatkov s skoraj vseh področij človekovega ustvarjanja, da bi bilo mogoče zgodaj napovedati, preprečiti ali vsaj omiliti nevarnosti, ki ogrožajo zdravje ljudi, živali in rastlin. S temi podatki išče Zavod rešitve za očuvanje in izboljšanje zdravja po najboljši moči.

Delovanje Zavoda je multidisciplinarno in organizirano v oddelkih.

Oddelek za socialno medicino z organizacijo zdravstvene službe zbira, analizira in ocenjuje zdravstveno statistične podatke o prebivalstvu, delu zdravstvene službe, zdravstvenem stanju prebivalcev (obolevnosti, začasni zadržanosti od dela in umrljivosti). Rezultati so objavljeni že v 13 občinskih zbornikih. Že sedaj ugotovljeni podatki o kroničnih obolenjih, poškodbah, samomorih in še nekaterih socilanomedicinskih

problemih na Gorenjskem nerekujejo drugačne zdavstvene in družbene ukrepe. Z zdravstvenoprosvetno dejavnostjo je bilo od 1962. do 1987. leta sistematično zajetih v tečajih higienskega minimuma več kot 4500 delavcev, zaposlenih v živilski stroki. 300 srednjih in višjih zdravstvenih delavcev Gorenjske je opravilo enotedenske tečaje za higiensko-epidemiološki dejavnosti na terenu. S to dejavnostjo so zajete snažilke, varuhinje v VVZ, otroci in mladina. Spremljanje epidemiologije nenalezljivih krnočnih bolezni na Gorenjskem ni zadovoljivo — za to še niso ustvarjeni dobri pogoji. Zaenkrat je največja pozornost usmerjane v preprečevanje kajenja pri mladini.

Oddelek za epidemilogijo sestavljata enota za epidemilogijo nalezljivih bolezni z ambulanto za celjenje proti steklini in proti karantenskim boleznim ter mikrobiološki laboratorij. Delo enote obsega proučevanje in spremljanje gibanja nalezljivih bolezni, iskanje virov in poti širjenja infekcij s pomočjo mikrobiloške diagnostike in z epidemiloškim poizvedovanjem, protiepidemijsko dejavnost in zdravstveno prosvetljevanje.

V preteklih desetih letih je bilo prijavljeno 27.189 nalezljivih bolezni v občini Kranj, od tega največ v letu 1980 (4.657). V teh letih je umrla ena oseba zaradi tetanusa, dve zaradi enterokolitisa in štiri osebe zaradi meningitida. V vseh letih so bile med prijavljenimi nalezljivimi boleznimi najštevilnejše otroške nalezljive bolezni, predvsem norice, škrlatinka in rdečke. Obolevnost za ostalimi nalezljivimi otroškimi boleznimi je zaradi visokega odstotka precepljanja nizka. Na drugem mestu po pogostnosti so črevesne nalezljive bolezni. Najpogostejši ugotovljeni povzročitelji teh bolezni pri nas so salmonele in šigele. Med infekcijami centralnega živčnega sistema je za občino Kranj pomemben klopni meningoencifalitis, za katerim je zbolelo v teh letih 141 prebivalcev. Zbolevali so predvsem obiskovalci gozdov v okolici Preddvora, Šenčurja in Cerkelj. Med obolelimi ni bilo gozdnih delavcev. Uspešna zaščita pred to boleznijo je pravočasno preventivno cepljenje, vendar se občani običajno ne cepijo, ker bi morali sami plačati stroške cepiva, ki ni poceni. Razen z virusom klopnega meningoencefalitisa so klopi pri nas okuženi tudi s povzročiteljem bolezni Lyne. S specifičnimi laboratorijskimi testi so v letu 1987 to bolezen ugotovili pri sedmih prebivalcih občine Kranj.

Val stekline pri živalih je v letu 1979 zajel tudi Gorenjsko. Antirabično ambulanto je od leta 1979 do konca leta 1987 obiskalo 3050 oseb z vse Gorenjske, ki so jih ugriznile ali drugače poškodovale stekle ali na steklino sumljive domače ali divje živali. Od tega so postinfektivno cepili 672 poškodovancev in v istem času preventivno cepili 90 oseb, ki so zaradi narave svojega dela izpostavljeni okužbi. Od leta 1979 cepijo proti steklini samo z uvoženo vakcino, ki je za človeka nenevarna in dobro tvori zaščitna protitelesa proti virusu stekline.

S pojavom Aidsa v naši državi so skupaj z ostalo zdravstveno službo uvedli preventivne ukrepe, da se prepreči morebitno direktno ali indirektno širjenje okužb.

Ker je za uspešno zdravljenje bolnikov in učinkovite protiepidemske ukrepe potrebna natančna identifikacija povzročitelja bolezni, se je povečalo tudi število in vrsta analiz v mikrobiološkem laboratoriju Zavoda — v letu 1978 je bilo preiskanih 72.866 vzorcev, v letu 1987 pa že 123.050 vzorcev.

Poleg rednega dela je oddelek opravil mnoge raziskovalne naloge. To so opravili sami ali v sodelovanju z drugimi strokovnimi delavci Gorenjske ali Slovenije. Namen raziskav je zboljšati zdravstveno stanje in varstvo prebivalcev pred nalezljivimi boleznimi.

Delo na področju higiene prehrane in komunalne higiene v **Oddelku za higieno** Zavoda je bilo vselej zelo intenzivno. Zato ni naključje, da je metodologija higiensko-tehničnega nadzora nad živilskimi obrati, vpeljana v Kranju, postala vzorčna za vse Zavode za socialno medicino in higieno v Sloveniji. Strokovnjaki s tega oddelka so sestavljalci nekaterih predpisov ali napotkov za strokovni nadzor za vso Slovenijo. Zavod je tudi pooblaščen za opravljanje superanaliz na področju vse Jugoslavije. V higiensko-kemijskem laboratoriju je bila razvita kromatografija, s pomočjo katere je analizirana vsa industrija kozmetike v Jugoslaviji, saj do takrat ni bilo mogoče dokazati uprabo nedovoljenih sintetičnih barvil. Postopek je bil sprejet kot dopolnilo v tej vrsti analitike tudi v zamejstvu. Tudi z analizo svinca v lošču je laboratorij Zavoda pomembno vplival na spremenjene predpise za lošč lončarskih izdelkov. Izkušnje pri delu higiensko-bakteriološkega laboratorija za oceno brisov so bile uporabljene v republiškem navodilu o jemanju brisov na čistočo. Delo tega laboratorija je tudi ocena kontaminacije kozmetičnih preparatov. Povečana dejavnost teh laboratorijev je razvidna iz podatka, da je bilo pred dvajsetimi leti le 2.656 preiskanih vzorcev, medtem ko jih je v letu 1987 bilo že 4.742.

Novo poglavje v delovanju oddelka za higieno ZSMH se odpira s študijami obrementive talnice na Gorenjskem in seveda tudi s pojačanim nadzorom nad strupi v odplakah. Dejavnost Zavoda na področju **varstva okolja** postaja vse bolj potrebna — s strahotno brzino naraščajo fizikalne in kemijske nevarnosti v zraku, zemlji in vodi.

Sodoben koncept dezinfekcije, dezinsekcije in deratizacije (DDD) zahteva, da se na kar najmanj škodljiv način dosežejo dobri uspehi. Za iskanjem najboljših tehnoloških rešitev v DDD in z opozarjanjem na nevarnosti ta služba Zavoda že prispeva tudi k zmanjšanju strupov v okolju.

Po mnenju delavcev ZSMH Gorenjske je prenos higiene dela z zavoda v osnovno zdravstvo izguba v celovitosti dejavnosti zavoda in ruši koncept kompleksne preventivne zdravstvene inštitucije. Po strokovni plati je morda medicina dela napredovala na področju kurativne dejavnosti. Preventivno varstvo delavcev bi moralo marsikje biti boljše — verjetno bi bilo bolje, če bi ostala celotna higiena dela v dejavnosti Zavodov za socialno medicino in higieno v Sloveniji.

ŠTEVILO PREISKANIH VZORCEV V MIKROBIOLOŠKEM LABORATORIJU V ZSMH GORENJSKE

VZOREC	LETO	
	1978	1987
Kri	13.985	13.231
Blato	25.398	64.124
Urin	6.872	9.258
Brisi	6.390	7.891
Sputum	449	225
Eksudati	97	62
Gnoj	37	37
Izbruhane mase	—	—
Liqor	164	65
Žolč	19	8
Tkivo	14	3
Voda, pijače, druga živila	17.775	28.146
Skupaj	71.200	123.050

ŠTEVILO PREISKANIH VZORCEV ŽIVIL V LABORATORIJIH ZA HIGIENO PREHRANE V ZSMH GORENJSKE

PREISKAVE	LETO	
	1978	1987
Skupno število pregledanih živil	4739	4742
— od tega neprimernih	785	652
— % neprimernih	16,6 %	13,7 %
Način preiskav		
B) makteriološki	3430	3835
— % od vseh preiskav	72,4 %	80,9 %
K) kemijski	1309	907
— % od vseh preiskav	27,6 %	19,1 %
Število preiskav na 100 prebivalcev	27,7	25,0

Gorenjska lekarna Kranj

V 1987. letu mineva 200 let od ustanovitve prve stalne lekarne v Kranju in 1989. leta 40 let od prehoda kranjskih lekarn v (»državno«) družbeno last.

Kazalci razvoja lekarniške službe, poleg števila kadrov in tehnične opremljenosti, so število izdanih zdravil na recepte in v ročni prodaji, število magistralnih zdravil ter delo v galenskem in analitskem laboratoriju.

Lekarna v Kranju

Število izdanih zdravil na recepte:			INDEX
	1978	1987	78—87
Lekarna v Kranju	316.830	346.148	109
Lekarna v Stražišču	28.909	44.158	153
Lekarn. post. v Cerkljah	10.827	9.278	86

Število izdanih zdravil na recepte se je v preteklem desetletju povečalo v Kranju sorazmerno s številom prebivalcev, v lekarni Stražišče po pričetku dela še ene ambulante splošne medicine, medtem ko se je v Cerkljah celo zmanjšalo.

Več kot četrtina dela v Lekarni Kranj je priprava zdravil v večjih količinah v galenskem laboratoriju, ki je že postal »tovarna v malem« in v 1987. letu izdelal za 93 odstotkov več pripravkov (prečiščene vode, aromatične vode, praškov, emulzij, past, strupov, raztopin, čajnih mešanic, tinktur in mazil) kot pred desetimi leti. Vsa ta zdravila izdeluje lekarna po 117 različnih receptur in polni letno v 142.700 kosov embalaže (stekleničk, tub, lončkov in vrečk).

V skladu s predpisi o nadzoru zdravil dela v Lekarni Kranj tudi analitski laboratorij. Vodi ga farmacevt — specialist za preiskus zdravil z nalogo, da pregleda in analizira vse vhodne surovine in vse pripravke, izdelane v galenskem laboratoriju. V preteklem desetletju se je letno število teh analiz povečalo za več kot 100 odstotkov.

Lekarna Kranj se aktivno vključuje v prizadevanja za napredek lekarniške stroke. Spreminja se znanje o delovanju in učinku t.i. »starih dobrih zdravil«, opuščajo se nekatera teh zdravil, za katera je ugotovljeno, da je njihova škodljivost večja od koristi. Z naraščanjem števila različnih učinkov raste tudi število bolezni kot posledica jemanja zdravil. Stalno izobraževanje in raziskovanje lakarniških delavcev ob sodobni tehnologiji omogoča poznavanje, analizo, oceno in spremljanje koristnih in škodljivih strani zdravljenja z zdravili. Na tem področju Lekarna Kranj tesno sodeluje z Zavodom za farmacijo in preizkušanje zdravil ter s Farmacevtsko fakulteto v Ljubljani.

Prostorsko je danes lekarna v Kranju utesnjena, toda v pripravi so načrti za novo lekarno v prizidku Zdravstvenega doma Kranj.

Bolnišnica za ginekologijo in porodništvo v Kranju

Ustanova je leta 1985 praznovala 30-letnico obstoja in dela. Nastala na osnovi ugotovitev, da je varno porodništvo mogoče le v urejenih zdravstvenih ustanovah in da je potrebna decentralizacija ginekološko-porodniške službe v Sloveniji. Na pobudo skupščin občin Kranj, Škofja Loka in Tržič je ustanovljena na 46. seji Ljudskega odbora mestne občine Kranj 12. avgusta 1955 kot »Porodnišnica Kranj«, delati je pričela 7. novembra 1955, ko je ob 16.05 v njeni porodni sobi zajokal prvi novorojenček. 31. oktobra 1959 je na 27. seji občinskega ljudskega odbora preimonovana v Bolnišnico za ginekologijo in porodništvo v Kranju (BGP). Ustanova in njena dejavnost se je hitro zasidrala v zavest občanov. Po obsežnih razpravah (dozidava ali novogradnja) je bil sprejet drugi predlog; nova (sedanja) stavba BGP Kranj je bila izročena svojemu namenu 7. novembra 1964.

V času intenzivnega združevanja dela in sredstev v zdravstvu Gorenjske je BGP v Kranju skupaj s Splošno bolnišnico Jesenice in Psihiatrično bilnico v Begunjah združena 7. junija 1978. leta v Gorenjsko bolnišnico s sedežem na Jesenicah.

V tridesetih letih je v BGP v Kranju bilo oskrbovano več kot 130.000 žensk, rojenih je bilo 61.000 otrok, dano v 7000 trasfuzijah skoraj 1500 litrov krvi in njenih derivatov. V specialističnih ordinacijah in dispanzerjih je bilo opravljeno več kot 1.120.000 pregledov, preiskano 207.916 citoloških brisov, 19.156 histoloških preparatov in odkrito 1080 bolnic z rakastimi novotvorbami.

S stalnim strokovnim izpopolnjevanjem je osebje BGP v Kranju doseglo strokovno raven, ki omogoča delo po modernih in v svetu priznanih principih ter dodati stroki kaj novega in čisto svojega. Kolektv BGP v Kranju ima doktorja medicinskih znanosti z nazivom iniverzitetnega profesorja. Svoje strokovne izkušnje in rezultate so publicirali v več kot 200 člankih v domači in tuji literaturi ter jih predstavili na številnih domačih in tujih kongresih, simpozijih in strokovnih sestankih. Za raziskovalno delo je član kolektiva dobil nagrado Sklada Borisa Kidriča.

Oprema in aparature za kakovostno delo je bila obogatena iz sredstev medobčinskega investicijskega sklada in iz lastnih sredstev, ki so jih prislužili zdravniki BGP z delom v preventivnih ordinacijah obratnih ambulant večjih delovnih organizacij in ob razumevajočih namenskih plačilih.

Od vsega začetka so delavci BGP pričeli s poglobljenimi medicinskimi in mulitdisciplinarnimi raziskavami.

Od leta 1958 poteka rutinsko izvajanje citološke in od leta 1959 pa kolposkopske preiskave kot metode zgodnjega odkrivanja raka na ustju maternice. S tem jim je uspelo z razmeroma majhnimi operativnimi posegi (npr. konizacija) rešiti veliko število žensk.

S sprotnim uvajanjem novih metod v vsakdanjo porodniško prakso so težišče dela v porodništvu prenesli na preventivno področje (amnioskopija od leta 1967, elektronsko spremljanje poroda od leta 1969, biokemično določanje kondicije ploda med porodom — pH — metrija od leta 1970 in zunanji obrat ploda od leta 1974 dalje).

V BGP v Kranju je zaposleno 180 delavcev, od tega 96 zdravstvenih — 16 zdravnikov (2 specializanta), 1 dipl. farmacevt, 1 dipl. biolog, 17 zdravstvenih delavcev ima višjo, 57 pa srednjo strokovno izobrazbo. Bolnišnični del ima skupaj 155 postelj, operacijske sobe, bolnišnično lekarno in laboratorij. Specialistično-ambulantni del obsega specialistično ordinacijo, ordinacijo za amnioskopijo, ordinacijo za ultrazvočno diagnostiko, neonatološko ordinacijo, ordinacijo za preoperativno pripravo bolnic ter ordinacijo za ginekološko endokrinologijo. Večina bilnic je s področja občin Kranj, Škofja Loka in Tržič. Ginekologi iz BGP Kranj delajo v ginekoloških dispanzerjih zdravstvenih domov Kranj, Škofja Loka in Tržič. Tako so dosegli prosto izbiro zdravnika in kar najbolj neprekinjeno zdravljenje, saj bolnico lahko v bolnici zdravi ali celo operira isti zdravnik, ki jo zdravi v dispanzerju.

Kljub težki ekonomski situaciji v BGP sledijo novim dogajanjem v ginekologiji in porodništvu. Trudijo se, da bodo še uspešnejši do cilja: čim več zdavih žena in otrok.

Institut za pljučne bolezni in tuberkulozo na Golniku je 1986. leta praznoval 65 let dela. Zgodovina, organizacija, delo, uspehi in perspektive te doma in v tujini znane in cenjene zdravstvene ustanove so obširno predstavljene v Kranjskem zborniku 1985 (276—288).

Zdravstveno stanje občanov Kranj

Raven zdravstvenega varstva določene populacije v kakem časovnem obdobju ni mogoče oceniti brez kazalcev zdravstvenega stanja (kazalcev negativnega zdravja), t.j. **OBOLEVNOSTI, SPOSOBNOSTI ZA DELO, INVALIDNOSTI IN UMRLJIVOSTI.**

OBOLEVNOST je kvantitativna mera pogostosti obolevanja, poškodb in socialne patologije v kaki populaciji. Ocenjujemo jo na osnovi prvih pregledov in obiskov pri lečečem zdravniku, ločeno po starostnih skupinah prebivalstva in po bolezenskih skupinah.

Obolevnost je največja pri predšolskih otrocih, a najmanjša pri šolski mladini, standardna (povprečna) pa pri odraslem prebivalstvu.

Po skupinah bolezni in poškodb je obolevnost zaradi nalezljivih bolezni s staranjem prebivalstva manjša in zaradi bolezni dihal izrazito manjša (za približno 50 %). V času od zgodnjega otroštva prek šolske dobe do zrele življenjske dobe izrazito raste obolevnost zaradi bolezni srca in ožilja, bolezni gibal ter duševnih bolezni in motenj (tudi desetkrat in več). Zmerno raste s staranjem prebivalstva obolevnost zaradi novotvorb ter bolezni sečil in spolovil. Obolevnost zaradi bolezni prebavil je približno enaka v vseh starostnih skupinah. Obolevnost zaradi bolezni živčevja in čutil, prevsem zaradi bolezni in okvar vida in sluha, je najvišja pri predšolskih otrocih, nakar značilno upade v šolski in zreli življenjski dobi. Obolevnost zaradi bolezni kože in podkožja je značilno najvišja v šolski dobi — dobi dozorevanja in približno enaka pri otrocih in odraslih. V šolski dobi je značilno največji tudi travmatizem, t.j. število pregledov zaradi poškodb; ta je približno trikrat večji kot pri predšolskih otrocih in dvakrat večji kot pri odraslem prebivalstvu.

NESPOSOBNOST ZA DELO (BOLNIŠKI STALEŽ) je začasna odsotnost z dela zaradi bolezni, poškodb, nege in indirektni kazalec stopnje prilagojenosti delavca življenjskim, družbenim in delovnim razmeram. Raven bolniškega staleža (BS) je poleg resnosti in pogostosti bolezni pogojen z mnogimi vzroki (gospodarski razvoj, družbeni napredek, proizvodni odnosi, družbeno-ekonomski ukrepi in stanja, dejavniki območja, obremenitve in škodljivosti pri delu, raven socialne varnosti in t.d.), ki jih je izjemno težko ali skoraj nemogoče uspešno spremljati. Po odstotku je BS zaposlenih v kranjski občini (brez porodnic) že 25 let nekoliko nižji od gorenjskega in slovenskega poprečja (3,49 %, Gorenjska 3,63 %, Slovenija 4,24 %).

V 1978. letu je bilo v občini Kranj 32.971 aktivnih zavarovancev in 555.797 izgubljenih bolniških dni, t.j. 17 dni na zavarovanca, a v 1987. letu 38.431 zavarovancev in 546.214 izgubljenih dni ali 14 koledarskih dni na zavarovanca.

Po številu izgubljenih dni je (1978—1987. leta) na BS zaradi poškodb pri delu odpadlo 6,3 %, na bolezen in poškodbe zunaj dela 86 % in izolacijo, nego in spremstvo družinskega člana 7,7 %. Med boleznimi so kot vzrok BS že več let najpogosteje bolezni gibal (ca 13 %), bolezni dihal (ca 10 %), bolezni prebavil (ca 7 %), bolezni srca in ožilja (ca 5 %) in t.d. Pomembne bolezni v strukturi BS v Kranju so bolezni sečil in spolovil, duševne bolezni in motnej, novotvorbe ter bolezni živčevja in čutil. Skoraj 20 % vseh dni BS tvori normalen porod — toda to ni bolezen temveč družbenovarnostni ukrep za nemoteno reprodukcijo družine.

POŠKODBE PRI DELU in **POKLICNE BOLEZNI** s svojo pogostnostjo in resnostjo na industrijsko in gospodarsko razvitem območju Kranja zahtevajo po mojem mnenju posebno obravnavo v zborniku ali podobni publikaciji.

INVALIDNOST DELA nastane, če se delavcu zmanjša ali če ta izgubi delovno sposobnost za dotedanje delo zaradi trajnih sprememb zdravstvenega stanja, ki so posledica poškodbe pri delu, poklicne bolezni, poškodbe zunaj dela ali bolezni in ki jih ni mogoče odvrniti z zdravljenjem ali medicinsko rehabilitacijo. Sedanje evidentiranje in poročanje o številu in vzrokih invalidnosti dela na SPIZ onemogoča prikaz in analizo po kraju bivanja ali kraju dela za ocenjene invalide.

UMRLJIVOST (splošna) je negativni kazalec zdravja, ki prikazuje razmerje med številom umrlih in (povprečnim) številom prebivalcev v opazovanem letu in območju. Količnik umrljivosti pod 8,0 pomeni nizko umrljivost. V kranjski občini je bila 1978. leta umrljivost 7,00, a v 1987. letu 7,65. Povprečno mlada kranjska občina je še vedno znana po nizki umrljivosti (čeprav se povprečna starost občanov viša in umrljivost raste).

Struktura umrljivosti občanov Kranj po vzrokih — bolezenskih skupinah je že dolgo vrsto let konstantna. Glavni vzroki smrti Kranjčanov so (kot na Gorenjskem in v Sloveniji) bolezni srca in ožilja (ca 45 %), novotvorbe (ca 20 %), poškodba pri delu in zunaj dela (ca 12 %), bolezni dihal (ca 6 %) in bolezni prebavil (ca 5 %). Na vse ostale pomembnejše vzroke smrti (nalezljive bolezni, duševne bolezni, bolezni sečil) odpade le ca 10 % vseh vzrokov smrti. Zanimivo je, da nekatere bolezenske skupine, na pr. bolezni gibal, imajo visok, celo dominanten pomen pri obolevnosti, nesposobnosti za delo in invalidnosti prebivalstva, a so brez pomena kot vzrok smrti.

Umrljivost občanov Kranja se kot drugod razlikuje po spolu in po starostnih skupinah, kar bi zahtevalo širšo in poglobljeno analizo.

Sklepne misli

Prikaz premika ravni zdravstvenega varstva in zdravstvenega stanja občanov Kranja bi bil nepopoln brez prikaza želja,

STRUKTURA OBOLEVNOSTI PRI PREDŠOLSKIH OTROCIH, ŠOLSKI MLADINI IN ODRASLEM PREBIVALSTVU OBČINE KRANJ PO BOLEZENSKIH SKUPINAH (PRIMERJAVA 1978—1987)

Skupina bolezni, poškodb in stanj po mednarodni klasifikaciji	Struktura obolevnosti po skupinah					
	predšolski otroci (N = 8092)		šolska mladina (N = 12763)		odraslo prebivalstvo	
	1978	1987	1978	1987	1978	1987
	(N = 35739 pregl.)	(N = 34989)	(N = 17198 pregl.)	(N = 19984)	(N = 89253 pregl.)	(N = 83458)
I. Nalezljive bolezni	4,6 %	5,7 %	4,7 %	7,5 %	1,3 %	1,3 %
II. Novotvorbe	0,0 %	0,0 %	0,3 %	0,2 %	0,4 %	0,5 %
V. Duševne bolezni in motnje	0,1 %	0,1 %	0,8 %	0,4 %	4,24%	3,2 %
VI. Bolezni živčevja in čutil	13,3 %	14,5 %	5,8 %	6,5 %	6,2 %	6,8 %
VII. Bolezni srca in ožilja	0,0 %	0,0 %	0,1 %	0,3 %	10,1 %	8,4 %
VIII. bolezni dihal	55,5 %	54,7 %	48,4 %	39,1 %	28,7 %	27,2 %
IX. Bolezni prebavil	7,7 %	7,4 %	6,5 %	8,1 %	9,2 %	8,7 %
X. Bolezni sečil in spolovil	0,6 %	0,8 %	4,7 %	4,3 %	6,9 %	5,9 %
XII. Bolezni kože in podkožja	5,5 %	6,0 %	9,1 %	10,5 %	5,35%	5,7 %
XIII. Bolezni gibal	0,65 %	0,7 %	2,9 %	3,8 %	10,8 %	13,4 %
XVII. A + B poškodbe	6,7 %	3,9 %	15,5 %	15,8 %	10,95 %	13,2 %
Vse ostale bolezni in stanja	5,35 %	6,2 %	1,2 %	3,5 %	5,85 %	5,7 %

predlogov in možnosti za izboljšanje ali vsaj ohranitev sedanjega stanja. Elemente za to najdemo v srednjeročnih načrtih zdravstvenega varstva zdravstvenih delovnih organizacij Gorenjske za obdobje do 1990. in do 2000. leta. Težnjo po ustalitvi pregledov in storitev je potrebno izkoristiti, da bi lahko dvignili kakovost opravljenega dela in se bolj kot v preteklem obdobju približali dispanzerskem načinu dela in da bi več znanja in prizadevanj namenjali preventivnemu delu. Cilj delovanja mora biti zdrav človek v zdravem okolju — torej iz obdobja tehnološke obrvnave bolezni na ekološko spremljanje in varovanje zdravja.

Z računalniško obdelavo kazalcev zdravstvenega varstva in stanja bodo zdravstveni delavci razbremenjeni nekaterih administrativnih del.

V splošni medicini je predvideno nadaljnje usposabljanje in nudenje celotnega in kontinuiranega zdravstvenega varstva, še posebej v dislociranih enotah, dopolnitev opreme za sodobnejšo diagnostiko in zdravljenje, zmanjševanje števila varovancev na en tim in omogočanje — skupaj s patronažno službo — prehod na zdravljenje in nego na domu ter zmanjšanje in krajšanje hospitalizacije.

Pri varovanju zdravja in sposobnosti za delo delevcev je treba preusmeriti preventivno dejavnost od pregledov na druge sodobne primarne preventivne ukrepe (ergonomijo in humanizacijo dela).

Za varstvo otrok in mladine je potrebno doseči tradicionalno prednost, ponovno uvesti predporodno varstvo, izvajati varstvo na kompleksni osnovi s poudarkom na starših in družini in doseči dispanzersko obravnavo telesno in duševno prizadetih otrok.

Za delo DPBT, psihohigienskega dispanzerja, specialističnih ambulant, rentgena, fizioterapije in laboratorijev je potrebno sproti posodabljati opremo in izboljševati kakovost dela. S povezovanjem reševalnih postaj na Gorenjskem in v Sloveniji zmanjšati prevoze in zagotoviti, da bo v vsakem reševalnem avtomobilu strokovni spremljevalec. Stalno izboljševati opemljenost notranjosti reševalnih avtomobilov, urgentnih ambulant in dežurnih zdravnikov na terenu.

S preventivno in zdravstveno vzgojo je treba doseči, da bodo občani v največji meri sami skrbeli za zdrave zobe.

Na področju higiene in socialne medicine je potrebno razširiti in posodobiti dejavnosti pri varstvu okolja, epidemiologiji

nalezljivih in nenalezljivih bolezni, higieni pehrane s posebnim poudarkom na družbeni in dietetski prehrani in zdravstveni vzgoji. Nujno je nabaviti opremo in usvojiti postopke za avtomatsko obdelavo statističnih podatkov o delu zdravstvene službe ter zdravju in bolezni občanov.

Realizacija plana premika ravni zdravstvenega varstva in zdravstvenega stanja občanov Kranja je v naslednjem obdobju odvisna ne le od višje zdravstvene osveščenosti prebivalstva, temveč tudi od premika ravni splošnih družbenoekonomskih gibanj in odnosov v našem in širšem okolju.

VIRI IN LITERATURA

Arhiv oddelka za socialno medicino in organizacijo zdravstvenega varstva Zavoda za higieno in socilano medicino Gorenjske, Kranj 1978—1987.

Arhiv oddelka za statistiko Osnovnega zdravstva Gorenjske, Kranj 1978—1987.

Arhiv Gorenjske lekarne Kranj 1978—1987.

Breda Kosirnik: Lekarništvo na spodnjem Gorenjskem, Lekarništvo 4 (1976), 6—20.

Fernanda Burdych: O novih in obnovljenih lekarnah Gorenjske, Lekarništvo 12 (1984), 8—13.

Skupina avtorjev: Naših trideset let, Bolnišnica za ginekologijo in porodništvo v Kranju, 1985.

Mario Kocijančič: Ob 50-letnici Zdravstvenega doma Kranj, Zdravstveni vestnik 56 (1987), 77—78.

Ustno sporočilo Tomaža Ahlina in Draga Petriča, Medobčinska zdravstvena skupnost Kranj, 1988.

Šport v Kranju

Borut Farčnik

Uvod

Če je šport odsev družbenih razmer in gospodarske moči, potem perspektiva jugoslovanskega športa ni rožnata. Nekaj podobnega bi veljalo zapisati za občino Kranj. Vendar športni delavci in športniki upamo, da se bodo družbene razmere uredile in da se bo celotno gospodarstvo okrepilo.

Občina Kranj je bila in je športno obarvana. To dokazujejo rezultati v vrhunskem in tekmovalnem športu, organiziranost akcij in udeležba na področju športne rekreacije, razvejanost dejavnosti šolskih športnih društev in izredno žive aktivnosti predšolskih otrok. Celotna dejavnost se usklajuje v okviru Zveze telesnokulturnih organizacij, najpomembnejša strateška vprašanja sprejemajo organi in skupščina Telesnokulturne skupnosti. Velja do konca leta 1989. V Kranju so vedno športniki, ki dosegajo vrhunske rezultate. Nosilci odličij z največjih prvenstev v prvi vrsti reprezentirajo ime Jugoslavije v Evropi in svetu, predstavljajo pa tudi mesto in občino Kranj. Leto 1984 je bilo v športnem pogledu prelomno, v Kranju pa smo se odločili, da bomo drugače organizirali in financirali celotno športno dejavnost. Vrhunske panoge smo omejili na število šest, tekmovalne pa na 12. Tem panogam smo poskušali zagotoviti sponzorje, kar nam je skoraj v celoti uspelo. Športne organizacije so tako dobile dodatna finančna sredstva, delovne organizacije pa ceneno reklamo za svoje proizvode.

Vrhunski in tekmovalni šport

Kranj je vedno imel športnike, ki so tudi na največjih tekmovanjih lahko posegali po medaljah. Obdobje po letu 1980 sta še posebno zaznamovala plavalca brata Petrič. Največji uspeh sta dosegla na evropskem prvenstvu v Splitu. Še posebno se spominjamo velike zmage Boruta na 400 m kravl, ko je v neponovljivem boju premagal olimpijskega prvaka Saljnikova. Darjan pa je bil tretji. Po uspešno zaključeni športni karieri Boruta je z uspehi nadaljeval mlajši Darjan, ki je z evropskih, mediteranskih prvenstev in univerziad prinesel kopico medalj. S tem lahko upravičeno zapišemo, da sta brata Petrič kranjska športnika desetletja. Nič manjši ni bil uspeh smučarskega skakalca Matjaža Zupana na olimpijskih igrah v Calgaryju 1988, ko je v ekipni konkurenci skupaj z Ulago, Tepešem in Matjažem Debelakom osvojil srebrno medaljo. Leto poprej je bil Matjaž četrti na svetovnem prvenstvu. Velike uspehe dosegajo Kranjčani, ki niso člani športnih organizacij v občini, temveč nastopajo v drugih okoljih. Alenka Cuderman je z državno reprezentanco na olimpijskih igrah v Los Angelesu osvojila medaljo v rokometu. To je bila prva zlata olimpijska medalja za občino.

Boris Urbanc je osvojil dvakratni naslov svetovnega prvaka v keglanju, Ivo Šimenc naslov evropskega prvaka v jadralnem letenju, Branko Mirt drugo mesto in srebrno medaljo na ekipnem prvenstvu v padalstvu (disciplina skoki na cilj ekipno). Ko nizamo največje dosežke kranjskih športnikov, ne smemo mimo rezultatov v mladinski kategoriji.

Evropsko ali svetovno zlato so osvojili Simon Pavlin v lokostrelstvu Tomaž Lasič v vaterpolu, Grega Grilc v alpskem smučanju, Polona Frelih v namiznem tenisu.

Plavanje

Klub je izredno organizacijsko povezan in močan. V obdobju od leta 1980 do 1984 je dominiral v jugoslovanskem plavanju, potem pa so zaradi slabših pogojev dela začeli rezultati stagnirati. Drugi klubi so dobivali nove pokrite bazene, Kranjčani pa trenirajo v bazenu, ki je bil zgrajen leta 1963 in ne ustreza več modernim standardom. Stagnacijo lahko reši le novi pokriti olimpijski bazen. Klub ima izredno dobro organizirano eksperimentalno šolo, iz katere dobiva nove plavalce. V mlajših kategorijah klub še vedno dostojno prezentira mesto v Jugoslaviji. Status plavalcev je dokaj urejen tudi v šoli. Močno se čuti pomoč staršev. Plavalci zelo dobro organizirajo vsakoletni plavalni miting ob dnevu borca, ki je tako po organizacijski plati kot po dosežkih in udeležbi ena najvidnejših plavalnih prireditev pri nas.

Kolesarstvo

Po prihodu Franca Hvastija je v Kranju nastal preporod kolesarstva, saj so največji uspehi povezani z njegovim imenom in imenom Bojana Ropreta kot tekmovalca. Ropret je dosegel svoj največji uspeh s sedmim mestom na olimpijskih igrah v Los Angelesu, osvojil pa je tudi naslov sredozemskega prvaka. Kolesarji so stalno v jugoslovanskem vrhu. Imena Udovič, Lampič, Cuderman, Polanc, Pagon, Tajhmajster, Marn dostojno zastopajo Kranj v reprezentanci. Organizacijsko delo v klubu je dobro, tudi z mlajšimi kolesarji. Čuti se velika pomoč delovne organizacije Sava. V zadnjem času je bila zgrajena tudi

pista, na kateri se uspehi samo še stopnjujejo. »Po ulicah Kranja« je največja jugoslovanska klubska dirka. Privablja tisoče Kranjčanov na ulice, leta 1987 so na tej dirki nastopili tudi svetovni prvaki Italijani.

Smučanje

Pogoji v Kranju niso preveč ugodni, še posebno v zadnjem času, ko je premalo snega. Alpski smučarji zato odhajajo v Avstrijo na skupne priprave in treninge, le nekaj mesecev pozimi imajo možnost za dobro smučanje na urejenem poligonu na Krvavcu. Tudi tekači morajo večkrat čez mejo, sicer pa imajo urejene tekaške smučine na Jezerskem in Jamniku. Le skakalci so si zgradili skakalni center na Gorenji Savi, ki je primeren še posebno za mlajše. Največ treningov opravijo na skakalnicah in velikanki v Planici.

Alpski smučarji imajo poligon, ki je pozimi uspešna vadnica za najboljše smučarje. Imajo širok izbor tekmovalcev in vedno vsaj nekoga v članski državni reprezentanci. V začetku osemdesetih let je bila to Blažičeva. Uspehe je nadaljevala Mojca Dežman z največjim dosežkom (devetim mestom) na olimpijskih igrah v slalomu. Od mlajših dosega najboljše uvrstitve Grega Grilc, ki je postal mladinski veleslalomski svetovni prvak. Alpsko smučanje je izredno drag šport, zato ga morajo sofinancirati starši.

Skakalci so vseskozi najboljši klub v državi, kar je plod izredno dobrega organizacijskega dela in velikega potenciala skakalcev v občini. Tudi pri skakalcih se čuti pomoč staršev, predvsem pri urejanju skakalnic in izvedbi tekmovanj. Trenerji so priznani strokovnjaki in mnogi od njih delajo tudi v državnih reprezentancah. Večji uspehi so se po rezultatih Bogdana Norčiča kar vrstili. Tako je Janez Štirn osvojil prvo klasično medaljo za jugoslovansko smučanje z osvojitvijo drugega mesta na svetovnem mladinskem prvenstvu. Tomaž Dolar je bil odličen na olimpijskih igrah v Sarajevu. V zadnjem času pa dominira Matjaž Zupan, ki je bil četrti na svetovnem prvenstvu, osvojil pa je tudi srebrno medaljo na olimpijskih igrah v Calgaryju. Kropar je v mladinski kategoriji osvojil alpski pokal in drugo mesto na mladinskem svetovnem prvenstvu z ekipo.

Tekači že vrsto let dominirajo v Jugoslaviji, v mednarodnem merilu pa ne najdejo pravega stika. Drobna upanja, ki so bila povezana z rezultati Iva Čarmana, se niso izpolnila. V zadnjem času v obeh klubih (TSK Triglav in SK Kokrica) obetajo nove mlade moči boljše čase in rezultate.

Smučarski delavci so bili vedno odlični organizatorji tekmovanj. Pomagali so na olimpijskih igrah v Sarajevu in na tekmah za svetovni pokal v Planici. Alpinci organizirajo tekme FIS na Krvavcu, tekači Beštrov memorial. Skakalci že vrsto let organizirajo tekmo za pokal Kranj in Thalerjev memorial na skakalnem centru Gorenja Sava.

Alpinizem

Upravičeno ga štejemo med vrhunske športne panoge. Nejc Zaplotnik in Andrej Štremfelj sta bila prva Jugoslovana, ki sta stopila na najvišjo goro sveta Mount Everest, Marija Štremfelj prva Jugoslovanka nad osemtisoč metrov. Tomo Česen dosega izredne dosežke v samostojnem plezanju. Splezal je zadnje tri probleme Alp in več pomembnih solo vzponov. Še posebno pomemben pa je zadnji vzpon na Jannu. Uspešen je bil tudi na odpravah. Tomaž Jamnik je znan in uspešen vodja odprav, Srečo Rehberger pa izreden v prostem plezanju. Alpinisti posvečajo veliko skrb alpinistični šoli in naraščanju, iz katerega dobivajo vedno nove pripadnike te športne panoge.

Atletika

Po stagnaciji v osemdesetih letih (odhod najboljših atletov v druga okolja) je po zgraditvi tartana v letu 1986 zopet prišlo do nove energije v klubu. Tudi nov profesionalni trener in uprava, v kateri so začeli delovati atleti, ki so prej nastopali v drugih klubih, se je lotila velikega in zahtevnega dela. Rezultati so se precej izboljšali. Organizirali so velika tekmovanja in se pokazali kot uspešni organizatorji. Simon Rudež je večkratni državni prvak v teku na 100 m, Goran Kabič pa deseterobojec, ki lahko na evropskem prvenstvu v Splitu in na naslednjih olimpijskih igrah doseže še marsikaj. Za boljše uspehe v klubu bi bilo potrebno zgraditi dvorano, ki bi bila primerna za vadbo v zimskem času.

Športne igre

Vedno smo dosegali dobre rezultate tudi v športnih igrah. Še posebej vaterpolisti, ki so se že štirikrat uvrstili v I. zvezno vaterpolo ligo, vendar vedno iz nje tudi izpadli.

Vaterpolo je ne samo prvi ekipni šport v Kranju, temveč je najboljši tudi v Sloveniji. Mlajši so stalno v državnih reprezentancah in z njo osvajajo medalje na evropskih in svetovnih prvenstvih.

Prav mlajši predstavljajo velik potencial in upanje na boljšo prihodnost. Vaterpolisti si bodo prizadevali ponovno izboriti mesto v I. zvezni ligi in tam tudi ostati. Velike težave so z vadbo v zimskem času, saj je zimski bazen v Majdičevem logu neustrezen za igranje. Organizacijsko in po zastopanosti posameznikov v najvišjih jugoslovanskih forumih je vaterpolo najmočnejši ekipni šport.

Hokej na ledu si je že večkrat priboril status prvoligaša, vendar ga do danes še ni izkoristil. Mogoče zaradi velike kvalitetne razlike med prvo in drugoligaši, mogoče tudi zaradi tega, ker ni imel ustreznega kadra in bi samo z nakupom več drugih

igralcev lahko uspešno zastopali Kranj v najvišjem ligaškem tekmovanju. Z izgradnjo drsališča v Savskem Logu so v Kranju nastali boljši pogoji za delo. V zadnjem času zahaja v hokejske vrste vedno več mladih in perspektivnih igralcev.

Košarka je v ženskem delu uspešnejša kot v moškem, če ocenjujemo rezultat članskih ekip. Moški pa so zelo uspešni predvsem v mlajših kategorijah. Pionirji, kadeti in mladinci dosegajo najvidnejše uvrstitve v republiškem merilu. Vedno pa so tako članice kot člani v slovenskem vrhu.

Rokomet je v porastu. Ženska ekipa nastopa trenutno v II. zvezni ligi, moška v I. republiški ligi. Za rokomet vlada vedno večje zanimanje, kar kaže tudi obisk gledalcev na tekmah.

Odbojka je na robu najboljših republiških ligašev. Članice so imele v obdobju 1985—1988 izredno perspektivno ekipo, ki pa je zaradi odhoda posameznih igralk in trenerjev začela dosegati slabše rezultate.

Nogometaši so dosegali velike rezultate do leta 1987. Tedaj so se pojavili problemi v organizaciji in delu kluba ter slabši povezanosti in vpetosti kluba na Gorenjskem. Nogometaši imajo izredne pogoje za delo, zato bi upravičeno pričakovali od njih dobre rezultate.

Med drugimi športnimi igrami je v zadnjem času veliko zanimanja tudi za baseball, ki se je prebil v I. zvezno ligo.

Namizni tenis

Članice so nastopale v I. ligi. Uspehi so bili povezani predvsem z imenom Polone Frelih, ki je že osvojila kopico medalj v mladinski namiznoteniški Evropi. Odhod najboljših igralk je povzročil odhod ženske ekipe v 2. ligo. Pogoji za delo v preteklem obdobju niso bili najboljši. S pridobitvijo novih vadbenih prostorov na Gimnaziji v letu 1988 je delo predvsem mlajših postalo kvalitetnejše. Ker se bodo najboljše tekmovalke vrnile v domače okolje, upamo na preporod namiznega tenisa v Kranju.

Tenis

Za tenis vlada izredno zanimanje. Veliko je teniških igrišč v centralnem Športnem parku, vedno več pa jih gradijo tudi po krajevnih skupnostih. Kranjski tenisači so dosegali uspehe predvsem v mlajših kategorijah, za dobre rezultate v članskih kategorijah je bilo vedno premalo zanimanja, mogoče tudi premalo strokovnega dela. V letu 1988 je Barbara Mulej zasedla drugo mesto na evropskem prvenstvu za pionirke, kar je dosedaj največji teniški uspeh. Perspektiva mlajših je izredna in upamo, da bodo rezultati v prihodnosti lahko to potrdili.

Judo

Judo je bil na pragu I. zvezne lige kljub izredno slabim pogojem za delo in tekmovanje. V klubu posvečajo veliko pozornost delu z mladimi, stalno šolo juda imajo v prostorih kranjske gimnazije.

Kegljanje

Zelo uspešni so bili v osemdesetih letih, ko so večkrat v posamezni kategoriji ali v dvojicah dosegali naslove državnih prvakov in tekmovali s svojimi članskimi ekipami v I. zvezni ligi. Nato se pojavi padec, po letu 1987 ponovno vzpon. Veliko kegljačev je odšlo — Juvančnič, Marinšek, Urbanc. Med mlajšimi je potrebno omeniti Borisa Benedika, ki je osvojil naslov svetovnega prvaka v dvojicah in ekipno, posamezno je bil drugi. Kegljači imajo lastno kegljišče, ki zadošča za njihovo delo, za večji razmah pa bi bilo potrebno zgraditi večje in sodobnejše.

Balinanje

Z izgradnjo balinišč po krajevnih skupnostih se je balinanje razvilo izredno množično in kvalitetno. Primskovo nastopa v II. zvezni ligi, Fende je osvojil naslov državnega prvaka. Za večje uspehe manjka povsem pokrito balinišče za vadbo v jesenskem in zimskem obdobju.

Druge športne panoge

Dobro organizirano delo in rezultati se pojavljajo tudi v drugih panogah, ki nimajo statusa tekmovalnega športa v občini. Posebej so odmevni rezultati lokostrelcev Pavlina, Podržajev, Tomazina in pa strelcev, pri katerih dosegajo najboljše rezultate oče in sin Franc Peternel ter ženska strelska ekipa.

Strelci imajo strelišče, ki so ga ob pomoči delovnih organizacij zgradili sami.

Za popestritev športne dejavnosti Kranjčani vedno organizirajo prireditve, na katerih je veliko domačih tekmovalcev in tudi tekmovalcev iz tujine. Prireditve si ogleda na tisoče Kranjčanov. Med najpomembnejšimi sta vsekakor vsakoletna dirka »Po ulicah Kranja« v kolesarstvu in pa plavalni miting »Dan borca«. Poleg tega imamo v standardnem programu še FIS tekmo v alpskem smučanju, pokal Kranja v skokih, Beštrov memorial v smučarskem teku, pokal Kranja v judu, Ligo prijateljstva v vaterpolu, košarkarski turnir, Majnikov veleslalom. Veliko je tudi državnih prvenstev za posameznike in ekipe.

Športna rekreacija

V sklopu športne rekreacije deluje osemnajst športnih organizacij s posebnim družbenim pomenom in 59 organizacij s telesnovzgojno oz. tekmovalno dejavnostjo. Odbor za Množični šport in športno rekreacijo (MŠŠR) pri Zvezi telesnokulturnih organizacij (ZTKO) se sproti dogovarjata o posameznih aktivnostih. Med 77 športnimi organizacijami imamo 4 zveze, in sicer Občinsko zvezo tabornikov, ki združuje 6 odredov, Občinsko strelsko zvezo, ki združuje 10 družin, Medobčinsko zvezo slepih, ki združuje del invalidskega športa s področja celotne Gorenjske, in Počitniško zvezo Kranj, ki združuje počitniško dejavnost (tudi v mednarodnem merilu). Poleg tega imamo društvo invalidov Borec, ki združuje skupaj z medobčinsko organizacijo slepih in slabovidnih, invalidski šport, Delavsko športno društvo, ki združuje športno dejavnost le v svoji DO in Domsko športno društvo (ŠD), ki svojo dejavnost združuje v dijaškem domu. Ostalih 64 športnih organizacij je porazdeljenih po naslednjih kriterijih: 23 je športnih društev, ki združujejo več športnih panog, 10 je telesnovzgojnih društev Partizan, ki združuje več športnih panog, in 26 klubov oz. društev, ki gojijo le eno zvrst športne panoge. Opisovati celo paleto športne aktivnosti na področju športne rekreacije bi bilo izjemno težko, zato se osredotočimo na druge oblike dejavnosti, ki jih izvaja predvsem ZTKO v povezavi s svojimi društvi. Najbolj znane so naslednje akcije:

Trim občinske lige v malem nogometu, vaterpolu, balinanju, namiznem tenisu, kegljanju, košarki in odbojki.

Statistični podatki:

leto	1984	1985	1986	1987	1988
št. udeležencev	3260	2877	2802	3354	2358

Akcija **Vsi kranjčani hodijo v gore** je organizirana v okviru Planinskega društva, ki vabi na pohode na bližnje in daljne ture.

Športno društvo Kokrica organizira pohod na Polano, ki se ga udeležuje več tisoč udeležencev:

Statistični podatki:

leto	1984	1985	1986	1987	1988
št. udeležencev	3723	3763	2574	3004	1240

Planinsko društvo s sekcijo za planinsko hojo in vodništvo usposablja gorske vodnike, ki se vključujejo v neposredno delo.

Srečanje krajevnih skupnosti v kegljanju je bilo do leta 1988 izvedeno že 15-krat. Nastopajo tako moške kot ženske ekipa, vendar je ženskih ekip nekoliko manj. Skupaj je tekmovalo po letih:

leto	1984	1985	1986	1987	1988
št. udeležencev	532	482	644	568	493

Tečaji za začetnike so organizirani predvsem v plavanju in smučanju.

Sindikalne občinske igre organizirajo na pobudo Občinskega sindikalnega sveta, pri organizaciji pa pomagajo športniki. Organizirana so srečanja v keglanju, malem nogometu, šahu, odbojki, vaterpolu, plavanju, balinanju, atletiki, kolesarjenju, namiznem tenisu, streljanju in košarki.

Med množičnimi smučarskimi teki sta zelo znana Dupljanski in Cerkljanski maraton, ki pa v zadnjih letih odpadata zaradi neprimernih snežnih razmer.

Udeležba:

leto	1984	1985	1986	1987	1988
št. udeležencev	2948	2369	3256	3500	0

Kolesarske akcije organizirajo Kolesarski klub Sava, Športno društvo Kokrica (kolesarski maraton v Dražgoše) in ŠD Jakob Štucin, ki se vključuje tudi v organizacijo akcije »Kaveljc-korenina«.

Podatki:

leto	1984	1985	1986	1987	1988
št. udeležencev	1450	650	810	480	550

V kranju vsako leto poskrbijo za urejanje tekaških prog. Narejen je načrt za teptanje prog v krajevnih skupnostih.

Pohodi in teki

Za občane Kranja vedno organizirajo prevoze z avtobusi na najbolj znane pohode in teke v okviru republiških akcij. Poleg tega Partizan Kranj vsako leto izvede Cooperjev test, reprezentanca Kranja pa se udeležuje vsakoletnega krosa Dela, ki je največja tovrstna prireditev v Sloveniji.

Šport mladih

Šport mladih je ena temeljnih usmeritev v naših srednjeročnih in dolgoročnih načrtih. Iz podatkov je razvidno, da si prizadevamo vključiti v to zvrst dejavnosti vso mladino v naši občini od predšolskih otrok pa do dijakov srednjih šol.

Na področju predšolske vzgoje je začrtana enaka telesna vzgoja za otroke, ki so vključeni v VVZ in VVO. V zadnjih letih pa smo uspeli nekatere posamezne programe približati tudi otrokom, ki ne obiskujejo vrtcev.

Že vrsto let potekajo naslednje akcije:

	leto — število udeležencev				
	1984	1985	1986	1987	1988
športna značka I. stopnje	777	660	611	829	1290
ciciban planinec	815	961	731	878	892
pohod na Jošta	—	953	950	—	1120
cicibaniada	—	—	—	400	400
predavanje o lepotah domovine	3000	3200	1800	2100	1600
mala šola plavanja	469	479	725	663	1116
mala šola drsanja	205	183	78	121	120
mala šola smučanja	449	341	720	209	—

Smiselno nadgradnjo načrtne telesne vzgoje in interesne izbirne športne dejavnosti dosegamo z izpopolnjevalnimi seminarji in tečaji za vzgojiteljice. Organizirani so bili tečaji smučanja, plavanja, v igrah z žogo ter šola za planinsko vzgojo predšolskih otrok. V osnovnošolskih in srednješolskih dejavnostih je namenjena skrb šolskim športnim društvom kot eni izmed oblik interesne dejavnosti. Pri tem pa ne smemo pozabiti, da je cilj in smoter vloženega dela v tem, da v svoji dobi vsak posameznik osvoji ustrezno znanje ter utrdi navade za trajno aktivno športno udejstvovanje v zreli dobi življenja. Najbolj talentirane pa usmerjamo v tekmovalni oz. vrhunski šport.

V ZTKO se združuje skupaj 18 ŠŠD, in sicer:

	leto — število udeležencev				
	1984	1985	1986	1987	1988
ŠŠD osnovnih šol	10	10	10	10	11
ŠŠD srednjih šol	5	5	6	7	7

Aktivnost poteka v 127 krožkih in 27 športnih panogah od ritmičnega plesa, iger z žogami do planinarjenja in taborništva.

Organizirana so občinska tekmovanja v 18 športnih panogah, najboljši posamezniki in ekipe pa nadaljujejo tekmovanje na regijskih in republiških srečanjih. Uspehi, ki so jih posamezniki in ekipe dosegli na republiški ravni, povedo, da je bilo vloženo delo obrestovano. Košarkarji in nogometaši so osvajali republiške naslove, šahisti so vedno med najboljšimi, rokometaši nastopajo v finalnih skupinah itn.

Vsa ŠŠD se aktivno vključujejo v ocenjevanje za najboljše samoupravno šolsko športno društvo v SRS. V tem so med najboljšimi, kar se je pokazalo z osvojenimi zlatimi, srebrnimi in bronastimi priznanji. V sklop dejavnosti je vključena tudi športna značka II. in III. stopnje.

Dejavnost se povezuje prek Društva pedagogov telesne vzgoje, ki je eno najaktivnejših v naši republiki.

Vsako leto za tretje in četrte razrede v osemletkah in prve, ter druge razrede v srednjih šolah organiziramo šolo v naravi, ki jo izvedejo vse osnovne šole v naši občini.

Kategorizirani

Po številu kategoriziranih športnikov je Kranj v zadnjem času celo pred Mariborom, čeprav je število prebivalcev in športnikov manjše, kot v tej štajerski metropoli. Tako je po številu prebivalcev Kranj najbolj športno mesto.

ŠTEVILO KATEGORIZIRANIH ŠPORTNIKOV

	leto							
	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988
zaslužni športnik	1	2	2	2	1	1	2	3
mednarodni razred	9	6	5	6	7	7	5	6
zvezni razred	24	25	52	27	24	31	30	26
perspektivni razred I.	40	14	24	42	48	51	47	32
II.		33			0			
Skupaj	74	80	83	77	80	90	84	67

Pregled panog

V Kranju je 43 športnih panog, ki so razdeljene v vrhunske in tekmovalne, ter panoge, ki se gojijo rekreativno.

PANOGE V OKVIRU ZTKO KRANJ — STANJE 1. 1. 1989

	Klubi	Sekcije	Skupaj
1. Aerobika		3	3
2. Alpinizem	2		2
3. Atletika	1	3	4
4. Avto moto šport	1	—	1
5. Baseball	1		1
6. Balinanje	13	4	17
7. Drsanje		1	1
8. Gimnastika	1		1
9. Go	1		1
10. Hot dog	1		1
11. Hokej	1	2	3
12. Invalidski šport	1		1
13. Jadranje	1		1

14. Jamarstvo	1		1
15. Judo	1		1
16. Karate	2		2
17. Kajakaštvo		1	1
18. Kolesarstvo	3	4	7
19. Keglanje	3	14	17
20. Košarka	11		11
21. Konjeništvo	1	1	
22. Letalsko modelarstvo	1		1
23. Lokostrelstvo	2		2
24. Namizni tenis	2	21	23
25. Nogomet	15	8	23
26. Odbojka	3	8	11
27. Planinstvo	2	2	4
28. Počitniška dejavnost	1		1
29. Podvodna dejavnost	2		2
30. Plavanje	1	2	3
31. Rejci golobov pismonoš	1		1
32. Rokomet	11	1	12
33. Ribištvo	2	1	3
34. Ritmična gimnastika	1		1
35. Smučanje alp. skoki teki	1	6	7
36. Strelstvo	1	14	15
37. Sankanje		1	1
38. STV	1	3	4
39. Smučarski teki	2	11	13
40. Šah	4	10	14
41. Taborništvo	1	8	9
42. Tenis	1	9	10
43. Vaterpolo	3		3

Objekti

Objekti in površine za telesno kulturo so eden temeljnih pogojev za aktivnost in razvoj telesnokulturne dejavnosti. Zato temu področju ZTKO že dolga leta posveča veliko pozornost, žal, pa se srečujemo z velikimi problemi, ki so večinoma zunaj možnosti telesne kulture. Tu gre predvsem za velika finančna sredstva, prostorske in urbanistične rešitve ter zemljiškoknjižne zadeve in problematiko vzdrževanja objektov.

Objekte, ki se izključno uporabljajo za telesno vzgojo, šport in športno rekreacijo, upravljajo:

— telesnovzgojne organizacije,
— vzgojno-izobraževalne ustanove — šole in
— ostali, t.j. DO ali TOZD, KS in zasebniki.

Opis objektov ne zajema nekaterih, ki bi jih lahko šteli kot telesnokulturni objekt, to pa so lovske in planinske koče DO ali TOZD (zaprtega tipa), urejene vodne površine, kot so jezero Črnava, Planšarsko jezero, Čukova jama ipd.

Objekte delimo na telesnokulturne centre, vadišča in pomožne prostore. TK center je ozemeljsko strnjena celota športnih objektov, vadišč, pomožnih prostorov in drugih površin. Vadišče je pokrita ali odprta površina v TK centru, namenjena eni ali več vrstam aktivnosti, oz. površina, ki je neposredno namenjena vadbi ali tekmovanju.

V občini Kranj je v letu 1989 92 centrov ali 19 % več kot leta 1983. V upravljanju TKO je 55 centrov, šol 23, drugi upravljajo s 14 centri ali v strukturi TKO 59 %, šole 25 % in drugi 16 %. V primerjavi z letom 1983 se je število centrov povečalo za 19 %, število prebivalcev za 9 %. V kranjski občini je 45 KS, centrov pa 92; bilo bi logično, da ima vsaka KS vsaj en športni objekt (center). Vendar ni tako, saj je kar 8 KS brez centra oz vadišča. Res pa je, da so to, razen Brnikov in Vogelj, zelo majhne KS, ki štejejo precej manj kot 1000 prebivalcev.

V Kranju je bilo v letu 1983 188 vadišč, v letu 1989 se je število povečalo na 227, kar je 20 % več. Od tega je bilo pokritih objetkov 44, nepokritih 145 in posebnih 38. Od skupnega števila vadišč je bilo v upravljanju TKO 80 %, šol 18 %, in drugih 2 % (tu niso všteta poseba vadišča). Površina pokritih objektov je v letu 1983 znašala 11.179 m², v letu 1989 pa 12.198 m², kar je 9 % več, torej ravno toliko, kot se je povečalo število prebivalcev. V strukturi upravljalcev so daleč spredaj šole z 52 % vseh površin, TKO upravljajo z 29 %, drugi z 19 %. To pa pomeni, da sfera telesne kulture na tem področju močno zaostaja. Glede na število prebivalcev je tako v letu 1983 kot 1989 0,17 m² pokrite površine objektov na prebivalca v občini (kar je pod slovenskim povprečjem).

Površine nepokritih objektov so znašale v letu 1983 skupaj 159.150 m², v letu 1989 pša 190.840 m², kar je 20 % več. Telesnokulturne organizacije upravljajo s 83 % vseh površin, šole s 15 %, drugi 2 %. Razmerje je enako leta 1983 kot tudi 1989. Glede na površine na število prebivalcev v občini se je površina povečala od 2,40 na 2,64 m² na prebivalca, kar je malenkost nad povprečjem v Sloveniji.

V občini Kranj imamo nekaj posebnih objektov: žičnice, planinske postojanke, smučarske skakalnice itd. Od 29 takih objektov v letu 1983 se je število v letu 1989 povečalo na 38. Zmogljivost žičnic pa se je povečalo za 1200 oseb na uro, tako da znašajo kapacitete v letu 1989 13.412 oseb na uro.

Zanimiva je primerjava s približno enako razvitima občinama in tudi s približno enakim številom prebivalstva — Celje (63.843), Ljubljana Moste (61.009) in Kranjem (66.096) in slovenskim povprečjem (podatki so le za leto 1983). Tako znaša površina športnih objektov na prebivalca v Celju 3,93 m², v Ljubljani Moste 3,07 m², v Kranju 2,56, slovensko povprečje pa je 2,42 m². Pokrite površine na prebivalca je v Celju 0,49 m², v Ljubljani Moste 0,24 m², v Kranju 0,17 m², slovensko povprečje pa je 0,19 m² na prebivalca. Nepokrite površine na prebivalca v Celju znašajo 3,43 m², v Ljubljani Moste 2,83 m², v Kranju 2,40, slovensko povprečje pa je 2,23 m². Iz tega je razvidno, da v Kranju močno zaostajamo pri površinah pokritih objektov, da smo pa nekaj nad slovenskim povprečjem le pri nepokritih objektih.

Čeprav so podatki za leto 1983, se situacija do leta 1989 ni prav nič spremenila.

V okviru TK centrov je skupno 6.373 m² pomožnih prostorov ali 0,88 m² na prebivalca. V strukturi upravljalcev so 3.800 m² ali 59 % vseh površin na prvem mestu TKO, z 1973 m² ali 13 % sledijo šole in drugi s 600 m² ali slabimi 10 %. Glede na to da TKO upravljajo z 80 % površin, je razvidno, da je standard na objektih slab oz. nižji kot na objektih v upravljanju šol. Na objektih, ki so v upravljanju TKO, razen redkih izjem, ni klubskih prostorov, kjer bi se članstvo sestajalo, ni pisarn, da ne govorimo o premajhnih kapacitetah WC in kopalnic.

Vzdrževanje športnih objektov, zlasti tistih, ki so v upravljanju organizacij s področja telesne kulture, še vedno ni takšno, kot bi moralo biti oz. kot si želimo, čeprav moramo priznati da se stanje v zadnjih letih popravlja. Okrepila se je zavest o potrebi za urejenimi prostori, po drugi strani pa so bila vložena znatna sredstva iz naslova prispevne stopnje, tako za tekoče kot tudi investicijsko vzdrževanje. Sami upravljalci so z lastnim delom in materialno pomočjo svojega okolja veliko prispevali k boljši in lepši urejenosti.

Število zaposlenih na področju vzdrževanja porabnikov ostaja ne glede na večje površine in večje število porabnikov že desetletje enako oz. se je od leta 1975 celo znižalo za 2 delavca. V DS ZTKO je zaposleno 12 delavcev, ki skrbijo za vzdrževanje centralnih objektov v Kranju.

Razen za centralne in večje športne objekte v KS, niso rešene zemljiškoknjižne zadeve, prav tako pa nekateri niso v skladu z veljavno urbanistično dokumentacijo. Poleg zagotavljanja sredstev za tekoče in investicijsko vzdrževanje bomo morali posvetiti več pozornosti reševanju zemljiške problematike in bolj sodelovati pri urbanističnem načrtovanju.

TK CENTRI V OBČINI KRANJ — **V UPRAVLJANJU TKO**

1. Športni park Stanko Mlakar Kranj	ZTKO
2. Zimsko kopališče Kranj	ZTKO
3. Športna dvorana na Planini Kranj	ZTKO
4. Dom Partizana Stražišče Kranj	ŠD Sava
5. Štadion Sava Kranj	ŠD Sava
6. Športno kegljišče Triglav Kranj	KK Triglav
7. Smučarsko skakalni center Gorenja Sava Kranj	SSK ID Triglav
8. Smučarska skakalnica Torklja Kranj	SSK ID Triglav
9. Balinišče pri Domu borca Kranj	ŠD Borec
10. Balinišče Huje Kranj	ŠD Kokrica
11. Rokometno igrišče Duplje	TVD Partizan
12. Smučarske skakalnice Duplje	TVD Partizan
13. Nogometno igrišče Podbrezje	TVD Partizan
14. Smučarska skakalnica Podbrezje	TVD Partizan
15. Rokometno igrišče (Naklo)	TVD Partizan
16. Nogometno igrišče Naklo	TVD Partizan
17. Športni park Tivoli Golnik	ŠD Storžič
18. Športni park Bratov Smuk Kranj	ŠD B Smuk
19. Športni park Žabnica	ŠD Žabnica
20. Športni park Britof	ŠD Britof
21. Športno kegljišče Podreča	KK S. Jenko
22. Nogometno igrišče Trboje	TVD Partizan
23. Športni park Šenčur	ŠD Šenčur
24. Nogometno igrišče Olševek	ŠD Grintavec
25. Športni park Visoko	TVD Partizan
26. Nogometno igrišče Preddvor	TVD Partizan
27. Športni park Kokrški log Primskovo Kranj	ŠD Primskovo
28. Strelski dom Huje Kranj	OSZ
29. Nogometno igrišče Kokrica	ŠD F. Mrak
30. Športna igrišča Planina Kranj	ŠD Kokra
31. Športni park Zarica Kranj	ŠD Zarica
32. Balinišče Orehek Kranj	ŠD Zarica
33. Balinišče Čirče Kranj	BK Čirče
34. Športni park Hrastje Prebačevo Hrastje	ŠD J. Štucin
35. Nogometno igrišče Bitnje	NK Bitnje
36. Športni park Besnica	TVD Partizan
37. Smučarska skakalnica Besnica	TVD Partizan
38. Smučarska skakalnica Cerklje	ŠD Krvavec
39. Športni park Adergas	ŠD Proleter
40. Smučarska skakalnica Adergas	ŠD Proleter
41. Nogometno igrišče Adergas	ŠD Proleter
42. Športni park Jezersko	ŠD Jezersko
43. Nogometno igrišče Tenetiše	ŠD Podgorje
44. Nogometno igrišče Mavčiče	ŠD Mavčiče
45. Trim steza Stražišče Kranj	ŠD Sava
46. Strelišče Preddvor	OSZ
47. Športni park Struževo	ŠD Struževo
48. Balinišče Predoslje	TVD Partizan
49. Planinski dom Gospinc Krvavec	PD Kranj
50. Dom Kokrškega odreda Kališče	PD Kranj
51. Kranjski dom Ledine	PD Kranj
52. Zavetišče GRS Krvavec	PD Kranj
53. Bivak pod Kočno Kočna	PD Kranj
54. Češka koča Kočna	PD Jezersko
55. Dom na Joštu	ASK Triglav

TK CENTRI V OBČINI KRANJ — ŠOLE (IZOBRAŽEVANJE)

1. ŠP OŠ France Prešeren	Kranj	šola
2. ŠP OŠ Simon Jenko	Kranj	šola
3. ŠP OŠ Lucijan Seljak	Kranj	šola
4. ŠP OŠ Stane Žagar	Kranj	šola
5. ŠP OŠ Bratstvo in enotnost	Kranj	šola
6. ŠP OŠ Matija Čop	Kranj	šola
7. ŠP OŠ Matija Valjavec	Preddvor	šola
8. ŠP OŠ Davorin Jenko	Cerklje	šola
9. ŠP OŠ Janko in Stanko Mlakar	Šenčur	šola
10. ŠP OŠ Josip Broz Tito	Predoslje	šola
11. Telovadnica posebne šole	Kranj	šola
12. ŠP OŠ Trboje	Trboje	šola
13. ŠP OŠ Orehek	Kranj	šola
14. ŠP OŠ Kokrica	Kokrica	šola
15. Telovadnica OŠ Naklo	Naklo	šola
16. Telovadnica OŠ Jezersko	Jezersko	šola
17. Košarkarsko igrišče OŠ Voklo	Voklo	šola
18. Telovadnica gimnazije	Kranj	šola

19. ŠP ŠC Tekstilne usmeritve	Kranj	šola
20. ŠP ŠC Iskra	Kranj	šola
21. ŠP ŠC EAŠC	Kranj	šola
22. Koš. igrišče ŠC Blag. promet	Kranj	šola
23. Koš. igrišče dijaški dom	Kranj	dom

TK CENTRI V OBČINI KRANJ — OSTALI

1. RC DO Sava	Kranj	DO Sava
2. Kegljišče Benedik	Kranj	privatno
3. Kegljišče Johanca	Britof	privatno
4. Kegljišče Bizjak	Bela	privatno
5. Kegljišče Srednja vas	Srednja vas	privatno
6. VND PPC	Kranj	PPC
7. RTC Krvavec	Kranj	DO RTC
8. Smučišče Jezersko	Jezersko	DO RTC
9. Strelišče Struževo	Kranj	TO
10. Košarkarsko igrišče	Goriče	KS
11. Tenis igrišče	Gorenja Sava	KS
12. Tenis igrišče	Bela	privatno
13. Koča Velika polana	Velika polana	KZ Naklo
14. Koča na Jakobu	Jakob	DO Iskra

TK CENTRI V OBČINI KRANJ — SKUPAJ

	75	83	89	ind
Upravljanje — število				
TKO	—	44	55	125
šole	—	21	23	109
ostali	—	13	14	108
		78	92	119
Struktura v %				
TKO		56	59	
šole		27	25	
ostali		17	16	

POKRITI TK OBJEKTI — VADIŠČA

	75	83	89
1. Športna dvorana	—	1	1
2. Telovadnica velika	2	2	3
3. Telovadnica srednja	10	2	2
4. Telovadnica mala	13	20	20
6. Bazen srednji	1	1	1
7. Bazen mali	1	1	1
9. Drsališče pokrito	—	1	1
10. Kegljišče avtomatsko	10	8	6
13. Prostor na NT	2	2	3
14. Trim kabinet	1	2	3
15. Strelišče za zr. puško	—	1	1
16. Balinišče pokrito	—	—	2
Skupaj	40	41	44
koristna površina v m²	7.632	11.179	12.198
— indeks	100	146	160 (109)
— površina na prebiv. v m²	0,13	0,17	0,17
— upravljalci — površina v m²			
TKO	2.804	3.535	
šole	5.791	6.303	
ostali	2.584	2.360	
— struktura v %			
TKO	25	29	
šole	52	52	
ostali	23	19	

NEPOKRITI TK OBJEKTI — VADIŠČA

	75	83	89
17. Atletska steza Kr. 400 m	1	2	2
18. Atletska steza do 400 m	6	8	9
19. Atletska steza ravna	—	—	1
20—22. Vadišče skoki	14	14	15
23—26. Vadišče meti	7	7	8
27. Košarkarsko igrišče	10	17	20
28. Nogometno igrišče malo	—	2	3
29. Rokometno igrišče	12	21	26
30. Odbojkarsko igrišče	2	8	8
32. Teniško igrišče	6	12	20
34. Balinišče	3	8	12
36. Bazen velik odprt	1	1	1
38. Bazen mali odprt	1	1	1
47. Nogometno igrišče	11	16	18
49. Kolesarska steza velodrom	—	1	1
55. Speedvey steza	1	—	—
46. Kombinirano igrišče	2	—	— (ne vodimo)
Skupaj	77	118	145
koristna površina v m²	91.020	159.150	190.840
— indeks	100	175	209 (120)
— površina na prebiv. v m²	1,55	2,40	2,64

	75	83	89
— upravljalci — površina v m²			
TKO	—	132.411	158.545 (120)
šole		24.077	29.883
ostali		2.662	2.412
— struktura površin v %			
TKO		83	83
šole		15	15
ostali		2	2

POSEBNI TK OBJEKTI — VADIŠČA

	75	83	89
56. Mali golf	1	1	1
59. Žičnica kabinska KR	1	1	1
60. Žičnica sedežnica KR	1	5	6
61. Žičnica vlečnica KR	3	5	6
62. Planinska koča	7	6	8
63. Bivak	2	2	1
65. Trim steza	1	2	2
85. Skakalnica srednja	—	1	1
86. Skakalnica mala	3	4	9

81. Smučišča	1	2	2
51. Hipodrom (Bobovek)	—	—	1
	20	29	38
Zmogljivost žičnic (oseb/h)		12.212	13.412

SKUPAJ POKRITI IN NEPOKRITI OBJEKTI — VADIŠČA

— pokriti	7.632	11.179	12.198
— nepokriti	91.020	159.150	190.840
skupaj	98.652	170.329	203.038
— skupaj površina na preb.	1,-	2,-	2,-
	68	56	64
— indeks	100	172	206
			(119)
— upravljalci — površin			
TKO	135.215	162.080	
šole	31.668	36.186	
ostali	3.446	4.772	
— struktura površin v %			
TKO	79	80	
šole	19	28	
ostali	2	2	
Pomožni prostori v m²		83	89
TKO		3031	3800 (ocena)
šole		1937	1973
ostali		650	600 (ocena)
	5618	6373	

PREGLED NAJVEČJIH ŠPORTNIH DOSEŽKOV

A 1977—1983
(samo največja tekmovanja)

1977
Plavanje — EP
Borut Petrič — 3. mesto 1500 m kravl
Keglanje — EP mladinka
Marjana Zore — 3. mesto ekipno

1978
Plavanje — SP
Borut Petrič — 2. mesto 1500 m kravl

1979
Rokomet — SP mladinke
Alenka Cuderman — 3. mesto ekipno
Keglanje — EP mladinke
Marjana Zore — 3. mesto ekipno
Plavanje — MI
Borut Petrič — 1. mesto 1500 m kravl
1. mesto 400 m kravl
1. mesto 400 m mešano
2. mesto 200 m kravl
2. mesto 200 m delfin
Strelstvo — MI
Franc Peternel ml. — 3. mesto pištola
Kolesarstvo
Bojan Udovič — 3. mesto ekipno

1981
Plavanje — EP
Borut Petrič — 1. mesto 400 m kravl
2. mesto 1500 m kravl
Darjan Petrič — 3. mesto 400 m kravl

1982
Plavanje — SP
Darjan Petrič — 3. mesto 1500 m kravl
Košarka — EP kadeti
Olga Baligač — 2. mesto ekipno

1983
Plavanje — EP
Borut Petrič — 2. mesto 400 m kravl
2. mesto 1500 m kravl
Darjan Petrič — 3. mesto 400 m kravl
Plavanje — MI
Borut Petrič — 1. mesto 200 m kravl
3. mesto 400 m kravl
3. mesto 200 m mešano
Darjan Petrič — 1. mesto 400 m kravl
2. mesto 1500 m kravl
3. mesto 200 m kravl
Kolesarstvo — MI
Bojan Ropret — 1. mesto posamezno
Janez Lampič
Marko Cuderman — 1. mesto ekipno
Bojan Ropret

B 1984—1988
(tudi državna prvenstva)

1984
OI
Rokomet
Alenka Cuderman — 1. mesto ekipno
Kolesarstvo
Bojan Ropret — 7. mesto posamezno
in — 9. mesto ekipno
Janez Lampič — 9. mesto ekipno
Marko Cuderman — 46. mesto posamezno
Smučanje
Tomaž Dolar — 11. mesto 90 m
Bojan Globočnik — 40. mesto 70 m
Ivo Čarman — 35. mesto 15 km
40. mesto 30 km
12. mesto v štafeti
Plavanje
Darjan Petrič — 6. mesto 400 m kravl
16. mesto 1500 m kravl
Borut Petrič — 15. mesto 1500 m kravl
Svetovno prvenstvo
Padalstvo
Branko Mirt — 2. mesto ekipno
SP — mladinci
Smučanje — skoki
Janez Štirn — 2. mesto
Evropsko prvenstvo
Jadralno letenje
Ivo Šimenc — 1. mesto generalna uvrstitev
Balkanske igre
Kolesarstvo
Vlado Marn — 3. mesto ekipno

Atletika
Goran Kabič — 2. mesto deseteroboj mladinci
Simon Rudež — 2. mesto 100 m štafeta mladinci
Aleš Mencinger — 4. mesto met kopja
Plavanje
Mateja Kosirnik — 3. mesto štafeta 4 x 100 m kravl in 4 x 100 m mešano
Ajda Savinšek — 3. mesto štafeta 4 x 100 m kravl
Državno prvenstvo
Kolesarstvo
Bojan Ropret — 1. mesto ciklokros
Grega Urankar — 1. mesto sprint — mladinci
Aleš Pagon — 1. mesto 1000 m mladinci
KK Sava — 1. mesto dirkališče — mladinci
Atletika
Goran Kabič — 1. mesto deseteroboj — mladinci
Simon Rudež — 1. mesto 100 m — mladinci
Aleš Mencinger — 1. mesto met kopja — mladinci
Smučanje
Janez Štirn — 1. mesto mladinci
SSK ID Triglav — 1. mesto ekipno
Janez Klemenčič — 1. mesto tek 15 km
1. mesto tek 10 km mladinci
Ivica Bešter — 1. mesto tek 5 km
TSK Triglav — 1. mesto v štafeti: mladinci, članice, mladinke
Plavanje
Darjan Petrič — 1. mesto 400 m mešano
1. mesto 1500 m kravl
Borut Petrič — 1. mesto 200 m kravl
1. mesto 400 m kravl
Mateja Kosirnik — 1. mesto 400 m kravl
1. mesto 400 m mešano
Ajda Savinšek
PK Triglav — 1.. mesto 4 x 100 m mešano
Lokostrelstvo
Šorli Janez — 1. mesto dvoransko comp. inst.
Marko Podržaj — 1. mesto hunter and field
LK Exoterm — 1. mesto dvoransko prvenstvo FITA
Strelstvo
Franc Peternel st. — 1. mesto hitrostrelna pištola
Šport invalidov
Rajko Kopač — 3. mesto ekipno OI z zvenečo žogo
Darko Kisovec — 2. mesto SP igre z zvenečo žogo
Emil Muri — 1. mesto DP igre z zvenečo žogo
Anton Maček — 1. mesto DP v spustu
Štefan Hudolin — udeleženec OI v smučarskih tekih
Janez Potočnik — 1. mesto in 2 x 2. mesti na BI v atletiki

1985
SP
Kolesarstvo
Bojan Ropret — 11. mesto ekipno
SP ML
Vaterpolo
Tomaž Lasič — 3. mesto ekipa SFRJ
UNIV.
Plavanje
Darjan Petrič — 6. mesto na 1500 m kravl
9. mesto na 400 m kravl
Smučanje
BI
Ivo Čarman — 1. mesto teku 15 km
Kolesarstvo
Vlado Marn — 2. mesto ekipna vožnja

Plavanje
Andrej Marenčič — 3. mesto na 400 m kravl in 4 x 200 m kravl
EP Pionirke
Namizni tenis
Polona Frelih — 2. mesto ekipno
5.—8. mesto posamezno in dvojice
Svetovni, evropski pokal
Tomaž Dolar — 13. mesto v svetovnem pokalu v Lahtiju
Janez Štirn — 2. mesto v evropskem pokalu Sarajevo
DP
Smučanje
Borut Nunar — 1. mesto na DP na 10 km mladinci
Andreja Grašič — 1. mesto na DP na 5 km za mladinke
TSK Triglav — 3 x 1. mesto v štafetah DP
Plavanje
Darjan Petrič — 1. mesto 400 m kravl
1. mesto 1500 m kravl
Zala Kalan — 1. mesto 200 m delfin
1. mesto 400 m mešano na zimskem in letnem prvenstvu
Andrej Marenčič — 1. mesto 200 m delfin
1. mesto 400 m kravl
Kolesarstvo
Bojan Ropret — 2 x 1. mesto (kronometer, ciklokros)
Borut Ječnik — 1. mesto cestno — mladinci
Aleš Galof — 1. mesto kronometer mladinci
KK Sava — 3 x 1. mesto v ekipnih vožnjah (člani 100 km in 4000 m dirkališče, mladinci na cestni vožnji
Letalsko modelarstvo
Filip Novak — 1. mesto v klasi F 3 B
Balinanje
Pavel Fende — 1. mesto v izbijanju
Strelstvo
ŠD Kranj — 1. mesto ekipno s serijsko zračno puško (Rozman, Bojanič, Freljh)
Lokostrelstvo
Peter Tomazin — 1. mesto hunter and field
Alpinizem
Tomo Česen — osvojil vrh Yalung Kanga
Šport invalidov
Darko Kisovec
Rajko Kopač — 1. mesto EP ekipno v igri z zvenečo žogo
Janez Potočnik — 1. mesto na DP (skupaj z obema)

1986
SP
Plavanje
Darjan Petrič — 6. mesto 1500 m kravl
14. mesto 400 m kravl
Kolesarstvo
Marko Polanc — 11. mesto ekipno
Keglanje
Albin Juvančič — 3. mesto ekipno
Padalstvo
Branko Mirt — 10. mesto ekipno
SP mladinci
Lokostrelstvo
Simon Pavlin — 1. mesto hunter and field
EP
Jadralno letenje
Ivo Šimenc — 1. mesto klubski razred
Lokostrelstvo
Marjan Podržaj — 8. mesto

EP mladinci
Lokostrelstvo
Simon Pavlin — 1. mesto hunter and field
Namizni tenis
Polona Frelih — 6. mesto ekipno
Vaterpolo
Tomaž Lasič — 6. mesto ekipno
Plavanje
Zala Kalan — 4. mesto 200 m delfin
Svetovni evropski pokal
Smučanje
Mojca Dežman — 1. mesto slalom EP
2 × 14. mesto slalom SP

BI
Plavanje
Darjan Petrič — 1. mesto 400 m, 1500 m kravl
2. mesto 400 m mešano
3. mesto 4 × 200 m kravl
Zala Kalan — 1. mesto 200 m delfin mlad.
2. mesto 200 m delfin
2. mesto 4 × 100 m
Andrej Marenčič — 2 × 3. mesto 4 × 100 m kravl
4 × 200 m kravl
Smučanje
Mojca Dežman — 1. mesto SL in VSL
Breda Tomažič — 3. mesto VSL
Borut Nunar — 1. mesto 3 × 10 km
Janez Klemenčič — 1. mesto 10 km mladinci
Vida Bertoncelj — 2. mesto 5 km
Ivo Čarman — 1. mesto 3 × 10 km
Jani Grašič — 1. mesto VSL in 2. mesto SL mladinci
Atletika
Goran Kabič — 3. mesto deseteroboj
Kolesarstvo
Janez Lampič — 2. mesto ekipno
Borut Ječnik — 1. mesto cestna vožnja

DP
Atletika
Renata Kuralt — 1. mesto finale APJ disk mlad.
Tomaž Janežič — 1. mesto finale APJ disk mlad.
Namizni tenis
Nataša Gašperič — 1. mesto mešane dvojice mladink
Polona Frelih
Keglanje
Marjana Zore — 1. mesto posamezno
Smučanje
Matjaž Zupan — 1. mesto 90 m mlad.
Gregor Grilc — 1. mesto SL mlad.
Borut Nunar — 1. mesto 10 km st. mlad.
1. mesto 10 km ml. mlad.
Andreja Grašič — 1. mesto ml. mladinke
TSK Triglav — 1. mesto štafeta 3 × 10 km, 3 × 5 km
SSK ID Triglav — 1. mesto ekipno
Kolesarstvo
Aleš Kalan — 1. mesto kriterij mlad
Borut Ječnik — 1. mesto pista 1000 m in 3000 m
Bojan Sovinec — 1. mesto mladinci
KK Sava — 1. mesto cestno MM in SM
1. mesto pista SM
Plavanje
Darjan Petrič — 1. mesto 400 m in 150 m kravl
1. mesto 400 m kravl in 400 m mešano, 1500 kravl
Zala Kalan — 1. mesto 200 m delfin
1. mesto 200 m delfin mladinke
1. mesto 100 m in 200 delfin mlad.
Andrej Marenčič — 1. mesto 200 m kravl 400 m kravl
Stojan Jocič — 1. mesto 100 m prsno mladinci
PK Triglav — 1. mesto ekipno
Lokostrelstvo
Simon Pavlin — 1. mesto prosto, hunter and field mladinci
Peter Tomazin — 1. mesto INDOOR 18 in 25 m
1. mesto compound prosto
1. mesto hunter and field
Ksenija Podržaj — 1. mesto H + F prosto
Strelstvo
Franc Peternelj st. — 1. mesto hitrostrelna pištola
Hitrostni motociklizem
Albin Štern — 1. mesto do 50 kubikov
AMD Kranj — 1. mesto ekipno do 50 kubikov
Alpinizem
Tomo Česen — solo vzponi, med drugim zadnji trije problemi Alp (Eiger, Materhorn, Grandes Joyasses), prvenstvena smer v južni steni K-2, vzpon na 8047 m visoki Broad Peak
Marija Štremfelj — vzpon na Broad Peak, prva Jugoslovanka nad 8000 m
Andrej Štremfelj — vzpon na Broad Peak
Srečo Rehberger — ekstremni dosežki v prostem plezanju v Evropi in ZDA
Tomaž Jamnik — vzpon na Broad Peak
Invalidski šport
Rajko Kopač — 1. mesto ekipno zveneča žoga

1987
SP
Smučanje
Matjaž Zupan — 4. mesto smuč. skok.
EP
Plavanje
Darjan Petrič — 6. mesto 1500 m kravl
Namizni tenis
Polona Frelih — 2. mesto ekipno
3.—4. mesto dvojice s Fazlič
Svetovni, evropski pokal
Smučanje
Mojca Dežman — 2 × 11. mesto SL SP
15. mesto SL SP

MI
Atletika
Goran Kabič — 2. mesto deseteroboj
Namizni tenis
Polona Frelih — 2. mesto dvojice s Fazlič
3. mesto mešane dvojice s Primorcem

UNIV.
Smučanje
Janez Štirn — 13. in 19. mesto
3. mesto ekipno
Janez Klemenčič — 11. in 15. mesto na 15 in 30 km
3. mesto 4 × 10 km
Vida Bertoncelj — 21. mesto
Atletika
Goran Kabič — 9. mesto deseteroboj
Simon Rudež — polfinale
Plavanje
Darjan Petrič — 2. mesto 400 m in 1500 m

DP
Smučanje
Matjaž Zupan — 1. mesto na srednji skakalnici
Tomaž Knafelj — 1. mesto mesto mladinci
SSK ID Triglav — vseekipni državni prvak
Janez Klemenčič — 1. mesto na 20 km za juniorje
Matej Kordež — 1. mesto na 10 km za juniorje
Borut Nunar — 1. mesto na 10 km za mladince
Vida Bertoncelj — 1. mesto na 10 km za članice
TSK Triglav — 3 × 1. mesto štafeta 3 × 5 km (Bertoncelj, Bešter, Vitas) 3 × 10 km mlad. (Kolman, Šorli, Nunar), 3 × 10 km mlad. (Kolman, Šorli, Nunar) ml. mlad. 3 × 5 km (Zupan, Pajk, Ažbe A.)
Andreja Grašič — 1. mesto st. mlad. in ml. mlad. na 5 km
1. mesto juniorke 10 km
TSK Kokrica — 1. mesto mlad. 3 × 5 km (Grašič, Naglič, Kavčič)

Atletika
Goran Kabič
Simon Rudež — 1. mesto 100 m

Kolesarstvo
Borut Ječnik — 1. mesto cestna vožnja, 4 km pista
KK Sava — 1. mesto ekipno v cestni vožnji članska in st. mlad. konkurenca

Plavanje
Tadej Peranovič — 1. mesto 100 m hrbtno mladinci
Darjan Petrič — 1. mesto 400 in 1500 m kravl

Strelstvo
Jure Frelih — 1. mesto serijska zračna puška
Franc Peternel st. — 1. mesto hitrostrelna pištola
OZS — 1. mesto ekipno hitrostrelna pištola (Peternel Franc st. in ml., Rotar)

Keglanje
Franc Marinšek — 1. mesto posamezno

Alpinizem
Tomo Česen in Andrej Štremfelj člana odprave na Lhotse Shay je bilo veliko zimskih in letnih vzponov (Česen Andrej in Marija Štremfelj), Srečo Rehberger v športnem plazanju. Česen je opravil najpomembnejši vzpon leta v Alpah v steni Grandes Jorasses (S), No Siesta, VII—. A-2, 70°—90°, 1. P in 1-SP.

1988
OI
Plavanje
Darjan Petrič — 8. mesto 1500 m kravl

Smučanje
Mojca Dežman — 9. mesto slalom in 16. mesto veleslalom
Matjaž Zupan — 2. mesto ekipno
9. in 16. mesto posamezno

Invalidi
Rajko Kopač — 1. mesto v golbalu

SP
Keglanje
Boris Urbanc — 1. mesto posamezno
1. mesto dvojice
3. mesto ekipno

SP mladinci
Smučanje
Gregor Grilc — 1. mesto VSL

EP mladinci
Namizni tenis
Polona Frelih — 1. mesto za mladinke ekipno

Tenis
Barbara Mulej — 2. mesto za pionirke

Vaterpolo
Tomaž Lasič — 1. mesto ekipno za mlad.

BI
Smučanje
Janez Demšar — 7. mesto VSL

Evropski pokal
Marjan Kropar — 1. mesto OPA pokal
Tomaž Dolar — 1. in 2. mesto v EU pokalu

DP
Plavanje
Darjan Petrič — 1. mesto 1500 m kravl
Zala Kalan — 1. mesto 200 m delfin
Braco Vojičič — 1. mesto 100 m prsno za ml

Smučanje
Gregor Grilc — 1. mesto SV in VSL za mlad
Marjan Kropar — 1. mesto za mladince
SSK ID Triglav — 1. mesto mladinci ekipno (Kropar, Globočnik, Triplat in Komovec)
Matej Kordež — 1. mesto na DP za juniorje na 10 km
Vida Bertoncelj — 1. mesto na 10 km za članice
Andreja Grašič — 1. mesto za mladinke
ŠD Kokrica — 1. mesto štafeta mladinke (Kavčič, Vitas, Grašič)
TSK Triglav — 1. mesto štafeta mladinci 3 × 10 km (Nunar, Šorli, Dornik)
Šorli Jure — 1. mesto 10 km mladinci
TSK Triglav — 1. mesto juniorji 3 × 10 km (Kordež, Kolman, Nunar)

Atletika
Simon Rudež — 1. mesto 60 m dvorana
Matjaž Polak — 1. mesto deseteroboj ml.
Mitja Krampl — 1. mesto troskok mladinci

Lokostrelstvo
Marjan Podržaj — 1. mesto v prostem slogu hunter and field
Peter Tomazin — 1. mesto compund

Keglanje
Boris Benedik — 1. mesto posamezno mladinci
Vane Benedik-Oman — 1. mesto dvojice mladinci

Strelstvo
OSZ — 1. mesto članice z zračno puško

Kolesarstvo
KK
Sava — 1. mesto ekipno mladinci (Polanec, Komar, Jenko)

Alpinizem
Tomo Česen — več prvenstvenih smeri
Srečo Rehberger — 4 smeri X. stopnje v prostem plezanju
Tomaž Jamnik — udeleženec odprave K2
Andrej Štremfelj — udeleženec odprave K2

LEGENDA KRATIC:
MSŠR — množični šport in športna rekreacija
ZTKO — zveza telesnokultirnih organizacij
OSZ — občinska stelska zveza
ŠD — športno društvo
SSK ID — smučarski skakalni klub Iskra Delta
ASK — alpski smučarski klub
TKO — telesnokulturna organizacija

OI — Olimpijske igre
SP — Svetovna prvenstva
EP — Evropsko prvenstvo
MI — Mediteranske igre
BI — Balkanske igre
BP — Balkanska prvenstva
DP — Državna prvenstva

VIRI

1. Poročila ZTKO Slovenije 1977—1988, ZTKO Kranj, arhiv.
2. Skupščinski materiali ZTKO Kranj 1980—1988, ZTKO Kranj, arhiv.

OPOMBA:

pri pripravi prispevka sta sodelovala Milan Čadež in Branko Polak.

Kranj 1985—1989 (Kronološki pregled)

Janez Kopač

Začetek januarja 1985

Na cesti JLA v Kranju so odprli podružnico Narodne banke Slovenije, oddelek devizno-dokumentacijske kontrole.

1. januar 1985

Avtobusna proga mestnega prometa je prvič vzpostavljena do Prebačevega. Prebivalci so ob tem dogodku pripravili slovenost, na kateri je bilo več kot sto ljudi.

21. januar 1985

Sava Commerce in Košarkaški klub Sava Kranj sta podpisala samoupravni sporazum, po katerem je sponzorstvo nad klubom prevzela Sava Commerce.

29. januar 1985

Iskra Delta in Smučarski skakalni klub Triglav Kranj sta podpisala samoupravni sporazum o sponzorstvu. Skakalni klub se odslej imenuje Smučarski skakalni klub Iskra Delta Triglav.

4. februar 1985

Na Osnovni šoli Bratstvo in enotnost na Planini so odprli prvo osnovnošolsko računalniško delavnico v kranjski občini. Opremljena je z desetimi računalniki, ki jih je podarila Iskra Telematika.

Začetek februarja 1985

V Dupljah so odprli nove poštne prostore.

9. februar 1985

Ob slovenskem kulturnem prazniku so v Križah podelili gorenjske Prešernove nagrade. Iz kranjske občine sta ju dobila pesnik Franci Zagoričnik in Akademski pevski zbor France Prešeren.

Začetek marca 1985

V Cankarjevi ulici v Kranju so odprli trgovino Darilo, ki bo služila tudi kot razstavna galerija kranjskih likovnih umetnikov.

1. marec 1985

Triglav konfekcija Kranj je na 11. mednarodnem spomladanskem sejmu mode v Beogradu prejela srebrno košuto za modno kolekcijo jesen/zima 1985/86.

7. marec 1985

V Gorenjskem muzeju Kranj so ob dnevu žena odprli 14. razstavo iz serije retrospektiv likovnih umetnic. Razstavili so dela slikarke Anice Zupanec-Sodnik (1892—1978).

14. marec 1985

Delegacija sindikata lahke industrije Bolgarije, ki je bila na povabilo Zveznega odbora sindikata delavcev tekstila, usnja, gume in obutve Jugoslavije na obisku v Sloveniji, je obiskala delovno organizacijo Planika Kranj.

23. marec 1985

Lovska družina Udin boršt je podpisala listino o pobratenju z Lovsko družino Jelen iz kraja Čavlje pri Reki.

27. marec 1985

Iskra Kibernetika in Plavalni klub Triglav Kranj ter delovna organizacija Živila Kranj in alpinistična sekcija Planinskega društva Kranj so podpisali samoupravni sporazum o sponzorstvu.

5. april 1985

Na letni konferenci delegatov Občinske gasilske zveze Kranj je predsednik Skupščine občine Kranj gasilcu Stanetu Sorčanu izročil red dela s srebrnim vencem, s katerim ga je odlikovalo Predsedstvo SFRJ.

16. april 1985

Gorenjska turistična zveza Kranj in Prešernovo gledališče Kranj sta podpisala samoupravni sporazum o skupnem načrtovanju in vključevanju kulturnih prireditev v turistično ponudbo. Podpisovanja so se udeležili predsednik Republiškega komiteja za kulturo dr. Matjaž Kmecl, predsednica Republiškega komiteja za turizem in gostinjstvo Bogomila Mitič in predsednik Turistične zveze Slovenije Leopold Krese.

19. april 1985

Delovna organizacija Živila Kranj je na Kokrici odprla novo samopostrežno trgovino. To je doslej največja samopostrežna trgovina delovne organizacije Živila Kranj.

22. april 1985

Član jugoslovanske himalajske odprave Tomo Česen je v navezi s Tržičanom Borutom Bergantom osvojil 8505 m visoki Jalung Kang v vzhodnem delu Nepala. Pri sestopu se je Boris Bergant smrtno ponesrečil.

24. april 1985

— Skupščina občine Kranj je na sejah zbora združenega dela in zbora krajevnih skupnosti sprejela odlok o razglasitvi splošne prepovedi delitve parcel, prepovedi gradnje in prepovedi spremembe kulture zemljišča na območju Planina-jug, kjer je po družbenem planu občine Kranj za obdobje 1981—1985 predvidena izdelava zazidalnega načrta.

— Skupščina občine Kranj je skupaj z drugimi gorenjskimi skupščinami občin podpisala dogovor o ustanovitvi sveta gorenjskih občin, katerega naloga je koordinacija gorenjskega medobčinskega sodelovanja. Isti dan je Skupščina občine Kranj podpisala tudi statut sveta gorenjskih občin.

— Skupščina občine Kranj je na sejah zbora združenega dela, zbora krajevnih skupnosti in družbenopolitičnega zbora sprejela odlok o razglasitvi Spominskega parka Udin boršt za zgodovinski in kulturni spomenik. Isti odlok je 30. maja sprejela še skupščina občine Tržič, 4. junija ga je podpisala skupščina Kulturne skupnosti Kranj, 15. oktobra pa še skupščina Kulturne skupnosti Tržič.

Začetek maja 1985

Ob 40-letnici delovanja je Avto-moto društvo Kranj prejelo veliko plaketo občine Kranj.

8. maj 1985

— Ob 40-letnici osvoboditve so v avli Skupščine občine Kranj odkrili doprsne kipe narodnih herojev občine Kranj Iva Slavca-Jokla, Vinka Zevnika-Železnika in Pavle Mede-Katarine.

— Ob izidu Kranjskega zbornika 1985 je pedsednik Skupščine občine Kranj članoma uredniškega odbora dr. Jožetu Žontarju in dr. Cenetu Avguštinu za njuno dolgoletno delo v uredniškem odboru zbornika podelil veliki plaketi občine Kranj.

17.—19. maj 1985

V Kranju je potekalo tekmovanje za jugoslovanski mladinski vaterpolski pokal, na katerem je ekipa Vaterpolo kluba Triglav Kranj osvojila 6. mesto.

18. maj 1985

Krajani krajevnih skupnosti Huje, Planina in Bratov Smuk so odprli prenovljeno balinišče.

21. maj 1985

Sveta krajanov krajevnih skupnosti Bitnje in krajevne skupnosti Žabnica sta zavrnila zasnovo gradnje južnega dela naselja Bitnje, ker preveč posega v obdelovalno in gozdno površino.

22. maj 1985

Delovno organizacijo Sava Kranj je obiskala delegacija sindikata kemijskih delavcev italijanske pokrajine Veneto—Filcea.

27. maj 1985

Od križišča pri Mlekarni do križišča s cesto Kranj—Brnik so odprli vzhodno kranjsko obvoznico.

29. maj 1985

Skupščina občine Kranj je na sejah zbora združenega dela in zbora krajevnih skupnosti sprejela odločbo o ugotovitvi splošnega družbenega interesa za zgraditev in vzdrževanje daljnovoda Beričevo—Okroglo, in sicer za zemljišča, po katerih bo potekal daljnovod.

31. maj 1985

V športni dvorani na Planini se je začelo ekipno namiznoteniško državno prvenstvo za mladinke. Mladinke kranjskega namiznoteniškega kluba Triglav so dosegle 4. mesto.

Konec maja 1985

— Kmetijsko živilski kombinat Kranj, TOZD Mlekarna, je na 52. kmetijskem sejmu v Novem Sadu prejel veliko zlato medaljo za sir gauda. Medalje podeljuje Gospodarska zbornica Jugoslavije in Splošno združenje kmetijske in prehrambene industrije za najboljše prehrambene izdelke.

— Kenijski predsednik Daniel Arap Moi si je med uradnim obiskom v Jugoslaviji s člani delegacije med drugim ogledal kmetijo Janeza in Elizabete Zabret v Bobovku pri Kranju.

Začetek junija 1985

Na največji jugoslovanski razstavi izumov, tehničnih izboljšav in inovacij RAST Yu na Reki je raziskovalni inštitut Save Kranj prejel zlato plaketo za plavajočo zaščitno zaveso.

21. junij 1985

— Vinko Hafner, predsednik Skupščine SR Slovenije, je odprl 29 km dolgo avto cesto Naklo—Ljubljana.

— Na Planini so odprli nov klubski prostor.

26. junij 1985

— Skupščina občine Kranj je na sejah zbora združenega dela in zbora krajevnih skupnosti sprejela odločbo o ugotovitvi

splošnega družbenega interesa na zemljiščih, namenjenih za gradnjo hidroelektrarne Mavčiče.

— Skupščina občine Kranj je na sejah zbora združenega dela in zbora krajevnih skupnosti sprejela odlok o uvedbi meliorizacijskega postopka v k.o. Kokrica in Tenetiše, da se zajamejo pobočne in padavinske vode, da se zmanjša vlaga v zemljiščih in zmanjša nivo podtalnice.

29. junij 1985

Ob krajevnem prazniku krajevnih skupnosti Golnik, Goriče, Tenetiše in Trstenik so v Tenetišah odprli Dom krajevnih skupnosti. Ob tej svečanosti so Martina Koširja razglasili za častnega krajana Tenetiš.

Konec junija 1985

Lastnik firme Adidas Horst Dassler iz Zvezne republike Nemčije je med obiskom pri jugoslovanskih partnerjih obiskal tudi delovno organizacijo Planika Kranj.

6.—7. julij 1985

V Kranju je ob dnevu borca potekal 18. mednarodni plavalni miting, na katerem je sodelovalo več kot 130 plavalcev in plavalk iz devetih evropskih držav. Člani Plavalnega kluba Triglav Kranj so zmagali v naslednjih disciplinah: Andrej Marenčič na 400 m kravl, Darjan Petrič na 1.500 m kravl, Zala Kalan pa je na 200 m delfin dosegla nov absolutni državni rekord.

7. julij 1985

Ob 80-letnici Gasilskega društva v Predosljah so odprli prenovljen gasilski dom.

9. julij 1985

Prvi sekretar Centralnega komiteja Poljske združene delavske partije in predsednik ministrskega sveta Ljudske republike Poljske, armadni general Wojciech Jaruzelski je v okviru dvodnevnega obiska v Jugoslaviji obiskal tudi Iskro Telematiko in se pogovarjal o nadalnjih možnostih za razširitev sodelovanja s poljskimi firmami.

1. avgust 1985

Ob občinskem prazniku so na Planini predali namenu novo telefonsko centralo Metaconta 10 CN s 7.000 telefonskimi priključki ter z možnostjo priključitve 20.000 telefonskih priključkov.

2. avgust 1985

— Ob občinskem prazniku so na Zlatem polju odprli novo stavbo Izobraževalnega centra Iskra Kranj. Slavnostni govornik je bil Dušan Šinigoj, predsednik Izvršnega sveta skupščine SR Slovenije.

— Ob občinskem prazniku je na slavnostni seji predsednik Skupščine občine Kranj podelil občinske nagrade in priznanja za leto 1985. Občinske nagrade so prejeli: Anton Gros, Špiro Niković, dr. Igor Veter, delovna organizacija Sava Kranj in Krajevna skupnost Besnica. Občinska priznanja pa so prejeli: Alojz Čimžar, Danila Gril, Marija Mlakar, Tine Zaletel, Jože Zorman, delovna organizacija Elita Kranj in Iskra-Srednja šola elektrotehniške in kovinarsko predelovalne usmeritve Kranj.

9. avgust 1985

Andrej Štremfelj in Peter Markič, člana alpinističnega odseka kranjskega Planinskega društva, sta kot alpinistična inštruktorja odšla v alpinistično šolo Manang v Nepalu. Do septembra sta bila inštruktorja, nakar se je Štremfelj priključil jugoslovanski himalajski odpravi na 8.167 m visoko goro Dhaulargiri.

24. avgust 1985

Ob krajevnem prazniku krajevne skupnosti Orehek—Drulovka so v Zarici odprli novo teniško igrišče.

31. avgust 1985

V Struževem so odprli novo asfaltirano igrišče za košarko, rokomet in mali nogomet.

6. september 1985

Skupina gospodarstvenikov iz neuvrščenih držav je obiskala delovno organizacijo IBI Kranj.

14. september 1985

Ob 40-letnici osvoboditve so se v Kranju zbrali borci V. prekomorske brigade Ivan Turšič-Iztok.

19. september 1985

Zavarovalna skupnost Triglav-Gorenjska območna skupnost Kranj je z devetimi gorenjskimi planinskimi društvi podpisala dogovor o financiranju postaj Gorske reševalne službe.

21. september 1985

V Hrastju so odprli novo štiristezno balinišče.

25. september 1985

Skupščina občine Kranj je na seji zbora krajevnih skupnosti Kranj sprejela odlok o uvedbi uličnega sistema v naselju Cerklje. Na novo so imenovali 17 ulic.

28. september 1985

Na 16. srečanju gorenjskih turističnih delavcev so podpisali listino o pobratenju med Turističnima društvoma Kranj in Žirovnica.

31. september 1985

V prizidku večnamenske dvorane Poslovnega prireditvenega centra Gorenjski sejem Kranj so odprli salon pohištva tovarne Lipa iz Ajdovščne.

Začetek oktobra 1985

V Zdravstvenem domu Kranj so odprli prenovljene prostore fizikalne medicine, rehabilitacije in ortopedije.

6. oktober 1985

— Ob krajevnem prazniku krajevne skupnosti Preddvor so predali namenu ojačen vodovod na Možjanco.

— Ob krajevnem prazniku krajevnih skupnosti Brnik, Cerklje, Poženik, Šenturška gora in Zalog so odprli Dom krajanov v Poženiku in priključili 60 novih telefonskih naročnikov.

11. oktober 1985

Na povabilo Gasilske zveze Slovenije je med drugimi kraji v Sloveniji tudi Kranj obiskala delegacije gasilske organizacije iz Burgerlanda v Avstriji.

19. oktober 1985

Ob krajevnem prazniku krajevne skupnosti Visoko so v zadružnem domu odprli prenovljeno dvorano. Slovesnosti so se udeležili tudi gostje iz krajevne skupnosti Ušče iz srbske občine Kraljevo.

20. oktober 1985

Ob krajevnem prazniku krajevne skupnosti Primskovo so predali namenu dve novi balinarski stezi.

25. oktober 1985

V hotelu Creina so odprli novo vinoteko.

29. oktober 1985

V organizaciji Splošnega združenja grafične industrije Jugoslavije je Gorenjski tisk Kranj obiskala skupina predstavnikov iz Tunizije, Sri Lanke, Zambije, Senegala, Gane, Indije, Bangladeša, Zimbabveja, Demokratične ljudske republike Koreje in Pakistana.

Konec oktobra 1985

Iskro Kibernetiko je obiskala delegacija iz Malezije, ki jo je vodil namestnik ministra za energetiko.

30. oktober 1985

Skupščina občine Kranj je na seji zbora krajevnih skupnosti sprejela sklep o imenovanju treh novih ulic na Planini.

18. november 1985

Iskro Telematiko je obiskala delegacija Komunistične partije Italije iz dežele Furlanija-Julijska krajina.

22. november 1985

V drugem nadstropju veleblagovnice Globus Kranj so odprli razstavni in prodajni prostor delovne organizacije Gorenje iz Titovega Velenja.

25. november 1985

Delovna organizacija Živila Kranj je na Kokrici odprla komisijsko trgovino.

28. november 1985

V Čirčah so odprli Dom krajevne skupnosti.

3. december 1985

Ob 185-letnici rojstva dr. Franceta Prešerna so pred Prešernovo šolo v Kranju odkrili doprsni pesnikov kip.

7. december 1985

Ob krajevnem prazniku krajevne skupnosti Šenčur so predali namenu nove poslovilne vežice.

13. december 1985

V Iskri Kibernetiki so izdelali desetmilijonti enofazni in milijonti trifazni števec električne energije T 3.

19. december 1985

Planinska enota kranjske kasarne je ob dnevu JLA prejela prehodno zastavico za najbolj uspešno enoto ljubljanskega armadnega območja.

25. december 1985

— Skupščina občine Kranj je na sejah zbora združenega dela in zbora krajevnih skupnosti sprejela odlok o ustanovitvi sklada stavbnih zemljišč občine Kranj.

— Skupščina občine Kranj je na skupni seji vseh treh zborov sprejela sklep o začasnih ukrepih družbenega varstva v delovni organizaciji Obrtno podjetje Cerklje.

Začetek januarja 1986

Delovna organizacija Elita Kranj je na Mohorjevem klancu in v Prešernovi ulici odprla prenovljeni trgovini.

31. januar 1986

Skupščina občine Kranj, vse družbenopolitične organizacije v občini, nekatere samoupravne interesne skupnosti, krajevne skupnosti, delovne organizacije s področja kulture in tiska

in nekatera društva z območja občine Kranj so podpisale družbeni dogovor o varstvu spomenikov ljudske revolucije in grobišč borcev na območju občine Kranj.

7. februar 1986

— Ob slovenskem kulturnem prazniku so podelili gorenjske Prešernove nagrade. Iz kranjske občine jo je prejela glasbena umetnica Sabira Hajdarović.

— V zadružnem domu v Besnici so odprli prenovljene prostore lani pogorele knjižnice.

26. februar 1986

— Skupščina občine Kranj je na seji vseh treh zborov sprejela sklep o sprejemu začasnih ukrepov družbenega varstva samoupravnih pravic in družbene lastnine v enoviti delovni organizaciji Komunalno podjetje Vodovod Kranj.

— Skupščina občine Kranj je na sejah zbora združenega dela, zbora krajevnih skupnosti in družbenopolitičnega zbora sprejela dolgoročni plan občine Kranj za obdobje 1986—2000.

Začetek marca 1986

Delegacija deželne vlade Koroške, ki jo je vodil deželni glavar, je med dvodnevnim obiskom v Sloveniji obiskala tudi delovno organizacijo Sava Kranj.

7.—11. marec 1986

Kranjski alpinist Tomo Česen je kot prvi Jugoslovan opravil samostojne zimske vzpone prek treh sten Eigerja, Matterhorna in Grandes Jorasses. Strokovna alpinistična literatura jih imenuje »zadnji problemi Alp«.

8. marec 1986

V Gorenjskem muzeju Kranj so ob dnevu žena odprli 15. razstavo iz serije preglednih razstav likovnih umetnic. Razstavljali sta slikarka Marjanca Kraigher in kiparka Alenka Eržen-Šuštaršič.

19. marec 1986

— Skupščina občine Kranj je na sejah zbora združenega dela in zbora krajevnih skupnosti sprejela odlok o zazidalnem načrtu Šenturška gora 5 W za gradnjo počitniških objektov-brunaric.

— Skupščina občine Kranj je na sejah zbora združenega dela, zbora krajevnih skupnosti in družbenopolitičnega zbora sprejela družbeni plan občine Kranj za obdobje 1986—1990.

21. marec 1986

Ob krajevnem prazniku krajevne skupnosti Vodovodni stolp so v kletnih prostorih vrtca Janina odprli strelišče za zračno puško.

27. marec 1986

Iz toplarne na Planini je v reko Savo iztekla večja količina mazuta, ki je onesnažil reko do elektrarne v Medvodah.

11. april 1986

Kmetijsko živilski kombinat Kranj-TOZD Kmetijstvo je v Prašah odprl obnovljen hlev za 180 glav goveje živine.

13. april 1986

Na tekmovanju slovenskih pevskih zborov »Naša pesem 86« v Mariboru je Akademski pevski zbor France Prešeren iz Kranja osvojil zlato plaketo. Osvojili so še posebno priznanje za najboljšo izvedbo slovenske ljudske pesmi. Mešani pevski zbor KUD Davorin Jenko iz Cerkelj pa je osvojil srebrno plaketo.

17. april 1986

Začeli so polniti akumulacijsko jezero vodne elektrarne Mavčiče.

25. april 1986

V parku pred Delavsko univerzo Tomo Brejc v Kranju so odkrili doprsni kip revolucionarju in prvoborcu Tomu Brejcu, po katerem delavska univerza nosi ime.

Konec aprila 1986

Ob prvem maju so podelili odlikovanja Predsedstva SFRJ. Red dela s srebrnim vencem je prejelo 14 Kranjčanov. Medaljo zaslug za narod sta prejela Francka Potočnik in Ivan Zrilič, red zaslug za narod s srebrnimi žarki je prejel Stanislav Svetelj, red zaslug za narod s srebrno zvezdo sta prejela Valentin Kokalj in Alojzija Marolt, red dela s srebrnim vencem so prejeli Marija Duhovnik, France Jamnik in Aleksander Ravnikar, medalje zaslug za narod so dobili Brigita Leban-Feldin, Roman Marguč, Marija Markuta, Matjan Petrič in Lidija Zdešar. Medalje za vojaške zasluge je prejel Sašo Jug.

Začetek maja 1986

Maratonec Dušan Mravlje je zmagal na 1.000 km dolgem maratonu med Malbournom in Sidneyem v Avstraliji.

4. maj 1986

Iz kotlarne Zdravstvenega doma Kranj je v reko Sava iztekla večja količina mazuta.

8. maj 1986

Proslave ob dnevu zmage, ki sta jo pripravila Skupščina občine Kranj in kranjski garnizon, se je udeležilo tudi prek 230 borcev I. proletarske divizije iz Srbije.

14. maj 1986

Skupščina občine Kranj je na sejah zbora združenega dela in zbora krajevnih skupnosti sprejela odlok o prenehanju lastninske pravice na območju kompleksne stanovanjske graditve Britof-sever—Voge.

Začetek junija 1986

— Namiznoteniške igralke Kranja so se uvrstile v prvo zvezno namiznoteniško ligo.

— Gorenjski tisk Kranj je obiskal predsednik goskomizdata azarbajdžanske sovjetske socialistične republike.

1. junij 1986

V proizvodni hali Kmetijsko živilskega kombinata Kranj-TOZD Agromehanika v Hrastju je izbruhnil eden največjih požarov v Sloveniji.

17. junij 1986

Na brniškem letališču je Kompas Jugoslavija odprl nov turistični servis »Kompasov turistični butique«. To je prva turistična Kompasova poslovalnica na jugoslovanskih letališčih.

18. junij 1986

Skupščina občine Kranj je na seji vseh treh zborov sprejela sklep o prenehanju začasnih ukrepov družbenega varstva samoupravnih pravic in družbene lastnine v delovni organizaciji Obrtno podjetje Cerklje, ki so ga uvedli 25. decembra 1985. Sklep je začel veljati s 1. julijem 1986.

21. junij 1986

V krajevni skupnosti Tenetiše so za krajevni praznik v Domu krajevne skupnosti odprli samopostrežno trgovino.

22. junij 1986

V Goričah so v zadružnem domu odprli novo telefonsko centralo in predali namenu novo telefonsko omrežje, na katerega so priključili 400 telefonskih naročnikov na Golniku, v Goričah, Tenetišah in Trsteniku.

Konec junija 1986

Iskra je v prostorih Poslovno prireditvenega centra Gorenjski sejem odprla novo industrijsko prodajalno z Iskrinimi izdelki za splošno porabo in rezervnimi deli.

4. julij 1986

Ob dnevu borca je bil v Kranju 18. zbor aktivistov in borcev Gorenjske in 16. srečanje rezervnih vojaških starešin Jugoslavije. Slavnostni govornik je bil predsednik predsedstva CK ZK Slovenije Milan Kučan.

16. julij 1986

V Gregorčičevi ulici je delovna organizacija Peko Tržič odprla novo prodajalno obutve.

22. julij 1986

Ob dnevu vstaje slovenskega naroda so karavlo na Ankovi planini na Jezerskem poimenovali po Kokrškem odredu.

26. julij 1986

V Bistrici pri Naklem je bila ob krajevnem prazniku krajevnih skupnosti Podbrezje in Naklo svečanost ob odkritju prenovljenega spomenika 59 ustreljenim talcem. Isti dan sta predstavnika krajevne skupnosti Podbrezje in delovne organizacije Merkur Kranj podpisala samoupravni sporazum, po katerem je skrb za varovanje in vzdrževanje spomenika prevzela delovna organizacija Merkur Kranj.

29. julij 1986

Marija Štremfelj, članica jugoslovanske himalajske odprave, je kot prva Jugoslovanka osvojila več kot osem tisoč metrov visoko goro. Skupaj z drugimi kranjskimi člani jugoslovanske himalajske odprave je osvojila 8.047 visok Broad Peak. Tomo Česen pa je isto goro osvojil v samostojnem vzponu.

31. julij 1986

— Ob občinskem prazniku so v Mavčičah odprli novo 38-megavatno vodno elektrarno.

— Ob občinskem prazniku so v Zarici odprli novo klasično biološko centralno čistilno napravo za občino Kranj.

1. avgust 1986

— Ob občinskem prazniku so v Šenčurju odprli Center za hitro razmnoževanje krompirja in za brezvirusno gojenje semenskega krompirja. Center je zgradil Mercator-Kmetijsko živilski kombinat Kranj.

— Na slavnostni seji skupščine občine ob občinskem prazniku so podelili nagrade, priznanja ter velike in male plakete občine Kranj. Nagrade občine Kranj so prejeli: Slavko Zalokar, Društvo za športno rekreacijo in telesno vzgojo Partizan Kranj in krajevna skupnost Vodovodni stolp. Priznanja občine Kranj so prejeli: Peter Jekovec, Franc Kreačič, Rudi Nadiževec, Ferdinand Rauter, Edgar Vončina in delovna organizacija KOGP Kranj. Velike plakete občine Kranj so prejeli: Plavalni klub Triglav Kranj, Franc Vovčak, delovna organizacija Savske elektrarne Ljubljana in Merkator-Kmetijsko živilski kombinat Kranj-TOZD Kmetijstvo. Malo plaketo občine Kranj je prejel dr. Miloš Kus.

17. avgust 1986

V krajevni skupnosti Voglje so v Domu vaščanov odprli novo gasilsko orodjarno in dvorano za prireditve.

Konec avgusta 1986

Simon Pavlin, član Lokostrelskega kluba IKOS Kranj, je na svetovnem mladinskem lokostrelskem prvenstvu v Radstatu postal svetovni prvak v disciplini prosto.

6. september 1986

Na Orehku so slovesno predali namenu novo nogometno igrišče.

8. september 1986

Ob 40-letnici atletike v Kranju in 30-letnici Atletskega kluba Triglav Kranj so slovesno odprli obnovljeno atletsko stezo na stadionu Stanka Mlakarja v Kranju. Pričel se je tudi mednarodni atletski miting z več kot sto udeleženci iz Avstrije, Bolgarije, Italije, Švice, Turčije in Jugoslavije.

20. september 1986

Ob 50-obletnici tekstilne stavke se je v Kranju zbralo več kot 5.00 gorenjskih tekstilcev in upokojencev. Ob tej priliki je Občinski sindikalni svet izdal knjižico Kranj v obnovi in svobodi 1945—1950.

24. september 1986

— Skupščina občine Kranj je na seji zbora krajevnih skupnosti sprejela odlok o spremembah območij naselij Šenčur in Srednja vas pri Šenčurju. Naselju Šenčur se je priključil del naselja Srednja vas. V Šenčurju so poimenovali tudi dve novi ulici.

— Skupščina občine Kranj je na seji zbora krajevnih skupnosti sprejela odlok o spremembah območij naselij Kokrica in Mlaka pri Kranju ter o uvedbi uličnega sistema na Mlaki. Območje Golniške ulice, ki so jo črtali iz seznama ulic, so priključili k naselju Mlaka. Z istim odlokom so poimenovali še 11 novih ulic na območju Kokrice in Mlake.

4. oktober 1986

Na proslavi ob 25-letnici Podjetja za PTT promet Kranj, ki je bila na Bledu ob 50-letnici vključitve prve avtomatske telefonske centrale na Bledu in so se je udeležili predstavniki PTT organizacij Gorenjske, Slovenije in Jugoslavije, je bila tudi promocija znamke v okviru mednarodne serije Radost Evrope. Natisnjena je bila po risbi Tanje Faletič, učenke Osnovne šole Simon Jenko Kranj. Tanja Faletič je zmagala na natečaju PTT Jugoslavije za risbo, ki prikazuje zgodovinski razvoj pošte.

5. oktober 1986

Na državnem prvenstvu v kegljanju za ženske v Kuli je med 39 tekmovalkami naslov državne prvakinje osvojila članica kranjskega Triglava Marjana Zore.

14. oktober 1986

Predstavniki kitajskega ministrstva za industrijo so obiskali Kmetijsko živilski kombinat Kranj-TOZD Agromehanika.

17. oktober 1986

Nogometaši kranjskega Triglava so prejeli veliko plaketo občine Kranj.

18. oktober 1986

V okviru dnevov Beloruske sovjetske socialistične republike so predstavniki beloruske delegacije obiskali Gorenjski tisk Kranj.

19. oktober 1986

Za krajevni praznik so na Primskovem na športnem igrišču v Kokrškem logo odprli klubske prostore.

21. november 1986

V delovni organizaciji IKOS Kranj so odprli novo proizvodnjo halo, ki je opremljena z najsodobnejšimi elektronsko krmiljenimi stroji.

24. november 1986

Iskro Kibernetiko je obiskal vodja delegacije Evropske gospodarske skupnosti v Jugoslaviji.

25. november 1986

Na Golniku so slovesno odprli nov vrtec s šestimi oddelki za 112 otrok.

26. november 1986

— V Voklem so na obeh straneh avto ceste odprli nove samopostrežne Petrolove bencinske servise in spremljajoče gostinske objekte.

— Skupščina občine Kranj je na podlagi sklepa zbora združenega dela, zbora krajevnih skupnosti in družbenopolitičnega zbora skupaj z drugimi gorenjskimi občinami sprejela odlok o organizaciji in delovanju sistema za opazovanje in obveščanje na Gorenjskem.

27. november 1986

V Iskri Telematiki so odprli novo tovarno zasebnih telekomunikacijskih sistemov, v kateri bodo izdelovali digitalne telefonske centrale Iskra 2000.

Konec novembra 1986

Pri Povšnarju v Kokri so pognali malo vodno elektrarno. To je prva mala vodna elektrarna v kranjski občini, ki je priključena na električno omrežje.

17. december 1986

Občina Kranj je ob dnevu JLA prejela plaketo Zveze rezervnih vojaških starešin Jugoslavije, ki je najvišje priznanje te organizacije.

19. december 1986

V Naklem je začela poskusno obratovati nova kranjska pekarna.

23. december 1986

Ob 40-letnici Srednje šole ekonomske in družboslovne usmeritve v Kranju so odprli računalniško delavnico.

24. december 1986

Skupščina občine Kranj je na sejah zbora združenega dela in zbora krajevnih skupnosti sprejela odlok o plovbi po akumulacijskem jezeru hidroelektrarne Mavčiče.

27. december 1986

V Gorenjskem tisku so interno odprli novo tiskarno.

27. januar 1987

Delgacija Gospodarske zbornice Jugoslavije je obiskala delovni organizaciji Planika in Tekstilindus.

5. februar 1987

— Zvezna konferenca SZDL Jugoslavije je krajevni skupnosti Tenetiše podelila plaketo samoupravljanja za dosežke pri uresničevanju srednjeročnega programa med leti 1981—1985.

— Ob slovenskem kulturnem prazniku so na Jesenicah podelili gorenjske Prešernove nagrade. Iz kranjske občine sta ju prejela pisateljica Berta Golob in akademska slikarka Alenka Kahm-Pičman.

6. februar 1987

Ob 80-letnici Črtomira Zorca in ob izidu njegove knjige Po Prešernovih stopinjah je bilo v Mestni hiši v Kranju srečanje z jubilantom.

15. februar 1987

Na tekmi za svetovno prvenstvo v smučarskih skokih v Obersdorfu je Matjaž Zupan, član Smučarskega skakalnega kluba Iskra Delta Triglav Kranj, osvojil 4. mesto.

20. februar 1987

Delovna organizacija Živila Kranj je na Klancu v Kranju odprla prenovljeno samopostrežno trgovino.

26. februar 1987

Kranjsko občino je obiskal predsednik Skupščine SR Slovenije Milan Potrč. Ogledal si je proizvodnjo v Iskri Kibernetiki in se pogovarjal s kranjskimi delegati v republiški skupščini in s kranjskim političnim aktivom.

Konec februarja 1987

Med obiskom v Sloveniji je delegacija gospodarskih zbornic Koroške, Štajerske in Voralerberga obiskala delovno organizacijo Planika in si ogledala Adidasov program športne obutve. Delegacija se je pogovarjala tudi z gorenjskimi gospodarstveniki.

6. marec 1987

V Gorenjskem muzeju Kranj so ob dnevu žena odprli 16. razstavo iz serije preglednih razstav likovnih umetnic. Razstavljali sta slikarki Ružica Bele-Pavlović in Diliste Vujović.

15. marec 1987

Matjaž Zupan, član Smučarskega skakalnega kluba Iskra-Delta Triglav, je na smučarskih poletih v Planici osvojil 2. mesto. Njegov najdaljši polet je meril 184 m.

22. marec 1987

V krajevni skupnosti Tenetiše so se z referendumom odločili za uvedbo krajevnega samoprispevka za asfaltiranje krajevnih cest in nakup zemljišča za razširitev pokopališča.

25. marec 1987

Skupščina občine Kranj je na seji zbora združenega dela in zbora krajevnih skupnosti sprejela odlok o zazidalnem načrtu Šenturška gora W-12 za gradnjo počitniških objektov.

26. marec 1987

Generalna konfederacija portugalskih delavcev, ki je na povabilo Zveze sindikatov Jugoslavije obiskala tudi Slovenijo, si je ogledala proizvodnjo v Iskri Telematiki.

Začetek aprila 1987

Na sejmu tehnike in na mednarodni razstavi dosežkov industrijskega oblikovanja v Hannovru je Iskra Kibernetika dobila priznanje za oblikovanje naprave za tiskanje tamponov Tampotisk TT 100 in za dužino novih plastičnih okovov za program elektronskega merjenja.

20. april 1987

Podpredsednik Zveznega izvršnega sveta Miloš Milosavljević se je v spremstvu predsednika Skupščine SR Slovenije Milana Potrča in podpredsednika Izvršnega sveta SR Slovenije Janeza Bohoriča sestal z direktorji kranjskih izvoznih tovarn in

vodstvom kranjske občine. Obiskali so tudi delovno organizacijo Planika.

Začetek maja 1987

Na Planini III. je delovna organizacija Živila Kranj odprla novo samopostrežno trgovino.

13. maj 1987

Na podlagi sklepa sveta krajevne skupnosti Podbrezje in sklepa zborov krajanov v krajevni skupnosti je bil sprejet sklep o razpisu referenduma za uvedbo krajevnega samoprispevka za popravilo kulturnega doma, za ureditev novega dela pokopališča, za popravilo poškodovanega asfalta in poti v krajevni skupnosti in za sofinanciranje ureditve kanalizacije.

15. maj 1987

— Tričlanska delegacija uvozne firme za knjige Sovjetske zveze iz Moskve je obiskala Gorenjski tisk Kranj, ki je eno od petih jugoslovanskih grafičnih podjetij, ki veliko izvažajo v Sovjetsko zvezo.

— Delovna organizacija Alpetour je na Laborah odprla nov obrat za obnavljanje avto plaščev za tovorna vozila, gradbene stroje in industrijska vozila.

14.—16. maj 1987

V Kranju je potekalo 18. srečanje mladih zgodovinarjev Slovenije. Udeležili so se ga predstavniki 76 slovenskih osnovnih šol. Zlato priznanje za nalogo, ki so jo pripravili v zgodovinskem krožku, je prejela tudi Osnovna šola Stane Žagar Kranj.

21. maj 1987

Franc Perdan, fotograf Gorenjskega glasa, je za svoje življenjsko delo prejel Tomšičevo nagrado, ki je najvišja slovenska novinarska nagrada.

25.—31. maj 1987

V Kranju je potekalo 41. športno prvenstvo Ljubljanskega armadnega območja. Vojaki in starešine iz Kranja so osvojili drugo mesto.

1. junij 1987

V Firencah je potekalo neuradno evropsko prvenstvo v super maratonu. Na 100 km dolgi progi je ekipa Kranja (Štefan Belak, Franc Kaučič, Marko Klemenčič, Pavel Močnik, Dušan Mravlje in Janez Umek) je osvojila drugo mesto.

9. junij 1987

Krajevna skupnost Zlato polje je prvič samostojno praznovala svoj krajevni praznik, ki so ga doslej praznovali v okviru občinskega praznika.

14. junij 1987

Ob 50-letnici Gasilskega društva Žeje-Bistrica so odprli prenovljen gasilski dom in predali namenu obnovljeno gasilsko vozilo.

20. junij 1987

Za praznik krajevnih skupnosti Planina, Huje in Bratov Smuk so odprli novo balinišče.

21. junij 1987

Na mednarodnem plavalnem mitingu v Kranju ob dnevu borca je Darjan Petrič zmagal na 400 m in 1.500 m kravl, Zala Kalan pa na 200 m delfin.

23. junij 1987

Vladna delegacija kitajske province Sinchuan je obiskala Iskro Telematiko. Predsednik poslovodnega odbora SOZD Iskra je kitajskim gostom izročil prvi Iskrin prospekt, tiskan v kitajščini.

24. junij 1987

Skupščina občine Kranj je na sejah zbora združenega dela in zbora krajevnih skupnosti sprejela odlok o zavarovanju vodnih virov pod Krvavcem. Odlok je določil varnostne pasove in ukrepe za zavarovanje pred onesnaženjem vodnih virov pod Krvavcem.

Začetek julija 1987

Zvezni sekretariat za zunanjo trgovino je Poslovnemu prireditvenemu centru Gorenjski sejem Kranj izdal soglasje za opravljanje poslov na področju zunanjetrgovinske dejavnosti.

4.—5. julij 1987

Na stadionu Stanka Mlakarja je potekal atletski troboj moških in ženskih reprezentanc Grčije, Francije in Jugoslavije. To je bila doslej najkvalitetnejša atletska prireditev v Kranju.

7. julij 1987

Na podlagi soglasja Izvršnega sveta Skupščine občine Kranj so sklenili samoupravni sporazum o ustanovitvi samoupravne interesne skupnosti za pospeševanje proizvodnje hrane in zagotavljanje osnovne preskrbe občine Kranj.

11. in 14. julij 1987

Darjan Petrič je na Univerziadi v Zagrebu na 400 m in 1.500 m kravl osvojil srebrni medalji.

12. julij 1987

Ob 95-letnici cerkljanskih gasilcev so v Cerkljah odprli prenovljen gasilski dom in izvedli prvi Barletov memorial v spomin na domačina in enega od ustanoviteljev gasilstva v Sloveniji.

30. julij 1987

— Ob občinskem prazniku je delovna organizacija Merkur Kranj odprla prenovljeni trgovini na Koroški in Gregorčičevi cesti. V prenovljeni trgovini na Koroški cesti so uredili samopostrežni način prodaje električnega ročnega in strojnega orodja, stavbnega in pohištvenega okovja, prodajo vseh vrst vijakov ter kovinsko tehničnega blaga. Na Gregorčičevi ulici so v prodajalni Inštalater uredili prodajo vodovodnoinstalacijskega materiala in materiala za centralno kurjavo ter sanitarne opreme. V prodajalni Partner so uredili konsignacijsko prodajo.

— Ob občinskem prazniku so s priključitvijo doline Dol v Kokri na električno omrežje elektriko dobile še zadnje hiše v kranjski občini.

31. julij 1987

— Ob občinskem prazniku so na slavnostni seji vseh zborov skupščine občine Kranj podelili nagrade, priznanja in plakete občine Kranj. Nagrade občine Kranj so prejeli: Jože Zaletel, delovna organizacija IKOS Kranj in Krajevna skupnost Goriče. Priznanja občine Kranj so prejeli: Boris Pertot, Alojz Zupančič, Janko Tišler, Filip Lovšina in Jože Klemenčič. Veliki plaketi občine Kranj sta prejela delovna organizacija Cestno podjetje Kranj in Skupnost borcev Kokrškega odreda. Na isti seji je predsednik Skupščine občine Kranj izročil Cirilu Dolencu še odlikovanje Predsedstva SFRJ.

— Delovna organizacija Tekstilindus je v prenovljeni hiši na Prešernovi ulici v Kranju odprla informativno-prodajni center.

1. avgust 1987

Ob občinskem prazniku so v komunalni coni na Primskovem uradno odprli nove prostore Gorenjskega tiska Kranj. Slavnostni govornik je bil podpredsednik Izvršnega sveta skupščine SR Slovenije Janez Bohorič.

5. avgust 1987

Na Laborah so odprli prenovljen Petrolov bencinski servis.

19. avgust 1987

Na Koroških dnevih na Gorenjskem sejmu v Kranju, ki so se jih udeležili predstavniki Koroške gospodarske zbornice in avstrijski konzul iz Ljubljane, je predsednik Izvršnega sveta Skupščine občine Kranj izročil Koroški gospodarski zbornici za 15-letno uspešno sejemsko sodelovanje malo plaketo občine Kranj.

Sredi avgusta 1987

Na 18. evropskem prvenstvu v plavanju, vaterpolu, skokih v vodo in umetnostnem plavanju v Strasbourgu je Darjan Petrič v velikem finalu na 1.500 m kravl osvojil šesto mesto.

25. avgust 1987

V Iskri Telematiki so predstavili prvo javno digitalno telefonsko centralo, ki ima enake zmogljivosti kot telefonska centrala Metaconta, a je petkrat manjša.

1. september 1987

— Po aprilski prekinitvi servisiranja Zastavinih vozil na Laborah so v Alpetourjevem avtomobilskem servisu ponovno začeli opravljati servisne storitve za kragujevške avtomobile.

— Na Prešernovi ulici v Kranju so odprli prenovljeno prodajalno delovne organizacije Kokra, ki se imenuje Tekstil.

13. september 1987

Na Joštu je potekal Krekov shod, na katerem je o dr. Janezu Evangelistu Kreku govoril prof. dr. Anton Trstenjak. Shoda se je udeležil tudi ljubljanski nadškof in metropolit dr. Alojzij Šuštar.

21. september 1987

Kranjska namiznoteniška igralka Polona Frelih je na sredozemskih igrah v Latakiji v ženskih dvojicah osvojila srebrno, v mešanih dvojicah pa bronasto medaljo.

23. september 1987

— Skupščina občine Kranj je na sejah zbora združenega dela in zbora krajevnih skupnosti sprejela odlok o ustanovitvi in organiziranju enot in štabov civilne zaščite ter ukrepov civilne zaščite v občini Kranj.

— Kranjski atletski deseterobojec Goran Kabič je na sredozemskih igrah v Latakiji osvojil srebrno medaljo.

25. september 1987

Tovarna pletenin in konfekcije Trikon iz Kočevja je na Planini odprla specializirano prodajalno hlač.

Konec septembra 1987

Iskra Telematika je v Nairobiju s kenijsko pošto podpisala sporazum o dolgoročnem sodelovanju in prenosu tehnologije v to afriško državo.

3. oktober 1987

Ob krajevnem prazniku krajevne skupnosti Cerklje so podpisali samoupravni sporazum o ustanovitvi organiziranosti in delovanju skupnosti krajevnih skupnosti Cerklje, Brnik, Grad,

Poženik, Šenturška gora, Velesovo in Zalog, ki bo na območju vseh članic skupnosti zagovarjala skupne interese.

Začetek oktobra 1987

Iskra Telmatika je s turško pošto podpisala pogodbo o dobavi telefonskih central in prenosu znanja v Turčijo.

9. oktober 1987

Bavarski ministrski predsednik dr. Franc Josef Strauss je med svojim prvim uradnim obiskom v Sloveniji obiskal tudi Iskro Telematiko.

16. oktober 1987

Ob krajevnem prazniku krajevne skupnosti Primskovo so odprli nov poslovni objekt Gorenjske obrtne zadruge.

18. oktober 1987

V Adergasu so odprli novo 30-metrsko plastično smučarsko skakalnico.

28. oktober 1987

— V prostorih Delavskega doma v Kranju so odprli obnovljene prostore mladinskega kulturnega centra Carnium.

— Na 38. državnem kegljaškem prvenstvu je Kranjčan Franci Marinšek postal državni prvak.

Konec oktobra 1987

— Delegacija italijanske generalne konfederacije dela dežele Piemont je kot gost občinskega sindikalnega sveta Kranj obiskala delovne organizacije Sava, Iskra Telematika, IBI ter šolski center Iskra.

— Tomo Česen je kot prvi na svetu preplezal smer No siesta v 1.200 m visoki steni Grand Jorasses v Franciji. Nekateri svetovni alpinistični novinarji so Česnov podvig označili kot največji tovrstni alpinistični dosežek v letu 1987.

— V Cerkljah so predali namenu mrliške vežice.

— Kranjski supermaratonci Franci Kaučič, Milan Klemenčič, Dušan Mravlje in Pavle Močnik so na 254 km dolgem supermaratonu na Sardiniji kot ekipa osvojili prvo mesto.

6. november 1987

V Hrastju je delovna organizacija Merkator-Kmetijsko živilski kombinat Kranj, TOZD Agromehanika, odprla nove proizvodne in skladiščne prostore na mestu, kjer so v lanskem požaru pogoreli stari proizvodni objekti.

24. november 1987

V Naklem je delovna organizacija Živila odprlo novo samopostrežno trgovino.

26. november 1987

Skupščina občine Kranj je na sejah zbora združenega dela in zbora krajevnih skupnosti sprejela odlok o ravnanju s plodno zemljo, katerega namen je zavarovati plodno zemljo v občini pred uničenjem.

26. november 1987

Na proslavi ob dnevu republike so podelili državna odlikovanja. Dušan Rihtaršič je prejel red dela z zlatim vencem, Janez Grašič red zaslug za narod s srebrnim znakom, Andrej Bitenc red dela s srebrnim vencem in Janez Valant medaljo zaslug za narod.

4. december 1987

Odbor skupščine združenja jugoslovanskih PTT organizacij za telekomunikacije je sprejel sklep, da se za Iskrino centralo tipa SI 2000/224 izda atest za uporabo v jugoslovanskem PTT omrežju. To je prva javna digitalna telefonska centrala v Jugoslaviji, ki je rezultat lastnega znanja.

22. december 1987

Na Golniku je delovna organizacija Živila odprla novo samopostrežno trgovino.

23. december 1987

— Skupščina občine Kranj je na sejah zbora združenega dela in zbora krajevnih skupnosti sprejela skupaj s skupščino Izobraževalne skupnosti Kranj sklep o določitvi šolskih okolišev za kranjske osnovne šole.

— Skupščina občine Kranj je na sejah zbora združenega dela in zbora krajevnih skupnosti sprejela odločbo o ustanovitvi Osnovne šole Planina II., ki ima enoten šolski okoliš skupaj z Osnovno šolo Bratstvo in enotnost in zajema del krajevnih skupnosti Huje, Planina, Primskovo in celotno območje krajevne skupnosti Bratov Smuk.

24. december 1987

V hotelu Creina so odprli brezcarinsko prodajalno.

Konec decembra 1987

— Ob dnevu JLA je Franci Ekar, direktor Poslovno prireditvenega centra Gorenjski sejem Kranj, prejel plaketo Zveznega sekretarja za ljudsko obrambo in Izobraževalnega centra za splošni ljudski odpor.

— V opekarni v Stražišču, ki je delovala v okviru Komunalno obrtnega in gradbenega podjetja Kranj, so zaradi nerentabilnosti prenehali s proizvodnjo.

27. januar 1988

Skupščina občine Kranj je na sejah zbora združenega dela in zbora krajevnih skupnosti sprejela odlok o zazidalnem načrtu

Exoterm na območju, ki je po zazidalnem načrtu občini Kranj za obdobje 1986—1990 namenjeno za prostorsko širitev delovne organizacije Exoterm.

Začetek februarja 1988

Iskra Telematika in Podjetje za PTT promet iz Prištine sta podpisala samoupravni sporazum o združevanju dela in sredstev za vzpostavitev računalniško-programskega centra v Prištini.

6. februar 1988

— Ob slovenskem kulturnem prazniku so v Prešernovem gledališču v Kranju podelili gorenjske Prešernove nagrade. Iz kranjske občine sta ju prejela dirigent Akademskega pevskega zbora France Prešeren Tomaž Faganel in lutkar Vladimir Ross.

— Na svečanosti ob slovenskem kulturnem prazniku je predsednik Skupščine občine Kranj Matevžu Omanu izročil državno odlikovanje red zaslug za narod s srebrnim vencem, s katerim ga je odlikovalo Predsedstvo SFRJ za njegovo dolgoletno delovanje na kulturnem področju in v krajevni skupnosti Stražišče.

11. februar 1988

Delovna organizacija Živila Kranj je v Tavčarjevi ulici v Kranju odprla slaščičarsko delavnico in prodajalno.

12. februar 1988

V pritličju Zdravstvenega doma Kranj so odprli prenovljeno internistično ambulanto.

22. februar 1988

Predstavniki Iskre Kibernetika, Iskre Commerce in firme Mafira Meters Manufacturimg iz Malezije so v Kranju uskladili pogodbo o prenosu proizvodnje enofaznih električnih števcev E 89 v Malezijo.

23. februar 1988

Iskro Telematiko je obiskala poljska vladna delegacija, ki jo je vodil minister za gospodarsko sodelovanje s tujino.

26. februar 1988

V Iskri Kibernetiki je bil ustanovni občni zbor Društva orodjarjev Gorenjske.

Konec februarja 1988

— Delovna organizacija Merkur Kranj je na Gorenjesavski cesti odprla novo prodajalno železnine.

— Na zimskih olimpijskih igrah v Calgaryju je jugoslovanska reprezentanca v smučarskih skokih, v kateri je bil tudi član Smučarskega skakalnega kluba Iskra Delta Triglav Kranj Matjaž Zupan, v moštvenih skokih osvojila srebrno medaljo.

5. marec 1988

Na 13. smučarskem prvenstvu Ljubljanskega armadnega območja je v ekipnem tekmovanju zmagala ekipa Kranja.

8. marec 1988

V Gorenjskem muzeju so ob dnevu žena odprli 17. razstavo iz serije preglednih razstav likovnih umetnic. Razstavljala je akademska slikarka Marjanca Jemec-Božič.

10. marec 1988

Delegacija sindikalne konfederacije dela iz italijanske pokrajine Furlanija-Julijska krajina je kot gost Zveze sindikatov Slovenije obiskala delovno organizacijo Planika Kranj.

16. marec 1988

V hotelu Creina je Republiški komite za informiranje priredil sprejem za sovjetske novinarje, ki so na obisku po Jugoslaviji spremljali generalnega sekretarja Komunistične partije Sovjetske zveze Mihaila Gorbačova.

23. marec 1988

Skupščina občine Kranj je na sejah zbora združenega dela in zbora krajevnih skupnosti sprejela odlok o lokacijskem načrtu za primarni plinovod Tekstilindus Kranj-blagovni terminal Naklo.

Konec marca 1988

V restavraciji letališke zgradbe na Brniku so odprli galerijski prostor, ki so ga poimenovali Galerija air.

15. april 1988

Odprli so prvo kranjsko zasebno turistično agencijo Odisej.

17. april 1988

Akademski pevski zbor France Prešeren Kranj je na tekmovanju »Naša pesem 88« v Mariboru osvojil zlato plaketo.

26. april 1988

Gorenjski tisk Kranj je obiskala tričlanska delegacija sovjetskega ministrstva za založniško dejavnost.

3. maj 1988

Članice strelske družine Bratstvo in enotnost Kranj so na tekmovanju v Zenici postale državne prvakinje.

10.—13. maj 1988

V hotelu Creina se je začel sestanek nekaterih predstavnikov ministrstev, članic SEV in še nekaterih drugih socialističnih držav. Delegacije so podpisale sporazum o uvajanju nove teh-

nologije v predelavo mesa. Sodelovali so strokovnjaki znanstvenih inštitutov za predelavo mesa Bolgarije, Madžarske, Mongolije, Sovjetske zveze, Čehoslovaške in Jugoslavije.

22. maj 1988

V Goričah so slovesno sprejeli člana državne kegljaške reprezentance Jugoslavije Borisa Urbanca, ki je na 17. kegljaškem svetovnem prvenstvu v Budimpešti osvojil bronasto medaljo v ekipnem tekmovanju in zlati kolajni v ekipni in posamečni konkurenci. Krajani so Borisa Urbanca izbrali za častnega člana svoje krajevne skupnosti.

23. maj 1988

Delovno organizacijo IBI Kranj so obiskale sindikalne delegacije nekaterih azijskih dežel.

24. maj 1988

Skupščina krajevne skupnosti Stražišče je sprejela sklep o razpisu referenduma za uvedbo samoprispevka za gradnjo krajevnega primarnega telefonskega in televizijskega kabelskega omrežja. Referendum je bil razpisan za 19. junij 1988.

25. maj 1988

Skupščina občine Kranj je na sejah zbora združenega dela in zbora krajevnih skupnosti sprejela odlok o zazidalnem načrtu Planina-jug.

2. junij 1988

Na svečanem srečanju v Komendi so predstavniki občinskih organizacij Rdečega križa iz Kranja podpisali s sekcijo prostovoljnih krvodajalcev iz občine Dobrdob listino o sodelovanju in pobratenju.

9.—12. junij 1988

V Novem Sadu je potekalo zvezno tekmovanje mladih tehnikov. Gregor Bavdek in Peter Roblek iz osnovne šole France Prešeren iz Kranja sta osvojila zlati medalji.

18. junij 1988

— Ob krajevnem prazniku krajevnih skupnosti Goriče, Golnik, Tenetiše in Trstenik so predali namenu obnovljeno cesto proti bolnišnici Golnik.

— Ob krajevnem prazniku krajevne skupnosti Jezersko so predali namenu vodovod.

19. junij 1988

— V Tenetišah so odprli družbene prostore krajevne skupnosti.

— V Praprotni polici so odprli novo teniško igrišče.

20. junij 1988

V poslovnem razvojnem centru Sava Kranj so podpisali pogodbo o sovlaganju Mednarodnega denarnega sklada v naložbo delovne organizacije Sava Kranj, ki se imenuje Optima II, kar pomeni posodobitev proizvodnje pri izdelavi avtopnevmatik.

23. junij 1988

V Prešernovem gledališču v Kranju je potekala kulturnopolitična prireditev kot izraz solidarnosti s priprtimi Janezom Janšo, Davidom Tasićem in Ivanom Borštnarjem.

25. junij 1988

Lovska družina Storžič je na Pangerščici odprla lovski dom.

Začetek julia 1988

Kranjska glasbena skupina Adria Dixieland Band je na tekmovanju dvaindvajsetih jazz skupin v Saint Rafaelu osvojila prvo mesto.

2. julij 1988

V Hrastju so odprli nov športni center.

2.—3. julij 1988

— Ob dnevu borca je v Kranju potekal 21. plavalni miting, na katerem je Darjan Petrič zmagal na 400 m in 1.500 m kravl.

— Lokostrelski klub Šenčur je prvi na svetu organiziral lokostrelski triatlon z disciplinami hunter in field, ameican round in golf.

6. julij 1988

— Skupščina občine Kranj je na sejah zbora združenega dela in zbora krajevnih skupnosti sprejela odloke o prostorskih ureditvenih pogojih za ureditev območij Kranj, Cerklje, Vasca, Pšenična polica, Preddvor, Tupaliče, Potoče, Breg ob Kokri, Šenčur, Srednja vas, Golnik, Goriče, Srednja vas, Zalog in Svarje. Odloki določajo osnovne pogoje prostorskega planiranja v navedenih naseljih.

— Skupščina občine Kranj je na sejah zbora združenega dela in zbora krajevnih skupnosti sprejela odlok o lokacijskem načrtu za primarni plinovod Čirče-IBI-Oljarica in odlok o lokacijskem načrtu za vzporedni plinovod Vodice—Britof.

13. julij 1988

Iskra Telematika je s PTT podjetjem Sarajevo podpisala pogodbo o dobavi treh telefonskih central SI 2000/224.

17. julij 1988

V Kranju so ustanovili podružnico Slovenske kmečke zveze za Gorenjsko in Zveze slovenske kmečke mladine.

28. julij 1988

— Iskra Telematika se je odločila, da bo z zahodnonemško firmo Siemens razvijala novo generacijo javnih telefonskih central.

— Ob občinskem prazniku so v krajevni skupnosti Podblica v naselju Njivice predali namenu nov vodovod.

29. julij 1988

— Ob občinskem prazniku je delovna organizacija Merkur Kranj v Naklem odprla novo visokoregalno skladišče in nove poslovne prostore.

— Ob občinskem prazniku je bila slovesna otvoritev prenovljenega kranjskega gradu Kieselstein.

1. avgust 1988

— Ob občinskem prazniku so slovesno odprli novo osnovno šolo na Planini.

— Ob občinskem prazniku so na slavnostni seji vseh treh zborov skupščine občine Kranj podelili nagrade in priznanja občine Kranj. Nagrade občine Kranj so prejeli: Andrej Babič, delovna organizacija RTC Krvavec in Krajevna skupnost Orehek-Drulovka. Priznanja občine Kranj so prejeli: Stane Šinkovec, Anton Ropret, prof. dr. Branko Štangl in Društvo kadrovskih delavcev Kranj.

2. avgust 1988

— Ob občinskem prazniku so v krajevni skupnosti Orehek-Drulovka predali namenu kabelsko-distribucijski sistem.

— Polona Frelih, namiznoteniška igralka iz Kranja, je na evropskem prvenstvu v namiznem tenisu za mladince v Novem Sadu osvojila v ženskih dvojicah skupaj z Jasno Fazlić zlato medaljo.

— Teniški igralki kranjskega Triglava Barbari Mulej, ki je na nedavnem evropskem prvenstvu za mlajše mladince v Lisboni osvojila drugo mesto, v parih pa se je uvrstila v polfinale, so kranjski teniški delavci priredili sprejem.

14. avgust 1988

Ob 80-letnici Gasilskega društva Žabnica so izročili namenu dve novi gasilski vozili in prenovljeno garažo v gasilskem domu.

20. avgust 1988

Ob krajevnem prazniku Orehek-Drulovka so v Zarici odprli še dve novi igrišči za tenis.

11. september 1988

— Martin Pogačnik, 11-letni Kranjčan, je bil eden od dveh Jugoslovanov, ki sta se udeležila teka proti času v New Yorku, ki ga je organizirala svetovna organizacija Rdečega križa. Tek je potekal tudi v Kranju. Kranj je bil skupaj s Splitom glavni organizator teka v dvainštiridesetih jugoslovanskih mestih.

— V Podbrezjah so predali namenu novo balinišče.

18. september 1988

Ob krajevnem prazniku krajevne skupnosti Visoko so predali namenu dve novi teniški igrišči.

28. september 1988

— Skupščina občine Kranj je na seji zbora krajevnih skupnosti sprejela odlok o spremembi meja naselja Kranj in o imenovanju novih ulic v Kranju. Na novo so poimenovali 8 ulic.

— Na prostoru Prireditveno poslovnega centra Gorenjski sejem Kranj so v Kranju prvič organizirali konjski sejem za pasmo haflinger.

13. oktober 1988

V veleblagovnici Globus je delovna organizacija Kokra Kranj odprla preurejen salon pohištva.

15. oktober 1988

Ob krajevnem prazniku krajevne skupnosti Primskovo so predali namenu nov stolp gasilskega doma.

18. oktober 1988

Iskra Kibernetika je z argentinsko firmo CES iz San Luisa podpisala pogodbo o prodaji dveh licenc za proizvodnjo števcev.

19. oktober 1988

Darjan Petrič je za svoje plavalne uspehe na mednarodnih tekmah in olimpijskih igrah prejel zlati znak Plavalne zveze Slovenije.

27. oktober 1988

Iskro Kibernetiko je obiskala delegacija Poljske združene delavske partije.

28. oktober 1988

V Čirčah so v domu družbenih organizacij ob 50-letnici strelskega športa v Kranju odprli novo strelišče za zračno puško.

31. oktober 1988

Ljubljanska banka, Temeljna banka Gorenjske Kranj, je v Šenčurju v obnovljeni Gašperlinovi hiši odprla novo bančno izpostavo.

Konec oktobra 1988

— Iskro Kibernetiko je obiskala delgacija belgijskih in nizozemskih poslovnežev, ki kupujejo Iskrine izdelke.

— Iskra Kibernetika in Iskra Commerce sta z vzhodnonemškimi predstavniki podpisali pogodbo za prodajo nizkonapetostne stikalne tehnike.

2. november 1988

V delovni organizaciji Živila Kranj v Naklem so s krajani Preddvora priredili sprejem ob osvojitvi zlate medalje v igri gol ball Robertu Kopaču, članu jugoslovanske reprezentance na olimpijskih igrah invalidov v Seulu.

12. november 1988

Na Jakobu nad Preddvorom so na pogorišču stare planinske koče odprli novo planinsko kočo.

19. november 1988

Pred polnim avditorijem v večnamenskem prostoru kranjske Gimnazije je potekala kulturno-protestna prireditev v podporo Janezu Janši, Ivanu Borštnarju, Davidu Tasići in Franciju Zavrlu, ki so bili obtoženim pred ljubljanskim vojaškim sodiščem.

21. november 1988

Kranjski supermaratonec Dušan Mravlje je na šestdnevnem teku v mestu Colac v Avstraliji pretekel 914 km in dosegel drugo mesto.

23. november 1988

Skupščina občine Kranj je na sejah zbora združenega dela in zbora krajevnih skupnosti sprejela odlok o ureditvi nekaterih vprašanj s področja obrti. Odlok določa prodajo na drobno in gospodarske dejavnosti, ki jih lahko delovni ljudje in občani trajno ali sezonsko opravljajo kot postranski poklic.

Konec novembra 1988

Delovna organizacija Sava Kranj je Avstriji prodala 37 m dolg in 2,6 m visok gumeni jez, ki je prvi tovrstni jugoslovanski izdelek prodan v tujino.

5. december 1988

V kenijskem mestu Gilgil so ob prisotnosti kenijskega predsednika države Daniela Arapa Moia svečano odprli tovarno za sestavljanje Iskrinih telefonskih aparatov ETA 80.

10. december 1988

V Kranju je bila ustanovljena iniciativna skupina Ammnesty International.

12. december 1988

Gorenjska obrtna zadruga je v svojih prostorih odprla prvo trgovino v Sloveniji in Jugoslaviji, v kateri prodajajo izdelke široke potrošnje, ki jih izdelujejo obrtniki.

16. december 1988

— V prostorih krajevne skupnosti Huje so odprli mladinske klubske prostore.

— V Zgornji Besnici je delovna organizacija Živila Kranj odprla novo samopostrežno trgovino.

22. december 1988

V Kranju so odprli prenovljeno gimnazijsko stavbo.

Konec decembra 1988

— Krajevna skupnost Kokra je dobila priznanje Zvezne konference SZDL v okviru tekmovanj krajevnih skupnosti za uspehe pri razvoju in uveljavljanju krajevnih skupnosti v Jugoslaviji.

— Izšla je knjiga arheologa Milana Sagadina »Kranj, križišče Iskra-nekropola iz časa preseljevanja ljudstev in staroslovanskega obdobja«.

— Barbara Mulej, teniška igralka iz Kranja, je na najpomembnejšem teniškem tekmovanju za mladince od 12. do 18. leta (Orange Bowl) v Miami Beachu v ZDA osvojila tretje mesto.

Začetek januarja 1989

V okviru DPD Svoboda Stražišče je začela delovati alternativna gledališka skupna Ante portas.

13. januar 1989

Kranjčan Janez Pintar, član AMD Domžale in član tovarniškega moštva Riko Ribnica, je bil izbran za najboljšega avto moto športnika Slovenije za leto 1988.

14. januar 1989

Borci Kokrškega odreda so delovni organizaciji IBI Kranj v zahvalo za dolgoletno pomoč pri njihovi dejavnosti podelili plaketo Kokrškega odreda.

20. januar 1989

Ljubljanska banka, Temeljna banka Gorenjske Kranj, je v Cerkljah v prenovljeni Hribarjevi hiši odprla novo bančno izpostavo.

23. januar 1989

Iskra Telematika je ponesrečencem v katastrofalnem potresu v Armeniji podarila telefonsko centralo SI 2000.

25. januar 1989

Skupščina občine Kranj je na sejah zbora združenega dela in zbora krajevnih skupnosti sprejela odlok o spremembi območij katastrskih občin Šenčur, Luže, Velesovo, Cerklje, Zgornji Brnik, Spodnji Brnik, Lahovče in Voglje in o ustanovitvi nove katastrske občine Brnik. Isti dan je skupščina občine Kranj na enak način sprejela tudi odlok o spremembi območij katastrskih občin Strahinj, Naklo, Primskovo, Kokrica, Predoslje, Šenčur in Voglje.

3. februar 1989

Ob slovenskem kulturnem prazniku so v Tržiču podelili gorenjske Prešernove nagrade. Iz kranjske občine sta ju prejela akademski kipar Boris Sajovic in lutkar Cveto Sever.

7. februar 1989

Pisatelj Rudi Šeligo iz Kranja je prejel slovensko Prešernovo nagrado, ki je največje priznanje za umetniško ustvarjalnost v Sloveniji.

27. februar 1989

Kot drugod po Sloveniji so tudi v Kranju organizirali zbiranje podpisov proti izrednim razmeram na Kosovu in v državi.

Začetek marca 1989

Občinski štab Civilne zaščite v Kranju je na prošnjo Gorske reševalne službe v Kranju opremil z radijskimi postajami planinske postojanke na Ledinah, Krvavcu, Kališču in Češki koči, kar bo omogočilo bolj učinkovito izvajanje reševalne službe v gorah.

4. marec 1989

Kmetje z območja nakelske kmetijske zadruge so ustanovili podružnico Slovenske kmečke zveze.

7. marec 1989

V Gorenjskem muzeju Kranj so ob dnevu žena odprli 18. razstavo iz serije preglednih razstav likovnih umetnic. Razstavljala je akademska slikarka Vida Fakin.

31. marec 1989

V Iskri Telematiki so se z referendumom odločili za preobrazbo v združeno podjetje Telekom s šestimi podjetji, in sicer: Terminali, TIV, MKD, Sistemi in inženiring, Servisne dejavnosti in Tel. Po sklenitvi pogodbe s Siemensom bo Telekom mešano podjetje.

Začetek aprila 1989

Na tradicionalnem sejmu industrije in na razstavi industrijskega oblikovanja v Hannovru sta bila za oblikovanje nagrajena Iskrin telefon ETA 900 in govorilnica JANETA, ki ju je oblikoval Davorin Savnik.

2. april 1989

Na prostoru Poslovno prireditvenega centra Gorenjski sejem Kranj so prvič v Kranju pripravili sejem rabljenih avtomobilov.

14. april 1989

V Stražišču so odprli zasebno samopostrežno trgovino z živili.

17. april 1989

— Kmetijsko živilski kombinat Kranj je postal glavni nosilec zveznega projekta »Nove metode v selekciji in semenarstvu krompirja«, ki ga financira zvezni sklad za spodbujanje tehnološkega razvoja Jugoslavije.

— Zvezni minister za kmetijstvo dr. Stevo Marjanović je obiskal kmetijsko-gozdarski sejem v Kranju, center Kmetijsko živilskega kombinata Kranj za hitro razmnoževanje krompirja v Šenčurju in Novakovo kmetijo na Prebačevem.

19. april 1989

Skupščina občine Kranj je na sejah zbora združenega dela in zbora krajevnih skupnosti sprejela odlok o ureditvenem načrtu deponije odpadkov v Tenetišah.

20. april 1989

Ivan Kramberger iz Negove je kranjski porodnišnici podaril 1.000.000 din.

24. april 1989

Pod Jelenovim klancem v Kranju so odprli zasebni diskont za prodajo živil in pijače.

Konec aprila 1989

— V krajevnih skupnostih Huje in Planina so odprli manjši tržni center z desetimi lokali (prodajalna zelenjave, delikatesa, živilska trgovina, prodajalna kruha, ribarnica in mesnico, butik kruha in cvetličarna).

— Kranjska šola za kmetijstvo, ki deluje v okviru Mlekarskega šolskega centra v Kranju, je v Strahinju pridobila posestvo za praktični pouk.

— Več funkcionarjev mednarodne smučarske zveze FIS, ki so se mudili na delovnih sestankih svojih odborov na Brdu pri Kranju, si je ogledalo smučarski skakalni center na Gorenji Savi.

Začetek maja 1989

— V Žabnici so odprli zasebno pogodbeno podjetje za prodajo gradbenega materiala Dom Žabnica.

— Iskra Telekom je podpisala pogodbo o dobavi Siemensove telefonske centrale EWSD za belorusko mesto Grodno.

4. maj 1989

V Poslovnem centru Iskra v Ljubljani so predstavniki zahodnonemške firme Siemens AG, ene od treh največjih svetovnih telekomunikacijskih firm, in Združenega podjetja za telekomunikacije in računalništvo Iskra Telekom Kranj (do 1. aprila letos Iskra Telematika) podpisali družabniško pogodbo o ustanovitvi mešanega podjetja Iskra Tel, ki posluje v okviru združenega podjetja Iskra Telekom v Kranju.

5. maj 1989

Skupščina občine Kranj je na sejah zbora združenega dela in zbora krajevnih skupnosti sprejela odlok o območjih naselij in imenovanju naselij in ulic v občini Kranj. Odlok določa kranjska naselja in njihova ulična imena.

17. maj 1989

— Skupščina občine Kranj je na sejah zbora združenega dela in zbora krajevnih skupnosti sprejela odlok o prenehanju lastninskih pravic na območju zazidalnega načrta Planina-jug, kjer je z družbenim planom občine Kranj za obdobje 1986—1990 predvidena kompleksna stanovanjska in druga gradnja.

— Skupščina občine Kranj je na sejah zbora združenega dela in zbora krajevnih skupnosti sprejela odlok o zazidalnem načrtu Cerkljanska Dobrava, katere območje je namenjeno za gradnjo počitniških objektov.

19. maj 1989

Na 4. mladinskem svetovnem prvenstvu v kegljanju v Celju je za jugoslovansko mladinsko reprezentanco nastopal tudi član Kegljaškega kluba Triglav Kranj Boris Benedik. Z reprezentanco je osvojil dve zlati in eno srebrno medaljo.

15.—20. maj 1989

Iskra Kibernetika je na 33. mednarodnem sejmu tehnike in tehničnih dosežkov v Beogradu prejela zlato plaketo za sistem Iskramatic sed 2, ki je sistem za merjenje, obdelavo in regulacijo podatkov v elektrogospodarstvu in industriji.

19.—20. maj 1989

V Kranju je potekalo 21. srečanje jugoslovanskih osnovnih šol pod naslovom »Bratstvo in enotnost«. Srečanja so se udeležili predstavniki 66 jugoslovanskih osnovnih šol.

24. maj 1989

Predstavniki kranjske družbenopolitične skupnosti so pripravili sprejem za kranjske športnike, ki so dosegli vrhunske rezultate. Sprejema so se udeležili alpinist Tomo Česen, ki je sam preplezal 2.000 m visoko steno v nepalski 7.710 m visoki gori Jannu, alpski smučar Grega Grilc, ki je na mladinskem svetovnem prvenstvu v alpskem smučanju osvojil srebrno medaljo v slalomu, akrobatski smučar Marko Klančar, ki je na mladinskem svetovnem prvenstvu v akrobatskem smučanju osvojil bronasto medaljo v skokih, Boris Benedik, ki je na mladinskem svetovnem prvenstvu v kegljanju z jugoslovansko reprezentanco osvojil dve zlati in eno srebrno medaljo, in predstavniki vaterpolistov kranjskega Triglava, ki so se to sezono uvrstili v prvo A zvezno vaterpolsko ligo.

16. junij 1989

Skupščina občine Kranj je na sejah zbora združenega dela in zbora krajevnih skupnosti sprejela odlok o zazidalnem načrtu Zgornja Besnica, katere območje je namenjeno za individualno stanovanjsko gradnjo.

21.—25. junij 1989

Na novem skakalnem središču Smučarskega skakalnega kluba Iskra Delta Triglav Kranj na Gorenji Savi je potekalo otvoritveno tekmovanje. V Skakalnem centru je postavljen sistem petih smučarskih skakalnic (8 m, 12 m, 20 m, 40 m 65 m).

24. junij 1989

Ob krajevnem prazniku krajevnih skupnosti Golnik, Goriče, Tenetiše in Trstenik so odkrili spominsko obeležje padlim borcem Gorenjskega odreda.

Začetek julija 1989

— Povsod po Gorenjskem je bila organizirana akcija podpisovanja Temeljne listine Slovenije 89.

— V Šenčurju so odprli zasebno trgovino z živili in zasebno prodajalno dekorativnih izdelkov.

— V prizidku večnamenske dvorane Poslovno prireditvenega centra Gorenjski sejem Kranj so odprli trgovino mednarodnega podjetja Slovenijales trgovina.

— Na Cankarjevi ulici v Kranju so odprli zasebno tekstilno trgovino.

1.—2. julij 1989

Ob dnevu borca je v Kranju potekal 22. mednarodni plavalni miting. Na prireditvi sta se trener dr. Drago Petrič in plavalec Darjan Petrič poslovila od tekmovalnega plavanja.

7. julij 1989

Pri hotelu Bor v Preddvoru je delovna organizacija Živila Kranj odprla tri nova teniška igrišča, ki so prva v Jugoslaviji prekrita s posebno akrilno plastiko plexipave.

11.—12. julij 1989

Kranjsko občino je obiskal župan Stuttgarta in si ogledal Gorenjski tisk, delovne organizacije Iskra in delavnici zasebnih mizarjev Šenk in Ovsenik.

23. julij 1989

Ob krajevnem prazniku krajevne skupnosti Kokrica so odprli zasebno trgovino z mešanim blagom.

23. julij 1989

V prenovljeni cerkvi sv. Marjete na Šmarjetni gori so blagoslovili zvonove.

25. julij 1989

— Na svetovnem prvenstvu v balinanju v Italiji je Bojan Novak, član državne reprezentance, sicer član balinarskega kluba Primskovo, v disciplini hitrega izbijanja osvojil zlato medaljo in tako osvojil prvo zlato medaljo na svetovnih prvenstvih v zgodovini jugoslovanskega balinanja.

— Kmetijsko živilski kombinat Kranj, TOZD Kmetijstvo, je na Planini odprl prenovljeno cvetličarno.

27. julij 1989

Ob občinskem prazniku so v Šenčurju predstavili knjižico Mire Turk z naslovom »Samo tako živi narod«; posvečena je padlim borcem in žrtvam fašističnega nasilja z območja krajevnih skupnosti Šenčur, Visoko, Olševek, Voglje in Voklo.

28. julij 1989

Delovna organizacija Chemo je v stavbi Delavskega doma odprla prenovljeno in povečano trgovino.

30. julij 1989

Metropolit in ljubljanski nadškof dr. Alojzij Šuštarje blagoslovil obnovljeno cerkvico Sv. Marjete na Šmarjetni gori.

31. julij 1989

Ob občinskem prazniku so na mestu nekdanje pekarne odprli nov poštni center, ki je postal glavna pošta v Kranju.

Začetek avgusta 1989

V Kranju so odprli zasebno trgovino z igračami in športnimi oblačili.

1. avgust 1989

Ob občinskem prazniku so na slavnostni seji vseh treh zborov Skupščine občine Kranj podelili nagrade in priznanja občine Kranj. Nagrade občine Kranj so prejeli: Jakob Piskernik, Darjan Petrič in Glasbena šola Kranj. Priznanja občine Kranj so prejeli: Andrej Žaler, Ciril Hodovernik, Aerodrom Ljubljana in Strokovna služba občinske skupnosti za zaposlovanje Gorenjske—Kranj.

7. avgust 1989

Delovna organizacija Kokra Kranj je na Primskovem v svojem skladiščno-poslovnem centru odprla novo prodajalno Diskont.

14. avgust 1989

Na Planini so odprli zasebno tekstilno trgovino.

17. avgust 1989

Mednarodno podjetje Slovenijales trgovina je v prostorih Poslovnega prireditvenega centra Gorenjski sejem Kranj odprla brezcarinsko prodajalno.

29. avgust 1989

Akademski pevski zbor France Prešeren iz Kranja je odpotoval v baskijsko pokrajino Alava na mednarodni zborovski festival, kjer je kot edini zbor iz Jugoslavije sodeloval z elitnimi svetovnimi pevskimi zbori.

11. september 1989

Delovna organizacija Elita Kranj je odprla prenovljeno trgovino Baby na Titovem trgu.

15. september 1989

Ob krajevnem prazniku krajevne skupnosti Visoko je SOZD Mercator, TOZD Preskrba Tržič, na Visokem odprl novo samopostrežno trgovino.

16. september 1989

Ob krajevnem prazniku krajevne skupnosti Visoko so na Visokem predali namenu sistem za kabelsko televizijo z internim kanalom in studijem.

17. september 1989

Ob krajevnem prazniku krajevne skupnosti Visoko so na Visokem odprli dve novi teniški igrišči in prizidke k garderobam v športnem parku.

20. september 1989

— Skupščina občine Kranj je na sejah zbora združenega dela in zbora krajevnih skupnosti sprejela odlok o prenahanju

lastninske pravice na območju zazidalnega načrta Mavčiče, ki je po družbenem planu občine Kranj za obdobje 1986—1990 namenjeno za kompleksno stanovanjsko in drugo gradnjo.

— Skupščina občine Kranj je na skupni seji vseh treh zborov sprejela sklep o uvedbi začasnih ukrepov družbenega varstva samoupravnih pravic in družbene lastnine v delovni organizaciji Astra Engineering, projektiranje, proizvodnja in inginering, p. o. Kranj.

— Skupščina občine Kranj je na seji zbora združenega dela in zbora krajevnih skupnosti sprejela sklep, da se Visoki šoli za organizacijo dela Kranj za 30-letnico delovanja ter za uspešno izobraževalno in znanstveno-raziskovalno delo na področju kadrov in organizacije podeli velika plaketa občine Kranj.

28. september 1989

V tovarni Zvezda v Kranju so ob 50-letnici predali namenu najsodobnejše stroje za beljenje in barvanje tkanin.

6. oktober 1989

Na reki Kokri, na mestu nekdanje Hajnriharjeve žage, so predali namenu drugo malo vodno elektrarno na reki Kokri.

14. oktober 1989

Ob krajevnem prazniku krajevne skupnosti Primskovo so v zadružnem domu na Primskovem odprli nove prostore krajevne skupnosti.

14.—15. oktober 1989

Na stadionu Stanka Mlakarja v Kranju so prvič v Kranju izvedli tekmovanje v športnem plezanju na umetni steni.

20. oktober 1989

V Zdravstvenem domu Kranj so predali namenu najsodobnejše Siemensove rentgenske naprave.

26. oktober 1989

Delovna organizacija Sava Kranj je na Gregorčičevi ulici v Kranju odprla prenovljeno trgovino.

27. oktober 1989

Na Temeljnem sodišču v Kranju so v sodni register vpisali firmo Iskra Tel-Podjetje telekomunikacijskih sistemov, d.o.o. Kranj.

30. oktober 1989

V Hotemožah so odprli novo zasebno živilsko trgovino.

31. oktober 1989

Kranjski alpinist Andrej Štremfelj je s še nekaterimi člani jugoslovanske himalajske odprave osvojil 8.064 m visoko himalajsko goro Šiša Pangma.

Konec oktobra 1989

Na Planini so odprli zasebno delikateso.

7. november 1989

— Petrolov bencinski servis ob avto cesti v Voklem je po točkovanju o urejenosti in kvaliteti storitev med vsemi jugoslovanskimi bencinskimi servisi osvojil prvo mesto.

— Kranjski alpinist Tomo Česen je prejel red zaslug za narod z zlato zvezdo, s katerim ga je za izjemne alpinistične dosežke odlikovalo Predsedstvo SFRJ.

21. november 1989

Na zboru obrtnikov Obrtnega združenja Kranj so kranjski obrtniki izstopili iz Zveze obrtnih združenj Slovenije.

24. november 1989

Slavnostni govornik ob 40-letnici proizvodnje telefonskih aparatov v tovarni Iskra Terminali, ki spada v sklop podjetja Iskra Telekom, je bil predsednik Skupščine SR Slovenije Milan Potrč.

26. november 1989

Delovna organizacija IBI Kranj je ob 60-letnici posodobila proizvodnjo. Slavnostni govornik na proslavi je bil predsednik predsedstva CK ZKS Milan Kučan.

Začetek decembra 1989

Na Vodopivčevi ulici v Kranju so odprli zasebno trgovino R-3 z gospodinjsko-tehničnim blagom. Ukvarjali se bodo tudi s posredovanjem inženiringa in opravljanjem nekaterih storitev.

7. december 1989

Zaposleni v delovni organizaciji Iskra Kibernetika so se na referendumu odločili za preoblikovanje delovne organizacije v devet tovarn, ki se bodo povezale v sestavljeno podjetje Iskra Kibernetika, ta pa v delniško družbo Iskra. Podjetja, ki bodo v sklopu sestavljenega podjetja Iskra Kibernetika, so: Tovarna Vega Ljubljana, Tovarna števcev, Tovarna mehanizmov Lipnica, Tovarna stikal, Orodjarna, Inženiring, Vzdrževanje, Tovarna sestavnih delov in Skupne stokovne dejavnosti.

11. december 1989

Slovenijaturist je na Koroški cesti v Kranju odprl novo turistično poslovalnico.

16. december 1989

V Kranju je bil ustanovni zbor območne organizacije Socialdemokratske zveze za Gorenjsko.

19. december 1989

V Kranju je bila ustanovna skupščina kranjskega odbora Slovenske demokratične zveze.

22. december 1989

V Kranju je bil ustanovni zbor Ljubljanske banke, Gorenjske banke Kranj delniške družbe.

27. december 1989

— Skupščina občine Kranj je na seji zbora združenega dela in zbora krajevnih skupnosti sprejela odlok o zazidalnem načrtu obrtne cone Britof—Gorenje za gradnjo poslovnih, stanovanjskih in poslovno-stanovanjskih objektov.

— Skupščina občine Kranj je na sejah zbora združenega dela in zbora krajevnih skupnosti sprejela odlok o lokacijskem načrtu 2 × 110 kV daljnovoda Kranj—Zlato polje—Primskovo.

— V Kranju je bil ustanovni zbor Slovenske obrtniške stranke za Gorenjsko.

VIRI

— *Gorenjski glas, glasilo Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije za Gorenjsko, 1985—1989.*

— *Kranjčan, delegatsko glasilo občine Kranj, izdaja Indok center Kranj, 1985—1989.*

— *Uradni vestnik Gorenjske (za občine Jesenice, Kranj, Radovljica, Škofja Loka in Tržič), 1985—1989.*

Kazalo

Predsednik občinske skupščine Ivan Torkar:
Uvod 5

Gospodarstvo

Vida Prinčič-Gorjanc:
Značilnosti gospodarskih gibanj v občini Kranj v letih 1985—1989 7
Janez Tavčar:
Razvoj kmetijstva v občini Kranj (1953—1990) 14
Janez Kopač:
Kmečke obveznosti na območju mestnega ljudskega odbora Kranj (1945—1950) 30
Janez Gradišar:
Samoprispevki in njihov prispevek k razvoju občine Kranj 46
Franc Puhar:
Gospodarski vzpon Kranja 1918—1986 57

Kulturna podoba Kranja

Stanko Šimenc:
Povojna literarna podoba Kranja 68
Matija Logar:
Prešernovo gledališče po letu 1945 87
Marjan Dolgan:
Kranj v Pregljevem pripovedništvu 94
Barbara Boltar:
Ljubo Ravnikar — Življenje in delo 98
Beba Jenčič:
Leopold Layer (1752—1828) 108
Mirko Kambič:
Janez Puhar (1814—1864) novi prispevki k njegovi biografiji 115

Arhitektura

Cene Avguštin:
Ljudska arhitektura v okolici Kranja 128

Zgodovinopisje

Andrej Valič:
Rimska grobnica v Šenčurju pri Kranju 134
Božo Otorepec:
Šenčur in okoliški kraji v srednjem veku 137
Dušan Kos:
Zgodovinski razvoj naselij Goriškega kota 151
Majda Žontar:
Obdobje fevdalizma na levem bregu Save 174
Vinko Demšar:
Barvarji Pirci v Kranju v 18. in 19. stoletju 184

Franc Puhar:
Obrtništvo v Kranju od rokodelskih Cehov do danes 188
Jože Žontar:
Občine na kranjskem območju do l. 1941 204
Milan Krišelj:
Sedem mlinov ob reki Kokri 216
Franc Benedik:
NOG na desnem bregu Save 221
Franc Štefe:
Šenčur z okolico v narodnoosvobodilni borbi 229
Žarko Bizjak:
Olševek v narodnoosvobodilni borbi 261
Marijan Masterl:
Tehnika Jošt, v spomin Lojzetu Dežmanu 266
Janko Osel:
Voglje v prvem letu narodnoosvobodilne borbe 272
Vlado Žumer:
Voklo v narodnoosvobodilni borbi 275

Šolstvo

Franc Lebar:
Šolski center Iskra 280
Peter Škerjanc:
80 let glasbene šole Kranj 286
Jože Ciperle:
Šolstvo v Šenčurju in okolici do l. 1945 288

Zdravstvo

Mario Kocijančič:
Zdravstveno varstvo in zdravstveno stanje v Kranju 296

Šport

Borut Farčnik:
Šport v Kranju 313

Kronika

Janez Kopač:
Kronološki pregled gospodarskih gibanj v občini Kranj v letih 1985—1989 326

Zaključek

Kazalo 346
Uredniški odbor:
Podatki o publikaciji 348
Avtorji:
Kratki povzetki vsebine (Sinopsis)

Uredniški odbor

Franc Puhar, častni predsednik
Jakob Vehovec, predsednik
Franc Benedik
Stane Božič
Igor Slavec
Drago Štefe
Stojan Trošt
Majda Žontar
Janez Kopač

Lektorstvo

Stanko Šimenc

Prevajalec

Anton Miklavčič

Grafična oprema

Matija Suhadolc

Naklada 1500 izvodov
Tiskal Gorenjski tisk Kranj

OSREDNJA KNJIŽNICA Š OBČINE KRANJ

Po mnenju republiškega komiteja za kulturo št. 415-135/90 mb z dne 9. 3. 1990 je knjiga oproščena plačila prometnega davka.

UDK 338.1 (497.12 Kranj) »1985/89«

Vida Prinčič-Gorjanc

Značilnosti gospodarskih gibanj v občini Kranj v letih 1985—1989

Prispevek obravnava gospodarska gibanja v občini Kranj v letih 1985—1989. V prvem delu so na osnovi raznih podatkov na kratko predstavljeni gospodarski rezultati v posameznem letu. V nadaljevanju pa so posebej opisane značilnosti gibanj, sprememb in dosežkov na področju zaposlovanja, organiziranosti gospodarskih subjektov v občini in investiranja v obravnavanem obdobju. Namen prispevka je opozoriti na tista dogajanja v gospodarstvu občine, ki kljub neugodnim pogojem za uveljavljanje kvalitetnejšega in učinkovitejšega gospodarjenja in nespodbudnim gospodarskim rezultatom v teh letih, opozarjajo na težnje po spreminjanju, prestrukturiranju, večji produktivnosti itd. gospodarstva občine v tem času.

Vida Princič-Gorjanc, YU, 64000 Kranj, Seljakovo naselje 50,
dipl. ekonomist

UDK 336.216 (497.12 Kranj):351.712

Janez Gradišar

Samoprispevki in njihova vloga v razvoju občine Kranj

Za zadovoljevanje skupnih družbenih in komunalnih potreb občanov je bilo v občini Kranj in v njenih 45 krajevnih skupnostih v obdobju 25 let, to je od 1964. do 1989. leta, razpisanih 45 referendumov za uvedbo krajevnega samoprispevka, od katerih jih je 39 uspelo, 6 pa ne.
Z zbranimi sredstvi krajevnega samoprispevka in deležem sredstev organizacij združenega dela ter samoupravnih interesnih skupnosti je bilo v tem času na novo zgrajenih ali obnovljenih 16 osnovnih šol, 6 vrtcev in 8 večnamenskih objektov v krajevnih skupnostih. Poleg tega so v krajevnih skupnostih asfaltirali številne krajevne ceste, obnavljali so javno razsvetljavo, gradili vodovode in kanalizacijo, gradili so otroška in športna igrišča ter avtobusna postajališča.
Dosedanja oblika združevanja sredstev za te namene pa ni več sprejemljiva. Zato se v krajevnih skupnostih dogovarjajo o pogodbenem združevanju sredstev za (asfaltiranje krajevnih cest, gradnje mrliških vežic, krajevne telefonske mreže idr. nadaljnji razvoj svoje krajevne skupnosti in občine.

Janez Gradišar, YU, 64203 Duplje, Zg. Duplje 70,
višji upravni delavec

UDK 631 (497.12—16) »1953/1990«

Janez Tavčar

Razvoj kmetijstva v občini Kranj (1953—1990)

Po letu 1952 je kmetijstvo zelo napredovalo tehnično, tehnološko, strokovno in kadrovsko. Iz pretežno naturalne oblike proizvodnje je prešlo v tržno. Tržni viški so pri mleku, govejem mesu in krompirju. Ta proizvodnja je tudi osnovna usmeritev kmetijstva v občini. Tehnična opremljenost (traktorji, priključni stroji, hlevska oprema) zasebnega in družbenega sektorja je dosegla evropsko raven in ponekod celo presega potrebe. Družbeni sektor kmetijstva obsega 11 % obdelovalnih zemljišč in je nosilec visoke tehnologije v proizvodnji mleka ter jedilnega in semenskega krompirja. Tržna in skupna kmetijska proizvodnja je sistematično naraščala in se je na nekaterih sektorjih v obravnavanem obdobju štiri do petkrat povečala. Pozitivni trendi so v kmetijstvu občine nedvomno odraz ustrezne organiziranosti strokovnega dela v Gorenjski kmetijski zadrugi in Kmetijsko živilskem kombinatu Gorenjske Kranj ter delavnosti kmetov in delavcev.

Janez Tavčar, YU, 64208 Šenčur, Partizanska 43,
mag. poslovno-organizacijskih znanosti

UDK 338 (497.12 Kranj) »1918/1986«

Franc Puhar

Gospodarski vzpon Kranja 1918—1986

Za časa Avstro-Ogrske je bilo gospodarstvo mesta odvisno od obrtništva in trgovine. Po 1. svetovni vojni pa so tudi v Kranju pričele obratovati prve, večje tovarne, predvsem tekstilne. Množica brezposelnih domačinov, predvsem s podeželja, je dobila stalno zaposlitev. Prihajali so delavci tudi od drugod, zlasti primorski Slovenci. Po 2. svetovni vojni je industrija v Kranju doživela svoj drugi veliki skok. Že obstoječe tovarne so se povečevale in ustanavljale so se nove. To pa je preseglo demografske moči mesta in okolice. Priseljevanje delavcev je bilo stihijsko. Tisoče delavcev je prišlo iz drugih republik in pokrajin Jugoslavije. V tej študiji avtor opozarja prav na ta paradoks. Iz ekonomskih, političnih in kulturnih vidikov bi bilo bolj razumno seliti del industrijskih obratov v nerazvita področja Slovenije in Jugoslavije, kot pa preseljevati množico delavcev v novo okolje.

Franc Puhar, YU, 64205 Preddvor, Breg 23,
upokojenec

UDK 336.21:63-051 (497.12 Kranj) »1945/1952«

Janez Kopač

Kmečke obveznosti na območju Mestnega ljudskega odbora Kranj (1945—1952)

Upravno območje Kranja je v tem času obsegalo mestno središče in neposredno okolico. Ta je bila kmečka, s kmetijstvom pa se je ukvarjalo tudi precej prebivalcev mestnega središča. Vsa kmečka gospodarstva so bila v obdobju od 1945 do 1952 obremenjena s številnimi dajatvami poljedelskih pridelkov in živinorejskih proizvodov, s katerimi je ljudska oblast zagotavljala prehrano nekmečkega prebivalstva. Pristojni upravni organi so ta bremena pobirali v obliki obvezne oddaje ali obveznega nakupa, prostovoljne oddaje ali nakupa in v pogodbeni obliki, ki so jo imenovali kontrahaža. Z obvezno oddajo lesa in drv pa so reševali pomanjkanje stavbnega in jamskega lesa, surovin za papirno industrijo in kurjavo. Ker je bilo to področje delovanja ljudske oblasti zelo pomembno, je bilo regulirano s številnimi zveznimi in republiškimi zakonskimi določili.

Janez Kopač, YU, 64000 Kranj, Seljakovo naselje 55,
dipl. zgodovinar, arhivist

UDK 886.3(091) »1945/1990«

Stanko Šimenc

Povojna literarna podoba Kranja

V tem poljudnoznanstvenem zapisu, zasnovanem po načelu literarnozgodovinskega pregleda, je prikazan literarni razvoj Kranja po drugi svetovni vojni. V njem so opisani avtorji, rojeni v občini Kranj, ki so se preselili v občino ali nekaj časa živeli v njej. Avtor ugotavlja, da so se ti pisci uveljavili v vseh slovenskih revijah za književnost in kulturo, a tudi v nekaterih tujih, v zbornikih in s samostojnimi deli. Stilni in vrednostni razpon njihovih del se giblje v številnih odtenkih med tradicijo in avantgardo. Nekaj teh ustvarjalcev spada v vrh sodobne slovenske književnosti.

Stanko Šimenc, YU, 64000 Kranj, Valjavčeva 4,
mag. slovenske književnosti

UDC 336.216 (497.12 Kranj):351.712

Janez Gradišar

Selfcontributions and their Role in the Development of the Commune of Kranj

In order to satisfy common social needs of the citizens, the commune of Kranj and its 45 local communities carried out, during the period of 25 years, i. e. from 1964 to 1989, forty five referendums concerning the introduction of local self-contributions, of which 39 were successful and six of them failed.
Collected means and the shares of working organisations and those of self-managing communities of interest enabled building or renovation of 16 elementary schools, 6 kindergartens and 8 other public buildnings in local communities. Beside these, numerous local roads and streets were asphalted, public lighting renewed, water-supply and canalisation constructed, children and sports playgrounds as well as bus stations built. The actual form of collecting means of these purposes is not acceptable any more. For this reason authorities in local communities started to collect means on the ground of contracts for asphalting of roads, building of mortuaries, constructing of local telephone network e.t. c and for further development of their local communities and the commune in general.

UDC 338.1 (497.12 Kranj) »1985/89«

Vida Prinčič-Gorjanc

Characteristic Movements of Economy in the Commune of Kranj in the Years 1985 to 1989

The article deals with economical movements in the commune of Kranj in the years 1985—1989. The first part presents, based on various data, economical results in particular years. In continuation it describes characteristic movements, changes and results in the domain of employment and organisation as well as investments of economical subjects. It especially points to the events which, in spite of unfavourable conditions for better and more efficient work, show a tendency to changing, restructuration and increased productivity of economy in this period.

UDC 338 (497.12 Kranj) »1918/1986«

Franc Puhar

The Economical Raise of Kranj from 1918 to 1986

In the times of the Austro-Hungarian Empire the economy of the town depended on handcrafts and trade. The first large and especially textile factories began to operate after the World War I in Kranj, too. A multitude of unemployed local population, especially from the countryside got stable employment there. Workers used to come also from other parts of the country, and especially from the Slovene littoral. After the World War II the industry of Kranj saw its second great jump of development. The already existing factories were enlarged, and new ones were founded. This exceeded the sources of population of the town and its surroundings. The immigration of workers was uncontrolled. Thousands of workers came from other republics and other regions of Yugoslavia. This article points to some resulting problems. From the aspect of economy, politics and culture it would have been more wise to move a part of industrial units to under-developed regions of Slovenia and Yugoslavia than to cause a multitude of workers to migrate and settle in a new environment.

UDC 631 (497.12—16) »1953/1990«

Janez Tavčar

The Development of Agriculture in the Commune of Kranj (1953—1990)

After the year 1952 agriculture made a big progress from the aspects of technical equipment, technology, professional approach and personnel. It passed from a merely natural form of production into market production. It achieved market surplusses in milk, beef and potatoes. This kind of production represents also the basic orientation of agriculture of the commune. Technical equipment (tractors, machines, stable equipment) of the private and social sectors attained European level, and in some aspects it surpasses the needs. The social sector of agriculture embraces 11 % of labourable land and it is the bearer of the highly developed technology in the production of milk, edible oil and seed potatoes. The market and total production has grown systematically and has multiplied itself for four to five times. Positive trends in agriculture of the commune are without any doubt a result of appropriate organising and professional work in the Farmers' Cooperative of Gorenjsko and the Farming-Victuals Combinate of Gorenjsko in Kranj, as well as of the assiduity of individual farmers and workers in agriculture.

UDC 886.3 (091) »1945/1990«

Stanko Šimenc

Post-war Literary Image of Kranj

This popular-scientific writing is conceived according to the principle of a literary-historical survey, and presents the literary development of Kranj after the World War II. It describes the authors born in Kranj, who settled in Kranj or lived there during a period. The author states that these wirters were publishing their works in all Slovene reviews of literature and culture and also in some foreign ones, in yearbooks and also in individual books. Their style and literary worth range in a large bow between tradition and avant-grande. Some of them count to the very top of Slovene modern literature.

UDC 336.21:63—051 (497.12 Kranj) »1945/1952«

Janez Kopač

Obligations of the Farmers on the Territory of the Municipal People's Committee of Kranj (1945—1952)

The administrative territory of Kranj embraced, during this period, the center of the town and its immediate surroundings. All farmers were burdened by numerous contributions in farm products by which people's authorities supplied victuals to non-farming population. These contributions were collected in the form of compulsory sale, of tree sale or purchase and in a contractual form. Compulsory selling of wood was intende to solve the problems of wood for construction and mining, for paper industry and also for heating. As this sector of functioning of people's authority was very important it was regulated by numerous federal and republican legal prescription.

UDK 792 (497.12 Kranj) (091)

Matija Logar

Prešernovo gledališče po letu 1945

V Kranju segajo gledališki začetki v drugo polovico 19. stoletja, bogatejše gledališko življenje pa se začne v 20. stoletju. Leta 1945 je bilo ustanovljeno Prešernovo gledališče. Prve sezone so bile amaterske, od leta 1950 do 1957 je bilo gledališče poklicno. Po ukinitvi poklicnega gledališča je bilo PG vse do leta 1987 polpoklicno, ko se je začelo ponovno oblikovati v poklicno gledališče. Ustvarjalno je gledališče vezano na domačo in svetovno literaturo, v zadnjih petnajstih letih pa intenzivneje uprizarja slovenske dramske novitete. Leta 1971 je gledališče prvič organiziralo vsakoletni festival Teden slovenske drame, na katerem podeljujejo nagrado za slovensko dramsko besedilo in priznanje za dosežke v slovenski dramaturgiji.

Matija Logar, YU, 64000 Kranj, Britof 265,
gledališki režiser

UDK 75(497.12):929 Layer L.

Beba Jenčič

Leopold Layer (1752—1828)

Prispevek obravnava slikarski opus kranjskega slikarja Leopolda Layerja (1752—1828) in dokumentacijo njegovih del na območju občine Kranj danes. Slikarstva se je učil v očetovi delavnici, kjer se je seznanil s tradicijo slovenskega baročnega slikarstva in kjer se je posebno čutil vpliv slikarja Valentina Metzingerja ter naslon na italijansko slikarstvo. Kasneje je v njegovih delih viden vpliv J. M. Kremser-Schmidta. Sprva so njegove slike temne, kasneje pa prevlada svetlejši kolorit, svobodnejša kompozicija, kosmičasta tehnika ter vse pogostejši naturalistični detajli. Poleg cerkvenih podob je slikal tudi portrete, panjske končnice, slike na steklo, freske, poslikaval skrinje in stanovanjsko opremo. V delih izraža poljudno občuteno pripovednost, žanr, včasih idealiziran, iz vsega pa veje smisel za prikaz dogodka, ki ga približa človeku in njegovemu dojemanju in čustvovanju.

Beba Jenčič, YU, 64000 Kranj, Juleta Gabrovška 34,
višji kustos

UDK 886.3.09:929 Pregelj J.

dr. Marjan Dolgan

Kranj v Pregljevem pripovedništvu

Projekcija določenega zemljepisnega prostora v pripovedništvo, torej v literarno fikcijo, je bila pri Preglju odvisna predvsem od avtobiografske izkušnje. To velja tudi za Kranj. Po desetletnem prebivanju v mestu ga je literariziral v dveh besedilih, ki sodita med njegova najboljša in najbolj zanimiva dela: v romanu **Bogovec Jernej** (1923) o usodi protestantskega pridigarja med protireformacijo in biografskem romanu o pesniku Jenku **Simon iz Praš** (1924). V obeh besedilih je Kranj — tako kot vse druge pripovedne prvine — mesto ambivalentne narave. Za obe glavni osebi je gorenjska prestolnica prostor uspešnosti, slave in sreče, ki se sprevrača v svoje nasprotje. Tako živi Kranj v Pregljevem pripovedništvu kot Sion in Golgota hkrati.

dr. Marjan Dolgan, YU, 61000 Ljubljana, Brilejeva 12,
literarni zgodovinar, višji znanstveni sodelavec

UDK 929 Puhar J.

Mirko Kambič

Janez Puhar (1814—1864)
Novi prispevki k njegovi biografiji

JANEZ PUHAR je znan v domači in delno v tuji literaturi kot samostojen izumitelj fotografije na steklo, s prvo objavo izuma leta 1843. Puharjevi biografi se niso zanimali za njegovo mladost. Naš prispevek pomeni predstavitev Puharjevih prednikov v Kranju. Puharjev rôdovnik odkrivamo vse do leta 1640. Ob tem spremljamo pisavo družinskega imena: Puchar, Puechar, Puecher, Pucher in Puhar. Slovensko narodno pripadnost Janeza Puharja osvetlimo z novimi dejstvi. Puharjeve korenine so bile trdno zasidrane v mestu Kranj.

Mirko Kambič, YU, 61000 Ljubljana, Gosposvetska 4,
mag. umetnostne zgodovine

UDK 75(497.12):929 Ravnikar L.

Barbara Boltar

Ljubo Ravnikar — Življenje in delo

Slikar Ljubo Ravnikar je bil v svojem ljubljanskem obdobju povsem družbenokritično in politično angažiran umetnik. To je tudi obdobje iskanj, ko se je zgledoval po različnih umetnostnih smereh. Med internacijo v južni Italiji je ustvaril obsežen opus risb, akvarelov in gvašev, ki imajo danes izredno dokumentarno vrednost. Po vojni je živel v Kranju, kjer je naslikal številne akvarele z motivi iz tega mesta, njegove okolice in drugih krajev Gorenjske. Izražal se je v realizmu oziroma v poetičnem realizmu. Pomen po vojni ustvarjenih del je v njihovi likovni moči in dokumentarni vrednosti. Virtuozno je obvladoval tehnike akvarela kot redkokateri slovenski slikar.

Barbara Boltar, YU, 64240 Radovljica, Roblekova 13,
dipl. umetnostni zgodovinar

UDK 728.6 (497.12—16)

Cene Avguštin

Ljudska arhitektura v okolici Kranja
Značaj, preobrazbe in spomeniška problematika

Prispevek obravnava razvoj kmečke stanovanjske arhitekture v vaseh okrog Kranja, kjer so se spomeniki te vrste bolj kot morebiti kje drugje v precejšnji meri ohranili. Kljub temu je njihov obstoj ogrožen zaradi spreminjanja stanovanjskih navad, oblikovnih vplivov, ki prihajajo iz mest, in vedno bolj razširjene miselnosti, da je vse staro odvečno in neprimerno.
Razvojna pot kmečke stanovanjske arhitekture v okolici Kranja sega od poznosrednjeveške tricelične zasnove v lesu, ki jo predstavlja osrednji stanovanjski prostor »hiša«, veža z ognjiščem in shramba, do razvejane prostorske organizacije zidanih kmečkih dvorcev 17., 18. in 19. stoletja z bogatim zidarskim, kamnoseškim, kovaškim, mizarskim in slikarskim dekorjem.

dr. Cene Avguštin, YU, 64240 Radovljica, Linhartov trg 11,
umetnostni zgodovinar, muzejski svetovalec

UDC 75(497.12):929 Layer L.

Beba Jenčič

Leopold Layer (1752—1828)

The article deals with the work of a painter of Kranj — Leopold Layer (1752—1828) and with the documentation of his works existing actually in the region of Kranj. L. Layer learned painting in his father's workshop where he made acquaintance with the tradition of Slovene baroque painting and where especially the influence of Valentin Metzinger and of Italian painting was strongly felt. Later on, his works show a visible influence of J. M. Kremser Schmidt. At the beginning his paintings are dark, while later on lighter colours, more free composition, flake-like technique and more frequent naturalist details prevail. Beside church pictures he also painted portraits, bee-hive endings, pictures on glass, frescoes, shrines and other furniture. His works express popularly felt epics, sometimes idealised, and all his works radiate a sense for presentation of events, near to the feelings and comprehension of man.

UDC 792 (497.12 Kranj) (091)

Matija Logar

Prešeren's Theatre After 1945

The beginnings of stage activity in Kranj reach as far back as to the second half of the 19-th century, while richer scenic life started in the 20-th century. In 1945 Prešeren's Theatre was founded. Its first seasons were based on amateur work,, and between 1950 and 1957 it worked as a professional theatre. After it was suppressed as a professional institution Prešeren's Theatre functioned until 1987 semi-professionally, and then it started to shape itself again as a professional theatre. Creatively, the theatre is linked to native and world literature, and during the last fifteen years it has more intensely performed Slovene new-written theatre works. In 1971 the theatre organised for the first time a festival called "The Week of Slovene Drama" where a price for the best scenic text and for the best Slovene dramaturgical achievements is awarded every year.

UDC 929 Puhar J.

Mirko Kambič

Janez Puhar (1814—1864) — New Contributions for his Biography

Janez Puhar is known in the country and abroad as an independent inventor of photography on glass, having registered his invention first in 1843. Puhar's biographers were little interested in his youth. Our article gives a presentation of his ancestors in Kranj. Puhar's lineage is reconstructed up to the year 1640. Several writings of his family's name are present: Puchar, Puecher, Pucher and Puhar. His Slovene origin is elucidated by new facts. His roots were firmly anchored in the city of Kranj.

UDC 886.3.09:929 Pregelj J.

Marjan Dolgan

Kranj in Pregelj's Literary Works

The projection of a geographical region into literature, i. e. into literary fiction depended by Pregelj mostly on his auto-biographical experience. This is also true for Kranj. After ten years of his staying there he described it in two of his works which count among his best and most interesting ones, i. e. in the novel "Bogovec Jernej" (1923) describing the destiny of a protestant preacher during the period of anti-reformation, and in the biographical novel about the poet Simon Jenko "Simon of Praše" (1924). In both narrations Kranj has — like all other narrative elements — an ambivalent character. For both principal characters of these works the principal town of Gorenjsko figures as a place of success, glory and happiness turning gradually into their opposite; thus Kranj appears in Pregelj's narrative art as Sion and Golgotha at the same time.

UDC 728.6 (497.12—16)

Cene Avguštin

Popular Architecture in the Surroundings of Kranj — its Character, Transformation and Problems of Conservation

The article deals with the development of peasant dwelling architecture in the villages around Kranj where the monuments of this kind have been preserved better than in other places. Nevertheless, their existence is threatened because of the changing habits of dwelling, the influence of styles exerted by towns, as well as because of the more and more spread belief that everything which is old is superfluous and inappropriate.

The way of development of peasant dwelling architecture in the surroundings of Kranj reaches from the late medieval three-cell conception of house in wood constisting of a central room called "the house", an atrium with a furnace and a larder up to the manifold space organisation of brick-built farm mansions of the 17-th, 18-th and 19-th centuries with rich brick, stone, black-smith's, furniture and paint decoration.

UDC 75(497.12):929 Ravnikar L.

Barbara Boltar

Ljubo Ravnikar — His Life and Work

The painter Ljubo Ravnikar was in his Ljubljana period an artist of social-critical and political engagement. This was also a period of searching, when he was under the influence of various artistic orientations. During his internment in South Italy he created a large collection of drawings, aquarels and gouache paintings of great documentary importance. After the war he lived in Kranj, where he painted numerous aquarels representing the scenes of this town, its surroundings and other places of Gorenjsko. He expressed himself in a realistic or poetically realistic style. The importance of his post-war works lies in their artistic force and in their documentary value. He mastered the technique of aquarel brilliantly, almost to perfection.

UDK 904(497.12 Šenčur)

Andrej Valič

Rimska grobnica v Šenčurju pri Kranju

Na zahodni strani vasi, na nekdanjih njivah, je bila naključno odkrita rimskodobna kamnita grobnica-sarkofag. Na zunanji vzdolžni stranici je izklesan epigrafski napis o pokojnih. V notranjost sta bila položena dva odrasla skeleta. V dlani roke je tičal bakren rimski novec Konstantina Velikega iz 4. stol. n. št. Arheološka najdba izpričuje najstarejšo prvobitno rimskodobno poselitveno jedro kraja in njihovo kolonizacijo ravninskega okolja. Način pokopa priča, da so spadali pokojni v bogatejši socialni sloj. **Krajevno odmaknjeno najdišče predstavlja osamljen in pomenljiv primer tovrstne arheološke najdbe**. Najbližji in številnejši izkopani sarkofagi so bili ob glavni rimski cesti na izhodu iz Emone v Ljubljani.

Andrej Valič, YU, 64000 Kranj, Žanova 22,
dipl. arheolog, muzejski svetovalec

UDK 949.712—16 »04/18«

Majda Žontar:

Obdobje fevdalizma na Šenčurskem območju

Na šenčurskem območju je imelo v prvi polovici 19. stoletja svoje podložnike 28 zemljiških gospostev, največ samostan dominikank v Velesovem, kartuzijanski samostan v Bistri pri Vrhniki, samostan dominikank v Studenicah pri Poljčanah na Štajerskem ter gospostvo Smlednik. Kot lastniki drobne zemljiškogosposke posesti se pojavljajo tudi kranjski meščani. Podložniki so morali dajati zemljiškim gospodom različne dajatve, ki so prikazane po vrstah in višini. Napravljena je tudi primerjava višine z dajatvami v 15. oziroma 16. stoletju. Posebej so obravnavane druge dajatve, kot so desetine, bira, dajatve za uživanje gozdov, za uporabo mostov in brodov. Odraz položaja podložnikov so bili tudi njihovi upori. V stoletjih se je spreminjala socialna struktura podložnikov, na kar je vplival tudi razvoj obrti.

Majda Žontar, YU, 64000 Kranj, Moša Pijade 30,
dipl. zgodovinar, muzejski svetovalec

UDK 949.712—16 »04/14«

Božo Otorepec:

Šenčur in okoliški kraji v srednjem veku

Članek obravnava na osnovi listinskega gradiva in urbarjev zgodovino Šenčurja in okoliških vasi v srednjem veku. To področje vzhodne Gorenjske je staro slovensko naselitveno ozemlje, ki je v srednjem veku v glavnem pripadalo samostanu dominikank v Velesovem, ustanovljenem 1238. Urbar samostana iz 1458 vsebuje imena vasi, kmetov ter obliko in višino njihovih dajatev. Nekaj podložnikov iz teh vasi je spadalo tudi pod ortenburški urad na Primskovem, nekaj jih je bilo podložno grofom Celjskim, ostanek pa bogatejšim meščanom Kranja, Škofje Loke, Kamnika in Ljubljane.

dr. Božo Otorepec, YU, 61000 Ljubljana, Linhartova 60,
znanstveni svetnik

UDK 338.45:667 (497.12 Kranj) »17/18«

Vinko Demšar

Barvarji (firbarji) Pirci v Kranju

V zapisu o barvarjih (firbarjih) Pircih v Kranju želi avtor dodati nova spoznanja, ki jih je razbral iz doslej še ne za objavo uporabljenih aktih zasebnega arhiva v Kranju. Želel je predstaviti premoženjsko podobo te pomembne in premožne kranjske obrtniške družine. Osnova so bila avtorju kupna (Kauf-), odpovedna (Verzicht-) in garantna (Gewehr-) pisma (brief).
Večina besedila je prevod v gotici zapisanega inventarnega popisa, ki je nastal iz neznane pobude za sodišče marca leta 1852, po smrti Simona Pirca jeseni 1851. leta. Popis je posebej zanimiv zato, ker so popisali vse imetje, ki je v kakršnikoli povezavi z barvarsko dejavnostjo.

Vinko Demšar, YU, 64220 Škofja Loka, Kopališka 20,
profesor zgodovine

UDK 711.437 (497.12—16) (091)

Dušan Kos

Zgodovinski razvoj naselij Goriškega kota

Razprava z retrogradno analizo franciscejskega katastra iz leta 1826 in s kombinacijo pisanih virov išče nastanek in razvojne stopnje vasi Goriče, Letence, Srednja vas in Zalog ter zaselkov Svarje, Vevarji in Gradišče severno od Kranja. Izhodišče je teza, da vasi niso nastale v celoti naenkrat, temveč postopoma, kar se mora odraziti v razdelitvi prvotnega in kasnejšega polja. Ugotovljeno je, da so Goriče nastale v 11. stoletju ali pa so bile tedaj na novo preurejene. Briksenška škofija je organizirala dvor (sedež) na kmetiji 4 z dvema razširjenima kmetijama. V drugi fazi se je prva delila na tri, druga pa na dve enoti, v tretji pa vsaka še naprej. Razvoj je bil končan v 13. stoletju. Letence so nastale iz ene enote pod vodstvom lastnikov utrdbe na bližnjem Gradišču do konca 12. stoletja. V drugi fazi sta tod bili dve, v tretji fazi štiri, v četrti fazi (okoli 1420) šest in končni stopnji osem kmetij (v 17. stoletju). Srednjo vas so načrtno kolonizirali Ortenburžani do konca 12. stoletja. V začetku je imela osem kmetij. Zalog je nastal kasneje iz dveh kmetij, ki sta se nato delili vsaka na dve itd. Svarje in Vevarji sta mlajša zaselka iz okoli 14.—15. stoletja. Rekonstrukcija omogoča izreden vpogled v mikrostrukturo in večstoletne arhaizme v ureditvi agrarne družbe na Gorenjskem.

Dušan Kos, YU, 64204 Golnik, Goriče 4,
profesor zgodovine

UDK 338.45 (497.12 Kranj) (091)

Franc Puhar

Obrtništvo v Kranju od rokodelskih cehov do danes

Dokler v Kranju ni zaživela velika industrija, so obrtniki životarili v mejah ozkega lokalnega tržišča. Z nastankom industrijskih obratov se je skokovito povečalo število zaposlenih. Porasla je tudi kupna moč in povpraševanje po raznih obrtnih storitvah. Obrtnikom so tudi v Kranju po letu 1920 napočili boljši časi. Po 2. svetovni vojni pa je žal tudi uradna politika onemogočala napredek obrti. Ta je ostala v senci neslutenega razvoja velikih industrijskih podjetij kot nepomembna. Tehnološki razvoj je nekatere obrti povsem izrinil, a pojavile so se številne nove. Za celotno obdobje, od cehov do danes, pa je za obrtnike v Kranju značilno, da so ujeti v svojo majhnost z enim ali dvema pomočnikoma, največkrat brez vajencev. Kdaj bodo prerasli v večje obrate z 10 ali 20 zaposlenimi? Morda je nezaupanje v sistem in strah pred podjetniškim tveganjem prvelik.

Franc Puhar, YU, 64205 Preddvor, Breg 23,
upokojenec

UDC 949.712—16 »04/18«

Majda Žontar

The Age of Feudalism in the Region of Šenčur

During the first half of the 19-th century the subjects of the region of Šenčur belonged to 28 different landlordships; the majority of them belonged to the cloister of Dominican nuns at Velesovo, the Carthusian monastery of Bistra near Vrhnika, The cloister of Dominican nuns at Studenice near Poljčane in Styria and the landlordship of Smlednik. The citizens of Kranj, too, appear as owners of small properties. The subjects were obliged to give their landlords various contributions, listed in the article by their kinds and amounts. A comparison is made also concerning the contributions of the 15-th and the 16-th century. Particular attention is paid also to other contributions such as tithe, church tribute, contributions concerning the exploitation of woods, usage of bridges and ferries. A reflection of the position of the subjects were also their mutinies. During the centuries the social structure of the subjects changed as well which was influenced also by the development of handcrafts.

UDC 904 (497.12 Šenčur)

Andrej Valič

A Roman Sepulchre at Šenčur Near Kranj

On the western side of the village where once were fields, a Roman sepulchre of stone was found by accident. It bears an epigraph on its longitudinal front wall. Two skeletons were discovered in it. In the palm of the hand of one of them a copper coin of Constantin the Great of the 4-th century a. C. was found. This archeological founding testifies that the oldest primary Roman settlement existed in this place. The way of burrying tells that intered persons belonged to the wealthier social stratum. The finding is situated in a lonely, isolated place, and it has for this reason a special importance. The nearest findings of this kind, several sarcophagi, were excavated beside the main road at the exit of ancient Emona, now Ljubljana.

UDC 338.45:667 (497.12 Kranj) »17/18«

Vinko Demjar

The Dyers' Family Pirc in Kranj

The article about the dyers of the family Pirc in Kranj gives new facts and data collected of the not yet published documents of a private collection. It presents the pecuniary state of this important and wealthy artisan family. The basis were buying (Kauf-), withdrawal (Verzicht-) and guarantee (Gevehr-) letters. The majority of the text is a translation of an inventory list written in Gothic letters, made at an unknown occasion to be presented at court in 1852, after the death of Simon Pirc in autumn 1851. The list is interesting because it contains an index of all property having any connection with dyer's trade.

UDC 949.712—16 »04/14«

Božo Otorepec

The Village of Šenčur and its Surroundings in the Middle Ages

The article deals, based on documents and urbars, with the history of Šenčur and of the villages in its surroundings in the middle ages. This region, spreading in the eastern part of Gorenjsko, is a place of old Slavonic settlement belonging during this period mainly to the monastery of Dominican nuns at Velesovo, founded in 1238. The urbar of the cloister of 1458 contains the names of the villages and peasants as well as the kind and the amount of their contributions. Some of the subjects of these villages belonged also to the office of the Ortenburgs at Primskovo, and some others to the early of Celje. The rest of the peasant belonged to wealthy citizens of Kranj, Škofja Loka, Kamnik and Ljubljana.

UDC 338.45 (497.12 Kranj) (091)

Franc Puhar

Handcrafts in Kranj from the Period of Guilds to our Days

Before the big industry started in Kranj, the artisans lived miserably within the frames of a narrow local market. The number of the employed raised abruptly after the foundation of industrial workshops. The purchasing-power and demand for various trade services increased as well. Times became better after 1920 also for artisans. After the World War II, unfortunately, the official policy prevented the development of handcrafts. The latter remained in the shadow of the tremendous development of big industrial enterprises. Technological development suppressed some handcrafts, while some new ones appeared instead. It has been characteristic for the artisans of Kranj during the entire period from the age of guilds to our days that they have been caught into their smallness, employing one or two assistants, mostly without any apprentices. It is questionable whether they will ever grow into larger workshops of 10 or 20 employed workers. It is possible that the distrust into the system and the fear of enterprise risk are too great for this development.

UDC 711.437 (497.12—16) (091)

Dušan Kos

Historical Development of the Villages in the Corner of Goriče

The treatise tries, based on the retrograde analysis of Francisceian cadaster of 1826 and by the combination of written sources, to present the origin and subsequent phases of development of the villages Goriče, Letence, Srednja vas and Zalog as well as of the smaller hamlets Svarje, Vevarje and Gradišče. The starting point is the thesis that the mentioned villages did not spring entirely at once, but gradually, which should be evident from the division of original and later fields. It was established that Goriče sprang in the 11-th century or that it was arranged anew at this time. The diocese of Brixen organised its court (seat) in the farm four by two enlarged farms. During the second phase the first one was divided into four, and the second into three units. During the third phase each of them was divided again. The development was closed in the 13-th century. The village Letence sprang out of one unit under the leadership of the owners of the fortress on the near hill Gradišče before the end of the 12-th century. During the second phase there were two, during the third phase four, during the fourth phase (about 1420) six and during the final phase eight farms. This was in the 17-th century. The village Srednja vas was colonised systematically by Ortenburgs before the end of the 12-th century. At the beginning it consisted of eight farms. Zalog developed later out of two farms, of which every one was divided further into two units, etc. Svarje and Vevarje are younger settlements of the 14-th to 15-th century. The reconstruction offers an extraordinary insight into the microstructure and centuries long development of the rural society in Gorenjsko.

UDK 352 (497.12 Kranj) »1785/1941«

Jože Žontar

Občine na kranjskem območju do leta 1941

Na primeru tega območja avtor obravnava nastanek in razvoj občin do druge svetovne vojne. Prve občine so nastale v letih 1785 do 1787. Na kranjskem območju jih je bilo 42. Po obnovi avstrijske oblasti se je njih število leta 1817 povečalo na 55, tako da je občina štela poprečno 352 prebivalcev. Pridobivale so na pomenu predvsem kot pomožni organ okrajnih gosposk. Omenjene teritorialne enote so po letu 1850 ostale kot osnova za davčni kataster. Na njihovi podlagi pa so oblikovali upravne občine (teh je bilo 17). Po ponovnem konstituiranju na podlagi občinskega reda iz leta 1866 je ostalo na kranjskem območju še 12 občin. Bile so še vedno majhne, toda poskusi združevanja v naslednjih desetletjih so naleteli na velik odpor. Do združevanja je prišlo šele po letu 1933, ko je bil sprejet nov občinski zakon. Občine so razvile obsežno dejavnost in so predstavljale enega glavnih temeljev za razvoj šolstva, kulture in gospodarstva.

dr. Jože Žontar, YU, 64000 Kranj, Moša Pijade 30,
prof. za arhivistiko

UDK 940.534.971.2 Šenčur

Franc Štefe-Miško

Šenčur z okolico v narodnoosvobodilnem boju

Prispevek obravnava narodnoosvobodilni boj v ravnini med Kranjem in Cerkljami, kjer so bile zemljepisne in politične razmere izredno težavne. Obravnava nastanek Osvobodilne fronte in priprave na oborožen upor v Šenčurju in okolici, ustanovitev Kokrške partizanske čete, posledice tako imenovane Kumerdajeve izdaje in okupatorjevo nasilje, ustanovitev rajona oz. okraja Šenčur in delovanje rajonskih oz. okrajnih političnih organizacij KP, OF, AFŽ, SKOJ, ZSM, GK itd., nastanek bele garde oz. domobranstva v tej ravnini, njihove postojanke, delovanje in nasilje, delež prebivalstva okraja v narodnoosvobodilnem boju in njihove žrtve.

Franc Štefe-Miško, YU, 61000 Ljubljana, Okiškega 37,
upokojenec

UDK 664.7 (497.12—16) (091)

Mag. Milan Krišelj

Sedem mlinov ob reki Kokri

Ob reki Kokri je bila od vasi Tupaliče do vasi Visoko speljana mlinščica, ob reki Kokri je bilo 7 mlinov. Vsi so bili enako grajeni, imeli so po 9 vodnih koles, kasneje pa so vsem dogradili še žage, t. im. Venecijanke.
Žage so utihnile že leta 1955 na podlagi administrativne prepovedi, mlini pa so drug za drugim začeli ugašati po letu 1960.
Posledica specializacije v kmetijstvu je bil proces ozelenjevanja, tako da so žita skoraj povsem izginila s polj, s tem pa tudi osnova za nadaljni obstoj mlinov.
Ko je leta 1966 velika povodenj porušila jez v Tupaličah, ga mlinarji niso več obnovili in mlinski kamni so za vedno utihnili. Sedaj mlini tudi fizično propadajo, struga mlinščice pa se je zarasla.

mag. Milan Krišelj, YU, 64208 Šenčur, Visoko 115,
prof. geografije

UDK 940.534.971.2 Olševek

Žarko Bizjak

Olševek v NOB

Avtor prispevka na podlagi življenjepisov in pisnih izjav vaščanov, članov ZZB NOV ter zapiskov Marice Podjed in Franca Štefeta-Miška opisuje postopno širjenje narodnoosvobodilnega gibanja v vasi in njeni neposredni okolici, ki je zaradi svoje ugodne lege predstavljala partizanom zanesljivo zatočišče v času močne partizanske aktivnosti konec leta 1943 in v letu 1944.

Žarko Bizjak, YU, 64000 Kranj, Begunjska 4,
prof. zgodovine

UDK 940.534.971.2 Kranj

Franc Benedik

NOG na desnem bregu Save

Prebivalci Stražišča, ki so ga ob razpadu stare Jugoslavije predstavljali delavci, obrtniki in kmetje, so se kmalu po nemški okupaciji vključili v odporniško gibanje. Zelo hitro se je širila organizacija OF, saj je bilo v Stražišču več javk, kjer so se stikale zveze med Ljubljano in Gorenjsko. Vrhunec tega delovanja je bil v času bitke v Dražgošah, nato pa je zaradi vdora gestapa v organizacijo OF sledil hud upad. Nemški okupator je aretiral večino aktivistov. Delo na terenu je oživelo šele konec leta 1942. Ob ponovni oživitvi delovanja OF so nemški okupatorji junija 1943 izselili večje število domačinov, tako da ni bilo mogoče doseči takega poleta kot v začetku okupacije. Od spomladi 1944 se je na to področje širila domobranska propaganda. Pritisk domobrancev je bil proti koncu vojne tako močan, da se aktivisti niso mogli več gibati po terenu. Partizanske enote, predvsem Prešernova brigada so izvedle v Stražišču skoro popolno mobilizacijo. Pred umikom so Nemci požgali Sirčevo tovarno.

Franc Benedik, YU, 64000 Kranj, Rotarjeva 3,
višji kustos

UDK 940.534.971.2 Kranj

Marijan Masterl

Tehnika Jošt

Avtor opisuje ciklostilni tisk, ki ga je v drugi svetovni vojni izdajalo politično vodstvo v okrožju Kranj. Sovražniki vseh vrst so tedaj širili med prebivalstvom propagando, katere bistvo je bilo negiranje obstoja našega naroda in protikomunistični boj. Zato je partizanski tisk iz zadnje ciklostilne razmnoževalnice Jošt sredi gozdov in gora vztrajno zavračal njihove trditve in pozival prebivalstvo, naj se vključuje v narodnoosvobodilne enote, ki bijejo zadnji boj. Ciklostilni tisk je bil poleg pušk drugo najmočnejše orožje, ki so ga uporni Gorenjci naperili proti tujemu vsiljivcu tlačitelju in svojim domačim nasprotnikom.
Prispevek opisuje kje in v kakšnih težkih razmerah je partizanski ciklostilni tisk nastajal zadnje mesece vojne leta 1945 v Kranjskem okrožju in kako je padel zadnji okrožni tehnik Lojze Dežman. Hkrati pa pripoveduje, kako je njegova junaška žena Jožica še istega dne, sredi zime, šla z mladoletnimi otroki po svojega padlega moža visoko v osrčje Kamniških planin in ga pripeljala mimo vseh sovražnikovih postojank domov na Kokrico, kjer ga je morala pokopati zunaj pokopališkega obzidja.

Marijan Masterl, YU, 61000 Ljubljana, Videmska 1,
višji gradbeni tehnik

UDC 940.534.971.2 Šenčur

Franc Štefe-Miško

The Village Šenčur and its Surroundings in the National Liberation Struggle

The article deals with the national liberation struggle in the plain between Kranj and Cerklje, where geographical and political conditions were particularly difficult. It treats the foundation of the Liberation Front and the preparations for armed insurrection in Šenčur and its surroundings, the foundation of the Kokra partisan squad, the consequences of the so-called Kumerdaj's treason and the violence of the occupants, the foundation of the department or district of Šenčur and the activities of the local political organisations (C. P., L. F., A. W. F., U. C. Y. J., U. S. Y., E. C., e. t. c.); it further treats the foundation and the beginnings of the activity of the White Guard or. Home-Guard in this plain, their posts, acts of violence over local population, as well as the participation of the population of the district in the national liberation struggle and the victims of the war.

UDC 352 (497.12 Kranj) »1785/1941«

Jože Žontar

Communities in the Region of Kranj Until 1941

The article deals with the development of communities until the World War II. The first communities were created in this region during the period between 1785 and 1787. They were 42 in the region of Kranj. After the renewal of Austrian authority their number increased up to 55 in 1817, so that an average municipality counted 352 inhabitants. Their importance grew mainly as an auxiliary organ of regional authorities. The above mentioned local units remained, after 1850, as the basis of tax cadaster, and later on, as administrative communities (they were 17). After their new establishment based on the municipal order of 1866 there were left 12 of them in the region of Kranj. They were still small, but the attempts to unite them during the following decades met a strong resistance. They were united only after 1933, when a new law on communities was issued. The communities displayed large activities and represented one of the main grounds for the development of education, culture and economy.

UDC 940.534.971.2 Olševek

Žarko Bizjak

Olševek in the National Liberation War

The article gives, based on biographies and written depositions of the inhabitants, the members of the Union of Fighters in the National Liberation War, as well as on the writings of Marica Podjed and Franc Štefe-Miško, a description of the gradual development and spreading of the national liberation movement in the village Olševek and its immediate neighbourhood which represented a reliable refuge for partisans during their great activity towards the end of 1943 and in 1944.

UDC 664.7 (497.12—16) (091)

Milan Krišelj

Seven Mills on the River Kokra

A channel was built alongside the river Kokra from Tupaliče to Visoko, and there were seven mills on it. They were all constructed in the same way, they had nine water wheels each. Later on, saw-mills, so called venetians, were added. The work of saw-mills stopped in 1955 due to an administrative decision, and mills stopped their work gradually after 1960. One of the consequences of specialisation in agriculture was introduction of cattle growing; corn disappeared alomst completely from the fields, and so there was no further ground for the work of the mills. When a great innundation destroyed the dam at Tupaliče in 1966 it was not reconstructed again and mill-stones remained silent for ever. The mills have been falling to ruins since, and the channel has been invaded by grass and bushes.

UDC 940.534.971.2 Kranj

Marjan Masterel

Printing Station Jošt

The article describes illegal printings issued by the political leadership in the district of Kranj during the World War II. Ennemies of all sorts were spreading their propaganda among the local population whoose essential contents was denying the existence of our nation and anti-communist struggle. For this reason partisan printings produced in the last printing station Jošt functioning in the woods and mountains persistently rejected their assertions and called the inhabitants to join national-liberation units fighting their final struggle. These cyclostyle printings were, beside guns, the second strongest weapon aimed by the rebellious inhabitants of Gorenjsko against foreign intruders and their local collaborators.

It further describes the difficult circumstances under which the partisan printings were produced during the last months of the war in 1945 in the district of Kranj and the tragic death of the last illegal printer Lojze Dežman. It also tells how Dežman's wife Jožica on the very day of his death went, in cold winter, with her young children high in the heart of Kamnik Alps and brought his dead body past many ennemy posts back home to Kokrica, where she was obliged to burry him outside the graveyard's wall.

UDC 940.534.971.2 Kranj

Franc Benedik

The inhabitants of Stražišče, represented at the decline of the pre-war Yugoslavia by workers, artisans and farmers, joined, after the German occupation the resistance movement. The organisation O. F. (Liberation Front) spread very quickly. Several meeting-points were established at Stražišče where connections between Ljubljana and Gorenjsko joined. One of the culmination points of this activity was reached in the period of the battle of Dražgoše, but afterwards, due to the breaking-in of Gestapo into the organisation O. F. a strong decrease followed. German occupants arrested the majority of activists. The work in the locality revived anew only at the end of the year 1942. When this happened German occupants deported a larger number of local people in june 1943 so the movement could not attain the same swing as at the beginning of the occupation. From spring 1944 on, this territory was overrung by the propaganda of the "Home Guard". The pressure of the members of this home guarde became so strong towards the end of the war that the activitsts of the O. F. could hardly exert their activity there. Partisan units, especially Prešeren's brigade carried out almost total mobilisation at Stražišče. Before the Germans retreated they set to fire the Sirc factory.

UDK 940.534.971.2 Voglje »1941/1942«

Janko Oselj

Voglje v prvem letu NOB

Okupacija je strnila vse napredne sile v Vogljah za boj proti okupatorju. Največ zaslug za revolucionarno osveščenost vaščanov imajo predvojni komunisti iz Šenčurja in delavci tekstilne tovarne Jugobruna. Srž odpora proti okupatorju je bil v Društvu kmečkih fantov in deklet. Precej vaščanov je odšlo v partizane, v Kokrško četo, velika večina pa je pomagala pri zbiranju hrane za partizane. Zaradi tako aktivnega sodelovanja vaščanov v odporu je okupator povečal teror, kar pa vaščanov ni odvrnilo od sodelovanja z partizani.

Janko Osel, YU, 64208 Šenčur, Voglje, Vogljanska 35,
upokojenec

UDK 940.534.971.2 Voklo

Vladimir Žumer, arhivist

Voklo v narodnoosvobodilnem gibanju 1941—1945

Kranjski zbornik

Socialna struktura prebivalstva vasi Voklo, ki se je tik pred drugo svetovno vojno pretežno ukvarjalo z kmetijstvom z majhnim deležem delavcev, obrtnikov in inteligence, je posredno vplivala na dogodke oziroma na delež vasi k narodnoosvobodilnemu gibanju.
Za obdobje od začetka nemške okupacije do spomladi leta 1944 je značilno dokaj aktivno sodelovanje vseh slojev prebivalstva z OF in partizanskim gibanjem, kljub nemškim represalijam. Ustanovitev domobranske postojanke v Voklem julija 1944 je to aktivnost skoraj popolnoma onemogočila do konca vojne, obenem pa tudi odnos vaščanov do narodnoosvobodilnega gibanja.

Vladimir Žumer, YU, 64205 Preddvor, Preddvor 57,
prof. zgodovine, arhivist

UDK 373.546 (497.12 Kranj)

Franc Lebar

Šolski center Iskra

Prispevek obravnava potrebe ISKRE po strokovnih kadrih elektrotehniške in strojne usmeritve, začetek šolanja teh kadrov in razvoj šole do danes. Velika pozornost je namenjena povezovanju teorije in prakse, ki izboljšuje kakovost znanja na vseh stopnjah učnega procesa.
Podrobno je opisana sodobna učna tehnologija, ki pomembno vpliva na posodobitev učnih procesov in kvalitetno rast šole.

Franc Lebar, YU, 64000 Kranj, Kokrški log 16,
dipl. ing. strojništva

UDK 377.3:78 (497.12 Kranj)

Peter Škerjanc

80 let glasbene šole Kranj

Glasbena šola v Kranju je bila ustanovljena na pobudo Narodne čitalnice leta 1909, pokroviteljstvo nad njenim delom pa je prevzela ljubljanska Glasbena Matica.
S prvo svetovno vojno je šola prenehala delovati; prekinitev je trajala do leta 1925. Zelo uspešno je bilo njeno delo sredi tridesetih let, ko sta v njej delovala zbor in orkester. Med drugo svetovno vojno je šola delovala kot podružnica celovškega konzervatorija.
Šola je zopet zaživela po osvoboditvi. Imela je okrog 200 učencev in to število se je večalo do današnjih 500. V delovanju šole je bilo najuspešnejše obdobje do konca šestdesetih let.

Peter Škerjanc, YU, 64000 Kranj, Jaka Platiše 11,
muzikolog, pianist in dirigent

UDK 371 (497.12 Šenčur) (091)

Jože Ciperle

Šolstvo v Šenčurju in okolici do leta 1945

Po kratkem uvodnem delu o splošnem razvoju elementarnega šolstva na Slovenskem od visokega srednjega veka obravnava avtor najprej začetke pouka v Šenčurju, ki segajo v konec 18. stoletja. Javno priznana enorazredna šenčurska trivialka pa je začela delovati leta 1820. Orisana je gradnja šolske stavbe v letu 1847 in adaptacija ob koncu 19. stoletja, nadalje so opisani predmetnik, učni načrt, učni jezik, učenci in učitelji do leta 1918. Nato je podobno prikazan razvoj te šole med vojnama in okupacijo. Razpravo zaključuje oris razvoja šol v Voklem in Olševku, ki sta bili ustanovljeni leta 1874. Dotlej pa so otroci iz obeh novih šolskih okolišev obiskovali šolo v Šenčurju.

Jože Ciperle, YU, 61210 Vodice, Kamniška c. 26,
višji kustos

UDK 364.444 (497.12 Kranj)

Mario Kocijančič

Zdravstveno varstvo in zdravstveno stanje v Kranju

Prispevek je nadaljevanje zborniške obravnave s področja varovanja zdravja občanov v Kranju. Uporabljene metode so analitične in primerjalne. Kot osnova za analizo in oceno ravni zdravstvenega varstva in zdravstvenega stanja so prikazani uveljavljeni kazalci o številu, strukturi in gibanjih prebivalstva Kranja. Sledi prikaz razvoja in dela zdravstvenih ustanov ter števila in gibanja zdravstvenih delavcev in sodelavcev. Dejavnost in opravljeno delo zdravstvenih ustanov je prikazano po vrstnem redu, kot določajo zdravstveni predpisi — od osnovnega zdravstvenega varstva prek specialističnih storitev do bolnišničnih in zavodskih dejavnosti. Obširneje so prikazane dejavnosti, ki niso bile zajete v prejšnjih zbornikih. V sklepnih mislih so želje, predlogi in možnosti za izboljšanje zdravstvenega varstva in zdravstvenega stanja občanov Kranja.

Mario Kocijančič, YU, 64000 Kranj, c. JLA 6,
zdravnik, specialist za medicino dela

UDC 377.3:78 (497.12 Kranj)

Peter Škerjanc

80 Years of the Musical School of Kranj

The Musical School of Kranj was founded on the initiative of the National Reading Society in 1909, and the sponsorship over its work was accepted by the Glasbena Matica of Ljubljana. At the beginning of the World War I the school interrupted its work and this break lasted until 1925. The school worked very successfully in the middle of the thirties when it had a choral and an orchestra. During the World War II the school operated as a branch institution of the Conservatory of Klagenfurt. The school reassumed its full activity after the liberation. It counted then 200 pupils and their number grew afterwards steadily up to present 500. The years towards the end of the sixties are considered as the most successful period of the school.

UDC 940.534.971.2 Voglje »1941—1942«

Janko Osel

The Village Voglje in the First Year of the National Liberation Struggle

All progressive forces in Voglje at the beginning of the German occupation united for the struggle against the occupants. The greatest merit for revolutionary awareness of village inhabitants had pre-war communists of Šenčur and the workers of the textile factory Jugobruna. The kernel of the resistance against the occupants was situated in the Society of Farming Youth. Several inhabitants joined partisans in the squad of Kokra, and the majority of the inhabitants participated in collecting food for partisans. Because of such active attitude of the inhabitants toward the resistance movement the occupants reinforced their pressure which, however, did not make restrain the inhabitants to cooperate with partisans.

UDC 371 (497.12 Šenčur) (091)

Jože Ciperle

Schools at Šenčur and in its Neighbourhood Until 1945

After a short introduction presenting general development of elementary schools in Slovenia from the late middle ages on, the author treats the beginnings of teaching at Šenčur, which reach as far back as to the end of the 18-th century. Publicly acknowledged one-class trivium school started its work in 1820. The article describes the construction of the school building in 1947 and its adaptation at the end of the 19-th century. It presents then the topic list, the teaching plan, the teaching language, as well as the number of pupuils and teachers until 1918. It presents in the same way the development of this school during the period between the two world wars, and closes the article by a sketch of the development of the schools at Voklo and Olševek which were founded in 1874. Children of these two new school districts attended school at Šenčur.

UDC 940.534.971.2 Voklo

Vladimir Žumer

The Village Voklo in the National Liberation Movement 1941—1945

The social structure of the inhabitants of Voklo, mainly farmers with a small share of workers, craftsmen and intellectuals influenced indirectly the events and active participation of the village in the national liberation movement. The period from the beginning of the German occupation of the country until spring 1944 was marked by a quite vivid and active cooperation of all strata of the population with the Liberation Front and with partisans, in spite of German repression. The foundation of a post of the White Guard at Voklo in July 1944, however, practically supressed this activity for the rest of the war period, and also marred in the attitude the inhabitants towards the national liberation movement.

UDC 364.444 (497.12 Kranj)

Mario Kocijančič

Health Protection and State of Health in Kranj

The article is a continuation of previous contributions on health protection of the inhabitants of the commune of Kranj in this yearbook. The methods used in it are analytical and comparative. Data of the number, structure and changes in the population of Kranj are used as the basis of analysis and evaluation of the level of health protection and the state of health. These are followed by a survey of the development and work of health institutions as well as of the number and changes of the personnel of this service. Their activity and performed work are presented in the order prescribed by health authorities — basic health protection first, followed by specialist services and the activity of hospitals and other health institutions. Activities which were not present in previous yearbooks are presented more widely. The closing part contains wishes, prepositions and possibilities of better health protection and state of health of the inhabitants of the commune of Kranj.

UDC 373.546 (497.12 Kranj)

Franc Lebar

The School Center Iskra

The article deals with the needs of Iskra for professional personnel of electrotechnical and mechanical orientation, with the beginnings of schooling of these professions as well as with the development of the school up to the present day. A great attention is paid to the link between theory and practice improving the quality of knowledge on all stages of the teaching process. It describes in detail the modern teaching technology influencing essentially the modernisation of teaching processes as well as the qualitative growth of the school.

UDK 796.03 (497.12 Kranj)

Borut Farčnik

Šport v Kranju

Kranj je športno mesto. To dokazujejo rezultati v vrhunskem in tekmovalnem športu, organiziranost akcij in udeležba na področju športne rekreacije, dejavnost šolskih športnih društev in izredno pestre aktivnosti predšolskih otrok. Zadnje obdobje so še posebno zaznamovali brata Borut in Darjan Petrič, najboljša jugoslovanska plavalca, Alenka Cuderman, ki je z jugoslovansko rokometno reprezentanco osvojila zlato medaljo na Olimpijskih igrah v Los Angelesu 1984. leta, smučarski skakalec Matjaž Zupan (srebro na OI v Calgariju 1988) in Boris Urbanc, dvakratni svetovni prvak v kegljanju. V Kranju je aktivnih več kot 20.000 prebivalcev v 43 športnih panogah in v več kot 100 društvih. V občini imamo na prebivalca 0,17 m^2 pokritih športnih površin (kar je pod slovenskim povprečjem) in 2,64 m^2 nepokritih objektov.

Borut Farčnik, YU, 64000 Kranj, Britof 388,
dipl. prof. telesne vzgoje

UDK 908 (497.12 Kranj) »1985/1989«

Janez Kopač

Kranj 1985—1989
(Kronološki pregled)

Kronološki pregled dogajanj v kranjski občini v obdobju od 1985 do 1989 opozarja na številne dogodke in pridobitve v kranjski občini vse do uprave, prek gospodarstva, komunalne opremljenosti pa do kulture in športa. Nekateri dogodki niso bili pomembni le za občino Kranj, ampak tudi za Slovenijo in Jugoslavijo.

Janez Kopač, YU, 64000 Kranj, Seljakovo naselje 55,
arhivist

UDC 796.03 (497.12 Kranj)

Borut Farčnik

Sports in Kranj

Kranj is a city of sports. This has been proved by the results achieved in top and competition sports, by organised actions and recreative sports, by the activity of school sports societies and by very varied sports activities of pre-school children. The last period has been particularly marked by two brothers, Borut and Darjan Petrič, the best Yugoslav swimmers, by Alenka Cuderman who won in the Yugoslav basketball team the gold medal in the Olympic Games in Los Angeles, 1984, by ski-jumper Matjaž Zupan (silver medal in Calgary O. G, 1988), as well as by Boris Urbanc, the two-fold world master in bowling. Kranj counts more than 20.000 active population indulging in sports in 43 various branches organised in more than 100 sports societies. The commune disposes of 0,17 m^2 covered sports grounds (which, however, is under Slovene average) and of 2,64 m open-air sports facilities per capita.

UDC 908 (497.12 Kranj) »1985/1989«

Janez Kopač

Kranj in the Years 1985—1989
(A Chronical Survey)

This survey contains data about numerous events and results obtained in the commune of Kranj during the period 1985 to 1989 in communal administration, economy, communal equipment, culture and sports. Some events were important not only for the commune of Kranj but also for Slovenia and Yugoslavia.

OSREDNJA KNJIŽNICA V KRANJU

G 911